

ZACHARIAS TOPELIUS SKRIFTER XVII

ZACHARIAS TOPELIUS SKRIFTER XVII

Zacharias Topelius

NATURENS BOK OCH
BOKEN OM VÅRT LAND

*Utgivna av Magnus Nylund under medverkan av
Håkan Andersson, Pia Forssell och Henrik Knif*

REDAKTIONSRÅD

Henrik Meinander (ordförande)

Pia Forssell (huvudredaktör)

Lars-Folke Landgrén

Päivi Lappalainen

Barbro Ståhle Sjönell

Kerstin Thelander

Anna-Maria Åström

Patricia Berg (föredragande)

Zacharias Topelius Skrifter stöds av

*Undervisnings- och kulturministeriet, Finska Kulturfonden,
Finska Vetenskaps-Societeten, Museiverket och Finlands nationalmuseum,
Nationalbiblioteket, Statens konstmuseum, Svenska folkskolans vänner
och Svenska kulturfonden*

Denna bok är nr 816 i serien Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland

© Magnus Nylund, Håkan Andersson, Pia Forssell, Henrik Knif
och Svenska litteratursällskapet i Finland 2017

www.sls.fi topelius.sls.fi

Licens: CC-BY-NC-ND 4.0

Omslag och grafisk form: Antti Pokela Ombrytning: Madeleine Forsén

Boken är satt med Arno Pro och Abril Titling Semicondensed

Omslagsbild: Skiss till staty av Topelius (detalj) av Carl Eneas Sjöstrand, 1895
(Finlands Nationalgalleri / Konstmuseet Ateneum. Foto: Antti Karvinen)

Texterna i detta verk är licensierade enligt Creative Commons Erkännande-
Ickekommersiell-IngåBearbetningar 4.0 Internationell licens. För att se en kopia av
licensen, besök <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

ISBN 978-951-583-414-0 (tryckt utgåva) ISBN 978-951-583-415-7 (pdf)
ISSN 0039-6842 Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland

Innehåll

Förord	VII
INLEDNING	IX
Naturens Bok och Boken om Vårt Land i historiskt och pedagogiskt perspektiv av Håkan Andersson	XII
En skolvärld i förändring	XIV
Uppdraget	XVI
Läseböckernas uppgift och pedagogiska grundtankar	XVII
Läseböcker i nationens och medborgerlighetens tjänst	XXI
Läseböckerna i idéhistorisk belysning av Henrik Knif	XXII
Läseböckernas samtidshorisont	XXII
Naturens Bok i förhållande till samtiden och till idéhistorien	XXV
Boken om Vårt Land och den nationella självförståelsen	XXVIII
Utgivningshistorien av Pia Forssell och Magnus Nylund	XXXI
Naturens Bok	XXXI
Boken om Vårt Land	XXXIII
Materiella aspekter på läseböckerna	XXXV
Gemensamma drag, typografi och disposition	XXXVII
Läseböckerna som antologier	XXXIX
Användning i skolorna	XLI
Planer på motsvarigheter i Sverige	XLII
Boken om Vårt Land och Svenska Folkskolans Vänner	XLIII
Reviderade upplagor	XLIV
Samtida kritik och forskningsöversikt av Magnus Nylund	XLV
Naturens Bok	XLVI
Boken om Vårt Land	XLVIII
Det finska mottagandet av Boken om Vårt Land och Maamme kirja	LIV
Reception utomlands	LV
Topelius i andra läseböcker	LVI
Forskningsöversikt	LVII
Noter	LXV

NATURENS BOK OCH BOKEN OM VÅRT LAND

Naturens Bok	1
Förord till lärare och äldre läsare	3
Första Läsningen. Om Menniskan	7

Andra Läsningen. Om däggande djur	16
Tredje Läsningen. Om fåglarna	33
Fjerde Läsningen. Om kräldjuren	42
Femte Läsningen. Om fiskarna	47
Sjette Läsningen. Om led-djur och blötdjur.....	52
Sjunde Läsningen. Om vexterna	61
Åttonde Läsningen. Om stenriket	79
Nionde Läsningen. Om jorden	90
Tionde Läsningen. Om wattenet	96
Elfte Läsningen. Om luften	108
Tolfte Läsningen. Om elden	117
Trettonde Läsningen. Om ljuset och värmen	124
Fjortonde Läsningen. Om tyngd och rörelse	133
Femtonde Läsningen. Om den stora vida världen.....	138
Boken om Vårt Land	153
Förord till Lärare och Lärarinnor	155
Första Läsningen. Landet	157
Andra Läsningen. Folket	234
Tredje Läsningen. Hednagudar och Hjeltesagor.....	304
Fjerde Läsningen. Berättelser från Finlands katolska tid	340
Femte Läsningen. Berättelser från Finlands krigiska tid	376
Sjette Läsningen. Berättelser från Finlands nyare tid	425
KOMMENTARER	495
Textkritisk redogörelse	497
Grundtexter	497
Textetablering.....	497
Typografisk normalisering.....	497
Topelius redigering	498
Variansen i läseböckerna	498
Rättelser i Boken om Vårt Land enligt originalupplagens förteckning över tryckfel	504
Utgivarens ändringar gentemot grundtexten	504
Förkortningar	506
Källor till punktkommentarerna	507
Kommentarer till Naturens Bok och Boken om Vårt Land	508
Naturens Bok	508
Boken om Vårt Land	525
Källor och litteratur	560
Personregister	572
Geografiskt register	586

Förord

Läsebok för de lägsta läroverken i Finland är den ursprungliga gemensamma huvudtiteln för Topelius två verk för skolan: *Naturens Bok* (1856) och *Boken om Vårt Land* (1875). I *Naturens Bok* rör Topelius sig inom bland annat botaniken, zoologin, fysiken och astronomin vilket gör verket speciellt i hans författarskap. *Boken om Vårt Land* hade en lång tillkomsttid. Här kunde Topelius använda material i sina universitetsföreläsningar i geografi och historia och i bildverken *Finland framställt i teckningar* och *En resa i Finland*, som han författade under slutskedet av arbetet med *Boken om Vårt Land*. Avsikten var redan från början att läseböckerna skulle användas i både svensk- och finskspråkiga skolor.

Läseböckerna utges här för första gången i samma volym och med originalupplagornas illustrationer. Utgåvan är fritt tillgänglig på topelius.sls.fi. Utöver inledning, lästext och kommentarer finns i den digitala utgåvan fem upplagor av *Naturens Bok* och sex av *Boken om Vårt Land* som går att läsa parallellt och där det går att jämföra skillnaderna mellan de olika upplagorna. Det är fråga om upplagor som utkom under Topelius livstid. I inledningen berörs i korthet senare bearbetningar, men inom ramen för den textkritiska utgåvan är det inte möjligt att granska dem i detalj.

Utgåvan av läseböckerna påbörjades 2013. Det är första gången under arbetet med Zacharias Topelius Skrifter som så många olika upplagor har jämförts och första gången som utgåvan dels har gjort första kollationeringen med programvara, dels lokaliserat och kategoriserat varianter med programvara. Det var en utmaning att hitta goda exemplar av flera specifika upplagor av dessa skolböcker från 1800-talet. Ett stort tack till de bibliotek som välvilligt ställde exemplar till förfogande för inskanning: Helsingfors universitets bibliotek (Lärocentret Minerva), Åbo Akademis bibliotek, Tritonia, Uleåborgs universitets bibliotek och Svenska litteratursällskapets bibliotek. Tack också till Olli Kinnunen som har ocr-behandlat sju exemplar av *Naturens Bok* och åtta av *Boken om Vårt Land*.

Utgivaren har etablerat lästexten, författat delar av inledningen och gjort merparten av kommentarerna. Professor emeritus Håkan Anderssons bidrag till inledningen sätter in läseböckerna i ett pedagogiskt och skolhistoriskt sammanhang och docent Henrik Knifs avsnitt belyser deras idéhistoriska

kontext. Huvudredaktören Pia Forssell har författat introduktionen till inledningen, delar av avsnittet om utgivningshistorien, kommentarer och redigerat inledningen. Flera redaktörer inom Topeliusredaktionen har i olika skeden gjort insatser. Anna Movall har utfört den andra kollationeringen av båda läseböckerna och granskat variantkodningen i upplagorna av *Boken om Vårt Land* och Elisa Veit har utfört motsvarande granskning i upplagorna av *Naturens Bok*. Carola Herberts har medverkat dels i kommentarerna till dikterna i läseböckerna, dels i korrekturläsningen. Ina Krokfors och Katarina Pihlflyckt har sammanställt register, Ina Krokfors har därtill läst korrektur. Antti Pokela står för den grafiska formgivningen och Madeleine Forsén har gjort ombrytning och läst korrektur.

Redaktionsrådet för Zacharias Topelius Skrifter har bidragit generöst med synpunkter på inledning och kommentarer. Manuskriptet till utgåvan har lästs också av två utomstående granskare utsedda av Svenska litteratursällskapets förlagsnämnd. Både redaktionsrådets och granskarnas kommentarer och konstruktiva förslag har avsevärt bidragit till inledningen. Mitt varma tack till alla som har medverkat och på olika sätt bidragit till utgåvan.

Helsingfors, den 31 augusti 2017

Magnus Nylund

INLEDNING

INLEDNING	XI
Naturens Bok och Boken om Vårt Land i historiskt och pedagogiskt perspektiv av Håkan Andersson	XII
En skolvärld i förändring	XIV
Uppdraget	XVI
Läseböckernas uppgift och pedagogiska grundtankar	XVII
Läseböcker i nationens och medborgerlighetens tjänst	XXI
Läseböckerna i idéhistorisk belysning av Henrik Knif	XXII
Läseböckernas samtidshorizont	XXII
Naturens Bok i förhållande till samtiden och till idéhistorien	XXV
Boken om Vårt Land och den nationella självförståelsen	XXVIII
Utgivningshistorien av Pia Forssell och Magnus Nylund	XXXI
Naturens Bok	XXXI
Boken om Vårt Land	XXXIII
Materiella aspekter på läseböckerna	XXXV
Gemensamma drag, typografi och disposition	XXXVII
Läseböckerna som antologier	XXXIX
Användning i skolorna	XLI
Planer på motsvarigheter i Sverige	XLII
Boken om Vårt Land och Svenska Folkskolans Vänner	XLIII
Reviderade upplagor	XLIV
Samtida kritik och forskningsöversikt av Magnus Nylund	XLV
Naturens Bok	XLVI
Boken om Vårt Land	XLVIII
Det finska mottagandet av Boken om Vårt Land och Maamme kirja	LIV
Reception utomlands	LV
Topelius i andra läseböcker	LVI
Forskningsöversikt	LVII
Noter	LXV

I *Sagornas kung*, som i fiktiv form skildrar den unge Zacharias Topelius liv för barn, säger författaren Majjaliisa Dieckmann att *Naturens Bok* och *Boken om Vårt Land* i över hundra år var »finländarnas viktigaste skolböcker». ¹ Fullt så länge lästes de inte i skolorna, varken på svenska eller på finska, men de användes i mer än 70 år vilket är en lång tid för läseböcker. ² Böckerna har mycket gemensamt med samtida läseböcker i de skandinaviska länderna, men i dem medverkar många författare. *Naturens Bok* och *Boken om Vårt Land* är präglade av Topelius författarröst.

Topelius – och före honom Runeberg – hade redan i tidigare verk skapat en bild av Finland, men det var med *Boken om Vårt Land* som den spreds i stor skala. Under en tid med enbart tryckta massmedier som hade begränsad spridning var skolböckerna en effektiv kanal för påverkan och folkuppfostran. Delar av Finland befann sig fortfarande på u-landsnivå när läseböckerna utkom. Topelius formulerade visionen av ett Finland där ett folk på två språk arbetade för att förkovra den gemensamma nationen. Hans koncept var väl anpassat efter tidens och rummets krav, vilket medför att det enligt 2000-talets synsätt framstår som idealistiskt och nationalistiskt. Under Topelius livstid var alla barn i skollåldern inte skolbarn, vid sekelskiftet 1900 bara en tredjedel. Men praktiskt taget alla elever läste *Boken om Vårt Land*, i både folkskolor och elementarskolor. De fick med läseböckerna ett gemensamt kulturarv, oberoende av social eller språklig bakgrund. ³ Det riktigt stora genomslaget fick läseböckerna på 1920-talet, när skolsystemet omfattade alla barn, men samtidigt bearbetades och uppdaterades läseböckerna och skillnaderna mellan den svenska och den finska versionen tilltog.

I dag associerar många *Boken om Vårt Land* t.ex. med uppskruvat högstämnd nationalism och stereotypa landskapskaraktärer: tröga tavastlänningar, kvicka karelare och idoga österbottningar. Nationalkaraktärerna är ett inslag i 1800-talets läseböcker. En annan, avsevärt modernare och fortfarande uppfordrande del av innehållet, är Topelius lektioner i samhällslära. Han beskriver lagarna och understryker upprepade gånger att lagen står över alla, både de

styrande och medborgarna. Han framhåller också att samhället är allas och att alla har både rättigheter och skyldigheter i det som Topelius kallar allas gemensamma verk – underförstått att alla ska bidra till det.

Väinö Linna har tagit spjärn mot Topelius stereotyp skildrade karaktärer. Jörn Donner författade *Nya boken om vårt land* till republikens 50-årsjubileum 1967, och återkom 25 år senare med *Uusin Maammekirja* (Nyaste boken om vårt land). Anspelningar på läseboken och på Runebergs »Vårt land» finns i *Maamme. Itsenäisen Suomen kulttuurihistoria* (2017, Vårt land. Det självständiga Finlands kulturhistoria). Den tysk-finska radioredaktören och författaren Roman Schatz använder titeln *Maamme kirja* som rubrik på ett återkommande populärt samtalsprogram, för att bara nämna några exempel. *Boken om Vårt Land* lever vidare, inte minst som undertext.

NATURENS BOK OCH BOKEN OM VÅRT LAND I HISTORISKT OCH PEDAGOGISKT PERSPEKTIV

Skolsystemet, särskilt folkundervisningen, upplevde genomgripande förändringar i Västeuropa under 1800-talet – inte minst i Skandinavien och Finland. Den lärda skolans starka förankring i de klassiska språken utsattes för kraftiga angrepp och en ny bildningssyn med inriktning på naturvetenskap, moderna språk och nationella bildningselement började växa fram.

Folkskolorna infördes i mitten av 1800-talet i de nordiska länderna.⁴ Dels skulle skolorna utbilda folkets barn för ett modernt samhälles fordringar, dels – och med nationalistiska förtecken – undervisa dem i landets historia och litteratur. Jämfört med de tidigare sockenskolorna, som lärde ut läsning och kristendom, breddades undervisningen och det ställde krav på skolböckerna. De läseböcker som då sammanställdes har fått ett stort genomslag som nations- och identitetsskapande. I Norge utkom Peter Andreas Jensens *Læsebog for Folkeskolen og Folkehjemmet. Første–Tredje Skoletrin* 1863. Inom tjugo år trycktes den i sex stora upplagor och har betecknats som en seger för upplysningen i Norge under 1800-talet, trots initialt motstånd från kristet håll.⁵ Den svenska *Läsebok för folkskolan* utkom 1868 på Norstedts förlag, med oöverskådligt många tryckningar och omarbetade och utvidgade upplagor ända in på 1960-talet. Den samtidiga danska motsvarigheten *ABC og Læsebog for de første begyndere* från 1869 sammanställdes av Matz Matzen och trycktes om i mer än 30 upplagor.

Det var nu, när varken folkundervisningen eller läroverken hade fått sin slutliga utformning, som Topelius framträdde med *Naturens Bok* (1856) och

Boken om Vårt Land (1875) som skulle ge den uppväxande generationen både kunskap om Finland och känsla för dess historia, folk och natur. Han visade på många sätt ett aktivt intresse för fostrans betydelse och skolans värld, bl.a. i *Helsingfors Tidningar* på 1840- och 1850-talen, som färgstark debattör på 1860-talet och inte minst som författare till en omfattande sagolitteratur och till de två läseböckerna för skolans bruk.⁶

Topelius är själv ett exempel på hur skolgången kunde se ut för en pojke i en borgerlig familj i landsorten på 1820-talet. Han började i en s.k. mamsellskola, hos Anna Susanna Sahlbom i hemstaden Nykarleby. Därefter läste han för två informatorer, kusinen, prästen Frans Mikael Toppelius och studenten Jakob Fredrik Blank.⁷ I *Själviografiska anteckningar* omnämner han den perioden med stor uppskattning. Trivialskolan i Uleåborg, hans följande etapp på lärdomens väg, får däremot starkt kritiska omdömen. Om tiden i trivialskolan, 1829–1832, noterar han att latinet var »summan av skolans undervisning» och att allt annat betraktades nästan som en bisak.⁸ I historien lästes ur Gustaf Regnérs *Första begreppen af de nödigaste Vettenskaper* och Christian Wåhlins *Fäderneslandets historia för Begynnare*.⁹ Om någon finsk historia, fortsätter han, »hade vi icke en avlägsnaste aning». Det skulle dröja till 1830-talets slut innan A. I. Arwidssons *Lärobok i Finlands historia och geografi* (1832) började användas i landets skolor.¹⁰

I det sena verket *Blad ur min tänkebok* återkommer Topelius till tiden i trivialskolan i kapitlet »Skolan»: »Jag känner denna skola, jag har själf genomgått henne, sådan hon ännu för sextio år sedan var allena herskande med sin karbas, sin teologi, sitt latin och sin likgiltighet för allt öfrigt.» Hon var ett logiskt genomtänkt system som visste vad hon ville, säger han vidare och konkluderar: »Hon var en järnhård kyrkas järnhårda dotter, lag utan evangelium; hon var det sjuttonde seklet, icke det nittonde.» Den skolan vill han inte ha tillbaka, »men jag skriver på hennes graf: *requiescat in pace*».¹¹

Två teman av intresse för förståelsen av läseboksförfattaren Topelius avtecknar sig i hans skolminnen: dels avsaknaden av den finska historien, dels uttrycket »lag utan evangelium», som med läroplanens uttryckssätt närmast innebär kompendieartad faktaförmedling, utan liv och berörande sammanhang. Kunskap om fosterlandets folk, natur och historia borde höra till det centrala innehållet i undervisningen och skulle presenteras angeläget och verkningsfullt för eleverna, ansåg han.

I mitten av 1840-talet återknöt Topelius, efter avlagda universitetsstudier, kontakten till skolans värld. För att få en fast tjänst, bl.a. med tanke på sitt stundande giftermål, hade han 1844 sökt lektoratet i historia vid det

nygrundade gymnasiet i Vasa. För detta krävdes ventilation av s.k. pedagogiska teser och provlektioner inför domkapitlet i Åbo. Det var »ett blygsamt lärdomsprov» på latin, som Topelius lade fram i teserna, uppger biografen Paul Nyberg. Preses vid granskningen var lektorn i historia vid Åbo gymnasium, sedermera ärkebiskopen Edvard Bergenheim, som »ansatte respondenten rätt strängt», skrev Topelius till fästmän i Nykarleby.¹² Han skulle snart möta Bergenheim i en annan egenskap och i en för detta sammanhang angelägen fråga.

Till tjänsten i Vasa utnämndes den ämnesmässigt mer meriterade Torsten Thure Renvall, men det var ingen större besvikelse för Topelius. Han var under dessa år, förutom redaktör för *Helsingfors Tidningar*, intensivt sysselsatt med utgivningen av *Finland framställt i teckningar* 1845–1852. De omfattande geografiska och historiska presentationerna av Finlands landskap som Topelius utarbetade för *Finland framställt i teckningar* kunde han återanvända, särskilt i *Boken om Vårt Land*. Anknytningen till skolvärlden bestod, eftersom han var lärare i historia och svenska vid Helsingfors lyceum läsåren 1846–1850. Skolan var närmast ett reformpedagogiskt läroverk där flera andra framträdande kulturpersoner, som J. L. Runeberg och J. V. Snellman, hade undervisat under kortare perioder.¹³

Ett gymnasielektorat ansågs som en säkrare inkomstkälla än arbetet som redaktör och som timlärare och därför sökte Topelius det ledigblivna lektoratet vid Åbo gymnasium, efter att Bergenheim 1850 hade valts till ärkebiskop. Även denna gång drog Renvall det längsta strået, vilket i sin tur ledde till att lektoratet i Vasa blev ledigt på nytt. Topelius sökte och fick tjänsten, som skulle tillträdas hösten 1853, vilket han lyckades få uppskjutet med ett år. Nu hade inflytelserika kretsar i huvudstaden aktiverat sig för att kvarhålla Topelius i Helsingfors. Vid kejsarens och tronföljaren-kanslerns besök i mars 1854 utnämndes han, uppbackad bl.a. av ministerstatssekreteraren Alexander Armfelt, till e.o. professor i Finlands historia.¹⁴ Den redan utnämnde historielektorn vid Wasa gymnasium blev universitetets man och nådde därmed en position som stod i samklang med hans intressen och begåvning, och troligen även med hans ambition.¹⁵

En skolvärld i förändring

När Edvard Bergenheim tillträdde sitt ämbete 1850 var ärkebiskopen fortfarande kyrkans och skolans högste övervakare och beskyddare, men ett starkt förändringstryck började göra sig gällande i fråga om såväl den lärda skolan som folkundervisningen. År 1843 hade Finland fått sin första skolord-

ning och den svenska skolordningen från 1724 upphörde därmed att gälla. De gamla benämningarna pedagogier och trivialskolor ersattes av lägre och högre elementarskolor, medan gymnasierna fick behålla sitt namn. Försök att beakta det växande behovet av undervisning i realämnen gjordes både i skolordningen 1843 och i den följande från 1856, men med ringa framgång. Det klassiska bildningsidealet höll fortfarande ett fast grepp om den lärda skolan, med skolordningen från 1872 som en anmärkningsvärd final. Då tilldelades latin 49 veckotimmar i det åttaklassiga lyceet, en skolform där högre elementarskolan och gymnasiet hade slagits ihop. Som jämförelse kan nämnas att modersmålet erhöll 11 veckotimmar. Svenskan och finskan hade i skolordningarna 1843 och 1856 införts som undervisningsämnen med obetydligt timantal och noterades 1872 under benämningen modersmål, men fortfarande med ett blygsamt timantal.¹⁶

På folkundervisningsområde var förändringarna mer genomgripande. Ett kommittébetänkande om folkundervisningen från 1851 ger en komprimerad bild av det aktuella läget. Den kyrkliga folkundervisningen, huvudsakligen en förberedelse för konfirmationen, var innehållsligt alltför begränsad. Med beaktande av Finlands växande befolkning och industriella utveckling var undervisningen otillräcklig, slog kommittén fast, och även i avseende på »den för närvarande i Europa herrskande förvillelse i tänkesätten».¹⁷ Under decenniets senare del vidtogs förberedelser för att införa en statligt-kommunal folkskola med Uno Cygnæus som den framväxande folkskolans energiske förkämpe. Genom folkskolförordningen från 1866 ålades kommunerna att inrätta folkskolor.¹⁸ Folkskolorna var fyraåriga och det förutsattes att barnen var läskunniga när de började skolan. – Från 1860 kunde lärarna sammankomma, först stiftsvis, och från 1863 till gemensamma lärarmöten för att dryfta pedagogiska frågor. Samma år hade Pedagogiska föreningen i Finland grundats. Föreningen började följande år ge ut en tidskrift där Topelius medverkade med frejdiga debattartiklar.

Den expanderande folkundervisningen på modersmålets grund och den lärda skolans motsvarande expansion och nyordning innebar att ett växande och allt heterogenerare elevmaterial fyllde landets skolor, vilket i sin tur ställde förändrade krav på undervisningen, på lärarna och inte minst på nya och tidsenliga läse- och läroböcker. Den kunnige skol- och prästmannen Bergenheim var medveten om kraven när han engagerade Topelius för den viktiga uppgiften att skriva en läsebok om Finlands natur, folk och historia.

Uppdraget

Bergenheim var en erfaren skolman och erkänd pedagog, historielektor vid Åbo gymnasium som ovan framgått, och före det vid Kadettskolan i Fredrikshamn. Därtill hade han grundat och lett en privat realskola i Åbo 1840–1843, vilket visar på en öppenhet inför de förändringar som stod för dörren i skola och samhälle, med begynnande industrialisering och naturvetenskapernas frammarsch. Han hade översatt och bearbetat dansken H. F. J. Estrups *Lärobok uti allmänna historien* I–III. Den infördes som lärobok i de högre läroverken i Finland vid 1830-talets slut. Bergenheim hade utökat de ryska inslagen i boken, prisat kejsaren Nikolaj I och överlag gett framställningen en mer konservativ prägel, bland annat genom att beskriva uppror och revolutioner på ett mera avståndstagande sätt än Estrup. Han hade också infört vissa tillägg och nyanseringar i framställningen av Sveriges historia, som han menade att Estrup i alltför hög grad hade behandlat ur dansk synvinkel.¹⁹

Det var inte överraskande att Bergenheim bad Topelius författa läseboken. Topelius studier i Finlands historia, arbetet med *Finland framställt i teckningar* och redaktörskapet för *Helsingfors Tidningar* gjorde honom väl meriterad för den tilltänkta uppgiften. Den personliga bekantskapen från mötet i Åbo 1845 kan även ha medverkat till att valet föll på Topelius. I *Självbiografiska anteckningar* noterar Topelius med tacksamhet Bergenheims initiativ.

När *Naturens Bok* hade utkommit skrev Topelius till ärkebiskopen i slutet av november 1856 att han skulle börja med den senare kursen under julférierna. Men i nitton år, utbrister han sedan i *Självbiografiska anteckningar*, »har denna bok blivit planlagd, nedskreven, omskriven, nedlagd, återupptagen och åter omskriven».²⁰ Boken hade synbarligen till innehåll, stil och utformning berett Topelius stora bekymmer. Titeln på boken var oklar in i det sista. Sommaren 1874 vistades Topelius i Karislojo i västra Nyland. I den storslagna och omväxlande naturen där kom han på titeln. Verket skulle heta Boken om Vårt Land. Titeln anspelar på Runebergs dikt i *Fänrik Ståls sägner* (1848) och understryker ytterligare läsebokens starkt nationellt präglade innehåll. I Fredrik Pacius tonsättning, också från 1848, fick dikten snabbt karaktären av (inofficiell) nationalsång och patriotisk grundsten i den framväxande nationalstaten Finland, ett bygge där Topelius var en av arkitekterna och läseboken ingick. Den ansluter sig här till en nationalistisk tradition som manifesteras i de andra nordiska läseböckerna vid samma tid.²¹

Läseböckernas uppgift och pedagogiska grundtankar

Trots att de två läseböckerna har olika innehåll, är de pedagogiskt starkt likartade och behandlas därför tillsammans här. Bägge böckerna har den gemensamma titeln *Läsebok för de lägsta läroverken i Finland*, vilket innebär både den lärda skolans lägsta klasser och den grundläggande folkundervisning som knappt fanns på idéstadiet när *Naturens Bok* utkom 1856. Böckerna är uppdelade i avsnitt som Topelius kallar »Läsningar». De femton korta läsningarna i *Naturens Bok* följer naturens redan givna fenomen, medan *Boken om Vårt Land* är uppbyggd kring större tematiska helheter: geografiska, etnografiska och historiska. De avspeglar författarens val och gestaltning, och är färre, men längre.

Även om Topelius inte presenterade en mer sammanhållen syn på skola och undervisning, avtecknar sig hans pedagogisk-didaktiska grundtankar i de två läseböckerna – inte minst i förorden. Det är skäl att konstatera att den allmänna utgångspunkten för läseböckerna är kristet-religiös, vilket ännu vid 1800-talets mitt var gängse i skolbokslitteraturen. Därtill skulle böckerna, enligt det givna uppdraget, bidra till att skildra och tydliggöra nationens natur, historia och folk. Bergenheims och Topelius ambitioner låg här helt i linje med andra samtida läseboksredaktörers.

I båda förorden gör Topelius ett slags programförklaring som belyser hans syn på böckernas uppgift. Han betonar vad han kallar en dubbel progression: såväl innehåll som språk går från det enkla till det mera sammansatta, från det nära och konkreta till det abstrakta. I *Naturens Bok* noterar han kortfattat att läseboken »har den trefaldiga bestämmelsen att stadga innanläsningen, öfva tankeförmågan samt tidigt ingifva kärlek för kunskap och vetande.» Läseboken skulle i tid följa genast efter abc-boken, den skulle användas för högläsning i klass och därtill skulle lärarna göra eleverna uppmärksamma på språkets byggnad, satsläran och ordböjningen. Med lämpliga frågor och förklaringar skulle elevernas eftertanke fästas vid innehållet som en förberedelse för »framtida strängare läroämnena». I *Boken om Vårt Land* är han utförligare och betonar inledningsvis att »ju lägre ned en läsebok ställes i åldersklasserna, såsom ett af de första, vägbrytande bildningsmedlen, desto högre måste man ställa dess uppgift». Därefter noterar han att läromedlets uppgift inte enbart är att »inöfva en korrekt läsning och uppfattning af det lästa; den bör på samma gång, under lärarens handledning, bringa fasthet, reda och följdriktighet i lärjungens tankeförmåga. Och med dessa formela och logiska syften bör läseboken förena ett tredje, ett ideelt, nämligen att ingifva kärlek till en viss berättigad krets af tankar eller känslor samt längtan efter en högre insigt deri». ²²

I fråga om kärlek till »kunskap och vetande» har relationen till vetenskapen sysselsatt författaren. Det gäller i synnerhet *Naturens Bok*, där faktagrunden är mer objektiv och lättare att fastställa. Topelius håller dock fast vid sin kristna utgångspunkt och menar »Att jag sökt göra det kristligt, läreren stränga vetenskapen förlåta mig». Beträffande *Boken om Vårt Land* var det naturligare för historikern och geografen Topelius att förmedla en av forskningen dokumenterad bild av landet och dess utveckling, även om det inte heller här rådde enighet i synsätten.

Utöver dessa allmänna iakttagelser kan man urskilja fyra pedagogiska grundtankar i böckerna, som här översiktligt skall lyftas fram och kompletteras med hänvisningar till de åsikter Topelius framförde i debattartiklar på 1860-talet. Han understryker att skolan bör beakta för det första barnets närmiljö, familjen och hemmet, för det andra utvecklingen av både kunskaper och känslor, för det tredje koncentration i innehållet (inte splittring) och för det fjärde ett personligt engagemang hos såväl lärare som elev. – Artiklarna ligger tidsmässigt mellan *Naturens Bok* och *Boken om Vårt Land* och visar hur angelägna frågorna om fostran, undervisning och undervisningsmetodik var för Topelius. Liknande uppfattningar återkommer i den postumt utgivna *Blad ur min tänkebok* från 1898.

Topelius egen uppväxt och familjebakgrund gjorde honom införstådd med en skolsyn som betonade barnet, familjen och hemmet som utgångspunkt för skolans arbete. I denna hållning ingick hänsyn till barnet och förståelse för barnets natur, vilket i J. J. Rousseaus efterföljd allmänt låg i tiden. Men redan Rousseau-lärjungen J. H. Pestalozzi hade avvisat den radikala tanken att naturen själv kunde utgöra grund för barnets uppfostran. Han hävdade nödvändigheten av fostrande ingrepp och åtgärder som gynnsamt kunde utvecklas inom familjen med modern som central gestalt.²³ Pestalozzi påverkade starkt den pedagogiska diskussionen med sina tre grundläggande undervisningsmetodiska grundbegrepp antal, form och ord/språk, sammanfattande beskrivet som åskådningsundervisning. Efter folkskolans införande i Sverige 1842 kan man iaktta en intensifierad metoddiskussion inte minst på modersmålsundervisningens område. I Finland följde en liknande utveckling efter folkskolans införande 1866. Uno Cygnæus underströk att all undervisning »bör vara åskådlig».²⁴ – År 1886 skulle Gustaf F. Lönnbeck, Cygnæus svärson, disputerat på avhandlingen *Om »åskådningen» hos Pestalozzi*.

Topelius starka betoning på den grundläggande språk- och läsundervisningen i förorden till läseböckerna vittnar om ett inflytande från Pestalozzi, vilket säkerligen också förmedlats genom t.ex. Pehr Eric Svedbom, som han

omnämner i förordet till *Naturens Bok*.²⁵ Topelius delade också Pestalozzis uppfattning om familjens, särskilt moderns roll i uppfostran. I debattartiklarna på 1860-talet betonar han detta, vilket gav professorn i pedagogik Z. J. Cleve anledning att i två artiklar kritisera den Rousseauskt inspirerade pedagogiken; han uppfattade den som ett angrepp på skolan som institution, men Topelius var definitivt inte någon principiell motståndare till skolan.²⁶

I *Naturens Bok* leds barnet-läsaren ofta in i vetandets och trons värld genom dialoger mellan familjemedlemmarna, där fadern är den självklara kunskapskällan och auktoriteten. Härigenom skulle inläringen få ett till barnet anpassat förlopp. Topelius var angelägen om att barn skulle få behålla spontaniteten och inte i förtid introduceras till en intellektuell kritisk reflexion. I förordet betonar han därför att han försöker skona barndomens illusioner, eller åtminstone behandla dem varsamt.²⁷ Han strävar också efter att följa den naturliga utvecklingen hos barnet från det nära till det mera fjärran, från hemmet till djuren och växterna och därefter stegvis ut i världen. Här ligger han nära småbarnspedagogikens banbrytare Friedrich Fröbel, vars barnträdgårdar han presenterade med en översatt artikel i *Helsingfors Tidningar* vårvintern 1856.²⁸

I *Blad ur min tänkebok* återkommer Topelius till ämnet och kritiserar de föräldrar och lärare som i förtid vill lyfta barnet, det »okunniga» barnet till förment högre höjder. Reflexionen som klyver barnets värld måste förvisso komma, men inte i förtid och inte så att den förvandlar »knoppen och blomman genast till frukt». Med tanke på den skolsyn som avtecknar sig i Topelius ställningstagande är det inte överraskande att han också i *Blad ur min tänkebok* lyfter fram de Frøbelska barnträdgårdarna som fruktbara institutioner för den växande, hela människan »där man vårdar och vattnar hennes naturliga rot».²⁹

Barnträdgårdens omsorg om den hela människan i barnet ville Topelius som en andra grundtanke se förverkligad också på de följande skolnivåerna. Det sammantagna innehållet i båda läseböckerna: avsnitten på prosa, dikterna och illustrationerna, uttrycker en strävan efter att ge barnen tillgång till både kunskaper och känslor. Skolans uppgift är »att uppfostra hela människan, icke allenast förståndsmänniskan» understryker han i en debattartikel 1867.³⁰ Året innan hade han hävdad att skolbildningen överlag, och i synnerhet den lärda skolan, »står på en ärftlig grund, som är grundväsentligen falsk». Vi har en »vetandets helgondyrkan» i skolan slår han fast. Med talet om helgondyrkan avsåg han kyrkan som medskyldig till den missriktade intellektualism, som i sekler kännetecknade skolan.³¹ I *Blad ur min tänkebok* skulle han återkomma

till detta och i komprimerad form ge uttryck för sin uppfattning: »Medeltidens skolastik införde tankens uppfostran i trons lydnad som det viktigaste, och därav hände att, i en senare tid, boken som tankens tolk och budbärare blef skolans främste, slutligen ende lärare.» Långt in på 1800-talet var skolan fortfarande, sammanfattade Topelius, vilket inledningsvis nämndes, »en järnhård kyrkas järnhårda dotter, lag utan evangelium».³²

Devisen »multum non multa», mycket men inte mångahanda, representerar en tredje grundtanke som Topelius använde för att understryka nödvändigheten av innehållslig koncentration i undervisningen, i stället för ett splittrat ämnesinnehåll.³³ I förordet till *Boken om Vårt Land* säger han att han har velat undvika ett tätt ombyte av ämnen som lätt leder till splittrad uppmärksamhet och förvirrad tankeföljd. Han anser att läseboken i stället bör utgå från »en begränsad krets af föreställningar, inleda mellan dem en naturlig förbindelse och likasom bygga broar från tanke till tanke». Omväxling åstadkommer han genom att belysa färre ämnen på olika sätt, inte genom att behandla många olika ämnen. Skolan måste sammanväga sitt innehåll utifrån en grundläggande idé och inte bli ett konglomerat av sinsemellan konkurrerande ämnesintressen, hade han konstaterat i en artikel i *Tidskrift utgifven af Pedagogiska föreningen i Finland* redan 1867.³⁴

När Topelius kommer in på läseböckernas roll och effekt i undervisningen avtecknar sig en fjärde grundtanke i hans skolsyn: det personliga engagemanget, både hos den undervisande läraren och hos eleven. Han överlåter t.ex. åt »Läraren och Lärarinnan» att välja läsning utgående från elevernas ålder och förutsättningar.³⁵ Topelius uppfattade de undervisningsmetodiska frågorna som underordnade i förhållande till inspirerande undervisning. Eleverna måste på ett personligt plan beröras. Det räcker inte med nationen som kunskapsämne, eleven förväntas bli personligt förtrogen med landet och folket, framhåller Topelius i artikeln »Skolan och fäderneslandet». Han fortsätter med att inskräpa »elevens personliga pligter mot fäderneslandet». Nu står de högsta målen i livet där »som teorier utan personlig tillämpning [som] aldrig kräfva någon personlig uppoffring!», utbrister han. Topelius konstaterar i samma artikel att världshistoriens och individens högsta uppgift är en »allsidigt förädlad mensklighet (humanitet)», med en formulering som leder tankarna till tysk romantik.³⁶ Han slår också fast att skolans första uppgift är att uppfostra människan, dess andra att uppfostra medborgaren.³⁷

Barnet, hemmet och familjen som naturliga och förebildliga utgångspunkter också för de kommande skolstadierna utgjorde Topelius ledande motiv för

att betrakta utvecklingen av hela människan som skolans övergripande syfte. För detta krävdes en innehållslig koncentration, ofta uttryckt som *multum non multa*, men därtill en personlighetsförankrad och berörande undervisning som engagerade både läraren och eleven. Lagen hade därmed ersatts av evangeliet, enligt Topelius egen vokabulär. Så kunde de fyra pedagogisk-didaktiska grundtankarna i de två läseböckerna sammanfattande beskrivas. Topelius skulle ännu 1874, året innan *Boken om Vårt Land* utkom, återkomma med artikeln »Skolornas morgontimmar», där han sammanfattade skolans syfte med uttrycket »ett livskraftigt vetande». Men han måste konstatera att det stora problemet ännu var olöst: »Allt ännu är förståndsbyggnaden den stora saliggörande lagen. Lexan är hufvudsak, menniskan bisak.» Han hänvisade till tidens krav och uppmanade: »Begär medborgare, icke boklärd; viljor, förmågor och kraft i alla riktningar, icke ett ofruktbart kapital af vetande, utan rötter i lifvet och inmagasineradt för en examen.»³⁸

Läseböcker i nationens och medborgerlighetens tjänst

Till det intressanta med Topelius verk, både läseböckerna och debattartiklarna, hör de pedagogisk-filosofiska överbågandena. Professorn i pedagogik Waldemar Ruin lyfte i anslutning till 100-årsjubileet 1918 fram två grundläggande förutsättningar i Topelius pedagogiska hållning: »värdesättningen av fantasin såsom privilegierad förmedlare av barnets inre tillväxt» och Topelius dragning till Fröbel, som om någon var »hans man i pedagogiken, uti vars i barnträdgårdarnas blygsamma form realiserade grundtanke vår skald tror sig finna nyckeln till framtidens hela skolreform».³⁹ Topelius pedagogik lyfte fram både individen och samhällsmedlemmen och kunde sammanfattas i sentensen: Att veta och känna, att vilja och handla.

Att skriva för skolans bruk var en angelägen och grannlaga uppgift i en tid av förändringar, inte minst i ett Finland som var både storfurstendöme och framväxande nation, både outvecklat och stätt i modernisering. Topelius ansåg att skolans två viktigaste uppgifter var att fostra människan och medborgaren, i den ordningen. Det medborgerliga perspektivet är starkt uttalat särskilt i slutet av *Boken om Vårt Land*, där bl.a. kapitlet »Om vårt lands grundlagar» och »Om samhället och styrelsen» bildar en kort men intensiv kurs i samhällslära. Här konstaterar Topelius att »lagen är ett folks medvetande om det rätta». Han påpekar flera gånger allas likhet inför lagen och understryker att det inte enbart är tjänstemännen som håller samhällets hjul i rullning. Det moderna samhället stöder sig överallt på enskilda medborgares »fria medverkan, hvar för sig eller i särskilda samfund och inrättningar».⁴⁰

Det är anmärkningsvärt att Topelius så konsekvent talar om medborgare, i en tid när invånarna i Finland var undersåtar.

LÄSEBÖCKERNA I IDÉHISTORISK BELYSNING

Läseböckernas samtidshorisont

Den universalism som i kombination med en individcentrerad syn på människan och hennes utvecklingsmöjligheter i mångt och mycket präglade upplysningens 1700-tal följdes under det tidiga 1800-talet av romantiska föreställningar om folken som kollektiv, om deras särprägel och traditioner. Det var en fascination för historiens långa och långsamma processer. Efter den franska revolutionen och Napoleonkrigen präglades 1800-talets Europa på många håll, också i det officiella Finland, av politisk konservatism och av en stark skepsis mot det resonerande förnuftets förmåga att i ett slag åstadkomma en bättre värld. Samtidigt fanns ett växande intresse för medeltidens historia, för etnografi och för språkens särprägel. Herder inspirerade till forskning om folkdiktning och folksägener. I Finland gjordes stora framsteg inte minst inom språkforskningen. M. A. Castréns strapatsrika resor i öster för att utröna det finska språkets ursprung och släktskap med andra språk framstår som betecknande för den här epokens intellektuella strävanden. Andlig väckelse, en växande pietistisk fromhet i Finland – inte minst i Topelius hemtrakter – var ett annat drag som kännetecknade 1800-talets första del. Frågor om bildning, utbildning och nationallitteratur debatterades inte minst av J. V. Snellman i tidningen *Saima* och av Topelius i *Helsingfors Tidningar*.⁴¹

Inte heller pedagogiskt sett var 1800-talet alldeles likt 1700-talet. Rousseaus banbrytande intresse för barnets egen horisont och upplysningspositiva syn på inlärningens möjligheter fanns fortfarande i bakgrunden, och en del pedagoger hade i J. H. Pestalozzis efterföljd under tidigt 1800-tal försökt sig på att systematisera det föregående seklets tankar om undervisning. Men nu hade fokus flyttats till folkundervisningen och till frågan om hur undervisningen i större grupper kunde utföras i praktiken. Ett sedlighetsintresse och teoretiserande kring sedlighetsbegreppet – som vid denna tid gavs en vittomfattande innebörd av medborgerlig och medmänsklig pliktuppfyllelse – hade även präglat åren då Topelius vidgade sitt författarskap till att gälla också skolans läseböcker.⁴²

Det var alltså våren 1851 som Topelius på uppmaning av ärkebiskop Edvard Bergenheim slog in på denna nya väg i sitt författarskap. Eftersom Topelius kunde datera förordet till den första läseboken, *Naturens Bok*, våren 1856 så

hade den en ganska kort tillkomstprocess. I kontrast till detta tog det nitton år för *Boken om Vårt Land* att finna sin form. Efter en paus på några år arbetade Topelius på sin andra skolbok fram till 1875. Det var en tidsperiod rik på händelser. Det är följaktligen skäl att lägga märke till att de två läseböckerna kom till under ganska olika förhållanden.

När *Naturens Bok* utarbetades i början av 1850-talet, under Krimkriget, levde man i Finland i en period präglad av språkmanifestet, ett påbud från 1850 som drastiskt kringsskar möjligheten att i tryck använda det finska språket. Manifestet, som var statsmaktens reaktion på de vittomfattande europeiska folkresningarna 1848, förbjöd allt annat tryck på finska än verk om andlig uppbyggelse och om ekonomi. Detta för att förhindra att allmogen, i synnerhet den finskspråkiga befolkningen, påverkades av moderna åsikter, av intellektuella meningsstridigheter och av den nya romanlitteraturen som hade börjat anses särskilt fördärlig. Topelius skrev visserligen på svenska men läseböckerna var från början avsedda att utges även på finska. Den första finska upplagan av *Naturens bok* trycktes 1860, men Johan Bäckvall hade påbörjat översättningen redan innan boken kom ut på svenska. (Översättningen, *Luonnon kirja*, skulle för övrigt bli Finska Litteratursällskapets största försäljningssuccé genom tiderna.)

Naturens Bok författades alltså i ett strängt och inskränkt tankeklimat. Genom att Topelius här beskriver naturens fenomen och naturens mångfald kunde han räkna med att undgå censuren under Nikolaj I. När den första svenska upplagan av *Naturens Bok* lades under tryckpressen 1856 hade ett tronskifte nyligen ägt rum i och med Alexander II:s trontillträde. Året inleddes med nya fredliga förhållanden. Folkskolfrågan hörde till dem som tagits upp när kejsaren med ett tal i Finlands senat inledde sin regering i storfurstendömet. Förordet till *Naturens Bok* är de facto daterat samma dag som kejsaren höll talet, den 24 mars.

Regentskiftet medförde en växande tilltro till att Finlands folkrepresentation inom en snar framtid kunde börja sammanträda och stifta lagar, såsom landets konstitution förutsatte. Fred rädde, Finlands lantdag började sammanträda 1863 – efter ett uppehåll sedan 1809 –, det finska partiet blev en maktfaktor, järnvägar drogs, industrier och bankväsen utvecklades, och skolsystemet genomgick en reformperiod. År 1863 öppnades lärarseminariet i Jyväskylä och den nya folkskolförordningen trädde i kraft våren 1866.⁴³ Ett bakslag kom i slutet av 1860-talet när nödår med svält, epidemier och död i spåren härjade landet. När sedan *Boken om Vårt Land* äntligen utkom 1875 levde finländarna under ganska annorlunda förhållanden än när arbetet inleddes.

Ämnessfären i *Boken om Vårt Land* skiljer sig helt från den i *Naturens Bok*. I berättelserna om Finlands historiska öden avhandlas en rad krig där Ryssland och ryska soldater var fienden. Detta var en känslig sak. Hur känslig den hade varit på 1850-talet framgår av att behandlingen av stora ofreden i romanföljetongen *Fältskärens berättelser*, med skildringar av rysk ockupation och ryska härjningar i Finland, inte kunde publiceras i *Helsingfors Tidningar* i likhet med Fältskärens övriga berättelser. Den åttonde berättelsen »Flykten» utkom därför första gången i bokform i Stockholm – åtföljt av ett försynt påpekande i *Helsingfors Tidningar* 4/6 1859 att en sådan bok kommit ut.⁴⁴

Topelius manöverutrymme var ett helt annat när han behandlade Finlands historia i *Boken om Vårt land*.⁴⁵ Här ingår skildringar från stora ofreden, hattarnas krig, Gustav III:s ryska krig och kriget 1808–1809, alltså av drabbningar mellan ryska och svenska trupper, med tappra finska soldater på den svenska sidan och med ryssarna som fiender.⁴⁶ Att detta gick för sig visar kanske tydligare än annat vilken skillnad det var mellan mitten av 1850-talet och mitten av 1870-talet vad beträffar den politiska offentligheten i Finland och möjligheterna att behandla landets historia. Förhandscensur var hela den här tiden rådande i storfurstendömet (med undantag för en kortlivad period av tryckfrihet 1866–1867),⁴⁷ men det var stor skillnad mellan vad som tilläts när *Naturens Bok* kom ut och vad som kunde tillåtas när *Boken om Vårt Land* utkom.

Den Topelius som avslutade *Boken om Vårt Land* 1875 var också en annan person än den som påbörjade *Naturens Bok* i början av 1850-talet. Då var Topelius en allmänt uppskattad journalist som med sin lekande penna hade blivit mästare på att rapportera om sin samtid och teckna av den. Men snart trädde rollerna som historiskt inriktad författare och som historieprofessor i förgrunden tills han småningom lämnade redaktörsstolen för universitetskatedern. Därutöver kom Topelius, under tiden mellan utgivningen av läseböckerna, att tillägna sig en klart mer religiöst präglad inställning till livet som helhet. Allt eftersom en yngre generation av akademiker drogs in i en lång process av sekularisering, kom Topelius – som så att säga färdades i motsatt riktning – att med större tydlighet skilja sig från de fritänkande företrädarna för Finlands bildade klass. Även politiseringen av språkfrågan, där Topelius sökte en medelväg mellan tendenserna till radikalisering och klyvning, gjorde hans ställning på opinionsfältet obekvä.

Naturens Bok i förhållande till samtiden och till idéhistorien

Titeln *Naturens Bok* knyter an till en lärdomshistorisk tradition med rötterna i den kristna antiken. Då uppstod en under senare århundraden ofta upprepad tanke om att man kunde övertyga sig om Guds storhet på två olika sätt. Man kunde läsa skrifterna, i Bibeln eller »Böckernas bok», men man kunde också läsa i »Naturens bok» (*Liber naturae*) genom att uppmärksam nära sig Guds skapelseverk i naturen. *Naturens Bok* strävar efter att fästa barnets uppmärksamhet på naturen.

Den tanke som strukturerar *Naturens Bok* är den pedagogiska att gå från det nära och välkända till det något mer komplicerade och främmande. Det är barnet på landsbygden som får känna sig hemma. Eller som Topelius formulerar det i förordet: »Boken är skriven i hopp att en dag få inträde i blifvande folkskolor. Den har därför nödgats vädja till bondstugans, torparekojans hemfödda föreställningar [...]». ⁴⁸ Inriktningen på livet i naturen gör att innehållet förbigår städerna och de fåtaliga industrisamhällena. Det då moderna samhället med sina institutioner lyser även i övrigt med sin frånvaro.

De barn som framträder i läsebokens berättelser ges ganska robusta och oömma drag. Utifrån den lantliga horisonten hör ett något mera finkänsligt förhållningssätt i fråga om djurens liv och ofta brutala död inte hemma här; till exempel förekommer i stycket »Seglifwade djur» tuppar och sköldpaddor i full rörelse trots avhuggna huvuden. ⁴⁹ Den tänkta läspubliken var alltså barn som i sin vardag hade vant sig att se djur slaktas för att bli mat på faten eller på annat sätt vara människan till nytta.

Tilltalet av de små läsarna är mycket enkelt vad gäller meningsbyggnad – som sig bör i en bok för helt ovana läsare. Språkdräkten kan karakteriseras som på gränsen till det arkaiserande, åtminstone till en början. Allt eftersom läsningen framskrider blir meningsbyggnaden mer komplex, och en stor mängd artnamn passerar. Ofta är det ett barn som ges ordet och får uttrycka sina tankar, ett barn vars föreställningar det är lätt att identifiera sig med för en ungefär jämgammal läsare. Däremellan skymtar barnets far i olika aktiviteter. Klok och kunnig som få visar och förklarar han hur man umgås med naturen, och utviner sin bärning ur den. För övrigt betonas hur alla familjemedlemmar trivs i arbetet, utomhus lika väl som inomhus.

Topelius lyckas bevara en tilltalande ledighet i framställningen. I de korta kapitlen målar han upp världen och naturen på ett sätt som omvittnat hade förmågan att tilltala barnets fantasi och föreställningsvärld. På detta sätt uppfattades hans stil som frisk och nydanande i jämförelse med läseböckernas allmänna nivå vid mitten av 1800-talet. Samtidigt är läsebokens tilltal

uppfordrande i fråga om tro och pliktkänsla. På sin vakt mot varje tendens att fördärva de små, och väcka misstro på ett eller annat håll, anslår författaren allt emellanåt ett slags enkel andaktston. Upplysningstidens pedagoger hade i flera fall anlagt ett mer världsligt sätt i tal till små barn. Även Jacob Tengström, pionjär som barnboks författare i slutet av 1700-talet och sedermera ärkebiskop, kan tyckas ha haft ett mindre pliktbetonande anslag i de små dikter och prosastycken som han skrev med en barnslig publik i åtanke – fastän denne kyrkans man och upplysningsvän ingalunda försummade moralen eller den religiösa uppfostran.⁵⁰ Kraven på barnens duktighet, föräldrarespekt och gudsfruktan förefaller alltså snarare ha stegrats än sänkts sedan dess – åtminstone i Topelius Finland. Här kan man fråga sig om bokens tillkomsttid under 1850-talets tidiga år satt sina spår (jfr ovan). Så här uppfordrande skrev Topelius för övrigt inte i tidningarna, knappast någon annanstans heller. Men här gällde det alltså att tala till barn, uttryckligen också till barn av folket.

Naturens Bok avhandlar i tur och ordning djurriket, växtriket, stenriket eller mineralerna, de fyra elementen – jorden (jordklotet), vattnet, luften, elden, samt litet fysik och litet astronomi. Både dispositionen och avsnittsrubrikerna ligger nära Nils Johan Berlins *Lärobok i naturläran för folkskolor och folkskollärare-seminarier* från 1852.⁵¹ Allt som lärs ut om naturen står på fast biblisk grund, t.ex. »Före syndafloden lefde också menniskorna mycket länge. Adam blef niohundrederttio (930) år gammal. Methusalem lefde till niohundredasextionio (969) år.»⁵²

Trots utgångspunkten att börja med enkla satser och enkla föreställningar inleder Topelius *Naturens Bok* med det kanske mest abstrakta: vad är en människa? Berättelsen om den olycklige Dions hopplösa försök att få sällskap, genom att med egen hand av en lerklump skapa en medmänniska, lär att människan har medvetande, eller »den odödliga anden».⁵³ Enbart människan har getts möjlighet till delaktighet i evigheten. Men hon behöver sammanhang med andra människor för att kunna utvecklas. Det visar berättelsen »Kasper fick ingenting lära»⁵⁴ om ett gossebarn som utan kontakt med andra människor utvecklas till ett språklöst, medvetandelöst djur (av namnet att döma torde berättelsen gå tillbaka på fallet Kaspar Hauser, välkänt i Topelius tid).⁵⁵

Topelius ägnar den andra läsningen åt att låta djuren presentera sig själva. För att ge liv åt framställningen tillåts de tala. De får framställa mänskliga resonemang – perspektivet är således antropomorft: »Wi kräldjur ha blifwit förhatliga för menniskan, alltsedan ormen först förledde Ewa till synd. Därför har Gud satt en fiendskap mellan Adams släkt och ormens släkt.»⁵⁶

Före kräldjuren har husdjuren fått ordet. Det står klart att djuren är till för människans skull. Perspektivet är alltså även antropocentriskt. Husdjuren berättar med stolthet om på vilka sätt de tjänar människan, som dragare, som föda, och hur de vidare med sin päls och sin hud på olika sätt bidrar till människans överlevnad och bekvämlighet. Samma gäller fåglarna, som i stor mängd presenteras, och som värper ätbara ägg och ger sina fjäderdun till människan att sova mjukt på, och därtill kan ätas. De sjunger vackert för att lätta människans sinne, och de vill ingenting hellre än att »hela sitt lif igenom besjunga Guds godhet».⁵⁷

Naturens Bok räknar upp hur de olika djurarterna anknyter till varandra, från människan »skapelsens herre och konung» till allt lägre nivåer där de närmar sig växterna: »Ty Gud i sin allmakt har welat knyta hela sin skapade werld ihop, det ena wid det andra, så att ingenstädes en tom lucka åtskiljer raden af hans skapade werk. Englarna, menniskorna, djuren, wexterna, stenarna, alla gå liksom i rad, den ena fullkomligare än den andra.»⁵⁸

Denna föreställning om skapelsens långa kedja, som Topelius med pedagogisk skicklighet formulerar i läseboken, går i den vetenskapshistoriska litteraturen under den engelska termen *the great chain of being*. Tanken är att Gud har tillvaratagit och fyllt varje möjlig plats i skapelsens kedja, från det enklaste kryp till den mest komplicerade och högst utvecklade varelse. Till följd av sin allt omfattande storhet och gränslösa godhet har han alltså sett till att varelser av varje upptänkligt slag finns till; att ingen länk i den långa kedjan från det lägsta till det högsta får saknas. Denna grundidé, som varmt omhuldades redan under renässansen, håller Topelius konsekvent fast vid genom hela boken. Detta är skäl att understryka, eftersom det torde vara mera sällan föreställningen har blivit så explicit tillämpad på 1800-talet.⁵⁹

När Topelius skrev *Naturens Bok* hade utvecklingstanken redan fått flera förespråkare trots att Charles Darwin ännu så att säga väntade bakom hörnet. *On the Origin of Species* utkom 1859 (på svenska 1871). Där lade Darwin fram en mekanisk teori som förklarade det »naturliga urval» som låg bakom arternas successiva förändring. Men långt innan Darwin framträdde förekom inom biologin och zoologin evolutionstankar som utgick från att arter förändrades genom en gradvis skeende utveckling från lägre former till högre. Särskilt inom den vetenskapliga geologin hade tidsperspektivet under 1700-talet och i början av 1800-talet stegvis förskjutits avsevärt från det bibliska. Men i *Naturens Bok* förekommer inte några som helst tankar om arternas utveckling, utan skapelsen står en gång för alla stilla. En successivt skeende utveckling av skapelsen kommer inte på tal.

Som långvarig och aktiv medlem av Societas pro fauna et flora fennica hade Topelius ypperliga förutsättningar att hålla sig à jour med naturvetenskapens utveckling (han hade anslutit sig 1837 och blivit sällskapetets sekreterare 1842). Han var följaktligen medveten om att vad han genom skolorna ville förmedla till barnen inte var det nya vetandet, utan något annat, lämpligt för att bygga upp en kristen världsbild. Principen att placera det kristliga och det för barnet skonsamma högst redogör Topelius för i förordet till *Naturens Bok*.⁶⁰ Föreställningen om naturen som Guds skapelse var förhärskande i skolböckerna under 1800-talet, naturen speglade den gudomliga ordningen.⁶¹

Topelius var även aktiv i Pedagogiska föreningen och medverkade från första början i föreningens tidskrift. I diskussionerna som fördes där kunde Topelius emellanåt med stor glöd föra fram sina pedagogiska åsikter. Själv drabbades han genast när *Naturens Bok* kom ut av nedgörande kritik av J. V. Snellman som ansåg att Topelius hade skrivit en lärobok med rent skadligt detaljvetande, då en läsebok var vad som behövdes.⁶² Snellman fortsatte här att mästra sin yngre kollega, såsom han tagit för vana på 1840-talet, då han som redaktör för *Saima* gång på gång satte redaktören för *Helsingfors Tidningar* på plats. Beträffande det pedagogiska hade Snellman faktiskt större erfarenhet, efter att ha undervisat både privat och i Helsingfors lyceum och varit rektor med undervisning i Kuopio högre elementarskola, än Topelius med lärarerfarenhet från Helsingfors lyceum. – För övrigt bemöttes Topelius två läseböcker mestadels med välvilja och beundran (mer om receptionen nedan).

Boken om Vårt Land och den nationella självförståelsen

På ett liknande sätt som i *Naturens Bok* går framställningen i *Boken om Vårt Land* från det lilla och nära till det stora och mindre bekanta, från hemmet med föräldrar och syskon till fosterlandet och dess historia. Grundfrågan i verket är: fäderneslandet – vad är det? *Boken om Vårt Land* inleds med barnets känslomässiga förhållande till fädernegården. Blicken är fästad vid hemmet. I det unga jag som betraktar världen utanför återkommer det lantliga perspektivet: hästarna står vid brunnen, hunden Musti skäller på en ekorre, och där finns björken och rönnen, där finns smultronbacken. Allt detta välbekanta utgör det lilla hemmet – men barnet skall lära sig att »älska ett stort hem, som kallas fädernesland».⁶³

En del av ämnessfären i *Boken om Vårt Land* har Topelius behandlat på annat håll, närmast i *Finland framställt i teckningar*. Där får landet, landskapen och inbyggarna längre och mera ingående beskrivningar eftersom

Topelius riktar sig till en vuxen läspublik. Geografiska och historiska frågor tog Topelius upp i de professorsföreläsningar han höll innan eller samtidigt som han arbetade med *Boken om Vårt Land*. Hit hör till exempel framställningen om de folkstammar som Finlands inbyggare stått i nära kontakt med (bjärmer, tjuder), som givetvis behandlas mer vetenskapligt och detaljerat i föreläsningarna. Forskningsresanden och språkvetaren M. A. Castrén lyfts fram i såväl universitetsföreläsningarna som i läseboken som förebild och sann hjälte – han offrade sitt liv i vetenskapens och fosterlandets tjänst.⁶⁴

Landet som är mitt är inte det rikaste och bästa för den som inte lärt sig att älska det som sitt – »Ty detta land har lidit mycken nöd af ett kallt luftstreck och mycket öfwerwäld af främmande folk». Men att prövas av mindre gynnsamma förhållanden skänker moralisk storhet och lycka i slutändan. Lättvunna skördar fostrar egoister, men den som klarat sin bärgning med många mödor växer till en omtänksam värnare av land och folk. Det visar berättelsen om Ödgrim och Solgrim i »Konungens gåfwor». Och pojken som av hjärtats instinkt kastar sig i strömmen och räddar sin mor skall också rädda fäderneslandet i fara. Det framgår av berättelsen »I farans stund».⁶⁵

Vedertagna könsroller är genomgående starkt betonade: pojkar och män agerar, visar fysiskt mod, härjar och har ihjäl bestar och fiender, ja är anmärkningsvärt morska och sturska. Karlaktigheten låg förvisso i tiden, men det är ändå iögonfallande att Topelius som skolboksförfattare aldrig utmanar de konventionella könsrollerna, vilket han kunde göra i de skönlitterära verken. Flickorna i läseböckerna är avgjort passiva och försvinner mestadels ur bilden. Däremot framstår mödrar som vårdande sig om barnens hederskänsla, religiösa känsla och känsla för fosterlandet. Det här kan vara skäl att notera mot bakgrunden av att Topelius i andra sammanhang förespråkade kvinnors rätt till skolgång, bildning och utbildning.⁶⁶ Topelius nyanslöshet här är förbryllande.⁶⁷ Frågan är om han, med ambitionen att författa engagerande för de unga läsarna, så starkt levde sig in i sin egen skolgång – helt utan flickor – att han förbisåg att folkskolan skulle vara en samskola.

Efter avsnitten om Finlands geografi gör Topelius i den tredje läsningen eller avdelningen en omfattande presentation av folket och dess forntid på basis av *Kalevala* och dess berättelser. Det är genom *Boken om Vårt Land* som Finlands barn blev bekanta med motivkretsen och gestalterna i *Kalevala*. Eposet är svårläst och var länge svårsålt. Topelius förmedlade innehållet till generationer barn i båda språkgrupperna.⁶⁸

Den senare hälften av *Boken om Vårt Land* formar sig till en lång historielektion. I det här avseendet ligger de samtida nordiska läseböckerna nära var-

andra. Den nationella historien stod i fokus i både läseböcker och läroböcker. Skillnaden mellan dem var ofta flytande – *Boken om Vårt Land* kunde i de lägre klasserna användas också som lärobok, och lärarna förklarade sig nöjda med den.⁶⁹ Till skillnad från det breda upplägget i *Læsebog for Folkeskolen og Folkehjemmet* och *Læsebok for folkskolan* – och från Topelius ursprungliga planer – är det uteslutande Finlands historia som genomgås. Det blir en grundkurs i läsebokens korta anekdotiska form, från »Om Stenålderns folk» till lantdagen 1863.

I samband med berättelser ur krigshistorien förekommer i *Boken om Vårt Land* rätt detaljerade uppräknningar, av stridande härars numerärer, av stupade, sårade och tillfångatagna. Sifferuppgifter av det slaget förekommer till exempel i anslutning till trettioåriga kriget i kapitlet »Slaget vid Breitenfeld», vidare under rubriken »Tolfte Karl och slaget vid Narwa», och saknas inte heller för hattarnas krig på 1740-talet (»Slaget vid Villmanstrand») eller i anslutning till Gustav III:s ryska krig 1789 (»Striden vid Porrasalmi»). Sådana sifferbemängda presentationer kan ses som ett uttryck för tendenser i den historieskrivning som Topelius tagit intryck av. Historiekunskapen var vid denna tid ofta nära kopplad till statistiskt vetande och statistikinsamling. Gabriel Rein, Topelius professor och inspiratör, samlade själv gärna sitt historiska vetande i statistisk form.⁷⁰ För sentida läsare ter sig anhopningen av fakta nog så svårsmält för den unga målgrupp läseboken vänder sig till.

Fosterlandets historia blev ett omdebatterat ämne bland pedagoger mot slutet av 1860-talet. Tidigare hade eleverna varit mera hemmastadda i Grekland och Rom än i sitt eget land. Men nu, påpekar Topelius i *Tidskrift utgiven af Pedagogiska föreningen i Finland*, var det stadgat att Finlands historia, geografi, statistik, litteratur och naturalhistoria hörde till skolans läroämnen. Därför kastar han fram frågan om »fäderneslandet» faktiskt tagit »sin berättigade och fullständiga plats i Finlands elementarläroverk?» Själv konkluderar han: detta ämne borde förmedla något utöver ett kunskapsmått, nämligen en »bestämmande lifsprincip». Topelius understryker nationalitetens betydelse som något annat och större än frågan om »språk dualismen».⁷¹

Frågan om finskans och svenskans ställning i landet, och den därmed förknippade historieuppfattningen om det finska folkets självständiga roll i den historiska utvecklingen, hade blivit central i pressdebatten ca 1870.⁷² Fanns det en självmedveten finsk nation som agerade som ett subjekt under den svenska tiden? Visst, ville G. Z. Forsman (författarnamn Yrjö Koskinen, nobiliserad Yrjö-Koskinen 1884) visa med sina studier av klubbekriget *Nuija-sota. Sen sytt ja tapaukset, 1857–1859* (*Klubbe-kriget samt Finlands sociala tillstånd vid slutet*

af sextonde århundradet, 1864–1865). Han fick medhåll av flera, inte minst i pedagogernas tidskrift. Andra var beredda att förneka detta, bland dem C. G. Estlander och Axel Lille, med påpekanden om att finnarna hade svenskarna att tacka för att de slapp dela sina östra stamfränders ryska öden; någon kraft till eget agerande hade inte visat sig under svenska tiden. Topelius intog en mellanställning genom sin sympati för det rättmätiga i de finska anspråken. Men i överensstämmelse med den historiesyn som förfäktades på svensksinnat håll förnekade han aldrig tacksamhetsskulden till det svenska bildningsarvet. Det mest uttalade exemplet är dikten »Originala skuldsedeln» (1872).

I *Boken om Vårt Land* lyfter Topelius fram den dittills missgynnade finska kulturen genom mytologin, finska personer och orter. För övrigt uttrycker han även här sin övertygelse om »två språk, ett land», eller »Alla dess söner och döttrar äro samma folk, hwad språk de än tala» (kap 7. Land och folk). Enighet, inte splittring, var och förblev det viktigaste för honom. Läseboken representerar ett bildningsstoff, en gemensam kanon, som på gott och ont fick stor bärkraft i den nationella självförståelsen.

UTGIVNINGSHISTORIEN

Naturens Bok

I anteckningsboken *Kosmos* noterade Topelius: »Folkskolan. Erhållit i uppdrag den 24 Maj 1851. En bok för sokne- och lägre el[ementar]skolor, samtidigt på svenska och finska. Får ej vara för kompendiös.»⁷³ På ett allmänt plan hade han innehållet klart för sig: historia, naturalhistoria, religion, poesi och myt skulle ingå, i nationell och allmänt bildande anda. Han förväntades åstadkomma ett originalverk, inte en bearbetning efter utländska förebilder. I februari 1852 följer en anteckning som visar att han hade haft en diskussion med Bergenheim om bokens funktion och målgrupp: boken var avsedd för både folk- och elementarskolor, för barn mellan sju och tio år. Språket skulle vara enkelt och lättläst – »genomskinlig stil», säger Topelius – och innehållet anpassat efter barnens föreställningsvärld, helst för både stadsbarn och barn från landsbygden. Han noterade därtill en upplaga om 3 000 exemplar och för omfånget »förslagsvis 6 ark». Därpå följer den 2 juni 1852 den lakoniska anteckningen »begyntes Läseboken».⁷⁴

I det här skedet är det fråga om *en* läsebok av blygsamt format, sex ark i oktav motsvarar 96 sidor. Den ursprungliga planen resulterade i två böcker på 12 resp. 29,5 ark eller sammanlagt 666 sidor, exklusive förorden.⁷⁵ Hur gick det till när läseboken växte sju gånger i omfattning? Sommaren 1853 hade

Topelius skickat en plan för boken till Bergenheim och tydligen framhållit att formatet var helt otillräckligt för det planerade innehållet. Bergenheim är nöjd med planen och tillägger sirligt: »Lättas arbetet derigenom att boken får ett omfång af 12 à 15 i stället för 8 à 10 ark, så bör H:r doctorn icke anse sig hindrad af det derigenom förhöjda priset.»⁷⁶ När *Naturens Bok* utkom 1856 höll den sig inom det föreslagna antalet ark, 12, men innehållet inskränker sig till naturalhistorien. Som ovan har framgått gällde ett tryckförbud för annan litteratur på finska än religiös och ekonomisk mellan 1850 och 1860. Eftersom läseboken skulle användas också i finska skolor kan det inte utslutas – men inte heller bekräftas – att risken för censuringrepp bidrog till begränsningen av stoffet.

Topelius hade lovat manuskriptet till midsommaren 1855, men levererade det i september.⁷⁷ I följebrevet till Bergenheim konstaterar han att ämnena »omöjligen kunde intvingas i ett så trångt utrymme, utan att bortlemna mycket af det mest lifvande och anslående äfven för barnet. Jag företog mig därför att dela boken i två kurser: *naturens bok* och *lefnadens bok*. Det är nu första kursen, som här afslutas. Redan den ensam har kämpat en hård strid med de tolf arken».⁷⁸ Det framgår att Bergenheim accepterat uppdelningen i två böcker, och på allt vis skyndar på Topelius att låta trycka *Naturens Bok* och omedelbart börja med fortsättningen, i det här skedet »*Lefnadens bok*».⁷⁹

I september 1855, när Topelius skickade manuskriptet till Bergenheim för granskning i domkapitlet, tog han upp frågan om illustrationer med träsnitt – av allt att döma för första gången. Den välvillige ärkebiskopen anser att en »lämplig illustration» är önskvärd, bara den inte sinkar utgivningen och gör boken för dyr.⁸⁰ Hur träsnitten valdes, beställdes, köptes och levererades framgår inte i det bevarade källmaterialet. Mot bakgrunden av att Bergenheim gav klartecken för illustration i november 1855, medan boken sattes, och den utkom i april 1856 var processen snabb. Första upplagan av *Naturens Bok* innehåller 55 träsnitt som i storlek varierar från mycket små till små.

Granskningen av manuskriptet gick också mycket snabbt, på mindre än en månad. När Bergenheim returnerar det berättar han att domkapitlets ledamöter hade gått igenom manuskriptet läsning för läsning en kväll. Därefter fick domprosten och gymnasielektorn Henrik Heikel i uppdrag att granska detaljerna och med blyerts föra in anmärkningar och önskemål i marginalerna.⁸¹ Det säger mycket om Bergenheims vilja att ta i bruk läseboken snabbt att han både i oktober och i november underströk att han »helt och hållet» överlät åt Topelius omdöme att beakta anmärkningarna eller låta bli det. Huvudsaken var att verket »lades under pressen». I början av december

tackar Bergenheim för ett korrekturark (troligen ett redan tryckt ark) och lovprisar både innehållet och utseendet. Han hoppades få den tryckta boken till jul, och om det inte var möjligt, i januari, eftersom han skulle visitera skolor och tänkte att han »kunde vara Lärare behjelpig vid ett ändamålsenligt införande af boken».⁸²

Boken om Vårt Land

Tillkomsten av *Boken om Vårt Land* går inte att följa så i detalj som för *Naturens Bok*. Redan i november 1856 hade Topelius en summarisk plan som han skickade till Bergenheim, och de bästa avsikter att genast börja med manuskriptet till andra kursen av läseboken:

... Lefnadens bok, med hvilken jag nu skall gripa tag under julferierna. Följande utkast till planen hemställer jag ödmjukast till Herr Erkebiskopens bedömande.

I. Jättesagor. II. Kalevalasagan. – III. Legender. – IV. Berättelser ur finska historien. – V. Skildringar ur Finlands geografi. – VI. Berättelser från vår tid (rör. Finland) – VII. Werldshistorien: berättelser från gamla tiden. – VIII. Dito från medeltiden. – IX. Dito från nyare tiden. – X. Skildringar från utlandets geografi. – XI. Lefnadsyrkena. – XII. Parabler och tänkespråk.

Jag skall söka härvid med omsorg välja ämnen och utber mig i alla händelser en välvillig granskning af Herr Erkebiskopen, såsnart arbetet hunnit så långt.⁸³

Bergenheim tillstyrkte förslaget omgående.⁸⁴ Trots föresatserna drog författandet ut på tiden. Läseboken konkurrerade med föreläsningarna som Topelius skrev ner i fullständiga manuskript, med *Helsingfors Tidningar*, *Fältskärens berättelser* och engagemang i föreningslivet. Topelius kämpade med manuskriptet i årtal. Han räknade med att skriva på det under sommaren 1864, men manuskriptet försvann under vistelsen i Nykarleby. Det var och förblev borta, och Topelius fick börja om.⁸⁵ Höstterminen 1866 var han tjänstledig för att arbeta på läseboken, men inte heller nu blev han klar.⁸⁶ Efter att kasserat »flera planer och massor af förarbeten» har han 1870 bestämt sig för att ägna

denna andra kurs åt kändedomen om fäderneslandet och kalla densamma »Boken om Finland», – ifall ej denna titel skulle anses pretentiös, då ju boken ingalunda kan på långt när uttömma det rika ämnet.

I denna kurs skulle således ingå *grunddragen*, icke detaljerna, af Finlands natur, folk, statistik och historia, lemmande – liksom »Naturens Bok», – ett speciellare studium af dessa ämnen åt läroböckerna, men innehållande en förberedelse till dessa för de lägsta läroverkens behof.

Boken är indelad i fyra hufvudafdelningar: I. Landet. – II. Folket. – III. Sagor och Myther. – IV. Historiska berättelser.

För att antyda behandlingen af ämnet, torde jag få nämna rubrikerna för den nu snart färdiga första afdelningen. De äro:

1. Hemmet och fäderneslandet. – 2. Fäderneslandet och världen. –
3. Finlands daning. – 4. Hafsdalarna. – 5. Insjödalarna. – 6. Landskap och län. – 7. Jordmån och klimat. – 8. Finlands vexter. – 9. Finlands djur. 10. Jordbruk och boskapsskötsel. – 11. Bergverk och industri. – 12. Handel och sjöfart. –
13. Kommunikationer. – 14. Kyrkan och undervisningen. – 15. Staten och dess inrättningar. – 16. Det borgerliga samhället.⁸⁷

Planen motsvarar den slutliga dispositionen i *Boken om Vårt Land*. Den fjärde huvudavdelningen i planen har i boken fördelats på tre läsningar, med Topelius epokbeteckningar Finlands katolska tid, Finlands krigiska tid och Finlands nyare tid (från 1721). Punkterna 12 till 16 i den första avdelningen ingår i boken i den sista.

För förläggaren Albert Bonnier berättar Topelius i juni 1870 att han har använt all disponibel tid under vintern på läseboken, men ger sig tid att under sommaren redigera dikterna till samlingen *Nya blad*, eftersom tryckningen av läseboken ändå inte kan börja förrän på hösten.⁸⁸ I juli hör han sig för om förläggaren Edlund vill ge ut boken och i så fall mot vilket honorar.⁸⁹ I juli 1874 upplyser han Edlund om att de 50 första kapitlen är färdiga att tryckas, och tar sedan upp illustrationerna.⁹⁰ – Så sent som i juni 1875 avböjde Topelius en förfrågan av Hans Forssell om att skriva en novell för *Svensk Tidskrift*, med motiveringen att han bland annat var upptagen med en »Läsebok för finska folkskolan, 28 ark, hvaraf 21 tryckta, 2 under uppsättning, 5 oskrifna».⁹¹ Brevet avsändes från Karislojo där Topelius tillbringade några somrar på 1870-talet, och där han uppger att han på vandring i naturen kom på titeln, inte Boken om Finland, utan *Boken om Vårt Land*.⁹² Den här gången lyckades han bli klar, boken annonserades i pressen den 25 september 1875.

I förordet till *Naturens Bok* nämner Topelius ett halvt dussin verk som han har konsulterat under arbetet, utan att ha följt något av dem. Några förebilder för *Boken om Vårt Land* nämner han inte, men han följde med utgivningen av läseböcker och läroböcker i historia i de nordiska länderna. I privatbrev

till Arthur Hazelius 1870 säger Topelius att han, efter att ha tagit del av de nyligen utkomna *Läsebok för folkskolan*, Hazelius antologi *Fosterländsk läsning för barn och ungdom* och serien *Småskrifter för folket*, omredigerar »till stor del det nära färdiga arbetet» på sin läsebok.⁹³ På liknande sätt formulerade Topelius sig i brev till Frederik Barfod: efter att ha läst dennes danska historiebok redan 1856 uppger Topelius att han kastade om och beslöt sig för att i likhet med Barfod »begränsa mig inom fäderneslandet och dess folk».⁹⁴ När Topelius dessutom tackar för Barfods exempel gladde det säkert mottagaren, men Topelius minnesbilder stämmer inte med den ovan citerade plan han skickade till Bergenheim i november 1856. Däremot motsvarar innehållet i Topelius disposition från mars 1870 delvis innehållet i *Läsebok för folkskolan*, men mera systematiskt disponerat.

Materiella aspekter på läseböckerna

Som ovan har framgått rådde olika förhållanden i Finland i mitten av 1850-talet och 20 år senare. Det gällde också bokbranschen. För *Naturens Bok* fick Topelius inget honorar. Han förväntades, som andra skolboksförfattare, förlägga boken själv och betala kostnaderna för produktionen, men fick den vinst som försäljningen genererade. Priset skulle hållas lågt, men om en bok blev godkänd och rekommenderades för skolorna fanns det en viss garanterad efterfrågan. *Naturens Bok* trycktes på Finska Litteratursällskapets tryckeri, där *Helsingfors Tidningar* också trycktes. Tidningen meddelade den 23 april 1856 att *Naturens Bok* utkommer »i morgon i bokhandeln» och kostar 40 kopek silver inbunden, för 30 kopek kunde den rekvireras »i exemplar», d.v.s. oskuren och ohäftad direkt av författaren. Av notisen framgår att en finsk översättning var under arbete och att den andra kursen, »Lefnadens bok», skulle bestå av historiskt, geografiskt och »för lefnaden praktiskt innehåll».⁹⁵

Upplagan var 2 500 exemplar. Bergenheim hade föreslagit 7 000 exemplar, men Topelius vågade inte ta risken. I december återstod 500 exemplar och det grämde författaren att han inte hade tagit en större upplaga.⁹⁶ Under Topelius livstid utkom tretton upplagor, och sammanlagt 18 fram till 1937.⁹⁷ Tredje till femte upplagan (1860, 1864, 1867) gavs ut på Wasenius & Co. förlag, varefter K. E. Holm tog över från den sjätte upplagan 1870.⁹⁸ Topelius konstaterar på 1880-talet att följderna av att han förlade de två första upplagorna själv, blev att han »inom tre år blev fordringsägare i 7 finska bokhandlares konkurs». Först med den åttonde upplagan (1878), uppger Topelius, hade han lärt sig att begära ett pris som inte gav förläggaren en fyra gånger större vinst än

författaren, »och nu begynte denna bok, av vilken jag haft så mycket högre glädje, även löna sig för ekonomin». ⁹⁹

Efter att *Naturens Bok* hade utkommit på svenska gav Topelius den 7 maj 1856 Finska Litteratursällskapet rätt att ge ut verket på finska, förutsatt att Johan Bäckvall valdes till översättare. ¹⁰⁰ Nämnas kan att Topelius redan hade kontaktat Bäckvall och i februari 1856 tillsänt honom ett färdigtryckt ark av *Naturens Bok*. Bäckvall hade dessutom tackat ja i brev redan den 19 mars 1856 och samtidigt bifogat »större delen af samma ark i öfversättning». Den ersättning Topelius föreslagit, 10 à 12 rubel silver per ark, besvarades av Bäckvall med att »[de ekonomiska villkoren] äro öfwerdrifwet goda för en öfversättning och tåla tillochmed prutas af». ¹⁰¹ Bäckvall meddelar i brev den 28 februari 1858 att det sista av översättningen nu har skickats iväg. ¹⁰² Hela manuskriptet förstördes dock den 23 april i en eldsvåda hos förläggaren och tryckeridisponenten Paavo (Paul) Tikkanen, som hade grundat och drev Finska Litteratursällskapets tryckeri. Sven Gabriel Elmgren noterar bland förlusterna i sina anteckningar att »öfversättningen av Topelii läsebok [lär] hafva brunnit, emedan det på circulation inom granskningskomitén just hunnit till Tikkanen». ¹⁰³ När Johan Bäckvall hade åstadkommit ett nytt manuskript av översättningen av *Naturens Bok* tryckte Finska Litteratursällskapet en upplaga om 2 000 exemplar av *Luonnon kirja* som utkom i oktober 1860 och kostade 40 kopek silver, och redan i maj 1861 togs beslut om en andra upplaga, denna gång i 3 000 exemplar. ¹⁰⁴ Topelius skänkte rättigheterna till översättningen åt Finska Litteratursällskapet. Donationen visade sig storslagnare än någondera parten hade väntat. De 16 upplagorna, varav 11 under Topelius livstid, trycktes i sammanlagt 214 000 exemplar och är Finska Litteratursällskapets genom tiderna mest säljande bok. ¹⁰⁵

Boken om Vårt Land utkom hösten 1875 på G. W. Edlunds förlag, tryckt på *Hufvudstadsbladets* tryckeri. Upplagan var 5 000 exemplar, honoraret 3 000 mark och bokhandelspriset 3 mark. Redan i januari 1876, vid samma tid som tryckningen av första upplagan av *Maamme kirja* var på slutrakan, skrev Edlund till Topelius att en andra upplaga av *Boken om Vårt Land* behövdes eftersom det endast fanns ett hundratal exemplar kvar. Han föreslog en lika stor upplaga, 5 000 exemplar, och samma honorar som för den första. Topelius, som vistades i Cannes över vintern, accepterade villkoren och hade detaljerade synpunkter på ändringar och korrekturläsning. ¹⁰⁶ Under Topelius livstid utkom sammanlagt åtta upplagor på svenska och fjorton på finska. ¹⁰⁷ Fram till 1908, efter elva svenska och nitton finska upplagor, hade 70 000 exemplar tryckts på svenska och 270 000 på finska. ¹⁰⁸

Läseböckerna spelade en inte oviktig roll för Topelius privatekonomi. Han köpte Björkudden för 27 500 mk i mars 1879 och uppger att medlen kom från en återstod av köpesumman för Kuddnäs och ett lån på 5 750 mark av släktingen Fanny Toppelius, »men det mesta var ett i bank nedlagt kapital, som influtit för mina två läseböcker. Jag kan därför med någon rätt säga, att det är Finlands barn, som skänkt mig Björkudden». ¹⁰⁹

Gemensamma drag, typografi och disposition

Frakturstilen dominerade fortfarande i folkböcker, religiös litteratur (inte minst psalmböcker, katekeser och biblar) och skolböcker i mitten av 1800-talet. Dels berodde det på tradition, dels på att frakturen är utrymmessnål jämfört med antikvan, särskilt den spatiöst satta antikvan under tidigt 1800-tal. Frakturen var den tryckstil som mötte nybörjarläsare och allmogeläsare först. Frakturen var den vanliga och folkliga stilen, medan antikvan stod för akademiska studier, främmande språk som latin och franska, och modernitet. Det framgår inte av den bevarade korrespondensen mellan Topelius och Bergenheim om de diskuterade fördelningen mellan fraktur och antikva. Hur som helst är tryckstilarna någorlunda jämnt fördelade; vartannat avsnitt står med fraktur och vartannat med antikva i båda böckerna. Det ska jämföras med förhållandena i Sverige där antikvan tidigare blev dominerande. *Läsebok för folkskolan*, första upplagan från 1868, har bara några kapitel i frakturstil och i sjunde upplagan från 1876 är frakturen helt avskaffad. – Vad Topelius själv ansåg om frakturen framgår av ett uttalande under en föreläsning, där han beskrev den finska trögheten med att folket behöver mansåldrar för att vänja sig vid en ny plog eller eldstad, och »sekler, innan det kan få den latinska tryckstilen i sitt hufvud i st. för den härtills brukliga svenska» (d.v.s. frakturstilen). ¹¹⁰

Dikterna i *Naturens Bok* är genomgående satta med kursiv antikva. Det hänger möjligen samman med att dikter i *Helsingfors Tidningar* sattes så; *Naturens Bok* gjordes på samma tryckeri. I *Boken om Vårt Land* förekommer ett fåtal dikter satta i frakturstil, merparten återges i antikva.

Naturens Bok och *Boken om Vårt Land* trycktes i oktavformat, den förra i 12 ark (194 sidor) och den senare i 29½ ark (472 sidor). ¹¹¹ Illustrationer i träsnittsteknik ingår med varierande frekvens. I första upplagan av *Naturens Bok* är de 55, i *Boken om Vårt Land* 38. I senare upplagor ökar antalet, främst i *Naturens Bok*, där den trettonde upplagan (1898) hade ca 170 träsnitt i jämförelse med åttonde upplagan av *Boken om Vårt Land* (1897) med 45 träsnitt.

De läseböcker Topelius uppger att han studerade medan han planerade *Naturens Bok* är sammanställda på olika sätt, och de har ytterst varierande

innehåll.¹¹² Redan undertiteln på Pehr Eric Svedboms *Läsebok för Sverges ungdom. Innehållande valda stycken på vers och prosa ur de yppersta Svenska, Norska och Danska författares skrifter* (1844) upplyser om att den är en renodlad antologi av etablerade författares verk. – Svedbom (1811–1857) undervisade i svenska och tyska vid Nya Elementarskolan i Stockholm. Han författade både läroböcker och pedagogiska skrifter, och förde fram modersmålet som skolämne i egen rätt. Inte minst talade han för nationallitteraturen som bildningsmedel, introducerad genom läseböckerna.¹¹³

Löhrs »Plaudereien» som Topelius också hänvisar till utkom i svensk översättning 1826, under den utförliga titeln *Läsebok till undervisning och tidsfördrif för såväl yngre som äldre personer af alla Stånd*. Den börjar med jorden och en genomgång av geografi och klimat för att sedan behandla märkvärdigheter ur växt- och djurriket. Den tredje avdelningen ägnas människan och här blir den exotiska och anekdotiska karaktären helt dominerande. I Anders Oldbergs *Hem-skolan* (1842) startar den första kursen med inläring av bokstäverna.¹¹⁴ En serie korta läsövningar är ordnade alfabetiskt; fjorton stycken utgår från djur, från Apan till Åsnan. Nyckelord i de övriga är bl.a. Drufvor, Indianer, Jägaren, Korset, Pyramider, Röka Tobak, Volkaner, Ymnighetshorn och för bokstaven ä (ryska) Påsk-ägg. Brokigheten och den anekdotiska mångfalden i tidigare läseböcker kan ha inspirerat Topelius systematiska disposition.

Topelius två läseböcker är genomkomponerade. *Naturens Bok* inleds och avslutas i en familjekrets. I *Boken om Vårt Land* har de inledande kapitlen och det avslutande en ung jag-berättare för de läsande skolbarnen att identifiera sig med.¹¹⁵ Båda läseböckerna är indelade i tematiska läsningar, femton i *Naturens Bok* och sex i *Boken om Vårt Land*. Läsningarna är i sin tur indelade i korta kapitel, en till ett par sidor. Även dispositionen är snarlik, där det nära och för barnet bekanta behandlas först varefter perspektivet stegvis vidgas. *Naturens Bok* utgår från människan och behandlar sedan djurriket, växtriket, metaller och mineral, jorden och elementen, fysiken och kosmos. Topelius börjar och slutar med människans förhållande till Gud. I *Boken om Vårt Land* strukturerar han innehållet genom geografien, etnografien och historien: landet, folket och utvecklingen från stenåldern till 1870-talets Finland med institutioner och kommunikationer. I båda läseböckerna tar Topelius in dikter, både egna och andras, för att stärka örats gehör för språkets musik, för tonvikt och rytm.¹¹⁶

Eftersom böckerna skulle läsas efter abc-boken är *Naturens Bok* avsedd för åttaåringar och uppåt, och *Boken om Vårt Land* från tio år. Därför använder Topelius ett förenklat språk och en begränsad uppsättning skiljetecken i de

första läsningarna i *Naturens Bok*, medan en sådan anpassning för läsarna hade varit överflödig i *Boken om Vårt Land*. Framförallt de fyra första läsningarna i *Naturens Bok* följer en noggrant uttänkt »progression», för att använda samma begrepp som Topelius. Den första läsningen har endast huvudsatser och av skiljetecken punkter, frågetecken och parenteser. Den andra läsningen utökar med skiljetecknen komma och tankstreck samt med relativa bisatser och appositioner, d.v.s. efterställda attribut, här av enklaste slag: kusin björn och herre konung. I den tredje läsningen dyker konjunktionella bisatser, kolon och utropstecken upp. Från och med fjärde läsningen ingår satsfogningar, semikolon och andra skiljetecken.

Läseböckerna som antologier

Dikterna i *Naturens Bok* anknyter till temat för varje läsning och ingår sist i läsningarna, i alla utom i den fjortonde som handlar om tyngd och rörelse – företeelser som tydligen inte lockade till versifikation. Dikterna är sammanlagt 34. Av dem har Topelius författat tretton själv och bearbetat tolv dikter av andra författare mer ingående, han har t.ex. förkortat dikterna »Flyttfåglaerna» och »Vårt Land» av Runeberg. Han har satt ut författarnamn vid andras dikter men inte signerat sina egna. Dikterna om djur för barn av Henrik Reuter-dahl har han bearbetat fritt, och i någon mån har han anpassat innehållet i dikter av Karl August Nicander, Lars Stenbäck och Fredrik Cygnæus för målgruppen. Dikterna av Johan Henric Kellgren och Carl Gustaf af Leopold (en var), två av Anna Maria Lenngren och två av Frans Michael Franzén har Topelius inte gjort större ingrepp i, bortsett från att han har strukit befintliga sensmoraler, eventuellt för att låta skolbarnen resonera sig fram till dem på egen hand eller under ledning av läraren.

Av de redan nämnda välkända författarna från 1700-talet återger Topelius fabler i kort versifierad form, lämpliga för en barnpublik. Namnen på de andra skalderna visar hur viktigt det var för Topelius att lyfta fram alla diktare som Finland bara hade att visa upp, även om de inte omedelbart talade till mycket unga läsare. Franzén och Runeberg är representerade med två dikter var, J. J. Nervander, Stenbäck och Cygnæus med en.¹¹⁷ »Vågen» av den tidigt döde svenska diktaren och översättaren Nicander var en omtyckt sång, inte minst av studentsångare, melodin är komponerad av Carl Johan Laurin. Påfallande många av dikterna i läseböckerna är tonsatta, och det kan ha varit en orsak för Topelius att inkludera dem. I en samtidig artikel framhåller han att visor och poetiska dikter »bilda hjertat och öfva minnet, genom att sjungas eller att läras utantill».¹¹⁸

Boken om Vårt Land är partiellt en antologi av finsk-ugrisk folkdiktning. I andra läsningen, med titeln »Folket», ingår två »tschudiska» visor, de representerar de finska ursprungsfolken i Ryssland. De följs av fyra »lappska» folkvisor, två estniska och sju finska – de flesta ur *Kanteletar*.¹¹⁹ Däremellan återges Franzéns »Lappgossens visa» (Spring, min snälla ren) och kapitlet »Finska folksången», författat av Elias Lönnrot som strör in citat ur visorna i framställningen. Sist i läsningen står två nyländska folkvisor. I den tredje läsningen »Hednagudar och hjeltesagor» komprimerar Topelius *Kalevala* – ömsom på vers, ömsom i parafrafer på prosa – från världens skapelse i första sången till striden om ljuset i den fyrtionionde och Väinämöins möte med Jesusbarnet i den femtionde.¹²⁰ Den finska folkdiktningen, med *Kalevala* inräknad, dominerar kraftigt på konstdiktens bekostnad (endast femton dikter) och visar hur angelägen Topelius var om att göra den tillgänglig för barn i båda språkgrupperna.

Topelius återger åtta egna dikter i *Boken om Vårt Land*, fyra av Runeberg, två av Franzén och en av Julius Krohn. Första läsningen inleder han med »Morgonsång», diktad enkom för läseboken.¹²¹ Sedan återanvänder han romansen i *Prinsessan af Cypern*: »O barn af Hellas ...», som här inleds med »O barn af Finland». »Ålandsvisa» är Jonathans visa i andra akten till *Kung Carls Jagt* från 1852, »Hangös öga» hade tidigare tryckts i *Trollsländan* 11/11 1871 och »På blank is» ingår i tredje delen av *Läsning för barn* (1867). »Sjömannens hemlängtan» har troligen skrivits för *Boken om Vårt Land*, liksom »Hafsjungfrun» – landhöjningen sysselsatte Topelius från *Finland framställt i teckningar* på 1840-talet, över föreläsningarna och inslag i *Fält-skärns berättelser* på 1850-talet och *En resa i Finland* och *Boken om Vårt Land* på 1870-talet till artikeln i *Finland i 19de seklet* 1893. – Alla egna dikter har Topelius placerat i första läsningen. Där ingår också Runebergs »Svanen» och idyllepigrammet om bonden Pavo, som Topelius kallar »Tålmod och försakelse», för att understryka budskapet med dubbla streck.

Den femte läsningen har titeln »Berättelser från Finlands krigiska tid», som går från reformationen och Gustav Vasa till Karl XII. Som avslutning ingår Franzéns »Den gamle knekten». Den sjätte och sista läsningen rubricerar Topelius »Berättelser från Finlands nyare tid». ¹²² Med god blick för symbolvärdet återger han efter kapitlet om kriget 1808–1809 och freden i Fredrikshamn »Soldatgossen», som en pendang till »Den gamle knekten». Helt i slutet tar Topelius in Krohns »Virsi kotimaan puolesta», som han kallar »Suonios bön», och får på så sätt med en dikt som representerar den nya finska litteraturen.¹²³ Allra sist står psalmen »Bevara, Gud, vårt foster-

land» – Runebergs egen parafras av »Vårt land», som Topelius hade tagit in i *Naturens Bok*.

Användning i skolorna

Skolstyrelsen betonade 1866 behovet av en lämplig bok för undervisningen i fosterlandets historia.¹²⁴ Den 5 november 1875 godkände Senatens ecklesiastikexpedition att *Boken om Vårt Land* »må [...] införas såsom läsebok i modersmålet vid elementarläroverken i allmänhet, i stället för härintills i dylikt afseende begagnade arbeten, samt dessutom användas som förberedande historisk läsning vid real- och fruntimmersskolorna i landet».¹²⁵ *Boken om Vårt Land* blev det första verket som framgångsrikt fyllde behovet, både i folkskolan och i elementarskolorna. Från 1881 byggde undervisningen i finländsk historia i »förberedande skolor» uteslutande på *Boken om Vårt Land*. Mer liberala och svensksinnade kritiserade dock verkets betoning av det (etniskt) finska och *Kalevala*, och i en del av de svenskspråkiga skolorna användes böcker där nordisk mytologi och kopplingen till vikingarna fick stort utrymme. *Boken om Vårt Land* reviderades i en mer skandinavisk riktning först efter författarens död.¹²⁶

Det framgår att *Naturens Bok* användes för översättning till finska vid seminariet i Jyväskylä.¹²⁷ – Av en översikt av fruntimmersskolan i Helsingfors framgår, för läsåret 1858–1859, att *Naturens Bok* användes i ämnet innanläsning och tankeövningar under skolgångens första termin (fyra timmar i veckan, ämnet ingick endast i första klass). Läsåret 1868–1869 användes *Naturens Bok* fortfarande i innanläsning och tankeövningar, och i ämnet naturkunnighet i andra klass (två timmar i veckan, ämnet ingick i andra till fjärde klass).¹²⁸ I Vasa fruntimmersskola lästes *Naturens Bok* sex timmar i veckan i första klass, sammanlagt 200 timmar i början av 1860-talet. Detta ansågs som slöseri med tid eftersom boken sades passa i barnkammaren, men inte i skolan. En del av timmarna började därför användas för annan undervisning, »i allsköns tysthet».¹²⁹ – Det var säkert motiverat, i de treåriga fruntimmersskolorna var eleverna tonåringar.

I en lista som Öfverstyrelsen för skolväsendet sammanställt över böcker som användes i olika ämnen 1893 nämns *Boken om Vårt Land* först, under modersmål, och *Maamme kirja* likaledes i listan över böcker som användes i modersmålsundervisningen i finska skolor. Sammanställningen har den missvisande rubriken »Förteckning öfver i landets skolor för närvarande använda läro- och läseböcker», den gäller i själva verket enbart lyceerna, elementarskolorna och fruntimmersskolorna.¹³⁰ Folkskolorna faller utanför,

och i dem lästes vid den här tiden Topelius läseböcker i stort sett överallt. *Boken om Vårt Land* användes i modersmålsundervisningen vid femton svenska läroverk: lyceerna i Borgå, Åbo, Viborg, Nikolaistad (Vasa) och Uleåborg; samt i elementarskolorna i Ekenäs, Tammerfors, Gamlakarleby, Mariehamn, Kristinestad och Jakobstad – och ytterligare i fruntimmersskolorna i Helsingfors, Viborg, Nikolaistad och Uleåborg. Den finska översättningen *Maamme kirja* lästes vid 23 finskspråkiga lyceer, elementarskolor och flickskolor. I lyceet i S:t Michel undervisades på båda språken, och *Boken om Vårt Land* lästes där på både svenska och finska. – Hela sex läseböcker användes vid sidan av *Boken om Vårt Land* – men det är skäl att påminna om att den i läroverken lästes i de lägre klasserna, och fördelningen här framgår inte av sammanställningen.¹³¹

Topelius läseböcker användes vid ett svenskt läroverk, Stockholms gymnasium, det framgår av Bernhard Lundstedts »Förteckning på de böcker, som varit begagnade vid undervisningen i de Svenska Elementarläroverken och Pedagogierna under läsåret 1876–1877 jemte uppgift på de särskilda läroverk, hvarest hvarje bok begagnats».¹³²

Planer på motsvarigheter i Sverige

När Topelius hade hört att *Naturens Bok* användes i Lund kastade han ut en krok till förläggaren Bonnier 1870: »Jag har aldrig haft några förhoppningar att se den använd i Sverige, der man har Berlins förträffliga Naturlära. Det återstår att se, om en bearbetning för Sverige kunde blifva användbar», varpå Bonnier artigt svarade: »jag vill nog förlägga en bearbetning deraf för Sverige – om Prof[essorn] har lust och tid att verkställa den», väl medveten som han var om Topelius andra pågående projekt, däribland *Boken om Vårt Land*.¹³³

Idén fick ny aktualitet när förläggaren Gleerup kontaktade Topelius 1876 och undrade om »icke Herr Professorn skulle vara benägen att författa och på mitt förlag låta utkomma en Läsebok för Svenska Folkskolan, sådan som den lilla utmärkta boken 'Läsebok för de lägre läroverken i Finland I. Naturens bok, II. Boken om vårt land', men med något förändringar i planen, så att den lämpade sig för våra förhållanden».¹³⁴ Topelius hörde inte av förlaget igen, men hade frågat Bonnier om hans åsikt i frågan och Bonnier uttryckte sitt intresse för ett liknande projekt: »Jag [...] lät äfven redan för 6 à 7 år sedan en härvarande skolman börja förarbeten för en dylik bok som i många punkter hade beröringslikheter med de af dig utgifne» och »skulle Du verkligen komma i tillfälle att realisera planen, så, gå icke förbi din gamle förläggare, utan låt mig få boken!»¹³⁵

Adjunkten vid Karlstads folkskollärarseminarium och läroboksförfattaren Albrecht Segerstedt kontaktade Topelius 1884. Han hade blivit ombedd av Fritzes bokhandel att bearbeta *Boken om Vårt Land* för svenska förhållanden och frågade om det gick för sig och på vilka villkor. Han tackar senare för löftet att göra en bearbetning, men projektet rann av allt att döma ut i sanden.¹³⁶

Topelius och Bonnier återkom senare till frågan i ett tiotal brev 1888–1892 och diskuterade urval och bearbetningar av svenska lärare, och eventuella insatser av Topelius som framhöll att det snarare var upplägget i *Boken om Vårt Land* som hade pedagogisk betydelse, inte de enskilda styckena. Läraren och folkskoleinspektören P. A. Gödecke skulle författa den svenska motsvarigheten, men han insjuknade och dog 1890. Två år därefter upplyste Bonnier Topelius om att förläggaren Fahlcrantz »kommit oss i förväg med att realisera den ofta omtalade planen om ett svenskt motstycke till din oefterhärmliga 'Boken om vårt land'». Det var *En bok om Sverige*, utgiven av Richard Bergström och O. A. Stridsberg.¹³⁷

Boken om Vårt Land och Svenska Folkskolans Vänner

Föreningen Svenska Folkskolans Vänner ville ha en läsebok som följde Axel Freudenthals rättstavningslära, vilket *Boken om Vårt Land* inte gjorde. Folkskoleinspektören Viktor Öhberg sammanställde därför 1886 *Läsebok för folkskolans två lägre årsafdelningar* där tio kapitel ur *Boken om Vårt Land* och kända dikter av Topelius ingår i första delen. Av allt att döma hade SFV och Öhberg inte bett förlaget eller författaren om tillstånd, för i mars 1886 skrev Edlund till Topelius att »Det torde blifva aldeles nödvändigt att väcka åtal mot 'Svenska folkskolans vänner' för deras plock ur *Boken om vårt land*. [...] Får detta deras beteende oanmärkt från författarens sida pasera, så är ingen säkerhet att ej det andra ultra partiet gör på samma sätt med Maamme Kirja. För att likväl stäffa detta ofog och få prejudikat för dylika sjelftagna rättigheter, måste vederbörande instämmas till domstol.»¹³⁸ Topelius instämde: »Din mening om Öhbergs nya läsebok är också min. Det är ett oförskämtdt plagiat. [...] Du torde finna naturligt, att icke jag vill processa på gamla dagar. Men lika naturligt finner jag, att förläggaren, hvars rätt det nu närmast gäller, anställer åtal.»¹³⁹ Troligen väcktes inga åtal eftersom en skribent i *Åbo Underrättelser* fyra år senare säger, om Öhbergs läsebok: »Boken om vårt land togs till förebild så djerft, att man väl kan ifrågasätta, hurudan utgången skulle blifvit, derest författaren på grund af lagen om litterär eganderätt hade inledt åtal för olagligt eftertryck.»¹⁴⁰

Edlund återkom till frågan i mars 1893, när Petrus Nordmann hade begärt tillstånd att få ge ut en skolupplaga av *Ljungblommor* och *Nya Blad*. Edlund avrådde Topelius från att samarbeta med »den s.k. svenska klicken» som har »onda afsigter». Han gjorde sin åsikt tydlig: »Sedan Öhberg och Gustafson plundrat och i sina läseböcker som god pris intagit en mängd stycken ur B. o. v. l., införde klicken i flera tidningar [...] anmälanden om dessa läseböckers 'förträfflighet' men B. o. v. l. 'olämplighet' för begagnande i skolorna!» och konstaterade att avogheten mot *Boken om Vårt Land* är tydligast hos Nordmann. »Den som så begabbar och missaktar en förf. af den betydelse som Farbror bör ej heller lissma sig till rättighet att gallra eller låta någon annan för sin räkning gallra ut stycken ur samma förf. arbeten.» Topelius avböjde Nordmanns begäran.¹⁴¹ Petrus Nordmann ingick i samma svensksinnade krets av nystavare som Viktor Öhberg och Fridolf Gustafsson – de hörde alla till Svenska Folkskolans Vänners styrelse. Både Öhbergs ovannämnda läsebok och Gustafssons *Fosterländsk läsebok för skolans lägre klasser* (1890, 1891) återgav avsnitt ur *Naturens Bok* och *Boken om Vårt Land* som nystavades och ibland omarbetades.

Reviderade upplagor

På 1890-talet blev behovet att revidera *Boken om Vårt Land* allt mer påfallande. Förläggaren Edlund såg sig rentav tvungen att trycka en försvarsskrift, en broschyr som betonade verkets förtjänster och pikade motståndarna. Två år efter Topelius bortgång skrev lektorn vid Nykarleby seminarium och läroboksförfattaren K. J. Hagfors en artikel i *Nya Pressen* och pekade ut de största bristerna. Lärobokskommittén hade redan föreslagit att en helt ny läsebok för folkskolan skulle utarbetas och för att *Boken om Vårt Land* inte skulle bli oanvändbar bad Edlund Hagfors omarbeta boken.¹⁴²

Hagfors ställde upp en plan med fyra huvudpunkter för tionde upplagan. Konsekvent ortografi enligt Svenska Akademiens ordlista skulle införas, språket rättas i lexikaliskt hänseende enligt ordlistan, interpunktionen enligt Sundéns grammatik och slutligen skulle texten ändras endast där den är oriktig i sak.¹⁴³ Ändringarna skulle bibehålla Topelius stil, stor samsyn rådde om att den var verkets största förtjänst. Topelius arvingar godkände planen. Hagfors bildade en arbetsgrupp, där medlemmarna hade kompetens att rätta sakfel: J. J. Sederholm i avsnitt om geologi, A. Osw. Kihlman om botanik, A. Heinrichs om klimatologi, A. V. Forsman och Yrjö Wichmann om folkloristik och M. G. Schybergson i de historiska avsnitten. Hagfors granskade själv 91 av de 195 läsestyckena som återstod efter revideringen och Schybergson 69. Hagfors rättade böjningsformer och språkfel, införde nyare statistik, tillfogade namn på nyare konstnärer och

vetenskapsmän, och omarbetade kapitlen 88 »Om Finlands svenska befolkning», 89 »Om svenska språket» och 115 »Om Svenskarne» men gjorde i övrigt få ändringar i innehållet. Sakfrågorna var mer komplicerade, men även där lyckades arbetsgruppen enligt Åström med att varsamt avfärda alltför konstnärliga formuleringar utan att i någon större grad ändra på innehållet.¹⁴⁴

På våren 1901 blev arbetet färdigt, men manuskriptet stals uppenbarligen ur systrarna Topelius resväska under en tågresa i Norge. Läseboken kunde utkomma i sin reviderade form först 1903. Då hade censuren skärpts och sex kapitel måste utmönstras: »Om 1808 års krig», »Kejsar Alexander den 1:ste och Borgå landtdag», »Det återförenade Finland», »Kejsar Nikolai och kriget mot sjömakterna», »Kejsar Alexander den 2:dre och Helsingfors landtdag 1863» och »Om vårt lands grundlagar». Edlund försökte påverka beslutet, men lyckades återinföra bara »Om 1808 års krig». Verket avslutades nu med kort biografi över Topelius av Alta Dahlgren och en historisk karta över Finland medföljde.¹⁴⁵ – När censuren hävdes 1905 utkom *Boken om Vårt Land* på nytt, även nu som »tionde upplagan, omarbetad efter förf:s död» men denna gång med de censurerade kapitlen återinsatta.

Nystavning infördes i elfte upplagan 1907. Den nya lantdagsordningen 1906 beaktades i kapitlet om grundlagarna. – Självständigheten 1917 medförde ändringar och kompletteringar i fjortonde upplagan 1919, och uteslutning av de två sista kapitlen i den andra läsningen om folket: »Ryssarna i Finland» och »Om andra, som inflyttat till Finland», samt Topelius slutkapitel »Hem från skolan» och »Psalm för Fäderneslandet». Här ingår kapitlen »Nikolaj II, Finlands sista storfurste», »Finland blir en självständig republik» och »Finlands nya regeringsform».¹⁴⁶ – Den reviderade *Boken om Vårt Land* användes i skolorna i flera decennier. År 1942 utkom den sista svenska upplagan för skolan (den tjugonde). I finska skolor lästes *Maamme kirja* in på 1950-talet, den 53 upplagan utkom 1951 och den 57 utkom 1965. Revideringarna av den kan studeras i den digitala *Maamme kirja*, utgiven av Reeta Holopainen, Sakari Katajamäki och Ossi Kokko (2017). Det har beräknats att *Maamme kirja* har tryckts i över 2 500 000 exemplar och den är därmed den mest lästa boken i Finland efter Bibeln och katekesen, uppger Allan Tiitta.¹⁴⁷ På svenska har tryckts sammanlagt ca 200 000 exemplar av boken.¹⁴⁸

SAMTIDA KRITIK OCH FORSKNINGSÖVERSIKT

Naturens Bok väckte inte lika mycket uppmärksamhet i pressen 1856 som *Boken om Vårt Land* 1875. Recensenterna förhöll sig huvudsakligen positivt

till *Naturens Bok*, medan *Boken om Vårt Land* fick blandad kritik och framförallt blev föremål för mycket noggrannare genomgång. Det här sammanhänger med större förväntningar på verket, men också med de förändringar samhället och publicistiken hade undergått i Finland mellan 1850-talet och 1875.

Det finns genomgående teman i mottagandet av läseböckerna. Topelius får beröm för stilen och för att han skriver fängslande och barnanpassat, men återkommande språkfel påtalas. Den konsekventa planen och tydliga dispositionen lovordas, även om avvikande röster ifrågasätter det pedagogiska i dispositionen. Recensenter kritiserar vad de ser som systematiska uppräknings. Innehållet kritiseras för en del faktafel, missvisande uppgifter och ogrundade påståenden. Topelius beskrivning av nationalitetsförhållandena ses av svensksinnade recensenter som motsägelsefull. Den personfokuserade skildringen av historien anses motiverad, men beskrivningar av samhällsutvecklingen efterlyses. De flesta anser att den patriotiska tonen är verkens största förtjänst och rekommenderar läseböckerna överlag.

Naturens Bok

Henrik Leopold Melander poängterar i en »anmälan» av *Naturens Bok* i *Kuopio Tidning* den 31 maj 1856 att knappast någon annan än Topelius har förmågan att skriva lika fängslande för barn. Melander anser att Topelius uppnått bästa möjliga resultat och berömmar den pedagogiska infallsvinkeln, men efterlyser andra böcker som kunde läsas »utom skolan», som supplement.¹⁴⁹ *Åbo Underrättelser* påpekar att det finns en del »rent naturhistoriska» oriktigheter som borde korrigeras, men är annars lika positiv. Här »synes hr Topelii mjuka afrundade penna hafwa makalöst wäl löst sin swåra uppgift».¹⁵⁰ En dryg månad senare går *Åbo Tidningar* om möjligt ett steg längre och menar att den passar både ung som gammal och att »en nyttigare, en nöjsammare och lärarikare läsebok än denna, kan man icke gerna påträffa».¹⁵¹

Johan Vilhelm Snellman ägnar *Naturens Bok* en kritisk granskning i *Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning* i julinumret 1856. Inledningsvis konstaterar Snellman att adekvata läseböcker saknas i Finland och att »Topelii Läsebok kan därför icke vara annat än välkommen». Till bokens förtjänster hör att den har en konsekvent plan och är omsorgsfullt utarbetad. Framställningen berömmar han som bokens »egentliga originalitet». Det *systematiska* i framställningssättet kritiserar han däremot med främst pedagogiska argument, innehållet borde vara planmässigt omväxlande, men inte systematiskt ordnat som i *Naturens Bok*. Snellman anser att Topelius gjort läseboken till

en systematisk lärobok, och ondgör sig över de korta uppräkningsarna och beskrivningarna som han anser trötta ut de unga läsarna. Kunskapsförmedling är inte läsebokens syfte, slår han fast. Läseboken får gärna behandla fakta, men främst i »utförliga detaljframställningar och skildringar», inte »allmänna registerartade öfversigter». Läseboken och folkskolan ska lära eleven förmågan att förvärva kunskap framom själva förmedlandet av kunskap, och mot den bakgrunden anser Snellman att *Naturens Bok* är olämplig för folkskolan. Däremot kan den användas som läsövning i hemmen och den förberedande skolan för den bildade klassens barn. På sitt sätt avslöjande är Snellmans åsikt att det är onödigt att upplysa om vilka djur som föder levande ungar och att beskriva blommans fortplantning. Att väcka barns vetgirighet i detta avseende är »fullkomligt obehöfligt». Hans slutomdöme är att läseboken fungerar väl och är till stor nytta vid läsövning, förutsatt att läsningen sker med »något urval». ¹⁵²

Nästa omdöme fälls i *Borgå Tidning* den 20 januari 1858, där signaturen J. B. framlägger kritik mot *Naturens Bok* i allmänhet och stycket »Huru Dion vill skapa en människa» i synnerhet. Det gäller främst formuleringar som inte stämmer överens med recensentens bibeltolkning; djuren borde inte tala eftersom det förvillar barnen och till exempel användandet av begrepp som Guds barn, Guds verk och Guds rike och definitionerna av dem borde korrigeras. J. B. säger sig ändå ha använt boken i »undervisning vid innanläsning, sedan boken först såg dagen». Han anser den i övrigt värdefull och berömmar dess »metodiska förträfflighet». ¹⁵³

Naturens Bok omtalas i en artikel i *Finlands Allmänna Tidning* 26/2–3/3 1859, där den nya skolordningens timmar i tankeövning diskuteras. Det framgår att domkapitlen anvisar läseboken som läromedel för dessa timmar. Skribenten är ytterst kritisk till undervisningen och lärarnas kompetens och konstaterar att *Naturens Bok* i sig inte kan göra tankeövningarna till vad de borde vara: »'Naturens Bok' är en god bok vid innanläsningen, vid anställande af en tänkande sådan, men bör också inskränkas dertill.» Han fortsätter att boken främst åstadkommit behöfliga språkövningar, en översikt av naturen och ett öppet sinne, men anser samtidigt, i likhet med Snellman, att den uppräknar naturföremål och ger ett »tomt namnregister, hvari intet bildningsfrö ligger», men säger avslutningsvis att det inte är läsebokens fel om »tankeöfningarne» förfelas. ¹⁵⁴

Snellman anmälde *Luonnon kirja* kortfattat i *Litteraturbladets* oktobernummer 1860. Han vänder sig enbart och uttryckligen till föräldrar »af den bildade samhällsklassen» och rekommenderar översättningen eftersom den

lämpar sig »förträffligt till öfning i att läsa och lära Finska för de barn, som begagnat originalet till läseöfning».¹⁵⁵

Recensionen i *Suometar* berömmar Topelius poetiska och vackra språk och anser att Bäckvalls översättning är mycket god. Även bokens yttre, papper, tryck, illustrationer prisas.¹⁵⁶ Av *Porin Kaupungin Sanomia* framgår att boken uppskattas av de finskspråkiga barnen i Björneborg, de svenskspråkiga läste Berlins *Naturlära*: »Mieluisin kaikista kirjoista näytti lapsille olewan Topeliuksen luonnon-kirja – jota ruotsalaisilla ei ollut. He owat lukeneet Berlinin luonnonoppia sen siaan.»¹⁵⁷ När *Mehiläinen* recenserar nytkomna läseböcker kritiseras *Luonnon kirja* som dels för enkel för de lägre läroverken och mer passande för barn mellan fem och sju år, dels för att försöka ge för mycket vetenskaplig information. Språket bedöms som flytande och vackert, men översättningen av dikterna anses för ordagrann och klumpig.¹⁵⁸ *Suomen Julkisia Sanomia* anser att *Luonnon kirja* är skickligt översatt, men att boken verkar avsedd för de högre stånden och är mindre lämplig för folkskolan.¹⁵⁹ En anonym insändare i *Suometar* 24/3 1865 konstaterar att *Luonnon kirja* används som läsebok i alla lägre elementarskolor och i de flesta folkskolor och att den är väl anpassad för barnen och deras uppfattningsförmåga. Men skribenten efterlyser bearbetningar och tillägg, för om den var mera systematisk kunde den användas också som lärobok i naturkunskap i de lägre läroverken.¹⁶⁰

Boken om Vårt Land

Signaturen S. framför i *Åbo Underrättelser* den 4 oktober 1875 en stor del av den kritik mot *Boken om Vårt Land* som återkommer i senare recensioner. Här påpekas bland annat förekomsten av oriktiga uppgifter i den historiska delen, ojämnhet i presentationen av landskapen, missvisande kronologiska uppgifter och oklara uttryck. Skildringarna av Lappland och Österbotten anses välgjorda med sex varierande kapitel och lämpliga träsnitt. Sydvästra Finland presenteras bristfälligt i bara tre kapitel och med intetsägande träsnitt. Framförallt information om Åbo och vyer av staden med omnejd efterlyses. Fördelar lyfter recensenten också fram: den klara och enkla uppställningen av innehållet som är välanpassat för barnen till både ämnen och form, tyngdpunkten på karaktärsskildring i den historiska delen och överlag de välvalda och väl bearbetade styckena om den finska mytologin. »Kalewala sångerna äro här med verklig talang förenklade efter barnasinnets uppfattningsförmåga.» Recensenten går igenom boken läsning för läsning och anser att den sista läsningen, om Finlands historia, är den viktigaste. »Med riktig insigt har

[Topelius] valt biografiens och karaktersskildringens form för sin framställning», utgående från att den personliga handlingen tilltalar barnen mest. Däremot hade recensenten gärna sett att någon av de många berättelserna ur krigshistorien fått ge rum för skildringar av samhällsutvecklingen. Därefter påpekar S. en del faktafel som han hoppas kan korrigeras i en ny upplaga. Av dikterna kritiserar »Morgonsång», som anses för svår som inledning till boken, och den otillräckliga bearbetningen av »Ditt land» i fjärde kapitlet. Dikten, ursprungligen »O barn af Hellas» i *Prinsessan af Cypern*, har kvar sin sydländska och här olämpliga prägel: »Hwad som anstår en Hellen, anstår inte alltid en Finne», menar recensenten. Den avslutande bedömningen är ändå att förtjänsterna överväger bristerna och att boken snart skall »blifva en kär vän i hvarje fosterländskt hem». ¹⁶¹

Helsingfors Dagblad recenserade *Boken om Vårt Land* på utgivningsdagen den 25 september 1875. Artikeln redogör för de ämnen som avhandlas och konstaterar att ledtråden är kärleken till det goda, främst fosterlandet och hemmet. Kapitlet »Hemkomsten från skolan» visar Topelius förmåga att skriva för både unga och gamla på samma gång. Kapitlet »Matti» där Topelius skildrar den finska folkkaraktären återges och upptar nästan halva recensionen. ¹⁶²

Under rubriken »Ny litteratur» i *Wiborgs Tidning* den 30 september 1875 får *Naturens Bok* inledningsvis beröm: »Knappast finnes i hela landet ett läskunnigt skolbarn, som icke skulle gjort sina första lärospån med denna bok i handen». Först mot slutet av notisen konstateras att *Boken om Vårt Land* utkommit. Framställningssättet och »det goda hjertat» hör till dess största förtjänster och anmeldaren anser sig inte behöva rekommendera boken åt barnens föräldrar, »ty den rekommenderar bäst sig sjelf». ¹⁶³ En utförlig recension av *Boken om Vårt Land* ingick senare i *Wiborgs Tidning*. Den inleds med en påminnelse om att folkskolan i *Naturens Bok* »egt den bäste medhjelpare uti sitt fosterländska värf» och att *Boken om Vårt Land* till plan och uppställning fortsätter i samma spår. Recensenten T. anser att Topelius »på det mest glänsande sätt vederlagt» farhågorna om att uppföljaren inte skulle hålla måttet. Kärleken till fosterlandet identifieras som den röda tråden i *Boken om Vårt Land*. Topelius återanvändning av »en af sina skönaste dikter», »O Hellas barn», kritiserar dock för att den nu fått »en tanke som är helt och hållet motsatt dess ursprungliga idé». Även *Kalevala*-avsnitten kritiserar för att de inte återger den »enkla naturliga känsla uti de motsvarande verserna i originalet». Om Topelius rimmade parafras av sångerna 47 och 49 i *Kalevala*, »Striden om ljuset», säger recensenten: »Redan rytmen i denna sång ger

en falsk bild af grundtonen i *Kalevala*; innehållet i ännu högre grad.» Han hoppas att utdragen ur *Kalevala* får en form som står den ursprungliga så nära som möjligt i nya upplagor av *Boken om Vårt Land*.

Topelius får däremot beröm för framställningen av Finlands historia efter 1809, där statsskicket och dess utveckling »tecknas i korta men ganska fullständiga drag, och i en ton af lojal frimodighet», vitt skild från »den ödmjukt panegyriska stil» som återfinns i »Koskinens Oppikirja». ¹⁶⁴ Endast på ett fåtal ställen har recensenten hittat »alltför rikt bildspråk» eller språkfel, ifall det bortses från den konsekventa felanvändningen av genitiverna dess och deras i stället för sin, sitt och sina. Texten avslutas med förhoppningen att det framgått att bristerna »oändligt mycket [...] uppvägas av förtjensterna» och med ett tack till Topelius »som i sin mannaålders höst skänkt denna ungdomsfriska gåfva åt sitt folk». ¹⁶⁵

Morgonbladets recension 14/1 1876 är i stort sett översvallande positiv. Framförallt den fosterländska och den religiösa andan höjs till skyarna. Recensenten konstaterar att »nästan hwartenda läsestycke, ej blott de på wers, utan möjligen i ännu högre grad de på prosa, äro verkliga konstwerk». Boken hade kunnat delas in i tre läseböcker; första och andra läsningen som »fullständig geografisk läsebok», mytologin i andra läsningen som en och de tre sista läsningarna som läsebok i Finlands historia. Som brister påpekar recensenten att vissa stycken hade passat bättre i *Naturens Bok* och tvärtom, inkonsekvenser i finska namnformer och i längdmått samt Topelius problem med användningen av dess och deras. Kritiken av »Morgonsång» och »Ditt land» finns med även här. Förutseende sägs att *Boken om Vårt Land* kommer att »lefwa samt med både nöje och nytta läsas, när wi alla, gamla och unga, som nu befolka fosterjorden, längesedan wandrat hädan». ¹⁶⁶

Henrik Leopold Melander berömmar boken i *Tidskrift utgifven av Pedagogiska Föreningen* 1876. Efter att ha kallat läseböckerna mästerverk tar han upp de anmärkningar som han anser behöver framföras eftersom boken »säkert kommer att läsas av generationer». Melander framhåller att en annorlunda indelning av och mellan de två läseböckerna pedagogiskt sett hade varit att föredra. Han anser att stora delar av böckernas material med fördel kan läsas i kors eller parallellt, och inte kronologiskt den ena läseboken efter den andra som Topelius rekommenderar i sina förord, och uppmanar därför lärarna att hoppa mellan läsningar och över kapitel. Därefter påpekar Melander samma fel och brister som andra recensenter samt böjningen av verb och en del detaljer. ¹⁶⁷

Elis Lagerblad konstaterar i en recension av tredje upplagan i *Finsk Tidskrift* 1879 att verket p.g.a. sin vidsträckta spridning kräver stor uppmärk-

samhet, vilket han anser att det inte har fått »hvarken från den offentliga kritikens eller skolans sida». Lagerblad har i den 36 sidor långa recensionen granskat bland annat formen, språket och innehållet. Bortsett från den kritik som redan har berörts här finns det ändå en del över för Lagerblad, som dessutom utvecklar kritiken. Lagerblad behandlar först bokens lämplighet i modersmålsundervisningen. Han anser att Topelius strävan efter enhet har gjort att innehållet prioriterats framom formen, vilket gjort boken till en geografisk-historisk läsebok som är mindre lämplig för undervisning i modersmålet. »Sagostylen» anser han olämplig i en läsebok och ogillar att språket inte utvecklas i tillräcklig mån från det lätta till det svårare. Han påpekar fel i ordföljd, satsfogning, användning av pronomen, verbböjning, föråldrat språkbruk samt såväl inkonsekvent som godtycklig stavning.¹⁶⁸

Därefter utreder Lagerblad bokens lämplighet som geografisk respektive historisk läsebok. Vissa stycken beskrivs som »lättfattliga och i allo förträffliga», medan andra kritiseras, till exempel »Land och Folk», för presentationen av folk, nationaliteter och språkfrågan. Den svensksinnade Lagerblad efterlyser en framställning som belyser den dubbla innebörden av ordet folk: dels »en politisk och social enhet (populus)», dels »en etnografisk (natio)» och anser att Topelius »genom dunkla, för barn svårbegripliga resonement sökt bortblanda det, att hos oss i verkligheten nationel olikhet existerar». Lagerblad menar att Topelius fått lov att medge detta, när han »sett sig tvungen att för fullständighetens skull omtala vårt lands svenskar». Lagerblad kritiserar Topelius också för »påklistrad religiositet». Flera geografiska stycken anser Lagerblad för komplicerade, bland andra framställningen av »dalar, idel dalar» och flodsystemet. Lagerblad anser att fantasin gått framom klarhet och att »almqvistska vyer må skoningslöst utmönstras».¹⁶⁹

Lagerblad påpekar även vikten av att läseboken åtminstone inte motsäger läroboken i geografi, vilket den gör på en del punkter. Topelius har t.ex. valt att inte räkna Lappland som ett regelrätt landskap eftersom det är uppdelat mellan fyra länder. Valet av landskapstavlor anser recensenten godtyckligt. Vyerna och beskrivningarna av framförallt södra Finland (Åland, Egentliga Finland, Nyland, Karelen) är knappa och otillräckliga. Däremot får skildringen av Österbotten och Lappland beröm. Lagerblad efterlyser mer information om olika näringsgrenar, framförallt industri, men även mejeri-verksamhet och handel.¹⁷⁰

När Lagerblad behandlar *Boken om Vårt Land* som historisk läsebok konstaterar han att Topelius med tanke på målgruppen »utom all fråga» gjort rätt val med »biografins och karaktersteckningens form». Däremot beklagar han

att detta lett till att krigshistorien dominerar över den »den vida viktigare inre samhällsutvecklingens historia», som inte lika lätt låter sig knytas till enskilda individer.¹⁷¹ Lagerblad är också missnöjd över att det fortfarande i tredje upplagan från 1879 finns historiska felaktigheter som påtalats redan i recensioner av första upplagan 1875. Han påpekar att den övergripande indelningen i tre läsningar och tider (katolska, krigiska och nyare) inte håller sig enbart till de avsedda epokerna och inte motsvarar vedertagen periodindelning.¹⁷² Topelius får också kritik för att i för hög grad ty sig till hypoteser och ogrundade påståenden, som enligt Lagerblad inte lämpar sig i en läsebok. Denna del av recensionen genomsyras av Lagerblads uppfattning att den historiska delen är alltför förenklad, sagoliktande och skönlitterär. Strävan efter enkelhet har vållat en del vilseledande uttryck och den religiösa och fosterländska prägelns dominans framom ett mera vetenskapligt förhållningssätt. Därtill har Topelius stillatigande ändrat en del datumangivelser enligt den julianska kalendern så att de överensstämmer med den gregorianska tideräkningen, men inte genomfört det konsekvent. Lagerblad menar dessutom att Topelius faller omdömen om alltför samtida historia.¹⁷³

Avslutningsvis motiverar Lagerblad kritiken med att han granskar en skolbok som antingen kan utgöra »underlag vid undervisningen i modersmålet eller också förbereda och stödja läsningen af geografi och historia». I det förra fallet är framställningen och språket huvudsaken, i det senare innehållet. Eftersom barnen i målgruppen inte kan bedöma någondera är det av största vikt att innehållet är valt med omsorg och i minsta detalj riktigt.¹⁷⁴

Lagerblads inlägg i *Finsk Tidskrift* blev diskussionsämne på Pedagogiska filialföreningens i Åbo sammanträde den 27 oktober 1880. Av referatet som ingår i *Tidskrift utgifven av Pedagogiska Föreningen* 1881 framgår att folkskoleinspektorn Axel Berner, i motsats till Lagerblad, framhöll det som förtjänster att *Boken om Vårt Land* författats av en enda person, vilket skapat enhet, att folkvisan och sagan fått plats och att Topelius betonar att det finska folket är en helhet. Berner ansåg att de brister som i pressen anmärkts lätt kunde åtgärdas. Ordföranden Carl Henrik Alopæus, prost och föreståndare för dövstumskolan i Åbo, uttryckte sin glädje över verkets fosterländska och kristliga anda, men anmärkte på det ställvis för barnsliga språket och det obefogade patriotiska skrytet i kapitlet »Matti».¹⁷⁵

Både Karl Gustaf Bärlund, rektor vid reallyceet i Åbo, och Gustaf Cygnæus, biträdande lektor i latin vid Åbo klassiska lyceum, ansåg Lagerblads kritik befogad, framförallt i fråga om Topelius beskrivning av de olika nationaliteterna i Finland. Cygnæus poängterade att en stor del av kritiken berodde

på att läseboken blivit använd i så många olika syften, inklusive sådana den inte var direkt avsedd för. Han yrkade på att läseboken skulle användas enbart som läsebok, men att språkfelen måste korrigeras. Avslutningsvis uppmanade Pedagogiska föreningen alla intresserade, framförallt lärare, att inför nästa läsår inlämna anmärkningar som skulle granskas och i föreningens namn ställas till Topelius förfogande.¹⁷⁶

I den rapport från sjätte allmänna folkskolemötet 16–18 juni 1884 som ingår i *Morgonbladet* 28/6 1884 refereras en diskussion om *Boken om Vårt Land* i samband med frågan om erfarenheter från normalkurserna (detaljerade läroplaner), som införts tre år tidigare. En åsikt var att normalkurserna var bra som riktgivande, men att bristen på läroböcker orsakade svårigheter. *Boken om Vårt Land* ansågs t.ex. för dyr för fattiga elever. Här inflikades att kommunerna borde införskaffa ett tillräckligt antal exemplar. Åsikten att *Boken om Vårt Land* behöver en kompletterande lärobok i folkskolans högre kurs följdes av inlägg om att den är en utmärkt lärobok. Eleverna måste känna till händelserna, inte nödvändigtvis orsakerna, och historiska bilder är att föredra framom en torr lärobok.¹⁷⁷

I den i Helsingfors utkommande tidskriften *Verdandi. Strödda blad* 1884, diskuterar signaturen X. förhållandet mellan svensk och finsk kultur och litteratur i en starkt svensksinnad artikel, som samtidigt är ett upprop för bildandet av ett svenskt litteratursällskap. Författaren framhåller sin beundran för Topelius insatser, men anser att denne i talet vid universitetets minnesfest efter Runebergs död och i *Boken om Vårt Land* har skrivit under den svenskspråkiga litteraturens dödsdom. Skribenten protesterar mot att sådant »inplantas i det oreflekterade barnasinn» och att barnen med understöd av Topelius auktoritet lärs att »*icke tro* på någon framtid för Runebergs språk i Finlands bygder». Han anser det graverande att *Boken om Vårt Land* är en officiell lärobok: »besynnerligt [...] att styrelsen har så att säga tryckt sitt officiella insegel på denna lärobok och anbefalt dess användning i samtliga landets skolor». Vidare sägs att missnöjet med »Topelius' [anti-svenska] läror» sällan »gifvit sig luft i offentligheten. Och torde Topelius härför till mycket stor del hafva att tacka sitt kära, stora namn». Stycket om *Boken om Vårt Land* avslutas med konstaterandet: »äfvén i pedagogiskt hänseende erbjuder den många och stora brister; men därom mera kanske en annan gång».¹⁷⁸

För det omfattande praktverket *Finland i 19:de seklet*, där Topelius själv medverkade, presenterade C. G. Estlander den svenska litteraturen i Finland. Topelius sagor är besjälade av hans andes ömma, fromma och fosterländska

känslor, menar Estlander och fortsätter: »Sin uppfostrande mission fullföljde han ytterligare genom att koncentrera hela sin språktalang» på de två läseböckerna.¹⁷⁹

Det finska mottagandet av Boken om Vårt Land och Maamme kirja

I samband med nyheten att *Boken om Vårt Land* fanns till salu i september 1875, uttryckte tidningarna *Ilmarinen* och *Satakunta* sina förhoppningar om att Bäckvalls översättning till finska snart skulle utkomma.¹⁸⁰ *Työmiehen Ystävä* inleder sin upplysning om *Boken om Vårt Land* med att påminna om *Luonnon kirja* (*Naturens Bok*), »som ju nuförtiden finns i nästan alla hem även på finska». Målgruppen för »Kirja maastamme» uppges som barn mellan 10 och 60 år, och som bevis på det goda som denna länge efterlängtade bok innehåller återges kapitel två (Koti, »Hemmet») och tre (Isienmaa, »Fäderneslandet») på finska.¹⁸¹ Också *Karjalatar* tryckte en egen översättning av kapitel 188, »Universitets jubelfest 1840».¹⁸² Tidningen *Ilmarinen* hoppades att folkskolorna tar till sig Topelius utmärkta »Kirja maastamme» i historieundervisningen, där de historiska delarna kunde utnyttjas som läsebok i kombination med Forsmans lärobok.¹⁸³ I *Ilmarinen* ingår en fiktiv korrespondens mellan de två Graccherna, förebildliga medborgare i republikens Rom, där den ena i en lång spalt om trädgårdsskötsel konstaterar att det nu finns ett gott och välanpassat arbetsredskap för skötsel av stora trädgårdar. Det handlar om fosterlandskärlek och fostran: redskapet i fråga är *Boken om Vårt Land* och plantorna den läsande ungdomen. Skribenten avslutar med en förhoppning om att verket får en lika lyckad översättning som *Naturens Bok*.¹⁸⁴ Fosterlandskärlekens roll i skolböckerna lyfts fram också i en svensk recension som *Karjalatar* valt att översätta delar av, där recensenten anser att *Läsebok för folkskolan* inte fostrar till fosterlandskärlek.¹⁸⁵ I en genomgång av de böcker som utkommit 1875 anser *Karjalatar* att *Boken om Vårt Land* förtjänar den främsta platsen.¹⁸⁶ Överlag får *Boken om Vårt Land* samma beröm och kritik som på svenskspråkigt håll.

Eftersom Bäckvall hade varit sjuk blev förläggaren Edlund tvungen att meddela att den till julen 1875 utlovade översättningen till finska hade försenats. Anmärkningsvärt är att notisen talar om »Kirja Maastamme», alltså inte ännu *Maamme kirja*.¹⁸⁷ Det som skiljer mottagandet av originalet från det av översättningen är främst kritiken av denna, där Bäckvall anses ha följt svenskan alltför slaviskt, framförallt i dikterna.¹⁸⁸ Däremot prisas Paavo Cajanders korrigeringar av översättningen i andra upplagan, bl.a. i *Ilmarinen* 21/9 1878 och *Kaiku* 19/10 1878, där det tilläggs att boken är för dyr.

Reception utomlands

Läseböckerna uppmärksammades också i Sverige. Redan 1875 lästes i svenska dagstidningar att *Boken om Vårt Land* fanns till salu för 2,50 kr.¹⁸⁹ *Boken om Vårt Land* lyfts 1882 fram som ett »lysende motstycke» till »statens läsebok» [*Läsebok för folkskolan*], som beskrivs som »ett arbete, hvilket utmärker sig genom sin tråkighet och hvars innehåll är sammanplockadt från en mängd håll, men utan synnerlig smak och urskillning».¹⁹⁰ I *Aftonbladet* kunde läsarna under rubriken »Böcker med stor spridning» inhämta att Topelius *Naturens Bok* i Finland utgått i 90 000 exemplar, hälften på svenska och hälften på finska, och att *Boken om Vårt Land* hade utkommit i 60 000 exemplar 1886.¹⁹¹ När första häftet av den svenska motsvarigheten *En bok om Sverige* utkom, konstaterade Emil Svensén i *Aftonbladet* 1892 att verket »vill bjuda Sveriges ungdom ett motstycke till hvad Zacharias Topelius gifvit den finska ungdomen i sitt inom vida kretsar äfven hos oss kända och beundrade mästerverk 'Boken om vårt land'. Det är ingen lätt sak att ens närmelsevis uppnå en dylik förebild.»¹⁹² I *Svenska Dagbladet* 1/12 1892 uttrycker sig Hjalmar Sandberg på liknande vis: *En bok om Sverige* »vill, som redan titeln antyder, för Sverige blifva något af samma slag som 'Boken om vårt land' af Zacharias Topelius är för Finland.»¹⁹³

Ellen Key understryker i *Barnets århundrade* att det framförallt beror på den inre enheten i det lästa om barnen erhåller djupa och bestående intryck. Enheten finns i sagans värld och livsåskådning, i *Fänrik Ståls sägner* och hos Topelius och Andersen. Hon menar att Sverige saknar en läsebok »motsvarande hvad Topelius med *Boken om vårt land* gifvit Finland», och fortsätter med att utdöma existerande läseböcker som hon anser offrar den inre enheten på välläsningens altare.¹⁹⁴

Även i Norge kände man till Topelius läseböcker, bl.a. ingick en översättning av kapitlet »Fäderneslandet», »Fædrelandet», i norska *Nedenæs Amtstidende* 27/1 1892. Men de verk av Topelius som togs in i norska läseböcker är hämtade ur *Läsning för barn*. När Nordahl Rolfsen sökte statsbidrag för *Læsebog for Folkeskolen* uppgav han *Naturens Bok* och *Boken om Vårt Land* som sina förebilder.¹⁹⁵ Trots det är det mest sagor av Topelius han tog med i den första delen av *Læsebog* som riktar sig till de yngsta skolbarnen.

Till det anekdotiska får räknas den danska skandinavisten och grundtvigianen Frederik Barfods berättelse om en middag 1884 där man hade föreslagit en skål för författaren till *Fältskärens berättelser*, *Boken om Vårt Land* och *Ljungblommor*. En folkhögskollärare sade sig inte känna till *Fältskärens berättelser*, men ville helhjärtat skåla för *Boken om Vårt Lands* författare, även om denne inte hade skrivit annat än denna »ypperlige lille bog».¹⁹⁶

Topelius i andra läseböcker

Återgivning av en författares verk i nya sammanhang är en form av reception. Topelius dikter intogs ofta i antologier, också i den form av antologi som läseböckerna i allmänhet utgör. Topelius verk, oftast dikter, togs in både i skandinaviska läseböcker och i andra skolböcker i Finland. – Kalevala-översättaren, kompositören och universitetsbibliotekarien Karl Collan sammanställde två läseböcker för läroverken: *Poetisk läsebok för Finlands ungdom* (1864) och *Läsebok på prosa för Finlands ungdom, innehållande valda stycken af inhemska författare på svenska språket* (1866). Han tog in knappt tjugo dikter av Topelius i den förra och drygt tjugo prosatexter i den senare: sagor, resebrev, personporträtt och beskrivningar av fält- och sjöslag som ingår i *Finland framställt i teckningar* och utdrag ur *Fältskärens berättelser*.¹⁹⁷ Bland sagorna kan nämnas »Björken och stjärnan» som Topelius skrev för sin fjärde samling *Sagor från 1852*. I urvalet dikter hade Collan inkluderat »Sylvia har sett Sicilien och Egypten och finner dock Finland så skönt» (mera känd under titeln »En sommardag i Kangasala») i *Ljungblommor* (1854). Både sagan och dikten ingår i den finska nationallitteraturens kanon och togs senare in i *Maamme kirja*, medan redaktörerna för de bearbetade upplagorna av *Boken om Vårt Land* respekterade författarens verkhelheter.

Andra antologier för skolorna som innehåller dikter av Topelius och utkom på svenska i Finland under hans livstid är *Svenska skaldeprof för barn och ungdom*, utgiven av konsistorieamanuensen J. M. von Essen i Åbo 1859, läroverksläraren och -grundaren Albin Lönnbecks *Poetisk läsebok för skolans lägre klasser* och *Poetisk läsebok för skolans högre klasser*, båda från 1892 och *Sånger och Sångelekar för lägre folkskolan och hemmet*, också från 1892. Därtill kommer å ena sidan *Ljungblommor och Nya blad. Urval för skolorna*, utgiven av Topelius förläggare Edlund i Helsingfors 1883, å andra sidan folkskoleinspektören Viktor Öhbergs *Läsebok för folkskolans två lägre årsafdelningar* från 1886 och professor Fridolf Gustafssons *Fosterländsk läsebok för skolans lägre klasser* (1890, 1891), som utan tillstånd återgav verk av Topelius.¹⁹⁸

Topelius blev med tiden väl representerad i *Läsebok för folkskolan*, och *Boken om Vårt Land* förekom i den svenska debatten när man efterlyste en läsebok som tog mera hänsyn till barnen än den s.k. Statens läsebok. Många läsestycken i den ansågs för svåra, vilket hämmade läsinläringen.¹⁹⁹ Torkel Jansson behandlar det omfattande inslaget i *Läsebok för folkskolan* av författare från Finland – i motsats till danska och norska författarskap – i studien »Att från barnsben försvenska Sverige finskt».²⁰⁰ I *Läsebok för folkskolan* är Topelius från början företrädd med »Barnens bön för

fäderneslandet».²⁰¹ Henrik Edgren konstaterar att det är en av Finlands stora författare och nationsfäder som förklarar för svenska folkskolebarn hur Gud och Sverige hör samman. »Uppenbarligen hade det ingen större betydelse att det egentligen var Finland han åsyftade, vilket säger en del om hur nära kulturellt sammantvinnade Sverige och Finland fortfarande var».²⁰² Senare, i åttonde upplagan 1878, tillkom dikterna »Årstiderna», »De små foglarnes klagan», hela »Ödemarkens jul», »Vintervisa» och »Min moder». I upplagan från 1899 är Topelius representerad med elva verk, inklusive en bearbetning av kapitlet »Fäderneslandet» i *Boken om Vårt Land*.²⁰³

Den norske författaren Nordahl Rolfsen utgav *Læsebok for folkeskolen* 1892–1895 i tre delar med en »byutgave» i två. Verket utkom i många upplagor in på 1950-talet. I den första delen ingår »Peppeli», »Pikku Matti», »Tom» och »Axel och Stina». Det framgår av innehållsförteckningen att de är bearbetade av utgivaren, och av läsningen att det ibland har skett intill oigenkännlighet. Topelius uppmuntrade i allmänhet översättarna av verken för barn att bearbeta för den lokala publiken. Men han säger ifrån när Rolfsen låter Knud Pladsen (Pikku Matti) planera att hugga huvudet av svenskar. Rolfsen ändrade stället i följande upplaga.²⁰⁴ – I Austlids nynorska *Lesebok for folkeskolen* är Topelius företrädd med »Ely Rhem» och »Gjesten».

Forskningsöversikt

Naturens Bok har inte alls stått i fokus för forskningen i samma utsträckning som *Boken om Vårt Land* med dess nationella tema. *Naturens Bok* användes inte heller lika länge i skolorna.

Liisa Siivonen undersöker längden på meningarna i *Naturens Bok*, läsningarna ett till fem, åtta, tolv och femton. Hon finner att Topelius förverkligar ambitionerna om enkelt språk i början av boken. I första läsningen förekommer 4,65 ord per mening, i andra 6,49, i tredje 10,56 och antalet fortsätter stiga och är som mest 15,94 per mening i tolfte läsningen (»Om elden»). Samma stigande kurva hittas i antalet satser per mening, där toppen återigen nås i tolfte läsningen med 2,37, för att sjunka något i den femtonde. Ett typiskt prosastycke i *Naturens Bok* har någon form av sammanfattning, ofta en lärdom. Topelius talar direkt till läsaren och gör denne delaktig i händelserna. *Naturens Bok* tydligt är anpassad till sin avsedda läsargrupp, med korta meningar och ord, och förhållandevis okomplicerade konstruktioner. Något motsägelsefullt är att antalet hypotaktiska, underordnande, meningskonstruktioner är rätt stort.²⁰⁵

Bernhard Estlander konstaterar att Topelius ägde ett för starkt historiskt intresse för att fastna för sin ungdoms »ett folk, ett land, ett språk» och tillägger: »Men märkligt är dock, huru tankarna från 1843 i viss mån gå igen mer än 30 år senare i Boken om vårt land».²⁰⁶

Matti Klinge har i en lång rad verk undersökt olika aspekter av Topelius författarskap, inte minst *Boken om Vårt Land*.²⁰⁷ Klinge konstaterar att den hör till de böcker som haft störst inflytande på Finlands idéhistoria och visar på de värden och den världsbild som präglade Finlands folk under den »grundläggande perioden i Finlands väg till en modern nation».²⁰⁸ *Boken om Vårt Land* skulle för unga läsare utlägga och förklara synen på fosterlandet i Runebergs dikt »Vårt land».²⁰⁹ Som författare till *Boken om vårt land* nådde Topelius ett slags monopolställning i fråga om gestaltandet av en nationell moral och en historisk-geografisk uppfattning om fosterlandet.²¹⁰ I likhet med Bernhard Estlander lyfter Klinge fram att Topelius 1850 hade tagit avstånd från »det finshhetsintresse som man börjat betrakta som politiskt tvivelaktigt», och att han återkom till det först med *Boken om Vårt Land*.²¹¹ Klinge anmärker att Topelius betraktade den ryska ockupationen under stora nordiska kriget som mörkare än mycket annat i landets historia, genom att projicera belägringen av Österbotten på hela Finland. Tillsammans med Forsman befäste Topelius epoknamnet stora ofreden.²¹² Klinge lyfter också fram att *Boken om Vårt Land* bidrog till kulten av stormännen Runeberg, Snellman och Lönnrot genom att presentera dem för de yngsta.²¹³

Sven-Erik Hansén disputerade på modersmålsämnets mål- och innehållsfrågor i den svenska folkskolan i Finland 1988 och säger att *Boken om Vårt Land* mer än andra läromedel svarade mot det nya behovet av texter, och markerade folkskolans vidgade uppgift utöver den tidigare religiösa ramen. Innehållet genomsyrades visserligen av en religiös grundton, men korresponderade ändå väl med de sekulariserade mål folkskolan hade erhållit jämsides med de religiösa, och speglade det som förknippades med begreppet allmänbildning.²¹⁴ Han konstaterar att modersmålsämnet blev folkskolans viktigaste och läsningen ett centrum där folkskolans realämnen samlades, i enlighet med Cygnæus och Snellmans åsikter. »Naturens bok och i synnerhet Boken om vårt land blev både läseböcker och läroböcker i naturlära, geografi och historia, och motsvarade väl folkskolans behov av 'sekulartexter'». Genom innehållet i *Boken om Vårt Land* förstärktes det nationellt-fosterländska draget i folkskolan. Eftersom Topelius böcker användes både i svenska och i finska folkskolor blev kärnan i lästexterna gemensam och en väsentlig del av folkskolans nationella fostran vilade på samma texter, som förmedlade det nationella kulturarvet.²¹⁵

Allan Tiitta har i avhandlingen *Harmaakiven maa* undersökt Topelius som geograf. Läseböckerna får relativt lite utrymme jämfört med bildverken och Topelius föreläsningar. Tiitta konstaterar att Topelius spelade en betydande roll för kännedomen om Finlands geografi och disciplinens anknytning till historien, framförallt som föreläsare och genom *Boken om Vårt Land*. Topelius önskade göra såväl geografin som historien levande och tankeväckande. *Boken om Vårt Land* gav eleverna en uppfattning om fosterlandet som en geografisk och historisk enhet.²¹⁶

Jyrki Nummi har i avhandlingen *Jalon kansan parhaat voimat* undersökt de stereotypa karaktärsdragen i Väinö Linnas *Tuntematon sotilas* (1954, sv. *Okänd soldat*, 1955) och konstaterar att beskrivningarna följer de (landskaps)typer som blev kända genom bl.a. *Boken om Vårt Land*. Både sinnelag och utseende hos personerna stämmer överens med karaktärerna: Koskela är en grovlemmad, blåögd, tyst, trög, stadig och sträv tavast, Rokka en öppen, rörlig, företagsam och känslig karelare. Nummi anser ändå att Linna individualiserar persongalleriet så att det bakom varje typ finns en individ med sin lokala kultur, som inte i samma utsträckning eller lika färgstark påträffas hos Topelius. Dennes uppfattning om ett finskt nationellt språk görs av Linna till mer av en djupare kulturell kod, ett folkligt tankesätt, som står i opposition till officerarnas bildade kultur. Linna utvidgar Topelius typologi socialt och psykologiskt med t.ex. politiska värderingar, olika grader av sinne för humor och för nationalism. Hos Linna växer stereotypierna till en skildring av både individen och kollektivet, över Topelius museala och roat nedlåtande bilder. Enligt Nummi förlitar Linna sig på de traditionella typerna men går vidare, utöver det endimensionella, och förvandlar folket från objekt till subjekt.²¹⁷

Nummi ser strukturella likheter mellan *Boken om Vårt Land* och Väinö Linnas *Täällä Pohjantähden alla I–III* (1959–1962, sv. *Här under Polstjärnan I–III*, 1959–1962). Båda verken börjar och slutar med dikter. Bildspråket i fjärde strofen av »Morgonsång», »Än rufvar dimman öfver kärren;/Stå upp, drif nattens spöken ut» förflyttas till de första kapitlen i *Högt bland Saarijärvis moar*. I *Boken om Vårt Land* används nationens historia för att skapa en bild av folkets förflutna i syfte att väcka förståelse och kärlek till fosterlandet. Samma historiska stoff överförs till Linnas bok, och samma tematik, om förhållandet mellan medborgaren och nationen, dominerar verket genomgående.²¹⁸ Nummi går också in på »Matti», den finska arketypen, som Topelius beskriver i kapitlet efter »Om Finlands folk» och som Nummi jämför med Linnas Jussi (Koskela). Topelius Matti har en av ödet bestämd plats i världsordningen, medan den urfinska Matti hos Linna är en

utmaning för Jussi. På Pentinkulma underkastar sig medborgaren inte, utan kräver sin rätt. Ett annat tema där Nummi finner likheter är bilden av hemmet och hemkomsten: hos Topelius hemkomsten från skolan, hos Linna från kriget. Ett tredje tema är fosterlandet. Framförallt i slutet av trilogins tredje del, när Alma definierar fosterlandet (isänmaa) som isän maa (fars åker) för barn och barnbarn, uppstår en parallell till moderns ord i tredje kapitlet i *Boken om Vårt Land*. Nummi sammanfattar att Linna i trilogin använder stoffet i *Boken om Vårt Land* för att polemisera mot verkets nationella föreställningar och upplysningsprojekt. *Här under Polstjärnan* kan läsas som en ickeofficiell version av *Boken om Vårt Land*.²¹⁹

Päivi Rantanens avhandling *Suolatut säkeet. Suomen ja suomalaisten diskursiivinen muotoutuminen 1600-luvulta Topeliukseen* (1997) behandlar som undertiteln säger den begreppsliga gestaltningen av Finland och finnarna från 1600-talet till Topelius. Hon analyserar den religiösa argumentationen i *Boken om Vårt Land* och anser att Topelius legitimerar fosterländskheten genom att utnyttja allmogens respekt för religiösa auktoriteter.²²⁰

Nils Erik Forsgårds idéhistoriska avhandling *I det femte inseglets tecken* är en studie i den åldrande Topelius livs- och historiefilosofi. Forsgård finner att *Boken om Vårt Land*, liksom alla andra Topelius verk för barn, i allt väsentligt formulerar en sammanfattande, förenklad illustrativ och moraliserande uttolkning av de romantiska och kristet-idealistiska föreställningar som präglar hans verk i övrigt.²²¹ Forsgård betecknar Topelius uttalanden om nationaliteten i föreläsningarna vårterminerna 1872 och 1873 som sammanfattningar. I *Boken om Vårt Land* utlägger Topelius sedan i förenklad form sina grundläggande teser om det finska folket, den finska nationaliteten och den finska historien.²²² Topelius uppfattning om Finland och det finska folket som utvalda av Gud och predestinerade för civilisatoriska uppdrag sätter Forsgård in i en samtida kontext: en utvaldhetsretorik florerade i Europa under den koloniala eran. Den uppträdde i både religiös och sekulariserad form, i alla samhällsklasser och i nästan alla länder. Forsgård citerar Snellman, som i *Läran om staten* säger att varje enskild nations bestämmelse är att försöka höja sig över de andra för att därigenom leda den världshistoriska utvecklingen.²²³

När Forsgård behandlar *Boken om Vårt Land* i *Suomen kirjallisuushistoria* menar han att Topelius strävade efter helhet och helgjutenhet, och att läseboken har en defensiv attityd. Nationen kan vara enig och hel bara om invånarna fruktar samma Gud, kan sin historia och respekterar samma lagar, i annat fall hotar kaos och undergång. Denna världsbild ville Topelius inplantera i skolbarnen, de vuxna i vardande.²²⁴ I artikeln »Topelius och folket» utgår

Forsgård från läsebokens avslutande kapitel »Hemkomsten från skolan», där Topelius syn på det finska folket framträder i ett nötskal: utvalt av Gud och med en framtida storslagen världshistorisk mission. Här finns ett försök att definiera det finska folkets väsen. Elementen, sammanfogade eller tagna för sig är typiska för den romantiska universalismens grundläggande föreställningar. I linje med dem ser Topelius de enskilda folken som kollektiva individer.²²⁵

Kati Mikkola granskar hur Topelius konstruktion av finsk patriotism i *Boken om Vårt Land* ter sig i en religionsvetenskaplig referensram.²²⁶ Den religiösa argumentationen i *Boken om Vårt Land* ansluter sig till en judisk-kristen tradition, men Topelius fogar också den icke-kristna mytologin till finskheten. De mytologiska elementen har snarast en historisk-mytisk och folkloristisk betydelse, inte en religiös. Mikkola anser trots det att det finns typiska drag av tribalism i den patriotism som *Boken om Vårt Land* representerar. Hit hör betonandet av förfädernas betydelse för nationens framgång och fortbestånd, och uppmaningarna till arbetsamhet och uppoffring.²²⁷ Mikkola betonar att Topelius knyter an till bibeln för att legitimera det finska folket och den finska patriotismen.²²⁸ Hon konkluderar att Topelius gör finskheten till en konstruktion som förenar den kristna tron och fosterlandet till en odelbar helhet, och att Topelius strävan blir att lära ut betydelsen av de »heliga orden» hem, tro och fosterland.²²⁹

Kati Mikkola studerar också hur Topelius har anpassat teman hos Herder till en finsk kontext. *Boken om Vårt Land* ses som en länk mellan Herders tankevärld och det finska folkets djupa led.²³⁰ Argumentationen och strukturen i *Boken om Vårt Land* utgår från uppfattningen om Finland som en naturlig enhet och historien som organiskt utvecklade. Herder liknar mänskligheten vid ett växande träd och Topelius Finland vid ungt träd som växer vid Sveriges sida.²³¹ Läsningarna representerar en utveckling: från landet över folket till historien och kulturen. *Boken om Vårt Land* avancerar som en berättelse om utveckling från nationens grund till civilisationens höjd, där konsten utgör blomningen. Kultur är inte motsatsen till natur, utan dess fullkomning.²³² Den bild av Finland och av nationer överhuvud som *Boken om Vårt Land* förmedlar är långt i samklang med Herders synsätt. Den finska nationen ses uttryckligen som en helhet baserad på kulturell enhet, inte på blodsarv – och inte bättre än andra. Å andra sidan finns den hegelska politiska nationalismen också representerad i läseboken, i strävan att fostra skolbarnen till medborgare som inte bara värdesätter nationens språk och kultur, utan också strider och uppoffrar sig för landet.²³³

I en artikel om *Boken om Vårt Land* som uttolkare av *Kalevala* går Mikkola in på läsebokens stora betydelse för att på ett tillgängligt sätt förmedla innehållet i eposet för en stor publik.²³⁴ Den kristet-religiösa grundtonen och bibelcitaten i *Boken om Vårt Land* ser Mikkola som både ideologiskt och pedagogiskt motiverade. Eftersom Bibeln och katekesen ofta var de enda böcker allmogen kände till hade Topelius inget annat alternativ än den referensram de utgjorde om han ville nå gruppen med argument och liknelser. *Kalevala* ansågs okristligt och skulle undvikas. Topelius presenterade persongalleriet i eposet som människor, inte som gudar – en s.k. historisk tolkning som också Lönnrot representerade.²³⁵

I avhandlingen *Visions of Past Glory. Nationalism and the Construction of Early Finnish History* sammanför Derek Fewster Snellman, Forsman och Topelius. Under rubriken »Zacharias Topelius and the manifest destiny of Finland» tar Fewster upp Topelius syn på finnarna som ett utvalt folk med ett av försynen bestämt uppdrag, som han formulerade redan på 1840-talet i »Äger finska folket en historie?», och som tydligt lever kvar i *Boken om Vårt Land*. Topelius syn är teleologisk: Finland blev storfurstendöme 1809 som ett led i en förutbestämd plan, där det följande ledde fram till uppkomsten av en nationellt medveten politisk enhet.²³⁶

Fewster anser att Topelius utövade sitt största inflytande på den proto-historiska bilden av Finland genom *Finland framställt i teckningar* (1845–1852), *En resa i Finland* (1872–1874) och framförallt *Boken om Vårt Land*, till vars genomslagskraft bokens långvariga användning som skolbok bidrog. Han nämner att denna »all-time Finnish steady-seller for primary school readers» utkom i 45 finska upplagor och 20 svenska fram till 1942. 1908 hade verket tryckts i 270 000 exemplar, varav 70 000 svenska, vilket jämförs med att *Kalevala* fram till 1937 hade tryckts i 130 000 exemplar. För att ytterligare belysa spridningen konstaterar han att skoleleverna i Finland uppgick till 18 000 när boken kom ut, men att antalet inom drygt 30 år hade ökat till 148 000.²³⁷

Derek Fewster anser att *Boken om Vårt Lands* förmåga att skapa en gemensam syn på den nationella historien och en identitet under flera generationer har underskattats. Topelius blev den första verkligt framgångsrika popularisatorn av den lärda och intellektuella visionen av finskhet, både i samtiden och historiskt sett. Fewster argumenterar för att *Boken om Vårt Land* i grunden kan ses som en historiebok eftersom en tredjedel avhandlar historia eller närliggande ämnen. Texterna följer långt *Finland framställt i teckningar* i både andan och innehållet. Den största skillnaden är att en del etniska slutsatser har tonats ner i läsboken, eventuellt med tanke på målgruppen. Fewster

exemplifierar med svenskarna i Finland som Topelius i *Boken om Vårt Land* beskriver som en del av det finska folket och de finska stammarnas krigiskhet som han tonar ner i läseboken. Topelius finska nationalism var problematisk för många svenskspråkiga och Fewster redogör kort för revideringen av *Boken om Vårt Land* som Hagfors gjorde inför tionde upplagan 1903 bl.a. för att betona det svenska arvet.²³⁸

I *Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historia* I säger Marjatta Rahikainen att den idealiserade bilden av livet på landsbygden i folkskoleböcker åtminstone delvis baserar sig på *Boken om Vårt Land*.²³⁹

Pasi Jaakkola analyserar i en avhandling i teologi från 2011 Topelius roll som religiös uppfostrare.²⁴⁰ Jaakkola anser att forskningen har förbiset Topelius pedagogiska expertis, som var av väsentlig betydelse för barnböckernas uppfostrande effekt och popularitet. Topelius verk för barn hade överlag hög kvalitet i didaktiskt hänseende i 1800-talets Finland. Hans pedagogiska ambitioner omfattar betydelsen av bildning och självmedvetande, nationell solidaritet och en levande idealism. En kristen nationalism är huvudlinjen i Topelius religiösa fostran och fosterlandet är ett av Gud givet projekt. Jaakkola noterar att *Boken om Vårt Land* utkom vid en gynnsam tidpunkt. Folkskoleförordningen från 1866 var avgörande för läseböckernas framgång, och på 1870-talet började elitens nationella projekt bli en folkrörelse.²⁴¹ Den religiösa ideologi som bl.a. *Boken om Vårt Land* representerar motsvarade väl pedagogernas världsbild hela den tid som folkskolan existerade, poängterar Jaakkola.²⁴²

Sveinung Nordstoga gör i en avhandling om Andreas Austlids nynorska *Lesebok for folkeskulen*²⁴³ (1902–1906) en jämförelse mellan den och läseböcker i de andra nordiska länderna, inklusive *Boken om Vårt Land*. Topelius var känd i Norge och två berättelser av honom ingår i Austlids läsebok.²⁴⁴ Nordstoga hittar inga belegg för att Austlid i nämnvärd mån skulle ha påverkats av Topelius, utan beskriver deras läseböcker som två olika projekt med tanke på stil och upplägg. Austlid använder sig i större utsträckning än Topelius av folkdiktning, inte minst med anknytning till barn (ramsor och sagor), av många författares skönlitterära verk och av personliga livshistorier för att göra stoffet levande och intressant. Topelius förmedlar kunskap om Finland pedagogiskt och poetiskt i en personligt skriven historisk-topografisk encyklopedi, medan Austlids *Lesebok* är en antologi.²⁴⁵ Nordstogas förförståelse bidrar till ett för finländska läsare upplysande utomstående perspektiv när han framhåller att både Topelius och Austlid levererar viktiga bidrag i upprivande kulturstrider. Topelius, menar Nordstoga, vann det finska folket

med sin läsebok, medan Austlid förlorade (underförstått att hans nynorska läsebok inte rubbade ställningen för Nordahl Rolfsens läsebok på bokmål).²⁴⁶ Nordstoga förbiser att *Boken om Vårt Land* inte var avsedd som en läsebok för de svenskspråkiga i Finland, trots att den är skriven på svenska, utan uttryckligen som en gemensam, finsk läsebok för barn i båda språkgrupperna.

Max Engman tar i *Språkfrågan* upp klyvningen av skolan på språklig grund. Folkskolan blev en modersmålsskola med enhetlig administration och läroplan, samma pedagogiska impulser och samma läsebok: *Boken om Vårt Land*. Krav restes på särskilda läseböcker för de svenska skolorna eftersom ett missnöje med nationalitetsuppfattningen i *Boken om Vårt Land* förekom. Författaren och litteraturhistorikern Arvid Mörne ansåg att Topelius åsidosatte den svenskspråkiga befolkningens historia och kultur, *Kalevala* skulle inte gå före *Eddan* i svenskspråkiga skolor. Hagfors bearbetning tillfredsställde inte de svenska lärarna annat än i fråga om ortografi och grammatik. *Folkskolans läsebok* I–II utkom 1911–1913, men den andra delen godkändes inte för användning av skolöverstyrelsen med motiveringen att den var för ofosterländsk, för skandinavisk och för svensk. Svensksinnade *Nya Pressen* kommenterade att Topelius hade lyckats så bra det var möjligt att skriva en läsebok för båda språkgrupperna, men den svenska befolkningen hade förfördelats. Tidningen misstänkte att skolöverstyrelsen ville motarbeta en befarad särutveckling på svenskt håll.²⁴⁷

Artikelsamlingen *Maamme. Itsenäisen Suomen kulttuurihistoria*, som uttryckligen behandlar det självständiga Finlands kulturhistoria under tiden 1917–2017, lyfter fram Topelius i flera sammanhang. Det är främst Silja Laine som i »Kotiseudusta isänmaahan» (från hembygd till fosterland) går in på *Boken om Vårt Land*. Laine säger att hembygdsideologin härstammar från 1800-talet, med stor påverkan från Topelius tanke om att kärlek till hemmet och hembygden leder till fosterlandskärlek. Topelius föreställning om ett folk bestående av olika stammar (heimoja) ligger till grund för det självständiga Finlands hembygdsarbete. Tanken om hemmet och hembygden som nationalismens och fosterlandskärlekens förutsättning hade de flesta fått genom *Boken om Vårt Lands* första sidor. På 1920-talet spann historiker som Jalmari Jaakkola, Väinö Voionmaa och Einar W. Juvelius vidare på diskussionen om Finlands stammar.²⁴⁸

NOTER

- 1 Majjaliisa Dieckmann, *Sagornas kung. Historien om Zacharias Topelius* 2011, s. 129.
- 2 Den första och senare mindre kända *Naturens Bok* lästes från 1856 (på finska från 1860) till in på 1930-talet i svenska respektive finska skolor. *Boken om Vårt Land* utkom 1875, i finsk översättning 1876. Den sista svenska skolupplagan utkom 1942 och den finska på 1950-talet.
- 3 Som Majjaliisa Dieckmann beskriver innehållet: »I Boken om vårt land kan man läsa allt möjligt om Finlands land, folk, historia och berömda personer. Naturens bok handlar om naturen. I den lär sig eleven [om] växterna, djuren, stjärnhimlens under, naturens kretslopp och skogens, åkrarnas och myrens hemligheter» (ibid.).
- 4 Danmark fick redan 1814 en lag om »undervisningspligt», med åtföljande förordningar om »Almueskolevæsenet» såväl på landet som i städerna. Sveriges folkskolestadga är från 1842 och den norska lagen om skolor för allmogen från 1860. Folkskolförordningen för Finland trädde i kraft 1866.
- 5 Jfr Sigurd Aa. Aarnes artikel om Jensen i *Norsk biografisk leksikon*, https://nbl.snl.no/P_A_Jensen (11/8 2017).
- 6 Angående debattören Topelius, se Håkan Andersson, »Aliquid in omnibus, nihil in toto – Z. Topelius på barrikaderna i 1860-talets skoldiskussion» 2008.
- 7 Paul Nyberg, *Zachris Topelius. En biografisk skildring* 1949, s. 62 ff.
- 8 Trivialskolan i Finland verkade fortfarande enligt skolordningen från 1724 under Topelius skoltid.
- 9 Gustaf Regné, *Första begreppen af de nödigaste Vettenskaper* utkom 1780 och därefter i flera utökade och bearbetade upplagor, den åttonde 1825 och den nionde 1830. Christian Wählin, *Fäderneslandets historia för Begynnare* utkom i tolv upplagor mellan 1787 och 1828, även de utökade och bearbetade.
- 10 Zacharias Topelius, *Självbiografiska anteckningar*, utg. Paul Nyberg, 1922, s. 36. Håkan Andersson, *Kampen om det förflutna. Studier i historieundervisningens målfrågor i Finland 1843–1917* 1979, s. 20 ff.
- 11 Topelius, *Blad ur min tänkebok* 1898, s. 107 f.
- 12 Nyberg, *Zachris Topelius* 1949, s. 157 f.
- 13 K. G. Leinberg, *Helsingfors lyceum under de trettiofem första åren af dess verksamhet* 1866, s. 121 f.
- 14 Nyberg, *Zachris Topelius* 1949, s. 263 f. och Jens Grandells inledning till Topelius *Föreläsningar i geografi och historia*, ZTS XV 2017, topelius.sls.fi.
- 15 Topelius hade disputerat i historia 1847. – Renvall lämnade skolan några år senare och blev domprost i Åbo 1858, för att 1884 utnännas till ärkebiskop efter Bergenheim.
- 16 Andersson, »Låga stränder och djupa fästen. En essä kring strategier och bildningsideal i finländsk skolutveckling» 2013, s. 19 f.
- 17 Gustaf Lönnbeck, *Folkskoleidéns utveckling i Finland från nittonde århundradets början till 1866* 1887, Bilaga A.
- 18 Skolorna var kommunala, men skolfrågor sorterades under det centrala ämbetsverket Överstyrelsen för skolväsendet (1869–1918) som var underställt ecklesiastikexpeditionen vid senatens ekonomidepartement, tillsammans med skolstaten, lärarutbildningen, domkapiteln och ecklesiastikstaten. Städerna uppmanades 1871 att grunda folkskolor, men först i mitten av 1880-talet hade folkskolor etablerats i alla städer. Undervisning meddelades i religion, modersmål, historia, geografi, naturkunskap,

- aritmetik, geometri, teckning, sång, gymnastik och slöjd – det sista på Uno Cygnæus initiativ och en specialitet för folkskolan i Finland.
- 19 Andersson, *Kampen om det förflutna* 1979, s. 20.
 - 20 Topelius–Bergenheim 24/11 1856 samt Topelius, *Självbiografiska anteckningar* 1922, s. 287.
 - 21 I *Läsebok för folkskolan* inleder t.ex. Richard Dybecks »Du gamla, du friska, du fjellhöga Nord» avdelningen »Naturskildringar från fäderneslandet». Dybecks dikt har här titeln »Fosterjorden».
 - 22 Förordet till *Naturens Bok*, s. 3 resp. *Boken om Vårt Land*, s. 155 nedan.
 - 23 K. Grue-Sørensen, *Opdragelsens historie* II 1960, s. 215–225. Angående Rousseau och Pestalozzis ringa inflytande på pedagogiken i Finland vid 1800-talets början, se Matti. A. Sainio, *Kasvatusopin tutkimus ja opetus Turun Akatemiassa* 1957, s. 37 f.
 - 24 *Uno Cygnaei skrifter rörande finska folkskolans grundläggning och organisering* 1910, s. 23.
 - 25 Svedbom: jfr nedan, s. XXXVIII.
 - 26 Z. J. Cleve, »Huru skall 'motståndet mot skolan' brytas» 1866, s. 366–381. Z. J. Cleve, »Jean Jacques Rousseaus gengångare inom pedagogiken» 1868, s. 357–368.
 - 27 Se förordet till *Naturens Bok*, s. 4.
 - 28 »Huru Doktor Frobel uppfostrade små barn», HT 5/3 1856. Artikeln hade ingått i *Revue Britannique* i majnumret 1855 (därav den franska namnformen Frobel). Topelius säger i en entusiastisk slutanmärkning att Fröbels principer »synas oss så sanna, så snillrika och så praktiska, att deras förträfflighet måste af alla uppfattas».
 - 29 Topelius, *Blad ur min tänkebok* 1898, s. 85 och s. 109.
 - 30 Topelius, »Lifsfrågor och språkfrågor» 1867, s. 94–105.
 - 31 Topelius, »Den lärda skolan gentemot opinionerna» 1866, s. 97, 105.
 - 32 Topelius, *Blad ur min tänkebok* 1898, s. 107.
 - 33 Topelius, »Lifsfrågor och språkfrågor» 1867, s. 104.
 - 34 Se förordet till *Boken om Vårt Land* nedan, s. 155 samt »Lifsfrågor och språkfrågor» 1867, s. 98–105. Där riktar Topelius sig också mot det stora antalet språk, hela nio, som ingick i den lärda skolans läroplan.
 - 35 I förordet till *Boken om Vårt Land* framhåller han: »Läraren och Lärarinnan, af hvilka bokens levande kraft beror, torde för olika åldersklasser utvälja olika 'läsningar'» Se nedan, s. 156.
 - 36 Topelius, »Skolan och fäderneslandet» 1867, s. 360 f.
 - 37 Topelius, »Lifsfrågor och språkfrågor» 1867, s. 104.
 - 38 Topelius, »Skolornas Morgontimmar» 1874, s. 78.
 - 39 Waldemar Ruin, »Till Topeliusjubileet» 1918, s. 10.
 - 40 Se nedan s. 470 resp. 477.
 - 41 Se t.ex. Matti Klinge, *Finlands historia* 3. *Kejsartiden* och särskilt kapitlet »Den europeiska jänsningen och Finland», s. 127–166, där Klinge anlägger ett fågelperspektiv på debattfrågorna i Europa och deras avläggare i Finland.
 - 42 Teoretiserandet om ett utvidgat sedlighetsbegrepp hör ursprungligen hemma i tysk filosofi och samhällsdebatt; J. V. Snellman framom andra stod genom sitt tidiga skriftställarskap för dess allmänna utbredning i Finland och i viss mån i Sverige; jfr »Folkskolan är för ett folks sedliga, och således sanna, bildning af mera inflytande än lärdomsskolan.»; J. V. Snellman, *Samlade Arbeten* I, s. 354, ursprungligen i *Freja* 11/8 1840. *Samlade Arbeten* I–V innehåller ett stort antal artiklar, i tidningen *Saima* inte minst, där Snellman i olika samhällsfrågor anknyter till sedlighetsbegreppet.
 - 43 Seminariet i Jyväskylä (och i Sordavala från 1880) utbildade finskspråkiga lärare. Ett

- svenskspråkigt seminarium utbildade kvinnliga lärare i Ekenäs från 1871 och ett för manliga lärare grundades i Nykarleby 1873.
- 44 »I bokhandeln finna Hfors Tidn:s läsare en till julen i Stockholm utkommen gammal bekant, nemligen 'Fältskärens berättelser,' tredje cykeln, innehållande 'De blå,' 'Flyktingen' och 'Skuggan af ett namn.' Händelserna omfatta tidrymden mellan 1700 och 1718. [...]» *Helsingfors Tidningar* 4/6 1859. Tidigare, i slutet av 1855 när Topelius hunnit föra sin tidningsföljetong med berättelser ur Finlands historia fram till stora ofreden, ingick följande notis: »Anmärkning. Fältskärens åttonde berättelse, Flyktingen, som spelar i Finland under stora ofreden, kan icke få rum i detta blad nästa vår. I stället skola här ingå twenne originalnoveller: Wernas rosor och Stjernen i molnet.» *Helsingfors Tidningar* 22/12 1855.
- 45 Här hade också J. L. Runeberg banat väg när han i *Fänrik Ståls sägner* i diktens form skildrat personer och händelser i anslutning till 1808–1809 års krig, med betoning av det heroiskt tragiska i den förra delen (1848) och med något större tonvikt på krigshandlingarna i den senare (1860).
- 46 Stora nordiska kriget och Karl XII:s soldaters i strid med Peter I:s skildras i *Boken om Vårt Land*, kap. 161, 162; drabbningar på finländsk mark (Viborg, Storkyro, Kajaneborg) i kap. 163, 164, 165; Hattarnas krig på 1740-talet i kap. 171; drabbningen vid Porrassalmi under Gustav III:s krig 1789 i kap. 175; drabbningar under 1808–1809 års krig varigenom Finland skildes från Sverige avhandlas i kap. 180, 181. J. L. Runebergs *Fänriks Ståls sägner* ägnas också två kapitel (183, 184). – När Topelius i novellen »Häradshöfdingen» (1846) tangerade krigshistorien första gången hade censuren ingripit. När han sedan i »Hertiginnan af Finland» (1850) skildrade hattarnas krig kritiserar han den svenska krigsledningens oduglighet. Se »Inledning», Topelius, *Hertiginnan af Finland och andra historiska noveller*, ZTS IV, utg. Pia Forssell 2013, s. XXXI och XVIII.
- 47 Lars-Folke Landgren, »Censuren i Finland 1809–1919» 2015, s. 58 f.
- 48 Se förordet, s. 5.
- 49 Se s. 45 f.
- 50 Jacob Tengström, *Läseöfning för mina barn* (1795) samt *Tidsfördrif för mina barn* (1799).
- 51 Topelius nämner Berlins *Lärobok i naturläran* bland de verk han har konsulterat, men tillägger att ämnet enligt hans uppfattning kräver en »ny uppställning», se förordet, s. 3.
- 52 Se s. 13.
- 53 Se s. 10.
- 54 Se s. 11 f.
- 55 Kaspar Hauser var ett språklöst hittebarn i tonåren som gav sig till känna i Nürnberg 1828. Han väckte, inte minst bland pedagoger, ett stort och mer eller mindre sensationellt intresse. Liknande fall ur den äldre historien har knutits till kejsar Fredrik II, som uppges ha isolerat några nyfödda för att uttröna om de av sig själva skulle utveckla språklig förmåga och vilket språk de i så fall skulle börja tala, ett experiment med dödlig utgång för barnen (Tore Wretö, *Kampen om det medeltida Italien* 2012, s. 218).
- 56 Se s. 45.
- 57 Se s. 37.
- 58 Se s. 56 f.
- 59 Arthur Lovejoy, *The Great Chain of Being* (1936) är den auktoritativa texten; en mindre omfattande redogörelse är E. M. W. Tillyard, *The Elizabethan World Picture*

- (1943), s. 33–90; för en kortare presentation på svenska av denna föreställningsvärld, se översättaren Rolf Lindborgs introduktion »Om Pico della Mirandolas Tal och om humanism och mystik och naturfilosofi under renässansen» i Giovanni Pico della Mirandola, *Om människans värdighet*, (1974), s. 33–46.
- 60 Se s. 4.
- 61 Jfr Magnus Hultén som har undersökt läromedel i naturkunskap och naturvetenskap i avhandlingen *Naturens kanon. Formering och förändring i folkskolans och grundskolans naturvetenskap 1842–2007* 2008, s. 84 f. och 243.
- 62 »Inhemsk litteratur», J. V. Snellman, *Samlade Arbeten VII*, 1996, s. 364–368, ursprungligen i *Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning* nr 7, 1856.
- 63 Se s. 158 f. Angående perspektivet jfr Matti Klinge, som konstaterar att det osäkra barnet i de finska ödemarkerna inte skulle erbjudas encyklopediska fakta utan själv-tillit och en positiv inställning till det nya som skolorna representerade (»Zacharias Topelius och Boken om vårt land» 1988, s. 175).
- 64 Jfr kap. 57 »Mathias Castrén» (s. 234 f.) med hur Topelius inleder föreläsningarna höstterminen 1855: »Wi ha sett en Castrén lefva och dö för Finland på samma gång han lefde och dog för språkforskningar af den mest universela betydelse.» D.v.s. M. A. Castréns exempel kombinerar en universell vetenskaps framsteg med fosterland, hjärta och därtill uppoffringen av sig själv, på ett förebildligt sätt.
- 65 Citatet s. 160, »Konungens gåfwor» s. 162 f. och »I farans stund» s. 163 f.
- 66 Angående Topelius för övrigt positiva förhållningssätt visavi kvinnors fostran och kvinnobildning, se Matti Klinge, *Krig, kvinnor, konst* 1997 s. 109, 112 ff., 165.
- 67 Kvinnoosynen i *Boken om Vårt Land*, med fokus på vårdande mödrar, motsvarar dock samtida finska kvinnoemancipatoriska kretsars uppfattning, påpekar Kati Mikkola i »Maamme kirja Kalevalan tulkitsijana» 2008, s. 183 och 514, not 60 samt där anförd litteratur.
- 68 Vid sekelskiftet 1900 hade *Boken om Vårt Land* sålt i närmare 300 000 ex (på både finska och svenska), medan upplagorna av *Kalevala* uppgick till knappt 23 000 ex (Juhani Niemi, *Suomalaisten suosikkikirjat* 1997, s. 44).
- 69 Jfr nedan, s. LIII.
- 70 Matti Klinge, *Idyll och hot. Zacharias Topelius – hans politik och idéer* 2000, s. 226.
- 71 Topelius, »Skolan och Fäderneslandet» 1867, s. 353–363.
- 72 Håkan Andersson daterar 1869 med anledning av de olika värderingarna av G. Z. Forsman (nobiliserad Yrjö-Koskinen 1884) lärobok i historia som då uttrycktes. Andersson, *Kampen om det förflutna* 1979, s. 106.
- 73 Anteckningsboken *Kosmos*, s. 38; kompendiös – kompendieartad, kortfattad, jfr kompendium: sammandrag.
- 74 Ibid.
- 75 *Läsebok för folkskolan*, som i Sveriges skolor motsvarade *Naturens Bok* och *Boken om Vårt Land*, omfattar 564 s. (första upplagan 1868).
- 76 Bergenheim–Topelius 6/7 1853. Av brevet framgår att Topelius hade skrivit den 28 juni, men detta brev ingår inte i den bevarade korrespondensen.
- 77 Topelius–Emilie Topelius 13/5 1855.
- 78 Topelius–Bergenheim 21/9 1855.
- 79 »Men intet dröjsmål hvarken med det ena eller andra, derom bedja med sammanknäppta händer alla det kära fosterlandets bildning-sökande små barn.» Bergenheim–Topelius 25/11 1855.
- 80 Topelius–Bergenheim 21/9 1855 och Bergenheim–Topelius 25/11 1855.

- 81 Bergenheim–Topelius 19/10 1855. När Topelius avsånde manuskriptet daterade han följebrevet 21/9 1855. Henrik Heikel (1808–1867) var lektor i filosofi och naturalhistoria vid Åbo gymnasium och kyrkoherde i prebendesocknen S:t Marie. Han var av allt att döma intresserad av folkbildning eftersom han hade undervisat i fysik i söndagsskolan i Åbo på 1840-talet (i denna form av söndagsskola undervisades t.ex. lärningar i tekniska och andra ämnen med anknytning till yrkeslivet).
- 82 Bergenheim–Topelius 19/10, 3/12 och 25/11 1855.
- 83 Topelius–Bergenheim 24/11 1856.
- 84 Detta framgår av Topelius–Bergenheim 29/12 1856.
- 85 Topelius–Catharina Sofia Topelius 9/4 1865: »Läseboks manuskriptet är *icke* återfunnet. Det var ett öde!»; se även Nyberg, *Zachris Topelius* 1949, s. 375 och 378. Nyberg uppger att läseboken från oktober 1866 går »framom allt annat» (ibid.).
- 86 »Min tjänstledighet i höst för läseboken är beviljad» Topelius–Bonnier 30/7 1866; det framgår av brevet att Topelius räknade med att fortsätta *Fältskärens berättelser*, men det blev inte heller av. Topelius korrespondens med Bonnier, Edlund och andra förläggare och med översättaren Bäckvall är utgiven av Carola Herberts i *Zacharias Topelius korrespondens med förlag och översättare*, ZTS XX 2013, 2015, topelius.sls.fi.
- 87 Topelius–Bergenheim 28/3 1870. Bergenheim har före brevtextran antecknat: »Besv. 8/4 70 med fullkomligt godkännande af planen i dess helhet och enskildheter samt – anhållan att på en gång utgifva hela boken ju förr desto heldre.» Det sista eftersom Topelius hade undrat om boken borde ges ut i två delar, för att priset inte skulle verka avskräckande.
- 88 Topelius–Bonnier 11/6 1870.
- 89 Topelius–Edlund 8/7 1870.
- 90 Topelius–Edlund 30/7 1874.
- 91 Topelius–Hans Forssell 25/6 1875. Forssell hade medverkat i *Läsebok för folkskolan*, vilket Topelius var medveten om.
- 92 Jfr ovan, s. XVI. Veterligen första gången titeln *Boken om Vårt Land* förekommer i korrespondensen är i brev till översättaren Johan Bäckvall 19/11 1874.
- 93 Topelius–Hazelius 23/11 1870, återgivet efter Sonja Svensson, *Läsning för folkets barn. Folkskolans Barntidning och dess förlag 1892–1914* 1983, s. 236, not 81.
- 94 Topelius–Barfod 20/7 1881, L. F. la Cour, »Zacharias Topelius og Frederik Barfod» 1908, s. 165.
- 95 *Helsingfors Tidningar* 23/4 1856, variation av samma notis även i *Finlands Allmänna Tidning* 24/4 1856 och *Åbo Tidningar* 28/4 1856.
- 96 Topelius–Bergenheim 29/12 1856. Det framgår att Topelius hade fått beställningar på 50 exemplar till Åbo och 100 till S:t Petersburg. Den andra upplagan utkom i juli 1857, priset var 32 kopek silver i exemplar och 40 för inbundna, *Helsingfors Tidningar* 1/7 1857.
- 97 Den trettonde upplagan utkom 1898, om före eller efter Topelius död den 12 mars har inte gått att fastställa.
- 98 Birgit Lunelund-Grönroos, *Zachris Topelius' tryckta skrifter* 1954, s. 20. *Naturens Bok* utkom som upplaga 16 både vid K. E. Holms förlag 1911 och Söderströms 1930. K. E. Holms upplaga är inte upptagen i Lunelund-Grönroos förteckning, antagligen för att det enligt bokens förord är »ett oförändrat avtryck av föregående upplaga», alltså i princip ett nytryck av femtonde upplagan.
- 99 Topelius, *Självbiografiska anteckningar* 1922, s. 190 f. Tilläggs kan att Topelius 1865 fick ett delat statligt premium om 1 500 mk för *Naturens Bok* (Vasenius IV, s. 301 f.).

- 100 Tiitta, *Harmaakiven maa* 1994, s. 108.
- 101 Bäckvall–Topelius 19/3 1856.
- 102 Bäckvall–Topelius 28/2 1858.
- 103 [Sven Gabriel Elmgren], S. G. *Elmgrenin muistiinpanot* 1939, s. 301. Bl.a. *Helsingfors Tidningar* rapporterade 8/5 1858 om både eldsvådan och det förstörda manuskriptet.
- 104 *Åbo Underrättelser* 17/3 1860, *Åbo Tidningar* 30/10 1860 och *Finlands Allmänna Tidning* 29/5 1861. Uppgifter om upplagan: Irma Sulkunen, *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1831–1892* 2004, bilaga över utgivna verk. – Finska Litteratursällskapet gav i maj 1862 översättaren Bäckvall ett honorar på 25 rubel silver för en omarbetning av översättningen för att motsvara tredje upplagan av *Naturens Bok* som utkom 1860, *Helsingfors Dagblad* 9/5 1862.
- 105 Av introduktionen till en s.k. nostalgiupplaga av *Luonnon kirja* i Finska Litteratursällskapet klassikerserie 2009 framgår att Topelius uppgifter om försäljningen av *Luonnon kirja* (40 000 mark 1883) motsvarar 165 000 euro i penningvärdet för 2007 (Allan Tiitta, »Johdannoksi», Topelius, *Luonnon kirja* 2009, s. XIV f.).
- 106 Edlund–Topelius 27/1 1876 och Topelius–Edlund 4/2 1876. Edlund vill gärna ha en ny översättning till finska och föreslår också att läsningarna fyra till sex ska tryckas separat för att användas i folkskolornas historieundervisning, eftersom »Koskinens lilla historia på finska» inte får användas. Topelius avvisar förslagen.
- 107 Lunelund–Grönroos, *Zachris Topelius' tryckta skrifter* 1954, s. 38 f. och 82 f.
- 108 Derek Fewster, *Visions of Past Glory. Nationalism and the construction of early Finnish history* 2006, s. 140.
- 109 Topelius, *Självbiografiska anteckningar* 1922, s. 313 f. Köpesumman motsvarar 132 000 euro enligt penningvärdet 2015 (<http://apps.rahamuseo.fi/rahanarvolaskin#SWE>).
- 110 Topelius, *Föreläsningar i geografi och historia*, utg. Jens Grandell, ZTS XV 2017, 16/2 1864.
- 111 I bägge fallen exklusive förord och innehållsförteckning, om 6 resp. 12 sidor.
- 112 Se förordet, s. 3.
- 113 Se Esbjörn Larssons artikel om Svedbom i *Svenskt biografiskt lexikon*: Pehr Eric Svedbom, urn:sbl:34826 (25/8 2017). Svedbom var, i likhet med Topelius, intresserad av Frøbels småbarnspedagogik (ibid.).
- 114 Anders Oldberg var direktor för folklärareseminariet i Uppsala. Titeln till trots är *Hem-skolan* planerad för såväl hemundervisning som folkskolor. Den har en utförlig handledning för föräldrar och den andra kursen omfattar matematik, Sveriges historia, anvisningar för undervisning i religion, en förberedande kurs i geografi, kalligrafiska förskrifter, brevställare m.m. Umeå universitetsbibliotek tillhandahåller digitala pdf av både *Hem-skolan* och den tidigare nämnda *Löhrs Läsebok* genom Libris.kb.se
- 115 Det avslutande kapitlets karaktär gör dock en ung berättare mindre trovärdig. Om jag-berättaren och möjligheten till läsaridentifikation, se Hedvig Rask, »Topelius Boken om vårt land» 1999, s. 424.
- 116 Jfr förordet till *Naturens Bok*, s. 4.
- 117 Nervanders »Till en källa» kallar Topelius »Källan om våren», Stenbäcks »Hafvet» blir »Hafvet i natten» och på Cygnæus »God morgon! Den 31 Juli 1842» byter han titeln till »Söndagsmorgonen» och återger bara tre strofer av betydligt flera i varje dikt.
- 118 »Om läsning för barn. IV» , HT 19/12 1855.
- 119 Inga uppgifter om översättare meddelas.

- 120 Topelius baserar förkortningarna på de befintliga översättningarna av Castrén och Collan. Striden om ljuset återger han på rimmad vers, vilket väckte kritik, se nedan, s. XLIX f.
- 121 Detta framgår av manuskriptet, med dateringen 13/8 74 och anteckningen »för Läseboken». Topelius tog in dikten i samlingen *Ljung* (1889) och försåg den där med fotnoten »Införd i Boken om Vårt Land».
- 122 Den ter sig till en början inte mindre krigisk än den föregående, med skildringar av hattarnas krig, Gustav den III:s krig och kriget 1808–1809.
- 123 Författaren, folkloristen och översättaren Julius Krohn använde signaturen Suonio. »Virsi kotimaan puolesta»: Psalm för hemlandet. Inte heller här framgår översättaren.
- 124 Fewster, *Visions of Past Glory* 2006, s. 152 ff.
- 125 »Ecklesiastik-Expeditionens skrivelse ang. Ny läse- och [1]ärobok, den 5 November 1875» 1875, s. 359. Ecklesiastikexpeditionen lydte under ekonomidepartementet och behandlade ärenden som domkapitlen hänsköt till senaten, efter 1841 även de ärenden som berörde skolväsendet. Arkistojen Portti: <http://wiki.narc.fi/portti/index.php/Ecklesiastikexpeditionen>
- 126 Jfr Fewster 2006, s. 152 ff.
- 127 »Kertomus Jyväskylä Seminarista», *Suomen Julkisia Sanomia* 23/10 och 26/10 1865.
- 128 »Historik och statistik, rörande fruntimmersskolan i Helsingfors, 1844–1869» 1869, s. 74, 80, 83 f.
- 129 »Om Fruntimmersskolan i Wasa», *Wasabladet* 12/1 och 19/1 1861.
- 130 »Förteckning öfver i landets skolor för närvarande använda läro- och läseböcker» 1893, s. 372 f. (svenska skolor), s. 382 (finska skolor) och s. 390 (tvåspråkiga). Förteckningens officiella karaktär framgår av att stadsnamnet Nikolaistad används. Jfr fruntimmersskolan i Nikolaistad i texten och i följande not med lokaltidningen *Wasabladets* rubrik »Om Fruntimmersskolan i Wasa» i föregående not – det är fråga om samma skola.
- 131 Fridolf Gustafsson (1853–1924), professor i romersk litteratur, bidrog med *Fosterländsk läsebok för skolans lägre klasser* (1890), som användes i Åbo lyceum, Lovisa elementarskola och fruntimmersskolorna i Åbo och Uleåborg, samt som bredvidläsningsbok i normallyceet (Svenska normallyceum). Gustafssons andra läsebok är *Saga och historia. Fosterländsk läsebok (II) för skolans lägre klasser* (1891) som nyttjades i lyceet i Viborg och i Lovisa elementarskola. I normallyceet användes Albin Lönnbecks (1856–1914) *Grekiska guda- och hjältesagor för barn* (1893). I Borgå lyceum lästes Karl Collans (1828–1871) *Poetisk läsebok* från 1864, bearbetad av Valfrid Vasenius (1848–1928) 1891, men också en av Lönnbeck redigerad *Poetisk läsebok* (troligen 1892). En tredje *Poetisk läsebok för Finlands ungdom* (1875) hade sammanställts av Karl Viktor Bremer (1836–1884), den var i bruk vid lyceerna i Borgå, Viborg och Nikolaistad och vid fruntimmersskolorna i Helsingfors, Viborg och Nikolaistad.
- 132 [Carl Synnerberg], »Förteckning på de böcker, som varit begagnade vid undervisningen i de Svenska Elementarläroverken och Pedagogierna under läsåret 1876–1877 [...] af d:r Bernhard Lundstedt» 1882, s. 57.
- 133 Topelius–Bonnier 8/7 1870 och Bonnier–Topelius 18/7 1870.
- 134 Glerup–Topelius 17/10 1876, se ZTS XX, topelius.sls.fi.
- 135 Bonnier–Topelius 1/11 1876.
- 136 Albrecht Segerstedt–Topelius 14/9 och 30/11 1884.
- 137 Topelius–Bonnier 26/2 1888, 13/12 1892; de övriga breven om frågan: Bonnier–

- Topelius 31/1 1888, Bonnier–Topelius 31/12 1889, Topelius–Bonnier 31/1 1890, Bonnier–Topelius 4/2 1890, Topelius–Bonnier 14/3 1890, Bonnier–Topelius 18/3 1890 och Bonnier–Topelius 25/9 1890.
- 138 Edlund–Topelius 20/3 1886. Se även Carola Herberts kommentar.
- 139 Topelius–Edlund 21/3 1886.
- 140 »'Boken om Vårt land' och dess betydelse», *Åbo Underrättelser* 21/11 1890.
- 141 Edlund–Topelius 10/3 1893 och Topelius–Edlund 11/3 1893.
- 142 Margit Åström, *K. J. Hagfors* 1972, s. 91 f. Hagfors artikel: »Boken om vårt land», *Nya Pressen*, 17/2 1900.
- 143 Punkterna återges efter Åström, s. 93. Med lexikalisk avses ordförrådet, men här torde det syfta på ordböjningen. Sundéns grammatik är antagligen D. A. Sundéns *Svensk språklära för folkskolan* som utkom i många upplagor.
- 144 Åström, s. 92 f. – Margit Åström ger belysande exempel på motiveringarna och redigeringen på s. 94–100.
- 145 Den korta levnadsteckningen (sju små sidor) författades ursprungligen för *Läsebok för folkskolans högre klasser II. Norge Danmark och Finland* som utkom på Gleerups förlag 1901. Redaktörer var Nils Lundahl och Henrik Schück.
- 146 Händelserna 1917–1918 beskrivs kortfattat och från jämförelsevis behärskat vit synpunkt. Om kriget sägs i Topelius anda att det hade »å båda sidor kostat tunga offer. Och tyngst var det, att det på samma gång blev ett inbördeskrig. [...] Nu ligger svärdet vid sidan av plogen. Krigaren har vänt åter till fredens välsignade värv. Och i hägn av en ny rättsordning går ett folk att bygga det nya Finland. Om det förunnats författaren till denna bok att själv nedskryva detta underbara kapitel, hade han visst avslutat det med ett varmt försoningens ord till sina landsmän.» *Boken om Vårt Land* 14 uppl. 1919, s. 401 f.
- 147 Allan Tiitta, »Johdannoksi», Topelius, *Luonnon kirja* 2009, s. XVI. – Raija Majamaa uppper i presentationen »Kansallismielen kasvattaja» (1998, s. 16) att *Boken om Vårt Land* har utkommit i närmare 3 miljoner ex, dock utan källhänvisning.
- 148 Nostalgiupplagor har utkommit på finska 1981 och på svenska 1983 på förlaget WSOY.
- 149 *Kuopio Tidning* 31/5 1856. Melander (1819–1890) var rektor för högre elementarskolan i Kuopio sedan 1855 och blev överlärare i historia vid Svenska normallyceum 1864.
- 150 *Åbo Underrättelser* 29/4 1856. Recensionen kan ha författats av ÅU:s redaktör Gustaf Adolf Schultz, se nedan, not 161.
- 151 *Åbo Tidningar* 2/6 1856.
- 152 Johan Vilhelm Snellman, »Inhemsk litteratur», *Samlade Arbeten* VII 1850–1856, s. 364–368, ursprungligen i *Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning* nr 7, 1856, s. 196–199.
- 153 *Borgå Tidning* 20/1 1858. J. B. är troligen Johan Baeckman (1821–1868), kadett, student och lärare vid lägre elementarskolan i Borgå 1848–(trol.) 1857. *Borgå Tidning* hade redan 14 och 21/6 1856 återgett kapitlet »Om den stora vida världen», utan presentation eller annan kommentar än en fotnot där det endast framgår att kapitlet står i *Naturens Bok* och intagits i tidningen »såsom prof på stilen och framställningssättet».
- 154 »Om den nya skolan», *Finlands Allmänna Tidning* 26/2–3/3 1859, citaten 28/2 1859 och 1/3 1859.
- 155 »Inhemsk litteratur. Luonnon-kirja», J. V. Snellman, *Samlade Arbeten* IX, s. 405, ursprungligen i *Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning*, nr 10 1860, s. 469 f.
- 156 »Uutta kirjakaupoissa», *Suometar* 9/11 1860.

- 157 »Kotomaalta», *Porin Kaupungin Sanomia* 7/12 1861.
- 158 »Kirjallisuutta. Koulu-kirjoja.», *Mehiläinen*, nr 1 1862, s. 11 f.
- 159 »Kaunokirjallisuutta ja koulukirjoja», *Suomen Julkisia Sanomia* 24/2 1862.
- 160 »Topelius'en Luonnonkirjasta», *Suometar* 24/3 1865.
- 161 *Åbo Underrättelser* 4/10 1875. Se brev Topelius–Edlund 4/2 1876 om Topelius avsikt att beakta recensionerna i *Åbo Underrättelser* och *Morgonbladet* vid ändringar inför sättningen av andra upplagan. – Signaturen S. kan stå för fil. mag. Gustaf Adolf Schultz (1821–1901). Han var verksam vid olika skolor i Åbo från slutet av 1840-talet, bl.a. Åbo gymnasium 1861–1872 och Åbo lyceum 1872–1880. Mellan 1850 och 1859 var han huvudredaktör för *Åbo Underrättelser* (Gunnel Steinby, *Journalister och publicister i svensk press i Finland under tvåhundra år* 1981, s. 174).
- 162 *Helsingfors Dagblad* 25/9 1875.
- 163 *Wiborgs Tidning* 30/9 1875.
- 164 [Forsman] *Oppikirja Suomen kansan historiassa* kirjoittanut Yrjö Koskinen (1869). Jämförelsen mellan stilen i läroboken och Topelius frimodighet, och recensentens uttalade målsättning om frisinna medborgare ska ses mot bakgrunden av att *Wiborgs Tidning* var ett liberalt och vid den här tiden svensksinnat organ, medan Forsman ledde den fennomanska partibildningen som av motståndarna karaktäriserades som undfallande.
- 165 *Wiborgs Tidning* 21/10 och 23/10 1875.
- 166 *Morgonbladet* 14/1 1876.
- 167 [Henrik Leopold Melander], »Läsebok [...] Boken om vårt land af Z. Topelius» 1876, s. 26–36. Nämnas bör att Topelius satt i tidskriftens redaktion, åtminstone 1866–1876.
- 168 Elis Lagerblad, »Boken om vårt land» 1879, s. [507], 509–515. Lagerblad (1845–1928) var fil. mag. och undervisade i historia, geografi och svenska vid Svenska normallyceum sedan 1868. På 1880- och 1890-talen författade han läroböcker i både geografi och svenska, och artiklar om rättstavningen och pedagogiska frågor i allmänhet (»Lagerblad, Gustaf Elis», *Finsk biografisk handbok* II 1903, sp. 1253 f.).
- 169 Lagerblad, 1879, s. 303 ff.
- 170 *Ibid.*, s. 306–310. *Boken om Vårt Land* användes också som lärobok i geografi och historia och Lagerblad anser att material som sagor och folksånger i det fallet är olämpligt och att mer seriösa och redogörande beskrivningar hade varit på sin plats (*ibid.*, s. 313 f., 316).
- 171 *Ibid.*, s. 393.
- 172 Det är särskilt påfallande i fråga om »nyare tiden», som Topelius låter börja med freden i Nystad 1721.
- 173 *Ibid.*, s. 393–401.
- 174 *Ibid.*, s. 402.
- 175 C. H. Alopæus, »Referater af Pedagogiska föreningens förhandlingar» 1881, s. 58 f. Se även Topelius–Edlund 12/2 1883.
- 176 *Ibid.*, s. 58 f.
- 177 »Sjette allmänna folkskolemötet i Kymölä den 16, 17 och 18 juni.», *Morgonbladet* 28/6 1884.
- 178 »Literära spörsmål», *Verdandi. Strödda blad* III, 1884, s. 3 f.
- 179 C. G. Estlander, »Finlands svenska litteratur», *Finland i 19:de seket framställt i ord och bild af finska skriftställare och konstnärer*, Helsingfors: Edlunds 1893, s. 287.
- 180 *Ilmarinen* 29/9 1875 och *Satakunta* 2/10 1875.

- 181 »Kirja Maastamme», *Työmiehen Ystävä* 1/10 1875.
- 182 »Yli-opiston riemu-juhla v. 1840», *Karjalatar* 7/1 1876.
- 183 »Suomen historia kouluissamme», *Ilmarinen* 10/11 1875.
- 184 »Caius Graccus weljellensä», *Ilmarinen* 10/11 1875.
- 185 »Maamme kirja», *Karjalatar* 1/9 1876. Det är C. F. Wiberg och svenska *Pedagogisk tidskrift* som citeras.
- 186 »Katsahdus menneen vuoden kotimaiseen kirjallisuuteen», *Karjalatar* 4/2 1876.
- 187 Edlund, G. W., »Ilmoituksia. Z. Topelius'en Kirja Maastamme [...]», *Uusi Suometar* 22/11 1875.
- 188 Se exempel på denna kritik i *Kirjallinen Kuukauslehti* 4/1876 (av signaturen Y. K., G. Z. Forsman), *Uusi Suometar* 5/5 1876 och *Ilmarinen* 28/10 1876.
- 189 Se t.ex. *Barometern* 3/11 1875.
- 190 *Dagens Nyheter* 20/3 1882, »Inrikes telegramafdelning», återger diskussion om statsmonopol på skolböcker i *Svensk Lärartidning*.
- 191 *Aftonbladet* 23/9 1886.
- 192 Emil Svensén, »Konst och literatur», *Aftonbladet* 29/10 1892.
- 193 Hjalmar Sandberg, »Litteratur», *Svenska Dagbladet* 1/12 1892.
- 194 Ellen Key, *Barnets århundrade* II 1900, s. 184.
- 195 »Nordahl Rolfsens Andragende til Kirkedepartementet», *Aftenposten* 19/3 1890; ansökan publicerades på Rolfsens begäran efter kritik mot eventuellt stöd för projektet: »[...] Jeg vilde ikke have vovet Forsøget med et saadant Læsebogsverk, hvis jeg ikke som Foregangsmand havde havt den betydeligste Forfatter i den nordiske Barneliteratur. Zacharias Topelius har som bekjendt udgivet en Læsebog for den finske Folkeskole, delt i 2 Dele: 'Naturens bok' og 'Boken om vårt land'. Han fortæller her om Plantelivet og Dyrelivet, om Finlands Natur, Folkeliv, Sagn, Digtning og Historie, – intet fremtrædende Punkt, der kan kaste Lys over Land og Folk, lader han uberørt. Ved sin stils Fynd, Knaphed og Klarhed, ved den varme Følelse, som gjennemaaender det hele, fængsler han de unge Læsere og faar dem til med Lethed at modtage og overskue det store og rige Stof. Det er dette Verk, som er mit Udgangspunkt og – skjønt jeg i mange Enkeltheder afviger fra dets Plan – tillige det Maal, jeg stræber henimod – uden at kunne naa; thi det er et Mønsterverk, der maa siges at have beseiret de store Vanskeligheder.»
- 196 Barfod–Topelius 12/2 1884, L. F. la Cour, »Zacharias Topelius og Frederik Barfod» 1908, s. 205.
- 197 Vilka dikter det är fråga om här och i antologierna som nämns i följande stycke framgår av Carola Herberts förteckning över diktmanuskript och -tryck till 1898 i utgåvan *Ljungblommor*, ZTS I 2010, s. 524–536.
- 198 Se ovan, avsnittet *Boken om Vårt Land* och Svenska Folkskolans Vänner.
- 199 Henrik Edgren, »'Fosterlandets pulsar' och införandet av Läsebok för folkskolan» 2013, s. 204.
- 200 I Jansson, *Rikssprängningen som kom av sig. Finsk-svenska gemenskaper efter 1809* 2009.
- 201 Därtill finns två strofer ur »Ödemarkens jul», under titeln »Julen i kojan».
- 202 Edgren, »'Fosterlandets pulsar' och införandet av Läsebok för folkskolan» 2013, s. 199. Edgren noterar bl.a. en diskussion om förbättring av läseboken i Sveriges Allmänna folkskollärarförening 1890, där deltagarna efterlyste ett mera barnanpassat innehåll och önskade sig flera inslag av bl.a. Topelius (ibid., s. 210).
- 203 Inga-Lisa Petersson, »Finländskt i den svenska Läsebok för folkskolan 1868», 2000,

- s. 669. Petersson har disputerat på avhandlingen *Statens läsebok* (1999) med fokus på tillkomsthistorien.
- 204 Rolfsen–Topelius 24/9 1892 och Topelius–Rolfsen 10/11 1892, *Zacharias Topelius korrespondens med förlag och översättare* utg. av Carola Herberts, ZTS XX 2015, topelius.sls.fi. Den ändrade texten i <http://runeberg.org/lffrolfsen/1/> (s. 86–92), hämtad 28/8 2017.
- 205 Liisa Siivonen, »Språket i Topelius Naturens bok», avhandling pro gradu, Nordisk filologi, Helsingfors universitet 1971.
- 206 Bernhard Estlander, »Topelius som historiker», 1918, s. 126.
- 207 Den festskrift som tillägnades Matti Klinge på 60-årsdagen har rentav titeln *Boken om vårt land 1996*, med en avsiktlig anspelning på Topelius, Klings »föregångare som professor i historia och författare i fosterländska ämnen», s. 8.
- 208 Klinge, *Från lojalism till rysshät* 1988, s. 168.
- 209 Ibid., s. 172.
- 210 Klinge, *Idyll och hot. Zacharias Topelius – hans politik och idéer* 2000, s. 15.
- 211 Ibid., s. 227.
- 212 Ibid., s. 231.
- 213 Klinge, *Suomen sinivalkoiset värit*, Helsinki 1982, s. 93 f.
- 214 Sven-Erik Hansén, *Folkets språk i Folkets skola. Studier i modersmålsämnets mål- och innehållsfrågor i den svenska folkskolan i Finland 1866–1927* 1988, s. 140 f. Hansén noterar att *Boken om Vårt Land* representerar samma integration av stoffet i realämnen, främst historia och religion, som *Läsebok för folkskolan* (ibid.).
- 215 Ibid., s. 162 f.
- 216 Allan Tiitta, *Harmaakiven maa* 1994, s. 320 f.
- 217 Jyrki Nummi, *Jalon kansan parhaat voimat. Kansalliset kuvat ja Väinö Linnan romaanit Tuntematon sotilas ja Täällä Pohjantähden alla* 1993, s. 128–131. Kapitlet har titeln »Topeliaaninen heimogalleria» (det Topelianska stamgalleriet). Nummi har använt elfte upplagan av *Maamme kirja* (1891), här återges egenskaperna efter *Boken om Vårt Land* (1875).
- 218 Ibid., s. 296 f.
- 219 Ibid., s. 297–306.
- 220 Päivi Rantanen, *Suolatut säkeet. Suomen ja suomalaisten diskursiivinen muotoutuminen 1600-luvulta Topeliukseen* 1997, s. 216.
- 221 Nils Erik Forsgård, *I det femte inseglets tecken* 1998, s. 17. När Forsgård citerar läseboken fungerar utdragen som belysande ingångar till de resonemang som följer, t.ex. slutkapitlet i läseboken »Hemkomsten från skolan» som inledning till avhandlingens kapitel »Den nationella utvaldhetstanken» (s. 113).
- 222 Ibid., s. 112. – Det samma framhåller Forsgård i »Utopisten Topelius» i *Finlands svenska litteraturhistoria* I 1999, s. 332. I samma verk beskriver Johan Wrede *Boken om Vårt Land* som »det kanske effektivaste patriotiska och nationella uppfostringsmedlet i Finlands skolor ända fram till andra världskriget slut» (s. 322).
- 223 Forsgård, *I det femte inseglets tecken* 1998, s. 113.
- 224 Forsgård, »Maamme kirja – isänmaan koko kuva» 1999, s. 267.
- 225 Forsgård, »Topelius och folket» 2000, s. [82].
- 226 Kati Mikkola, »Uskonto, isänmaa, isänmaausko. Uskonnollisen argumentaation ulottuvuudet Topeliuksen Maamme kirjassa» 2004, s. 209.
- 227 Ibid., s. 237 f.; jfr kapitlet »Fäderneslandet» och »Konungens gåfwor».
- 228 Ibid., s. 222–232. Försynens roll och det finska folket som Guds utvalda folk poäng-

- teras. Mikkola anser att kapitlet om landets s.k. stormän (fi. suurmiehet) kan ses som ett led i skapandet av det finska folkets självbild. Hit hör bl.a. Mikael Agricola, Arvid Horn, Porthan, Castrén och Lönnrot och skalderna Franzén och Runeberg.
- 229 Ibid., s. 238 f.
- 230 Kati Mikkola, »Suomen kehkeytyminen omaksi itseksseen – Herder ja Topeliuksen *Maamme kirja*», 2006, s. 419.
- 231 Ibid., s. 424 f., citatet: »Och bundet, såsom ett ungt träd vid detta stöd [Sverige], tillvexte det finska folket, härdadt i svåra stormar» se nedan, s. 491.
- 232 Ibid., s. 425; om konsten som blomning, se nedan s. 444: »Ty sång och skön konst äro bildningens blommor; därför uppnå de sist en högre fulländning. Innan blomorna utslå, måste rot, stjelk och blad hafva sin tid.»
- 233 Ibid., s. 443 f.
- 234 Kati Mikkola, »Maamme kirja Kalevalan tulkitsijana» 2008, s. 172 ff.
- 235 Ibid., s. 185.
- 236 Fewster, *Visions of Past Glory* 2006, s. 129 f. Fewsters exempel i *Boken om Vårt Land* är kapitlet »Hemkomsten från skolan».
- 237 Ibid., s. 139 f.
- 238 Ibid., s. 141 f.
- 239 Marjatta Rahikainen, »Omat lapset, vieraat lapset, kerjäläislapset» 2010, s. 314 f. – Rahikainen menar oriktigt att *Boken om Vårt Land* ursprungligen inte riktade sig till folkskolan. Det stämmer inte, däremot lästes den också i elementarskolor och fruntimmersskolor. Möjligen är Topelius användning av ordet läroverk, på finska oppilaitos, i förorden till läseböckerna vilseledande. Han använde ordet om alla skolformer, inklusive universitetet.
- 240 Pasi Jaakkola, *Topeliaaninen usko. Kirjailija Sakari Topelius uskontokasvattajana* 2011. Förutom *Luonnon kirja* och *Maamme kirja* har Jaakkola använt sig av de finska översättningarna av *Evangelium för barnen* och *Läsning för barn I–VIII*.
- 241 Ibid., s. 34 och 66.
- 242 Ibid., s. 81.
- 243 Sveinung Nordstoga, *Livshistorier på landsmål. Andreas Austlids Lesebok for folkeskulen – eit lesebokprogram blir realisert* 2013.
- 244 Det är fråga om »Ely Rhem» och »Gjesten», hämtade ur *Norskt Barneblad*. Ingen-ting tyder på att Austlid hade kontakt med Topelius (ibid., s. 293).
- 245 Nordstoga, *Livshistorier på landsmål* 2013, s. 146–156, 298 och 296.
- 246 Ibid., s. 298.
- 247 Max Engman, *Språkfrågan* 2016, s. 193 f. och där refererar litteratur.
- 248 Silja Laine, »Kotiseudusta isänmaahan» 2016, s. 167–171.

Läsebok för de lägsta läroverken i Finland.

Första kursen.

NATURENS BOK

Förord till lärare och äldre läsare.

Viktiga reformer förestå för elementar-undervisningen. Skola de bära frukt, så måste de börja från innanläsningens första grund. Derest barnet icke lär sig från början att läsa korrekt, ledigt och med eftertanke innantill, så kommer all senare undervisning att kämpa mot felaktiga vanor och tanklös utanläsning. 5

De lägsta läroverken behöfva derfore en läsebok, som har den trefaldiga bestämmelsen att stadga innanläsningen, öfva tankeförmågan samt tidigt ingifva kärlek för kunskap och vetande.

Denna bok bör med framställningens enkelhet förena ämnen för eftertanken och intryck för fantasin. Den bör gifvas i barnets händer strax efter abcboken och ungefär samtidigt med lilla katekesen. Den bör icke begagnas till utanlexor, ej heller gifvas åt barnet utom skolan; den bör ej utslitas i haffsande läsning på egen hand. Den bör läsas i skolan högt innantill, med klar och tydlig stämning, med riktig betoning af orden och med noga iakttagande af skiljetecknen. Efter uppläsningen af en period eller ett stycke bör läraren göra barnet uppmärksam 15 på språkets byggnad, på satsläran och på ordböjningarna. Derefter torde han med lämpliga frågor och förklaringar, stundom äfven med lättare fysiska rön, fästa eftertanken på innehållet och göra det fruktbart såsom en förberedande kurs till framtida strängare läroämnen.

Ungefär sådan var den plan, som föreslogs, när jag redan i Maj 1851 hedrades med enskild uppmaning att försöka ett arbete åt detta håll. Planen är riktig, såvidt jag kan inse, och, om den kan utföras, ganska följdrik. Men huru utföra den rätt? Denna fråga har jag gjort mig i nära fem år, under ständiga omarbetningar, under vexlande hopp och misströstan att lyckas i ett ämne af så stor vikt och så stora svårigheter. Behofvet brådskar. Jag utskickar nu min bok till 25 den välvillige läsarens, isynnerhet lärarens, granskning och till den praktiska erfarenhetens dom, som i sista instansen blir den bestämmande.

I den ganska rika barnlitteraturen har jag ansett för en pligt att rådfråga utländske föregångare. Jag vill här endast nämna Oldbergs »Hemskola», Svedboms »Läsebok», Berlins »Naturlära», Reuterdahls »Julläsning», Hjorts »Danske Börneven», Löhrs »Plaudereien» m. fl. Alla dessa äga hvar för sig utmärkta förtjenster, men deras plan och bestämmelse ha varit helt andra. Det så ofta behandlade ämnet har synts mig för skolornas första behof och för vårt lands lynne fordra en ny uppställning. 30

Jag har ansett en sådan bok fordra en dubbel progression: i språk och i innehåll. Progressionen i språket har jag närmast sökt inlägga i de fyra första läsningarna. I första läsningen förekomma blott den enkla satsen med dess utbildningar, punkten, parenthesen och frågetecknet. I andra läsningen tillkomma den 5 relativa bisatsen, appositionen, kommat, tankstrecket. I tredje läsningen infinner sig den konjunktionela bisatsen, kolon och utropstecknet. I fjerde läsningen framträder språkets byggnad, med den sammansatta satsen, fullständig, jemte semikolon samt efterhand öfriga skiljetecken. Derefter inskränker sig den formela progressionen egentligen dertill, att den beskrifvande stilen oftare omvexlar med 10 den berättande.

I orthografi och skiljetecken har jag närmast följt de Almqvistska reglorna. Jag bör anmärka, att kommateringen af vissa bisatser, predikater o. d. med afsigt har några inkonsekvenser. Det ges fall, när både öga och öra protestera mot ett alltför slafviskt följande af reglorna för kommat. Den stränga ordningen bör ej 15 utesluta en viss grad af frihet.

De metriska styckena äro bestämda att stärka örats gehör för språkets musik, för tonvigt och rytm. Der jag helt eller i utdrag lånade af vårt lands och Sveriges skalder, har jag nämnt författaren, utom i första stycket sid. 14 f., som är en bearbetning efter Reuterdahl, äfvensom verserna sidd. 29 f., 31, 40 f. och 41 20 samt »Fågeln vid fönstret» sid. 39. »Kanariefågeln», samma sida, är åter från danskan efter Hjort. Fablerna om björnen och räfven äro från finskan.

Trädsnitten, med afsigt talrikast i andra och tredje läsningen, anser jag för oumbärliga bundsförvandter åt fantasin. Jag hade önskat dem flera, men boken hade derigenom blifvit dyrare.

Hvad angår innehållets progression, har jag, äfven under risk att börja 25 med ett så abstrakt ämne som menniskan, ansett mig böra följa den naturliga utvecklingen af barnets föreställningar från det närmaste till det mera aflägsna, från hemmet till djuren, från djuren till vexterna och så vidare ut i den stora världen, ända till dess att det unga sinnet, stegvis ditledt, kan höja sig till en 30 föreställning om verldsbyggnaden, Guds allmakt, natur och ande. Att jag sökt göra det kristligt, lär den stränga vetenskapen förlåta mig, likasom att jag sökt med varsam hand lyfta slöjan från barndomens illusioner och, der det varit möjligt, skona dem. Det ges, i min tanke, ingen olyckligare, ingen mera naturvidrig uppföstran, än den, som i förtid frånrycker barnet dess oskuldssblick 35 öfver världen och inkastar tviflet uti dess själ, innan den mognat tillräckligt för att i tingen uppfatta en förnuftig betydelse. Från en barndom utan tro uppvexer en ungdom utan Gud och ett helt lif utan fast botten för dess sedliga tillvaro.

Jag har nödgats behandla vetenskapliga ämnen i den minst vetenskapliga

form, för en alldeles öfvsad uppfattning. För att i någon mån lyckas, skulle detta ha fordrat en utförlighet, som utrymmet nekat mig. Jag ber fördenskull, att boken ej må betraktas som en naturlära och att den ej må utestänga framtida verkliga lärokurser i samma ämnen, särdeles i zoologi, botanik och mathematisk geografi, 5
hvilka ämnen här, de förra för sin rikedom, den senare för sin svårfattlighet, blifvit knapphändigast behandlade. Hvad jag åsyftat är en tänkande betraktelse af naturen, dervid öga och tanke till en början lära sig att uppfatta vissa allmänna grupper, vissa gränslinier och områden, samt derigenom få en aning om ordningen i det hela.

Boken är skriven i hopp att en dag få inträde i blifvande folkskolor. Den har derföre nödgats vädja till bondstugans, till torparekojans hemfödda föreställningar, såsom de enklaste och lägsta, hvilka dock äfven stadsbarnet torde förstå. Naturens bok kommer att efterföljas af *Lefn a d e n s* bok, som blir af historiskt, geografiskt och praktiskt innehåll. 10

Denna bok uppträder nu i svensk drägt och för landets svenska befolkning. Den hoppas likväl att snart framträda äfven till drägt och lynne fullkomligt finsk. Hr kapellanen *Bäckvall* å *Uleå Salö* har, af vänskap för saken, egnat sin klara, för folkskriften så lyckliga penna åt en finsk bearbetning af detta arbete, med den frihet som olika språk- och folkegenheter göra nödvändig. 15

För redan erhållna upplysta råd aflägger jag här en uppriktig tacksägelse och anhåller ödmjukast, att af lärare, lärarinnor och andra sakens vänner hedras med rättelser och anmärkningar, hvilka jag ej skall underlåta att vid en möjligen utkommande ny upplaga tacksamt begagna. 20

Slutligen nedkallar jag öfver detta ofullkomliga verk Guds andes nåd, till befrämjande af Hans rike på jorden, till glädje och gagn för alla Finlands små barn och, genom dem, till framtida vinning för det älskade fosterlandet. 25

Helsingfors 24 Mars 1856.

Z. Topelius.

Anmärkning. Några påtagliga tryckfel i kommateringen torde läraren benäget rätta.

Första Läsningen.

Om Menniskan.

Gud är stor. Gud är god. Han har skapat himmelen. Han har skapat hafwet. Han har skapat jorden. Han har skapat dig. Tacka Gud. Frukta Gud. Älska Gud. Lyd hans bud. Gud ware lofwad.

Wi äro Guds barn. Wi skåda hans werk. Wi beundra hans wishet. Wi tillbedja hans storhet. Wi prisa hans godhet. Gud gifwe oss sin nåd dertill. Gud gifwe oss en rätt ödmjukhet. Gudsfruktan är wishetens begynnelse.

Denna bok är om Guds werk. Denna bok är barnens bok. Läs i den. Läs högt. Läs bra. Gif noga akt. Tänk noga på. Stå rak. Säg orden klart. War wid godt mod. Den flitige skall belönas. Efter boken kommer leken. Lustigt får du springa då.

Nu så börja wi. Hör nu på. Far är ej hemma. Hwar är far? Han arbetar för sina barn. Han arbetar för sitt land. Han arbetar för Guds ära. Utan arbete få wi ej bröd. Utan bröd kan ingen lefwa. Tack far. Tack gode Gud för dageligt bröd.

Mor sitter i stugan. Hwad gör mor? Hon arbetar för sina barn. Hon syr våra kläder. Hon kokar vår mat. Utan kläder skulle wi frysa. Utan mat skulle wi hungra. Tack mor. Tack gode Gud för kläderna på vår kropp.

Wisst äro våra föräldrar goda mot oss. De bedja med oss till Gud. De lära oss blifwa goda barn. Utan bön är ingen wälsignelse. Utan godhet är ingen rätt glädje. Så lyda wi gerna våra föräldrar. Så hålla wi dem hjerteligen kära i alla våra dagar.

Greta heter min syster. Hon är så liten. Hon går icke. Hon kryper. Hon talar icke. Hon jollrar. Skratta kan hon. Gäspa kan hon. Nysa kan hon. Det är ej stor lärdom. Ett litet barn kan ej mera. De stora ha engång warit lika små. De starka ha engång warit lika swaga. De lärda ha engång warit lika okunniga. Nog wexer vår kropp. Gud låte också vår själ wexa. Gud signe Greta. Nog är hon bra.

Anders heter min bror. Han är fyra (4) år gammal. Han rider i galopp på den stora trädhästen. Anders kan springa. Anders kan leka. Det är ej stor lärdom. Med tiden lär han nog mera. Då blir han förståndigare. Då får han ett bättre allwar med allting. Gud signe Anders. Nog är han bra.

Farfar sitter i gungstolen. Han är så gammal. Han är så grå. Han har så skrynkliga händer. Inga tänder har han. Men så god är han. Han har lefwat så

länge. Han har sett så mycket. Han är en wis man. Gudfruktig är han wisst. Han kan berätta om Guds makt. Han känner människorna. Han wet djurens historia. Wexterna wet han alla. Han will berätta oss allting. Tack farfar. Gud signe de gamla i deras wisa ålderdom.

- 5 Nu sätta wi oss alla i ring. Gif akt. Nu börjar första berättelsen. Hwad är den om? Den är om människans kropp. Den är om hennes själ. Den är om hennes sinnen.

Huru Dion wille skapa en människa.

- 10 Det war engång en man. Han hette Dion. Han bodde ensam på en ö. Hans dagar blefwo långa. Han hade ledsamt. Han talade wid sig sjelf. Jag will göra mig ett sällskap. Jag will skapa en människa.

- Borta wid stranden fanns ler. Dion tog leret i sin hand. Han knådade deraf en klump. Han formade af klumpen en människas skapnad. Han gjorde hufwud. Han gjorde hals. Han gjorde bröst. Han gjorde mage. Han gjorde armar. 15 Han gjorde händer. Han gjorde ben. Han gjorde fötter. Sedan ställde han bilden mot ett träd. Nu är människan färdig.

Bilden andades icke. Dion sade så. Ännu fattas något. Gode Gud låt bilden andas med sina lungor. Gode Gud låt blodet rinna i bildens ådror. Gode Gud låt bildens hjerta slå.

- 20 Gud sände en engel till ön. Engelen rörde wid bilden. Nu så andades bildens lungor. Nu rann blodet uti dess ådror. Hjertat begynte klappa. Dion blef ganska glad. Nu är allt bra. Nu är människan färdig.

- Bilden rörde sig icke. En geting stack honom. Han kände det icke. Dion sade så. Ännu fattas något. Rörelsen är borta. Känselfn är borta. Bilden 25 är lam. Den lame är mycket olycklig. Den halte måste gå med krycka. Båda behöfwa andras hjälp. Gode Gud låt bilden gå med sina fötter. Gode Gud låt honom taga med sina händer. Låt hela hans kropp få fri rörelse. Låt hela hans kropp få känselfns sinne.

- 30 Engelen rörde wid bilden. Strax bröt bilden en qwist af trädet. Strax kände han getingens stygn. Hela bilden fick rörelse. Hela bilden fick känself. Nu swettades han i wärmen. Nu frös han i kölden. Ganska glad blef Dion. Nu är allt bra. Nu är människan färdig.

Bilden stötte sitt hufwud mot träden. Bilden stapplade mot den minsta sten. Dion förskräcktes. Ännu fattas något. Bilden är blind. Den blinde är mycket olycklig. Han lefwer uti beständigt mörker. Han måste ledas af

andras händer. Han är en främling på jorden. Gode Gud låt bilden se med sina ögon.

Engelen rörde wid bilden. Nu såg bilden med sina ögon. Gud hade gifwit honom synens sinne. Dion blef ganska glad. Nu är allt bra. Nu är menniskan färdig. 5

Dion talade till bilden. Bilden hörde icke hans röst. Dion förskräcktes. Ännu fattas något. Bilden är döf. Den döfwe är mycket olycklig. Han hör ej sina wänners kärliga ord. Han kan icke glädjas åt fågelens sång. Han är en främling bland sina likar. Gode Gud låt bilden höra med sina öron.

Engelen rörde wid bilden. Bilden begynte lyssna. Nu hörde hans öron. Nu hade Gud gifwit honom hörselns sinne. Dion blef ganska glad. Nu är allt bra. Nu är menniskan färdig. 10

Dion pröfwade bilden. Han tog i sin högra hand en blommande törnros. I wenstra handen tog han ett ruttet ägg. Hwilken af de båda luktar bättre? Bilden pekade på ägget. Dion blef harmsen. Ännu fattas något. Lukt en är 15 borta. Lukten skiljer det angenäma från det wederstyggliga. Gode Gud låt bildens näsa få luktens sinne.

Engelen rörde wid bilden. Nu kunde bilden urskilja blommans wällukt. Dion blef ganska glad. Nu är allt bra. Nu är menniskan färdig.

Dion pröfwade bilden ännu. Han tog i sin ena hand ett sött äpple. I den andra tog han en bäsk swamp. Ät af dem båda. Hwilken af båda smakar bättre? Bilden pekade på swampen. Dion blef ledsen. Ännu fattas något. Smaken 20 är borta. Smaken skiljer det söta från det bittra. Gode Gud gif bildens tunga smak.

Engelen rörde wid bilden. Bildens tunga fick smakens sinne. Dion blef ganska glad. Nu är allt bra. Nu är menniskan färdig. 25

Dion pröfwade bilden ännu. Han talade wänliga ord. Bilden swarade icke. Dion förskräcktes. Ännu fattas något. Bilden är stum. Den stumme är mycket olycklig. Han kan ej säga sina behof. Han kan ej gifwa sina tankar ljud. Han är en främling bland menniskor. Gode Gud låt bilden tala med sin mun. 30

Engelen rörde wid bilden. Bildens läppar fingo ljud. Hans tunga blef böjlig för tal. Hans mun fick språkets gåfwa. Dion blef ganska glad. Nu är allt bra. Nu är menniskan färdig.

Ännu så pröfwade Dion bilden. Dion gjorde frågor. Bilden swarade fåniga ord. Dion förskräcktes. Ännu fattas något. Förståndet är borta. En fåne är mycket olycklig. En galen menniska är ett wildt djur. Gode Gud gif tankar i bildens hjerna. Gode Gud låt bilden weta hwad han will. Gode Gud gif bilden förstånd. 35

Engelen rörde wid bilden. Tankar kommo i bildens hjerna. Förståndets ljus gaf tankarna sammanhang. Wiljan förde tankarna fram på bildens läppar. Nu talade bilden kloka ord. Dion blef mycket glad. Nu är allt bra. Nu är människan färdig.

Dion tog bilden i sin famn. Jag är ensam här. Jag behöfwer en wän. Blif du min wän. Bilden wände sig bort. Bilden log. Hans löje war så främmande. Dion förskräcktes mycket. Ännu fattas något. Känslan är borta. Här fattas ännu inbillningens kraft. Utan känsla har människan ingen glädje på jorden. Utan inbillning förstår hon ej sina likars smärta. Gode Gud gif bilden känsla. Gode Gud gif inbillningens gåfwa.

Engelen rörde wid bilden. Bildens hjerta klappade af menskliga känslor. Hans inbillning förstod en annans wänskap. Bilden tog Dion i sin famn. Bilden gret af glädje. Dion war så lycklig. Nu är allt fullkomligt. Nu fattas ingenting mer. Nu är människan färdig.

Men engelen log så saligt. Arma Dion. Du will göra Guds werk. Du will skapa en människa. Du säger så. Nu fattas ingenting mer. Men det bästa fattas ännu. Det högsta hos människan fattas ännu. Förnuftet fattas der än. Samwetet fattas. Mycket har du gjort. Guds beläte har du ej kunnat göra. Den odödliga anden fattas ännu. Bilden kan icke känna Gud. Bilden kan icke tillbedja Gud. Derföre har den ingen del i det ewiga lifwet. Derföre tjenar allt annat till intet. Derföre är din bild en klump af ler.

Engelen rörde wid bilden. Strax föll bilden tillsamman i stoft. Dion förskräcktes högeligen. Hwad skall jag göra? Jag har med högmod förtörnat lefwande Gud.

Engelen rörde wid Dion. Ödmjuka dig inför den Högste. Knyt dina skor. Tag din staf. Följ mig. Jag will leda din wäg till människor. Ensam kan ingen trifwas på jorden. Gå på Guds vägar. Gör Guds wilja. Så skall Gud skapa i dig en ny människa.

Dion föll på sina knän. Gode Gud förlåt mitt högmod. Människan är ditt heliga werk. Du allena kan skapa henne. Du allena kan henne fullkomna. Men jag är ett stoft. Jag förmår intet af mig sjelf. Din är makten. Din är äran. Din är herrligheten från ewighet till ewighet.

Nu är det slut om Dion. Nu kommer andra berättelsen. Hwad handlar den om? Den handlar om människans lärdom.

Kasper fick ingenting lära.

Det war engång en kung. Han gick en dag i skogen. Der war en myrstack. Många myror släpade strån till stacken. Bland dem woro flera helt små. De hade nyss krupit ur sitt skal. De begynte genast arbeta. De förstodo genast konstiga ting. De samlade sig mat. De byggde sig kamrar. De gjorde underliga gångar i myrstacken. De betedde sig strax som fullt utlärdä. 5

Detta syntes kungen besynnerligt. Han tänkte så wid sig sjelf. Myran är blott ett djur. Hon bygger så konstiga kamrar. Men ingen har lärt henne bygga. Menniskan är ju mycket fullkomligare. Hwar före kan icke menniskan lära sig sjelf? 10

Kungen hade en trädgård. Der war en hög mur omkring. Der woro träd med sköna frukter. Der woro källor med klart watten. Kungen hade också en herde. Honom kallade kungen till sig. I min gård är en gosse. Kasper är hans namn. Han är mycket liten. Han kan ej tala ännu. För Kasper i trädgården. Stäng in honom der. Gif honom mat. Gif honom dryck. Men det bör du göra om natten. Kasper får ej se dig. Aldrig får han se en menniska. Aldrig får han höra någon tala. Aldrig får han lära något af andra menniskor. Han skall lära sig sjelf. 15

Herden gjorde hwad kungen befallt. Fyra år gingo förbi. Då kom kungen till trädgården. Lefwer Kasper ännu? Ja herre konung. Hwad har han lärt? Han har ingenting lärt. Det syntes kungen mycket förunderligt. 20

Åter förgingo fyra år. Kungen kom till trädgården. Lefwer Kasper ännu? Ja herre konung. Hwad har han lärt? Han har lärt två ord. En dag sprungo får förbi trädgårdens mur. Efter dem sprang en hund. Kasper härmade fårens bråkande. Kasper härmade hundens skällande. Sedan dess kan han tala två ord. Det ena är bä. Det andra är wau. Deröfwer undrade kungen mycket. 25

Ännu förgingo fyra år. Kungen kom till trädgården. Lefwer Kasper ännu? Ja herre konung. Hwad har han lärt? Han qwittrar som fågeln. Han qwäker som grodan. Han klättrar som ekorren. Han hoppar som haren. Mera har han icke lärt. Och kungen förundrade sig.

Sist gingo åter fyra år förbi. Kungen kom till trädgården. Lefwer Kasper ännu? Ja herre konung. Hwad har han lärt? Han har wuxit stor. Han är sjuutton (17) år. Han är stark som björnen. Han är slug som räfwen. Han är wig som katten. Han är glupsk som hunden. Han är oren som fänaden. Han äter rått kött. Han går utan kläder. Han känner ej eldens bruk. Han förstär ej metallernas nytta. Han wet ej menniskors sed. Han är ett djur. 30

Kungen wille se en menniska utan lärdom. Kungen gick in i trädgården. Kasper förskräcktes. Kungen talade milda ord. Kasper gömde sig bakom 35

träden. Kungen gick närmare. Kasper flydde. Han klättrade öfwer muren. Han sprang till skogen. Kungen lät söka honom. Tjenarne genomletade hela skogen. Slutligen funno de Kasper i ett träd. Han försvarade sig. Han bet som wargen. Han klöste som katten. Han röt som lejonet. Ändtligen blef han bunden. Tjenarne förde honom till kungen. Åter talade kungen wänliga ord. Han räckte åt Kasper kläder. Han räckte åt honom mat. Kasper förstod intet. Han kröp under kungens säng. Han bet kungen i handen. Kasper war ett wildt djur.

Då förbarmade sig den gode kungen. Han sade så. Nu ser jag Guds mening. Djuret behöfwer ej läras. Det gör af sig sjelf hwad det bör göra. Det är från början hwad Gud har ämnat. Sådant förblifwer det hela sin lefnad. Djuret kan ej fullkomnas. Menniskan bör blifwa beständigt bättre. Derföre skall hon beständigt läras. Utan lärdom är hon ett djur.

Kungen lät Kasper bo bland menniskor. Kasper war som ett litet barn. Han lärde sig tala. Han lärde sig menniskors seder. Han lärde sig nyttiga kunskaper. Så blef han en menniska. Så blef han en bra karl.

Ett litet barn är som ett frö. Gud planterar det. Menniskan wattnar det. Utan wård så wissnar det bort. Derföre skall man lära ett litet barn. Man skall tänka så. Det är Guds frö. Jag will wattna det fröet. Så blir det Guds blomma. Så blir det en god menniska.

Ty menniskan är Guds barn. Lifwet på jorden är hennes skola. Samwetet är hennes ris. Det ewiga lifwet är hennes mål. Wisheten är hennes prydnad. Gudsfruktan är wishetens begynnelse.

Nu är det slut om Kasper. Nu kommer tredje berättelsen.

Om konungens resa.

Kungen war en wis man. Han wille känna menniskorna. Han wille skåda i dem Guds werk. Derföre klädde han sig i ringa kläder. I handen tog han sin staf. På ryggen tog han sin rensel. Så gick han ut i wida werlden.

Kungen såg många länder. I nästan alla länder bodde menniskor. Det ena landet war ej det andra likt. Den ena menniskan liknade ej den andra menniskan. Men alla hade menniskors kropp. Alla hade menniskors själ. Menniskorna i samma land kallades landets folk. Det ena folket war olik det andra. Somliga länder woro mycket heta. Der woro menniskorna swarta. Andra länder woro mindre heta. Der woro menniskorna bruna. I somliga

länder woro de röda som koppar. I andra länder war deras kropp gul. I de kallare länderna woro menniskorna hwita. Men kungen hade läst bibeln. Han kände Adams historia. Han wisste om Ewa. Från dem härstamma alla menniskor. Derföre äro alla menniskor bröder. Många tänka icke derpå. Många hwita menniskor anse de swarta för sämre. De hwita köpa de swarta för pengar. De hålla dem till sina slafwar. Detta fann kungen mycket orätt. Ty alla menniskor äro lika goda inför Gud. 5

Kungen såg något mera. Han såg menniskornas mat. Deruti är menniskan det största bland alla rofdjur. Hon dödar många djur. Derefter äter hon deras kokade kött. Wilda menniskor äta rått kött. De wildaste äta äfwen människokött. Detta fann kungen afskyvärdt. Djurens mjölk är en sund föda. Menniskan äter också många wexter. Trädens frukter äro mångas mat. Säden ger menniskan bröd. Hon tillreder sin mat med eld. Det göra aldrig djuren. Många menniskor tillreda konstig mat. Deraf mår ingen wäl. 10

Kungen såg något mera. Han såg menniskors längd. Sagorna tala om långa jättar. Sådana finnas ej mera. Menniskans wanliga längd är tre alnar. Somliga äro längre. För hundra (100) år sedan lefde en man i Paldamo socken. Han war öfwer fyra alnar lång. Derföre blef han wisad för pengar. Många menniskor äro mindre än tre alnar långa. Några äro mycket små. Sådana kallas dwergar. För hundra år sedan lefde en man i Polen. Han war trettio (30) år gammal. Likwäl så war han ej fullt en aln lång. Derföre wisades också han för pengar. Sådana menniskor äro olyckliga. Man bör icke begäpa en menniska som ett främmande djur. 20

Kungen såg något mera. Han såg menniskors lifstid. Korpen lefwer hundra år. Elefanten kan blifwa etthundrafemtio (150) år gammal. Gäddan kan lefwa trehundra (300) år. Hwalfisken säges lefwa ettusen (1000) år. Många träd blifwa hundra år gamla. Några träds ålder räknas ända till flera tusen år. Före syndaflo den lefde också menniskorna mycket länge. Adam blef niohundra trettio (930) år gammal. Methusalem lefde till niohundra sextio (969) år. Numera blifwa ej många menniskor äldre än sjuttio (70) år. Några blifwa åttio (80) år gamla. Ganska få lefwa till hundra år. Jenkins hette en man i England. Han blef etthundra femtio (159) år gammal. Många menniskor dö i sin ungdom. Många barn dö helt små. Gud ensam mäter lefnadens mått. 25

Kungen såg något mera. Han såg menniskans fyra åldrar. Barndomen räknas ända till femton (15) år. Sedan kommer ungdomen till trettionde (30:de) året. Derefter följer mannaåldern till sextionde (60:de) året. Sist kommer ålderdomen efter de sextio årens förlopp. Sådant är icke alltid lika. Barnet 35

wexer. Dess själ wexer tillika med kroppen. Wid trettio år har kroppen sin fulla styrka. Själ en wexer beständigt mera. Derföre är ålderdomen wisare än ungdomen.

5 Kungen såg något mera. Han såg människans kön. Allt lefwande är deladt i två slag. Somliga djur äro hanar. Somliga äro honor. Wexterna delas på samma sätt. Den starkare människan heter man. Den swagare människan heter qwinna. Ingen af dem är bättre. Ingen af dem är sämre. Båda äro lika inför Gud. Båda skola ärfwa Guds rike. Båda skola beständigt hjälpa hwarandra. Guds wilja är så. Den starke får ej wara hård mot den swaga.

10 Kungen såg något mera. Han såg människans herrawälde öfwer naturen. Människan tämjer de wildaste djur. Hon dödar den ofantliga hwalfisken. Den stora elefanten bär henne lydigt på sin rygg. Den stolte hästen lyder hennes tygel. Den starke oxen drager hennes plog. Åt henne måste björnen lemna sin pels. Åt henne måste fåret gifwa sin ull. Hon afplockar fågeln hans dun. Hon tager från biet dess honung. Hon fäller med yxen det högsta träd. Hon bereder åkern för sädeskornet. Hon wäfwär af linet kläder. Hon spinner af hampan rep. Hon söker metallerna i jordens innandöme. Hon pryder med guld sina fingrar. Hon dukar med silfwer sitt bord. Hon smider det hårda jernet. Hon smyckar med diamanten kejsarens krona. Hon spränger en wäg genom bergen. Hon drifwer med wattnet qwarnarnas hjul. Hon drifwer med luften ett seglande skepp. Hon instänger i sina ugnar den mäktiga elden. Hon afritar hela jorden på sin karta. Hon räknar på förhand solens gång. Hon delar sitt år efter månens skiften. Hon mäter med ziffror de tindrande stjernornas lopp.

25 Så är hela den synliga werlden människan underdånig. Wisst lefwer der en stark ande i människans bräckliga kropp. Men inför Gud är människan dock ett ringa ting. Hennes makt är på jorden ganska stor. Men Guds makt är dock mycket större. Den starkaste hjelte är intet mot Gud. Den wisaste man är inför Guds wishet en dåre. En liten orm kan döda den starkaste man. En myggas winge är wisare skapad än alla människors werk. Konungen tog i sin hand en liten ängsneglika. Du är så wacker. Min gyllene skrud är ej så wacker som din.

30 En människa lefwer i dag. Efter en liten tid så dör hon bort. Då multnar hennes kropp i jorden. Då står hennes själ inför lefwande Gud. Då kommer till henne Guds röst. Jag har satt dig till en konung öfwer naturens riken. Huru har du användt din stora makt? Huru har du lefwat bland människor? Huru har du behandlat djuren? Huru har du uppfyllt ditt kall på jorden? War icke orättfärdig. War icke högmodig. Jag är Herren din Gud. Du är allenast en fogde i min gård.

Allt detta betänkte kungen noga. Han sade så till sig sjelf. Jag är ock en herre i mitt konungarike. Men nu går jag kring werlden i en tjenares drägt. Så är ock menniskan en herre öfwer allt lefwande på jorden. Men inför Gud är hon en fattig tjenare blott. Gud gifwe henne ett ödmjukt hjerta. Då brukar hon rätt sin makt. Då är människans ära Guds ära. Då är människans rike Guds rike på jorden. 5

HVAD GUD HAR GIFVIT MIN KROPP.

Två ögon har jag fått så klara båda.
Med dem så får jag gladt omkring mig skåda.
Guds ljus har jag igenom ögat fått.
Jag ser den blåa himlens aftonstjerna.
Jag ser den gröna ängens blommor gerna. 5
Allt är Guds verk. Allt hvad han gjort är godt.

Två öron har jag. Hvad ha de att göra?
Med dem så får Guds goda ord jag höra.
Jag hör min moders fromma morgonbön.
Jag hör hur fågeln sjunger till Guds ära. 10
Jag hör min faders råd. Allt får jag lära.
Så blir jag klok. Det blir min rika lön.

En mun jag fått. Så har jag fått en tunga.
Med den kan också jag Guds ära sjunga.
Med den så talar jag. Med den också 15
Jag frågar allt hvad jag ej genast fattar.
Med munnen äter jag. Med den jag skrattar.
Gud lät ej onda ord ur munnen gå.

Två händer har jag. Här är venstra handen.
Här är den högra. Många saker kan den. 20
Fem fingrar äro der på hvarje hand.
Med dem så vill jag redligen arbeta.
Gud låte mig det rätta sättet veta.
Så gagnar jag mitt dyra fosterland.

25 Två fötter har jag. Foten har ej finger.
 Han har fem tår. Med fötterna jag springer.
 Min moder säger kom. Så kommer jag.
 Min fader säger gå. Så går jag genast.
 Lär mig o Gud den rätta väg allenast.
 30 Så går jag trygg i all min lefnads dag.

 Ett hjerta har jag. Än så är det litet.
 Än är det ej af verdens sorger slitet.
 Med handen känner jag hur lätt det slår.
 Gud lät min kropp i helsa gladt sig froda.
 35 Gud lät mitt hjerta klappa för det goda.
 Så går välsignelsen i mina spår.

Andra Läsningen.

Om daggande djur.

Kom, min broder. Kom, min syster. Nu gå wi ut. Nu stå wi på gården. Rundtomkring oss är den stora naturen. Hwad är naturen? Det är hela werlden, som wi förnimma med våra sinnen.

5 Hela naturen är såsom en bok. Den, som kan läsa den boken, han har stor glädje deraf. Den boken är full af sköna bilder. Den boken är full af nyttig lärdom. Den boken är full af Guds wishet på hwarje blad.

 Hela naturen är såsom ett stort land. I det landet finnas flera riken. Hwilka äro naturens riken? De äro tre. Det första är djurriket. Det andra är wextriket.

10 Det tredje är stenriket.

 Nu så gå wi ut i det stora djurriket. Rundtomkring oss är werlden full af lefwande warelser. Somliga lefwa helt nära oss i vårt eget land. Somliga bo uti andra länder långt härifrån. Somliga äro mycket större än wi. Somliga äro mindre än minsta mygga. Alla ha sitt eget ändamål, för hwilket de lefwa. Gud
 15 har ej skapat någonting för ro skull. Stundom förstå wi hans mening. Ofta är den förborgad för oss. Låtom oss alltid tro på Guds ewiga godhet.

Huru konung Lejon församlade sitt folk.

Det war engång om sommaren. Lejonet, som är djurens konung, satt på sin thron i skogen. Der woro alla djur, som lefwa på marken. Fåglarna flögo i den klara morgonluften. Nära intill war en sjö, hwars watten war uppfyllt af många djur. Alla hörde lejonets röst, som röt genom skogen. 5

Så sade Lejonet. Jag har kallat eder alla, som i werlden bo. Jag will räkna edert antal. Jag will känna mitt folk. Stenarna höra icke till mitt rike. Wexterna höra ej heller dit. En sten kan ej röra sig sjelf. En planta suger sin mat med roten. Men ett djur kan röra sig hwart det will. Ett djur har en mun, med hwilken det äter. Ett djur känner det, som gör ondt. Ett djur känner det, som gör godt. Ett djur har instinkt, hwaraf det wet utan lärdom hwad det bör göra i werlden. 10

Lejonet kallade Hunden fram. Hwad är du? Jag är ett däggande djur. Hwarföre det? Jag föder lefwande ungar. Jag ger dem di. Jag andas med lungor. Jag har warm blod. – Det är bra. Gå din wäg. 15

Lejonet ropade Sparfwen till sig. Hwad är du? Jag är en fågel. Hwarföre det? Jag wärper ägg i mitt bo. Jag kläcker ut mina ungar. Jag andas med lungor. Jag har warm blod. Jag är klädd uti fjäder. Jag flyger med wingar. Jag går på twå fötter. – Det är bra. Flyg din wäg.

Lejonet kallade till sig Ormen. Hwad är du? Jag är ett kräldjur. Hwarföre det? Jag krälar på marken. Jag andas med lungor. Jag har kall blod. – Det är bra. Kryp din wäg. 20

Lejonet ropade Gäddan dit. Hwad är du? Jag är en fisk. Hwarföre det? Jag släpper min romm uti wattnet. Jag andas med gälar. Jag simmar med fenor. Jag har kall blod. Min kropp är betäckt af fjäll. – Det är bra. Simma din wäg. 25

Lejonet kallade Fjäriln wid namn. Hwad är du? Jag är ett led-djur. Hwarföre det? Min kropp är hopsatt af flera leder. Andra djur ha en ryggrad af ben. Jag har ingen. Jag andas med fina rör i min kropp. Min blod är kall. Jag har sex fötter. Jag lägger ägg. Af ägget blir en larw. Af larwen blir en puppa. Ur puppan kryper min afkomma fullwuxen ut. – Det är bra. Flyg din wäg. 30

Lejonet ropade Snäckan fram. Hwad är du? Jag är ett blötdjur. Hwarföre det? Min kropp är alldeles mjuk. Jag bor i ett hårdt skal. Jag har inga leder i kroppen. Jag rör mig helt långsamt. – Det är bra. Kryp sakta din wäg.

Lejonet talade mera. Nu känner jag de sex djurklasserna. Hwar klass will jag dela i ordningar. Hwar ordning will jag dela i släkten. Hwart slägte will jag dela i arter. Det få wi sedan bättre lära. Sjelf är jag ett däggdjur. Jag kan ej flyga som fågeln. Jag kan ej kräla som ormen. Jag kan ej simma som fisken. Jag 35

kan ej förvandlas som fjäriln. Jag kan ej bo i ett skal som snäckan. Derföre få de öfriga gå. Däggdjuren allena will jag kalla inför min thron.

Wänta litet. Der ser jag den stolta m e n n i s k a n komma. Hwad will du, o menniska? Ensam står du här rak som en tall i skogen. Ensam ser du med
5 upprätt panna emot den blåa himmelen.

Menniskan såg majestätiskt ned på de församlade djuren. Konung Lejon, du har kallat hit alla dem, som gifwa sina ungar di. Det gör också jag. Min kropp liknar i många förrättningar djurens kropp. Så kan du räkna mig ibland
10 däggjurens klass. Men Gud allsmäktig har gifwit mig en odödelig själ. Hans wisshet har gifwit mig förnuftets ljus. Min mun kan tala. Min wilja är fri. Jag kan skratta. Jag kan gråta. Det kunna ej djuren. Så är jag förmer än alla djur. Konung Lejon är icke min öfverman. Farwäl, herre konung. I morgon fångar jag dig i en bur af jern.

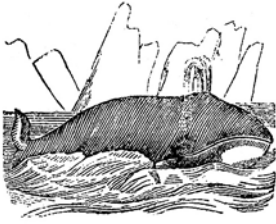
Lejonet skakade af wrede sin långa mahn. Farwäl, o menniska. Du hör icke
15 mitt rike till. I morgon söndersliter jag dig till föda åt mina ungar.

Menniskan gick med konungslig höghet bort. Då darrade alla djuren. Lejonet såg den rädda a p a n klifwa upp i ett träd. Wänta litet. Är icke du en menniska?

Apan, som annars gerna wille anses för
20 menniska, nekade nu med rätta dertill. Jag är wisst ingen menniska. Så wacker är jag wisst icke. Jag går ej alldeles rak. Mina fötter se ut som händer. Många bland oss ha en swans. Jag will berätta dig något, herre konung. Gud skapade menniskan till sin afbild. Derföre skapades hon
25 från början så skön. Men Guds owän såg detta med afund. Herre Gud, lät också mig skapa en warelse. Gud tillstodde det. Då skapades apan, som härmar det stygga hos menniskan. Derföre har jag en ful kropp. Derföre har jag ett elakt sinne. Jag stjälar. Jag är snål. Jag är bakslug. Ändock förbarmade sig Gud öfwer
30 mig. Stackars apa, jag will gifwa dig en af människans goda egenskaper. Du skall älska dina barn lika ömt som menniskan älskar sina.

Lejonet lät apan gå. I detsamma kom l ä d e r l a p p e n flygande. Är icke du en fågel? Nej, herre konung. Jag flyger med den tunna huden mellan mina långa tår. Ett däggdjur är jag, som hela wintern sofwer i mörka hål. Sommar-
35 tid flyger jag blott om nätterna. Jag will berätta dig något, herre konung. En afton jagade jag en surrande torndyfwel. Då war der en gosse, som hwiftade i luften med ett smidigt spö. Jag flög efter ljudet. Spöet träffade mig. Då föll jag ned. Gossen, som tog mig, lät mig lefwa fången uti en bur.

Lejonet lät läderlappen flyga. Då sprutade hvalfisken en hög wattenstråle öfwer ytan af sjön. Är icke du en fisk? Nej, herre konung. Jag föder lefwande ungar, som di min mjölk. Derföre är jag ett däggsdjur, som andas luft. Jag will berätta dig något, herre konung. En dag förföljde jag sillen uti de djupa hafwen. Då seglade der ett skepp, som skickade ut en båt. En man i båten kastade i min rygg ett hwasst spjut, som war fästadt wid en lina. Då simmade jag flera mil bort, dragande båten efter mig. Till sist slog jag båten omkull med ett slag af min stjert. Menniskan, som kokar tran af mitt späck, står efter mitt lif. Jag är det största djur, som finnes. Ändock har menniskan dödat många hundrade af mina bröder. Skjäl en, hwars hufwud liknar en hunds, är också ett däggsdjur, som lefwer i wattnet. Uttern, som fångar fisk, är ett dylikt djur.

Nu blef lejonet otåligt. Simma din wäg, du hvalfisk. Du är ändock ett sjödjur. Jag will höra något mera om landdjuren. Jag will höra om dem, som äro tama. Jag will höra om dem, som äro wilda. De skola berätta för mig en historia ur sin lefnad.

Så trädde då däggsdjuren fram inför lejonets thron. De berättade många underliga ting, som lejonet gerna hörde. Icke får du ännu weta allt hwad de sade om sig. Deraf skulle blifwa en stor bok. Men den, som noga hör på, får weta mera än förr.

Hwad husdjuren berättade.

Hunden morrade åt lejonet. Du trogna hund, hwad har du att säga? Ständigt skäller du wid din husbondes dörr.

Hunden swarade. Trogen är jag wisst, herre konung. Jag blyges för räfwen, min släkting. Jag harmas på wargen, min trätobroder. För mina släktingars skull har jag blifwit räknad till rofdjuren. Ändock är jag det tillgifnaste bland husdjuren, som lydigt följa menniskan åt. Jag är människans trognaste tjenare. Jag waktar hennes gård. I skogen jagar jag hennes willebråd. I de kallaste länderna drager jag hennes släde. Många bröder äro wi af olika skapnad. Knähunden är stundom så liten som en råtta. Bulldoggen är stundom så stor som en kalv. Windthunden har spetsig nos. Mopsen har trubbig nos. Taxen har korta ben. Pudeln har ull. Alla äro wi hundar af samma art. Min hynda kallas tik. Mitt barn kallas walp. Wi äro de klokaste

djur. Wi äga det skarpaste wäderkorn. Med lukten känna wi ett fotspår igen. Många konster lära wi oss till människans nytta. Ofta ha wi räddat ett barn, som fallit i sjön. Jag tjenade engång en man, som gick wilse om wintern. Der kom ett yrwäder, som begrof honom under den djupa snön. Der skulle han
 5 wisst ha frusit ihjäl. Men jag lade mig på hans bröst, som deraf hölls warmt. Jag skällde af alla krafter. Till sist kom der folk, som förde min herre till warma stugan.

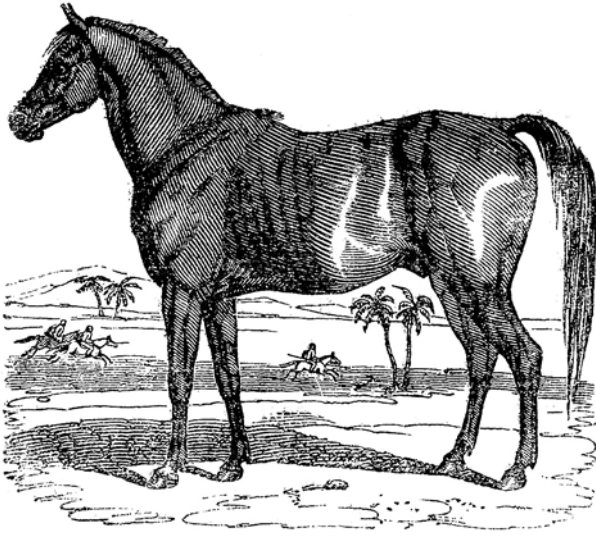
Lejonet nickade nöjd sitt bifall. En trogen tjenare kan ej betalas med guld.

Katten krökte jamande sin rygg för
 10 lejonet. Herre konung, jag är din nära slägtning. Wi höra båda till kattslägtet, som kan indraga sina klor. Wårt slägte är det bäst bewäpnade ibland djuren. Derföre är jag till mitt rätta lynne ett rofdjur. Akta dig, fågel, som plockar ett frö
 15 uppå marken. Akta dig, råtta, som tittar fram ur ditt hål. Jag lurar på dig. Jag hukar mig ned. Jag tager ett språng. Jag slår mina klor utan nåd i din nacke. Min rätta lust är sådan. Jag dödar alla dem, som äro swagare än jag. Ändock har jag blifwit tam i människans tjenst. Hon stryker min gnistrande rygg. Jag sofwer på hennes knä. Jag waktar hennes wisthus.
 20 Mina wackra ungar leka med hennes barn. Hon berömmar min snygghet. Katten twättar sig. Nu få wi främmande. Men icke förgår mitt onda sinne af godhet. Jag är grym. Jag är falsk. Jag kan öfwer gifwa min bästa wän. Jag kan klösa den hand, som nyss gaf mig mat.

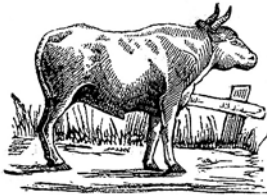
Lejonet skakade missnöjdt sin långa mahn. Gå, katt. Din skapnad är ganska
 25 wacker. Men ditt lynne är ondt. Hellre will jag hafwa en ful kropp än ett elakt hjerta.

Hästen gnäggade. Jag är det ädlaste ibland husdjuren. Jag är wacker. Jag är stark. Jag är tålig. Jag är läraktig. Jag är människans nyttigaste tjenare i de flesta länder på jorden. Hon spikar under min hof en sko utaf jern. Hon
 30 stoppar sina dynor med taglet utaf min swans. Jag drager hennes lass. Hon rider på min rygg. I krig bär jag min herre mot fiendens bajonetter. Hingst heter jag stundom. Stundom heter jag wallack. Min hona heter sto. Min unge heter fåle. Min röda bror heter fuks. Min gråa bror heter black. Skymmeln har ljusa hår i blandning med mörka. Schäcken har mörka fläckar på hwitt
 35 skinn. Den lata åsnan, som har så långa öron, är min slägtning uti de södra länderna. Håret på min hals kallas mahn. Jag lunkar. Jag trafwar. Jag galopperar. Ofta slår min herre mig utan förbarmande. Då sörjer jag i mitt trogna sinne öfwer människors otack.

Lejonet prisade hästens adelhet. Hwarföre will du, som är så stark, fördraga människans hårdhet?

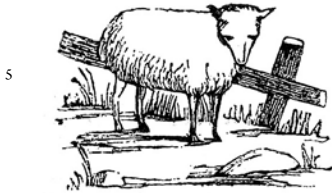
Herre konung, jag wet min bestämmelse. Gud hafwer satt mig till en tjenare på jorden. Många människor älska mig högt. De wårda mig som en god kamrat. Jag känner min herres röst. Jag äter bröd ur hans hand. Så har jag min lön i hans omsorg om mig. 5

Oxen bölade. Se på mig, herre konung. Jag är en fader för de nyttiga nötkreaturen. Mitt slägte, som har horn, kallas derföre hornboskap. Wi höra till idislande djur. Wi tugga två gånger det gräs, som wi äta. Wi beta till samman i hjordar. Något klumpig är jag kanhända. Möjligtwis kan du anse mig dum. Men en styf lastdragare är jag. Mitt kött är människans kraftiga mat. Af min hud garfwas läder. Af min talg stöpas ljus. Af hornen göras kammar. Wisst är jag en lycklig fader. Tjur heter jag stundom. Min hona heter ko. Af hennes goda mjölk får man grädde. Af den får man fil. Deraf tjärnas smör, som barnen breda så gerna på brödet. Min äldsta dotter heter qwiga. Mitt yngre barn heter kalf. Reta mig icke, herre konung. Då stångar jag dig med mina krokiga horn. 10 15 20

Lejonet nickade skämtsamt. Menniskan kallar den, som är enwis, ett tjurhufwud. En ärlig best är du wisst ändå. Jag känner flera af dina slägtingar i de warma länderna. Bland dem är den starka buffeloxen. Bland dem är

k a m e l e n, som kallas öknens skepp. Bland dem är d r o m e d a r i e n med sin puckel på ryggen.

Få r e t bräkte. Jag hör också till idislarne. Min far, som har horn, heter gumse. Min mor heter tacka. Mitt barn heter lamm. Jag är ett wärnlöst djur, som utan motstånd dödas. Derföre har man kallat Frälsaren Jesus Guds lamm. Jag är det första djur, som blifwit tamt

hos menniskan. Derföre kallas redan Abel, Adams son, en fåraherde. Af mig har menniskan mycket gagn. Hon klipper min ull, som sedan spinnes till garn. Af garnet wäfwäs många tyger, hwaraf man sedan får warma kläder. Deraf stickas också mjuka strumpor. Af min hud göras pelsar. Af mitt kött blir en god mat.

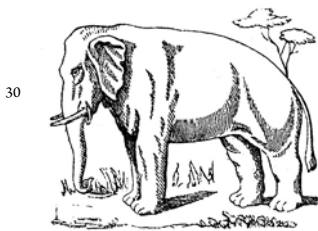
Lejonet swarade vänligt. From är du wisst. Jag känner din släkting, den skäggiga g e t e n, hwars hane kallas bock. Till din ordning hör äfwen den wackra h j o r t e n med sina greniga horn. Dit hör den stora e l g e n, som jagas i skogarna. Dit hör äfwen den snabba r e n e n, som drager Lappens släde öfwer fjällen i norden.

S w i n e t grymtade. Se på mig, herre konung. Jag är en osnygg best, som gerna trifwes i smutsen. Jag bökar i jorden med min nos, som kallas tryne. Min far heter galt. Min mor heter sugga. Mitt barn heter gris. Menniskan, som föraktar mig, äter gerna mitt kött. Deraf fås fläsk. Deraf fås skinka. Deraf fås sylta. Af min borst göres borsten, med hwilken man rödfärgar huset. Min wilda broder är wildswinet.

I g e l k o t t e n har långa taggar på ryggen.

Lejonet swarade. Jag känner ett mycket stort djur af samma ordning som du. Engång gick jag i de södra länderna, som brännas af solen. Der mötte jag ett

widunderligt djur, som kallas e l e f a n t. Jag såg en häst gå rak under hans mage. I sin mun hade han två ofantliga betar, af hwilka man får det dyrbara elfenbenet. Han förde sin mat till munnen med en lång nos, som kallas snabel. Med den kunde han göra konstiga ting. Han kunde med den upplyfta en menniska. Ty människorna hade

gjort honom tam. De hade byggt på hans rygg ett torn, i hwilket 20 (tjugu) soldater bodde.

Nu blef ett starkt rytande uti skogen. De rädda husdjuren flydde förskräckta till människors boningar. Rofdjuren kommo inför lejonets thron.

Hwad rofdjuren berättade.

De bekände för lejonet all sin grymhet. Wi föda oss mest med andra djurs kött. Gud har gifwit oss skarpa klor, med hwilka wi gripa vårt rof. Vår mun är försedd med hwassa tänder, med hwilka wi sönderslita det djur, som wi fångat. Om natten jaga wi. Om dagen sofwa wi i våra kulor. Aldrig blifwa wi riktigt tama. Stundom ha menniskor tagit oss som ungar ur boet. De ha gifwit oss mat. Wi ha wuxit stora i deras gårdar. Wi ha för en tid ödmjukat oss under människans herrawälde. Då ha wi någon gång sett blod rinna. Någon gång har ett tamt djur kommit oss för nära. Strax ha wi fått vårt wilda lynne tillbaka. Wi ha sönderslitit vår wäktare, som gifwit oss mat.

Tigern röt förskräckligt. Känner du mig, herre konung? Till kattsläktet höra wi alla, som äro de grymmaste rofdjuren. Will du weta min skapnad? Will du weta min styrka? Se då noga på katten, som är min afbild i smått. Tänk dig en katt så stor som en liten häst. Akta dig, herre konung. Jag skonar intet lefwande, som jag kan nå med mina tänder. Jag mördar för mitt nöjes skull. Jag är en bakslug niding, som lurar på swagare djur, hwilka släcka sin törst wid källorna. Jag söndersliter jägaren, som har lust till min fläckiga hud.

Lejonet röt afwrede. Jag är ock utaf kattens slägte. Jag känner eder alla, som höra dertill. Lömska tiger, jag känner dig nog. Jag känner lodjuret i nordens skogar. Jag känner panthern. Jag känner leoparden. Alla ären I falska mördare. Jag blyges för mina slägtingar. Jag är den starkaste bland eder alla. Men jag är också den ädelmodigaste. Aldrig glömmet jag den, som gjort mig godt. Det war engång en slaf, wid namn Androkles, som flydde undan sina förföljare. Han mötte mig i skogen. Han drog en törntagget ur min sårade fot. Af tacksamhet blef jag hans wän. Långe bodde han trygg i min lejonkula. Men en dag blef jag fångad af menniskorna. Min wän blef också fången. På fyra dagar fick jag ingen föda. Menniskorna, grymmare än jag, kastade min wän Androkles bunden för mina fötter. De frestade mig hårdt. Hungriga lejon, ät upp din wän. Men jag krökte mig tacksam framför Androkles. Jag wisade mina förfärliga tänder åt dem, som wille gripa honom. Då rördes alla, som sågo detta. Ädelmodiga lejon, din wän är fri. Så gåfwo de Androkles lös för min trohets skull.

Lejonet röt afwrede. Jag är ock utaf kattens slägte. Jag känner eder alla, som höra dertill. Lömska tiger, jag känner dig nog. Jag känner lodjuret i nordens skogar. Jag känner panthern. Jag känner leoparden. Alla ären I falska mördare. Jag blyges för mina slägtingar. Jag är den starkaste bland eder alla. Men jag är också den ädelmodigaste. Aldrig glömmet jag den, som gjort mig godt. Det war engång en slaf, wid namn Androkles, som flydde undan sina förföljare. Han mötte mig i skogen. Han drog en törntagget ur min sårade fot. Af tacksamhet blef jag hans wän. Långe bodde han trygg i min lejonkula. Men en dag blef jag fångad af menniskorna. Min wän blef också fången. På fyra dagar fick jag ingen föda. Menniskorna, grymmare än jag, kastade min wän Androkles bunden för mina fötter. De frestade mig hårdt. Hungriga lejon, ät upp din wän. Men jag krökte mig tacksam framför Androkles. Jag wisade mina förfärliga tänder åt dem, som wille gripa honom. Då rördes alla, som sågo detta. Ädelmodiga lejon, din wän är fri. Så gåfwo de Androkles lös för min trohets skull.

Björnen tyckte detta wara en god historia. Han brummade af förnöjelse. Herre konung, jag förstår ditt adelmod. Akta dig för ett slag af min tass, som har tolf mans styrka. Akta dig för min grymmare broder isbjörnen, som bor uppå hafwets isar. Jag är herre i nordens skogar. Der reder jag mitt ide, i hwilket jag sofwer om wintern.

Der äter jag tufwornas bär. Der snaskar jag biens honung. Stundom slår jag till marken bondens ko, som jag sedan uppäter. Derföre jagar mig jägaren, som brukar min ludna pels till fällar om wintern. Ofta slåss jag för lifwet då. Stundom möter jag små barn, som gått wilse i skogen. Snart kommer deras mor, som med ängslan söker dem. Jag gör ej illa åt barnen. Jag gör ej illa åt modren. Sakta går jag dem då ur vägen.

Lejonet nickade ganska skämtsamt. Nalle Björn är en bra karl. Men han talar ej om allt hwad han wet. En dag såg jag en man, som ledde en bunden björn wid en ring uti nosen. Der samlades mycket folk, som wille se Nalle dansa. Mannen slog björnen utan barmhertighet. Då dansade Nalle. Då skrattade folket. Ganska klumpig war Nalle i dansen.

Wargen tjöt. Finns här något rof? Jag är ej nogräknad. Med min släkting hunden ligger jag beständigt i krig. Hunden, som dödat en warg, låter wargen ligga. Wargen, som dödat en hund, äter upp honom genast. Om winterqwällarna gå wi i stora flockar på rof. Akta då de små barnen, som springa öfwer gården. Sjelf får jag akta mig

för jägaren, som jagar mig på skidor om wintern. Den, som dödar mig, får pengar till belöning.

Lejonet wiste en historia om wargen. War det icke du, som engång föll i en warggrop? En fattig gumma kom gående förbi gropen. Då begabbade hon wargen. Det är rätt åt dig, du otäcka djur. I detsamma föll gumman sjelf uti gropen. Då sade hon i sin häpnad helt annat. Bästa herr Warg, will han ej hålla till godo litet knäckebröd ur min påse?

Ännu en annan historia wiste lejonet. En bondgosse for efter watten till waken på sjön. Då kom en hel skock wargar omkring honom. Gossen lät hästen springa sin väg. Wattenkaret stjelpte han öfwer sig på isen. Wargarne, som wille komma åt gossen, stucko sina tassar under kanten af karet. Strax afhög gossen deras tassar med sin yxe. Somliga wargar, som sågo de andra blöda, anföllo dem, som blödde. Då blef der en häftig strid omkring wattenkaret.

Många wargar betos ihjäl. De öfriga lupu sin wäg. Gossen, som åter kröp fram, fick mycket pengar för de döda wargarnas skinn.

R ä f w e n tassade fram med skenhelig min. Herre konung, jag är ock utaf hundens slägte. Min slughet är wida berömd. Jag kan afbita min swans, som fastnat i räfsaxen. Lustigt narrar jag jägaren, som gör af mitt skinn det mjukaste pelswerk. Flera historier får du sedan höra. Min like i klokhet finnes icke.

Lejonet rynkade sina bistra ögonbryn. Yfs icke så mycket, du Mickel Räf. List är icke klokhet. Falskhet är icke förstånd. Nu wet jag tillräckligt om rofdjuren. Jag ledes wid dem, som lefwa af andras förderf.

Lejonet jagade rofdjuren bort. Efter dem kommo ännu andra däggdjur, som kallas

Gnagare.

Dessa djur woro mindre än de föregående. Alla hade två långa framtänder, med hwilka de gnagade sin mesta mat ur wextriket.

E k o r r e n satt med ett hopp på närmaste qwist. Se på mig, herre konung. Jag är skapad till sjöman. Jag klättrar flinkt uti trädet. Jag seglar med min långa swans på ett trädstycke öfwer ån. Akta mig får jag. Gossen lägger ut för mig sina snaror. Fången i en bur, springer jag qwickt på en snurrande rulle.

Lejonet swarade. Blif du i skogen, wackra ekorre. Illa går det dig uppå sjön. Hwilka äro de små djur, som krypa i otalig mängd wid mina fötter?

R å t t a n pep. Här är jag, som snattar bort gummans mat i det lästa skafferiet. M ö s s e t trippade fram. Här är jag, som gnagar hål uti brödlåren. M u l l w a d e n tittade upp ur sitt hål. Här är jag, som gräfwer små gångar under trädgårdens sängar. Kom oss icke för nära. Wi äro tappra huggare. Säg oss likwäl en sak, herre

konung. Har du sett katten här uti grannskapet?

Lejonet skämtade. Mycket tappra ären I wisst. Engång war hos eder en stor rådpläggning. De wisaste bland eder funno ett godt råd. Man borde hänga en bjellra på kattens hals. Det tyckte alla wara wist taladt. Der fattades endast en sak. Ingen fanns, som wille hänga bjellran på katten.

5 bjesse?

Lejonet hörde ett buller på afstånd. Haren tog till fötter. Hwarföre gömmer du ditt hufwud i busken? Herre konung, jag hör hundarne skälla. Jägaren skjuter mig. Kökspigan steker mig. Barnen torka sina räknetafloer med min afhuggna tass.

Bäfwern kafwade sig upp med sina simfötter på stranden. Herre konung, jag hör också till gnagarnes ordning. I wattnet fångar jag fisk till min föda. Sedan bygger jag på stranden konstiga hus. Då brukar jag till murslef min breda swans. Menniskan jagar mig för det läkemedel, som hon får af min kropp.

Lejonet reste sig i sitt wäldiga majestät. Nu ser jag i eder Skaparens allmakt. Ganska olika har han skapat djuren. Somliga bland oss äro fromma. Somliga äro grymma. Somliga äro swaga. Somliga äro starka. Somliga lefwa af jordens wexter. Somliga föda sig med andra djurs kött. Efter syndafallet är en beständig strid på jorden. Gud, som är god mot alla, skall engång gifwa oss alla frid. Han skall höra äfwen kreaturens suckar. Hans namn ware lofwadt på hela jorden.

Nu tystnade lejonet. Nu gingo alla däggdjuren bort. Solen sken på de höga träden. De små barnen från byn sprungo glada i skogen. Ingen gjorde dem illa. De grymmaste rofdjuren bo ej i vårt land. Bed ständigt om Guds beskydd. War god emot djuren. Då skadar ej björnen. Då biter ej wargen. Då springa de fromma djuren gladt till ditt möte.

Aporna.

30 Twå gossar gingo en dag i skogen. Den ena ställde på marken en kruka, som war full med russin. Båda gossarne, som woro trötta, somnade snart i mid-dagswärmen.

Då klefwo flera apor ned ifrån träden. En af de snålaste fick lust till rus-sinen. Hon stack sin hand uti krukan. Der tog hon näfwen full med russin. 35 Men krukans mynning war trång. Apan, som ingalunda wille släppa sitt rof,

fick ej handen ut. Så sprang hon, dragande med sig den tunga krukan. Gossarne, som i detsamma wagnade, fångade henne lätt för hennes snålhets skull.

Då tänkte den andra gossen uppå en list. Han drog af sig sina stöflar. Sedan drog han dem åter på. Sedan drog han dem af ånyo. Derefter gingo gossarne bort ett stycke. Aporna, som betraktat dem ifrån träden, wille härma gossen. En af dem drog uppå sig stöflarna. I detsamma kommo gossarne tillbaka. Då wille den bestöflade apan springa sin wäg. Men stöflarna woro alltför obeqwäma. Apan snafwade. Apan föll. Så blef också hon fångad för sitt härmnings-begär.

Lejonet.

Långt borta i det heta Afrika höres om nätterna lejonets tjut. Då darrar allt lefwande, som finnes i närheten. De djerfwaste hundar smyga sig rädda till människans fötter. Boskapen bölar. Hästarna stampa af fruktan. Fåren tränga sig tätt tillsamman med sina hufwuden mot hwarandra. Endast få djur kunna besegra lejonet. Elefanten slår det med sin snabel till jorden. Buffeloxen uppristar dess mage med sina horn. Jätteormen ringlar sig krossande kring lejonets kropp. Ofta segrar lejonet i striden också med dem. En enda warelse wäcker lejonets fruktan. Denna warelse är människan. Hon fångar lejonet i gropar. Hon skjuter det med kulor. Men den, som springer undan, är utan räddning förlorad.

En jägare, som bortskjutit sitt krut, mötte oförmodadt ett lejon i skogen. Jägaren stadnade. Lejonet stadnade. Jägaren gick. Lejonet gick. Jägaren såg skarpt på lejonet. Lejonet såg på honom tillbaka. Så stodo de länge. Slutligen gick lejonet, fruktande jägarens blick, helt långsamt sin wäg. Så mäktigt werkar människans blotta anblick på de starkaste djur.

Kungstigern.

Han bor uti Asien. Han är förfärlig. Hans ögon tyckas gnistra. Hans tunga hänger blodröd ur gapet. Han upphinner den snabbaste häst. Han springer med en oxen i sin mun. Elefanten ensam kan krossa honom. Människan jagar honom med stor fara. Likwäl kan han skrämmas. Ett fruntimmer såg oförmodadt en kungstiger wid sin sida. Hon slog honom öfwer ögonen med en liten käpp. Tigern flydde. Djurtämjare wisa tigrar i jernburar. De wåga sticka sin hand i hans gap. Så stort är människans herrawälde öfwer hela naturen.

Karhu-Pekka.

Icke långt ifrån Torneå bor en man wid namn Karhu-Pekka. Han har dödat mer än hundrade björnar. Det anses i vårt land för en stor ära. Karhu-Pekka uppsöker björnens ide om vintern. Derifrån drifwa hundarne björnen ut.
 5 Sedan dödar jägaren honom med spjut. Somliga skjuta honom med bössa. Sådant är ett farligt äfwentyr. Mången jägare har blifwit kramad af björnen till döds. Men Karhu-Pekka förstår sin sak. Björnen, som stupat, lägges på en slåde. Sedan köres han hem till byn. Då blir der en stor glädje. Då firas björnens graföl med ett stort gästabud, på hwilket många wisor sjungas till
 10 björnens ära.

Räfwen och fiskaren.

Det war engång en gubbe. Han fångade en winterdag så mycket fisk, som kunde rymmas uti hans långa slåde. Ganska glad begaf han sig hemåt, körande sjelf sitt stora lass. Derunder sjöng han en munter wisa. Men hwad är det, som
 15 ligger der midt på vägen? Det är en död räf. Det tyckte gubben åter wara en skön fångst. Din sköna pels, kära räf, kommer mig wäl till pass. Så lyftade gubben räfwen bakpå lasset. Men sjelf satte han sig frampå.

Nu war den illpariga räfwen icke riktigt död. Han bara låtsade så. Han visste nog hwad han wille dermed.

20 Han kastade oförmärkt alla fiskarna från lasset på landswägen. Sedan hoppade han sjelf ifrån släden. Så begynte han uppsamla fiskarna från vägen. Somliga sparade han. Somliga åt han. En så präktig måltid hade han ej på länge haft.

Gubben, som körde lustigt framåt, märkte icke det ringaste. Till sist kom
 25 han hem med lasset. Gumman kom emot honom. Hwar har du warit så länge, far? Skadar intet, kära gumma. Nu skall här bli ett ståtligt kalas. Ställ nu grytan i ordning. Jag har släden full med fisk. Är det möjligt, kära gubbe? Wisst är det så. Jag har dessutom ännu en präktig räf, som jag hittade död på landswägen.

30 Gumman kom till släden. Så du kan narras, kära gubbe. Här är ju icke en enda fisk. Än mindre ser jag här någon räf.

Gubben blef mycket flat. Jag ser det nog, kära gumma. Den listiga räfwen har spelat oss ett fult spratt.

Björnens fiskafänge.

Räfwen, som ätit sig mätt, satt nu helt förnöjd uti skogsbrynet. En stor hög af fiskar låg ännu wid hans sida. Då lunkade björnen fram ifrån skogen. God dag, kusin räf. – God dag, kusin björn. – Hwar i alla dagar har du fått så mycket fisk? – Jag har metat dem uti sjön. – Det war ju ett makalöst fänge. Will du ej 5
lära mig meta också? – Af hjertat gerna, min bästa kusin. – Nå huru går det till? – Det will jag säga dig, björn. Passa på en winterqwäll, som är duktigt kall. Gå då ned till waken på isen. Lagg sedan din swans i waken. Sitt sedan alldeles stilla qwar till morgonen. Drag sedan upp swansen. Då hänger en fisk wid hwarje hårstrå. På det sättet brukar jag meta. – Tack, kusin räf. Det war 10
ett godt råd. – Håll till godo, kusin björn.

Samma qwäll blef en stark köld. Björnen, som mindes räfwens lärdom, gick ned till isen på sjön. Der satte han sig strax med swansen i waken. Om en stund kände han likasom något knipa kring swansen. Då blef han ganska nöjd. Det är fiskarna, som knipa sig fast. Jag will sitta beskedligt stilla. Så 15
blir det wisst ett ypperligt fiskafänge.

Så satt björnen ända till morgonen. Emellertid hade tjock is frusit på waken. Björnens swans hade frusit fast uti isen. Nu började Nalle ledsna. Jag måste wäl till slut draga upp mina fiskar. Men det wille ej lyckas. Swansen satt fast. Björnen kunde ej komma ur fläcken. 20

Räfwen, som just tog sin morgon-promenad, blef warse björnens bedröfliga ställning. En elak skalk war den räfwen. Icke hjälpte han björnen det minsta. Twärtom sprang han till fiskarens stuga. Der klef han upp på taket. Derifrån ropade han ned genom skorstenen. Kära gumma, gå genast till sjön. Der sitter björnen med swansen uti din wak, ur hwilken du brukar hämta 25
watten.

Gumman, som tjärnade smör, blef ganska ond. Strax sprang hon ned till sjön med såstången i sin hand. Otäcka björn, hwad gör du uti min wak? Jag skall lära dig bättre seder.

Så klappade hon björnen af alla krafter med såstången. Den stackars björnen kom uti stor nöd. Allt häftigare sökte han rycka swansen lös. Det lyckades rätt illa. Hela swansen blef qwar uti waken. Allt från den dagen har björnen ej mera någon swans. 30

Räfwen åter smög sig in uti stugan, hwars dörr gumman hade lemnat oläst. Der stjelppte han tjärnan omkull. Så gjorde han sig åter ett godt mål. Wisst hade han lycka med sina elaka upptåg. Men derföre miste han alla sina wänner. Ingen trodde sedan mera den elaka räfwen. 35

MIN VACKRA FÅLE.

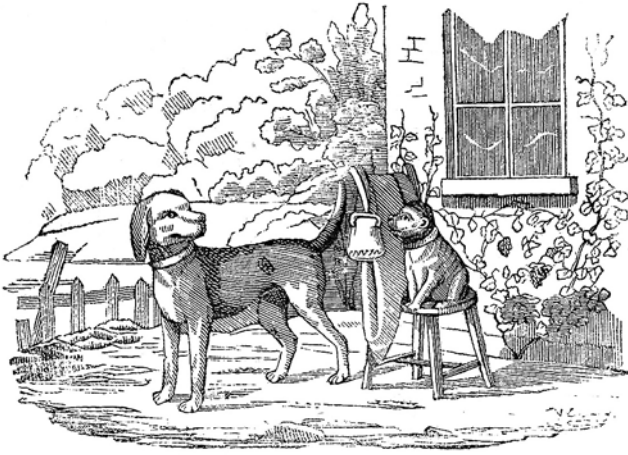
Min fåle är så sedig.
 Min fåle är så qvick.
 Hans gång den är så ledig.
 Så vackert är hans skick.
 5 Förbi får ingen köra.
 Det är hans håg emot.
 Då klipper han med öra.
 Då skrapar han med fot.

Nu betar han på ängen.
 10 Då vill jag åka ut.
 Förgäfves lockar drängen.
 Då går jag sjelf till slut.
 Min röst han genast känner.
 Jag lägger betslet på.
 15 Vi äro goda vänner.
 Som blixten skall det gå.

MOPSEN OCH JAGTHUNDEN.

Mopsen. Aldrig jag ville i vinterfrost
 Löpa omkring för så simpel kost.
 Jagthunden. Aldrig jag ville i stugan ligga.
 Aldrig jag ville mig socker tigga.
 5 Mopsen. Jag på en soffa får hvila förnöjd.
 Jagthunden. Springa i skogen det är min fröjd.

Hunden sprang i den vackra skog.
 Munter helsa hade han nog.
 Mopsen beständigt hemma blef.
 10 Ingen ur soffan honom dref.
 Der så skällde han på hvar man.
 Sist utaf fetma dödde han.

OXEN OCH GOSSEN.

På ängen vid stugan är barnens bo.
Der mjölkar gumman sin röda ko.
Der springa kalffvarna kring i röken,
Som jagar myggorna bort från öken.
Der ligger oxen så bred i syn. 5
Han rynkar väldigt sitt ögonbryn.
Då kommer en liten gosse nära.
Hvad kan du väl tänka, oxe kära?
Du ser så mäkta fundersam ut.
Du blir nog en höglärd man till slut. 10
Då bölar oxen ett svar åt gossen.
Jag ligger så bra i mjuka mossen.
Jag tuggar gräset här rundtomkring.
Derunder tänker jag ingenting.

RESKAMRATERNA.

Hvarföre grymtar du? Håll upp med grinet.
Så sade fåret åt det feta svinet,
Som leddes skrikande med mycket tvång
Till herregården fram på samma gång.

5 Visst må jag grymta. Så nu svinet svarar.
 Du, kära reskamrat, ditt hull bevarar.
 Dig tar man i sin famn. Så med en sax
 Man klipper bort din ull. Fri är du strax.
 10 Mig, stackare, som duger blott till skinka,
 Tar slagtaren omhand. Visst må jag kinka.
 Jag ger mitt hull. Du ger din ull, kamrat.
 I morgon är jag fläsk på husbonds fat.

KATTEN OCH FLICKAN.

Flickan. Kisse, du får ej rifva så styggt.
 Gif mig den lilla tassan snyggt.
 Spikar i vantarna märkas ej böra.
 Katten. Hvad du begär jag gerna vill göra.
 5 Liten flicka, betänk dig väl.
 Krama ej heller din kisse ihjäl.

Flickan kramade än engång.
 Ofta så gjorde hon katten förfång.
 Katten klöste med klon den lilla.
 10 Blodet rann. Det var visst rätt illa.
 Ingen menade ondt ändå.
 Vänner voro de båda två.

Tredje Läsningen.

Om fåglarna.

Der uti fönstret hängde ej längesedan en bur. I den bodde en grönsiska, hwilken jag fångat med nät i skogen. När våren kom, begynte hon qwittra. Då förstod jag, att hon wille ut i den fria luften. Jag sade till henne: hwad ger du mig, om jag släpper dig lös? Hon swarade: säg hwad du will. 5

Jag sade: kalla hit alla fåglar, som flyga i skogarna. Kalla hit alla dem, som simma på sjön. Om du kan lofwa mig det, blir du fri.

Hon swarade: mycket begär du af mig, som är så liten. Kan jag tvinga de stora örnarna att höra min röst?

Jag sade: säg dem, att jag will skåda Guds werk i fåglarna. Då skola de gerna lyda din röst för Guds äras skull. 10

Grönsiskan tyckte detta wara ett godt råd. Sedan hon lofwat hwad jag begärde, lät jag henne flyga. Länge dröjde hon ej, förrän hon kom tillbaka. Nu äro de icke långt härifrån, sade hon. De sitta till tusendetal på alla grenar i skogen. Borta på sjön simma tusende andra. Följ mig, så will jag wisa dig vägen. 15

Derpå flög hon lustigt bort. Jag gick den wäg, der hon flög förut. Så kommo wi till den stora skogen wid stranden af sjön. Der flaxade många fåglar öfwerallt, så att deras wingar susade likasom ett stormwäder. Jag frågade, förundrad, om alla dessa woro fåglar. Ja, sade grönsiskan. Wi igenkännas derpå, att wi alla wärpa ägg. När wi legat en tid på äggen, kläcka wi ur dem våra ungar, hwilka wi sedan mata i boet. Wår kropp är beklädd med warma fjädrar, hwilka wi fälla wissa tider om året, när wi rugga. Nya fjädrar wexa då i de förras ställe. Wår mun, som är af ben, kallas näbb. Wi hafwa två wingar, med hwilka wi flyga, under det att wi styra med stjerten. I wår kropp finnas fina luftrör, som göra oss lättare. Allt är så inrättadt, att wi kunna flyga i luften, likasom fisken simmar i wattnet. Somliga bland oss hafwa så små wingar, att de flyga tungt. Några fåglar flyga alldeles icke, utan springa. Många bland oss bygga konstrika bon af allehanda ämnen, som wi ditföra med näbben. Några få ibland oss bli gamla, men de flesta lefwa ej så länge som däggdjuren. De minsta lefwa knappt tre år. Många bland oss bo om sommaren i norden, men om hösten flyga de bort till warmare länder i söder. Sådana kallas **flyttfåglar**. Gud wisar dem vägen till främmande land. Gud wisar dem åter om våren tillbaka till norden. 20
25
30

När hon sagt detta, gömde sig grönsiskan darrande, ty der kommo de stora **rof-fåglarna**, som alla föda sig med mindre djurs kött. De gripa sitt rof med de långa klorna. De hugga det i stycken med sin krokiga näbb. Långt från Amerikas berg kom den stora kondoren, som är så stark, att han lyftar ett lamm i sina klor. Bredwid honom flög hans mindre broder, den grå gamen, som ser så grym ut med sin nakna hals. Efter honom kom den rofgiriga gladan med sin klufna stjert. Efter henne kom falksläktet, som har bland alla fåglar den skarpaste syn. Den stora örnen, som kallas fåglarnas konung, seglade i luften med utbredda wingar. Snabb som en pil, skjöt falken från höjden ned på sitt rof. Der pepo de små fåglarna kring den rofgiriga höken, som hotade uppåta dem. Der gömde sig uggla n med sina stirrande ögon för dagens ljus, ty hon smyger om natten helt tyst på sitt rof. Mins du den stora kattugglan, som drängarne spikade upp öfwer stallsdörren? Ganska ful war hon, men fulare ändå war ufwen, den största af ugglor nas slägte. Alla flögo de nu för att jaga i skogarna.

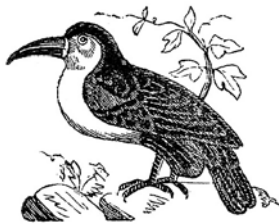
10

15

Ännu vågar jag ej wisa mig, sade grönsiskan. Kråksläktet, som kommer härnäst, är aldeles icke att lita på. Fråga dessa fåglar, så skola de swara dig, att de helst äta afskräden, som andra försmå. De skola swara, att de lefwa af wexternas bär. Men tro dem icke. Jag har sett dem snatta ägg ur småfåglarnas bon. Våra ungar äro icke säkra för dem. Der kraxar i trädet den swartgråa kråkan. Der skriker den swarta korpen, som på långt håll känner lukten af döda djur. Der skrattar den tjufaktiga skatan. Der bygger den swarta kajan sitt bo uti kyrktornet.

20

25

Det är så wackert om wåren, att höra **sång-fåglarna** sjunga i träden. Då glädes människans hjerta, ty fåglarnas qwitter prisar Gud. Kom, jag will wisa dig dem, som wackrast sjunga i gröna skogen. Om det nu wore natt, skulle du höra den grå näktergalens sång. Sällan kommer han hit till oss, men i stället ha wi den ljufliga talltrasten, som kallas nordens näktergal. När solen går upp i den herrliga morgonstunden, då äro wi många, som sjunga af hjertats grund. Der ser du röstjerten. Här qwittrar min syster, den lilla grönsiskan. Bofinken låter höra sin glada stämman. Den gula

30

35

kanariefågeln, som hitfördes fången från främmande land, sjunger ändå så muntert i burens fångelse. Der är steglitsan, lika wacker att se, som hon är att höra. Der är den gladlynta hämplingen. Men hwem är då hon, som drillar så herrligt högt upp uti luftens blå? Det är den länge väntade lärkan, hwars driller bebåda vårens ankomst.

5

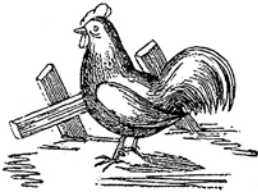
Många små fåglar kalla wi **sparf-fåglar**. Men alla sjunga ej lika wacker. Borta på taket qwittrar din granne, gråsparfwen. Sädesärlan wippar beständigt på stjerten. Stensqwättan trippar beställsam på stranden. Talgoxen klättrar i trädet. Domherren bröstas sig med sin röda bringa. Akta dig för gossens snara, du wackra sidenswans, som sitter på rönnbärs-
 10 klasen. Fånga, du gosse, hellre den swarta staren, som kan lära sig härma människors ord. Snabbswala, dig känna wi alla. Ständigt kommer du om våren tillbaka till ditt bo under takåsen. Ständigt flyttar du åter bort om hösten till warmare länder. Säg oss, om du der har träffat den minsta af alla fåglar, kolibri, som lefwer af blommornas honung. Säg oss, om du der har
 15 sett den brokiga papegojan, som går så illa med sitt enda par tår? Ofta ha wi hört henne prata i burens ord utan mening, dem hon icke förstår.

10

15

Känner du honom, som ropar kucku i skogen? Det är den gråa göken, som lägger sina ägg i andra fåglars bon. Twå af hans tår wändas framåt, men twå wändas bakåt. Sådana fötter har också hackspeten, som med sin hwassa näbb hugger hål uti träden.

20

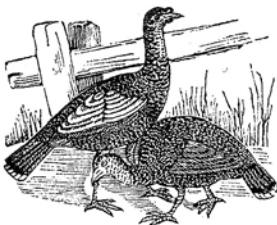

Jag satt engång på taket af din gård, sade grön-siskan. Der såg jag dina goda wänner, de tama **hönsfåglarna**, som gerna lefwa tillsammans i stort sällskap. Der gömde sig den oskyldiga du-
 25 fwan, kuttrande i sitt dufslag, undan hökens klor. På sophögen kråmade sig den trätgiriga tuppen, som galar sitt kuckeliku så bittida på morgonen.

25

När hans höna kacklar, pipa kycklingarna under hennes wingar. Men om tuppen tyckte sig wara något förnäm, så tyckte sig kalkonen wara ändå dubbelt förnämre. Han trippade så tillgjordt, som en högfärdig människa. Han skrapade marken med sina wingar, likasom wille han säga: hwem wågar

30

skratta åt mitt majestät? Alla dessa fåglar wille ogera komma till skogen. Jag lofwade dem, att de här skulle få träffa sina nära släktingar. Då kacklade de med förakt. Men gladare lefwer här i sin frihet den stora tjädern, som spelar om våren i trädets topp. Här leker orren i stora

35

skaror, fastän han ofta skrämmes af jägarens bössa. Här piper hjerpen så fint i småskogen. Snöripan, som är spräcklig om sommaren, blir om vintern helt hwit. Kalkonen, som alldeles icke wille kännas wid slägtskapen, wände sig hellre till den granna påfågeln, som nyss kommit hit från de
5 warma länderna. Då träffade kalkonen just på den rätta. Påfågeln, som war ännu högfärdigare, bredde i solskenet ut sin stjert med de lysande färgerna. Den afundsjuke kalkonen blef utom sig af harm. Genast anföll han påfågeln, som icke war sen att hugga tillbaka. Så stredo de båda, tilldess att de afplockat hwarandra alla deras fjädrar.

10 Der ser du den stora strutsen, som är hemma långt härifrån i den heta öknen. Han är den största bland alla fåglar. Flyga kan han ej, emedan hans wingar äro för små. Men han springer bättre än den snabbaste häst. När jägaren länge förföljer honom, för att af hans stjert få granna plymer, gömmer han, likasom haren, sitt hufwud i busken.

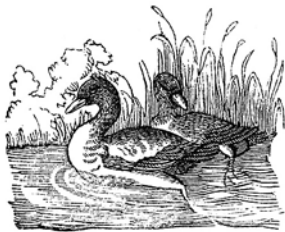

Der wid stranden gå fåglar med höga ben, för att plocka sin mat med den långa näbben. **Wadare** heta de, emedan de gerna wada i grundt watten. Der är den stora storken, som i andra länder bygger sitt bo på taket. Der är tranan, som utsträcker sin långa hals, när hon flyger. Der lurar hägern på fiskar. Der hwisslar spofwen. Der wadar beckasinen. Der knarrar kornknarren om qwällen i rågåkern.

25 Ofta, när du rott i din båt om sommaren, har du sett fåglar plaska i wattnet med deras breda näbbar. Främst simmar modren. Efter henne simmar hennes kulle, de gula ungarna. Dessa äro **simfåglarna**, som ha en simhud mellan sina tår. Den wackra tärnan slår ned

30 i sjön, för att fånga en löja. När fiskmåsen flyger till land, wäntar fiskaren storm. Stolt simmar den hwita swanen på de lugna fjärdarna. Hemma på gården kacklar den tama gåsen, men wildgåsen flyttar i stora skockar om hösten till warmare länder. Gräsanden simmar i wikarna med hela kullen af ungar. Ankan, som

går så illa till wattputten, är andens tama syster. Den swarta skracken fastnar ofta i fiskarens nät, när han dykar efter fisk. Högt flyger lommen med bakåt sträckta ben. Den rike mannen sofwer på ejdergåsens mjuka dun.

Ännu äro wi många, som jag ej hinner uppräknä, sade grönsiskan. Arterna i vår klass räknas till 5000 (femtusen). Ensamt af papegojorna finnas 200 (tvåhundra) arter. Af dufworna räknar man 100 (ettihundra) arter. Mycket olika inrättad är vår kropp, allt efter det lefnadssätt, som bäst passar för oss. Om rof-fåglarna stundom göra människan skada, så göra de öfriga deremot stor nytta. Somliga bland oss förtära ruttnande kroppar, hwilka annars skulle förpesta luften. Somliga uppäta många skadliga djur. Somliga nedswälja wexternas frön, hwilka de sedan gifwa ifrån sig der, hwarest aldrig den wexten funnits förr. De flesta fåglar äro för människan goda att äta. På våra dun sofwer barnet i waggan. Wilden gör kläder af våra fjädrar. Våra ägg äro en lækker mat. När människans lynne är tungt af bekymmer, då går hon gerna ut till att höra fågelsången i skogen. Lättare blir hon då i sitt sinne, ty den glada fågeln sjunger ett nytt hopp för hennes bedröfwade hjerta.

Wid dessa ord såg grönsiskan bedjande på mig, likasom wille hon säga: är du nu nöjd? Får jag nu min frihet tillbaka? Ja, sade jag. Nu är du fri. Då flög hon gladt under himmelens blå, för att hela sitt lif igenom besjunga Guds godhet.

Örnen.

En fiskare, som rodde på sjön, blef wittne till en märkwärdig strid. Högt uti luften flög en stor örn. Nära under wattenbrynet simmade en stor gädda, som jagade mindre fiskar. Örnen såg gäddan. Som en pil skjöt han ned ifrån höjden. Han slog sina hwassa klor uti gäddans rygg. Han försökte upplyfta henne från wattnet, för att flyga bort med henne. Men gäddan war honom för tung. Gäddan war honom för stark. När örnen märkte detta, sökte han, flaxande med utbredda wingar, lösgöra sina klor. Det lyckades icke. De sutto för wäl fast. Gäddan åter bemödade sig att dyka nedåt djupet af sjön. Men hon hade ej krafter att draga den stretande örnen med sig. Så kämpade båda dessa starka rofdjur länge. Slutligen tröttnade örnen. Gäddan, som war mera hemma i wattnet, drog då sin fiende med sig till djupet. Der omkom örnen. Men också gäddan kunde ej mera befria sig från den döda örnen, som qwarsatt på hennes rygg. Någon tid derefter flöt hon död upp på wattenytan. Då fann man örnens benrang, ännu fastsittande, med klorna inslagna i gäddans kropp.

Det har händt, att örnen bortfört små barn, som lekt uppå ängen. Detta skedde engång i Schweiz, der det finnes mycket höga berg. Örnen förde barnet till mat åt sina ungar i boet, som han byggt på en hög klippa. Men barnets fader, som wisste hwar boet war, klättrade dit. Der fann han sitt

barn ännu lefwande bland örnen's ungar. Örnen förswarade sitt bo med stort raseri. Först efter en swår strid, som kostade honom flera djupa sår, lyckades fadren befria sitt barn. Örnen blef dödad. Hans ungar togos lefwande. När de wexte upp, blefwo de ganska tama. Men för att de ej skulle flyga bort, klipptes
 5 deras ena winge kortare än den andra. – Örnen, likasom lejonet, brukas till en sinnebild af styrkan. Wissa stora riken bruka ännu örnen's bild till sitt wapenmärke. Andra bruka lejonets bild.

Fordom brukade falcken af förnäma personer inöfwas till jagt. Han fångades då helt ung. Derpå sattes han på ett tunnband, som beständigt
 10 swängdes omkring i tre dygn, så att falcken ej fick det ringaste sofwa. Derigenom förwirrades han så, att han förlorade minnet af sin frihet. Men han hade ännu qwar sitt naturliga begär att jaga andra fåglar. Prinsessor, som redo på granna hästar, förde falcken med sig, bunden med en rem wid deras hand. När då en annan fågel blef sedd i skogen, släpptes falcken lös. Genast flög han efter
 15 sitt rof. Om en stund kom han sedan tillbaka, förande bytet med sig. Sådana falkar betalades mycket dyrt af de rika.

Skatan.

Engång hände på en herregård, att en silfwersked förswann, utan att kunna återfinnas. Ingen annan kunde misstänkas för tjufnaden, än en stackars
 20 tjensteflicka, som hade twättat silfret, när det bars ut i köket. Flickan blef då anklagad för tjufnad. Hon nekade wisst dertill; men då hon ej kunde bewisa sin oskuld, blef hon förd i fängelse. Nu fanns i herregården en tam skata, som hoppade kring öfwerallt i rummen. Just när flickan skulle lida sitt straff, fogade Gud så, att hennes oskuld blef upptäckt. En gosse hittade
 25 högt på vinden skatans gömmor, som hon hade under takåsen. Der fanns den saknade silfwerskeden. Der fanns äfwen mycket annat, som förswunnit, utan att någon wisste hwart. Den tjufaktiga skatan hade fört alltsamman i näbben bort till sitt gömställe.

Swalorna och sparfwen.

30 Twå swalor byggde engång sitt bo ofwanför en stallsdörr. Snart märkte de, att en sparf flög in i boet. De försökte då att jaga honom bort. Men sparfwen behagade icke flyga, utan bet dem, när de försökte komma in. Då såg man något

förunderligt. Dessa två swalor kallade en stor mängd andra swalor till hjälp. Alla swalorna förde i munnen halm med lera. Dermed begynte de tillmura öppningen till boet, så att sparfwen helt wisst skulle ha dött af hunger, om ej en medlidsam gosse frälst honom derifrån. Swalorna fingo nu sitt bo tillbaka. Men de trufdes ej mera der, utan byggde sig ett annat bo.

5

Flyttfåglarna.

Icke alla fåglar flytta till wintern bort. Nästan alla roffåglar stadna qwar. Sparfwen fortfar att qwittra om wintern på taket. De flesta hönsfåglar bli qwar, men de tama skulle frysa ihjäl, om de ej finge husrum af menniskan. Flera små fåglar qwarstadna. Kråkan flyttar bort från norra Finland om hösten, men blir qwar öfwer wintern i södra Finland. Sidenswansen bor om sommaren i Lappland, men kommer ned till våra trakter wid winterns början. Somliga trastar qwarstadna här hela året, men annars flytta de flesta sångfåglarna bort om hösten. Alla wattenfåglar, som ej äro tama, flytta wid samma tid. Somliga flytta ej långt bort öfwer hafwen. Andra fåglar flytta flera hundra mil till de länder, i hwilka solen bränner het hela året om. I norra Tyskland fångades engång en stork, som hade en afbruten pil fastsittande under wingen. Denna pil war en sådan, som wilda menniskor långt borta i Afrika bruka wid fågelskytte. I Polen fångades en annan stork, som bar en guldkjed om halsen. På kjeden stodo inristade ord. En förnäm man i Ostindien, många hundra mil derifrån, hade låtit hänga kjeden kring storkens hals.

10

15

20

FLYTTFÅGLARNA.

I flyktande gäster
 På främmande strand,
 När söken J åter
 Ert fädernesland?
 När sippan sig döljer
 I fädernedalen;
 När bäcken besköljer
 Den grönskande alen;
 Då lyfta de vingen,
 Då komma de små.

5

10

Väg visar dem ingen
 I villande blå.
 De hitta ändå.

15 Du flyktande ande
 På främmande strand,
 När finner du åter
 Ditt fädernesland?
 När palmerna mogna
 I fäderneverlden,
 20 Då börja de trogna
 Den fröjdfulla färden.
 Då lyfta de vingen,
 Som fåglarna små.
 Väg visar dem ingen.
 25 I villande blå
 De hitta ändå.

Runeberg.

FÅGELN VID FÖNSTRET.

Hvem pickar på fönstret tick tick tick?
 Kom, öppna för mig ett ögonblick!
 Det blåser så kallt. På marken är snö.
 Jag har ingen mat. Jag måste dö.
 5 Blott jag uti stugan väl är inne,
 Så sitter jag nöjd på minsta pinne.

Så släppte barnen fågelen in.
 Så gåfvo de honom maten sin.
 Så gick en tid. Så gick vintern om.
 10 Men när den älskade våren kom,
 Då pickade fågeln igen på rutan.
 Fast ingen ville bli den förutan,
 Så släppte de den.
 Så flög han igen.
 15 Så sjöng han för Gud uti himmelen.

KANARIEFÅGELN.

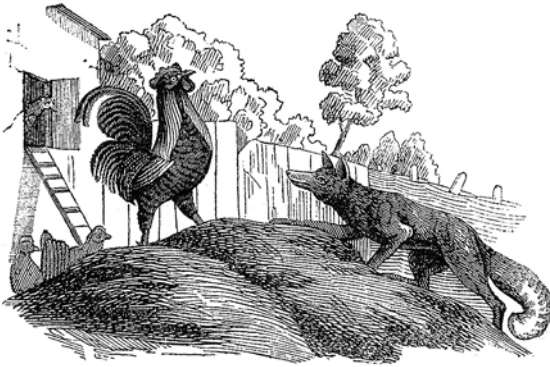
Du lilla fågel, nu är du död.
Nu tar du ej ur min hand ditt bröd.
Nu trippar du ej ur buren mer.
Nu flyger du ej på min axel ner.
Du sjunger ej mer din glada sång,
Som roade oss så mången gång.

5

Så gingo barnen i höga parken.
De gräfde en graf i den gröna marken.
Så lade de döda fågeln dit.
Sen satte de der en ros så hvit.
När aftonsolen så vackert blänkte,
På lilla fågelens sång de tänkte.

10

RÄFVEN OCH TUPPEN.

Räfven. En gåta jag vet. Hvem gissar den?
Tuppen. Nog gissar jag den. Så säg, min vän?
Räfven. Säg, hvem är den, som af högfärd låter
Sig narra så, att han sedan gråter?
Säg, hvilket af djuren slugast är?
Säg hvem den läckraste mat förtär.
Den gåtan tyckes ditt hufvud bråka.
Kom närmare blott, så få vi språka.
Tuppen. Aj, du mig spänner. Din klo är hvass.

5

10 Räfven. Nu har jag dig, tupp, uti min tass.
 Nu vill jag säga dig gåtan äfven.
 Det slugaste djur, det är just räfven.
 Det är just jag, som med litet prat
 Har fått mig i dag en läcker mat.
 15 Men den, som uti sin högfärd låter
 Sig narra så, att han sedan gråter,
 Det är du sjelf, du min hederstupp!
 Och derfor äter jag nu dig upp.

SPARFVEN OCH HÄSTEN.

Vid hafrekrubban der stod en häst.
 En hungrig sparf ville bli hans gäst.
 Säg, vill du unna åt mig också
 Ett litet korn? Får jag kanske två?
 5 Ät hvad du vill, sad' den goda hästen.
 Ty mer än nog har jag sjelf af resten.

Den gode delar sitt öfverflöd.
 Så led ej sparfven om vintern nöd.
 När sommaren kom till fågelns nästen,
 10 Begynte flugorna bita hästen.
 Då fångade sparfven dem igen.
 Så lönade han sin goda vän.

Fjerde Läsningen.

Om kräldjuren.

Min bror Anders och min syster Greta gingo en dag i skogen. De hade nu wuxit
 så stora, att de kunde sköta sig sjelfwa. Ganska wettgiriga woro de båda två.
 De tyckte ingenting wara så roligt, som att beständigt få lära sig något mer,
 5 än de visste förut.

När de kommo till den stora mossen innerst i skogen, tittade sköna gula hjortron fram ibland tufworna. Greta böjde sig ned för att plocka, men i det-samma fick hon i handen något klibbigt och kallt. Hu! skrek hon; jag fick en orm i min hand.

Anders, som war helt nära, sprang förskräckt till sin syster. Det är icke en orm, sade han; det är bara en liten oskadlig ödla. Jag will slå ihjäl henne med min käpp.

Greta sade: om hon ej gör någon illa, så låt henne lefwa. För din skull må hon behålla sitt lif, swarade Anders. Men något straff bör hon få, för det att hon skrämt dig. Ödla, du måste berätta oss något om dina släktingar ibland djuren.

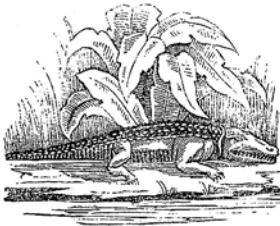
Gerna, sade ödlan, der hon med pickande hjerta låg uti gossens hand. Wi höra till djurens tredje klass, som kallas kräldjur. Förr har man kallat oss amfibier: det betyder djur, som lefwa på två sätt. Våra lungor äro så förunderligt inrättade, att wi kunna andas och lefwa både i watten och på landet. Derföre är också vår andedrägt ofullkomligare, än däggdjurens och fåglarnas. Och emedan djurens värme kommer af andedrägten, hafwa wi kall blod. För samma orsak kunna wi tåla större värme och större köld, än andra djur, utan att dö. De flesta bland oss ombyta årligen skinn. De flesta bland oss lägga ägg, ur hwilka ungarna sedan framkrypa i solens värme. På sena hösten, när det blir kallt, krypa wi ned på sjöarnas botten eller in uti jorden. Der ligga wi, förstelnade i dwala, under winterns köld. Men när jorden upptinar om våren, qwickna wi åter wid och krypa fram ur vår gömma. I de heta länderna äro wi både många och stora; men här i landet äro wi få och små. Menniskan afskyr oss och känner en rysning, när hon widrör oss. Men fastän några bland oss äro giftiga djur, äro likwäl de flesta alldeles oskadliga.

Följen mig till träsket, sade ödlan, så will jag wisa er flera djur af min klass. Nej, sade Greta. Det vågar jag aldrig; jag wet, att der finnas många ormar. Men Anders sade: war icke rädd; jag försvarar dig nog med min käpp. Så lofwade Greta följa honom; men ganska rädd war hon och såg sig ofta omkring, för att ej trampa på ormarna.

Efter en stund kommo de till en sumpig strand, der många stygga djur krälade uti gyttjan. Grodan satt och qwäkte wid sidan af putten, såsom hon brukar göra om våren. När hon såg barnen, hoppade hon med långa skutt ned till watten. Der hade hon lagt sina swarta ägg, som likna fiskarnas romm. Gif akt på de små grodorna, sade ödlan. Ganska underligt förwandlas de, medan de wexa. När ungarna krypa ur äggen, likna de fiskar med stora hufwuden och en liten qwick stjert. Då simma de, och då andas de likasom fiskar, och för man dem på det torra, så dö de. Men efter åtta weckor wexa der fötter

på deras kropp. Deras swans faller bort; de kunna då andas luft och lefwa på land. Grodorna äta wexter och fiskromm. Sjelfwa blifwa de många djurs mat. Fulast bland dem är den bruna paddan.

Här är vårt rätta hemwist, sade ödla n. Se bara de många små ö d l o r n a, mina bröder och systrar, som krypa så qwickt mellan stenarna. Wi ödlor äro smälare och längre än grodan. Wi ha fyra fötter och en spetsig swans. De små bland oss ha en fjällig kropp och lefwa mest af små maskar. Men om du will följa mig långt bort till det heta Afrika, så will jag wisa dig ödlor af mer än 15

10

15

20

(femton) alnars längd. En sådan ödla är den grymma krokodilen, som lurar på sitt rof i flodernas gytjtja. Gå ej att bada då uti floden. Krokodilen uppslukar dig i sitt ofantliga gap, eller afbiter han din kropp med sina spetsiga tänder. Ofta kryper han upp på flodens strand. Springer han efter dig der, så wik beständigt

undan åt sidan. Ty ganska snabbt är krokodilens lopp, när han springer rakt fram; men han har swårt att wända sin långa och styfwa kropp. Hans hud är så hård, att ingen gewärkula tränger derigenom, och den är fördelad i rutor med knölar uppå. I sanden lägger han sina stora hwita ägg, och han skulle mycket förökas, om ej ett litet däggdjur åte upp äggen.

Och will du följa mig bort till stora sjöar och haf i söder, så will jag wisa dig ett annat förunderligt kräldjur, som heter sköldpadda.

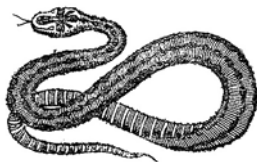

25

Hon bär öfwer ryggen ett tak af horn, lika som en sköld, och denna sköld är så stark, att man kan åka deröfwer med wagn. Under magen har hon en tunnare sköld, och mellan båda sköldarna framsticker paddan sin långa hals, sitt lilla hufwud och sina fyra fötter. Ser du henne ligga i solskenet på hafsstranden, så wänd henne blott på ryggen. Då kan hon ej mera wända sig om igen. Tag henne då och koka hennes kött, som är finare än kalkkött. Af det hårda skalet kan du sedan göra sköna kammar och dosor.

30

35

Gå ej nära det gamla stenröset; der krälar den fotlösa ormen. Se huru hastigt han rör sig framåt genom att sammandraga de ringar af fjäll, som omgifwa hans kropp. Hans långa tunga är spetsig och klufwen. Nu kastar han sig öfwer en groda. Han fasthåller henne med sina hwassa tänder. Men han tuggar henne ej, han slukar henne hel. Ser du

de två ihåliga tänderna i hans mun? Under dem har han en blåsa med gift. När han biter, klämmer han giftet ur blåsan. Giftet kommer då in uti såret och blandas i blodet; deraf dör den, som ormen bitit. Men somliga ormar ha ingen giftblåsa och skada ingen. Aldrig sticker ormen med stjerten. Hwarje år ombyter han sin hud. Jag har sett honom lägga ägg, ur hwilka ungarna krypa fram uti solvärmen. Men några ormar föda lefwande ungar. Liten wän, war försigtig, men war icke rädd. De ormar, som wistas här i vårt land, äro alla små. Den rödbruna kopparormen är icke giftig. Den swarta ringormen med sina hwita fläckar på halsen gör ingen för när. Men gå wackert ur vägen för den gråa huggormen, som har bruna fläckar på ryggen. Akta dig för den swarta huggormen och för den lilla espingen. De kunna göra dig illa, om du trampar på dem, när du går barfota på ängen.

Jag hörde engång en gammal ödla berätta om grufligen stora ormar, som lefwa uti de heta länderna. När man der går i skogen, hör man ibland ett rasslande ljud. Då springa de swarta människorna allt hwad de kunna. Ty då kommer den stora och giftiga skallerormen, som röjer sin ankomst dermed att stjerten skallar. En annan gång ser man något röra sig i de höga träden. Der krälar den stora kungsormen, som är 15 (femton) alnar lång och så tjock som en mans lår. Han kastar sig ned från trädet på hjorten, som lagt sig att sofwa i skuggan. Han lindar sig i ringar kring hjortens kropp; då är det wisst förbi med hjorten. Ja, han är så stark, att, när han lindar stjerten kring trädet, kan han med den öfriga kroppen ihjälkrama en ox. Det är bra, att hos oss ej finns någon kungsorm.

Har du ej wackrare djur att wisa oss? sade Anders misslynt. Nej, sade ödlan. Om ej Gud låtit några djur wara stygga och onda, skulle ej människan förstå att värdera de wackra och goda djuren. Wi kråldjur ha blifwit förhatliga för människan, alltsedan ormen först förledde Ewa till synd. Derföre har Gud satt en fiendskap mellan Adams slägt och ormens slägt. Ganska sorgligt är det för oss. Men också för oss skall friden komma i tidens fullbordan.

Seglifwade djur.

Jag såg engång en stackars tupp, som kökspigan halshögg, emedan han skulle stekas till middagen. Utan hufwud flög han till planket och satt der en stund, tills han dog. Sköldpaddan kryper en stund omkring, sedan hennes hufwud är afhugget. Icke är det roligt att se. En orm wrider sig ännu, sedan han huggits i stycken. En groda hoppar omkring, sedan man tagit bort hennes hjerta.

Ödlor har man funnit lefwande inuti träd, hwilkas bark wuxit öfwer dem. För sextio år sedan fann man tre lefwande grodor inuti en hård sten, som blef sönderslagen. Der måste de ha suttit i flera tusen år, alltsedan stenen fordom war mjuk. När man tog dem derifrån, begynte de muntert hoppa; men om
 5 en stund dogo alla tre. Sådana djur kunna också länge wara utan föda. Man har sett en stor orm swälta i två månader, utan att han magrade eller dog.

Ormarna.

En landtman i Amerika trampade på en skallerorm, som genast bet honom i stöfweln. Mannen brydde sig ej derom, emedan hans dräng slog ormen ihjäl.
 10 Men om en stund begynte den sårade foten swullna, och mannen dog. Hans son, som ärfde honom, begagnade fadrens stöflar. Om en liten tid sjuknade också han och dog. Derpå såldes stöflarna på auktion. En bonde köpte dem; men knappt hade han dragit dem på sig, innan han i sin tur sjuknade och dog. Nu företog man sig att undersöka de farliga stöflarna. Och hwad fann man
 15 uti dem? I den ena stöfweln qwarsatt ormens giftiga tand, och alla, som burit stöflarna, hade sårat sig på den och dött derutaf.

I Ostindien finnas personer, som kunna tjusa ormar. De blåsa derwid på en liten pipa. Snart kryper ormen fram ur jorden och dansar efter pipan. Några ha den makt öfwer stora ormar, att de kunna taga dem i sin hand och
 20 linda dem kring sin hals. Man brukar äfwen uppstoppa en död orms skinn, likasom man uppstoppa däggdjurens och fåglarnas skinn, så att de likna lefwande djur.

Draken och salamandern.

Sagorna berätta om mycket, som icke numera finnes i werlden. Stora bewingade drakar waktade gömda skatter och uppåto sköna prinsessor. I elden bodde
 25 den präktiga salamandern, som bar på sitt hufwud en gyllene krona. Nu är det annorlunda. Nu bor långt borta på Ostindiens öar en liten ödla, som flyger med wingar och som derföre kallas draken. Och i andra sydliga länder lefwer en liten fläckig ödla, som knappt är ett qwarter lång. Det är salamandern.
 30 Ingen gyllene krona bär han numera. Och faller han i elden, så dör han likt andra djur. Det är skada, att så är; men så är det.

GRODAN.

En groda såg en tjur. Hwad hände?
En hemlig afundseld dess stolta hjerta brände.
Hwad? Är jag ej så hög, så stor, som denna tjur?
Skrek detta plattaste bland alla kreatur.
Hon sen sitt gap mot wädret wände, 5
Sig spände och sig åter spände,
Tilldess hon sprack, det arma djur!
Så togo både hon och denna fabel ände.

Kellgren.

Femte Läsningen.

Om fiskarna.

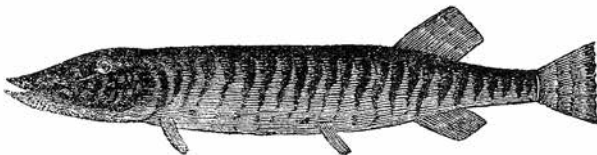
Anders och Greta följde en dag den gamle Simon, som rodde i en båt på sjön. Der lade Simon ut sina nät och fick många fiskar. Länge lågo de ej i båten, innan de dogo. Hvaraf kommer det, sade Anders, att fiskarna dö, sedan man tagit upp dem ur vattnet? Det kommer deraf, sade Simon, att fiskarna andas 5 in vatten genom munnen och släppa det åter ut genom gälarna. I vattnet finnes jemt så mycken luft, som fiskarna behöfva. Men när de upptagas ur vattnet, torka gälarna. Och då dör fisken, likasom landtdjuren dö i vattnet, emedan de ej der kunna andas.

Greta sade: hvarföre kan ej fisken klaga, när man gör honom illa? Simon svarade: han är stum, för det att alla djurs läten uppkomma af luften i deras lungor. Och fisken har inga lungor. Han lefver och dör i tystnad. Kanske bryr han sig derföre så litet om sina likar. Fisken har ej far eller mor, ej maka eller barn, som han håller utaf. Han har ej bror eller vän; han har ej bo eller bädd. Han har blott somliga ställen, der han hellre vistas. Likväl gå en del 15 fiskar i stora skockar, som kallas stim. Men om en blir anfallen, aldrig försvaras han då af de andra. Med sin stjert och sina fenor rör han hastigt sin hala kropp genom vattnen. Mången fisk har i sin kallblodiga kropp en blåsa med luft, som håller honom lagom upp, att han ej sjunker. När honorna lagt

sin romm vid stränderna, och när hanarna utsläppt sin mjölk på rommen, bryr sig fisken ej mera om sina ungar. Solen skiner på rommen. Då krypa ungarna sjelfva fram derutur och sköta sig sjelfva, medan de äro små. De äta vattenexternas frön och snappa upp myggan, som svärmar vid vatten-
 5 brynet. Snart blifva många ibland dem glupska rofdjur. Då hugga de med sina spetsiga tänder mindre fiskar och uppsluka dem otuggade. Fiskarnas stora nytta för menniskan är, att de mycket fångas och gerna ätas.

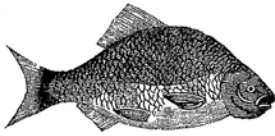
Låt oss stadna här, sade Anders. Här flyter den klara elfven ut i det stora hafvet. Här se vi både *sötvattensfiskar* och *saltvattensfiskar*. Och somliga lefva
 10 ibland uti sött, ibland uti salt vatten. Här simma *broskfiskar*, som ej ha riktiga ben inuti sin kropp, utan allenast brosk. Greta sade: akta dig, min bror; der simmar en orm. Anders sade: icke är det någon orm. Det är ju n e j o n ö g o n e t eller nätingen, som kan suga sig fast vid din hand och i stället för gälar har sju lufthål på hvardera sidan. Simon sade: nog känner jag flera broskfiskar;
 15 men icke äro de många. Ser du den stora fisken med sin långa tandlösa nos? Det är den svarta st ö r e n, af hvars romm man får den läckra kaviaren. Och långt borta i oceanen lurar den glupska h a j e n, som föder lefvande ungar och kallas hafvets tiger. Det är lycka, att han icke finns här i vår sjö.

De, som nu komma, äro *benfiskar*, sade Simon. De hafva en riktig ryggrad och reffben. Man delar dem också i *fjällfiskar* och *skinnfiskar*. Här slingrar sig å l e n, som föder lefvande ungar och mer än någon annan fisk liknar en orm. Om nätterna kryper han i det fuktiga gräset upp till ärtländerna. Här äro t o r s k e n och l å n g a n, som, fångade, torkas i solen och göras till lutfisk om julen. Här är l a k e n, deras släkting, med sin fina och läckra
 25 romm. I gyttjan på botten ligger den sneda fl u n d r a n, hvars ögon sitta blott på ena sidan af kroppen. Här är a b b o r r e n, som alla gossar så gerna meta. Här ser du den silfverfärgade gö s e n och den glupska g i r s e n med sin breda mun och sitt tjocka slem. Här simma den lilla taggiga spiggen och den vackra makrillen och den stygga, men välsmakliga s i m p a n
 30 med sitt oformligt stora hufvud. Här är m a l e n, den största bland alla sötvattensfiskar. Uppför forsen kastar sig med sin starka stjert den vackra l a x e n, som är den ädlaste fisk uti våra vatten. Bredvid honom simma hans släktingar, laxöringen, forellen, norsen och den välsmakande s i k e n. Likasom laxen, går han uppför floderna, för att der lägga sin romm
 35 i sött vatten. Här jagar flodernas varg, den glupska g ä d d a n, som ofta

uppslukar sina egna likar och sina egna ungar. Här går ett stim af millioner sillar hvarftals öfver hvarandra. Sillen flyttar långt i de stora hafven, jagad af otaliga fiskare och hafvets rofdjur. Blott sällan kommer han till vårt lands kuster. I stället ha vi hans halfbroder strömingen och hans lilla släkting hvasbuken, hvilken, likasom sillen, insaltas i fjerdingar och blir många människors mat. 5

Lägg nu din not uti sjön och drag ett godt varp, ty här komma stora stim af de värnlösa *blankfiskarna*, som ofta blifva de störres rof. Här simmar karpen, som rika personer uppföda i dammar. Rudan kommer; det är hon, som bor i det gyttjiga träsket. Nu har jag dig i noten, du breda brax! Der flyger en fiskmås. Akta dig för hans klor, du guldfärgade sarf! Akta dig för gäddan, du rödögda mör! Hvem plaskar så tätt der borta i vat-

tenbrynet? Det är den muntra iden med sina röda fenor och sin kullriga nacke. Der blänker den lilla silfverhvita löjan, som slår små ringar på ytan i solskenet om qvällen. Fånga åt mig, sade Greta, en lefvande löja. Jag vill föra henne till sällskap åt en främmande gäst. Hemma i vår kammare ha vi en lefvande guldfisk i en glaskupa med vatten. Han är hitförd med skepp ifrån aflägsna verldsdelar. 15 20

Fiskarna, sade Simon, äro likasom hemma från andra verldar i vattnets riken. De förstå icke oss, som lefva här i den klara luften. Och vi förstå blott ganska litet af deras lif i det dunkla djupet. Men vi förstå, att Gud vill befolka alla trakter af verlden med lefvande varelser, hvilka der bära vittne om hans allmakt och vishet. Och när så stora sträckor af jorden betäckas af vatten, så tänka vi glade: också dessa vida rymder äro ej öde uti Guds herrliga skapelse. Också der beprisas Guds heliga namn af hans skapade verk. 25

Hajen.

Den största hajen är femton alnar lång och kallas menniskoätaren. Hans svalg är mycket stort. Då käkarna spärras upp, kan han sluka en fullvuxen karl, och en hund kan krypa in och ut i hans mage. En norsk fiskare uppslukades af en haj. Två dagar derefter fångades samma haj. Man fann då fiskaren fullklädd och död uti fiskens buk. I Westindien hoppade några matrosar från ett engelskt fartyg att bada i hafvet. De hade enkom utsatt vakt. Då ropade vakten till dem: hajen kommer! Genast rusade alla till båten. Men den 30 35

siste matrosen hann ej mer än till hälften upp, innan hajen afbet hans båda ben, så att han dog. Matrosen hade en god vän, hvilken detta gick hårdt till sinnes. Han fattade en knif, hoppade i sjön, dykade under hajens mage och stötte knifven uti hans kropp. Förfärligt piskade odjuret vågorna med sin
 5 långa stjert. Men slutligen såg man det förblöda, vända sig på sidan och dö.

Gäddan.

Man brukar fånga hajen med stora jernkrokar, hvilka han slukar, när der är fläsk uppå. Gäddan fångar man med en krok af messing, på hvilken man satt en mindre fisk till bete. Ofta, när man då får gäddan, har hon uti sig en
 10 mindre gädda. Den mindre gäddan har uti sig en abborre. Den abborren har uti sig en löja. Så blir den svagare ofta den starkares byte. Gäddan griper med glupskhet efter allt, som blänker. Ofta narrar man henne att bita i en krok, som drages efter båten, fästad vid ett glänsande stycke messing. Många sagor finnas om gäddor, som uppslukat guldringar, dem man kastat
 15 i sjön. Från Uleåborg seglade engång ett fartyg söderut. Tre dagar efter dess bortresa köpte fartygets redare en fångad gädda. När man ränsade gäddan, för att koka henne till middagen, fann man i hennes mage en silfversked, som var märkt med fartygets namn. Ganska bekymrad blef då redaren, ty han fruktade, att hela fartyget sjunkit i hafvet. Men så illa var det ej. Kocken
 20 på fartyget hade af våda kastat en silfversked i sjön tillika med diskvattnet. Gäddan hade då sett skeden blänka och uppslukat den.

Laxen.

Han är så stark i sin stjert, att han ofta kastar sig tre alnar högt öfver vattnet. Man bygger för honom i forsen en pata af starka störar, hvilken ser ut som
 25 ett . När då laxen simmar upp emot strömmen, söker han sig in genom det trånga hålet. Men när han ej slipper längre i patan, vänder han om och hittar ej ut genom hålet tillbaka. Så fångas ofta flera hundra laxar om dagen vid Uleåborg. Andra fånga laxen med nät eller med krok. Och fastän han är så stark, dör han af ett litet slag på sin nos.

Om andra fiskar.

Fisken är van vid gräs uppå sjöbottnen; därför skyr han ej fiskarens nät. Ibland fastnar han i dem med sitt hufvud, ibland med sina fenor. Så fångas strömingen vid våra kuster i djupa nät, som kallas sköt och utläggas på grund uti hafvet till natten. Så fångar man äfven sillen. Många fiskar fångas i not, som lägges i ring kring grundare ställen och drages sedan för hvar gång till landet med långa tåg. Konungar och rike män uppföda fiskar i dammar. Deraf vet man, att gäddor och karpar blifvit mellan två och trehundra år gamla. Somliga fiskhonor ha nio millioner rommkorn uti sig. Det är så mycket, att om man räknade natt och dag, skulle man få räkna i flera veckor. Om nu hvarje rommkorn blefve en fisk, så vore visst alla vatten alldeles uppfyllda af fiskar. Men det allrämesta af rommen uppätes af andra fiskar eller af menniskor. Detsamma händer otaliga fiskungar, medan de äro små. Nu ha kloka menniskor lärt sig att utkläcka fiskromm uti lådor i vattnet. Sedan, när ungarna blifvit större, släpper man dem i sjön, för att fånga dem, när de äro fullvuxna.

GULDFISKEN I GLASKUPAN.

Du långväga gäst från fjerran strand,
 Hur blef du en fånge uti min hand?
 Hur bytte du bort din ocean,
 Der du var hemma, der du var van,
 Mot denna skimrande bur af glas?
 Här hör du väl inga stormars ras.
 Här går ej en våg i skum så hvit.
 Den glupska hajen ej vågar hit.
 Ja, intet har du att frukta här.
 Din mat är färdig, när du begär.
 Jag smular åt dig ditt hvetebröd.
 Jag fångar åt dig en fluga död.
 Då kommer du snällt till ytan opp.
 Då snappar du flugan med ett hopp.
 Förstorad syns genom glasets rand
 Din glänsande gyllne kropp ibland.
 Säg, mår du ej här som en liten prins?
 Och månne din barndoms sjö du mins?

20 Ack jo! En fånge är du ändå.
 Och skulle du än långt bättre få, –
 Lugn, trygghet, föda, du bytte dem
 Med glädje bort mot din barndoms hem.
 Långt hellre vill du i stormen ut,
 Ett rof för hafvets tyrann till slut,
 25 Än att som gyllene fånge än
 Beständigt längta till friheten.

Sjette Läsningen.

Om led-djur och blötdjur.

Medan Anders och Greta gingo hem genom skogen, sågo de myggorna dansa i solskenet. Se, sade Greta, ännu har ingen sagt oss något om myggorna. Anders sade: jag will säga dig hwad jag tror. Wi ha nu blifwit bekanta med de fyra
 5 första klasserna af det stora djurriket. Jag har hört sägas, att dessa klasser kallas de högre, emedan de ha skarpere sinnen och en mera utbildad kropp. Men femte och sjette klasserna kallas de lägre, emedan de anses för ofullkomligare i deras kropps byggnad. Sådant weta wisst andra bättre än wi. Jag tror blott, att allt, som Gud skapat, är för sitt ändamål alldeles fullkomligt.
 10 Och när jag noga betraktar myrornas stack eller spindelns wäf eller fjärilns puppa, så wet jag ej hwad som är bättre gjordt och fullkomligare att se uti hela djurriket. Låt oss hellre kalla femte och sjette klasserna naturens små barn. Ty nästan alla, som höra dit, äro helt små, ja ofta så små, att man ej kan se dem med blotta ögat.

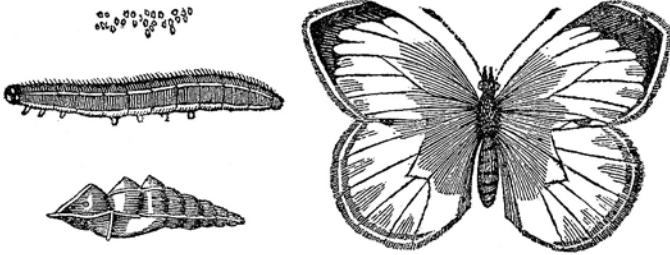
15 Greta sade: låt oss fånga en mygga. Hon skall berätta oss något om sina släktingar.

Myggan sade: wi höra till djurens femte klass och kallas **led-djur** eller insekter. Insekt betyder någonting inskuret, och vår kropp har likasom en inskärning mellan bröstet och magen. Från våra hufwuden framskjuta
 20 spröten, likasom horn, med hwilka wi känna oss före. Somliga bland oss hafwa ett litet sugrör, med hwilket wi insuga vår mat. Andra åter ha käkar och tänder. Våra ögon äro sammansatta af många helt små ögon bredwid

hwarandra. Derföre kunna wi se på engång åt flera håll, fastän wi ej kunna röra ögonen. Ingen bland oss har mindre än sex ben; men flera ha många ben. Ja, somliga ha 60 (sextio) par och 100 (hundra) par. Om sommaren lägga wi ägg, ur hwilka sedan små maskar, som kallas larfwer, framkrypa. Larfwer na äta snålt och wexa fort. Derefter spinna de in sig i en hylsa, som kallas puppa, och se ut som döda.

Wänta litet, sade Greta; jag wet hwad du menar. Jag tog engång i vårt kål-land en sådan larf, som åt stora hål uti kålbladen. Jag lade honom i en glasburk och gaf honom hwar morgon friska blad att äta. En morgon war larfwen borta, och i hans ställe hängde der uppå bladet en guldmask. Se, sade jag, nu är masken död och har en lik-kista af guld. Men efter två weckor såg jag åter på maskens graf. Då hängde der på det wissnade bladet ett tomt skal, och bredwid bladet satt en grann fjärl, som krupit ut ur guldmasken. Och när jag öppnade fönstret, flög han muntert med sina stora wingar i solens sken och sög honung ur blommorna.

Ja, sade Anders. Jag har läst något derom. Jag har en bok, uti hwilken allt detta är ritadt. Öfwerst till wenster ser man de små äggen, som fjärln har lagt uppå bladet. Under dem ser man larfwen, som krupit ur ett ägg och sedan har wuxit större. Under honom ser man puppan, i hwilken han spunnit in sig och ser ut som wore han död. Men till höger ser man den stora hwita kålfjärln, som krupit ur puppan. Gud will, att hans werk blifwa ständigt mera

fullkomliga. Menniskan här på jorden liknar en larf, som äter af jordens stoft. När hennes kropp dör och begrafwes i mullen, då tänka de oförståndige, att allt är förbi. Men så är grafwen den puppa, ur hwilken människans själ, fullkomligare och friare, stiger till Gud, lik en fjärl i solens sken. Och så är blott det första förgånget; och så börjar för menniskan ett nytt och bättre lif.

Greta sade: dö icke alla led-djur bort om wintern? Nej, sade myggan. Somliga frysa ihjäl, och då komma nya ur äggen, när det blir wår. Men somliga ligga i dwala och qwickna åter wid, när det blir warmt. Och några bland oss äro giftiga. Andra göra stor skada genom att uppäta nyttiga wexter. Andra

äter suga människans och djurens blod. Men af somliga har människan både nytta och fägnad.

Nu blef ett sus i luften och ett krypande på marken rundtomkring. Der kommo **skalbaggarne**, som hafwa tunna wingar under hårda skal. När de
 5 flögo, måste de först upplyfta skalen. Der surrade torndyfweln, som bor i gödselhögarne och wältrar sig owigt på wägen i solskenet. Der kröp lysmasken, som brukar om nätterna glänsa i det fuktiga gräset. Der war jungfru Marias nyckelpiga. Der war knäpparen, som spritter upp, när man lägger honom på rygg. Der flögo den granna guldbaggen och den gröna
 10 spanskaflugan, som sönderstötes och bredes på plåster. En ful skalbagge kallades dödgräfwaren. Det är hans larfwer, som uppäta de döda i jorden. Mycket oskyldigare war den lilla wäggsmeden. Han hamrade i wäggen alldeles som när en klocka knäpper. Då wet man, att han äter hål uti trädet.

Der hoppade **rätwingarne**, som göra så långa skutt med bakbenen. I gräset
 15 pep den lustiga gräshoppa, som i stora swärmar uppäter fältens gröda uti de heta länderna. Der hörde man syrsan, som piper bakom ugnen i bondens stuga. **Skinnbaggarne** kröpo på wexter och djur. En af deras larfwer hade ett hwitt skum omkring sig på stjelken, och barnen ansågo skummet för ormspott. Den gröna bladlusen gjorde wexterne stor förtret, likasom
 20 den röda wägglusen gör åt människorna. Icke är torrackan mycket wälkommen i köket. Bättre är då den lilla konsjonellen, af hwilken man gör en så wacker röd färg i Amerika.

Sedan fladdrade der de wackra **fjärilarne**, som lefwa sitt korta och glada
 lif uti sommarens värme. Deras wingar skimrade uti de grannaste färger.
 25 Somliga flyga om dagen, såsom kålfjäriln och näselfjäriln; men den lilla hwita malen, hwars larf äter hål uti kläder och möbler, flyger mest nattetid. Ett slägte bland nattfjärilarne kallas spinnare, emedan deras larfwer spinna omkring sig puppor af mycket fina trådar. En sådan spinnare är silkesmasken, en larf, som lefwer af mullbärsträdets löf.

30 Ja, sade Greta, det har vår mor berättat. Hennes bästa halsduk är afsiden, och det är wäfdt utaf silke. I de södra länderna uppfödas många millioner silkesmaskar. När de wäl spunnit in sig, härftar man af från deras puppor det fina och starka silket.

Sländorna flögo öfwer wattnet med sina fyra långa och florslika wingar.
 35 Bland dem såg man dagsländan, som lefwer blott en enda dag, och trollsländan, som har så lysande färger. Der flög myrlejonet, hwars listiga larf gräfwär en grop i sanden och fångar de myror, som nedfalla deri. Der flögo **steklarne**, som ha i stjerten en gadd, hwarmed de sticka. Der surrade

getingen, som är så smal om lifwet och hwars bo liknar en boll af grått
 papper. Det flitiga biet samlade honung och wax i de konstiga kamrarna af
 sin bikupa. Humlan surrade öfwer blommorna, och på marken

drog den ihärdiga myran strån till sin stack, der hon bor öfwer
 wintern. Efter steklarne kommo de **twåwingade**. Bland dem
 kände Anders och Greta sina goda bekanta, den näswisa gråa
 husflugan och den surrande brömsen. Greta jagade bort från sin hand
 den blodgiriga myggan, som sjunger så förtretliga wisor, när man gerna
 will somna om sommarqwällen. Men ännu många andra förtretliga kräk
 funnos här uti skogen. Man hade all möda att akta sig för de obewingade
kryparne. Lusen kröp att söka en bostad i osnygga människors hår.
 Loppnan, som hoppar så långa skutt, war stadd i ett dylikt ärende. Mellan
 trädens grenar spann spindeln sitt nät och satte sig i dess midt för att lura
 på flugor. Här fanns ej den giftiga skorpionen, som i de södra länderna
 bor under husen och sticker människor med en gadd i sin stjert. Den mörk-
 bruna kräftan gick baklänges i ån och blef röd, när hon kokades. Grå-
 suggan och mångfotan gömde sig, stygga att se, under stenar på marken.

Medan han war i skogen, sökte sig Anders **maskar** till bete, ty han wille
 om qwällen ro ut för att meta. Berätta mig något om dina bekanta, sade han
 till den röda metmasken, som kröp under grästorfwan.

Masken sade: jag hör till **blötdjuren**. Wi ha en mjuk och slemmig kropp
 utan leder och fötter. Likwäl kunna wi röra oss, som ormen, genom att sam-
 mandraga och åter utsträcka vår kropp. Inbördes äro wi mycket olika. Som-
 liga ha en mjuk och naken kropp. Somliga äro betäckta med hår, och somliga
 bo i ett hårdt skal, wid hwilket de äro fastwuxna. Somliga ha ögon, men andra
 ha inga ögon. Ingen bland oss har wingar att flyga. Wi bo för det mesta i wattnet
 eller i jorden. Några bland oss ha sin bostad i människors och djurs inelfwor.
 Sådana göra sjukdom och skada; ja, det finns också giftiga maskar. Men de
 flesta äro oskadliga djur, som tjena andra till föda, och af några har människan
 nytta till mat och prydnader.

Anders bad Greta komma att se uppå blötdjuren. Här war tagel-
 masken, som liknar ett swart tagelstrå. Här woro spolmasken och
 binnikemasken, som födas och lefwa i människans tarmar. Af dem har
 mången en stor plåga. Wid sidan af den lilla metmasken såg man den stora
 daggmasken, som nyss krupit ur jorden strax efter regnet. Här war den
 swarta blodigeln, som pålägges för att utsuga blod, när någon är sjuk. Här
 kröp den lilla blöta snigeln på stenarna. Långsamt drogo sig **snäckorna**
 fram med sitt wridna skal. **Musslorna** åter bodde likasom i en dosa med kupigt

lock. Här woro perlmusslan, i hwars skal man finner de äkta perlorna, och perlemor musslan, af hwars skal man gör knappar och andra wackra saker. Ute i hafwet hängde ostran fast wid en klippa och fångades der till en läcker mat för menniskan. Engång, sade Anders, sökte jag snäckor i barlast, 5 som man kastat ut från ett skepp. Der woro många olika slag; der woro stora högar af nästan idel sönderkrossade snäckskal.

Men om jag kunde gå uppå hafwets botten, huru otaliga snäckor och musslor skulle jag der ej plocka! Der skulle jag finna den stora jättemusslan, som mellan sina skal kan afknipa ett mindre ankartåg. Der skulle jag se de 10 förunderliga **stråldjuren**, som ha mage och mun och armar, men ej något hufwud. Somliga bland dem likna alldeles ett slem, som rör sig i wattnet, och barnen kalla dem sjökalfwar. Andra åter heta sjöstjerner och ha omkring sig ett skal. Andra sitta till oräkneligt antal fastwuxna likasom på greniga träd, hwilka de sjelfwa bygga. Så bygga korallerne höga röda skogar af 15 sten på hafwets botten. Och af korallerne gör man präktiga halsband.

Men dessa äro ej djur, sade Greta förundrad. Jo, sade Anders, somliga ha ansett dem för wexter, och andra ha ansett dem för stenar. Likwäl äro de djur, som äta och röra sig; men de wexa tillsamman med sina skal. Och när många 20 millioner sådana små djur wuxit ihop, blir deraf en stenskog eller en klippa, på hwilken fartyg kunna förlisa i sjön. Dessa djur kallas för sin likhet med wexterna **djurwexter**. Och utom dem finnas ännu andra ytterst små, som kallas **infusionsdjur**. De finnas öfwerallt till oräkneligt antal i wattnet och troligen äfwen i luften. De flesta bland dem kunna ej ses med blotta ögonen. Men stundom, när man betraktar en droppe watten med förstörande glas, ser 25 man otaliga sådana små warelser lefwa och strida i den enda wattendroppen.

Aldrig mera törs jag dricka watten, sade Greta. Anders skrattade. Hwarföre törs du ej det? Hwar dag äta wi eller dricka wi många tusen af dessa små djur, utan att wi weta deraf, och de göra oss ingen skada. Men nu ha wi sett de sista och lägsta af djurrikets inwånare. Högst och öfwer alla djur står 30 hela skapelsens herre och konung, menniskan. Dernäst komma däggdjuren, som näst henne äro de rikast begåfwade. Dernäst komma fåglarna; sedan kräldjuren; sedan fiskarna; sedan led-djuren. Och för hwarje klass lägre nedåt se wi några af djurens förnämsta kroppsdelar likasom bortfalla eller förändras. Slutligen se wi bland de lägsta djuren sådana warelser, som stå 35 på gränsen till wexternas rike och likasom binda dessa båda den lefwande werldens stora riken tillsamman. Ty Gud i sin allmakt har welat knyta hela sin skapade werld ihop, det ena wid det andra, så att ingenstädes en tom lucka åtskiljer raden af hans skapade werk. Englarna, menniskorna, djuren,

wexterna, stenarna, alla gå likasom i rad, den ena fullkomligare än den andra. Så ser man alltid de, som äro hwarandra närmast, med sina egenskaper wid-röra hwarandra. Detta är skapelsens stora kedja, hwars början och slut äro hos Gud, som allt werkar i alla.

Gräshopporna.

5

När man om sommaren går på ängen, hör man gräshoppan sjunga i gräset. Detta gör hon ej med munnen, utan genom att gnida vingarna eller bakbenen emot hwarandra. Ganska oskadlig är den lilla gräshoppan här i vårt land; men i warmare länder kan hon göra en gruflig förödelse. I bibeln omtalas de stora landsplågor, dem Gud sände ut öfwer Egyptens land. Deribland omtalas äfwen gräshoppornas härjningar. Sådant låter Gud ske af naturliga orsaker. Det händer nemligen somliga år, att gräshoppan förökar sig ofantligt i sina hemtrakter borta i Asien. Då der ej mera finnes något att äta, flytta de tallösa swärmarna bort till andra länder. Der slå de ned som en mörk sky öfwer åker, äng och skog och förtära inom få timmar allt, som är grönt. Då uppådas allt folk i nejden för att utrota landsplågan. Roffåglarna samlas i mängd för att uppäta gräshopporna. Ofta händer, att vinden drifwer millioner af dessa små kräk utåt hafwet, der de nedfalla och drunkna. Så förgås de wanligen inom en kort tid. Mångenstädes i söderländerna äter folket gräshoppor, hwilka saltas, rökas eller torkas i solen.

10

15

20

Biens hushållning.

Fiskarna, som ofta följas åt i stora stim, weta ej af wänskap och hjälpsamhet inbördes. Desto mera finner man dessa egenskaper hos några bland insekterna. Icke alla bland oss ha sett ett bi, men alla ha sett humlor och getingar. De lefwa, likasom biet, många tillsammans i gemensama bon. Biens bon kallas kupor. Förståndiga menniskor bygga åt bien en färdig kupa, der bien sjelfwa få göra inredningen. Kom, så gå wi till den stora kupan i trädgården. Der finnes en enda drottning, som kallas w i s e n och tillika är alla biens moder. Hon bor i den största kammaren; alla de andra tjena och uppassa henne. I samma kupa finnas 700 (sjuhundra) hanar, som kallas d r ö n a r e, emedan de äro tröga djur, som icke arbeta. Men 10 till 15000 (tio till femton tusen) arbetsbin äro kupans könlösa inwånare. Dessa äro de minsta och flitigaste;

25

30

man ser dem ständigt flyga omkring på blommorna. Wid sina ludna ben hemföra de blommornas frömjöl, hwilket andra bin förtära och åter utsweetas som wax genom de sex ringarna i deras kropp. Af waxet göra de i kupan sexkantiga kamrar, i hwilka de bo. Der förwara de honungen, som de sugit
 5 ur blommorna och hwilken de äta om höst och vår; men om wintern sofwa de mest i dwala. Många små kamrar äro bestämde för ungarna. Der lägger wisen ett ägg i hwar kammare. Ur ägget kryper en larf. Strax äro arbetsbien tillhands och mata larfwen, tilldess att han blifwit en puppa. Nu inmurats puppan uti sin kammare; dörren tillsmetas med wax. Någon tid förgår. Då har
 10 det nya biet i puppan fått sin rätta skapnad, kryper ut och begynner genast arbeta. Så förunderlig är djurens instinkt. – Menniskan skattar bikuporna. Af waxet stöper man ljus, och dermed waxas tråden, när skraddaren syr. Honungen samlas och brukas till söta drycker. Men reta ej bien; du kan då få hela swärmen öfwer dig. De sticka dig med sin skarpa gadd, och man har
 15 sett en biswärm döda en stor häst.

Myran.

Nu gå wi till myran. Låt oss lära af henne hwad endrägt, flit och ihärdighet förmå här i werlden. Dessa bewingade myror äro hanar och honor, som flyga en tid i stora swärmar omkring och likasom regna ned; men sedan fälla
 20 de wingarna. De äro lata och lemna all möda åt arbetsmyrorna. Men så äro dessa så mycket flitigare. De göra alla sysslor, bygga stackar, samla mat och ha wård om ungarna. Stacken, som du ser, är ej mycket hög; likwäl bo många tusen myror tillsamman uti dess kamrar och wåningar. Hela sommaren dit-släpa de barr till byggnadsämne och små insekter till mat. Ser du den lilla
 25 myran, som drager ett stort strå baklänges? Strået är henne för tungt; hon rår ej dermed. Men icke lemna hon sitt arbete halfgjordt. En af kamraterna skyndar dit. Båda hjälpas åt med förenade krafter, och ändtligen få de makt öfwer strået. Wi kasta en liten qwist uti stacken; myrorna springa deröfwer och söka få qwisten bort. Wi ditkasta en torndyfwel; myrorna inbilla sig
 30 att torndyfweln anfaller dem. De förswara sig tappert; torndyfweln står sig rätt illa och söker af alla krafter att slippa sin wäg ur stacken. Ormen, som är så mycket större, aktar sig nog att komma i myrstacken; då är han wisst förlorad. Så flitiga, kloka, hjälpsama och tappra äro myrorna. Förstör man deras stack för att slå den i hett badwatten åt sjuka menniskor, så ser man
 35 myrorna med mycken brådska bortbära sina ägg och sina hwita puppor. De

börja då genast att bygga en ny stack. Myran utrotar många skadliga insekter i trädgårdarna; men beswärligt är det, när man sätter sig i det gröna gräset, der myrorna ströfwa omkring.

Spindeln.

Wackrare är det att betrakta den arbetsama myran, än den rofgiriga spindeln. 5
Men hans märkwärldiga klokhet måste wi dock beundra. Ser du, der will en spindel spinna sitt nät mellan två grenar af hallonbusken. Då räknar han ut hwarifrån vinden blåser. Sedan spinner han wid ena grenen en hängande tråd och låter vinden blåsa tråden fram till den andra grenen. Nu har han en brygga mellan de båda grenarna. På den bryggan springer han fram och 10
tillbaka för att bygga sitt nät. Han spinner tråd wid tråd, och alla trådarna gå ut från en medelpunkt, likasom strålarne i en stjerna. Nu är nätet färdigt. Då sätter sig spindeln att lura i medelpunkten. Der surrar en bröms. Han är för stor; han flyger twärsigenom nätet. Strax skyndar spindeln att bota det söndriga. Tålamod bara! Der kommer en fluga. Hon fastnar i nätet. Förgäfwes 15
söker hon arbeta sig lös. Spindeln skyndar till henne, spinner omkring henne likasom ett nystan af slemiga trådar, dödar henne och suger ut safterna ur hennes kropp. Derpå sätter han sig åter på lur. Nu kommer en liten fjäril. Skall han förmå bryta sig wäg genom nätet? Nej, han fastnar, han trasslar in sig. Spindeln kommer. Stackars fjäril, nu är det wisst förbi med dig. Men 20
nej, låt oss hjelpa honom. Nu slita wi sönder nätet. Spindeln flyr, och fjäriln fladdrar tacksam bort till blommorna på ängen.

BIET OCH DUFVAN.

Ett bi föll plötsligt i en å.
En vänlig dufva såg derpå
Och, utaf ömkan för den lilla,
Flög så beställsamt strax åstad
Att från ett träd med näbben spilla 5
I vattnet ned ett litet blad.
Och biet sig på denna färja
Fick lyckligt ur sin sjönöd berga.

10 Kort tid derpå en aftonstund
 Satt dufvan i en löfrik lund
 Och pickade så glad på knoppen.
 Vid solens milda afskedsblick
 En jägare i nejden gick,
 På dufvan sigtande i toppen.
 15 Han efter rofvet såg sig om;
 Men i detsamma biet kom
 Och gaf ett stygn, som kändes svida.
 Puff! Nu for skottet, men på sida!
 Och frälst flög dufvan bort. Min vän,
 20 Så lönar sig välgerningen.

A. M. Lenngren.

DJURENS EGENSKAPER.

Var som ett lejon tapper, ädelmodig.
 Men var ej liksom tigern grym och blodig.
 Haf dufvans oskuld. Var som lammet from,
 Men ej som katten falsk, som åsnan dum.
 5 Kryp ej som hunden; men, som han, var trogen.
 Var fri och glad som fågelen i skogen.
 Var klok, men icke bakslug som en räf.
 Var ej som tjuren envis, styf och sträf.
 Var båd' till kropp och själ så ren som svanen.
 10 Var stum som fisken uti oceanen
 Med andras hemligheter. Var så qvick
 Som ekorn. Ej af usel afund sprick
 Som grodan. Ej af harens rädsla skaka.
 Gå framåt, ej, som kräftan går, tillbaka.
 15 Var ej som vargen glupsk, som ålen hal,
 Som svinet osnygg. Bär ej i ditt tal
 Som ormen klufven tunga. Stig som örnen
 Mot skyn, och sof ej bort din tid som björnen.
 Var rask som hästen, ej som snäckan sen.
 20 Bär ej en prålig stjert på stygga ben
 Liksom på fågeln. Ej liksom kalkonen

Dig kråma efter nyaste fasonen.
 Var icke andras apa. Är du ung,
 Så sjung ej korpalåt; som lärkan sjung.
 Var flitig som en myra. Sök att läska
 Som biet honung också ur det bäska.
 Arbeta, som korallen gör, ett verk
 För seklerna. – Allt detta noga märk,
 O menska, du, som herrskar i naturen!
 Så kan du lära mycket än af djuren.

25

30

Sjunde Läsningen.

Om vexterna.

I det lilla huset nära herrgårdens grind bor en gammal man. Det är trädgårdsmästaren, som arbetar så flitigt med sin spade och sin kratta i trädgården. Han ser god och vänlig ut, såsom man blir, när man ständigt
 5 umgås med det vackra uti naturen. Han kallar träden sina skolgossar, och blommorna kallar han sina små flickor. Han håller af dem, likasom en god fader håller af sina barn, och man kan tydligen se, huru de trivas under hans vård. Vexterna äro all hans rikedom, och de löna hans möda mångdubbelt. Han kan ej förstå, huru lättsinniga menniskor ha hjerta att
 10 göra vexterna skada utan något slags nytta. När han ser en gosse förderfva trädets bark, säger han till gossen: tänker du på hvad du gör? Detta träd ger prydnad och skugga åt hela nejden. Menniskor och djur ha glädje deraf uti långa tider; men du skadar för ro skull det, som behöft många
 15 år för att vaxa upp.

Och till andra gossar säger han: vill du med ringa möda göra något vackert, som du och andra länge ha glädje af, så plantera ett träd. Det vexer, medan du sofver.

Och till flickorna säger han: sätt blommor om våren i din trädgård och om vintern i dina krukor. Vårda dem väl, och vattna dem ofta. Det fröjdar
 20 menniskans hjerta, när hon ser det oskyldiga på jorden vaxa och blomstra under hennes vänliga vård.

Ofta, när jag gick genom grunden, bad han mig komma in uti trädgården. Der sade han mig sköna lärdomar om vexternas mångfald. Och hvad han sade vill jag nu säga för dig. Men allt kan du ännu icke förstå. Det finns ännu mycket att lära, när du blir äldre.

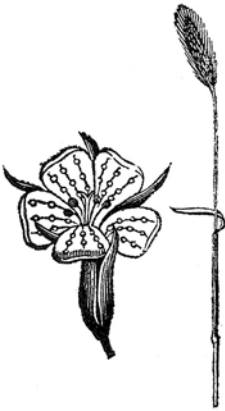
5 Kom, min bror, kom, min syster, så gå vi ut i den stora skogen. Der finnas många vexter. Hvaraf veta vi, att de ej äro djur? Deraf, att vexterna ej känna, om vi röra vid dem; och deraf, att de ej som djuren kunna röra sig sjelfva fram och tillbaka.

Hvaraf veta vi då, att de ej äro stenar? Deraf, att vexterna först äro små
10 och sedan vexa större; deraf, att de tillvexa inifrån genom safternas omlopp; deraf, att de behöfva mat, att de lefva en tid och sedan dö.

Se, hela jorden är Guds vackra trädgård. Der har Gud planterat de mest olika vexter, alltifrån den höga furan, som sträcker sin topp emot molnen, ända ned till det lilla möglet, som vexer på en brödbit i skåpet. Men alla
15 vexter äro lika hvarandra deruti, att de vexas af frön; och hvarje vext ger åter frön till nya vexter, som äro af samma slag.

Kom, sätt dig här i gräset under rönnens grenar. Hela rönnen är hvit af blommor, som sprida omkring sig en behagelig doft. När dessa blommor vuxit en tid, falla blombladen af, och då vexer i blommans ställe ett
20 rönnbär, som är en frukt och har uti sig flera frön. När fröet nedfallit i mullen, sväller det ut af värme och fuktighet. Sjelf dör det; men ett nytt lif vexer derur. Då skjuter ur fröet först en tråd nedåt och kallas rot; och då säger man: vexten gror. Derefter stiger ett eller två fina blad uppåt och kallas hjertblad, hvaraf sedan blir en stjerk eller en stam. Roten grenar sig
25 åt många håll och suger näring ur jorden. Stjelken eller stammen skjuter nya skott, som vexas ut till qvistar och grenar. Grenarna bära sedan löf eller blad, som suga näring ur luften. När då sommaren kommer och vexten blifvit större, slår den ut knoppar och börjar blomma. Efter blommorna vexer sedan frukten, som åter bär uti sig nya frön, och af fröen
30 vexas der åter nya vexter.

När vi se noga på blommorna, så se vi uti några likasom en tråd eller en knapp stå fram. Af denna tråd blir sedan frukten, och dessa blommor äro honblommor. I andra blommor framsticka en eller flera smala trådar med en liten mjölig knapp uti spetsen, och dessa äro hanblommor. Men
35 oftast sitta hanar och honor på samma vext och i samma blomma. Gif akt på den lilla blomman, som är tecknad här vid sidan i boken. Det är en åker-ros. Midtuti blomman står en liten tråd, som är klufven i spetsen; det är honan (pistillen), ur hvilken sedan fröen vexas. Rundtomkring den stå

fyra andra trådar med en knapp i spetsen. Dessa trådar äro hanar (ståndare). De spetsiga bladen, som nedtill omgifva blomman, kallas blomfoder; men de fem bladen, som utgöra sjelfva blomman, äro blombladen. Den andra vexten vid sidan är ett råg-strå med dess ax.

Somliga vexter, såsom svampar och mossor, ha inga blommor; men alla vexter ha frön. Ett sädesstånd ger mellan 50 och 100 frön. Somliga träd ge ända till 500 000 (femhundratusen) frön på en enda sommar. Och likväl kunna vexterna fortplantas på flera olika sätt. En dag såg jag trädgårdsmästaren skära en qvist utaf pilträdet och sticka qvisten i våt jord. Sedan bröt han en qvist af åbrodden och stack äfven honom i jorden. Hvarföre gör ni så? frågade jag. Det skall du förstå efter en eller två veckor, sade trädgårdsmästaren. Så gick det. Efter den tiden begynte pilqvisten och åbrodden skjuta små gröna skott ur stammen. Då förstod jag, att de på samma gång skjutit små rotskott ned uti jorden. Och så blef der af pilqvisten en hel pil, och af den brutna åbrodden blef en hel åbrodd. En sådan qvist kallade trädgårdsmästaren stickling. Men när han nedböjde qvisten, utan att först skära af den, och lät den slå rotskott, kallade han sådant aflägg.

En annan gång såg jag trädgårdsmästaren skära en gren af äppleträdet och inpassa den mycket noga i en vexande rönn. Efter en tid begynte den grenen bära äpplen, medan hela det öfriga trädet bar rönnbär. Det var ganska förunderligt. Ser du, sade trädgårdsmästaren, nu har jag ympat äpplen i rönnen.

Hvaraf kommer det, att löfven visna om hösten? Det kommer deraf, att safterna icke mera stiga i trädets ådror, när värmen och ljuset minskas. Då hvilat vexten, likasom djuret soffer. Om vintern äro de flesta träd i dvala; men vill du om våren försöka att afskala trädets bark, så får du se, huru den åter är våt på insidan. Då stiga safterna ånyo, och deraf slå löfven ut. Somliga djur sofva med öppna ögon. Och så sofva barrträden om vintern, fastän de äro gröna hela året om. Men i de heta länderna, der det beständigt är sommar, sofva vexterna ganska litet.

Jag har sett vexter, som lefva i många år och som derföre kallas mångåriga. Sådana äro träden, af hvilka några bli flera tusen år gamla. Men de vexter, som ena året gro och andra året blomma och sedan visna, kallas tvååriga. Sådana äro kålen och moroten. Och de, som lefva endast från

våren till hösten, kallas ettåriga. Sådana äro linet, hampan och många blomster. Somliga, såsom resedan, odlas i krukor om vintern. Somliga, såsom rågen och kornet, sås på åkern till människors föda. Somliga planteras der de ej annars skulle vexa, såsom frukträden, bärbuskarna, löken och potäterna. Ty alla vexter trivas icke på alla ställen, utan Gud har gifvit hvarje vextslag en sådan boningsort, som passar det bäst. Har du sett, huru blomstren i dina krukor gerna luta sig emot fönsterrutan? Alla vexter behöfva ljus och luta sig gerna åt det håll, der Guds dager faller klarast uppå dem. Men somliga vexa endast i vatten, somliga i starkt solsken, somliga hellre i skuggan, somliga på våt mark och somliga på torra ställen. Somliga, såsom en del mossor, vexa på andra vexter. Och somliga behöfva stor värme, så att de endast vexa i heta länder; men somliga nöja sig med mindre värme och vexa här i ett kallare land. Längst bort uti norr och söder, der det är ständig vinter, der finnes icke mera någon vext under den eviga snön.

Vexterna finnas i oändelig mängd på jorden. Hvem kan räkna träden i skogen eller sädesstånden på åkern eller gräset på marken? Gud gjorde dem så många, på det att de skulle pryda jorden med sin grönska och tjena människor och djur till föda. Ty alla lefvande varelser ha sin föda ur vextriket. Sjelfva lejonet skulle dö af hunger, om det ej hade andra djur till sin mat; och dessa djuren, som lejonet äter, ha lefvat af vexter. Derföre har Gud låtit vextriket frambringa de välsmakligaste och ljufligaste frukter. Och sedan har han så tillställt, att dessa frukter få vara i fred, tills de mogna. Derförrinnan smaka de illa och kallas kart. Men när de blifvit riktigt mogna, falla de ofta ned af sig sjelfva och likasom säga till den förbigående: kom och tag mig!

Om träden.

Vinden susar i skogen; tallkotten faller till marken. En tid drifves han kring utaf blåsten; men till slut får han fäste och stadnar i sanden. Då gro de små frön, som kotten bär under de hårda fjällen. En liten telning uppspirar ur jorden. Då redan har han små gröna nålar, som kallas barr. Ännu är han späd; hästen kan trampa honom, björnen kan afbita honom. Snart vexer han högre; nu kan man urskilja en stam och flera grenar. Åren förgå; många somrar regna; många vintrar snöga. Stammen blir allt högre; grenarna bli allt större. Efter tjugu år har den lilla telningen blifvit ett stort träd. De nedersta grenarna ha vissnat och bortfallit. De öfversta grenarna utgöra trädets krona. Efter sextio år vexer ej tallen högre. Men han fortfar att till-

vexa i tjocklek. Är han af godt slag och vexer på tjenlig mark, så blir han en fura, af hvilken man får en stor stock eller en grof mast. När man afhuggit honom vid roten, ser man hans inre skapnad. Innerst är m ä r g e n eller kärnan. Kring kärnan är v e d e n. Kring veden är s a f v e n. Kring safven är b a r k e n. Utanpå barken framsipprar k å d a n. Och ser man noga på det afhuggna stället, så synas der gula ränder eller ringar i veden, den ena utom den andra, från kärnan ända till barken. Ty för hvarje år har trädet blifvit så mycket tjockare, som mellanrummet är från den ena ringen till den andra. Räkna man då ränderna, så får man af dem veta trädets ålder.

T a l l e n är ett b a r r t r ä d, som skjuter sin rot långt ned uti jorden. Han är vårt dyrbaraste trädslag. Af hans stam hugga vi timmer och bjelkar, eller såga vi honom till plankor och bräder. Af hans kåda få vi harts, eller bränna vi honom till tjära. Hvad heter då det andra höga barrträdet, som står uti skogen vid tallens sida och har så långa nedåt hängande grenar? Det är den vackra g r a n e n, hvars lösare ved brukar spraka så muntert i brasan. Hans rötter sprida sig närmare jordytan vida omkring. Och hvad heter det lilla trädet med finare barr och krokiga grenar och små välluktande bär? Det är e n e n, hvars finhuggna qvistar vi strö uppå golfvet i stugan. Men oftast blir enen icke ett träd, utan en buske, som kryper långs marken.

Jag sade: finns något träd, som är högre än furan? Trädgårdsmästaren sade: har du icke läst uti bibeln, att konung Salomo byggde Jerusalems tempel af cedrar från berget Libanon? C e d e r n är ett välluktande barrträd, mycket högre än furan. Ännu andra barrträd vexa i varmare länder. Der bygger man skepp af det höga l ä r k t r ä d e t. Der planterar man c y p r e s s e n på älskade vänners grafvar såsom en sinnebild utaf sorgen.

När du går ut i skogen, märker du snart, att barrträden vexa på hårdare mark, i sand och bland stenar. Sedan kommer du till ett ställe, der marken är lösare och ofta våtare. Der vexa helt andra träd, som i stället för barr bära på grenarna tunna löf. Då säger du: nu har jag kommit till löfskog, ty dessa träd äro l ö f t r ä d. Har du sett den ädla e k e n, som gömmer sina frön i de runda ollonen? Ganska långsamt vexer han; därför blir han också mycket gammal och ganska hård. När man vill bygga ett skepp rätt varaktigt, bygger man det helst utaf ek. Men har du ej sett eken, som vexer blott uti södra Finland, så har du visst sett b j ö r k e n, som vexer öfverallt ända till Lappland. Det är han, som hänger utanför stugan sina lockiga löf och som ger oss det segaste virket och den bästa veden. Skaffet på din knif är gjordt af hans rot, den hårda masurn. R i f i c k e bort hans hvita näfver, medan han vexer. Tappa ej för mycket af hans goda björklake; då mistar trädet sin saft

och dör ut. Mins du vår mörkgröna al, som vexer på fuktiga ställen och blir så röd, när man afskalar barken? Mins du rönnen och häggen med deras ljufliga hvita blommor och goda bär? Mins du den raka Aspen, hvars löf så beständigt darra för vinden? Mins du pilen och sälggen, som äro
 5 så sköra, och den smidiga viden, som gerna grenar sig ut till en buske? Kanske har du ej sett den sköna lummiga lönnen och den vackra asken och almen med dess hvita blommor och lindens, af hvars inre bark man flätar bastmattorna? Men har du sett dem i södra Finland, så har du likväl ej sett bokträdet, fastän du känner bokstäfverna. Fordom skuros de ut i
 10 sådant hårdt träd för att tryckas. Och mahognyträdet och ebenholtz och många andra dyra trädslag har du sett blott i möbler, som snickaren gör. Ty dessa träd vexe blott i de varma länderna.

I trädgården såg jag flera *frukt-träd*, hvilkas saftiga frukter voro goda att äta. Äppelträdet stod der alldeles snöhvitt af blommor om våren, och
 15 om hösten dignade alla grenar af äpplen. Det vattnades mig i munnen, när jag såg päronträdet och körsbärsträdet. Plocka gerna och ät, sade trädgårdsmästaren. Sedan kan du plantera kärnorna, ty det är mycket nöjsamt. Kanske får du äpplen att vexe ännu i Österbotten. I Tavastland vexe både äpplen och körsbär. I södra Finland vexe ännu dessutom päron. Har
 20 du god lycka, så kan du också få plommon af plommonträdet. Men vårt land är för kallt för de finare frukt-träden. Följ mig till drifhuset, så vill jag visa dig många sådana.

Ett drifhus, hvad är det? frågade jag. Trädgårdsmästaren sade: det är ett hus, som är enkom bygdt till att drifva sådana utländska vexter, som behöfva
 25 stark värme och som skulle frysa ihjäl, om de här stode ute. Ett sådant drifhus kan eldas och har mycket stora fönster mot söder. Har du någonsin ätit sveskon, mandlar, valnötter, citroner, pomeranser och fikon? Ja, sade jag, dem har jag köpt uti staden. Till staden hämtas de med fartyg öfver sjön, sade trädgårdsmästaren. Men här ser du dem alla
 30 vexe på träd. Har du någonsin druckit kaffe? Ja, det har jag gjort. Här ser du kaffeträdet, hvars kärnor man torkar och rostar på eld och malar i kaffeqvarnen. Har du druckit choklad (sjoklad)? Ja, det har jag gjort. Här ser du kakaotträdet, af hvars frukt man tillreder chokladkakorna.

Här uti drifhuset vexe goda krydder och nyttiga trädslag, som hämtas
 35 långt öfver hafven. Har du smakat kanel och kryddnejlikor och lagerblad omkring lakrits? Det har jag gjort. Här ser du dem vexe på träd. Har du tagit in kina, och har du känt den starka lukten af kamfert? Det har jag gjort, när jag var sjuk. Här ser du dem. Kina är barken af ett

träd, och kamfert är kådan af ett träd. Här är ett annat träd, af hvars kåda man får k a u t s c h u k eller gummi elasticum, och här är ett annat, af hvars kåda man får den sega gutta percha. Här är bresilieträdet, som färgaren lägger raspadt i sin kyp, och det lätta korkträdet, hvaraf man skär korkar till flaskorna.

5

Här är oljeträdet, om hvilket du läser så mycket i bibeln, sade trädgårdsmästaren. Men de stora palmerna äro så höga, att de visst ej skulle rymmas i drifhuset. Jag vill sedan berätta dig något mera om dem.

Om buskar och rankor.

Lägg ett vinbär i jorden, så gro dess frön och vexe upp i telningar. Men af hvar telning blir icke ett träd, utan en buske. Och de flesta buskarna äro, 10
likasom träden, mångåriga vexter, men mycket mindre. De ha ej, som träden, en riktigt stam, utan grenarna sprida sig ut ifrån roten.

När sommaren lidit framåt, går jag gerna att plocka de goda bären af hallonbusken och vinbärsbusken. Dem finner jag vilda i skogen; 15
men krusbärsbusken planteras i trädgården, och hasselbusken med sina goda nötter vexer ej långt norrut i landet. Engång var jag sjuk, och då drack jag thé, som var kokadt på fläderbuskens blommor. När jag åter blef frisk, var det midsommar. Då slog syrenen ut sina ljufliga gredelina blommor, och törnrosbusken stod alldeles röd utaf rosor. Deras doft 20
var en läkedom för mitt trötta sinne. Allt sedan har rosornas vällukt varit mig mycket kär. Jag har sett dem af många slag, enkla och dubbla. Och när jag rispat min hand på de hvassa törnen, har jag sagt till rosenbusken: andra må banna dig; jag förlåter dig för din skönhets skull.

I drifhuset såg jag märkvärdiga buskar. Der var thébusken, på hvars 25
torkade blad man kokar det vanliga théet. Der voro lakritsbusken och pepparbusken, hvars skarpa bär äro en krydda på våra bord. Der var den ettåriga bomullsbusken, af hvars frö man plockar den fina ullen. Sedan kardar man ullen, spinner den till garn och väfver den till bomullstygg.

I skogen såg jag några mycket låga buskar, hvilka likasom kröpo längs 30
jorden. Sådana kallas ris. Men de voro inga stygga och farliga ris, ty på dem vexe blåbär, odon och lingon. Mindre brydde jag mig om kråkbärsriset och mjölonriset. Men porsris är godt att lägga i badvatten, och den bruna ljuven pryder sjelfva ödemarken med sina täcka blekröda blommor.

35

Jag hade länge begrundat den viktiga saken, om russinen vexe på träd. En dag fattade jag mod och frågade trädgårdsmästaren. Då visade han mig en besynnerlig vext, som hade så lång och smal stam, att den ej kunde bära sin egen längd. Derföre hade man lindat den omkring en stake, hvilken stod
 5 som stöd vid dess sida. Sådana vexter kallas *rankor*, sade trädgårdsmästaren. Och detta är *vinrankan*. Hennes frukt vexer, likasom rönnbären, i klasar och kallas *drufvor*. Af somliga drufvor pressar man vin. Andra inläggas i socker och kallas *krukrussin*. Andra åter torkas och kallas *russin*. En dylik ranka är *humlen*, som vexer i humlesalen, och *murgrön*, som klänger
 10 sig uppför murar och väggar. *Gurkor* och *meloner*, som odlas i drifbänkar, likna rankorna, men slingra sig helst längs marken.

Om örter och gräs.

När jag går ut om sommaren, ser jag marken betäckt af en behagelig grönska. Många tusende *örter* lefva på ängar och skogsbackar sin korta blomstringstid.
 15 Mycket olika äro de skapade; men alla hafva de gröna stjelkar, som dela sig i grenar och vissna om hösten. Hvarföre måste linet hvarje år sås nytt? Emedan roten är ettårig, och då dör hela vexten om hösten. Hvarföre får man ej första, utan andra året frön utaf rofvor och morötter? Emedan roten är tvåårig; då vissna stjelkar och blad om hösten, men uppspira åter ur samma rot nästa vår.

I vår lilla täppa vid stugan har mor sått *frö-örter*, hvilkas frukter äro goda att äta. Der vexe *ärter* och *bönor* i långa skidor. Sedan har mor sått *rotvexter*, af hvilka man äter roten, men icke stjelken, bladen och frukterna. Om hösten taga vi upp dem ur jorden. Då få vi goda *potäter*, *saftiga rofvor*, stora *kålrötter*, små *rädisor*, gula *morötter*, hvita *palsternackor* och
 25 *rättikor*, röda *rödbetor* och en rätt skarp *pepparrot*. Af den och af potäterna har mor satt roten i jorden; men de öfriga har hon fått utaf frön.

Jag har plockat *hjordron* på mossen, *åkerbär* på ängen och *smultron* på skogsbacken. I trädgården har jag sett flera goda *köksvexter* odlas i sängar. Der vexe stora *kålhufvuden* af flera slag och *sallat* och *grön spenat*, som hackas i köket. Der odlas äfven flera *kryddvexter*, med hvilka man brukar krydda maten, såsom *dill*, *persilja*, *mejram* och *timjan*. Frön utaf *anis* och *fenkol* brukar mor nyttja till krydder i julbrödet. Detsamma gör hon med *kummin*; men den vexer vild. Ingefära, *saffran*, *muskot* och *kardemumma* och den skarpaste *senapen*, som
 35 ätes med skinka, hämtas alla från utlandet.

Ännu finnas i vår täppa flera *lök*vexter. Af gräslöken äta vi stjelken och af rödlöken roten; men hvitlöken har en elak lukt. Flera af blomstren, såsom liljor och tulpaner, vexe ur rötter, som likna löken.

Vår häst och vår boskap förstå att välja sin mat i beteshagarna. Smörblomstren och andra skarpa örter gå de förbi; men mycket gerna äta de vicker och klöfver eller väppling, både den röda och den hvita. Sådana örter bruka vi så och kalla dem *foder-örter*.

Far köper stundom rhabarber och kräkrot från apotheket, när vi bli sjuka. Men dertill har han ej alltid råd. Derföre odla vi hemma goda *läkedom*-örter, såsom krusmynta, åbrodd, lavendel och ålandsrot. Andra sådana, såsom vattenklöfvern, renfanan och malörten, plocka vi på skogsbackarna. Far har äfven lärt oss att känna de *giftiga* örterna. Vi akta oss för bolmörten med dess svarta och hvitgula blommor. Vi kunna åtskilja den giftiga odörten med hans fläckiga stjelk från den oskadliga hundlokan. Källarhalsbären narra oss icke, fastän de likna röda vinbär. Ormbär, trollbär och smörblomster tro vi icke om godt. En giftig ört ha vi satt i plantor på solsidan om stugan, och det är tobaken. Han kan rökas och tuggas och snusas, när man är van vid honom. Men den som icke är van vid honom, blir sjuk deraf. Och det bry vi oss icke om att försöka.

Det är så godt och gladt, när man ser blomkrukor i fönsterna. Greta har flera sköna *trädgård*sblomster. Geranium, balsaminen och perlträdet har hon alltid inne i rummet. Under bar himmel har hon satt den gula påskliljan, den hvita narcissen, den högröda pionen, den brokiga vallmon, solrosen, tulpanen, astern, stockrosen, kejsarekronan, tusenskönan och flera andra dertill. Men lackfiolen, löfkojan och nejlikan, som alla dofta så skönt, och myrten till brudkrona och den ljufva resedan, blommornas blyga torparflicka, – dem alla har Greta hellre i krukor. Trädgårdsmästaren har lofvat henne två de vackraste lökvexter: hyacinthen och den stora mångfärgade dahlia (georginen).

På ängarna vexe otaliga *vilda* blomster. Der får man genast om våren se blåsippan och hvitsippan och gullvifvan och liljekonvaljen. Sedan på sommaren får man der plocka styfmorsblomman och smörbollen och blåklockan och ängsnejlikan. I åkern får man blåklinten och rågblomman och åkerrosen. I vattnet får man den hvita neckrosen och den gula vattenliljan (pumpen). Det är alldeles omöjligt att uppräknat dem alla. Men en kan jag icke förglömma. I skogen

vexer vid tallarnas rot den lilla l i n n e a n, som bär sitt namn efter vexternas ordnare, den store mannen Linné.

Engång brände jag min hand på den stygga n ä s s l a n. Då gick jag hem för att klaga för mor. Mor satt och väfde. Var ej ledsen, sade hon. Nu väfver
 5 jag vackert linne åt eder alla. Hvaraf är väfven? Den är aflingarn, som syster spinner på rocken. Hvaraf är garnet? Det är a f l i n e t, som far har sått uppå åkern. Ganska vackert vexer det der med sina små blå blommor. Om hösten rifva vi upp det med roten. Sedan röta vi det i vatten. Sedan bråka vi det, så att skäftorna bortfalla. Sedan häckla vi det, så att blårna fås bort. Sedan
 10 borsta vi det. Och så är det färdigt att läggas på spinnrocken. Men far sår äfven h a m p a, som liknar nässlan. Ganska starka tågor får man, när hampan rötes och bråkas. Repslagaren spinner af dem de starkaste rep, och af dem väfvas säckväf och segelduk.

Nu gå vi på ängen och leka i gröna gräset. Hvad är gräset? Det är ett stort
 15 antal af många vexter, som alla hafva ett ihåligt strå med leder uti och långa smala blad. Der är v å r b r o d d e n (lukträset), som sedan doftar så ljufligt i ladorna. Der äro ä n g s k a m p e n och ä n g s k a f l e n och t u f t å t e l n och f å r s v i n g e l n. Alla dessa och andra tillsamman äro det mjuka gröngräset, som far slår med lien och mor räfsar och alla sedan bära eller köra till ladan.
 20 På stranden vexa s t a r r g r ä s e t och ä n g s u l l e n med sitt hvita fjun och r ö r v a s s e n, som bugar så ödmjukt för hvarje vindpust. Men ute i vattnet står den mjuka s ä f v e n, af hvilken mattorna flätas.

Ganska ofta ha vi förtret af *ogräsen* på åkern. Å k e r s e n a p e n smyger sig gerna dit, och t i s t e l n vill ständigt vexa ånyo, fastän vi rycka upp honom
 25 med roten. Flyghafren är ej heller välkommen, och q v i c k r o t e n ärfver sig beständigt i trädgårdssängarna. Men l e r g r ä s och v a t t u a r f rensa vi lättare bort.

Der sådant gräs vexer, som slås till hö, der är en ä n g; men der säd vexer, der är en å k e r. Hvad är säd? Det är fröen af flera goda vexter, som höra till
 30 *gräsen*. Far sår om hösten r å g i sin åker. Då vexer af utsädet en liten brodd. Vintern kommer, snön faller, rågbrodden betäckes af snön. Den vexer icke, den dör icke; den väntar sin tid. Våren kommer, sommaren bränner. Då går rågen i ax; då vexer han hög; då blomma axen. Sedan matas de, som betyder att frökornen vexa i axen, och sedan mogna de. Då gå vi ut, skära
 35 rågen med skäran, binda honom i skylar, torka honom i sol och blåst och tröska honom i rian. Agnarna skilja vi bort, halmen spara vi, säden mala vi i qvarnen, och sedan bakar mor af mjölet det skönaste bröd och kokar den bästa gröt. Mycket gladt och godt är det att arbeta på åkern.

Men kornet så vi om våren, och likväl blir det färdigt att skära om hösten. Sedan vi tröskat det, mala vi det till gryn eller mälta vi det till malt, och deraf brygges spisöl, dricka och öl. Men icke är det rätt att bränna den goda gudsgåfvan till bränvin. Af hafren mala vi en del till gryn, och resten ge vi till foder åt hästarna. Hvete bruka vi sällan så; hvetmjölet hämta vi mest från Ryssland, och då få vi hvetebröd. Bohvete så vi ej mycket, men grynen känna vi nog. Och risgryn och mannagryn hämtas från andra länder, der sådan säd brukar vexe.

Ännu såg jag något, som hörde till gräsen. I staden köpte jag spön af långa utländska rörr, som far spjelkte till väfskedar. I drifhuset såg jag det dyrbara sockerröret, som vexer i de varma länderna. Af dess saft kokar man socker, sirap och bröstsocker. Men nu har man äfven begynt koka socker af en rotvext, som finnes hos oss, och det är hvitbetan.

Om vexter utan blommor.

En hel sommar väntade jag att få se *orbunkarna* blomma. Men de förblefvo sig ständigt lika och blommade aldrig. I stället fingo de på bakre sidan af bladen fina frön, som liknade små sandkorn. Dylika frön såg jag på fräknät, som vexer på våta ställen. Då föll det mig in att betrakta *mossorna*, som vexe ibland på stenarna, ibland på träden och ibland på marken. Jag såg både hvitmossan och den mjuka björnmossan och väggmossan, med hvilken man drifver de glesa väggspringorna. Jag såg äfven sådana helt fina mossor, som liknade en skorpa på träden eller tunna lappar. Sådana kallas *lafvar*. En sådan var skägglafven, som hänger lik ett långt skägg från barrträdens grenar. Sådana voro isländsmossan, af hvilken man bakar bröd uti missvextår, och renmossan, som renen söker under snön, och stenmossan, med hvilken mor färgar sitt ullgarn brunt. Alla voro de utan blommor och hade sina frön uti en liten hylsa i toppen.

När jag rodde på sjön, fastnade årarna ofta i sjögräs, som vexe i långa mjuka stänglar upp ifrån botten. Sådant var af flera slag och kallades tång, och sådant var äfven det gröna, som samlats på ytan i den stillastående vattputten. Alla dessa kallades *alger* och hade frön, men inga blommor.

Detsamma märkte jag också på *svamparna*. De voro af många slag, och somliga, såsom murklorna, stekte mor till mat; men om andra sade mor: låt bli att äta dem, ty de äro giftiga. En sådan var just flugsvampen. För att du må känna honom, vill jag rita honom vid sidan af boken. Han har en

prickig röd hatt och står på en fot; men somliga svampar ha ingen fot. Mins du k ä r i n g s v a m p e n, som är hvit och rund som ett ägg? När han ruttnat och man trampar på honom, kommer der likasom en rök ur honom. Fnöksvampen eller t i c k a n vexer på träden. Men den minsta svampen är m ö g l e t, som vexer på gammal mat. Och ingen kan säga, huru dess frön kommit dit.

Och likasom några bland djuren kallas högre och andra kallas lägre, allt eftersom deras kropp är mer eller mindre utbildad, så är det äfven med vexterna. Men alla äro så vist skapade, att de fullkomligt motsvara sitt ändamål här i världen. Så herrligt har den gode Guden hos vexterna förenat det vackra med det nyttiga, att våra ögon och vår lukt och vår hungriga mage ha glädje af dem.

En afton vid midsommartid sutto Anders och Greta på gräsbänken under den höga björken. Borta i hagen betade korna det friska gräset. Fåglarna sjöngo i den blommande rönnen, smultronen lyste så röda i skogsbacken, vävplingen doftade ljufligt på gården, och från den öppna dörren till stugan kändes en ånga af nyssgräddadt bröd. Då knäppte båda barnen sina händer till bön och tackade Gud, som klädt hela jorden så skön med vexternas grönska. De sågo med glädje och kärlek på alla träd, alla buskar, alla tusen blommor och olika örter. Och i den stunden mindes de båda hvad Frälsaren Jesus sade om markens liljor: »Sannerligen säger jag eder, konung Salomo i all sin herrlighet var icke klädd såsom en af dem!«

Om trädens ålder.

Ofta räknar man i den afhuggna furans stam ända till 200 och 300 gula ringar i veden. Deraf vet man, att den furan har vuxit i två eller trehundra år, innan hon blef ett groft masteträd. Somliga ringar ha ett bredare mellanrum, och somliga ha ett smalare. Deraf ser man, att trädet vuxit på ett år mera i tjocklek, än på ett annat år. Sådant beror derpå, om sommaren varit mer eller mindre gynnsam för trädets vext. De träd, som ha lös ved och vexe fort upp, såsom aspen och pilen, bli äfven fortare gamla och torka förr. Men hårda trädslag, såsom eken, vexe mycket långsamt och bli mycket gamla. I England finnas ekar, som äro öfver tusen år gamla. I Ostindien vexer ett fikonsträd, som ensamt utgör en liten lund. Många af dess grenar, som ned-

hänga till jorden, ha der slagit skilda rotskott. Sjutusen menniskor kunna sitta i skuggan af detta träd, och det anses vara mer än tvåtusen år gammalt.

Om palmerna.

I de varma länderna behöfver menniskan endast utsträcka sin hand, för att få mat ur vextriket. Der vexer brödrädet, som ger en så rikelig frukt, att tre träd kunna lifnära en menniska hela året om. Men inga träd äro så sköna och så nyttiga, som de höga palmerna. Här ser du en kokospalm. Hans höga stam bär icke en enda qvist, allenast i toppen en krona af stora blad. Allt eftersom stammen vexer högre och nya blad framskjuta upptill,

bortfalla de lägre bladen och kvarlemnade kring stammen knöliga ringar. Den nakna och svarta negeren med sitt hvita skyнке om lifvet klifver uppför stammen, för att komma åt de stora runda kokosnötterna, som vaxa tätt under bladkronan. Nötterna äro stora som ett barnhufvud och mycket goda att äta. Deras hvita saft liknar mjölk och är mycket helsosam. Af de hårda

skalen göras skålar och slevvar. Under bladen har man skugga för den brännande solen. Af bladen flätas mattor och skärmar; af deras stjelkar flätar man korgar och rep. Sagupalmen har en tjock märm, som torkas till gryn. Dadelpalmen bär de läckraste dadlar. Många menniskor få af den nästan
 5 hela sitt uppehälle. Af saften göres palmvin; kärnorna krossas till mat åt kamelen, och veden ger både virke och bränsle.

Om tjäran.

Vill du veta huru tjäran brännes i dalen om sommaren? Far går i skogen. Der ser han smala tallar vexa på mager jord. De duga icke till stockar och
 10 plankor; men far vet bättre hvartill de duga. Om våren ka t a r han dem; och det gör han så, att han med ett hvasst jern bortskalar en rand utaf barken. Nästa vinter skalar han än mera bark af samma träd, så att blott en smal rand är orörd på stammen. På de bara ställena har nu tallens kåda sipprat ut om somrarna. Tredje vintern hugger far de katade träden, klyfver dem
 15 och torkar dem. Derpå gör han en stor grop, som kallas t j ä r d a l. Dit radar han det kådiga virket och betäcker det med grästorfvor och sand. Sedan tänder han dalen; men icke får den brinna med låge, utan endast med glöd. Af hettan förvandlas nu kådan till t j ä r a och rinner ut i tunnor genom en ränna i dalens botten. De fyllda tunnorna säljer far åt köpmannen i staden.
 20 Köpmannen tömmer en del af tjäran i en stor kopparkittel och kokar den der till b e c k. En annan del låter han vara i tunnorna och för dem, jemte becktunnorna, till sitt skepp. Skeppet seglar till främmande land. Der säljer skepparen tjäran och becket, som ej kunna göras i det främmande landet. För pengarna köper han sedan salt, kaffe, socker och många andra goda saker,
 25 som ej kunna göras i vårt land. Allt detta för han i skeppet till köpmannen, och köpmannen säljer det sedan åt oss. Så byter det ena landet sina varor med det andra landet. Och så få alla hvad de behöfva.

Om Carl Linné och om örterna.

För hundra år sedan lefde en svensk man, som hette C a r l L i n n é. Redan
 30 som gosse hade han ingenting i naturen så kärt, som vackra vexter. Hela sommaren var han ute i skogen och på ängen. Beständigt jemförde han blommorna med hvarandra och sökte utgrunda deras bestämmelse. Så

fann han till slut en beundransvärd ordning i den stora mångfalden af olika vexter. Han räknade ståndarnes antal i hvarje blomma. Alla vexter, som hade lika många ståndare, förde han tillhopa i samma klass. Så fick han 23 klasser. Till den 24:de klassen räknade han sådana vexter, som ej ha några blommor. Sedan delade han hvar klass i ordningar, hvar ordning i släkten och hvarje slägte i arter. Likaså indelade han djuren. Och så sökte han utgrunda hela skapelsens vishet. Andra kunnige män ha sedan fullkomnat hans verk. Men i alla länder och alla tider är Linnés minne vida berömdt. Ännu länge, sedan han är död, nämna barnen hans namn, och de vise på jorden säga till hvarandra: det var en stor man! Och när aftonvinden far öfver träd och blommor och gräs, då hör man dem susa och säga till hvarandra desamma orden: den mannen, som älskat oss och förstått oss, hette Carl Linné. Det var en stor man!

Man indelar äfven vexterna efter deras blommors och frukters utseende. Så kallas många vexter ärtblommiga, såsom ärter och klöfver. Andra kallas sammansatta, såsom tisteln och prestkragen. Andra åter kallas korsblommiga, såsom rofvan och krassen. Ännu andra kallas rosblommiga, såsom rosen och hallonbusken. Somliga ha många små blommor i flock, såsom hundlokan och kummin. Somliga blommor likna läppar, och somliga hänga nedåt. Gräsens blommor sitta i ax eller vippor. Och så ser man vid första anblicken släktskapen mellan olika släkten och arter i vextriket.

Har du sett somliga blommor tillsluta sin blomkalk om aftonen och öppna den åter om morgonen? I drifhuset såg jag en liten utländsk ört, som hette mimosa. När man rörde vid hennes blad, drog hon blad och grenar likasom af rädsla tillsammans. Der såg jag en annan utländsk blomma, som fångade flugor. När flugan satte sig på hennes klibbiga blomblad, drog blomman bladen ihop och fasthöll flugan. Men när flugan var död, öppnade blomman ånyo sina blad. Ja, oändeligt mycket vore ännu att säga om vexterna. Bed Gud, att han låter dig mycket lära. Så förstår du Guds verk och Gud uti dem.

Om åker och äng.

Den trakten, der vi nu bo, var fordom en ödemark. Den vilda skogen vexte öfverallt, och tufvor och stenar gjorde marken oländig. Men för långa tider tillbaka flyttade våra förfäder hit. De begynte nedhugga skogen, uppgräfta

tufvorna och bortföra stenarna. Det har kostat våra förfäder mycket arbete och en lång tids ihärdighet. Men nu ha vi, som lefva långt efter dem, stor nytta och glädje af deras arbete. Och deraf skola vi lära, att icke arbeta blott för oss sjelfva, utan också för dem, som komma och lefva efter oss. Derföre odla vi
 5 ständigt mera jord till nytta och glädje för Finland, vårt älskade fädernesland.

Nu ha vi åker och äng. Åkern är det fält, der säden vexer. Der plöjer far med häst och plog. Der sår han rågen till vintersäde och korn och hafre till vårsäde. Sedan skörda vi säden om hösten. Sedan torka och tröska vi den, såsom förut är omtaladt. Och sedan tacka vi Gud för dageligt bröd. Ty
 10 stundom pröfvar oss Gud med missvext på åkern. Då fryser den omogna säden eller också torkar den bort. Och då blir det dyr tid och fattigdom uti landet. Förr var det värre. Då hade vi ej de goda potäterna, som nu äro till mycken hjälp, när det är brist uppå säd. Det är ej mer än hundra år, sedan man i vårt land begynte sätta potäter. Och det är knappt femtio år, sedan
 15 de blefvo allmänt bekanta.

Ängen är det fält, der gräset vexer, hvilket vi sedan berga och torka till hö. Höet föra vi till ladorna, och på vintern köra vi hem det till mat åt boskapen. Om vi ej gjorde det, skulle hästar och kor och får svälta ihjäl under vintern. Ibland är det missvext också på hö. Ängen förtorkar, masken äter
 20 upp gräset. Då måste vi slagta en del af boskapen. Då måste vi föda resten med halm. Och då längta vi efter våren mer än någonsin. Men så låter Gud honom komma, den glada våren, och då vexer gräset igen, och då släppa vi boskapen ut på bete. Ganska muntert är det då att se, huru kalffarna hoppa och dansa i gröngräset.

NÄSSLAN OCH TÖRNROSEN.

Ned till nässlan, tryckt till jorden,
 Talte rosen från sin gren:
 Illa lottad är du vorden,
 Stygg och skydd af hvar och en.
 5 Intet öga dig betraktar;
 Inga händer smeka dig.
 Den dig ser, han dig föraktar;
 Den dig rör, han bränner sig.
 Men enhvar, som till dig länder,
 10 Nogsamt kunnig om din art,

Flyr dig eller gömmer snart
För din etter sina händer.

Jag är skarp, var nässlans svar;
Mig naturen gjorde sådan.
Men jag ingen fågning har, 15
Som förklar och gömmer vådan.
Du är skön, men du bedrar.
Född att reta och att locka,
Tycks du kalla hvem du ser,
Dig att smeka, dig att plocka, 20
Gömmar taggarna och ler.
Men med allt, hvaraf du skryter
Oskuld, färger och behag,
Har du för den hand dig bryter
Grufligare spjut än jag. 25

Leopold.

LILJAN I DALEN.

Du dalens lilja, är det blott
Af jorden du ditt lif har fått?
Nej, dödligt skulle du förtvina,
Om himlen ej ur molnets sköt 5
Din rot och dina blad begjöt
Och lät sin sol uppå dig skina,
Som ur ditt inre vecklar opp
Det sköna i din öppna knopp.
Så, trogna själ, det rätta lifvet
Är dig af nåd från höjden gifvet. 10

Franzén.

GRETAS BLOMMA.

Jag har en liten flicka,
Som mycket törstig är.

5 Hvar dag så får hon dricka
 Och ständigt mer begär.
 Hon står med sina fötter
 I krukan med dess fat.
 Med sina späda rötter
 Hon suger der sin mat.

10 Med sina blad hon andas
 Den friska luften in.
 När klara dagen randas,
 Då gläds hon i sitt sinn'.
 Då vill hon gerna luta
 Sin fina gröna stam
 15 Emot vår fönsterruta,
 Der solen tittar fram.

20 Då agar jag min lilla,
 Som en förständig mor:
 Mitt barn, stå vackert stilla
 Och vex, tills du blir stor.
 Ty föll det dig på läppen,
 Att titta ut igen,
 Så kommer jag med käppen
 Och knyter dig vid den.

25 Så vexer hon alltmera
 Och får så sköna blad
 Och får beständigt flera;
 Och det gör mig så glad.
 Och nu så har hon redan
 30 En liten, liten knopp;
 Och blott jag väntar sedan,
 Nog slår den knoppen opp.

35 När då i färger bjerta
 Min blomma står som brud,
 Då vill jag i mitt hjerta
 Med glädje tacka Gud.

Hvart barn är som en blomma
 I oskuld och i frid.
 Gud, låt oss ej försumma
 Vår korta blomstertid!

40

Åttonde Läsningen.

Om stenriket.

Kom, Greta, så gå wi till far på åkern. Bär du krukan, så bär jag yxen. Krukan är af bränd lera, och i den är salt. Yxen är af stål. Far plöjer mulden och rödjar stenarna bort från åkern.

Kan du säga oss, far, hwad lera är? Är saltet ett djur? Är stålet en wext? 5
 Och hwad äro mulden och stenarna?

Mins det, säger far. Djuren och wexterna äro lefwande ting. De födas och tillwexa inifrån genom allehanda näring. När de lefwat sin tid, blifwa de gamla och dö; men deras afkomlingar wexa då upp i deras ställe. Så ombytas beständigt djurrikets och wextrikets inwånare. Och likwäl tyckas de beständigt 10
 wara desamma. Sparfwen, som qwittrar på taket, qwittrade der så långt jag minnes tillbaka. Gräset på ången är samma gräs, som wexte der, när jag war helt liten. Och likwäl är det ej samma sparf och samma gräs, utan en ny sparf och ett nytt gräs. Helt annorlunda är det med stenarna. Djur och wexter lefwa i sig sjelfwa. Stenarna äro döda ting i sig sjelfwa och lefwa allenast som delar 15
 af hela den stora werlden. De förändra sig ej af sig sjelfwa. De födas icke; de dö icke. Aldrig wexa de inifrån. De äta icke, ej heller ha de ungar eller frön. Aldrig föråldras de hårda bergen. Ser du den lilla stenen, som jag håller i min hand? Sådan som han nu är, sådan har han warit i många tusen år alltifrån jordens första tid. Under dessa tusen år har han ej wuxit det minsta, och 20
 tusen år härefter är han ej större än nu.

Gif akt, nu slår jag sönder stenen. Han faller i bitar, och hwar bit är en särskild sten. Men ett djur eller en wext kan jag ej slå sönder, utan att de dö deraf. Och af två små yxar kan jag smida en stor yxe. Men jag kan ej af två små kycklingar göra en tupp eller af två små tallar göra en stor fura. Ett djur och en wext äro någonting färdigt, hwar för sig. Men af den stora jernstången kan jag smida tusen spikar, och hwar spik är jern. 25

Kan jag ej smida annat än jern? Ja wisst, jag kan smida de flesta **metaller**. Ty till stenriket räkna wi många ting på jorden, som ej hafwa ett särskildt lif. Metallerna äro ogenomskinliga, täta ting. De flesta smälta i hetta, men hårdna igen, när de komma i kallare luft. Jag har sett sådana, som man funnit rena
 5 och oblandade (gedigna) i jorden. Men wanligen spränges metallernas malm ur grufwor i bergen, och jernets malm hämtar man stundom ur sjöarnas botten. Derefter smältes malmen med stark eld i masugnen för att renas från andra ämnen. Sedan han stelnat, glödgas han åter och gjutes i tackor eller smides i stänger, såsom det går till på jernbruken. Somliga metaller rosta
 10 aldrig i luften och förstöras icke af den starkaste eld; och därför kallas de ädla metaller. På min hand bär jag en ring, och i min sparbössa har jag en gul penning. De äro båda af guld, som är en ädel metall och kan smidas ut till de tunnaste blad. Guldet är sällsynt och mycket dyrt. Det är nitton gånger tyngre än watten, och det finns blott en metall, som är tyngre, nemligen det
 15 hwita platina. Men din sked och din hwita penning äro af silfwer, som är den nyttigaste bland ädla metaller, emedan det kan smidas till allehanda saker, som äro både wackra och starka.

Gud har så wäl sörjt för människans bästa, att jernet, som är den nyttigaste bland alla metaller, äfwen är den, som finnes ymnigast spridd på jorden.
 20 Menniskan, som missbrukar så mången Guds gåfwa, har äfwen begagnat jernet till swärd och dödande kulor. När hon blandat det med kol, har hon deraf fått stål, som smides till hwassa redskap, så att stålet kan borra hål uti sjelfwa berget. Men om din knif en tid är wåt, så får han bruna fläckar, som kallas rost och förtära både jern och stål.

När smeden smider, faller slaggen från jernet i ässjan. Och låter han jernet
 25 länge ligga i elden, så brinner det bort till ett brunt pulfwer. Sådana metaller, som förtäras af rost och eld, kallas oädla, och sådana äro alla de öfriga, som jag nu skall uppräknat.

Anders bär i fickan en röd slant, och mor har der hemma en kaffepanna.
 30 Slanten och pannan äro af koppar, som tål stark hetta, innan den smälter. När mor kokar i jerngrytan, skadar det intet, om der någon gång kommer jernrost i wällingen. Jag har sett jernpulfwer nyttjas som läkemedel. Men alltid låter mor förtenna sina kopparkärl inuti. Annars rostar kopparen af wäta, och deraf blir erg, som är så giftig, att människor kunna dö deraf. Mor
 35 har ljus-stakar och tallrikar af det hwita och mjuka tennet, som smälter så lätt. Klockgjutaren smälter tillsamman koppar och tenn. Deraf får han gjutmalm, hwaraf han gör kyrk-klockor, malmstakar och bjellror. I stöpslefwen smälter det tunga och mjuka blyet, hwaraf far stöper kulor och hagel för

sina bössor. Bly är förgiftigt, och likaså är blyhwitt, som göres deraf till en
 hwit färg. Z i n k heter en hwit metall; när han smältes ihop med koppar, får
 man deraf den gula messingen. Engång gjorde far förgiftiga kakor åt räfwarna.
 Dertill begagnade han a r s e n i k, som är grå i sig sjelf, men säljes mest som
 ett hwitt pulfwer och är mycket farlig. Spegeln i vår stuga är på baksidan af
 5 glaset belagd med en blandning af tenn och q w i c k s i l f w e r, som är en hwit
 metall och ser ut som smält silfwer. Beständigt ser man qwicksilfret flyta;
 men när det är mycket kallt om wintern, fryser det till en klump, som liknar
 tenn och kan hamras. Strax derpå, när kölden blir mindre, smälter det af
 sig sjelf. Blandar man qwicksilfwer med swafwel, så får man den sköna röda
 10 zinober-färgen. Det blåa glaset hemma i mors skåp är färgadt med kobolt.
 Inalles räknar man 40 metaller. Men de öfriga äro mera sällsynta.

Tager jag nu zinober, så kan jag åter dela det sönder till qwicksilfwer och
 swafwel. Men jag må försöka huru som helst, så kan jag ej vidare sönderdela
 qwicksilfret, ej heller swaflet. Derföre kallar jag qwicksilfwer och swafwel
 15 **enkla ämnen**. Sådana äro alla metaller och flera andra ämnen. Men zinober
 kallar jag ett **sammansatt ämne**, och sådana äro messing, gjutmalm, krita,
 salt, watten och de flesta andra ting uppå jorden.

Somliga jordens ämnen kallas **brännbara**, emedan de lätt antändas af eld
 och förbrinna. De flesta bland dem gifwa då ifrån sig en rök, som ej är annat
 20 än fint sot. Sotet är åter ett fint damm af kol, hwilket är ett enkelt ämne,
 som till stor ymighet finnes i alla naturens riken. Blyerts i våra pennor är
 brännbart, emedan det för det mesta består af kol. Stenkol brytes i grufwor
 och brännes utomlands i stället för wed. Allt träd brinner så lätt, emedan
 det innehåller så stor mängd kol. Dessutom wet jag många andra brännbara
 25 ämnen. De gula stängerna, som far köpte i staden, äro s w a f w e l, som tillika
 med f o s f o r begagnas till tändstickor. Af kol, swafwel och salpeter göres det
 korniga swarta k r u t e t, som är så brännbart, att en liten gnista på stunden
 antänder det. Och dermed ske många olyckor, när man ej warsamt umgås
 med krutet.
 30

Nu will far äta middag. I matsäcken ha wi bröd, salt smör och salt fisk.
 Hwad är saltet? Det will jag säga dig. **Salter** kalla wi sådana ämnen, som
 lätt upplösas i watten och gifwa på tungan en stickande smak. Det, som wi
 bäst känna och som bewarar vår mat från att förskämmas, är k o k s a l t e t.
 Stundom bryter man det ur grufwor i bergen, och då kallas det bergsalt. Eller
 35 också kokar man det ur salta källors watten. Men det salt, som far köpte i
 staden, är hämtadt ur hafwet. Smakar du på hafswattnet, så smakar det salt
 på tungan. Wid de stora hafwens stränder, der wattnet är saltare än hos oss,

brukar man tappa det in i gropar och låta det dunsta bort uti solvärmen. Då stadnar det hwita saltet qwar på gropens botten, hwarefter det samlas och hitföres med skepp. Utom koksalt, wet jag ännu flera salter, såsom alun och grön vitriol och kopparrök och salpeter; det har far engång gjort i
 5 salpeterladan. Sådana salter äro nyttiga för många handtwerk, men kunna ej ätas.

Många saker bli syrliga (de surna), när de länge stå. Ibland slå wi ätticka på maten; deraf blir han sur. W i n s y r a n känner jag nog i winbär och äpplesyran i äpplen. Men jag wet andra **syror**, som äro mycket starkare, t. ex.
 10 den frätande vitriol-oljan (swafwelsyran). Lägger jag en gammal kopparslant uti skedwatten (salpetersyra), så tar syran bort ergen, och slanten blir så blank som wore han ny. Men får jag en droppe af syran på kläderna, så fräter den håll; och får jag den på fingrarna, så blir deraf en gul fläck i skinnet. Derföre wet jag akta mig för sådana starka syror. Det war engång en drucken
 15 karl, som wille slå i mera bränwin; men han tog miste om flaskan och slog skedwatten i glaset. När han drack det, brände han sig så grufligen inwärt, att han dog om en liten stund.

När mor utlakar aska med hett watten, får hon deraf lut, som hon nyttjar i byke och när hon gör såpa. Far brukar enkom bränna björkris och andra
 20 qwistar. Askan utlakar han, luten kokar han ihop, och då får han brun pottska. Sedan bränner han den till hwit och säljer den i staden, ty den är nyttig både till färgning och annat.

Nu tar jag mull i min hand ifrån marken. Hwad är mullen? Mullen är en blandning af olika ämnen från alla naturens riken. Der äro qwarlefwor af
 25 förruttnade wexter och djur. I sådana ämnen froda sig wexternas rötter, och derföre kallar man en mull, som innehåller många dylika ämnen, matjord eller matmylla. Derföre göder man åkern, och derföre plöjer man den, på det att mullen må bättre blandas och alla dess ämnen bättre förmultna i luften. I mullen finnas också flera **jordarter**. Der finnes ofta den nyttiga
 30 leran, som är en jordart, hwilken hårdnar i eld. Af den bränna wi tegel. Af den gör krukmakaren våra lerkärl och porslins-fabriken våra tallrikar. I vår åker finnes en rödaktig mergeljord, som är mycket bördig och består af lera och kalk. Men talkjorden finnes mest uti bergen.

På sandjord wexer det icke bra, säger far, ty sanden är lös och släpper
 35 regnet igenom. Sand finnes öfwerallt till otrolig myckenhet; när han är grofkornig, kalla wi honom grus. Hwad är sanden? Han är söndersmulade korn af ett hårdt ämne, som kallas kisel och är en **stenart**. Ingenting är så ymnigt på hela jorden. Hwem kan räkna sandkornen i hafwet och på stränderna och

på mon, der furorna waxa? Af kisel är den röda sandstenen, som nyttjas till slipstenar, och den hårda flintan, som gnistrar mot stålet. Fältspaten och quartzen och glimmern bestå för det mesta af kisel. Och af dem äro de hårda bergen af gnejs och granit och oräkneliga gråstenar sammansatta. Stundom finnas andra stenarter likasom insprängda uti dem. Der ser man alunskiffen och glimmerskiffen och lerskiffen, som kan klyfwas i skifwor och göras till räknetaflor i skolan. 5

Somliga berg bestå af lösare stenarter. Har du sett kalkbrotten, der man bryter ur berget den hwhita kalkstenen? Kalken blandas med sand, när han nyttjas till murbruk. Först bränner man honom i stora ugnar, och deraf får man osläckt kalk. När man sedan slår watten derpå, begynner han för en stund att hetta starkt, och det kallas att släcka kalken. Jag har sett en hård och finkornig kalksten, som kallas marmor. Den finnes af många färger utomlands och äfwen i vårt land wid Ruskiala. Deraf hugger man sköna pelare, trappor och bilder. Och när store mästare med sin mejsel uthuggit i marmor de skönaste afbilder af menniskor och djur, stadnar man wid bildernas anblick, förwånad, att så mycket lif kan härmas uti den hårda stenen. Men emedan marmorn är dyr och sällsynt, har man funnit af kalk och swafwelsyra en hwit blandning, som kallas gips och är mycket billigare. Deraf göras gipsbilder, som utländske gipsmakare bruka kringbära på ett bräde på hufwudet. Och den hårdaste gipsen är den hwhita alabastern. Men den lösaste kalk-art är kritan, som alla känna, och den finnes utomlands i sådan myckenhet, att man ser hela berg utaf krita. 10 15 20

Dessutom finnas ännu många lösa stenarter. Mor skurade messing med en sten, som war så lätt, att han flöt på wattnet, och han kallades pimpssten. Fars bästa pipa är gjord af sjöskum, som är en så mjuk sten, att han kan skäras. Täljsten kan tälja och swarfwa till grytor. Sådana stenar tror man fordom ha warit mjuka, likasom en gyttja i wattnet. Och när wattnet, som stod öfwer hela jorden, rann undan, ha stenarna sedan hårdnat i luften. Derutaf kan man förklara, huru man i somliga lösare berg har funnit quarlefwor af wexter och djur, som dött uti gyttjan och sedan hårdnat med den till stenar. Men i gråstensbergen finnas inga försteningar. Derföre tror man, att gråstenen funnits på jorden redan förrän wexter och djur warit till. Men andra berg och stenar ha uppkommit och hårdnat i långt senare tider. 25 30

Borta i staden såg mor en liten sten, som blänkte förunderligt klart och war så hård, att glasmästaren skar glas med honom. Mor tyckte om stenen och wille köpa honom för några kopek. Nej, sade glasmästaren, den stenen är en diamant och kostar mer än hela er stuga. Kom med mig till guldsmeden, 35

sade han, så skall jag wisa er flera **ädelstenar**. Sådana hittas mycket sällan och äro mycket dyra. När man slipat dem släta, infattar man dem i guld och dyrbara prydnader. Men diamanten är likwäl ej annat än det renaste kol, och derföre brinner han upp i stark eld.

5 Mor såg hos guldsmeden äfwen andra ädelstenar, som alla woro hårda, glänsande och genomskinliga. Der såg hon den högröda rubinen och den blå safiren. Hon frågade priset på den gula topasen och den gröna smaragden. Men så mycket pengar hade ej mor, att hon kunde köpa någon enda af dem. Endast den mörkröda karnioleu war billigare, och honom köpte
10 mor till en ring åt far. Kom hit, sade guldsmeden, så kan ni få köpa oäkta stenar för billigt pris. De likna ju ädelstenar, fastän de ej äro så hårda och glänsande. Nej sade mor, jag will ej lysa med någon falskhet. Har jag ej råd att köpa det, som är äkta, så will jag ej ha edra oäkta stenar.

Far har engång druckit brunn ur en källa, der wattnet hade en smak af
15 bläck. Det kom sig deraf, att wattnet runnit genom jorden och der råkat på jern och andra metaller, hwaraf en liten del hade löst sig i wattnet. Sådant kallas mineralwatten, emedan stenar och malmer äfwen kallas **mineraler**. Wid den källan hittade far en förstenad trädbit. Ty somliga döda wexter och djurs benrangel, som legat länge i jorden, genomträngas der af mineralwatten. Och
20 så hårdna de slutligen likasom försteningarna i bergen.

Far sade: nu ha wi sett något ur alla de tre naturens riken. Märkwärdigt och wist har Gud inrättat allting. Åt djur och wexter har han gifwit en rundad form, likasom för att de ej skola stöta sig mot hwarandra. Men åt stenarna har han gifwit en kantig form. Och det är förunderligt, att deras kanter bli så
25 regelbundna. Ser man noga på groft koksalt, så märker man, att hwarje korn från början haft sex släta sidor, likasom en tärning. Slår man kokt watten på litet salpeter och låter sedan wattnet swalna, så får man se, huru salpetern åter framkommer (kristalliserar) ur wattnet i sina sexkantiga nålar. Sådana korn och nålar kallas **kristaller** och äro alltid desamma hos samma ämne.

30 Stenriket finnes öfwerallt; hela den stora jorden är sammansatt derutaf. I det wida hafwet finnas ofantliga massor af salt, i alla djurs ben finnes kalk, och i sjelfwa människans blod finnes jern. Öfwerallt har Guds allwisa hand utbredt naturens ämnen så, att beständigt nya wäsen uppstå ur det, som synes dödt för vårt öga. Wexterna uppstå ur mullen, djuren näras af wexterna, och
35 människan åter har sin näring af wexter och djur. Och så stå alla naturens riken i innerligt samband, det ena med det andra. Och så är Gud öfwerallt, och öfwerallt ser människan spår af hans oändliga allmakt.

Om guld och silfwer.

Guldet, som människorna så mycket efterfika, kommer till oss från Ryssland och Amerika. Ibland hittar man det gediget. I Brasilien fanns engång en guld-
 klimp, som wägte 128 (ett hundra tjuguåtta) lispund. Floder och bäckar skölja
 med sig guld ifrån bergen. Då faller sig det tunga guldet på flodens botten. 5
 Derifrån tager man sanden och waskar den i kär!; och efter guldet åter
 är tyngst, faller det förr än sanden till bottnen. Sedan smältes guldsanden
 till stänger eller barrar. I Finland har man sökt guldsand i Kemi; men deraf
 fanns så ringa, att winsten icke lönade arbetet. För några år sedan spridde
 sig det ryktet, att ofantligt mycken guldsand fanns uti landet Kalifornien. Dit 10
 foro då många tusen människor från alla werldens trakter för att hastigt bli
 rika. Och den onda vinningslystnaden hade betagit dem så, att mången man
 reste bort från sin hustru, och föräldrar från sina barn, och barn från sina
 föräldrar. Och de sålde allt hwad de hade hemma och öfwergåfwo sina sysslor
 för att gräfwä guld. Men när de kommo till Kalifornien, war en grufwelig 15
 dyrhet på alla lifwets förnödenheter. Många swulto ihjäl. Andra hade hårdt
 arbete natt och dag i watten och gyttja, der de sökte guldsanden. Mången
 miste både sitt guld och sitt lif genom röfware. Så blefwo några få rika; men
 många omkommo i nöd och fattigdom. Och de, som misslynte wände hem
 tillbaka, suckade sorgsne, att den onda girigheten så ofta har makt öfwer 20
 människans syndiga hjerta.

Om grufwor.

När man nedstiger i de djupa grufworna och ser gruffolket swänga sina bloss
 i det beständiga mörkret, tänker man uppå sagornas dwergar, som smidde
 sitt guld i jordens innandöme. Stundom klifwer man ned på stegar; men i de 25
 djupaste grufworna låter man hissa ned sig uti en korg. Fahlu koppargrufwa
 och Dannemora jerngrufwa äro twå så djupa grufwor i Swerige, att man finge
 ställa fyra kyrktorn ofwanpå hwarandra, och de skulle ändå knappt räckta
 från grufwans botten till öfre jordytan. Flera grufwor sträcka sig ned under
 hafsbottnen. Här i Finland ha wi ej så djupa grufwor; men Orijärwi koppar- 30
 grufwa kan wäl förliknas wid twå kyrktorns höjd. Och i grufworna hugger
 man metallernas malm ur långa gångar, som kallas s c h a k t e r. Men det
 finnes äfwen saltgrufwor. Wid en liten stad, som heter Wielizka, i landet
 Galizien äro så wida saltgrufwor djupt neder i jorden, att de likna en stor stad

med gator och torg. Och sådana torg äro der i tre våningar öfwer hwarandra. Der hugges bergsalt ur wäggarna, och ganska wackert är det att se, huru millioner saltkorn glimma i eldskenet, hwart man än skådar. Menniskor och djur omkomma der ofta nog, när taket rasar ned öfwer dem. Och då händer,
 5 att man efter många år finner deras döda kroppar oförändrade. Ty saltet har genomträngt dem och bewarat dem från förruttelse.

Om försteningar.

Ofta, der wi gå uppå jorden, trampa wi på lemningar af forntida wexter och djur. Det finns stora berg, som bestå af snäckors skal; hela den stora staden
 10 Berlin är byggd på en mark, som består af döda infusionsdjurs qwarlefwor. I somliga kalla länder har man uppgräft ur jorden benen af elefanter och andra djur, som nu lefwa blott i de heta länderna. Ja, man har sett qwarlefwor af sådana forntida djurslägten, som ej mera lefwa på jorden. Stundom äro dessa ben förstenade. Likwäl händer sådant oftare med wexter. I England
 15 och andra länder har man flera famnar under jorden funnit stora skogar, som warit helt och hållet förstenade. Af sådana fordom förkolade och sedan förstenade skogar ha stenkolen bildat sig under jordytan. Man har också funnit förstenade sädesax. Man har uppgräft ur jorden gamla träd, som warit förwandlade till jernmalm. I somliga mineralkällor får man hastigt se en
 20 sådan förvandling. Lägger jag i dag en blomma i källan och upptager henne i morgon, så får jag se något förunderligt. Blomman och bladen äro då öfwerdragna med en hård skorpa, som afsatt sig ur wattnet, och hela blomman ser ut som wore hon utskuren af en brunaktig sten.

Om allehanda ämnen.

För lång tid sedan förliste ett skepp mot klippor i hafwet, och sjömännen hade
 25 möda att rädda sig i båtarna. Wåta och frusna, uppjorde de på stranden en stor eld för att torka och värma sig. De wille äfwen koka sig mat och lade ett par kalkstenar under grytan. När då askan i stark hetta smalt tillsammans med sanden och kalken, funno sjömännen med förundran, att deraf blef g l a s.
 30 Sedan den tiden har man glasrutor i fönsterna. Till grönt glas duger spis-aska; men till hwitt glas behöfwer man pottaska och hwit sand. Man brukar också färga glas och slipa det med släta kanter. Ganska wackert är det att se, huru

glasblåsaren blåser luft i den smältande glasmassan och deraf gör flaskor och glasbollar.

Om Fahlu stora koppargrufwa i Sverige har man en gammal sägen. En herde märkte engång, att hans get war röd uppå sidan. Herden blef nyfiken att weta hwarutaf detta kom och märkte snart, att geten hade legat på ett ställe, der mycket koppar fanns uti berget. Så upptäcktes den rikaste grufwan i hela nordnen. Kopparslagaren glödgar ej kopparen, såsom smeden gör med jernet, utan han smider den kall. När han will förena två kopparplåtar, kan han ej smida ihop dem, utan han förenar dem med messing. Sådant kallas att löda metaller.

När wissa hartser eller kådor upplösas i en stark olja, som kallas terpentin, får man deraf fernissa, med hwilken många arbeten lackeras. Lim får man afskinn, horn eller ben, när de länge kokas i watten. Bläcket, hwarmed wi skrifwa, göres af små gall-äpplen. Stärkelse är ett fint hwitt pulwer, som finnes i många rötter och frön. Bröd låta wi gåsa för att få det mört. Men när en sötaktig wätska gäst, smakar den ej mera söt, utan stark. Den innehåller då sprit. Nu innehålla många wexter sött eller sockerämne. Så kan jag göra win ej blott af drufwor, utan äfwen af rönnbär och häggbär. Brännwin kan brännas af säd eller malda potåter, som mäskas och gåsa. Sedan går spriten som en ånga öfwer till kylfatet, och dranken blir qwar. Men det är en stygg konst, ty aldrig har någon konst gjort så mycket ondt uppå jorden. Hellre brygga wi öl och dricka af malt, som först kokas till wört och sedan får gåsa. Och mjöd brygga wi af honung och watten med krydder uti.

ORIJÄRVI KOPPARGRUFVA.

Jag hörde thordön mullra under jorden.

Jag kände henne bäfva under mig.

Jag såg en afgrund gapa mot min stig

Och ropte häpen: ser jag här i nordnen

Hvad jag från södern sport om land, som skälft,

Om städer, som sig ned i öppna svalget hwäft?

Nej, flit och konst naturen eftergöra:

De tvinga eldens, tvinga vattnets makt

Att spränga klippan, öppna schakt vid schakt

Och ej blott fram den funna malmen föra,

Men honom rena och förädla så,
Att, bytt mot Perus guld, han ända dit kan gå.

15 Så slöjdens hand, som ger åt handeln vingar,
Med snillet täflar om den sköna makt
Att sammanbinda hvarje verldens trakt.
Så äfven Finlands glömde åbo bringar
Till mensklighetens stora torg till slut
Hvad godt han bildat har, hvad nytt han tänkte ut.

Franzén.

DIAMANTEN.

Långt borta i Arabien
Den gamle Amru bodde.
En fattig landtman var han, men
Uppå sin Gud han trodde.
5 När nöden stod invid hans dörr,
Han hoppades på Gud som förr.

10 En dag i bäckens svala bad
Han fann en sten, som blänkte,
Liksom på vattenliljans blad
En droppe källan stänkte.
För ro skull tog han stenen då
Åt sina barn att undra på.

15 En leksak stenen länge var,
Tills i en vrå han slängdes;
Men eftersom han lyste klar,
I taket upp han hängdes.
Och så var han, i brist på ljus,
En lykta uti Amrus hus.

20 En qväll så kom en köpman dit,
Och han såg stenen blänka.
»Sälj du åt mig din gråstensbit,

Om du ej vill den skänka!»
»Nå godt», sad' Amru. Och på hand
Han fick för den ett kringelband.

Vår man tog stenen, för sin stråt
Och kom till hufvudstaden. 25
Der bjöd han den till salu åt
Guldsmeder hela raden;
Men tänk, bland alla fanns ej en
Nog rik att köpa Amrus sten!

Ty sen man slipat ren hvar kant, 30
Så sågs, att här man vunnit
Den allra största diamant,
Som någon menska funnit.
Till kungens krona köptes den
För millioner pengar sen. 35

För landets fattiga en fest
Nu gafs till kronans ära.
Dit kom ock Amru att som gäst
Åt barnen bröd begära.
»Se,» ropte barnen då, »se der, 40
Hur kungen sjelf vår lykta bär!»

Det hörde kungen. Strax han lät
Den snåle köpman kalla,
Och sen han visste saken rätt,
Så hördes han befalla: 45
»Gif pengarna i Amrus hand!
Du, köpman, får – ditt kringelband!»

Nionde Läsningen.

Om jorden.

En dag stodo Anders och Greta på gården och gräfde så ifrigt, att svetten dröp ifrån deras tinningar. När de hade gräft en djup grop, lade de sig ned och sågo i gropen. I detsamma kom deras fader och frågade: hvad gräfven
 5 J, barn, och hvad sen J der uti gropen? Greta svarade: vi ville gerna se det, som finnes inuti jorden.

Fadren sade: om allt folk i byn skulle gräfva på samma ställe, och om de hölle på dermed uti femtio år, så skulle de ändå ej få se det, som finnes innerst i jorden. Ty, om det vore möjligt att gräfva ett hål tvärsigenom jorden,
 10 så skulle det hålet vara 1 200 (ett-tusen tvåhundra) mil djupt. Och för att komma till jordens innersta, måste man gräfva 600 (sexhundra) mil djupt. Men nu kan ingen gräfva en mil nedåt, emedan man derförinnan kommer till vatten eller berg. Så långt som en mil går ingen grufva nedåt i jorden. Stundom hittar man i bergen djupa hål, som kallas grottor och som
 15 varit der alltifrån jordens begynnelse. Menniskor ha stundom krupit ned uti dessa grottor och haft eld med sig för att betrakta jordens innandöme. Och då har man sett höga hvalf, likasom kyrkor, i hvilka vatten beständigt droppat ned ifrån taket. Och der ha varit förunderligt granna pelare af hvita stenar, och der ha underjordiska floder brusat långt ned uti mörkret. Men
 20 intet lefvande väsen har bott uti djupet, och människorna ha der känt sig hemska till mods, så att de gerna skyndat upp till Guds klara dag tillbaka. Så vet man ingenting säkert om jordens innersta. Men om det, som är närmast under våra fötter, vet man, att det består af flera olika jordlager ofvanpå hvarandra. När man gräfver en brunn, så händer det, att man först kommer
 25 till mull och sand, sedan till lera, sedan åter till sand och så åter till andra jordarter. Mycket bättre känna vi jordens yta, som Gud har gjort till ett hem för menniskor, vexter och djur.

Jag kände en gosse, som aldrig varit utom stugan, der han bodde, emedan han var både blind och halt. Längre trodde han derföre, att världen ej räckte
 30 längre än till stugans dörr. Men en dag fick han höra, att der ännu fanns ett stycke af världen utanför stugan. Då stack han ut sin hand genom fönstret för att känna åt, huru stor världen var. Och när han grep i den toma luften, ropade han med förundran: världen är mycket stor! Jag kan ju ej känna dess väggar!

När Anders och Greta hörde detta, begynte de skratta. Fadren frågade: säg mig, Greta, huru långt är det härifrån till världens slut? Greta svarade: världen räcker ännu ett stycke bortom grinden vid landsvägen, ty der har jag varit med korna i vall. Anders tyckte detta vara för litet och sade: världen räcker visst en mil härifrån, ty så långt har jag farit till qvarnen med far för att hämta mjöl. 5

Då sade fadren: se, så litet skulle vi veta, om vi ej finge lära mera af andra. Kom, så gå vi tillsammans till det höga berget i skogen. Der få vi se något mera af jordens yta.

Och så gingo de alla och sågo sig noga omkring under vägen. Vid det att de gingo, trampade de på den gröna marken likasom på ett golf. När de kommit ut från gården på landsvägen, var der på ena sidan en stor skog, af många slags träd, buskar och tätasnar. På andra sidan var der ett jemnt land med åkrar och ängar. Det landet kallades en slätt, och en mindre del deraf kallades ett fält. Litet längre bort, utanför staden, var slätten sandig och kallades en malm. Och ännu längre bort, der man såg slätten betäckt af ljung och glesa tallar, blef den kallad en mo. Om denna slätt vore så torr, att ingenting vexte på honom, så skulle han kallas en öken. Och vore han kall och stenig, men ändå bevuxen med gräs, skulle man kalla honom en steppe. 10 15

Vid det att de gingo längre, blef marken först högre och sedan åter lägre. Det höga stället kallades en kulle, och der vägen gick uppför eller nedför kullen, var en backe. Och vore den kullen hög och stor, skulle han kallas en landhöjd; och vore han lång och smal, skulle han kallas en landås. När nu barnen gingo nedför backen, kommo de till ett lågt ställe mellan två höjder, och det kallades en dal. Men vore den dalen liten, så skulle han kallas en dald. 20 25

När barnen gått genom dalen, veko de af från landsvägen och begynte stiga uppför berget. På några ställen var bergväggen slät, men på andra ställen voro stora rennor, likasom hade berget spruckit sönder. Der lågo mycket stora stenar, som kallades klippor, men andra, som voro flatare, kallades hållar. Och mellan klipporna voro djupa klyftor, der man lätt kunde falla. När barnen kommit högre upp, sågo de, att här voro flera berg i en lång rad med dalar och klyftor emellan sig, och det kallades en bergsrygg eller en bergås. Och om här vore, såsom i Lappland, en rad af höga berg med hvassa toppar och snö på topparna, skulle man kalla dem fjällar. Och mellan dem vore då vilda bergökningar och odsliga tundraor, der man ej ser annat än sten vid sten och klippa vid klippa. 30 35

Detta berget är visst det högsta i hela världen, sade Anders. Högt är det nog, sade fadren, efter det är mycket högre än träden och husen och stenarna

5 nere på slätten. Men somliga berg äro ännu mycket högre än detta. Och för att jemböra dem, räknar man ut, huru högt deras toppar stå öfver hafvets yta. Det högsta berget i Finland heter Teiriharju. Det är så högt öfver hafvet, att om man kunde ställa 8 kyrktorn ofvanpå hvarandra, skulle det 8:de stå med
 5 tuppen på sin topp lika högt som toppen af Teiriharju.* Likväl finnas ännu mycket högre berg uti andra länder. Peldoivi i Lappland är så högt som 13 kyrktorn, och Chimborazo i Amerika är så högt som 180 kyrktorn ofvanpå hvarandra. Och om man kunde klifva dit rätt upp på en stege, så borde den stegen vara mer än 7 verst eller tre fjerdedels mil lång.

10 Men om man klifver öfver de höga bergen, hvad ser man då uppå andra sidan? frågade Greta. Kommer man då till verdens slut?

Nej, då kommer man åter till andra slätter och andra berg och dalar och höjder och backar och moar och skogar och fjäll, intilldess att man stadnar vid något vatten. Så nyttigt och vackert är jorden skapad, att den ena trakten
 15 är ej den andra lik. De, som bo på olika trakter, behöfva ständigt byta med hvarandra det, som jorden ger på ett ställe och som saknas på det andra. Slättlandets folk måste hämta från skogen sitt timmer och från bergen sitt jern. Bergsboerne måste hämta säd och mjölk ifrån slätterna. Och de, som bo uti stora skogar, måste resa till andra nejder för att få det, som skogen
 20 ej frambringar.

Nu hvilade vi här en stund uppå bergets topp och äta vår qvällsvard. Denna knif är smidd utaf bergets jern. Detta bröd är bakadt af slätternas säd. Denna korg är flätad af skogens rötter. Rundtomkring oss och nedanför våra fötter utbreder sig jorden likasom en brokig tafla i sommarens grönska. Så långt vi
 25 kunna se, är allt Guds verk fullkomligt och vist. Och likväl se vi här en ganska liten del utaf jorden och en ännu mycket mindre del af hela den skapade verden. Men om vi skulle gå beständigt åt samma håll och klifva öfver bergen och segla öfver hafven, då skulle vi slutligen ha farit och gått kring hela jorden.

Ja, låt oss gå kring hela jorden, ropade båda barnen, utom sig af glädje.
 30 Låt oss gå nu strax och komma tillbaka i morgon igen!

Då log den gode fadren och sade: menniskor, hvilka äga i sina händer allt, som någonsin blifvit uppfunnet för att komma fort fram öfver länder och haf, behöfva till en resa kring jorden nära två år. Men om vi begynte att gå den vägen i dag, skulle vi kanhända rådlöse stadna vid första bäck. Kanhända
 35 engång, när J vuxit stora, gån också J ombord på ett stort skepp och seglen

* Not. Då räkna vi ett kyrktorn vara 24 famnar eller 72 alnar eller 144 fot högt. Teiriharjus topp är 1 153 fot öfver hafsytan.

flera tusende mil kring jorden. Men nu vända vi åter vid qvällsolens sken till vår lilla hydda igen. Ty der är vårt goda hem, och detta landet är Finland, vårt älskade fädernesland. Och intet annat land på hela den vida jorden är oss så kärt och dyrt i alla vår lefnads dagar. För det landet vilja vi lefva, och för det landet kunna vi dö. Det landet förstå vi bäst. Här bodde våra fäder. Här stod vår vagga, der vår moder sjöng för oss sina visor. Under dessa björkar och granar ha vi vuxit och lekt. Här ha vi haft sorger och mycken glädje, bekymmer och mycken frid. Och här i detta samma land, vårt fädernesland, skall Gud engång förunna oss en graf under björkarnas skugga.

Och medan vår fot trampar på jorden, höjer sig vårt hufvud fritt emot himmelens blåa tak. Se, så vill Gud beständigt visa oss, att vi vuxit ur jordens stoft, men äro bestämda att sträfva med det bästa af vår varelse uppåt. Och fastän vi älska och beundra den sköna jorden, så är hon icke vår själs rätta och eviga hem. Det är högre: det är hos Gud allsmäktig i himmelens höjd.

Om Fingals grotta.

På ön Staffa vid landet Skottland är en berömd grotta, der sagorna säga, att den tappre hjälten Fingal har bott. Man rör in i den på en båt ifrån hafvet, som sköljer grottans inre. Der tycker man sig vara i en skön kyrka med många herrliga pelare kring väggarna. Aldrig har människans hand byggt något präktigare. Det stora berget hvälfver sig deröfver som ett tak, och derifrån droppar beständigt vatten, som blandar sitt sorl med hafvets brusande. Stundom höres der likasom en sakta musik. Det ljuder så sällsamt, när vinden far mellan pelarne, och man tycker sig höra röster af forntidens människor, som bott uti grottan på den tiden, när man ännu ej förstod att bygga ordentliga hus.

Om landets olika utseende.

I Limingo uti Österbotten är en så stor slätt af idel ängsmarker, att man ej kan se från dess ena ända till den andra. I Storkyro finnes en lika stor slätt af idel åkerfält. Och derfore säger ett gammalt talesätt, att

Storkyro åker och Limingo äng
Ha icke sin like i bredd eller längd.

Parola malm vid Tavastehus och Helsinge malm nära Helsingfors äro så stora, att många tusen soldater der kunna exercera på samma gång. En af de största moar i Finland heter Tavastmon och går midtigenom landet. Der vexa mycket höga furor, och hela marken är brun af ljung. Men sällan ser
 5 man der en gård, emedan den sandiga marken ej utan stor möda kan göras till åker. I Finland finns ingen riktig stepp och ingen sådan öken, som den stora öknen Sahara i Afrika. Der är ej godt att vara. Så långt ögat kan se, är der en ofantelig slätt af brännande sand, men ganska sällan en buske eller ett träd. Der ryter det törstiga lejonet. Der springer den snabba strutsen.
 10 Ingen menniska skulle der kunna färdas, om ej kamelerna, på hvilka man rider, kunde så länge vara törstiga utan att försmäkta. Men der en källa rinner ur jorden, der blir marken rundtomkring grön, och der vexa träd, som gifva åt vandraren skugga.

Hos oss ser man ej heller flygs a n d blåsa med vinden öfver åkrar och
 15 ängar, som deraf förvandlas till sandhedar. Sällan hör man här talas om jordras, der stora jordstycken eller höjder gräfväs under af vattnet och störta in. Likväl har det händt någongång, såsom i Haliko nära Åbo. Engång sjönk marken in under en qvarn. Qvarnen föll på sidan, och mjölnaren hittade ej ut, emedan dörren låg vänd emot marken.

I vårt land finnas många berg, men de äro ej mycket höga. Här finnas också flera långa bergs-åsar och land-åsar, af hvilka somliga ha namn, men många kallas med ett gemensamt namn Maanselkä. Många kullar och dalar får man här skåda. På kullen står ofta en stuga, och i dalen rinner ofta en bäck. I sådana trakter finnas många backar. I Tavastland och i Savolaks och
 20 i Karelen går vägen ofta öfver en ås med höga backar, så att, när man far öfverst på åsen, ser man under sina fötter tallarnas toppar och kyrkornas torn. Och der är så tätt med höjder och dälder, att man tycker sig skåda bulla vid bulla, radade upp på jordens stora bord, som Gud har dukat för menniskan.

VÅRT LAND.

Vårt land, vårt land, vårt fosterland!
 Ljud högt, du dyra ord!
 Ej lyfts en höjd mot himlens rand,
 Ej sänks en dal, ej sköljs en strand,
 5 Mer älskad än vår bygd i nord,
 Än våra fäders jord.

Vårt land är fattigt, skall så bli
För den, som guld begär.
En främling far oss stolt förbi;
Men detta landet älska vi. 10
För oss med moar, fjäll och skär
Ett gulddland dock det är.

Vi älska våra strömmars brus
Och våra bäckars språng,
Den mörka skogens dystra sus, 15
Vår stjärnenatt, vårt sommarljus,
Allt, allt, hvad här som syn, som sång
Vårt hjerta rört engång.

Här är oss ljuft, här är oss godt,
Här är oss allt beskärtdt. 20
Hur ödet kastar än vår lott,
Ett land, ett fosterland vi fått.
Hvad finns på jorden mera värtdt
Att hållas dyrt och kärtdt!

Och här och här är detta land, 25
Vårt öga ser det här.
Vi kunna sträcka ut vår hand
Och visa gladt på sjö och strand
Och säga: se, det landet der,
Vårt fosterland det är! 30

Och fördes vi att bo i glans
Bland guldmoln i det blå,
Och blef vårt lif en stjernedans,
Der tår ej gjöts, der suck ej fanns,
Till detta arma land ändå 35
Vår längtan skulle stå!

Runeberg.

BERGET OCH DALEN.

Det höga berget sade: se, jag är jordens rygg!
Från mig så störtar floden. Jag står i stormen trygg.
I molnet göms min panna. Jag synes långtifrån,
Och i min klyfta härmar ett eko åskans dån.

5 Den vackra dalen sade: jag menskors bostad är,
I mig så porlar källan, och rosen blommar skär.
I mig så beta lammen, och fågeln sjunger säll,
Och klockorna de klinga så klart i sommarqväll.

10 Då sade gröna skogen, som stod der rundtomkring:
Så skiftande, så herrligt har Gud beredt allting.
Det höga vi beundra, vi se dess majestät;
Det vackra uppå jorden, – vi mera älska det.

Tionde Läsningen.

Om wattnet.

En dag, när det mycket stormade och sjön gick i vågor, sade fadren: se Guds kraft! Elementerna äro i uppror.

Anders sade: **elementer**, hwad är det?

5 Fadren sade: somliga ting på jorden hänga fastare tillsamman med sina delar, och andra hänga lösare tillsamman. Ett stycke träd eller en sten kan jag taga i handen och hålla dem fast, och sådana kallas **fasta ämnen**. Men watten kan jag ej taga uti och hålla det fast, och sådana wätskor eller wåta ämnen kallas **flytande**. Sådana kan jag likwäl taga uti en skål eller ett ämbare,
10 emedan de ändock hållas ihop. Men det kan jag ej göra med ångan ifrån en kokande gryta eller oset från en kakelugn eller luften, som blåser. Sådana ämnen kallas **luftformiga**.

I de fordna tider kände man ej naturens ämnen så noga som nu. Derföre brukade man tala om fyra **grundämnen**, ur hwilka man trodde, att allting
15 uppkommit. Och dessa grundämnen kallades **elementer**. De fyra elementerna

äro: 1) jorden, som består af fasta ämnen; 2) wattnet, som wanligen är ett flytande ämne; 3) luften, som är ett luftformigt ämne, och 4) elden, som icke är något ämne alls, utan blott en förstöring af andra ämnen.

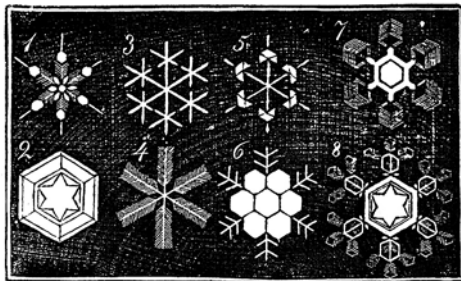
Nu gå wi till sjön. Låt oss närmare se uppå **wattnet**. Jag kastar i sjön ett trädstycke. Hwarföre flyter trädstycket? Emedan det är lättare än wattnet. 5 Jag kastar i sjön en sten. Hwarföre sjunker stenen? För det att han är tyngre än wattnet. Der simmar en fågel; der ror en gosse i båten. Hwarföre skrida de framåt på wattnets yta? Emedan de skjuta en del watten undan, fågeln med fötterna och gossen med årarna. Det wattnet gör motstånd och skuffar dem framåt. Der malar en wattenqwarn. Hwad sätter dess hjul i rörelse? Wattnet 10 skuffar beständigt på hjulen. Så tungt och så starkt är wattnet. Ja det är wäl ännu starkare, så att det kan bryta sönder stora skepp och föra med sig stora klippor och isstycken, när det kommit i häftig rörelse.

I går, när det regnade, war gården wåt, och stora puttars hade samlats på landswägen. Men i dag är solsken, och gården och wägen äro åter torra. 15 Hwaraf kommer det? Har då allt regnwatten runnit bort? Jag ställde i går en skål med watten att wärmas på spisen. I dag, när jag wille twätta mig i detsamma wattnet, war skålen tom. Hwaraf kom det? Omöjligt har wattnet kunnat rinna bort genom skålen. Nej, det har af dunstat och stigit i luften som en osynlig ånga. Så gick det på gården, och så gick det med skålen. Jag 20 wet, att mycket watten finnes som ånga i luften, isynnerhet när det är warmt. Dessa ångor afkylas och samla sig sedan till moln. När luften derpå åter blir kallare, tätnar ångan till små wattendroppar och nedfaller som regn. Och efter natten är swalare än dagen om sommaren, tätna wattenångorna i den afkylda luften och fälla sig i helt små droppar af dag på gräset och andra 25 föremål ute. Ibland, när luften afkyles öfwer fuktiga ställen och watten, så tätna ångorna till en dimma. I går gick jag i dimma, och då tänkte jag wid mig sjelf: se, nu går jag i ett moln wid sjelfwa jordytan. Och det watten, som nedfaller ur luften, uppsupes till en del af wexter och djur; men det mesta dunstar åter bort och blir regn. Och wexter och djur och floder och sjöar och 30 haf utdunsta åter watten. Så uppstår på jorden ett beständigt kretslopp af watten, och aldrig har man sett, att wattnet derföre minskas, fastän det på somliga ställen kan minskas af andra orsaker.

Ibland händer om sommaren, när molnen regna, att luften under dem är mycket kall. Då frysa regndropparna under fallet, och nedfalla som hagel. 35 Men om de frysa i molnen, falla de ned som snö. Och om wintern fryser wattenytan på alla sjöar och floder här i nordn till is, men det undre wattnet fryser ej, emedan det watten, som är tyngst och sjunker till botten, alltid

är litet warmare. Men när wi i wintras åkte på isen, sade far: här måste wi akta oss, här går ström, och isen är swag. Ty watten, som rinner hastigare i forsar och strömdrag, fryser ej så lätt, och det salta watten i hafwen blir ej så snart till is. I de warmare länderna söderut är sällan eller aldrig så stark köld, att watten fryser. Och menniskor, som komma derifrån hit upp till norden, kunna ej nog förundra sig, när de här se all mark likasom öfwersockrad med snö och när de se, huru man här både går och åker öfwer sjöarna wintertid, likasom på ett slätt hwitt golf.

Har du sett, i huru wackra stjernor snöflingorna fästa sig uppå fönster-rutan? Dessa små snöstjernor, hwilka du ser här wid sidan af boken, äro kristaller. De bildas, när watten fryser, på samma sätt som koksalt och andra ämnen afsätta sig på botten af kärlet. Då säger man, att ett ämne öfwergår

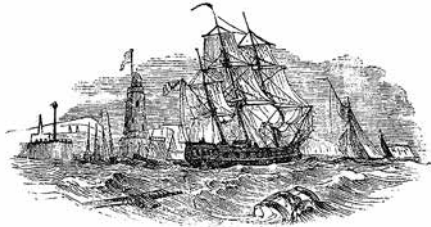

ifrån flytande form till fast form. Watten har den besynnerliga egenskapen att kunna finnas i alla former. När snön eller isen smälter, går watten åter från fast till flytande form. När åter det flytande watten dunstar bort uti ånga, öfwergår det till luft-form. Sådant beror uppå ett ämnes värme eller köld.

Wid bergets sluttning ej långt från vår stuga finnes en källa med klart färglöst watten, som mor kallar h å r d t, emedan det ej är så löst som regn- eller flodwatten att twätta uti med twål. Den källan är ingen m i n e r a l k ä l l a, som smakar af jern eller andra upplösta ämnen. Ej heller är hon en w a r m k ä l l a af det slag, som i andra länder rinner med varmt watten. Ej heller är hon en s p r i n g k ä l l a, som sprutar sitt watten i en stråle ur jorden. Hon är bättre än vår b r u n n, som far har gräft på ett ställe, der k ä l l - å d r o r löpa i marken under vår gård. Det är märkwärdigt att se vår källas watten. Först silar hon ut sig i en smal r å n n i l, som flyter ned till kärret. Der samla sig flera sådana rännilar till en b ä c k, som går i bugter genom skogen, allt eftersom marken sluttar. När jag gått en stund bredwid bäcken, märkte jag, att han beständigt blef större, derigenom att flera andra bäckar förenade sitt watten

med hans. Till sist blef han en liten å, som rann in i en sjö och sedan åter ut derifrån wid andra ändan af sjön. Då hade ån fått mera watten och wuxit till en elf, som äfwen kallades ström, emedan hans watten war stridt. När då allt flera bäckar och åar flöto in uti elfwen, blef han stor och bred och kallades en flod. Och hela det land, derifrån floden och dess tillflöden hade sitt watten, kallades hans flod-område. Der marken i flodbädden slutade starkare nedåt, samlades stenar, wattnet rann stridare, och der blef en fors. Och på ett ställe störtade sig floden skummig och brusande utför en brant bergvägg, och der blef ett wattenfall. Slutligen blef floden så stor, att skeppen seglade i hans strömfåra. Och wid hans stränder byggde människorna qwarnar och sågwerk och fabriker och stora städer. Men till sist utgöt floden sitt watten genom flera mynningar i det ofantliga hafwet.

Då bad jag min gode vän sjömannen att få fara med på hans skepp. Han tog mig ombord, och wi seglade så långt ut, att wi snart ej mera sågo något

land, utan endast himmelen öfwer oss och hafwets watten rundtomkring skeppet. Nu först såg jag, huru stor Guds allmakt war i elementerna, och jag darrade af fruktan, att wi, swaga menniskor, skulle förgås. Men likaså tydeligt såg jag, huru Gud äfwen här skapat menniskan till hela naturens herre. Snabbt och skickligt ilade skeppet framåt mellan dyningarna efter en storm, som förut häft hafwet i höga vågor. Jag fattade mod och såg mig omkring. Då såg jag, att hafwets färg wexlade, allt eftersom himlen war blå eller mulen; men ofta skiftade den i grönt. Hafswattnet war mycket salt, och jag begrep nu, hwarföre floders och källors watten kallas sött, emedan det ej har sälta.

Här, sade sjömannen, flyter wattnet beständigt åt samma håll, om än vinden blåser emot, och det kallas en hafsström. Nu skola wi akta oss, att wi ej komma i hafshwirlweln. Der går strömmen i ringar, likasom när man slår watten i en tratt, och drar skeppet med sig, tilldess att det sjunker midtuti hwirlweln. Men när wi komma till de stora werldshafwen, som kallas oceaner, få wi se något märkwärdigt. Bäst som skeppet seglar i det djupa

wattnet wid stranden, så drar sig wattnet tillbaka, så att torra sanden synes under skeppets botten. Sådant kallar man ebb. Och när man då torrskodd plockar snäckor på hafsbotten, får man noga passa på tiden. Ty efter sex timmar kommer wattnet tillbaka, så att der man nyss förut kunde gå, der segla
 5 nu åter stora skepp. Och sådant kallar man flod. Men ebb och flod komma af flera orsaker, som wi ha swårt att förstå, medan wi äro små. Hwem skulle tro, att månen, som är så långt borta, drar wattnet högre på wissa tider? Lättare kan du begripa, att oceanernas watten kommer i rörelse, när hela den stora jorden wänder sig omkring, likasom wattnet röres i skålen, när jag hastigt
 10 wänder den. Och på samma sätt uppkomma ebb och flod utaf hafwets swelling fram och tillbaka.

Engång, när wi seglade, stötte skeppet på grund och kom ej åter löst, förrän wi kastat en del af dess last i sjön. Det war lycka, sade sjömannen, att wi stötte på en sandbank, ty hade wi stött mot en klippa eller ett ref af
 15 hwassa stenar, så hade wi säkert förlist. Ty du bör weta, att hafwets botten är likaså ojemn som landets yta. Under wattnet finnas backar och berg och dalar, så att wattnet har mycket olika djup. Ja, der finnas likasom skogar af koraller och höga wattenwexter, der fiskarna gerna bo. Men i de stora hafwen, som äro mycket djupare än det högsta kyrktorn är högt, der är det beständigt
 20 mörker och tystnad i djupet. Ty wattnet är ej alldeles så genomskinligt som luften och dessutom tyngre, så att det måste trycka med en förskräcklig tyngd på de stora djupen. Och menniskor, som kunna konsten att dyka, ha nedstigit ganska djupt uti hafwen. Men till slut har blodet frustat ur deras näsa och mun genom wattnets tryckning. Och ingen har ännu kommit lefwande ned
 25 till de största djupen, och ingen känner allt, som der finnes på hafwens botten. Wi weta blott det, att wexter och djur dernere måste wara så inrättade, att de kunna bära wattnets ofantliga tryckning på alla sidor.

När wi seglat en tid, sågo wi hafs-stranden eller kust en af ett främmande land. Här få wi akta oss för bränninarna, sade sjömannen; ty här bryta
 30 sig vågorna i skum emot stenarna. Det är lycka, att wi ej mött några isberg, som drifwa ned från de kallaste hafwen. Då hade wi lätt kunnat kantra mot dem. Låt oss nu gå i land. Detta landet är intet fast-land, som hänger tillsammans med andra stora länder. Wi ha nu kommit till en ö, ty den är på alla sidor kringfluten af watten. Och en liten ö kallas holme; men när många öar
 35 eller holmar ligga nära hwarandra, kallar man alla tillsammans en skärgård. Och om här wore watten på tre sidor, men fjerde sidan hängde ihop med andra länder, så wore det landet en half-ö. Och det smala stället, som hänger ihop med de andra, skulle då kallas en land-tunga eller ett näs. Här skjuter en

smal spets af landet ut i sjön, och den kallas en u d d e. På andra sidan skjuter en smal bit af hafwet in uti landet, och det wattnet kallas en w i k; men wore wiken större och bredare, skulle han kallas en b u g t. Denna lilla del af den stora sjön kallas en f j ä r d. Och nu segla wi genom ett smalt watten mellan två länder från den ena fjärden till den andra. Det smala wattnet kallas ett s u n d; men wore det större och bredare, skulle det kallas en k a n a l. Och sådana mindre haf, som äro förenade med det stora hafwet genom smala sund, kallas i n n a n h a f.

Nu mindes jag, att wi uti vårt land hade många i n s j ö a r, och bad derföre att få segla till en insjö. Då skrattade sjömannen och sade: insjö kallas en sådan sjö, som har land omkring sig på alla sidor, så att ingen kan segla dit ifrån hafwet. Och är den insjön helt liten och grund, så kallas han ett t r ä s k. Men när människorna gerna wilja komma sjövägen från insjön till hafwet, gräfwade en farled, så att båtar och fartyg kunna segla deremellan, och en sådan farled kallas äfwen k a n a l. Nu rinner alltid wattnet från ett högre ställe till ett lägre. Och efter de flesta insjöar äro högre belägna än hafwet, så skulle allt insjöns watten rinna bort genom kanalen, om man ej hittat uppå att göra i kanalen små kamrar eller fördämningar, som kallas s l u s s a r, der fartygen lyftas eller sänkas af wattnet, så att kanalen består likasom af trappsteg, der det mesta wattnet står stilla.

Nu fara wi åter hem till vårt land, sade sjömannen. Men på det att du må komma ihåg hwad du sett, så ger jag dig här en k a r t a, der du ser hela jordens yta aftecknad med både länder och haf. Der får du se, huru der är mycket mera watten än land uppå jorden, så att de stora hafwen betäcka en dubbelt större yta än länderna. Der får du äfwen lära dig w e r l d s d e l a r n a och hela den nyttiga kunskap, som kallas **geografi** eller beskrifning öfwer jorden. Och en karta will jag gifwa dig, der landet är måladt med färger och anses för det wigtigaste; detta är en l a n d k a r t a. Men sjömän ha andra kartor, der haf och sjöar äro noga afritade med alla klippor och grund, och sådana kallas s j ö k o r t.

Jag sade: huru stor är din wishet, Herre Gud, att du breder ut hafwen såsom ett täckelse öfwer jordens afgrunder och gör dem till en wäg för människors barn! Du låter regnet uppfrika den törstiga marken; du låter källor och floder löpa såsom lifsådror öfwer ländernas yta, så att människor och djur och wexter hafwa sin näring deraf. Den minsta daggdroppe afspeglar din herrlighet; din ande går öfwer de mörka djupen. Och när seglaren lägger sig till hwila på sin bräckliga plankan midti oceanernas wågor, säger han till sig sjelf: se, vår Herre Christus har engång wandrat öfwer det stormiga

hafwet, och wågorna lade sig stilla ned för hans fötter. Så wet jag, att ännu i dag Guds allmakts hand råder öfwer elementerna. Och dem Gud beskyddar, dem skada hwarken eld eller watten eller någon farlighet. De hafwa frid och en glad förtröstan. Ty Gud är deras starkhet, och hafwets wågor, som bryta
 5 klippor och murar, lägga sig spaka som lamm inför hans herrlighets fot.

Om wattnets förödelser.

Den heliga skrift berättar i första Mosebok om en stor wattuflod, som fördränkte alla menniskor, utom Noach och hans slägt, för deras synders skull. Derefter lofwade Gud Noach med regnbågens tecken, att ingen så stor
 10 öfwerswämning mera skulle förhärja jorden. Sådant har ej heller skett sedermera. Men wäl händer ännu stundom, att wattnet gör stora förödelser. När de stora floderna swälla af regn, eller när deras mynningar tillstoppas af is, swämma de öfwer sina bräddar och utbreda sitt watten öfwer fälten. Då måste menniskor och djur rädda sig bäst de kunna, somliga i båtar, somliga på taken,
 15 somliga på bergen. Skogar och åkrar förstöras, qwarnar och lador bortföras. Man ror på gator och landswägar; fiskarna simma i människors boningar. Då blir der ofta stor nöd uti landet. Men den stora Nilfloden i Afrika gör fälten fruktbara. Hwarje år öfwerswämmar han landet, och när han sedan drar sig tillbaka, qwarlemnar han en tjock gyttja, hwari otroligt mycken säd wexer.

Jag känner ett besynnerligt land, som kallas Nederländerna, emedan det ligger så lågt. Der har hafwet fordom gått öfwer landet, men sedan har hafssanden bildat bankar wid kusterna, likasom murar mot wågorna. Det flitiga folket har byggt stora dammar af träd, sten och lera mot hafwet. Och det watten, som hafwet qwarlemnar innanför dammarna, har man pumpat
 25 ut tillbaka i sjön. Så har man wunnit stora stycken land ifrån hafwet. Men stundom, när det är stark storm och hög sjö, händer ännu, att hafwet bryter igenom dammarna och likasom winner igen sitt förra område. Då ske i dessa trakter stora olyckor, så att man har sett många städer och byar med alla deras inwånare uppslukas af wågorna. Ja, der nu skeppen segla på sjön, ser
 30 man ibland någonting uppsticka ur wattnet, och när man ser nogare, är det kyrktornet i en by, som för lång tid sedan förgåtts. – Ofta får man höra, huru skepp och båtar förlisa på sjön, och hwarje år förgås på detta sätt många menniskor. Andra falla in på swagis eller drunkna wid simning; ty menniskor dö under wattnet derigenom, att de ej kunna andas.

Wattnets läkedom.

Men så har ock Gud gifwit wattnet en stor, uppfriskande, renande och läkande kraft. Utan det kunna ingen wext och intet djur och ingen meniska lefwa; mången sjukling får sin helsa igen af watten. Många sjuka resa hundra mil för att bada i de södra ländernas warma källor. Mången blir frisk af att dricka brun; andra få sin helsa tillbaka genom att bada i kallt watten efter wissa reglor, som läkaren föreskrifwer. I vårt land finnas också flera helsobrunnar, men inga warma. I Åbo har man en anstalt för kall-watten-kur. Och badar du i sjön eller annars i kallt watten, så war ej rädd för wattnet, om du är warm. I wattnet förkyler man sig ej, utan snarare i den kalla luften. Kläd då hastigt af dig och på dig. Spring ej heller, så att du blir andtruten, innan du badar, och bada ej strax, sedan du ätit. Sådant är skadligt.

Om vårt lands watten.

I vårt land finnas flera stora floder, såsom Kemi, Uleå, Kumo och Wuoksi; men i andra länder finnas ännu mycket större floder, ja sådana, som i deras mynningar likna ett haf. Wåra floder ha många forsar, i hwilka det är stor konst att styra en båt mellan stenarna. Här i landet rinna många åar och bäckar. Twå stora wattenfall, Imatra och Kyröfall, äro Finlands prydnader. Der hör ingen den andra tala wid stranden, ty så starkt är dånet. Der kan ingen båt fara utan att förgås. Stundom ser man en grof stock komma flytande utför fallet, och innan han kommit ned, är han krossad i små spillror mot stenarna. Men det största wattenfall på jorden finnes i Amerika och heter Niagara. Der är ett grufweligt då, som höres många mil. Och när solen skiner uppå den imma, som beständigt stänker upp utur fallet, får man der se den wackraste regnbåge.

Twå haf brusa mot Finlands kuster, nemligen Bottniska wiken och Finska wiken. Båda äro de stora wiken af ett innan-haf, Östersjön, som åter är en wik af oceanen. I vårt land finnas mer än tusen insjöar och träsk, somliga stora, somliga små. Alltså har Gud wälsignat detta sköna landet mer än de flesta andra länder på jorden med en stor rikedom på watten. Wid våra kuster äro många skärgårdar af öar, holmar och klippor, stundom ljufliga och stundom farliga. Ja, hela landskap och socknar, såsom Åland, äro kringflutna af hafwet. Men det är förunderligt, att våra kuster beständigt tillwexa. Beständigt widga de sig utåt, derigenom att wattnet drager sig tillbaka, så att

man nu kan gå torrskodd, der man för hundrade år sedan drog not och rodde med båt. Det kommer deraf, att landet höjer sig genom en underjordisk kraft. I samma mån drager sig wattnet undan från stränderna, och så blir det stora Finland beständigt större.

- 5 Will du se en kanal, så res till Saima, som är vår största insjö. Der har kejsaren låtit med stor kostnad af vårt lands penningar gräfwa en kanal, som är nära fem mil lång och har 28 slussar. I elfwa år ha flera hundrade man arbetat derpå. De ha sprängt en ränna igenom stora berg och gräft igenom både kärr och sandåsar. De ha murat starka väggar af sten och byggt de
10 skönaste dammar och kamrar för slussarna. Men så är det också ett arbete, hwaraf vårt land har nytta i ewärdelig tid. Ty förr måste alla sorters waror föras landwägen med slädar och kärror från Saimas stränder till hafwet. Det tog lång tid och war mycket beswärligt. Men nu får man allting mycket fortare och lättare och billigare på skutor, som fara uppföre och nedföre
15 långs Saima kanal.

KÄLLAN.

Genom dalens stilla famn
Liten källa tyst sig bryter.
Bortskymd hennes bölja flyter,
Obemärkt och utan namn.

- 5 Men då vid dess lugna flod
Vandrarn, trött af möda, dignar,
Glad han hennes skatt välsignar
För sitt vederqvickta mod.

- 10 Mätte himlen höra mig,
Må Guds fadersgodhet gifwa,
Att mitt lif en bild må blifwa,
Lugna källa, utaf dig!

A. M. Lenngren.

KÄLLAN OM VÅREN.

Ditt leende öga
Du öppnar också
Och helsar det höga,
Det klarnade blå
Och helsar din fromma, 5
Din vänliga dal
Och hvar och en blomma
I skogarnas sal.

Och hvart du må böja
Ditt spelande tåg, 10
Och hvar du må dröja
Och hvila din våg,
Så städse dock följa
Dig jubel och sång
Och blommor, som hölja 15
Och snärja din gång.

Och nu vill jag dröja
Här åter i qvälln,
Der björkar sig höja
Vid mossiga hälln, 20
Och lyss till din böljas
Melodiska tal
Och lugnas och döljas
För sorger och qual.

Nervander. 25

VÅGEN.

Mitt lif är en våg,
Som röres en tid
I svallande tåg
Vid vindarnas strid.
När lugn är på haf 5

Och vinden är tyst,
 Då slumrar hon af
 Vid stranden, hon kysst.

10 Hon lägger sig ner
 Till ro i det blå.
 Hon synes ej mer,
 Men hon finns der ändå.
 En droppe hon ju
 Af verldshafvet är,
 15 Och solen ännu
 Kan spegla sig der.

Nikander.

HAFVET I NATTEN.

Barnet. O, hur muntert många tusen
 Vågor fram och åter gå,
 Och, o Gud, hur himlaljusen
 Glänsande omkring mig stå!
 5 Vagga vänligt mig i natten,
 Djupa vatten!

Modren. Akta dig, du faller neder
 Fjerran i det djupa haf,
 Och den mörka döden träder
 10 Fram och för dig i sin graf.
 Kom, mitt barn, och räck mig handen!
 Ro till stranden!

Barnet. Mamma, om jag faller neder,
 Si, en himmel är ock der.
 15 Hur den famnen mot mig breder!
 Hur den himmeln är mig kär!
 Tusen klara stjernor blinka.
 Englar vinka.

Stenbäck.

OCEANEN.

Du människobarn, du bräckliga ting,
Kom ut på den blå ocean!
Der får du segla all verlden kring
På gungande vågors ban.
All verldens oro, all verldens makt, 5
De storma i mina spår.
Min like finns ej i dyster prakt,
När hafvet i vågor går.

Men när den vingade stormen dött
Och hafvet sofver i frid, 10
Då ser du en jette slumra sött
Och hvila från lifvets strid.
Så slappt är seglet på skeppets rår;
Derunder är milddjup graf.
Och kullrig en silfverdyning går 15
Långt öfver det vida haf.

INSJÖN.

Kom till mig, du lilla,
Kom, du vackra vän!
Jag är klar och stilla,
Blå som himmelen.
Ingen storm med dån 5
Öfver fjärden brusar.
Liten vårvind krusar
Vågen långtifrån.

I min yta dalens
Björkar spegla sig, 10
Och den gröna alens
Krona ser på mig.
Vid min lugna strand
Bygg din enkla hydda,

Och bed Gud beskydda
Älskadt fosterland!

Elfte Läsningen.

Om luften.

En dag hade Anders sprungit sig trött med en pappersdrake mot blåsten. När han kom till den stora väderqvarnen vid byn, stavnade han och såg uppå qvarnvingarna, som snurrade kring med god fart i blåsvädet.

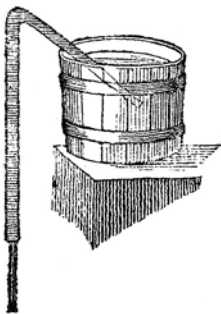
Hvad ser du på? sade Greta, som i detsamma kom gående med sin far på landsvägen. Anders sade: jag försöker att se luften. Bör man ej kunna se ett ämne, som har så stor kraft, att det lyftar min drake mot skyn och rör qvarnens vingar, som åter kringföra de tunga qvarnstenarna?

Fadren sade: *luften* kan ingen se, emedan han är fullkomligt genomskinlig. Här är en flaska. Hon ser tom ut, och du säger: det är ingenting i henne. Men försök att doppa henne i vatten med öppningen rätt nedåt, så kommer ändå intet vatten uti henne. Det är någonting, som tar emot, och det är luften. Men lägg flaskan med öppningen snedt uti vattnet, så rusar luften ut med ett porlande, när vattnet rinner in. Endast när luften är uppfylld af dunster och vattenångor, kan du se honom, ty då är han oklar och töcknig, såsom vid solrök, när det är länge varmt om sommaren. Men om man ser genom en lång sträcka af klar luft, så ser han blå ut. Deraf kommer himmelens blåa färg. Och när solen står lågt och skiner igenom luftens dunster, så få vi ofta se de skönaste färger i morgon- och aftonrodnaden.

En annan gång, när solen skiner klart in genom fönstret, få vi se små dammkorn sväfva i luften och beständigt röra sig. Deraf märka vi, att luften är ett mycket lätt ämne, som minsta dallring kan sätta i rörelse. Sitter du vid ett glest fönster, så känner du tydligt ett luftdrag utaf den kallare luften, som inströmmar utifrån. Blåser du på glöden i spiseln, så far en luftström framåt ifrån din mun. Blåser du i ett glaströr och lägger en ärt i röret, så far ärten ett långt stycke fram, emedan luftströmmen i röret tränges ihop och blir starkare derigenom. Smeden klämmer ihop blåsbälgen i smedjan. Då pressas luften i bälgen tillsammans och far ut som en blåst öfver kolen

i ässjan. Stundom känner man ingen rörelse i den fria luften ute. Då säger man: nu är det lugnt, och på sjön är stiltje. Men så händer, att luften på något ställe vidgas ut af värmen och tränger på andra luftmassor, så att de komma i rörelse likasom en ström. Då uppkommer der en vind eller en blåst. Och af den orsaken blir alltid blåst vid stora eldsvådor. Blåsten kan ökas af flera orsaker, och då blir deraf en storm. Den stormen kan sedan ännu blifva så förskräckeligt häftig, att han upprycker de största träd, nedslår hela hus och begrafver stora skepp i de upprörda vågorna. En sådan storm kallas orkan. Och ibland går orkanen i så förunderliga ringar eller väderhvirflar, att han uppsuger vatten ur sjön till ett moln, som han trillat ihop. Sådant kallas ett skydrag och rycker med sig allt, som kommer nära det, tilldess att molnet brister och vattnet störtar ned i ett skyfall.

Der seglar det stora skeppet, som är så tungt, att många människors kraft skulle knappast förslå att röra det ur fläcken. Hvad är det, som drifver skeppet framåt? Det är luften, som fyller dess utbredda segel. En annan gång se vi, huru luften bär molnet och röken och fågelens vingar och andra lätta ämnen, såsom papper och dun. Deraf veta vi, att luften har en viss täthet och en viss tyngd. Vi äro så vana vid luften, att vi alls icke känna, huru han trycker oss. Men hvarföre rinner ej ölet ut genom tapphålet, om jag ej först öppnar sprundet på tunnan? För det att luften trycker emot vid tapphålet. Och suger jag luften ur en fingerborg eller ett kopphorn, så fastna de fast på min hand. Hvarföre det? Emedan luften trycker dem utifrån, men ej mera inifrån. Och sticker jag ett rör, som är öppet i båda ändarna, ned uti vatten, så står vattnet inuti röret precis lika högt, som utanför röret. Men suger jag ut luften från öfra ändan, så stiger vattnet upp uti röret och ända in i min mun. Hvarföre det? För samma orsaks skull, emedan luften trycker på vattnet utanför röret och drifver det upp, sedan luften ej mera trycker på vattnet inuti röret. Ett sådant rör kallas häfvert. Och af samma orsak får jag vattnet att stiga upp i en pump. Ty när pumpstocken tryckes nedåt, så pressar han luften i pumpröret ut genom ett hål, som strax åter tillslutes med en klaff, och då trycker den yttre luften upp vattnet uti det luft-toma pumpröret.

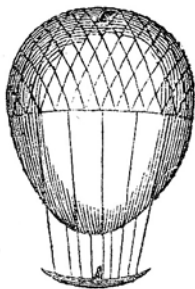
Vill du se något märkvärdigt, så gör som teckningen visar vid sidan af boken. Tag ett ämbare eller en skål. Håll vatten deri. Tag sedan ett krokigt rör, och har du ej bättre, så tag strået utaf en piplök. Lägg ena ändan af röret i vattnet och lät

andra ändan hänga nedåt utanför kärlet, men så, att han hänger litet lägre än vattnet. Suga sedan ut luften ur rörets nedra ända. Då börjar vattnet rinna ut genom röret och fortfar att rinna, sedan du slutat att suga, så länge något vatten finns uti kärlet. Hvaraf kommer det? Här måste ju vattnet först rinna
 5 uppåt, emedan rörets krökning är högre än vattnet. Och aldrig ser man annars ett vatten rinna uppåt. Men nu gör det så, emedan den yttre luften trycker vattnet in i det luft-toma röret, som icke är annat än en krökt häfvert.

Men om jag försöker uppsuga vattnet i ett rör, som är t. ex. 18 alnar högt öfver vattenytan, så kan jag omöjligen få vattnet att stiga högre än 17 alnar i
 10 röret. Hvarföre det? Emedan luftens tryckning ej förmår uppdrifva vattnet högre. Och deraf se vi, att luften trycker oss på alla sidor jemnt så mycket, som om vi hade vatten öfver oss till 17 alnars höjd.* Det är en förskräckelig tyngd, som skulle alldeles sönderkrossa oss, om ej luften inuti oss tryckte lika mycket utåt. Om man kunde pumpa den inre luften ut ur ett hus, så
 15 skulle den yttre luften krossa alla väggarna sönder.

Det är svårt att göra ett luft-tomt rum; men likväl har man uppfunnit ett instrument, hvarmed man kan utpumpas luften ur en glasklocka. Man får då se, huru en fjäder, som nedsläppes i *luftpumpen*, faller lika hastigt till
 20 botten som en sten. Ty der finnes ej *luftens motstånd*, som annars hejdar allt slags rörelse. Vore icke det motståndet, så skulle jag skjuta min kula och kasta min boll dubbelt längre, än jag nu kan göra.

Luften flyter i osynliga strömmar kring hela jorden och sträcker sig omkring fyra mil högt ofvanför våra hufvuden. Hela denna mängd af luft
 25 kalla vi jordens *luftkrets*. Man har hittat uppå att fylla en stor boll af siden eller annat tunnt och tätt tyg med *luftarter* eller luftformiga ämnen (*gaser*), som äro lättare än luften. När man sedan noga tilltäppt bollen,

30 så att gaserna ej slippa ut, så höjer sig bollen i luften, och då har man bundit under bollen en liten båt, der en eller flera menniskor kunnat sitta. Bollen eller *luftbalongen* har då lyftat dessa djerfva luftseglare högt upp, ja högre än de högsta berg och de högsta moln. Och så ha de sett städer och byar långt under sina fötter, intilldess att de utsläppt gaserna ur balongen och derigenom åter
 35 sjunkit till jorden. Men der högst upp uti luften

* Not. Lärnt folk har räknat ut, att en kanna vatten väger lika mycket som 770 kannor luft.

har varit svårt att andas, emedan luften blir ständigt tunnare, ju högre man kommer. Deraf händer också, att man på höga berg får se molnen regna under sina fötter, ty den tunna luften deruppe kan ej bära molnen så högt. Djupt ned uti hafven har vattnet pressat dykarne starkare utifrån, än luften i deras kropp har gjort motstånd inifrån, och då har blod strömmat ut från dykarnes näsa. Tvärtom har det gått med dem, som klifvit på mycket höga berg. Der har luften inuti deras kropp tryckt starkare utåt, än den tunna yttre luften tryckt inåt. Och så ha de varit i stor fara att förblöda genom luft-tryckningen. Men i djupa grufvor är luften i samma mån tätare och svår att andas, så att man ser, huru Gud beredt den alldeles lagom för människan vid jordens yta.

Luften genomtränger nästan allting: han finnes i jorden, i vattnet, i trådarna af dina kläder och inuti din kropp. Utan luft kan intet djur andas, ingen vext lefva och ingen eld brinna. Jag såg engång en råtta, som släpptes in i det toma rummet af luftpumpen. Snart blef hon orolig och försökte att komma ut. När hon ej slapp ut, begynte hon draga allt djupare efter andan. Till slut ryckte hon på sig, förqväfdes och dog. En gosse fick engång en stor köttbit i halsen. Deraf dog han, emedan han ej kunde andas mera luft. Vid ett läsförhör såg jag mycket folk i en låg stuga. Till slut blef luften i rummet så kvalmig, att man knappt kunde andas, och ljusen på bordet brunno mycket oklara. Drag upp spjellet, sade klockaren, så blir här en bättre luftvexling. Det är osundt att icke ständigt få ny frisk luft uti rummet. Ty den luft, som vi andas ut, innehåller ett luftformigt ämne, som kallas kolsyra; det är skadligt för eld och andedrägt.

Länge trodde jag, att luften var ett enkelt ämne; men i staden såg jag apothekaren sönderdela luften i konstiga kärl. Deraf fick han två sinsemellan olika enkla ämnen. Det ena kallades syre, emedan det finnes i syror, och det är syret, som underhåller allt lif och gör att elden brinner. Men om syret vore ensamt i luften, skulle den minsta gnista sätta hela jorden i brand. Derröre har Gud blandat i luften ett annat ämne, som heter kväfve, emedan det ensamt för sig kan släcka eld och qväfva människor. Vattnet består af syre och en annan luft-art, som för vattnets skull kallas väte. Dessa tre luft-arter: syre, väte och kväfve, samt de två fasta ämnena kisel och kol äro de allmännaste i naturens riken. Vexterna äro för det mesta sammansatta af kol, syre och väte. Men djurens kroppar innehålla ännu dessutom kväfve.

Om ljudet.

En dag tog far sin bössa och gick att skjuta hjerpar i småskogen. Gif mig också en bössa och krut, sade jag.

Nej, sade far; icke ännu, förrän du blir äldre. Krut och bössor äro farliga
5 leksaker.

Hvarföre det?

För det att krutet i bössan har en mycket stor kraft. Läger du det löst på
marken och tänder på det, så frasar det endast upp. Men lägger du det i den
trånga bösspipan och packar en förladdning framför det, så har krutet på alla
10 sidor någonting, som tar emot. När det då antändes, förbrinner det i ögon-
blicket till luftformiga ämnen. Sådana ämnen äro mycket spänstiga och
utvidga sig med en förvånande kraft. Vid krutets förbränning vilja gaserna ut
och tränga med all makt på det ställe, der de möta det svagaste motståndet.
Paff, så smäller skottet, kulan och förladdningen fara undan. Och fara de
15 ej undan, om bössan är rostig och illa laddad, så spränges bösspipan. Der
hjelper intet motstånd, om det också vore ett berg. Ty borrar jag berget och
laddar hålet med krut, så spränger jag stenen i stycken.

Men hvarföre smäller skottet?

Det kommer af luften. När krutet skjuter undan förladdningen, blir det
20 ett luft-tomt rum uti bösspipan. I det toma rummet inrusar luften med en
fart, som gör buller, och så blir der en knall. Hvem skulle tro, att sjelfva den
majestätiska åskans dunder uppkommer af luften? Men så är det ändå. Der
blixten far fram mellan molnen, skjuter han luften undan. Strax rusar en ny
luft in i det toma rummet, och så höres knallen. Sedan blir af den knallen
25 ett eko i molnen, så att man tycker sig höra en hel rad utaf knallar.

Snärta jag i luften med en piske eller ett smalt spö, så uppkommer der ett
hvinande ljud. Ringer jag med en kyrkklocka, så slår kläppen mot klockan.
Då börjar klockan att likasom skaka, och den skakningen meddelar sig åt
luften omkring henne. På samma sätt, när jag knäpper på en fiolsträng, ser
30 jag tydligt, huru strängen dallrar efteråt, och den dallringen meddelar sig
åt den lätttrörliga luften. Af allt sådant kan jag märka, huru *ljudet* uppkom-
mer af luftens dallring. Den närmaste luften fortplantar sin dallring åt den
aflägsnare luften, och så går ljudet genom luften, ibland längre, ibland kortare
väg, allt eftersom dallringen är starkare eller svagare. När det är lugnt, kan
35 jag höra kyrk-klockorna en god mil öfver sjön; men blåser det, så höras de
längre åt det håll, dit vinden blåser. När de fientliga krigsfartygen nyligen
skjöto mot Sveaborg, hörde man dundret på 30 mils afstånd, om man lade

örat mot marken. Der gick dallringen genom jorden; annars hade man ej hört dånet så långt borta.

När jag plaskar i vattnet eller klappar med händerna eller stampar med foten eller slår på en trumma, bli der olika ljud utaf luftdallringen. När jag talar eller hvisslar eller sjunger, kommer luften ur mina lungor och sätter den yttre luften i dallring. På samma sätt sjunger orgeln i kyrkan sina vackra psalmer. I stället för lungor har han stora blåsbälgar, som drifva in luften i piporna, när orgtramparen stiger på tramporna. Sedan kommer luften ut genom små hål i orgelpiporna, och då ger hvar pipa en ton. Sång och allt slags *musik*, som så innerligt gläder människans hjerta, äro en rad af toner, hvilka tillsamman utgöra en melodi. Och när flera toner stämma tillsamman i ett enda väl-ljud, kallar man sådant ackord. Man spelar på flera slags blåsinstrumenter, såsom flöjten och klarinetten, trumpeteten och valdthornet. Men fiolen och harpan och forte-pianot samt flera andra äro sträng-instrumenter. Engång spände jag en ståltråd mellan två hus, som ej stodo långt från hvarandra. Då hörde jag ståltråden dallra för vinden, och deraf uppkom en lång, vacker och klagande ton. Ju kortare och smalare strängen är, desto finare blir tonen. Derföre får man olika toner ur samma fiolsträng, när man trycker med fingret på olika ställen af strängen. Och inuti är fiolen tom och har tunna väggar, ty då dallra väggarna med och öka tonernas styrka.

Engång såg jag något märkvärdigt, som jag ej strax kunde begripa. En karl högg ved på afstånd i skogen. För hvart hugg såg jag yxen falla, men först en liten stund efteråt hörde jag slaget. Då kom jag ihåg, att jag ofta sett röken af ett skott långt innan jag hörde smällen. Nu vet jag orsaken. Ljuset går hastigare än ljudet. Derföre ser jag yxhugget och röken förrän jag hör slaget och smällen. Ljudet går 558 alnar på en sekund eller icke fullt en mil på en halfminut. Och vill jag med klockan i hand räkna tiden mellan gevärsröken och smällen, så kan jag säga precis: nu är den skytten så eller så långt borta.

»När man ropar i skogen, får man svar», säger ordspråket. Det har jag ofta hört, isynnerhet om der varit berg eller backar nära. Sådant kalla vi genljud eller eko. I början trodde jag, att någon gömt sig i skogen och härmade mig. Men sedan märkte jag, att den dallrande luften likasom kastades tillbaka från träden eller berget och kom igen till mig, när jag ropade. Sådant låter både löjligt och underligt. Vid stugan är också ett eko mot väggen. Men står jag närmare än 30 alnar från väggen, så höres eko ej mera. Då kommer ljudet så fort tillbaka, att jag ej hinner skilja emellan mitt eget rop och dess genljud.

Om väderstrecken och vindarna.

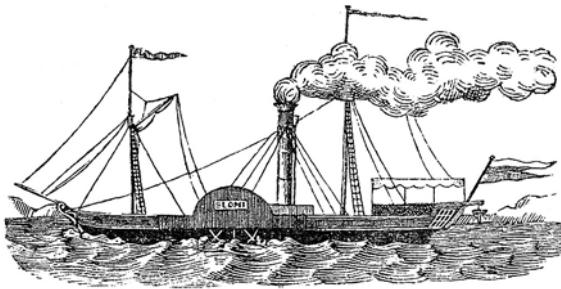
Vill du lära dig känna väderstrecken, så tag märke på det håll, der du ser solen vid middagstiden precis klockan 12. Vänd sedan ryggen mot solen. Då står du med ansigtet mot norr och med ryggen mot söder. På höger hand har du öster, och på venster hand har du vester. Midtemellan
 5 norr och öster är nord-ost. Midtemellan öster och söder är syd-ost. Midtemellan söder och vester är syd-vest. Och midtemellan vester och norr är nord-vest. Nu vet du de viktigaste väderstrecken. Sjömannen afdelar dem sedan i mindre streck på kompassen.

Vindarna indelas efter väderstrecken, så att hvar vind får namn efter den trakt af verlden, hvarifrån han blåser. De fyra förnämsta vindarna äro: den kalla nordan, som hämtar frost; den fuktiga östan, som hämtar regn; den varma sunnan, som blåser om sommaren, och den milda vestan, som ofta hämtar oss vackert väder. Nordan är så kall, emedan han kommer till oss från sådana trakter, der isen aldrig smälter. Långt borta i söder
 15 blåser öfver de heta sandöknarna en vind, som kallas Samum och är så het, att han dödar menniskor. När en sådan vind far öfver ett haf, kyles han af; men är ej hafvet stort, så kan han ändock vara grufligen het. I några trakter af jorden blåser halfva året igenom beständigt samma vind, och midtöfver
 20 jordens klot blåser beständigt östan. Sådana vindar kallas passer, och dem måste alla sjömän noga ha reda på. Orkaner rasa ofta i de varmaste länderna och komma der helt hastigt. Bäst som det är vackert och lugnt, stiger ett helt litet moln upp på den klara himmelen. Den, som då ligger, måste fort ur sin säng, och den, som sitter till bords, hinner ej äta sin soppa
 25 till slut. Alla måste ut och kasta sig ned på marken, ty inom en liten stund har kanhända hela huset blåst bort.

Om ångmaskiner och jernvägar.

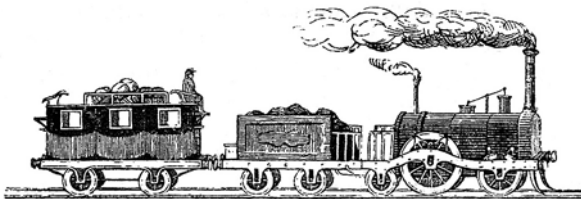
Låter jag en butelj öl stå i värmen på ugnen, så drifves korken upp utaf kolsyran i ölet. Täcker jag en kokande gryta, så att ångan ej slipper ut, så
 30 afkastas locket af ångans kraft. Allt sådant kommer af luft-arternas och ångornas ofantliga styrka att utvidga sig. I Amerika var en man vid namn Fulton. Han satt engång och betraktade ångorna ur en thékanna. Småningom föll det honom in, att man kunde göra en maskin af jern, som sättes i rörelse genom den drifvande kraften af vattenångorna i en stor kittel. Han

begynte att bygga ett litet fartyg med en sådan maskin. Alla, som sågo det, skrattade och sade: Fulton är tokig! Men Fulton var ej tokig, han var endast fattig. Ingen ville låna honom penningar till det, som man kallade hans galenskaper. Men Fulton var ihärdig, och efter många bekymmer fick han sitt fartyg färdigt. Nu kunde alla se, att hans fartyg verkligen rörde sig framåt utan segel eller årar, blott genom ångans kraft. De, som skrattat mest, blefvo nu mest förundrade. Fultons namn blef vida berömdt, och hans uppfinning blef en af de märkvärdigaste och nyttigaste, som någonsin blifvit gjorda. Ty nu, sedan femtio år snart förgått, fara tusendets ångfartyg och behöfva ej mera förlora en dyrbar tid genom stiltje och motvind. Fartyget, som du här ser, är ett ångfartyg. Inuti fartyget är en ugn. Der kokas vatten i den stora

ångpannan, och röken går ut genom skorstenen. Vattenångorna drifva maskinen, och maskinen sätter hjulen i rörelse vid sidan af fartyget. När då hjulen gå omkring, skjuta deras skoflar vattnet undan, likasom årarna göra, när man ror. Och när maskinen drager så mycket, som t. ex. femtio hästar draga, så säger man: maskinen har 50 hästars kraft. Dessutom arbetar ångan i verkstäder och fabriker det, som många tusen människors krafter ej skulle förmå uträtta. Och hvar dag användes den till något nytt, så att människans välde öfver naturen derigenom blifvit tydligare än någonsin.

Sådana tunga lass, som fordom flera hundra hästar med möda släpat fram uppå vanliga landsvägar, drager nu en enda ångmaskin mycket fortare och lättare fram på jernvägarna. Här ser du en jernväg; han kallas så, emedan han har hjulspår af jern, på hvilka hjulen löpa helt lätt framåt. Främst

far ångmaskinen och drager efter sig en hel rad af vagnar, som kunna vara långt flera, än här synas. I somliga vagnar äro varor, i somliga sitta människor. En jernväg får ej vara backig eller mycket krokig. För att få honom rak och jemn, har man i många länder sprängt gångar genom bergen och byggt broar öfver sjöarna. I några stora städer går jernvägen öfver husens tak. Och nyss har man byggt en hängande bro med jernväg öfver det förskräckligen stora vattenfallet Niagara.

STORMEN.

Jag är den snabba luftens örn,
 Som brusande mig svingar
 Från alla världens fyra hörn
 På aldrig sedda vingar.
 Du seglare på världens haf,
 Gif akt, nu bäddar jag din graf!

Jag hvälfver hafvets vilda våg
 I raseri mot stranden
 Och jagar molnens dunkla tåg
 Emot de fjerran landen.
 Jag störtar hela skogar kull
 Och höljer städerna i mull.

Men när jag rasar vildast då,
 Så bryter Gud min styrka,
 Att hellre jag i mildhet må
 Hans stora allmakt dyrka.
 Så somnar jag från all min strid
 I aftonlugnets djupa frid.

Ty, fastän det är Herren, som
 Vi ock i stormen blicke;
 När Herren till Elias kom,
 I stormen kom han icke
 Och ej i eldens dystra ljus,
 Men i den milda fläktens sus.

Tolfte Läsningen.

Om elden.

Anders sade: jag förstår ej hwad **elden** är. Han är ju sjelf ingenting, utan blott en förstöring af andra ting.

Så är det, sade fadren. Det är derföre ej alldeles riktigt att kalla elden ett element eller ett grund-ämne. Men man är nu engång wan derwid. Elden förstör icke i den mening, att någonting skulle genom honom alldeles förswinna. Men somliga ting upplöser han i deras enkla beståndsdelar, och somliga förändrar han annars. Detta trädstycke består för det mesta af kol, wäte och syre. Nu bränner jag det; då upplöses trädet i sina enkla beståndsdelar. Somliga af dem förena sig med hwarandra på ett nytt sätt och bortgå i luftform. Men största delen af kolet stadnar qwar, jemte askan, som innehåller lutsalter. Det enkla ämnet kol kan sedan ännu förflyktigas genom stark hetta. Somliga ämnen brinna aldrig. Guldet kan ej förflyktigas genom hettan, fastän det smälter. Lin, swafwel, bränwin och krut kunna mycket lätt antändas, och sådana ämnen kallar jag eldfångda. Somliga åter, såsom jern, behöfwa stark hetta, innan de brinna.

Nu tänder jag ett ljus, och det brinner med låge; men blåser jag ut det, så glöder weken. Hwad är lågen? Lågen är en brinnande gas från det ämne, som delas sönder af hettan. I den swäfwä smågnistor af kol eller sot, som uppstigit från det brinnande ämnet. Derwid glimma gnistorna, och deraf lyser lågen. Talgljuset lyser bra, för det att der är mycket kolämne i talgen. Brinnande sprit lyser helt swagt, för det att deri finnes litet kol. Derföre ryker mitt ljus, och derföre blir skorstenen sotig af rök; men brinnande sprit ger nästan intet sot ifrån sig. Jag har sett fosfor brinna med stark låge och stark rök; men röken är der ej sot, utan fosfor, förenad med syre. Hwad är då glöden? Det är ett brinnande ämne, som ger ringa eller ingen gas ifrån sig. Blåser jag luftens syre derpå, så går förbränningen fortare, och der blir låge, emedan der blir gas.

Nu förstår du, huru weden brinner och huru lågen lyser. Nu wet du, hwarföre man blåser på elden, hwarföre man gör luftdrag i eldstaden och hwarföre ett hus brinner hastigare upp uti blåswäder. Ju högre skorstenen är, desto starkare drar han, och desto bättre brinner weden i spisen. Men huru släcker du eld? Slår du watten på elden, kastar du sand uppå honom eller ett täcke öfwer honom, så slocknar han fort. Hwarföre det? Jo, då hindrar du luften

att komma till elden; då stänger du från honom luftens syre, som ger honom lif. Och så qwäfwär du honom likasom ett djur, när det icke får andas. Har elden kommit lös uti stugan, så öppna ej fönsterna. Det händer, att elden kan qwäfwä utaf sin egen rök.

5 Eld göra wi för värmen och för nyttan, när wi koka, steka, baka och annat mer. Dertill bruka wi wed; men i andra länder brukas äfwen kol, stenkol och brännrotf. Skjuta wi spjället till, medan brasan brinner, så blir rummet fullt utaf rök. Skjuta wi det, medan kolen ännu låga, blir deraf o s, hwaraf många
10 menniskor dött. Är skorstenen ej på länge sotad, så händer, att sotet börjar brinna, och då blir der skorstenseld. Den släcka wi bäst med stött swafwel, som kastas på glöden i spiseln. Ty swafwelrök qwäfwär elden.

Elden wärmer, och elden lyser. När han skall lysa oss, tända wi en brasa eller en perta, men oftast tända wi då ett ljus utaf talg eller en lampa med olja. Då suger weken uti sig talgen eller oljan, som derpå brinna och lysa med
15 deras glödande kol-ämne.

»Elden är en god dräng, men en dålig husbonde», säger ordspråket. Derröre skall man akta honom som en warg i en jernbur. Annars gör han oss en förskräckelig skada, så att af en liten tändsticka kan blifwa en stor eldswåda, hwaraf städer och byar kunna i grund förstöras. Och wisst är elden en af de
20 underbaraste krafter uti naturen. Somliga ämnen bli heta utan att brinna och lysa, t. ex. när man slår watten på bränd kalk. Andra föremål lysa utan att brinna, t. ex. lysmasken eller ett stycke ruttet träd eller en tändsticka, som jag stryker helt sakta. Ofta är det något märkwärdigt uti eldens uppkomst. Huru kan en så stark hetta framlockas ur ting, som i sig sjelfwa äro så kalla
25 som stålet och flintan?

Så mycket se wi, att eld uppkommer genom gnidning, såsom i tändstickan, eller när två hårda ting hastigt stötas emot hwarandra, såsom hästens jernsko mot stenarna på wägen. Wilda menniskor skaffa sig eld på det sättet, att de gnida två torra trädstycken emot hwarandra. Qwarnstenarna bli heta
30 och antända qwarnen, om de länge mala utan mäld. Packar jag fuktigt hö uti ladan, så börjar det efter någon tid att hetta och fattar eld. Detsamma händer med bomull. Ett skepp, som war lastadt med stenkol, råkade i brand, utan att någon visste huru. Till slut fann man, att kolen tagit eld af sig sjelfwa. I somliga länder, der jorden är uppfylld af brännbara ämnen, begynner marken
35 af sig sjelf att brinna, och der uppstår jordbrand. Genom ett solglas, som bryter ljuset, kan jag samla solstrålarna på en liten punkt, som blir så het, att den antänder träd. Och med en stor brännspegel kan jag förbränna sjelfwa diamanten.

När det är mycket varmt om sommaren, samla sig ofta swarta moln på himmelen. Wanligen tycker man då, att de gå mot vinden, emedan luften deruppe strömmar i en annan riktning, än nere wid jordytan. Snart wisa sig hastiga smala eldar, likasom eldstungor, wid molnens kanter, och derpå följer ett starkt dunder, för hwilket menniskan bäfwar, emedan hon derwid känner sin wanmakt inför den allsmäktige Guden. Det är den majestätiska å s k a n, för hwilken barnen gömma sig i sin moders famn. Men är du ute på marken, så frukta ej dundret. Det skadar ingen, och när det höres, är faran redan förbi. Ty det är eldslågen, b l i x t e n eller l j u n g e l d e n, som kan splittra de största klippor och döda djur och menniskor, der han slår ned. Göm dig då icke under ett högt träd, ty blixten urladdar sig helst på höga spetsiga föremål, klyfwer dem och går sedan ned uti jorden. Ibland ser man blixten utan att höra något dunder, och då säger man: det är kornblix. Och det är märkwärdigt, att blixten löper igenom somliga ämnen, såsom metaller, utan att skada dem; men andra ämnen, såsom träd, kunna ej leda blixten, och derföre krossas de. Will man då skydda ett kyrktorn, som ofta är i fara för blixten, emedan det är spetsigt och högt, så spikar man fast en rimsa af kopparplåtar från tornspetsen ända ned till marken. När då blixten träffar tornspetsen, löper han osynlig ned genom å s k l e d a r e n och försvinner utan att göra någon skada. Men skulle då en menniska widröra åskledaren med sin bara hand, så skulle hon wisst dö af det starka slaget, ty hennes kropp leder strax blixten igenom sig.

Hwad är åskan? Hwad är blixten? Det will jag säga dig. Har du sett, huru katten gnistrar, när man stryker henne på ryggen i mörkret? Har du märkt, att ditt hår sprakar ibland, när du kammar det? Gnider jag en tjock skifwa af glas eller harts, så får jag se någonting besynnerligt. Ställer jag då bredwid glaset eller hartset ett koppar-rör, en messingskula eller en annan metall med ett stycke ylletyg under, och widrör jag kulan med fingret, så springer der ut en gnista från kulan, och jag känner en liten stickning i fingret. Har jag en riktig maskin, som är enkom gjord för sådant, så kan jag få en så stark stöt ifrån messingskulan, att jag faller omkull. Och tar jag dig och andra i handen, så går der samma stöt igenom oss alla. Men har du eller jag en ullwante på handen, så känna wi hwarken stöt eller gnista, och då ledes ej heller den osynliga kraften genom oss till de andra.

Hwad är det då för en märkwärdig kraft, som är fördold uti tingen och wäckes till lif utaf gnidningen? Jo, han heter **elektricitet**, och det är han, som gör blixten. Han kan uppkomma af flera orsaker och samla sig länge, innan han urladdar sig. Så samlar han sig under sommarvärmen i molnen, och blixten, som springer ur molnet, är en dylik elektrisk gnista, som sprang till

mitt finger ifrån messingskulan; men blixten är mycket starkare. Min kropp och alla metaller leda elektriciteten fort igenom sig. Träd, watten m. m. göra det långsamare. Ylle och silke leda alls icke den mäktiga kraften.

Der uppstår äfwen elektricitet, om jag lägger en zinkskifwa på en koparskifwa med någon wätska emellan. Sådant brukar man begagna till en märkwärdig uppfinning, som man får se wid landswägarna mellan Åbo, Helsingfors och Wiborg. Der har man uppsatt trädstolpar på wissa mellanrum, och wid stolparna har man upplagt en fernissad koppartråd, som går från den ena staden till den andra. När jag då ger en elektrisk stöt åt den ena ändan af tråden, så kännes stöten i samma stund wid den andra ändan. Ja, det går så fort, att innan man hinner blinka med ögonen, har den elektriska stöten farit från Åbo ända till Wiborg. Nu har man kommit öfwerens, att wissa slags stötar beteckna olika bokstäfwer. Så kan man fråga en sak i Helsingfors. Genast wet man det i Wiborg eller i Åbo och kan swara på stunden. Och denna märkwärdiga och nyttiga inrättning kallas elektrisk telegraf.

Min farbror, som farit till sjöss, brukade säga, att ingenting är så rysligt att se, som en jordbäfning. Engång, när han war i Amerika, kände han marken darra under sina fötter, så att fönsterrutorna sprungo sönder och klockorna begynte ringa af sig sjelfwa i tornet. War ej rädd, sade de andra sjömännen. Detta är blott ett jordskalf och räcker ej länge. Jordskalfwet gick öfwer; men en tid derefter begynte marken darra ännu häftigare, så att hus och murar föllo omkull och nedstörtade öfwer människorna. Allt folk sprang ut på fria fältet, för att rädda sitt lif. Och då blef der ett qwalm i luften och en stark swafwelånga; der hördes ett dåft dunder, likasom af en åska under jorden. Och med ens remnade marken, så att hela städer och byar nedsjönko i djupet. Hafwet häfde sig i ofantliga wågor, fastän ingen wind blåste, och swallade öfwer sina stränder och fördränkte allt land, som låg närmast. Ur hafsdjupen uppstego nya öar, dem ingen sett förut; och der det nyss war torr mark, der slungades skeppens krossade spillror af wågorna. Då woro der en nöd och en fruktan, som ingen kan beskrifwa, tilldess att naturen åter efter dagar och weckor kom i jemnwig, så att de qwarlefwande människorna kunde bygga sig nya boningar i det förhärjade landet.

En så förfärlig Guds straffdom är jordbäfningen, och den kommer af eld uti jordens sköte. Ty många tecken wisa, att djupt under våra fötter är hela jordens inre i glöd, så att den fasta jordskorpan, på hwilken wi bo, ej är mycket öfwer en mil tjock. När då watten intränger till eldens granskap genom de underjordiska hålorna, förwandlas det till ånga, och ångan utwidgar sig med en så ofantlig styrka, att hon skakar jorden och stundom spränger dess hårda

yta. Men i somliga länder ha wattenångorna och elden sina wissa utlopp, der de kunna söka sig wäg uppåt utan att göra så stora förödelser. Har du någonsin hört talas om eldsprutande berg?

Ja, sade Anders. Jag har sett en tafla, der hela berget står i rök, och der flyta likasom bäckar af eld långs sidorna.

Sådana berg, som också kallas wulkaner, finnas många på jorden. Somliga ha för lång tid sedan brunnit ut och slocknat; men andra röka ännu beständigt sedan flera tusen år, och ännu spruta de stundom eld. Då höres ett buller i bergets inre; eldslågor, aska och glödande stenar uppkastas ur wulkanens mynning, som kallas dess kratet, och flyga flera mil genom luften. Derefter utströmmar likasom en tjock gröt, som kallas lafwa, af smälta och glödande ämnen ur berget och rinner långsamt ned utför sidorna, tilldess att den swalnar och stelnar omsider till aldeles hård. Och så kunna af stenregnet och askan och lafwan många blomstrande trakter i bergets granskap förstöras.

När barnen hörde detta, blefwo de rädda och sade: gode Gud, bewara oss för jordbäfnung och eldsprutande berg! Men fadren sade: låt oss tacka Gud, att inga sådana finnas uti vårt land. I de warma länderna bjuder naturen åt menniskan en stor rikedom, men också stora faror, såsom de grymma rofdjuren och den underjordiska elden. Vårt land är fattigare och kallare; men i stället kunna wi sofwa trygga om natten, ty ingen tiger lurar utanför vår dörr, och ingen jordbäfnung nedstörtar taket öfwer oss. Och känna wi någongång ett jordskalf, som wäl kan hända engång på tio eller tjugu år, så är det helt lindrigt och har aldrig gjort någon skada, så långt man kan minnas. Sällan slår åskan ned, och när det olyckligtwis händer, att elden kommer lös och städer och byar och hus brinna upp, så sker det nästan alltid genom vår egen oaktsamhet. Ty fastän elden är ett så farligt element, ja det allra farligaste, så se wi, huru han kan tämjäs och stängas i spisen, allenast man umgås försigtigt med honom. Då blir han, i stället för att wara vår fiende, en god och trogen wän, som wi alla ha glädje och nytta af. Han wärmer oss, när det är kallt, och han lyser oss, när det är mörkt. Han kokar vår mat; han gräddar vårt bröd; han uppmjukar åt oss de hårda metallerna, som göra så mångfaldigt gagn. En herrlig Guds gåfwa är elden, när han brukas rätt. Intet djur förstår hans bruk, och när man någon gång träffat menniskor, så wilda och råa, att de ej kända elden, så har man sagt om dem, att de warit föga bättre än de osjälige djuren.

Om jordbäfnigar.

En höstdag för hundra år sedan hörde folket i den stora staden Lissabon i landet Portugal plötsligen ett starkt underjordiskt dån. Jorden skakades förfärligt; den stora floden Tajo swälldes hastigt öfwer sina bräddar och sköljde 5 sitt watten öfwer staden. Hus och kyrkor störtade i ruiner, halfwa staden ödelades, och 24000 (tjugufyra tusen) menniskor omkommo. – För sjuttio år sedan härjades landet Calabrien af en jordbäfning. Hela berg sjönko in i jorden; andra berg reste sig upp. Stränderna förändrades; många små sjöar och osunda träsk uppkommo; 40000 (fyrtio tusen) menniskor förlorade 10 lifwet. – Wid en jordbäfning i Amerika, drog sig hafwet hastigt tillbaka från stranden, så att alla skepp i närheten kantrade på bara sanden. Derpå rusade hafwet inåt landet och öfwersköljde staden Callao samt dess 5000 (fem tusen) inwånare med watten och sand, så att man dagen derefter såg endast en stor sandhög, der staden stått. För helt kort tid sedan förstördes hela staden Brussa 15 i Turkiet af en jordbäfning. – För tjugu år sedan uppkom hastigt nära Sicilien ur hafwet en ö, som war en mil lång. Konungen i Neapel wille gerna hafwa den ön och gaf den sitt namn. Konungen i England wille också hafwa den och gaf den sitt namn. Men just under det att båda konungarne twistade om hwem ön borde tillhöra, sjönk hela ön tillbaka i hafwets djup, och sedan har 20 ingen mera sett den.

Om wulkaner.

De största eldsprutande bergen i vår werldsdel äro Vesuuius wid Neapel, Etna på ön Sicilien och Hekla på ön Island. Alla tre spruta ännu stundom eld och utspy lafwa. Sjuttioåtta år efter vår Frälsares födelse kastade Vesuuius 25 så mycken het aska, blandad med watten, öfwer städerne Herculanium och Pompeji wid bergets fot, att dessa olyckliga städer med nästan alla deras inwånare begrafwos under askan. Nära 1600 (ett tusen sexhundra) år derefter hände sig, att en bonde i den nejden gräfde en brunn och fann en stentrappa i jorden. Då återfunnos ruinerna af Herculanium trettio alnar under jordytan, 30 och då war en annan stad byggd der ofwanpå. Ej långt derefter fann man äfwen Pompeji, som nu är till största delen aftäckt, så att man der får se, huru menniskorna lefwat och bott wid Christi födelses tid.

Eld och watten i strid.

I England hände engång om hösten, att hafwet under en stark storm hastigt öfwerswämmade kusten och trängde in i en stor masugn, der man just höll på att smälta en ofantelig massa jernmalm. Såsnart wattnet kom in i ugnen, hördes en stark knall. I samma stund såg man en hög pelare af smält och glödande malm, så hög som det högsta kyrktorn, uppstiga i luften. Tre gånger efter hwarandra förnyades knallen. Tre gånger efter hwarandra uppsteg eldpelaren. Derpå kringkastades den heta malmen åt alla håll. Då hade wattnet segrat och kokade ännu länge, likasom stolt af sin seger, i den släckta ugnen. 5

GNISTAN.

Den lilla gnistan far
I luftens mörka rymd
Och lyser der så klar,
Af intet mörker skymd.

Och snart skall hon förgå
Och slockna, sen hon brännt;
Men kanske hon ändå
En liten låge tändt, 5

Som länge lysa får
I mörkret mild och klar. 10
Och så vårt lif förgår,
Som lilla gnistan far.

GUDS ÖGA VAKAR.

I mörker sjunker jordens ljus; Guds klara öga vakar.
Och himlens öga sluter sig; Guds goda öga vakar.
En nattsky stiger tät och tung; en norrskensflamma sprakar;
En storm i natten ryter vild; Guds ljusa öga vakar.
En gränslös öken verlden syns, der ingen vägen stakar, 5
Och villad vandrare förgås; men se, Guds öga vakar!

Mot klippan rusar hafvets våg, och klippans fäste knakar,
 Och seglarns köl bräcks af som rö; Guds milda öga vakar.
 Ett qualm förtynger luft och sky; högtidligt åskan brakar;
 10 En ljungeld klyfver molnets rand; Guds ljufva öga vakar.
 Det skälfver under vandrarns fot; en bäfvan bergen skakar,
 Och jordens svalg upplåter sig; Guds öga stilla vakar.
 Krig rasa; välden störta kull; blod frossa stridens drakar;
 Hämd ropar folkens jammerskri; Guds helga öga vakar.
 15 När menskoblick ej annat ser, än att ur sina hakar
 Snart verldens gångjern kastas ut; Guds visa öga vakar.
 Säll den sig sjelf ej aktar stor, sitt eget ljus försakar
 Och tänker endast fromt och gladt: Guds goda öga vakar!

Trettonde Läsningen.

Om ljuset och värmen.

Nu är det ljus dag, solskenet lyser in genom fönsterna, och man kan se allting i vår stuga. Sedan, när det lider till aftonen, går solen ned. Då blir först en skymning, så att man ej mera så bra kan se allting, och sedan blir det
 5 mörkt, då man ej kan se någonting alls. Men då tända vi eld i spisen och tagljus på bordet, och så se vi allting vid eldsljus, fastän vi ej se det så klart som vid dagsljus. Och gå vi då ut på gården, så se vi det bleka månskenet lysa öfver jorden. Eller också lysa de klara stjernorna så förunderligt vackert ned till oss från den blå aftonhimmelen.

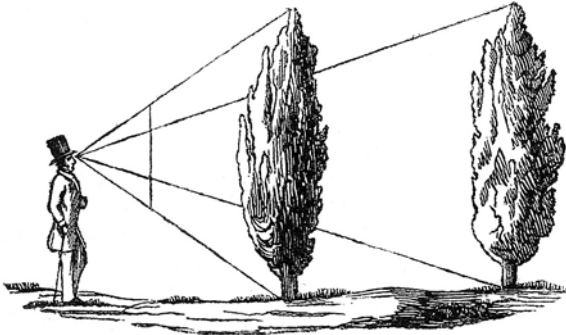
10 Hvarifrån kommer ljuset? Det kommer till oss från solen, månen och stjernorna, från elden och från flera ting, såsom lysmasken, fosfor och det gamla murkna trädstycket. Hvad är ljuset? Är det sjelf ett ting, eller är det blott en egenskap hos tingen, som gör, att vi kunna se dem? Ja, det kan ingen rätt bra förklara. Vi se blott, att ljuset uppfyller hela verlden, och då
 15 det går bort, är allting annorlunda. Somliga säga, att hela verldsrymden är uppfylld af ett ämne, som är ännu mycket finare än luften och kallas ether. Och likasom ljudet kommer af luftens dallring, så kommer ljuset deraf, att ethern dallrar, när någonting sätter den uti rörelse. Så mycket är visst, att ljuset går mycket hastigare framåt än ljudet. Ja, mellan hvar sekund, som

klockan knäpper, flyger ljuset 29 000 (tjugunio tusen) mil framåt, och fastän solen är så grufveligen långt borta, behöfver ljuset ej mer än litet öfver 8 minuter för att komma från solen till oss.

Likasom ljudet kommer till oss genom örat, så kommer ljuset till oss genom ögat. Då se vi, och då synas tingen. När örat skadas invärtes, blir man döf, och när ögat skadas, blir man blind. Blindfödda menniskor känna ej ljuset. Men hvaraf kommer det, att det ibland likasom gnistrar för våra slutna ögon, när vi stöta pannan mot väggen? Det kommer deraf, att inuti ögat går den känsliga syn-nerfven, som leder ljuset till vårt medvetande. Och hvar gång den nerfven stötes, kännes det, likasom skulle vi se en ljusglimt. 10

Nu tar jag ett papper, sticker hål på det med en nål och ser genom hålet. Då kan jag genom det lilla hålet se ladan och ängen långt borta vid skogsbrynet. Nu vet jag också, att ett ting blir synligt för ögat derigenom, att ljus-strålar komma till ögat från alla delar af tinget. Huru fina måste ej då ljus-strålarna vara, när så oändeligt många strålar från ladan och ängen komma till mitt öga genom det enda lilla hålet i papperet! 15

Men hvaraf kommer det, att ladan och alla andra föremål, som äro långt borta, synas mindre än de äro då, när jag ser dem på närmare håll? Det vill jag visa dig med en teckning. Här äro två träd, och der står jag och ser på

dem. Träden äro lika höga; men likväl ser jag det trädet större, som är närmare, och det trädet mindre, som är längre borta. Hvarföre så? Jo, då föreställer jag mig, att från hvardera trädet går till mitt öga en ljus-stråle högst ifrån toppen, och en annan stråle går lägst ifrån roten. Då förstår jag, att de båda strålarna från det närmare trädet göra en större vinkel mot ögat och likasom breda sig mera ut. Men från det aflägsna trädet göra de en mindre vinkel och breda sig mindre ut. Drar jag då ett streck mellan strålarna, så kan jag förstå, att det närmare trädet synes så mycket större än det aflägsna 20 25

trädet, som strecket mellan dess strålar är större än strecket emellan strålarna från det aflägsna trädet.

Men du skall ej föreställa dig, att det ena trädet står rakt framför det andra, ty då skulle det närmare trädet skymma bort det aflägsna. Ty träd och många andra ting äro ogenomskinliga. Men andra ting, såsom luft, vatten och glas, släppa ljuset igenom sig, så att man kan se igenom dem, och sådana ting kallas genomskinliga. När då ljuset faller på ogenomskinliga ting, blir der en skugga bakom dem. Nu brinner ett talgljus på bordet, och jag ställer mig framför ljuset. Då ser jag på väggen någonting svart. Hvad är det? Det är min skugga. Ju närmare jag går till väggen, desto mindre blir skuggan. Ju längre jag går från väggen, desto större blir skuggan. Men skuggan beror också på ljusets ställning. Ställer jag ljuset på golvet, så blir min skugga på väggen mycket lång. Lyftar jag det öfver mitt hufvud, blir skuggan kortare. På samma sätt går en lång skugga framför mig på vägen, när solen eller månen stå lågt på himmelen. Men stå de högt, blir skuggan helt kort. Och skulle de stå rätt öfver mitt hufvud, så skulle jag ej se någon skugga alls. Sådant får du äfven se uppå solvisaren, som utmärker dagens tider just derigenom, att hans skugga förändras efter solens gång.

Nu ser jag, att de genomskinliga tingen äro färglösa, men de ogenomskinliga tingen ha olika färger. Hvaraf uppkomma färgerna? De uppkomma deraf, att tingens ytor kasta ljuset tillbaka på ett olika sätt. Min näsduk är hvit; från hans yta kastas det mesta ljuset tillbaka, och derföre blir han ej så fort varm uti solskenet. Min halsduk är svart; han insuper uti sig det mesta ljuset, och derföre blir han fort varm, när solen skiner på honom.* Mins du de sköna färgerna uti regnbågen, som uppkommer af solstrålarnas brytning i de små regndropparna? Ytterst är han röd, sedan brandgul, sedan gul, sedan grön, sedan ljusblå, derefter mörkblå, och vid innersta kanten är han gredelin. Målar jag nu samma färger i samma ordning på en trissa och snurrar henne hastigt omkring, så ser trissan helt hvit ut. Deraf ser jag, att det hvita ljuset är sammansatt af regnbågens sju färger och kan åter delas sönder i dem, såsom när ljus-strålar gå genom ett slipadt glas. När då ljuset faller på en blomma, så är hon röd, om hon insuper alla de andra strålarna, men återkastar de röda. Återkastar hon de blå strålarna, så synes hon blå, och så är det med alla färger. Men utom regnbågens färger finnas otaliga

* Not. Hvit och svart äro egentligen inga färger. Hvit är ljus, och svart är mörker. Jag kan ej se det svarta, och jag kan ej se skuggan, om de ej ha vid sin sida ljusare föremål.

andra skiftningar, som uppkomma af färgernas blandning. Af svart och vitt får jag grått, af svart och rödt får jag brunt o. s. v. Det måste alla målare noga känna. Och noga måste de kunna afteckna ljus och skugga; annars liknar icke en tafla det, som hon skall föreställa.

Om någonting är mycket blankt på ytan, så kan jag spegla mig deri, såsom i spegeln. Derföre spegla sig alla kringstående föremål i en klar källa eller en lugn sjö eller en sakta rinnande flod. Men går jag på sidan framför spegeln, så ser jag ej mig sjelf, utan dem, som stå framför spegeln på andra sidan. Deraf märker jag, att spegeln ej återkastar ljus-strålarna åt alla håll. Falla strålarna rakt, så kastas de rakt tillbaka; men falla de snedt, så kastas de snedt tillbaka åt motsatta sidan. När jag rör i en båt på ån, ser jag stranden spegla sig så, att hans afbild i vattnet likasom viker sig inåt. Det kommer deraf, att ljus-strålarna från stranden falla snedt på vattenytan.

Men ställer jag en rak käpp till hälften i vattnet, så synes hans spegelbild likasom bruten. Och lägger jag en slant i en skål med vatten, så synes han ligga på ett annat ställe, än der han verkligen ligger. Hvarföre så? För det att ljuset går rakt fram genom ett ämne, som är lika tätt alltigenom; men går det från ett tunnare ämne in i ett tätare eller tvärtom, så bryta sig strålarna och likasom vikas åt sidan. Nu är vattnet tätare än luften: derföre synes käppen bruten, och slanten synes på orätt ställe. Den öfra luften är tunnare än den nedra luften: derföre synes solen alltid litet högre på himmelen, än hon verkligen är.

Glas är ännu mycket tätare än luften: derföre bryter tjockt glas ljus-strålarna ganska starkt. Tar jag en rund glas-skifva, som är kullrig på båda sidor, så ser jag på lagom håll allting större, än det verkligen är. Sådana förstoringsglas äro märkvärdiga att se igenom, när man vill se på helt små föremål. Far har ett sådant glas, som han kallar solglas, och med det tänder han sin pipa, ty det samlar solstrålarna i en brännpunkt. Mor nyttjar glasögon af kullrigt glas, emedan hon ej kan se tydligt på nära håll. Genom inböjda glas ser man allting mindre, än det verkligen är; sådana glasögon nyttjar klockaren, som är närsynt och icke ser bra på långt håll. Och inpassar jag flera kullriga glas i ett lagom långt rör, så får jag deraf en kikare, som på engång tyckes förstora föremålen och draga dem närmare.

Hvar gång, när jag står i solskenet eller sitter framför brasan, märker jag, att solen och elden på engång lysa och värma. Då tänker jag ofta vid mig sjelf: hvem vet, om icke *ljus* och *värme* äro samma sak, som yttrar sig på två olika sätt? En annan gång har jag sett ljus utan värme, såsom lysmasken, och värme utan ljus, såsom när jag hamrar en kall spik, tills han blir alldeles het. Då har jag tänkt: förunderliga äro naturens krafter!

Jag har märkt, att varma ting kunna ge sin värme åt kallare ting; men då mista de varma en del af sin värme. Fattar jag i ett jernlås om vintern, så känner jag, huru det tar värmen bort från min hand. Jag har också märkt, att somliga ting fortare än andra blifva kalla eller varma. Jag kan hålla ett kol
 5 mellan fingrarna, fastän det glöder i andra ändan. Men kokar jag vatten i en jernpanna och tar i dess jernskaft med handen, så bränner jag mig. Har jag åter ett handtag af träd, så törs jag nog taga i det. Deraf vet jag, att jern och alla metaller äro goda värmedare, men träd, sten, ull, luft, vatten och flera andra ting leda värmen långsamare igenom sig. Derföre bygga vi våra hus af
 10 träd eller sten. Ty skulle vi bygga dem af jern, så vore de odrägligt heta om sommaren och grufveligt kalla om vintern. Derföre kläda vi oss också gerna i ylle, som ej släpper värmen ut och kölden in. Derföre har Gud klädt många djur uti pelsar af ull eller hår. Och derföre nyttja vi dubbla fönster om vintern, ty luften mellan rutorna stänger bort kölden utifrån och värmen inifrån.

Hvad är då värmen? Ja, hvad den är i sig sjelf, det kan jag ej säga dig. Varmt kalla vi det, som är lika varmt eller varmare än vår kropp, och hett kalla vi det, som är mycket varmare. Men kallt är det, som är kallare än
 15 vår kropp. Sådant beror mycket af vana. Värmer jag mig ofta framför brasan, så blir jag mera frusen och ömtåligare än förr. När jag först kommer i badstugan, tycker jag, att der är grufligen hett, och när jag badar i sjön, tycker jag först, att vattnet är grufligen kallt. Men småningom vänjer jag mig. Och så förstår jag, att hetta och köld äro blott litet mer eller litet mindre värme.

Men icke kan jag derföre vänja mig vid all hetta och vid all köld. Rör jag med bara fingret vid glöd eller låge eller hett jern, så får jag en blåsa på
 25 fingret, emedan skinnet förstöres. Då skall jag ej doppa fingret i kallt vatten, ty då börjar det värka värre. Hett mot hett och kallt mot kallt. Håller jag fingret strax igen mot något hett, så kan jag slippa blåsan. Är jag mycket varm och dricker kallt vatten eller blir kall i luften, så kan jag förkyla mig, och då blir jag sjuk. Händer och fötter och kinder kan jag förfrysa på en
 30 kall vinterdag, så att de stelna och bli hvita och känslolösa. Värmer jag dem då framför elden, så bli de sedan sjuka, och jag kan få mycken värk. Jag såg engång en gubbe gå uppå trädben. Han hade förfrusit sina fötter i skogen. När han kom hem, hade han värmt dem framför elden, och då blef der kallbrand uti fötterna, så att läkaren måste såga utaf dem. Men gnider jag
 35 den förfrusna handen eller foten eller kinden duktigt med snö, så bli de till slut bra derutaf. Så kan man också få lif uti menniskor, som hittas liflösa af köld i skogen eller på landsvägen. Det kan också hända, att de alldeles frusit ihjäl. Och likaså kan man dö af eld och stark hetta.

Det är märkvärdigt att se, huru ett ting blir större, när det uppvärmes, och åter mindre, när det svalnar. Har jag en jernstång, som passar jemnt in i ett hål, och glödgar stängen, så ryms han ej mera in uti hålet, förrän han på nytt blifvit kall. Hvarföre glödgar smeden jernskenan, som han lägger kring kärrehjulet? För det att den heta jernringen är större; men när han svalnat, krymper han ihop och klämmas bättre fast omkring hjulet. Hvarföre sprakar det om vintern i knutarna? För det att virket i väggarna krymper ihop och spricker. Hvarföre faller ringen af fingret, när jag doppar handen i kallt vatten? För det att fingret krymper ihop. Hvarföre kokar grytan öfver, om jag förut slagit henne full med vatten? För det att vattnet utvidgas af värmen och ryms ej mera i grytan. 5

Hvaraf kommer då det, att grytan kokar? Det kommer deraf, att det heta vattnet vid grytans botten tillika blir lättare, stiger uppåt till ytan och skjuter undan det öfriga vattnet. Då blir der en rörelse i grytan. En del af vattnet vid botten blir till slut så hett, att det förvandlas till ånga och stiger uppåt som pollor eller bläddror. Ledes sedan den ångan igenom ett kallt rör, så afkyles den och blir ånyo till vatten; och så destilleras flytande ämnen. Och likasom det varma vattnet stiger uppåt i grytan, så stiger den varma luften uppåt i rummet. Det kan jag nog märka på lafven i badstugan. 15

Men fastän alla andra ting krympa ihop af köld, så gör vattnet tvärtom. Det utvidgar sig i stället, när det fryser till is. Fyller jag en flaska med vatten och ställer henne ut att frysa i kölden, så spricker flaskan. Borrar jag ett hål i stenen, fyller hålet med vatten och slår öfverst i hålet en stark propp, så spricker stenen, när vattnet fryser om vintern. Derföre är också isen lättare än vattnet och flyter ofvanpå. Skulle isen sjunka till botten, så skulle han ej upptina om våren, och inga djur skulle då kunna lefva i vattnet. 20

Vi hade bredvid stugan en kall kammare, som ej varit eldad på länge om vintern. Der hade fuktighet ifrån luften frusit till nålar af is på fönster-rutorna. När vi då gjorde upp eld uti spisen, märkte jag, att isen begynte smälta på rutan midtemot brasan. Men på samma gång var det så kallt på golfvet mellan spisen och fönstret, att mjölken frös uti skålen, som jag ställt der på golfvet. Hvaraf kom det? Det kom deraf, att värmen strålade ut från elden och upptinade rutan, men den kalla luften mellan brasan och rutan uppvärmdes mycket långsamare. 25

När de varma solstrålarna gå genom luften, tager luften ej mycken värme åt sig, utan jorden tager det mesta. Sedan uppvärmer jorden den luft, som är närmast, och derföre är luften nere vid jorden varmare än luften högt uppe på bergen. Derföre blåsa också andra vindar i höjderna, och så ser det 35

ofta ut, som om molnen skulle gå emot vinden. Om jag stiger uppför ett mycket högt berg, så kommer jag slutligen till ett ställe, der snön ej mera smälter om sommaren, och det stället kallas snögräns. Högre upp kunna inga vexter lefva; men det träd, som bland alla vexter närmast snögränsen, 5 är björken. Midtpå jorden, der det är varmast, ligger snögränsen högt upp; men i de allra kallaste trakter ligger han vid sjelfva jordytan.

O Gud, som gifvit ljuset åt vårt öga och värmen åt vår kropp, upplys äfven vår själ med sanningens ljus, att vår håg må vara varm för det goda på jorden! Vi hafva läst i ditt heliga ord, att Jesus Christus är det sanna ljuset, som upp- 10 lyser alla menniskor. Så gif oss din nåd, att vi aldrig gå från vår Frälsare bort uppå syndens vägar. Ty der äro mörker och köld, och der fryser vår själ uti dödens skugga. Men hos dig äro nåd och evig klarhet, och i ditt ljus ha vi ljus.

Om magneten och kompassen.

Jag såg engång ett stycke stål, som liknade en hästsko, och vid dess undre 15 sida hängde ett jernstycke fast, utan att man kunde se, hvad som höll fast det. Huru är det möjligt? Det vill jag säga dig. En del jern eller stål har den förunderliga egenskapen att draga annat jern till sig och fasthålla det. Sådant jern eller stål kallar jag en *magnet*, och vid en stor magnet kan jag hänga flera lispunds tyngd. Vill jag göra en leksak deraf, så skär jag en kork i skapnad 20 af en fisk, fäster uti honom en liten bit stål och låter honom simma i en skål med vatten. Har jag då en liten magnet, som liknar en krok, och håller honom ett stycke från korkfisken, så får jag se, huru korkfisken följer efter kroken, hvarthelst jag för honom.

Nu kan jag magnetisera t. ex. en nål af stål, som ej förut är magnetisk, derigenom att jag stryker honom med en magnet. Har jag nu en sådan 25 liten magnetnål och fäster honom i en dosa så, att han fritt kan svänga sig omkring, utan att falla ned, så får jag se något besynnerligt. Jag må vända dosan huru som helst, så vändes beständigt den ena spetsen af nålen mot norr. En sådan dosa kallas *kompass*, och den känna alla sjömän. Ty for- 30 dom, när man ej hade kompassen, brukade sjömännen rätta sig efter sol och stjernor, när de seglade på de stora hafven, der man ej kan se land. Men nu är det mycket säkrare att styra efter kompassen. Ty vet jag engång hvar norr är, så vet jag med detsamma alla andra väderstreck.

Hvad drar då magnetnålens spets emot norr? Det gör en fördold kraft 35 uti jorden; men hvar gång nålen kommer nära något jern, drages han tillika

af det och svänger sig oroligt hit och hit. Och hvad den fördolda kraften är, som man kallar *magnetism*, det kan ingen rätt säga. Den hör till de stora osynliga verldskrafterna, hvilka vi redan lärt känna i elektriciteten, ljuset och värmen.

Om norrskenet.

5

En afton om hösten eller vintern, när det är kallt, se vi himmelen ljusna i norr af ett blekt och flammande sken, som beständigt förändrar sig. Än far det ut i strålar, än i stora präktiga bågar; än är det hvitt, än blekrödt, och man tycker sig höra det spraka. Sådant kalla vi *n o r r s k e n*, och det är både vackert och högtidligt att se uppå. Men hvad det är, det vet man ej säkert. Man tror, att det är ett elektriskt ljus, som tänder sig högst upp uti luften. Och när det är norrsken, blir alltid magnetnålen orolig. 10

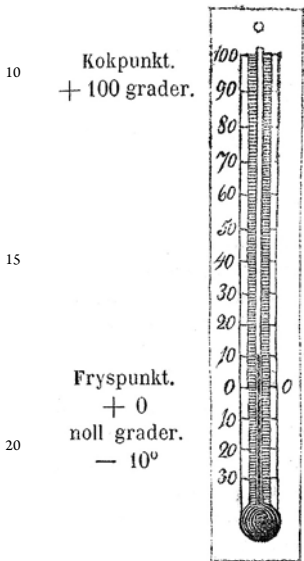
Om kikaren.

Genom förstoringsglaset ser jag de minsta ting mycket större, än de verkligen äro. Genom det synes en loppa så stor som en råtta, och jag kan se uti vat- 15 tendroppen otaliga små djur, som jag ej alls kan märka med blotta ögonen. Genom kikaren ser jag långt aflägsna ting närmare. Står jag på stranden och ser en liten mörk prick långt ute på sjön, så riktar jag kikaren mot pricken, och då ser jag, att pricken är en båt eller ett fartyg eller en stor sten. Långt borta på landsvägen ser jag någonting röras; då tager jag kikaren och ser 20 tydligt en gosse, som rider derborta, eller en flicka, som drifver korna i vall. En annan gång har jag en stor kikare och riktar honom om qvällen mot månen. Då ser månen rätt underlig ut och så stor som ett vagnshjul. Eller riktar jag kikarn mot stjernorna, och då ser jag många stjernor, som jag ej sett förut med blotta ögonen. 25

Om thermometeren.

Ofta vill jag veta precis, huru varmt det är inne eller ute. Då har jag ett instrument, som kallas *t h e r m o m e t e r* eller värme-mätare och som du ser här tecknadt vid sidan af boken. Det är rätt sinnrikt gjordt. Först har

instrumentmakaren lagt qvicksilfver i ett litet täppt glaströr med en ihålig kula nedtill. Nu vet han, att qvicksilfver och andra ämnen vidgas ut af värmen och krympa ihop af kölden. Då inpassar han röret i en messings- skifva och lägger alltsamman i smältande snö. Qvicksilfret i röret krymper
 5 ihop. Bra, säger instrument-makaren; nu ristar jag ett märke i messings- skifvan, jemnhögt med qvicksilfret i röret, och det märket kallar jag fr y s - punk t e n, ty så kallt måste det vara, när vattnet fryser. Vid den punkten

tecknar han o. Sedan lägger han röret i kokande vatten. Qvicksilfret vidgas och stiger i röret. Bra, säger instrumentmakaren; nu ristar jag åter ett dylikt märke. Det märket kallar jag kokpunkten, ty så varmt är det, när vattnet kokar, och der skriver jag 100. – Sedan delar han skifvan mellan fryspunkten och kokpunkten i 100 lika stora delar. Dem kallar han g r a d e r och betecknar dem med zifferor. Under fryspunkten gör han lika stora grader. När då qvicksilfret står högre än fryspunkten, så räknar han dess höjd efter strecken i messings-skifvan och säger: nu är det så eller så många graders värme. Men står qvicksilfret under fryspunkten, så säger han: nu är det så eller så många graders köld. Och lägre än 40 grader under fryspunkten kan qvicksilfret ej falla, ty då fryser det till en hård klump.

Genom thermometeren veta vi, att vår kropp har 37 graders värme. När
 25 det kännes rätt hett om sommaren, visar thermometeren 30 grader i skuggan. Sällan är det om vintern 40 graders köld.

Och får du någonsin höra talas om en b a r o m e t e r, så tro ej, att han är detsamma som en thermometer. Barometern är någonting annat. Han
 30 är så tillstånd, att luften trycker upp qvicksilfret högre eller lägre i ett långt glaströr. Och deraf kan man spå regn eller vackert väder, emedan sådant inverkar på luftens tyngd.

SÖNDAGSMORGONEN.

God morgon, sköna finska fosterland!
 Liksom en brud,

I högtidsskrud Du dina berg och dina dalar kläder. Och blommor träda hand i hand På dina tusen sjöars strand. Med dem ditt folk sig gläder.	5
Och blomman glädes åt det milda ljus, Som solens rund En morgonstund I klarhet gjuter öfver stoftet neder. Men folket, som i Herrans hus Bortskakar själens stoft och grus, I stilla andakt beder.	10
Lys oss du evigt klara morgonsol! Lys oss, i dag Med Herrans lag Och evangelium i de helga skrifter! Lys Finlands höga furstestol! Lys folket, gömdt vid nordens pol! Lys än på våra grifter!	15 20

Cygnæus.

Fjortonde Läsningen.

Om tyngd och rörelse.

Kom, låt oss läsa mera. Naturens bok är oändligen rik.

Denna sten är hård. Denna lera är mjuk. Denna glasbit är skör. Han går lättare sönder än denna widja, som är seg. Denna rönncäpp är smidig; han böjes lätt. Denna stålfjäder i låset är spänstig; när han böjes, tar han genast åter sin förra skapnad. Min boll är också spänstig; han studsar tillbaka från golfwet. Bly och lera äro alls icke spänstiga. Dem får jag icke att studsas tillbaka.

Denna fjäder är lätt; men denna sten är tung. När jag håller honom i handen, känner jag tydligt, att han trycker nedåt. Ligger han på marken,

så måste jag bruka styrka för att upplyfta honom. Och släpper jag honom ur handen, så faller han genast åter till marken. Hwarföre det? För det att jorden drager honom till sig med en viss kraft, som beror af hans täthet och storlek. Det är tyngdkraften. Deraf kommer stenens **tyngd**. Tunga äro de ting, som jorden drager starkt till sig. Lätta äro de ting, som jorden drager swagt till sig. Men ljus, värme, elektricitet och magnetism ha ingen tyngd.

Kunde nu stenen falla in i jorden, så skulle han falla ända till jordens innersta. Der skulle han stadna. Och will jag se, hwartåt tyngdkraften drager, så låter jag ett blylod hänga fritt på ett snöre. Då får jag ett wattenpass, som byggmästaren brukar, när han timrar ett hus. Lodet och snöret falla rätt nedåt, och det kallar jag lodrätt. Men det lugna wattnet i en sjö och allt, som ligger rätt långsefter, kallar jag wågrätt.

Nu will jag wäga en sak för att weta dess wig t. Då tar jag en wåg eller ett betsmän. Har wågen lika långa armar med lika stora tyngder i båda wigtskålarna, så är han i j em n wig t. Har han olika armar och lika tyngder, så sjunker den längre armen nedåt. Har han lika långa armar och olika tyngder, så sjunker den större tyngden nedåt. På betsmänet flyttar jag hanken, tilldess att betsmänets tyngd på andra sidan om hanken jemnt uppväger den tyngd, som jag hängt på kroken. Något dylikt har du ofta sett, när du gungat

bräde. Här äro två gossar. De ha lagt ett bräde öfwer en stock, som ligger på gården. Brädet kan jemföras med armarna på wågskålen. Äro gossarne lika tunga, så lägga de brädet så, att dess ändar på hwardera sidan om stocken äro lika långa. Då ha de jemnwig t och gunga turwis uppåt och nedåt. Men lägga de brädet olika långt, så blir gossen på den längre ändan sittande på marken och slipper ej uppåt. Och är den ena gossen lättare, så måste han få på sin sida en längre ända af brädet. Annars blir han sittande i höjden och slipper ej ned.

Lutar jag mig långt framåt, så faller jag omkull. Bär jag ett ämbare watten i handen, så lutar jag mig åt andra sidan, medan jag går. Springer jag på en stock, eller går jag öfwer en spång, så fäktar jag med armarna för att bibehålla jemnwigten. Konstmakare, som dansa på lina, bära derwid en stång i

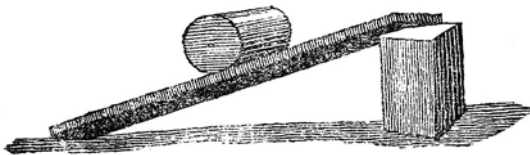
handen. Hwarföre gör man så? För det att i hwarje ting finnes ett ställe, som kallas dess tyngdpunkt. Har ej det stället stöd under sig, så faller tinget, likasom boken, hwilken jag försöker ställa på ena hörnet. Är ej min tyngdpunkt rätt öfwer den fot, som jag stöder mig på, så faller jag. Ett litet barn lär sig småningom att beräkna tyngdpunkten, och så börjar det gå. Och en kapp kan jag balansera på min hand, så att han står rak i luften. 5

Har jag två lika stora blystycken, så väger det ena lika mycket som det andra. Men har jag ett blystycke och ett trädstycke, som äro lika stora, så väger blystycket mera än trädstycket. Då säger jag: bly är tyngre än träd.

Hwarföre sjunker stenen i watten? För det att stenen är tyngre än en lika stor massa af watten. Hwarföre flyter stocken? För det att han är lättare än en lika stor wattenmassa. Men hwarföre ligger undre delen af stocken under watten? För det att han trycker undan en lika stor wigt af watten, som han sjelf väger. Ju tyngre han är, desto djupare ligger han. Men sådant beror också af skapnaden. En båt trycker mindre watten undan sig, än om hans wirke wore timradt till en flotta. Utomlands bygger man fartyg af jernplåtar. Hwar plåt för sig skulle sjunka till botten; men fartygets skapnad gör, att det ej trycker så mycket watten undan sig. Lyftar jag en sten i watten, så kännes han lättare der, men när jag fått honom till wattenbrynet, kännes han tyngre. Faller jag i sjön, så sjunker jag till botten, om jag ej kan simma. Men har jag en åre under armarna, så kan jag hålla mig uppe. Jag såg engång en gosse, som drunknat. Efter en tid flöt han åter upp; men det war derföre, att hans döda kropp begynnnt swälla. 10 15 20

Menniskor och djur röra sig sjelfwa från ett ställe till ett annat. Men andra ting röra sig icke sjelfwa. Der far en kärra. Hon skulle wisst icke röras ur fläcken, om icke hästen droge henne. Der flyger en boll. Han skulle ligga helt stilla, om ej någon kastat honom. Trädets grenar röras. Ja, för det att winden blåser på dem. Nystanet trillar ned ifrån bordet. Ja, för det att tyngdkraften drager det nedåt. 25

Om ett bräde eller en wäg eller något annat slätt ligger med ena ändan högre än den andra, så kallar jag sådant en lutande plan. Släpper jag då något rundt eller kullrigt från öfra delen af planen, så rullar det nedåt genom sin tyngd. Men will jag rulla upp det igen, så behöfwer jag dertill en större kraft, än om brädet och wägen låge wågräta. Derföre går det med god fart nedför en backe; men uppför backen draga hästarne tyngre än på jemna landswägen. 30 35

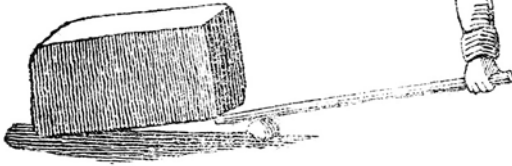
Medan klockan knäpper en sekund, kan jag gå 2 alnar framåt. Men på samma tid kan jag springa 12 alnar. Och på samma tid springer hästen i fullt galopp 25 alnar, en dufwa flyger 45 alnar, en bösskula går 500 alnar, och ljuset flyger framåt 29000 mil. Så olika är rörelsens hastighet.

5 Har jag två lika tunga stenar och kastar den ena med större kraft än den andra, så far den stenen hastigare, hwilken jag kastat starkare. Men har jag en tung sten och en lätt sten, så behöfwer jag större styrka för att kasta den tunga stenen lika fort som den lätta.

10 Nu kastar jag bollen i luften. Då flyger han först snedt uppåt, sedan minskar han farten, sedan börjar han falla snedt nedåt, och när han så gjort en båge, faller han ned och blir liggande på marken. Hwarföre det? För det att luften gör honom motstånd och jorden drager honom nedåt. Kastar jag en trissa, så hejdas hon ännu dessutom af gnidningen emot marken. Allt sådant minskar och hejdar rörelsen. Och wore det ej så, då skulle det förunderliga ske,
15 att min boll och min trissa aldrig skulle stadna, sedan jag engång kastat dem.

En gosse lade en sten på sin kälke och drog kälken. En annan gosse, som war lika stark, kom dit och hjälpte kamraten draga. Då drogo de kälken dubbel hastigare, än när den första gossen drog ensam. Efter en stund begynte de träta. Den första drog kälken framåt, den andra drog honom bakåt. Då
20 rördes kälken icke ur fläcken. Men till slut blef den första gossen trött. Då drog den andra gossen kälken så mycket bakåt, som skillnaden war mellan bådass styrka. En annan gång bundo båda gossarne sitt tåg i en släde och drogo honom så, att hwardera drog snedt åt sidan. Då rördes släden rätt framåt, sålänge båda drogo med lika styrka. Men när den ena gossen blef trött, drog
25 den andra gossen släden mera åt sin sida. När nu släden rördes, stötte han mot en kälke. Kälken for undan, emedan han war lättare, och släden rördes med litet minskad fart. Derpå stötte släden emot ett halmläss. Det for icke undan, emedan det war tyngre, utan släden stannade af stöten. Skulle det tunga halmlasset ha stött emot släden, så hade det gifwit släden en starkare
30 stöt, än släden gaf halmlasset. Jag såg engång en båt, som seglade mycket fort, stöta emot ett skepp, som seglade mycket långsamt. Ändock gick skeppet ostördt framåt, men båten krossades sönder.

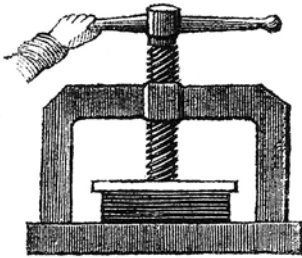
På vår gård war en stor sten. Far wille skaffa honom bort, men ingen förmådde röra stenen ur fläcken. Då tog far ett häft yg, som du här ser
35 aftecknadt. Han stack under stenen en stark stång och lade en liten sten under stången helt nära den stora stenen. När han då tryckte öfra ändan af häfstången nedåt, kunde han lyfta stenen, som wi sedan släpade bort på en stark släde. Alldeles så war hinken wid vår brunn, och alldeles så war brädgungan.

Der war stocken stöd-
jepunkt; här war det
den lilla stenen. Och
den längre armen
af häfstängen hade
5 samma kraft som den

längre armen af brädgungan. Far hade också kunnat sticka nedra ändan af häfstängen under stenen och bända upp öfra ändan. Då hade stödjepunkten varit i nedra ändan af stängen.

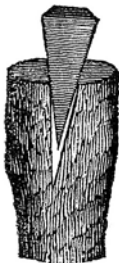
Windspelet på ett fartyg och wattenhjulet i en qwarn äro också häftig. 10
Wattnet, som är den drifwande kraften, låter man falla ytterst på hjulet. Men qwarnstenarna, som skola röras, äro fästade wid löparen, som åter drifwes af kugghjulet, hwilket genom hjulaxeln är förenadt med midten af wattenhjulet. Sådana krafter ökas otroligt genom wexelwerk, der större 15
hjul gripa med sina kuggar in uti mindre; ty hwarje hjul blir ett häftig.

Ett annat häftig är skrufwen. Han
består af två delar, hanskrufwen och
muttern, hwilkas gängor swara emot
hwarandra. Nu kan jag göra på två sätt.
Antingen sitter muttern fast och skrufwen 20
är lös, såsom du här ser på skrufpressen. Då ökas hans kraft genom en stång i handtaget. Eller också är skrufwen fast och

muttern lös, såsom man brukar på ordentliga kärnhjul. Då ökas åter mutterns styrka derigenom, att jag wrider omkring henne med hjulnyckeln. 25

Ännu wet jag ett annat häftig. Far wille klyfwa en stock, men det war omöjligt att göra med yxen. Då dref far in en kil i ändan af stocken. Och så 30
spelkte han stocken med några hugg. Då begrep jag, att många ting äro häftig, derigenom att kraften werkar ifrån deras yttersta delar mot andra ändan eller mot midten. Min knif och mitt huggjern werka som kilar. Min sax består af två kilar, hwilka werka som häfstänger. Men borren är på engång både skruf och kil.

Will jag nyttja trissor och block att lyfta en stor tyngd, så måste de hänga lösa mellan tåg. Gör jag dem fast, 35
så werka de ej som häftig. Men också då har jag af dem en stor nytta; ty då lyftar jag tyngden genom att draga tåget nedåt, och då ökas min kraft genom tyngden af min kropp.

Ganska litet har jag förr tänkt på sådana saker som tyngd och rörelse. Men ju mera jag tänker derpå, desto roligare blir det att gifwa akt på allt sådant. Icke har jag förr frågat stenen: hwarföre sjunker du? eller båten: hwarföre flyter du? Icke har jag förr sagt till bollen: hwarföre far du i båge?
 5 eller till forsen: hwarföre rinner du? eller till qvarnen: hwarföre malar du? Men nu har jag lärt mig att fråga och gifwa akt på många ting. Så will jag betrakta allting omkring mig och tänka: hwarföre är det så? Wisst har Gud lagt mycken lärdom i de allra wanligaste ting. Men det ser ej den tanklöse. Han tänker ej längre, än hans näsa är lång.

Femtonde Läsningen.

10 *Om den stora vida världen.*

I denna boken ha vi sett två barn betrakta Guds skapelse. Anders hette gossen. Greta hette flickan. Nu gingo de en höstafton ut med sin fader. Det var klart och litet kyligt i luften. Allt var tyst. Den mörkblå himmelen hvalfde sig, hög och majestätisk, öfver barnens hufvuden. På dess halfrunda
 15 hvalf, som liknade en upp och nedvänd skål, strålade, så långt ögat kunde se, otaliga stjernor. Det var högtidligt och mycket vackert. Båda barnen tyckte sig vara så små inför Gud.

Men när de sågo sig omkring, tyckte de sig stå midtuti ett ofanteligt ihåligt klot. Anders sade nästan med häpnad: se, nu stå vi midtuti världen!

20 Fadren sade: för hvarje människas ögon ser det så ut. Gud har derigenom velat visa, att han satt människan uti sin sköna skapelses medelpunkt. När hela världen tillbeder Gud, huru bör ej människan då tillbedja sin Skapare, som ställt henne midtuti världen!

Allt det, som vi förnimma med våra sinnen: allt det, som vi se, höra,
 25 smaka, lukta och känna, det kalla vi *natur**. Men det oändeliga, som intet öga ser och intet öra hör, ehuru det finnes innerst i människan och i världen, det kalla vi *ande*. Naturen är förgänglig; men anden är oförgänglig. Och i dem båda är Gud allsmäktig, som allt verkar i alla.

* Not. Naturens olika ämnen lyda bestämda naturlagar. Kunskapen om dessa lagar kallas natur-kunnighet, och de, som deruti ha stora insigter, kallas naturkunnige.

Sol, måne och stjärnor, som lysa för oss på himmelen, kalla vi himlakroppar. Sitta de fast i himmelens tak? Nej, de röra sig alla i ofantliga stora kretsar i den vida verldsrymden. Huru röra de sig? Det vill jag säga dig. Vi ha sett, huru förunderligt jorden drager allt till sig med tyngdkraften. Funnes icke den kraften, så skulle allt falla bort från jordens yta, och vi sjelfva skulle tumla bort i den vida rymden. Men det är icke jorden ensam, som drager allt till sig, utan sol, måne och alla stjärnor göra detsamma, allt efter deras storlek. Om nu tyngdkraften ensam skulle råda i världen, så skulle de stora himlakropparna draga de små till sig. Jorden skulle falla in uti solen, och månen skulle falla ned på jorden. Derföre har Gud nedlagt i tingen en annan kraft, som du strax skall få se. Tag ett tunnband och lägg en flat sten på dess inre sida. Sväng sedan tunnbandet hastigt omkring. Stenen faller icke bort ändå; genom svängningen får han en fart utåt, så att han hålles qvar, ehuru man tycker att han borde falla. Tar jag dig under armarna och svänger dig omkring, så svänger du likasom utåt. Rider jag fort i en ring, så måste jag böja mig inåt; annars faller jag af hästen. Och vänder jag hastigt med släden, så slänger han utåt. Hvaraf kommer det? Det kommer af *svängkraften*, hvilken likasom vill kasta allting utåt, när det svänges hastigt omkring. Nu drager den stora solen vår jord till sig med tyngdkraften, och jorden drager månen till sig. Men tillika drager svängkraften både jorden och månen utåt. Och när då de båda starka krafterna verka på engång, så motväga de hvarandra. Den ena drar utåt, den andra drar inåt. Och så tvinga de jorden att löpa i en rund ring kring solen, och så tvinga de månen att löpa i en rund ring kring jorden. Och så är det öfverallt i den vida verldsrymden. De större himlakropparna draga de mindre och släppa ej löst dem; de mindre likasom sträfva bort och vilja bli fria, men slippa ej bort, ej heller falla de ned på de stora. Så löpa solen, jorden, månen och alla stjärnor beständigt i stora ringar eller kretsar, de mindre omkring de större.

Far jag i en båt, så tycker jag, att det är stranden, som springer förbi, och att båten står stilla. På samma sätt tycka vi, att den stora jorden står stilla och att hela himmelens hvalf hvälfver sig rundtomkring oss. Men jorden far framåt med en förskräckelig fart i verldsrymden, hela två mil i hvar sekund, som klockan knäpper. Och derunder rör sig jorden på tre sätt. Först vänder hon sig omkring. På samma gång löper hon i en ring kring solen. Och på samma gång följer hon solen framåt i rymderna. Deraf komma dag och natt och år och årstider och mycket annat, som jag nu vill berätta för dig.

Nu kastar jag bollen i luften. Dervid rullar han omkring sig sjelf, så att om jag sticker en strumpsticka genom hans innersta (hans medel-

punkt), så rullar han under farten omkring den stickan, likasom ett hjul rullar omkring sin axel. Så rullar också jorden omkring sig själf. Och om jag hade en så lång strumpsticka, att jag kunde sticka henne tvärsigenom jordens medelpunkt, så vore den stickan jordens axel, kring hvilken hon rullar. Och hvardera ändan af stickan skulle jag kalla jordens poler: nordpolen och sydpolen. Icke finns der någon sådan sticka genom jorden; men jag föreställer mig, att det är på det sättet.

Om jag hade en deg eller något annat mjukt ämne och det finge rulla omkring sin axel i luften, så skulle det genom rullningen blifva rundt som en boll, men litet plattare vid polerna. På det sättet har äfven jorden blifvit rund som ett klot och vid polerna litet plattare. Ty från början har hon varit smältande het och mjuk som en deg, fastän hon sedan svalnat ofvanpå. Så har det troligen gått med alla himlakropparna, ty alla äro de klotrunda. Det gör ingenting, att här finnas berg och dalar på jorden; nog är bollen rund, fastän jag lägger ett sandkorn uppå honom. Och vi tycka, der vi stå, att jorden är flat som en trissa eller en rund pannkaka. Men det kommer deraf, att vi se en helt liten del af jorden inom den runda ringen, som kallas horisont eller synkrets. När vi se ett skepp långt borta på hafvet, så se vi mast-topparna förr, än vi se själfva skeppet; och det kommer deraf, att hafsytan, likasom hela jorden, är litet kullrig och skymmer bort skeppet för våra ögon. Min farbror, som var sjöman, har rest omkring hela jorden på ett skepp, och han visade mig ett klot af papper, som han kallade jordglob, der hela jorden var afbildad så rund, som hon är. När han då visade mig det ställe på jordgloben, der vi bodde, och berättade, att menniskor bodde på andra sidan om jordklotet rätt under våra fötter, så ville jag först ej tro honom. Jag tyckte, att de stackars menniskorna stodo på hufvudet och nödvändigt måste falla bort, ifall de ej hade taggar i fötterna att hålla sig fast med, likasom flugorna göra i taket. Men då kom jag ihåg tyngdkraften, och så förstod jag, att dessa menniskor måste gå likaså stadigt på sina fötter som vi.

Nu säga vi hvar dag: solen går upp; solen går ned. Men det är icke solen, som går, det är jorden, som vänder sig majestätiskt omkring från vester till öster. Och alltsom hon vänder sig och vi med henne, börja vi om morgonen se solen i öster och sedan om middagen högst på himmelen i söder, till dess att vi och jorden åter vända oss från henne, och då sjunker solen undan våra blickar i vester om qvällen. Sålänge solen upplyser den trakt af jorden, der vi bo, är det dag; och när den trakten vänder sig bort från solen, blir det mörker och natt. En dag och en natt tillsamman utgöra ett dygn. Derunder ha 24 timmar förgått, och under den tiden har jorden

vändt sig ett hvarfkring sin axel. En timma brukar man dela i 60 minuter och en minut uti 60 sekunder. För sådant har man inrättat uret eller klockan, der timvisaren utpekar tolf timmar för hvarje halft dygn. Men sju dygn göra tillsammans en vecka, hvilken börjar med söndagen, som är helgad åt Guds tillbedjan. Derefter följa de sex arbetsdagarna: måndag, 5 tisdag, onsdag, torsdag, fredag och lördag*.

Nog tycka vi, att jorden är grufveligen stor. Midtomkring är hon 3 750 (tre tusen sjuhundra femtio) svenska mil i omkrets. Vi veta också redan, att hon är tolfhundra mil tvärsigenom. Men solen är ändå mycket större. Om vi kunde smälta ihop 1 400 000 (en million fyrahundra tusen) sådana klot 10 som jorden, så skulle de alla tillsammans blifva jemnt så stora som solen. Ja, om jag lägger ett knappnålshufvud bredvid en stor kålrot, så kan jag tänka, att nålhufvudet är jorden och kålroten är solen. Derföre drager solen vår jord till sig, fastän hon är så långt borta. Likasom bollen rör sig framåt på samma gång han vänder sig omkring, så rör sig äfven hela den stora jorden 15 på samma gång kring sig sjelf och kring solen. Det är en lång väg, som jorden har att löpa kring solen: hela 88 millioner mil. På 365 (trehundra sextiofem) dagar och nära sex timmar dertill har jorden farit igenom hela den långa ringbanan, och den tiden kalla vi ett år. Hundrade år kalla vi ett sekel eller århundrade. Men efter de sex timmarna komma dertill, så spara vi hop dem och inskjuta hvarjtjerde år en dag mera. Ett sådant år kalla vi skott-år. Och för jemn räkning dela vi året i tolf månader, ehuru det borde bli något mera; ty en månad kallas den tid, som månen behöfver för att löpa kring jorden, och dertill behöfver han 29 dagar och en half. Hvilka 25 äro då månaderna? De äro: Januari, Februari, Mars, April, Maj, Juni, Juli, Augusti, September, Oktober, November, December. Och efter de ej alla ha lika många dagar, bör du minnas följande vers:

Tretti dagar ha November,
April, Juni och September.
Resten hafva trettien
Och Februari tjuguatta allen.

30

Der står ett brinnande ljus; vi låtsa, att det är solen. Nu tager jag ett nystan och trär en strumpsticka midtigenom det; nystanet är jorden, och

* Not. När man uppgifver år, månad och dag, kallas det datum. Men veckodagarna inträffa ej alla år på samma datum. Sådant får man då veta i almanackan.

stickan är dess axel. Sedan för jag stickan och nystanet beständigt i samma ställning kring ljuset; men jag håller ej stickan rätt upp, utan litet på sned. När jag nu tillika vänder nystanet kring dess axel, får jag se, huru dag och natt omvexla på jorden. Då ser jag, att, när vi hos oss ha dag, har folket på
 5 andra sidan sin natt; och så måste alla klockor gå tidigare, ju längre man bor österut, efter man der får se solen förr. Jag ser också, när jorden i sned ställning går omkring solen, att solen en viss tid lyser mera på jordens norra sida, och så åter en viss tid mera på södra sidan. Deraf komma å r s t i d e r n a. När solen lyser starkast i norr, der vi bo, ha vi sommar, och då är det vinter
 10 på södra sidan af jorden. Och åter, när de södra folken ha sommar, så ha vi vinter. Och när vi ha höst, så ha de vår, och när vi ha vår, så ha de höst. Af samma orsak, allt efter som solen lyser mera eller mindre på den trakt, der vi bo, äro dagarna så olika lå n g a. Kortaste dagen här i norden är strax före julen. Då står solen helt lågt på himmelen och går tidigt ned. Vid nordpolen
 15 är den tiden beständigt mörker, och vid sydpolen är beständigt ljus dag. Och efter solen då i ungefär tre dagar lyser lika länge hvar dag, kalla vi dessa dagar v i n t e r s o l s t å n d e t. Då är det köld och snö och vinter hos oss, så att man gerna värmer sig vid den varma brasan.

Strax efter julen märka vi, att dagarna blifva längre och nätterna kortare.
 20 När det fortfarit så en tid, blir dagen precis lika lång som natten, och den tiden kalla vi v å r d a g j e m n i n g. Då blir det *vår*, drifvorna smälta, och gräset begynner grönska. Nu bli dagarna längre än nätterna, och så kommer en tid, när solen i tre dygn vid midsommartiden blott en liten stund är borta om m i d n a t t e n. Högre norrut går hon ej alls ned under de nätterna. Då
 25 inträffar hos oss det, som vi kalla s o m m a r s o l s t å n d, och nu blomstrar den vackra *sommaren* allt rundtomkring. Sedan begynna dagarna åter bli kortare och nätterna längre, tilldess att dag och natt ånyo bli lika långa, och då ha vi h ö s t d a g j e m n i n g. Derefter följer *hösten*, när hö och säd ha bergats från fälten och lingonen mogna i skogen. Vid den tiden vissnar all
 30 grönska bort, ty nu bli dagarna åter kortare än nätterna, och så kommer åter *vintern*; och så går det hela vårt lif igenom i beständigt ombyte. Men de, som bo midtpå jorden, ha dagar och nätter beständigt lika långa. Der går solen alltid upp klockan sex på morgonen och ned igen klockan sex på aftonen. Och strax som hon gått ned, blir det stickmörkt. Men hos oss ha vi alltid en
 35 lång stund skymning, och derföre kommer morgonskymningen sommartid så snart efter aftonskymningen, att nätterna en tid äro nästan alldeles ljusa.

Min farbror, som var sjöman, har engång varit i ett land, der det aldrig blef vinter. Det landet var långt borta i söder från oss, och det var likasom

midtuppå jorden. Folket der har inga riktiga årstider, utan beständigt sommar och stark hetta, så att vexterna väl kunna vissna af torka, men aldrig af köld. En tid på året regnar der nästan oupphörligt i två månader; och det är deras vinter. På samma sätt är ingen årstid vid polerna, utan beständigt vinter, och därför kunna inga menniskor bo der. Der är visst halfva året dag, likasom andra halfva året natt; men solens strålar, som falla lodrätt öfver midten af jorden (eqvatorn), falla så snedt öfver polerna, att de ej förmå upptina den eviga snön. 5

Nu förstår du, huru olika trakter på jorden kunna hafva olika klimat eller luftstreck; så att länderna midtpå jorden ha ett varmare klimat, än länderna längst i söder och längst i norr. Sådant beror på en orts polhöjd eller aflägsenhet från eqvatorn; men det beror också på, om ett land är högt eller lågt öfver hafvet. Ett högt land är alltid kallare än ett lågt. Bor jag invid ett stort haf, så är der ett fuktigt klimat. Der äro ej heller så hastiga ombyten af värme och köld, som längre in uppå fasta landet. 10 15

Jag ville gerna berätta dig något om de långa strecken, som du ser uppå kartan, men sådant förstår du icke ännu. Så mycket vill jag säga dig, att den linien, som man tänker sig vara dragen rundtomkring jordens midt (fastän han ej finns der), heter eqvator. På hvardera sidan om eqvatorn äro två dylika linier, som kallas vändkretsarna, och ej långt från hvardera polen äro ännu två andra linier, som kallas polcirkeln. De länder, som ligga mellan båda vändkretsarna, äro de hetaste på jorden och kallas därför heta zonen. Länderna mellan vändkretsarna och polcirkeln kallas tempererade zonen, hvilket betyder, att köld och värme der äro lagom delade på olika årstider. Men de länder, som ligga mellan polcirkeln och polerna, heta den kalla zonen. Vårt land är beläget i tempererade zonen, men likväl så högt i norr, att ett stycke af landet är norrom polcirkeln. Gud har förunnat detta landet och hela norden mera ljus, än mörker. Sjelfva den tid, då mörkret råder, lysa nattens månsken och luftens norrsken och återskenet af snön, så att den långa vintern går sakta till ända, medan vi vänta på våren. 20 25 30

Om månen.

Gud har gifvit oss en vacker lykta om natten på himmelen, och det är månen. Hvad är månen? Han är ett mycket stort klot, som beständigt rullar kring jorden. Hvarföre gör han det? För det att jorden är femtio gånger större, och därför tvingar hon månen att följa sig. Huru långt är det till månen? 35

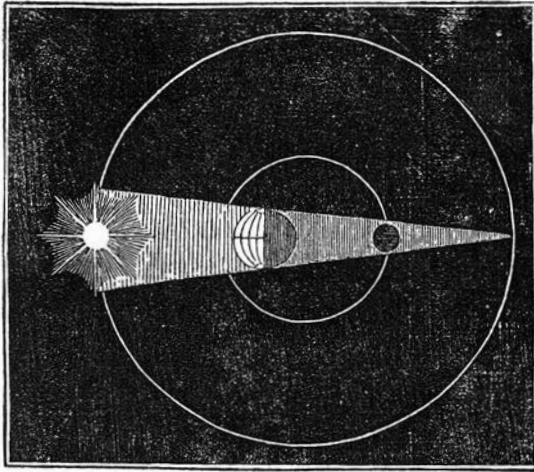
Nära 36 000 (trettiosex tusen) mil. Det är lång väg. Och likväl är månen bland alla himlakroppar den, som är närmast till jorden.

Hvarföre ser månen så stor ut, när han först går upp? Och hvarföre ser han mindre ut, när han står högt på himmelen? För det att hans strålar bryta sig mera, när de gå genom en längre sträcka af luften. Men han lyser icke med sitt eget ljus. Han är, likasom jorden, en mörk kropp i sig sjelf. Hvaraf lyser då månen? Deraf, att solens strålar kastas tillbaka ifrån hans yta och komma till oss likasom återskenet ifrån en spegel. Om vi kunde komma till månen, så skulle vi derifrån se jorden lysa på samma sätt. Jorden, som är så mycket större, måste vara vacker att se, när man står på månen. Då skulle man få se likasom oklara fläckar på den lysande jorden, och dessa fläckar äro land, som mindre kastar ljuset tillbaka. Och somliga delar af jorden skulle lysa klarare, nemligen haf och sjöar, som blänka och kasta tillbaka mycket ljus. På samma sätt synas fläckar och ljusa ställen i månen. Då säga barnen, att gubben och gumman tjärat månen. Men kunniga menniskor säga: de ljusa ställena äro höga berg, och fläckarna äro djupa dalar.

Det är märkvärdigt, att solen skiner alltid på samma sida af månen, och den andra sidan är mörk. Men nu vänder sig månen på vissa tider olika. När han vänder sin mörka sida åt jorden, så se vi honom icke alls eller helt dunkelt. Derefter börjar han synas, och då säga vi: det är ny. Efter 7 dagar se vi halfva den ljusa sidan, och då säga vi: nu är det h a l f m å n e. Åter efter 7 dagar se vi hela den ljusa sidan, och då säga vi: det är f u l l m å n e *. Derefter börjar månen förminsкас, likasom mössen skulle äta honom i kanten, och då säga vi: det är n e d a n. Efter 7 dagar se vi honom åter half och sedan efter andra 7 dagar synes han icke; men då börjar åter nytändningen. Derföre talas i almanackan om månens fyra q v a r t e r. Från den ena fullmånen till den andra ha 29 och ett halft dygn förgått. Ty så lång tid behöfver månen för att löpa ett hvarf omkring jorden. Och vill du ha reda på ny och nedan, så kom ihåg, att, när du kan taga med venstra handen i halfmånens inböjda kant, är det ny; men tager du i honom med högra handen, så är det nedan.

Nu händer ibland, att det blir m å n f ö r m ö r k e l s e. Hvaraf kommer det? Det kommer deraf, att jorden kommer rakt emellan solen och månen och skymmer bort månen.

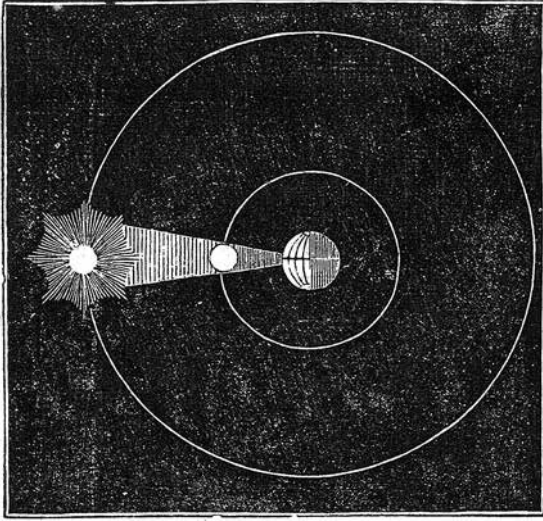
* Not. Den första fullmånen efter vårdagjemningen den 21 Mars kallas påskfullmåne, och nästa söndag derefter är påskdagen. Derföre infaller icke påskhelgen alla år på samma tid. Pingsthelgen rättar sig sedan efter påsken och är äfven en rörlig högtid. Men andra högtider, såsom midsommardag och julhelg, äro alla år på samma dagar.

Här ser du ytterst den strålände solen. Den större ringen är den väg, som solen tyckes löpa kring jorden (fastän det är jorden, som går). Det mellersta klotet är jorden, och det lilla mörka klotet är månen med sin ringbana kring jorden. Nu ser du, huru jorden kan komma mellan solen och månen, så att jordens skugga faller på månen och skymmer bort solen för honom. Det kan också hända, att skuggan skymmer endast en del af månen. Snart går månen framåt: då kommer han bort ur skuggan, då blir han åter ljus, och då få vi åter månsken.

En annan gång kan det hända, att månen kommer rakt emellan solen och jorden, såsom du ser afbildadt här nedanför. Då faller återigen månens skugga på jorden och skymmer bort solen för oss, och då säga vi: det är solförmörkelse. Då blir det skymning eller mörker midtpå dagen, och fåglarna sluta att sjunga och tro, att det är afton. Och menniskor, som ej bättre veta, tro att den stora solen har tagit skada. Men om en stund ha jorden och månen gått fram och förändrat sin ställning, så att de ej mera stå i rak linie mot solen. Då blir allt ljus och klart igen, och menniskorna prisa Gud, som åter låter solen lysa öfver både goda och onda på jorden.

Häraf förstår du, att när vi ha månförmörkelse, så har man på månen solförmörkelse. Och när vi ha solförmörkelse, så har man på månen jordförmörkelse. Sådana förmörkelser synas ej lika på alla ställen af jorden. Men almanackan vet allt sådant förut, ty det kan uträknas på förhand. Men ingen kan komma från jorden till månen. Och derföre vet ingen, om der finnes folk uti månen och huru der annars ser ut. Man vet endast det, att der finnas mycket höga berg, men föga luft och alldeles intet vatten.

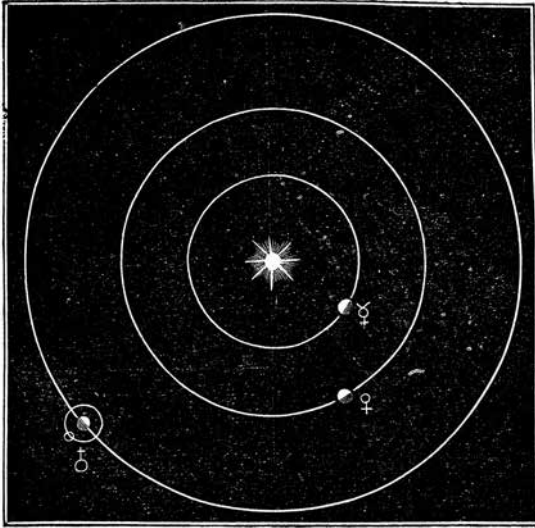

Om solen och stjernorna.

Jorden rullar kring sin axel från vester till öster, och därför ser det ut, som om solen skulle gå från öster till vester. Icke står solen därför stilla; nog går hon sin stora väg framåt i verlden omkring en ännu större sol, som vi ej
 5 känna ännu. Hon vänder sig, likasom jorden, omkring sin axel; det har man märkt uppå solfläckarna, som man ibland kan se med kikare. Och det se vi, att solen med sitt eget sken upplyser en ofantelig rymd och värmer tillika. Men hvaraf det skenet och den värmen komma, vet ingen säkert. Ty från jorden till solen är hela fjorton millioner mil. Om en svala flöge rätt framåt
 10 i hundrade år, skulle hon ändå ej komma halfvägs till solen. En kanonkula, som far en mil i minuten, skulle behöfva 27 år för att hinna till solen. Och grufveligen stor är solen, det kan man väl tänka. Skulle jag hvar dag kunna gå 10 timmar rakt framåt, så skulle jag på 3 år gå rundtomkring jorden. Men för att gå omkring solen skulle jag behöfva 320 år.

15 Och likasom jorden kan kallas solens lilla barn, så har solen ännu många andra sådana små barn, hvilka, likasom jorden, beständigt sväfva i stora ringar omkring deras moder. Dessa solens barn äro planeterna, som alla i sig sjelfva äro mörka himlakroppar, men lysa med solens återsken. Sådana känner man redan 47, och hvarje år upptäckas flera. De flesta bland dem äro helt små,
 20 så att de ej kunna ses utan kikare. Men somliga äro stora och synas som klara stjernor på himmelen, der de beständigt förändra sitt läge. Här ser du de tre

planeter, som äro närmast till solen. Den första, som går på 87 dygn sin ringbana närmast kring solen, är Merkur ius. Han är mindre än jorden och betecknas i almanackan med ☿. Dernäst löper Venus på 7 månader i en

större ring omkring solen och betecknas med ♀. Hon är lika stor som jorden och lyser för oss som afton- och morgonstjerna med den allra klaraste glans, ty hon är den närmaste af alla stjernor. Dernäst går jorden, som också är en planet, på 365 dygn i en ännu större ringbana och betecknas med ♂.

Men andra stora planeter gå i ännu större ringar ytterrom dessa tre. Först går Mars, som är mindre än jorden. Sedan gå Jupiter, Saturnus, Uranus och Neptunus, som alla äro mycket större än jorden, uti allt vidare ringar kring solen. Ja, Neptunus, som är den yttersta, behöfver 166 år för att löpa ett hvarf omkring solen. Och alla rulla de, likasom jorden, omkring sin axel och ha dag och natt, likasom vi. Men åt dem, som äro långt borta från solens herrliga sken, har Gud i stället gifvit månar, som lysa dem. Jorden har en måne, den stora Jupiter har 4 månar, Saturnus har 7 månar och dessutom en lysande ring. Också de sista ha flera månar.

En afton kom klockarens gamla Lisa till oss och var så förskräckt, att hon darrade. Hon hade sett en stjärna på himmelen med en grufveligen lång svans efter sig. Det bebådar krig, sade hon. Var icke rädd, sade jag. Det bebådar ingenting. Det är en komet, och sådana gå i mycket stora och aflånga banor kring solen. Efter långa tider komma de tillbaka, så att de åter bli synliga i våra trakter af världen.

Planeter, månar och kometer äro rörliga stjernor; men alla öfriga stjernor kalla vi *fix-stjernor*, emedan de se orörliga ut och aldrig förändrat sitt läge sinsemellan, så långt man kan minnas. Likväl äro de stora solar, som löpa sina okända banor omkring en okänd verlds-sol. Och för att bättre
 5 ihågkomma stjernornas läge, har man indelat himmelen i *stjernbilder*. En sådan är Orions bälte, hvars stjernor likna . De stjernor, förbi hvilka solen tyckes gå, utgöra ett bredt bälte, som kallas *djurkretsen*. Der delas stjernorna i 12 himmelstecken, som omtalas i almanackan.

Kunskapen om sol, måne och stjernor kallas *stjernkunnet eller*
 10 *astronomi*.*

Hvar qväll synas stjernorna gå upp i öster och gå sedan ned i vester, så att hela himlahalvvet tyckes vrida sig omkring; men det är jorden, som vänder sig. Somliga stjernor högst öfver våra hufvuden gå aldrig ned, utan gå i en ring. Sådana äro de sju stjernor, som kallas *Carlavagnen* och som
 15 likna en 5 på himmelen. En stjerna ofvanom Carlavagnen står alldeles stilla. Hon kallas *nordstjernan* och visar om natten, hvartåt vi hafva norr.

Vid det att fadren ännu talade, for en liten lysande punkt med en smal eldstrimma öfver himmelens hvalf. Se, ropade barnen, en stjerna föll! Och det syntes dem förunderligt, att himmelens stjernor kunna falla från fästet
 20 och förgås.

Men fadren sade: vi kalla det *stjernfall*, emedan det ser så ut, och det är dock endast små brinnande ämnen, som kringflyga i rymden och stundom falla ned uti jordens dunstkrets, Guds stora stjernor falla icke; de gå sina banor i många tusen år och förtröttas icke, ej heller gå de vilse i rymderna.

Är det mycket långt till stjernorna? frågade Greta. Jag ville gerna engång
 25 komma dit.

Fadren sade: när vi dö och Gud frigör vår frälsta ande, varder detta och mycket annat oss uppenbaradt. Men medan vi bo uppå denna jordens stoft, synes oss vägen till stjernorna nästan så lång som en evighet. Vi tycka,
 30 att solen är omäteligt långt borta, och ljuset far likväl den långa vägen på 8 minuter och en half. Då kunna vi tänka, huru långt borta somliga små stjernor äro, när vi veta, att ljuset behöfver tusen år, för att hinna från dem till oss. Så är det visst, att om Gud skulle låta de små stjernorna slockna i

* Not. Kunskapen om elementerna och naturens krafter kallas *fysik*. Kunskapen om tingens beståndsdelar kallas *kemi*. Kunskapen om alla slags räknésätt kallas *matematik*. Kunskapen om stenarna kallas *mineralogi*. Kunskapen om vexterna kallas *botanik* eller *vextlära*. Kunskapen om djuren kallas *zoologi* eller *djurlära*.

denna qväll, skulle människorna ännu i tusen år härefter se deras fina ljustrimlor blinka derborta i himmelens blå.

Anders sade: hvad finnes då bortom stjernorna?

Fadren sade: andra stjernor.

Och hvad finnes bortom de andra stjernorna?

5

Åter andra stjernor. Ser du den breda mjölkhvita randen, som går likt en väg öfver den höga stjernhimmelen? Denna rand kallas v i n t e r g a t a n, och när man ser på henne med stora kikare, blir man varse, att hon består af otaliga stjernor. De äro så långt borta, att vi ej engång kunna urskilja hvar och en särskildt, utan deras ljus flyter tillsammans i detta mjölkhvita sken.

10

Barnen stodo en stund alldeles tysta. Till slut sade Greta, nästan darrande: på hvilken stjerna bor Gud?

Fadren sade: har du icke läst, att Gud är allestädes närvarande? Hans ande går genom hela naturen, genom alla dessa verldar, som lysa i rymden, och genom den minsta fläkt, för hvilken gräset böjer sig här, der vi stå på den låga jorden. Barn, låtom oss falla på knä uti aftonens frid och tillbedja Gud vid åsynen af hans oändliga allmakt!

15

Och de föllo med knäppta händer på knä vid stjernornas ljus, och fadren tillbad och sade:

Helige, allsmåktige Herre Gud, du, som skådar ned på oss med stjernornas ögon och breder under dig hela världens omätliga rymd såsom din herrlighets sken och såsom en thron för ditt eviga majestät! Du ser, att vi äro svaga fattiga barn och allenast ett bräckligt stoft i din stora skapelse. Och vårt lif förgår som en skugga, och vi hafva syndat för dig och skulle icke våga upplyfta våra ögon till din allmakt, om icke vår Frälsare Jesus borttagit vår synd. Dock hafver du gifvit oss, dödliga människor, nåd att betrakta dina verk. Och vi hafva skådat ditt verk uti människan, uti djuren, uti vexterna, i alla de tre naturens riken och sist i den stora världens byggnad, som breder sig ut öfver oss likasom ett tempel för din tillbedjan. Och uti allt, från det ringaste till det största, hafva vi sett din allmakt och din godhet och din vishet, som skapat allt så förunderligt skönt och godt, alltefter dess bestämelse uti världen. Så gif oss ännu din Heliga Andes nåd, att vi allt detta rätt förstå och ju längre desto mera lära att känna dig i dina verk. Vi tillbedja din allmakt. Vi prisä din godhet. Vi beundra din vishet. Dessa stjernor och verldar skola förgås. Denna jord skall förgås. Vi skola ock dö bort; men våra själar skola blifva hos dig. Ty du ensam, Herre, förgås icke; du blifver evinnerligen såsom du är: helig, allsmåktig, allvis och allgod. Högtlofvadt vare ditt heliga namn nu och i all tid! Amen.

20

25

30

35

ÅRSTIDERNA.

Uti den vackra våren
 Smalt drifvan innan kort.
 Gud tog den frusna tåren
 Från jordens öga bort.
 5 Och allt var ljust och soligt,
 Och lärkan sjöng så glad,
 Och barnen hade roligt
 Allt ibland löf och blad.

Sen kommo sommars dagar,
 10 Då ängen fick sin skrud
 Med gräs i gröna hagar
 Och jorden kläddes brud.
 Då rodde vi till skären,
 Då sprungo vi i skog,
 15 Då plockade vi bären,
 Och roligt var det nog.

Sen blef det mörkt om hösten
 Och stormade på haf,
 Och stum blef fåglarösten,
 20 Och blomstren föllo af.
 Det tröskades i logen,
 Tills skörden var förbi.
 Bland lingonen i skogen
 Så roligt hade vi.

Så kom den kulna vinter
 25 Med fästningar i snön,
 När skidan lustigt slinter
 Och bjällran klingar skön.
 Och brasan brann förtroligt
 30 I varma stugans härd,
 Och barnen hade roligt
 Också i vinterns verld.

Och sen, när drifvan gråter,
Blott du är from och nöjd,
Så kommer våren åter 35
Med nya lekars fröjd.
Hvar årstid har sin trefnad;
Vi prisa Gud hvar dag.
Och så förgår vår lefnad
Allt efter Guds behag. 40

STJERNHIMMELEN.

De glimmande ljus
I himmelens hus,
Hur saligt de skåda
På jordenes grus!
Hos dem är ej qval 5
Och sorg eller våda,
Der Herren får råda
I stjernornas sal.

De vandra sin gång,
Fast vägen är lång, 10
Och aldrig de vika
För syndernas tvång.
I tusende år
Så brunno de lika
Så klara och rika, 15
Som ännu i går.

Jag fattiga barn,
Jag flyktiga flarn,
Som vandrar med smärta
I syndernas garn, 20
Jag skådar med gladt,
Fast bäfvande hjerta
Till alla de bjerta
Små stjernornas natt.

25 Mitt klappande bröst
 Förnimmer en tröst.
 Der ljuder så kärlig
 Mitt samvetes röst:
 »Gud ensam är stor
 30 Och stark och förfärlig.
 Evinnerligt herrlig
 I höjden han bor.»

 »Vår ringhet är spord;
 Ett stoft är vår jord!
 35 Och dock är oss gifvet
 Guds heliga ord.
 Guds Son stod här opp;
 Alltsen är det skrifvet:
 Det eviga lifvet
 40 Är människans hopp.»

Herre, Du är värdig att taga pris och ära och kraft; ty Du hafver skapat all ting, och för Din viljas skull hafva de varelse och äro skapade. Uppenbarelsens boken 4 kapitel, 11 vers.

Ho kan så högt prisa Honom, som Han är? Det är minst, som vi se af Hans verk; ty mycket större äro oss ännu fördolda. Syrachs bok 43 kap. 36 v.

Herre, vår Herre, huru herrligt är Ditt namn i allt land! Psalm 8, v. 10.

Läsebok för de lägsta läroverken i Finland.

Andra kursen.

BOKEN OM VÅRT LAND

Förord till Lärare och Lärarinnor.

Mottagen härmed välvilligt en länge utlofvad bok, som i nitton år varit en kär lefnadsuppgift för dess författare. Endast det bästa är godt nog åt ungdomen, och därför gifver jag det bästa jag förmår åt läroverken och vårt land. Men det bästa jag förmår är så långt från det bästa önskvärda, att jag betraktar denna bok som ett underlag, på hvilket efterträdare må bygga någonting bättre, behållande det som duger deri och lemnande resten åt glömskan.

Ju lägre ned en läsebok ställes i åldersklasserna, såsom ett af de första, vägbrytande bildningsmedlen, desto högre måste man ställa dess uppgift. Dess bestämmelse är icke allenast att inöfva en korrekt läsning och uppfattning af det lästa; den bör på samma gång, under lärarens handledning, bringa fasthet, reda och följdriktighet i lärjungens tankeförmåga. Och med dessa formel och logiska syften bör läseboken förena ännu ett tredje, ett ideelt, nemligen att ingifva kärlek till en viss berättigad krets af tankar eller känslor samt längtan efter en högre insigt deri.

Ur dessa synpunkter har jag föreställt mig, att läseboken icke bör, genom ett tätt ombyte af olikartade ämnen, splittra uppmärksamheten eller förvirra tankeföljden. Jag har ansett den böra fasthålla en begränsad krets af föreställningar, inleda mellan dem en naturlig förbindelse och likasom bygga broar från tanke till tanke. Den nödiga omvexlingen har jag icke velat söka i en mångfald af ämnen, utan i uppvisandet af samma ämnes olika synpunkter.

Första kursen af denna läsebok, utgifven år 1856, var byggd på en sådan uppfattning och innebar dermed en fråga till läroverken. Det har syns mig, som skulle erfarenheten hafva besvarat frågan med ja. Oaktadt många brister, dem läraren och lärarinnan haft att fylla uti »Naturens Bok», har enheten i plan och tankeförbindelse visat sig motsvara ändamålet.

Alltså är denna andra kurs utarbetad efter väsentligen samma plan. Efter »Naturens Bok» följer »Boken om Vårt Land». Förbindelsen mellan dessa två idékretsar, som båda utgå från hemmet, synes vara så enkel och sjelffallen, att man knappt skall förstå, huru en så enkel tanke behöft en så lång tid för att mogna. Svårigheten ligger dels i ämnets rätta begränsning – jag hade först tagit det mycket vidsträcktare, – dels i uppdragandet af rätta gränsen mellan läseboken, som anslår, och läroboken, som genomför det angifna ämnet.

Utkast, som skulle fylla tre gånger denna volym, hafva fördenskull offrats åt lågorna; hvilket må nämnas som förklaring af dröjsmålet.

Det är möjligt, att äfven denna slutliga redaktion hvarken träffat det rätta måttet eller det rätta sättet. Ojemnheter förekomma, och den historiska afdelningen närmar sig läroboken, utan att gå dess detaljframställning i förväg.

Härom må erfarenheten döma. Jag anhåller, att Lärare och Lärarinnor ville, af vänskap för skolans stora sak, meddela mig deras anmärkningar, antingen enskildt eller i tidningarna, för den händelse att en ny upplaga framdeles blefve af nöden.

Såsom »Naturens Bok» varit beräknad för barn från 8 år framåt, så är »Boken om Vårt Land» beräknad för 10 års ålder och vidare framåt, utan bestämd åldersgräns, emedan ju alltid något blir svårfattligt förrän vid mognare år. Läraren och Lärarinnan, af hvilka bokens lefvande kraft beror, torde för olika åldersklasser utvälja olika »läsningar». Bokens stämning och författarens åsigter vilja anslå, men icke beherrska den unge läsaren.

För den finska upplagan har jag haft lyckan vinna samma pröfvade, folkeliga hand, som bearbetat för finskan »Naturens Bok», min högtaktade bundsförvändt, kyrkoherden Johan Bäckvall. För honom samt andra aktade vänner, som biträdt med deras upplysningar, råd och medverkan, beder jag att här få uttrycka min djupaste erkänsla.

De artistiskt utförda trädsnitten äro (utom det sid. 367) från Ny Illustrerad Tidnings atelier i Stockholm, dels efter stålstick och lithografier, dels efter originala handteckningar af Ekman m. fl. Endast de betydande kostnader, som skulle hafva fördyrat bokens pris – hvilket är beräknadt så lågt som möjligt – hafva förbjudit ett tätare anbringande af dylika bilder, hvilka göra den svenska folkskolans nya läsebok så anslående. Orthografin följer, med några undantag, Svenska Akademiens ordlista.

Herrens Guds kraft, som allena verkar i oss allt godt, välsigne ock detta ofullkomliga arbete, att det må tjena Hans rike och i många unga hjertan inplanta kärlek till fäderneslandet.

Karis-Lojo 31 Aug. 1875.

Z. T.

Första Läsningen.

Landet.

1. MORGONSÅNG.

Vak upp kring hundramila stränder,
 Mitt sköna land, mitt fosterland!
 Vak upp, när dagens sol sig tänder
 I morgonglans vid himlens rand!
 Din långa längtans natt förgår, 5
 Ditt segerglada ljus uppstår.
 Vak upp kring hundramila stränder,
 Mitt sköna land, mitt fosterland!

Uppvakna till den nya tiden,
 Som blommig strand i morgonväkt, 10
 Ty dödens skugga är förliden
 Och lifvets ljusa dag har bräckt!
 Vex stort i ädla minnets skygd,
 Vex klart i tanke, högt i dygd!
 Uppvakna till den nya tiden, 15
 Som blommig strand i morgonväkt!

Aftorka dina gömda tårar,
 Som dagg förgår i morgonvind!
 Låt grönska de förfrusna vårar,
 Låt blomma ros på bleknad kind! 20
 Låt vecklas ut hvar dufven knopp!
 Drick helsa, lif och mod och hopp!
 Aftorka dina gömda tårar,
 Som dagg förgår i morgonvind!

Än rufvar dimman öfver kärren; 25
 Stå upp, drif nattens spöken ut,

Och väpna dig med kraft af Herren
 Uti din grynings lifsminut!
 Omgjorda dig med lifvets ord;
 30 Stå stark i Gud, min fosterjord!
 Än rufvar dimman öfver kärren;
 Stå upp, drif nattens spöken ut!

Vak upp, mitt sköna land, mitt unga!
 Vak upp, mitt haf, min insjö blå!
 35 Hör, alla dina fåglar sjunga,
 Och alla dina böljor slå.
 Vak upp vid glada vindars brus,
 Och bada fritt i morgonljus!
 Vak upp, mitt sköna land, mitt unga!
 40 Vak upp, mitt haf, min insjö blå!

2. Hemmet.

Lyssna på den granens susning,
 Wid hwars rot ditt bo är fästadt!

Finskt ordspråk.

5 Denna bok är om Finland. Denna bok är om fäderneslandet. Hwad är
 Finland? Ett land ibland många länder. Hwad är fäderneslandet? Det är
 vårt stora hem.

Jag har ett litet hem, som jag älskar mer än något annat ställe på jorden.
 Min faders gård kan jag aldrig förgäta. Der är jag hemma, der trifwes jag
 10 bäst. Skulle jag ej känna vägen och grinden? Skulle jag ej minnas gården och
 stugan? Allt är mig der så wäl bekant. På denna trappa har jag så ofta gått.
 Denna dörr har jag så ofta öppnat. Jag har sett genom fönstret. Jag har wärmt
 mig wid spiseln. Jag har ätit wid bordet. Jag har sofwit i sängen. Jag känner
 hwar bänk, hwar sten och hwar gångstig. Jag skulle icke kunna gå wilse der,
 15 om det också wore i mörka natten.

Ofta war jag med, när hästarna wattnades wid brunnen. Ofta följde jag
 våra kor till beteshagen. Ofta skrattade jag åt Musti, som skällde på ekorren.
 Jag minns ännu rönnen, när han stod röd af bär, och björken, i hwilken röd-
 20 stjerten brukade sjunga. Om sommaren har jag plockat smultron på skogs-
 backen. Om wintern har jag åkt kälke der. Det war en fröjd, när isen smälte

på sjön och wi kunde ro med båt. Sedan om hösten flögo wi åter som fåglar fram på den blanka isen.

Lika godt, om mitt hem varit rikt eller fattigt. Jag har varit lycklig der. Jag har haft varmt och godt, kläder och mat, vård och kärlek. Der har jag wuxit alltfrån min barndom. Der har min fader arbetat, der har min moder sjungit för mig sina wackra wisor. Om qwällarna, när wi lade oss, hörde jag min moder bedja. Gode Gud, sade hon, låt mitt barn blifwa en god menniska! Eftersom du är vår fader i himmelen, så låt oss alltid wara dina trogna barn. Och derefter lärde hon mig den sköna bönen: »Gud, som hafwer barnen kär ...»

Ja, jag wet, att allt godt är en gåfwa af min himmelske Fader. Och hans goda, wälsignade gåfwa är äfwen ett kärt hem. Derför will jag tacka och prisa honom i alla mina lifsdagar.

Så wet jag nu wäl att älska det lilla hemmet. Men jag förstår ännu icke rätt hwad det är att älska ett stort hem, som kallas fädernesland. Der är ju mycket annorlunda, än hemma hos oss. Wägarna äro olika, gårdarna äro olika, människorna äro olika. Jag kan gå wilse der jag aldrig har varit. Ingen känner mig der, och jag känner ingen. Huru kan jag älska det främmande landet? Huru kan jag wara lycklig, glad och förtrogen hos de främmande människorna?

Nej, mitt hem känner jag nog; men hwad är mitt fädernesland?

3. Fäderneslandet.

Flytta icke de gamla råmärken,
som dina fäder gjort hafwa.

Sal. Ordspr. 22: 28.

En morgon stod jag högt på stegen, som war rest emot taket af vår stuga. Jag kunde der se wida omkring. Långt från vår gård såg jag andra gårdar. Långt från vår beteshage såg jag ängar, åkrar, wägar, berg, skogar och sjöar. Jag visste wäl, att werlden är stor, men jag trodde icke, att hon är så stor. Och åter rann mig i hågen den underliga tanken, att allt detta skulle wara wår t land, wår t stora hem.

Jag klef ned från stegen. Min moder hade klippt sina får och satt nu wid trappan, der hon skilde i korgen den hwita ullen ifrån den swarta. Jag frågade henne: är allt detta landet, så långt jag kan se, vårt fädernesland?

Hon sade till mig: sätt dig här wid min sida, så will jag säga dig det. Allt detta landet, som du här kan se, och ännu mycket mera dertill, är Finland. Före din fader bodde i detta landet din farfader. Före honom bodde hans fader

och förfäder, icke allenast i denna gården, utan i många gårdar och i många olika delar af landet. Detta landet war deras, och derfor är detta landet våra fäders land, som gått i arf till oss, deras barn. Här hafwa de lefwat, arbetat, fröjdats och lidit långt före oss. Här hafwa de också dött och ligga begrafne i jorden. Om icke desse våra fäder arbetat så tåligt och ihärdigt, skulle vårt land nu wara en ödemark utan bröd. Om de icke wandrat i Guds fruktan och uppfostrat sina barn till Guds sanna kännedom, skulle wi nu wara blinde hedningar. Om de icke lärt sina barn nyttiga kunskaper, skulle wi nu wara okunnige wildar. Om de icke försvarat landet mot fienders wåld, skulle wi nu icke hafwa lag, rätt eller frihet. Ty detta landet har lidit mycken nöd af ett kallt luftstreck och mycket öfwerwåld af främmande folk. Men detta samma land war våra fäder mycket kärt, ja så kärt, att de offrat för det sin långa möda, sin timliga wälfärd, sitt hjerteblod och sitt lif.

Så måste wi ju alltid wara tacksame mot våra fäder och hålla deras minne i ära. Wi måste hedra dem, såsom wi hedra fader och moder, på det att oss må wäl gå och wi må länge lefwa i det land, som Gud har gifwit oss. Wi måste alltid söka att wara våra fäder wärdige, på det att icke deras odödliga andar må skåda med sorg och blygsel ned på owärdiga barn. Det land, som de odlat och förskönat skola också wi försköna och odla. Det land, som de så högt älskat och försvarat ända in i döden, skola wi älska och förswara, likasom de.

Och icke allenast för deras skull, utan äfwen för vår skull. Ty detta landet har Gud beskärt oss, för att det må gifwa oss allt hwad wi hafwa nödwändigt och kärt på jorden. Det gifwer oss kläder och bröd, arbete och lön, wänner och stöd. Det uppfostrar oss till gudsfruktan och alla mensklige dygder. Det underwisar oss med sin kyrka och sina skolor. Det beskyddar oss med sin öfwerhet och sina lagar, att ingen får göra oss orätt. Det bistår oss i alla goda och nyttiga företag. Det gifwer oss i lifwet ett bo och i döden en graf. Derfor är ju detta landet vårt stora hem. För detta landet skola wi trofast arbeta och, om Gud så behagar, med heder dö.

Minns alltid, att Gud har gifwit oss detta landet till vår egendom, för att det må uppfylla sin bestämmelse i werlden och för att hans wilja må ske, såsom i himmelen, så ock på jorden. Ty jorden är Guds och allt hwad deruppå är. Wi skola stå till räkenskap för det sätt, på hwilket wi användt Guds gåfwa. Han skall engång säga till enhwar af oss: jag har satt dig till en fogde öfwer min gård, till en förwaltare i detta mitt land. Huru har du wårdat min gård? Huru har du förwaltat mitt land? – Hwad skola wi swara Herren? – Han, som dömer allt med sin rättfärdige dom, skall hos oss endast finna synd och brist. Men wi skola bedja honom, medan wi ännu äro hans förwaltare, att han må gifwa

oss en rätt stark, rätt trofast och alltid försakande kärlek till vårt fädernesland. På det att detta landet må blomstra under hans allmakts beskärm och förkunna hans lof från slägte till slägte.

4. DITT LAND.

O barn af Finland, byt ej bort
 Din ädla fosterjord!
 En främlings bröd är hårdt och torrt,
 Och klanglöst är hans ord.
 Hans sol är blek, hans himmel grå,
 Hans hjerta kan ej dig förstå. 5
 O barn af Finland, byt ej bort
 Din ädla fosterjord!

O Finlands barn, ditt land är godt,
 Ditt land är stort och skönt. 10
 Dess jord är grön, dess haf är blått,
 Dess strand af ära krönt.
 Dess natt är ljus, dess sol är klar,
 Dess himmel tusen stjernor har.
 O Finlands barn, ditt land är godt, 15
 Ditt land är stort och skönt.

Och därför, barn af Finland, minns
 Ditt ädla fosterland!
 Ej ro, ej lif, ej lycka finns
 I fjerran från dess strand. 20
 Hvarhelst din väg i verlden går,
 Din rot är der din vagga står.
 Och därför, barn af Finland, minns
 Ditt ädla fosterland!

5. Konungens gåfwor.

Jag sade: huru kunna wi arbeta för hela vårt land? Icke kunna wi resa omkring och arbeta öfwerallt. Och hwarför skulle wi utan lön arbeta åt andra?

Min moder sade: det war en gång en konung; han hade två tjenare, Ödgrim och Solgrim. Konungen sade till dem: I ären flinke arbetare, jag will gifwa åt eder ett stycke land hwardera. Och han gaf åt Ödgrim ett skönt, bördigt land med fruktbara fält, blå sjöar, herrliga skogar. Men åt Solgrim gaf han en wild, ofruktbar ödemark, uppfylld af kärr.

De båda männen begynte arbeta. Ödgrim tänkte: detta landet är godt, jag will göra mig rik deraf, och andra få sedan sköta sig bäst de kunna. Derpå nedhögg och brände han skogarna, sådde i askan och tog skörd efter skörd, tilldess att han utsugat all markens must. På samma sätt plundrade han sjöarne och tog all deras fisk. Och han blef rik till en tid, men när mark och sjö ej hade mera att gifwa, blef han fattig, hans barn blefwo tiggare, och landet blef öde.

Solgrim tänkte: detta landet är hårdt och ofruktbart; jag will göra det fruktbart. Han utdikade kärren, han plöjde marken, han rödjade skogarna, han wårdade fiskewattnen. Det war ett långt, tåligt och mödosamt arbete under många försakelser, men på sistone kom dock lönen. Solgrim skördade sina lador fulla, hans barn fingo i arf den fruktbara jorden, och landet blomstrade.

Efter många år kom konungen att besöka dessa delar utaf sitt rike. När han nalkades Ödgrims bostad, sade han: war icke detta landet fordom fruktbart och skönt? Hwem har gjort det så öde och fult? Tjenarne sade till honom: detta har Ödgrim gjort. Och åter frågade konungen, när han nalkades Solgrims bostad: war icke detta landet fordom wildt och ofruktbart? Hwem har gjort det så skönt och rikt? Tjenarne sade till honom: detta har Solgrim gjort. Då sade konungen till Ödgrim: du snikne och onde tjenare, har jag icke gifwit dig en rik gåfwa, på det att du skulle prisa mig med ditt arbete och göra många framtida slägten lyckliga? Se, der är ditt werk! Och han fördref den snikne tjenaren med skam ifrån riket. Men till Solgrim sade han: du gode och trogne tjenare, jag gaf dig en fattig gåfwa, men du har prisat mig med din kärlek och ditt arbete, till fröjd för efterkommande slägten. Kom, jag will gifwa dig ett ännu mycket rikare land; du skall wara min trognaste wän och en föresyn för mitt folk.*

* Du gode och trogne tjenare, öfwer ett ringa ting hafwer du warit trogen; jag skall sätta dig öfwer mycket. Math. 25: 12.

Nåwål, sade min moder, hwad synes dig nu om desse två män? Hwilken af dem har bättre förwaltat konungens gåfwa?

Jag sade: Solgrim.

Rätt sade du, genmålde min moder. Ödgrim tänkte på sig sjelf och aktade intet annat, än egen winning. Derför gick han med skam och skada ifrån sitt land. Solgrim tänkte på sina efterkommandes lycka och arbetade för sitt fädernesland. Deraf fick han sjelf på sistone fröjd och ära, medan hans land blef rikt. En dåre är den, som tänker endast på stundens winning; den wise tänker på kommande dagar. Många, många år, sedan de två männen längesedan woro döde, pekade menniskorna på det öde landet och sade: detta har Ödgrim gjort. Och åter pekade de på det rika landet och sade: detta har Solgrim gjort! Hwem af de två har lemnat ett bättre minne åt efterwerlden?

Jag sade: Solgrim.

– Så gör hwad han gjorde, sade min moder. Antingen du brukar jorden, eller seglar på hafwet, eller tjenar med handsyssla, eller sköter ett hushåll, eller gagnar med kunskaper, eller på hwad ärligt sätt som helst förwärfwar ditt bröd, så se till, att du gör det fruktbart, som förr war öde. Se till, att du lemnar någonting bättre efter dig, än det du sjelf tog emot. När du så gör, arbetar du för ditt land. Intet arbete är så ringa, att det skulle wara förgätaf af Gud, eller gagnlöst för fäderneslandet. Men det skall göras med kärlek och trogen flit. När den gode arbetaren dör och hans namn förglömmes, stadna frukterna af hans arbete qwar. Allt godt, allt nyttigt, som nu fröjdar och gagnar oss, det är summan af många tusendes arbete före oss. Wi wälsigne dem i deras okända grafwar. Men den snikne arbetaren lemnar ingenting efter sig. Han har arbetat för egen winning och kan likwål icke taga sin winning med sig i grafwen. För hwad har han lefwat?

6. I farans stund.

Jag sade: måste jag mycket älska mitt fädernesland?

– Ja, sade min moder. Mer än dina käraste, mer än dig sjelf. Mer än ditt hem och allt hwad du äger. Mer än hela din jordiska wälfärd, ja mer än ditt lif. Men icke mer än din Gud, din heder och ditt samwete.

Detta förstod jag icke. Jag förstod nu huru man kunde arbeta för något annat, än egen fördel. Men det tycktes mig wara obilligt och hårdt, att uppoffra allt för ett land, som icke är mitt allena, utan tillhör så många. Hwarför skulle just jag gifwa bort min egendom eller mitt lif, när det finnes så många

andra, som kunna göra det i mitt ställe? Detta må wara deras sak; hwad angår det mig?

Några dagar derefter stod min moder wid forsen och sköljde wäfwar. Det hade regnat, stenarna woro wåta. Min moder halkade och föll i wattnet; – strömmen bortförde henne; jag glömmet det aldrig! Många menniskor stodo på stranden; alla woro bestörta, men ingen wisse råd eller hjelp. Jag war endast en swag gosse; men att stå der rådwill och se min moder dö, nej, det kunde jag icke. Der låg en åre; – jag tog den och sprang ut i wattnet. Jag wisse knappt hwad jag gjorde. Forsen brusade och wille rycka mig med sig, men jag lyckades räcka min moder åren, och wi kommo båda lyckligt till stranden.

Då tog min moder mig i sin wåta famn och kysste mig käriligen. Hwarför har du wågat ditt lif för mig? sade hon. Stodo der icke många andra på stranden? Hwarför skulle just du uppfra dig för min skull? Kunde icke en annan göra det i ditt ställe?

Jag sade: det tänkte jag icke på. Huru kunde jag se dig i fara och icke hjelpa dig? Jag må s t e ju wåga mitt lif för dig.

Då log min moder i tårar och sade: ja, du måste ju lyda Guds röst i ditt hjerta. Och så är det äfwen, om ditt fädernesland är i fara. Icke tänker du då på de många andra. Guds röst i ditt hjerta säger dig, att du måste utan betänkande springa i strömmen. O mitt barn, när den rösten kallar dig, när ditt land behöfwer dig, war då icke twehågsen, utan modig, och offra allt för din pligt! Så hafwa tusen, tusen gjort före dig. De hafwa hört strömmen brusa och sjelfwa stått på den torra stranden. De hafwa suttit i wälstånd och trygghet långt ifrån faran, när en aflägsen del af deras land har råkat i nöd. Och dock hafwa de icke tweekat. De hafwa frimodigt dragit ut till mödor och kamp; de hafwa willigt gifwit sin sista skärf, sina barn och sig sjelfwa för denna deras stora, gemensama, älskade moder, fäderneslandet. Och antingen de hafwa förgåtts i striden, eller wändt, som du, med seger tillbaka, – aldrig hafwa de ångrat sin hjeltemodiga försakelse, sin strid, sin seger, eller sin ärofulla död. De allena, som öfwer gifwit sitt land i farans ögonblick, dessa feqa, lata, trolösa barn af en trofast moder, de hafwa sedan aldrig haft frid eller glädje i hela sitt lif. Deras landsmäns förakt, deras egen blygsel och samwetets förebråelser hafwa icke gifwit dem någon ro. De hafwa undflytt striden och fått striden inom sig. De hafwa sökt frid och funnit en ewig ofrid. Den, som älskar sitt lif mer än pligt och heder, han bygger sitt hus på en bräcklig is, och strömmen skall uppsluka honom.

O mitt barn, försaka dig sjelf med ett frimodigt hjerta! Då skall wisserligen Gud wälsigna din redliga wilja, och du skall wara ett wärdigt barn af ditt älskade fädernesland.

7. Land och Folk.

Nu förstår jag det.

Detta land är mitt fädernesland. Antingen jag på finskt språk kallar det Su o m i (S u o m e n m a a), eller att jag på svenskt språk kallar det F i n l a n d, är det dock alltid samma land. Alla dess söner och döttrar äro samma folk, hwad 5
språk de än tala. Gud har i många hundrade år förenat dem i samma hembygd, under samma lagar och öfwerhet. Hwad godt eller ondt, som har wederfarits den ene, det har ock wederfarits den andre. De hafwa wuxit, lefwat och dött wid hwarandras sida, i samma höga nord, under samma himmel, i samma stränga arbete för lifwets bergning. De hafwa samma kristna tro, samma 10
underwisning, samma rättigheter, samma skyldigheter, samma fördel, samma skada, samma frihet, samma kärlek och samma hopp. Så äro de landsmän, bröder och systrar för alla tider. De hafwa icke två, utan ett fädernesland. Icke heller äro de två folk, utan ett folk. Gud gifwe oss alla ett endrägtigt hjerta. Hwad Gud har sammanfogat, det skall menniskan icke åtskilja. 15

I några främmande länder är mycken twedragt. Folk af olika härkomst och språk bo bredwid hwarandra, men kunna icke förlikas. De twista om deras språk och förmåner; den ena will undertrycka den andra. Stundom utgjutes blod; alltid uppkommer mycken ofärd. Om alla hölle tillsamman, wore de starka, men oenighet gör dem swaga. Då kommer ett främmande 20
folk och underkufwar dem. De, som kunnat wara fria och lyckliga, mista då allt, emedan de icke kunnat sämjas om det, som de hade.

I andra främmande länder hafwa folken bättre förstätt sin egen wälfärd. De hafwa från början warit olika till härkomst, seder, språk och legat i strid med hwarandra. Men under tidernas lopp hafwa de lärt sig att akta och älska 25
hwarandra, att dela sitt goda och unna hwarandra jemnliska förmåner. Då hafwa de wuxit starka tillsamman och blifwit ett folk, en nation, som ingen främling har vågat förfördela. Alla stora och mäktiga nationer hafwa på detta sätt uppwuxit af flera folk, som från början warit främmande för hwarandra. Det gemensama fäderneslandet och långa tiders gemensama öden 30
hafwa gjort dem till ett. Det finns icke något folk af så oblandad härkomst, att det icke haft främlingar bland sina förfäder; icke heller med så oblandadt språk, att det icke skulle ha lånat ord af andra.

Guds wisa wilja är, att folken beständigt skola lära någonting af hwarandra. Och alla folk äro arbetare i människoslägtets stora samfund, som delar sig i många grenar. Det är likasom en wäldig gammal björk: löfwet är du och ditt lilla hem; grenen är ditt folk; stammen är menskligheten. 35

8. Vårt land och werlden.

Eget land är smultron,
främmande land är blåbär.
Finskt ordspråk.

5 Jag wet, att vårt land är endast en liten del af jordens yta. Men jag föreställde mig förr, att wi bodde midti werlden. Nu wet jag, att Finland är beläget i norra delen af den werldsdel, som kallas Europa, och wid ett haf, som kallas Östersjön. Jag wet också, att våra närmaste grannländer äro: i öster Ryssland, i wester Sverige och Norige, i söder Estland och
10 Liffland, som tillhöra ryska riket, samt längre söderut Tyskland och Danmark. Norrom vårt land är endast det öde Ishafwet, från hwilket wi skiljas genom en smal sträcka af Noriges Lappmark. Wi hafwa en lång wäg till andra werldsdelar och till warmare länder. Landwägen kunna wi endast genom Ryssland komma till det södra Europa. Sjöwägen komma wi dit öfwer
15 Östersjön, som är en stor wik af den Atlantiska oceanen. Om wintern stänges denna vår sjöwäg ofta af is, men våra raske sjömän segla på alla haf och utbyta våra waror mot främmande länders.

Ty Gud har skapat länderna i en förunderlig mångfald, så att det ena landet är icke det andra likt. Somliga länder äro mycket warma, andra äro mycket
20 kalla, andra åter ha lagom värme. Ländernas skapnad, berg, jordmån, wexter och djur äro mycket olika. Tusen millioner menniskor lefwa på jordens yta, och bland dem finnas ej två, som fullkomligt likna hwarandra. Hwad ett land saknar, det frambringar ett annat. Hwad en menniska icke kan uträtta, det uträttar en annan, och många tillsamman uträtta mer, än hwar och en
25 särskildt. Så blifwa alla hwarandra nyttiga och fylla hwarandras brist. Det är en wis ordning af Gud, att länder och folk behöfwa hwarandra. Ty om hwar och en hade nog för sig, skulle han icke uppsöka andra, utan lefwa och arbeta för sig allena. Men nu tvingas menniskorna att lära känna och hjälpa hwarandra, på det att alla må älska hwarandra som bröder.

30 Så står äfwen vårt land genom sjöfart, handel och utbyte af kunskaper i förbindelse med andra länder. Wi hemta vårt salt från England, Portugal och Italien. Från Ryssland hemta wi säd och mjöl, när vårt land fått misswext. Från Sverige hemta wi jern, från Norige sill, från England maskiner. Från Tyskland, Frankrike, Spanien, Italien hemta wi tyger, frukter och win. Från
35 Amerika hemta wi kaffe, socker, bomull och färgstoffer. Från Kina hemta wi thé, från Ostindien kanel, ingefära, peppar och andra kryddor. I stället skicka wi till andra länder tjära, plankor, bräder, wed, smör, fisk och andra waror.

Wi hemta äfwen böcker, konstwerk och nyttiga uppfinningar ifrån andra länder. Sådant hafwa wi ännu ganska litet att sända härifrån dit; men med hwarje år få wi mera.

I jemförelse med den öfriga werlden är vårt land fattigt och aflägset. Wi hafwa wisst ingen orsak till högmod. Wi måste wara ödmjuke, arbetsame, sparsame och läraktige, för att icke nödgas bero af andras gunst. Men detta hindrar oss icke att älska vårt land mer än något annat land i werlden. Det är dock vårt eget land och vårt hem. Och intet land är så skapadt efter vårt sinnelag, såsom wi äre wane alltifrån barndomen. Reser någon af oss till främmande land och har allting godt och winner lycka och rikedom, så trifwes han likwäl ej länge der. Efter någon tid begynner han längta tillbaka till detta fattiga landet igen, och han förstår, att här finnes dock mycket godt, som icke finnes i andra länder. Derfor må ingen lättsinnigt och oförnöjdt flytta till främmande land. Hwad han än må winna der, har han dock förlorat ett, som aldrig kan ersättas, och det är hans fädernesland.

Såsom en fågel, den från sitt näste wiker, alltså är en man, som från sitt rum (sitt hemland) wiker. Sal. ordspr. 27: 8.

9. SJÖMANNENS HEMLÄNGTAN.

Vi hamnade glade från brusande sjö
 Vid Indiens yppiga stränder,
 Der aldrig en vinter har kastat sin snö
 På sommarens soliga länder;
 Der palmerna skugga
 Den ewiga vår
 Och popplarna dugga
 Sin balsamtår.
 Men icke är här
 Mitt hjertas begär;
 Min längtan, min hamn uti fjerran är.

Jag leds vid den brännande sommarens glöd,
 Jag leds vid den läckraste krydda.
 Långt hellre jag åte mitt fattiga bröd
 På snön vid min fädernehydda,
 Der skidorna halka

I muntert behag
 Och sommarn har svalka
 Och natten dag.
 20 Dit, dit står min håg,
 Dit styr jag mitt tåg,
 Till älskade stränder vid sjungande våg.

O, om jag blott hade en björk från mitt land,
 Der qvittrande trastarna svinga,
 25 Och kramade snön som en boll i min hand
 Och hörde hur bjellrorna klinga!
 Då bytte jag gerna
 Allt Indiens land
 Mot vintrarnas stjerna
 30 På hemmets strand.
 Dit sträckes min famn,
 Der, der är min hamn,
 Och djupt i mitt hjerta står Finlands namn.

10. Vårt lands begynnelse.

Detta är sagdt af kunnige män, som utforskat tingens begynnelse i enlighet med Guds ord: vårt land har icke alltid varit sådant det nu är. Det har undergått många omskiften af eld, watten och is, innan det fått sin nuwarande
 5 skapnad.

Jorden war först ett flytande klot af eld, der bergen och andra ämnen woro uppsmälta af hettan. Efterhand lät Gud detta eldklot swalna af kölden i werldsrymden. Då har jordens yta småningom stelnat som ett skal öfwer hennes smältande inre; men två mil under våra fötter är ännu i dag eld,
 10 som stundom utbrister i jordbäfningar och eldsprutande berg. Närmare jordens kalla poler är skalet tjockare, och derfor känna wi här endast sällan ett lindrigt jordskalf.

Jordens yta har ej stelnat lika på alla ställen, och deraf ha uppkommit remnor i skalet. Genom remnorna framdrefwos smältande massor ur jordens
 15 innandöme. Deraf uppkommo bergen, hwilka först woro mjuka som smält jern och stelnade efteråt. Allt watten war i början upplöst af hettan till ångor i luften. Men när jordens yta swalnade, afkyldes wattenångorna och nedfölla

som störtregn till jorden. Deraf uppkom hafwet och betäckte först hela jorden. Då skedde många våldsamma omstörtningar af eldens och wattnets krafter i strid med hwarandra. En del af wattnet rann ned i jordens ihåliga rum och djupa dalar, och Gud skilde det torra landet från hafwet.

Långt innan menniskor bodde i vår trakt af jorden, gingo norra Ishafwets vågor öfwer allt vårt land. Ur detta haf reste sig då blott de högsta bergen som klippor i sjön. Hafwet kom i rörelse genom stora jordbäfningar, hwilka söndersplittrade en del af bergen. Ofantliga ismassor kringdrefwo från nord-polen, rullade klippstycken öfwer hwarandra, söndersmulade somliga till grus eller sand och utströdde andra öfwer den dåwarande hafsbottnen. När wi gräfwä en brunn, kunna wi se, huru olika lager af sand, grus och lera lagt sig öfwer hwarandra på denna fordna hafsbottnen, som nu är ett torrt land. Och på många ställen är sanden hopad i åsar och moar.

En del klippstycken blefwo liggande lösa som rullstenar, andra hopades tillsammans i stenrös. Ännu kan man se, att alla dessa stenar äro afnötta i kanterna. Bergen äro mångenstädes likasom glattslipade, på andra ställen likasom refflade af stenar och is, som fordom ha rullat öfwer dem.

Stundom har hafwets watten länge swallat fram och tillbaka i hwirflar. När då en sten legat der och drifwits i ring af swallwågen, har han småningom urhåkat i berget runda hål, som kallas jättegrytor. De äro ganska skönt swarf Wade af wattnet och finnas till stor mängd i södra Finland.

Der wi nu bo, war således fordom ett brusande haf, och ännu finner man på några ställen hafsmusslornas skal i jorden. Men Guds wilja war, att detta landet skulle uppstiga ur hafwet på ett så underbart sätt, som få andra länder, undantagande norra Swerige. Och dertill har Gud begagnat den underjordiska elden. Denna eld, som skakar de södra länderna med jordbäfningar, uppflyftar här i nordnorden Finlands yta. Detta sker så långsamt och jemnt, att hwarje år höjer sig norra delen af Finland en half tum öfwer hafsytan, hwilket gör widpass 2 alnar på hundrade år.

Landhöjningen är icke öfwerallt lika. Södra Finland höjer sig knappt en aln på hundrade år. Emedan höjningen är så långsam, skulle wi icke märka den, om wi icke såge hafswattnet beständigt minskas wid våra kuster. När landet höjer sig, rinner wattnet undan. Långtfrån den nuwarande kusten har man funnit skeppsankaren och skeppswrak i jorden. Der stora fartyg förr hade sin farled, flyter nu knappt en wanlig båt. Der de gamle minnas sig hafwa rott i sin ungdom, gå nu barnen torrskodde på sanden. Der fiskaren förr lade ut sina nät, bergar nu bonden sitt hö. Wikarna uttorka, grunden waxa till holmar, holmarna waxa hop med fasta landet.

På detta sätt har Finland sedan urminnes tid uppwuxit ur hafwet och fortfar att waxa än i dag. Det är en winst och en glädje, att se en sådan underbar tillwext genom Guds kraft i naturen. Det wore än större winst och glädje, att se vårt folk tillwexa i gudsfruktan, dygd och nyttiga kunskaper.

5 Landets yta är mycket ojemn. När nu landet höjts och hafwet har runnit undan, har en del af hafswattnet stadnat qwar i dalarna och gifwit upphof åt landets många sjöar. De stora sjöarna woro i början hafswikar, förenade med hafwet genom sund. När höjningen tilltog och sluttningen ökades, blefwo de fordna sunden floder. Och ju mera sluttningen ökades, desto stridare
10 blefwo floderna, desto mera utsögo de sjöarnes watten. Islossningen förde om våren stenar med sig. Stenarna blefwo liggande wid flodernas smala och grunda ställen, och deraf uppkommo de många forsarna, som ej funnos förr. När åter sjöarna icke längre stodo i förbindelse med hafwet, blef deras fordom salta watten sött af regn, källsprång och smält snö. Fiskarna blefwo
15 instängda, och deraf äro ännu tusende små träsk uppfyllda med fisk, som ditkommit från hafwet. Men sådana fiskar och wattenwexter, som endast kunna lefwa i salt watten, dogo småningom ut.

Himmel war i urtiden och jord af watten och genom watten till stånd kommen genom Guds ord. 2 Petr. 3: 5.

20 Jorden, af hwilken näring uppkommer, inunder henne omhwälfwes det, liksom af eld. Job 28: 5.

11. HAFSJUNGFRUN.

Jag vet en jungfru, skön och god,
Hon bor vid hafvets salta flod,
Och der är hennes vagga.
Ty hafvet hennes moder var
5 Och håller än sin dotter qwar
Med tvenne starka armars par.

Och dottern vexer dag från dag
Alltmer i grönskande behag
Invid sin moders sida.
10 Hon vadar ut i hafvets sand,
Hon vidgar ut sin barndoms strand:
Den sköna jungfrun är vårt land.

Ej finns furstinna på sin thron
 Så mäktig och så rik, som hon,
 Utaf sin moders gåfvor. 15
 Land efter land till skänks hon får;
 I dag sitt gyllne korn hon sår
 Der fisken simmat än i går.

Fast arm på guld, fast höljd af snö,
 Hon lyftar glad ur stormig sjö 20
 Sin solbeglänsta panna,
 Och hennes ära, hennes fröjd
 Är att, af inga stormar böjd,
 Bli mer och mer mot ljuset höjd.

Hur är du oss så huld och kär, 25
 Du jungfru vid de gröna skär,
 Du hafvets sköna dotter!
 Lär oss, som du, i lifvets lopp,
 Att vinna strand för framtids hopp
 Och vexe gladt mot ljuset opp! 30

12. Östersjön.

Det Finland, som uppvoxit ur hafwet, är nu en bred halfö, hwilken i öster sammanhänger med Ryssland, i norr och nordwest med Skandinawiska halfön (Swrige och Norige). Finlands yta beräknas till 6844 qwadratmil.* Fasta landets största längd är 108 mil från norr till söder. Dess största bredd 5 är 57 mil från öster till wester, men Ålands öar ligga 8 mil längre i wester.

Wäl må Finland kallas en dotter af hafwet, ty det har watten under sig, watten inom sig och watten omkring sig. De underjordiska wattnen äro kärr, de inre wattnen äro sjöar och floder, de yttre wattnen äro haf. Kärrrens, sjöarnas och flodernas watten rinna utför sluttningen och söka sig wäg till 10 hafwet, som ligger lägst.

Jordens yta består af många dalar, och hwarje dal har sina höjder, sina sluttningar och sin botten. Höjderna äro dalens gräns, sluttningarna äro

* En qwadratmil är en fyrkant, der hwar sida är en mil lång.

dess sidor, botten är dess djupaste del. Werldshafwen äro jordens djupaste dalbottnar. Europas fastland är beläget på östra sluttningen af Atlantiska oceanens stora dal, dit Europas watten utfalla. Östersjön är en grundare dal på samma sluttning och skickar sina watten till oceanen. Finland åter är nordöstra sluttningen af Östersjöns dal och skickar dit sina watten. Endast en liten del af det nordligaste Finland sluttar mot norra Ishafwet.

Östersjön är en långsträckt hafswik, som genom tre smala sund (Öresund, Stora Bält och Lilla Bält) står i förbindelse med Atlantiska oceanen. Södra delen af Östersjön är en bred wattenyta, som först sträcker sig mot öster, men böjer sig snart mot norr och har endast få öar. Denna del är den djupaste: man har mätt 200 famnars djup söderom ön Gottland. Ett sådant djup är dock ringa mot oceanens, der sänklodet på några ställen icke funnit botten på 3000 famnars djup, eller en half mil.

Sedan Östersjön inskurit en bred bugt i Liffland (Riga bugten) och en lång, smal hafswik i Sverige (Mälaren, wid hwars utlopp är Sweriges hufwudstad Stockholm), möter han, ungefär på midten af sin utsträckning, Ålands stora skärgård. Der delar sig Östersjön i två armar. Åt öster sträcker han Finska Wiken, hwars största djup icke är mer än omkring 80 famnar och som först är smalare, sedan bredare, sedan ånyo smalare i Kronstadts grunda hafsbugt. Der utströmmar från Ladoga den breda Newa floden, och der är Rysslands kejsarestad Sankt Petersburg. Södra kusten af Finska Wiken är sandig och flack, men norra kusten är bergig. Der utskjuter Hangöudd, och der är längs hela kusten en skön, men farlig skärgård af många öar, holmar och klippor.

Östersjöns norra arm är större och kallas Bottniska Wiken. Han är först bred och nästan utan skärgård wid kusterna. Derefter smalnar han i midten af sin sträckning och bildar ett hafspass, som kallas Qwarcken, fullt af öar, klippor och farliga grund. Sedan blir hafswiken åter bredare, böjer sig mot nordost och liknar ett framlutadt hufwud på en lång hals. Han gör en liten bugt wid Uleåborg och flera bugter på svenska sidan. En skärgård bekransar båda kusterna och förändras beständigt af den starka landhöjningen. Hela Bottniska Wiken är grund och mäter sällan öfwer 40 famnars djup. Finska kusten är grundare än den svenska och winner därför mera på landhöjningen.

Till följd af denna Östersjöns skapnad, liknar han på kartan en knäböjande, något framlutad hafsjungfru. Ansigtet och bröstet äro wända mot Finland, ryggen mot Sverige. Den utsträckta armen är Finska Wiken, knäen stöda sig mot Tysklands norra kust, och gestalten slutar uti en krokig fisk-

stjert, som plaskar kring Danmark. Allt utwisar, att Östersjödalen har uppkommit genom en stor remna i fastlandet under forntida jordbäfningar.

Hela detta haf är också mycket stormigt, till följd af kusternas läge och luftens ombytliga värme. Wid sydwestwindar stiger wattnet wid de nordliga kusterna och faller wid de södra. Wid nordanwind faller wattnet i Bottniska Wiken och wid östanwind uti Finska Wiken. Nu är det en lag i naturen, att alla wattenytor sträfwa till jemnwig och samma höjd. Men emedan så många stora floder utfalla i norra delen af Bottniska Wiken och wattnets aflopp hindras i Qwarcken, inträffar det förunderliga, att hafwets yta wid dessa nordliga kuster är högre, än hafsytan i Finska Wiken. Skilnaden har af några beräknats ända till 10 alnar (20 fot).

För öfrigt hafwa de många floderna och de smala utloppen gjort Östersjöns watten sötare och lättare, än den utanför liggande Nordsjöns tunga, bittersalta watten. Östersjövågen uppröres hastigare än Nordsjöns, men har mindre kraft. Derför vågar man sig här ut på hafwet med lätta båtar och tunna skidbord, medan fiskaren i Nordsjön måste timra sin båt af groft wirke.

13. ÅLANDSVISA.

Den kallar jag en usel man,
Som ej sitt segel sköta kan,
Som rädd och blek på stranden står,
När stormen öfver hafvet går.
Må flickan sitta ung och säll
Och plocka ros i sommarqväll;
Till hafvet längtar sjömans håg,
Hans hem, det är den fria våg.

Hell dig, min stolta Östersjö,
Mitt Bottenhaf med storm och snö,
Min glada, sköna Finska Vik,
På segel och på segrar rik!
Med alla vindar slår er våg
Mot Ålands skär i munter håg,
Och usel kallas här den man,
Som ej sitt segel sköta kan.

14. Finlands höjder och dalar.

Detta land hwilar på en fast grund af granit. Sällan behöfwer man gräfwa djupt, innan man stöter mot berg, och af denna fasta grund har landet sin skapnad.

Nu är bergsbotten ojemn: derfor är också landet ojemnt. Hela dess yta
5 består af höjder, sluttningar och dalbottnar.

Höjderna äro antingen bergsryggar, sandåsar, eller enstaka berg och kullar. Berg finnas öfwerallt, men äro ej höga. Swerige och Norige ha högre berg, westra Ryssland har inga berg alls, och derfor är Finland likasom en öfvergångsbrygga mellan Skandinawiska halfön och Ryssland.

10 Finlands högsta berg äro i Lappmarken, nemligen Peldoiwi 2245 fot och Ounastunturi 2168 fot öfwer hafwets yta. Teiriharju i Hyrynsalmi socken är 1153 fot öfwer hafwet.* Nordöstra Finland är ett högland, som ligger widpass 800 fot öfwer hafwet. Derifrån sluttar landet åt söder och wester. Kustlandet är sällan mer än 200 fot högt och likasom smyger sig under hafwets
15 yta.

Rundtomkring Skandinawiska halfön och Finland går en lång båge af bergsryggar, som bilda en mur mot werldshafwen och afstänga Östersjöns dal. I Swerige och Norige kallas den stora bergsryggen Kölen, men i Finland kallas han Maanselkä eller Landtryggen, emedan han håller landet tillhoppa
20 liksom en ryggrad. Dessa berg äro ytterst i norden merändels höga, nakna, ödsliga fjällar. Längre söderut äro bergen lägre, ofta bewuxna med skog och genombrutna af sjöar. Stundom består höjdsträckan af sandåsar, eller rader af kullar, och landswägen går längs åsen, med sjöar på sidorna.

Allt land i norr och öster om Maanselkä hör till Ishafsdalen. Allt land
25 i söder och wester om Maanselkä hör till Östersjödalen. Men från Maanselkäs långa båge utgå många sidoåsar åt söder eller sydwest och afdela landet. Längst bland dem äro Suomen selkä (Finlands rygg), som går genom det norra landet från nordost till sydwest, och Salpausselkä (Stängselåsen), som är strandwallen mot Finska Wiken från öster till wester. Dessa två långa
30 höjdkedjor, med Maanselkä i öster och Lohjanselkä i wester, afstänga insjödalarerna från kustdalarna. Det är ganska märkwärdigt att läsa i geografien om dessa oräkneligt många sköna dalar, stora och små, som afdelas af höjderna och alla hafwa sin sjö.

* Detta är icke mycket, när man wet, att i norra Swerige finnes ett berg, Sulitelma, som
35 är 6000 fot högt. I Asien och södra Amerika finnas berg, som resa sig 28000 fot, eller tre fjerdedels mil, öfwer hafwets yta.

Ty höjderna dela watten. Från höjden nedrinna alla källor, bäckar och åar, som uppstå af regn eller smält snö. Dessa samla sig i dalens djupaste botten till en sjö. Fordom woro alla dalbottnar sjöar. Nu har watten uttorkat eller förwandlats till kärr i de grundaste dalarna. I de djupare dalarna ligger det qwar. Der du ser en sjö, ett träsk, eller ett kärr, der är alltid en dalbotten. 5

Att Finland har så otaligt många insjöar – ja, långt flera än tusen, – detta kommer således af de otaligt många dalarna. Och emedan dalarna stå i förbindelse med hwarandra, stå också sjöarna i förbindelse med hwarandra. Långa rader af sjöar flyta in i hwarandra. De strömma stundom sakta, stundom i forsar och fall, åt det håll, dit landet sluttar, tilldess att de slutligen utfalla genom en flod i hafwet. Detta är ett underbart Guds werk, som man icke får se i andra länder. Der nedrinna höjdernas watten i bäckar och åar, som slutligen samla sig i en stor flod. Här samla sig watten i sjöarna, innan de utrinna i floden. Våra stora insjödalar likna den herrligaste skärgård med fjärdar, sund, wikar och holmar. 10 15

Will du weta hwartåt landet sluttar, gif då akt hwartåt watten rinner. Der du ser en bäck, en å, en flod eller ett strömdrag i sjöarna, der är alltid en sluttning. Detta märkes bäst wid hafskusterna, hvilka äro liksom genomfårade af rännor, der floderna rinna ut. Flodens bädd är en dalränna, som mottager tillflöden från sina sidosluttningar. Men kustlandet är en sidosluttning af hafwets djupa dal, som drager watten till sig. Derför ser man få insjöar nära kusten. 20

Så afdelas Finland i insjödalar och kustdalar. I de förra är sjön dalbotten, i de sednare hafwet. De förra äro instängda af höjderna, de sednare hafwa en sida öppen. Och insjödalarnas område är ett högland i jemförelse med kustdalarnas, som är ett lågland. Allt detta får du bättre lära af geografien, när du betraktar Finlands karta. Wisst må wi prisä Gud, hwilken har skapat detta landet i en så skön omwexling, som få andra länder på hela jorden. 25

Herren gör allt efter sitt ändamål. Sal. ordspr. 16: 4. 30

15. Landskapen.

Det war en gång en tapper fältherre, han hade wunnit en stor seger i krig, och konungen sade till honom: wälj dig det bästa och skönaste landskap i Finland, jag will gifwa dig det. Fältherren tackade konungen och reste öfwer till Finland, för att utwälja sin del. Men då han ej kände landet, gick han ut på 35

en stor marknad, der mycket folk war församladt från alla landsdelar, och lofwade en belöning åt den, som kunde anwisa honom det bästa och skönaste landskapet.

Till honom kommo då många från olika trakter och prisade hwar och en sin hembygd såsom den bästa. Herre, sade en liten skinnklädd man, det är omöjligt, att du kan finna ett bättre och skönare land än **Lappland**. Det är högst i nordnen mellan Maanselkäs fjällar och Ishafwet. Wi ha der en wid utsigt öfwer ändlösa mossar och höga fjälltoppar kring **Enare** sjö. Har du ej hört talas om våra wintrars präktiga norrsknen och vår sol, som aldrig går ned om sommaren? Wälj derför Lappland, ty det är så efterfikadt, att det är deladt emellan fyra riknen och länder, nemligen Ryssland, Finland, Swerige och Norige.

– Hwad har Lappland annat än mygg och wargar? sade en annan man, och han stod så bredbent, som wille han staka uppför en fors. Jag råder dig, herre, att wälja **Österbotten**, om du will hafwa ett stort och bördigt land från Maanselkä ända till midten af Bottniska Wikens kuster. Der ha wi sådana sjöar och floder, som **Kemi** och **Uleå**; känner du våra laxar? Längre söderut ha wi sköna odlade fält, hwarje bondgård liknar en herrgård, och hwarje hamn är uppfylld med skepp. Har du hört talas om Storkyro åker och Limingo äng?

– Hwad will du göra med den stora, enformiga slätten? inwände en sotig smed. Wälj hellre **Satakunda**; då råder du öfwer det skönaste land, från stränderna af det långa, blå **Näsijärwi** ända till den sandiga kust, der **Kumo** elft utfaller i Bottniska Wiken. Allt hwad ditt hjerta kan önska, om det också wore jernspik och qwarnstenar, finner du der, och din båt glider fram öfwer klara watten ända till hafwet.

– Hwad wet han om hafwet? genmälde en sjöman på waggande ben. Herre, har du mod att pröfwa det wida hafwet, så wälj **Åland**! Der skall du finna många tusen grå klippor, gröna öar, hwita segel och blå wågor. Ingenting kan jemföras med vår stolta skärgård, som winter och sommar trotsar den stormiga Östersjön.

Detta hörde en trädgårdsmästare, stödd på sin kratta, och sade till fältherren: låt icke sjömannen locka dig till sitt ostadiga haf och sina ofruktbara klippor. Sök hellre goda hamnar, rika skärgårdar och innanför dem ett fruktbart fastland, der äpplen och körsbär mogna, der hwarje fält är en trädgård, hwarje stad en sagobok, hwarje herrgård ett minnesmärke och hwarje kyrka en graf för hjeltar. Jag råder dig, herre, att wälja **Finland**.

Fältherren sade: ären I icke alla från Finland?

– Ja, sade trädgårdsmästaren, så kallas nu alla dessa landskap tillsamman med ett gemensamt namn. Men fordom hette endast det område Finland,

som låg i landets sydvästra hörn på båda sidor om floden Aurajoki. Nu kallar man detta landskap **Egentliga Finland**, för att det ej må förblandas med hela landet.

– Den tid är förbi, när Åbolandet war bäst, inföll en myndig rusthållare. Söker du, herre, nu det bästa, måste du wälja **Nyland**. Wi äro de rikaste, och all wår bygd, från Stängselåsen i norr till Finska Wiken i söder, är ett skördefält och en lustgård. Wi ha icke allenast berg, sjöar, skärgårdar, floder som Kymmene, hafswikar som Pojo wik och halföar som Hangö; wi ha äfwen grufwor, skepp, verkstäder, herrgårdar, hamnar och fästningar. Ingenting i detta landet kan jemföras med Nyland.

– Hör på den! utropade en forman, som stod i sin långa rock wid ett lass på torget. Hela Nyland rymmes godt i ett hörn af **Karelen**. Herre, will du äga det land, der solen går upp? Will du ro wid stranden af två haf, Finska Wiken och Ladoga? Will du hafwa många hundrade bergshöjder, sjöar, forsar, qwarnar, eller en sådan stolt flod som Wuoksi; will du lyssna till gamla runor; will du swedja i oöfwerskådliga ödemarker och såga plankor i mörka furuskogar, så råder jag dig att wälja Karelen, ty intet land kan jemföras med detta.

– Jag är led att beständigt höra talas om hafwet, genmälde en wälmående och talför smörhandlare. Hwad göra wi med haf, wi som segla trettio mil från sjö till sjö? Herre, du skulle engång se **Saima** glimma i solen och höra **Imatras** fjerran dån och betrakta wår sköna inlands skärgård från höjden af Pungaharju ås, så skulle du aldrig wälja något annat än **Sawolaks**. Jag will icke tala om våra boskapshjordar, våra swedjeländer och våra sågar; men har du hört våra nya wisor?

Slutligen kom en gammal, trumpen björnjägare och sade till fältherren: jag märker wäl, att jag alltid kommer för sent, men det bästa kommer till sist. Du må söka med lykta i hela wårt land, och du skall aldrig finna en bättre bit, än **Tawastland**. Sådana linländer, åkerfält, moar och stolta kullar finner du ej i hela werlden. Mellan **Päjäne** och **Wanajawesi** kan du plocka hasselnötter. Jag har alltid funnit kärnan i dem wara bättre än skalet, och nu är Tawastland kärnan i landet; resten är skalet. Du kan wälja efter behag.

Den tappre fältherren log och sade: Jag har hört nog. I edert land finnas åtta landskap: Tawastland, Sawolaks, Karelen, Nyland, Egentliga Finland, Åland, Satakunda, Österbotten och dertill ännu Lappland, som icke räknas bland landskapen, emedan det hör under fyra länder. Huru skall jag kunna wälja bland dem, när alla prisas såsom det bästa? Jag will bedja konungen skänka mig en klippa i Ålands skärgård och bygga mig der ett hus. Då will jag hemta min byggmästare från Österbotten, mitt bröd från Nyland, mitt smör

från Sawolaks, min fisk från Åland, mina äpplen från Egentliga Finland, min häst från Karelen, mitt lin från Tawastland, mitt jern från Satakunda, min pels från Lappland och mina wänner från alla landskap. Har jag walt rätt?

Ja, det kan ingen så noga weta, swarade marknadsfolket.

5

16. Lapplands fjällar.

I Lappland finnas inga wägar, inga broar, inga hästar eller wanliga åkdon. Om wintern, det will säga i nio månader, åker man der med renar, men om sommaren måste man gå till fots genom de wida ödemarkerna, eller färdas i båt på strömmar och sjöar. Mathias Castrén berättar om sin resa i Lappland
10 följande:

»Wi reste i båt utför Iwalo elf, som flyter från fjällen norrut till Enare sjö. Snart hörde wi dånet af brusande forsar, och denna musik ljöd under tre dygn oupphörligt i våra öron. Så förfärande dessa woro, hade wi dock ingen annan utwäg, än att hjeltemodigt kasta oss midtibland de sjudande
15 bränningarne. Wattenmassan i Iwalo war icke så stor, men mer än tillräcklig, för att uppsluka oss och vår lilla farkost. Wi måste oupphörligt hålla båten tillbaka med långa störar, för att icke strömmen skulle kasta oss mot klippor och grund. Hela dagen igenom hade wi detta mödosama arbete, och natten tillbragtes wid stockeldar på stranden. Wi funno aldrig något skygd öfwer
20 våra hufwuden, utan lefde i åtta dagar under bar himmel, ständigt utsatte för ihållande regn och en kall wäderlek.»

»Floden åtföljes, långs en stor del af dess öfra lopp, af höga, fruktansvärda fjällar, hwilka på somliga ställen höja sig lodrätt öfwer wattenytan och fortlöpa flera mil oafbrutet. Wi klättrade ofta med lifsfara uppför dessa berg, i hopp
25 att ändtligen få fägna oss åt anblicken af Enare sjö. Men så långt ögat nådde, syntes åt norr, söder, öster och wester endast oöfwerskådliga fjällar. Der en djupare dal sänkte sig ned mellan bergen, hwilade ofta en dimma öfwer dalens botten och liknade på afstånd en stor sjö. Då trodde wi oss hafwa uppnått det efterlängtrade Enare, men wägwisaren störde våra förhoppningar och
30 försäkrade oss, att wi ej skulle se Enare, sålänge wi sågo fjällarne.»

»Några mil söderom Iwalojokis utlopp i Enare aflägsnade sig ändtligen dessa dystra fjällar, som så länge förföljt den undanflyende strömmen och klämt honom mellan deras klippor. I fjerran syntes ännu kala fjälltoppar framskymta, men rundtomkring oss sågo wi endast sköna, gräsbewuxna slätter.
35 Elfwen hejdade sitt strida lopp och bildade smärre holmar, som bekläddes

af lummiga löfträäd. Snart wisade sig höstackar, gården och andra spår af menniskor. Wi rodde med yttersta krafter, för att snart upphinna en menskelig boning, och trodde knappt våra ögon, när wi i djupa Lappland sågo de finske nybyggarnes wälbyggda gårdar, omgifne af grönskande ängar och wackra sädesfält. Det är otroligt, huru wälgörande en sådan anblick werkar på sinnet 5 efter sådana färder, som wi tillryggalagt. Den oupphörliga åsynen af skyhöga fjällar och brusande forsar har någonting döfwande, och man känner en stum häpnad. Men när naturen ifrån sin wilda storhet återgår till skönhet och ro, då lifwas en menniskas hjerta af glada, friska känslor. Och när man förut prisat Skaparens allmakt, prisar man nu hans wishet och godhet i hela naturen.» 10

Iwalojoki är samma flod, der man trettio år efter Castréns resa fann guld i sanden.

17. ENARE SJÖ.

(Inara. Lappland).

I höga nordanländer
 Är en förgäten sjö
 Med öde, nakna stränder
 Och mången namnlös ö.
 En Julidag har isen flytt, 5
 När Lapplands korta sommar grytt;
 Septembernatten binder
 Dess våg med is på nytt.

De höga fjäll sig spegla
 I sjön, när han är blå, 10
 Och Lappens båtar segla
 Till fiskafänge då.
 Der plaskar mången munter and,
 Der betar renen glad vid strand,
 Och millioner myggor 15
 Förmörka solens rand.

Engång – det sägs så bara –
 Har Lappen velat se
 Hur djupt det kunde vara

20 I stora Enare.
 Hans lina brast; der ljöd en sång:
 Jag är så djup, som jag är lång!
 – Sen dess har ingen mätit
 Det djupet än engång.

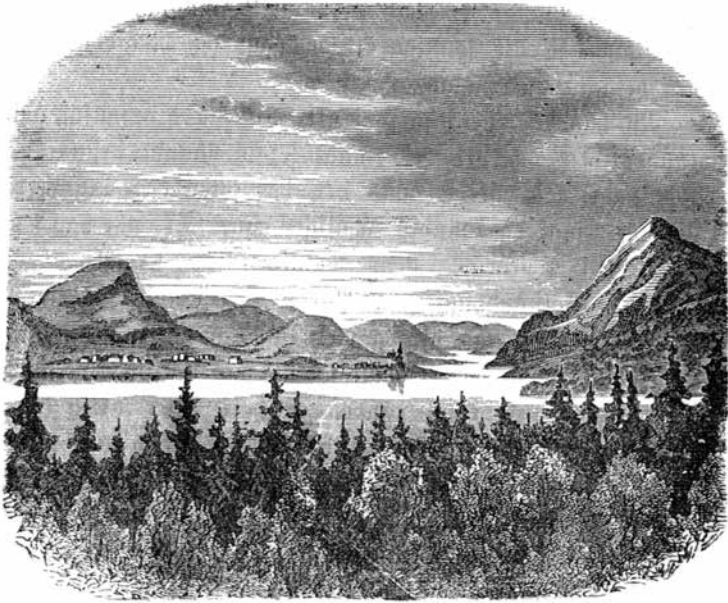
25 Du arma sjö i norden,
 Så obekant ännu,
 På hela vida jorden
 Finns ingen sjö, som du,
 Så fjerran der bland fjällen gömd,
 30 Så enslig, öde och förglömd,
 Så efter korta somrar
 Till långa vintrar dömd.

18. Luoppiowaara och Awasaksa.

(Österbotten).

Strid och brusande, slingrar sig gränslöden Torneå genom många forsar och fall till sin grunda mynning i Bottniska Wiken. Bland de många höjderna wid
 5 hans stränder reser sig, på elfwens swenska strand, 6 mil norrom Torneå stad, den höga och kullriga bergstoppen Luoppiowaara. Redan på långt håll ser wandraren bergets linier afteckna sig mot horisonten, än kastande långa skuggor, än skimrande uti bjerta dagar, alltefter solens ställning samt årets och dygnets tid. På bergets topp finner man många stora klippblock,
 10 underligt staplade på hwarandra. Mellan dessa klippor finnes också en grotta, der den trötte wandraren stundom hwilar på de ständigt fuktiga stenarna, som likna trappor för jättar.

Mycket berömdare, än Luoppiowaara, är likwäl berget Awasaksa, som reser sig 4 mil norrom staden på finska stranden, der floden Tengeli utfaller
 15 i Torneå elf. Tengeli löper i en båge kring Awasaksas fot, liksom ett silfwerbälte omkring en grönskande wall. Awasaksa sjelf är hwarken så högt eller så wildt, som mången annan fjälltopp, men utsigten derifrån är beundransvärdt wacker åt öster och norr. Der ser man den slingrande elfwen med Öfwer Torneå kyrka och kyrkoby wid dess strand. Längre bort lyftar sig kulle wid
 20 kulle i en lång rad af bergshöjder, några nakna, men de flesta skogbewuxna och betäckta wid midsommartid med en sommarmjuk grönska. På Awasaksas

topp, med den sköna utsigten under sig, bodde år 1736 flera lärde män i en fattig koja, och år 1839 såg man der åter andra lärde. De hade rest från det sköna och warma Frankrike så långt upp till norden, för att mäta solens lopp och derigenom utgrunda jordens skapnad wid nordpolen.

Ty det, som förskaffat Awasaksa ett så stort rykte bland nordens berg, är hwarken dess höjd eller dess utsigt, utan den egenhet, att man icke behöfwer resa längre åt norr, för att se solen kl. 12 om midsommarnatten. Derför samlas här, hwarje sommar wid solståndstiden, många resande både från Finland och andra länder, för att se midnattssolen. Och många bland dem hafwa inhuggit sina namn i berget till minne, så att somliga klippväggar och hållar äro alldeles betäckta med namn.

Nu händer wäl stundom, att nätterna äro mulna wid solståndstiden och att de resande se sig gäckade i sina förhoppningar. Så oartig, säges det, har solen en gång warit tillochmed emot en konung, nemligen Karl XI, när han war upprest till Torneå. Men wanligen är likwäl någon af de tre solståndsnätterna klar. Då samlas de resande på bergets topp och afbida med längtan och undran midnattstimman. Och då ser man solens majestätiska klot sänka sig långsamt ned emot randen af horisonten rakt i norr. Der sjunker hon icke lägre: hon tyckes stadna och hwila efter den långa färden. Hon är blodröd: hon har förlorat en del af sin glans, hon tyckes nära att slockna. Det är tyst på berget, tyst i skogarna. Naturen är stum af andakt. Ett rosenfärgadt

skimmer spelar öfwer berg och dalar, öfwer elfwens glimmande fåra och skogens toppar. Då ser man det stora, röda klotet sakt a rulla fram som en trissa långs himmelens rand. Det börjar lyfta sig, tungt, långsamt, högtidligt, öfwer den rodnande horisonten, som plötsligt tyckes öfwersållad med gnistor.

5 Natten är besegrad; han har icke förmått att fånga och fasthålla den stora himladrottningen. Hon stiger ånyo majestätiskt på fästet, och i alla dalar, i alla grenar begynner fåglarnas glada qwitter att, tillika med morgonsolen, prisa Skaparens allmakt.

19. Uleå elf.

10 (Oulujoki, Österbotten).

Det österbottniska kustlandet är långs hela sin sträcka genomskuret af floder, åar och bäckar, som rinna från landtryggen utför sluttningen ned till Bottniska Wiken. Börjande från norr, äro de största bland dessa floder Torneå, Kemi, Simo, Ijo, Uleå, Siikajoki, Pyhäjoki, Kalajoki, Esse å, Lappojoki och

15 Kyröjoki. Alla äro, till följd af den starka landhöjningen, uppfyllde af forsar. Störst bland alla Finlands floder är Kemi; men Uleå är som farled den wigtigaste för Österbotten.

Högt i nordost strömma de strida watten ned från Maanselkä, stupa i Ä m m ä f a l l wid Kajana och finna en kort hwila i U l e å s j ö (Oulujärwi) 390 fot öfwer hafwet. Derifrån bryta de sig wäg mellan höjderna i nordwest och brusa från fors till fors nedåt hafsbugten wid Uleåborg. Det är en skön och mäktig elf mellan kullar, klippor och sandiga stränder. Wintern binder med sin is denne jätte i lugnwatten mellan forsarna; men om våren dricker han sig mätt från alla smältande drifwor och kastar då af sina bojor med ett för-

25 färande brak. Förgäfwes spjerna hans isstycken och stängas mot strömmen; de kastas öfwerända, malas sönder mot klipporna och flyta i spillror ned mot Uleåborg. Här göra de ännu stundom motstånd wid sista forsen, M e r i k o s k i. De torna sig der till en hög mur och uppdämma flodens watten. Han rinner ut öfwer stränderna och in på gatorna; strandboerne råka i nöd, man ror mellan

30 gårdarna. Men endast för några få timmar hejdas den starka floden uti sitt lopp. Han bräcker med åsklikt då den wäldiga muren, wattnet på gatorna rinner bort, och isens slagna härar rusa i wild flykt mot sin graf uti hafwet.

Det war en djerf man, som först wågade styra sin båt nedför Uleås forsar. Nu ser man alla dagar om sommaren tjärbåtar och timmerflottor likasom

35 dansa ned utför floden. Styrmannen står der så lugn med sin breda styråre i

aktern af båten. Forsen kröker sig, båten rusar rakt mot en klippa; en sekund mer eller mindre wore en säker död. Men just i den rätta sekunden wänder båten, ilar snabb som en pil förbi det farliga stället och tyckes ett ögonblick wara begrafwen i skummet. Åskådarne på stranden hisna wid denna syn. Onödig ängslan! Strax derefter wisar sig åter den smala, bruna randen af båten oskadd nedanför forsen och fortsätter tryggt sin bana till samma faror och samma räddning i nästa fors. 5

Stundom kan en olycka hända, när styrmannen är en owan man, som litar på andras och egen lycka. De gamle erfarne forskarlarne misslyckas icke. Och när de återwända, staka de sina båtar med förunderlig styrka och wighet uppför forsarne. 10

Floden är mycket fiskrik: lax, harr, sik, nejonögon och andra fiskarter tyckas der hafwa en ständig farwäg. Laxen fångas i trekantiga pator med spetsen mot strömmen och sorteras sedan efter sin storlek på stranden. Då kommer kyrkoherdens ombud, räknar laxarna och utpekar hwar tionde, som tillfaller honom. Men de öfriga laxarna säljas mest på auktion och skickas sedan wida omkring till Ryssland och Finland. 15

20. Kallan-Kari.

(Österbotten).

Långt i hafwet utanför Finlands westra kust finnas klippor och grund, der fiskare sommartid fånga ströming. Några af dessa grund ligga under wattenytan och utprickas med långa stakar, som kallas remmare. Fiskaren utlägger om qwällen sina nät, ankrar sedan på grundet och sofwer i båten. Nästa morgon wid solens uppgång lyftar han ankar och upptager näten. Då är det wackert, att redan långt under wattnet se de silfwerglänsande strömingarne hänga på nätmaskorna, och stundom glimmar nätet alldeles hwitt. Men Bottenhafwet är aldrig att lita på, och derfor måste alltid någon hålla wakt i båten om natten. Då händer, att oförwäntadt en storm sticker upp och sjön begynner att bryta mot grundet. Fiskarebåten hinner icke alltid lyfta sitt ankar; linan måste kapas, näten lemnas i hafwet, och båten länsar undan för stormen, hwart det än bär, för att rädda lifwet. På detta sätt kunna fiskarebåtarna drifwas många mil bort, än åt Sverige, än åt de finska kusterna, och då mista de sina dyra nät och hela sin fångst. 20 25 30

Andra fiskelägen bestå af kala klippor i hafwet, och ett sådant är K a l l a n - K a r i, som ligger utanför Kalajoki socken i Österbotten. Der äro twå långa 35

hälleberg i sjön, bebyggda med fiskarekojor och ett hus, som begagnas till kyrka. Intet träd, intet gräs trifwes på sådana kala klippor, som beständigt piskas af vinden och hafswågorna. Endast i några gömda skrefwor finner man ett grönt strå, en torfwa med gräslök, eller en twinande blomma. Rundt-
 5 omkring brusar hafwet, de skriande mäsarna uppsnappa afskrädet af den rensade strömingen och kifwas om rofwet med magra hundar, som stryka kring stränderna.

Wintern om äro dessa klippor öde och betäckta af snö. Knappt har isen smultit om våren, innan den ena fiskarebåten efter den andra anländer, för
 10 att befolka de öfwergifna kojorna. Då är der hela sommaren om ett rörligt lif med ständigt arbete i det oroliga hafwet. Barnen bygga dammar wid stranden, båtar komma och fara, fisken insaltas i tunnor och fjerdingar. Stundom stiger ur båten en prest, för att predika Guds ord för fiskarefolket. Men i September, när regnet strömmar, stormen hwiner och nätterna blifwa mörka, söker sig
 15 åter den ena båten efter den andra tillbaka till hemstranden. Kojorna öfwer- gifwas, mäsarna skria af hunger, och det öde hafwet stänker allena sitt hwita skum mot de ensliga klipporna.

21. Storkyro.

(Österbotten).

Hela det österbottniska slättlandet är gammal hafsbotten, från hwilken wattnet har runnit bort, och dess jord är danad af hafwets slamm. Längre i norr, der hafsbottnen warit sandig, utbreda sig Limingo ängar i wida, öfwer- skådliga gräsfält, bewuxna med wide och unga björkar. I södra Österbotten har hafwet afsatt en fruktbar lergrund, och der har menniskohanden plöjt
 25 Storkyro åkrar.

Skogen har längesedan förswunnit från dessa fält och likasom dragit sig tillbaka till randen af horisonten. Rullstenar af alla tänkbara former och storlekar ligga kringkastade öfwer fälten, stundom enstaka, stundom i wäldiga kummel staplade öfwer hwarandra. Landsvägen slingrar sig mellan
 30 åkrar, ängar, gärdesgårdar, trefna, wälbyggda hus med höga fönster, och icke en kulle höjer sig öfwer denna wida landsträcka. Men fullkomligt jemn är likwäl icke dess yta, ty wårbäckarna hafwa skurit djupa rännen deri, och en bred elf har urholkat sin strömfåra i den lösa lergrunden.

Detta land är alltså flackt och enformigt, men dess fruktbarhet och dess
 35 odling glädja wandrarens blickar. Så långt hans öga ser, gunga i Juli de rika

axen såsom ett haf af gröna vågor för sommarwinden. När han tänker på alla de sorger och försakelser, mot hvilka vårt folk kämpar så mångenstädes i de fattiga inlandsbygderna, röres hans hjerta wid anblicken af dessa ymniga skördar, dem Gud låter uppblomstra här nära kusten af Bottenhafwet. Han wandrar på tröskeln af Finlands yppersta kornbod, hembygden för den berömda Wasa-rågen, som för dess godhet och grobarhet betalas så dyrt i främmande länder. Och när han ser de wälbyggda gårdarna, det flitiga, wälbergade folket, de mätta hjordarna, prisar han Skaparens godhet, som utdelar sina olika gåfwor åt skilda bygder, – åt somliga skönhet, åt andra wälstånd, åt alla sin faderliga wård och sin hugsvalande nåd.

Hwem kunde wäl hafwa hjerta att härja en så wacker odling, att ödelägga dessa wälsignade, fruktbara fält! Och likwäl har äfwen denna bygd warit ödelagd och dränkt uti blod af krigens fador. Dessa skördar ha warit nedtrampade af stridshästarnes hofwar; dessa stränder wid elfwen ha skådat förfärande strider, blödande nederlag. Än i dag stöter ofta plogbillen i den fredliga åkern mot en förrostad jernkula eller ett till hälften multnadt menniskoben. Plöjaren betraktar dem likgiltigt, kastar dem åt sidan och fortsätter sin fåra. Hwad wet han om segrarnas jubel eller de slagnes förtwiflan på den plats, der han går? Han är lycklig och lugn, han tänker på nästa års gungande skördar och sår sitt korn i det fordna slagfältet, der hans fäder ha blödt.

22. Kusten af Satakunda.

R a u m o sjön kallas den del af Bottniska Wiken, som sköljer kusten af Satakunda, och sjösjuke resande frukta dessa farwatten. Den enförmiga, sandiga kusten är utan skärgård och öppen för alla windar, utom från öster. Han liknar på kartan en såg, ty han är kantad med många uddar och piskas ofta af stormarna. Westliga vågor rulla med dån mot klipporna. Fartygen hålla därför gerna öppna sjön, intilldess att de, som ämna sig till Björneborg, uppsöka mynningen af Kumo elf och ankra wid Räfsö, tre mil från staden.

K u m o e l f för många hundrade sjöars watten emot nordwest till hafwet. Han är en strid flod, som forsannde kastar sig utför den starka sluttningen. Några mil från sitt utlopp blir han bred, lugn och segelbar, bär lastpråmar, slupar och ångfartyg, matar Räfsö hamn med plankor och fyller fiskarens not med sik eller lax. Kumo sik är berömd öfwer hela landet och fångas på hösten i not, när han stiger uppför floden, för att lägga sin romm. Natt och

dag kastas warpen med korta uppehåll under fisketiden, och endast midten af strömmen – kungsådern – är förbjuden att afstånga.

Sandmoarna utbreda sig ett par eller tre mil från kusten, men derefter blir landskapet mera omwexlande; höjder, sjöar, slätter och kärrtrakter aflösa
 5 hwarandra. I norr strömmar Sastmola å till hafwet. I söder utflyter Eurajoki från Pyhäjärwi sjö. Många sjöar i landet bära samma namn – den heliga sjön – emedan hedningarne fordom offrat wid deras stränder. I detta westliga Pyhäjärwi har man tyckt sig förmärka, att wattnet stiger, och flera alnar under sjöns nuwarande yta synas wid klart wäder ruiner af människors boningar.
 10 I Eurajoki, såsom i många andra åar och insjöar, har man förr fiskat perlor. Härom säger den berömda författarinnan Fredrika Bremer: »Wid den strand, der jag är född, wid Kauttuas albekransade stränder,* gick jag som barn ofta ut på perlfiske, när sommarens hetta hade minskat wattnet. Jag tycker mig ännu känna de klara, swala böljorna skölja öfwer mina fötter. Jag tycker mig
 15 se perlmusslorna, som forsen hopat här och der i sanden wid de små gröna holmarna. Hela högar af dessa musslor hämtade jag på stranden, och när jag fann perlor i dem, hwilken glädje! Ofta woro de ofullkomliga, halfwa och skadade, men stundom fann jag rätt sköna. Nu will jag åter gå ut att fiska perlor, – men i lifwets ström.»

20 23. En winterdag på Åland.

Ålands skärgård med sina tusen öar, holmar och klippor ligger midtemellan Finland och Sverige. I norr brusar Bottniska Wiken, i öster Finska Wiken, i söder den stora öppna fjärden af Östersjön. Sommaren förgår under
 25 beständigt brottande med det oroliga hafwet. Ångfartyg, segelfartyg, slupar och fiskarebåtar korsa beständigt hwarandra. Den största ön, »fasta Åland» benämnd, har äfwen åkrar och ängar jemte sitt fiske, men de små klippöarnas folk hämtar all sin bergning ur hafwet. Wälmående byar, enstaka fiskarekojor, stundom äfwen tornet af en kyrka, resa sig öfwer de grå eller rödaktiga, af wågen glattslipade klipporna.

30 Hafwet är allas farwäg. Stormen fruktas man icke, men när det är menföre på hafwet, sitter Åläningen fången. Hwad will han göra, när isen hwarken bär eller brister? Wanligen ligger isbryggan alla wintrar fast öfwer de smala sunden och de små fjärdarna; men wärre är att då färdas öfwer Ålands haf

* Kauttua jernbruk är anlagdt wid Eurajokis utflöde ur Pyhäjärwi.

till Stockholm, eller öfwer Delet och Skiftet till Åbo. Posten måste öfwer, om det ock gäller lifwet, och då ser man postkarlarne skjuta framför sig en båt öfwer isen, för att hafwa en tillflykt, när bryggan brister. Äfwen detta är icke alltid möjligt, och då samlas stundom ända till sju poster på wåren i Eckerö. Men i rätt stränga wintrar ser man Ålands haf tillfrysa så starkt, att det kan befaras med häst, och då är det muntert, brukar man säga i Eckerö, när posten kommer med klingande bjellror öfwer från Grisslehamn. 5

En klar wintermorgon är wacker att skåda wid stränderna i den inre skärgården. I det röda skenet af morgonrodnaden spegla sig björkar och granar, klädda med rimfrost, uti den blanka isen. Är det då söndag, ser man unge karlar i deras helgdagsdrägter flyga fram öfwer fjärden på skridskor, pröfwande isen med långa pikar. De stöta beständigt nedåt i den bräckliga bryggan, wika åt sidan, der den är swag, och ila framåt, der den är säker. Efter dem följa qwinnor och barn i slädar och sist de äldre karlarne, som skjuta slädarne eller skrinna på egen hand. Alla wilja till kyrkan, att åter höra Guds ord i det långa wintermörkret, kanhända ock för att höra nyheter från fastlandet eller af wänner från andra klippöar. Färden går muntert framåt. Stundom möter en bred remna, der det gröna hafswattnet porlande stiger och sjunker, och då nödgas alla göra en omwäg. Stundom höres också ett åsklikt brak: det är isen, som remnar i långa sträckor. Men det muntra tåget stadnar endast ett ögonblick och fortsätter ånyo sin färd mot den mörka randen af ön i det snöiga fjerran. 10 15 20

24. Jordras i Uskela.

(Egentliga Finland).

Hela sydfinska kusten är genomskuren af långa och smala hafswikar, i hwilka åar utströmma från de högre belägna sjöarna. Men icke alla watten rinna långs jordytan; en del afsilas utför sluttningen i underjordiska kärr. Och der dessa kärr ligga djupare ned, wet man sällan af deras tillwaro, om man ej gräfwer brunnar. Åkermannen plöjer sitt fält, bonden bygger sin gård på den owissa grunden och wet icke, att der äro djupa watten under honom. 25 30

En del af Uskela socken hwilar på lös lerjord, och derunder är ett kärr. I wester är Haliko wik, och wid dess mynning är Kimito ö, som skiljes från fastlandet genom två sund, Sandö ström och Kimito ström. I wiken utfalla två åar, och nejden är således mycket wattendränkt. En morgon år 1770 såg folket i prestgården med förundran och skräck, att en lång, djup klyfta i jorden 35

hade under natten öppnat sig tätt inwid gården, och hade den remnat några steg längre, skulle husen ha instörtat. Denna händelse war längesedan glömd, när år 1825 ett nytt jordras inträffade och socknens gamla trädkyrka plötsligt sjönk in i jorden. Året derpå war en regnig höst. En dag i Oktober 1826 hördes
 5 ett underligt dån, jorden öppnade sig, och en stor åker, hörande till Weitaka säteri, rasade in. Jordrasen sträckte sig öfwer 16 tunnlands widd, en del af vägen till Sankt Bertils kapell störtade ned i klyftan, och luften uppfylldes af swafwelångor ur jorden. Det war wid stranden af ån; der stod en qwarn, och den stjelpte med bakväggen nedåt. Mjölaren war i qwarnen och led
 10 ingen skada, men när han i förskräckelsen wille skynda ut, fann han ej rätt på dörren, ty den låg nu uppåt öfwer hans hufwud.

År 1843 den 1 Juni kl. 7 på morgonen dämde plötsligen ån af ett nytt jordras, så att watten först klockan 3 på eftermiddagen kunde finna ett aflopp. Wid detta tillfälle insjönk större delen af den gamla begravningsplatsen med
 15 sina döda i jorden. Sedan den tiden hafwa ett par mindre jordras inträffat. Trakten är bördig och wälodlad, och då inga menniskolif gått förlorade, har man snart åter glömt den förlust af egendom, som jordrasen åstadkommit. Mycket mera skada de underjordiska watten genom dimmor och frost.

25. Fyrbåken wid Hangö.

(Nyland).

Hangö är Finlands sydligaste udde, och dess smala halfö skjuter med sina sandiga stränder långt ut i Finska wiken. Der står på en enslig klippa det höga tornet med sin blänkfyra, som hwarje minut omwexlar, 40 sekunder mörk och 20 sekunder ljus, derigenom att lyktan wrides omkring med ett
 25 urwerk.* Fyren wägleder seglaren i mörka natten utanför den farliga kusten. Derfor tändes Hangö fyra, när det mörknar om qwällen, och brinner, tilldess det blir ljus om morgonen. Men från slutet af Maj till medlet af Juli är fyren släckt, ty då äro nätterna ljusa. Och likaså är han släckt under kalla wintrar, när is betäcker hafwet, så långt man kan se. Det inre af halfön är betäckt
 30 med hafssand, och hafwet har borrat jättegrytor i klipporna. Der är också en i forntiden berömd hamn, och wid Drottningberget har man funnit gamla inskrifter i hållarna. Nu går en jernwäg längs halfön, och på uddens kala

* På en annan klippa i dessa farliga watten bygges en annan fyrbåk med stadigt sken. Hangö får då två ögon.

klippor bygges en ny stad. Derutanför står fyrbåken stadig mot storm och sjö. Tornet swigtar icke; hafwet stänker sitt skum mot tornmuren. En sådan fast mur kan wäl förliknas wid ett trofast hjerta; en sådan lykta i natten kan förliknas wid ett wakande öga. Derfor finnes också en wisa, som heter

Hangös öga.

Hwem är du, blida stjerna, som långt i höstlig natt
 Belyser hafwets stormupprörda bölja?
 Än blinkar du i molnet, än ler du åter gladt,
 Än tyckes du ditt klara sken fördölja.
 Är du ett himlens öga, som, fullt af kärlek, ser
 På alla jordens sorger och nattens faror ner
 Och tröstar alla, som din maning följa?

5

Jag är ej himlens stjerna, jag är en nattlig fyr;
 På Hangös berg är jag det torn, det höga,
 Som leder seglarns kosa, när dagens strimma flyr
 Och klippor lura, dem han wet så föga.

10

Jag wänder om min lykta, än mörk, än åter ljus,
 Hwar sjöman ser min flamma i hafwets wilda brus
 Och säger lugnad: det är Hangös öga.

15 Den wreda wågen rusar mot tornet utan rast
 Och kan ej mina starka murar skaka.
 Ty som en klippa står jag mot storm och böljor fast
 Och wet min pligt att för de arme waka.
 Du menskobarn, war trofast, som jag, uti din håg,
 20 Och lys de wilsefarna på lifwets mörka wåg,
 Och trösta, lugna, älska och försaka!

26. Pyynikkä.

(Satakunda).

Pyynikkä är en hög, brant och wacker ås i närheten af fabriksstaden
 Tammerfors. Der har man den skönaste utsigt öfwer kullar, dalar och
 5 sjöar. I norr utbreder Näsijärwi sin wida, blanka wattenspegel, som på
 några ställen säges wara 90 famnar djup, och i söder smyger sig Pyhäjärwi
 i leende fjärdar mellan de höga stränderna. Mellan dessa båda sjöar, från
 Näsijärwi till Pyhäjärwi, brusar den breda och mäktiga forsen, Tamperikoski,
 som gifwit sitt namn åt staden.

10 Denna flitiga stad utbreder wid forsen sina stora fabriker och sköna
 trädgårdar. Der ser man alla dagar om sommaren ångfartygens rök på sjöarna
 och hör de aldrig sofwande wattens dånen, både winter och sommar. Stundom
 står en engelsman på gångbryggan öfwer forsen, tåligt wäntande med sitt
 metspö i handen. Han har icke rest tvåhundra mil för att meta mörtar och
 15 abborrar, han metar laxar, och får han en lax på sin krok, kan han åter stå
 dagar och weckor i tålig förbidan på nästa lyckliga fångst.

Allt detta stör icke Pyynikkä ås. Der är ensligt och lugnt; den larmande
 forsen, de bullrande fabrikerna öfwerrösta icke windens sus i de mörka
 tallarna. Några täcka bostäder äro byggda wid slutningen, och från en hög
 20 bro har man låtit smält bly droppa ned, för att blifwa hagel åt jägarens bössa.
 Förr wisste också folket flera sagor om Pyynikkä. Man trodde, att der fanns
 en haltia, eller bergsrå, som bott der i många tusen år och kallades Pyynikkä-
 gubben. När det war månsken och dimma på berget, tyckte man sig stundom
 se Pyynikkä-gubben stå deruppe och betrakta staden, likasom undrade han

hwad menskorna der hafwa för sig. Kanske war det endast en krokig tall, eller en besynnerlig sten, som stod der i månskenet. Men detta trodde icke folket: det trodde på Pyynikkä-gubben.

27. Nokia och Kyrönkoski.

(Satakunda).

5

Långa rader af herrliga sjöar flöda från norr in i det stora, djupa Näsijärwi och derifrån genom Tamperikoski till Pyhäjärwi. Dit strömma åter andra långa rader af sjöar från öster, och alla dessa watten rinna sedan westerut genom nya sjöar, tilldess att de utfalla genom Kumo elf i Bottniska Wiken. Från Pyhäjärwi till Kulowesi strömmar en stolt och skummande fors wid namn 10
N o k i a. Der är en storartad och dyster natur; brådstupande klippstränder, bewuxna med mörka, slokande granar. Mellan dem störta wattenmassorna ned i ett djup, som man icke ser ifrån forsens branter, men hwarifrån man hör ett dån, såsom aflägsen åska. De lugna, fridsama sjöarna hafwa alldeles förändrat sitt lynne, när de kasta sig ned utför Nokia. Der tumla brådsande, 15
hwita vågor beständigt öfwer hwarandra, och wandraren stadnar betagen af undran deröfwer, att de nyss så saktmodiga fjärdarna kunnat förmås till en så rasande wrede. Men också denna stolta fors måste tjena menniskan, ty wid dess sida är en stor fabrik, som slipar träd, för att man sedan må kunna göra papper af trädmassan. 20

I en annan trakt af Satakunda, icke många mil från Nokia, är K y r ö n k o s k i (Kyröfall), der Ikalis sjöar kasta sig bröstgänges utför en brant klippränna i Tawastkyro socken. Bergen äro högre, fallet mera stupande och rännan smalare här, än wid Nokia. Rundtomkring äro mo och ödemark, djupa, ensliga 25
dalar och skogbekransade höjder. Kyrönkoski brusar en half mil på sidan om stora landswägen. Många resande anse det löna mödan att här afwika från vägen, isynnerhet om wären, när sjöarna swälla. Då tyckas de skummande hwirflarna hwarje ögonblick wilja bortspola qwarnarna, som warit djerfwa nog att ställa sig inwid fallet och tyckas hänga deröfwer. Men qwarnarna stå, 30
menniskan twingar det starka fallet att wara sin mjölnaredräng och kringwrida qwarnstenarna. Stundom ser man också en oförwägen gosse luta sig ned wid bergskanten och dricka ur fallet. Han är bekant med Kyrös hwirflar. Det man dagligen ser har intet förskräckande.

Någon gång händer, med långa mellantider, det sällsamma, att Kyrö fall 35
sinar ut wid början af wintern och blir torrt, så att alla qwarnar stadna och

man kan gå torrskodd öfwer den steniga bottnen. Då har man funnit yxor och andra redskap, som förlorats i watten. I början kunde man icke förklara, hwarför watten upphörde att strömma. Men då blef man warse, att en stark nordlig wind hade upprifwit isen på sjön och hopat ismassorna i den trånga
5 och grunda fjärden ofwanför fallet. Deraf dämmes wattnets utlopp för någon dag, och fallet blir torrt.

Man har också den sägen om Kyrö fall, att under fordna krigstider många menniskor gått der förlorade. Landet blef öfwerfallet af fiender, och en ung bonde blef twungen att styra deras båt öfwer den öfre sjön. Men när han
10 nalka_des fallet, styrde han båten in i det starka strömdraget och hoppade sjelf på en klippa wid stranden. Strömmen fick makt öfwer båten och störtade den, med alla som woro der, i det brusande fallet.

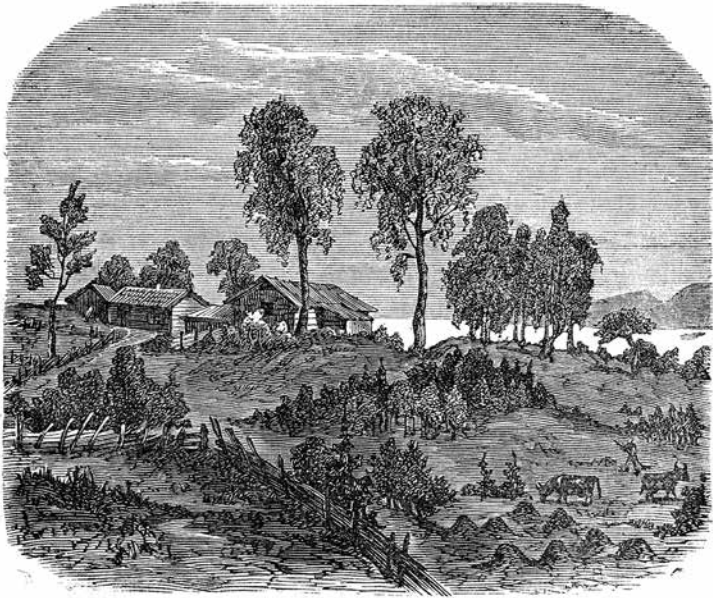
28. Paikkari torp.

(Nyland).

15 Norra Nyland är ett skönt bergland på båda sidorna om den långa Stängselåsen. Söderom bergstrakten är ett bördigt och wäl odladt slättland, mångestädes afbrutet af höjder. Wid kusten sänka sig bergen under Finska Wikens yta, watten betäcker de djupa dalarna, och endast bergstopparna resa sig i skapnad af tusen klippor och öar öfwer det stormiga hafwet.

20 I nordwestra Nyland, på norra sidan af höjdedjan, är Karis Lojo socken; en nejd af idel berg, sjöar och sandåsar. Den annars så hårda och strånga finska naturen har strött sina gåfwor med slösande hand öfwer dessa lyckliga dalar. Här är aldrig frost, aldrig misswext, aldrig nöd; skilnaden mellan goda och dåliga år består i litet mer eller mindre öfwerflöd från de frukt-
25 bara åkerfälten. Här trifwas de ädlaste fruktträd, de mest sällsynta örter; wextriket och djurriket tyckas här frodas i skönare, kraftfullare former, än annorstädes i landet.

Från denna af Skaparen wälsignade nejd leder en enslig skogswäg norrut till Sammatti kapell. Naturen blir nu ödsligare och wildare, marken hårdare
30 och ofruktbarare. Mellan stora moar, bewuxna med furor, mellan djerft uppstigande höjder och ensliga swedjemarker glimma i fjerran gömda sjöar. Skogen glesnar, man ser en liten slätt, en by, ett skolhus, en fattig kyrka af träd; derpå fördjupar sig wägen åter i ödemarkerna. Fyra werst från kyrkan ser man ånyo en liten by mellan tre sjöar, och wid en af dessa sjöar, Walkjärwi
35 benämnd, synes på stranden det låga taket af Paikkari torp.

Betrakta detta torp; det har sin betydelse i boken om vårt land. Det är fattigt och anspråkslöst, som de flesta ibland dess likar. Der är ett boningshus med stuga och kammare, en ladugård, en bod, ett brädsckjul, några björkar, en strand, en beteshage, en täck sjö. Landskapet är modell för hundrade insjölandskap i Finland. Den låga stugan har tre små fönster, en stor spis, ett par sängar, ett fordom måladt väggskåp, ett gammalt wäggur, ett bord, en bänk, ett par stolar, alla mörknade af ålder. En man med sin hustru och två små barn äro torpets inbyggare. I början af detta århundrade beboddes torpet af en fattig sockneskräddare med hans familj, och deraf är det, som Paikkari torp har fått sin märkvärdighet.

Ty i denna låga koja föddes en man, hwars namn aldrig skall glömmas, sålänge ett finskt folk bebor detta land. Det war här den finska folksångens räddare, den finska forntidens återuppväckare, fosterlandswännen, folkwännen Elias Lönnrot för första gången såg dagens ljus. Om honom är mera att säga längre fram uti denna bok. Men den koja, der han föddes, de intryck, under hwilka han uppwuxit, och det land, som han från barndomen lärt sig så högt älska, ha wi framför våra blickar i detta fattiga torp. Nejden är enslig, och utom den lilla byn, der doktor Lönnrot byggt sig ett hem för gamla dagar, är det långt till människors boningar. Från det närliggande höga berget synas här och der en åker, ett gärde, en fiskares båt eller en betande

ko. Men rundtomkring är en wid, ööfwerskådlig sträcka af djupa skogar och blå sjöar. Här är ödemarkernas stora lugn; hit tränger sällan ett larm från lifwets strider. Naturen står här i hela sin flärdlösa enkelhet, djupt allwarlig, stilla begrundande. Skogen doftar, sjöarna glimma, och dold mellan björkens
 5 lummiga grenar, sjunger en enslig fågel om Finlands skönhet.

29. Finska ödemarker.

(Tawastland).

»Saarijärwi socken är full af naturskönheter och har detta företräde gemensamt med de flesta orter i det inre af landet. Ingenting kan mäktigare röra
 10 wandrarens sinne, än djupet af de omätliga öde skogarna. Man wandrar i dem som på botten af ett haf, i en oafbruten, enformig stillhet, och hör blott högt öfwer sitt hufwud winden i granarnas toppar, eller de skyhöga furornas kronor. Då och då anträffas, lik en nedgång till underjorden, en skogssjö, till hwars brådstupande, trädbewuxna bädd aldrig en windfläkt irrat och
 15 hwars yta aldrig krusats af annat, än abborrens lek, eller den ensam jagande lommens simning. En himmel hwälfwer sig djupt under wandrarens fötter, lugnare än den synes deruppe, och, likasom wid ingången till ewigheten, tycker man sig wara omgifwen af andar, hwilkas gestalter man söker med ögat och hwilkas hwiskningar örat hwarje stund väntar att uppfånga.»

»Åt ett annat håll hör man ljudet af en skogsbäck. Man går ditåt, man tycker sig wara helt nära och ser dock intet annat, än den ljungbewuxna sandmon och stam wid stam af de furor den bär, tills, på ett käppkasts afstånd, den motsatta stranden börjar röja topparna af sina björkar. Först då, när man nått randen af
 20 mon, ser man en skymt af den glittrande böljan mellan löfwen. Fattar man med högra handen roten af en björk, för att betrygga sitt nedstigande, så kan man med wenstra handen stöda sig på de öfwersta grenarna af en annan. Har man nått bäcken, ser man öfwer sig ett blott några få famnar bredt bälte af himlen, och på båda sidor har man en ogenomskådlig wäfnad af löf och stammar.»

»Hinner man, efter långa wandringar mellan enformiga träd på heden,
 30 omsider dess gräns, så framstå, såsom genom en förtrollning, sjöar wid sjöar, med löfrika holmar och uddar, strömdrag, fält och kullar i en tafla af den största wexling och omfattning. Förwånande äro de skiftande massor af ljus och mörker man med en enda blick kan omfatta, från de nästan swarta granarna i den sumpiga dällden till tallskogen, som widtager ofwanom den, och
 35 björkarna, som i en krans omgifwa foten och sidorna af det öfwerst uppsti-

gande berget. En ännu större skönhet får allt detta, då solskenet en sommar-
dag, brutet af molnen, i ständig skiftning spelar deröfwer ...»

Runeberg.

30. Päjänes wattendrag.

5
Två unge nybyggare, Maunu och Wilho, bo nära hwarandra uti en enslig
skogstrakt i Pihtipudas kapell på gränsen af Österbotten. En afton råka de i
ordwexling om huru långt man kan färdas i båt från deras hemstrand, och
slutligen hålla de wad om ett knifbälte. Maunu åtager sig att föra sin båt ända
ned till Finska Wiken.

10
Maunu förser sig med bröd, smör och salta mujkor, utrustar sin lätta båt
med segel och begifwer sig på wäg från sin brygga wid Muurasjärwi sjö
i bergstrakten. Han seglar snart in i en mindre sjö wid namn Alwajärwi
och derefter i en tre mil lång sjö wid namn Koli ma. Andra dagen ser han
Wiitasaari kyrka, färdas utför en forsande å wid namn Ky mi och kommer
15
så in i den praktfulla, 8 mil långa, 17 famnar djupa sjön Ke i t e l e. Der ser han
stora watten inströmma från wester, men han styr söderut och kommer på
tredje dagen till Ku h n a m o sjö. Derifrån seglar han in i en lång, stridström
mellan branta höjder, har hårdt arbete och måste stundom framskjuta båten
i grunda watten, stundom fira den utför med tåg från stranden. Uttröttad,
hwilar han på fjerde dagen wid Laukas kyrka och förstärker sitt matförråd. 20

På femte dagen seglar Maunu med godt mod widare söderut och beständ-
igt med strömmen. Han styr genom flera sjöar och öfweraskas af att se en stad
wid namn Jy w ä s k y l ä på stranden af Jy w ä s j ä r w i sjö. Men han gifwer
sig ingen tid att dröja; han tror sig nu wara nära hafwet. Snart ser han också
25
på sjettede dagen ett så stort watten, att intet land kan upptäckas rätt i söder.
Maunu smakar på wattnet och finner det, till sin stora förundran, sött. Han
befinner sig icke på hafwet, utan i P ä j ä n e sjö*.

Maunu går i land wid Jämsä kyrka och får der weta, att Päjäne är 12 mil
lång samt på några ställen 3 mil bred; men många af dess fjärdar äro smala.
Och Päjäne mottager stora watten äfwen från öster och söder. Men då dess 30
utlopp är i sydöstra hörnet, seglar Maunu dit och kommer på nionde dagen
genom Kalkis ström in i sjön Ruotsala in. Icke långt derifrån ser han
staden Heinola. Han seglar genom Jyränkö ström utför stora forsar

* Namnet uttalas af finska tungan Päijänne.

och så vidare in i en liten sjö wid namn *Konnevesi*. Wattnet begynner nu blifwa ett fortgående strömdrag. Innan Maunu anar det, befinner han sig i *Kymmene elf* och glider i en lång båge förbi *Ithis kyrka*. Ännu flyter floden genom en liten sjö, *Pyhäjärwi*. Derefter fortsätter *Kymmene* sitt lopp, än i
 5 lugnwatten, än i wäldiga forsar. Med möda och fara nedfiras båten utför den ståtliga forsen wid *Anjala*. Maunu nalkas kusten och finner, att *Kymmene* delar sig i tre utloppsarmar, hwilka åter dela sig i flera mindre. Hade Maunu walt flodarmen längst i öster, skulle han ha kommit till *Fredrikshamn*, men han wäljer flodarmen längst i wester och kommer till staden *Lowisa*.
 10 Der finner han ändtligen, efter 14 dagars mödosam färd, det efterlängtrade hafwet, *Finska Wiken*.

Nu kan Maunu öfweräkna den wäg han tillryggalagt. Från *Muurasjärwi* till *Päjäne* har han rest $16\frac{1}{2}$ mil, längs *Päjäne* 12 mil, derifrån utför *Kymmene elf* till hafwet $15\frac{1}{2}$ mil, hwilket inalles gör 44 mils båtfärd. *Muurasjärwi* ligger
 15 efter lägsta beräkning 348 fot, det will dock säga mer än två wanliga kyrktorns höjd, öfwer hafwet. Utför denna höga sluttning har *Maunus* båt drifwit med strömdraget. I *Päjäne* war han ännu 263 fot öfwer hafwet, men sedan blef landets sluttning brantare, och den sista delen af resan har warit den mödosamaste. Full af undran öfwer wattens förgrening och samband i detta
 20 widsträckta land, återwänder Maunu med ångfartyg till *Gamla Karleby* och derifrån landwägen tillbaka till *Pihtipudas*. *Wilho* tror knappt sina ögon, när han ser sin granne återwända från *Bottniska Wiken*. Han har tappat wadet, och Maunu winner det praktiga bältet med dess glimmande messingsprydnader.

31. Saima.

(*Sawolaks*).

Wida öfwer det östra *Finlands* dalar utbreder *Saima* sina blå watten. Det är icke en enda, inom sig afslutad sjö, såsom *Ladoga*, eller *Enare*, eller *Uleå sjö*. *Saima*, eller *Enovesi*, kallas de stora wattenspeglar, som norrom *Finska Wiken* och westerom *Ladoga* upptaga en lång rad af sjöar, fjärdar, wikar och
 30 sund. Alla dessa wida watten hänga tillsamman och strömma söderut, det ena in i det andra, tilldess att de slutligen uttömma sitt flöde i *Ladoga* genom den stora och strida floden *Wuoksi*.

Nu finnas utprickade farleder för båtar, galeaser och ångfartyg på dessa långa, slingrande watten. Man seglar från den ena fjärden in i den andra, många
 35 mil framåt, förbi otaliga öar, uddar, näs och skiftande stränder, alldeles som i

en skärgård wid hafskusten. Wäl ser man i Saima land åt alla sidor, men på de stora fjärdarna synes landet i blånande fjerran. Wattnet är så genomskinligt, att man wid klart och lugnt wäder ser botten på betydliga djup. Och i detta ljusa watten speglar sig himlen så ren, de små, hwita molnen segla som dufwor i djupet af sjön. När det är warmt om sommaren, synas sjöarna djupt högblå. 5
Från höjderna stiger här och der en lätt rökpelare upp mot himmelen: det är röken från en stuga, som skymmes af granarna. På ett annat håll hwilar en tunn sky öfwer skogstopparna: det är röken från en swed på åsarnas sluttning. Öfwer dessa lätta rökmoln lägga sig wattenångorna i den warma luften och åstadkomma det fina töcken, som kallas solrök. Och solröken ligger som det 10
tunnaste flor öfwer alla höjder, stränder och watten; den gör att allting synes så mjukt, som wore det inlindadt i bomull. Då utbreda sig de stora, sköna, djupblå wattnen såsom glänsande speglar, infattade i florshöljda, mörka ramar; och detta är så wackert, att i hela naturen finnes knappt något wackrare.

Icke alla sjöar äro så skönt djupblå och så behagliga för wandrarens ögon. 15
Wattnet är icke lika genomskinligt i alla, och luften gifwer ej samma stämning i alla trakter om sommaren. Men den, som engång sett Saima, eller Näsijärwi, eller Mallaswesi, eller Roine, eller andra sådana blå sjöar – ty sådana finnas oräkneligt många, – kan aldrig förgäta en sådan anblick. Den går till hjertat, och menniskan måste ju tacka den allgode Skaparen, som beredt henne en 20
så skön bostad på jorden. Fastän all denna skönhet är af så kort waraktighet; – fastän Gud låter allt lefwande omskifta i grönska och wissning, på det att menniskan ej må förälska sig i jorden och glömma sitt hem i himmelen; – så behåller man alltid ett godt och kärt minne af en så ljuf fågring. Hösten kommer, stränderna gulna, Saima går i hwita wågor för stormen. Efter en tid 25
är allt fruset, drifworna tynga granens grenar, och det blå wattnet är hwit is. Men då stå ännu barrskogarna gröna, likasom en förhoppning midtuti döden, och wandraren i sin pels ser ut mot det stora, hwita isfältet och lyssnar, om han icke snart skall höra den första lärkan qwittra. Han tänker på våren, när Saima åter är blå, när spegeln är fejad och ramen der rundtomkring åter är 30
mjuk af det tunna, töckniga floret, som hänger på grantopparna

32. Pungaharju.

(Sawolaks).

Sawolaks är en skärgård emellan sjöarna; landswägen går mångenstädes öfwer åsar med branta backar och watten på båda sidor. Då får den resande 35

ofta stiga af wid ett färjställe. När han från Parikkala socken reser norrut till Kerimäki, Säminge och Nyslott, har han fyra färjor att öfwerfara, men det lönar mödan.

Wägen slingrar sig öfwer en kringfluten ås wid namn P u n g a h a r j u, 5
långs hela sträckan af en ö, som är nära en half mil lång. Nästan öfwerallt är åsen så smal, att vägen upptager hela bredden af dess wågformiga kamm, och så brant, att man skulle hisna för djupet, derest icke branterna wore bewuxna med en naturlig inhägnad af barrträd och löfträd. Från denna höjd, öfwer dessa gungande toppar af björk och tall widgar sig, när och fjerran, 10
den skönaste utsigt åt alla håll öfwer fjärdar, sund och holmar, i den mest skiftande omwexling. Till höger utbreder sig det herrliga, stora P u r u w e s i, till wenster en sammanhängande rad af mindre fjärdar, som höra till det än widsträcktare P i h l a j a w e s i. Alla dessa watten höra till Saimadalen och strömma sakta åt söder. Mellan dem simmar Pungaharju såsom en ofantlig 15
wattenfågel med utspända wingar, omgifwen af sina ungar, de små holmarna, som söka skydd wid dess sidor. Och ungarna efterapa sin moder: de äro små, smala åsar, som stundom kröka sig uti nyckfulla bugter, instänga det klara wattnet i sund och wikar och slingra sig fram i de täckaste skapnader. Mellan deras skuggor flätar sig det ena silfwerbandet in i det andra; sjö glänser wid 20
sjö, så långt ögat kan se. Wandraren tröttnar icke att betrakta denna naturens behagfulla lek. Beständigt finner han något nytt, som han tycker sig icke ha sett förut, och hwart han än går, upptäcker han andra wida och leende tafkor, willrådig, om icke den sista han ser är skönare, än alla de förra.

Det war en lycklig tanke, att leda landswägen genom denna lustgård. 25
Pungaharju war länge känd allenast af dem, som händelsen fört till dessa nejder. Åsen tillhörde närmaste bondgårdar, och bönderna brukade swedja på sluttningarna, så att en del af dessa blefwo kala. År 1844 utbröts åsen till kronopark, der blef witesförbud för all åwerkan, och två wackra boställen uppfördes för wakterne, det ena wid södra, det andra wid norra ändan af 30
ön. I det sednare fingo också resande herberge, och sedan den tiden har Pungaharju blifwit wida berömdt. Små lusthus äro uppförda wid några af de wackraste utsigterna, och der wandra förtjuste resande hela sommaren om.

Det är owisst, när Pungaharju är skönast. Några finna det beundranswärdt, när solen upprinner öfwer Puruwesti och fjärdarna glimma och 35
björkarnas löf synas genomskinliga uti morgonrodnaden. Andra tycka det wara herrligast, när månen skiner på Puruwesti och motsatta sidan af åsen ligger i djup skugga. Så mycket är wisst, att det må wara qwall eller morgon, sommarnatt eller solsken, finnes ej i vårt land en skönare lustgård. Och detta

är mycket sagdt om Pungaharju. Det är att wara rik bland de allrarikaste; det uppfyller vårt hjerta med tacksamhet och tillbedjan.

33. Imatra.

(Sawolaks).

Herrens röst går på wattenen. 5

Ps. 29: 3.

Wuoksens första utflöde från Saima liknar mera en bred wik, än en flod. Man märker knappt när strömdraget börjar mellan några holmar i insjön, som der är 263 fot bred och 42 fot djup. Wid en af dessa öar, Kalliosaari, ökas strömmen. Wid Niskasaari smalnar han och går redan så stark, att långa, glänsande band synas på wattenytan. Derefter kröker sig floden; banden på ytan börja gå i vågor med bugtande ryggar. Längre ned blir strömmen dubbelt bredare, bruset starkare, ytan fläckwis skummig. Snart smalnar han åter och störtar sig, höljd i snöh Witt skum, utför den första stora forsen, Ta in i o n k o s k i, som äfwen kallas »lilla Imatra». Derefter lugnar sig floden något, men är ännu ganska strid, så att färjan måste gå snedt öfwer strömfåran. Wid Linnakoski hör man redan det wäldiga dånet af Imatra.

Ett finskt ordspråk säger: det finns tre dystra skogar, tre höga berg och tre stora wattenfall, men ingenting kan förliknas wid Wuoksens fall, Imatra. Strömmen, som öfwanför fallet är 640, ända till 1140 fot bred, sammanpressas 20

här i en bergsklyfta, som icke är mer än 139 fot bred och störtar utför en höjd af 63 fot genom en ränna af inemot 2000 fots längd. För en så stor flod som Wuoksi, hwilken i hwar sekund nedför 40 millioner kannor watten, är detta fall fruktansvärdt. Wattnet har på hwarenda punkt förlorat sin färg: 5 det forsar icke mer, det likasom blinkar förbi med en förfärande hastighet. I midten af rännan möter det klippor på botten och uppkastas i hwita pelare; men innan den ena pelaren hunnit lyfta sig, kullkastas han af en annan. Wattnet rusar högt emot klippväggarna och sönderbrister i skum; den ena skumvägen bortspolas strax af den andra. Der är allt fradga, brus 10 och swindlande fart. En dimma af duggregn står öfwer fallet natt och dag, och när solen står lågt på himmelen, skiftar dimman i regnbågens färger.

Imatras åsklika då höras på mer än en half mils afstånd, och inwid fallet kan ingen höra den andras röst. Det är lätt att kasta en sten från den ena stranden till den andra, men det starkaste rop kan icke höras deröfwer. 15 Bergen darra under wandrarens fötter, och när han upplyftar sina ögon, efter att en stund hafwa sett ned i fallet, tyckas klippor och skogar dansa förbi. Intrycket är så starkt, att nervswaga personer lätt få swindel och känna en besynnerlig lust att störta sig ned i det fradgande djupet.

Laxen går uppför de stridaste forsar, men i Imatra är det slut med hans 20 styrmanskonst. Upp kommer han icke, men wäl händer, att han mot sin wilja ryckes ned utför fallet. Stundom ser man timmerstockar nedflyta och förswinna som spånor i skummet. Händer det derwid, att stocken törnar med änden emot en bottenklippa, klyfwes han uti små spjelor. Ingen jätte skulle kunna stå emot Imatras störtväg.

25 Det stora fallet bör ses ifrån båda stränderna. Wenstra stranden består af lodräta klippor, här och der urholkade till wackra och djupa jättegrytor. Ett barn wille krypa genom en af dessa urholkningar twärtgenom klippan, men blef så hårdt fastsittande, att stenen måste afhuggas på öfra sidan. Andra barn uppsamla de af wattnet swarfwade Imatra-stenarna, som stundom 30 likna döda fåglar, stundom en liggande åtta (∞). Här är ett lusthus, men på högra stranden ser man ett prydligt wärdshus, ett annat lusthus med många namnteckningar och en rad af trappsteg, som leda ned utför de beständigt hala och fuktiga klipporna. Härifrån synes fallets öfra mynning såsom en port af silfwer. Han gnistrar i solskenet, men är förfärande dyster i höstens 35 månsken.

Det finnes i werlden högre wattenfall, än Imatra, men utom Norra Amerikas Niagara wet man intet, som har en så stor wattenmassa. Allt utwisar, att watten i forntiden wåldsamt brutit sig wäg, måhända under en

stark jordbäfnung. Menniskan, som byggt en bro öfwer Niagara, har äfwen warit nog djerf att tänka på en bro öfwer Imatra, der fallet är smalast. Hwad förmår icke människosnillet? Och dock är det intet mot Skaparens under.

34. En natur-revolution.

(Karelen).

5

Mången tror, att detta land är sådant det alltid warit och att det alltid skall förblifwa sådant det nu är. Men understundom låter oss Gud ännu se, huru jordytan förändras genom elementernas kraft.

Sedan Wuoksi störtat sig ned utför Imatra, fortfar han att bryta sig wäg genom många forsar och strida fall. Han kröker sig nu åt öster; men i sitt nedra lopp slukar han så mycket watten, att han icke kan swälja allt, utan aftappar en del i sjöar och träsk wid hans sidor. En af dessa sjöar, mellan 9 och 10 mil från Wuoksens utflöde ur Saima, heter *Suwanto* och war för icke många år sedan nära 4 mil lång samt ganska djup. Suwanto utföll den tiden i Wuoksi genom ett näs, som heter *Kiwiniemi*. Men i öster sträckte sig Suwanto helt nära till Ladogas strand och stängdes från denna stora sjö endast genom en 500 alnar lång och 20 alnar bred sandås wid *Taipale by*.

10

15

Nu war Suwantos utlopp wid *Kiwiniemi* grundt, och deraf hände, att dess watten steg om wårarna ganska högt och skadade böndernes ängar. De hade flera gånger warit betänkte på att gräfwa igenom *Taipale ås*, för att fälla *Suwanto*.

20

År 1818 om våren stod wattnet i *Suwanto* så högt, att det nästan gick upp till åsens brädd, och på andra sidan om åsen stod Ladogas watten nära 7 famnar lägre. Detta tyckte bönderne wara ett godt tillfälle att aftappa någon del af Suwantos öfwerflödiga watten och få sina ängar torra. *Taipale by* män grepo till sina spadar, och det dröjde ej länge, innan de gräft en liten ränna igenom åsen. Suwantos watten började också strax att rinna igenom rännan ned till Ladoga. Bönderne tyckte detta wara nyttigt och nöjsamt, fägnade sig åt den lilla strömfåran och gingo förnöjde hem. Det war qwällen före Georgsdagen.

25

30

Men snart begynte wattnet att skära åt sig en allt bredare ränna uti den lösa sanden. Ju bredare rännan blef, desto mera watten strömmade in och fick fart af den starka sluttningen emot Ladoga. Inom få timmar war der en brusande fors, som blef större med hwar minut och ref med sig stycke efter stycke af sandåsen. Bönderne hörde bruset till byn och undrade hwad det

35

månde wara. Snart märkte de faran, och nu wille de dämna forsen, men det war för sent. Der blef ett förfärande wattenfall. På Suwantos lugna spegel förwandlades snart det första lilla strömdraget till en skummande flod, som i sin wilda framfart ryckte med sig hundraåriga furor, stenar, gyttja och många hus. Ingen blund kom den natten i folkets ögon.

En bonde klef på taket af sin stuga och hann knappt ned, innan stugan bortfördes af strömmen och endast tuppen hördes gala på spillrorna långt ute i Ladoga. En annan bonde wid öfre Suwanto wisste icke af händelsen, när han om morgonen gick ut att gärda sin åker wid sjön. Han wille till frukosten ha sitt gärde färdigt, men hur han gärdade, kom han aldrig till stranden, ty stranden wek undan allt längre bort. Suwanto uttömdes på ett enda dygn, så att endast djupaste gölen blef qwar. Allt det öfriga war förwandladt till en flod, som efterhand blef nära en mil lång och 75 fot bred på den gamla sjöbottnen. Suwantos förra utlopp wid Kiwiniemi torkade ut; många fiskar stadnade qwar i groparna och togos med händerna. De gyttjiga stränderna blefwo förwandlade till bördiga ängar. Stugor byggdes, der wattnet förut war två famnar djupt. På Suwantos förra botten fann man många fordom förlorade saker och äfwen trädstubbar, hwaraf man kunde förstå, att sjön en gång förut warit torr.

Men när Suwanto blifwit så betydligt utfälld, stod den djupaste delen deraf, som ännu fanns qwar, mer än 10 alnar lägre, än Wuoksens yta på andra sidan om Kiwiniemi näs. Wuoksens öfwerflödiga watten gjorde kringliggande trakter sumpiga, och därför beslöt man att åter afleda en del af wattnet igenom Suwanto. Dertill behöfdes endast att genomgräfwä Kiwiniemi näs, som är 375 alnar bredt. Och detta skedde år 1857 med mera klokhet och warsamhet, än Taipale böndernes arbete. Först bortfördes näsets öfwersta jordlager till 6 alnars höjd. Sedan gräfdes en mängd små rännor från Wuoksi till en liten sjö på näset wid namn Kotilampi. Dessa rännor lät man wattnet småningom fördjupa, och den 17 September kl. 12 middagstiden borttogos dammarna. Tretusen åskådare stodo nyfikne på stranden, men deras wäntan blef länge swiken, ty wattnet forsade sakta igenom rännorna. Först under natten blef fallet starkare, nu förde det stora jordstycken med sig, och andra morgonen såg man den stora Wuoksi strömma ut genom Suwanto, i stället för att Suwanto fordom strömmat ut genom Wuoksi. Nu förwandlades hela Suwanto, jemte Taipale ström, till ett nytt utlopp för Wuoksi, och flodens förra två utloppsgrenar blefwo mycket förminskade. Så hafwa människohänder wisat en wäg för naturkrafterna och alldeles förändrat traktens förra utseende.

35. Ladoga.

(Karelen).

Ladoga (Laatokka) är Europas största insjö och mera lik ett haf, än en sjö. Dess längd är $17\frac{1}{2}$ mil, dess bredd $10\frac{1}{2}$ mil, dess yta upptager 292 qwadratmil. Det är en stor, mycket djup, aldeles öppen fjärd, som liknar en aflång fyrkant, gående från nordwest till sydost och bredare på södra sidan, än på den norra. Stränderna göra några breda, men icke djupa bugter, af hvilka de två sydligaste äro de största. Ladogas norra och nordwestra stränder tillhöra Finland; de räknas bland vårt lands skönaste bergstrakter och äro

mera inskurna, med wikar, smala halföar och några få öar. Bilden wisar oss några af dessa med gles småskog bewuxna berg på Ladogas finska kust och längst borta en solbelyst fjärd. De till Ryssland hörande stränderna äro till större delen flacka, sandiga och öppna för stormarna.

Icke mindre än 70 större och mindre wattendrag utströmma i denna stora sjö, och störst bland dem är Wuoksi. Dessa tillströmmande watten utflöda sedan från Ladogas sydwestra bugt genom den breda Nawa till Finska Wiken. Stundom hinner ej Nawa bortföra det öfwerflödande wattnet efter snörika wintrar och regniga somrar: då stiger Ladogas yta en tid och faller sedan en annan tid. Somlige tro sig ha märkt, att sjön stiger i 4 år och faller åter i 4 år, men andre säga, att wattnet stiger eller faller i 7 år rad.

Ladoga är ett skönt haf med klart, sött watten, men mycket stormigt. Emedan det söta wattnet är lättare, än det salta, uppröres det hastigare af windarne, och på denna ofantliga öppna fjärd går ofta en fruktansvärd sjö, isynnerhet när det blåser sydlig wind. Den höga Ladogawågen har ett eget
 5 finskt namn: han kallas k a r e eller m a i n i n k i. Wanligen tillfryser Ladoga wid slutet af Januari, men afkastar sitt istäcke redan i medlet af Februari, när ej wintern warit owanligt sträng. Isen är dock aldrig rätt att lita på, ty derunder gå många strömdrag. Ladoga är också en mycket fiskrik sjö, der stören, laxen och siken plaska i noten och der en egen sjel-art, Ladoga-sjelen
 10 (norppa), bortsnappar fiskarens byte.

När man från Sordawala wid nordwestra kusten af Ladoga styr åt öster, ser man först några täcka öar och branta berg, och derefter utbreder den blanka sjön sin oöfwerskådliga yta. Intet land kan mera ses till höger eller till wenster, men rätt för-ut synes en liten mörk punkt, som småningom wexer och begynner
 15 att glimma i solskenet. Efter en stund ser man förgyllda torn och kupoler resa sig midt i den ensliga sjön, och derefter seglar man in i en djup wik till W a l a m o k l o s t e r. Der bo mer än hundrade ryska munkar af den grekiska trosbekännelsen; ön tillhör dem, och klostret, som är nära niohundra år gammalt, anses wara ett mycket heligt ställe. Dit wallfärda många menniskor från aflägsna trakter och medföra deras gåfwor till klostret, som derigenom blifwit mycket
 20 rikt. Och munkarne tjena Gud efter deras tro och äro gästfria, goda menniskor, hwilka gerna undfagna resande främlingar. Men alla främlingar måste rätta sig efter klostrets stadgar; på Walamo ö får ingen jägare skjuta och ingen ofreda en lefwande warelse. Allt detta, de enslige munkarne, de granna kyrkorna, det
 25 forntida klosterlifwet med dess fastor, messor, processioner och helgonbilder, är ganska sällsamt att se i Finland. Men Walamo är en fridfull och wacker ö, der man tycker sig wara skild från hela den öfriga werlden och känner sitt hjerta lyftadt till Gud wid anblicken af naturens ensliga storhet.

36. Om Finlands klimat.

30 Sydländingar hafwa sagt, att Finland har i nio månader winter och i tre månader ingen sommar. Stundom inträffa sådana kalla år, när detta skämt har sin riktighet. Andra år äro blida, och wanligen kan man räkna, att Finland har sex månaders winter.

I November och December är en ostadig höstwinter; i Januari och Februari
 35 en stadig högwinter. Då är landet betäckt af snö och wattnen af is. Luften är

stundom så kall, att man ej kan med blotta händerna widröra jern. I Mars och April är en ostadig vårwinter: då smälter snön, marken blir bar, och safterna stiga i träden. I Maj börjar våren. Solen blir warm, floder och sjöar afkasta sitt istäcke, gräset gror, träden börja få löf. Ännu blåsa ofta kulna windar, ännu faller stundom smältande snö. Först inpå Juni äro ängarna gröna, och löfträden blomma. Man säger, att det är midsommar, emedan solen då står högst på himmelen och nätterna äro ljusast. Men då är sommarens rätta början, ty den högsta värmen kommer alltid något efter det högsta ljuset. Högsommaren är i Juli, stundom lika het, som i Spanien eller Italien. Då skyndar sig allt att lefwa, waxa och mogna i det långa, nästan beständiga dagsljuset. Augusti månad börjar lika warm, men afkyles småningom genom nätternas tilltagande längd och blir wanligen ostadig. Stundom blåser en swal nordanwind. När han lugnar mot qwällen med klar luft, sjunker värmen i fuktiga trakter, och frost inträffar. September är ännu grön och stundom warm; men då begynner hösten med de mörka nätterna, regnen och stormarna. Luften blir swalare, nattfrosterna tätare, löfwen gulna. I Oktober står löfskogen i brokig färgprakt, tilldess att wextriket domnar i winterdwala och den frusna marken åter betäckes af snö samt watten af is.

Emedan Finland sträcker sig långt i norr och söder, är här en stor skillnad i klimat mellan landets olika delar. Räknan man ett medeltal af alla årstiders värme och köld, finner man i Enontekis Lappmark 2 graders köld, i Uleåborg $\frac{1}{2}$ grad öfwer fryspunkten och i Åbo mer än 4 graders värme. Af samma orsak är här en stor skillnad mellan dagens och nattens största längd på olika orter. Längsta dagen om sommaren och längsta natten om wintern äro i södra Finland $18\frac{1}{2}$ timmar mellan solens uppgång och nedgång, men i Uleåborg 22 timmar. I Enontekis går midsommarsolen under en hel månad aldrig ned, och wid jultiden går solen under en hel månad aldrig upp. Men emedan skymningen är längre om morgon och afton, ju högre man kommer åt norr, ha alla nordliga länder mera ljus än mörker. I norra Finland kan man läsa wid dagsljus hela natten i tre månaders tid. Och winternatten upplyses af starka norrsken, hwarmed Gud welat trösta dessa fattiga nordanbygder i deras långa strid mot mörker och köld.

Nederbörden är olika under olika år. Stundom faller mycken snö om wintern och mycket regn om sommaren, men andra år äro torra. När man jemfört en lång rad af år, finner man, att t. ex. i Helsingfors äro wanligen 93 dagar om året klara, 189 mulna och 83 halfklara. De flesta klara dagarna äro i April, Maj och Juni, de flesta mulna i November och December. Regn eller snö faller 16 dagar i Oktober, November och December, 15 dagar i Januari

och September, 14 dagar i Februari och Augusti, 13 dagar i Juli, 12 dagar i Mars, 11 dagar i Juni, men endast 10 dagar i April och Maj. Detta kommer af windarna och är olika i skilda trakter. Under vintern blåsa mest sydliga och under sommaren mest westliga windar.

5 Hafwet inverkar också på klimatet. Kustlandet är fuktigare och kallare om våren, när isarna afkyla luften, men warmare om hösten, när hafswattnet meddelar åt luften sin jemnare värme. För samma orsak skydda djupa sjöar och rinnande watten det närmaste landet mot frost, men sumpiga trakter äro frostöma.

10 Hårt och kallt är detta land i den höga norden. Naturen är här en sträng moder, som icke bortklemar sina barn med weklighet och öfwerflöd. Hon fordrar af dem ett ihärdigt arbete, mycket tålmod, mycken försakelse. Wilja de icke arbeta och tåla, måste de swälta och dö. Men till ersättning få de en härdad och frisk kropp, ett modigt och ihärdigt sinnelag. Så har Gud också
 15 gifwit detta landet ett mildare luftstreck, än de flesta andra länder, som äro belägna lika högt i norden. Ingenstädes, utom i Norige och Sverige, finnas skogar, åkerbruk och ordnade samhällen så nära nordpolen, som i Finland. Detta kommer till en del af hafwen och sjöarna, men förnämligast deraf, att
 20 landet sluttar mot söder och skyddas af fjällen mot norr. Utanför Noriges kuster går dessutom en warmare ström genom werldshafwet och meddelar sin värme åt närliggande trakter.

37. PÅ BLANK IS.

Du frusna vintervåg,
 Du sköna, klara spegelglas,
 Som nyss med flyktig håg
 Har glittrat uti stormens ras,
 5 Ett barn af söderns blida kust
 Kan ej din konst, vet ej din lust,
 Du nära,
 Du kära,
 Du skära, blanka silfverfjärd,
 10 Som blinkar
 Och vinkar
 Oss ut till vinterns verld!

Hvad mer, om blommors slägt
 Har dött i snön uppå din strand
 Och hvit är skogens drägt 15
 Och drifvan täcker stad och land!
 Det friska mod, det unga skämt
 Ha på din is sitt möte stämt.
 Vi bygga
 Så trygga 20
 Vår brygga vid din blåa rand
 Och segla
 Och spegla
 Varmt hjerta, frusen hand.

Med foten klädd i stål 25
 Och eld i blick och ros på kind,
 Vi fly mot fjerran mål
 Med farten af den snabba vind –
 Och vända från vår bana sen
 Till vännens famn och brasans sken, 30
 Att blida
 Förbida
 Den vida nordens vackra vår.
 Då ljusna
 De frusna, 35
 De fångna böljors spår.

38. Sommarnattens klarhet.

Ljus är Guds klädnad.

Ps. 104: 2.

Målare hafwa försökt att på taflor afbilda de skönaste dagar. De hafwa målat
 solen och månen i alla ställningar på himmelen, men ingen har ännu kunnat 5
 återgifwa en bild af sommarnattens underbara klarhet i norden.

Solens och månens ljus sprider sig från en punkt öfwer alla föremål, som
 ligga i dager, medan andra föremål ligga i skugga. Men i sommarnattens
 klarhet lyser hela himmelen, isynnerhet uti norr, och sjelfwa luften tyckes 10
 glänsa af ett mildt, behagligt sken. När himlen i norr är mulen, ser man ingen

skugga, emedan ljuset kommer från alla håll och tyckes utgå från föremålen
 sjelfwa. Sedan solen gått ned till sin korta hwila, antager hela naturen en
 egen drömmande stämning. Dagens gifwarinna är borta, de flesta fåglar ha
 tystnat, menniskor och djur söka hwila, wexterna wänta natten, och natten
 5 kommer icke. I stället sprider sig ett matt, glänsande sken öfwer stränder,
 fjärdar och skogar. Det är ej solsken, ej månsken, ej stjernljus, ej skymning;
 det är nattens egen tysta, förklarade glans, mild och högtidlig, såsom en ewig
 glädje i jordens förgängliga wår.

Jag söker en jemförelse med andra taflor i lifwet och finner intet, som kan
 10 förliknas wid denna nattens förklaring, om icke aftonskimret på fönsterna af
 ett öfwergifwet hus, der kära wänner fordom bott, eller glansen af ett älskande
 öga, som ser på oss med tårar af outsägelig kärlek.

I en sådan natt-tafla är ingenting, som förwånar. Ögat bländas icke, hjertat
 slår lugnt; man tycker att allt är som förr, och likwäl är allting annorlunda.
 15 Hela naturen strålar; allt är så mjukt, så klart och så stilla begrundande.
 Gräset liknar det finaste sammet; alla löf tyckas wara genomskinliga; de hwar-
 dagligaste föremål, såsom en gärdesgård, en lada, en betande häst, tyckas
 omgjutna af en egen, förunderlig fägring. Går jag i skogen, tycker jag, att den
 hårda furan är omlindad med bomull. Ror jag på sjön, tycker jag, att stränderna
 20 aldrig warit så intagande wackra. Dertill kommer stillheten öfwerallt, som
 endast afbrytes af talltrastens melodiska sång, och den känsla af enslighet,
 som åtföljer natten. Allt detta likasom flyter in i åskådarens själ. Han känner
 inom sig det hemlighetsfulla sambandet mellan naturen och alla lefwande
 wäsen. Det är som om nattens klarhet skulle öfwerflyttas till menniskans öga.

Fågeln wet sin tid: han sofwer det minsta möjliga. En timma eller par
 25 gömmer han sitt hufwud under wingen, och sedan börjar han åter qwittra.
 Landtfolket wet det också: mången sofwer om wintern tio eller tolf timmar i
 dygnet, men om sommaren tre eller fyra. Endast bland herrefolk finner man
 dem, som wända naturens ordning upp och ned. Långa winternätter kunna
 30 de genomwaka wid skenet af lampor och ljus, men sommaren klara nätter
 sofwa de bort bakom fällda gardiner. Och det är dock skada, att så gå miste
 om det skönaste i naturen.

39. SVANEN.

Från molnens purpurstänkta rand
 Sjönk swanen lugn och säll

Och satte sig vid elfvens strand
Och sjöng en juniqväll.

Om nordens skönhet var hans sång, 5
Hur glad dess himmel är,
Hur dagen glömmes, natten lång,
Att gå till hvila der.

Hur skuggan der är djup och rik
Inunder björk och al, 10
Hur guldbestrålad hvarje vik
Och hvarje bölja sval.

Hur ljuft, oändligt ljuft det är
Att äga der en vän;
Hur troheten är hemfödd der 15
Och längtar dit igen.

Så ljud från våg till våg hans röst,
Hans enkla lofsång då,
Och snart han smög mot makans bröst
Och tycktes qväda så: 20

Hvad mer, om än din lefnads dröm
Ej sekler tälja får!
Du älskat har på nordens ström
Och sjungit i dess vår.

Runeberg.

25

40. Om att förutsäga wäderlek.

Skulle någon lyckas att alltid på förhand uträkna wäderleken, wore detta en stor tjänst för jordbrukaren, fiskaren, sjömannen och många andra. Men förgäfwes hafwa lärde män och naturforskare bemödat sig att aflocka naturen denna hemlighet och utgrunda säkra regler för blifwande wäderskiften. 5
Ty dessa bero af många omständigheter, förnämligast uti luftkretsen,

solen, månen, jorden, hafwet och sjöarna. Öfwer jordytan gå elektriska och magnetiska strömmar, som ofta förändras och stå i närmaste samband med värme och köld. Men luften utwidgas af värme och tätnar af köld: deraf uppstå luftströmmar (windar), som från långt aflägsna trakter medföra
 5 nederbörd eller torka. Ofta beror wäderleken af jordytans beskaffenhet i en wiss trakt, eller af hafwets och sjöarnas utdunstning, eller af fläckar i solen. Några tillskrifwa månens skiften en stor inwerken på wäderleken, medan andra förneka det. Och allt detta gör de flesta wäderspådningar osäkra. Man hör ofta sägas, att almanackan ljuger. Men almanackan upptecknar endast
 10 den wäderlek, som warit nitton år förut i Helsingfors, emedan månskiftena efter nitton år inträffa på samma tider. En sådan uträkning kan ofta slå fel, och wäderleken kan wara mycket olika i olika delar af landet.

Emellertid hör man gammalt folk omtala sådana märken, som ofta slå in, och det är alltid nyttigt, att gifwa akt på naturen. Ty om man också ej kan
 15 med säkerhet förutspå wäderleken en längre tid framåt, så kan man ofta weta den en kort tid förut. En sådan kunskap får man genom att lägga märke till wissa förebådande tecken.

Hafswattnet är ett sådant tecken. När det länge står lågt, betyder det torka; när det länge står högt, betyder det regn. Faller det regelbundet om
 20 morgonen och stiger om qvällen, bebådar det wackert wäder. Stiger det hastigt, inträffar ett öfvergående regn. Wisa sig bläddror på wattnet, har man att wänta långwarig nederbörd.

När sjöar och floder stå låga om sommaren, är man icke säker för frost, men står wattnet högt, börja alla molntappar regna. Som regnmärken anses: om
 25 jorden hastigt upptorkar efter regn; om solen skiner het mellan regnskurar; om ingen dagg faller på morgonen; om dimman icke slår ned; om swalorna flyga lågt; om tuppen galar på eftermiddagen, eller om hundar och kattor äta gräs.

Ordspråket säger: aftonrodnad wacker natt, morgonrodnad slaskig hatt. När solen går skär upp i moln, är regn att förwänta, men mulen morgon gör
 30 ofta klar dag. Stadnar aftonrodnaden qwar efter solens nedgång, blir wädret wackert; förswinner han snart i moln, blir wädret fult. Går solen gul ned, bådar hon värme; är hon röd utan strålar, bådar hon torka; flammar hon, blir det regn. Äro solen eller månen wid nedgången blodröda, betyder det wanligen storm. Är nymånen hwass i hornen, wäntar man köld. Af 4:de, 5:te och 6:te
 35 dagen efter nymåne tro sig många kunna förutspå månskiftets wäderlek.

Molnens färg och beskaffenhet äro ofta pålitliga wädermärken; men då böra de helst ses i spegel. Lätta, höga och hwita moln bebåda wackert wäder; samla de sig midtpå himmelen, blir det regn. Tjocka molnwäggar, som upp-

komma, men åter förswinna, båda regn på tredje dagen; likaså, om glesa moln uppstiga från sydost. Glesa, flygande molnstrimmor beteckna alltid blåst eller storm, och oftast ser man af dem windens riktning. Ljusa moln, som uppstiga från norr, båda snö eller hagel. Blek himmel, skiftande i violett eller grönt, bebådar alltid kyla, men gul himmel lofwärme. 5

En klarhet i molnen wid himlaranden bebådar windens blifwande riktning, och långwarigt regn slutar sällan, innan det klarnar i wester. Wädersolar, eller förtoningar, när aflägsna föremål synas nära, bebåda förändring i wäderleken; likaså talrika stjernfall. Norrskan bebådar köld. Wid 12 graders köld börjar snön knarra under foten, wid 22 grader får han ett klingande ljud, som af stål. Af snöns utseende kan man något nära beräkna köldgraden. 10

Alla weta också, att wäderleken beror af windarna. I Finland medföra ostliga windar wanligen regn eller snö, sydliga windar värme, westliga windar klar luft och nordliga windar kyla.

Man har försökt att af åtskilliga märken sluta till årstidernas beskaffenhet, men dessa märken äro mindre säkra och böra noggrannt jemföras med hwarandra. Stadig sommar och stadig winter inträffa wanligen blott wid östanwäder; börja de med annan wind, blifwa de ostadiga. Fälla träden sina löf på bar mark om hösten, blir wåren warm och kort, men ju mera snö faller på qwarsittande löf, desto längre och kallare blir nästa wår. När barrträden andra gången fällt sina barr, anser man wårsädet böra säs 10 weckor derefter. Är det torr tid wid kjäl-lossningen, eller leka grodorna då i djupt watten, blir sommaren torr; i annat fall regnig. Sådan wäderleken är den 1 April, sådan tros han blifwa derefter. Sådan wintern är, med mer eller mindre nederbörd, sådan anses äfwen den följande sommaren blifwa. Bygga getingarne sina bon under bar himmel, blir hösten torr; bygga de under tak, eller i träd, blir hösten wåt. Wid Michaeli tid säges man af wintergatan kunna förutsäga winterns beskaffenhet. Är hon klar, blir wintern kall; är hon dunkel, blir wintern blid, och hennes östra ände anses utmärka winterns början samt sedan i fortsättning. 15 20 25

Sådana wädermärken finnas otaligt många. Det är godt, att med egen erfarenhet försöka hwartill de duga. 30

41. Granitbrottet i Pytterlaks.

Bergen i Finland äro likasom skapade för ett stadigt, allwarsamt folk. De sträfwä icke högt mot himmelen; de stupa sällan i bråda branter; de breda sig hellre ut i hållar och gifwa en fast grund att bygga på. 35

Här i landet bestå de flesta berg af det, som man i dagligt tal kallar gråsten. Men gråsten är en blandning af tre olika stenarter: fältspat, quartz och glimmer. Fältspat igenkännes deraf, att han brytes i släta ytor, quartz är ojemn i brottet, och glimmer kan söndersmulas till fina fjäll.

5 Är der mera fältspat och quartz, än glimmer, kallas stenen granit. Är der mest glimmer, kallas han gneis, och kan han klyfwas i skifwor, kallas han glimmerskiffer. Dessa stenarter äro de allmännaste i Finland och träffas af olika färger: stundom hwitgrå, stundom swartgrå och stundom rödaktiga.

Graniten är hårdare, än de flesta andra stenarter, och kan få en mycket wacker glans, när han slipas. Han begagnas till många ändamål: till grundwalar, hägnader, grafwårdar och stundom äfwen till byggnader. Flera gamla kyrkor, flera magasiner och ladugårdar äro uppförda af stora granitblock. Ty här finnes graniten i öfwerflöd, men i Ryssland är han så sällsynt, att gatstenar införas dit med skepp, likasom andra handelswaror.

15 Wid södra kusten, några mil wester om Wiborg, inskjuter en liten hafswik, som kallas Wironlahti, Estwiken, och här är en by wid namn Pytterlaks (Pyterlahti). När Rysslands kejsare Peter den store byggde sin nya hufwudstad Petersburg, behöfde han mycket sten, och sten fanns icke der i närheten. Den tiden hade Ryssarne nyss eröfrat Wiborgs län, och då fann kejsaren

20 beqwämast att låta bryta granit wid finska kusten. På detta sätt uppstod granitbrottet wid Pytterlaks. I mer än 150 år har man nu släpat ofanteliga stenmassor härifrån till Petersburg, och ändock har man endast lösbrutit en ringa del af de kringliggande bergen. Så stenrikt är dock det fattiga Finland.

Pytterlaks granit är grofkornig och består mest af mörk, köttrod fältspat, en mindre del grå quartz och något litet brun glimmer. De wäldiga stenblock, som här sprängas eller utkilas, inlastas derefter på fartyg och föras till Petersburg, der de användas till kyrkor, kanaler, bryggor och annat mer. Petersburgs största kyrka, Isakskyrkan, uppbäres på tre sidor af dubbla rader

25 55 fot höga granitpelare från Pytterlaks. Men störst, praktfullast och ryktbarast af alla här utkilade stenblock är den stenpelare, som år 1831 upprestes utanför winterpalatset i Petersburg till minne af kejsar Alexander I. Denna pelare är 52 alnar hög och $3\frac{1}{2}$ aln tjock; dess fot är nära 11 alnar i fyrkant. I 18 månader arbetade 275 man på pelarens uthuggning, och en dyr brygga måste

30 enkom byggas, för att transportera honom ombord på fartyget. När han war uppställd, hade han kostat mer än 600000 mark i vårt mynt.

År 1847 hände sig, att ett fartyg, lastadt med stenblock, förliste wid inloppet till wiken. Alltsedan höjer sig der en ny klippa öfwer wattenytan. Det är det till Petersburg ämnade stenblocket, som ej kunnat upptagas.

42. Ruskiala marmorbrott.

Det är mycket nöjsamt att lära sig känna alla stenarter och deras sammansättning. Mången trampar dem likgiltigt under fötterna och wet icke huru rik och mångfaldig Guds skapelse är också i den hårda stenen. Mången wet icke heller när han af okunnighet trampar på en ädelsten, en safir eller en smaragd, som man stundom finner i Finland och som endast behöfwa rengöras och slipas, för att få ett högt värde. Det finnes så många olika stenarter i vårt land, att man derom kan skrifwa långa böcker, och nästan hwarje år upptäckes någon ny stenart, som man ej känt förut. Om allt detta får man läsa i stenläran, eller mineralogin.

Bland nyttiga stenarter är vår wanliga kalksten en af de allmännaste och förekommer ymnigt wid södra kusten. Mera sällsynt är i Finland den dyrbara kalksten, som kallas m a r m o r och begagnas till allehanda konstverk. I Ruskiala socken wid Ladogas norra strand är landets enda större marmorbrott. Ruskiala marmor förekommer i olika färger: den wanligaste är gråblå med hwita, blåaktiga eller mörkgrå ådror. På några ställen är han grön; men han träffas äfwen rent hwit eller rent swart. Han finnes spridd i hela trakten, medan hufwudmassan lyftar sig i en enstaka bergsrygg, som är nära en fjerdedels mil lång och på några ställen höjer sig ända till 150 fot öfwer den nedanför flytande lilla ån. Sedan marmorblocken blifwit huggna i sina fyrkantiga former, föras de till marmorsågen, som träget, men mycket långsamt, sågar, eller rättare utfilar blocken, med tillhjälp af sand, i tunnare stycken. Dessa föras sedan till Petersburg och användas till kostsamma och präktiga byggnader, såsom Isakskyrkan, winterpalatset och de kejsarliga lustslotten. Ruskiala marmor upptäcktes år 1765 af pastorn i Sordawala Samuel Alopæus, och första brytningen begynte år 1768. Alltsedan har marmorn brutits ur bergen, stundom med stor kostnad och mycket arbete.

Hwit marmor har blifwit funnen nära Åbo och inwid Torneå; swart marmor wid Björneborgs hamn och i Kittilä Lappmark; brokig marmor på flera andra orter. Ännu har man icke funnit det löna kostnaden att der utbryta marmorn, men sannolikt skall man upptäcka andra ställen, der det lönar sig bättre.

43. Finlands jern.

Det är ganska förwånande, att ett sådant bergland som Finland icke är rikt på metaller. Men detta kunna wi ännu icke weta, ty många berg ha ej blifwit

undersökta, och andra äro swårt tillgängliga, innan landet får bättre vägar. Man har funnit något litet guld och silfwer, koppar och tenn, bly och zink. Ymnigare finnes det nyttiga jernet. Jernmalm brytes på flera orter ur bergen, men det mesta jernet upptages i östra Finland ur sjöar och kärr. Huru skola
 5 wi förklara, att en metall, som i sitt rena tillstånd icke kan upplösas i watten, ändock ligger i stora massor på kärrens och sjöarnas botten?

Jernet är så utbredt på jorden, att två hundradedelar af jordens yta bestå af denna metall. Det finnes icke blott i bergen, utan äfwen i sand och grus, i lera och mångahanda andra jordarter så allmänt, att hwar man än går, ser
 10 man på stenarna, i jorden eller i wattnet den röda eller rostgula färgen, som utmärker jernets derwaro.

Men detta jern är icke ren metall, utan har i sig upptagit syre och kol ur luften. Häraf uppstå särskilda föreningar, hwilka kunna upplösas i watten, som innehåller kolsyra. Det sålunda förwandlade jernet upplöses och bortspolas ur jorden eller från bergens ytor af regn och källwatten samt rinner
 15 med wattnet ned i sjöar och kärr. Men under luftens inwerkan bortdunstar wattnets kolsyra, och då afsätter sig jernet, blandadt med en annan del kol och syre, merändels som en brun rost, eller jernockra, på bottnen. Sådan rost ser man på bottnen af alla källor, som innehålla jernhaltigt watten, och i wattenpölar eller grunda sjöar flyter den ofta som en tunn, brun hinna på ytan.

På detta sätt utfällas under årens lopp en mängd jernrost, ockra och andra jernets föreningar på bottnen af sjöar och kärr. Uttappas en sådan sjö, kan man der gå långa sträckor likasom på ett golf af brunt jern. Det ligger stundom i klumpar, stundom i åsar, stundom i flata lager, men wanligen mycket orent.
 25 När det borttages, afsätter sig småningom ny jernrost ur wattnet på bottnen, så att efter 30 eller 40 år, stundom mer eller mindre, finner man åter ett lager af jern på samma botten. Att jernet ej efterhand alldeles uppfyller de grunda sjöarna, kommer deraf, att malmen såsom ett lock tillstoppar de jernhaltiga källorna uti sjöns botten och hindrar tillförseln af nytt jern underifrån.

Den orena sjömalmen eller myrmalmen smältes och renas i hyttor och masugnar. Fordom tillwerkades på detta sätt det mesta jernet i Finland af bönderne sjelfwe, och man finner ännu wid sjöstränder och kärrtrakter sådana små hyttor, eller smältugnar, med deras slagghögar wid sidan. Men numera användas större ugnar och större kostnader, för att smälta
 30 jernet ur malmerna. Man får det nu också bättre och renare, genom att wid smältningen använda warm luft, eller bläster. Jernbruken i Finland hemta numera sin mesta malm ur sjöarna. Derefter smältes och renas malmen i masugnarna, föres sedan till stångjernssmedjorna, hamras till tackor och

walsas till stänger. Alla elementer: eld, luft, watten och bergens malm tjena här, på Guds befallning, menniskan. Såsom det är skrifwet (Ps. 104: 4): Han gör wädren till sina englar och eldslågor till sina tjenare.

44. Lapplands guld.

Wid samma tid, när så många menniskor begåfwö sig till Kalifornien och Australien, för att söka guld i aflägsna werldsdelar, begynte man äfwen i det fattiga Finland få höra rykten om guld i Lappland. Det hade länge warit en sägen, att en Lappgubbe funnit ett stort stycke guld, men icke welat omtala stället. År 1837 hittades wid stranden af Kemi elf stenar, i hwilka fanns gediget (rent) guld. Detta gaf Finlands styrelse anledning att utsända kunnige män, för att undersöka bergstrakterna i den höga norden och på detta sätt utröna hwad man borde tro om folkets berättelser.

I mer än tjugu år sökte man guldet förgäfwes. Det fanns wisserligen i många af Lapplands strömmar och bäckar, men det fanns i de allra minsta och tunnaste fjäll, så att när man urwaskat sanden en hel dag, kunde man finna ett guldfjäll, som knappt kunde ses med blotta ögonen. Då fick man höra, år 1868, att Norrmännen funnit guld wid stränderne af gränsfloden Tana i Lappmarken. Finska regeringen utsände ånyo kunnige män, och de funno mera guld. I Uleåborg woro två sjömän, Erwast och Lepistö, som förut sökt guld i Kalifornien. Desse togo sin rensel på ryggen och begåfwö sig om sommaren 1869 ensame ut i Lapplands ödemarker. Der begynte de waska sanden i floder och bäckar, och när de återwände om hösten, hade de funnit guldsand till ett wärde af 6000 mark i penningar. Nu utbredde sig ryktet om Lapplands skatter; många beredde sig att söka en hastig rikedom. En förordning utkom, att ingen skulle få söka guld utan regeringens tillstånd och att en wiss andel af winsten skulle tillfalla finska kronan.

Om sommaren 1870 woro redan många guldsökare församlade wid stränderna af Iwalojoki, der de båda sjömännen funnit det mesta guldet. Mycket löst folk ditströmmade, i hopp att få skära guld med tålgknifwar. Men de fleste bedrogo sig och wände tomhände tillbaka, sedan de slitit mycket ondt. Derför hade också de förständigare förenat sig i bolag, som delade arbetet och winsten. Några bland dessa bolag funno så mycket, att resa och arbete woro wäl betalda; andra funno mindre. År 1870 utwaskades inalles 44 skålpund guld till ett wärde af 60000 finska mark. År 1871 wisste man ställa arbetet klokare, och då utwaskades 129 skålpund, som inbragte 175000 mark

i penningewärde. Sedan har man alla somrar funnit guld wid Iwalojoki, men det är owisst huru arbetet framdeles lönar sig.

Hastig rikedom har sällan bestånd, och mången som öfwer gifwit sitt säkra yrke, för att löpa efter det osäkra guldet, har sedan fått wända fattig
5 och sjuklig tillbaka. Den, som will gifwa sig ut i ödemarkerna, måste hafwa helse, mod, ihärdighet och bereda sig på ett tungt arbete. Endast kronans tjenstemän hafwa ordentliga hus wid Iwalojoki i en liten koloni, som kallas Kultala. Guldsökarne måste för det mesta bo i fuktiga tält. Alla måste bana sig wäg öfwer kärr, sjöar, berg och floder, der ingen wäg, ingen bro, ingen
10 gård finnes och der man måste långa sträckor wandra till fots eller staka sig uppför forsarna. Det är också lång wäg till alla slags lifsmedel, utom fisk och fågel, hwarpå Lappland är rikt om sommaren. Wandraren plågas af mygg och solhetta om dagen, frost om nätterna. Han måste sköta sig sjelf, som wildarne göra, och stundom söka sitt skydd i bergskulor, snödrifwor eller
15 på öppna fältet.

Men nära Iwalojokis mynning wid Enare sjö finnas de trefna finska nybyggen, som Castrén beskrefwit, med åkrar och ängar, hästar och kor. Dessa hafwa det bättre och lyckligare, än mången guldsökare. Der kan man se hwar i Finlands rätta rikedom består, nemligen i det ödmjuka, tåliga, ihärdiga
20 arbetet på jordbruk och andra nyttiga näringar. Medan guldsökaren under många faror letar sin owissa lycka, lägger sig nybyggaren hwarje afton lugn till sin hwila, och Guds wälsignelse hägnar hans torftiga bo.

Fattigdom och rikedom gif mig icke, men låt mig min beskärda del af spis få. Sal. Ordspr. 30: 8.

25 45. Om wexternas utbredning.

I Naturens Bok ha wi läst om wexterna. Det är en fröjd och en lärdom, att se hela skapelsen prisa Gud. Men här skola wi endast tala om wexternas utbredning i vårt land med dess hårda klimat.

Det är ganska underbart, att se den lefwande naturen strida mot polens
30 köld. Den, som reser i Finland från söder till norr, ser wextlifwet småningom mattas och dö. Och twärtom den, som reser från norr till söder, ser wextlifwet småningom tilltaga i mångfald och styrka. Wi skola föreställa oss, att wi resa från norr till söder.

I den yttersta finska norden, wid Tanas stränder och norrom Enare sjö,
35 är naturen likasom morgonsömnig och aftontrött. Allt wexande börjar sent,

mognar hastigt och wissnar tidigt. Inom få dagar, i början af Juli, är allt grönt; inom få dagar, i slutet af Augusti, är allt åter gult. Deremellan skyndar sig allt att på den korta tiden hinna lefwa och wexa natt och dag. R e n m o s s a n och andra wexter aflägre ordning betäcka ymnigt fjällens sluttningar. G r ä s e n och några få blommor betäcka flodstränderna med en liflig grönska. För öfrigt lyckas naturen endast med stor ansträngning frambringa några krymplingar af de högre wexterna. D w e r g b j ö r k e n och e n e n gå högst mot norden, men huka sig nästan krypande ned mot marken. W i d e hänger öfwer strandbräddarna, och mellan tufworna framtittar den hwita h j o r t r o n b l o m m a n, som endast i warma somrar ser sina bär mogna.

Några mil längre åt söder begynner man att på solsidan af fjällen se en twinande t a l l, likasom ängslig att hafwa förwillat sig ända hit. Småningom finner man i dalar, som skyddas mot nordanwinden, äfwen den första a l e n, den första h ä g g e n, a s p e n och s ä l g e n, alla småwuxna och bekymrade om sin utkomst. Söderom Utsjoki börjar granen att krypa längs marken med qwis- tar utan stam. R ö n n e n wisar sig. På torra, soliga backar finner man de första l i n g o n e n, de första blåbä r e n, jemte o d o n och t r a n b ä r. Wexterna tyckas ännu framträda likasom blott på försök och under många bekymmer.

Wid norra stranden af Enare sjö har wextriket fått något mera stadga. Här börja de första, ännu nödwuxna skogarna. Björken reser sig; krypgranen får stam; tallen blir tjockare, fastän han ännu är lågwext. Wid Utsjoki prestgård har man planterat potates och rofwor, men ännu synes intet tecken till åkerbruk. Detta begynner först wid Iwalojokis mynning på södra stranden af Enare sjö. Der är den första k o r n å k e r n, som gläder ögat, ehuru han oftare gifwer misswext, än skörd.

När man sedan, under färden söderut, öfwerstigat Maanselkäs fjällrygg, som här kallas Suolaselkä, ser man wextriket winna betydligt i styrka och mångfald. I Kemidalen begynna de stora skogarna resa sig till sin fulla höjd. Här wexa redan alla det norra Finlands trädslag. Wid sidan af det allmänt odlade kornet ser man nu stundom r å g och h a f r e. H a l l o n och s m u l t r o n wexa på solsidan af torra backar. Här plockar man äfwen de första å k e r b ä r e n, ehuru deras rätta hemland börjar wid polcirkeln och sträcker sig ungefär till samma polhöjd som Wasa, hwarefter de börja aftaga och wexa blott sparsamt i södra Finland.

Något längre söderut upphöra de för Lappland egendomliga mossorna och blomsterna; men andra försköna i deras ställe tufwor och ängar. Man börjar anträffa n y p o n och w i l d a w i n b ä r. Af de sydligare trädslagen går p i l e n högst emot norden, men förfryser ofta i kalla vårar. L i n d e n wexer

nångång wild i sydligaste Österbotten, likasom hasseln, lönnen och almen i Tawastland. Men eken, asken och hagtornet wexa endast wid sydkusten och på Åland. De kunna planteras ända till norra gränsen af Wasa län och wexa en tid, men förfrysa lätt.

5 Frukträden trifwas endast i de södra kustdalarna, men planteras stundom för nöje äfwen längre i norr. Äpplen, plockmon, körsbär och krikon blifwa stundom mycket goda i södra Finland. I Uleåborg bär äppleträdets blommor, men aldrig frukt. Krusbär och ädlare winbär äro ännu goda i Wasa län, men förlora sin sötma längre norrut. Många matnyttiga
10 kryddgårdswexter samt sköna utländska blomster planteras öfwerallt i landet. Likaså rotfrukterna, såsom potäter, rofwor, kålrötter och flera andra. Tobakspiantan odlas nästan öfwerallt i små, wälgödda täppor, som skyddas mot nordanwinden. Men sådana ömtåliga utländska wexter, som windrufwan, kaffebusken, thébusken, sockerröret, fikonträdet m. fl. kunna
15 endast med mycken omsorg fås att wexa i kostsamma drifhus (orangerier).

Man märker en tydlig skilnad i wextriket mellan kustnejderna och det inre landet. Nästan alla wårar ser man gräset grönska och björkarna knoppas i nejden af Tawastehus, medan den sydligare nejden kring Helsingfors ännu är gul och naken. Deremot stå löfträden wid Helsingfors ännu gröna om
20 hösten, medan löfskogarna kring Tawastehus redan skifta i höstens brokiga färgprakt. Wi weta ju, att hafwet om wåren afkyler och om hösten uppvärmer luften.

Wexterna wisa äfwen en skilnad i klimatet mellan det kallare östra och det warmare westra Finland i trakter, som äro belägna under samma polhöjd,
25 d. w. s. lika långt norrut. Detta härrör deraf, att werldshafwets jemna värme inwerkar på luften i alla länder åt wester, medan de östra trakterna hafwa känning af det stora norra fastlandets ojemnare luft.

46. Skogen.

Hwar man än reser i Finland, ser man wid horisonten sjö, berg eller skog.
30 Landskapet är en tafla, skogen är dess ram, och bakom trädens toppar börjar himmelen. Der man ej ser skogens mörka, mjuka wåglinie i fjerran, tycker man sig icke hafwa någon riktig gräns mellan himmel och jord.

Står man nära skogen, eller går man in i honom, märker man snart, att han ej öfwerallt är lika. Stundom wexer han så tät, att der är en djup skugga på
35 ljusa sommardagen, och stundom så gles, att solen belyser den minsta tufwa.

Stundom reser han sig stolt i höga stammar mot skyn; en annan gång är han kortwext och oansenlig. Sällan är skogen rödjad; oftast är han uppfylld af kullfallna, halfmurkna stammar, dem stormen nedslagit, och mellan dem finnas täta snår, mossiga stenar, kärr eller små träsk, der regnwattnet samlat sig.

Alla våra skogar bestå för det mesta af tall, gran och björk. Tallen, granen och enrisbusken wexa gerna i stort sällskap och kallas då b a r r s k o g. Sådan skog trifwes på torr och hård sandjord, eller stenig mark. Han är wildmarkens kraftige son; i hans täta skugga trifwas få örter och buskar; träden näras af deras egna, affallna, förmultnande barr. Stundom händer, att tall eller gran wexer tät på en hård mark: då blifwa stammarna höga och smala som flaggstänger; de swaga förwissna, de starka stå qwar. En annan gång wexer tallen gles på mon: då reser han sig till höga masteträd med gulare bark och en lummig krona i toppen, medan stammen derunder är qwistfri. En sådan stolt tall kallas f u r a och är det mäktigaste alster af wextriket i norden.

L ö f s k o g e n består för det mesta af björkar, bland hwilka man stundom träffar en rönn, en asp, en hägg, en sälg, en widebuske, en al, eller i södra Finland någon gång ek, lönn, lind, alm, ask. Alla dessa träd älska mera en fuktig och lös jordmån. Eken, alen och aspen, likasom björken, wexa stundom i lunder eller dungar, många tillsammans; de öfriga wexa spridda. Med löfskogen trifwas alla örter, buskar och gräs, hwaraf djuren hafwa sin föda. Detta gör, att de trakter, som bära löfskog, äro gynnsama för boskapsskötsel och åkerbruk, men barrskogen har högre värde för timmer.

Finlands skog är en mycket dyrbar egendom, ja, så dyrbar, att detta land skulle utan skog wara oobeoligt för menniskor. Skog behöfwes till bränsle, till byggnader, till gården, broar, fartyg, åkdon, redskap och många andra ousbärliga ting. Skogen skyddar landet för kalla windar och hastiga ombyten af värme och köld. Skogen drager fuktighet åt sig från luften och skyddar för torka. Det regnar jemnare i en skogstrakt; snön smälter ej så hastigt om våren. För dessa sina egenskaper är skogen likasom landets pels. Ett land i den höga norden behöfwer ett godt winterplagg, men kläder det pelsen af sig, får det skylla sig sjelf, om det fryser ihjäl.

Detta skulle man ihågkomma mer, än man gör. Intet land behöfwer så mycken skog, som Finland, och intet folk behandlar skogen så illa, som finska folket. Än kommer swedjebrukaren och fäller skogen, för att i några år få en god skörd och ett magert bete. Än kommer bondqwinnan med sina barn, för att samla löf åt fåren: hon stympar wårdslöst det unga trädet, eller hugger omkull det, för att lättare komma åt löfwen. Sedan komma wedhuggaren, tjärbrännaren, kolaren, stockhuggaren; de hugga ned allt, som duger, utan

att ens qwarlemna ett fröträd. Ingen bryr sig om att kreaturen afbeta den unga löfskogen, eller att millioner unga träd åtgå till gärdesgårdarna. Årligen härja äfwen skogseldarne wida sträckor, och i stället för den nedbrunna barrskogen uppwxer en gles löfskog. Men på stenbunden mark wxer ofta
5 ingenting mer.

På detta sätt wanwårdas och förminskas Finlands dyrbara skogar. Winningslystnaden förleder mången att sälja eller nedhugga hela sin skog, i stället för att årligen hugga det mogna wirket och draga en waraktig nytta af skogen. Hans barn efter honom få ett fattigt, förhärjadt land. Nu redan ligga
10 ofantliga landsträckor öde och skogslösa. Jordbrukaren klagar, att den kalla wårwinden förderfwar hans gröda eller att åkern skadas af torka och wårflöden, men tänker icke derpå, att han mången gång sjelf är skulden dertill.

Fordom, när hela landet war bewuxet med täta skogar, war det nödwändigt att afrödja marken, för att få plats för odlingen. Från den tiden har
15 vårt folk ärft den olyckliga föreställningen, att skogen är något ondt och att wexande träd icke är egendom. Snart skall nöden blifwa en bättre lärmästare. Der menniskan har föraktat Guds plantering, der måste hon sist med osägelig möda sjelf så skog.

I några församlingar brukas, att skriftskoleungdomen planterar unga
20 träd såsom minne. Detta är en wacker sed, som borde blifwa allmän i landet. För ett sådant träd har man wänskap; det beder för sina likar, det är en bön för fäderneslandet.

47. Skogselden.

Högsommaren är klar och warm. Det har länge warit beständigt solsken, intet
25 regn, knappt ett moln på den blå himmelen. Luften är lugn och omtöcknad af solrök, marken är likasom bränd af torkan. Gräset har gulnat, kornåkrarna twina, bäckarna äro uttorkade, boskapen törstar och finner i skogen endast en gyttjig pöl, hwimlande af insekter.

En rad af bönder med deras lass tågar långsamt på landswägen. Det är
30 middag, de besluta att rasta, frånspänna sina hästar och låta dem beta. Sjelfwa lägga de sig wid wäggkanten och upptända en eld, för att koka potäter. De äta, sofwa en timma och fortsätta derefter färden, sedan de wårdslöst makat eldens bränder åt sidan. Det finnes intet watten i diket att släcka glöden, och äfwen om det funnits, skulle de wägfärande knappt hafwa gjort sig beswär
35 att ösa det öfwer bränderna.

En stund är allt stilla. Då kommer en lätt windfläkt och blåser i den half-slocknade glöden. Den glimmar upp, en liten låge fladdrar och antänder det torra gräset wid wägganten. Lågen utbreder sig med winden och finner torr mossa wid randen af skogen. Der är en höjd. Lågen går uppåt skogsbacken, såsom en slingrande smal eldstunga i spetsen för en bredare kil af brinnande 5 mossa.

Nu synes en resandes kärra på wägen. En student åker förbi i sakta traf. Han blir warse elden i skogsbacken, stiger af och försöker att släcka. Han lyckas på ett ställe, men lågen fladdrar upp på ett annat. Han stiger åter i kärnan, ger hästen ett rapp och åker i flygande fart till närmaste gård. 10

Der äro inwånarne borta på ängen. Studenten skyndar dit och underrättar dem om den hotande faran. Qwinnorna stöda sig emot räfsan och betrakta nyfiket hans lyra i mössan. Karlarne fortfara att hwässa sina liar. Ingen gör sig någon onödig brådska, och sedan studenten förgäfwes uppmanat dem att skynda till skogen, lemnar han dem, för att fortsätta resan. 15

Emellertid har den smala eldstungan uppnått ljungen och sedan en enrisbuske. Denna flammar upp och antänder ett helt fält af enris. Röken tätnar, gnistorna flyga, granarnas lummiga grenar fatta eld inwid marken. Nu uppstiger den ena stora fladdrande och sprakande eldpelaren inwid den andra, och lågorna utbreda sig med förfärande hastighet. Elden framlockar en wexande wind, som snart utbreder hwirflande rökmoln och skyar af gnistor kring den åt förderfwet inwid skogen. 20

Ännu dröjer folket på ängen: de gifwa sig god tid, de äro wane att sweda skogen. Men rökmolnen blifwa allt tätare, och nu uppflammar en hög och klar låge: – en nyss fylld hölada har fattat eld. Då blir brådska på ängen, bud skickas till grannarne, allt folk från gårdar och byar samlas efterhand med yxar och spadar kring den brinnande skogen. Men nu är det för sent: förgäfwes kullhuggas sträckor af träd, och breda diken uppkastas, för att begränsa eldens framfart. Han trotsar allt motstånd, han slukar allt i sin wäg, gärdesgårdar, lador, rågåkrar, rior, ensliga skogstorp och mital af sköna, lummiga skogar 25 till många tusen mark i penningewärde. Wanmäktige och uttröttade, nödgas nejdens inwånare betrakta förödelsen, till dess att ändtligen ett efterlängtadt regn gör ände på detta stora, böljande haf af lågor och rök.

I flera weckor fortfar dock elden att kytta under halfmurkna stubbar och måste med omsorg bewakas natt och dag. När hans werk är fullbordadt, återstår af den nyss så herrliga skogen blott en stor, swart ödemark, der de höga furorna, swedda, men icke förkolade, höja sina trotsiga kronor öfwer de sotade bergshällarna. Åter reser studenten förbi på wägen. Han reser igenom ett 35

härjadt land; der är kol-os i luften, aska betäcker den sköna skogsbacken, och de brända stammarna utsträcka sina spöklika, swarta grenar i aftonskymningen.

48. Åker och äng.

Finnarne bodde fordom i oländiga barrskogar med knappa betesmarker. De lefde då mest af jagt och fiske, men de brukade äfwen swedja. Sweden är äldre än åkern och begagnas ännu i några delar af landet.

Bonden väljer en passande mark, helst på sluttningen af en höjd, fäller träden och låter dem ligga. När de äro wäl torra, antänder han dem och låter dem brinna. Derefter upprifwer han jorden, sår i askan råg eller korn och får med ej ringa möda en eller två goda skördar samt några års betesmark. Men när jorden och askan bortgifwit sina närande ämnen, wexer ingenting mera på denna mark. Derfor har lagen sökt inskränka swedjebuket, emedan det öder mycken skog och gör landet ofruktbart.

Åkern fordrar ihärdigare möda och omsorg än sweden, men gifwer ständigt nya skördar. Den mesta åkern i Finland är uppgräftad i fordna kärr och mossar, hwilkas öfwerflödiga watten afledts med diken. Tufwor och stubbar afswedas med eld, och på detta kyt t l a n d brukar man utbreda lera, för att öka dess fruktbarhet. Sedan gödslas det, plogen går öfwer det, harfwen går öfwer det, säden sås ut, och skörden wexer. Efter några år låter man kyt t l a n d e t gå i l i n d a och får då en tid bortåt god höwext. Sedan uppgräftas eller plöjes linnan öfver, gödslas, harfwas, besås och blir på detta sätt gammal åker.

Sådant kan göras på flera sätt. Mångenstädes sår man första året råg, andra året korn, och tredje året är åkern obesådd: då ligger han i t r ä d e. I stället för detta t r e s k i f t e brukas på andra orter t w å s k i f t e, när åkern besås blott hwartannat år. Kunnige jordbrukare använda äfwen w e x e l b r u k, der åkern hwarje år besås med omwexlande sädesslag, rotfrukter eller gräsfrön.

Kornet är det äldsta sädesslag, som odlats i Finland. Nu odlas här mera råg, än korn. Dernäst odlas hafre, något litet hwete och i östra Finland äfwen bohwete. Rågen är en tvåårig wext, sås ena året i Augusti, ligger öfwer wintern skyddad af snön, begynner åter wexa om våren, går i ax i Juni, blommar i Juli, matas derefter och skördas wanligen i början af Augusti. Alla öfriga sädesslag äro ettåriga och sås i slutet af April eller i Maj.

En god skörd beror mycket af åkerns skötsel, men äfwen af jordmån och wäderlek. När åkern icke wäl tillfryser om hösten eller ligger för tidigt bar om våren, förderfwas rågbrodden. Under blomningen är rågen ömtålig och kan

skadas af slagregn och stormigt wäder. Under matningen är han ömtålig för frost. Läger han sig för regn mot norr, fördröjes hans mognad. I långvarigt regn tager han skada i roten eller mältar i skylen; för sent skuren, rinner han ut ur axen. Alla weta huru han skäres, bindes, torkas i rian och sedan tröskas. I andra länder brukas ej torkrior, men Wasa och Nylands rietorra råg stå utomlands i högt pris som utsäde. 5

Allt detta fordrar kunskap och omtanke. Den finske jordbrukaren har ännu mycket att lära. Han måste warsamt pröfwa nya lärdomar, men han får icke tro, att fars och farfars sätt warit det enda riktiga. Den, som icke känner naturens krafter och jordens beståndsdelar, kan ju icke bedöma det, som 10 bäst lönar sig för en olika jordmån. Här skördas nu, under wanliga år, sällan mer än 6:te eller 8:de kornet, och dock wet man, att äfwen en fattig jord i ett hårdt klimat kan frambringa mångfaldt rikare skördar, om den skötes så, som naturen fordrar.

Så är det äfwen med ängen, antingen han är en naturlig äng, eller en linda, eller en sådan äng, som särskildt sås och bewattnas. Mången nöjer sig med att bortrödja träd eller widebuskar och förse ängen med grunda, illa wårdade diken. Men en sådan äng är stundom för torr, stundom för wåt; ofta tager han mossa, eller wexa der tufwor öfwer gamla trädrötter. Derför hafwa kunnige jordbrukare mycken omsorg om ängen och dika honom wäl, eller 20 watta de honom genom tegelrör, som nedläggas under gräswallen. Andra göda ängen och beså honom med ädlare foderwexter, såsom klöfwer och timothei. Ty ängen är åkerns moder. Med wälskötta ängar kan man fodra en större ladugård och derigenom förskaffa bättre gödsel åt åkern. Jorden kan icke gifwa mera tillbaka, än hon fått, och om man icke ersätter de närings- 25 ämnen, som hon gifwer ifrån sig åt wexterna, så magras hon ut. Derför bör man alltid hafwa 4 eller 5 tunneland äng mot ett tunneland åker, och der det finnes mera sandjord, än lerjord, lönar sig ängen bättre än åkern.

49. En frostnatt.

Den starkaste köld om wintern skadar icke den späda rågbrodden, som ligger 30 gömd under snön. Men när marken blir bar om wåren och brodden begynt att wexa, kan han skadas af frost eller förderfwes af wäta.

Nattfroster inträffa stundom när åkrarna stå i sin fulla wext: i Maj, i Juni, i Juli, och kunna då skada mer eller mindre. Men farligast äro de froster, som inträffa när kornen matas i axen och ännu ej äro färdiga. Då kunna många 35

herrliga skördar alldeles förderfwas under en enda natt och många tusende menniskor mista sitt bröd.

Landtmannen går om aftonen ut, att betrakta himmelens tecken. Dagen har varit swal och himmelen mulen. Nordan blåser, och det är godt att han
 5 blåser, ty så länge en windfläkt rör sig och moln stå i norr, är ingen fara. Men emot aftonen börjar winden lugna, och wid solens nedgång är luften stilla. Wid samma tid wisar sig en klar strimma på den mulna himlen i norr; det klara blå fältet utwidgar sig snart öfwer hela himlahwalfwet: man ser icke mer ett enda moln. På samma gång sjunker luftens värme. Wid middagstiden
 10 wisade wärmemätaren 15 grader; wid solens nedgång wisar han endast 3 eller 4. Men ännu är värme i luften; det är swalt, men ännu ej frost.

Landtmannen betraktar sin sköna åker med blödande hjerta. Der är mitt bröd, säger han tyst wid sig sjelf. O, det wackra fältet, de gulnande axen, som waggade nyss så mjuka för winden, huru mycken möda ha de ej kostat, och
 15 huru ha de ej fågnat mina ögon! Nu stå de så stilla, så stilla, och ännu luta de sig icke för tyngden af sina korn. Allsmäktige Gud, bewara dem ännu blott två weckor, – en wecka, – helst några få warma dagar, och de skola wara beredda för skäran! Dock ske icke min wilja, utan din, min Gud; din wilja är alltid den bästa.

Det blir sent, det lider åt midnatt; det första höstmörkret börjar, stjernorna
 20 tindra klara på himmelen. Intet moln, ingen fläkt! Hellre slagregn, åska och storm, än denna förfärliga, klara, ljudlösa, underliga stillhet i hela naturen, som bådard förhärjarens tysta, annalkande fjät i augustinatten.

Nu har luftens värme sjunkit nära fryspunkten. Landtmannen kan ej sofwa. Han förutser olyckan och tänker på medel att förekomma dess följder.
 25 Somlige antända eldbrasor wid åkerrenarna, och är der i luften den minsta fläkt, som för röken öfwer åkern, så är ännu hopp att skydda axen. Andra utspänna långa rep, hwilka de sakta draga öfwer åkern, för att skydda axen genom rörelsen. Det är ju rätt att försöka hwad i mensklig förmåga står. Men naturens makter lyda Guds wilja.

Ändtligen bådard morgonrodnaden den tidiga dagen, och wid solens upp-
 30 gång är luften swalast. Wärmemätaren wisar 2 grader u n d e r fryspunkten; – det gifwes nattfroster, när han wisar ända till 6. En tunn is lägger sig öfwer alla små wattpusar. Morgondaggen förfryser och afsätter sig som en whit, glänsande rimfrost öfwer alla fält och skogar. Axen äro likasom försilfrade:
 35 den frusna stängeln kan med lätthet afbrytas. Det är den skönaste morgon: allt är stilla och strålande klart. Den uppgående solen tillbeder Guds allmakt.

Ännu återstår ett swagt hopp. Det gifwes en frost, som landtmannen kallar isfrost och som icke skadar sädeskornet. Sådant sker, när värme ej inträffar

strax derefter. Men oftast börjar en warm sydlig wind att blåsa någon timma efter solens uppgång. Efter den sköna, frostiga morgonen följer en skön, solwarm dag. Det är värmen, som fullbordar köldens förödelse.

I början kan man icke märka någon förändring i wextriket. Men alltsom rimfrosten smälter och solen börjar att värma, blifwer förödelser märkbar. Alla ömtåliga wexter, – blommor, bönor, ärter, rofwor, kålrötter, – sloka sina bleknande blad; potatesbladen swartna, såsom wore de swedda af eld. Åkrarne tyckas oförändrade, men undersöker man axens hylsor, är det halfmatade kornet förwandladt till en wattenklar wätska, som snart endast qwarlemnar ett tomt, wissnadt och näringslöst skal. 5 10

Sådan är denna fruktansvärda olycka, som så ofta störtat Finland i nöd. Och frosten går mycket olika fram. Af två nära hwarandra belägna åkrar händer, att den ena fryser, den andra blir oskadad. Stundom fryser en del af åkern, en annan del icke. En trakt förödes, en annan går fri. Detta kommer af wåt eller torr och högländ mark, af närheten till grunda och stilla stående, eller djupa och rinnande watten, ofta äfwen af åkerns skötsel. Den swaga och wanwårdade åkern förfryser; den starka och wälskötta skadas mindre. Men intet är den som sår, och intet den som wattnar: Gud allena är den, som wexten gifwer. 15

50. TÅLAMOD OCH FÖRSÄKELSE.

Högt bland Saarijärvis moar bodde
Bonden Paavo på ett frostigt hemman,
Skötande dess jord med trägna armar,
Men af Herren väntade han vexten.
Och han bodde der med barn och maka,
Åt i svett sitt knappa bröd med dessa,
Gräfdde diken, plöjde upp och sådde. 5

Våren kom, och drifvan smalt af tegen,
Och med den flöt hälften bort af brodden.
Sommarn kom, och fram bröt hagelskuren,
Och af den slogs hälften ned af axen. 10
Hösten kom, och kölden tog hvad öfrigt.

Paavos maka slet sitt hår och sade:
Paavo, Paavo, olycksfödde gubbe,

15 Tagom stafven; Gud har oss förskjutit;
Svårt är tigga, men att svälta värre.

Paavo tog sin hustrus hand och sade:
Herren pröfvar blott; han ej förskjuter.
Blanda du till hälften bark i brödet,
20 Jag skall gräfva dubbelt flera diken;
Men af Herren vill jag vänta vexten.

Hustrun lade hälften bark i brödet,
Gubben gräfde dubbelt flera diken,
Sålde fåren, köpte råg och sådde.
25 Våren kom, och drifvan smalt af tegen,
Men med den flöt intet bort af brodden;
Sommarn kom, och fram bröt hagelskuren,
Men af den slogs hälften ned af axen;
Hösten kom, och kölden tog hvad öfrigt.

30 Paavos maka slog sitt bröst och sade:
Paavo, Paavo, olycksfödde gubbe,
Låt oss dö, ty Gud har oss förskjutit!

Paavo tog sin hustrus hand och sade:
Herren pröfvar blott, han ej förskjuter.
35 Blanda du till dubbelt bark i brödet,
Jag vill gräfva dubbelt större diken,
Men af Herren vill jag vänta vexten.

Hustrun lade dubbelt bark i brödet,
Gubben gräfde dubbelt större diken,
40 Sålde korna, köpte råg och sådde.
Våren kom, och drifvan smalt af tegen,
Men med den flöt intet bort af brodden.
Sommarn kom, och fram bröt hagelskuren,
Men af den slogs intet ned af axen.
45 Hösten kom, och kölden, långt från åkern,
Lät den stå i guld och vänta skördarn.

Då föll Paavo på sitt knä och sade:
 Herren pröfvar blott, han ej förskjuter.
 Och hans maka föll på knä och sade:
 Herren pröfvar blott, han ej förskjuter. 50
 Men med glädje sade hon till gubben:
 Paavo, Paavo, tag med fröjd till skäran!
 Nu är tid att kasta barken undan
 Och att baka bröd af råg allena.

Paavo tog sin hustrus hand och sade: 55
 Qvinna, qvinna, *den* blott tål att pröfvas,
 Som en nödställd nästa ej förskjuter.
 Blanda du till hälften bark i brödet,
 Ty förfrusen står vår grannes åker.

Runeberg. 60

51. Om ätbara swampar.

Gud utströr ej utan mening sina gåfwor i naturen. De nordliga länderna sakna frukträd, men till ersättning hafwa de fått många sköna bärsorter. Här saknas andra ätbara wexter, som finnas i de södra länderna, men i stället har Gud gifwit oss en stor rikedom på swampar. Sådana wexa öfwerallt i skuggan på fuktig mark, i synnerhet i löfskog, uppskjuta hastigt efter regn och förwissna om få dagar. 5

Okunniga menniskor förakta swamparne och anse dem odugliga till föda. De märka icke huru gerna boskapen äter somliga swampar; de weta icke, att folket i andra länder uppsamlar dessa wexter, likasom wi plocka de bästa bär, och använder dem till sin föda. Det är sannt, att några få swampar verkligan äro giftiga, såsom den röda flugswampen, och sådana måste man lära sig känna, hwilket icke är swårt. Det är ock sannt, att några annars oskadliga swampar hafwa en bitter smak, men sådan bäskhet tager man bort med watten. Man skall samla och tillreda swampar på följande sätt: 10 15

I klart och torrt wäder afskär man swamparnes skaft med knif och tager helst sådana, som äro unga, eller ännu icke fullt utwuxna, men maskätna, gamla eller mycket lösa tager man icke. Derefter bortskäres swampens skägg på undre sidan och det tunna skinnet ofwanpå; resten skäres i bitar och

lägges några timmar i watten. Detta watten slås sedan bort, och swampen förwälles eller uppkokas hastigt i nytt watten, som åter slås bort. När han nu lagom saltas, är han färdig till mat och kan ätas saltad till sofwel, eller kokas, eller stekas på flera sätt. Will man förwara swampen en längre tid,
 5 bör han torkas, eller insaltas, eller förwaras i ättika. På detta sätt får man en smaklig och helsosam föda.

De läckraste swampar, som wexa i Finland, äro champignonen (läs: schampinjonen), murklan och kantarellen; men de wanligaste ätbara swamparne äro koswampen, fårswampen, smörswampen, björkriskan, alriskan och
 10 många andra, som wexa på olika tider om sommaren, de flesta på höstsidan. En sådan god mat trampar nu den okunnige under sina fötter och knotar dock mot Gud och menniskor, när han har ondt om sin föda. Likasom wore det Guds eller menniskors fel, om någon föraktar den mat, som ligger för våra fötter. Man skall allenast bruka jordens frukt med förstånd. Om någon
 15 äter potatesknoppar eller råa potäter, må han skylla sig sjelf för skadan, ty potäternas skal och knoppar innehålla ett starkt gift, som kallas blåsyra. Alltså bortkasta wi knopparna och koka potäterna. På samma sätt skola wi göra med swamparne: bortkasta det odugliga och behålla det dugliga.

Såsom det är skrifwet om både andliga och lekamliga ting; pröfwen allt,
 20 och behållen det godt är! 1 Thess. 5: 21.

52. Om trädgårdar och kryddgårdar.

I Finland ser man ofta tobaksplantor, gräslök, cikoria eller blommor planterade i en täppa wid bondens stuga. När sådana små planteringar skötas med omtanke, ser man dem gagna och pryda med ringa kostnad. Också den
 25 fattigaste torpare skulle kunna krydda sin kost med bönor och kål. Också den tarfligaste koja skulle kunna prydas med utwalda blomster. Om de rike hafwa stora och kostsamma trädgårdar, hwarför kunna icke de fattige hafwa sin fröjd af en liten plantering? Naturen gör ingen skilnad; solen skiner, regnet wäter, och jorden drifwer lika för alla. Skilnaden består i den omwårdnad
 30 man gifwer wexterna.

Ty wexten är en lefwande warelse. Han kan wäl icke, som djuren, röra sig fritt och uppsöka sin föda på längre håll. Han kan icke fly undan, när någon fara hotar honom; icke bedja sin angripare om förskoning. Men wexten är mycket känslig för wård eller wanwård. Gifwa wi honom en skyddad plats, en
 35 passande jordmån, ljus, värme och watten, så skola wi se huru wäl han trifwes.

Sådana wexter, som flyttas ifrån en annan hembygd till vår mark, hafwa derigenom blifwit ömtåligare och fordra ömmare skötsel. Ingen sköter björken, eller hallonbusken, eller smultronplantan i skogen, och ändock frodas de; men flytta dem till gården, så får du se, med hwilken omtanke de 5 måste planteras, för att icke gå ut. Behöfwa nu eget lands wexter så mycken wård, när de flyttas, huru mycket mer måste man då vårda utländska wexter, som äro hemma i ett annat klimat! Frukträden, kryddwexterna, de utländska blommorna lära oss detta dagligen. Men det är ett oskyldigt och gladt nöje, att på detta sätt likasom tämja naturens krafter, och gör man det wäl, kan man förädla många wexter, så att frukter, bär och blommor kunna blifwa större, 10 ädlare, wackrare, när de odlas, än när de wexa wilda. Detta werkar godt tillbaka på menniskan; det förmildrar hennes seder, att dagligen umgås med det wackra och nyttiga i naturen. Ser du en liten wälskött trädgårdstärpa, så tänker du: der i gården är god ordning; eller ser du blommor i fönstret af en fattig koja, så wet du, att der bo goda menniskor. Råhet och elakhet tycka icke 15 om blommor. Lättja och slarf bry sig icke om trädgårdar. Menniskans lynne afspeglar sig i hela hennes omgifning. Hon är skapelsens krona, och hwarhelst hon i werlden bor, trycker hon sitt bomärke på den jord hon trampar.

53. Wänner och fiender.

– Jag kan icke förstå hwad som fattas wexten i år, sade Anders Söderholm 20 en dag till sin granne Toiwola. Jag har dikat, gödslat och plöjt bättre än någonsin, men kornbrodden är rotskadad, ängen är grå, och ingenting wexer i trädgården. Der är mask öfwerallt, det kryper, det hwimlar på löf och strå.

– Jag har icke sett tecken till mask på mina ägor, swarade Toiwola.

– Ja, nog är Gud orättwis, som delar sina gåfwor så olika, suckade 25 Söderholm. Och jag har ändock warit så mån om utsädet. Jag har låtit utrota myrstackarne, jag har betalat 10 penni för hwar liten fågel och hwart fågelbo, som pojkarne hämtat till mig. Jag har dertill skaffat mig kattor, som hwar dag jagat fåglarna, och på detta sätt har jag lyckligtwis blifwit af med frö-tjufwarne. Men ändock will ingenting wexa; det blir allt wärre, masken äter 30 upp hela min årswext.

– Så, så, menade Toiwola; då må du skylla dig sjelf. Wid min gård få myrorna wara i fred, och hwarken barn eller kattor få göra de små fåglarne illa. Jag tycker om, när de qwittra i träden, och efter de flesta kommit så lång wäg om wåren från rikare länder, må wi wäl unna dem deras fattiga bo. Jag brukar 35

ibland hänga lagom stora hålkår i tråden, med ett rundt hål och en sittpinne wid midten. Det är ganska nöjsamt, att se fåglarna bygga bon i hålkarna.

– Sådana barnsligheter! skrattade Söderholm. Hwad skall det tjena till?

– Det lönar nog mödan, genmålde Toiwola. Har du ej märkt, huru små
 5 fåglar och myror äro beståndigt på jagt efter flugor och maskar? Än snappa de dem i luften, än uppsöka de dem i jorden, eller i trådens bark och på wexternas blad. Jag har hört sägas, att en swala, en sparf eller en bofink på detta sätt uppäter tusen flugor och maskar om dagen. Nu weta wi, att en fluga eller ett annat kryp lägger flera hundrade ägg. Ur hwarje ägg kryper en glupsk larw
 10 eller mask, som söker sin föda ur wextriket. Skulle insekterna ostördt föröka sig, skulle ju deras larwer uppåta allt, som wexer på marken. Derfor har Gud skickat myror och andra kråk, men isynnerhet de små fåglarna, som uppåta larwerna och hålla insekternas förökande inom tillbörliga skrankor. Alltså uträtta myror och fåglar sitt arbete i Guds hushållning och äro landtmannens
 15 wänner, likaså wisst som maskarna äro hans fiender. Hwad betyder det lilla ofog de göra mot den ofantligt stora tjenst de hwar dag bewisa oss? Ofreda eller utrota de små fåglarna, och du skall se masken hwimla på alla blad! Beskydda dem, och du skall se huru wexterna trifwas!

Anders Söderholm tyckte detta wara ganska enfaldigt taladt. När han kom
 20 hem, sände han alla sina tjenare att utrota masken, men det wille ej riktigt lyckas. De kunde ej peta i jorden, ej flyga i luften, ej borra sig in i trådens bark eller leta på hwarje blad, hwarje strå. Allt detta war fåglarnas eller myrornas embete, men dem kunde Anders Söderholm icke fördraga. Han fortfor att knota emot Guds skapelse, likasom skulle Gud bära skulden för menniskors
 25 dårskap.

54. Den finska hästen.

Djuren antaga ofta wissa egenheter efter det land och de förhållanden, i hwilka de lefwa. Den finska hästen har så länge warit ett skötebarn af sitt lands folk, att han deraf har mottagit ganska märkbara intryck. Han är till
 30 skapnaden knubbig, med kort hals, kort rygg och stadiga, medelhöga ben. Hela hans utseende har något tryggt och tålmodigt; hans gång är säker och pålitlig, såsom den måste wara i ett bergland med höga backar, och är han i winterhalkan wäl skodd, kan man lita på honom. Han arbetar sig uppför backen i snedt spår, från ena sidan till den andra. Utför backen håller han så
 35 enwist emot, att man ofta får mana honom till mindre försigtighet. Endast

den österbottniska hästen, som är uppvuxen på slättlandet, visar mindre tålmod uppför och nedför en backe.

Den finska hästens utomordentliga ihärdighet gör honom icke blott till en förträfflig dragare, som bättre än någon kan uthärda en lång väg med ett tungt lass, utan äfwen till en utmärkt stridshäst. I korta och snabba anfall har han öfwerträffats af många andra, men der det gäller en uthållande strid, har han mer än engång bidragit till glänsande segrar, derigenom att han hållit sig lika oförtröttad och rask, när fiendens hästar redan af trötthet släpat benen efter sig. I kapplöpningar på kort afstånd kan han ej heller mäta sig t. ex. med de ståtliga arabiska, engelska, eller ryska hästarne; men på längre håll behöfwer han icke frukta många medtäflare. Ty han visar sig ofta, der han är wäl skött och wäl inkörd, såsom en utmärkt trafware, och hwad han förlorar mot andras första, eldiga anlopp, återwinner han i längden med sitt uthållande traf.

Denne wår wän är icke bortklemad med riklig och läcker kost. Han är den förnöjdaste af alla sina bröder; han tuggar tåligen sitt hö, sin syrpa och sitt ofta knappa bete, med eller utan mjöl och hafre. Wisst magrar han, som andra, af swält; wisst swigta hans krafter ofta om våren, när han länge med klen föda fått släpa sitt winterlass. Men ingen kan wara tacksamare än han för en wänlig omwårdnad, och hwarje klok husbonde skall alltid finna sin uträkning i att sköta denne nyttige tjenare wäl. Beklagligen förstå icke alla att löna hans trogna tjenester. I många delar af landet skötes hästen wårdslöst och misshandlas ofta på det mest barbariska sätt, plågas med omätliga lass och gisslas obarmhertigt med piskan. En del resande sätta ock sin ära uti att oförtrutet piska den swaga och utmattade skjutshästen. Endast i Sawolaks och Karelen skötes hästen med omsorg. I Tawastland finner man ofta hästgråtare, måne att skona hästen i skjuts och arbete, men icke sköta de honom därför som han bör skötas. Det är ock i Sawolaks och Karelen, som man numera finner de bästa och dyraste hästarna, till 1000 marks wärde eller derutöfwer. I andra delar af landet har den goda finska hästracen blifwit alltmera sällsynt; och därför har man med prisbelöningar och kappkörningar sökt att uppmuntra en bättre hästskötsel. På några orter ha äfwen »hästwänner» förenat sig för detta ändamål.

Med ihärdigheten följer hos den finska hästen, likasom hos folket, en märkbar enwished. Är han wan att wika in på en sidowäg, måste man passa wäl på tyglarna, och har han fått den oseden att stadna i backen, är det icke lätt att få detta ur hans hufwud. Han lyder den wana tygeln, men med den owana gör han stundom hwad han behagar. Istadiga och lata hästar äro

hwarken mer eller mindre sällsynta här, än annorstädes; men sådana fel härröra merändels af oriktig behandling från djurets ungdom. Rätt inlärdd och rätt skött, är den finska hästen, med sitt oansenliga yttre, en oskattbar bundsförwandt åt människan i dessa nordliga bygder och wäl wärd att icke
5 behandlas som en slaf, utan som en god, trofast och pålitlig tjenare.

55. Ladugården.

Matts Aho gick att bese sin ladugård. Det war om wårwintern i Mars månad, och solen sken på den smältande snön, men boskapen hade mörkt derinne, ty de små gluggarne woro tillstoppade med hö för wärmens skull, och dagern föll
10 endast in genom dörren. Renligt war der just icke heller, korna lågo eländiga i sina bås och hade swultit så länge, att deras ben ej mer wille bära dem.

– Det är dåligt med ladugården; korna mjölka ingenting mer, sade Matts Aho. Det kommer af det förfallna huset; jag får gripa mig an och bygga ett nytt.

Matts Aho byggde en ny ladugård, lika mörk och otreflig som den förra.
15 Han swälte korna, såsom förut, och kunde ej förstå, hwarför de ej wille mjölka. Smöret betalas bra nuförtiden, menade Ahos gumma; wi måste gifwa korna bättre föda och mera dricka.

Matts Aho betänkte saken och beslöt följa sin gummas råd. Korna begynte mjölka bättre, men Anttila gårds kor mjölkade likwäl en kanna mer om dagen.
20 Detta kunde Aho gubben åter icke begripa och gick till wärdinnan på Anttila att fråga hwad orsaken månde wara. Mina kor få lika god föda, som edra, sade han; de ha warmt och godt; hwarför mjölka de icke som edra kor?

– Derför att de bo mörkt och osnyggt, swarade Anttila wärdinnan, som war en förståndig gumma. Wåra kor bo som fruar: de ha fint och rent, de ha
25 dager ifrån ordentliga fönster, så att de kunna se hwarandra, och kor tycka om att ha sällskap. Der wexer ju icke en nässla på marken utan solsken: huru skulle då djuren trifwas i mörker? Och när de om hösten föras ifrån den gröna skogen in i ett sådant mörkt fängelse med en osund luft, huru will ni, att de der skola finna sig wäl hela den långa wintern? Jag sköter kreaturen wäl för
30 deras egen skull och för att de äro Guds skapade werk, som wi ej få misshandla. Men jag gör det ock för att ha nytta af dem. En god wärd betalar sig alltid.

Ja, menade Matts Aho, smöret betalar sig bra nuförtiden; jag will följa ert råd.

56. FINSKA VALLVISOR.

a) Huru mår vår herdegosse?
 Huru är att valla hjorden?
 Icke illa mår er gosse,
 Nog är hjorden bra att valla.
 På hvar sten vi muntert gunga, 5
 På hvar backe gladt vi sjunga,
 På hvart kärr vi lustigt spela
 Och i lek hvar kulle dela.
 Smultron plocka vi ej sällan,
 Dricka vatten sen ur källan; 10
 Bären göra oss så fagra,
 Vattnet gör oss icke magra.

(Kanteletar 1: 171).

b) Se, jag kommer, ja, jag kommer,
 Ja, jag kommer strax till hemmet!
 Ha de redan eldat badstun,
 Ha de vindat badstuvattnet?
 Är min mjuka badqvast färdig? 5
 Männe gröten ren är kokad?
 Är den riktigt varm i fatet?
 Är der också smör i ögat?
 Äro skedarna i ordning?
 Står ett sötmjölksstop på bordet? 10
 Sio, Kirjo! Sio, Karjo!
 Hoppsan, Haluna, din tossa!
 – Nu är Kirjo redan klafvad,
 Nu är Karjo ren i båset,
 Nu är Haluna i hagen, 15
 Och nu springer jag till stugan.
 Ja, jag kommer, ja, jag kommer,
 Ja, jag kommer, hoppsan, hopp, hopp!

(Kanteletar 1: 182).

Andra Läsningen.

Folket.

57. Om Mathias Castrén.

I Tervola kapell vid Kemi elf högt upp i norden var en fattig prestson vid namn Mathias Castrén. Hans släktingar understödde honom, han arbetade mycket, kunde försaka mycket och hade en kraftig vilja. Han gick i skola, blef student och slutligen doktor i vishetsläran. Han kände då många språk, men isynnerhet ville han utforska sådana, som voro beslägtade med det finska språket. Fördenskull begaf han sig på långa resor, först till Lappland, sedan till Ryssland. Han genomreste i många år de vida, öde och glest befolkade länder,

som ligga långt aflägsna vid Ishafvets kuster, och derifrån reste han söderut genom det inre Ryssland och Sibiriens ödemarker ända ned till gränserna af det fjerran österland, som kallas Kina. Derunder slet han mycket ondt, måste ofta vandra till fots genom drifvor och ödemarker, sofva under bar himmel, eller i eländiga kojor, nöja sig med den uslaste föda och lefva bland vildar, som icke hade begrepp om människors sed. Han var ofta i lifsfara, ofta sjuk och öfvergifven i dessa okända vrår af verlden. Han måste besegra otaliga hinder och finna en utväg i många svårigheter, som längesedan skulle ha afskräckt en mindre modig man. Men ingenting kunde afskräcka Castrén från det mål, som han föresatt sig.

Och detta var intet ringa mål; ty Castrén ville lära känna alla de många, nästan förgätna och utdöende folk, som engång hade tillhört den stora finska folkstammen och nu voro spridda i armod kring verlden. Hans hjerta var uppfyllt af kärlek och nitälskan för de glömda på jorden. Han åtog sig det finska folkets pligt att uppsöka dess fattige släktingar. Han förbarmade sig

öfver desse föraktade och förvildade stamförvandter; han ville göra dem kände för världen och derigenom bereda dem en bättre lott, på samma gång som han gagnade vetenskapen och hoppades sprida ljus öfver vårt eget folks dunkla forntid. Fördenskull uppsökte han desse vildar i deras otillgängliga ödemarker, lärde sig deras språk, bodde med dem i deras kojor, följde dem på deras fiske och jagt, vann deras förtroende och antecknade deras berättelser. När han sedan återvände till hemlandet, rikare på kunskap om okända folk, än någon finsk man före honom, begynte han samla och ordna sina iakttagelser. Hans namn var då redan vida berömdt; han hade fått understöd för sina resor både från Finland och Ryssland. Slutligen blef han den förste professor i finska språket vid Finlands universitet. Men han fick icke tid att fullborda sina stora verk öfver den finska folkstammen och dess skilda språk. Han hade återvänt med en bruten helsa från vandringens långa mödor; han dog kort derefter, år 1852, vid endast 37 års ålder.

Blott en ringa del af sina forskningar hade Castrén hunnit ordna för trycket. Efter hans död utgåfvos hans samlade bref och anteckningar. Mycket i dem är ofullbordadt, ty Castrén föll midt i sitt lifs arbete, just när dessa stora forskningar begynte klarna för honom sjelf. Men han hade icke arbetat förgäfvos: han hade redan uppnått en del af sitt mål och banat vägen för andra. De förgätna folken i den aflägsna östern och norden trädde nu fram för världens blickar, deras språk utreddes, deras fornminnen bevarades och kastade ljus öfver det finska folket. Af Castrén ha vi den första vetenskapliga framställning om vårt folks hedniska gudalära, och han har uppdat »det finska folkets vagga». Andra hafva sedan, lifvade af hans föredöme, fortsatt hans verk, och vi våga nu skåda tillbaka genom årtusenden af en okänd forntid. Derfor skall icke heller någon finsk man eller qvinna förgäta denne trofaste, oförskräckte, allt försakande arbetare för sitt folk och menskligheten. Sådane män, som Mathias Castrén, lyfta folkens medvetande, vidga deras synkrets och gifva dem en ärofull plats i mensklighetens historia.

58. Om finska folkstammen.

Vida på Rysslands stora slätter bodde fordom ett folk, som Ryssarne kallade Tschuder. Detta folk hade i en okänd forntid kommit från Asiens bergländer och förskingrades sedan i många grenar öfver hela norra och en stor del af nordvestra Europa. Sveriges och Noriges äldste inbyggare hörde till

samma folkstam och kallades i dessa länder än Jot ar, än Qvener, Lappar eller Fin nar.

Ryssarne beskrifva Tschuderne såsom ett storvext och starkt, men fredligt och saktmodigt folk. Tschuderne byggde sina hus på ensliga kullar, hade boskap och åkerbruk samt voro skicklige smeder. De kände många trollkonster och ägde omätliga rikedomar, men dessa gräfde de ned i jorden. Ryssarne fingo begär till skatterna, anföllo Tschuderne och drefvo dem längre mot norden. Deraf uppkommo långvariga krig. Då föreslog engång den ryske fursten, att striden skulle afgöras genom ett vad. En Tschud och en Rysse skulle hvardera hugga omkull ett träd, och den, som först blef färdig med arbetet, skulle blifva herre i landet. Vadet blef öfverenskommet, träden utvaldes. Tschuden, som var en grundelig man, begynte hugga sitt träd vid roten, men Ryssen var slugare och begynte hugga sitt träd vid toppen. Så hände, att Ryssen blef förr färdig, och från den tiden var han herre i landet.

Men Tschuderne älskade friheten och kunde icke fördraga att lefva under främmande herravälde. Det syntes dem vara bättre, att frie begrafva sig under jorden, än att lefva som trälar på jordens yta. Då, säger sagan, togo de sina egodelar och gingo i hålor under bergen, och bergen föllo öfver dem och allt deras folk. Der lefva Tschuderne än i dag under jorden med deras rikedomar: guld, silfver, boskap, bäfverskinn, räfskinn och andra dyrbara pelsverk.

Tschuderne voro stamfäder för finska folk, som ännu bo i Ryssland. Ytterst i norr kringströfva, jemte Samoiederne, Ostjaker och Voguler. Längre åt vester bo Permier, Votjaker och Syrjäner. Söderom dem bo Tschere misser, Tschuvascher, Mordviner. Alla dessa äro fattiga, halfvilda folk, som underkufvats af Ryssarne. De uppslå sina tält eller kojor vid de stora flodernas stränder, lefva af fiske och jagt, eller kringströfva med sina renhjordar på de ödsliga stepperna. Några bekänna till namnet den kristna läran. Andra äro hedningar och dyrka himmelens gud, som de kalla Num, men tillbedja äfven stenar, träd och föremål af en ovanlig skapnad. De äro godmodiga menniskor, hvilka gerna dela med främlingen sitt ringa förråd och erbjuda honom skydd mot ovädret i deras kojor.

Till finska folkstammen hör äfven det folk, som af andra kallas Ungrare, men som sjelf kallar sig Magyarer. De bodde fordom vid Svarta hafvets kuster, men inflyttade för tusen år sedan i det nuvarande Ungern. Der hafva de grundat ett rike med egna konungar, tilldess att Ungern i sednare tider förenats med kejsaredömet Österrike. Magyarerne äro ett skönt, stolt och tappert folk, i hvars språk man ännu tydligt igenkänner den finska

släktskapen. Om vi blygas för våra fattiga slägtingar i Ryssland, kunde ju de rike Magyarerne blygas för sina fattiga slägtingar i Finland. Derfor må ingen förhäfva sig öfver en ringa anförvandt, men göra hvad han förmår, för att upplysa och understöda honom.

Utom Magyarerne äro numera alla folk af finsk stam nordbor. Längst i vester bo Woter och Wesser (eller Tschuder) i Ingermanland, Liver i Liffland, Ester i Estland, Lappar i ryska, finska, svenska och norska Lappmarken samt Karelare och Tavaster i Finland. I några trakter af Sverige bo äfven kvarlevfor af finska folk.

59. Om Bjarmerne.

Det mäktigaste folket bland de gamle Tschuderne kallades Bjarmen och bodde vid floden Dvina i norra Ryssland. Om dem läser man mycket i gamla norska sagor. Bjarmerne hade städer och konungar, herrskade öfver många folk och voro lika tappre i krig, som företagsame i fredliga värf. Emedan de drefvo en stor handel med varor alltifrån Indien, blefvo de mycket rika. Men hos dem var den sed, att när en rik man dog, skulle hans egendom delas mellan arfvingarne och den döde, hvars andel nedgräfdes i jorden vid Dvina floden. Kring denna plats var en hög skidgård med läst port, och der höllo sex män vakt om natten. Inom skidgården glimmade marken af guld och ädelstenar, och der stod guden Jumalas bild, som bar kring halsen en tung guldkedja och på sina knän en stor silfverskål, uppfylld med guldmünt ända till brädden.

Många hjeltar drogo från Norige till Bjarmaland, för att vinna ära och rikedomar. Stundom bedrefs en fredlig byteshandel, men ofta landstego Norrmännen för att plundra landet, efter den tidens vilda sed.

En gång sände norske konungen en man vid namn Karli att handla med Bjarmerne. Karli hade 25 man på sitt skepp och tog med sig en annan Norrman, Thorer Hund, som hade 80 välbeväpnade män på sitt fartyg. När de kommo till Bjarmaland, handlade de först med invånarne, men när marknadstiden var till ända, uppsade Norrmännen freden och seglade ut från Dvinas mynning. Derefter höllo de råd och beslöto att om natten plundra Jumalas gård.

Norrmännen gingo i land, sedan de kvarlemnade några män att vakta skeppen. Bjarmernes första nattvakt hade nyss gått hem, och den andra nattvakten hade ännu ej kommit. Thorer och Karli höggo in deras yxor upptill i skidgården och drogo sig med armstyrka öfver hägnaden. Porten

öppnades, alla Norrmännen trängde in och begynte uppgräfvade de skatter, som voro gömda i jordhögarne. Thorer borttog silfverskålen från Jumalas knän. Karli ville bemäktiga sig gudens halskedja och afhög den med sin yxa, men hugget blef i brådskan för hårdt och träffade gudens hufvud, som nedföll med ett förskräckligt brak. Detta hörde den nya nattvakten, som i detsamma anlände, och begynte att blåsa i sina horn. Bjarmerne skyndade till med höga rop, från alla sidor skallade hornen, och Norrmännen sprungo, allt hvad de förmådde, tillbaka till skeppen. Snart blefvo de kringrände och skulle ha varit förlorade, om icke Thorer Hund lärt sig trollkonster i Finnmarken och dermed – säger sagan – förvänt Bjarmerne syn, så att de ej kunde se sina fiender. Härigenom kommo Norrmännen lyckligt ur faran och återvände till deras land igen.

Flera hundrade år sednare blefvo Bjarmerne, efter ett tappert motstånd, underkufvade af Ryssarne. Somlige omkommo i krigen, andre utvandrade till Finland eller till Norige, och en del stannade kvar under ryska väldet. Castrén säger, att desse Bjarmer varit de finske Karelarnes stamfäder, och visst är, att ännu i dag bo kring Dvinas mynning Karelare, som utmärka sig genom sin företagsamhet i handel. Många bland dem vandra i Finland från gård till gård med sina renslar på ryggen, säljande nålar och dukar. Desse »Laukku-ryssar» äro afkomlingar af de fordom så rike och mäktige Bjarmerne.

60. Tschudiska Folkvisor.

a) Moderswård.

Hwarför ler jag, unga flicka?
 Hwarför gläds jag, glada tärna?
 Derfor gläds jag, unga flicka,
 Att ett ljufligt lif jag lefwer.
 När i moders wård jag wexte,
 Sjöng hon wisor wid min wagga,
 Ständigt sjöng hon wackra sånger,
 Lät så ljufligt orden falla,
 Lät dem kring mitt hufvud halka.
 Dig jag prisar, hulda moder,
 Dig jag prisar och berömmer

För den ömhet du mig wisat,
 För din moderswård och mildhet.
 När den sköna sommarn kommit
 Och när bergningstid war inne, 15
 Gingo några bort till frukost,
 Andra togo tid till middag,
 Swägerskorna sökte sömnen,
 Broderbarnen sökte hwilan,
 Men ej sof min goda moder, 20
 Träget satt hon wid min wagga,
 Gungade sin lilla älskling
 Och den späda kinden smekte.

Alla hade tid att hwila,
 Blott min moder hade icke. 25
 Hon fick ingen tid att sofwa,
 Skulle skölja mina bindlar
 Och i dem så mjukt mig linda.

b) Flickorna på gungan.

Låt mig se min egen gunga!
 Af hwad träd är gungan fogad?
 Ej af al är gungan fogad,
 Ej af pilträd är hon huggen:
 Alen är så skör och brister, 5
 Pilen är så wek och böjes.
 Utaf alm är axeln slöjdad,
 Sidostolparne aflönträd
 Och af flätadt wide sitsen.

Granngårdsgossar, raske bröder, 10
 Kan den goda gungan gunga,
 Kan den säkra gungan swänga
 Oss, twå lätta sommarsiskor,
 Siskor med de lätta fjädrar,
 Flickor med de gyllne smycken? 15

20 Granngårdsgossar, raske bröder,
 Swängen dock ej alltför häftigt,
 Gifwen icke fart för mycket,
 Att wi ej till marken falla,
 Halka från den goda gungan!
 Kanske lyftar ingen upp oss,
 Ingen oss från sanden hjälper.

61. *Om Lapparne.*

Castrén berättar om sin resa i Lappland:

5 Anblicken af en Lappby är icke angenäm sommartiden. Rundtomkring
 på marken ser man fisktarmar, fiskfjäll, förskämda fiskar och annan orenlig-
 het, som förpestar luften. Genom den låga ingången till tälten utkrälar en
 10 skara menniskor, öfverhöljda med smuts. Sjelfva taga de saken ganska lugnt.
 Artigheten bjuder, att alla, äfven de små barnen, välkomna den resande med
 ett handslag. Sedan detta i all tysthet försiggått, får man göra sig beredd på
 följande frågor: »Är det fred i landet? Huru befinna sig kejsaren, biskopen
 15 och landshöfdingen?» – Stundom blef jag dessutom tillspord om min
 hemort, och då jag sade den vara belägen långt bortom fjällarne, frågade
 mig en Lapp, om jag är hemma från det land, der tobaken vexer.

15 Det var förvånande att se, med hvilken snabbhet de korta och oviga
 Lappqvinnorna lupo från det ena tältet till det andra. Snart inbjödos vi i
 ett litet mörkt kyffe, som skulle föreställa en stuga. Emellertid sof jag der
 ganska godt och kände mig derefter så vederqvickt, att jag nu hade mod att
 inträda i en aflappkåtorna. Dess fyrkantiga grundval bildades af tre på hvar-
 20 andra ställda stockar, medan öfra delen var toppformig och sammanfogad af
 bräder. Man finner också runda kåtor med stengolf, som för värmens skull
 belägges med torf. Invändigt är bostaden delad med stockar i nio afdelningar.
 Sex äro förvaringsrum, två bebos af invånarne, och afdelningen i midten
 tjenar till eldstad. Till höger om eldstaden bo värden och värdinnan, till
 venster det öfriga husfolket. Lappen har äfven fiskbodar, uppförda på höga
 stolpar, för att afhålla rofdjuren.

25 När vi först anlände, öfverraskade vi Lapparne i deras enkla hvardags-
 drägt, som består af barkade renhudar i form af en skjorta. Medan vi sofvo,
 påtogo de ett slags klädesskjorta, som är deras helgdagsdrägt. Ofvanpå den
 buro qvinnorna ett lifstykke, kring halsen en lärftskrage och på hufvudet en

grannlåt i form af en hästsko. Män och qvinnor buro kring lifvet en gördel, rikligen utsmyckad med spännen af silfver eller af messing. Skor och benkläder voro af mjukt renskinn.

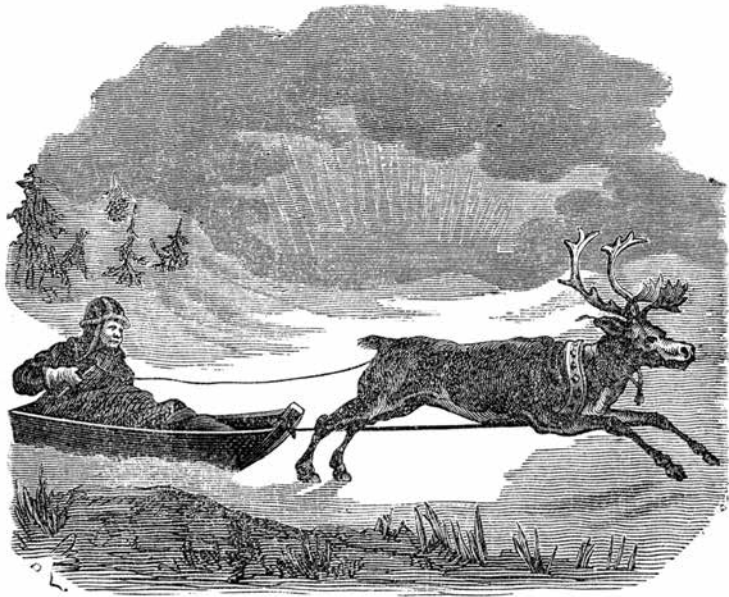
Lappen är kortvext, med låg panna, utstående kinder och små ögon. Till lynnet är han ett trögt, tungsinnt och trumpet slägte. Han beskylles för att vara afundsam, oförsonlig och listig, men prisas af andra för sitt godsinta hjertelag, sin gästfrihet, sin gudsfruktan och sin sedliga vandel, när han icke frestas af bränvinet. Hvarje dag läser han sina bordsböner, morgonböner och aftonböner; är också mån om att undervisa sina barn i det lilla han sjelf vet. Sin hustru och sina barn älskar han ömt. En Lappgubbe berättade mig, att han under trettio år aldrig vexlat ett ondt ord med sin hustru och aldrig tilltalat henne annorlunda, än med smeknamnet *l o d d a s h a m*, min lilla fågel. När en Lappfamilj lät en af sina gossar taga tienst hos en resande främling och gossen sedan dog, ansågs detta som ett Guds straff för att föräldrarne kunnat lemna sitt barn ifrån sig.

I slutet af Mars flytta många Lappar upp till kusten af Ishafvet, för att fiska med Normännen. I Juli och Augusti bruka de fiska i sina egna insjöar. Då är Lappens gyllene tid, när han får sofva i sitt tält med mätt mage, utan myggor och utan bekymmer. Desse Fiskare-Lappar med deras små renhjordar bo dock i hus om vintern och anses stå högre i bildning, än vildmarkens rätte söner, Fjäll-Lapparne, som icke ha annan bostad, än sina flyttbara tält af fyra bågformiga stänger, nedslagna i jorden, och kring dem ett täcke af vadmal. I toppen är ett rökhål, i midten en eldstad af gråstenar; björkris är utströdt på bara marken, och några renhudar bredas derpå. Så bor Fjäll-Lappen vinter och sommar. Endast renarna hållas tillsamman och förskonas af vargen, önskar han sig ej något bättre. Han anser sig lycklig och rik; han ville ej byta sina fjällar mot ett paradys på jorden.

62. *Lappens ren.*

Lappen och hans ren äro två kamrater, som aldrig åtskiljas. När renkalfven är ung, leker han med Lappbarnen, och dessa lära sig tidigt att tämja hans lifliga, ostyriga lynne. Renen äter gräs, löf, lingonris och hjortron, men helst uppsöker han med sin fina lukt renmossan under snön. När mossan är slut på ett ställe, måste Lappen flytta med sina hjordar; och derfor flyttar han ständigt.

Sommartid beta Lapparnes renar om nätterna, då de mindre plågas af hetta och mygg. Om morgonen drifvas de af hundarne till en inhägnad af

risqvistar, och der mjölkas renkorna. Men detta sker icke godvilligt; de måste fångas med snaror, som kastas kring deras horn, och bindas vid träden. Om qvällen drifvas de åter ut på bete till natten. Då måste hundar eller herdar vara på vakt, ty vargen följer renhjordarnas spår och lurar i busken.

5 Hade Lappen icke sin ren, skulle han ej kunna lefva i ödemarkerna. Af renens hud gör han nästan alla sina kläder. Remmjölk, renost, renkött äro hans mat. När han vill köpa mjöl, säljer han renar i Norige, eller drifver han dem till Uleåborg. Då stå de vackra djuren der till hundradetal på en instängd gård och fälla tårar vid anblicken af sina kamraters död.

10 Renen är Lappens häst och spännes för en liten släde, som kallas pulka eller ackja och som liknar en på midten afhuggen båt med ryggstöd. Dragremmen går från pulkans spetsiga framstäf under renens mage till en gördel af skinn, som är spänd kring hans bringa. Bakuti pulkan sitter Lappen, instufvad ända till halsen i en fotmantel af vadmal eller skjälsskinn, och kör
15 renen med en rem, som är fästad vid grimman på venstra sidan och kastas öfver ryggen åt höger. Änden af denna töm är knuten kring en kort käpp, som Lappen håller i handen och som skramlar med lösa jernringar. Körandet fordrar stor skicklighet; därför kör ofta en lång rad efter hvarandra med den skickligaste i spetsen. Då får man se väl upp och ej vara rädd, när det
20 går i fullt språng öfver berg, backar och drifvor. Det nyckfulla, ystra djuret med sin klingande klocka låter ej hejda sig: än stöter pulkan hårdt mot en

stubbe i snön, än trillar hon öfverända, och detta bekymrar icke renen det minsta. Han ilar åstad med flygande fart, och den resande må sjelf se sig om, huru han kommer på rätt igen. Men det är något eget och sällsamt, att renen icke gerna springer mot söder: det är som skulle hans håg stå till polen; han springer helst mot norr.

5

Renen är ett svagt djur i bredd med hästen: det behöfs tre renar, för att draga lika mycket som en häst. I pulkan sitter blott den, som kör, och möjligen dertill ett litet barn. En resande behöfver tre renar: en för sig sjelf, en för sin skjutskarl och en för sina saker. Flyttar en Lappfamilj, går vägvisaren först på sina skidor och leder en ren, som är försedd med bjellror kring halsen. Efter honom följa de lösa renarne, som hållas tillsamman af hundar och skidlöpare, och sist komma lastrenarne, som draga tält, husgeråd, barn, sjuka och gamla. Då är der lif bland de öde fjällen: bjellrorna klinga, hundarne skälla, Lapparne mana på hjorden med höga rop, och renens hofvar knaka öfver den hvita snön.

10

15

63. *Lappska Sagor.*

a) Syndaflo den.

Lapparne hafva i fordna tider ströfvat med sina renar kring hela Finland, och derfor bära ännu i dag många orter namn efter dem. Men sjelfve säga Lapparne, att före dem bodde ett äldre folk, innan Gud stjelp te om verlden. Detta har gått så till, att Gud (Jubmel) har omhvälf t jorden, så att vattnet ur sjöar och elfvar runnit ut öfver landet och fördränkt alla menniskor, undantagande två barn, en gosse och en flicka. Dessa tog Gud under armen och förde dem på ett högt berg, som kallas Passe-vare eller det heliga berget. Sedan faran var förbi och Gud hade släppt barnen ifrån sig, skildes de från hvarandra och gingo åt olika håll, för att se, om der funnes andra menniskor i verlden. När de vandrat i tre år, utan att finna menniskor, kommo de åter tillsamman och igenkände hvarandra. Derpå skildes de, vandrade åter i tre år, kommo tillsamman och igenkände hvarandra. Men när de i ytterligare tre år vandrat på samma sätt, kände de icke mera igen hvarandra. De blefvo då man och hustru, och från dem härstamma alla nu lefvande menniskor.

20

25

30

b) Jätten och människan.

I fordna tider bodde i landet en stor och grym jätte, som kallades Stalo. Hans hustru hette Rutakis och var en elak trollpacka. Stalo var en menniskoötare och skulle med sin stora styrka hafva blifvit alla människor öfvermäktig, om han icke tillika hade varit öfvermåttan dum. Deraf begagnade sig ett listigt människobarn, som hette Askovis, och lurade jätten. Engång hade Askovis råkat i Stalos våld och föreslog jätten, att de skulle pröfva sin styrka, genom att springa med hufvudet mot ett träd och stöta hufvudet in i trädet. Stalo var genast färdig och sprang med all makt mot en grof tall, men kunde icke stänga hufvudet in. Askovis sade sig vilja spara sitt prof till i morgon; hvarpå han under natten urholkade en mängd trädstammar och betäckte öppningarne med bark. Dagen derpå lyckades hans prof förträffligt: han sprang mot den ena stammen efter den andra och stängade in hufvudet ända till öronen. Stalo var högeligen förvånad.

Askovis gick till björken och begynte vrida vidjor. Hvad skall du med dem? frågade Stalo. – Ingenting särdeles, svarade Askovis; jag skaffar mig vidjor, för att bära bort silfret ifrån din bod. – Nej, för all del, min gosse, menade jätten. Håll fram din hatt, så vill jag ösa den full med silfver! – Askovis höll fram sin hatt, men hade i tysthet skurit bort hattkullen och gjort en grop i jorden derunder. Jätten öste och öste, och aldrig ville hatten bli full. Det var en djup hatt, sade jätten. – Så lagom, svarade Askovis; men kanske vill du hellre fylla min rensel? – Nej, menade jätten, jag har nog af hatten.

Stalo gillrade ut nät efter bäfrar, gjorde upp eld i skogen och lade sig att hvila. I nätet hade han fäst ett snöre och i andra ändan af snöret en bjellra, för att höra när bäfvern gick i nätet. Nu ringer bjellran, Stalo skyndar till nätet, men finner ingen, ty en listig Lappgubbe har ryckt i snöret och uppbränt jättens kläder under hans frånvaro. Stalo återvänder och harmas öfver sin oförsigtighet att lägga kläderna så nära elden. Om en stund ringer det åter; jätten skyndar till nätet, finner ingen, och under hans frånvaro har Lappen släckt elden. Då börjar Stalo jemmerligen frysa, sträcker sina armar mot månen, som uppstiger på himmelen, och klagar för honom: se, fader, din son fryser! Men månen har annat att göra: han måste försvara sig mot trollen, som uppäta hans ena sida, och hör icke sin sons böner. På detta sätt frös jätten Stalo ihjäl.

64. Päiviö-släkten.

I en by, Pälido-järv, bodde för lång tid sedan en rik Lapp vid namn Päiviö. Han hade så många renar, att han behöfde 30 drängar och 30 pigor att vakta dem; men sina silfverskatter gömde han i jorden. Lapparne tillbådo den tiden underliga träd och stenar, som kallades Seid. När engång renarne dogo af sjukdom, drog Päiviö med sina söner till afguden Seid, prydde honom med granris och offrade renar till hans ära, bedjande honom om hjälp. En dag väntade Päiviö och hans söner förgäfves ett tecken att afguden hört deras bön. Då stodo de upp, buro torr ved kring Seiden och förstörde honom med eld. Hedningarne i byn harmades deröfver storligen och ville döda Päiviö, men han svarade dem med Gideons ord: låt afguden hämna sig sjelf! Päiviö blef kristen med hela sitt hus och sände sin son Vuolabba till Enare by, till att förstöra alla dervarande Seider.

Päiviö var en stark kämpe i strid, men hans tre söner blefvo än mera namnkunnige. Vu o l a b b a (Olof) hette den starkaste. Han var så snabb, att han sprang fatt vildrenarna, grep den flyende vargen i svansen och krossade honom mot klippan. Sin stora båt bar han ensam på axeln, och de stenar, som jättarne icke förmådde lyfta, bar Vuolabba med lätthet till deras plats. Vid den tiden brukade Karelare från ryska sidan härja i Lappland. Vuolabba bar en ofantelig stock på fjället ofvanför sitt tält och inbillade Karelarne, att hans tre år gamle son burit upp stocken. Då vågade ingen angripa honom.

Päiviös andre son hette Is a k. Han var en så skicklig bågskytt, att han skjöt harren, när denne hoppade öfver vattnet i forsen. Isak låg äfven i fejd med de ryske Karelarne. I spetsen för dem gick en höfding, klädd i en kopparrustning från hufvud till fot, och var så styf, att han icke sjelf kunde föra gaffeln till sin mun, när han åt, utan måste matas af drängen. Isak hade länge lurat på höfdingen och skjöt vid en sådan måltid gaffeln in i höfdingens hals.

Tredje Päiviö-sonen hette J o h a n och var en af de mäktige trollkarlar, som icke numera födas i verlden. Äfven han låg i krig med Karelarne och använde mot dem sina fruktansvärda trollkonster. Engång fingo de honom fatt och tvungo honom att blifva deras vägvisare öfver fjället om natten. Det var ett mycket brant ställe på Pallastunturi. Der trollade Johan, så att Karelarne hörde klockor ringa och sågo eldar lysa i en by nedanför branten. Johan manade nu sina följeslagare att följa tätt efter honom, der han visade vägen med blosset. I detsamma kastade han blosset utför branten, men sjelf fick han fotfäste i en skrefva af berget. Karelarne på sina skidor kommo med full fart rusande efter blosset och förgingos så alla i det nattliga brådjudet.

65. Lappska Folkvisor.

5 a) Högt på bergen will jag wandra,
 På de höga, branta fjällar;
 Pilar will jag taga med mig,
 Långa, jernbeslagna pilar;
 Wilda renar will jag skjuta,
 Stora, sköna, wilda renar.
 Sedan firar jag mitt bröllop,
 Firar det med ståt och glädje.

10 b) Hwilken utaf alla windar
 Är mer swal och ljuf än andra?
 Är det söderns qwalmuppfyllda,
 Ljumma fläkt från mulna himlar?
 Är det icke hellre nordens
 Friska wind från höga fjällar?

15 c) (Björninnan väcker sina ungar)
 Skynden, mina späda ungar!
 Skidan ren på drifwan slinter,
 Wenstra fotens skida rasslar.
 Kommer han, den onde jägarn,
 20 Låt oss mot hans båge ryta,
 Och hans pilar will jag fånga
 I mitt gap med koppartänder.

25 d) (Gräshoppan frågar myggan)
 Säg, hwad gör du, hela sommarn?
 – Hwad jag gör? jag sjunger bara.
 Men hwad gör du sjelf om sommarn?
 – Jo, jag dansar, när du sjunger.

66. Lappgossens wisa.

Spring, min snälla ren,
 Öfwer berg och fält!
 Wid min flickas tält
 Får du krafsa sen.
 Ymnig mossa är
 Under drifwan der. 5

Dagen är så kort,
 Wägen är så lång,
 Spring du wid min sång,
 Låt oss skynda bort!
 Här är ingen ro,
 Här blott ulfwar bo. 10

Se, der flög en örn!
 Säll han wingar har.
 Se hur molnet far;
 Satt jag i dess hörn,
 Såg jag ren kanske
 Dig derborta le. 15

Du, som hjertat här
 Fångade i hast,
 – Så en wildren fast
 Wid en tam man snär; –
 O, du drar mig mer,
 Än en fors dit ner. 20

Sen jag dig fick se,
 Tusen tankar jag
 Har båd' natt och dag,
 Tusen äro de
 Och blott en ändå:
 Att dig äga få. 25
 30

Du må gömma dig
 Bakom dældens sten,
 Eller med din ren
 Fly till skogs för mig,
 Undan, undan skall
 Både sten och tall!

35

F. M. Franzén.

67. Om Esterne.

Esterne bo icke i Finland och höra icke till vårt folk, men äro nära beslägtade med den gren af finska folket, som kallas Tavaster. Dessa två, Ester och Tavaster, voro fordom samma folk, den tiden de bodde i nuvarande Ryssland. Men när de undanträngdes af Ryssarne och flyttade mot nordvest, delade sig folket. En del gick norrom Finska Viken och blef bosatt i Finland; en annan del gick söderom hafsviken och blef bosatt i Estland. Ty Estland är beläget vid södra kusten af Finska Viken och är ett litet, tätt befolkadt land med sjöar, floder och fruktbara åkerfält. Det har en annan natur, än Finland, känner inga berg af granit och sträcker mot hafvet en öppen, sandig kust. Ett och annat granitblock, som hafsisen fordom fört öfver från finska sidan, visas i Estland som något märkvärdigt.

Esterne blefvo för mer än sexhundra år sedan underkufvade af Tyskarne. Sedan ha de lydt under flera främmande välden och lidit mycket af härjande krig; nu lyda de under Ryssland. Deras tyske herrar ha behandlat dem hårdt och tagit ifrån dem deras jord, så att Esterne ända till vår tid varit landbönder under de tyska riddaregodsens. Under ett hårdt förtryck ha de icke fått samma frihet och undervisning, som deras bröder Finnarne, men numera behandlas de bättre och få äga jord. Ändock hafva Esterne troget bevarat deras eget språk, deras egna minnen och egna folklygne. De äro ett lifligt, känsligt och ihärdigt folk, som mycket älskar sin fädernebygd. Ofta ser man dem segla i deras öppna båtar öfver till finska kusten, och der igenkänner man dem af deras långa bruna rockar, deras långa bruna hår, deras smärta vext och deras lifliga bruna ögon.

Esternes språk är så likt Finnarnes, att båda lätt förstå hvarandra, när de hunnit vänja sig vid den främmande brytningen. Esten har likasom afstympat de finska orden och lånat flera ord från tyskan eller från ryskan.

I öfrigt likna Ester och Finnar äfven deri hvarandra, att båda älska visor och gamla sagor, som under hårda tider varit Esternes tröst. Emedan dessa folkminnen likna Finnarnes sagor och folksånger, såsom två grenar ur samma rot, skola vi omtala några bland dem.

68. Esternes Kalevi-poeg.

5

Esterne hafva många vackra folksagor och en stor hjeltedikt i 20 sånger, uppkallad efter deras störste folkhjelte, Kalevi-poeg (Kalevan-poika), Kalevs son. Om honom berättas följande saga:

En gumma vallade sina kor i skogen och fann der en orrhöna och ett ägg. Af dem uppvexte två sköna jungfrur, Salme och Linda, som fingo många friare. Salme blef gift med nordstjernen, men Linda valde till sin make den från gudarne härstammande starke hjelten Kalev (Kaleva). Linda och Kalev hade tre söner, och yngste sonen var född efter fadrens död. Medan de tre gossarne voro på jagt, kom en »vindkunnig» trollkarl från Finland och bortröfvade deras moder. Då anropade Linda himmelens gud, Ukko, och han förvandlade henne till en klippa på Iru-berget vid staden Reval. 10 15

Sönerne sökte förgäfvos sin moder. Den äldste for till Ryssland och blef en kunnig köpman; den medlerste drog till norden och blef en berömd krigare. Den yngste, Kalevi-poeg, förliknades vid en örn med jernklor och hade många sällsamma öden. Han samm öfver Finska Viken till Finland, uppsökte trollkarlen i ödemarkerna och slog honom med en ekstam till marken. Sin moder kunde han icke finna; hon visade sig för honom som en skön jungfru i drömmen, och han förstod nu, att hon icke mera fanns bland de lefvande. 20

Då följer en rad af äfventyr. Kalevi-poeg uppsöker en berömd smed i Finland och köper ett så oförlikneligt svärd, att han dermed klyfver smedens städ ända till marken, utan att en skråma synes på klingan. Det vilda lynnet vaknar; Kalevi-poeg nedhugger smedens son, och den olycklige fadren förbannar svärdet, så att det en dag skall blifva sin herres död. Kalevi-poeg återvänder till Estland och öfverenskommer med sina bröder, att den, som förmår längst kasta ett klippstycke, han skall blifva landets konung. Kalevi-poeg kastar längst, blir konung i Estland och plöjer landet med en jättehäst och en jätteplog. Vargarne sönderslita hans häst; han utrotar vilddjuren, han odlar landet. Han vill bygga ett fäste, vandrar med plankor på ryggen midtigenom Peipus-sjön och trycker så djupa fotspår i landet, 25 30 35

att han nedplattar bergen. Medan han hvilar sig på stranden, stjal en elak trollkarl hans svärd och tappar det uti sjön. Kalevi-poeg vaknar och lofvar svärdet att ligga förborgadt i sjön, tilldess att en lika stark hjelte kommer att upptaga det, men kommer han sjelf, må det skära hans fot. Derefter slår

5 han sönder sina plankor mot trollkarlens söner och går att hämta sig nya. På denna resa kommer han till de dödas rike under jorden. Der herrskar en ond ande, Sarvik, öfver omätliga rikedomar. Kalevi-poeg besegrar Sarvik, befriar tre fångna jungfrur och återvänder, belastad med byte, till dagens ljus.

Nu vill Kalevi-poeg uppsöka världens ände och bygger sig dertill ett

10 skepp af silfver. Han seglar norrut till Lappland och råkar i stora faror. Engång uppslukas han af en hafshvirfvel och räddas af en hvalfisk. En annan gång plockar en jätteflicka honom i sitt förkläde och hämtar honom som ett underdjur till sin fader. Han besöker eldsprutande berg, han ser norrskenets andar strida med silfverspjut och gyllene sköldar. Ändtligen säger honom

15 en vis man, att förrän han finner världens slut, skall han finna sitt eget. Kalevi-poeg återvänder till Estland, besegrar i ett fältslag sitt lands fiender, nedstiger än engång till de dödas rike och binder Sarvik med kedjor. Men nu komma jernklädde män öfver hafvet att anfalla Estland. Der står åter ett blodigt slag. Kalevi-poeg segrar, men hans bästa kämpar ha stupat. Han

20 står ensam, »lik en i våren förvissnad björk». Enslig bor han uti den stora skogen. Då vandrar han en dag vid stranden af Peipus och ser sitt fordna svärd blixtra i vattnet. Full af längtan, vadar han ut, för att återtaga det, men svärdet, som ihågkommer förbannelsen och löftet, afskar hans båda ben ända till knäet. Så hämnar svärdet ett fordom utgjutet oskyldigt blod.

25 Kalevi-poeg dör, men gudarne ställa honom efter döden att benlös vakta dödsrikets portar och den i kedjor bundne Sarvik. Der slår Kalevi-poeg sin hand mot bergporten, men handen blir fastsittande i remnan, och hvar gång Kalevi-poeg vill rycka sig lös, skälfver marken i jordbäfnig.

69. Estniska Folkvisor.

a) Hemmets dotter.

Nu är solsken, nu är sommar,
 Lärkan drillar öfwer lindan,
 Nu så löfwas alla lundar,
 Nu så blomma alla hagar,

Gräset står så skönt på ängen, 5
 Tallen bugar sig i skogen,
 Björken böjer sig i dalen,
 Äpplen glänsa nu på grenen,
 Nötter lysa mellan löfwen,
 Alla hemmets döttrar sjunga. 10

Sommarn flyr, och hösten kommer,
 Lian bergar ängens grönska,
 Yxan fäller backens tallar,
 Bilan böjer björkens krona,
 Frostens plockar grenens äpple, 15
 Nötterna slår blixten neder,
 Och en man tar hemmets dotter.
 Ängen tåras då af saknad,
 Sörjande står gula skogen,
 Hennes faders fålar gnägga, 20
 Hennes moders qwigor råma,
 Hennes broders oxar böla,
 Sakna den, som gaf dem föda,
 Sörja den, som gaf dem dricka,
 Minnas hulda vårdarinnan. 25

Gick hon ej, den glada flickan,
 Redan före solens uppgång
 Sjungande till ladugården?
 Smög hon ej till qwigans krubba, 30
 Innan hennes moder visste,
 Innan hennes fader waknat?
 Räckte hon ej hö ur famnen,
 Strödde egenhändigt hafran,
 Windade ur brunnen watten, 35
 Innan far och mor det visste?
 Och det skulle de ej minnas!

b) Fosterbygdens lof.

Du min by, min gyllne hembygd,
 Du min by, der förr jag wuxit,
 Ljufwa land, der förr jag lefwat,
 Raske wuxo dina söner
 5 Och så friska dina döttrar.
 Du är dock en by, som duger,
 Du bär bröd på dina åkrar,
 Du bär hö på dina ängar,
 Öfwerst åkern, nederst ängen,
 10 Och i midten blommar linet.
 På din backe doftar kummin,
 Dina fält stå swafwulgula,
 Dina häckar bära krusbär,
 Hagtorn grönskar i ditt gårde,
 15 Och af äpplen doftar gården.

We dig, by, dit nu jag kommit,
 Du, hwars egen nu jag blifwit,
 Skam åt dig, ja, skam och nesa!
 Blott på gyckel blir du prisad,
 20 Blott på spe du nämns den goda,
 Sanka sumpmark, fula fält, du,
 Som förderfwar rena hjertan,
 Som beskymfar tadel fria
 Och förleder mödrars döttrar!

25 Dig, min egen by, jag prisar,
 Dig, min hembygd, jag besjunger.
 Du är dock en by, som duger,
 Står på klippan, som en kyrka,
 Som ett bönehus på höjden.
 30 Som en ljufelig syn på berget.
 Blott i ett står du i wärde
 Efter Wesenburg och Rewal:*

* Städer i Estland.

Att du ej ser sköna skeppen
 Med de rika waror nalkas,
 Ser ej skepp med kryddor gunga
 Och sin last af linne lossa.

35

70. Om Finlands folk.

Detta är kartan öfver Finlands folk:

I östra delen af landet: i Karelen, Savolaks, norra och nordöstra delen af Österbotten, bo K a r e l a r e. I vestra delen af landet: i Tavastland, Satakunda, Egentliga Finland, norra Nyland och sydöstra Österbotten bo T a v a s t e r. I södra Nyland, vid kusten af södra Österbotten och på Ålands skärgård bo folk af svensk härkomst. I södra Finland har ett litet antal Ryssar inflyttat, och för öfrigt finner man i landet en och annan Tysk, Engelsman, Fransman, Dansk, Norrman samt några få af andra nationer.

I detta landet bor alltså ett folk af olika härkomst och olika språk. Bland etthundra invånare i Finland härstamma 86 från den finska folkstammen, 12 från Svenskarne, 1 från Ryssarne och 1 från andra nationer, mest Tyskar. Mången har en svensk fader och en finsk moder, eller en finsk fader och en svensk moder; några ha en rysk fader och en finsk moder, eller ha deras föräldrar eller förfäder inflyttat från främmande land. Få äro af så oblandad härkomst, att icke någon af deras slägt burit i sina ädror olika folkslags blod. Men det är sagdt, att alla, som erkänna och älska detta landet såsom deras fädernesland, – alla, som lyda detta lands lagar och arbeta för dess välfärd, – äro ett folk. De äro förenade genom deras kärlek, deras lydnad, deras gemensama välgång. Om sjömän, som härstamma från olika folk, segla på samma fartyg i vida hafvet, så måste de ju sämjas och arbeta, för att hinna till hamn; annars skulle fartyget förgås med dem alla. Och på samma sätt, om Gud förenat inbyggare af olika härkomst på samma stycke af jorden med en gemensam ansvarighet, måste de ju hålla tillsamman i endrägt, på det att dem må väl gå och på det att icke andra, endrägtigare folk må taga ifrån dem deras ärfda jord. De måste stå som en man, med ett hjerta för fäderneslandet.

Detta folket har vuxit samman, såsom många träd göra en stor skog. Tallen, granen och björken äro olika trädslag, men tillsamman äro de skogen. Folket i det ena landskapet skiljer sig från folket i det andra landskapet genom utseende, klädedrägt, lynne, seder och lefnadssätt. Vi kunna lätt skilja en Tavast-

länding från en Karelare, en Nyländing från en Österbottning; ja, vi igenkänna en sockens inbyggare bland många andra från grannsocknarna. Men resa vi utrikes och möta der landsmän från olika delar af landet, så märka vi, att de hafva en likhet sig emellan. Och om en främling reser i Finland, märker han, att detta landets inbyggare likna hvarandra. Ty de, som från barndomen uppvuxit i samma land, under samma lagar och lefnadsförhållanden, måste ju, med all skiljaktighet hvar för sig, ändock hafva mycken likhet inbördes.

En sådan folkets inbördes likhet eller egendomlighet (folklynne, folk-karakter) är lättare att igenkänna, än att beskrifva. Det är den stämpel, som Gud har påtryckt hvarje folk, genom att låta det länge bo tillsamman. Detta märke bär hvaroch en med sig, hvar han i verlden går. Det kan afnötas genom uppfostran, vanor och lifvets intryck, men det kan sällan fullkomligt utplånas.

Den stämpel, som Gud har påtryckt Finlands folk, kan bäst urskiljas, om vi gifva akt på detta folkets framfarna öden. Det har ända till våra dagar bevarat minnet af sina fäders hedniska tro, men sedan det fått Guds uppenbarade ord, har detta alltid varit dess högsta skatt. Det måste således vara ett folk, med djup och allvarlig gudsfuktan. Det har i tusen år beständigt arbetat på att rödja och odla sitt land: – det måste vara ett arbetsamt, ihärdigt folk. Det har arbetat i en hård jordmån och under ett strängt, nordiskt klimat: – det måste vara ett härdadt och starkt folk. Stora olyckor och ödeläggelser hafva öfvergått detta folk mer än de flesta andra; det har ofta varit tvunget att kämpa mot den bittraste nöd, det har slagits till jorden, det har från sina brända gårdar måst fly till de djupaste ödemarker, och ändock har det lefvat, hoppats och åter stått upprätt: – det måste vara ett tåligt, försakande, lifskraftigt folk. Aldrig har ur det finska folkets sköte framgått en eröfrare, som anfallit och underkufvat andra nationer: – det måste vara ett fridsamt folk, utan hersklystnad, icke skapadt att intaga en plats ibland jordens mäktige. Men det har intill sista blodsdroppen försvarat sitt eget fädernesland; det har frambragt utmärkte fältherrar och verldsberömde soldater: – det måste dock vara ett tappert och stridbart folk. Kufvadt, besegradt, men aldrig tillintetgjordt, har det under främmande öfvervälde städse behållit sitt sätt att lefva och sitt sätt att tänka: – det måste vara ett ytterligt segt och envist folk. När det engång underkastat sig annat eller eget lands styrelse, har det sedan aldrig gjort uppror mot denna sin öfverhet, aldrig tålt förrädare, aldrig sålt sitt fädernesland: – det måste vara ett trofast folk. Ofta har det försummat att göra sin rätt eller sin styrka gällande: – det måste vara ett långtänkt

och sen färdigt folk. Men under tider af våld och förtryck har det aldrig kunnat lära att böja sig under förtryckares ok: – det måste vara ett fr i h e t s - ä l s k a n d e folk. Och slutligen har det, i sina ensliga skogar, fjerran ifrån den bildade världens medelpunkter, långsamt, under hårda mödor kämpat sig fram till upplysning; – det måste vara ett v e t g i r i g t och k u n s k a p s - ä l s k a n d e folk. 5

Sådana äro grunddragen hos detta folk, som Gud har utkorat till att odla den högsta norden. För ett sådant värf behöfves ett sådant folk. Och Gud har ställt detta folk främst som ett föredöme och en lärmästare för många fattige, okunnige stamförvandter, som äro spridde kring verlden. Det är en stor kallelse, som Finlands folk har fått på sin del. Gud styrke det dertill med sin sanning och sin kraft. Saligt är det folk, hvars Gud Herren är; det folk, som han till ett arf utkorat hafver. Ps. 33: 12. 10

71. *Matti.*

En husbonde hade tre tjenare. Ivan var Rysse, Erik var Svensk, och Matti var Finne. En sommarmorgon utsände husbonden sina tjenare att uppgräfta en stenbacke till åker och anvisade dem ett stycke hvardera. Ivan gräftade under munter sång och blef färdig till middagen. Erik arbetade, ömsom skrattande, ömsom knotande, och blef färdig på eftermiddagen. Matti såg tvär ut, tog sig en god betänketid och blef färdig på sena qvällen. 15 20

När de slutat sitt arbete, kom husbonden för att bese det. Ivan har arbetat flinkast, sade han; men Ivan har lemnat stenarna kvar. Erik har bortröjt de små stenarna, men låtit de stora ligga. Matti har bortröjt de stora stenarna, men låtit de små ligga kvar. Hvar och en af eder har en förtjenst och ett fel. Nästa gång vill jag sända Ivan att harfva min åker, Erik skall dika min äng, och Matti skall bryta stenar; dertill är h a n skapad. 25

Matti blef således stenbrytare. Önskar nu någon att lära känna denne betänksame man, så är han till vexten af medelstorlek, axelbred, armstyf och väl härdad. Han har brunt hår, grå ögon, grå hy, något inböjd näsa, tunna läppar, bredt ansigte. Han är således ingen skönhet; men det säges, att han har vackra bröder med bruna ögon och täcka systrar med lingult hår. Mattis hållning är styf och trumpen, såsom det egnar en stenbrytare. Han går långa vägar med trygga, långsamma steg. I ungdomen säges han tillochmed hafva dansat, men det måste vara förtal, ty nu kan ingen förmärka något slags danskonst hos honom. 30 35

Till lynnet är Matti en af dem, som icke förhastar sig. Han är tvär och tillbakadragen; men när han suttit en stund bland goda vänner, tyckes han likasom töa och krypa ur idet. Hans trumpna ansigte förmildras, han kan blifva munter, tillochmed qvick på sitt eget sätt. Man skulle icke tro om en
 5 så allvarsam man, att han kan gyckla och skämta så, som han likväl kan, och då roar det honom obeskrifligt, att förlöjliga egna och andras dårskaper. Ehuru vanligen fåordig och tystlåten, kan han då tala mer, än en annan står ut med att höra. Till Mattis fel hör nemligen också det, att ofta tiga, när det vore bättre att tala, men stundom tala, när det vore bättre att tiga.

Matti är en så genomärlig man, att han måste låna ordet t j u f från ett annat språk. Han är också en lugn man. Att styra utför en brant fors, att lägga an mot björnen på fem stegs afstånd, eller att släcka det brinnande taket öfver en krutkällare, bekommer honom icke det minsta. I krig har han heller aldrig kunnat lära sig konsten att springa. Han är aldrig rädd före eller
 15 under faran, men e f t e r å t är han mycket försigtig. Att han är långsam och senfärdig, vet hela världen. Möter han en bekant på vägen, blir han ej färdig att helsa, förrän den andre är redan ett stycke förbi. Ändock händer, att sedan han alltför länge begrundat en sak, råkar han ut för en förunderlig brådska. Fundera länge och sedan fjäska, är Mattis vana. Han har så länge kommit alle-
 20 städes för sent, låtit vänta på sig och funnit andra, som hunnit före honom, att han råkat i mycket bekymmer för de nya jernvägarnes punktlighet på minuten. Men Matti är läraktig: han brukar nu ofta, för säkerhets skull, infinna sig en timma för tidigt. Att han är envis som synden, vet ock hela världen; hans envishet är just afviga sidan af hans ihärdighet. Hvad han en gång fått i sitt hufvud, det vill han drifva igenom. Der han skall stå, der står
 25 han; men behagar han icke, är det förspilld möda, att öfvertala honom. En af Mattis bröder, en lång karl, dränkte sig i ett vattenämbar: det var ingen lätt sak, men han ville drunkna, och han drunknade. Alltid behöfver Matti betänketid. Han misstror allt nytt; men han kan vänja sig småningom. Derför
 30 afskyr han nya moder och seder, men när dessa kommit ur bruk hos andra, händer, att Matti finner behag för dem. I hans slägt finnas ock få, som börja, men många, som hålla med. När den, som börjat, släpper sitt tag, blifva alla de andra borta. Och de, som ingenting göra, äro mycket flitige att klandra dem, som göra något.

Till Mattis senfärdighet hör, att han tål mycket, innan han vredgas, men en gång vred, blir han ofta vred öfver all måtta. Han bär tåligen en stor missvext och knotar öfver ett litet olägligt regn. Han kan förlåta den, som beröfvat honom all hans egendom, men har någon stulit hans grimskaf, då börjar Matti process.

Matti älskar sin häst, sin åker, sin båt, sin badstuga, sin smedja och sin säkra gamla lodbössa. Någre af bröderne handla och färdas på resor till lands eller sjös. Helst vill dock Matti lefva i fred i sin stuga, utan bekymmer för morgondagen, och anser sig rik, när han i dag har sitt rågröd, sin gröt, sin mujka eller ströming och sina potäter. I nödfall äter han bark. Är han väl mätt, af egen eller andras mat, händer ibland, att han slår sig på latbänken; deremellan är han en styf arbetare. Det skulle ej skada Matti, att bättre kunna räkna inkomst och utgift, ty spara för morgondagen är icke hans sak. Medan han ömsom slösar och svälter, blifva främlingar rike på hans bekostnad. Han kan se framför sina fötter högar af guld, men kommer sig ej till att sträcka ut handen och taga dem. Matti är en karl med godt naturligt förstånd, och dock är ingen så lätt lurad som han. Han tycker sig göra en god affär, när han byter sin flinka häst och får en med spatten i stället.

För öfrigt är Matti hjälpsam, gästfri, pålitlig och trofast; sofver om vintern, vakar om sommaren, hör gerna musik, diktar vackra visor och tycker om allt, som behöfver eftertanke. Han är en mästare i att gissa gåtor och sinnrika ordspråk. Han vill gå till grunden med allt; han gräfver sin brunn så djup, som ville han gräfva igenom jorden, och om han i barndomen råkat stappla på katekesen, kan han sedan begrunda i årtal hvarför Gud har låtit honom födas till denna verlden.

Vi skola icke tala om Mattis finare bröder och systrar: de likna utvärtes andra finare menniskor och bära dock alltid ett stycke af Matti inom sig. Gud välsigne den breda näfven och det ärliga hjertat! Matti har sina fel, Matti har sitt hufvud för sig, men när Vår Herre vill bryta stenar på jorden, skickar han Matti till stenbacken. Detta är Mattis embete. Vår Herre vet bäst hvartill vi duga.

72. Om finska språket.

De språk, som mest talas i Europa, höra till tre stora afdelningar: de latinska språken (franska, italienska, spanska m. fl.), de germaniska språken (svenska, tyska, engelska m. fl.) och de slaviska språken (ryska, polska m. fl.). Men finskan hör icke till någon af dem, utan står i främsta ledet af en egen stor afdelning, de finska språken. Dessa äro mera beslägtade med turkiskan och andra österländska språk, än med de rådande språken i Europa; ja, det är en större skilnad mellan svenska och finska, än mellan svenska och ryska. Till de finska språken räknas ungerskan, lappska och

de språk, som talas af våra stamförvandter i Ryssland. Estniska språket är endast en gren eller munart utaf det finska.

Inom Finland talas också olika munarter. Ostfinskan, eller talspråket i Savolaks och Karelen, är mjukare och rikare på vokaler, än den hårdare och kraftigare vestfinskan, som talas i Tavastland och de vestliga bygderna. Ostfinskan har lånat några ord från ryskan och tyskan, medan vestfinskan lånat flera från svenskan. Många omflyttningar af befolkningen hafva gjort, att ostfinskan och vestfinskan flerstädes inträngt på hvarandras område, och på några orter äro de likasom sammanvuxna. Derför hör man olikheter i språket på olika orter, dock icke större, än att alla förstå hvarandra. I det inre och norra Finland talas ett renare språk, än vid kusterna. Någre mena, att den vackraste finskan talas i nordöstra Tavastland; men detta vilja icke Nordösterbottningarne och Savolaksarne medgifva.

Det är nu mer än trehundra år, sedan finska språket först började begagnas i skrift och tryck. Derigenom att bibeln öfversattes i vestra Finland, blef vestfinskan det egentliga skriftspråket och fick en tidigare utbildning. Först i våra dagar har man sett böcker tryckas på ostfinskans munart. Nu har man också begynt rikta språket med det bästa från alla dess munarter, och många flitige forskare hafva ransakat språkets egenheter, så att den finska språkläran snart skall blifva en af de bäst utredda i världen.

Och finska språket förtjenar väl för dess egen skull all den stora kärlek och omsorg man derpå använder. Det finns icke många språk, som så klart och i så rika, så fina skiftningar förmå återgifva tankarnes mångfald och känslornas stämning. Det finns icke heller många, som lyckas att med en så beundransvärd fyndighet afspegla naturen. En främmande, ojäfvig man, en berömd dansk språkforskare vid namn Rask, beskrefver detta språk med följande ord:

»Finskan är ett af de mest naturfriska, regelrätta, lätt utbildade och välljudande tungomål på jorden. Det har den skönaste samklang mellan konsonanter och vokaler, hvari det liknar italienskan. Det har intet af de obehagliga hväsljuden och de hårdt utandade ljuden i slaviska eller lappska språken. Det har ett alldeles bestämdt tonfall, likasom franskan. Det har flera former och färre böjningssätt eller afvikelser, än latinet, det vill säga större fördelar med mindre ofullkomligheter. Det är oändligt rikt på ordens utgreningar och sammansättningar, likasom grekiskan och tyskan. Det tyckes således hafva utsökt och förenat det bästa af alla andra språk i Europa; men då intet är fullkomligt under solen, saknar finskan det, som tyckes vara viktigare än alla inre förtjenster, nemligen en stor användning i

böcker, en vid utsträckning, ett närmare samband med syskonspråken och äran att talas vid ett lysande hof.»

Sedan Rask skref dessa ord (1820), har finska språket fått många läro- rika böcker och blifvit mera jemfördt med syskonspråken. Det är äfven kändt och högt aktadt af utländske språkforskare, men furstar och hof 5 tala icke finska, och för Europas öfriga folk är detta språk så obegripligt, som fåglarnas qvitter. Endast stundom lyssnar en främling med undran på de finska folkvisornas melodiska ord. Och när han läser dessa sköna dikter, öfversatta till andra språk, vet han icke huru mycken innerlighet der går förlorad i öfversättningen. Ty det finska språket är likasom ett 10 genomskinligt flor, der folkets själ öfverallt lyser igenom. Det är ännu ett hittebarn i Europa, lindadt i silke, men utsatt i ödemarkerna. När detta barn vexer upp och kan bestyrka sin härkomst, skall man i det igenkänna en konungadotter. Det skall en dag blifva lika rikt på stora tankar, som det nu är rikt på oskyldig fågring. Det skall kunna utsäga det bästa och 15 ädlaste, som någonsin uppstigit i ett människohjerta. Ty dertill har Gud gifvit det stora, kungliga gåfvor, och detta barn skola vi bära på våra armar ut i verlden.

73. *Lippo och Tapio.*

(*Folksaga från Karelen.*)

Tre män gingo ut på jagt. En af dem hette Lippo, flink karl, skogsgångare. De träffade tre renar. Två voro insnärjda i hvarandras horn, den tredje var lös. Lippo bad sina kamrater jaga de två, han ville jaga den tredje. Han jagade, skidade, natten kom. Lippo hade ej upphunnit renen. Lippo kom till en gård i skogen. Renen sprang in på gården, Lippo följde honom. Värden stod 25 på gården; en gammal gubbe, skägget, håret, allt af granmossa. Gården var Tapiola, och värden var Tapio, skogens konung.

Gubben klappade renen på halsen och sade: hvad är det för en odugling, som jagat min fåle svettig? Lippo trädde fram och svarade: nog är det jag. Tapio sade: nå, efter du jagat min fåle till sena qvällen, så blif öfver natten 30 kvar i min stuga.

Lippo inträdde i Tapios stuga och såg sig omkring. Här funnos renar, elgar, björnar, räfvar, vargar och alla djur, som lefva i skogen. Tapio gaf Lippo qvällsvard och undfågnade honom väl. Om morgonen, när Lippo ville begifva sig bort, fann han ej sina skidor. Tapio sade till honom: jag 35

har en enda dotter; vill du ej stadna här och blifva min svärson? Lippo svarade: nog ville jag stadna, men jag är en fattig man. Bry dig icke derom, sade Tapio; fattigdomen är intet fel, hos oss får du allt hvad dig lyster. Då stadnade Lippo, flinka karlen, skogsgångaren, qvar och blef Tapios
5 svärson.

Efter tre år gaf Lippos hustru åt honom en liten pojke. Lippo bad då Tapio att få återvända till sitt hem. Tapio sade: gör åt mig ett par goda skidor, så vill jag visa dig vägen. Lippo gick till skogen och högg ämnen till skidor. Talgmesen sjöng på grenen:

10 »Ti, ti, talgmesen,
 Ti, ti, sparfungen,
 Sätt qvist under rännan,
 Under foten qviständen!>

Lippo kastade en käpp efter fågeln: hvad qvittrar du der, din stackare? Gjorde
15 så skidorna färdiga, men Tapio sade: de passa icke åt mig. Lippo gick andra dagen till skogen, och talgmesen sjöng samma visa. Lippo bannade honom och gjorde ett nytt par skidor, men icke heller dessa passade. Tredje dagen gick Lippo till skogen, och talgmesen sjöng samma visa. Nå, sade Lippo, du lär väl ej sjunga för ro skull. Gjorde så nya skidor med en bra qvist under
20 foten i skidrännan, och Tapio sade: se, nu duga de! Stadna alltid öfver natten der du ser spår af min skidstaf, men gör kojan tät, så att himmelens stjernor ej skina in genom taket.

Lippo skidade bort på resa med hustru och barn. Mot qvällen såg han det första spåret af Tapios skidstaf, och der fanns en stekt elg till afton-
25 måltid. Lippo tillredde en god koja af granris med tätt tak, drog in barnet på kälken och blef öfver natten med sin hustru i kojan. Andra dagen fortsatte han färden, fann åter ett spår af Tapios staf, och der var en stekt ren. Åter gjorde Lippo en tät koja och blef der öfver natten. Tredje dagen for han vidare, fann det tredje spåret, och der var en stekt tjäder. Se, nu är mitt
30 hem icke långt borta, när qvällsvarden är så liten, menade Lippo. Gjorde nu i hast en gles koja och drog in kälken med barnet. Himmelen glänste klar, och nattens stjernor tindrade in genom taket. Om morgonen uppstod Lippo: hans hustru var borta. Lippo gick ut, såg sig omkring: skidspåren syntes icke åt något håll. Lippo satt med sitt barn framför kojan och visste
35 ej hvartåt han nu skulle skida. Aftonen kom: en elg sprang förbi i sakta lunk. Lippo blef qvar öfver natten. Om morgonen fann han åter en stekt

tjäder, och åter sprang der en elg förbi. Så blef Lippo der i många, många år med sitt barn. Hvar morgon funno de en stekt tjäder, och hvar dag sprang en elg förbi kojan.

Under tiden vexe barnet stort och blef en öfvermåttan klok pojke. Gossen bad Lippo göra ett långt rör, för att se derigenom, om de ännu hade långt till hemmet. Lippo hade god tid och gjorde ett rör åt gossen. När gossen såg genom röret, sade han: icke ha vi långt hem, vi äro vid gärdesgården, just vid vår åker. – Strax begåfvo sig far och son på väg, och med detsamma voro de hemma.

Så var den saken. Och från Lippos gosse hafva Lapparne fått sin början.

74. Räfven och haren. (Folksaga från Satakunda).

Räfven och haren möttes. Räfven sade till haren: dig är då ingen rädd för!

– Hvem är då rädd för dig? sade haren.

– För mig äro alla rädda, menade räfven. Jag har en så lång svans, att alla taga mig för en varg, när de se mig på afstånd. Det ger respekt, ser du; men dig stackare fruktar ingen.

– Hålla vi vad? sade haren. Jag skall visa, att de nog finnas, som äro rädda för mig.

Räfven gick in derpå, de höllo vad och begåfvo sig ut på vandring tillsammans. Då hände sig, att haren såg en fårscock, som låg vid en gärdesgård. Detta tyckte han vara ett godt tillfälle och hoppade alldeles oföväntadt midtin i skocken. Fåren till fötter, allt hvad de kunde, hitåt och ditåt, så förskräckta blefvo de! Detta roade haren obeskrifligt. I sin glädje öfver att ha vunnit vadet, begynte han skratta och skrattade så omåttligt, att han klöf munnen i kors, och alltsedan den dagen är harens mun på det sättet klufven.

Så var den saken.

75. Folksägner om jättarne.

Fordom, säges det, bodde jättar mångenstädes i Finland. De voro så långa, att när de uppgjorde brasor i skogen, tände de först eld i grantopparne, och till hvarje brasa åtgick en hel skog. Engång gick en jätte från Säaksmäki

tvärsöfver Mallasvesi sjö, som är mycket djup och mer än en mil bred. När jätten kom öfver till andra stranden på Pelkäne sidan, kände han sig något trött och sade: tänk, att vattnet redan begynte gå öfver stöfvelskaften!

En annan jätte satt grensle öfver taket på Marie kyrka i nejden af Åbo
 5 och lappade sina skor. Hans becktråd var så lång, att den räckte på hvardera sidan ända till marken. Nu hände sig, att en bonde kom åkande i sin kärra på vägen från Åbo och råkade i slingan af tråden, just när jätten drog ihop sömmen. Åhå, sade jätten, när bonden, hästen och kärran följde med i sömmen; hvarifrån kom der smolk i min becktråd? Men icke ids jag lösa
 10 upp knuten. – Hvarpå han knackade med hammaren och sade: visst blef der en liten klump!

Jätten lade sig engång tvärsöfver landsvägen med knäna i krok, och alla vägfarande åkte obehindradt under hans knän. När någon deröfver
 15 yttrade sin förundran, hördes en röst från skogen säga: det är ju bara ett tre års barn!

I nejden af Wuoksi sutto en afton två jätteflickor och sjöngo, den ena på Lohikallio, den andra på Ruskiavuori. Mellan dessa berg är afståndet fem fjerdedels mil, men båda flickorna kunde höra hvarandra och sjöngo i
 20 samma takt. Värre buller gjorde en jätte i Ithis. När han klappade i händerna, hördes dånet kring hela verlden.

Desse jättar hade en styrka, som motsvarade deras storlek. När de funno det besvärligt att vada öfver sjöarne, vroko de stora stenar i vattnet och gjorde sig broar. Jätteflickorna buro i sina förkläden hela berg af mossa, hvilken de kastade i sjöarna, och deraf uppstodo sankar kärr. Mångenstädes
 25 ser man ännu jättekast, eller kummel af tunga stenar och klippstycken, dem jättarne kastat. I sjön Tarjanne är en kal holme, som kallas Munkholmen, och der ha jättarne samlat högar af stenar vid farleden mellan Ruovesi och Wirdois. Stenarna ville de kasta på båtar, som foro förbi. Och Munkholmen har sitt namn af munkarne, som tros hafva varit onda troll.

Mest voro likväl kyrkorna utsatta för jättarnes stenkastning. Det säges, att jättarne för god betalning byggt många stenkyrkor, men sedan ha de ångrat sitt arbete och velat förstöra det. De tålde icke höra klockorna ringa, och alla kors besvarade dem. Derfor brukade jättarne ställa sig på bergs-
 30 höjderna, stundom på en eller flera mils afstånd, och slunga klippstycken mot kyrkan. Aldrig har man hört, att de träffat målet, men klipporna, som de slungat, visas ännu i dag ett stycke från kyrkan, stundom på landbacken, stundom i sjön.

Reso kyrka byggdes också af en jätte. Han började arbetet efter trefaldighetssöndagen om våren och hade det nära färdigt, när kornet gick i ax. Presten tyckte icke om byggmästaren och råkade en natt höra jättens hustru sjunga en vaggvisa för sitt barn i bergsklyftan:

Killi kirkoja tekee,
Nalle nauvoja takoo
Rahallises' Raisonmaas'.

5

Det är: Killi bygger kyrkor, Nalle smider spikar i det penningrika Reso-landet. – Men nu visste presten, att trollens styrka ligger i namnet, så att den, som vet deras namn, blir dem öfvermäktig. Dagen derpå såg han jätten med sin medhjelpare sitta grensle öfver kyrkans takås, för att uppfästa ett kors. Hvarpå presten ropade deras namn:

Pois, Killi, kirkosta!
Pois, Nalle, harjasta!

10

Det är: bort Killi, från kyrkan! Bort, Nalle, från takåsen! – Strax förvandlades jättarne till två svarta korpar, som skriande flögo sin väg. Jätten Killi ville dock hämnas och vadade ut i hafvet, för att hämta ett stort klippstycke och krossa kyrkan. När han ej mer kunde finna vägen dit, kastade han från sig klippstycket utanför Runsala, en half mil från Åbo. Der synes den stora klippan än i dag uti sjön och kallas *Kukkaro kivi*, eller påse-stenen, emedan jätten burit den i en påse på ryggen.

15

20

76. Möten med jättar.

En kulan höstafton seglade några sjömän i sin jala* längs hafskusten nära Wiborg och sågo en stor eld upptänd på stranden. De voro frusne, gingo i land, för att värma sig, och funno, till sin förskräckelse, en sofvande jätte ligga i rundel kring brasan med fötterna under hufvudet. Sjömännen fingo brådt att åter begifva sig ut till sjös, men i detsamma vaknade jätten. Hvarifrån ären J, finske gossar? frågade han. – Derifrån, derifrån, stammade

25

* Jala kallas en vid kusten af Wiborgs län bruklig snabbseglande jakt med egendomlig tackling.

sjömännen och pekade åt trakten af Wiborg. Jätten sade: nog känner jag Wiborg och den stora stenen i kyrkomuren ofvanför dörren: den har jag sjelf i mina unga år fört dit från Neitsyniemi. Men, finske gossar, hafven J icke något godt med eder från Wiborg?

5 Sjomännen hämtade en tunna tjära från sin jala, och jätten tömde i en klunk tunnans innehåll. Tack, sade han; det var den gamla Wiborgska drycken. Men begifven nu eder bort, innan mina gossar återvända! De äro unga och ostyriga; det kunde gå eder illa.

Sjomännen läto icke säga sig detta två gånger. De sprungo ombord och
10 hade knappt hunnit hissa seglen, när de sågo två unge jättar på stranden. Den ene kastade en så tung sten, att jalan så när hade sjunkit. Den andre sprang ut i vattnet och grep så hårdt i bakstammen, att jalan med fulla segel icke rördes ur fläcken. I sin nöd grepo sjömännen till sina yxor och lyckades afhugga jättens ena hand, hvarpå han släppte sitt tag och lät dem fortsätta
15 resan. Efteråt vägde sjömännen den afhuggna handen, och om man får tro deras berättelse, har den vägt 13 lispund och 6 skålpund.

Tjära tyckes ha varit jättarnes älsklingsdryck. Det finnes en annan berättelse om några bönder, som förde tjära till Helsingfors och mötte på vägen en jätte, som begärde af dem en sup finskt bränvin. Det var icke
20 rådligt att neka; bönderne bådo honom hålla till godo hvad de medförde på deras lass. Jätten lyftade tre tunnor efter hvarandra till munnen, drack ut tjäran, torkade sig om skägget och sade med välbehag: nog har det ännu sin gamla goda smak.

77. Skämtingsagor.

25 Någonstädes i detta land är en by vid namn Hölmölä, och der bo Hölmöläiset, Hölmöläboerne. Desse Hölmöläiset äro ett mycket försigtigt folk och betänka sig väl, innan de företaga sig något, på det att ingen skada måtte ske genom för mycken brådska. Om dem berättas, bland många andra kloka företag, följande:

30 a) Skörd en. När Hölmöläiset skulle skära sin råg, behöfde de dertill sju personer. En böjde ned rågstängeln; den andre höll ett trädstycke derunder; den tredje afhög halmen; den fjerde bar halmen till kärften; den femte band kärften; den sjetta bar kärfvorna tillsamman, och den sjunde reste upp skylen. Matti råkade en dag betrakta deras arbete och förundrade sig
35 öfver deras stora omtänksamhet. Om aftonen var en half teg skuren och

halfannan oskuren. Matti ville göra Hölmöläiset en tjänst och företog sig om natten att skära och binda det, som ännu var oskuret. När han slutat sitt arbete, lade han skäran på sista skylen och gick bort att sofva. Hölmöläiset återvände om morgonen och funno rågen skuren samt skäran på skylen. Allmän förundran. Efter en lång öfverläggning stadnade alla vid den meningen, att ett så skadeligt hastverk, som denna skörden, måste ha skett genom trolleri och att trollkarlen hade förvandlat sig till en skära. Han skulle således dränkas, för att han icke en annan gång måtte fjäska bort folkets grundeliga arbete. Men det befanns icke rådligt att röra vid en så farlig person; därför tog man en lång stake, band vid dess spets en ögla och lyckades på detta sätt nedrycka skäran. Hela sällskapet hade nu den fägnaden, att se huru skäran måste följa med till sjöstranden, fastän hon stretade af alla krafter emot och hakade sig fast i stubbar och dikeskanter. Ändtligen fick skäran i båten och roddes ut på djupet. Vid skaftet band man en stor sten med starka tåg, för att hon ej skulle flyta, och så hifvades hon med fröjderop ut i sjön. Olyckligtvis råkade hon fastna i båtkanten med sitt krokiga bett, stenen tyngde, båten kantrade, och Hölmöläiset undkommo med knapp nöd trollkarlens ondskefulla anslag.

b) Stugan. Hölmöläiset byggde åt sig en stuga och gjorde detta så grundeligt, att de glömde göra fönster i väggen. När stugan blef färdig, funno de henne något mörk och begrundade länge, huru de skulle få in dagsljuset. Slutligen funno de ett godt råd: de borde hämta in ljuset med säck. Alltså utspände de säcken mot solskenet, tillknöto den försigtigt och buro den in i stugan. Här öppnades säcken, men till allas förvåning blef stugan icke det minsta upplyst. Medan de stodo bekymrade öfver denna oväntade missräkning, råkade Matti komma och fick höra deras bekymmer. Nå, sade Matti, gifven mig hundra mark, så skall jag skaffa in ljus! Hölmöläiset voro glade att för så godt pris få dager och gäfvo strax det betingade priset. Hvarpå Matti högg ett hål i väggen, och se, strax föll solskenet in i stugan! Hölmöläiset blefvo så förtjuste öfver denna upptäckt, att de beslöto hugga ut hela väggen. Dager fingo de nu tillräckligt, men med detsamma ramlade stugan.

c) Jagten. Engång gingo Hölmöläiset på björnjagt om vintern. När de kommo till björnens ide, satte de sig först att äta en grundelig frukost. Derefter hölls råd, och man beslöt, att Pekka skulle först krypa in i idet, för att hämta ut björnen. För säkerhets skull band man ett rep kring hans ben och kom öfverens, att, om nöd blef å färde, skulle Pekka sparka och de öfrige draga ut honom. Pekka kröp in, och när han väl var derinne, bet

björnen hufvudet af honom. Litet sprattlade Pekka med foten, och så var det slut med honom; men kamraterne derute sade sig emellan: nu sparkade han; det lär icke vara så treffligt derinne. Hvarpå de drogo Pekka ut, och Pekka var utan hufvud. Ja, verkligen, utan hufvud! sade Hölmöläiset och
 5 höllo råd om hvad detta mände betyda. En af dem menade, att det var icke så visst, om Pekka haft något hufvud, när han kröp in i idet. – Nå, sade en annan, det må jag veta; jag såg ju tydligt huru han rörde skägget, när han åt ärter vid frukosten.

d) Måltiden. Icke bättre gick det en annan gång, när Hölmöläiset
 10 brände en sved vid sjöstranden. På motsatta stranden betade deras kor; vargen kom och ref ihjäl en af korna. Hölmöläiset rodde öfver sjön och beslöte att steka sig frukost af kon, efter hon i alla fall redan var död. Då nu sveden brann på den andra stranden, tyckte de det vara onödigt att göra en ny eld, hvarför de afhöggo ett stycke kött och uppreste det att stekas
 15 mot eldskenet derborta. Efter en stund ansågs steken vara färdig, och man begynte äta, men steken ville ej smaka. Någon tyckte då, att fisk skulle smaka bättre, och efter der hängde en not vid stranden, lade man ut noten på sandmon och drog ett varp, men fick endast stickor och ljung. Då hölls rådpläggning om hvad man nu borde få till mats, och allmänna meningen var,
 20 att gröt skulle smaka bäst. Men eftersom alla voro hungriga och man icke hade en gryta, som kunde förslå åt alla, beslöt man vänta till vintern, när man kunde koka i vaken. Att nu vänta till vintern med hungriga magar, var icke lätt, men Hölmöläiset väntade, såsom det anstår ett grundeligt folk, hvilket icke förhastar sig. Vintern kom, och isen lade sig öfver sjön. Då gick en af
 25 sällskapet ut och högg en vak i isen, hvarefter en annan bar ut mjölsäcken, spillde mjölet i vaken och begynte att röra om. När man tyckte att gröten borde vara färdig, klef kocken ned i vaken, för att smaka på anrättningen, och der blef han. De öfrige väntade en stund, men när kocken ej kom tillbaka, begynte de misstänka, att han ensam ville äta upp deras gröt. En klef då ned
 30 under isen, för att också få vara med om kalaset, och blef borta, liksom den förste. Ja, sade de öfrige, nu äta de båda upp gröten. Hvarefter alla klefvo ned i vaken, den ena efter den andra, och der blefvo de.

78. *Finska Folksången.*

Sång och musik äro för människan likasom ett annat heligare språk, på
 35 hvilket hon gerna uttrycker sorg och glädje, saknad och hopp. I alla tider har

det finska folket hyst en stor kärlek till sång, r u n o, (runa), som hos folket är antingen visa, trollruna, lärodikt eller berättande sång. Till sådana folkrunor räknar man icke psalmer och andeliga visor, ej heller sådana konstgjorda dikter, som herrefolk sjunger. Folkvisan skiljer sig från de sednare genom sin enkelhet och sin lefvande natursanning, alldeles som skogen skiljer sig från den konstgjorda parken. 5

I den gamla finska folkvisan är det sinnrika, innerliga ordet hufvudsak och melodin mycket enkel, ja, så enformig, att de allra flesta hafva samma åttastaviga versbyggnad och sjungas på samma melodi, den uråldriga runomelodin. Den gamla visan känner icke heller det vanliga slutrimmet, men har i stället ett bokstafsrím, sålunda att orden i samma versrad vanligen börja med samma bokstaf. De nya sångerna hafva deremot omväxlande versform och melodier, men orden äro hvarken så sinnrika, så enkla eller så innerliga, som i de gamla. Det är endast i Karelen man ännu stundom får höra gamla runor, som muntligen gått i arf från slägte till slägte igenom många århundraden, och dessa runor dö mer och mer ut. I hela det öfriga landet hör man endast sånger af nyare ursprung, några öfversatta från svenskan eller från tyskan, men de flesta diktade inom folket. Ty folkets håg är som en rinnande vattukälla: den måste ju beständigt utskicka djupets ådror i dagen. 10 15 20

Den finska folksången upprinner ur två djupa källor: ensamheten och sorgen. I detta landet bo människorna ofta långt skilda ifrån hvarandra, och derfor söka de vänner och sällskap i hela naturen. De föreställa sig, att alla ting i naturen hafva lif, känsla och talemått. Kommer någon till främmande land, äro solen och vinden hans gamla bekanta. Flyttar den unga bruden bort från sitt hem och sörjer öfver att alla der skola glömma henne, vet hon, att åtminstone vidjan och gärdselstören skola igenkänna henne, när hon kommer tillbaka. En flicka säger i sin ensamhet till luftens fågel: 25

Svinga hit, du lilla fågel,
 Kom till mig, du arma lilla, 30
 Tala om för mig din längtan,
 Och din saknad uppenbara!
 Jag skall säga hvad jag saknar
 Och mitt hjertas sorg dig yppa;
 Sen så byta vi vår saknad, 35
 Dela mellan oss vår längtan.

Derför anförtror hon sina sorger äfven åt skogen:

Jag vill säga mina sorger
 Åt den gröna lundens aspar
 Och åt späda videbusken.

5 Hon vet ju, att de alla hysa deltagande för hennes öde:

Derom talar insjöns holme,
 Alla holmens stränder klaga,
 Alla gröna lindor sörja,
 Alla ljufva lundar tåras,
 10 Blommorna på fältet snyfta,
 Och det vackra gräset gråter
 Öfver den förskjutnas öde.

En olycklig man beder korpen bortbära hans bekymmer och kasta dem
 i sjön, men dock icke i vatten, der fiskar finnas, ty

15 Alla fiskar finge sorger,
 Insjöns abborr skulle sjunka,
 Stora gäddor skulle spricka,
 Mörtar falla uti stycken;
 Siken blefve alltför sorgsen,
 20 Mujkans silfver skulle mörkna
 Af den arme mannens smärta.

Men äfven de glada och lyckliga söka naturens sällskap. Muntra flickor
 bedja göken gala åt dem silfver och guld. Berget, träden, djuren yppa sina
 tankar för hvarandra och för människorna. Naturen har varit folkets bästa
 25 sånglärarinna. Derför säger också den anspråkslöse sångaren:

Egen sång är all min lärdom,
 All min konst tog jag från vägen,
 Hjertats glöd från gröna skogen.
 Ljungen lärde mig att sjunga,
 30 Busken gaf mig mina visor,
 När jag gick i vall som liten,
 Var som barn i lammens sällskap

På de honungsrika tufvor
 Och de solbelysta kullar.
 Vinden gaf mig ord tillfyllest,
 Förde med sig många tusen,
 Och de strömmade som forsar
 Och som vågors brus i sången.

5

Barn hafva sina egna sånger, de unga sina, de gifta sina, de gamla sina. Lifvet gifver nog ständigt nya ämnen. Det finska folket är, med allt sitt allvar, mycket böjdt för att skämta med sina egna eller andras svagheter, och därför har man äfven begabbelserunor, som förlöjliga laster och dårskaper. Bland de många sångerna är visan äldst, dernäst trollsången. Yngst är den berättande sången; men Kalevalas äldsta runor hafva gått genom årtusenden. Många sjunga, men icke många dikta sina sånger sjelfva. Vid stranden af sjön Koitere lefde för många år sedan en åttatioårig, fordom berömd sångerska vid namn Mateli Kuivolatar. När jag engång uppläste för henne visor, dem jag upptecknat på andra orter långt derifrån, sade gamla Mateli: »hvem sjöng de visorna för eder? Kommer man ännu ihåg dem i landet? Jag gjorde dem, när jag var en ung flicka.» – De hade gått från mun till mun och från slägte till slägte.

Många kunnige män, äfven utom Finland, prisa den finska folksången såsom en af de skönaste på jorden. Andra folk kunna sjunga med mera brinnande känsla, mera storartad, djerf och kraftig hänförelse. Men innerligare ur hjertats djup sjunger intet folk. Och den enkla, ljufva finska visan med sitt rörande behag är en perla bland alla folkvisor.

E. Lönnrot. 25

79. Finska Folkvisor.

a) Sånglärarinnan.

När jag wexte i min hemgård
 Som en fågel i sitt näste,
 Kom till oss en gammal qwinna,
 Sångerska från Lapplands ände,
 Och hon kunde dikta visor,
 Kunde många sånger sjunga.

5

10 Henne gaf jag då min kjortel,
 Gaf till lön mitt goda linne,
 Bytte bort mitt blåa nystan,
 Delade mitt röda ullgarn,
 För att hon mig lärde sjunga,
 Lärde mig de bästa sånger,
 Lade wisor på min tunga
 Och på mina läppar orden.

15 Hör du nu, du gamla qwinna,
 Hör du, gumma, hwad jag säger:
 Gif igen min wackra kjortel,
 Gif mitt linne nu tillbaka,
 Återgif mitt röda ullgarn
 20 Och mitt sköna blåa nystan!
 Wisor har jag nu tillräckligt,
 Sånger nog ditt råd förutan;
 Nu lär sorgen mig att sjunga,
 Nu lär nog bekymret wisor,
 25 Saknaden ger ord tillfyllest,
 Jag har tankar nog i hågen.

Kanteletar 2: 131.

b) De hemlösa.

5 Förr så hade wi små systrar,
 Förr i långt förflutna dagar,
 Också wi, en ljusblå brygga,
 Och wi bröder hade fordom
 Målad båt med röda ränder.
 Då begynte winden blåsa,
 Luftens strand begynte storma,
 Blåsten ryckte barr från träden,
 Ryckte med sig ljungens blommor
 10 Och det späda gräsets stänglar.
 Syskonbryggan slog han sönder,
 Bröt i bitar brödrabåten,

Dref i wattnets vård oss bröder
 Och oss systrar långt mot holmen,
 Gaf oss fingrarna till årar,
 Gaf vår flata hand till styre,
 Granens grenar till vår stuga,
 Enens buske till vår boning.

15

Kanteletar 1: 16.

c) Eget hem är bäst af alla.

Mjuk och varm är linneskjortan,
 Som min egen moder sydde;
 Kall är äfwen ylletröjan,
 Som en främmande har stickat.

Warm är ock min moders badstu,

5

Fast ej bad i ugnen kastas;
 Men den heta ångan värmer
 Ej mitt bad i byn derborta.

Hemmets bröd är mört och wackert,
 Om det ock med agnar blandas;
 Främlings bröd, det smakar illa,
 Fastän smöret breds deröfwer.

10

Mjukt som ull är dock min moders
 Och min faders ris, som straffar,
 Men en främlings ris är taggigt,
 Huru lätt det än mig widrör.

15

Ack, det goda, gyllne hemmet,
 Hos min fader war det lyckligt!
 Fastän brödet war så fattigt,
 Fanns der riklig ro dessmera;
 Der blef jag ej störd i sömnen
 Och fick hwila utan bannor.

20

Kant. 1: 75.

d) Brudens afsked.

Icke war jag dock tillförne
 Mörkare än andra flickor,
 Blekare än wattnets fiskar;
 Mörkare jag blef än andra,
 Blekare än wattnets fiskar.

5

Hur betalar jag min moders
 Mjök och hur min faders godhet?
 O, jag tackar dig, min fader
 För min ungdoms bröd och bergning!
 O, jag tackar dig, min moder,
 För hwar gång du ömt mig waggat,
 Burit mig på dina armar
 Och din barm mig räckt till näring!

10

Gårdens folk, jag tackar eder,

15

Goda barndomswänner alla,
 Uti hwilkas wård jag wuxit
 Under mina blomningsdagar!
 Nu så måste jag ju resa
 Från det kära gyllne hemmet,
 Från min faders goda stuga
 Och min moders glada boning.

20

Blif då qwar i lugn, o pörte,
 Pörte med ditt tak af bräder!
 Godt det blir att återkomma,
 Kärt att här ännu få wandra.
 Blif då qwar i lugn, o farstu,
 Farstu med ditt golf af bräder!
 Blif i ostörd ro derute,
 Gård med dina ljufwa rönнар!
 Er i fridens hägn jag lemнар,
 Bygder, bäruppfyllda skogar,
 Sjöar med de hundra holmar,
 Wida, ljungbewuxna hedar!

25

30

Ur första upplagan af Kalevala.

e) Den unge soldaten.

All min slägt så mycket sörjer,
 Alla mina fränder klaga,
 Att jag nu går ut i kriget,
 Mot kanonens wida mynning,
 Mot den jernbesmida tjärnan, 5
 Till mitt fall på stridens walplats.
 Men ej må min slägt mig sörja,
 Ej må hulde fränder klaga.
 Icke stupar jag i kärret,
 Faller bragdlös ej på sweden, 10
 När wid swärdens klang jag slutar.
 Skön likwäl är krigets sotsäng,
 Stolt är krigarns fall för swärdet,
 Hastigt der en gosse bortgår,
 Utan sjukdom han förswinner, 15
 Oförwissnadt ung han faller.

Kant. 2: 265.

f) Skämtvisa.

Kom till oss, du käre Thomas,
 Hemta julen i ditt följe!
 Kom, allhelgona! Kom, julhelg!
 Kom rätt snart, du glada påsktid!
 Riklig mat ha wi i boden, 5
 Helgdagsrätter ha wi många:
 Syrsans lår och feta flugben,
 Stjerten af en sparf dessutom,
 Lilltån af en fattig groda,
 Halfwa ögat af en ödla. 10

Kant. 1: 23.

g) På Saimas strand.

Min guldfågel i fjerran sjunger,
Klagar fjerran på Saimas strand.
Ej är en båt wid strandens skär,
Som öfwer sjön min älskling bär.

5

Långsamt rinna min längtans dagar,
Sorgfri mins jag en stund ej mer,
Wet ej hwad budskap ryktet för,
När ej min wän jag komma hör.

10

Hoppets fröjder och lyckliga tider
Sällan lindra mitt hjertas sorg.
Kallt är mitt bröst, som is på sjö;
Hwem skall värma engång dess snö?

15

Örnen flyger wid himmelens fäste,
Anden ror öfwer fjärdens våg.
Långt är på Saimas strand min wän,
Wågar ej ut för stormen än.
Windarna hwina och wågorna brusa,
Båtarna gunga små wid land;
Båtarna gunga så små wid land,
Alltför swag är min älsklings hand.

20

Älskade, gå ej i wågornas wälde,
Saimas wågor bedraga dig!
Då skall ej sorgen lemna mig,
Innan han bäddar min graf hos dig.

Kanteletar.

80. *Finska Ordspråk.*

Om den vise konung Salomo berättas, att han talade tre tusen ordspråk och att hans visor voro ett tusen och fem. Räknar man visheten efter denna måttstock, skulle det finska folket vara visare än konung Salomo, ty dess upp-
 tecknade ordspråk äro flera än sjutusen, och dess visor, dem ingen räknat, 5
 uppgå säkert till flera tusende. Deröfver må vi icke förhäfva oss; andra folk
 kunna hafva lika många. Men det är visst, att det begrundande finska folket
 har nedlagt många sinnrika tankar i sina sånger, mycken djup visdom i sina
 ordspråk och gåtor. Redan år 1842 lät doktor Lönnrot trycka en samling af
 7 077 ordspråk, och sedan ha ännu flera blifvit upptecknade. De flesta äro 10
 i runans versform och behållas derigenom lättare i minnet. Språket i dem
 har en egen sinnrik korthet, som icke kan återgifvas på svenska.

Många bland allmogen föra hälften af sitt tal med ordspråk. Vill en fattig
 man trösta sig öfver en ny olycka, säger han: Högtifrån jag icke faller, ifrån
 qvasten ned på golfvet. – Förebrår man någon att lita för mycket på andras 15
 hjälp, heter det: Illa är förståndet bosatt, när det bor i annans hufvud. – Vill
 man antyda, att äfven rikt folk har sina bekymmer, tänker man på skällkon
 och säger: Den, som bär på halsen skällan, går också med nedtyngdt hufvud.
 – Påminner man åter den fattige om förnöjsamhet, säger man: Koppar är
 som guld för tiggarn, tenn är silfver för den arme. – Klagar någon, att han 20
 förlorat sina barn, suckar han: Sonlös hugger ensam veden, dotterlös får
 stampa mjölet. – Till en storskrytare säger man: Broar byggas ej med orden,
 något virke skall det vara. – Vill någon afvisa oförtjent beröm eller tadel,
 heter det: Ej så god, som man berömmes, ej så elak, som man klandras.
 Och så finner man ett ordspråk för alla lifvets förhållanden. Här anteckna 25
 vi några prof på enradiga ordspråk.

– Vålbegynt är mycket vunnet.

– Tiden väntar ej på någon.

– Mannen lefver ej af namnet.

– Finnes öl, så finnas vänner. 30

– Hunden skäller ej på hemfolk.

– Djupa brunnar torka icke.

– Lärdom tynger ej på ryggen.

– Stödet stjelper icke stacken.

– Alltid ämnar sig den late. 35

– Ensam skrattar ingen länge.

- Drucken man är aldrig fattig.
- Tukta ej en björn med björkris!
- Dålig vakt gör många tjuftar.
- Den, som frågar, far ej vilse.
- 5 – Mycket ser den länge lefver.

Prof på tvåradiga ordspråk.

- Hjelp en resande i backen,
Icke när han hunnit öfver!
- Skönhet bergar icke ängen,
10 Grannlåt bränner icke sveden.
- Den, som lefver, tänker framåt;
Bakåt må den döde blicka.
- Sällan ger det glesa nätet,
Men då ger det stora fiskar.
- 15 – Prisa icke förr det gamla,
Än du undersökt det nya.
- Förrän alla blifva goda,
Blir hvar kärr i Finland åker.
- Gå omkring mig, banna ej mig!
20 Sade åkerns sten till plöjarn.
- Den är ej af hundar biten,
Som af lagen öfvervunnits.
- Icke tål en lerig åker
Plöjarn med de granna stöflar.
- 25 – Den, som ej sett större under,
Må en drucken karl betrakta.
- Gud har skapat ingen brådska,
Det är onda verldens påhitt.
- Abborren har fritt att välja:
30 Lemna kroken eller svälja.
- Ej blir hafvet sämre deraf,
Att en hund från stranden slickar.
- Knifven prisar man för bettet,
Menskan prisar man för vettet.
- 35 – Eget land är alltid kärast
Och dess skog bland alla grönast.

– Rodret är i mannens hand,
Gud allen styr båt till land.

Andra ordspråk.

- En man vid sitt ord,
En oxe vid sina horn. 5
- Hellre från din jord,
Än från ditt ord.
- Aftonen vet mera än morgonen.
- Många stora ord rymmas i en mun.
- Ropet är nödens broder. 10
- Husbondens steg göda åkern.
- Från roten stiger man upp i trädet.
- Den tålige vinner allt.
- Vargen begråter ej hundens död.
- Hellre vatten af en broder, än öl af främlingen. 15
- Längesedan dog den, som klandrade sig sjelf.
- Vex upp utan aga, dö utan ära!
- Prisa främmande land för en främling, eget land för dig sjelf!
- Förr tager den korte ett strå från marken, än den långe tager en stjerna
från himmelen. 20
- Den är icke karl, som får sig en syssla; den är karl, som förstår att
sköta henne.
- En qvinna må återvända från halfva vägen; en man måste gå fram till
slutet.
- Äfven skatan är en vacker fågel, när man sällan ser henne. 25
- Vägen vet ej hvem som går på honom, brödet vet ej hvem som äter det.
- Nöden är icke stor, sålänge ett enda medel finnes till räddning.
- Den gode gifver af sitt lilla, den elake sparar sitt öfverflöd.
- (Efter E. Lönnrot).

81. Finska Gåtor. 30

Om de finska ordspråken äro till antalet många tusen, äro de finska gåtorna icke färre. Folket älskar mycket denna sinnrika lek med tankar, hvarigenom barnens förstånd öfvas från späda år att leda sig från det bekanta till det

obekanta. Derför brukas också ett straff för den, som ej kan gissa ett visst antal gåtor. När familjen sitter samlad i stugan under de långa höst- och vinterqvällarna, finnes vanligen någon gåtkunnig, som ställer de öfriga på prof, och är der någon, som lemnar tre gåtor olösta, blir han förvisad till 5 Hymylä. Detta ord kan öfversättas med Løjets gård, eller Narrgården, och betyder en ort, der man är illa utsatt för allehanda begabbelse. Emedan nu en del gåtor kunna uttydas på flera sätt, blir der stundom tvist, om straffet bör tillämpas, och mången förklarar från början, att han ej ämnar gå till Hymylä för mindre än sex gåtor.

10 Har nu en blifvit svarslös, så att blott en gåta fattas uti det bestämda antalet, hviskas det om honom: nu vända sig hans ögon redan till Hymylä. Är antalet fullt, börjar den, som framställt gåtorna, att uppräknat alla dem, som förblifvit olösta, och säger för hvarje gåta:

Hyj, Hyj, till Hymylä!

15 Icke visste du den heller.

Den straffskyldige utspökas nu på det löjligaste vis och skickas till Hymylä, hvilket sker så, att han utvisas ur stugan. Derpå berättas, huru han blifvit mottagen och undfågnad i Hymylä. Barnen i Narrgården skickas att se hvarför hundarne skälla och återkomma med det svar, att en trasig 20 tölp är i antågande, att hans häst är en rätta, hans kusk en katt, hans släde en söndrig slef o. s. v. Hymylä värdinnan faller af förundran det nyss bakade brödet i askan; en annan spiller het välling öfver den nykomnes hufvud. Denne vill då tvätta sig och förses med en tjärpyts, hvarefter han tillsäges att torka sig ren på dun, agnar och sotiga taksparrar. Hymyläfolket frågar 25 hvad nytt man hör i verlden, och när han icke vet berätta annat, än desamma olösta gåtorna, förundrar sig Hymyläfolket öfver en sådan stackare, hvarpå han slutligen säges få mat, som består af slaskvatten, potatesskal, fiskben, mögligt bröd och andra rariteter.

Efter en sådan resebeskrifning anses den resande hafva återkommit, 30 inkallas i stugan och tillfrågas huru det nuförtiden står till i Hymylä. Han berättar då något efter egen smak, t. ex. huru man der kokade gröt med en yxe och högg ved med en gryta, huru korna bakade bröd och qvinnorna stodo klafvade i ladugården m. m. Nu är han fri från sitt straff, får återtaga sin plats i sällskapet och sjelf börja att förelägga gåtor för någon annan, 35 som i sin tur kan dömas, om han står svarslös. Ingen vill gerna resa till Hymylä, och därför anstränga alla sin skarpsinnighet både att gissa och

minnas gamla gåtor samt att uppfinna nya. Det är icke lätt för en främling att skicka dessa väl öfvade gåtgissare till Hymylä; mycket lättare kan han sjelf befinnas värdig att anträda resan.

(Efter E. Lönnrot).

Efterföljande gåtor må tjena som prof:

5

1. Guld på gården ligger,
Ingen tager upp det.
2. Utan händer, utan fötter,
Klifver uppför branta väggen,
Sitter ned på spisel. 10
3. Matbord under, qvarn derofvan;
Ofvan qvarnen vexer småskog.
4. Gumman i en vrå af stugan
Är försedd med hundra tänder,
Tuggar maten, sväljer icke. 15
5. Drunknar ej i vattnet,
Brinner ej i elden,
Får ej rum i jordens sköte,
Vidrör allt, som finns i verlden.
6. Föddes på en gång med verlden, 20
Dör ej förrän verlden slutar,
Är ej än fem veckor gammal.
7. Trånga vikar, långa uddar,
Hvarje slutas med en bergklack.
8. Fadren sjelf ännu är ofödd, 25
Sönerne gå ren i kriget.
9. Först så drager man af huden,
Innan man kan klippa fåret.
10. Söker oupphörligt,
Finner och är missnöjd. 30
11. När i Helsingfors det hugges,
Flyga spånorna kring landet.
12. Herrskapsmat och kungsmat,
Duger ej åt grisen,
Hunden rör den icke. 35
13. Öfre delen lefver,
Undre delen lefver,

Midten lefver icke.

14. Hästen är i stallet,
Svensen uppå taket.

5 15. Ropar oupphörligt,
Men blir aldrig hes.

16. Fadren rak och modren vriden,
Döttrarna om lifvet platta,
Sönerne ha runda kinder.

10 17. Springer utan fötter,
Flyger utan vingar,
På en dag kring tio byar.

18. Korpen flyger, vattnet rinner
Ständigt från hans båda vingar.

15 19. Tvenne skepp på stora hafvet
Segla, segla oupphörligt,
Aldrig råka de hvarandra.

20. Två små gyllne dufvor flyga
Upp till solen, upp till månen,
Blifva kvar på tankens kulle.

21. Tvenne stå, och tvenne ligga,
En går ständigt fram och åter.

22. Bördan tröttnar, icke bärarn.

23. Genast när du öppnar dörren,
Kommer en emot och kysser.

25 24. Sommarenka, vinterenka,
Men hvar höst står hon i bruddrägt.

25. Silfverperlor föllo
På en gyllne väfnad:

Månen såg dem, solen tog dem.

30 26. Loppan sprang en dag i skogen,
Ficks ej hem med tusen hästar.

27. Hvarje dag tre gånger påklädd
Och dock mesta tiden naken.

35 28. Färdas som en kung kring landet,
Gästar årligt minsta koja.

29. Går till skogen, ser åt hemmet,
Kommer hem och ser åt skogen.

30. Flög en fågel vinglös,

- Satt i trädet fotlös,
 Skjöts af jungfru munlös
 Utan pil och båge,
 Stektes utan panna,
 Utan salt förtärdes. 5
31. Liten lunsig gumma
 Utan fot och hufvud
 Skaffar bröd åt alla.
32. Liten tall på tufvan vexer,
 Bär en gullgul honungskaka. 10
33. Föll en droppe mjölk i pörtet,
 Litet vassla föll på golfvet,
 Ficks ej bort med qvast och vinge,
 Ej med knif och ej med hyfvel.
34. Kan ej tänka, kan ej tala, 15
 Säger sanningen åt alla.
35. Mörklätt dvärg med krokig näsa
 Vårdar alla gårdens skatter.
36. Svarta hönan ligger
 Öfver röda ägg. 20
37. Hvem är det, som alltid grinar?
38. Fyra fålar hvila,
 En går rundtomkring i stallet.
39. Se, din broder går bredvid dig,
 Räcker hand, men talar icke. 25
40. Dina egna fylla stugan,
 Och du känner ej igen dem.
41. Liten fågel linsvans
 Pryder hus och kyrka.
42. Har om dagen kött och blod, 30
 Men om natten intet.
43. Mördaren blef upphängd,
 Alla döda fördes hem,
 Grafven vändes uppochned.
44. Fågeln står på stickans ände, 35
 Talar utländskt språk.
45. Väfs ett täcke högt i luften,
 Fransarna på marken hänga.

46. Åkern hvit och kornet svart;
 Den, som kan, han sår der.
 47. Barnen gifva di åt modren.
 48. Trött blef vägen, källan törstigt
 Och det goda brödet hungrigt.

5

Uttydning af gåtorna.

- 1 Solskenet. – 2 Degen i tråget. – 3 Mage, mun och hufvud. – 4 Ullkardan.
 – 5 Ett namn. – 6 Månen. – 7 Fingrarna. – 8 När man flintar eld och gnistorna
 flyga. – 9 Skon aftages först och sedan strumpan. – 10 Fiskaren lappar sin
 10 not. – 11 Penningar eller böcker. – 12 Salt. – 13 Ryttaren, hästen och sadeln.
 – 14 Elden och röken. – 15 Forsen. – 16 Humlestören, rankan, bladen och
 knopparne. – 17 Ryktet. – 18 Båten och årarna. – 19 Solen och månen. – 20
 Ögonen. – 21 Dörrposterna, tröskeln och dörren. – 22 Roddaren och båten. –
 23 Stugans värme. – 24 Rian. – 25 Daggen. – 26 Gnistan och skogselden. – 27
 15 Matbordet. – 28 Julen. – 29 Yxan på mannens axel. – 30 Snön och solen. – 31
 Mjölsäcken. – 32 Hjortron. – 33 Solsken och månsken. – 34 Betsmanet. – 35
 Nyckeln. – 36 Grytan på glöden. – 37 Väggspringan. – 38 Strumpstickorna.
 – 39 Skuggan. – 40 Egna fjät. – 41 Synålen. – 42 Skon. – 43 Noten, fiskarna
 och håfven. – 44 Sprakande perta. – 45 Molnet, som regnar. – 46 Papperet
 20 och det skrifna. – 47 Floderna och hafvet. – 48 Frälsarens lidande.

82. Folktro och Vidskepelse.

De stora ödemarkernas enslighet har mäktigt verkat på folkets inbillning.
 Skogarna, bergen, insjöarna, forsarna, vinterns långa mörker, sommarens
 långa ljus, allt detta har stämt finska folkets håg för det underbara, och dess
 25 trollkunnighet har länge varit ryktbar hos andra folk.

Tron på trolldom är ett minne från hedendomen. Man trodde då, att alla
 föremål i naturen hade lif och att menniskan kunde med sitt ord beherrska
 allt lefvande. Om alltså någon kände de rätta orden, kunde han dermed
 framkalla eller bota sjukdomar, besvärja stormar, upptäcka fördolda skatter,
 30 förutsäga tillkommande ting och annat mer.

Qvarlefvor af denna tro finnas ännu mångenstädes i landet. Trollkarlar
 och trollqvinnor stå i anseende hos de okunnige och eftersökas på långa

vägar. Ju längre borta, dess större anseende. I södra Finland anses folket i Tavastland trollkunnigt; i Tavastland rådfrågar man Österbottningar. I södra Österbotten rådfrågar man Nordösterbottningar, och desse anse Lapparne vara alla andra öfverlägsne. Ofta bedraga desse trollkarlar de lättrogne; ofta tro de sjelfve på sina besvärjelser. De låta väl betala och undfåga sig, äro afundsame om sin konst och lära den icke gerna åt andra, än sina barn. De bruka flerahanda trollmedel, men besvärjelseorden äro de förnämsta, och utan dem kan ingenting uträttas. Vill någon uppteckna dessa trollrunor, bortlemnar trollkarlen två eller tre ord, emedan besvärjelsen då anses förlora sin kraft.

Trollorden eller »läsningarna» brukas nu mest för läkedom. Framför allt måste man veta plågens ursprung. Har den sjuke sårat sig med hvasst jern, måste man veta jernets ursprung. Har han brännt sig, måste man veta eldens uppkomst. Är han biten af björn, varg, hund, orm eller geting, måste man veta deras härkomst. Är det en vanlig invärtes åkomma, beskriver trollkarlen sjukdomens namn och födelse, dess föräldrar, systrar och bröder. Är det en ovanlig åkomma, gissar han på ovänners anstiften eller andra orsaker. Hjelper icke detta, uppräknar han alla fyra elementerna, ty från något af dem måste sjukdomen komma. Denna del af besvärjelsen kallas ursprungsorden, och derpå följa läkedomorden. Trollkarlen tilltalar sjukdomen med stränga ord, besvär den att borttaga sin sveda och fly till någon aflägsen ödemark, en strid fors, eller ett bottenlöst kärr, och då lofvas häst för resan. Lyder icke sjukdomen, hotar trollkarlen att klaga hos dess föräldrar, och är den skickad af någon ovän, hotas denne med de svåraste straff. Lyder sjukdomen ändock icke, så framsägas nördorden, som innehålla de strängaste hotelser, och derefter bedes biet att flyga öfver nio haf, för att hemta läkemedel; men hjälpa icke ens nördorden, då är sjukdomen skickad af Gud, och dess botande står ej i mensklig makt.

Man trodde förr, att långt i norden vid Kemi elf fanns smärtornas berg, Kipuvuori. Från midten af berget framskjöt en hög topp; på toppen var en liten stuga, i stugan en källa, i källan en lefverfärgad sten och i stenen en håla, nio famnar djup. Till denna håla förvisades smärtorna. Dödens tre döttrar, Kivutar, Tuonetar och Äkäätär, mottogo dem med vantar på händerna, uppsamlade dem i kopparskoppor, rensade, dryftade och sållade dem, hvarpå smärtorna stektes och kokades i en jernpanna, tilldess att de slutligen nedhåldes i hålan. Meningen var, att smärtorna icke kunde i berget skada någon oskyldig.

Stenen gråter ej för smärta,
 Berget klagar ej för plågor.

Äfven många, som icke vilja anses för trollkarlar, bruka allehanda vidskepelse, för att skydda sig eller sin boskap mot onda makters inflytande.
 5 Många tro också på tomtar och skogsrån. Få berg eller sjöar finnas i landet, der man icke säger sig hafva sett någon haltia eller råhare. Men i stället att omtala sådan vantro, som är ett arf från förfäderne och nu alltmera kommer ur bruk, skola vi minnas de vackra eldarna, som mångenstädes i Finland
 10 brinna om midsommarnatten på höjderna. Icke mången vet, att dessa oskyldiga kokko-eldar äro ett minne af den hedniske solguden, densamme, som i bibeln kallas Baal. Våra hedniske förfäder brukade fira hans fest vid den tiden på året, när solen står högst på himmelen. Numera veta vi, att solen är endast Guds skapade verk, och när vi fröjda oss vid eldens sken åt den ljusa midsommarnatten, tillbedje vi icke mera Baal, utan prise Gud,
 15 vår Skapare, som så underbarligen pryder naturen i dess skönaste fägring.

83. Om Karelarne.

Det finska folket liknar ett träd, som utsträcker sina rötter i jorden. Dess största och kraftigaste rötter äro två beslätade, men länge skilda stamfolk, som nu äro förenade, nemligen *Karelarne* (Karjalaiset) och *Tavasterne*
 20 (*Hämäläiset*). De hafva delat landet sig emellan, så att Karelarne bo i östra, sydöstra och norra Finland, men Tavasterne bo i vestra och södra Finland. Fordom var mycken tvedrägt emellan dessa folk, men nu hafva de länge lefvat fredligt bredvid hvarandra, utan att bortlägga vissa olikheter, hvaraf de lätt kunna igenkännas.

25 Karelaren är smärt till vexten, har brunt, lockigt hår och lifliga blå ögon. Jemförd med Tavasten, är Karelaren mera öppen, vänlig, rörlig och företagsam, men också mera pratsam, skrytsam, nyfiken och snarsticken. Han tycker om resor och handel, färdas långa vägar i eget land och för sina varor till Ryssland. Hans lynne är känsligt; han blir lätt sorgsen och lätt glad; han
 30 älskar skämt och vackra visor, dem hans egne sångare smida. Derför har man i hans land funnit de skönaste sånger, dem han bevarat i minnet från sina förfäders tid.

Karelaren brukar slägtnamn och hans gård, der många bo uti den stora stugan, bär namn efter släkten. Efter fordna krig har en så olika befolk-

ning inflyttat i Karelen, att ofta folket i en by icke liknar folket i närmaste grannby. I hela södra delen af Wiborgs län är en brokig blandning af en äldre befolkning, Äyrämöiset, och de sednare inflyttade Savakot. Dessa två folk ha intill våra dagar åtskilts genom olika klädedrägt, och när en qvinna af Äyrämöiset gifter sig i en slägt af Savakot, eller tvärtom, underhandlas på förhand noga om hvilken drägt den unga hustrun skall bära. Den vackra folkdräkten i Jääskis socken är åter en helt annan och igenkännes af qvinnornas på ryggen nedhängande långa hvita hufvudduk. Bilden här ofvanför är tecknad i Jääskis. Mannen i sin långa hvita rock och hustrun i sin korta hvita jacka, sitt smala förkläde, sin randiga kjol och sin hvita hufva möta på landsvägen en bekant, som kör i sin fyrhjuliga lastvagn till Petersburg. Der är Karelarens ständiga marknadstorg. Der förtjenar han penningar tillochmed för småsten, och lätt, som de kommit, gå hans penningar åter. Ty Karelaren är ett gladlynt, gifmildt folk, som gerna sjelf lefver godt och gerna bjuder med sig åt andra. »När brödet är slut, äter man hvetbröd.» I södra Karelen bakar värdinnan dagligen färskt mjukt bröd, men i det fattiga norra Karelen duger äfven det hårda brödet, som ju i missvestår måste blandas med bark.

Karelaren är likasom solsidan af det finska folket: öppen, tillgänglig, liflig och lättsinnig, lätt ledd och lätt missledd, godtrogen som ett barn, icke utan sin andel af finsk envishet, men läraktig och utrustad med gåfvor, som endast behöfva en god uppfostran, för att ställa honom bland de främste i sitt folk.

84. Om Savolaksarne.

Savolaksarne äro samma folk som Karelarne, men hafva tidigare bosatt sig vid Saima vattnen och derigenom antagit olikheter i sed och lynne. Medan Karelaren lidit mycket förtryck af store godsherrar och blifvit stundom för mycket ödmjuk, har Savolaksaren blifvit rikare, mera oberoende och fått ett själförtroende, som stundom gör honom dryg, men som icke saknar sin värdighet. Han tillhör, med sin vetgirighet och sitt goda hufvud, de mest bildade af landsbygdens folk; hans ostfinska munart är utbredd från Willmanstrand ända till närheten af Kajana. I de förmögnare socknarna kring Kuopio råder ett öfverflöd af silfver, siden, krydder, viner, cigarrer, som icke annorstädes träffas uti den finske bondens stuga. Gammal sed har i dessa trakter mycket förändrats, sedan ångbåtarna röka på alla vatten, och den nya tiden har medfört ondt med godt. I de aflägsnare delarna af Savolaks lefver ett enklare folk i sina enstaka gårdar emellan svedjebackarna.

Savolaksaren är en förståndigare och mera beräknande man, än den godmodige Karelaren. Hans handel lyckas vanligen bättre, och han skrattar åt sina grannar, som uppäta i dag mer, än de förtjenat i går.

Utom sveden och skogen, egnar Savolaksaren sin mesta omsorg åt stallet och ladugården. Hans häst är den bästa trafvarn i landet; hans ko gifver honom så mycket smör, att han deraf utför många tusen lispund om året. Derför ställa vi också här en bild af den flitiga Savolaks-flickan, som tjärnar sitt smör. Hon är blyg att visa sig här i sin enkla arbetsdrägt, likasom ville hon säga till oss: jag är icke så fattig, som jag här synes vara, jag har många grannare söndagskjortlar, dukar och förkläden, sparade i vår bod. Men vi svara henne: var obekymrad för din drägt, der du står i ditt flitiga arbete vid den gamla smörtjärnan! Enkelhet och flit äro din bästa prydnad; endast arbetet gör oss alla rika, endast gudsfruktan, blygsamhet och stilla husliga dygder göra den finska flickan till en skatt för sitt hem och till en värdig dotter af fosterlandet.

85. *Två runosmeder.*

I folkspråket talar man om att smida runor. Såsom smeden hamrar det glödande jernet till nyttiga redskap, så smider sångaren sina glödande tankar till ord och musik.

Savolaks är de nye runosmedernes rätta hembygd. I stället för de gamla folkvisorna, som alltmera glömmas, sjunger nu folket nyare visor, mindre enkla och innerliga, men ofta qvicka och fyndiga. Vi skola omtala två af de nyare runosmederne. 5

Paavo Korhonen var en ung bondeson i Rautalampi socken, när han företog sig att göra en qvick smådevisa om en länsman, som tog mutor af bönderne och lät dem olofligen bränna bränvin. Visan blef bekant och roade många, Korhonen efterskickades till bröllopp och andra gästabud, stundom på långa vägar, för att sjunga för gästerne. Och han sjöng med flödande tunga, han sjöng stundom hela dagarna, stundom långt in på nätterna, än sorgsna, än lustiga visor. Han sjöng om den nya kyrkan, den goda skörden, den hårda missvexten, det sköna, men då föraktade finska språket och annat mer, som folket förstod och som gick till dess hjerta. Efteråt hände, att han upptecknade hvad han sjungit, eller skrefvo andra hans visor ur minnet, och många afskrifter utspriddes i bygderna. Korhonen visste ej sjelf huru många visor han diktat, han menade blott, att de kunde nog fylla en stor kista. Sjelf omtalade han, att han hade uttänkt de bästa visorna under ensliga skogsvandringar och fiskarefärder, och då skref han ibland vid hemkomsten upp hvad han diktat. Många visor förblefvo oskrifna, andra förstördes med afskrifterna, och blott ett litet antal är tryckt. 10 15 20

När Paavos fader dog, ärfde han gården, men han tyckte mer om sitt fria vandringslif och lemnade hemmanet åt sin yngre broder. Hans gamla moder sörjde öfver sonens ostadighet; men han älskade mycket sin moder och gaf henne alla penningar han kunde förtjena. Öfver sin döda syster skref han sköna minnesord. 25

Ännu som gammal man brukade Paavo Korhonen gerna färdas ensam på sjön. En höstmorgon i Oktober år 1840 fanns han död i sin båt ej långt ifrån hemstranden. Han var då 65 år gammal; strandens björkar och insjöns vågor hade sett honom dö. 30

I Suonenjoki socken bodde en gästgifvare vid namn Bengt Lyytinen. Likasom Korhonen, var äfven Lyytinen en ringa, olärd man, hvilken var road af läsning och på egen hand förskaffade sig kunskaper. Men liksom Korhonen ej dugde till jordbrukare, så passade icke heller Lyytinen till 35

gästgifvare, fastän han var det i 64 år. Han var mera road att vandra omkring och språka med alla resande, än att sköta om hästar och skjuts. Äfven han sjöng många omtyckta visor, dem han sedan upptecknade och som gingo i afskrifter ut ibland folket. Han sjöng om kyrkan, om gården, om åkern, om tidens snabba flygt, om arbetarens ära och lättingens dårskaper. Och så blef han gammal och grå, medan hans sånger ännu lefde unga på folkets läppar. I Februari år 1871 slöt han sitt lif, 88 år gammal.

Målaren Ekman har aftecknat den stuga i Savolaks, som bilden visar oss. Der är den stora spiseln, der dottern i huset kokar gröten till middagen. Der äro qvasten, vattsån, sängen med sitt förhänge, brödspetten under taket, hyllan, bordet, väggskåpet. Solen skiner in genom det lilla fönstret. Bengt Lyytinen sitter i högsätet och sjunger en sång, som han nyss uppskrifvit ur minnet. Gårdsvärden och värdinnan lyssna på sången, sjelfva den unga hustrun vid spiseln vänder sig om, och endast det lilla barnet har somnat i mormodrens famn.

86. Om Tavasterne.

Allt det mjuka, ljusa och öppna, som möjligen kan upptäckas uti det finska lynnet, är ett arf af Karelarne; allt det stadiga, tysta och sträfva

hos vårt folk är förnämligast Tavastearf. Det är ganska förunderligt, att Gud har ställt dessa två olika folk så nära hvarandra, på det att det ena må fylla det andras brist. Och hade icke Gud ställt de lifligare och ostadigare Karelarne i öster mot Ryssland, medan han ställt de tröge och oböjliga Tavasterne i vester mot Sverige, så skulle visserligen mycket i vårt land nu vara annorlunda. 5

Tavasten är mera groflemmad, styf och axelbred, mera härdad, tvär och oböjlig, än hans broder Karelaren. Han har rakare hår, oftast brunt, stundom linfärgadt; ögonen små och grå eller ljusblå; ansigtet bredare, hyn gråare, uppsynen sträfvare. Tavasten är ock en mera tystlåten och allvarsam man, långtänkt och envis, sen att vredgas, sen att förlåta. Bakom hans halsstarriga lynne bo mycken trofasthet, mycken hjälpsamhet, mycket tålmod. Han mottager den onda och den goda dagen med samma orubbliga lugn. 10

Tavasten är alltså den rätte stenbrytaren, hvilken har inhuggit sitt bomärke i flertalet af sitt folk. En ihärdigare man är icke lätt att finna, när han företagit sig något, icke heller en trögare, när det faller honom in att ingenting göra. Om han stundom icke har något emot att lefva godt på gästabuden, eller om söndagen föra stat med sin nymålade schäs, är han deremellan den tarfligaste bland hela sitt folk. När han sommartid, klädd i sin grofva me k k o, är ute i sitt arbete från dagningen intill sena qvällen, kan han nöja sig med sin halffärdiga t a l k u n a afkokadt korn- eller hafremjöl, som han blandar med mjölk i en näfverrifva. Han bor stundom tillsamman i stora byar, alltfrån den tid, när han måste försvara sig mot fienders anfall, och är så mån om sin åker, att han lägger gödselhögen midtpå sin gård. Han anser det nyttiga och det vackra för samma sak, och fastän han ej tycker illa om visor och en lustig fiol, har naturen icke ämnat honom hvarken till sångare eller till spelman. På samma sätt tycker han också om sagor och ordspråk, som andra berätta, men sjelf har han glömt det mesta, som hans fäder berättat. Han är sjelf som en gammal saga: sådan han nu är, sådan har han varit i många hundra år. 20 25 30

Det måste likväl tilläggas, att detta äkta gamla Tavastelynne kvarlefver numera blott i några af Tavastlands inre och nordliga delar. Längre vester- och söderut har Tavastefolket blifvit rörligare, driftigare och tillgängligare för inflytandet af en ny tid och af sina grannar. I södra Tavastland, i norra Nyland och det inre Satakunda igenkänner man ännu något af stamfolket; men i Egentliga Finland, vid vestkusten och i södra Österbotten har Tavasten blifvit så omskapad, att icke mycket annat återstår af hans ursprung, än de allmänna dragen, som han påtryckt sitt folk. 35

Bilden visar en tavastländsk flicka från Akkas socken. Hon står här, liksom Savolaksflickan, uti sin enkla hvardagsdrägt med den snäfvayllekjolen, det långa förklädet och den ljusbottniga, grönrutiga bomullshalsduken. Hon borstar sitt lin, medan hon förvånad betraktar alla de främmande, som här se på henne. Hon har icke tid att försumma sitt arbete; linlandet är hennes åker och äng, och i vinter skall månet skönt, gult lispund af hennes vara skickas till Tammerfors, för att der spinnas och väfvas i den stora fabriken.

87. Mästerskytten Mårten Kitunen.

Finnarne hafva alltid ansett det för en mannabragd, att döda starka rofdjur. Derför hafva de ock hållit björnen högt i ära, såsom en värdig motståndare, och när en björn fälles, bruka jägarne med stor ståt fira hans graföl. Den döde björnen helsades i gamla visor med de ömmaste smeknamn: skogens guld och silfver, skogens äpple, skogens sköna honungstass. Och jägarne besjöngo under gästabudet hans födelse, hans bedrifter och hans ärofulla död.

På Kitunen hemman i Wirdois, vid gränsen mot Österbotten, hade en bonde sex gossar. Fem voro stora och starka, hvarför de följde fadren i arbetet, men den äldste, som hette Mårten, var i barndomen liten och svag. Han fick råda sig sjelf, gå med bössan i skogen och skjuta tjädrar, orrar och hjerpar, som de öfrige läto sig väl smaka. Deraf blef Mårten en flink skytt med säkert öga, säker hand och ett modigt hjerta. En morgon på sena hösten, när han var sexton år gammal, mötte han oföväntadt en stor björn på en gångstig i skogen. Den vintersömnige Nalle, som alldeles icke hade någon respekt för den spenslige gossen, kom brummande på två ben emot honom, liksom ville han säga: ur vägen, pyssling! Detta förargade Mårten. Han lade an med sin säkra lodbössa, och pang! – björnen hoppade, träffad i hjertat, väl tre alnar högt med ett förskräckligt rytande, hvarefter han föll död till marken. Nu först blef Mårten rädd och klef upp i ett träd; men björnen låg der han låg, och andtruten sprang gossen till gården, för att berätta sitt äfventyr. Der ville först ingen tro honom; dock

fick han fadrens häst och släde. Med stor möda hemsläpades den tunga besten från skogen, och från den dagen kallades lille Mårten »urhollinen poika», den tappra gossen.

Mårten Kitunen fick snart det rykte om sig, att vara en mästergytt och den bästa böss-smed i hemtrakterna. Hans äfventyr skulle fylla en hel bok. Engång skidade han på tjäderjagt ända till Keuru och hörde, att der funnos björnar i Liukko ödemark. Det var i Mars månad, Mårten tog med sig två kamrater, och en gubbe visade vägen. Men vägen var lång, gubben tröttnade, vände om och skrattade åt desse narrar, som gjorde sig så onödigt besvär. Icke långt derefter kommo de tre skyttarne till en björnlya och sågo tre väldige bjessar masa sig der i all maktighet. Nu hölls krigsråd: hvar skytt tog en björn på sin lott. Mårten fällde den förste och dertill ännu sju ungar. Kamraterne fällde de öfrige, och dagen derpå släpades tio döda björnar till Liukko hemman. Då skrattade icke gubben mera; han trodde nu fullt och fast, att Mårten Kitunen var en trollkarl.

Björnen brukade ofta helsa på böndernes sveder och kalasa der på den mognande rågen. Mårten var nyfiken att se huru detta gick till och klef en sommarafon upp i en tall bredvid sveden. Björnen kom ganska riktigt, nosade först försigtigt omkring, men fann inga misstänkta spår och begaf sig midtin i rågen. Mårten klef ned, kröp tyst efter honom och skickade honom ett par kulor i ryggen. Rytande hoppade björnen upp, Mårten kastade sig till marken, Nalle sprang öfver honom, utan att stadna. Följande morgon hittades Nalle svårt sårad i skogen och blef jägarens byte.

Mårten Kitunen brukade också skjuta björnar från lafve. En sådan bygges i skogen nära det ställe, der björnen fällt någon ko, ty Nalle kommer gerna tredje natten tillbaka att äta sin stek i flera måltider. Då lägga sig två skyttar i försåt på lafven, medan en tredje karl vandrar bort med tjärade skosulor. Ty Nalle är så klok, att han misstänker alla steg, som leda till stället, men när han ser andra steg leda bort, tror han sig vara säker. Och då får han sig snart några kulor i pelsen. Annars bär han den döda kon till kärret, gräfver en grop och förvarar sin stek till nästa gång under mossan.

Kriget mot björnarna aflopp ej utan stora faror, och tre gånger blef Kitunen illa sårad. Första gången kastade björnen omkull honom i drifvorna och bet honom i hufvudet, tilldess att Kitunen fick sin knif ur renseln och nedgjorde fienden. Andra gången klef han upp i ett träd, men björnen drog honom i benen och bet hans fötter. Då föll Kitunen rakt på björnens rygg, grep fast i pelsen och ropade: marsch! Hvaraf björnen blef så skrämmd, att han galopperade med sin ryttare till skogen, men Kitunen kastade sig af,

och några timmar derefter föll björnen för brödernes kulor. Tredje gången klickade Kitunens bössa, när björnen rusade ut ur lyan. Kitunen slog honom för örat med bösskolfven, men då detta ej hjälpte, stack han sin högra arm i björnens öppna gap. Armen blef illa biten, men Nalle förlorade modet, och blef skjuten af de öfrige jägarne.

Vid 74 års ålder skjöt Mårten Kitunen sin sista björn i Laukas. Han hade då inalles fällt 198 fullvuxna björnar, utom så många ungar, att han icke ens räknat dem. Numera för gammal att sigta rätt, lefde han ännu 11 år som jordbrukare och fiskare på sitt goda hemman i Wirdois och dog år 1833, nära 10 86 år gammal. Denne ryktbare mästerskytt var en mild, gladlynt och gudfruktig man, ytterst måttlig och arbetsam, mycket afhållen af alla, som kände honom. Han hade i 60 år lefvat lyckligt med sin hustru och gungade barnabarnsbarnen, som björnungar, på sina knän.

Bilden föreställer en björnjagt om vintern. Hunden har uppdrifvit två 15 björnar ur lyan till höger, och den ene anfaller jägarne. Der behöfvas de egenskaper, som utmärkte Mårten Kitunen: säkert öga, säker hand och ett modigt hjerta.

88. Om Finlands svenska befolkning.

Icke alla vårt lands söner och döttrar härstamma från Karelare och Tavaster. När vi resa längs Finlands södra eller vestra hafskuster, eller när vi segla ut i skärgårdarna, finna vi en annan befolkning, som talar ett annat språk och skiljer sig i seder och lynne från den finska befolkningen. Desse kustbor härstamma från Sverige och tala sitt svenska språk, likasom någre af finsk härkomst i Sverige tala sitt finska språk. Men emedan de hitflyttat i en långt aflägsen forntid och sedan i många århundraden lefvat och kämpat vid sidan af Finlands öfrige inbyggare; emedan de älska och erkänna vårt land såsom deras fädernesland och alldeles icke vilja skilja sig mer derifrån, hafva de vuxit in uti Finlands folk och äro i denna mening Finnar, såsom vi alla. De äro med lif och själ våra, och hvad språk än tungan talar, är här endast ett folk med ett hjerta för fäderneslandet.

I förra tider har vårt lands svenska befolkning varit kunnigare, än den finska befolkningen, och därför ansett sig vara något förmer. Ty Sverige har beherrsikat Finland, icke allenast med sin större makt, utan än mer med sin tidigare och längre hunna bildning. Nu är mycket annorlunda, sedan Finland icke mer är förenadt med Sverige. Nu tillvexer den finska befolkningen med hvarje år i kunskaper, och nu äro alla jemlikar.

Den svenska befolkningen i Finland åtskiljes af den mellanboende finska befolkningen i tre områden: Åland med dess skärgård, södra Nyland och södra Österbotten. Tidigast, eller för mer än tusen år sedan, inflyttade Äländingarne till deras öar och utbredde sig till en del af Åbo skärgård. Nyländingarne flyttade in på olika tider från Sverige, somlige för tusen år sedan, andra sednare. De svenske Österbottningarne inflyttade för sex eller sjuhundra år sedan öfver de smala hafspassen till finska kusten. Ingen mins mera när alla dessa inflyttningar skett; man vet blott, att der sedan varit många omflyttningar, till följd af krig, pest och hungersnöd, så att nu hör man svenska talas, der det förr talats finska, och finska, der det förr talats svenska.

Dessa kustnejder äro tätt bebodda och väl odlade. Deras svenska befolkning är rörligare, otåligare, ostadigare, än den finska befolkningen; snabbare i beslut, raskare i handling. På samma gång har den antagit något af den finska befolkningens lugn och blifvit i sina seder ett annat folk, än Svenskarne i Sverige. Dess drifvande kraft har satt den finska befolkningen mera i rörelse, och båda grannarne hafva lärt sig något af hvarandra.

Här är mycken olikhet mellan den svenska befolkningen i skilda landskap; ja, invånarne i två grannsocknar likna icke hvarandra. Hafvet har

uppfostrat alla desse kustbor till sjömän och fiskare. Åländingen är den bäste köpmannen, Nyländingen är den bäste jordbrukaren, Österbottningen är den bäste timmermannen ibland de tre. Åländingen tillbringar sin halfva tid på resor till sjös; Österbottningen vandrar omkring på arbetsförtjenst
 5 ända till Ryssland och Estland; Nyländingen stadnar qvar vid sin åker och sin fisknot. Alla tre äro mera förståndige, än känslige. De sjunga sina visor för melodiernas skull och bry sig icke mycket om orden. Alla tre äro äfven ömtålige om frihet och oberoende: Nyländingen minst, emedan han lydt under herregods, Österbottningen mest, emedan han alltid har varit en fri
 10 jordägare. Och fastän Åländingen tidigast flyttat bort ifrån Sverige, är han den af de tre, som mest liknar det svenska stamfolket, emedan han bor så nära Sverige och så ofta är der på resor.

89. Om svenska språket.

För sju eller åttahundra år sedan talade Svenskar, Norrmän och Danskar samma språk. Det kallades då *Norräna tungan* och var nära beslägtadt
 15 med de språk, som talas af Tyskar, Holländare och Engelsmän. Sedermera, när de tre folken länge lefvat åtskilda eller varit i krig med hvarandra, begynte danska språket få ett mjukare, vekare ljud, emedan det hade tyskan så nära. Och då Danmark länge beherrskade Norige, blefvo danska och norska i
 20 det närmaste samma språk, dock att norskan är hårdare. Men från dessa två skilde sig svenska språket, hvilket behöll sin gamla nordiska hårdhet, ehuru det med tiden blef mindre stråft och mera välljudande, än det var i *Norräna tungan*.

För mer än trehundra år sedan öfversattes bibeln till svenska. Då var
 25 detta språk ännu mycket hårdt och skrefs med en underlig, ojemn stafning. Men efterhand begynte store skalder och vetenskapsmän att skrifva svenska böcker, och då utbildades språket. Många gamla ord blefvo glömda, många nya ord inkommo från franskan, tyskan och danskan. Herrefolket begynte att tala ett finare språk, än bönderne. Då begynte också talspråket skilja sig
 30 från skriftspråket, så att icke alla ord talas så, som de skrivas. Men när några nu begynt ändra ordens länge brukliga skrifsätt och detta icke kan göras fullkomligt, är det bättre att behålla det förra skrifsättet med dess brister, än att införa nya brister uti de gamlas ställe.

Svenska språket är icke så mjukt, böjligt och fint skiftande, som t. ex.
 35 det finska; men det är manligt och kraftfullt, det klingar som stål mot berg.

Emedan det sjungits af store skalder, har det blifvit så stolt och glänsande, som få andra språk. Men när finske skalder diktat på svenska, har deras språk blifvit enklare och innerligare, likasom en återspeglings af vårt lands folk och natur. Här i Finland uttalas svenskan mera klanglös, än i Sverige, och vi tycka, att Svenskarne hafva ett sjungande uttal. Detta kommer sig 5
deraf, att vårt finska öra har vant sig vid ett annat tonfall. Vi begå många fel, när vi tala svenska; vi inblanda dervid finska ord och uttryckssätt, dem vi ej sjelfva märka. Då skratta Svenskarne åt oss. Men när någon rådbärar det finska språket – hvilket sker både värre och oftare – då skrattar ej Finnen, han endast rättar felet. Hvarje folk gör väl i att älska sitt språk och bevara det rent. 10

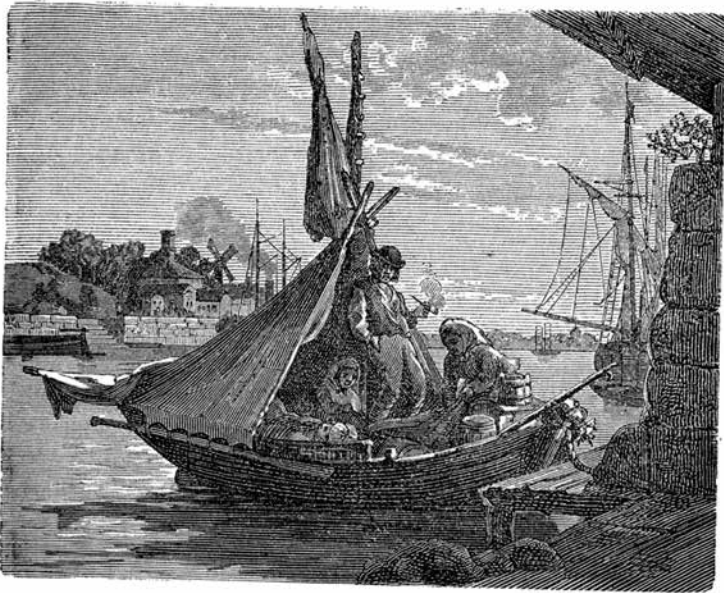
Svenskarne tala sitt språk i flera olika munarter. Här i Finland talar också den svenska befolkningen mångenstädes ett så föråldradt språk, att det blott med svårighet kan begripas af andra. Sådant kommer deraf, att våra svenske landsmän lefvat så länge skilde från Sverige och behållit sitt fordna talspråk, medan detta i Sverige och svenska böcker blifvit med 15
tiden förändradt.

90. Skärgårdsbor i sydvestra Finland.

På Ålands tusen öar och klippor, intill den vida skärgården söderom Åbo, bor en svensk befolkning af sjömän och fiskare. De odla något litet säd och potåter, de hafva hästar och boskap, de bränna kalk och tegel, de utskeppa 20
ved, men deras rätta åker och äng är hafvet. Somlige äro skeppsredare, bygga stora fartyg och segla med god vinst till främmande länder. Andra föra på deras skutor och galeaser fisk, ved, kalk och flera varor till Stockholm, Åbo, Helsingfors och Reval. Dessa små skeppare, med 1 och 2 mans besättning ombord, segla mest efter landkänning på deras vana farvatten, ankra 25
vid motvind i skydd af klipporna, men öfverraskas ofta af stormbyar och vindkast, som frambyta vid klippuddarna. Andra lefva hela sommaren i sin fiskarebåt ute på sjön och föra på hösten salt ströming och torsk till städerna. Män, qvinnor och barn ha pröfvat hafvet i alla väderskiften, de blekna icke för hvita vågor, men när de en tid slitit ondt, tycka de om att ligga i ro för 30
ankar och lefva godt. Det finska lynnets lugn gör dem då tålmodiga och obekymrade om sin tidspillan. Sådane äro de fleste af våra kustbor: deras lif är deladt emellan ett hårdt arbete och en maklig hvila.

Hemma bo de i små byar eller ensliga stugor, som alla hafva sin flaggstång vid gafveln. De fira jul och midsommarvaka, dansa grundligt på brölloppen 35

och äta grundligt vid läsförhören. Desse vestfinske skärgårdsbor ha under sina resor lärt sig ett höfligt umgängessätt. De kläda sig på helgdagar nästan som herrefolk, bruka också gerna herrskapsmat vid deras gästabud. Det kan vara fattigt nog deremellan, när fisket slår felt; men skall det vara godt, så sparar man icke. Om vintern binda de nät och not; handslöjd brukas här mer än i Nyland, och qvinnorna väfde förr mycket, innan det blef sed att köpa fabriksväfnader.

Bilden visar en fiskarebåt, som ligger förtöjd vid stranden af Aurajoki, nära Åbo. Det är en höstafton. En af karlarne sofver under det utspända segeltältet, medan den andre, makligt lutad mot masten, röker sin korta pipa. Hustrun utbreder till natten en notslarfva öfver fiskfjärdingarna, och den lilla flickan väntar halfsofvande på sin aftonvard, för att sedan söka sin sofplats under det skyddande seglet.

91. Nyländingar.

De svenske Nyländingarne äro dels åkerbrukare på sin bördiga jord, dels fiskare vid sina vikar och hafskuster. Jordbrukaren har sin not, fiskaren har sin åkertäppa. Strax i norr bor en finsk befolkning med andra seder. Den svenske Nyländingen är välbergad, gladlynt, förståndig, pratsam, maklig.

Han bor mest i låga hus med små fönster, fruktträd framför fönsterna, hafstång på stranden. I städernas grannskap har han lärt sig herreseder och stadspriser, men längre i bygderna är mycket qvar utaf gammal sed, fastän icke af gammal drägt. Folket österom Helsingfors skiljer sig märkbart från folket vesterom Helsingfors och talar en olika munart af sitt svenska språk. 5

Om våren, i Mars eller April, går kustbon här, som annorstädes, ut i sjelskytte på isen. Han drager då en hvit skjorta öfver kläderna, bär på sitt hufvud en hvit harskinnsmössa och närmar sig, krypande på magen, de skygga sjelarne ute vid iskanten. Sjelen lyssnar, jägaren ligger andlöst stilla. Pang, skottet smäller, jägaren skyndar fram och griper sitt byte med en jernkrok, innan sjelen hinner dyka i vattnet. Skinn och späck betala sig väl, men yrket är farligt och mödosamt. Ofta drifver skytten på lös is till sjös, ofta faller han in i en remna; stundom är han borta i veckotal, flera mil ut på hafvet. – I Österbotten fångas sjelen äfven med grofva nät, i hvilka han rullar sig in, när han känner sig fången. Då är det icke lätt att lyfta i båten en sådan tung, lefvande best, som stundom kan väga ända till 15 lispund och som modigt försvarar sig med sina hvassa tänder. 10 15

Nyländingen tycker om lustiga sagor. Hans berättelser om Bemböleboerne likna mycket det vi redan känna om Hölmöläboerne. Det var med Bemböle-kråkman man rörde om gröten i träsket. Bemböleboerne tyckte saltet vara för dyrt att köpa i staden och beslöto af sparsamhet att så det i åkern. När åkern skulle harfvas, gjorde de en stark bår och ställde hästen på den, för att han ej skulle trampa ned utsädet. Fyra karlar buro på detta sätt hästen kring åkern och släpade harfven efter sig. När sedan smörblommor vexte upp der saltet var sådt, smakade Bemböleboerne på de uppskjutande plantorna, funno dem något bäska och sade sig emellan: det är ännu icke rätt moget, men nog smakar det redan litet salt! 20 25

Nyländingen sjunger också många visor, gamla och nya, sorgsna och muntra. Melodierna äro ofta vackra, men om orden är han icke så noga, endast de klinga bra. Det är som med namnsdagsplakaterna på hans vägg: hufvudsaken är, att de skola vara grannt målade. 30

Vi taga två profstycken af de nyländska folkvisorna. Det första är ifrån Strömfors socken:

Se, god afton och god qväll,
 Min utwaldaste wän!
 Huru lefwer wäl werlden med dig?

5 Har du helsan och mår bra,
Som jag tror att du skall ha,
Har du nöjen, wisst fågnar det mig.

Har du pengar, har du gull,
Har du dina kistor full,
Har du det, så wisst roar det mig.

10 Har du ett förnöjsamt sinn,
Det är rikedomens din,
Det är bättre, än pengar och gull.

15 När jag tänker uppå dig,
Röres blodet i mig;
Lilla wän, förglöm dock aldrig mig!

20 Se på stjernorna de små
Under himmelen den blå
Fall a neder till jorden liksom strå.
Förr skall sjöar och strand
Blifwa torra liksom sand,
Förrän jag skall ta mig någon ann.

Sjömansvisa från Pernå.

5 Se på de sjömansgossar,
Hur raska som de gå,
Och alla wackra flickor
De tycka om dem så,
För att de är' så raska
Och ha ett lustigt mod.
Sitt unga lif de wåga
På sjö och saltan flod.

10 En landsman han plöjer
Sin åker och sin äng,
Om natten får han ligga

Och sofwa i sin säng.
 Wi unga sjömansgossar,
 Som ut på böljan gå,
 Wi få så sällan sofwa,
 Men alltid klara stå.

15

Och denna wisan gjorde wi
 På resan wi kom hem;
 I engelska kanalen
 Wi låg för bidewind.
 Det war ett wackert wäder
 Att roa tiden bort,
 Så gjorde wi den wisan,
 Och den blef ganska kort.

20

92. Österbottningarne.

Långs Wasa läns hela kust, utom Lillkyro socken, bor svensk befolkning 2 eller 3 mil inåt landet, der den finska befolkningen vidtager. Nära hvarandra talar en by svenska, en annan by finska; några förstå båda språken, men den svenska byns ungdom gifter sig ej med den finska byns ungdom, eller tvärtom. Ändock hafva de båda grannarne antagit mycket af hvarandras seder. De välbyggda gårdarna med deras utbyggda loft öfver boden äro nästan lika hos båda. Bostädernas inredning, plojen, kärnan, seltygen, knifbältet, och tyvärr äfven knifven, äro desamma i svenska och finska byar. Utom språket, som talas i olika munarter, är der nästan lika stor skilnad mellan de svenska socknarna inbördes, som mellan de svenska och finska.

5

10

De svenske Österbottningarne hafva både godt och ondt rykte om sig i landet. Man ser dem öfverallt som skicklige arbetare i städer och herregårdar. De bygga skepp och båtar, hus och fabriker bättre än andra, men stundom utbrister hos dem det gamla, ärfda krigarelynnet. När de tagit sig för mycket till bästa, råka de lätt i slagsmål. Ingenstädes i landet flyter så ofta blod, som vid deras och deras finske grannars gästabud. Stundom samlas två byars ungdom på landsvägen enkom att slåss. Der åker en resande: kämparne afbryta striden, lemna vägen fri och fortsätta slagsmålet, när den resande är förbi.

15

Dessa strider skulle kosta långt mera blod, om ej qvinnan så ofta kastade sig emellan, med fara för eget lif. När karlarne vandra bort på arbetsförtjenst,

20

sköta qvinnorna jordbruket och gå äfven deremellan i karlsysslor. De köra, de plöja, de dika, de hugga ved. De små barnen lemnas då i andra barns vård och dö ofta bort.

Bilden är tecknad i Lappfjärds socken. Af svenska sagor och sånger i Österbotten taga vi här blott en, som röjer i sig det gamla kämpalynnet. Det är en folksaga om

Starka Matts.

Det var engång en gosse vid namn Starka Matts (Stark-Matt). Han var yngst och dummast bland syskonen. När han ej hemma dugde till något, sändes han ut i verlden och kom till en smedja. Smeden ställde honom vid blåsbälgen och sade: pusta nu duktigt! Matts vek upp ärmarna, grep i stängen, och vid första taget sprack blåsbälgen som en såpbubbla, medan kolen hvirflade upp som ett eldregn i ässjan. Duger ej, sade smeden; tag släggan, och håll bara takten! Matts slog några försigtiga slag; smeden sade: slå bättre! Matts lyftade släggan mot taket, dammade till och körde med ett enda slag städet och stabben ned i jorden.

Smeden tyckte sin nya dräng vara för hårdhänt och gaf honom respass. Matts tog tjänst som dräng på en herregård och skickades ut att köra hem ved från skogen. När han radat på lasset, var det för tungt för hästen. Matts spände hästen ur redet, lade hästen på lasset och drog det sjelf. Släden brast,

Matts gjorde en starkare slåde och drog hem lasset. Då rymdes släden ej in genom porten. Matts drog, portstolparne brusto som stickor, och fram kom lasset.

Nu blefvo de andra drängarne rädda för Matts och beslöto förgöra honom. Matts skulle gräfva en brunn och gräfdde så djupt, att han syntes som en mask dernere på brunnsbotten. Der låg en qvarnsten på gården; den fällde drängarne ned i brunnen. Qvarnstenen råkade falla som ett halsband kring Matts, så att hans hufvud stod upp genom hålet i stenen. Nej, sade Matts, hvar i verlden ha de hittat mor mins gamla spinnrockshjul? Matts fortsatte gräfningen; drängarne hemtade storklockan från kyrktornet och fällde henne i brunnen. Matts tog lyra, betraktade klockan och sade: hvar i all verlden ha de hittat far mins gamla kyrkhatt?

Matts gräfdde brunnen färdig, och ingen vågade mera ofreda honom. Det blef krig, fienden ryckte med en stor krigshär in i landet. Matts skickades ut i kriget. Der blef ett stort fältslag, men Matts var hungrig och satte sig först att äta. Medan han bredde sin smörgås, märkte han svarta korn, som flögo in i hans smörask. Se på dem, som kasta blåbär i smöret! menade Matts om kulorna. Detta förargade honom, han ryckte upp en furu med rötterna, gick mot fienden och slog så hurtigt omkring sig, att af fiendens hela här blef ingenting annat qvar, än pjexremmarna. Så var det, och nog lär det vara sannt.

93. Ryssarne i Finland.

Finnar och Ryssar bo så nära hvarandra, att de ju ofta måste besöka hvarandras land för handel och andra ärender. Deraf har händt, att många Finnar blifvit bofaste i Ryssland och många Ryssar bofaste i Finland. Desse Ryssar hafva blifvit köpmän i städerna, eller köpt bruk och egendomar, eller hitkommit som murare, trädgårdsodlare och handtverkare. Talrikast äro de i östra och en del af södra Finland, men ganska få i de vestra och norra delarne af vårt land.

Utom bosatte Ryssar finnes äfven ryskt krigsfolk i landet. Desse Ryssar marschera bort efter någon tid, och andre komma i stället. Stundom trifvas de så väl här i landet, att de bosätta sig här, när de fått afsked. De bofaste Ryssarne i Finland äro till antalet icke många och räknas till landets folk. De fleste lära sig landets språk, och deras barn uppvexa som landets barn. Men alle Ryssar hafva sin särskilda kristna tro, som kallas den grekiska

kyrkans tro, och i några städer hafva de egna kyrkor med vaxljus, taflor och helgonbilder. I Wiborgs län finnas äfven finske bönder, hvilka sedan förfädernes tid bekänna sig till den grekiska läran.

I förra krigstider var man icke glad att se Ryssarne här i landet, ty de kommo då som fiender; men numera komma de som vänner, grannar och bundsförvandter. Och fastän de i mycket äro olika detta lands folk och tala sig emellan sitt ryska språk, som icke är lätt att lära, förlikas de godt med landets infödde. Ty Ryssarne äro flitige, gladlynte, godmodige och barnkäre; de hafva ett lifligare lynne, än Finnarne, älska musik och sjunga gerna. Bland dem finnas många, som genom sparsamhet blifvit rike, och många, som äro välgörande mot de fattige. Stundom ser man den ryske soldaten dela sin stora limpå med de fattiga, hålla bondens barn på sitt knä och sjunga för dem sina främmande visor.

De länge, ljushårige landthandlare, som vandra omkring i byarna med sin rensel på ryggen och kallas »Laukku-Ryssar», äro icke Ryssar, utan Karelare, som bo i det norra Ryssland och bekänna sig till den grekiska läran.

94. Om andra, som inflyttat till Finland.

Många Tyskar hafva inflyttat till Finland och här blifvit handlande, handverkare eller konstnärer. De finnas talrikast i Wiborg, der man ännu hör tyska språket talas, jemte finska, svenska och ryska, men äfven i Helsingfors, Åbo och några andra af landets städer. Tyskarne äro arbetsame och hafva infört tyska handelsvaror, men äfven många nyttiga kunskaper. Någre af dem flytta hem till sitt land igen, när de här samlat förmögenhet; andra qvarstadna, och deras barn antaga landets språk och seder.

Vid fabrikerna och i städerna hafva några få skicklige Engelmän bosatt sig. Man finner äfven några Fransmän, Schweizare, Danskar och Polackar bosatte i Finland, men deras antal är ringa.

Judarne, som enligt profetians ord äro förskingrade kring hela världen, äro förbjudne af lagen att bosätta sig i vårt land. Men emedan lagen tillåter afskedadt krigsfolk af judisk härkomst att med deras familjer idka näringar här i landet, finner man i Helsingfors och Wiborg några hundrade Judar, som handla med gamla kläder och möbler och hafva sina egna synagogor, der de fira sin gudstjenst efter Moses' lag. De fleste äro fattige och ringa ansedde, icke rike och mäktige, som Judarne uti andra länder; men alla igenkänna i

dem det märkvärdiga folket, som fordom var Guds folk, tilldess att Guds straffdom kom öfver dem.

Ett annat främmande och förskingradt folk har på sina vandringar genom världen kommit ända till Finland. Detta folk är *Zigenarne*, som af Svenskarne kallas Tattare och af Finnarne Mustalaiset. Af dem finnas här några 5
hundrade, som igenkännas af sin bruna hy, sitt svarta hår och sina mörka, sydländska ögon. Man har förgäfves sökt förmå dem att stadigt bosätta sig på ett ställe och söka sin utkomst med åkerbruk eller annan borgerlig näring. De vandra helst i det inre och östliga Finland från gård till gård och från by till by, hafva inga egna hus och sofva stundom i skogen. Deras vanliga yrke 10
är att sko hästar, bota sjuka kreatur, lappa gamla kittlar och spå i händerna. Som hästbytare och stundom hästtjufvar äro de icke väl beryktade, när de komma till byn med sina svarthåriga, halfvilda barn och all sin egendom på en kärra. De tala sig emellan ett främmande språk, men med andra tala de 15
landets språk. Många frukta dem, och kronobetjeningen har mycket besvär med dem; men vi skola ej glömma, att de dock äro fattige landsflyktingar, likasom Judarne. Derfor måste vi hafva medlidande med dem; ty af Judar och Zigenare lära vi, hvilken stor olycka det är, att icke hafva ett fädernesland. Då är en människa såsom på vida hafvet: hon ser ingen strand, hon har ingen hamn, hon lefver och dör som en främling på jorden. 20

Tredje Läsningen.

Hednagudar och Hjeltesagor.

95. Om de hedniske Finnarnes gudar.

Långt innan Gud Allsmäktig uppenbarat sin sanna kunskap för människorna, hade han sjelf nedlagt en dunkel aning i deras samweten. De sågo öfwer sig
 5 himmelen med dess åska och ljungeld, framför sig det wida hafwet och den gröna jorden, rundtomkring sig den beständiga omwexlingen af dag och natt, winter och sommar, lif och död. De kände sig ringa och wanmäktiga, deras lif förgick som blomstret på marken, och de sökte Gud, för att trygga sig wid något ewigt, som icke war underkastadt jordens wexlingar.

10 Men de sökte Gud i den synliga werlden och wisste icke, i deras okunnighet, att Gud är en osynlig ande, som allestädes närwarande uppenbarar sin kraft i naturen. Deraf förwillades deras ögon, och de sökte honom förgäfwes. De trodde, att han fanns i den synliga himmelen, och kallade honom Ju m, eller Ju m a l a (Guds boning). Emedan ålderdomen hölls i stor wördnad,
 15 kallades himmelens gud äfwen U k k o, den gamle. Han troddes styra molnens lopp, åskan, snön, haglet och regnet. Honom kunde ingen motstå: molnet war hans skjorta, blixten hans pil, och han sågs stundom wid himlaranden, klädd i blå strumpor och brokiga skor.

Ukko – så trodde hedningarne – hade en hustru, A k k a, från hwars korg
 20 biet hemtade honung. Solen, månen och stjernorna woro särskilda guda-makter, som hade unga, sköna söner och döttrar: P ä i w ä t ä r, solens dotter, K u u t a r, månens dotter, T ä h e t ä r, stjernans dotter. En af solens söner war P a n u, eldsanden. Lu o n o t t a r e t woro naturens tre döttrar, som fram-alstrade jernet. Luftens dotter I l m a t a r bidrog till werldens skapelse, men
 25 windens dotter, T u u l e n t y t ä r, war en illa uppfostrad flicka, som wäfde dåliga skjortor. Sunnanwindens dotter, E t e l ä t ä r, gaf regn i torka, och sommarens dotter, S u w e t a r, wårdade boskap i skogen.

Wattnets gud hette A h t i och war en wördig gubbe med långt skägg af
 30 sjögräs. Han bodde i en klippgrotta, A h t o l a, och hade omätliga skatter, dem han röfwat af sjöfarande och sällan tillbakagaf. Hans hustru war den gifmilda W e l l a m o, klädd i blå mössa, säfskjorta och kappa af skum. De hade många

sköna, men ostadiga barn, och vågens dotter, Aalot tar, brukade stundom kamma på klippan sitt långa hår med silfwerborste.

Jordens mäktiga moder hette Maanemo och anropades om rikliga skördar. Skogens beherrskare war den gamle, brunskäggige Tapio med sin höga hatt af barr och sin pels af granmossa. Hans boning war det wackra Metsola, skogsgården, der Tapio hade tre konungaborgar och en skattkammare, till hwilken hans hustru Mielikki bar guldnyckeln wid sidan. Henne bad jägaren om en lycklig jagt, och såg han henne wresig, i fula, tarfliga kläder, lyckades jagten illa; men såg han henne prydd med guldarmband och perlor, då war han säker om lycklig fångst. Ty alla skogens djur woro Tapios boskapshjorder; han hade många tjenare och wackra, wäl uppfostrade barn. Nyirikki högg märke i träden, att jägaren ej skulle gå wilse; Tellerwo ledde hem boskapen; Tuulikki bredde sin röda silkesduk till en brygga öfwer bäcken. Metsänpiika, skogens lilla tjensteflicka, lefde af idel honung och blåste så ljufligt sin flöjt, att Mielikki wagnade ur sin morgonslummer och hörde jägarens böner.

I Hiittola, långt bland de öde bergen, bodde den grymme Hiisi. Hela hans släkt war onda troll, han war plågornas och förskräckelsens konung, han kunde slipa de skarpaste swärd. Under jorden, i Tuonela, war de dödas rike, till hwilket man färdades öfwer nio haf. Dess blodlystne konung war Tuoni, hwars elaka hustru hjälpte sin man att wakta de döda. Sönerne hade kopparfingrar, döttrarna woro lika fula och ondsinta, men wärst war den blinda Lowiatar, plågornas moder.

Utom dem funnos många andra både goda och onda wäsen, som stundom hjälpte, stundom skadade menniskorna. I hwarje träd, hwarje berg, hwarje källa bodde en haltia eller skyddsande; allt hade lif, hela naturen war uppfylld af lefwande andar. Och så hade Gud Allsmäktig i hedningarnes föreställning likasom fallit sönder i många tusende spillror, och hwarje sådan spillra af Gud war bunden wid något naturföremål.

Menniskans ande allena war fri. Den wisa menniskan kunde beherrska naturen och beswärja gudarne genom ordets makt. Hon kunde med sina läsningar (luwut) skapa naturföremål eller förwandla dem till någonting annat. Hon kunde nedkalla blixten, haglet, frosten, wattuflödet; hon kunde framkalla sjukdomarna, eller bortdrifwa dem. Till allt sådant behöfde hon weta tingens ursprung (synty), och då war hon herrskare öfwer allting, förutom döden, som hon icke kunde beswärja, emedan hon icke wisste hans ursprung.

I allt detta låg en skymt af den gudomliga sanningen. Ty det finska folket har i alla tider begrundat höga ting och älskat wisheten, som det aktat högre

än styrkan. Men det behöfde Guds uppenbarade ord, för att finna den Gud, som det så länge förgäfwes sökt.

Finnarnes hedniska gudstjenst war mycket enkel. De hade inga afgudatem-
 5 pel, inga prester, inga afgudabilder. De hade heliga träd, heliga berg, heliga
 sjöar, floder och källor, äfwen heliga djur, såsom björnen, ormen, getingen,
 örnen. De tjenade sina gudar med böner och offer, hwilka förrättades af hus-
 fadren, husmodren eller de wise bland folket. Jägaren hängde renens horn i
 det heliga trädet. Fiskaren gaf det feta af fångsten, swedjebrukaren offrade
 10 swedens korn, husmodren utspillde på jorden några droppar mjölk åt de under-
 jordiske (m a a h i s e t). Menniskoblod gjöts icke wid offren; endast jägaren
 skar sig i tummen och offrade dropparne af sitt blod i en myrstack åt Tapio.

96. Om Kalewala och Elias Lönnrot.

Biskop Agricola begynte för mer än 300 år sedan att först anteckna en finsk
 15 mytologi eller gudalära, och sedan hafwa andre med bättre framgång upp-
 samlat qwarlefworna af denna hedniska tro. Man visste länge, att gamla finska
 runor ännu sjöngos af folket. Presterskapet tyckte ej om dessa qwarlefwor af
 hedendomen, och många fromme kristne betraktade dem med fruktan och
 afsky. Så hände, att många af dessa forntida runor, som icke woro uppskrifna,
 utan behöllos i minnet från far till son, blefwo annorstädes glömda och bibehöllo
 20 sig blott i Karelen och några andra aflägsna orter. Men äfwen der klagade många,
 att i deras barndom fäderne sjungit mycket, som sedan blef glömdt, och de yngre
 sångarne kunde ej mera mäta sig i minne och kraft med de äldre.

Det är nu hundra år, sedan professor Porthan i Åbo begynte att uppteckna
 några af dessa gamla runor och fann dem hafwa ett värde för kännedomen
 25 af folkets forntid. Samtidigt och efter honom begynte lärde män, såsom
 Ganander, Lencqwist och andre, att utleta från runorna det, som de wille
 weta om hedendomens tro. Efter dem begynte doktor Topelius att samla och
 trycka runor, som karelske sångare sjöngo för honom. Alltflera sådana runor
 upptäcktes, man begynte förstå deras värde, men ingen hade ännu anat, att
 30 de kunde wara stycken af en hel, stor folkdikt.

Då företog sig doktor Elias Lönnrot att wandra igenom de trakter i
 finska och ryska Karelen, der runorna ännu sjöngos af gråhårige wise. Han
 fann ännu långt flera sådana forntida runor, än andra funnit före hans tid,
 och upptecknade dem. Till sin förundran märkte han då, att runorna hade ett
 35 inbördes sammanhang och beskrefwo samma händelser eller samma personer.

Då sammanställde han alla berättande runor i en stor samling, hwilken han kallade Kalewala, efter den gamle jätten Kalewa, som sades wara de finske hjeltarnes stamfader. Andra runor åter, i hwilka folket sjöng om sina fröjder och sorger, samlade han i Kanteletar, som fick sitt namn af kantele, Finnarnes gamla strängaspel. Dessutom samlade han finska ordspråk och gåtor, skref många lärorika psalmer och lät trycka många nyttiga böcker, bland hwilka är hans stora ordbok öfwer det finska språket. Så blef han en af de mest namnkunnige och mest älskade män, som någonsin lefwat i Finland.

5

10

15

Men doktor Lönnrot aktade ringa sin egen ära. Han prisade Gud, som utkorat honom till ett af sina redskap på jorden, och ansåg det för sin enda berömmelse, att wara en af de många, som arbeta för fäderneslandet. Sedan han länge warit läkare i Kajana, blef han professor i finska språket wid Helsingfors universitet och flyttade slutligen till sin födelseort i Sammatti, alltid med stor ödmjukhet arbetande för medmänniskors wäl och sitt folks upplysning. Genom honom har det finska folket lärt sig känna sin dunkla forntid och fått mod att bestå som ett eget sjelfständigt folk gentemot andra folk i werlden.

20

25

Kalewala utkom första gången 1835, andra gången 1849 i en af Lönnrot tillökt och annorlunda ordnad upplaga. Denna bok har väckt ett stort uppseende, icke blott i Finland, utan mångenstädes i Europa, ja i Amerika. Den har blifwit öfwersatt till svenska (af M. Castrén och K. Collan) samt till flera främmande språk. Öfwerallt har man ansett Kalewala för en af de märkwärdigaste folkdikter, som någonsin utkommit, och prisat det finska folket lyckligt att äga en sådan. Ty Kalewala liknar icke någon annan samling af folksånger i hela werlden. Der återspeglar sig det finska folkets egendomlighet, och wid sidan af mycket, som för vår tid synes hedniskt och widunderligt, finnes der en djup wisdom, en enkel skönhet och en rörande fosterlandskärlek.

30

Nyare Kalewala innehåller femtio runor eller sånger, med inalles 22800 åttastafwiga werser. Dess innehåll är en berättelse om det finska folkets forntida hjeltar och deras äfwentyr. Wi läsa der om den gamle, wise runosångaren Wäinämöinen, den raske smeden Ilmarinen, den unge, tappra och öfwermodige Lemminkäinen, den jättestarke, olycksfödde Kullerwo,

35

den skrytsame Joukahainen och vidare om werldens skapelse, om sångens begynnelse, om Pohjola i norden, om Wäinölä i södern och annat mer. Wi skola därför i korthet berätta några stycken ur Kalewala för dem, som icke ha läst den märkwärldiga boken.

97. *Verldens Skapelse.*

(Efter Kalewala I.)

Så jag hörde fordom sägas,
 Hörde sången förr begynnas:
 En i sender kommer natten,
 En i sender ljusnar dagen,
 5 Ensam föddes Wäinämöinen,
 Den evärdelige sångarn.

Luftens dotter var hans moder,
 Vinden var hans starke fader,
 Vida hafvet var hans vagga
 10 Och hans hem var öde rymden.

Det var luftens ljufva dotter,
 Ilmatar, naturens tärna.
 Under fästets rymd hon bodde,
 Ledsnade att ensam lefva,
 15 Sänkte sig till vattnets vågor,
 Vaggades af östanvinden
 På de skumbetäckta böljor.

Så i nio menskoåldrar,
 I sjuhundra långa somrar
 20 Drefs den klara luftens dotter
 På de vida vattenöknar,
 Samm mot öster, samm mot vester,
 Tröttnade vid villa vågor,
 Och hon bad till himlens herre:
 25 Ukko, högste gud derofvan,
 Hjelp mig arma, öfvergifna!

Som hon bad, då kom en fågel,
 Hafvets and på snabba vingar,
 Sökte för sitt bo ett fäste,

- Fann ej minsta lägerställe. 30
 Bygger jag mitt bo i vinden,
 Så skall vinden störta stugan.
 Bygger jag mitt bo på vågen,
 Så skall vågen föra bort det.
- Men då höjde vattnets moder, 35
 Vattnets moder, luftens tärna,
 Knä och skuldra upp ur vågen.
 Och så kom den vilsna anden,
 Trodde, att det var en tufva,
 Blomsterö på öde hafvet, 40
 Byggde så sitt bo på tufvan,
 Lade äggen sju i blomstren;
 Sex af äggen voro guldägg,
 Men det sjunde var ett jernägg.
- Vattnets moder, luftens tärna 45
 Kände snart en ovan värme,
 Drog med hast sitt knä tillbaka,
 Äggen rullade i vattnet,
 Föllo der i tusen stycken.
- Ej förgingos de i vattnet, 50
 Herrligt hvarje ägg förbyttes:
 Af dess nedra hälft blef jorden,
 Af dess öfra hälft blef himlen,
 Af dess gula tändes solen,
 Af dess hvita lyste månen, 55
 Af dess klara delar föddes
 Stjernorna på fästets båge,
 Och dess dunkla delar spriddes
 Såsom moln på himlahalfvet.
- Åter gingo långa tider, 60
 Många långa år förflöto;
 Vattnets moder, luftens tärna
 Samm ännu i hafvets töcken,
 Med det dunkla djupet under
 Och den klara himlen ofvan. 65
- Efter tio långa somrar
 Höjde hon sin hand ur vågen

Och begynte skapa länder.
 Der hon sträckte sina händer,
 70 Höjdes stränder, uddar, öar;
 Der hon trampade med foten,
 Gräfdde hon ut fiskens gropar;
 Der hon dykade i vattnet,
 Danade hon hafvets hålor;
 75 Der hon närmade sig landet,
 Jemnade hon strandens vallar,
 Bröt de breda hafvets bugter
 Redde plats att fånga laxar.
 Och så skapade hon vikar,
 80 Öar, fjärdar, dolda klippor,
 Der de sköna fartyg stranda
 Och der raske sjömän drunkna.
 Redan stodo luftens stolpar,
 Bergens refflor, jordens marker;
 85 Men ej än fanns Wäinämöinen,
 Den evärdelige sångarn.
 Sent omsider, sist af alla
 Föddes också Wäinämöinen,
 Grånad redan, när han föddes,
 90 Vis och gammal ren i vaggan.
 Hafvets bölja var hans vagga
 Och dess skum hans hufvudkudde.
 Icke solen, icke månen,
 Egen kraft och egen vilja
 95 Banade hans väg i verlden.
 Fallen ur sin moders sköte,
 Dref han åtta år på hafvet,
 Dref så till en namnlös udde,
 Steg med fröjd på gröna jorden,
 100 Att beskåda himlens måne,
 Att af solens sken sig glädja
 Och betrakta karlavagnen.
 Alltså blef nu verlden skapad,
 Alltså föddes Wäinämöinen,
 105 Den evärdelige sångarn.

98. Åkerbrukets begynnelse.

(Kw. 2).

I många år bodde Wäinämöinen på den namnlösa udden. Jorden war öde och ofruktbar; intet träd wexte, ingen fågel sjöng i de wida ödemarkerna.

Då eftersinnade Wäinämöinen hwem som skulle befrukta jorden. Åkerns unge gosse, Sampsa Pellerwoinen, gick ut att så. Han sådde tallar på moarna, granar på kullarna, ljung på hedarna och löfträd uti de fuktiga dalar. Wäinämöinen gick ut att beskåda Sampsas werk, och se, alla wexter frodades herrligt, men gudarnes heliga träd, eken, wille ej wexa wid flodstranden.

Efter en wecka uppstego fem af wattnets unga tärnor på stranden och begynte att berga hö på den dimmiga udden. Då steg jätten Tursas ur hafwet, tände eld i tärnornas hö och nedlade i askan kärlekens blad, ekollonet. Här af wexte en ek, skjöt hastigt i höjden, nådde himmelen med sin topp, hämmade med sina grenar molnens flygt och bortskymde sol och måne, så att de icke lyste på jorden.

Nu blef ett sådant mörker, att menskorna på jorden och fiskarne i hafwet ledsnade att lefwa. Ingen man war nog stark att fälla denna ek, och Wäinämöinen nödgades anropa sin moder Ilmatar om bistånd af wattnets makter. Ur det djupa hafwet uppsteg en liten man. Icke war han en af de störste, icke heller en af de minste: lång som en mans tumme, och bar hjälm och handskar, bälte, skor, yxa, alla af koppar. Wäinämöinen tyckte mannen wara nog karlawulen, men nästan för liten. Hwarifrån är du, pyssling? frågade han. Will du anses för en hjelte, du?

– Man är jag så wäl som andra, swarade pysslingen, och i samma stund wexte han jättestor, så att hans hjessa uppnådde molnen. Han lyftade sin gnistrande yxa, elden sprakade under hans hugg, och wid tredje hugget fällde han eken. Den, som fick en qwist af gudarnes heliga ek, fick dermed beständig lycka. Af dess topp ficks trollmedel, af dess löf tjusningsmakt, och af spånorna blefwo skepp på hafwet.

Nu lyste åter sol och måne, molnen duggade, träd och örter frodades, fåglarna sjöngo, och blomster betäckte fälten. Kornet allena wille ej gro i jorden.

Wäinämöinen gick tankfull wid hafwets strand och fann der sju olika sädeskorn. Dem lade han i ett ekorrskinn och gick ut att så. Då qwittrade bofinken: fäll skogen! bränn sweden! Annars wexer ej Osmos korn, annars frodas ej Kalewas hafre.

Wäinämöinen fällde skogen, men en enda björk lät han stå. Luftens örn kom flygande. Hwarför har du qwarlemnad björken? – För att luftens fåglar

må hafwa ett hwiloställe. – Deri har du gjort wäl, sade örnen. Hwarpå han lånade eld från blixten och antände sweden. Wäinämöinen utsådde i askan de sju sädeskornen och nedkallade öfwer dem jordens kraft, himmelens regn. Ukko hörde hans bön, den första sweden bar rika ax, och vårens fågel, göken,
 5 inbjöds att sjunga i den ensama björken rikedom åt Finland.

99. Eldens ursprung.

(Kw. 47).

Wid den tiden, när Pohjolas onda hexa hade stängt sol och måne i kopparberget, war i himmelen och på jorden beständig natt. Himmelens Ukko sökte
 10 sina förlorade lyktor, men kunde ej finna dem. Då slog han med sitt blanka swärd eld ur sin nagel och gömde gnistan uti en silfwerdosa. Luftens tärna waggade gnistan wid himlaranden. Gnistan föll, ljungade ned genom nio bristande himlar, fräste genom det klufna molnet och föll till jorden.

Wäinämöinen sade till sin broder Ilmarinen: låt oss se hwad det war, som
 15 nedföll till jorden! Hjeltarne gingo ut, rodde öfwer Newafloden och mötte Ilmatar, som berättade eldens wilda framfart. Elden hade först nedfallit i Tiuris nya stuga, skadat folket och uppbränt barnet i waggan. Derifrån gick elden ut att härja skogen och antände slutligen sjön Aluejärwi, som gnistrande sjöd öfwer sina bräddar. Siken uppslök den härjande gnistan. Siken kände
 20 gnistan bränna, kom i nöd och bad laxen uppsluka honom. Laxen uppslukade siken, kom uti samma nöd och bad gäddan uppsluka honom. Gäddan kom uti samma nöd. Wäinämöinen och Ilmarinen gjorde en not af lindbast och sökte förgäfwes fånga gäddan.

Då sådde de lin och bundo en ny not af lingarn, sjuhundra famnar i längd på
 25 hwardera armen. Noten drogs, men åter förgäfwes. Nu bands noten femhundra famnar längre på hwardera armen; Ahti och Wellamo bados om bistånd. Ändtligen fångades gäddan, men ingen wågade uppskåra henne. Solens son fick sin faders guldknif, uppskar gäddan, fann i henne laxen, i laxen siken, i siken ett blått nystan, i detta ett rödt nystan och i det röda nystanet gnistan.
 30 Men gnistan sprakade bort ur solsonens händer, swedde Wäinämöinens skägg, förföljde Ilmarinen ut till en sten i hafwet och gick åter att härja werlden. Till sist lyckades Wäinämöinen fånga henne i ett stycke fnöske, och från den tiden hade man eld i spiseln, ljus i stugan och glöd i Ilmarinens ässja.

Men för brännskador anropades Turjas tärna och Pohjolas gosse att
 35 komma från Lappland med sina skor af is, sina strumpor af rimfrost, sin

gördel af frusen dagg. De skulle stänka snöslag på såret, hämta rimfrost på en kälke, och om detta ej hjälpte, skulle Ukko sända hagel och goda salfwor att bota brännskadan.

100. *Jernets ursprung.*

(Kv. 9).

Vise gamle Wäinämöinen
Timrade en båt på berget.
Yxan slant, och onde Hiisi
Styrde yxans bett mot knäet,
Blodet rann i strida forsar, 5
Rann kring alla fält och kullar,
Öfver alla floders bräddar.
 Vise gamle Wäinämöinen
 Visste alla läkdomsorden,
 Men ett enda han ej visste, 10
 Visste ej att hämma blodet,
 Visste ej att läsa låset
 För de sår, som jernet bitit.
Kom så till en kunnig trollkarl.
Mäktig var den vise mannen, 15
Kunde med tre ord allenast
Dämna floder, hejda forsar,
Men ett enda han ej visste,
Visste icke jernets ursprung.
 Då tog vise Wäinämöinen, 20
 Vis och gammal, sjelf till ordet:
 Väl jag känner jernets ursprung,
 Tror mig veta stålets början.
 Äldst bland bröderne är vattnet,
 Jernet är den yngste brodern, 25
 Och den medlerste är elden.
Ukko, himlens höge herre,
Skilde vattnet åt från luften,
Skilde jorden åt från vattnet:
Då ännu var jernet ofödt. 30

Ukko gned på venstra knäet
 Sina händer mot hvarandra:
 Deraf blefvo skaparns döttrar,
 Tre de skönaste bland tärnor,
 35 Och de blefvo jernets mödrar.
 Högt från molnets rand de spillde
 Mjök i kärren, mjök i vattnet;
 Deraf vexte sedan jernet:
 Smidigt jern af svarta mjölken,
 40 Stålet af den hvita mjölken,
 Spröda jernet af den röda.

Barn var än det unga jernet,
 Ville se sin broder elden.
 Elden ville jernet bränna,
 45 Jernet flydde med förfäran
 Till det sankt kärrets källor
 Och till fjällets hårda hjessa,
 Gömde sig på tredje året
 Under trenne björkars rötter.
 50 Vargarna på kärret sprungo,
 Björnarna på heden lupor:
 Så kom jernet upp i dagen.

Dåförtiden vexte redan
 Den evärdelige smeden
 55 Ilmarinen upp vid milan.
 Ilmarinen, född om natten,
 Byggde smedja andra dagen,
 Sökte sig en plats för städet,
 Kom till kärret, märkte spåren
 60 Och fann der det unga jernet.
 Kära jern, han hördes säga,
 Illa bor du här i mossen,
 Vargens fötter dig förtrampa,
 Björnens tassor hårdt dig trycka;
 65 Jag vill lägga dig i ässjan.

Då förskräcktes arma jernet
 För sin vilde broder elden.
 – Kära jern, låt ej dig skrämman!

- Icke skall dig elden bränna;
 Slägt och vänner nog han skonar, 70
 Och i elden skall du blifva
 Männers svärd och qvinnors prydnad.
 Så blef jernet lagdt i ässjan.
 Belgen blåste, jernet smälte
 Och bad smeden om förskoning. 75
 – Kära jern, sad' smeden åter,
 Rycker jag dig nu ur elden,
 Skall din egen bror du hugga
 Och din moders söner såra.
- Men då svor det arma jernet, 80
 Svor en kraftig ed och sade:
 Träd har jag fullt upp att äta,
 Stenens hjerta kan jag bita:
 Skulle jag min broder såra?
 Bättre synes mig att vara 85
 Vandrarns staf och männers verktyg.
 Nu ur elden jernet rycktes,
 Blef på städet spjut och yxe,
 Blef till många verktyg hamradt.
 Derpå skulle jernet härdas; 90
 Aska tog då Ilmarinen,
 Lade den i smidevattnet,
 Smakade derpå och sade:
 Än är vattnet ej rätt tjenligt.
 Mehiläinen, flinke gosse, 95
 Snälla bi, flyg ut, att bringa
 Honung ifrån gräs och blomster!
- Detta hörde Herhiläinen,
 Hiisis geting, der han ilsken
 Lurade på smedjetaket. 100
 Lade så i härdningsvattnet
 Alla Hiisis onda konster,
 Paddans gift och ormens etter.
 Ilmarinen såg det icke,
 Trodde glad, att biets honung 105
 Ljufligt uti vattnet droppat.

Och dit doppade han jernet:
 Deraf blef all jernets ondska.
 Uselt har sin ed det brutit,
 110 Bitit sina egna bröder,
 Gjutit blod i strida strömmar.
 Alltså gamle Wäinämöinen
 Jernets födelse förtäljde.
 Nu besvärjarn tog till ordet,
 115 Bannade med kraft och sade:
 Ve dig, jern, beklagansvärda,
 Usla slagg, har så du fostrats,
 Vuxit upp så vild och väldig?
 Icke var du stor den tiden,
 120 Icke stor och icke liten,
 När du rann som mjölk till jorden,
 När du gömde dig i kärret,
 När du vändades i ässjan,
 När du svor din ed och bröt den.
 125 Kom nu, att ditt dåd beskåda
 Och ditt onda verk förbättra,
 Innan för din mor jag klagar,
 Att så illa du dig skickar!
 Men du, blod, hör upp att flyta!
 130 Bättre bor du uti ådern,
 Dit du måste återvända;
 Annars skall din röda vätska
 Jag i Hiisis gryta koka.
 Ukko dämme dina forsar
 135 Och god läkdom oss berede.
 Nu bereddes goda salfvor,
 Honungssöta trolldomsmedel,
 Blodet hörde upp att rinna,
 Frisk blef åter Wäinämöinen,
 140 Starkare än förr han varit,
 Och han höjde sina blickar
 Upp mot himmelen och sade:
 Dädan kommer städse nåden.
 Dig, o Jumala, jag prisar,

Att din hjälp du mig förlänat
 Uti jernets svåra smärtor.
 Men du, folk, som efter kommer,
 Icke må du timra båtar,
 Trotsande på egna krafter.
 Menskomakt kan icke bygga
 Lifvets svaga plankor trygga;
 Gud allen, som kraften sände,
 Mäter färdens mått och ände.

145

150

101. Wäinämöinen och Joukahainen.

(Kw. 3).

I nordlandet, Pohjola, bodde en ung man wid namn Joukahainen. Han förnam ryktet om Wäinämöinions wisdom, kände afund i sitt sinne och beslöt att täfla med den berömde sångaren. Förgäfwes warnade honom fader och moder. Joukahainen swarade: min fader wet mycket, min moder wet än mera, men sjelf wet jag mest, och sjunga kan jag förmer än de ypperste.

5

Alltså spände han sin eldfrustande häst för sin guldsmidda släde och begaf sig öfwermodigt på wäg. På tredje dagen kom han med stoj och buller åkande fram på wägen till Wäinölä. Här mötte han Wäinämöinen, som stilla färdades fram på wägen, och bådas slädar fastnade hop. Mellan dem uppstod då följande samtal:

10

Wäinämöinen. Hwem är du, som kör så oskickligt emot mig och söndrar min släde?

Joukahainen. Jag är Joukahainen. Men af hwilket uselt följe är du?

15

Wn. Jag är Wäinämöinen. Är du Joukahainen, så gif wäg åt mig, ty du är yngre till åren.

Jn. Här är icke fråga om ungdom och ålderdom, utan om hwem som i wisdom är mer än den andre. Må wi pröfwa hwarandra i sång, och den, som wet mindre, må wika för den, som wet mer.

20

Wn. Hwad skulle jag weta, som endast har hört mitt hemlands gökar gala? Du, som wet mera, käre, berätta för mig hwad du wet!

Jn. Kanske wet jag ett och annat. Jag wet, att röken går ut genom taket och att lågen är icke långt ifrån spiseln. Sjelhunden äter lax och sik, gäddan leker i kylig wäderlek, abborren simmar om hösten på djupet och leker på grund om sommaren. Är detta ej nog, så wet jag, att i norden köres med renar,

25

i södern med hästar. Det finns tre swåra forsar, tre stora sjöar och tre höga berg under himmelen. Hälläpyöra är i Tawastland, Kaatrakoski i Karelén, men Wuoksi är förmer, och Imatra har icke sin like. Så war det.

W n. Barnets joller, qwinnors sladder, ej en skäggig hjeltes wisdom. Berätta
5 för mig om tingens ursprung!

J n. Bofinken är en fågel, ormen är ett kräldjur, girsén en fisk. Wattnet kommer från berget, elden från himmelen och jernet af rost. Tufwan är den äldsta mark, wíden det äldsta trädslag, furan det första wirket och stenen den första grytan. Så war det.

10 W n. Wet du kanske något mera, eller är ditt pladder slut?

J n. Ännu wet jag hwarjehanda. Jag mins de flydda tider, när jag plöjde hafwen, uthögg de stora djupen, der fisken bor, och wältrade samman strandens klippor. Sjunde mannen war jag ibland de hjeltar, som danade jorden, reste luftens poster, uppburo himlens hwalf och ledde på deras banor
15 solen, månen och karlawagnen. Så war det.

W n. Detta ljuger du. Icke såg man dig, när hafwets fåror plöjdes, jorden danades, himlen hwälfdes och sol, måne och stjernor leddes på sina banor.

J n. Nåwäl, är jag ej wis nog, så låt oss pröfwa våra swärd i twekamp.

W n. Lika litet aktar jag ditt swärd, som din wishet.

20 J n. Den, som ej wågar strida med mig, honom will jag förwandla med min sång till en föraktad fänad uti min ladugård.

Och härwid skakade unge Joukahainen hånfullt sitt swartlockiga hufwud. Men ganska wred blef nu den gamle Wäinämöinen och begynte sjelf att sjunga sin mäktiga trollsång. Det war icke ett barns joller, icke qwinnors sladder:
25 det war en skäggig hjeltes sång, för hwilken sjöarna swallade, jorden skalf och kopparbergen wäldsamt skakades. Illa gick det då den unge Joukahainen. Hans häst, hans släde, hans loka, selar, piske, båge, pilar, mössa, handskar, bälte, allt förströddes och förwandlades för den wäldiga sången. Men sjelf blef han trollad intill medjan ned i det sankä kærret.

30 Då kom unge Joukahainen i nöd och bad om sitt lif mot en god lösepenning. Han bjöd efter hwarandra två starka bågar, två sköna båtar, två goda hästar, silfwer och guld, åkrar och sädesstackar, men sjönk allt djupare, intilldess att han stod ända till hakan i dyn och fick mossa i munnen. Då bjöd han sin unga syster Aino till lösepenning. Wäinämöinen löste beswärljelsen, och
35 Joukahainen återwände bedröfwad till hemmet.

Men om Aino finnes sedan en skön saga, huru hon sörjde att blifwa den gamle Wäinämöinens maka och hellre gick bort att blifwa sikens syster i hafwet. Hwilket här wore för långt att berätta.

102. Wäinämöinen's första Pohjolafärd.

(Kw. 6, 7, 8).

Wid den tiden war fred och vänskap mellan Wäinölä och Pohjola. Wäinämöinen beslöt att söka sig en hustru bland Pohjolas döttrar, i stället för den förlorade Aino.

Men Joukahainen bar i sitt sinne tankar på hämd. Han smidde sig en eld-båge, snodde sin bågsträng af senor från Hiisis elg, täljde sig ekpilar, härdade dem i ormens etter och fjädrade dem med swalans wingar. Så bewäpnad, lade han sig i försåt för den gamle Wäinämöinen.

Länge spejade han; slutligen såg han en mörk punkt nalkas i morgongryningen. Det war Wäinämöinen, som red öfwer hafwet på sin halmgula fåle, utan att dess hofwar wättes af vågorna.

Joukahainen grep sin båge. Hans moder warnade honom: döda icke Kalewas son! Hans slägt är hög, och med honom förswinna sång och glädje från jorden.

Något betänkte sig unge Joukahainen, men slutligen skjöt han. Första pilen genomborrade molnet. Den andra trängde djupt ned i jorden. Den tredje pilen träffade Wäinämöinen's häst i wenstra bogen, och ryttaren stupade handlöst i hafwet. Då fröjdades Joukahainen och sade: aldrig, så länge tiden warar och månen lyser, skall Wäinämöinen mera trampa Kalewas moar.

Men Wäinämöinen war icke död, ty sångens makt är odödlig. Nio dagar drefs han af stormen kring hafwet, och hans lemmar begynte styfna af köld. Då flög genom luften Lapplands örn, hwars ena winge sopade molnen, medan den andra berörde hafwets yta. Den tacksama örnen mindes ännu björken, som Wäinämöinen qwarlemnad på sweden till fåglarnas hwiloställe, och bar hjelten på sin rygg till en udde i det yttersta Pohja. Här hade Pohjas lilla tjensteflicka aftalat med solen och månen, att hon skulle tidigt uppstå om morgonen. Förrän dagen grydde, hade hon redan klippt sex ulliga får, twättat borden, sopat golfwet och burit soporna ut på åkern. Hon hörde Wäinämöinen's klagande röst, wärdinnan förde honom till stugan och wederqwickte honom.

Om någon tid ledsnade Wäinämöinen att lefwa som gäst i främmande land och lofwade silfwer och guld, om man wille återföra honom till hembygden. Dertill swarade Louhi, Pohjolas wärdinna: här bära barnen blommor af guld, och hästarne bära bjellror af silfwer; men will du åt mig smida Sampo af en swanfjäder, en mjölkdroppe, ett kornfrö och ett ullstrå, skall jag gifwa dig min dotter till hustru och föra dig hem.

Sampo kan jag icke smida, swarade Wäinämöinen, men jag will sända till dig min broder Ilmarinen, som har smidt himmelens lock; han skall uppfylla din önskan. Det är godt, menade Louhi. Jag will återsända dig hem; men akta dig att se upp mot himmelen, förrän din häst tröttnar, annars drabbar dig ofärd.

Wäinämöinen begaf sig nu med häst och släde på återvägen, men hade ej hunnit långt, innan han hörde ett sus öfwer sig och upplyftade sina ögon mot himmelen. Då såg han Pohjas oförlikneliga tärna sitta i glänsande hwita

kläder under norrskenets båge och spinna guldtråd för sin gyllene wäf.
 10 Betagen af kärlek, bad han den sköna tärnan nedstiga till jorden och blifwa hans maka. Men hon gäckade honom och bad honom först klyfwa ett tagelstrå med en uddlös knif, sedan slå knut på ett ägg, derefter skala näfwer af stenen och slutligen hugga ett gärdsel af isen, utan att minsta isstycke finge lossna. Detta allt utförde Wäinämöinen; men när hon ännu bad honom timra en båt

af hennes slända och utskjuta båten, utan att widröra den, högg han yxan i knäet, såsom förut är berättadt i sagan om jernets ursprung.

103. Ilmarinen smider Sampo.

(Kw. 10).

Wäinämöinen återwände, orolig öfwer löftet att sända sin broder till Pohjola. Han uttänkte därför en list och sjöng wid vägen en himmelshög gran, i hwars grenar hängde månen och Karlawagnen.

Wäinämöinen fann Ilmarinen i smedjan och lockade honom att beskåda den praktfulla granen. Den ärlige smeden lät narra sig och klättrade upp i granen, för att nedtaga himlaljusen. Granen gäckade honom och sade: o du enfaldige hjelte, nu har du som ett barn klättrat upp i min krona, för att fånga månens skenbild och falska stjernor!

Strax framkallade Wäinämöinen en stormwind, som förde hans broder ofwanom månen och nedanom solen med sig till

Pohjola. Ilmarinen helsades med glädje af Louhi, som på det bästa undfägnade honom och framställde för honom sin dotter i präktiga kläder. För att winna henne till hustru, lofwade han att smida Sampo.

För att smida, behöfde han smedja, blåsbälg, slägga och städ, men sådant fanns icke i Pohjola. Ilmarinen war icke rådlös: han walde sig ett passande ställe mellan stora stenblock och skaffade sig hwad han behöfde. Arbetet började, trälarne skötte blåsbälgen. På tredje dagen drog smeden ur ässjan en gyllene båge, men bågen hade onda wanor, han wille hwar dag sigta på en människas hufwud. Ilmarinen bröt honom i stycken, kastade honom i elden och framdrog följande dag en guldsmyckad båt. Äfwen den hade oseder, drog utan orsak i krig och sändes samma wäg som bågen. Nästa dag uppstod ur elden en guldhornad ko med solens och sjustjernans märke på pannan, men hon hade owanan att sofwa i skogen och utstjelpa mjölkstäfwan. Hon kastades i elden, och nu framdrogs en gyllene plog. Han åter hade den osed att plöja andras åkrar och kastades, som de andra, i elden. Nu tog Ilmarinen windarne

5

10

15

20

25

30

35

till sina smedjdrängar. Östan pustade, westan pustade, sunnan blåste än mera, och nordan hwen med sin fulla kraft. Lågen stod ut genom smedjans gluggar, gnistorna sprakade, sotet dammade, röken steg i täta hwirflar upp emot Jumalas gård.

5 Så förgingo ånyo tre dagar; och nu framdrogs ändtligen Sampo ur ässjan. Ilmarinen swängde hurtigt sin slägga och hamrade konstverket färdigt. Det war ett hemlighetsfullt, dyrbart trollredskap. Wid Sampos ena kant war en mjölqwarn, wid den andra en saltqwarn, wid den tredje en penningqwarn; der malades ett mått till förtäring, ett till försäljning, ett till förwaring. Deröfwer
10 blef Louhi mycket glad och skyndade att gömma det mäktiga redskapet bakom nio lås, på nio famnars djup uti kopparberget.

Men när Ilmarinen fordrade sin belöning, uppfann Pohjolas tärna många undflykter. Hon hade så många sysslor ogjorda: hon hade ej plockat markens bär, ej sjungit wid stranden, ej lekt i löfskogen, och om hon flyttade bort, hwem
15 skulle då locka wårens gökar att gala på kullarna? Ilmarinen ledsnade wid dessa betänkligheter, och när Louhi, som wunnit sin önskan, icke hade något emot hans hemresa, återwände han i båt tillbaka till Wäinölä.

104. Lemminkäinenens äfwentyr.

(Kw. 11, 12).

20 På Kaukoniemis dimmiga udde wid hafsstranden uppwxte hos sin moder sagornas älskling, den unge och sköne hjelten Lemminkäinen, som äfwen kallas Ahti (sjöguden), Saarelainen (öbon) och Kaukomieli (den fjerran långtande). Han närde sig med fisk och blef en ståtlig, rödlätt yngling med swart hår, ypperligt hufwud och kraftig arm. Men hans lynne war såsom hafwets wågor, ostadigt, lätt-
25 sinnigt, öfwermodigt, och derigenom råkade han i många äfwentyr, som icke alltid woro en man och en hjelte wärdiga.

På Saari, den namnlösa ön, bodde wid den tiden en skön jungfru wid namn Kyllikki, hwars hårdhet mot alla friare war så wida berömd, att det berättades, huru solen,
35

månen och stjernan förgäfwes friat till henne för deras söner. Ryktet om allt detta kom till Lemminkäinen, han föresatte sig, twärtemot sin moders råd, att winna den stolta flickan till maka, och begaf sig på färd till den namnlösa ön.

Början war icke den bästa. Lemminkäinen ankom till Saari och körde kull med sin släde i porten. Gäckande yttrade Saaris flickor, att en sådan hjelte kunde dansa med kalffarna. Lemminkäinen tog dem på orden och gick i wall med hjordarna. Men hans håg stod till Kyllikki, han slet för hennes skull hundra par skor och nötte ut hundra par årar. Den stolta Saarijungfrun försmådde hans kärlek. När hon malat upp hela sin handqwarn, när hon afnött sin mortelstöt ända till handtaget, då, men icke förr, wille hon blifwa hans hustru.

Någon tid derefter dansade Saaris ungdom på ängen wid stranden. Då åkte Lemminkäinen med sin ystra fåle in på lekplatsen och bortröfwade Kyllikki. Hon bad, hon hotade; slutligen lät hon blidka sig. Han swor att ej mera draga i krig, och hon swor att mera ej gå till dans i byn. Så hemförde Lemminkäinen sin unga maka, de mottogos wänligt af modern och lefde en tid lyckligt på Kaukoniemi.

Engång dröjde Lemminkäinen länge borta på jagt, tiden blef Kyllikki lång, och hon gick att leka med byns ungdom. Ainikki, den pratsama system, kunde ej tiga dermed, och Lemminkäinen blef wid sin hemkomst högeligen wredgad. Moder, sade han, red mig en badstuga; Kyllikki har brutit sin ed, och jag will färdas till Pohja, att söka mig der en annan hustru. Tag du min borste, och icke förr än du ser blod drypa derur, har din son fått banesår.

Förgäfwes gret Kyllikki, förgäfwes bad och warnade modern. Lemminkäinen påtog sin starka rustning, hängde wid sidan sitt skarpa swärd och glömde ej att uttala de mäktiga trollord, som skydda mot fiender. Ett enda glömde han: det war orden mot ormbett. Stolt af sin wishet, hwisslade han fram en häst ur snåret och åkte till Pohjola. Der hörde han sång och spel i den stora stugan. Dristigt trädde han in och sjöng sjelf så wäldigt, att gnistor flögo ur hans pels, Pohjas hjeltar förskingrades och dess bästa sångare fingo stenar i halsen. En enda skonades för hans uselhets skull, och det war den blinde herden från Ulappala. Men en sådan skymf kunde herden icke förgäta: han gick bort och lade sig i försåt wid Tuonis elf.

105. Lemminkäinenens ofärd.

(Kw. 13, 14, 15).

Stolt af sina bragder, begärde Lemminkäinen Pohjolas sköna tärna till maka. Nej, swarade modren; henne får ingen sämre hjelte, än den, som har fångat
 5 Hiisis snabba elg. Lemminkäinen tog sina ormsnabba skidor, och det blef en jagt, så att gnistorna flögo kring wida Lappland. Elgen undkom, skidorna bräcktes. Nu war intet annat råd, än att begära nya skidor af Ukko och bedja Tapios lilla tärna med sin honungspipa wäcka den sofwande skogsfrun. Mielikki waknade, Tapio klädde skogen i silfwer, och jägaren återwände med den fångade elgen.

10 Ännu fattas något, sade Pohjas wärdinna. Innan du får min dotter, måste du betsla Hiisis bruna, eldfrustande häst. – Lemminkäinen tog sin silfwergrinna och såg på afstånd hästen springa i rök och lågor. Då war intet annat råd, än att anropa Ukko om ett jernhårdt hagel, som afkyldes lågorna, och skrämde af haglet, stack hästen godwilligt sitt hufwud i grimman.

15 Ännu fattas något, sade Pohjas wärdinna. Innan du får min dotter, måste du med ett enda pilskott skjuta den sköna swanen på Tuonis elf. – Lemminkäinen begaf sig på wäg till underjorden. Men här lurade på honom Ulappalas blinde herde, grep en orm ur wattnet och skjöt ormen twärtigenom den unge hjeltens lefwer. För sent ångrade Lemminkäinen nu, att han förgätit
 20 ormorden, och tänkte döende på sin älskade moder. Herden wrok honom ned i den swarta elfwen, och der högg honom Tuonis blodgirige son i stycken med sitt förfärliga slagswärd.

Under tiden hade Lemminkäinenens moder och hans förskjutna maka hwar dag med oro betraktat den profetiska borsten. En morgon sågo de borsten
 25 drypa af blod. Modern uppskörtade sin klädning och gick att söka sin förlorade son. Kärleken bewingade hennes steg; kullarna dånade, dalarna höjdes, bergen sänkte sig, der hon framgick. Omsider kom hon till Pohjola. Hwar är min son? Jag wet icke, sade wärdinnan; kanske ha björnar och wargar sönderslitit honom på isen. Eller har den stackaren drunknat i forsen.

30 – Lögnerska, sade modern, will du ej säga mig sanningen, skall du dö!

Nu måste Pohjas wärdinna omtala de farliga profwen. Modern gick att söka den förlorades spår. Hon undanröjde stubbar och stenar, sprang öfwer kärren, samm genom wattnen, frågade furan, wägen och månen. De sade sig
 35 öfwer henne och berättade Lemminkäinenens sorgliga öde.

Nu fick modern af Ilmarinen en kopparräfsa, hwars tinnar woro hundra famnar i längd. Solen sände sin brännande stråle ned till den mörka under-

jorden och söfde Tuonis folk. Modern gick att räfsa i dödens swarta flod, som strömmar igenom underjorden. Hon arbetade länge, outtröttligt, och fann till sist sin älsklings sönderstyckade kropp. Kasta karlen i wattnet, ropade korpen; siken har ätit hans ögon, gäddan har bitit hans skuldra. – Men en moder misströstar icke. Hon bad ådrornas wänliga wårdarinna Suonetar sammanknyta den dödes pulsar; hon bad Jumala hopfoga de styckade lederna; hon bad Mehiläinen, biet, att hemta honung från Tapios boning. Alla hörde hennes böner. Biet flög öfwer nio haf och wände åter med sju balsamskålar. Den dödes kropp helnade, men lifwet war borta.

Åter sände modern biet till stjernorna. Biet flög in i Skaparens källrar, der goda andar tillredde balsam i silfwerkittlar, och återwände med denna kostliga läkedom. Lemminkäinen waknade, som ur en swår dröm. Jag har sofwit länge, sade han. Ja, sade den ömma wårdarinnan, ännu mycket längre skulle du hafwa sofwit, om ej din arma moder wakat för dig.

– Ack, suckade Lemminkäinen, mitt hjerta är borta hos Pohjas tärnor. Ännu har jag ej skjutit Tuonis swan.

– Lemna dina usla swanor, bannade modren, och prisa hellre Skaparens godhet, ty af egen kraft har jag intet förmått. Han allena kan återkalla de döde från Tuonela.

Och de återwände till hemmet.

106. Wäinämöinen i Tuonela.

(Kw. 16).

Wäinämöinen wille timra en båt och saknade wirke. Åkerns gosse, Sampsa Pellerwoinen, gick ut att söka wirket i skogen och kom till en asp. Låt mig stå, sade aspen; masken har ätit mitt hjerta, och gör man en båt af mig, skall jag sjunka. Sampsa kom till en fura. Låt mig stå, sade furan; jag är full med skador, och kråkan har kraxat uti min krona. Sampsa gick till eken, och eken sade sig wara fullkomligt oskadd; endast göken hade galat uti hans gröna grenar. Sampsa fällde eken, och Wäinämöinen begynte timra sin båt med sång.

Redan hade han sträckt kölen och hopfogat sidorna, när han märkte, att honom fattades tre ord, för att timra de öfwersta skidborden. Hwarifrån skulle han få dessa ord? Månne från swalans hufwud, från swanens hjessa, från gåsens wingar? Han dödade swalor, swanor och gäss till ändlös mängd, men orden funnos ej der. Han sökte ord under renens tunga och på ekornns

läppar, fann många, men icke de rätta. Då beslöt han, att söka orden i döds-
gudens boning, det mörka Tuonela.

Wäinämöinen begaf sig på väg, gick i tre veckor genom björkskog, hägg-
skog och enskog: då såg han på afstånd Manas ö i den swarta floden och ropade
5 åt Tuonis dotter, att hon skulle hemta åt honom en färja. Tuonis lilla dotter
klappade byke wid stranden och frågade hwarför han, oskadd af sår och sjuk-
dom, kommit till dödens boning. Wäinämöinen swarade med undflykter:
Tuoni sjelf hade fört honom till Manala, jernet hade dräpt honom, wattnet
och elden hade bragt honom om lifwet. Men Tuoniflickan lät icke bedraga sig.
10 Hade Tuoni hitfört dig, skulle han klädt dig i Manas handskar; hade jernet
dräpt dig, skulle du drypa af blod: hade wattnet dränkt dig, skulle du wara
wåt; hade elden brännt dig, wore ju skägget afswedt. Wäinämöinen måste
bekänna, att sångens släde gått sönder, att ordens mede brustit för honom.
We dig, dåre, sade Tuoniflickan, att du utan orsak kommit till Manala. Wänd
15 genast om, ty många ha kommit hit, men få ha återwändt.

Wäinämöinen swarade: qwinnor må wända på halfwa vägen; en man gör
det icke. Alltså blef han färjad öfwer den swarta floden. I Tuonis gård bjöds
öl till undfägnad, men maskar och grodor kröpo i dryckesstopot. Inga ord
wille man gifwa honom, och härifrån, sade man, skulle han aldrig återwända.

20 Wäinämöinen fördes till hwila, men aktade sig wäl att falla i sömn. I Tuonis
gård fanns en gumma med sned haka och en gubbe med endast tre fingrar.
Gumman spann koppartråd, gubben band deraf en hundra famnar lång not.
Tuonis son med sina jernfingrar utlade noten snedt öfwer floden, för att afstånga
all utväg till flykt. Men Wäinämöinen, som märkte ofärd hota, förwandlade
25 sig till en orm och slingrade sig genom det farliga stängslet. Om morgonen gick
Tuonis son att wittja noten. Hundra foreller fann han och tusen småfiskar, men
Kalewas hjelte hade undkommit och lyckligt återwändt tillbaka till hemmet.

Ganska glad war Wäinämöinen, att så hafwa undgått dödens snaror. Aldrig,
sade han, aldrig i tiden må någon lefwande sjelfmant nedstiga till Tuonis
30 mörka boning. Aldrig må heller någon skada en skuldlös nästa, ty hwarje
brottsling skall hwila på glödheta hällar under ett tak af ormar i Tuonis gård.

Sedan berättar en annan saga huru Wäinämöinen wäckte med sin kraftiga
sång den döde jätten Wipunen och begärde af honom de tre orden. Jätten
uppslukade den förmätne sångaren i sitt ofantliga gap, men Wäinämöinen
35 byggde i hans mage en smedja och plågade jätten så länge, att denne måste
gifwa honom både orden och friheten.

Nu lyckades Wäinämöinen timra sin nya båt, och dertill behöfde han
hwarken spik eller yxe. Otäljd och utan spånor, byggdes båten med sång.

107. Ilmarinen winner Pohjas mö.

(Kw. 18-25).

Wäinämöinen klädde sin nya båt med wadmal, prydde stäfwen med guld och seglade på friarefärd till Pohjola. Nattens dotter, Anni med det wackra namnet, såg honom segla, utletade hemligheten och yppade den för sin broder Ilmarinen. Denne skyndade efter Wäinämöinen, upphann honom och öfwerenskom med honom, att låta Pohjas tärna wälja emellan dem. 5

När Pohjas wärd hörde gårdshunden skälla, lade han rönwed i spiseln och sade: dryper der blod ur weden, få wi krig, men dryper der watten, få wi lefwa i fred. Icke blod, icke watten, men honung dröp ur den heliga rönnen. Friarne helsades wälkomne, modern sökte öfwertala sin dotter att wälja den wise och rike Wäinämöinen framför den fattige smeden. Flickan swarade: ringa aktar jag wishet och rikedom mot honom, som smidt oss det herrliga Sampo. Alltså wann Ilmarinen ungmöns hjerta. 10

Men Pohjas wärdinna sökte undflykter. Bruden war ännu icke färdig; hon hade ej påträdt sin ena sko. Undertiden borde Ilmarinen plöja en åker, uppfylld med huggormar, utan att lyfta plojen från marken. 15

Ilmarinen frågade sin fästmö, och hon gaf honom goda råd. Han smed sig en guldplog, jernskor, jernhandskar, jernbrynja och plöjde så ormåkern. Derefter förelades honom åter ett prof: han skulle fånga Tuonis björn och betsla Manas warg, som dödat hundrade hjeltar. Äfwen detta lyckades; smeden hade gjort sig ett stålbetsel, och Terhenetär, dimmans dotter, sållade töcken på fältet. Men nu förelades honom det swåraste profwet: han skulle fånga den stora gäddan i Tuonis elf. 20

Ilmarinen smed sig en eldsprakande hafsörn och nedsteg i floden. En förfärlig strid uppstod. Wattnets widunder, Wetehinen, kom att hjelpa gäddan, hwars gap war som twenne forsar, och utan örnen hade Ilmarinen förwisst blifwit uppslukad. Men örnen nedtryckte widundret under wattnet och slog sina klor i gäddans nacke. Stolt förde Ilmarinen hennes hufwud till Pohjagården. 25

Nu ändtligen gaf Pohjas wärdinna motwilligt sitt bifall till brölloppet. Sorgsen, med nedsänkt hufwud, seglade Wäinämöinen tillbaka till hemmet, warnande alla gamle män, att icke framdeles täfla med yngre hjeltar om tärnors hjertan. 30

I Pohjola tillreddes nu ett stort gästabud. Från Karelen hemtades en ofantlig ox: hans hufwud war i Kemi, hans swans i Tawastland, och swalan behöfde en dag för att flyga emellan hans horn. Ingen wågade slagta en 35

sådan ox; men ur hafwet uppsteg en tumslång man med stenmössa, stenskor och guldknif i handen. Han slagade oxen; bröd bakades, öl bryggdes, sedan man först fått weta ölets ursprung. När detta war gjordt, sändes Pohjas lilla tjenstepiga att bjuda brölloppsgästerne, deribland äfwen blinde och lame,
 5 men främst bland alla den gamle Wäinämöinen. Lemminkäinen allena blef icke bjuden till brölloppet.

Kommo så gästerne och blefwo med stor heder undfägnade. Många sköna sånger sjöngos, och Wäinämöinen prisade Skaparens wishet, som förvandlar hafwets floder till honung, stenar till saltkorn, kullar till bröd och skogar till
 10 sädesfält. Sedan förde Ilmarinen bruden till sitt hem, de nygifta emottogos med många ärebetygelses och lefde länge lyckligt tillsamman.

Om allt detta finnas många wackra runor. En annan saga förtäljer om Lemminkäinens wrede, när han icke blef bjuden till brölloppet, och huru han trotsigt uppträdde i Pohja, för att hämnas sin skymf, men måste efter
 15 tappa bragder wika för öfwermakten. Deraf uppstod sedan ett långvarigt krig.

108. Sagan om Kullerwo.

(Kw. 31–36).

I Karelen bodde två bröder, Untamo och Kalerwo. De råkade i strid om fisket
 20 och swedjemarken; striden slutade så, att Untamo dödade sin broder Kalerwos släkt och brände hans gård. Kalerwos olyckliga hustru bortfördes i trädedom och födde kort derefter en son, som kallades Kullerwo. Denne gosse wisade tidigt en sällsam styrka. Tre dagar gammal, slet han sönder sin linda och bräckte waggan. Untamo fröjdades åt hans styrka och hoppades få i honom
 25 en stark träl, mera wärd än hundrade andra.

När gossen räckte en man till knäet, begynte han eftersinna huru han skulle hämna sin faders död och sin moders trädedom. Detta märkte Untamo, fruktade blodshämnden, lade gossen i en tunna och kastade honom i wattnet. Efter tre dagar fann han gossen sittande på sin tunna med ett metspö i handen.
 30 Nu gjorde Untamo ett stort bål af näfwer och kådigt wirke; gossen kastades i elden, men efter tre dagar återfanns han oskadad, rörande med en stake i kolen. Tredje gången lät Untamo hänga gossen i ett träd, men återfann honom, muntert ritande bilder i trädstammen. Då tröttnade Untamo att förgöra gossen och sade till honom: om du förhåller dig wäl, skall du få stadna som
 35 träl i gården.

Kullerwo wexte stark och skötte illa en träls sysslor. Han skulle vårda ett litet barn; han bröt barnets arm, utstötte dess öga, lät det dö och uppbrände dess wagg. Derefter skulle Kullerwo hugga en swed; då ödelade han hela skogen. En annan gång skulle han gärda en åker och reste ett gärde af de högsta furor, men utan ingång. Han skulle tröska råg och tröskade allt till sådor. Slutligen wredgades Untamo och sålde för en ringa penning den obändige trälen åt Ilmarinen. 5

Nu skulle Kullerwo walla gårdens kor och fick af wärdinnan till wägstost ett bröd, der hon inbakat en sten. Kullerwo wallade hjorden, satte sig om qwallen att äta och bröt sönder mot stenen sin faders knif. Full af sorg och wrede, jagade han hjorden att förgås i kärret och dref till gården en annan hjord af björnar och wargar. Ilmarinens hustru gick ut att mjölka korna och blef söndersliten af wilddjuren. Så förgicks den unga qwinnan, den så högt beundrade, så länge efterlängtade Pohjabruden. Henne kunde Ilmarinen aldrig förgäta, och hans håg war mörk som sotet i smedjan. 10 15

Efter denna wilda bragd flydde Kullerwo fågelfri i skogarna och kom slutligen till en undangömd stuga, der han återfann sina föräldrar, hwilka han ansett döda. Nu wille han redligt arbeta, men illa hade han blifwit uppfostrad och gjorde allting förwändt. Båten rodde han sönder, noten stötte han till blånor; slutligen blef han en stor brottsling. Då förbannades han af sin fader och förbannade sjelf sitt olyckliga öde. Hans moder allena älskade honom, när alla öfwergåfwö honom. 20

Kullerwo drog till Untamos gård, hämnade blodigt sin slägts skymf och utrotade Untamos hela slägt. Efter den hårda striden drog han hem till sin faders stuga. Ingen emottog honom, stugan war öde, ugnen kall, alla döde, utom Musti, den trogne hunden. Kullerwo gret på sin moders graf och irrade fridlös omkring i ödemarken. Slutligen kom han till ett ställe i skogen, der han begått ett stort brott, och der hade ljungens blommor wissnat. Då drog Kullerwo sitt swärd och frågade, om det wille dricka ett skuldbelastadt blod. Gerna, swarade swärdet; hwarför skulle jag icke detta, när jag så ofta har druckit oskyldigt blod? 25 30

Och den starke Kullerwo, Kalerwos son, störtade sig på sitt eget swärd.

Men när Wäinämöinen erfor Kullerwos sorgliga öde, warnade han efterkommande slägten, att icke uppfostra barn med wettlös hårdhet, ty af sådana barn blifwa sällan goda och kloka menniskor. Kullerwo uppfostrades som en föraktad träl: derför blef han en wettlös brottsling och en olycklig man. 35

109. Striden om Sampo.

(Kw. 39–43).

Kalewala är en saga om två folk eller släkter: Kalewaslägten, som bodde i Wäinölä, och Nordanfolket, som bodde i Pohjola. Någre tro, att Wäinölä varit
 5 på södra kusten af Ladoga och Pohjola på den norra. Mellan de båda folken war en täflan, först fredlig, sedan fientlig. Här af delas Kalewala i två hälfter, och sagan om Kullerwo, som dödade Ilmarinens hustru, Pohjolas älskling, är likasom skiljemuren mellan dem båda.

Ilmarinen sörjde sin förlorade maka. Förgäfwes smidde han sig en hustru
 10 af silfwer och guld: hon hade intet hjerta att beswara hans kärlek. Förgäfwes bortröfwade han sin förra makas yngre syster från Pohjola: hon hatade och trotsade honom; han förwandlade henne till en fiskmås. Den fordna vänskapen mellan Wäinölä och Pohjola hade förwandlats i fiendskap, och mellan dem uppkom ett blodigt krig.

Wäinämöinen och Ilmarinen beslöto att bortröfwa Sampo, hwaraf Pohjola blifwit rikt. Wid det att de redo ut, hörde de båten klaga wid stranden, att
 15 andra båtar fingo segla ut i krig och hemföra byte. Hjeltarne beslöto då att färdas till sjös. Till dem slöt sig den unge Lemminkäinen, alltid lysten efter bragder och äfwentyr. Under wägen stötte båten mot en ofantelig gädda. Twå
 20 hjeltar stredo förgäfwes mot detta widunder. Wäinämöinen klöf gäddan i twå stycken och gjorde af hennes hufwud sin första kantele.

De tre hjeltarne kommo till Pohjola och fordrade sin andel i Sampo. Louhi swarade: hjerpen är för liten att delas åt twå; hwarefter hon samlade krigare, för att förswara sin skatt. Då fattade Wäinämöinen sin kantele och sjöng
 25 allt Pohjolas folk till sömn. Hjeltarne banade sig wäg genom de nio portarne i kopparberget, bortförde Sampo till sin båt och rodde med all kraft mot hemmet. Under wägen företog sig Lemminkäinen, alltid obetänksam, att i glädjen skråla på hafwet med sin rossliga stämman. Detta hörde en trana, som genast flög norrut och med sitt anskri wäckte Pohjolas folk. Louhi såg med
 30 förskräckelse, att Sampo war borta, och beswor dimmans dotter Udutar att andas sitt töcken ut öfwer hafwet. Wäinämöinen sönderhögg töcknet med sitt swärd, och der swärdet träffade wattnet, flöt honung i hafwet. Men nu brusade wägen, blodet flydde från Ilmarinens kinder, och wid båtens sida upplyftade hafwets widunder Iku-Turso sitt förfärliga hufwud. Wäinämöinen
 35 grep honom i öronen och twang honom att för alltid dyka tillbaka i hafsdjupen. Nu sände Ukko en rytande storm; wågorna reste sig jättehöga, borttryckte gäddbensharpan och wille uppsluka båten. Wäinämöinen förblef rådig och

lugn. Han beswor stormen, Lemminkäinen tillredde starka skidbord, och trygg gick båten framåt i bergshög sjö.

Den värsta faran återstod än. Pohjolas bewäpnade folk, med Louhi i spetsen, förföljde de flyende och war nära att upphinna dem. Då begynte en sällsam och fruktansvärd strid med mäktig trolldom på båda sidor. Wäinämöinen kastade en bit fnöske i hafwet och gjorde deraf en klippa, mot hwilken Pohjabåten splittrades sönder. Louhi förvandlade sig till en ofantlig örn, bewäpnad med klor af lior, tog sina män på wingarne och satte sig på masten af hjeltarnes båt. Lemminkäinen högg in på örnen med sitt swärd, Wäinämöinen krossade hans klor med båtrodret. Pohjas män störtade med brak i hafwet, men örnen grep Sampo, som brast i stycken och dref i spillror kring hafsytan. Deraf blefwo hafwet och Finlands stränder för alltid rika. Maktlös wände Louhi, som endast lyckats rädda locket af Sampo, tillbaka till Pohjola, och de tre hjeltarne återkommo till hemmet med spillror af skatten.

110. Wäinämöinens sång.

(Kw. 41, 44).

Förgäfwes letade Wäinämöinen i hafwet sin sjunkna kantele. Då hörde han en björk klaga wid stranden. Hwarför gråter du, björk? Må jag ej gråta, swarade björken, när jag står här så öfwergifwen. Männen skala mitt näfwer, barnen dricka min saft, flickorna bryta mitt löf, hösten tager min krona och lemnar mig naken att frysa uti den långa wintern. – Sörj icke mer, sade Wäinämöinen; när du nästa gång gråter, skall du gråta af glädje.

Wäinämöinen tog björken och gjorde af honom en kantele. När vårens gök galade i eken, droppade guld från hans tunga, och deraf togos kanteles skrufwar. I swedjelunden satt en ung tärna, wäntande på sin fästman. Icke gret hon, icke heller war hon rätt glad; hon sjöng för sig sjelf en wisa uti den wackra sommarqwällen. Gif mig dina lockar, sade Wäinämöinen. Och hon gaf sina mjuka lockar: deraf blefwo kanteles strängar.

Wäinämöinen satt på silfwerkullen och sjöng; kantele låg på hans knä, och hans lätta fingrar rörde wid strängarna. Hela naturen betogs af undran och glädje. Ekot dånade genom bergen, hafwets dolda klippor uppstego till wattenytan, furorna bugade sig, skälfwande af fröjd, och ängens blommor kysste hwarandra. Alla skogens djur, alla luftens fåglar, alla hafwets fiskar, ja maskarna i mullen närmade sig, för att lyssna på dessa sköna toner. Sjelfwa björnen lunkade öfwer sandmon och klef i ett träd, för att bättre höra; sjelfwa

örnen lemnade sina ungar i boet, och tusen små fåglar satte sig qwittrande på sångarens skuldror. Tapio med allt sitt husfolk gick till berget att lyssna; Mielikki klädde sig i blå strumpor och röda skoband. Luftens undersköna tärnor satte sig på guldmolnets rand; solens och månens döttrar tappade af
 5 beundran sina gyllene wäfspolar. Hafskonungen med sitt skägg af wass dykade upp mellan neckrosbladen, Wellamo stödde sig mot klippan. Sotkottaret, swanornas systrar, borstade sitt långa hår och fällde af undran sin borste i sjön.

Lika underbart trängde kanteles spel in i människors hjertan. När det ljud i stugan, darrade taket, golfwet swigtade, ugnens stenar rörde sig, fönstren
 10 klingade. Icke fanns en så tapper hjelte, icke man eller qwinna, ung eller gammal, som icke gret af glädje wid kanteles wälljud. Män blottade sitt hufwud, ynglingar böjde sitt knä till marken, bygdens tärnor stodo med tårfyllda ögon, små flickor glömde sin glada lek. Aldrig, så länge månen bestrålat jorden, hade någon dödlig förnummit så sköna toner. Från Wäinämoïnens egna ögon

strömmade strida tårar ned genom sex gyllne gördlar och förswunno i hafwet. Korpen wille uppsamla dem, men knipan hann före honom. Hon upptog dessa dyrbara tårar, och se, de woro nu förwandlade till skinande perlor, wärde att smycka en konungs krona.

111. STRIDEN OM LJUSET.

(Kv. 47, 49).

Sångens wise Wäinämöinen
Sjöng på insjöns strand en qväll.
Lyssnande, förtjust och säll,
Strålade af fröjd naturen
Och, på vindens vingar buren, 5
Klang en ton i dal och fjäll.
Månen satt i molnets stuga
Och förnam den klara ton;
Länge lät han ej sig truga,
Sänkte sig till gröna mon, 10
Satte sig på björkens gren
Med sitt ljufligaste sken.

Solen i sitt silfverslott
Icke än till hvila gått,
Hörde nu en ton i vinden, 15
Rodnade som eld på kinden
Och fördröjde qvällens lopp,
Steg ur aftonrodnans sängar,
För att glad i furans topp
Lyss på Wäinämöinens strängar. 20

Nordens nattliga värdinna
Louhi, mörkrets moder, såg
Solen lysa, ljuf i håg,
Och af glädje månen brinna;
Grep i furan solens rand, 25
Grep i björken månens skifva,
Förde dem till nordens land,
Att för evigt der förblifva;
Stängde dem med trolldomsmakt

30 Djupt i kopparbergets schakt
 Och svor dyr en ed, att binda
 Ljusets makter, fångna, blinda,
 Till den tid hon förelagt.
 Vardt så mörker. Samma stund
 35 Föll en natt, så svart som grafven,
 Öfver stranden, öfver hafven
 Och betäckte jordens rund.
 Blott från Kalevalas härdar
 Lyste gladt en flamma än
 40 Öfver Finlands vida fjärdar.
 Sist tog Louhi äfven den,
 Det vardt natt i Finlands höst,
 Natt i Ukkos stjerneverldar,
 Natt i människornas bröst.
 45 Sjelfva tidens bråda flod,
 Utan mätare af stunden,
 Af förfäran stilla stod,
 Och, af inga gränser bunden,
 Blef en evighet sekunden.
 50 Luftens fågel sjöng ej mer,
 Hjorden kom ej hem till qvällen,
 Vinden vilse gick på fjällen,
 Blomman slog sitt öga ner,
 Och den bleka frosten stal
 55 Skördarna i Wäinös dal.
 Sorgsne att i mörkret famla,
 Gingo unga, gingo gamla
 Hän till Ilmarinens smedja,
 Att om sol och måne bedja.
 60 Och han smed med konstrik hand
 Klar af silfver solens rand,
 Smed en måne, blid och huld,
 Danad af det gula guld;
 Bragte med osäglig möda
 65 Solen uti furan opp,
 Månen uti björkens topp;
 Guldet ville icke glöda,

Silfret lyste kallt och matt. Uti kopparbergets natt Lågo ljusets källor döda.	70
Det fick Wäinämöinen veta Genom spådomskonst och drog Fjerran bort till nordanskog, För att ljuset återleta. Men med trotsande förakt	75
Sade nordens bistre söner: Ljuset är i berget bragt, Löses ej af dina böner. Då har Wäinämöinen sagt: Flyge svärdet ur sin slida, Att för ljusets höga makt Intill döden vi må strida!	80
Och hans svärd som blixten hven; På dess klinga glänste månen, På dess fäste solen sken.	85
För dess första solblink ren Föll den främste Pohjasonen, Och för hvarje hugg han gaf Flög en oväns hufvud af. Nu han bräckte klippans graf, Högg dess ormar uti stycken;	90
Nattens makt var dock för mycken, Alltför stark dess port i nord, Trotsade hans arm, hans ord. Wäinämöinen drog bedröfvad Åter till sitt hemlands skär.	95
Kom så Lemminkäinen der, Mera munter, mindre pröfvad: Hvarför tog du mig ej med? Porten skulle jag ryckt ned.	100
Sade Wäinämöinen: käcka Ord förmå ej murar bräcka. Gick till Ilmarinens smedja, Att om starka redskap bedja. Ässjan glödde, släggan slog,	105

Jernet sågs i flagor brinna,
 Och den bistre smeden log.

Nordens nattliga värdinna

Louhi hörde långtifrån

110 Släggans underliga dån,

Klädde sig i hökens fjäder,

Susade som nordanväder,

Flög till Ilmarinen ned:

Du berömde mästersmed,

115 Säg hvad du nu sysslar med!

Sade Ilmari: jag hamrar

Halsring åt förtryckarinnan;

Smidas skall den onda qvinnan

Hårt vid kopparbergets kamrar.

120 Sagdt. De hotfullt stolta orden

Haglade som hammarslag.

Louhi räddes straffets dag,

Flög med vingad hast till norden,

Löste sol och måne fort

125 Fria bort ur bergets port.

Louhi sen i dufvohamn

Bar till Ilmarinens smedja

Bud om ljusets lösta kedja,

Och med fröjd förutan namn

130 Sågo hjeltarne den höga

Solens åter vakna öga

Och den gyllne månens sken

Skina öfver löf och gren.

Nya vingar fick sekunden,

135 Hög, omätlig, underbar

Hvälfde sig en himmel klar

Öfver fälten, öfver lunden.

Hvart det tjusta ögat såg,

Flög ett skimmer öfver fjärden,

140 Och det vackraste i verlden

Uppenbart för alla låg.

Öfverallt var fågelsång,

Ungdom, kärlek och försoning,

Och blott daggen gret sin tår,
När från Ukkos höga boning
Morgonen med gyllne hår
Sänkte sig till jordens vår.

145

Solsången.

Då hof gamle Wäinämöinen
Än en gång sin stämma opp:
Hell dig, måne i ditt lopp!
Hell dig, hulda sol, som randas
Lika skön för allt, som andas,
Lika rik för allas hopp!
Liksom vinterns silfverdufva,
Sorgsen du i natten dök,
Men som vårens gyllne gök,
Steg du glad ur bergets grufva.
Kom ännu hvar morgonstund,
Att vår lefnadsdag förljufva,
Och i sommarqvällens blund
Lys ännu på grafvens tufva!
Bringa kraft, och bringa frid,
Vandra lycklig, vandra blid,
Och fullända stor din bana
Under himlens blåa fana,
Segerrick i ljusets strid!

5

10

15

112. Wäinämöinen och Jesusbarnet.

(Kw. 50.)

Kalewala slutar med en märkvärdig och sinnrik berättelse om huru Wäinämöinen måste wika för det nyfödda Jesusbarnet. Denna runa är diktad i början af den kristna tiden, när hedendomens minnen ännu lefde friska hos folket. Det är rörande att se, huru folket likasom offerar sin mest älskade hjelte åt Herren Jesus Kristus, inför hwilken äfwen den bäste, den wisaste ibland menniskor är endast en syndare och en dåre.

5

Jesus, säger den finska sagan, föddes fattig och föraktad i Ruotus** stall och undandoldes af sin moder Mariatta** för människornas ondska. En dag satt den spåde gossen uti sin moders famn, och medan hon borstade hans lockiga hufwud, förswann han plötsligt ur hennes åsyn. Häpen och full af
 5 oro, gick hon att söka barnet i de mest omöjliga gömställen: under en malande qwarnsten, under den bortilande slädens mede, under det skakade sållet, under den burna wattsån, i skogens träd, under ängens gräs, i lungen och under enbuskarnes rötter. Hon frågade stjernan, hon frågade månen, och de swarade henne: om wi wiste hwar han wore, skulle wi ej säga dig det, ty
 10 h a n har skapat oss. Slutligen mötte hon solen, bugade sig för himmelens stora ljus och frågade:

O du sol, som Gud har skapat,
 Wet du intet om min gosse?

– Din gosse känner jag ganska wäl, sade solen. Det är h a n, som har skapat
 15 mig, och nu står han upp till armarna sjunken i kärret.

Mariatta fann gossen i kärret. Han wexte och blef ett wackert litet barn, men ingen wiste hans namn. Modern kallade honom sin blomma och sitt gyllene äpple; främmande kallade honom föraktligt lättångars leksak. Nu behöfdes någon, som skulle döpa det fattiga barnet, och Mariatta wände sig
 20 till en gubbe, som hette Wirokannas. Han swarade: icke döper jag en sådan usel stackare, innan någon har granskat barnet, om det bör få lefwa. – Ty under hedendomen war den grymma sed, att swaga eller fattiga barn, som man icke ansåg wärda att lefwa, sattes ut i ödemarken att dö.

Hwem skulle nu afkunna barnets dom? Den wisaste skulle göra det. Alltså
 25 kallades Wäinämöinen, han kom att granska barnet och fällde den dom, att eftersom gossen tagits från kärret, skulle han åter föras ut till kärret, och der skulle hans hufwud sönderkrossas med en klubba.

Då upplät det två weckor gamla barnet sin mun och sade:

O du stackars gamle gubbe,
 30 Du försofne arme dåre,
 Du har fällt ett dårligt domslut,
 Illa har du tolkat lagen.

* Konung Herodes.

** Jungfru Maria.

Ej för wida wärre synder
Har man fört dig sjelf till kärret
Och ditt hufwud sönderkrossat,
När din broder Ilmarinen
Du gaf bort till lösepenning
För din hemfärd ifrån Pohja,
Eller när den unga Aino
Fordom störtade för din skull
Sorgsen uti hafwets wågor.

5

Wid dessa ord skyndade Wirokannas, full af häpnad, att döpa barnet till en konung i Karelen. Men den gamle Wäinämöinen betogs af harm och blygsel. Han kunde icke mera lefwa i det land, der ett litet barn förwandlat hans wishet i dårskap. Han gick till stranden, sjöng åt sig ett skepp af koppar och styrde ut mot det öppna hafwet. Stående i skeppets stäf, sjöng han dessa afskedsord till Finland:

15

Låt ännu en tid förflyta,
Dagar komma och förswinna,
Då behöfwer man mig åter,
Wäntar, saknar mig ånyo,
Att en annan Sampo bringa,
Ny tids kantele att dana,
Att en annan måne hemta,
Att ännu en sol befria,
När båd' sol och måne saknas
Och all fröjd ur werlden swunnit.

20

25

Och han seglade bort genom tidernas swallande wågor till andra, högre rymder, lemnande qwar sin kantele med de

Sköna strängars spel åt Suomi
Och de höga runosånger
Åt sitt folk till ewig glädje.

30

Fjerde Läsningen.

Berättelser från Finlands katolska tid.

113. Om stenålderns folk.

Mångenstädes i vårt land har man funnit besynnerliga stenar, som tyckas vara formade af människohand och likna allehanda verktyg. De hittas stundom i åkerjorden, stundom i torfmossan, stundom i sten- eller jordhögar, stundom på botten af uttorkade sjöar. Somliga tyckas ha varit begagnade till yxor, andra till knifvar, andra åter till huggjern, borrar, spjutspetsar, pilspetsar, notsänken och annat mer, som icke alltid kan utgrundas. Några bland dessa stenredskap hafva sedan förvarats af folket och betraktats med en vidskeplig vördnad, emedan man trott dem vara nedfallna åskviggar och ansett dem hafva en trolldomskraft till att bota sjukdomar, eller beskydda mot allehanda ondt.

Men numera vet man, att dessa redskap begagnats af människor, som icke känt metallernas bruk. För mycket längesedan, på en tid, som kallas stenåldern, hafva sådana människor bott i vårt land och många andra länder. De behöfde hugga träd till båtar eller jagtredskap; men då de icke kände jernet, sökte de någon hård sten, som icke lätt söndersmulades, och höggo eller slipade den med andra stenar, tilldess att den fick skapnaden af en yxa. Dertill gjorde de ett skaft af träd, som stacks in i ett hål på stenen, eller bands fast vid dess öfre ände, och så var stenyxan färdig. På samma sätt uthöggos och slipades andra stenredskap. I brist på bättre, hjälpte man sig med dessa ofullkomliga verktyg och vapen; ja, de gjordes ofta med stor omsorg och konstfärdighet, så att några bland dem äro ganska prydliga. Men när dessa forntidens människor lärde sig göra bättre verktyg, först af koppar och sedan af jern, bortkastades eller förglömdes stenredskapen, som då blefvo öfverflödiga, och efterkommande släkten trodde dem vara trolltyg. Några stenredskap brukas än i dag, såsom slipstenar, huggna notsänken och skafstenar, med hvilka man afskrapar håren af hudar, som garfvas.

Ingen känner det forntida folk, som i vårt land begagnat dessa redskap af sten. Det måste ha varit vildar, som lefvat af jagt och fiske och haft sitt tillhåll i bergsklyftor eller i jordkulor. Många sagor finnas ännu om dem i

ödsliga bergstrakter; – de kallas bergsfolk, Hiisifolk, och det är möjligt, att just de äro sagornas jättar. Mellan vildarne och de sednare invandrade folken måste ha blifvit en strid på lif och död om landets besittning. Vildarne, som varit svagare, hafva då försvarat sig med list och försåt och därför blifvit ansedde för onda troll. Men öfverallt måste den råa, okunniga människan slutligen vika för den kunnigare och kraftigare. Så har det också hänt desse vårt lands förste, vilde inbyggare. De hafva nödgats draga sig undan till otillgängliga ödemarker och småningom förgåtts, eller blandats med deras besegrare. I några delar af vårt land finner man ännu en befolkning, som icke liknar omgifvande folk och röjer i lynnet spår af en forntida vildhet. Det är möjligt, att i dessa trakter ännu finnas afkomlingar af forntidens vildar.

114. Om Finnarne under hedendomen.

Våra finske förfäder invandrade hit från Ryssland, men icke på en gång, utan småningom under många århundradens lopp. Derfor är det omöjligt, att bestämdt säga när de inflyttat. Man vet, att Lapparne kommit förrän Tavasterne och Tavasterne förrän Karelarne; men om Qvenerne vet man blott, att de redan för mer än tusen år sedan funnits i Sverige och norra Finland.

Af Kalevala, af andra gamla sägner och af främmande folkslags knappa berättelser kan man göra sig en föreställning om de finska folkens lefnads-sätt under hednatiden. Alldeles säkert vet man det icke, ty de hedniska Finnarne ha ej ristat runor i bergen, eller kvarlemnadt skriftliga berättelser om sig sjelfva, emedan de icke kände skrifkonsten. Vi skola tänka oss deras lefnad ungefär så:

Det var tre bröder: Kimmo, Kammo och Kumma. Kimmo bodde i barrskogen och flyttade ofta bostad. Detta var icke svårt, ty hans koja bestod af några stänger, instötta i marken och resta emot hvarandra i form af en sockertopp. Kring stängerna band han renhudar, elghudar, björnhudar, lade näfver emellan och måkade om vintrarna snö deromkring, för att kojan skulle bli varm. Midti kojan var en eldstad af gråstenar; röken gick ut genom toppen af kojan. Bara marken, med utbredda hudar, var golf och sängställe. En stubbe var bord, en stock var bänk, ett lerkärl var gryta. Kimmo jagade med sin hund i skogarna, fiskade i sjöarne och tillbytte sig säd af sin broder Kammo. Hans unge söner seglade ut på krigståg till sjös och hemförde byte.

Kammo bodde i dalens löfskog och flyttade icke omkring. Han hade en stuga af obilad stock. Der funnos tak, väggar, golf och gluggar med skott-

luckor; en eldstad i midten, ett rökhål i taket, bänkar, bord, kanhända också en säng. Kammo jagade och fiskade som sin broder, men han var tillika åkerbrukare, han hade ett svedjeland, en häst, några oxar, kor, får, getter och svin. Han var rikare och kunnigare än Kimmo. I hans stuga hörde man kantele och
 5 de gamla runorna. Han reste alla somrar till hafskusten och tillbytte sig salt af de tyska handelsfartygen. I utbyte gaf han dem räfskinn och bäfverskinn. Penningar hade han icke, men när Tyskarne bjödo glasperlor och messingsspännen åt hans döttrar, betalade Kammo dem med bundtar af mårdskinn och ekorrskinn. Kammos hustru hade en kopparkittel, ett guldarmband, ett
 10 silfverspänne och gick klädd i yllekjortel och strumpor, medan de öfrige gingo klädde i skinn. Båda bröderne brukade, som offer åt gudarne, upphänga elghorn och björnskallar i den heliga eken; men Kammos hustru brukade dessutom utspilla några droppar mjölk på jorden, för att blidka de underjordiske.

Kimmo och Kammo voro konungar öfver sitt husfolk. De älskade friheten och visste ej af någon annan lag eller konung. En dag möttes de i den heliga lunden vid skördefesten. Kimmo berättade, att främlingar jagade elgarne på hans jagtmarker och fiskade laxarne i hans forsar. Kimmo och Kammo gingo då till sin tredje broder Kumma, som var en berömd smed, hjälte och trollkarl. Han smidde svärd, spjut och pilspetsar; männen
 20 beväpnade sig, medtogo sina trälar, läste besvärjelser och tågade ut till strid. Äfven främlingarne hade samlat beväpnadt manskap; der blef en hård strid på slätten vid insjöns strand. De tre bröderne blefvo besegrade; Kimmo stupade, Kammo blef fånge och träl, Kumma undkom med några af sina män och uppförde murar af gråsten på ett brant berg. Der försvarade han sig; fjerran boende män af hans släkt kommo honom till hjälp och valde
 25 Kumma, såsom den tappreste i släkten, till sin anförare. Slutligen vågade han ett utfall mot sina fiender, som voro förströdde på jakt i skogarna. Nu segrade åter Kumma, befriade sin broder Kammo och gjorde alla fångar till sina trälar. Derefter firade segervinnarne en glad fest vid den heliga sjön,
 30 i det att de offrade åt gudarne, och deras unga döttrar dansade sjungande kring den heliga eken.

115. Om Svenskarne.

Sverige och Norige äro två riken, som numera förenat sig under samma konung; men fordom hade hvardera sin egen konung. Norrmännen äro ett
 35 litet, men kraftigt och upplyst folk, som fordom seglat ut på djerfva krigståg

kring alla Europas kuster. Emedan de sällan kommit till Östersjön, hafva Finnarne icke haft mycken beröring med dem, men desto mera med de närmare boende Svenskarne, först som fiender, sedan som vänner.

I äldsta tider bodde vilda finska folk på den skandinaviska halfön. När då Svenskar och Norrmän inflyttade dit öfver hafvet, blef der en strid på lif och död om landets besittning. De finska folken i Skandinavien blefvo besegrade, och deras afkomlingar bo nu, spridde till ringa antal, i några aflägsna bygder af Sverige och Norige. I gamla skandinaviska sagor berättas mycket om striderna mot dessa vilda folk (Jotarne) och om deras fruktansvärda trollkonster.

Svenskarne voro från början två skilda, men beslägtade folk, Göter och Svear, som sedan förenades. De trodde på den vise Odin, hos hvilken alle tappre män skulle efter döden gästa i Walhall; den starke Thor, som körde åskans vagn öfver himmelen och med sin hammare krossade jättarne. De trodde på den milde Balder, solguden, som dödades med en pil af den blinde Höder, och då greto alla gudar. De trodde vidare på Frey, årsvextens gud; på Odins hustru Frigga, på kärlekens gudinna Freya; på den onde Loke, som blef bunden under en ettersprutande orm; på Nornorna, som spunno lifvets trådar; på Valkyriorna, som gingo framför kämparne i striden, samt på flera andra gudar och halfgudar. Onsdag, torsdag och fredag hafva deras namn af Odin, Thor och Frey. Sagorna sade, att gudarne skapat verlden af jätten Ymers kropp: hafvet af hans blod, himmelen af hans hufvudskål. Midtpå jorden var gudarnes borg Midgård, och jättarne bodde vid hafsstranden. Engång funno gudarne två förtorkade träd på stranden och skapade af dem de första människorna, Ask och Embla, som fingo bo i Midgård. Sagan visste också, att verlden skulle förgås på den yttersta dagen i Ragnarök, och då skulle alla gudar stupa i striden mot de onda makterna, men åter uppstå till ett bättre lif i beständig ära och segerglädje.

Svenskarne lydde en tid flera småkonungar, men öfver dem herrskade en gemensam drott eller öfverkonung. Han var deras öfversteprest, men kunde ingenting göra mot folkets vilja. Ty detta folk älskade friheten så högt, att bönderne valde konungen, och hvar bonde ansåg sig vara lika god karl som han.

Svenskarnes högsta ära var af ålder det krigiska hjältemodet. Deras håg stod beständigt till stora bragder och ett ryktbart namn. De trufdes icke länge hemma i deras land, som då var betäckt af stora skogar och ödemarker. Äldste sonen ärfde sin faders gård, och de yngre sönerne måste försörja sig

sjelfve. När våren kom, skjöto desse ut sina fartyg, som de kallade drakar, klädde sig i vapenrustning och drogo ut på vikingatåg, för att vinna ära och byte i främmande länder. De ströfvade vida omkring och landstego än här, än der på Östersjöns kuster, öfverfölo de der boende folken, tvungo dem
 5 att betala skatt och plundrade allt hvad de kunde föra med sig ombord. Stundom byggde de äfven befästade borgar vid kusterna och förlade der krigsfolk, för att indrifva skatten. Så landstego de äfven på Finlands kuster och voro öfverallt fruktade fiender, emedan ingen kunde stå dem emot.

När det led mot hösten, vände vikingarne hem från deras krigståg och
 10 fördrefvo den långa vintern med krigiska lekar, eller i gästabuden vid mjödbägarer, medan barderne sjöngo de tappres ära och hjeltarne gjorde löften om nya bragder för nästa sommar. Desse fruktade krigare voro dock trofaste i vänskap, ordhållige, gästfrie, älskade sång och ansågo det icke värdt att lefva, om de ej lemnade qvar ett äradt namn för efterverlden.

15 *116. Om konung Erik den helige.*

Vid den tiden hade Guds uppenbarade ord och Jesu Kristi heliga lära redan blifvit predikade i största delen af Europa. Folken söderom Östersjön ledo svårt öfvervåld af de nordiske vikingarne och önskade så mycket mer, att desse måtte omvändas till kristendomen, som lär människorna att älska
 20 hvarandra. Från Tyskland och England utgingo då gudfruktige, modige män att predika korssets lära för hedningarne i norden. Desse män hade ett hårdt och lifsfarligt arbete; många bland dem ledo döden för sin tro, men i deras ställe kommo beständigt nye lärare, som aktade sitt lif ringa, endast de kunde vinna själar för Guds rike. Slutligen lät en konung i Sverige döpa sig.
 25 Han hette Olof, med tillnamnet Skötkonung, och lefde 1 000 år efter Kristi födelse. Södra Sverige blef då kristet, men norra Sverige var ännu hedniskt, och der voro långa, blodiga strider mellan kristne och hedningar i 150 år, innan folket i de nordliga bygderna kunde förmås att bekänna »den hvite Krist», som de kallade Frälsaren.

30 I Upsala rådde en kristen konung, som hette Erik, öfver de hedniska Svearne, sedan ock öfver de kristne Göterne. Han var en rättvis konung och tapper krigshjelte; dertill en af hjertat gudfruktig man. Han förmådde slutligen äfven de mest hårdnackade hedningarne att låta vattenösa sig i det heliga dopet, och på hans tid, 1 150 år efter Kristus, blef alltså hela Sverige
 35 omvänt till kristendomen. Vikingatågen upphörde, kyrkor byggdes i alla

delar af riket, och der blef likasom en skön morgonrodnad af ett nytt ljus öfver det förvildade landet och det hårda, krigiska folket.

De hedniska finska folken vid Östersjön hade nu i deras tur begynt oroa Sveriges kuster med sjörfvaretåg. Konung Erik beslöt att tämja dem, och deri understöddes han af påfven i Rom. 5

Vid den tiden hade stora krigshärar dragit ut från det kristna Europa, för att återtaga Frälsarens graf i Jerusalem från de otrogne, som bekände den falske profeten Muhameds lära. Sådana tåg kallades korståg, emedan alla, som deltog deri, buro korsens tecken. Men när den heliga grafven var återvunnen, skedde korståg mot hedningarne äfven i andra länder. Öfver 10 hela Sverige predikades nu ett sådant korståg mot hedningarne i Finland. Det skulle vara ett heligt krig, der hvarje stridsman skulle få syndernas förlåtelse, och den, som stupade, skulle få evig salighet. Svenskarne voro stridslystne och hade nu fred i sitt eget land; de voro alltid beredde att slåss för ära och vinst. Nu lofvades dem ännu dertill salighet för det, som var deras 15 största lust; huru skulle de icke gerna lyssna till en sådan uppmaning! Många tusen tappra män beväpnade sig, målade korset på sina sköldar, eller läto sy dess bild på sina kläder, och der blef ett jubel i riket och brinnande nit att utbreda kristna läran. Den, som sjelf har fått något godt, som uppfyller hela hans själ med glädje, vill också gerna gifva samma goda med sig åt andra. 20

117. Första korståget till Finland.

Det var tidigt på sommaren år 1157 efter vår Frälsares födelse, när konung Erik drog ut på sitt korståg till Finland. Han förde med sig en stor flotta, en välrustad här och många prester. Konungens närmaste höfding var Guttorm Jarl, och Fale Bure anförde Helsingarne, som voro de styfvaste män i korshären. 25

Den tiden kallades endast sydvestra hörnet af vårt land Finland, och hela landet kallades Österland. Till detta sydvestra Finland styrde konungen, och man tror, att han landsteg med sin här vid Aurajokis mynning i nejden af det nuvarande Åbo.

I denna del af landet bodde de krigiske Tavasterne och kallades här Suomifolket (Suomalaiset). Det berättas, att konungen förut skickat bud till dem, med förmaning, att de skulle afsvärja sina hedniska gudar och låta döpa sig till den sanne Guds lära; annars ville konungen hemsöka dem med krig. Tavasterne aktade icke denna förmaning. Voro Svenskarne styfve, så voro Tavasterne än styfvare och ville alldeles icke afsvärja sina 35

gamla gudar för en ny gud, som de icke kände. De ansågo det icke heller värdigt tappra män, att lyda en främmande eröfrares bud, och församlade sig till motstånd, för att försvara sin frihet och sina fäders tro.

De båda härarne möttes och drabbade samman. Det måste ha varit en
 5 hård och blodig strid, så som man kunde vänta, när två så väldiga härar
 stridde för det bästa och heligaste de visste i världen. De kristne aktade sitt
 lif ringa mot den eviga saligheten, och hedningarne ville hellre dö, än gifva
 sig och sitt land under främmande välde. Derför säges ock, att manfallet på
 båda sidor var stort. Ändtligen segrade dock den bättre ordnade svenska
 10 hären; det hedniska Suomifolket blef fullständigt slaget och skingradt. De,

som undgått döden, flydde till skogarne eller blefvo fångne. Det säges, att när konungen betraktat det blodiga slagfältet, har han utgjutit tårar, icke öfver sina egna döde, som ju salige stupat för korsets lära, men öfver de fallne hedningarne, som icke blifvit delaktige af den saliggörande tron.

Efter detta slag var Tavasternes första motstånd brutet, och många af dem blefvo då döpte af biskop Henrik i Kuppis källa vid Åbo. Till sådant behöfdes den tiden ingen katekes. Trons artiklar upplästes och öfversattes af en tolk till hedningarnes språk. När desse då svarat ja och amen, kläddes de uti hvita kläder, presten gjorde korstecknet öfver dem och öste vatten öfver dem ifrån källan. Många af de döpte förstodo litet eller intet af den nya läran; men visserligen var det ändock en märkvärdig dag, när konung Erik lät döpa desse Finnar vid Kuppis. Kristendomen kom till vårt land med våld, och våldet kan aldrig bygga ett varaktigt verk. Men efter våldet kom kärleken; dess verk blef varaktigt, och därför hafva efterkommande med rätta välsignat den dagen vid Kuppis.

Bilden visar oss konung Erik med sina krigare och biskop Henrik, som döper Tavasterne. Samma bild finnes målad af R. V. Ekman i Åbo domkyrka.

118. Konung Erik och biskop Henrik.

Sedan konung Erik planterat korset vid Auras stränder, drog han, fram på sommaren, österut längs kusten och kvarlemnade en del af sina Helsingar i den bygd, som nu kallas Nyland och der Svenskar redan förut voro bosatte. Derefter seglade han med sin flotta tillbaka till Sverige och regerade som en vis konung på tredje året derefter. Då hände sig, att bud kom om ett fienteligt öfverfall, medan konungen bevistade messan i gamla Upsala kyrka på Kristi himmelfärdsdag. Konung Erik ville höra messan till slut; drog derpå sitt svärd och stridde manligen, men blef fången och halshuggen af sin fiende, som var en dansk prins vid namn Magnus.

Svenskarne straffade våldsverkaren och sörjde mycket den fromme konungen. Han dyrkades efter döden såsom ett helgon och rikets skyddspatron, hvilken beständigt uppsänder böner inför Guds thron för Sveriges välgång. Hans bild var målad på riksbaneret och uppställd i alla kyrkor under katolska tiden. Hans dödsdag den 18 Maj fick namn efter honom, Eriksmessan, och firades länge som helgdag.

Vid afresan från Finland hade konung Erik der kvarlemnat sin följeslagare Henrik som Finnarnes biskop. Henrik var född Engelsman och en af

desse hedningarnes apostlar, som aktade eget lif och välfärd ringa, allenast de kunde vinna själar åt Kristus. I vårt halfvilda land med dess fientliga folk, som ännu till största delen var hedniskt, underkastade sig biskop Henrik stora mödor och beständiga lifsfaror, för att undervisa och döpa de okun-
 5 nige hedningarne. När desse icke ville komma till honom, kom han till dem. Han vågade sig oförfärad till aflägsna bygder, sommartid ridande, vintertid åkande i sin släde. Då fanns ännu ingen kyrka i landet: därför predikade biskop Henrik ofta i lador och rior. Långe visste folket berätta om sådana ställen, därför att de sedan ansågos som heliga. På Ylistaro bys mark i Kumo
 10 socken, ej långt ifrån Björneborg, står en förfallen ria, som är så gammal, att stockarne i dess väggar blifvit hårda som sten. Och numera har man byggt omkring rian likasom ett foderal af tegel, för att hon ej skall alldeles falla i stycken. Der säges biskop Henrik hafva predikat för hedningarna. Det säges äfven, att rian har två gånger påbyggt med nyare virke, för att kunna
 15 begagnas, och det nya har brunnit, men det gamla har kvarstått. Hvilket är ganska troligt; ty icke brinner förstenadt träd.

119. Biskop Henriks död.

I alla länder hafva de förste kristne med glädje gifvit sitt lif för Guds uppenbarade ord, och så skedde äfven i Finland. Sedan biskop Henrik någon
 20 tid oförskräckt predikat den kristna läran, miste han sitt lif för Guds rikets utbredande ibland hedningarne.

Långe visste folket berätta flera sägner om hans död. Här säges ha varit en hednisk man vid namn Lalli, som hyste hat till biskopen. På en af sina resor om vintern skall då biskopen hafva kommit till Killais by i Nousis socken
 25 och der åkt in till Saaris gård, som ägdes af Lalli. Der var Lalli frånvarande, och biskopen begärde mat af hans hustru Kerttu. När detta vägrades, lät biskopen sina tjenare taga hvad de behöfde, men betalade allt hvad de tagit och reste så vidare. Lalli kom hem med sina drängar från skogen, och Kerttu beklagade sig öfver biskopen och hans folk. Då lät Lalli spänna för sina
 30 slädar, åkte efter biskopen, upphann honom 8 mil derifrån på isen af Kjulo sjö och slog ihjäl honom med sin yxa.

En helgonsaga berättar, att biskopen bar på sin tumme en dyrbar ring. Lalli afhögg tummen, för att åtkomma ringen, men tummen föll i snön på isen och kunde ej återfinnas. Nästa vår rodde en blind gubbe med sin son
 35 öfver Kjulo sjö, och gossen såg en korp hacka med näbben på ett flytande

isstycke. De rodde då dit och funno på isstycket biskop Henriks tumme med ringen. När den blinde vidrörde sina ögon med den afhuggna tummen, fick han sin syn igen. Och till minne af biskop Henrik bär Åbo domkapitel än i dag den afhuggna tummen med ringen afbildad i dess sigill.

En annan berättelse säger, att Lalli vid hemkomsten burit den döde biskopens mössa på hufvudet, och när hans hustru Kerttu frågat honom hvarifrån han fått en så grann hufvudbonad, har han velat aftaga mössan, men då har allt hans hår följt med mössan från hufvudet. Sedan såg man länge i alla Finlands kyrkor målade bilder af träd, föreställande biskop Henrik, som trampar på sin mördare Lalli. Och Lalli framställes der utan hår på sitt hufvud.

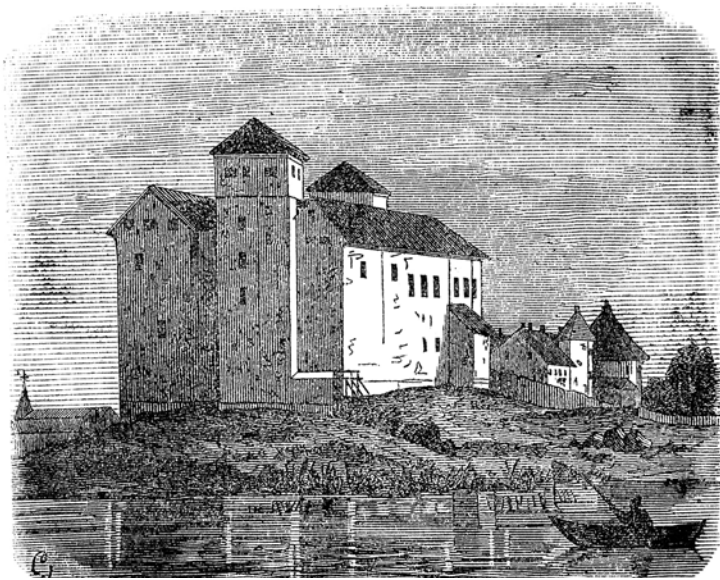
En tredje saga berättar, att en trogen tjenare tagit vård om den döde biskopens kropp och kört söderut, först med häst, sedan med ox. Der oxen af trötthet stadnat, byggdes Nousis kyrka, och der förvarades länge biskop Henriks ben. År 1300 blefvo de med stor högtidlighet förde till Åbo domkyrka, och denna dag, den 18 Juni, firades sedan som helgdag. Benen inlades uti ett silfverskrin vid kyrkans högaltare och ansågos för en dyrbar reliq, eller kvarleva af helgonet. Ty likasom konung Erik, blef äfven biskop Henrik efter döden dyrkad som helgon. Han ansågs som Finlands skyddspatron, hvilken beständigt beder till Gud för Finlands välgång. Folket anropade länge den helige Henrik, att han måtte bedja för alla sjuka, alla nödlidande, alla olyckliga och bedröfvade i vårt land. I synnerhet bad man derom vid Henriksmessan, som firades på helgonets dödsdag den 19 Januari och fått namn efter honom. Då var äfven en marknad i Åbo, hvilken har bibehållits ända till våra tider.

120. Om biskop Thomas.

Efter den helige Henriks död ledo de kristne i Finland hårdt betryck. De hade skydd af Åbo slott med dess två låga torn och höga, nakna murar vid Aurajokis mynning. Denna Finlands äldsta borg, som många gånger blifvit härjad af eld och fiender, står kvar i denna dag, sådan den synes i bilden, och är så gammal, att ingen vet, när den blifvit byggd. Man tror, att den restes af konung Erik vid hans korståg till Finland. De finske hedningarne voro dock mycket öfverlägsne till antal och uppfyllde af hat mot den nya läran. De förstodo den icke, och ville försvara sin gamla tro.

Många, som redan blifvit döpte, afföllo från kristendomen. Hedningarne öfverföllo de kristne, företogo härjande ströftåg ända till Sverige och upp-

brände den gamla, berömda staden Sigtuna. I Finland var nöd och ofrid; den första lilla staden Åbo, som uppstått i skydd af slottet, blef bränd af

Ryssar. Den andre finske biskopen, Rudolf, blef bortröfvad af Karelare; den tredje biskopen, Folkqvinus, blef dödad. Då var det icke lätt att finna en
 5 herde och lärare för de arme kristne i Finland.

Vidpass 50 år efter den helige Henrik skickades hit en biskop, som hette
 T h o m a s. Han var, likasom Henrik, född Engelsman och hörde till de
 munkar, som kallades Dominikaner eller svartbröder, emedan de buro
 svarta kåpor och repgördel om lifvet. Desse munkar voro kände för sitt
 10 oförfärade mod, men tillika för en skoningslös grymhet mot alla, som icke
 ville underkasta sig påfven i Rom. Sådan var äfven Thomas. Han ville med
 våld utbreda kristendomen och lägga Finland under påfvens välde i allo, så
 att det icke behöfde lyda Sveriges konung. Fördenskull uppmanade påfven
 kristne riddare från andra länder att komma hit och underlägga sig landet,
 15 såsom vid samma tid skedde i Liffland och Estland. Thomas samlade en
 krigshär och drog ut mot hedningarne, lät nedhugga deras heliga träd och
 predikade fridens lära med svärdet i handen.

Närmast stodo mot honom de hedniske Tavasterne. De skyndade sig
 att sluta förbund med deras förra fiender Karelarne. Tillika fingo de hjälp
 20 af Ryssarne, som väl voro kristne, men icke lydde påfven i Rom. Det blef
 ett långvarigt, grymt och förhärjande krig. Hedningarne råkade i raseri,

när deras heliga träd nedhöggos. Det berättas, att de ihjälslögo döpta barn, utstungo fångarnes ögon och tvungo kristne prester att springa kring träd, tills de nedföllu döde. Så hämnades våld med ogerningar, och kriget fördes länge med omväxlande lycka.

Påfven lät predika ett nytt korståg mot hedningarne, och biskop Thomas samlade nya korshärrar. Med dem drog han år 1240 till floden Neva mot Ryssarne, men blef slagen af furst Alexander, med tillnamnet Nevski, hvilken Ryssarne alltsedan dyrkat som helgon. 5

Då begynte den kraftfulle biskop Thomas att tröttna. Hans riddare lågo slagne, hans plan att göra Finland till ett rike under påfven gick alldeles om intet. Plågad af samvetsqual, begärde han af påfven afsked ifrån sitt biskopsembete, reste till ett kloster på ön Gottland och dog der i landsflykt år 1248. Han var en statsklok man och en hjälte i kraft; men han sådde blåst och skördade storm. Han förstod icke Kristi kärlek, och hans verk föll i stoft. Hedningarne i Finland hade nu vunnit en nästan fullständig seger. Endast vid Åbo stred ännu en liten, öfvergifven hop af de kristne för sin tro och sitt lif. 10 15

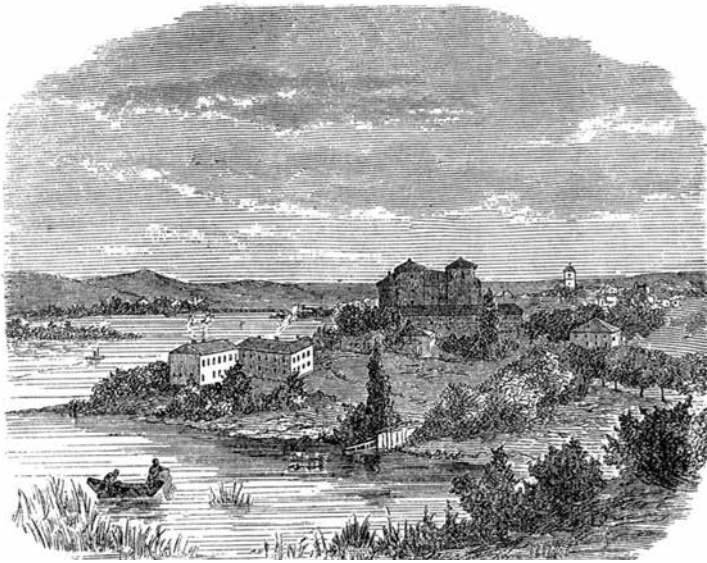
121. Tavastland kristnas.

Men det var icke Guds vilja, att det finska folket skulle för alltid lefva i hedendomens mörker. Vid den tiden regerade i Sverige en af den helige Eriks efterkommande, som kallades konung Erik L ä s p e, emedan han läspade i sitt tal. Han hade en stark och mäktig jarl, eller krigshöfding, vid namn Birger, konungens svåger. Der hade länge varit tvedrägt och inbördes krig i Sverige, och ingen hade haft tid att tänka på Finland. Men Birger Jarl bestraffade alla våldsvarkare och återställde ordning i riket. Till denne berömde hjälte vände sig påfven, med begäran om hjälp för de olycklige kristne i Finland. Erik Läspe gaf dertill sitt samtycke, och den nye finske biskopen Björn lofvade landets skatt åt konungen. 20 25

Alltså predikades ånyo ett korståg till Finland. Många tappre riddare antogo korstecknet, många länge rostade svärd slipades åter blanka, och afskedet kostade många väna fruar i Sverige heta tårar. Sommaren år 1249 drog Birger med en välrustad flotta till »Tavasternes hamn» vid kusten af Nyland. Någre tro, att denna hamn varit i Pojo vik eller vid Kymmene elf. Der lemnade Birger sin flotta, landsteg med hären och tågade inåt Tavastland norrut. 30

De krigiske Tavasterne synas ha blifvit öfverraskade, innan de hunno samla sin styrka, ty man vet icke, att de försvarat sig i ett större fältslag. De 35

blefvo anfallne, besegrade och tvungne att erkänna det svenska väldet. I midten af deras område är insjön Wanajavesi, som grenar sig inåt landet i många fjärdar. Der lät jarl Birger uppföra ett fäste, som någon tid kallades Kronoborg, men är mera känt under namnet *Tavastehus*. Än i dag kan

5 man se detta gamla fäste, som fordom beherrskade kringliggande nejder. Ty så litet slottet var, satte det liksom en bom för Tavasternes egen dörr och stängde vägen för dem. Från den tiden böjde sig detta styfva folk motvilligt under det svenska väldet, upphörde med sina krigståg och antog kristendomen.

Birger Jarl hade för afsigt att följande sommar äfven underkufva
 10 Karelarnes land. Den tiden vågade sällan de tappreste män blifva kvar öfver vintern i ett fientligt land, men jarl Birger blef kvar, för att nästa vår draga vidare österut. Då hände, att konung Erik Läspe dog och Svenskarne valde jarl Birgers tioårige son Waldemar till sin konung. Jarlen tyckte, att den svenska kronan hade bättre anstått hans eget hufvud, och skyndade
 15 vredgad tillbaka till Sverige.

I sexton år styrde han sedan Sveriges rike med vishet och mannamod i sin sons, konung *Waldemars*, namn. Han stiftade visa fridslagar och grundlade Stockholm till »ett lås för Mälarens sjö». Till Finland kom han aldrig mer. Men som bevis huru fruktad han var i detta land, såg man sedan
 20 länge en bild, som fanns målad på ett af slottstornen i Tavastehus. Jarlen framställdes der i full rustning med ett ris i ena handen och en gissel i den

andra. Vid hans fötter såg man på ena sidan en nattvardskalk och på andra sidan en brinnande eld.

122. Karelen kristnas.

Birger Jarl tillhörde Folkungasläkten, och från honom härstammade en rad af konungar. Under deras tid var mycken tvedrägt och på sistone 5 mycken ofärd i riket. Den starkaste konungen hette Magnus och kallades Ladulås, emedan han skyddade bondens egendom. Efter hans död blef äldste sonen Birger konung. Men Birger var då endast 9 år gammal, och hans förmyndare Torkel Knutson styrde riket. Denne var en rättvis och tapper riddare, Sveriges rike stod under hans tid i välmakt, och han 10 beslöt att underkufva de finske Karelarne.

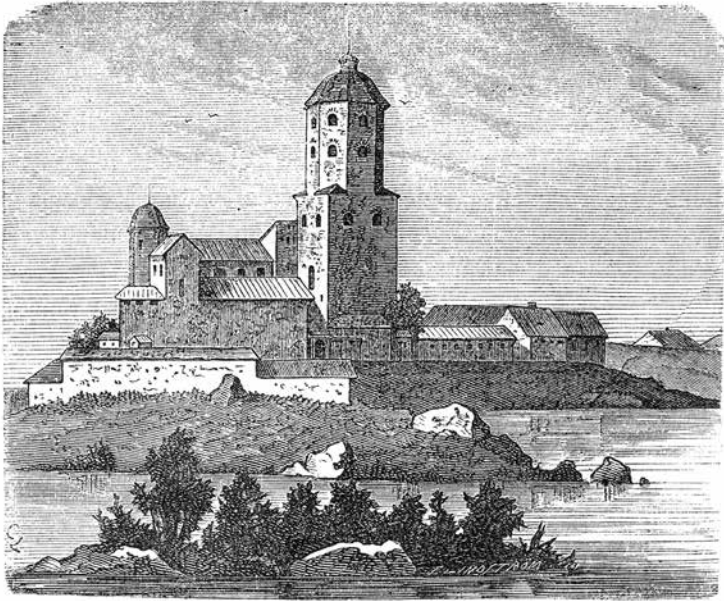
Desse frie hedningar i östra Finland hade stått i förbund med Ryssarne och ofredat sina grannar Tavasterne med härjande krigståg. Men Ryssarne ville göra Karelarne skattskyldige under sig och omvända dem till grekiska 15 läran. Detta behagade lika litet Karelarne, som det svenska väldet behagat Tavasterne, och Torkel Knutson beslöt att skilja de trätande vännerna åt.

Korstågens tid var redan förbi i den öfriga världen, men de förra tågen till Finland voro i friskt minne. En stark här utrustades, många riddare antogo åter korstecknet, och år 1293 styrde en talrik svensk flotta österut till Karelarnes område. Här landsteg den svenska hären vid stranden af Wiborgs 20 hafsvik och byggde på en ö, som afstänger det inre af viken, Wiborgs slott. Det starka fästet står än i dag, likasom Åbo och Tavastehus. Det har länge varit Finlands nyckel och förmur; det har tappert försvarats i många blodiga strider. År 1856 brann torntaket. Staden Wiborg har uppstått under slottets beskydd och äfven varit omgifven med murar, så att slottet och staden tillsammans länge utgjorde landets starkaste fästning. 25

Likasom Tavastehus lagt ett band på Tavasterne, så lade nu Wiborg ett band på Karelarne. Deras motstånd upphörde, och de antogo kristendomen. Med svenska hären följde biskop Peder från Westerås. Han döpte folket, utan att gifva sig tid med mycken undervisning, och Karelarne höllo länge 30 Wäinämöinen i samma ära, som Jungfru Maria.

Nu var det mesta af Finland underlagdt Sveriges rike. Torkel Knutson seglade om hösten tillbaka till Sverige, men återkom sju år derefter, för att utvidga Sveriges rike öfver Neva floden och Ladogas kuster. Der mötte han Ryssarne. Striden blef hård, Svenskarne togo land och byggde ett fäste vid 35

Neva. Detta fäste blef intaget af Ryssarne, men Torkel Knutson fick sedan ej tid att förnya sitt krigståg. Den tappra riddaren belönades af sin konung

med otack och blef slutligen dömd till döden. Ryssarne behöllo Ingermanland, och från den tiden hafva Svenskar och Ryssar i mer än femhundra år
 5 kämpat om Finlands besittning. Sverige hade tagit Finland i tre bitar. Lång tid derefter segrade Ryssarne och togo likaledes vårt land i tre bitar, den ena efter den andra.

123. Om Ryska rikets begynnelse.

Ryssarne tillhöra en stor folkstam, som kallas Slaver, och invandrade
 10 för tusen år tillbaka i deras nuvarande land. Då bodde folk af den finska stammen i största delen af det nuvarande Ryssland. Derfor berättar en gammal saga, att jätten Kalevas tolf söner beherrskat Ryssland.

Söderom Ladoga är en insjö, som heter Ilmen och rinner ut i Ladoga genom en flod vid namn Wolchov. Landet kring Ilmen är fruktbart, och
 15 der bodde finska och slaviska folk bredvid hvarandra. Vikingar från Sverige seglade genom Neva in i Ladoga och sedan genom Wolchov upp till Ilmensjön, der de härjade och indrefvo skatt. Folken vid Ilmensjön ledo nöd och kunde icke förlikas. Då öfverenskommo de, att inkalla vikingarnes

höfdingar till sina beherrskare. Dessa voro tre bröder, hvilkas hemland de finska folken kallade *Ruotsi* (Sverige). En af bröderne hette *Rurik* och blef furste öfver de finska och slaviska folken vid *Ilmen*. Men de slaviska folken voro djerfvare och klokare, än de finska. I stället för ett stort finskt rike blef der ett stort slaviskt rike. Och Slaverne kallade sig efter sin furstes land och folk *Rhos* (*Ruotsi*), hvaraf sedan blef *Ryssar*; så att namnet *Ryssar* från början har betydtt Svenskar. 5

Ryska riket grundades af Svensken *Rurik* år 862 efter Kristi födelse. Dess hufvudstad var en tid *Kiev*; derefter flyttade alla *Ryssars* storfurste sin bostad till *Moskwa*, och nu bor kejsaren i *Petersburg*. Vid *Ilmensjön* uppstod tidigt en rik och fri handelsstad vid namn *Nowgorod*. Den blef så mäktig, att det var ett sägen i *Ryssland*: hvem kan stå emot Gud och stora *Nowgorod*? Samma *Nowgorod* underkufvade många finska folk och förstörde *Bjarmernes* rike. Då hände sig, att ett mäktigt tatariskt folk, som kallades *Mongoler*, inföll i *Ryssland* och i 250 år höll *Ryssarne* under hårdt slafveri. *Nowgorod* måste äfven betala skatt åt *Mongolerna*, men det låg aflägset, det bibehöll bättre sin frihet och blef det nyare ryska rikets kärna. Det var ock *Finlands* närmaste granne och råkade i många krig med Sverige, därför att båda ville hafva väldet i *Finland*. 10 15

År 1323 slöts i fästet *Nöteborg* vid *Nevas* utlopp ur *Ladoga* det första fredsfördrag mellan Sverige och fristaden *Nowgorod*. Då delades *Karelarnes* land mellan båda, så att *Nowgorod* fick östra hälften, som derigenom kom att tillhöra *Ryssland*, och Sverige fick vestra hälften, som derigenom kom att tillhöra *Finland*. Gränsen begynte vid *Systerbäcks* utlopp i *Finska viken* och drogs sedan norrut öfver *Wuoksi*, hvarigenom hela *Ladogastranden* då tillhörde ryska området. Detta var *Finlands* första gräns i öster mot *Ryssland*. *Finnarne* visste nu bättre hvad som var deras fädernesland; men hälften af *Karelarne* blefvo ryske undersåter och gingo, till obotelig skada, förlorade för det finska folket. 20 25

124. *Matts Kurk och Birkkarlarne.*

Ännu på *Birger Jarls* tid ströfvade *Lapparne* med deras renhjordar kring norra och medlersta *Finland* ända ned till *Birkkala* socken i *Satakunda*. Denna socken har fått sitt namn af *Birkkarlarne*, som voro beväpnade köpmän, hvilka hade i dessa bygder en upplagsplats. De drefvo handel med *Lapparne* och fingo sedan konungens tillstånd att indrifva skatt af dem, på 35

det att Lapparne skulle blifva Sveriges rike underdånige. Och Birkkarlarne underkufvade Lapparne med mycken grymhet och egennyttia.

En af Birkkarlarnes höfdingar säges ha hetat *Matts* och var vida berömd som en oförskräckt kämpe. Om honom berättas följande sägen. Ryssarnes
 5 storfurste hade ock en öfvermåttan stark kämpe, som hette *Pohto*. Honom sände storfursten, för att utmana den bäste af svenske konungens kämpar till envig. *Pohto* kom, och ingen vågade möta honom. Då sändes bud efter *Matts*, som bodde i *Wesilaks*. *Matts* var genast färdig och förbehöll sig endast, att striden skulle uppskjutas till nästa morgon. *Matts* visste, att
 10 *Pohto* var osårbar genom trolldom, och begagnade natten, när *Pohto* sof, till att förlama hans trolldom med ännu starkare trollord.

Nästa morgon utvaldes en holme i *Wesilaks* sjö till plats för enviget. Hvardera kämpen rodde dit i sin båt. *Matts* fattade *Pohtos* båt och stötte den med brak tvärs öfver sjön till andra stranden. – *Hvad gör du?* frågade
 15 *Pohto*. – *Den, som skall få sin hviloplats här på holmen, behöfver ingen båt, svarade Matts. Derpå drog Pohto förgrymmad sitt svärd och afhög i första hugget Matts' högra hand. Matts sjönk ned på knäet, och Pohto ropade hånande: du hoppar som en trana (sinä hyppäät niinkuin kurki)! – Men Matts, som var vensterhändt, sprang upp och ropade: ännu kan jag*
 20 *flyga! Hvarpå han i ett enda hugg afhög Pohtos hufvud. Till belöning för denna bragd fick Matts af konungen Laukko gård i Wesilaks och kallades från den tiden Kurk, af ordet kurki, trana. Han blef stamfader för den berömda Kurksläkten.*

Birkkarlarne drogo efter de flyende Lapparne, nedgjorde många af dem och inträngde i Österbotten. De underlade sig landet, grundade Kyrö socken
 25 *och blefvo så rika genom sin handel med fisk och skinnvaror, att de lefde som furstar. Men Lapparne blefvo allt fattigare och flydde allt längre norrut, tilldess att de funno sin sista fristad i nordens snöiga ödemarker.*

125. Huru ödemarkerna blefvo bebyggda.

30 *Efter Nöteborgs fred begynte de fem mot hvarandra fientliga folk, som dittills bebott landet: – Karelare, Tavaster, Qvener, Lappar och Svenskar, – att småningom vexa ihop till ett folk. De fingo nu samma fädernesland, samma fiender, samma vänner, samma öfverhet, samma kristna tro, samma lagar och ett fredligt umgänge till allas fördel. Deraf uppvxte efterhand det*
 35 *nuvarande finska folket, som förut endast funnits liksom i spillror. Och*

det varade många hundra år, innan detta folk vexte rätt tillsammans i kärlek och endrägt; ja, det fortfar att vexta tillsammans än i dag. Endast Lapparne förblefvo mera skilda genom sin bostad långt borta från andra.

Södra Finland hade länge varit bebodt, medan största delen af det inre och norra landet ännu befolkades endast af kringströfvande Lappar. I dessa ödemarker brukade sydligare boende Finnar jaga och fiska om somrarna, men flyttade om hösten tillbaka till deras hemtrakter. De ansågo vissa sjöar och jagtmarker som sin egendom och tilläto ingen annan att fiska eller jaga der. Hvarje bonde var konung öfver ett rike af vida utmarker flera mil från hans gård.

När Svenskarne kommo med kristendomen, flyttade mången hedning till utmarkerna, för att få lefva i fred med sin gamla tro. Somlige följde med Birkkarlarne norrut; andre flyttade inåt landet, der de tyckte sig hafva bättre utrymme. Många drefvos ock af fiendens infall vid ryska gränsen att flytta längre åt vester och norr. De fleste voro ej vane att dela marken med sina grannar. En granne betraktades nästan som en fiende. I Lesti kapell bodde en man på Hiieniemi. Denne träffade en gång sin granne, som bodde 8 mil derifrån i Himango, och råkade med honom i träta om jagtmarken. Slutligen förliktes de så, att en stor mo skulle utgöra gränsen emellan dem. I Kumo socken var fordom en enda gård. Gårdsvärden såg en spån komma nedflytande längs elfven och gissade deraf, att han fått en granne. Han begaf sig att uppsöka grannen och fann honom der nu Kaukola by är i Tyrvis, 6 mil från Kumo.

Emedan det var svårt att bana sig väg genom de stora skogarna, flyttade folket merändels uppför elfvarna eller längs insjöarnas stränder. Befolkningen spriddes från kusterna inåt landet. Derför sträcka sig många socknar i vestra Finland långt österut invid elfstränderna, men tvärsöfver äro de smala från norr till söder. Lagar utfärdades, att den, som först ville odla och bebygga en öde trakt, skulle äga dess jord, skog och fiskevatten, med vilkor att han efter vissa år skulle betala skatt till kronan.

Landskapen hafva blifvit odlade och bebyggda i följande ordning. Först södra Karelen, Nyland, Egentliga Finland, Åland, södra Tavastland och de delar af norra Österbotten, der Qvenerne bodde. Sedan Satakunda, Savolaks och kusten af Österbotten. Sist bebyggdes norra Karelen, norra Tavastland samt den obefolkade inre delen af Österbotten. Men Finland är så stort och folket så föga talrikt, att ännu i våra dagar återstå många öde, eller glest befolkade trakter. Och många omflyttningar hafva skett under tidernas lopp, dem man numera endast kan gissa, men icke med säkerhet utreda.

126. Om biskop Hemming.

Den tolfte biskopen i Åbo hette Hemming. Under hans tid rotfästade sig kristendomen öfverallt i landet. Der en kyrka fanns med sin prest, der blef en socken. Och socknarna hade mycket olika storlek. Närmast kring Åbo voro många små, tätt befolkade socknar, men i Österbotten voro endast tre, nemligen Kyrö (Storkyro), Pedersöre och Kemi. Hela Savolaks och Karelen, utom Wiborg, hade blott en kyrka och en socken, Savolaks, som nu kallas Sankt Mickel. Och när biskopen reste kring landet, måste han stundom tillbringa natten under bar himmel i skogarna, emedan det var så långt mellan gårdarna.

Biskop Hemming hade ett befästadt slott, Kuusistö (Kuusisto) nära Åbo, och red omkring med en livvakt af 40 beväpnade män. Han var en sträng ordningsman och en nitisk öfverherde. Han utfärdade stadgar för sina prester, så att allt skulle gå rätt till, och fordrade af folket tiondedelen af all bergad säd, allt fiskafänge och öfriga inkomster, hvilken skatt kallas tionde. Detta tyckte ej folket om och vägrade mångenstädes att betala tionden. Då lät biskopen bannlysa de motsträfvige. Det var ett hårdt straff. En bannlyst var utstött från kristna människors samfund; aldrig fick han gå i kyrkan, ingen fick gifva honom mat, när han var hungrig, eller dricka, när han var törstig, och hvem som helst fick strafflöst döda honom. Det hände ock, att en hel socken belades med bannlysning. Då stängdes kyrkan, klockorna fingo ej ringa, helgonens bilder öfverhöljdes, intet barn fick döpas, intet brudpar vigas, ingen död jordfästas. Detta injagade en sådan förskräckelse, att äfven de mest motspänstige slutligen måste erlægga tionden.

På den tiden härjade i hela Europa en stor pest, som kallades digerdöden. Mångenstädes utdog nästan allt folk, så att ett eller två barn blefvo kvar. Vida bygder förvildades; hög skog vexte kring de öfvergifna kyrkorna. Denna förödande pest härjade äfven i Finland åren 1350 och 1351. Dertill kommo krig, missvext och hunger, så att stor nöd var i landet. Det var godt för Finland, att då hafva en så mäktig biskop, som Hemming. Ty han satt i rikets råd och utverkade nyttiga förordningar för sitt land.

I Sverige regerade vid den tiden en svag konung, som hette Magnus Erikson och fick af sina ovänner öknamnet Smek. Det var då sed och lag, att Sveriges folk valde konung vid Mora sten i Uppland. Österlandet, som nu kallas Finland, hade härtills icke haft en sådan rättighet; men år 1362, när konung Håkan blef samregent med sin fader konung Magnus, fick lagmannen öfver Österlandet rättighet att med biskopen och hans prester

samt 12 män af allmogen deltaga i Sveriges konungaval. Dermed följde rättighet för vårt lands ombud att deltaga i riksdagarna. Och från denna tid var Finland icke mera ansedt såsom ett eröfradt land, utan hade lika rätt, som Sveriges gamla landskap, att råda i rikets angelägenheter.

Ty detta länders Svenskarne till heder och tack, att de icke ville förtrycka Finland, utan upplyfta detta land och dess folk till sin jemnlige. Efter år 1335 fick ingen kristen man eller qvinna i Sveriges rike mera vara träl. Från samma tid är ock hvarje Finne en fri man, som endast lyder sitt lands lagar. De svenska lagarna infördes i Finland småningom och med folkets goda vilja, ej genom våld; ty Finnarne hade icke haft egna lagar. År 1347 stiftades för hela riket en gemensam lag, och Finland hade sin egen lagman och sina egna domstolar.

Biskop Hemming dog år 1365. Lång tid derefter, år 1514, blefvo hans ben upptagne ur grafven och lagde uti ett dyrbart skrin. Han ansågs då såsom Finlands andra helgon; men den helige Henrik ansågs vara förmer.

127. Kalmare Union.

Vårt land har länge varit förenadt under samma konung med Sverige; men en tid har det äfven varit förenadt under samma konung med Danmark och Norige. Detta har skett under Kalmare Union.

Konung Magnus hade gjort ett olyckligt krigståg mot Ryssarne, och här var mycken oreda i riket. Två år före biskop Hemmings död blefvo Magnus och hans son Håkan, som tillika var konung i Norige, fördrifne från Sveriges thron. I riket voro nu många höge herrar, som vant sig att göra hvad de ville, och desse inkallade från Tyskland konung Magnus' systerson, som hette Albrecht. Han blef nu konung, lät herrarne råda och tyske fogdar förtrycka folket. Finland tog han med härsnakt, men sökte att vinna folkets tillgifvenhet. Österbottningarne fingo handelsfrihet; ett nytt slott vid Kumo elfnedrefs, när bönderne klagade öfver tunga dagsverken. Då lefde en mycket rik och stormodig herre, vid namn Bo Jonsson Grip. Denne herre hade en stor del af Sveriges och Finlands slott i pant för lån, som han gifvit åt konung Magnus. När Bo Jonsson dog, ville konung Albrecht taga tillbaka slotten och dessutom andra gods, som adeln och presterne tillegnat sig. Deröfver blefvo desse så förtörnade, att de inkallade drottning Margareta från Danmark. Hennes fältherre slog och tillfångatog konung Albrecht år 1389.

Margareta var konung Håkans enka. Om konung Håkans frieri till henne diktades den bekanta barnvisan: »Rida ranka». Hon hade ärftt Danmarks

krona efter sin fader och blifvit efter sin gemål drottning i Norige. Nu blef hon äfven drottning i Sverige. Då sammankallade hon biskopar och höge herrar från alla sina tre riken i svenska staden Kalmar, och der beslöts, att Danmark, Norige och Sverige med Finland skulle hädanefter lyda under
 5 samma konung och vara beständiga vänner. Alla dessa riken skulle bistå hvarandra, men intet ibland dem förtrycka det andra. Detta fördrag kallades *Kalmar Union*, eller riksförening, och skedde år 1397. Det var en god tanke, att tre svaga riken och tre beslätade folk skulle blifva mäktiga och lyckliga genom att trofast hålla tillsamman. Ändock blef Unionen en olycka
 10 för alla, emedan alla tänkte endast på egen fördel och emedan Danmark ville underkufva Sverige och Norige.

Vid denna tid skedde mycket öfvervåld. Adelsherrarne befästade öfverallt sina gårdar och förde krig mot hvarandra. Ingen fred fanns i landet, ingen aktade lag och rätt, broder stod emot broder, son mot fader, och den
 15 arme bonden förtrycktes af alla. Sjörofvareflottor härjade i Östersjön och på Finlands kuster. I de våldsama tiderna under konungarne Magnus och Albrecht byggdes, utom det nedrifna Kumo slott, tre andra befästade borgar i Finland: *Raseborg* i Nyland, *Kastelholm* på Åland och *Korsholm* i Österbotten. Af de två första finnas ännu ruiner, men af Korsholm endast
 20 vallarna kvar.

128. Om biskop Magnus Tavast.

Drottning Margareta dog år 1412, och samma år blef *Magnus Tavast* biskop i Åbo. Han härstammade från en finsk adelig slägt och var stor (magnus) både till namn och ära. Ingen finsk biskop har varit så mäktig och ansedd, som
 25 *Magnus Tavast*. Han var from, välgörande och statsklok, fruktad och älskad. Han satt, likasom *Hemming*, i konungens råd, och när folket led orätt, men konungen var långt borta, vände sig Finnarne till sin mäktige biskop. Han hörde deras klagomål, dömde i deras tvister och sökte förskaffa rättvisa åt alla. Han var på sin tid Finlands verkliga konung, fastän han icke bar namnet.

Då regerade i Sverige, Norige och Danmark konung *Erik* den 13:de, hemma från Pommern och beslätad med Margareta. Han var en äfventyrlig och lättsinnig herre, som lofvade mycket och glömde snart hvad han lofvat. Men biskop *Magnus* förstod att af honom utverka nyttiga inrättningar för Finland. I hans tid delades landet i två lagsagor, och här inrättades en öfverdomstol, som kallades landsrätt. Här fanns på den tiden i Åbo ett myntverk,
 35

som preglade silfverpenningar (Åbo mark). Och det förordnades, att folket i hvarje socken skulle utvälja ombud, som borde rättvist fördela skatten efter hvars och ens tillgångar.

Svenskarne blefvo förtryckte af konungens tyske fogdar. Då reste sig Dalkarlarne under bergsmannen Engelbrecht, fingo hjälp af sina landsmän och fördrefvo konungens fogdar. Detta hörde Österbottningarne och grepo till vapen. De foro öfver hafvet, att hjelpa Svenskarne, och återvände sedan med dem, för att strida mot konungens folk i vestra Finland. Den lättsinnige konungen blef fördrifven från riket (1439) och lefde sedan som sjöröfware på ön Gottland.

Men herrarne voro afundsjuke sig emellan och inkallade åter en tysk konung, som hette Kristoffer. Han fick tillnamnet barkekonung, emedan då var missvext i landet. Han dog snart, och då sattes på thronen en svensk riddare, som hette Karl Knutson, af Bondesläkten, född i Finland. Efter några år ville herrarne hellre lyda Danmarks konung, som hette Kristian den 1:ste. Karl Knutson reste då till Finland och höll sju år sitt hof i Wiborg, som gifvits honom till ersättning för kronan. Om några år blef Kristian den 1:ste i sin tur fördrifven. Karl Knutson återkallades, blef åter fördrifven och åter inkallad. En tid bodde han, fattig och öfvergifven, i Raseborgs slott. Det var en orolig tid, när konungarne på detta sätt ständigt ombyttes och herrar och biskopar styrde riket.

Men sålänge biskop Magnus lefde, styrde han Finland med stor vishet. Vid slutet af sin lefnad grundlade han Nådendals kloster och byggde sig sjelf en gård i dess närhet. Der tillbragte han sina sista dagar i lugn och dog år 1452, nittiofem år gammal, mycket saknad af Finlands folk.

129. Om den katolska läran.

De förste kristne trodde Guds ord, som apostlarne och evangelisterne predikat för dem. Sedan bevarades Guds ord i de heliga skrifter, som kallas bibeln. Men ännu kände man icke konsten att trycka böcker. Emedan alla böcker skrefvos med handskrift, voro de dyra och sällsynta. Virmo kyrka köpte engång en bok och betalade den med Kintikkala hemman. Loimijoki kyrka köpte äfven en bok och betalade den med 360 mark i nuvarande myntvärde. Få kunde läsa Guds ord i bibeln, och villfarelser uppkommo.

Några af världens kristna församlingar voro större och rikare, än andra. Derigenom blefvo deras föreståndare, eller biskopar, mera ansedde. Om

någon tid voro biskoparne i Rom och Konstantinopel de mest ansedde. Desse ville vara förmer än alla andra och blefvo inbördes oense. De kristne delade sig då i två stora afdelningar, eller kyrkor. Biskopen i Rom blef hufvudman för den vesterländska, eller latinska kyrkan, som kallade sig den katolska (allmänna). Biskopen i Konstantinopel, som då var hufvudstad i det grekiska kejsaredömet, blef hufvudman för den österländska, eller grekiska kyrkan.

Biskopen i Rom kallades påfve. Han ville anses såsom apostelen Petri efterträdare, åt hvilken Frälsaren hade gifvit himmelrikets nycklar. Derför betraktade han sig som Guds ståthållare, under hvilken kejsare, konungar och alla folk borde vara underdånige. Han ville också ensam uttyda kristna läran, så att alla borde tro på hans ord, såsom vore det Guds ord. Den, hvilken icke trodde som påfven ville, kallades kättare, eller vilsefarande, och blef förföljd, eller bannlyst, eller bränd på bål.

Den kristendom, som först blef införd i Finland, var den katolska läran, eller påfvens kristendom. Hon var mycket blandad med menskliga villfarelser, men man hade då ingen bättre. Hon var dock en kristen tro, som bekände vår Frälsare Jesus Kristus och det eviga lifvet. Hon var därför på sin tid en stor välgerning för vårt folk, och många fromme kristne hafva blifvit salige äfven i denna ofullkomliga tro. Påfven och hans prester lärde dock folket mycket, som icke hade sin grund i Guds ord. De lärde, att påfven har makt öfver människors tro och samveten. De lärde, att människan kan blifva salig genom sitt eget lidande, eller genom goda gerningar, då likväl Guds ord lär oss, att all vår rättfärdighet och salighet är i Jesus Kristus allena. Men de katolske presterne gåfvo syndernas förlåtelse (af lat) åt dem, som läste ett visst antal böner, eller fastade vissa tider, eller hudflängde sig sjelfva, eller hörde messan, eller gåfvo allmosor och testamenten till kyrkor. Ja, till sist skedde en sådan styggelse, att syndernas förlåtelse såldes för penningar.

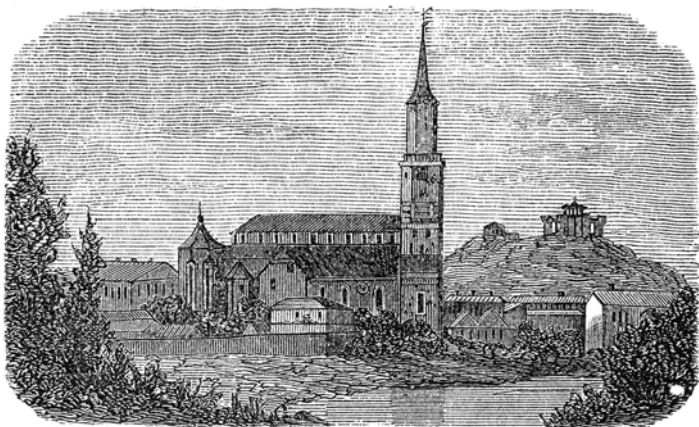
Vidare lärde påfven, att de dödas själar brännas rena från synd i skärelden och kunna lösas från denna med själamessor. Katolikerne tillbedja Jungfru Maria och helgonen; därför hade också i vårt land hvaroch en sitt skyddshelgon, som han anropade, fastän alla helgon varit fattige syndare, likasom vi. Men de katolske presterne ville vara sådane medlare, att ingen kunde blifva salig förutan dem. Alla skulle bikta sig för dem, och de skulle smörja alla döende med en invigd olja. Ty de brukade inviga olja, vatten, vin, vapen, hus, gårdar och fartyg. Ja, de döpte kyrkklockor och hade många underliga vidskepliga bruk, som nu äro afskaffade i vårt land.

130. Om Åbo domkyrka.

Först hade Finlands biskopar bott i Nousis och sedan i Räntämäki, som nu kallas Marie socken. Då funnos blott små och oansenliga kyrkor af träd, men efterhand begynte man bygga kyrkor af sten. I biskop Magnus Tavasts tid byggdes många af dessa gamla stenkyrkor, som ännu kvarstå med sina branta tak och små, hvälfda fönster. Den som bidrog till en kyrkas byggnad, fick en viss tids aflat eller förlåtelse för sina synder. Den, som släpade en större sten till kyrkmuren, fick större aflat, än den, som hemtade en mindre sten. Derför ser man så stora stenar i gamla kyrkmurar, att det är förunderligt huru de kunnat upplyftas af människohänder. Och detta har mångenstädes gifvit anledning till den sägen, att de gamla kyrkorna byggdes af jättar.

Af alla kyrkor i Finland var Åbo domkyrka den största och den förnämsta. Hon invigdes år 1300, brann flera gånger, plundrades flera gånger af fiender, men återställdes och pryddes alltid ånyo. Hon kvarstår än i dag som ett vördnadsvärdt minne ifrån förgångna tider, och under hennes golf äro många biskopar och förnäma slægter begrafna.

Åt öster, midtframför stora ingången, voro högkoret och högaltaret. Der förvarades den helige Henriks ben i ett silfverskrin. Der voro dyrbara altarkärl, förgyllda bilder af Frälsaren, Jungfru Maria, Sankt Henrik och andra helgon. Der brunno tjocka vaxljus i silfverstakar, och biskopen sjelf, eller hans domprost, läste messan. Vid kyrkans båda långsidor voro icke mindre än 16 sidoafdelningar eller kapeller, hvardera med sitt altare, sin biktstol och sin prest. Stundom på högtidsdagarna biktades och messades på en gång vid högaltaret och i alla sidokapellerna. En högtidlig skymning rådde uti den stora kyrkan med dess små, målade fönsterrutor. Ljusen brunno, rökelse uppfyllde luften, korgossarne sjöngo, orgeln spelade, presterne

läste sina latinska messor och stänkte vigvatten på det knäböjande folket. Inga bänkar funnos; alla skulle stå, eller böja knä. De andäktige gjorde korstecknet, mumlade latinska böner och framskjöto för hvarje bön en kula af träd eller ben, som de buro på ett band vid sidan. Detta var r a d b a n d e t, 5 hvars kulor nyttjades till att räkna bönerna. Man trodde, att Gud eller helgonen skulle bättre höra de många bönerna, fastän den bedjande icke förstod dem själf. Och presterne brukade föreskrifva, att så eller så många p a t e r n o s t e r (fadervår) skulle läsas hvar dag.

På stora högtidsdagar, såsom påskdagen och Henriksmessan, utställdes 10 helgonens kvarlevor (reliker) till beskådande och buros i procession kring gatorna. Då uthängdes guldstickade fanor, granna skrudar och mycken ståt som folket beundrade. Der processionen gick förbi, föllo alla åskådare på knä och gjorde korstecknet. Sedan utdelades aflat, och slutligen var marknad, der många långväga resande, som sällan kommo till kyrkan, begagnade 15 tillfället att köpa och sälja.

Det okunniga folket förstod icke mycket af sin kristendom. Der var ingen skriftskola, som i våra dagar; endast presterne kunde läsa och skriva. Det var då nog, att en god kristen kunde fadervår och trons artiklar utantill, biktade och fastade på bestämda tider samt icke åt kött på fredagen. Stundom 20 predikades i kyrkorna, men oftare förelästes berättelser om helgonens lefnad och död. Vid domkyrkan fanns en skola: der undervisades de, som ville blifva prester eller klockare, men de, som ville vinna en högre lärdom, reste utrikes. Så förblef folket okunnigt; blott några få fingo en bättre lärdom. Katolska kyrkan har dock infört den första skolan, de första vetenskaperna, 25 den första målarekonsten, bildhuggarekonsten, byggnadskonsten och kyrkomusiken i Finland. Hon var mycket välgörande. Hon inrättade lasarettor för sjuka, utdelade allmosor och bespisade många fattiga. Genom presternes omsorg byggdes de första vägarna, de första broarna, och flera nyttiga förbättringar infördes i landet. Så har katolska kyrkan, med sina många brister, 30 ändock verkat mycket godt på sin tid.

131. *Om Nådendals kloster.*

Fordom brukade mången from eremit draga sig undan till ödemarken, för att bedja i enslighet. Andra byggde särskilda hus, som kallades k l o s t e r, och bodde der flera tillsamman, afstängde från verlden. M u n k a r n e hade sina 35 kloster och n u n n o r n a sina. De lefde under stränga regler och beständiga

andaktsöfningar. Många öfvergifna, många olyckliga och förföljda funno en efterlängtd fristad inom de stilla klostermurarna.

Under katolska tiden funnos i Finland sju kloster. Fransiskanermunkarne, som för sina grå kåpor kallades gråbröderna, hade ett kloster i Åbo, ett i Wiborg och ett i Raumo. Dominikanermunkarne, eller svartbröderna, hade ett kloster i Åbo, ett i Wiborg och ett på Åland, men som icke blef färdigt. Dessutom hade nunnorna af Brigittinerorden, som instiftats af svenska helgonet Brigitta, ett kloster i Nådendal, och detta blef det berömdaste.

Nådendals kloster byggdes af biskop Magnus Tavast år 1443 och blef snart det rikaste kloster i Finland. Många skänkte jordagods till klostret »för sin själs salighets skull», eller för att de skulle få bo der till dödodag och sedan begravas i klostrets heliga kyrkogård. Andra gånvo smycken och penningar, för att der skulle läsas messor och eviga förböner för dem och deras barn. Slutligen köpte klostret jordegendom och var så rikt, att det hade gods, qvarnar och fiskevatten i alla delar aflandet, stenhus i Åbo och Stockholm, ja, gods i Sverige.

Klostergodsen voro de bäst odlade i hela landet. Der infördes regelbundet åkerbruk, der planterades fruktträd, lin, hampa och humle, som nu blefvo kända i Finland. Vid klostret fanns en stor trädgård med många nyttiga vexter. Och de flitiga nunnorna stickade strumpor, knypplade spetsar, sydde och broderade vackra arbeten. De delade sin tid mellan bön, arbete och välgörenhet. Alla fattiga fingo mat i klostret, och nunnorna gingo ständigt med läkemedel till de sjuka, ty den tiden funnos i landet inga läkare.

De första nunnorna hitkommo från Wadstena kloster i Sverige, men sedan invigdes finska jungfrur, läto afklippa sitt långa hår och klädde sig i den grå nunnedrägten med ett svart dok och en hvit hufva. I en afskild byggnad bodde munkar af dominikanerorden, som biktade och utdelade aflat. Hela klostret var fridlyst, så att der kunde äfven brottslingar finna en fristad. Der lästes messor natt och dag, der tågade nunnor och munkar i procession på högtidsdagarna. Många pilgrimer vallfärdade dit från aflägsna trakter, för att bedja till den heliga Brita och få syndernas förlåtelse. Deraf uppstod en liten blomstrande stad, som äfven kallades Nådendal och hade sin vinning af de många pilgrimerne.

Sådant var Nådendal under katolska tiden. Sedan kom reformationen och gjorde slut på klostren. Munkarne blefvo prester på landet, de yngre nunnorna giftade sig, klostret nedrefs, förlorade sina gods och blef så fattigt, att det måste begära en nådegåfva af konungen. Några nunnor stannade kvar och bådo i hemlighet till den heliga Brita. Sista abbedissan, eller förestånderskan, hette

Brita Kurk och dog år 1577. Den sista nunnan hette Elin Knutsdotter och lefde ännu år 1592. Men Nädendals kloster kyrka står än i dag såsom en luttersk kyrka. År 1628 om våren roade sig en ung herre att skjuta en kaja, som satt på

kyrkotaket. Detta lyckades icke bättre, än att kyrkan antändes af den brinnande
 5 förladdningen och brann ned. Folket sade, att eftersom allt lefvande der var
 fridlyst, ville den heliga Brita straffa skyttens öfvervåld. Murarna stodo kvar
 efter branden, kyrkan blef åter iståndsatt. Några få altarskrudar och helgona-
 bilder ha intill våra dagar förvarats der såsom minnen ifrån den katolska tiden.
 Och i staden Nädendal ha ännu strumpstickning och yllevirkning bibehållit
 10 sig såsom ett minne af de flitiga nunnornas arbeten.

132. Om de fyra stånden i Finland.

I början hade alla frie män lika rättigheter inför lagen. Men snart begynte
 de mäktige, de rike, de kloke, de flitige förskaffa sig vissa företräden framför
 andra. Så uppkommo under katolska tiden Finlands fyra stånd, eller
 15 samhällsklasser, som hvardera hade sina särskilda företräden, eller privilegier.

Det första ståndet var presterne, som redan hade sådana företräden,
 när de inkommo i landet med den katolska kyrkan. En prest betalade ingen
 skatt och fick icke dömas af andre, än prester. Dernäst begynte rike och
 mäktige män att utgöra ett särskildt stånd, som kallades adeln. En adels-
 20 man fick icke heller dömas af andre, än adelsmän, och betalade ingen skatt
 för sin jord, allenast han uppställde häst och ryttare till konungens tienst.

Derefter begynte städernes borgare att förskaffa sig privilegier för sin handel, och sist fingo äfven bönderne sina privilegier, på det att de icke skulle förtryckas af herremännen. Allt detta skedde efterhand och under många inbördes strider. Presterskapet och adeln hade nästan all makt under katolska tiden och kallades frälsemän, emedan deras jord var frälsad (befriad) från skatt. Borgare och bönder, som betalade skatt, kallades ofrälse. I nyare tid har adeln allena kallats frälse och alla andra ofrälse.

En adelsman uppfostrades från barndomen till krigare. När han blef 7 år gammal, kunde han som småsven passa upp förnäma herrar och fruar. När han blef 14 år, fick han ett svärd och kunde följa med i krig. Derefter blef han sven eller väpnare och slutligen riddare, när han utmärkt sig genom berömliga bragder.

Då måste han fasta och ensam vaka en natt i kyrkan vid sina vapen. Derefter svor han sin riddareed, att alltid vara trogen, frukta Gud, ära konungen, vara höfvisk mot qvinnor och beskydda de värnlösa. Sedan böjde han knä, och konungen eller en äldre riddare gaf honom riddareslaget med flata värjan öfver axeln. Han kläddes nu från topp till tå i jern, fick hjälm, harnesk, sköld, ett gyllene bälte och förgyllda sporrar. När det icke var krig, kunde han i denna rustning uppträda vid de krigiska lekar, som kallades *turnerspel*. Der sutto många förnäma herrar, fruar och fröknar som åskådare kring en ringbana. Riddarne redo i sporrsträck emot hvarandra och sökte att med långa lansar stöta hvarandra af hästen. Den, som blef segervinnare, red sedan i triumf kring skranket och mottog sin belöning af den skönaste fröken.

Endast riddare kallades den tiden herrar och deras hustrur fruar. Mången tapper finsk riddare af de berömda slägterna Kurk, Tavast, Djekn, Frille, Stjernkors, Stålar, Tott, Spåre, Horn, Fleming och andra slägter utmärkte sig genom lysande vapenbragder. Hemma på sina befästade gårdar lefde de tarfligt, fördrefvo tiden med jagt och åto vid det stora ekbordet tillsamman med sina tjenare samma mat. Men vid högtider och gästbud klädde de sig i praktfulla, guldstickade dräkter och der stektes hela oxar, der dukades kosteliga rätter, der rann vin och mjöd ur stora fat i flera dagar å rad. Det ringare folket visste icke af annan ståt, än de

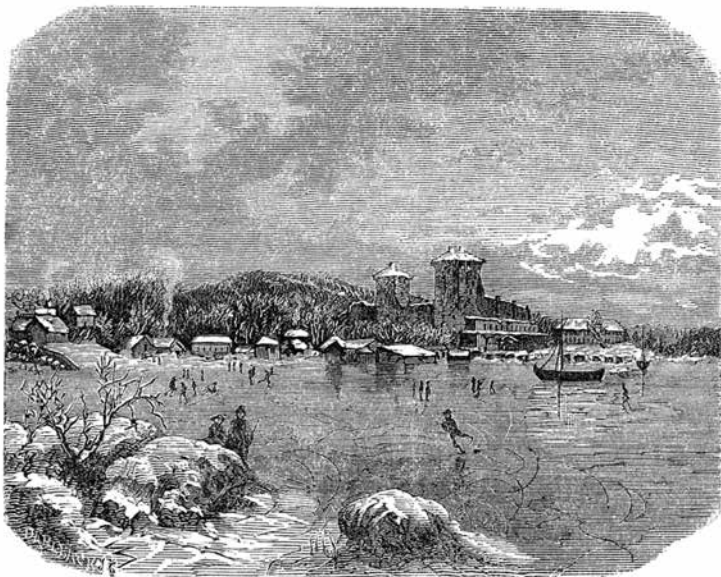
praktfulla kyrkorna. Endast i Åbo och Wiborg funnos rike borgare. Den fattige bonden var glad, när han icke behöfde blanda bark i sitt bröd.

133. Om Wiborgs smäll.

På den tiden fanns en oförfvägen och sjelfrådig riddare vid namn Erik
 5 Axelson Tott. Han byggde år 1475 Nyslotts fäste, som kallades Olofsborg
 (på finska Savonlinna), och det har kvarstått till våra dagar, som det synes
 i bilden med sina tre runda torn. Erik Axelson omgaf äfven Wiborgs stad
 med murar. Och när han hade dessa två fästen, blef han så stormodig, att
 han på egen hand förklarade storfursten af Ryssland krig och drog härjande
 10 20 mil in på hans område.

Af detta och andra ströftåg vid gränsen uppkom först missämja och
 slutligen ett stort krig mellan Ryssland och Sverige. Ryssarne, som dittills
 varit i träldom under Mongolerna, hade nu gjort sig frie, ryckte fram med
 stora krigshärar och förhärjade större delen af Finland ända till nejden af
 15 Torneå. Hvarje finsk man grep till vapen och gick mot fienden, men denne
 hade redan med sina snabba hästar bortfört sitt byte. Nyslott och Wiborg
 hade Ryssarne ej kunnat intaga.

I Wiborg fördes befälet af en tapper svensk riddare vid namn Knut
 Posse. Han hade i sin ungdom varit student och under utrikes resor lärt

mera än andra. Derför trodde folket, att Posse kunde trolla. Om honom berättades många vidskepliga sägner. Det sades, att han fått af den onde en häst och en dräng, som han midti vintern skickade genom luften med bud till Stockholm. Det sades också, att när Posse skakade ut ett dunbolster i slottstornet, förvände han fiendens ögon, så att hvarje dun såg ut som ett krigsskepp. Han kunde rita ett skepp i sanden, och deraf blef strax ett verkligt skepp. Vidare sades, att han kunde koka ett förskräckelsens ämne, som var gjordt af paddor, ormar, qvicksilfver, lut och kalk. Men detta ämne var intet annat än krut, fastän få ännu kände dess verkliga sammansättning.

I September månad år 1495 ryckte en stor rysk här emot Wiborg. Ryssarne sades vara så många, som träd i skogen, och förde med sig tolf alnar långa kanoner, som skjöto stenar mot murarna. Knut Posse med sin ringa besättning försvarade sig modigt i nära tre månader. Men af det starka skjutandet kullstörtade slutligen två torn, och det tredje fick stora hål. Den 30 November uppreste Ryssarne nio långa stegar mot murarna och begynte att klättra upp. Detta väntade Posse och hade lagt krut under det kvarstående tornet. Ryssarne inträngde öfver muren och uppfyllde tornet. Då antändes krutminan, tornet kullstörtades med ett förfärligt brak och begrof under sina ruiner alla fiender, som voro derinne. Den öfriga ryska hären råkade i förskräckelse, när eld utbrast ur jorden. Somlige föllo afsvimmade till marken, andra flydde. Posse med sitt folk, som fördolt sig i källrarna, gjorde ett utfall och anställde ett stort nederlag. Belägringen upphäfdes, och Wiborg var räddadt.

Denna händelse har sedan fått namnet Wiborgs smäll. Det är icke med säkerhet känt huru dervid tillgått, men så mycket är visst, att Ryssarne drogo tillbaka, utan att hafva lyckats intaga Wiborg. Knut Posse blef vida berömd, och många sägner kommo sedan i omlopp om smällen. Det sades, att Posse befallt sina män att tillstoppa öronen med vax, men några, som icke lydte befallningen, blefvo af smällen döde. Nuförtiden brukas ofta krutminor i krig; men ingen har blifvit så namnkunnig, som Wiborgs smäll.

134. Om Kristian Tyrann.

Under de sista femtio åren af Kalmare union ville icke Svenskar och Finnar lyda konungen af Danmark, utan valde sig egne riksföreståndare. Sten

Sture den äldre styrde Sverige berömligt i nära 30 år, men hade föga tid med Finland, som då blef förhärjadt af krig. Efter honom kom Svante Sture, en tapper och bister krigsman. Sist styrdes riket af Sten Sture den yngre, en mild och älskad herre, som stupade år 1520 i striden för fäderneslandet.

De danske konungarne ville ej afsäga sig Sveriges krona. En af dem hette kung Hans. Han rådde en tid öfver Sverige och Finland, men blef fördrifven, och då blef ånyo krig med Danmark. Den tiden voro Danskarne icke välkomne i Finland. De landstego från deras skepp vid kusterna, plundrade och brände gårdarne samt skyndade med deras byte tillbaka till skeppen. Bönderne vid kusten hade sällan hjälp af krigsfolket och måste försvara sig sjelfve. De nedsänkte stenar och pålar i farlederna, utgillrade spända bågar vid skogsvägarna och nedrullade stora stenar från bergsbranterna på den anryckande fienden. Allt detta hjälpte dem icke mycket. En natt i Augusti månad år 1509 vaknade Åbo stads borgare af larm och vapengny. Danskarne hade öfverfallit staden, inträngde i husen, dödade många invånare och plundrade allt hvad de öfverkommo. Det rika Åbo kom sedan ej mer till sin förra välmakt, och i landet var mycken ofrid den tiden.

Efter konung Hans blef hans son, kung Kristian den 2:dre, konung i Danmark, Sverige och Norige. Han var så klok och djerf, att han skulle ha blifvit en af nordens störste konungar, om han icke tillika varit falsk och grym. Han lofvade rikets förnämste herrar frid och kunglig ynnest, om de ville komma till hans kröning i Stockholm. De finske herrarne trodde icke konungens löften och blefvo hemma. De svenske herrarne kommo. I två dagar var ett stort, gladeligt gästabud; men på tredje dagen stängdes Stockholms portar. Många fängslades, anklagades och dömdes till döden som kättare, emedan påfven hade bannlyst Sten Stures anhängare. Två biskopar, många herrar och borgare blefvo inför konungens ögon halshuggne på Stockholms stortorg. Detta grymma löftesbrott kallades *Stockholms blodbad*, och från den dagen kallades konungen Kristian Tyrann.

Derefter upprestes galgar mångenstädes i Sverige, och bödeln fick mycket arbete. Konungen sände till Finland Hemming Gadd, Sveriges störste statsman, som i många år tjenat sitt land, men i sitt 90:de år tjenade kung Kristian. Hemming Gadd berättade här, att Kristian var en god och ärlig konung. Finnarne trodde honom och gáfvo sig godvilligt under det danska väldet. Men konungen sände bud till sina höfdingar, att fortsätta blodsdomarna äfven i Finland. Många tappre finske män blefvo halshuggne, och vid Rase-

borg föll äfven Hemming Gadds hvita hufvud för bödelsyxan. Nu trodde sig konung Kristian vara säker i alla sina riken, ty på samma sätt hade han utrotat allt motstånd i Norrige.

Men Guds rättvisa dom kom öfver den grymme konungen och störtade honom från höjden af hans makt. Först reste sig Sveriges bönder, sedan äfven Finlands adel och bönder emot den falske kung Kristian, som fläckt sina händer med så mycket oskyldigt blod. 5

Då var här en finsk adelsman, som hette Nils Grabbe till Grabbacka. Han ställde sig i spetsen för en liten skara oförvägne män och begynte på egen hand föra krig mot Danskarne. Nils Grabbe stod i hemligt förstånd med folket, seglade längs kusterna och visste allt hvad Danskarne företogo sig. Han smög sig i land om nätterna, öfverföll Danskarne, medan de sofvo i länsmansgårdarna, tillbomade dörrarna och innebrände sina fiender. Han var allestädes och ingenstädes. Bäst som Danskarne sökte honom vid Borgå, fingo de veta, att han varit vid Kumo. Strax derefter var han vid Reval. 10 15
Danskarne voro aldrig säkre för honom, och slutligen injagade Grabbe en sådan skräck, att ingen fiende vågade visa sig i landet utan större krigsstyrka. Men äfven när Danskarne kommo manstarke, vågade ingen ibland dem sofva om nätterna; så rädde voro de alla för Nils Grabbe.

135. Om Gustaf Wasa. 20

Då fanns en ung svensk adelsman, som hette Gustaf Erikson Wasa. Han hade blifvit fången med svek hos Kristian Tyrann och rymde ur fångenskapen. Hans håg stod till fäderneslandet, som då var i hårdt betryck, och han återvände hemligt till Sverige.

Der var en stor belöning lofvad åt den, som lyckades gripa honom. Danskarne sökte honom öfverallt, och han måste fly, som ett jagadt vild- 25
djur. I November månad år 1520 kom han, förklädd till bonde, till landskapet Dalarne. Der låg han öfver natten hos en rik bergsman. Denne var en förrädare och sände bud till Danskarne, men hans hustru lät Gustaf fly genom fönstret. Så kom Gustaf till en jägares stuga och värmdde sig vid spiseln. Strax efter honom inkommo Danskarne i stugan. Jägarens hustru 30
gräddade bröd i ugnen, slog Gustaf med brödspaden på ryggen och sade till honom: packa dig strax till rian att tröska! Gustaf fick gå. Jägaren gömde honom i ett halmlass och körde bort lasset. På vägen mötte han Danskarnes utskickade. De misstänkte, att någon var gömd i lasset, och stucko in sina 35

spjut genom halmen. Gustaf blefrispad i benet, och blod rann ned på vägen, men jägaren skar sin häst i foten, för att bedraga förföljarne.

Längre fram kom Gustaf till en bonde, som hette Tomte Matte. Der gömdes han i en källare under golfvet, och strax derpå trädde Danskarne in i stugan. Tomte Mattes hustru bryggde julöl och ställde strax bryggkaret öfver källarluckan, så att ingen misstänkte gömstället. Samma källare finnes qvar än i dag, och der har en minnesvård blifvit upprest. Gustaf kom undan, men var i beständig lifsfara. Flera dagar och nätter låg han, midti vintern, gömd under broar eller kullfallna gamla furor i skogen. Han talade till Dalkarlarne, berättade för dem om Stockholms blodbad, der hans fader blifvit halshuggen, och bad dem försvara Sveriges frihet. I början ville de icke tro honom. Gustaf måste fly genom ödemarkerna ända till gränsen af Norge. Då ångrade sig Dalkarlarne, skickade skidlöpare efter flykten och uppreste sig mot det danska väldet.

Från den tiden blef herr Gustaf de svenske böndernes anförare. De reste sig öfver hela landet, slogo Danskarne och fördrefvo kung Kristian ur riket. Snart blef den grymme konungen fördrifven äfven från Danmark och irrade sedan fridlös omkring i Europa. Efter några år försökte han återvinna sina riken, men då blef han fången. Tolf år satt han, som varit konung öfver tre riken, inmurad i ett trångt fängelse, der maten räcktes honom genom en smal öppning i muren. Först när han blef en gråhårig gubbe, mildrades hans fångenskap, och sedan lefde han ännu länge som ett varnande bevis på Guds rättvisa dom.

Annorlunda gick det Gustaf Wasa. Han, som varit så fattig och öfvergifven, upphöjdes af Gud till en stor ära och liknade sig sjelf vid konung David, som engång varit en fattig herde. Svenskarne valde Gustaf Wasa först till riksföreståndare, sedan till konung (1523). Han blef en stor och berömlig konung samt stamfader för den vidtfrejdade Wasaätten på Sveriges thron.

136. *Junker Thomas och Erik Fleming.*

Sedan Gustaf Wasa befriat största delen af Sverige, skickade han en liten krigshär till Finland under befäl af Nils Westgöthe. Finska adeln utrustade krigsmän, och om hösten år 1521 begynte den förenade finska och svenska hären belägra Åbo slott. Höfdingen der var en Tysk, som kallades *junker Thomas* och hade krigsvane tyske legoknektar samt kanoner och alla förnödenheter. De belägrande deremot voro illa utrustade. De stodo der

hela vintern och kunde ingenting uträtta, men junker Thomas med sitt folk gjorde utfall från slottet. Dervid tog han flera svenske herrar till fånga, utom att han redan förut hade inspärrat finske fångar i slottets fångelser. En morgon upprestes höga galgar på slottsmurarna. I dem lät junker Thomas hänga någre af fångarne, för att trotsa och håna deras landsmän, och Nils Westgöthe såg sin egen broder hänga i galgen. 5

På vintern kom en befallning från konung Kristian att döda alla fångar, som ännu voro vid lif, och junker Thomas lät icke säga sig detta två gånger. Bödeln fick nytt arbete, två finske riddare och flera af ringare slägt blefvo halshuggne i slottet. En af fångarne hette Erik Fleming, en ung, dristig och klok finsk adelsman. Han ställde sig som en nitisk anhängare af konung Kristian och sade sig icke hata någon så mycket, som den upproriske Gustaf Wasa. När Fleming en tid bortåt fört sådant tal, blef han icke allenast skonad, utan vann äfven den grymme junkerns förtroende. En afton begärde Fleming att under natten få göra ett utfall mot de belägrande, och junker Thomas samtyckte, i hopp att få hänga flera fångar. Fleming tog med sig de finske och svenske fångar, som ännu voro vid lif, samt till deras bevakning en trupp tyske knektar. I nattens mörker ryckte han fram mot svenska lägret, men hade förut sändt hemligt bud till Nils Westgöthe. Plötsligt omringades hans trupp af Nils Westgöthes folk. Då vände Fleming och fångarne strax sina vapen emot de tyske knektarne; desse blefvo nedhuggne till sista man, och de befriade fångarne mottogos med glädje uti det svenska lägret. 10 15 20

Emellertid förgick vintern, det starka slottet kunde ej intagas, och vid första öppet vatten kom en dansk flotta till Åbo. Belägringen måste upphävas, Åbo blef åter plundradt af Danskarne, och en stor eldsvåda uppkom deraf, att Nils Westgöthes krutkällare sprängdes i luften. 25

Fram på sommaren år 1522 fick junker Thomas befallning att samla en mängd lifsmedel i Finland och föra dem öfver till Stockholm, der Danskarne då belägrades af Gustaf Wasa. Thomas seglade ut med en talrik flotta. När han närmade sig svenska kusten, sände han ett litet fartyg förut att speja, om någon fiende syntes till. Då råkade just Erik Fleming med en svensk flotta ligga på lur bakom en holme. Han öfvermannade oförmärkt det danska fartyget och förde besättningen fången till svenska skeppen. Derpå klädde han sig och sitt folk i de fångne Danskarnes kläder, gick ombord på det lilla fartyget och styrde med fulla segel mot danska flottan. Junker Thomas såg fartyget nalkas, blef nyfiken att höra hvad budskap det förde och lät ro sig förut i en båt till spejarefartyget. Hvad nytt? frågade han. Allt väl! svarade Fleming i sin danska jacka. Då klef junker Thomas ombord på fartyget. 30 35

Knappt var han på däck, innan han märkte oråd och ville hoppa tillbaka i båten, men i detsamma blefvo han och hans båtkarlar gripne. Fleming styrde nu åter mot svenska skärgården, likasom för att visa vägen, och danska flottan, som sett junker Thomas gå ombord på fartyget, följde efter. Snart angrep Fleming Danskarne, som voro utan anförare, och tog hela deras flotta, utom ett fartyg, som kallades »Finska prinsen». Det försvarade sig tappert ända till qvällen mot hela svenska flottan, måste skjutas i brand och sjönk med allt sitt folk.

Junker Thomas fördes fångslad till Gustaf Wasa och blef, till lön för sina grymheter, hängd i en ek. Det grämde honom mest, att han, som var en riddare, icke engång aktades värdig ett rep af hampa, utan hängdes uti ett bastrep. Men Erik Fleming blef en rik och mäktig man samt amiral öfver svenska flottan.

137. *Biskop Arvid Kurk.*

Efter Magnus Tavast hade rike, lärde och mäktige män af Finlands förnämsta adel varit biskopar i Åbo. De voro stolte kyrkofurstar, kloke styresmän och älskade sitt land. Finland blomstrade under deras styrelse. Men denna goda tid fick en ände genom det ryska kriget och genom Danskarnes härjningar. Kyrkorna plundrades, landet utarmades, folket kunde icke betala sin tionde. I Svante Stures tid voro i Åbo två gamle biskopar, som icke förmådde hålla ordning under den onda tiden. Och mycken oreda var då i alla förhållanden.

På sistone blef den statskloke och högättade Arvid Kurk biskop i Åbo år 1510. Han styrde sitt biskopsdöme med stark hand, och än engång såg man den katolska kyrkans öfverherde uppträda med nästan samma glans, höghet och makt, som hans lysande företrädare. Men tiderna blefvo allt svårare. Biskop Arvids närmaste förman, erkebiskopen i Upsala Gustaf Trolle, var en landsförrådare, som höll med kung Kristian. När då Danskarne segrade och intogo Finland, hade biskop Arvid ingen annan utväg, än att genom en förställd undergifvenhet insöfva kung Kristians misstänksamhet. Ja, han utbad sig af konungen gods och fördelar, på det att han måtte synas handla af egen nytta, ty kung Kristian, som sjelf var falsk, trodde icke, att någon annan kunde handla ärligt och oegennyttigt. Alltså blef biskop Arvid skonad, men alla redlige män i Finland sörjde öfver att deras biskop förrådade sitt land.

Biskop Arvid lät en tid sina landsmän tro illa om honom och gömde stora förräder af vapen i hvalfven under Kuustö slott. Men när Gustaf Wasa

skickade krigsfolk till Åbo, bortlade biskopen sin förställning, utdelade vapnen åt krigsfolket och förenade sig öppet med frihetens försvarare. Landet hörde hans röst och väpnade sig mot Danskarne. Biskop Arvid visste väl, att han dermed blottställde lif och välfärd, men detta aktade han ringa, ty fäderneslandet var honom kärare, än alla jordiska fördelar. 5

Det är redan berättadt, huru Åbo slott ej kunde intagas och om våren år 1522 blef undsatt af en dansk flotta. Danskarne voro åter för en kort tid herrar i landet och sökte biskopen öfverallt, för att bestraffa hans affall. Biskop Arvid flydde längs kusten norrut, först till Raumo, sedan till Björneborg, derifrån upp till Nerpes i Österbotten. Men när förföljarne ständigt voro efter honom, nödgades han i Nerpes gå ombord på ett fartyg, för att fly öfver till Sverige. Med honom följde flera af landets förnämsta adel, fruar och 10
prester. Fartyget var i brådskan illa utrustadt, kanhända också öfverlastadt med folk och egodelar. När flyktingarne nalkades svenska kusten utanför Öregrund, uppstod en svår storm, och der förgicks fartyget med biskopen 15
och alla flyktingarne den 22 Juli år 1522.

Så slöt Finlands siste katolske biskop sin ärofulla bana. Likasom den förste biskopen Henrik hade gifvit sitt lif för Finland, så offrade äfven den siste biskopen, Arvid Kurk, sitt lif för fäderneslandet. Derfor skola vi ej förgäta, att den katolska kyrkan i Finland, med alla dess brister och fel, dock 20
har börjat och slutat med ära.

Femte Läsningen.

Berättelser från Finlands krigiska tid.

138. Om Luthers reformation.

De själar, som I fången,
will jag lösa göra.

Hesek. 13: 20.

5

Der icke Guds ord upplyser människorna, der råda mörker och mensklig willfarelse. Katolska kyrkan tillät icke folket att läsa bibeln. Påfwen och hans tjenare traktade efter werldslig makt, klädde sig i purpur och lefde kräsligen. Klostren hade mångenstädes blifwit tillhåll för lättja och laster; folken woro försjunkna i grof widskepelse och tillbådo helgonen mer än Gud. Syndernas förlåtelse kunde, utan ånger och bättring, köpas för penningar, och de arma, bedragna människorna trodde sig blifwa saliga, när de läto ett silfwermynt klinga i aflatkrämarens kista.

I detta stora mörker hade Gud redan länge upplyst någre fromme kristne, hwilka frimodigt trädt fram att förkunna sanningen. De hade lidit mycken förföljelse för Guds ord. Somlige hade blifwit brände på bål, eller lagde på pinbänk; andre hade blifwit bannlyste, fördrifne i landsflykt, eller mistat all deras egendom. Ändock kunde icke sanningen undertryckas, ty wäl war påfwens makt stor, men Guds makt war större. På biskop Arwid Kurks tid uppstod i Tyskland en from, kraftfull och lärd munk wid namn doktor *Martin Luther*. Honom kallade Gud till sitt stora werk för sanningens kunskap. Doktor Luther läste bibeln under beständig bön i sin ensliga klosterkammare och begynte förstå, att Guds ord war förfalskadt af menniskor. Han reste till påfwen i Rom, för att bedja honom, som ju kallades kristenhetens fader, återställa den sanna kristna tron. Påfwen föraktade denna uppmaning och förbjöd Luther att tala till folket. Men ju mer Luther förbjöds, desto frimodigare förkunnade han det rena Guds ord, sådant han funnit det uti bibeln. Slutligen uppsade han påfwen all lydnad, brände hans bref och öfwersatte bibeln från hebreiska, grekiska och latin till tyska språket. Kort förut hade boktryckarekonsten, enligt Guds skickelse, blifwit uppfunnen, och nu kunde bibeln hastigt spridas till allt folk. En stor andelig wäckelse uppstod

30

i werlden. Guds heliga ord rann åter upp som en skinande sol i werldens mörka natt och upplyste alla folk. Många tusende hörde med glad förundran det nya ordet om Guds nåd i Kristus, som gifwer oss saligheten för intet, allenast wi tro. Desto mera rasade Guds ords fiender, som wille hålla werlden i mörker. Doktor Luther och hans anhängare blefwo bittert förföljde, smädade, bannlyste. Han ställdes inför kejsare, konungar och biskopar, men tog intet ord tillbaka och swarade dem: »här står jag och kan icke annorlunda; Gud hjelpe mig; amen». En så frimodig strid för sanningen måste ju slutligen winna seger. Gud kallade nu äfwen flera furstar till sanningens kunskap, och den nya ewangeliska läran utbredde sig allt mera. Denna stora kyrkoförbättring kallades reformationen. 5 10

Gustaf Wasa war en af de förste, som införde reformationen i sitt rike. Snart kom det rena Guds ord med Luthers lärjungar äfwen till Finland. En ung finsk magister wid namn Peder Särkilaks hade studerat i Luthers stad Wittenberg och begynte predika hans lära i Åbo domkyrka. Tiderna woro gynnsama; biskopen war död, hans prester rådwille, krig war i landet, och ingen hade tid att hindra den nya lärans utbredande. 15

I andra länder segrade reformationen först efter swåra strider och många uppror. I vårt land kom den nya sanningen tyst och fruktbarande, som ett wårregn. Ingen hand höjde sig deremot. Och dock håller intet folk så enwist fast wid gamla wanor och gammal tro, som det finska folket. Huru wilja wi då förklara den nya lärans tysta, saktmodiga seger? Först genom Guds ords och Guds Andes kraft, hwilken böjer människors hjertan som wattubäckar. Men dernäst skola wi minnas, att nästan all gudstjenst dittills skett på latin. Nu begynte Luthers lärjungar att messa, predika och lära på folkets modersmål, finska och swenska. Deraf blefwo många innerligt rörde. Nu hörde de Gud tala till dem på deras eget språk; nu wiste de, att han förstod deras böner. De hade kommit närmare till sin himmelske Fader, som dittills synts dem wara så långt borta, och det war som hade han stigit ned till dem ifrån himmelen och sjelf talat till dem. En obeskriflig glädje uppfyllde dem, en stark, en lefwande tro wäcktes hos dem, och de prisade Gud. 20 25 30

139. Konung Gustafs styrelse.

Mycket sjelfswäld hade uppkommit under de förra oroliga tiderna. Men konung Gustaf den 1:ste war en sträng herre, som icke tillät någon oordning i riket. Bönderne i Tawastland hade warit wane att fiska och jaga i Österbotten. 35

När då andre nybyggare nedsatte sig der, blefwo Tawasterne afundsjuke, öfwerfölla nybyggarne och brände deras gårdar. Konungen straffade strängt detta öfwerwåld. Och en annan gång, när Sawolaksarne icke wille lyda hans befallningar, skref han till dem: »I skolen weta, att wi fördenskull äre eder
5 rätte herre och öfwerhet, på det att wi skole regera eder och icke I oss».

Ännu skarpare näpste konungen de finske adelsmän, som förtryckte bönderne. De rikaste och mäktigaste herrar i Finland woro den tiden bröderne Fleming. Bönderne klagade öfwer dem, och konungen skref till sin gunstling Erik Fleming, som då war riksråd och amiral öfwer krigsflottan: »Wi hafwe
10 förnummit, herr Erik, desse fattige mäns mångfaldiga klagomål, att I gören dem orätt, och när de klaga sin nöd för oss, som tillbörligt är, binden I dem och plågen dem så hårdeligen, att somlige hafwa gått en hel winter fridlöse i skogen. Så, efter det wi ej kunne lida, att I så swårt öfwerfallen de fattige, förmane wi eder, att I rätten eder sjelfwe i dessa saker så, som I wiljen ansvara för Gud
15 och oss.» – När denna förmaning icke hjälpte, skref konungen en annan gång: »Derest icke eder olaga skjutsning och gästning blifwer afskaffad, så skall en del af de länsmansgårdar springa, så att det skall knaka i dem.»

Och det stadnade icke wid toma ord. Både Erik Fleming och andre herrar miste gång efter gång de gårdar och förlänningar konungen gifwit dem. Den
20 tiden funnos inga gästgifwargårdar, och bönderne måste ofta utan ersättning gifwa herrarne skjutshästar, mat och herberge. Till att förekomma detta, inrättade konung Gustaf den första skjutsordningen. Och för att icke fogdarne skulle utkräfwa olagliga skatter, uppskrefs all jordegendom i den första jordaboken och indelades i mantal, så att hwarje mantal skulle betala en wiss-skatt.
25 Konungen hade många gårdar i Finland och föreskref sjelf huru de skulle skötas. Han betraktade sig såsom rikets husbonde och wille sköta om allt.

Konung Gustaf war två gånger i Finland. Ena gången skipade han lag i Åbo; andra gången hade han råkat i krig med Ryssland. Efter något buller wid gränsen, inryckte Ryssarne med en stor krigshär och belägrade Wiborg i Januari månad år 1556. Der funnos många hästar, och för att de icke skulle lida brist på foder, skickade höfdingen i Wiborg nattetid lastwagnar, som skulle köra in hö till slottet. Det war då en bar winter, utan snö, och när höwagn-

arna kördes tillbaka öfwer kafwelbron till slottsholmen, uppkom ett starkt då af wagnshjulen. Detta oförklarliga buller hörde Ryssarne i nattens tystnad och trodde icke annat, än att en stor finsk krigshär war i antågande, för att undsätta Wiborg. Strax öfwergåfw de sitt läger; somlige drogo genast bort, de öfrige fördrefwos af Wiborgs besättning. 5

Emellertid war konung Gustaf i Åbo med sin drottning och några af sina barn. Han betogs på gamla dagar af fruktan och war redan betänkt på att resa den långa vägen öfwer Torneå tillbaka till Sverige, när underrättelsen kom om fiendens aftåg. Följande år slöts fred med Ryssland.

Konung Gustafs barn gjorde honom bekymmer, men folket wälsignade honom. Sedan han tagit ett rörande farwål af rikets församlade ständer, dog den store konungen år 1560, med det minne för efterwerlden, att han mottagit ett fattigt, förhärjadt rike under främmande wälde, men lemnat det fritt och blomstrande efter sig. 10

140. Biskop Mikael Agricola. 15

År 1527 war en riksdag i svenska staden Westerås. Der beslöts, att Guds oförfalskade ord skulle predikas öfwer hela riket; att ingen mer skulle lyda påfwen; att biskopar och prester skulle wara konungen underdånige och att kyrkornas gods skulle tillhöra kronan. Dermed war den katolska läran afskaffad i riket. Hon hade på sin tid uträttat mycket godt, såsom förut är berättadt, men nu war tiden kommen, att hennes willfarelser måste lemna rum för en renare lära. 20

Den förste ewangeliske biskopen i Åbo hette *Martin Skytte*. Han war en from och wälgörande man, som lät på sin bekostnad fattige unge män studera i Wittenberg. En af desse war *Mikael Agricola*, son till en fiskare i Perno socken. Han blef rektor wid Åbo skola och slutligen *Martin Skyttes* efterträdare som biskop i Åbo 1554. Men i Wiborg tillsatte konungen en annan biskop wid namn *Paul Juusten*, så att Finland då war deladt i två biskopsstift. 25

Mikael Agricola war en man af stor kraft, stor lärdom och stor ihärdighet. Det war redan mycket, att han från fattigdom och ringa stånd arbetat sig upp till ett så högt äreställe, som biskopsstolen i Åbo; men detta war icke hans största berömmelse. Hans namn har blifwit kärt och berömdt i Finland därför, att det war han, som först begynte skrifwa och trycka böcker på finska språket. Före hans tid fanns ingen enda bok på finska. Man hade blott skrifna 30 35

latinska böcker, svenska helgonsagor och tre böcker för den katolska gudstjensten, tryckta i Tyskland. Hwartil skulle andra böcker behöfwas, när endast presterna kunde läsa? I Finland fanns intet boktryckeri och i Sverige ett enda. Det war dyrt att trycka böcker, och ingen bok fick tryckas utan

5 konungens tillstånd. Men Agricola lät icke afskräcka sig deraf. Han stafwade ihop det finska språkets aldrig förut skrifna ord och böjningar till skrift. Han lyckades öfwertyga konungen om nyttan af finska böcker och fick något litet understöd, för att trycka dem i Stockholm. Och så började han, der all bokläsning börjar, med att trycka en finsk abcbok omkring år 1540. Derefter utgaf

10 han Luthers lilla katekes på finska och sedan en bönebok, som »nöttes af alla Finnars händer». Han ansåg det som sin högsta ära och lycka, att öfwersätta hela bibeln till finska språket; men han hann icke med mer än några delar deraf. Dock hade han den stora glädjen, att kunna af trycket utgifwa hela Nya Testamentet på finska år 1548, och den som detta gjort, har icke

15 lefwat förgäfwes. Ty nu fick det finska folket för första gången läsa på sitt modersmål den högsta, heligaste, dyraste bok, som i werlden finnes, Guds eget uppenbarade ord. Och det war såsom profeten Esaias säger: »det folk, som i mörkret wandrar, ser ett stort ljus, och öfwer dem, som bo i det mörka landet, skiner det klarligen».

20 Ja, wisseligen war detta den största wälgerning Gud kunde bewisa sitt folk genom en finsk man. Agricolas werk bar en rik frukt för alla tider. Sedan år 1541 fanns också bibeln tryckt på svenska språket. Alltfrån den tiden steg Guds ord ned ibland folket och utsådde ädla frön från slägte till slägte. Många trodde ännu, att Guds ord skulle wanhelgas genom att öfwerflyttas till folkets

25 språk. Men Agricola skref i företalet till sin bönebok:

Han, som ser i allas hjertan neder,
Nog förstår han ock hwad Finnen beder.

Strängt arbete hade förswagat den store fosterlandswännens helsa. Han dog, endast 46 år gammal, 1557, på återvägen från Moskwa, dit han warit

30 skickad af konungen med andra sändebud, för att underhandla om fred. Mikael Agricola ligger begrafwen i Wiborg, och det tacksama finska folket skall resa en minneswård på hans graf.

141. Hertig Johan af Finland.

Sweriges konungar hade förut blifwit walde af folket, men nu hade kronan blifwit ärftlig i Wasahuset. Konung Gustaf den 1:ste hade fyra söner och fyra döttrar. Äldste sonen Erik ärfde riket; de yngre sönerne fingo hwar sitt landskap till hertigdöme. Konungen älskade mest sin andre son Johan och gaf åt honom största delen af Finland. Emedan detta land war en del af riket, skulle hertig Johan styra och döma i Finland, men lyda Sweriges konung såsom sin öfwerherre.

Detta sista behagade icke hertig Johan, som då war en lärd och ståtelig ung prins om 20 år. Han wille gerna wara sin egen herre och hafwa sitt eget rike. Fördenskill sökte han sig en rik brud och wann prinsessan Katarina, hwars broder war konung i Polen och som efter sitt slägtnamn kallades Jagellonica. Sent om hösten år 1562 förde han den sköna hertiginnan af Finland till Åbo och höll der i slottet ett lysande hof.

Konung Gustaf war nu död och Erik den 14:de konung i Sverige. Erik war misstänksam, Johan war ärelysten; båda bröderna hatade, fruktade och misstrodde hwarandra. Nu hade Sverige råkat i krig med Polen för Lifflands skull, som båda wille eröfra; men hertig Johan höll i hemlighet med sin swåger, den polske konungen. Konung Erik wredgades, stämde sin broder Johan till swars inför rikets ständer i Stockholm och lät döma honom till döden som riksförrädare, när han ej lydde.

Då rustade sig hertig Johan till försvar och hoppades få hjelp från Polen. I Juni 1563 samlades mycket folk i Åbo till Henriksmarknaden. Hertig Johan höll ett tal på finska språket till det församlade folket, brukade häftiga ord mot konung Erik och uppmanade Finnarne att frigöra sitt land ifrån Sweriges öfwerwælde. Dertill lofwade han Polens bistånd, och många ropade i första ifwern ja dertill, men sedan ångrade de sig, och de kloke i landet tyckte swenska wäldet wara bättre, än det polska.

En wecka derefter kom konung Eriks krigshär och belägrade Åbo slott. Hertig Johan försvarade sig ända in i Augusti månad och stod hwar dag med sin kikare i slottstornet, wäntande att se den polska flottans hwita segel utanför Åbo. Ingen flotta kom, och slottets besättning begynte misströsta. En gammal sägen berättar, att konung Eriks folk en afton bundit halm och risknippor på en häst, hwarpå de antändt halmen och släppt den brinnande hästen att springa på Hewonsaari holme, ett stycke från slottet. Det war mörkt, och alla wakter på slottsmurarne lupu åt den sidan, förundrande sig öfwer den springande elden. Derpå säges konungens folk hafwa klättrat upp

från motsatta sidan och intagit slottet. Men i krönikorna läse wi, att sedan hertigen förgäfwes wäntat Polackarne och hans eget folk begynt öfvergifwa honom, har han slutligen nödgats öppna slottsportarne för konungens folk. Detta skedde i Augusti år 1563.

- 5 Hertig Johan och hertiginnan Katarina blefwo förda som fångar till Sverige och insattes i Gripsholms slott. Konung Erik hade en elak rådgifware wid namn Göran Pehrson. När denne bjöd hertiginnan frihet och fursteligt underhåll, om hon wille öfvergifwa sin make, wisade hon sin wigningsring, på hwilken stod inristadt: »Ingen, utom döden, skall skilja oss åt.» Hwarpå
10 hon friwilligt följde hertigen till hans fängelse. Hertigen måste åse, huru konungen tog en grym hämd på hans anhängare, och dermed slöt hertig Johans regering i Finland.

142. Konung Erik och Finnarne.

- Konung Gustaf hade ett ordspråk: »engång säga och derwid blifwa är bättre,
15 än hundrade gånger tala». Detta lade konung Erik icke på hjertat. Han liknade icke sin store fader; han war misstänksam, rädd, wankelmodig och grym. Han förlösade rikets skatter på dåraktiga frierier och en praktfull kröning. Han utnämnde grefwar och friherrar, men fruktade sedan, att adeln wille störta honom från thronen. Då utsände han spejare öfwerallt och trodde hwad desse
20 berättade honom. Deraf lät han förleda sig till många olyckliga wåldsgerningar och war en tid af fruktan och samwetsqwal från sina sinnen. Så förspillde han folkets tillgifwenhet och blef fruktad som en tyrann.

- Utom kriget med Polen, hade konung Erik äfwen råkat i strid med Danmark. Detta krig fördes med stor grymhet på båda sidor, och flera land-
25 skap wid danska gränsen blefwo i grund förhärjade. Månge Finnar tjenade i konungens krigshärar och flottor. De utmärkte sig genom sin tapperhet, stundom ock genom sin grymhet, ty de förwildades af kriget. Finnarne woro den tidens bästa bågskyttar. Då brukades wäl redan kanoner och tunga bössor, hwilka lades på stöd och tändes med lunta; men Finnarne förlitade
30 sig hellre på sina goda bågar. Der behöfdes starka armar att spänna de hårda bågs kifworna, som woro af stål.

- Wid den tiden begynte också finske krigshöfdingar winna ett frejdadt namn. Estland hade nu gifwit sig under swenska wäldet. Hen rik Klasson
Horn till Kankas förde befälet i detta land med statskonst och tapperhet.
35 Klas Kristerson Horn till Åminne war Sweriges berömdaste sjöhjelte.

Aldrig hade svenska flottan varit så mäktig i Östersjön, som på konung Eriks tid under Klas Horn. Första gången war han amiral i tre dagar och hann derunder slå den danska flottan. Sedan förstörde han gång efter gång Danmarks och Lybecks krigsflottor, tog deras handelsfartyg, uppbar danska tullen i Öresund och hotade Köpenhamn. Efter dessa segrar höll Klas Horn ett triumftåg i Stockholm, derwid den danske amiralen Otto Rud måste gå med som fånge i tåget. Konung Erik utfor i hårda ord mot Rud och wille, i ett anfall af wrede, genomborra honom med wärjan. Då fattade Klas Horn konungens arm och sade: »denne man har stridt tappert för sitt fädernesland och förtjenar snarare beröm, än tadel». Konungen lugnade sig, och Klas Horn blef lika berömd för sin frimodighet, som för sina segrar. Denne finske hjelte dog af pesten år 1566 och ligger begrafwen i Upsala domkyrka wid sidan af Gustaf Wasa.

Nils Schenk förde ett litet krigsfartyg wid namn Troilus, bemannadt med Finnar. I sjöslaget wid Buchow år 1565 styrde det stora danska amiral-skeppet Jägmästaren akterifrån på Troilus, »som en hafsörn öfwer en and». Kajutan i Troilus krossades, en mast föll öfwer bord, och Danskarne inkastade en änterdragg, för att fasthålla Troilus. Då spände 70 Finnar deras stålbågar, pilarna haglade och fällde Danskarne. Den tappre danske amiralen Herlöf Trolle lät blåsa i trumpeten, der han stod på Jägmästarens akter-däck i stålblått harnesk och hatten prydd med det danska wapnet tre kronor. Nils Schenk tog sitt tunga »rör» (sitt gewär) och skjöt amiralen. Då afhöggo Danskarne äntertåget och flydde. – I ett annat sjöslag ej långt derefter låg Troilus i fyra timmar sida wid sida mot ett stort danskt fartyg, som hette Kristoffer, och anfölls från alla håll. Nils Schenk och hans Finnar försvarade sig så, att Kristoffer blef skjuten i sank och dess sårade danske höfding gick med sitt fartyg till botten.

Till lands gick kriget illa för Swenskarne. Folket knotade, och konung Erik måste frigifwa sin broder hertig Johan ur fängelset. Strax derefter förenade sig hertigen med sin yngre broder, Karl af Södermanland, gjorde uppror och störtade Erik från thronen år 1568. Den olycklige konung Erik satt länge i hårdt fängelse och dog slutligen af förgift, som hans broder Johan lät gifwa honom. I Åbo slott finnes ännu ett trångt tornrum, der konung Erik en tid satt fången.

143. Om Karin Månsdotter.

I konung Eriks lifwakt tjenade en korpral wid namn Måns. Hans dotter Karin satt, 13 år gammal, på torget i Stockholm och sålde nötter. Konung Erik gick förbi, blef warse den unga flickans owanliga skönhet och lät uppfostra henne
 5 bland sin systers, prinsessan Elisabets hofdamer.

Karin Månsdotter wexpte upp och blef lika god, som hon war skön. Konung Eriks ostadiga hjerta fästade sig i stadig kärlek wid Karin, och hon beswarade hans kärlek i lust och nöd. Ty den grymme konungen war dock en ståtlig riddare, hwars anlete wid Karins sida war blidt som solsken.

10 Den kungliga släkten och den högmodiga adeln sågo med stort misshag konungens böjelse, emedan Karin war af så lågt stånd. Men konungen tog henne till sin maka, erkebiskopen wigde dem, och Karin Månsdotter, som aldrig eftersträfwat en sådan höghet, blef krönt till Sweriges drottning i Juli månad år 1568.

15 Detta påskyndade hertigarnes uppror och konung Eriks afsättning kort derefter. De första åren fick Karin med sina barn besöka och trösta konungen i hans fängelse, men slutligen fick hon icke mer se honom. Drottning Karin flyttade då till Finland, bodde en tid i Åbo under sorg och fattigdom, men fick sedan af konung Johan Liuksiala gård i Kangasala wid stranden af Roine. Der
 20 lefde hon många år, älskad och wördad af alla för sin wälgörenhet, sin mildhet och sin undergifwenhet. År 1612 slöt den fromma drottningen sin lefnad och ligger begrafwen i Åbo domkyrka, der Finland gifwit henne en kista af swart marmor. Sköna glasmålningar pryda fönstren i drottningens grafkapell och framställa bilder från hennes historia.

25 Konung Erik och drottning Karin hade fyra barn, af hwilka två kommo till wuxen ålder. Prinsessan Sigrid Wasa blef gift med Klas Tott till Gerknäs och moder till den berömde Åke Tott. Sonen, prins Gustaf, förföljdes af konung Johan, skickades utrikes och lefde hela sin tid i landsflykt. Han blef en lärd herre, uppfostrades i katolska läran, led mycket armod och hade underliga
 30 öden. Det säges, att han, förklädd till tiggare, betraktade sin kusins, konung Sigismunds, kröning i Warschau. Då har han igenkännt sin syster Sigrid bland hofdamerne. Han skall hafwa gifwit sig tillkänna för henne, och hon gaf honom hela sin lilla sparkassa. Till Finland fick han ej komma; blott engång fick han omfamna sin moder i Rewal och dog före henne 1607.

35 Än i dag kan ingen se Liuksiala gård, utan att minnas Karin Månsdotter. Der har hon länge gråtit ensliga tårar, icke öfwer sin fallna krona, men öfwer den olycklige konung Erik och öfwer sin landsflyktige son. Roines

wågor ha mottagit hennes oskyldiga tårar och berätta om dem för efterkommande släkten. Tiden har längesedan utplånat spåren af hennes korta höghet och hennes långa sorg; men minnet af hennes godhet lefwer än i dag i wälsignelse.

144. Pontus Delagardie och hans tid.

5

Efter Erik den 14:de blef hans broder Johan konung i Swerige. Han efterlemnade icke något berömligt minne. Konung Johan den 3:dje war fäfäng, wankelmodig och swag, rädd i motgång, öfwermodig i medgång. Under hans tid fick adeln så stora företräden, att hwarje adelsman ansåg sig wara en konung på sin gård. Riket oroades af twister om religionen, ty konung Johan hade i hemlighet öfwergått till katolska läran och wille att hans folk skulle göra detsamma. Fördenskull införde han ånyo många katolska kyrkobruk och försökte att återställa klostren i riket. Biskopen i Åbo Paul Juusten, som skrifwit den första finska biskopskronikan, dog af sorg öfwer dessa tilldragelser. Efter honom kom en biskop wid namn Erik Erikson med tillnamnet Sorolainen. Han war en lärd och from, men eftergifwande man, som lydde konungens wilja mer än tillbörligt war för en luttersk biskop. Derför lade konungen hela den finska kyrkan under hans styrelse, så att Finland åter war ett enda biskopsstift.

I Ryssland regerade då en tsar eller storfurste wid namn Iwan den 4:de, som för sin grymhet fått tillnamnet »den förskräcklige». Han hade friat till Katarina Jagellonica och fått korgen, när hertig Johan af Finland fick ja. Detta kunde Iwan den förskräcklige icke glömma, och när de ryske sändebuden i Stockholm blifwit plundrade wid upproret mot konung Erik, utbrast ett nytt krig mellan Ryssland och Swerige. Ryssarne inföllo i Finland om wintern 1572, medan de finska trupperna försvarade Estland, och härjade landet gruffligen ända till Helsingfors. Kriget gick en tid ganska illa för Finnarne.

I swenska hären tjenade då en Fransman, som hette Pontus Delagardie. Han fick år 1580 öfwerbefälet mot Ryssarne, och nu wände sig krigslyckan. Delagardie intog det gamla fästet Kexholm wid Wuoksens utlopp i Ladoga, gick öfwer det frusna hafwet från Wiborg till Estland och intog Narwa. Sedan han fördrifwit Ryssarne från Estland, intog han största delen af Ingermanland och blef genom sina bragder wida berömd. Ryssarne fruktade honom, Swenskarne prisade honom, och när de wille säga, att någon war en karlakar, sade de: »det war en Funtus». Finnarne wisste många sägner om Pontus Delagardie.

Branta berg, gamla befästningar och långa kafwelbroar ha fått namn efter honom. Sju werst österom Willmanstrand ser man ännu ett djupt och bredt dike, som warit början till en kanal från Saima, och detta kallas »Pontuksen kaiwando», Pontus-gräfningen.

5 En höstafton i Nowember månad år 1585 återwände den berömde hjelten i båt på Narowaflo den i Estland från en fredsunderhandling med Ryssarne. Den gamla båten war lastad med folk och kanoner; en planka lossnade, båten sjönk, och 18 personer drunknade. Bland dem war Pontus Delagardie. Efter hans död wände sig åter krigslyckan. Ryssarne woro willige till fred, men den
10 fåfänge konung Johan wille kalla sig herre till Ingermanland. Kriget brast ut med en ny häftighet. Twå gånger, om wintrarne 1590 och 1592, inföllo stora ryska härar i Finland. Det war skaror af många tusen ryttare. De kommo som en stormwind, nedhöggo eller bortförde menniskorna, slagtrade boskapen, uppbrände byarna och återwände med sitt byte lika snabbt som de kommit.
15 Största delen af landet blef ödelagdt, och alla, som hunno fly, gömde sig midti wintern i skogarna. Långt i höga Norden rasade kriget. De finske bönderne plundrade ryska området ända till Hwita hafwet, och de ryske bönderne plundrade norra Österbotten ända ned till Bottniska Wiken.

Omsider slöts fred. Swenskarne återgåfwo Kexholm och Ingermanland.
20 Iwan den förskräcklige war död af samwetsqwal, sedan han hade ihjälslagit sin egen son med en jernspira. Konung Johan den 3:dje war ock död med ett ondt samwete, sedan han låtit gifwa sin broder konung Erik förgift. För sådane onde furstar måste då folken blöda.

Orättwisa gör allt land öde, och ondt lefwerne omstörtar de wäldiges säte.

25 Wish. Bok. 6: 1.

145. Klas Fleming och Klubbekriget.

Johan den 3:djesson Sigismund war mera Polack, än Swensk. Han härstammade genom sin moder Katarina från det polska konungahuset, uppfostrades i den katolska läran och waldes till konung i det katolska Polen. Efter sin
30 faders död blef han tillika konung i det lutterska Swerige. Det war icke lätt att regera twå riken, som stridde om herrawäldet, och twå folk, som bekände en olika tro. Swenskarne kunde alldeles icke lida, att deras konung bodde i Polen och besökte dem i sällskap med munkar och främlingar. Dålige rådgifware intalade konungen, att ingen behöfde hålla sina löften mot kättare,
35 hwarför han bröt sina löften och wille införa katolska läran i Swerige. Då

blef der twedrägt, då blef der krig. Gustaf Wasas yngste son, hertig Karl af Södermanland, konungens farbroder, war lika djerf och klok, som Sigismund war enwis och trög. Hertig Karl blef riksföreståndare och lät på Upsala möte år 1593 förklara latterska läran för rikets och folkets enda tro.

Dåförtiden war Klas Fleming, herre till Swidja, konung Sigismunds höfding i Finland. Han kallades Swidjeklas, och hans fiender gåfwo honom tillnamnet Sotnäsa, emedan han war grof till sina seder; men annars war han en hjelte i kraft och trogen sin konung. Han aktade icke hertigens bud, utan skref till honom, att ändock riket nu hade flera herrar, kände han endast en, nemligen konung Sigismundus. Fleming höll en rustad krigshär, fastän landet nu hade fred, och ålade bönderne att underhålla krigsfolket.

Deröfwer uppstod knot. Bönderne i Österbotten woro frie jordägare och ömtålige om sin frihet. De hade af konung Johan befriats från inqwartering och klagade nu, att, medan bonden tröskade, satt den late ryttaren på tröskeln till rian och wäntade att fylla sin toma säck. Hertig Karl lät då uppmana bönderne att förswara sig sjelfwe. En helgdag i Oktober år 1596 war ett slagsmål wid Storkyro kyrka, och en ryttare blef ihjälslagen. Då samlade sig bönderne, öfwerföllu krigsfolket och plundrade konungens tjenstemän. Upproret utbredde sig hastigt öfwer Österbotten, Sawolaks och norra Tawastland. Bönderne walde till sin anförare en bonde från Ilmola wid namn Jakob Ilka och tågade, 5000 man starke, till Satakunda, der de lägrade sig wid Nokia gård. Deras afsigt war att öfwerallt plundra adelsgårdarne, fördrifwa krigsfolket och utropa hertig Karl till konung.

Klas Fleming samlade sin här och öfweraskade bönderne wid Nokia, medan de firade julhelgen. Ilka flydde, bönderne flydde, många blefwo nedgjorde, andre tillfångatogos och halshöggos. Kort derefter blef äfwen Ilka fången och afrättad i Ilmola, jemte andre af böndernes anförare. Nu samlades bönderne till ett ting wid Pedersöre kyrka och beslöto, att en man från hwar gård skulle gå ut att förswara landet. Derefter lade de sig i försåt för konungens fogde, som reste kring landet, fängslade honom och nedskjöto wakten med sina pilar. Upproret brast åter löst; en ny bondehär församlade sig i Ilmola. Folkets raseri war så stort, att fångne ryttare nedstoppades i wakar på isen och qwinnorna slogo dem med ämbaren i hufwudet. Det war en ond tid och grymhet på båda sidor.

Midti Februari månad år 1597 red Klas Fleming med sina ryttare upp till Österbotten, fann bönderne lägrade i Ilmola och erbjöd dem nåd, om de wille underkasta sig konungens wilja. Bönderne, som förlitade sig på sitt stora antal och några små kanoner, swarade trotsigt nej. Då anfölls

de af ryttarne och ledo ett stort nederlag. Mer än 1500 nedhöggos eller dränktes, och derefter gick en sträng dom öfwer hela landet. Många tusen menniskor förlorade lifwet. Ingen man i Finland war då så fruktad och så hatad, som den wäldige Klas Fleming. Men Gud hade utmätt hans bana.

5 Knappt 10 veckor efter Ilmola slag dog Klas Fleming plötsligt under en resa i Pojo socken. Det widskepliga folket trodde, att han blifwit förgjord af Österbottens trollkarlar.

146. Hertig Karl och Arwid Stålarms.

Hertig Karl drog ut med en här att eröfra Finland och belägrade Åbo slott. Der

10 försvarade sig Klas Flemings enka, fru Ebba, så tappert som någon krigsman. En kanonkula slog in genom tornfönstret och dödade en man wid fru Ebbas sida. Desto mera oförfäradt uppmanade hon besättningen till ett kraftigt motstånd. Hertigens små kanoner kunde ingenting uträtta mot de fasta slottsmurarna, men sjelf förlorade han mycket folk.

15 Då war i slottet en student wid namn Daniel Hjort. Han war en af hertigens anhängare och lyckades i tysthet förleda slottets soldater. De riktade kanonerna uppåt luften, fyllde dem med sand och begynte rymma öfwer till hertigen. Slottet måste gifwa sig, och alla derwarande blefwo fångne. Ett rykte hade berättat, att Klas Fleming lefde ännu. Det säges, att hertigen

20 welat öfwerlyga sig om Fleming werkligen war död, låtit öppna hans likkista i slottshwalfwet och ryckt den döde i skägget, sägande: »om du nu lefwat, hade ditt hufwud ej suttit mycket säkert». Hwartill fru Ebba skall hafwa swarat: »om min salige herre lefwat, hade eders nåde aldrig kommit här in».

Konung Sigismund hade gifwit en tapper och gladlynt finsk riddare wid

25 namn Arwid Stålarms öfwerbefälet i Finland. Denne lyckades återfå Åbo slott och seglade år 1598 med 3000 Finnar öfwer till Sverige, för att bistå konungen. Mot dem tågade swenske bönder, anförde af professorer från Upsala, och deras tåg kallades korftåg, emedan bönderne medförde korf till wäggkost. Finnarne måste återwända. Under hemresan blefwo de

30 angripne af hertigens flotta wid Åland; någre tillfångatogos och kastades i sjön med stenar om halsen. Detta war första gången Finnarne, alltsedan hednatiden, gjort ett krigståg till Sverige; men det skedde på befallning af deras och Sweriges konung.

Konung Sigismund, som alltid war senfärdig, kom till Sverige sedan

35 Finnarne återwändt. Han wille nu taga riket tillbaka med en polsk krigs-

här, men blef slagen af hertig Karl, och derefter war det slut med hans wälde i Swerige. I Polen regerade han och hans efterkommande länge derefter.

Hertig Karl ansåg konungens wänner wara rikets fiender och lät döma många höge herrar till döden. Stålarms och södra Finland stodo ännu på konungens sida. Sommaren år 1599 seglade hertigen ånyo till Finland och slog den finske höfdingen Axel Kurk med hans ryttare icke långt ifrån Åbo. I Wiborg försvarade sig konungens folk. Borgmästaren och hans borgare, som icke wille att deras stad skulle lida öfwerwäld, läto öppna en port åt sjösidan. Hertigen trängde in, tog staden och lät döma 11 finske herrar till döden.

Södra Finland darrade för den stränge hertigen. Arwid Stålarms måste gifwa sig fången med alla, som woro hos honom i Åbo slott. Då bad Stålarms, att han allena måtte straffas, emedan de öfrige endast lydt hans befallningar. Sådant wille hertigen och hans domstol alldeles icke höra; många blefwo nu halshuggne i Åbo, men Stålarms fördes fängslad till Swerige. Der blef han tre gånger utledd till afrättsplatsen och hwar gång benådad, men slöt ändock sitt lif i fängelse.

147. Om Johan Fleming.

Klas Flemings son Johan, en trofast och högsint yngling, tjenade wid konung Sigismunds hof, men reste om sommaren 1598 till Finland, för att besöka fädernegodset Swidja. En dag kom herr Arwid Stålarms till Swidja gård och föreställde den unge Fleming, att han, som war konungens kammarherre, borde qwarstadna i Finland, för att hålla konungens folk wid godt mod. Johan Fleming swarade: jag will icke ens förråda min konungs hund, än mindre hans slott och land. Kan jag något göra, skall jag nog stadna qwar och wåga allt med Finnarne i den farlighet, som nu är.

Alltså stadnade han qwar och blef fången med Stålarms i Åbo slott. Hertigen lät kalla till sig den unge mannen, hans dödsfiendes son, kände medlidande med hans ungdom och lofwade honom nåd, derest han wille öfwergifwa konungen och tjena hertigen. Johan Fleming böjde ett knä och swarade: jag har ingen skäl原因 att öfwergifwa den trohet jag swurit min konung; dock beder jag eders furstliga nåde på det ödmjukaste om förskoning.

– Hwarför wördar du mig icke med twenne knän? frågade hertigen.

– Den hedern sparar jag åt Gud och min konung, swarade Fleming.

Då mörknade hertigens blick, och han sade: du gifwer nogsamt tillkänna,

att du ärft din faders natur och stora mod, och du warnar oss för det, som i framtiden wore att wänta, derest du finge lefwa.

Med dessa ord war Johan Flemings dödsdom fälld. Han fördes till döden med andre finske herrar den 12 November 1599. Under wägen sände Fleming
 5 åt sin moder sitt testamente och en ring, det enda han sade sig hafwa att skänka henne. Hon skulle dock gifwa sig tillfreds, sade han, och weta, att han gladeligen gick denna wäg. Derpå helsade han wänligt de kringstående och gick lugn inom spetsgården. Här talade han till folket, bedyrade sin oskuld, och sade till skarprättaren, i det han gaf honom penningar: gör ditt embete!
 10 Hwarpå han knäföll, lade sitt hufwud på stupstocken och dog, wärdig sin hjeltemodige fader, 21 år gammal.

Knappt hade hans hufwud fallit, innan hans halfbroder Olof, som han mycket älskat, skyndade fram och knäföll wid stupstocken, på det att hans blod skulle blandas med Johans. Med desse bröder utdog den friherrliga ätten Fleming till
 15 Wik; den andra qwarlefwande grenen kallade sig Fleming till Willnäs.

Så trofaste woro finske män äfwen emot en konung, som brutit ord och löften.

148. Om konung Karl den 9:de.

Hertig Karl, som utgjutit så mycket blod, blef nu konung under namn af K a r l
 20 den 9 : d e. Han war en lång och bister herre med grått hår, grå mustacher, grått pipskäg; snabb i beslut, djerf i handling, klok i rådslag. Hans grymhet skola wi icke berömma. Wi måste blott minnas, att han lefde i en bister tid, då riket war nära att falla sönder och många oskyldige fingo blöda jemte de skyldige. Konung Karl höll med sin jernarm riket tillsamman, fullföljde Gustaf
 25 Wasas werk och lade grunden till en stor makt.

I Finland woro den tiden hunger, pest, krig, öfwerwåld, orätt och mycken förwirring. Konung Karl gjorde allt hwad han förmådde att skaffa rättwisa i landet. Han wistades länge i Finland och höll landtdagar med folket. Han bestraffade oråtrådige fogdar och lät bättre skattlägga landet, på det att ingen
 30 skulle utkräfwa olagliga utskylder. Han förbättrade också lagarne; han lät börja en öfwersättning af lagen till finska språket. För att godtgöra hwad Österbotten lidit för hans skull, anlade han städerne U l e å b o r g och W a s a, hwilken stad fick den berömda Wasa ättens wapen och namn.

Denne kraftfulle konung fick icke lång tid eller mycken ro att styra sitt
 35 rike. Han råkade i tre swåra krig: med Danmark, Polen och Ryssland. I sist-

nämnda land war Ruriks slägt utdöd, flera inkräktare stridde om thronen, och Polackarne wille lägga Ryssland under sitt wälde. I denna nöd slöto Ryssarne förbund med den swenske konungen, och två unge fältherrar, Jakob Delagardie och Finnen Ewert Horn, bröto med en här in i Ryssland. De slogo Polackarne och inryckte i Rysslands hufwudstad Moskwa år 1610. Folket gick dem till möte med salt och bröd; då helsades finske krigare som Rysslands befriare. Men utländingarne i den swenska hären gjorde uppror, och hären blef slagen af Polackarne. Delagardie och Horn räddade resten af hären och lyckades följande året intaga det rika Nowgorod. Nu, när allt war i willerwalla, öfwertalades Ryssarne att wälja till sin storfurste Karl den 9:des yngre son, hertig Karl Filip. Konungens afsigt war då, att dela Ryssland i två riken och förena en del med Swerige. Men Gud hade beslutat annorlunda, och alla konungens kloka planer gingo om intet. Innan den unge hertig Karl Filip kom till sitt nya rike, walde Ryssarne en infödd storfurste, Mikael Rom a now, som blef stamfader för det ännu regerande kejsarehuset i Ryssland. Derefter blef detta rike starkt genom sin endrägt, likasom det förut warit swagt genom sin oenighet.

Finnarne stridde i konung Karls härar wid sidan af Swenskar, Liffländare och Estländare. År 1604 led konungen ett blodigt nederlag mot Polackarne. Då kastade han sig i den hetaste striden, hans häst blef skjuten, och han war nära att blifwa fången. En liffländsk adelsman wid namn Henrik Wrede gaf sin häst åt konungen, som blef räddad, men Wrede blef inför hans ögon nedhuggen. Af tacksamhet skänkte konungen sedan åt Henrik Wredes enka Elimä socken i Finland, der den ridderliga Wredeslägten länge behöll sitt stamgods Anjala gård.

Konung Karl den 9:de dog, bruten af mödor och strider, år 1611. Finnarne kallade honom »den gode konungen» (hywä kuningas). Sweriges bönder brukade långt derefter säga, att »sålänge själaringsningen warade efter store kung Karl, greto både unga och gamla, och det war som om allt blifwit öde och dödt i landet».

149. Om Sigfrid Forsius.

Känner du himmelens lagar?
Job. 38: 33.

Efter reformationen begynte wetenskaperna blomstra i Europa, och äfwen Finland fick nu en berömd wetenskapsman. Han hette Sigfrid

Aronus och kallade sig Forsius efter sin födelseort Helsingfors. Under resor utrikes hade han blifwit en af de lärdate män på sin tid och sökte att utforska naturens hemligheter. Konung Karl sände honom med en annan lärdd man till Lappmarken, för att mäta landet och upprätta den första kartan öfwer
 5 höga norden. Mäster Sigfrid blef professor i stjernkunskapen wid Upsala akademi och wann en stor ryktbarhet.

Sigfrid Forsius utgaf de första almanackor i Sverige och Finland. Dittills hade man inristat årets dagar och tider med streck på runstafwen; nu fick man läsa detta uti en bok. Men dessa första almanackor innehöllo tillika
 10 spådomar om märkeliga händelser, som skulle tima under det kommande året. Man trodde då, att himmelens stjernor hade makt öfwer människorna och att wise män kunde spå det tillkommande af planeternas ställning. Mäster Sigfrid war så öfwerlygad derom, att han oförfäradt wågade sitt lif för hwad han ansåg för sannt. Konungen och många förnämre herrar tyckte icke om
 15 hans spådomar, i synnerhet när han spådde, att kriget mot Polen skulle gå illa, som det ock gick. När mäster Sigfrid icke lät skrämman sig, blef han afsatt ifrån sitt embete, inspärrad i Örebro slott och lagd på pinbänken. Sedan blef han frikänd, men förbjöds att derefter vidare spå i stjernorna.

Konung Gustaf Adolf wille godtgöra sin faders hårdhet och uppmanade
 20 mäster Sigfrid att begära en nådebewisning. Den gamle stjerntydaren säges då hafwa begärt det minsta pastorat i Sweriges rike och fick en liten tjenst i Stockholm. Sedan blef han pastor i Ekenäs och lefde der många år, aktad af alla för sin lärdom och sin fromhet. Han har författat många lärda böcker om naturen, och i gamla swenska psalmboken har han skrifwit den sköna
 25 psalmen N:o 286: »Sorgen för glädjen går». Sina älskade stjernor kunde han icke öfwer gifwa. Han fortfor ännu i sin höga ålder att utforska planeternas gång och förutsäga tillkommande ting. Det berättas, att han engång blef bjuden till ett bröllopp på Sällwik en half mil från Ekenäs och warnade brölloppsgästerne att resa ut dit i båt, emedan han wäntade storm. Ingen
 30 trodde honom i den wackra morgonstunden, brölloppsgästerne seglade ut, men förgingos alla i den utbristande stormen. Mäster Sigfrid hade gått landwägen och kom helbregda fram.

Sigfrid Forsius gaf akt på naturens tecken och kunde af dem förutsäga en storm. Men när han trodde, att stjernorna inverka på människors lif, war
 35 detta hela hans tidehwarfs tro. Wi, som känna något litet mer om Guds skapade werld, böra icke därför tadla den fromme Forsius; ty hwarje tid har sina willfarelser, och efterkommande skola förundra sig öfwer våra misstag. Det är dock alltid stort, att frimodigt bekänna det, som man anser för sannt och rätt.

150. Om konung Gustaf Adolf.

När Karl den 9:de dog från sitt ofullbordade verk, blef hans unge son Gustaf Adolf wid 17 års ålder konung i Sverige. Han war lika mild, som hans fader warit hård, och försvarade sanningen intill döden. Derför blef han Sveriges och Finlands störste konung.

Under hans regering uppwxete i detta landet ett krigiskt folk. Det war sådana tider, att de pröfwade kraften och modet. I de beständiga krigen togos hwarje år flera tusende unge män från plogen och skickades att strida i främmande land. Hwarje man blef likasom född till krigare. Folket måste betala stora utskylder och blef mångenstädes förtryckt af herrar och fogdar. Då litade alla, näst Gud, på sin unge konung. Han wistades ofta och länge i Finland. Han hörde folkets klagomål, han skipade rättwisa och bestraffade wåldswerkare. Han stiftade Åbo hofrätt, tillsatte en ny biskop i Wiborg, förbättrade lärowerken, ordnade riksdagarna. Han grundlade städerna Gamla-Karleby, NyKarleby, Nystad och Torneå. Han älskade Finnarne, likasom de älskade honom. Han hade lärt känna dem redan som barn, när han war här med sin fader, och fadren hade låtit kalla honom Finlands storfurste. Ingen konung har så wäl förstått Finnarnes hjertelag, som den store Gustaf Adolf, och han aktade högt deras tapperhet, trohet och pålitlighet.

År 1616 lät han kalla Finlands ständer till en landtdag i Helsingfors. Der församlades adelsmän, biskop, prester, borgare, bönder och några af krigsfolket. Konungen begärde deras råd och hjälp under den swåra krigstiden, och alla woro beredde att trofast uppoffra allt för fäderneslandet. De bewiljade nya skatter, de uppställde nya krigshärrar, de uppmanade Sveriges folk att följa deras föredöme. En stark ande af endrägt och mannamod lefde då hos det finska folket. Det hade alltid kunnat strida och lida: nu lärde det äfwen att segra.

Med Danmark slöts fred, med Ryssland och Polen war ännu krig. Konungen drog hwarje år sjelf i fält och lärde sig krigskonsten. Den tappre hjälten Ewert Horn blef skjuten wid belägringen af en rysk fästning. Konungen sörjde honom mer, än om han förlorat en stor stad, och lät, i sin närwaro, begrafwa honom med stora ärebetygelser i Åbo domkyrka.

Det ryska kriget slöts med seger genom freden i byn Stolbowa år 1617. Sverige fick Newaflo den och Ingermanland, der nu Petersburg är beläget, hwarigenom Finland fick på den sidan en förmur. Dessutom afträdde Ryssarne Kexholms län, hwarigenom Finland utsträcktes ända till Ladoga.

Kriget med Polen fortfor ännu i tolf år och slöts med ett stillestånd. Konung Gustaf Adolf hade blifwit en stor fältherre, och hans krigare hade härdats

i alla faror. Wid denna tid rasade ett förhärjande religionskrig i Tyskland. Kejsaren i Österrike och hans katolske bundsförwandter wille förtrycka de folk, som bekände sig till den ewangeliska latterska läran, och twinga dem att öfwergifwa sin tro. Men detta war den swåraste wåldsgerning, ty Gud
 5 allena är herre öfwer människors samweten. De ewangeliska folken ledo blodiga nederlag och wände sig i sin nöd till deras trosförwandt, konungen af Danmark, med begäran om hjelp. Han drog ut, men blef slagen af kejsarens fältherre Tilly. Då wände sig de olyckliga, förtryckta folken med samma bön till konungen af Swerige. Det war ingen ringa fara, att wåga en strid mot
 10 så mäktige motståndare, men konung Gustaf Adolf aktade Guds rena ord och samwetsfriheten för det högsta på jorden. Hans folk tänkte som han, och så beslöto konungen och rikets ständer att hjelpta sina hårdt förtryckte trosförwandter i Tyskland, på det att alla folk måtte få dyrka Gud efter sin tro och sitt samwete.

15 Då drog konungen med sina swenske och finske krigare frimodigt ut i det stora trettioåra kriget och seglade år 1630 öfwer till Tyskland.

151. Finnarne wid Demmin.

I tyska landet Pommern war en liten stad wid namn Demmin, och denna stad wille konung Gustaf Adolf intaga. Men nära staden stod kejslerlige fältherren
 20 Conti med sin här i ett befästadt läger. En morgon red konungen ut att beskåda fiendens ställning och wille icke medtaga mer än 70 finske ryttare till sin lifwakt. I konungens här war då en förrädare wid namn Ponti, en Italianare, som förut tjenat de kejslerlige. Han fick weta konungens ridt och red strax med denna underrättelse öfwer till Contis läger.

25 Conti skickade 1500 italienske ryttare att lägga sig i försåt wid en hålwäg, der konungen skulle rida fram. Han befallte dem att taga konungen tillfånga; men de skulle icke få skjuta, för att ej wäcka alarm i swenska lägret. När konungen och hans wakt redo in på hålwägen, bröto Italianarne fram från alla sidor och omringade ryttarne. Finnarne slöto sig tätt kring konungen
 30 och gåfwo, en emot tjugu, så ärliga hugg, att ingen fick makt öfwer dem. Der blef trångt på hålwägen; hästar och ryttare trängde hårdt på hwarandra, bröst mot bröst, men ingen gaf wika. I början hade Finnarne fördel af sina skjutgewär, men de hetsige Italianarne förlorade tålmodet, klättrade på bergen och begynte äfwen att skjuta. Nu stupade en efter annan af de finske
 35 ryttarne, den stora öfwermakten klämde dem nästan till döds, men ännu

stred konungen, oskadd och oförfärad, midt ibland sin glesnade wakt. Hans häst blef skjuten, en fientlig ryttare ryckte honom med sig, och ingen af hans få qwarblifne Finnar kunde hjälpa honom i den förfärliga trängseln.

I denna yttersta nöd sände Gud en hjälp. Twåhundra swenske ryttare, dem konungen befallt att på afstånd följa sig, hade hört skjutandet och sprängde nu fram på löddriga hästar. De höggo hurtigt in på Italienarne, som råkade i oordning och flydde; men 200 blefwo fångne. Med tårar af glädje omringade Swenskarne den befriade konungen.

Den trånga hålwägen war betäckt af 400 döde, menniskor och hästar lig-gande öfwer hwarandra. Af de 70 Finnarne lefde blott några få, och äfwen de woro sårade. Den store Gustaf Adolf betraktade med rördt hjerta de tappre, hwilka så trofast gifwit sitt lif för honom. – »Huru mången bragd, sade han, skulle icke desse hjeltar hafwa utfört, derest icke min oförsigtighet hade fört dem till en förtidig död!»

Detta war ädla ord af en konung; det war ock en ädel bragd af hans trogne Finnar den dagen wid Demmin. Hade Finnarne trofast dött för en sådan konung, som Sigismund, huru skulle de icke med fröjd gå i döden för Gustaf Adolf!

152. Slaget wid Breitenfeld.

Strid för sanningen intill döden,
så skall Herren Gud strida för dig.

Syr. 4: 28.

I September månad år 1631 hördes ett stort nödrop i det latterska furstendömet Sachsen i Tyskland. Städer och byar uppgingo i lågor, ty kejsarens fältherre, den gamle, fruktanswärde Tilly, härjade landet. Konung Gustaf Adolf ryckte då fram, för att undsätta Sachsen, och den 16 September möttes de båda härarne på en stor slätt norrom staden Leipzig, icke långt från byn Breitenfeld.

Hwardera hären war ungefär 33000 man stark. I kejsarens här tjenade 20 olika folkslag; härdade, tappre, roflystne krigare, stolte af sina segrar och wisse om att förjaga de djerfwe nordboerne tillbaka till deras snöland. I konungens här stridde Swenskar, Finnar, Skottar, 11000 Sachsare och andra tyska trupper.

Nu war det brukligt att uppställa en krigshär i twå flyglar, eller sidofdelningar, på hwardera sidan om centern (midten), och wanligen war det

högra flygeln, som afgjorde segern. Derför ställdes alltid de tappreste der, och nu stodo ytterst på högra flygeln 700 finske ryttare under Torsten Stålhand ske. Mellan dem hade konungen uppställt skarpskyttar af fotfolket. Finnarne redo på små, oansenliga hästar, som Tyskarne föraktligt
 5 kallade trosshästar; men dessa hästar woro mycket uthålliga och tröttnade icke så snart, som de tyska. Bland svenska fotfolket stridde 380 Karelare.

När hären war uppställd, red konungen framför lederna, aftog hatten, sänkte wärjspetsen emot jorden och bad med hög röst: »Allsmäktige Gud, som bär i din hand seger och nederlag, wänd ditt huldrika ansigte till oss,
 10 dina tjenare! Från fjerran länder och fridsama boningar hafwa wi kommit hit, att strida för frihet, för sanning, för ditt ewangelium. Gif oss seger för ditt heliga namns skull! Amen.»

Nu sändes, efter gammalt bruk, en trumpetare att utmana fienden. Tilly swarade: »Jag har aldrig undwikit striden, och konungen wet hwar han skall
 15 finna mig.» – Wid middagstiden begynte kanonerna dundra. Det stora fältet insweptes i rök. Då war der bland de kejserlige en oförlikneligt tapper hjelte wid namn Pappenheim. Han ställde sig i spetsen för 3000 ryttare, allesamman klädde i jern från hufwud till fot och ridande stora, starka hästar. Med denna öfwerkraft kastade han sig som ett stormwäder öfwer Finnarne.
 20 Desse mottogo honom med sina pikar och med skarpskyttarnes mördande eld; de jernklädde studsade och wände om. Pappenheim samlade dem åter och förnyade anfallet från sidan. Strax lät konungen lederna swänga åt höger, så att de åter stodo med bröstet mot fienden. Der blef den hårdaste strid, man mot man, men ingen wek från sin plats, och det svenska rytteriet kom
 25 Finnarne till hjälp. Sju gånger stormade Pappenheim, sju gånger blef han tillbakalagen. För hwarje gång betäcktes fältet af hans stupade leder, och slutligen skingrades hans folk i en hejdlös flykt.

Under tiden hade Tilly först anfallit centern af svenska hären och der-
 efter Sachsarne. Desse woro uppställda skildt för sig, de kunde icke uthärda
 30 det wåldsamma anfallet, deras leder brusto sönder, de flydde med sin furste, och Tilly skickade segerbudskap till kejsaren. Nu kastade han sig med sitt segerwana fotfolk emot den wenstra svenska flygeln, och denna hade warit förlorad, om den icke warit så tapper, så wäl öfwad och anförd af en så skicklig fältherre, som Finnen Gustaf Horn. Han och hans folk förswarade sig
 35 med hjeltmod, tilldess att konungen skickade honom hjälp. Och så kämpade två de bästa och krigswanaste härar i Europa länge med stort raseri mot hwarandra, utan att wika. Då warseblef konungen, att Tillys kanoner på höjden lemnats utan tillräckligt beskydd. Strax lät han en afdelning af högra

flygeln anfalla höjden, och åter woro de finske ryttarne främst. Tillys kanoner togos och wändes emot hans eget folk. Owäntadt och fruktansvärdt härjade kulorna de kejsarliges täta leder. De kunde icke länge uthärda, de stupade eller förskingrades i en wild flykt och drogo med sig den gamle Tilly, som gret af förtwiflan. Endast fyra af hans tappreste regementer stodo trotsigt qwar wid skobsbrynet och försvarade sig ända till mörkrets inbrott. 5

Den segrande, men uttröttade svenska hären uppställdes under qwällens mörker åter i slagordning; man war ännu icke säker om segern. Först när morgonsolen uppgick öfwer det blodiga slagfältet, fann man Tillys dittills aldrig besegrade här, som i så många år warit Tysklands förskräckelse, slagen och nästan tillintetgjord. Niotusen sårade och döde betäckte fältet. Bland dem woro 2000 Sachsare samt 700 Swenskar och Finnar, resten kejsarlige. Konungen red framför de krutswärtade lederna och tackade alla, men hans hjerta ödmjukade sig inför härarnes Gud och prisade Honom för segern. 10

Aldrig skall Breitenfelds namn förgätas af efterkommande slägten. Der wanns en herrlig seger för Guds evangelium, för människors samweten och för folkens frihet. Det finska folket räknar det i alla tider som en ära, att der hafwa stridt sin rättfärdiga strid. 15

153. Finnarne wid Würtzburg.

Konung Gustaf Adolf tågade med sin segrande här mot kejsarens bunds-
 förwandter uti sydwestra Tyskland och intog staden Würtzburg wid floden
 Main. Högt på ett berg wid andra flodstranden låg ett starkt fäste, som
 5 beherrskade staden, och halfwa bron ditöfwer war sprängd. Då skickade
 konungen öfwerste Axel Lilje med 550 Österbottningar, under ett mördande
 kulregn, i båtar öfwer floden. De kommo öfwer och lyckades uppkasta en wall
 till sitt skydd. Derefter kastades plankor öfwer de sprängda brohwallfwen,
 Skottarne sprungo öfwer och hjälpte Finnarne. Nu återstod att intaga slottet
 10 på bergsbranten. Det hade en modig besättning och ett starkt utanverk, i
 form af en halfmåne, utanför den i berget inhuggna porten. Konungen lät
 storma halfmånen, men fåfängt; 300 man stupade, stormen blef afslagen.
 Ändock måste man wåga det yttersta, ty åter nalkades Tilly med en ny här
 att undsätta slottet.

15 Tidigt den 17 Oktober 1631, medan det ännu war mörkt, sände konungen
 Österbottningarne och Skottarne att än engång storma utanverket. Sällan
 såg man en tapprare bragd. Desse djerfwe krigare klängde i mörkret uppför
 den branta klippväggen, genomwadade wallgrafwen och klättrade uppför
 en hög mur, hela tiden utan allt skydd emot fiendens häftiga eld. Mörkret
 20 gynnade dem, många föllo, men de öfrige kommo upp och intogo utanverket.

Dagen derpå skulle slottet stormas, och åter utwaldes Finnarne att gå
 främst. Men de belägrade wille göra ett utfall, och då trängde svenska hären
 in genom porten. Slottet blef taget efter en hård strid på sjelfwa borggården,
 och stora skatter blefwo de segrandes byte. Woro der strid och mödor, så
 25 lefde soldaten deremellan godt i det rika landet. Härom skref på den tiden
 en svensk embetsman: »Wåra finnepojkar, som nu wänja sig i winlandet
 deruppe, lära ej så snart komma till Sawolaks igen. I de liffländska krigen
 måste de ofta hålla till godo med watten och mögladt groft bröd till ölsoppa;
 nu gör Finnen kallskål i stormhatten med win och semla.»

154. Öfwegången af Lech.

30 När wintern kom, swajade segrande svenska fanor öfwer större delen af
 Tyskland. Det war som om Guds hämnande engel hade gått framför dem
 och ropat till folken konung Dawids ord i den 12:te psalmen: »Efter nu de
 elände förtryckte warda och de fattige sucka, will jag upp, säger Herren; jag

will skaffa en hjälp, att man frimodigt lära skall.» Städer och fästen öppnade sina portar, förtryckarne darrade, och de förtryckte helsade med glädjetårar sina befriare.

Soldatens hwila blef icke lång i winterqwarteren. Konungens tåg gick nu till det katolska Bayern, der den ewangeliska läran blifwit hårdt förföljd. 5 För att komma dit, måste swenska hären gå öfwer floden Lech, som flyter in i den stora floden Donau. Lech hade nu uppsvällt af wårflödet och war både strid och djup. Fältherrarne afrådde hwarje försök till öfwegång, så mycket mer, som den waksame Tilly stod med en stark här på motsatta stranden och försvarade Bayern. Konungen menade, att de, som öfwegått Östersjön, icke 10 behöfde frukta en sådan liten bäck, och redde sig att gäcka Tillys waksamhet.

Först måste man weta flodens djup. En soldat klädde sig till bonde, tog en lång stång och låtsade ämna wada öfwer. När wattnet gick honom till midjan, skrek han på hjälp. Bayrarne på andra stranden hörde detta och ropade skrattande till honom, att han skulle wända om, ty floden war 22 fot 15 djup. Soldaten wände om och fick 50 riksdaler till belöning af konungen. Nu timrades lagom höga bockar af stock, för att bygga en bro, och undertiden antändes tjära, rå wed och wåt halm, så att fienden ej kunde se genom röken hwad man gjorde i swenska lägret. Tre batterier med många kanoner uppställdes, för att beskjuta den motliggande stranden. 20

Den 15 April 1632 begynte kanonerna dundra på flodens båda stränder. Konungen utwalde 300 Finnar och lät dem i båt ro öfwer till en holme i floden. Detta lyckades, Finnarne hade spadar med sig och begynte strax upp- kasta en wall. Nu riktade alla de kejsarliges kanoner en förfärlig eld mot desse 25 300 wåghalsar. Det syntes otroligt, att en enda af dem kunde blifwa wid lif; men krutröken skyddade dem, och de swenska batterierna skjöto så skarpt, att dånet hördes långt in i det darrande Bayern. Konungen säges med egen hand hafwa aflossat 60 skott. Tilly ryckte fram, för att göra slut på de 300; men nu war också bron färdig, och 300 andre Finnar sprungo öfwer, för att hjälpa sina kamrater. Efter dem följde Skottar, Swenskar och konungen sjelf. 30 Snart war hären på andra flodstranden. Gång efter gång anföllo Bayrarne och blefwo tillbakadrifne. De finske ryttarne under hertig Bernhard af Weimar hade ridit öfwer floden på ett grundare ställe och anföllo den bayerska hären från sidan. Förgäfwes skickade Tilly sina bästa trupper i elden. Slutligen grep han en fana och skyndade, i spetsen för sina tappre Walloner, till stranden, 35 men der träffades han i benet af en kanonkula och föll sanslös till marken. När mörkret inbröt, drog sig den slagna bayerska hären tillbaka. Den gamle Tilly dog två weckor derefter af sina sår.

Efter denna seger utbredde sig svenska hären öfwer hela Bayern, tog dess hufwudstad München och prisade Gud med en högtidlig gudstjenst i staden Augsburg, der 100 år förut den lutterska kyrkans första allmänna trosbekännelse blifwit utfärdad.

5

155. Slaget wid Lützen.

Härtills hade segern följt de svenska och finska wapnen, i deras ädla kamp för sanning och rätt. Den store Gustaf Adolf stod nu på höjden af sin makt och hade i sinnet att göra slut på kejsarens wälde samt upprätta ett stort rike till skydd för den ewangeliska läran. Men Guds wägar äro icke människors
10 wägar. Hans utkorade redskap måste ofta lida och dö för sanningen.

I landet Böhmen lefde på den tiden en wida berömd fältherre wid namn Wallenstein, som blifwit afsatt af kejsaren för sin grymhet, sitt högmod och sin omåttliga ärelystnad. Till honom wände sig kejsaren i sin nöd, och Wallenstein wärfwade snart en fruktanswärd krigshär af 60000 man, med
15 hwilken han ryckte emot den swenske konungen. Gustaf Adolf drog sig tillbaka och uppslog sitt läger wid staden Nürnberg. Wallenstein tågade efter och uppslog sitt läger $\frac{1}{2}$ mil från konungen. I nio långa weckor stodo de båda härarne gentemot hwarandra på sommaren 1632, och landet föröddes wida omkring. Wallenstein kände intet medlidande, men konungen wille göra slut
20 på eländet och stormade fiendens starka läger. Uppför branta bergswäggar klättrade Swenskar och Finnar mot långa rader kanoner; de föllo som örnar i flykten, de störtades ned med blodiga hufwuden. Under dem i dalen kämpade Stålhandske med sina finske ryttare mot den berömda Kronenberg och hans ryttare, som stolte kallade sig »de öfwerwinnerlige». Kronenberg stupade;
25 hans öfwerwinnerlige blefwo slagne på flykten.

Ändtligen twungos de båda härarne af hunger och sjukdom att lemna lägren. Konungen hade åter wändt sig mot Bayern, när ett bud kom på hösten, att Wallenstein härjande inryckt i Sachsen. Strax ilade konungen åter dit och erfor, att Wallenstein spridt sina trupper i winterqwarter samt bortskickat
30 Pappenheim med de bästa ryttarne. – Nu, sade konungen, tror jag sannerligen, att Gud gifwit fienden i våra händer. Och han beslöt att öfweraska Wallenstein wid staden Lützen i landet Sachsen.

Allt berodde på att kunna slå fienden oförberedd, innan Pappenheim hann tillbaka. Men svenska hären måste marschera öfwer nyss plöjda åkerfält,
35 uppblötta af höstregnet. Anfallet fördröjdes, Wallenstein fick tid att samla sin

spridda här. Den 16 November 1632* bröt in. Det war en mulen höstdag med tät dimma. Konungen hade ej welat påtaga harnesk, emedan han kände smärta af gamla sår. Han sade: Gud är mitt harnesk. Under dimman och wäntan talade han till sina krigare. Han uppstämde Luthers psalm: »Wår Gud är oss en wäldig borg» samt derefter: »Förfäras ej, du lilla hop», hwilken psalm han sjelf hade skrifwit kort förut. De mörka, töckniga lederna stämde in, och der låg ett djupt allwar i denna högtidliga sång, som för så mången skulle wara en dödsberedelse.

Kl. 11 kom en lätt wind, som något skingrade dimman. Konungen knäppte händerna kring swärdfästet och bad: Jesu, Jesu, låt oss i dag strida till ditt heliga namns ära! I samma stund begynte kanonerna dundra, och man såg staden Lützen brinna.

Stålhandske med 500 finske ryttare stod åter ytterst på högra flygeln under konungens eget befäl. De sprängde med hela svenska hären fram öfwer djupa diken, kastade fiendens första led öfwerända och togo hans kanoner. I andra ledet mötte dem swarte ryttare, klädde i jern. Konungen ropade: Stålhandske, grip an de der swarta karlarne; de komma att göra oss ondt! Stålhandske högg in, och striden blef hård. Konungen red åt ett annat håll, han red fort, och få kunde följa honom. Under dimman och krutröken råkade han in ibland fienden. En gewärskula krossade hans arm. Han sjönk blödande ur sadeln, genomborrades af kulor, af wärjstygn och blef liggande okänd under hästarnes hofwar. En enda wän, en tysk yngling, blödde wid hans sida. Snart förkunnade hans lösa häst med den blodiga sadeln konungens fall.

Wid denna tid, kl. 1 på dagen, hade det första svenska anfallet blifwit tillbakaslaget, men wid nyheten om konungens död glömde hans krigare sina sår och sin trötthet. Det war som om lifwet förlorat sitt wärde, när den störste, den bäste hjelte war fallen. Åter stormade alla ånyo framåt, och hertig Bernhard tog öfwerbefälet. Stålhandske nedslog allt, som kom i hans väg; han tog tillbaka den plats, der konungen stupat. Hela Wallensteins här swigtade och brast sönder, då i detsamma hördes ett rop: Pappenheim kommer! Och Pappenheim kom, som ett rytande lejon, med 1500 ryttare. De kejserlige fingo nytt mod; det blef en förfärlig strid. Svenska fotfolket, bland hwilket funnos 200 Sawolaksare, wek icke tillbaka; det stupade i långa leder på sin plats, och slaget syntes förloradt. Men Gud satte den dagen ett mål för många hjeltar. Pappenheim wisste icke konungens död och sökte honom

* Nya tidräkningen. Efter gamla stilen war det den 6 November, och därför bär denna dag Gustaf Adolfs namn.

med brinnande stridslust. Hwar är den swenske konungen? Der, sade man, der rider han i spetsen för Finnarne! Dit red Pappenheim, och der stupade han. Många trodde, att han föll för Stålhandskes kula. Ingen war så älskad som han bland de kejserlige; med honom föll deras mod, och med häpnad
 5 sågo de en ny swensk här likasom wexa ur jorden. Det war 5300 Tyskar, som konungen ställt bakom slaglinien och som härtills icke deltagit i striden. Med deras bistånd framryckte den till döds utmattade swenska hären för tredje gången, och nu war den dyrt köpta segern ändtligen wunnen. Solen gick ned, mörkret bröt in; Wallenstein måste utrymma slagfältet. Der lågo
 10 10500 döde och sårade; bland dem 4500 Swenskar, Finnar och Tyskar, som blödt wid sin konungs sida.

Konung Gustaf Adolf återfanns långt inpå natten wid facklornas sken bland hopar af döde, plundrad, naken, söndertrampad af wänner och fiender, som ridit öfwer hans kropp. Sällan har en jordisk storhet blifwit så krossad i
 15 döden och dock qwarlemnad för alla tider ett odödligt, älskadt minne. Hans swenska, hans finska folk sörjde honom såsom sin störste hjelte; wänner och fiender, ja sjelfwe tyske kejsaren, begreto hans död. Riddarholmskyrkan i Stockholm förwarar hans stoft.

Ett annat slut hade den fruktade Wallenstein. I sitt gränslösa högmod stämplade han mot sin herre kejsaren och wille, med Swenskarnes tillhjälp,
 20 göra sig till en sjelfständig furste. Men kejsaren afsatte honom från befälet, hans här öfwegaf honom. Konung Gustaf Adolf föll i öppen strid, wid mid-dagens ljus, för Guds evangelium. Wallenstein föll som en förrädare i nattens mörker, genomborrad af mördares swärd, 1 år och fyra månader efter slaget
 25 wid Lützen.

156. Drottning Kristina och trettioåra krigets slut.

Konung Gustaf Adolf efterlemnade en dotter, sex år gammal, wid namn
 K r i s t i n a. Hon blef af ständerne hyllad som drottning, och rikets förnämste
 män förde styrelsen under hennes barndom.

Swenskarne hafwa alltid älskat stora bragder, men äfwen hos det lugnare
 30 finska folket hade nu en hög ande af hjältemod waknat med segrarna. Der-för woro alla ense, att icke afsluta kriget i Tyskland, förrän den evangeliska läran war betryggad och riket wunnit en ärofull fred. Detta kostade ännu 16 års hårda strider och tunga uppoffringar. Fege furstar förrådde sina tros-förwandter, och när den tappre Finnen Gustaf Horn år 1634 led ett stort neder-
 35

lag, syntes allt förloradt. Då uppstodo andre fältherrar, som lärt sin krigskonst af Gustaf Adolf, och förde hans härar till nya segrar. Banér, Torstenson och Wrangel slogo de kejsrerlige och kufwade Danmark. Öfwerallt stred den finske soldaten under Horn, som konungen kallade »sin högra hand», under Åke Tott, som han kallade sin »snöplog», under Stålhandske, Wittenberg och andre finske hjeltar oförfäradt mot Tyskar, Spaniorer, Italienare, Ungrare, Kroater, Walloner och många andra folkslag. De finske ryttarne behöllo sitt stora rykte såsom de tappreste bland de tappre, och emedan de wid anfall brukade ropa: »hakkaa päälle» (hugg in!), kallades de i Tyskland »Hakkapeliter». Deras små, oansenliga stridshästar drucko ur floderna Elbe, Rhen och Donau, såsom de förut druckit ur Nawa och Weichseln. De in jagade en sådan förskräckelse i Berlin, i Wien och många städer och länder, att de förliknades wid elementernas kraft, dem ingen kan motstå.

Det stora kriget hade rasat i trettio år; det hade blifwit wildare och mera förhärjande, sedan den milde Gustaf Adolf icke mer lade band på krigarens roflystnad. Största delen af Tyskland war en ödemark. Sist, när de katolske furstarne icke mer hade hwarken soldater eller penningar, måste äfwen de mest hårdnackade gifwa wika. Då gjorde Westfaliska freden år 1648 slut på det långa kriget. Swerige fick länder och penningar, kejsaren måste lofwa att icke mera ofreda någon för trons skull, och samwetsfriheten, för hwilken Swenskar och Finnar så manligen kämpat, blef från denna tid betryggad i werlden.

Under kriget uppwxte den unga Kristina och blef en mycket lärd och berömd drottning. Det är sagdt om henne, att få menniskor hafwa förenat så många utmärkta egenskaper med så många fel. Hon war högsinnad och snillrik, nyckfull och sjelffrådig. Hon hade en mans hufwud och mod, men saknade en qwinnas hjerta. Hon förstod allt, utom att frukta Gud och försaka sig sjelf. Under hennes lysande regering wisste Finland föga af makten och praktken; det såg endast de präktiga nya herregårdarna, som byggdes med krigsbyte från Tyskland. Ty under Kristinas tid war största delen af vårt land bortförlänadt åt höge herrar, som uppburo kronans inkomster.

Wid den tiden kom också tobaken in i landet med krigsfolket.

157. Grefwens tid och Åbo akademi.

Den tidens störste statsman, som styrde riket, war Axel Oxenstjerna. Wid hans sida stod Pehr Brahe såsom en af de wisaste herrar i rikets

råd. Och Pehr Brahe war i 9 år generalguvernör öfwer Finland, hwilket då räknades såsom rikets andra hufwud-del, så att Finland brukade nämnas nästefter Sverige.

Grefwe Brahe war en högwuxen ståtelig herre med brunt hår, blå ögon
 5 och milda anletsdrag. Han lärde sig, under långa och beswärliga resor, att känna vårt land bättre, än någon svensk man före honom. År 1638 skref han till rikets råd, att om Finland engång komme i wälmakt, kunde det med sina stora skogar, sjöar och haf, med sin ymniga tillgång på fisk, fågel
 10 och andra waror, »wäl förliknas wid ett af de icke mindre konungariket i Europa». Och Pehr Brahe gjorde mycket för Finlands wäl. Under hans tid började landtmätare skifta landet och bergsmän att uppsöka malmer. Många landswägar byggdes, gästgifwerier inrättades; man kunde nu skicka bref med posten, och finska fartyg wågade sig ut på werldshafwen. Nya städer anlades; Kristinestad, Jakobstad, Brahestad, Kajana, Tawaste-
 15 hus, Nyslott, Willmanstrand. Sådant minne efterlemnade Pehr Brahe; derfor brukade man sedan säga, när något skedde i en gynnsam stund, att det kom i »grefwens tid».

Och i grefwens tid skedde här två storwerk: Åbo akademi och den finska bibeln. För akademien har Finland att tacka två svenske män i riksstyrelsen:
 20 grefwe Pehr Brahe och rikskansleren grefwe Axel Oxenstjerna. Tredje man war den kraftfulle biskopen i Åbo Isak Rothowius, på hwars tid landet åter war deladt i två biskopsstift. Drottning Kristina war då endast 14 år gammal, men hon älskade lärdom, och i hennes namn grundlades det nya lärowerket. Det war icke lätt för ett fattigt land, att midtunder det stora tyska
 25 kriget, som upptog allas håg och uppslukade allas penningar, finna medel till ett sådant fredens och upplysningens werk.

Men det är sagdt om wisheten: »Jag höll mer af henne, än konungarrike och furstendöme, och rikedom höll jag för intet mot henne. Jag liknade ingen ädelsten wid henne; ty allt guld är såsom en ringa sand emot henne, och silfwer
 30 är såsom ler att räkna mot henne.» Wish. Bok. 7: 8; 9.

Så högsint war folkets håg, att ingenting syntes omöjligt, när det gällde en stor bragd, ware sig i fred eller krig. Alla wille wara med derom; den tappre Torsten Stålhandske skänkte till akademien dess första boksamling, som war ett krigsbyte från Danmark. Den 15 Juli år 1640 inwigdes högtidligt Åbo
 35 akademi. Det war en wacker sommardag, hela Åbo war blomsterklädt, och Aura å war uppfylld med flaggande fartyg. En stor, lysande procession begaf sig kl. 7 på morgonen från Åbo slott till akademins hus, der grefwe Brahe och biskopen höllo tal. Sedan war gudstjenst i domkyrkan, derefter följde andra

fester. Det gamla Åbo kände sig ungt på nytt; musik uppfördes, kanonerna dundrade, trumpeterna smattrade, och folket uppstämde glada hurrarop.

Denna första akademi, som numera kallas universitet, var i sin början fattig, såsom sitt land. Der woro första året 44 studenter, hwaraf blott 8 infödde Finnar. Andra året woro der redan 300 studenter, bland dem många Finnar. De behöfde icke mera, som härtills, resa till långt aflägsna länder, för att winna en högre lärdom. Från Åbo akademi utgingo efterhand berömde statsmän och wetenskapsmän, prester och skollärare, som spridde upplysning ibland det okunniga folket. Sådana stora verk äro dock icke strax färdiga. De behöfwa tid att mogna, och der war ännu länge mycken råhet bland lärare och studenter.

Hwad Åbo akademi betydde för Finland, det wisade sig snart nog, ty med den kom boktryckarekonsten in i landet. Det första tryckeriet inrättades år 1642 i Åbo. Samma år trycktes för första gången hela bibeln på finska språket, och så gick Mikael Agricolas käraste önskan efter hundra år i fullbordan. Tiden frambragte storverk åt alla håll. Det finska folket stred för Guds ord, och Guds ord kom wälsignande till dess hyddor, förande med sig nyttiga kunskaper. Eskil Petræus skref den första finska språkläran, och den lärde Johannes Messenius författade en historia om nordens riken, medan han satt fången i Kajaneborg.

158. Om konung Karl den 10:de Gustaf och Arwid Wittenberg.

Drottning Kristina war af ett så ostadigt sinnelag, att hon snart ledsnade wid sitt rike och öfwerlemnade kronan år 1654 åt sin kusin Karl Gustaf, som war dotterson af Karl den 9:de. Sjelf reste hon utrikes, besökte många länder och hade sin lust i werldens beundran. Men efter hon icke fruktade Gud och älskade fäderneslandet, hade hon ingenstädes en waraktig stad. Hennes fader hade gifwit sitt lif för Guds rena lära, men dottern öfwegick till den katolska kyrkans willfarelser och slöt sitt fridlösa lif i främmande land.

Karl den 10:de Gustaf war en af de djerfwaste och tappreste konungar. Honom fattades endast tillräcklig makt, för att underlägga sig halfwa werlden. Han började fredligt med nyttiga förbättringar och besparingar för sina fattiga folk. Då råkade han på andra året i krig med polske konungen, som gjorde anspråk på Sweriges krona. Sedan war Karl Gustafs korta regering såsom en enda kedja af förwånande hjeltebragder. Han intog

och underkufwade hela det mäktiga Polen. När Danmark började krig, gick Karl Gustaf midti wintern öfwer det frusna hafwet, tog Danmarks öar och twang detta rike att afstå de bördiga landskap, som Danmark då ägde i södra Swerige. Då blef en lycklig fred, men Karl Gustaf bröt freden, för att alldeles
 5 krossa Danmark. Han förstod icke hwad ett folk förmår, som kämpar för lif och frihet. Lyckan wände sig: de underkufwade folken reste sig och slogo den store härföraren samt hans segrande härar. Midtunder nya djerfwa planer dog konung Karl Gustaf ung år 1660.

Under hans tid gjorde Ryssarne ett infall i Finland år 1656. Nästan allt
 10 landets krigsfolk war borta med konungen; men så krigiskt war nu det finska folket, att bönder, borgare, tillochmed skolgossar grepo till wapnen och bortdrefwo fienden. Utom landet stred den finske soldaten mot Polackar, Tatarer, Danskar, Preussare, Holländare, Österrikare. Ofta stred han en mot tio, banande sig wäg genom okända länder, strida floder, skogar, isar och öde-
 15 marker; ja stundom kämpade han som wapenbroder wid sidan af Ungrare, Kosacker och halfwilda folk, hwilkas namn han aldrig förut hade hört.

En af Karl Gustafs berömdaste fältherrar war Finnen Arwid Witten-
 berg, hemma från Nyland. Han war en krigare från Gustaf Adolfs tider, oförfärad i alla faror. Wittenberg anförde den första här, som inbröt i Polen;
 20 han förliknades då wid en kil, som indrefs i ett remnande rike. Krigshärar nedlade sina wapen, och starka fästningar öppnade sina portar för denne wäldige kämpe. Konungen satte honom till befälhafware i Polens hufwudstad Warschau. Snart reste sig allt Polens folk att befria sitt fädernesland, och Wittenberg med sin lilla skara blef instängd i den stora, fientliga staden. Der
 25 försvarade han sig ett år. I Maj år 1656 kom den polske konungen sjelf med 100000 man att återtaga sin hufwudstad. Wittenberg hade 3000 Swenskar och Finnar att ställa mot desse 100000 och mot Warschaus 40000 fientliga innewånare inom murarna. Men det war också 20:de gången han förde befålet i en belägrad fästning.

Den polske konungen sände bud, att portarne borde öppnas; annars
 30 wore der icke att wänta någon barmhertighet. Wittenberg swarade, att konungen borde icke begära något wanhedrande af en hederlig krigsman, och Polackarne behöfde nu icke wisa sin barmhertighet, utan sin tapperhet. Öfwer detta swar råkade Polackarne i raseri och stormade Warschau den
 35 20 Juni. Från kl. 5 på morgonen till kl. 3 på eftermiddagen försvarade sig Wittenberg och hans folk med ett oförlikneligt hjeltemod. De trängdes från murarne, de anföllos af stadsboerne, och de fortforo att strida från gata till gata, från hus till hus. Till slut återstodo blott 900; de inneslöto sig i ett kloster

och woro beredde att strida till sista man. Men Polackarne woro sjelfwe ett tappert folk och beundrade ett sådant hjeltemod. De 900 fingo fritt aftåg; endast Wittenberg fördes fången till en polsk fästning och dog i fångenskapen. Öfwer honom preglades år 1826 en minnespenning, på hwilken man ser en örn med blixten emellan sina klor.

5

159. Konung Karl den 11:tes tid.

Karl den 10:de Gustaf efterlemnade en son, Karl den 11:te, som war endast 4 år gammal, när han blef konung. Under hans barndom styrdes riket illa af höge herrar. Adelsherrarne woro då de ende rike och de ende, som hade råd att winna högre kunskaper. De ägde den mesta jordegendomen och wille göra bönderne till ofrie landbönder. I alla andra länder hafwa bönderne på detta sätt warit lifegne under adelsgodsen och kunnat säljas med godset. Sverige, Norige och Finland äro de enda länder, som aldrig fördragit en sådan skymf, och det bästa arfwifätt ifrån Sverige är, att hwarje finsk man och qwinna äro från urminnes tider fria under lagens beskydd.

10

15

Karl den 11:te uppwxte och blef en något sjelfrådig, men kraftfull och wis konung. Han tyckte icke om herrarnes styrelse och wisste ställa så klokt, att ständerna gåfwo honom större makt, än någon svensk konung ägt före honom. Då återtog han från adelsherrarne många stora jordegendorar och inkomster, som förre konungar bortskänkt, till skada för riket. Derigenom tryggades folkets frihet; egendom och upplysning fördelades jemnare åt alla stånd. En finsk adelsman, Klas Hermansson Fleming, war derwid konungens trognaste biträde. Adeln knotade och hatade Fleming, men folket prisade konungens wishet.

20

25

I början af hans regering woro swåra krig. Den unge konungen stridde med sin faders tapperhet och lyckades winna en hederlig fred. Efter hundra års beständiga krig följde nu ett lyckligt fredslugn, som warade under återstoden af Karl den 11:tes regering.

Finland hade gifwit hälften af sina skördar och hälften af sina stridbare män till de långa krigen i främmande land. Nu fick det hwila och andas ut. Det trötta folket erfor en känsla af trefnad och ny kraft. Många öde hemman upptogos ånyo, befolkningen tillwexte, wälståndet ökades, skatterna minskades. Biskoparne Gezelius, far och son, inrättade nya skolor och berömde sig af att hela folket kunde läsa i bok. Många andeliga böcker trycktes på finska språket, medan Elias Brenner aftecknade Finlands gamla minnesmärken.

30

35

Konungen kallade till sig duglige män af alla stånd, lät stifta wisa lagar, som bestått ända till våra dagar, och förbättrade mycket, som råkat i oreda under krigen. Såsom han sjelf war sträng i seder och gudsfruktan, så war äfwen hela hans rike. Den, som förde ett lastbart och ogudaktigt lefwerne, 5 blef landsförwist. Den, som kom i kyrkan efter syndabekännelsen, eller gick derifrån före wälsignelsen, måste betala plikt. Ingen annan, än prester och läkare, fick wisa sig på gatan under gudstjensten; ja, det hände, att gatorna då tillspärrades med kedjor. I vår tid kunna wi icke förstå en sådan stränghet, men under dess tuktan uppwexte ett kraftfullt folk. Efterföljande släkten 10 hafwa sedan prisat den gamla goda tiden i Karl den 11:tes dagar.

En mörk skugga föll dock på dessa lyckliga dagar. Widskepelsen war ännu allmän: äfwen lärde män wid Åbo akademi trodde på hexor och trolldom. Så uppkom i Finland, såsom i Swerige, den widskepliga tron, att trollpackorna redo om påsknatten på qwastar till Blåkulla och lärde små barn att tjena den 15 onde. Många gamla gummor blefwo anklagade för sådana inbillade brott, dömdes till döden och blefwo brända på bål. Det war ett blindt och sorgligt nit, men tiden war hårdhänt, och upplysningens väg går fram genom willfarelser.

160. Stora Hungersnöden.

Guds wilja war, att det finska folket under Karl den 11:tes lyckliga tider hämtade styrka för nya pröfningar. Ty under de sista åren af denne konungs regering började en lång rad af stora olyckor, som intet folk kunnat bära utan en stark lifskraft, tålmod och förtröstan till Gud. 20

Naturens krafter och årstider hade blifwit rubbade ur sin jemna gång. I fem år, från och med år 1689, förutsände Gud allehanda warningar i naturen. Somrarna woro owanligt heta, wårar och höstar owanligt torra, wintrarna öfwer all måtta kalla. År 1690 blef en så stark frost midti sommaren, att swalungarna föllo döda ur boet. År 1691 plockades smultron i April, men år 1692 wid samma tid blef en så stark köld, att många menniskor fröso ihjäl. 25

I södra Europa woro swåra jordbäfningar, bergen sprutade eld, och swärmar af gräshoppor härjade åkerfälten. Under dessa fem år hade dock Finland flera ymniga skördar. Säd fanns i sådan myckenhet, att spanmålslassen ofta stodo flera dagar utan köpare på städernas torg. Men alla lefde för dagen, som himmelens fåglar; ingen tänkte på att spara något för kommande 30 dagar; ingen gaf akt på Guds warnande förebud.

År 1694 war en så förskräckelig hungersnöd i medlersta Europa, att i det rika Paris 92000 menniskor dogo af swält. I Finland blef misswext, folket åt barkbröd; här och der såg man redan ihjälswultna menniskor ligga wid wägarna. Året 1695 blef det »stora swartåret». Det ingick med en så sträng winter, att åter många fröso ihjäl och wargarne anfölo menniskor inne i husen. Wären blef kall, sommaren kall och regnig. Säden kom ej till mognad; på åkrarna sågos några få strån och bredwid dem swarta mullen. I September gjorde frosten slut på det, som war öfrigt. Nöden tog till: herremän och bönder begynte afskeda hälften af sitt tjenstefolk. Sju fartyg, lastade med säd, för- 5
gingos i Qwarcken. 10

Året 1696 öfwer gick allt hwad vårt land dittills pröfwat. Det war ett underligt år. Wintern war så mild, att isarne smulto redan i slutet af Februari, swalorna kommo till södra Sverige, och mången sådde sin åker. Men den 7 Mars kom kölden tillbaka, sjöarna isbelades åter så starkt, att man åkte på dem. Wårsädet förstördes, höstsädet multnade i jorden. Sommaren blef kall, och 15
den 8 Augusti såg man tjock is på alla watten. Den 22 Augusti kom en ny frost fyra nätter å rad. I hela Finland skördades knappt några tunnor frostska-
dad, halfmogen säd. Ängen gaf icke hö, boskapen störtade, harar och en del fåglar förswunno ur skogarna, tuppen upphörde att gala, det skygga lodjuret sökte sin tillflykt i byarna, swärmar af råttor uppåto allt hwad de öfwerkommo. 20

Då slog Guds hand allt Finland med stor nöd, såsom profeten Joel säger: »marken är förödd, åkern sörjer, och åkermännen äro till skam wordne». Wid Mikaelitiden begynte det lösa folket, snart äfwen torpare och mindre jordägare, att inströmma till städerna. Dessa blefwo öfwerfylldes och hade föga att gifwa. Bleka, utmärglade menniskor släpade sig fram på wägarna, tills de 25
stupade, och många blefwo liggande på kyrkogårdarne. När dessa uthung-
rade skaror träffade en ko eller en häst ute på betet, slo de på stället ihjäl dem, åto det råa köttet och drucko blodet. Fanns icke sådan föda, tillgrepos hundar, kattor, råttor, kråkor och allt slags afskråde. Andra åto halm, agnar, mäske, gräs, rötter. Bönder, borgare, prester, herremän, alla åto barkbröd, och 30
den ansågs rik, som hade något litet stampmjöl af söndermalade toma ax att blanda i barken. Af den osunda födan uppkommo härjande farsoter. Flera socknar woro som utdöda. Under ett år dogo 100000 menniskor i Finland och under de tre hungeråren tillsamman mer än 150000, hwilket war nära en tredjedel af landets dåwarande folkmängd. Allt folket ödmjukade sig nu 35
under Guds mäktiga hand, och han lät återstoden blifwa wid lif, förnämligast genom fisket wid sjöar och hafskuster. Något litet säd kom äfwen från landets styrelse uti Sverige.

Året 1697 gaf bättre skörd, men der intet war sådt, fanns intet att skörda. Först de följande åren såg man åter bröd i landet. Hungersnödens följder blefwo dock länge kännbara. Många hade utwandrat att dö i Ryssland eller i Sverige. I öfvergifna byar och socknar inflyttade sedan en annan befolkning.

5 Lifskrafterna nedstämdes, upplysningen förmörkades, sederna förwildades. Men det länder finska folket till ära, att så kärt lifwet är, behöll folket äfwen i denna yttersta nöd sin aktning för lagarna. I andra länder medför en stor nöd alltid stora våldsamerheter: plundringar, mord, brand. Här war det ett sällsynt undantag, att några herrgårdar i Sawolaks plundrades af halfdöde

10 uslingar. Ofta såg man hundrade sådana utsträcka sina händer mot de bättre lottades stängda portar, men de rörde icke porten, de stupade utanför. Det war ett försakelsens hjeltomod, som få folk efterlikna.

161. Tolfte Karl och slaget wid Narwa.

Midtunder hungersnöden dog konung Karl den 11:te år 1697, wälsignad af sina folk. Stockholms slott brann, en ny tid bröt in. På thronen steg nu den wise konungens femtonårige son, hwars frejdade namn war Karl den 12:te. Han älskade gamla kämpasagor och hade tidigt wuxit med stora bragder i hågen. Wid 4 års ålder satt han till häst, wid 12 år red han i sporrsträck öfwer häckar och gården. Krigslekar och jagt woro hans lust från barndomen, och

20 när han omringat en björn i skogen, tillät han ingen att begagna andra wapen än knölpåkar och trädgrepar, för att fånga odjuret lefwande.

Innan prinsen ännu war 16 år gammal, mottog han af ständerna sin faders enwäldiga makt. Han begagnade den som en pojke: han lät sina gamla rådsherrar styra riket och knäppte körsbärskärnor mot deras näsa. Sjelf

25 lekte han krig, stormade snöfästningar, åkte kälke wid branta brådjup, red omkull sina hofmän, spände 30 hästar i rad framför 30 slädar och hade sjödrabbningar, der de stridande sprutade hwarandras båtar fulla med watten. När han så rasat ut i tre år, blef han en man och en hjelte, som wann hela werldens beundran.

På den tiden regerade i Ryssland en kraftfull tsar wid namn Peter den 1:ste, af efterwerlden kallad den store. Han wille upplyfta sitt rike till makt och lära sitt okunniga folk det westra Europas bildning. Men Ryssland war då afstängdt från Östersjön och hade sjövägen öppen endast från Ishafwet. Peter hade wunnit land af Turkarne; nu angrep han äfwen Sverige, i förbund med konungarne i Polen och Danmark. Alla hade hört talas om »den

35

rasande pojken» på Sweriges thron och wille begagna tillfället att återtaga Swenskarnes eröfrade länder.

På våren år 1700 utbrast det stora kriget. Kung Karl war på en jagt och hade fångat 14 björnar lefwande, när han fick bud om tre fienders anfall. Då blef leken förbytt i allwar. Innan sommaren war förliden, hade »pojken» landstigit med sin krigshär i Danmark och twungit dess konung till fred. Derifrån wände han sig mot Ryssland. Tsar Peter stod i ett befästadt läger wid floden Narowa i Estland och wille med en krigshär af 45000 man intaga den swenska fästningen Narwa. Mot honom ryckte kung Karl och anföll Ryssarne den 20 Nowember år 1700 med 8400 man trötta, frusna och wåta trupper, som legat om natten under bar himmel på snön.

Tsar Peter war då bortrest, och en Fransman förde befälet öfwer hans ööfwade folk. Klockan 2 på eftermiddagen uppstod ett häftigt yrwäder. Snön dref Ryssarne mot ansigtet, så att de ej kunde se sina fiender, innan desse woro dem inpå lifwet. Der blef en skarp strid med alla wapen, dock mest med wärjan. Lägret stormades, wallarna genombrötos, det ryska rytteriet tog till flykten och wille rida öfwer floden, men 1000 man drunknade. Det ryska fotfolket försvarade sig modigt, men råkade i oordning och wille fly öfwer en bro. Bron brast, och åter funno tusende sin graf i floden. De öfrige, som ej kunde undkomma, wärjde sig med förtwiflans mod. Konungen war öfwerallt bland de främste; han red in i wallgrafwen, miste hästen, wärjan och stöfweln, men snart war han åter i striden. Mörkret inbröt, wän och fiende blandades förwirrade om hwarandra. Ryssarne kunde icke räkna sin styrka, deras här war sprängd i två delar, de misstrodde sitt utländska befäl och gåfwo slaget förloradt. Striden upphörde; soldaten stod trött och frusen qwar under wapen i kalla winternatten. Morgonen derpå uppställdes den segrande swenska hären i långa linier, för att dölja sitt ringa antal. Den räknade då 6000 man i stånd att strida; många bland dem hade hwarken kulor eller krut. En del af ryska hären hade aftågat på natten; 12000 nedlade wapnen på morgonen och fingo fritt aftåg. På tredje dagen prisade konungen Gud för sin seger i det befriade Narwa.

Twå femtedelar af den här, som wann slaget wid Narwa, woro Finnar. Der stredo 500 Åbo läns ryttare, 600 Nylands ryttare, 500 Wiborg läns ryttare, 750 man Wiborgs fotfolk och andra trupper från olika delar af landet; inalles 3200 Finnar.

162. Vägen till Pultawa.

Aderton år gammal war tolfte Karl, när han besegrade Danskar och Ryssar. Från den tiden blef han Europas hjelte. Werlden prisade hans oförlikneliga tapperhet, hans blygsamhet efter segern, hans mildhet mot de besegrade,
 5 hans rena seder och hans oskrymtade gudsfruktan. Hans folk drömde endast om segrar, hans krigare – hans »karoliner» – tyckte det wara den största ära, att få strida och dö för en sådan konung.

Och framåt gick kung Karl från seger till seger. Han lekte med farorna; kulorna tycktes undwika honom. Han wände sig nu mot sin tredje fiende,
 10 konung August den starke af Polen. Der hjälpte ej, att konung August kunde med blotta händerna sönderkrama en hästsko; allt måste wika för hjälten från nordn. Han öfwer gick breda floder i fiendens åsyn; han nedgjorde stora, tappra wälrustade härar. Han gick sin farfaders wäg, intog allt Polens rike, afsatte konung August och twang Polackarne att wälja en ny konung, med
 15 hwilken han slöt förbund. Slutligen inryckte han i August den starkes arfrike Sachsen och twang sin motståndare att bönfalla om fred.

Sju år efter slaget wid Narwa stod kung Karl på höjden af sin makt. Det fanns intet namn så stolt som hans; det fanns ingen krigshär så wan att segra. Kejsare och konungar darrade, när än engång desse fruktade nordbor wisade
 20 sig i Tyskland.

Men Herren Gud såg, att ära och hjälterykte hade blifwit kung Karls lust och att mycket oskyldigt blod hade flutit i Polen. Derfor satte Gud, som är starkare än den starkaste hjelte, ett mål för konungens segrar och förblindade honom genom hans framgång. Hans wäg i Polen war såsom seglarens wäg i
 25 hafwet: allt wek, der han gick fram, men efter honom slogo wågorna samman, folket reste sig och förjagade hans anhängare. Nu wille kung Karl till sist kufwa det ryska riket och tågade till södra Ryssland, der han wäntade bistånd af Kosackerne. Men under de sju år han lemnat Ryssarne ostörde, hade tsar Peter lärt sig krigskonsten af Swenskarne och inöfwat stridbara härar. Kung
 30 Karl trängde allt längre fram och fann intet bistånd, endast ödelagda länder och förbittrade fiender. Hans krigare följde honom; den stolta hären wann nya segrar, men smälte allt mer tillhoppa, och Peter slog de förstärkningar, som sändes från Finland.

I Juni månad år 1709 belägrade konungen fästningen Pultawa i södra
 35 Ryssland, 200 mil från sitt eget rike. Der blef han omringad af tsar Peter med en här af 55000 man och 132 kanoner. Swenska hären war 18400 man stark; den led brist på lifsmedel och krut, men wända om war icke kung Karls wana.

Det war den 28 Juni. Oförfäradt, som alltid, anföllo och togo hans trotsige krigare de ryska skansarne. Men nu war den härtills aldrig sårade hjälten illa sårad af en kula i foten och kunde ej rida omkring att ordna striden. Der blef oreda i befålet: en del af hären ryckte längre fram och blef fången; en annan del stannade och blef anfallen af en stor öfvermakt under tsarens eget befäl. 5 Efter en fruktansvärd strid måste swenska hären wika; 2500 lågo döde, 2000 woro fångne; resten samlade sig kring konungen och tågade söderut. Då war der en stor flod wid namn *Dnieper n*, och i den faller en mindre flod wid namn *Worskla*. I winkeln mellan dessa floder blef återstoden af swenska hären ånyo omringad af Ryssarne. 12500 man måste gifwa sig fångne; 1500 undkommo med konungen till Turkiet. 10

I slaget wid Pultawa stredo omkring 3000 Finnar, qwarlefwor af tappra bataljoner, som glesnat på slagfälten. Bland dem woro Wiborgs, Nylands och Åbo läns ryttare, karelska dragoner samt fotfolk af Björneborgs, Nylands och Åbo läns regementen. De, som ej stupade, fördes fångne långt in i Ryssland. 15 Någre flydde tillbaka till hemlandet; andre frigåfwos efter freden, och alla wisste omtala sällsamma öden.

163. Wiborgs fall.

Medan kung Karl wann ofruktbara segrar i Polen och föraktade Ryssarne, närmade sig desse, steg för steg, till Finland och Östersjön. De härjade 20 Estland och Liffland, blefwo ofta slagne, men lärde sig slutligen segra. Der-efter togo de Ingermanland, Finlands förmur. Nöteborg försvarade sig så tappert, att af dess besättning återstodo 83 man bakom nedskjutna murar, när det ändtligen gaf sig. Tsaren tjenade sjelf som kapten i sin här. Den 4 Maj år 1703 tog han det swenska fästet *Nyen* wid *Newafloden*, och den 16 25 Maj begynte han nära derinwid grundlägga sin nya hufwudstad *Petersburg*. Nu framryckte han med 40000 man emot Finland. Wid *Systerbäck* stodo 4000 Finnar under *Cronhjørt*. De försvarade manligen landets gräns. Tsaren nöjde sig denna gång med att härja gränstrakten och drog sig tillbaka. 30

Följande året tog han *Narwa* med storm. Finnarne under *Maydel* sökte förgäfwes med djerfwa ströftåg förstöra det nya *Petersburg*. År 1706 i Oktober ryckte tsar Peter med 20000 man in i Finland och började häftigt beskjuta Wiborg. Staden darrade, husen brunno, alla wäntade en stormning, men efter 17 dagar aftågade oförmodadt den ryska hären. Wiborgs inwånare trodde på 35

ett underverk, såsom när Herren fordom frälsade Samaria från Benhadad, de Syriers konung.

Derefter förflöto fyra lugnare år, medan Rysslands härar stredo emot kung Karl. Men efter segern wid Pultawa beslöt tsar Peter att ändtligen taga Wiborg. Den 22 Mars år 1710 wisade sig en rysk här på isen och började belägra fästningen. I April kom en rysk flotta och snart äfwen tsaren sjelf med sitt bästa folk. Den ryska hären stod nu, 23000 man stark, i en båge kring staden och begynte en förfärlig eld ur mer än 100 grofwa kanoner. I Wiborg fördes befålet af öfwerste Magnus Stjernstråle, en karolin af den rätta sorten. Han hade en tapper besättning af 4000 man; med dem förenade sig stadens borgare, och alla woro ense att till det yttersta värna låset för Finlands port. Torn och murar, hus och menniskor nedstörtade för kulorna, slottets krutkällare sprang i luften, endast i de djupaste källrarna fanns ett skydd för qwinnor och barn, men Wiborg försvarade sig. Ryssarne stormade och blefwo tillbakaslagne. Tsaren beslöt då, att låta kanonerna afgöra striden, och fördubblade deras eld. I början af Juni woro 700 alnar af murarne mot hamnen en enda stor grushög, hälften af försvararne lågo döde, i hwalfwen försmäktade många sårade, och ingen undsättning war att förwänta. Då först, den 10 Juni, gaf sig Wiborg, betäckt af blod och grus, på ärofulla wilkor. Belägringen hade warat i 13 weckor och kostat fienden mer än 8000 man.

Wilkoren blefwo icke hållna. Besättningen och många bland stadens återstående inwånare bortfördes i fångenskap. Snart derpå gaf sig äfwen Kexholm, efter 14 dagars belägring.

164. Slaget wid Storkyro.

Hwarför lemnade Finland sin starka port utan hjelp i dess yttersta nöd? Folkets håg war icke en sådan; det grep till wapen i långt aflägsna bygder; öfwer hela landet ljöd ett rop: till Wiborg! till Wiborg! Men konungen hade hitsändt en oduglig fältherre wid namn Lyb e c k e r. Han föraktade bönderne, tröttade ut sitt krigsfolk och förstod icke att anförä ett folk, som ingenting hellre wille, än försvara sitt fädernesland. Allt gick illa. Och dock hade det finska folket nu i hundrade år lärt sig konsten att segra. Hwar man war krigare, hwar qwinna berättade hjeltesagor för sina barn. Men landets mesta stridbara ungdom blödde den tiden i Ingermanland, Estland, Liffland, Polen, Tyskland och Ryssland, – öfwerallt, utom der dess arm skulle bäst behöfts,

uti eget land. Konungen befallte, folket lydde, ofärden kom, och nu fick detta tappra folk ånyo lära sin gamla konst att lida.

Wiborgs fall kändes i alla hjertan som när en stormil borstrycker stugans dörr. Medan sinnena tyngdes af sorg, kom pesten i landet. På hösten år 1710 fördes den in med fartyg från Estland till Helsingfors och spridde sig ända till Uleåborg. Luften war lugn, töcknig och osund, solen dolde sitt sken, watten betäcktes med grönt slem. Menniskorna insjuknade hastigt och dogo på tredje dagen. I månget hus blef ingen wid lif. I Åbo dogo bland 6000 inwånare 2000, i Helsingfors 1185, i Borgå 652. I Uleåborgs län utdago hela byar. Många flydde till skärgårdarna och qwarblefwo der till sena wintern. När solen åter sken om julmorgonen, tändes ett nytt hopp i de bedröfwades hjertan. Derefter aftog pesten och upphörde alldeles följande wår.

Då stod åter kriget för dörren. Det hårdt pröfwade folket grep ånyo till wapen, de stupade, fångne eller skingrade regementerna uppsattes ånyo. Lybecker afskedades; i hans ställe kom den gamle ärlige Nieroth, som förgäfwes sökte taga Wiborg tillbaka. Han dog snart, och konungen gaf åter befälet åt Lybecker. Twå år förgingo under fruktlösa marscher, ärelös flykt, och de unge soldaterne greto af harm, när de ej fingo strida. Högt i norden fördes »wadmalskriget» emellan bönderne på båda sidor om gränsen; då blef Kajana stad plundrad. Ryssarne kommo tillbaka år 1713. De togo Helsingfors, de togo Borgå, snart äfwen Åbo, och Lybecker wille ej slåss. Men nu wågade rikets råd i Stockholm trotsa konungens wilja och afsatte Lybecker. Den tappre karolinen Karl Armfelt fick befälet i Finland.

Det war för sent. Hela södra Finland låg i fiendehand, skaror af flyktingar seglade öfwer till Sverige. Med 6000 man stod Armfelt i Pelkäne. Der rodde Ryssarne på stockflottor öfwer Mallaswesi och twungo, efter en skarp strid, den finska hären att återtåga mot norr. På Napu bys åkrar i Storkyro stadnade Armfelt, för att inwänta Ryssarne. Han hade då 4300 soldater och 1500 bewäpnade bönder. Mot honom ryckte Rysslands bäste fältherre, furst Galitzin, med 12000 man, och den 19 Februari år 1714 stod slaget wid Storkyro.

Finska hären hade tre dagar stått uppställd i snö och köld på båda sidorna om den frusna Kyro elf. Kl. 11 på förmiddagen tågade Ryssarne fram längs isen och angrepo Finnarne på den högra flodstranden, medan yrande snö och rök från den brinnande byn drefdesse mot ansigtet. Twå gånger afslogs anfallet, fiendens leder sprängdes, Finnarne togo sex kanoner. Segern syntes wunnen, när general DelaBarre med sitt finska ryteri tog oförmodadt till flykten, så att endast Åbo läns ryttare stadnade qwar. Nu ordnades åter Ryssarnes

leder, det finska fotfolket blef på alla sidor kringrändt och öfwerfallet; segern förvandlades i ett blodigt nederlag. Bönderne råkade i oordning och blefwo nedhugne; soldaterna slöto sig tillsamman i fyrkant och förswarade sig in i döden. De fleste officerare och 2500 man stupade; en underofficer kommen-
 5 derade återstoden af tre regementen. Armfelt sjelf stred bland de siste och slog sig igenom till Laihela skog. Furst Galitzin hade förlorat 3000 man, och dock war han nog ädel att yttra sig med aktning om Finnarnes tapperhet. Äran war räddad, men landet förloradt.

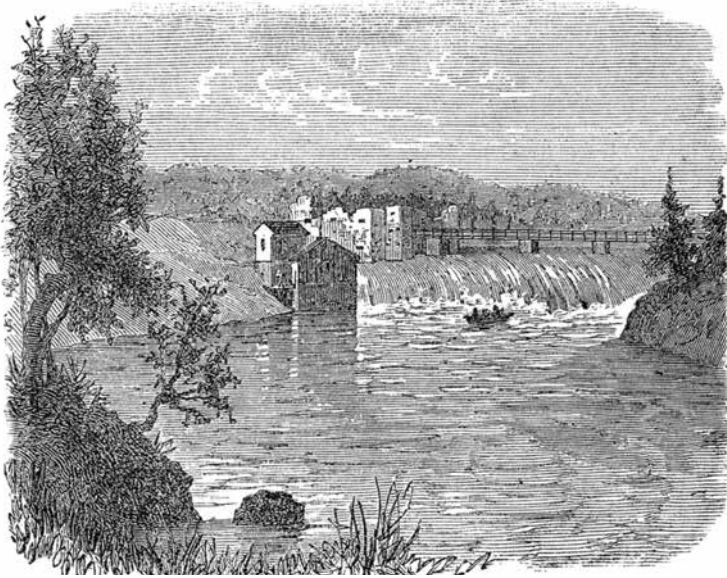
Följande vår war Kyro elf så uppfylld af döde, att dess watten länge war
 10 odrickbart. Vår tids bördiga åkerfält inwid elfwens stränder gömma de slag- nes multnade ben.

165. Kajaneborg och Kiwekät.

Spillrorna af Finlands sista här fördes öfwer till Sverige, för att förswara den swenska kusten. Hela landet war prisgifwet åt fienden, förutom det lilla
 15 fästet K a j a n e b o r g, som ännu i två år förswarade sig bakom skogar och öde- marker. Dit framtågade ryske generalen Tschekin med 4000 man i December månad år 1715 och fordrade slottets nycklar. Major J o h a n H e n r i k F i e a n d t förde befålet i Kajaneborg. Han hade der 50 gamle, uttjente soldater, bräcklige af ålder och sår, men de woro karoliner, och Fieandt swarade Ryssarne nej.
 20 Desse måste belägra det trotsiga slottet. Det wille ej lyckas dem utan kanoner. Fältsjukan utbrast i det illa försedda ryska lägret; 1000 man dogo inom en månad. I deras ställe ankommo nya 3000 man, som medförde kanoner. Nu pröfwades karolinernes mod. Natt och dag måste de waka wid murarna. De hade icke mat, icke wed; kölden blef så skarp, att deras fingrar stelnade wid
 25 gewäret. Qwinnor och barn, som sökt sin tillflykt i slottet, försmäktade af hunger och köld. Ändock wille Fieandt förswara sig; han wille hellre spränga slottet i luften, än öfwerlemna det åt fienden. Men han kunde icke motstå de olyckligas böner, han gaf sig den 24 Februari 1716, mot löfte om fritt aftåg.

När Tschekin såg desse få, utswultne, förfrusne, gamle krigare, som i två
 30 månader trotsat hela hans makt, wille han i sin wrede låta nedhugga dem alla. Då spände en af hans öfwerstar, Mannstein, wärjan af sig och hotade lemna ryska tjensten. Kajaneborgs förswarare fingo behålla lifwet, men fördes fångne och plundrade, jemte qwinnor och barn, till det inre af Ryssland. I slottets källrar qwarlågo 7 tunnor krut. Några dagar derefter sprang slottet
 35 i luften, man wet ej huru, och lemningarne af dess murar qwarstå än i dag,

såsom de synas i bilden, på ön i det brusande Ämmä fall. Detta slott hade byggts år 1607, under Karl den 9:des tid, att försvara nordöstra Finland.

I början af kriget hade bönderne i Ingermanland bewäpnat sig och gjort ströftåg in på det ryska området. Deras anförare Kiwekä s, stenhanden, wann så stort rykte, att folket begynte kalla sådane djerfwe partigångare 5 Kiwekät, stundom äfwen Sissar. De finske bönderne grepo likaledes till wapen och förde kriget på egen hand. General Nieroth försåg dem med wapen, kallade dem sina fotdragoner och utnämnde Daniel Luukkoinen till deras major. De hade äfwen kaptener och löjtnanter, såsom Peter Långström 10 och andre. Stundom woro de 200 eller 300 man tillhopa; oftare lågo 10, 20 eller 30 sådane oförwagne, i alla mödor och faror härdade bondekrigare i försåt wid wägarna, nedgjorde kringströfwande fiender, borttogo deras trosswagnar, uppbrände deras magasiner, eller öfwerfölo dem om natten i bondgårdarne. Härigenom blefwo Kiwekät fiendens skräck; men emedan de öfwerallt hade medhåll bland folket, blefwo de äfwen en orsak till grymma 15 härjningar. Ryssarne woro den tiden råe och förwildade af kriget. För att hämnas på Kiwekät, tilläto de sig allt slags öfwerwäld. De ansågo Finnarne för ett öfwermåttan styfsint folk, som måste utrotas, när det ej kunde kufwas.

166. Stefan Löfwings äfwentyr.

En af de oförwägnaste Kiwekät hette Stefan Löfwing. Han hade varit bokhållare och skrifware, när han år 1710 blef fången af ett ryskt ströfparti i Karelen, men rymde och slog ihjäl en kosack. Derefter gick han i krigstjenst, fick ett litet befäl och war med i otaligt många äfwentyr. Alltid slug, rådig och djerf, begynte han snart föra kriget på egen hand, stundom ensam, stundom med några få kamrater. Löfwing ströfwade i olika förklädnad kring land och sjö, för att utspana fiendens ställning och derom berätta åt konungen eller svenska befälet. Han war ofta om dagen i heta strider med Ryssarne; gycklade okänd med dem om qwallen; sof om natten med dem på samma bänk; tog nästa morgon åter ifrån dem hästar och wapen, fartyg och byte; blef öfwerallt fruktad, öfwerallt förföljd och förde sitt krig i 11 år, under otroliga mödor och beständiga lifsfaror. Af hans många äfwentyr skola wi endast berätta några få, såsom han sjelf beskrifwit dem i sin dagbok.

»År 1713. Blef jag af herr generalmajor Armfelt kommenderad att bränna Borgå bron för fienden, och då jag war wid broänden, skjöt fienden med några hundrade musköter tillika, så jorden rök under mig, men träffade dock intet. Derpå kom en emot mig löpandes på bron och lade an emot mig, hwilken jag litet tillförene, under en knall, träffade uti bröstet och han mig wid wenstra örat. Dock brann bron på vår ände upp. När jag kom tillbaka, mötte mig herr major Gyllenström och beklagade. Sade ock dertill: hwad skall man nu kalla Löfwingen, som mist sitt öra? Jag swarade: mist hafwer jag mitt öra, dock är det det wenstra; men mången mister än här sitt lif. Ryckte så med fart af örsnibben, som hängde på sidan ...»

»År 1715 ... När jag wagnade i en stuga på Åland, kommo 3 man för dörren med laddade gewär. Jag fattade min pistol, sprang upp i strumporna rakt på dem och dref dem undan, sedan de skutit af sina gewär, dem jag med underslag så förhöjde, att kulorna gingo i taket. Allenast några krutkorn slogo mig i ansigtet, hwaraf märke till graf följer. Min kamrat och jag skyndade ut på isen, och såsart wi woro från land komne, föll mellan oss och landet en outsägeligt tjock dimma, men framför oss war solsken som klaraste sommar-dagen. Efter oss woro 40 ryske dragoner och kosacker. Wi höllo oss på en holme till mörka natten, wände sedan våra skor bakfram och marscherade hela natten. Om morgonen kom en wäderil och slog med lös snö våra spår igen. Som wi kommo på norra udden af Skagö, mötte oss ett helt parti Ryssar; der blef min kamrat wid min sida nedstucken. Jag sprang från ett högt berg neder i sjön, som hafwet uppspolat. Ryssarne kunde intet komma till mig

eller skjuta; jag satt i en bergsskrefwa under den Högstes beskärm, tog skorna af mig, ty de fröso ihop, och kramade mina fötter för kölden. På berget bröt jag några granqwistar öfwer och under mig, låg så en half natt och frös, så att lif och själ bäfwade derwid. Steg upp och gick till Geta berg två styfwa mil öfwer isen i strumpfötterna, bärande skorna hopfrusna. Enär wrakisen gjorde ondt åt fötterna, måste händer och hufwud taga emot för stupande; hwart steg war med blod bekräftadt på de två milen. När jag kom till lands, fann jag en risikoja, dit bönderne fört sina saker, men fienden allt borttagit. Jag bäddade hö kring mina fötter och fann der en tom grof säck, den jag lade omkring mig, samt under höet en kaka bröd och en liten ask, half med smör. Jag tänkte strax på Daniels ord i lejonkulan: Herre, tänker du ännu på mig? Som jag uppgjorde eld, kom fienden utanför. Jag marscherade baklänges till sjöstranden, gick af och an under bergen för köldens skull och såg på mina fötter: de woro som en frusen rofwa, hwita till knäet. Måste arbeta med snö och föttren gnida. Sist kom jag i Finnströms socken till en enka; det war den 3 Mars. Kröp på knäna, högg wed, murade spis, botade dörr, fönster och golf. Gumman såg sig hafwa hjälp af mig, lofwade födan och botade mina fötter. Hon hade gömt i snödrifwan mjöl, ärter, smör och ost. Kom ock hennes boskap, den fienden bortfört, tillbaka med rep om hornen. Ett så stort Guds underwerk kan en syndig menniska aldrig begripa, som icke i nöden warit.»

»Å r 1717 den 8 Juni seglade jag till Falsterbo och räknade danska, engelska och ryska flottorna, som der lågo i Kjögebugt. Här blef jag ståndande och gjorde partier till den sista Juni, tog 25 fångar, 3 farkoster med win och prowiant, war inom danska flottan samt wid Köpenhamn. Blef sedan kallad till Kunglig Majestät (Karl den 12:te), som låg i Lund. Hwilken mig under fyra ögon examinerade om Ryssens styrka i Finland med mera, och enär jag till alla frågor gaf underdåniga swar, kom grefwe Liewen in till Hans Majestät. Hwilken ock några ord till mitt bästa utlade; lemnandes Hans Majestät två resor mig det loford: Wi se, att Löfvingen intet är rädder. Hwartil jag swarade: jag är aldrig rädd, hwarken för Gud eller konung, fast mindre för min fiende. Ty jag har en nådig Gud och en rättwis konung, som lönar, om jag illa eller wäl gör. För min fiende fruktar jag intet, ty räddhågan hjälper intet. – Sedan bekom jag 100 dukater och för resan 50 plåtar. Stigandes jag att se huru Hans Majestät skref, då Hans Majestät stötte allt ifrån sig, klappade mig på axeln och sade: Oss älskelige Löfwing, i morgon far af och beställ wäl, så skall transporten snart blifwa öfwerstyrd till Finland; wi wilja eder ihågkomma» ...

»Guds stora, underbara nåd och wälgerningar, såsom den lyckan han mig gifwit, will jag till min sista andedrägt ej förgäta, utan med gladt hjerta

säga: Gud ware högeligen prisad och ärad. Ty bönen är min starkhet, min wärja och wapen, som mig beskärmar i nödens tid. Gud styrke min tro till min yttersta ände. Amen».

Stefan Löfwing dog år 1777 i Borgå socken, 88 år gammal.

5

167. Stora ofredens tider.

Furst Galitzin blef högste befälhafware i det eröfrade Finland. Han war en menniskoälskande man, som bestraffade sina soldaters öfwerwäld och sökte införa ordning i landet. Detta war icke lätt, när så många prester, domare och andre tjenstemän flytt öfwer till Sverige. Men i södra och medlersta Finland
10 blef ett slags styrelse införd; folket måste swära trohetsed åt den ryske tsaren och betala sin skatt åt den ryska kronan. Till det aflägsna Österbotten räckte icke den milde furstens arm; der fortfor kriget i hela dess grymhet.

På hösten 1714 landsatte den ryska flottan sina trupper norrom Nykarleby. Då blef en flykt och en folkvandring utan like. Kyrkklockorna nedgrofwos,
15 eller sänktes i elfwar och sjöar. Den, som hade häst och kärra, lade på kärran sina barn och hwad han i hast hann medföra, för att fly norrut. Wägarna woro uppfyllda af flyktingarnes ändlösa rader. Gick ett hjul sönder, war ej tid att bota skadan; allt måste lemnas i sticket. Ett rop bland de efterföljande kunde förskräcka hundrade framför åkande, så att de kastade från sig mat
20 och kläder, lemnade allt och sprungo till skogen. På hafwet syntes en sådan myckenhet flyende båtar, att flyktingarne på stranden trodde dem wara ryska flottan och åter kastade allt ifrån sig. Några båtar togos äfwen af ryska flottan på sjön; andra båtar kommo till svenska staden Umeå, men fienden följde efter och brände dem, jemte staden. Åter andra sökte en tillflykt wid Karlön
25 utanför Uleåborg, men dit kommo kosacker om natten och nedhöggo flyktingarne. Mångenstädes gjorde bönderne motstånd, lägrade sig wid landsvägarne och nedskjöto ströfwande fiender. Häraf ökades grymheterna och eländet. Mord och brand rasade utan hejd. Många pinades till döds, eller twungos att springa barfota i snön efter kosackernes hästar. Städerna plundrades,
30 Jakobstad brändes; i Uleåborg föröfwades alla slags ogerningar.

För att bestraffa motståndet och hindra ett anfall norra wägen från Sverige, befallte tsar Peter att ödelägga hela Österbotten, från Kemi söderut. Snö och obanade vägar räddade landet norrom Uleåborg, men socknarna Limingo, Salo och norra Pyhäjoki woro i grund ödelagda, när ryske lands-
35 höfdingen Tiesenhausen i Wasa utwerkade, att befallningen återkallades.

År 1714 härjades Åland så i grund, att dess stora skärgård låg i sju år utan en människoboning. Nu hade Finland det rykte om sig, att kunna uppställa de bästa soldater. Sådane wille tsar Peter gerna hafwa i sin tjenst, och derfor lät han taga unge finske män, hwar de påträffades, och gjorde af dem två regementen uti sin krigshär. I det wida Ryssland funnos äfwen folktoma och förhärjade landsträckor. Dit fördes flera tusen män, qwinnor och barn från Finland, kastades på hästryggen, eller bortdrefwos i skaror, för att tjena på de ryske herrarnes gods. I Limingo ensamt hade 124 människor blifwit dödade och 454 bortförde i fångenskap. Under de sista åren af ryska wäldet blef dock ett slags styrelse äfwen i Österbotten, och de mest ansedde bönderne måste indrifwa skatter åt ryska kronan.

På den tiden war halfwa Finland en ödemark, der byarna lågo i aska, åkrarna osådda, hjordar och hästar woro bortröfwade, fiskredskapen förstörda, wargarne talrikare och modigare, än de fattige flyktingar, som än här, än der sökt sin tillflykt i skogarna. På salt war en sådan brist, att det såldes skedtals, och när det alldeles tog slut, gräfdes gropar i sanden för hafswattnet, eller kokades det, till att få litet salt, när wattnet dunstade bort. Allt slags nöd war på engång i landet: krig, eld, köld, hunger, sjukdom, rofdjur, flykt, förtwiflan, andeligt mörker och wildhet i sederna. Och denna »den stora ofredens tid» har lemnat ett sådant förskräckelsens minne hos efterkommande släkten, att man sedan sade, för att beteckna dess fasor: »det war så mörkt, att man ej såg solen wid middagstid». Andre sade: »det war så kallt, att elden frös i spiseln».

Ja, wisserrigen war allt Finland då ett öde, förhärjadt land, öfwer gifwet af hela werlden, och dess folk ett med döden kämpande folk, så hårdt nederlaget, att det aldrig syntes kunna resa sig mer. Wåra fäder kunde då säga med konung Dawids ord i den 141:sta psalmen: »wåra ben äro förströdde intill mynningen af dödsriket, såsom när man upprifwer jorden. Men till dig, Herre, Herre, se mina ögon. Jag tröstar uppå dig; bortkasta icke min själ!» – Och åter kunde de säga med 138:de psalmens ord: »Om jag än midti ångest wandrar, så wederqwicker du mig. Herren skall uträtta allt för mig.»

Så tänkte äfwen det finska folket i denna sin yttersta nöd, och derfor blef det wid lif. Men det folk, som genomgått sådana pröfningar och ändock lefwer och åter stått upprätt och åter blomstrar, – ett sådant folk måste wisserrigen wara ett af Guds utwalda redskap, till att göra hans wilja på jorden. Ett sådant folk kan icke dö, förrän det utfört sitt wärf.

168. Konung Karl den 12:tes minne.

Efter Pultawa slag wistades konung Karl fem år som flykting hos de otrogne Turkarne, för att förmå dem till krig emot Ryssland. Der blef han åter berömd för sin tapperhet, när Turkarne wille drifwa honom ut från hans bostad i staden Bender; men illa styrdes hans rike med konungens bref och kurirer på 5 200 mils afstånd. Illa lyckades äfwen Turkarnes krig emot Ryssland. Då red konungen till sitt rike igen, och alla wäntade bättre tider. Men härarnes Gud hade öfwer gifwit honom, såsom han öfwer gifwit sina folk. Ingen seger följde mera hans fanor; för hwarje år blef hans rike fattigare och mera förtryckt. 10 Hjeltmodig i olyckan, såsom i lyckans dagar, stred han ännu, på alla sidor omgifwen af fiender, utan att wika. Wid den tid, när Finland kämpade med döden, wille kung Karl eröfra Norige, och här stupade han, en mörk winternatt i slutet af år 1718, för en kula från fästningen Fredrikshall. Samma winter förgicks större delen af Finlands sista här, som konungen hade skickat under 15 Karl Armfelt att eröfra det medlersta Norige. Finnarne måste återtåga och öfweraskades nyårsnatten af en snöstorm på fjällarna, der 600 man frös ihjäl och många andra blefwo krymplingar, derigenom att de förfrusit händer och fötter.

Kung Karl war en oförliknelig krigshjelte, som ingen annan; swensk i sin 20 tapperhet, finsk i sin ihärdighet, så att om honom är sagdt, att »han kunde icke wika, blott falla kunde han». Ingen konung har först upphöjt sitt rike till större ära och sedan störtat det ned i ett djupare fall. Men efterkommande glömde hans fel, för att endast minnas hans dygder. Swenskarne glömde sina lidanden och sin förlorade makt, för att prisa sin beundrade hjelte. Finnarne 25 wille icke heller tro, att kung Karl hade öfwer gifwit dem i deras yttersta nöd. Hans bragder blefwo en saga för gamla och unga. Så länge en af Karl den 12:tes krigare lefde i Finland, aftog han wördnadsfullt hatten, hwar gång han hörde konungens namn. Det är också om en grånad finsk karolin, som biskop Franzén har diktat en skön wisa, af hwilken wi här afskrifwa några werser:

Den gamle knekten.

Det war i Saimen på en ö,
Dit sällan någon länder,
Förutom måsar på den sjö,
Som stormar wid dess stränder.

Der står på udden än i år
En krokig tall med mossigt hår. 5

På klippan i dess skugga satt
En man af gamla werlden,
Med snöh Witt skägg och krigsmanshatt,
Långt synlig ut på fjärden. 10
Hans blårock med sin elghudsgjord*
War ej för dagens fänrik gjord.

Det syntes på hans wissna kind
En banad wäg för tåren,
Och kulen fläktade en wind 15
De glesa silfwerhåren.
Hans blick än sjönk i djupet ner,
Än log mot skyn, som sorgen ler.

I många Herrans år hwar qwäll,
Sen solen war förswunnen, 20
I samma drägt, på samma håll,
I samma ställning funnen,
En wålnad blott från fordna dar
Han för den häpne seglarn war.

»Jag är en öfrig karolin», – 25
Den gamle wid de orden
Stod reslig upp med hurtig min;
»Den siste än på jorden,
Som sett kung Karl!» – För namnet blott
Han lyfte af sin hatt så brådt. 30

* Han war omgjordad med ett bälte af elghud.

35

»Som jag, så enkel såg han ut
I dylik rock och bälte,
Men när han stod i moln af krut,
Då war han kung och hjelte.
Stor när han wanns, som när han wann,
Och kanske störst, när han förswann ...»

40

»Snart hundraårig, sitter jag
Dock lugn här i min skrefwa,
Blott jag mitt fosterland en dag
Ej nödgas öfwerlefwa.» –
Så talte han och från den da'n
Ej syntes mer, der han war wan.

Sjette Läsningen.

Berättelser från Finlands nyare tid.

169. Om Nystads fred och frihetstiden.

Sedan Sveriges och Rysslands sändebud länge underhandlat och ryska flottan härjat den svenska kusten, slöts ändtligen den efterlängtdade freden i Nystad emellan dessa båda riken den 30 Augusti år 1721. Villkoren voro hårda för Sveriges rike. Det måste afstå till Ryssland sköna bördiga länder: Estland, Liffland, Ingermanland, Wiborg och en stor del af Wiborgs län med stranden af Ladoga. Ryssarne utrymde ännu samma höst det öfriga Finland, som förblef under Sveriges krona, och betalade till Sverige en summa penningar. En finsk man, grefve Lillienstedt, prestson från Björneborg, hade den sorgen att, såsom svenskt sändebud, underteckna sitt fäderneslands sönderstyckande.

Genom Nystads fred gick öfvermakten i nordnorden från Sverige till Ryssland, som från denna tid blef ett af de mäktigaste riken och kallades kejsaredöme. Finland, som mistat sin förmur, Ingermanland, och en del af sitt område, blef nu sjelf endast Sveriges sköld mot Rysslands vexande makt. Här var ingen säkerhet mer att vänta, när Ryssarne hade Wiborg och sin nya hufvudstad Petersburg alldeles nära vårt land. Icke heller kunde Finnarne mera lita på hjälp från Sverige, när de under stora ofreden varit så alldeles öfvergifne och Sveriges makt numera var så ringa mot Rysslands. Derfor anade redan mången, att hela Finland ändock skulle, förr eller sednare, förenas med Ryssland. Det var en underlig ovisshet. Alla ville trofast hålla det gamla förbundet med Sverige, men ingen visste huru länge det än kunde räcka. Och så kom det finska folket, mer än förr, att tänka på sig sjelf och huru det skulle bestå för sig sjelf. Härtills hade vårt folk gått i skola hos Svenskarne och hade ännu mycket att lära; men efter Nystads fred begynte likasom en ny skola, der lärjungen vuxit större och lärt sig att tänka på egen hand. Det märktes icke strax, men det märktes längre fram mera. En ny tids tankar begynte långsamt mogna. Finland hade lärt mycket af olyckan, och folkets håg var en annan efter år 1721, än före den tiden.

Sverige var trött af olyckan, utledset på krigen och konungens enväldiga makt. Knappt var den fruktade hjälten död, innan alla ville hafva ett friare statskick. Karl den 12:te hade dött ogift. Efter honom blef hans syster Ulrika Eleonora drottning i Sverige. Hon afstod kronan åt sin gemål, Fredrik af Hessen, och han blef nu konung under namn af Fredrik den 1:ste. Båda måste likväl förut underskrifva och med ed bekräfta det nya statskicket. All makt skulle hädanefter tillhöra folket genom dess ständer, eller ombud för rikets fyra stånd. Ständerna skulle hvar tredje år sammanträda till riksdag, stifta lagar, bestämma om krig och fred samt om rikets styrelse. Riksrådet tillsattes af ständerna och verkställde deras beslut. Alla förordningar skulle utfärdas i konungens namn och underskrifvas af honom, men icke efter hans, utan efter rådets och ständernas vilja. Han hade kunglig heder, men ingen makt; han var ett namn och en skylt, bakom hvilken det fria folket styrde riket. Ett sådant statskick har man i andra länder kallat republik, eller folkstyrelse. Men Sverige och Finland fortforo att kallas konungadöme, emedan folket var vant dervid och fruktade herrestyrelse. Alle, utom konungen, voro i början glade åt friheten, och därför kallades denna tid frihetstiden.

170. Arvid Horn och Finlands återupprättande.

I tider af stora olyckor händer ofta, att Gud kallar kraftiga redskap, till att återupprätta de nederslagna folk och de bedröfvade hjertan. Ett sådant kraftigt Guds redskap var Arvid Horn, den störste och bäste statsman, som Finland dittills frambragt.

Han var född på Wuorentaka gård i Haliko socken år 1664 och hörde till samma berömda adeliga släkt, Hornarne till Kankas, som de ryktbare fältherrarne Evert och Gustaf Horn. Han började sin bana som fattig student i Åbo, gick sedan i krigstjenst och stred i främmande land mot Turkarne. År 1696 var Horn i Upsala, och då hände, att enkedrottningens hästar skenade utför slottsbacken. Kung Karl den 11:te ropade: »kan ingen frälsa drottningen?» Hvarpå Horn red med sådan fart mot hästarne, att de störtade omkull, och hans egen häst med, men drottningen var räddad. Från denna dag var hans lycka gjord. Han fick ett befäl och blödde under Karl den 12:tes första segrar såsom en bland hans tappraste drabanter. När Polens konung afsattes och en ny konung kröntes, förde Horn, såsom förut hans landsman Arvid Wittenberg, befälet uti den polska hufvudstaden. Men

han gillade icke det polska kriget, fick tillstånd att återvända till Sverige och blef der den främste mannen i rikets råd. Der hade han ett tungt och otacksamt arbete i de svåra tiderna, när kung Karl var långt borta och allt var i villervalla. Han hjälpte många olycklige finske flyktingar i Sverige; han visste råd, när de fleste ansågo riket vara ohjelpigt förloradt. Föga fruktade han konungens onåd, eller ovännens smädelser, endast han kunde rädda riket från undergång. Horn var den, som främst dref igenom det fria statskicket efter konungens död; han var också den ledande mannen i rikets styrelse mer än 18 år derefter. Då slöts fred med alla fiender, riket återhämtade sina krafter, oredorna botades, skulderna betalades, välståndet återkom, och Sveriges rikes förbättrade lag stadfastades under Horns styrelse år 1734. Denna 1734 års lag utgafs år 1759 äfven på finska språket och har alltsedan värnat alla medborgares frihet och rätt.

Vid denna tid uppstod Finland såsom ur askan. Redan på hösten år 1721 begynte flyktingarne återvända från Sverige, icke aktande hafvets stormar, i hvilka flera förvingos. Om vintern, våren och sommaren 1722 voro vägarne uppfyllde af sådane återvändande flyktingar och frigifne fångar från Ryssland, hvilka i stora skaror, under nöd och bekymmer, uppsökte deras fordna hem i det föröddade, men alltid kära, högt efterlängtrade fäderneslandet. Vägarna voro förfallna, broarna borta, inga hästar, inga lifsmedel, ödemark öfverallt. När desse flyktingar återfunno platsen för deras fordna gård eller by, voro husen brända eller utplundrade, utan fönster och tak, brunnen fylld med jord, skog vexte på åkerfälten, fåglar hade sitt näste uti den vanvårdade, öfvergifna kyrkan. Barn frågade förgäfves efter sina föräldrar och föräldrar efter sina barn. Ingen visste deras okända öden; endast sällan återfanns någon, som man trott vara för alltid förlorad. Och ändock utgjöto desse fattige flyktingar tårar af glädje, när de åter beträdde den kära hembygdens mark. De begynte med förnyade krafter åter uppbygga stugan, rödja ängen, uppgräfta åkern och vandra långa vägar, för att förskaffa sig en häst eller en ko. Styrelsen i Sverige understödde dem, beviljade skattefrihet på vissa år och sände hit skicklige män, att undersöka landets ställning och föreslå medel till dess förbättrande.

En så stor förödelse var icke strax godtgjord. Det gick långsamt, under mycken möda, mycket tålmod, mycken försakelse. De första skördarne felslogo; den första nya boskapen sönderslets ofta af rofdjuren. Många funno sina gårdar, under deras frånvaro, upptagne af nye inbyggare, och det dröjde länge, innan ordning och lag, innan Guds ords predikan och skolornas undervisning åter kommo i gång. Men det gick likväl framåt: hopp och

förtröstan lättade alla försakelser. Fem eller sex år efter freden begynte det förödda landet åter att blomstra.

Emedan kriget bortryckt de yngre männen, såg man i början landets folk för det mesta bestå af gubbar, qvinnor och barn. Efterhand uppvex-
 5 barnen, giftade sig tidigt och upptogo öde hemman. Gud har nedlagt en sådan kraft i naturen, hvilken likasom skyndar att ersätta stora förödelse-
 I hvarje hushåll den tiden uppvex-
 så ökades folkmängden hastigt, så att inom föga mer än en mansålder hade
 landet åter lika många inbyggare, som före det stora kriget.

10 Gifven Herren eder Gud äran, förrän det mörkt varder och edra fötter
 stöta sig mot de mörka berg. Jerem. 13: 16.

Underbarligen i rättfärdighet bönhör du oss, Gud, du, som är allas hopp
 på jorden och fjerran i hafvet. Ps. 65: 6.

De, som med tårar så, skola med fröjd uppskåra. De gå åstad och gråta
 15 och bära ut ädel säd och komma med glädje och bära sina kärftar.

Ps. 126: 5, 6.

171. Slaget vid Willmanstrand.

Arvid Horn ansåg gudsfruktan vara all vishets begynnelse och lät inga
 förnäma gäster hindra sig, att hvar morgon och afton hålla bön med sitt
 20 husfolk. Det var ock en välsignelse öfver hela hans styrelse, så att riket
 derunder hemtade krafter och njöt en vederqvickande hvila i freds-
 lugnet.

Men den tidens Svenskar hade uppvuxit i krig och kunde ej glömma
 rikets förlorade makt. Der uppstod ett yngre slägte, som mindes karolinernes
 25 segrar, men glömt deras nederlag. Så uppkom ett motparti, hvilket icke
 tyckte om Horns fredliga styrelse och kallade sig *Hattar*, emedan hatten
 ansågs som frie och tappre mäns kännetecken. Deremot kallades Horns
 och fredens anhängare *Mössor*, hvilket skulle vara ett skymford, i motsats
 mot Hattarne. Dessa två partier, Hattar och Mössor, begynte nu kifvas om
 30 makten vid riksdagarna. Och de fleste Finnar hörde till Mössorna, emedan
 de väl förstodo, att om här blefve ett nytt krig, skulle Finland få blöda mest
 och kanske alldeles gå förloradt till Ryssland.

Vid riksdagen i Stockholm 1738 fick Hattarnes parti öfverhanden och
 insatte sina anhängare i styrelsen. Ingen vågade öppet anklaga den gamle
 35 Horn; men han var trött vid makten och människors otack; han begärde

frivilligt afsked från sina embeten och flyttade ut till sin landt gård. Der slöt han, icke långt derefter, sitt ärorika lif, med det vitsord för efterverlden, att han mottagit styrelsen öfver ett förkrossadt, förtryckt och utarmadt rike, men lemnat det fritt och blomstrande efter sig.

Ganska snart lärde sig Finlands och Sveriges folk att sakna Horns visa styrelse. Peter den stores närmaste slägt hade blifvit undanträngd från den ryska thronen, och Ryssarne voro missnöjde att se sitt rike styras af främlingar. Af detta missnöje ville Hattarnes styrelse i Sverige draga fördel och lofvade uppsätta på thronen Peters dotter Elisabeth, i förhoppning att hon, till lön för en sådan tjenst, skulle återgifva de landskap Sverige förlorat i Nystads fred. Alltså skickades en krigshär öfver till Finland, för att tåga till Petersburg och hjälpa Elisabeth. Men Elisabeth kom på thronen utan Svenskarnes hjälp och ville alldeles icke gifva några landskap tillbaka. I stället för ett litet skrämskott, som Hattarne ämnat, blef der ett allvarsamt krig år 1741.

Vid södra stranden af Saima är den lilla, vackert belägna staden Willmanstrand, och der voro fästningsverk på en udde. Innan svenska armén var färdig i Finland, gick en rysk krigshär om 11 000 man från Wiborg mot Willmanstrand, och der blef ett fältslag den 23 Augusti 1741. General Wrangel hade skyndat fästningen till hjälp och uppställde sina 4 000 Svenskar och Finnar tvärtöfver näset vid udden. Ryssarne anföllo en höjd på högra svenska flygeln och blefvo tillbakaslagne. Svenskarnes sprungo efter dem ned utför höjden, men blefvo kringrande på en åker och nedhuggne eller tillfångatagne. En del af venstra svenska flygeln med derstående Finnar tog fegt till flykten. Andre försvarade sig med fädernes hjeltomod, men öfvermannades, dödades eller skingrades. Fienden trängde med de flyende in i fästningen. Här blef en hård strid; de döde lågo i högar på gatorna. Willmanstrand blef taget, plundradt och brändt; men ryska hären återvände till Wiborg. Mer än 2 500 döde betäckte slagfältet; bland dem 1 200 Svenskar och Finnar, utom 1 000, som togos till fånga. Dagen derefter kom general Buddenbrock med 5 000 man att undsätta Willmanstrand, men han kom för sent.

Så illa börjades detta krig, och än sämre blef det fortsatt, ja så skamligt, att hvarje redlig man blygdes därför. Många voro missnöjde, alla oenige, anstalterna dåliga, fältherren Lewenhaupt obeslutsam och svag. Den ena väntade på den andra och skylldes på den andra, vintern förgick, många tusen dogo i fältsjukan, och Lewenhaupt underhandlade med kejsarinnan Elisabeth. När våren kom, erbjöd hon Finland sjelfständighet under Rysslands beskydd, och derpå skickade hon en rysk här mot fästningen Fredrikshamn.

Då lät Lewenhaupt bränna Fredrikshamn med kronans förråder och tågade undan vesterut, lemnande den ena starka ställningen efter den andra utan strid. Der var en kapplöpning mellan svenska flottan och landhären, hvem som först skulle hinna undan. Slutligen, medan de finske soldaterna hoptals
 5 rymde, kom hären till Helsingfors, och der blef den instängd af Ryssarne, som hunnit förut till Åbovägen. Nu måste 16 000 Svenskar och Finnar sträcka gevär för 22 000 Ryssar. Finnarne fingo återvända till deras hembygder, Svenskarne skickades öfver till Sverige. Ryssarne togo alla krigsförråd och blefvo snart herrar i hela Finland, som måste svära trohetsed åt
 10 kejsarinnan Elisabeth.

Under detta krig, som kallades »lilla ofreden» eller »husar-åren», led Finland väl mycken skada, men det blef icke ödelagdt. Ryssarne skonade landet, emedan de tänkte behålla det, och tillsatte här en rättskaffens öfverhet. Men följande året, när svenska riksdagen valde en ny thronföljare efter
 15 kejsarinnans vilja, gaf hon största delen af landet tillbaka, utom fästningarne Nyslott, Willmanstrand och Fredrikshamn med deras områden samt ett hörn af östra Nyland. När freden slöts i Åbo år 1743, blef Kymmene elf gräns mellan Ryssland och Sveriges rike.

Så slöts kriget med skam och skada. Ja, Hattarnes styrelse led ännu
 20 dertill den stora förödmjukelsen, att nödgas inkalla en rysk krigshär till Sverige, som hjälp mot Danskarne. Af fruktan för det förbittrade folket, sökte då Hattarne skjuta skulden på de olycklige fältherrarne. Generalerne Lewenhaupt och Buddenbrock blefvo anklagade, dömde och halshuggne utanför Stockholm.

25 *172. Nyttans tidehvarf.*

Nu förstod hvar man, att det var slut med Sveriges, slut med Finlands krigiska storhet. Krigsanden och krigsminnena dogo bort med de siste, återstående karolinerne. Man stred numera endast med ord och skrift, isynnerhet vid partiernas kamp på riksdagarna. I stället hade redan Horn
 30 och hans Mössor begynt, att, såsom de sade, »taga rikets förlorade landskap tillbaka inom sjelfva riket»; det vill säga, att hädanefter bygga rikets makt på ökad odling och ökad välstånd. Hattarne måste börja med samma fredliga eröfringar. Och så blef den rådande tidsanden förnämligast riktad till mångahanda nyttiga förbättringar, hvarför man har kallat detta tidskifte
 35 »nyttans tidehvarf».

Styrelsen i Sverige hade visat mycken välvilja mot Finland, som ju var rikets sköld emot öster och uppställde så tappra soldater. Men ingen kan undra, att Sverige låg Svenskarne närmast om hjertat, och deraf hände, att Finland blef mera försummadt vid fredens förbättringar. Nu höllo de finske riksdagsmännen enhälligt tillsamman och fordrade sådana förbättringar äfven för deras land. Deras billiga önskan uppfylldes. Hit skickades åter kunnige män, att undersöka landets ställning. De, som lidit af kriget, fingo lättnad i skatterna. Lånemagasiner för spanmål inrättades; 20 landtmätare hitsändes att storskifta jordegendomen. Man begynte att upprensa forsarna, utdika mossarna, leta bergmalmer och anlägga jernbruk. Man ville införa nyttiga utländska vexter och inrättade fördenskull en plantskola vid Åbo. En särskild lärare för allt, som hörde till landthushållningen, anställdes vid akademien. Apothek och sjukhus inrättades; för första gången blef nu en kunnig läkare anställd i hvarje län. Gerna ville man förbättra handeln och sjöfarten, men hade svårt att komma ifrån den gamla villfarelsen, att styrelsen borde blanda sig i allt och styra den fria handeln med tvång. Det var efter många och långa strider, som Finlands sjöstäder ändtligen år 1765 fingo stapelrätt, eller frihet att skicka sina fartyg dit, der det bäst lönade sig; men somliga fingo endast segla på Östersjön och somliga till andra hamnar i riket. Från denna tid vexte landets sjöfart.

År 1749 begynte den första folkräkningen genom presternes anteckningar, och då hade svenska delen af Finland 420 000 invånare, eller fjerdedelen af rikets. Dittills hade också alla begagnat den gamla tideräkningen, som småningom blifvit 11 dagar efter årets verkliga tid. Men år 1753 bortlemnades 11 dagar i Februari månad, så att man sprang öfver från den 17 Februari till den 1 Mars. Och härmed infördes den riktigare nya tideräkningen, eller nya stilen. I Ryssland begagnas ännu den gamla stilen eller tideräkningen, som nu är 12 dagar efter den rätta tiden.

Under nyttans tidevarf uppstodo i Sverige berömde vetenskapsmän, skalder och konstnärer. Finland följde långsamt efter. Såsom det förut återbördat sin skuld till Sverige med sitt blod och sina krigare, så begynte det nu alltmera att tjena riket med statsmän, lagstiftare och skicklige embetsmän. Vetenskaperna begynte att blomstra vid Åbo akademi. Der trycktes nu många böcker och lärda afhandlingar i historia, naturkunnighet och landthushållning. År 1766 införde ständerna tryckfriheten såsom en grundlag, hvarigenom yttranderätten, – en af de dyrbaraste rättigheter näst samvetsfriheten, – blef tillförsäkrad åt hvar man, endast han var beredd att ansvara inför domstol, om han förgått sig.

Det var Mössorna, som införde stapelrätten och tryckfriheten, hvilka Hattarne högeligen fruktat. Hattarne hade åter börjat ett dåraktigt krig, denna gång emot Preussen, och när kriget gick uselt, fingo Mössorna öfverhand. Detta »Pommerska krig», som slöts år 1762, hade likväl det gagn med sig, att de återkomne finske soldaterna medförde potäter i sina renslar; och från den tiden begynte potäterna småningom odlas, i stället för de förut allmänna rofvorna. Vid samma tid begynte kaffe och thé komma i bruk här i landet.

Landets ställning till Ryssland var oviss och vådlig. Utom det område Finland mistat vid Nystads fred, var nu äfven Savolaks klufvet emellan två riken med en godtyckligt på kartan uppdragen gräns, som gick tvärtöfver byar och ägor, så att hälften af en gård kunde höra till Sverige och andra hälften till Ryssland. Det svenska Savolaks hade ingen nära kusthamn: fördenskull anlades staden Lovisa, som först hette Degerby, och utanför staden befästades Svartholmén. Men landet behöfde ett starkare värn, när det mist sina östra fästningar. Då begynte Augustin Ehrensvärd år 1749 mura på sju öar vid inloppet till Helsingfors den oförliknligt starka fästningen Sveaborg. Denne berömde och snillrike man tillhörde Sverige genom sin släkt, men Finland genom sina bästa verk och sin graf. Han var född i Vestmanland och ligger begrafven i Sveaborg, »omgifven af sina verk».

Det finska folket var klufvet, likasom landet. Månge slöto sig nu mera till Sverige, andra mera till Ryssland; någre drömde om den sjelfständighet kejsarinnan Elisabet erbjudit vårt land. I andra länder medför en sådan besynnerlig ställning uppror och tvedrägt. Här förblef folket trofast och lugnt. Men vårt folk gick nu i den politiska frihetens skola; Finlands riksdagsmän styrde riket, jemte de svenske. Deraf lärde sig mången att tänka på landets ställning och landets finska folk.

Vid den tiden begynte också en ny upplysning och finare seder få insteg hos landets bildade samhällsklasser. Det mesta nya kom in från Frankrike; godt och ondt om hvartannat. Råhet och fördomar begynte försvinna, men äfven Guds ords kraft och fädernes enkla dygder veko nu bort ifrån mångas hjertan. Nyttans tidevarf tänkte mycket och uträttade mycket. Gud förspridde i vinden de fåvitska tankar, men lät de goda gro för en fruktbar framtid.

173. Konung Gustaf den 3:dje.

Frihetstidens konungar hade äran utan makt; men folkets inrotade vördnad gaf dem ett större inflytande, än lagen tillämnat dem. Fredrik den 1:ste var i sin ungdom en krigshjelte och i sin ålderdom en skicklig jägare. Sedan han förgäfves sökt vinna en större makt, brydde han sig föga om rikets styrelse, skötte sina nöjen och vårdslösade sin gemål, drottning Ulrika Eleonora, som gifvit honom en krona. När han dog år 1751, blef den år 1743 valde thronföljaren Adolf Fredrik konung i Sverige. Han var en rättskaffens man, som menade väl med sitt rike, men lika godlynt och svag, som hans drottning, Lovisa Ulrika af Preussen, var snillrik, häftig och hersklysten. Hon traktade efter en utvidgad konungamakt, låg beständigt i delo med rikets råd, led bittra förödmjukelser och måste af ständerna mottaga sina barns lärare. När konungen vägrade underskrifva rådets beslut, trycktes hans namn med en stämpel derunder.

År 1752 gjorde konung Adolf Fredrik en resa genom Finland, der ingen svensk konung varit efter den store Gustaf Adolfs tid. Mången i Sverige tyckte detta vara en förunderlig hjeltebragd, likasom hade konungen vågat sitt lif bland vildar och hedningar. Den gode, vänlige konungen blef mycket firad och beskådad, der han for fram, ja, en minnesvård restes der han åt frukost i gröngräset. Han gaf ock staden Lovisa namn efter drottningen, hörde tålmodigt långa tal, som han icke förstod, och reste så, välbehållen, till Sverige igen.

När Adolf Fredrik dog år 1771, blef hans äldste son Gustaf, som då var på utrikes resor, den förste infödde konung i Sverige, alltsedan Karl den 12:te. Hos denne unge prins funnos alla de egenskaper förenade, hvilka intaga människors hjertan: – klokhet, qvickhet, liflighet, vältalighet, ett värdigt, vänligt och älskvärdt umgängessätt. Han var uppfostrad i den tidens finaste franska bildning och hade förtjusat Europas hof, innan han kom att förtjusa Sverige och Finland. Under denna glänsande yta fanns likväl ingen fast kärna, ty der fanns ingen fast tro. Mild och högsint var han mot alla, hade höga tankar om en konungs pligter och ville hellre dö, än uppoffra rikets ära och sjelfständighet.

Denne konungs regering begynte som ett solsken efter en regnskur. Han tillät äfven de ringaste och fattigaste att frambära till honom deras klagomål, och han blef lika älskad af folket, som han var fruktad och misstrodd af de rådande herrarne.

Frihetstiden var icke mera densamma, som när Horn styrde riket. Ingen lag kan göra den fri, som icke bär frihetens grund inom sig, och frihetens

första vilkor är att kunna försaka sig sjelf, på det att alla må vara fria. Detta kunde icke de Hattar eller de Mössor, som nu styrde riket. De förföljde sina motståndare och tänkte mera på sitt partis framgång, eller huru de skulle behålla makten, än på rikets fördel. Ja, de togo skamliga mutor af utländska makter, för att kunna köpa sig anhängare vid riksdagarne, och den, som kunde betala mest, blef den rådande. De utländska sändebuden strödde icke heller sitt guld för intet. De blandade sig i rikets styrelse; de ville, att riksdagen skulle gå deras ärender. Och så fanns der hvarken frihet eller sjelfständighet mer; ja Sveriges rike var så föraktadt, att tre af dess grannar, Preussen, Danmark och Ryssland, rådslago sig emellan, om de strax borde göra slut på ett så uselt rike, eller till en början frångå det de landskap, som endera grannen fann beqvämast för sig.

Allt detta gjorde, att mången redan var trött vid frihetstidens folkstyrelse. Af detta missnöje begagnade sig konungen år 1772, när alla voro utledsne vid en lång och trätosam riksdag, som ingenting uträttade. Han måste dervid bruka mycken förställning. Hans första plan var att kalla de missnöjde Finnarne till sin hjälp. De finska trupperna förlitade sig på konungen, svuro honom en särskild trohetsed och fördes öfver till Sverige. Men när de kommo dit, var redan allt gjordt. En del svenska trupper i Skåne hade upprest sig emot ständernas styrelse; konungen hade blifvit tvungen att påskynda sin revolution, eller statshvälfning. Den 19 Augusti hade han ridit ut i Stockholm, fått många på sin sida, förklarar för dem sin afsigt att rädda riket och tagit af dem en ny trohetsed. Derpå hade han låtit tillstänga Stockholms portar, inspärrat riksrådet och framlagt för de församlade ständerna en ny regeringsform, eller grundlag för rikets styrelse. Och denna grundlag hade ständerna gillat och stadfäst den 21 Augusti år 1772, medan kanonerna stodo laddade ute på torget. Samma regeringsform, hvarigenom konungens makt utvidgades och folket försäkrades om en lagbunden frihet, gäller för Finland än i dag.

På detta sätt omstörtades frihetstidens statsförfattning. En så stor olycka, som när gällande lag kullhäfves med våld, kan endast rättfärdigas af ett stort nödtvång. Konung Gustaf var öfvertygad om att riket endast derigenom kunde räddas från inre förfall och utländskt förtryck, ja från allmän undergång. Så mycket är visst, att riket återvann sin sjelfständighet, att partierna skingrades, att största delen af folket tackade konungen och att der fanns mera verklig frihet i början af konung Gustafs regering, än under frihetstiden. Men fastän denna statshvälfning icke kostat en droppe blod, fastän konungen sedan var mild och försonlig mot alla, ådrog han sig ett dödligt hat af dem, som dittills hade styrt riket i frihetens namn.

Nu följde en rad af lugna, lyckliga år. Konungen besökte flera gånger Finland och visade sig mån om dess välfärd. År 1775 lät han instifta Wasa hofrätt. Städerna Kuopio, Heinola, Tammerfors och Kaskö grundlades, Tavastehus flyttades, storskiftet verkställdes, penningeväsendet ordnades, pinbänken afskaffades vid förhör i brottmål, och främmande trosbekännare 5 fingo hålla sin gudstjenst i riket. Under konungens beskydd uppstodo i Sverige berömda skalder, hvilkas sånger sjöngos äfven i Finland och snart fingo efterföljare här. Efterkommande mindes länge med saknad dessa lyckliga solskensdagar af den tredje Gustafs regering, och de verkade 10 lifvande, glädjande, förädlande långt in i vårt land. Äfven den lugne Finnen kände sitt hjerta varmt, när den milde konungen, under sina besök i landet, hade för alla en vänlig helsning, en huld omtanke, eller en faddergåfva åt barnen. Näst den store Gustaf Adolf, har ingen konung varit så älskad i Finland, som Gustaf den 3:dje.

174. Anjala förbundet.

Det finnes dock ingen varaktig lycka utan en sann gudsfruktan. På Gustaf den 3:djes tid trodde alla, som ville anses bildade och upplyste i Europa, icke på Gud, utan på förnuftet; hvilket ej hindrade dem att tro på spåqvinnor och andebesvärjare. I denna stora, allmänna otro stredo menskliga lidelser utan hejd mot hvarandra, och på samma gång tiden var uppfylld af mäktiga 20 tankar, djerfva handlingar, var den ända till brädden uppfylld af giftigt hat.

Konung Gustaf fick i rikt mått erfaras detta. Äfven han trodde på förnuftet och på andebesvärjarne. Han trodde sig vara en vis konung öfver ett tacksamt folk. Men han hade fel, han begick misstag. Han älskade prakt och nöjen, han införde utländska seder och klädedrägter. Han ville bilda sitt folk 25 med theatern, han hade gunstlingar, som icke alltid voro de bäste. Emedan han behöfde mycket penningar och ständigt led brist på dem, påbjöd han, att kronan ensam skulle få bränna och sälja bränvin. Hans gunstlingar sålde kyrkoherdeembeten och officersfullmakter. Sådant väckte missnöje. Inom det kungliga huset voro beständig tvedrägt, krokvägar och ömsesidiga 30 beskyllningar, ja ärekränkande ord, och deraf uppkommo sqvaller, förtal, smädelser. Det fanns slutligen knappt något så lågt eller nedrigt brott, som icke konungens fiender påbördade honom. Hela riket var uppfyllt af sådant lasteligt tal, men konungen visste intet derom. Han hade sjelf afklippt det bästa medel, hvarigenom regenter få veta sanningen och folkets tankar om 35

styrelsen. Han hade först inskränkt och slutligen afskaffat tryckfriheten. Då kom endast smickrarnes tal till hans öron, och de försäkrade honom, att alla beundrade en så vis konung. Sådant tro konungar gerna, och kung Gustaf ansåg sig ej utan skäl hafva anspråk på folkets tacksamhet.

5 Oförväntadt blef han tagen ur denna sin villfarelse. Han hade sammankallat en riksdag år 1786, och der hörde han så skarpa ord, der mötte han så mycket motstånd hos de församlade ständerna, att han skyndade afsluta riksdagen. Han beslöt nu gifva sitt oroliga folk något annat att tänka på.

I Ryssland regerade då en mycket mäktig och statsklok kejsarinna vid
10 namn Katarina den 2:dra. Hon hade sin hand med i alla Europas angelägenheter och ville äfven blanda sig i Sveriges. Konung Gustaf förutsåg, att Ryssland förr eller sednare skulle taga Finland och hota Sverige, om han ej lyckades vinna en bättre gräns för det sönderstyckade Finland. Nu syntes tillfället gynnsamt, när Ryssland låg i krig med Turkiet; men grundlagen
15 tillät ej konungen börja ett anfallskrig utan ständernas samtycke. Kung Gustaf föregaf då, att Ryssarne börjat kriget med ströftåg in på det svenska området, tog sjelf öfverbefälet, förde svenska trupper öfver till Finland 1788 om sommaren och gick öfver gränsen.

Fästningarne Nyslott och Fredrikshamn skulle intagas, när en oväntad
20 händelse tvang konungen till återtag.

Från Frankrike och Amerika spridde sig den tiden nya frihetsläror, fientliga emot konungamakten, och vunno insteg hos många. Smädelserna och missnöjet mot konungen ökade oviljan. Krigshärens officerare hade länge haft hemliga sammankomster, och nu, när många bland dem ansågo
25 kriget olagligt, begynte de öfvermodigt vägra konungen lydriad och uppvigla soldaterna. Den 12 Augusti 1788 slöto desse pligtförgätne krigare ett förbund i Anjala gård vid gränsfloden Kymmene och fordrade i en skrift, att konungen skulle afsluta fred med Ryssland och sammankalla en riksdag. Ja, en af dem reste hemligt till kejsarinnan Katarina, för att begära
30 hennes beskydd för Finland. Ty någre finske officerare och adelsmän ville nu lösrycka Finland från Sverige och göra det till en sjelfständig stat under Rysslands beskydd. Och den hemlige ledaren för denna hemliga plan var fältherren Göran Magnus Sprengtporten, en Finne, som förut berömligt tjenat sitt land och inrättat dess första kadettskola, men blifvit
35 osams med konungen och nu tjenade kejsarinnan.

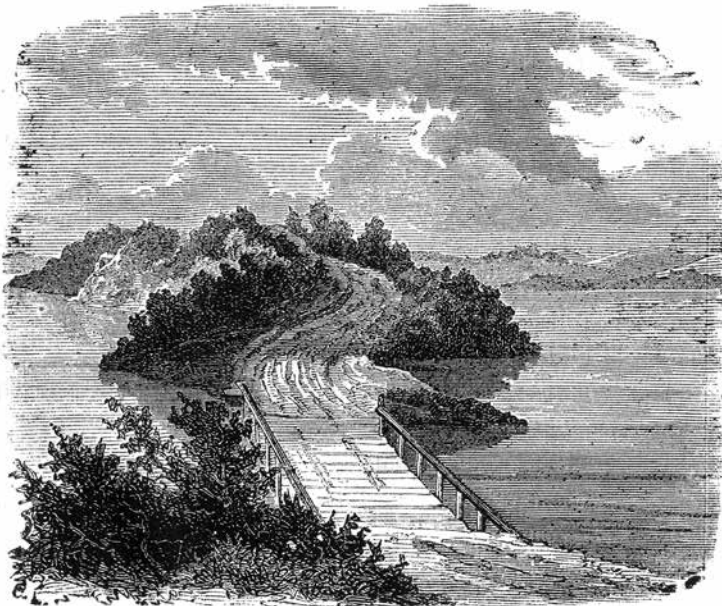
Konungen reste öfver till Sverige, som angreps af Danskarne, lyckades slå deras anfall tillbaka och återvann folkets tillgifvenhet. I Finland stod en tid kriget stilla. Men när Anjala-männens hemliga plan blef bekant, ångrade

sig många, som anslutit sig till förbundet endast af ovilja mot konungen och mot kriget. Det finska folket, som aldrig kunnat lida förrädare, förnam med bestörtning och harm det oerhörda, att egne landsmän och krigare midtunder ett krig vägrat sin konung lydnad och underhandlat med fienden. Allt missnöje var glömdt; som en man stod hela folket med gammal trohet på konungens sida, och nu var det förrädarnes tur att darra. Någre flydde till Ryssland, andre blefvo gripne, anklagade, dömda till döden. Konungen mildrade straffet, så att de fleste sutto en tid i fängelse och benådades sedan. Blott en af de djerfvaste hufvudmännen, öfversten för Åbo läns regemente Hästesko, blef straffad till lifvet.

Följande vinter sammankallades ständerna till Stockholm och antog den 21 Februari 1789 den så kallade Förenings- och säkerhetsakten, hvarigenom konungens makt än mera utvidgades och ständernas makt inskränktes. Adelns motstånd kunde ej utan våld undertryckas, men så stark var de ofrälse ståndens förbittring mot Anjalamännen, att de samtyckte till allt. Hvilket icke var lyckligt, hvarken för riket, eller för konungen sjelf.

175. Striden vid Porrasalmi.

På våren år 1789 begynte kriget ånyo under konungens eget befäl. En rysk här af 8 000 man ryckte fram mot Sankt Mickel och fördref, efter fem

timmars tappert motstånd, en liten postering vid Kyrö pass. En half mil från Sankt Mickel går landsvägen öfver en smal ås till bron öfver Porrasalmi sund. Dit kommo Ryssarne den 12 Juni om aftonen, fördrefvo åter en förpost efter tre timmars strid, uppförde kanoner på höjderna och
 5 begynte en häftig eld i den ljusa sommarnatten. Vid Porrasalmi stodo 700 Finnar med två små kanoner under Stedingk och Aminoff. Det var fotfolk af Björneborgs och Savolaks regementen samt någre af Karelen och Nylands dragoner.

Den 13 Juni kl. 6 på morgonen stormade Ryssarne den till hälften rifna
 10 bron. De kastades tillbaka med bajonetten i sjön, stormade åter och kastades åter tillbaka. Man stred hela dagen: ständigt nya och friska trupper från fiendens sida, ständigt desamme blodige, krutsvärtade och uttröttade krigarne på den finska sidan. Ryssarne öfversällade den finska stranden med ett sådant hagel af kulor, att knappt ett träd eller en sten förblefvo
 15 osplitrade, men de lefvande murarne höllo stånd. Der stredo de unge, sedan så berömda hjeltarne Adlercreutz och Döbeln; det var der Döbeln sårades af den granatskärfa i venstra tinningen, för hvars skull han sedan bar det välbekanta svarta bandet öfver sin panna. Der anförde äfven Sprengtporten Ryssarne mot sitt fädernesland och måste, svårt sårad, bortbäras ur striden.

20 Finnarne hade bortskjutit alla sina kulor och begynte ladda gevären med deras afryckta uniformsknappar, när äntligen Österbottens regemente kom dem till hjälp med kanoner kl. 4 på e. m. Först kl. 7 på aftonen drogo sig Ryssarne tillbaka, sedan de bortskjutit allt sitt krut och förlorat 900 man. Striden hade varat i 17 timmar och kostat Finnarne mer än 200 döde. Det
 25 var icke någon afgörande strid, ty sex dagar derefter kringgingo Ryssarne detta pass; men icke utan skäl har striden vid Porrasalmi blifvit jemförd med forntidens berömda hjeltebragder.

Kriget fördes för det mesta i Savolaks med omvexlande lycka och fortsattes år 1790. Vi kunna ej omtala alla de djerfva strider, som der utkämpades
 30 och der den finske soldaten, under sin konungs befäl, för första gången sedan tolfte Karls dagar, ånyo lärde sig den glömnda konsten att segra. Till sjös stredo finske matrosar och finska fartyg lika modigt vid Svenskarnes sida. År 1788 den 17 Juli kämpade svenska och ryska flottorna i sex timmar vid H o g l a n d, utan afgjord seger för någon. Den 24 Augusti 1789 blef
 35 svenska flottan slagen vid S v e n s k s u n d. År 1790 blef konungen med sin flotta instängd af ryska flottan i W i b o r g s k a v i k e n, men slog sig igenom under en blodig strid den 3 Juli. Kort derefter, den 9 Juli, var a n d r a sjöslaget vid Svensksund och slöts med seger för svenska flottan.

Deraf påskyndades freden, som slöts i Wä r ä l ä b y vid Kymmene den 19 Augusti 1790. De förra fredsfördragen mellan Ryssland och Sverige hade kallats »eviga»; freden i Wä r ä l ä kallades »stadigvarande». Ingenting blef förändradt: gränserna förblefvo desamma som förr och Finlands ställning lika osäker som förr. Men efter 80 års nederlag, 80 års flykt, skam och förakt, var det en upprättelse för Sveriges och Finlands vapen samt en hederssak för deras folk, att åter hafva med ära bestått en strid mot det mäktiga Ryssland.

176. Konung Gustafs död.

Mången behagar en väg väl,
men dess yttersta drager till döden.

Sal. Ordspr. 16:25.

Konung Gustaf behöfde kärlek, såsom man behöfver luft för att andas; hatet var för honom såsom ett gift. Ju mer hans lifliga själ nedtrycktes af hatet omkring honom, desto mer sökte han att med nya, djerfva planer döfva oron uti sitt inre. Han tänkte ena stunden på Noriges eröfring, andra stunden på Polens krona; till sist slöt han förbund med Ryssland och rustade sig till ett krig mot Europas eldbrand, Frankrike, för att hjälpa dess konung mot upproriske undersåter. Hans klara blick förmörkades, hans styrelse blef allt enväldigare, hans fiender allt bittrare. Slutligen sammansvuro sig någre adelsmän mot hans lif.

Den 16 Mars år 1792 besökte konungen sent på qvällen en maskrad i den stora theater han sjelf lät uti uppföra i Stockholm. Vid midnattstid omringades han af okände, svartklädde personer med hvita masker för ansigtet; en hand lades på hans axel, en röst sade: godafton! I samma ögonblick small ett pistolskott, man hörde ropet: elden är lös! och konungens venstra sida genomborrades af två kulor samt flera jernnubbar. Stödd på baron Essens arm, hade han nog styrka att sjelf lemna salen. Dörrarna stängdes, alla närvarande måste anteckna sina namn. På golfvet funnos en afskjuten och en laddad pistol samt en stor, skarpslipad knif.

Stockholms tullar spärrades, ingen slapp ut, vakterna fördubblades. Redan följande morgon upptäcktes och häktades mördaren, genom angifvelse af den smed, hos hvilken han hade köpt knifven. Det var en afskedad kapten vid namn Ankarström, en jernhård, dyster och våldsam man, som trodde sig vara förfördelad af konungen. Hans medbrottslingar, som alla tillhörde den missnöjda adeln, blefvo snart gripne. En af dem tog förgift;

de öfrige dömdes till döden, men blefvo benådade med landsflykt eller listidsfängelse. Ankarström ensam blef halshuggen. Han dog utan ånger och fruktan, med en vildes ståndaktighet, omedveten om vidden af sitt förfärliga brott.

5 Den dödligt sårade konungen lefde länge nog, för att förordna om rikets styrelse och dermed omintetgöra de sammansvurnes plan, som var att i första förvirringen omstörta den bestående ordningen. Med en ädlare ståndaktighet, än hans mördare, bar han tyst sina smärtor, förlät sina fiender och dog, 46 år gammal, den 29 Mars år 1792.

10 Konung Gustaf den 3:dje har blifvit så bittert smäddad och så hänryckt beundrad, att efterverldens omdöme om honom ännu icke är stadgad. Hans största olycka var, att han uppvuxit utan gudsfruktan och att han lefde i förgångna tiders föreställningar om konungars ofelbarhet. Han förstod icke
15 de flesta rikt begåfvade menniskor, bar han inom sig stora motsatser: – än en hjälte i mod, kraft, ihärdighet och arbetsamhet, än åter en flyktig fjärl, som glömde alla sorger och alla allvarliga tankar, för att leka med blommor. »Snillets konung» kallades han, och det var hans rätta namn, men icke hans rätta plats på en skakad thron. Äfven de, som mest tadlat honom, medan
20 han lefde, begreto honom efter hans död, och Finnarne tyckte, som Fänrik Stål, att »det var synd om sådan ståtlig kung».

177. Gustaf Mauritz Armfelt.

Sådan herren är, sådan är tjenaren, säger ett gammalt ordspråk, och Gustaf den 3:djes tidehvarf, icke endast hans hofmän, tog honom till mönster.
25 Längre kvarlefde sedan, äfven i Finland, en glesnande skara af desse »gustavianer», hvilka utmärkte sig framför en sednare tids enklare och otympligare slägte genom en värdigare hållning, ett finare umgängessätt och den kruserliga artighet, som brukades förr. Detta städade yttre, detta noggranna iakttagande af artighetsreglerna, fanns icke blott hos adel, krigare
30 och högre embetsmän, utan äfven hos prester, borgare och sådane bönder, som umgåtts med herremän. Under denna vackra yta fanns stundom mycket lättsinne, mycken bespottande och föga nogräknad qvickhet; men man såg den ofta förenad med mycken hjertlighet och en ädel kärlek för det goda, stora och sköna i lifvet. Det var icke lyckligt, att den gustavianska
35 tiden utvidgade klyftan mellan en herreklass, som kallade sig de bildade

eller »bättre folk», och en »sämre» arbetareklass, hvartill det okunniga folket räknades. Det var icke heller lyckligt, att denna herreklass, som talade svenska, nedblickade med ringaktning på det lägre folket, som för det mesta talade finska. Men den gustavianska tiden har fört vårt dittills ohyfsade folk närmare till det bildade Europas sed och umgänge. För all den förädlade sed vi nu kunna framvisa – för mycken vetenskap och konst, ja för ungdomens danslekar och spelmannens melodier vid bondbrölloppen – ha vi till det mesta att tacka Gustaf den 3:djes tidehvarf.

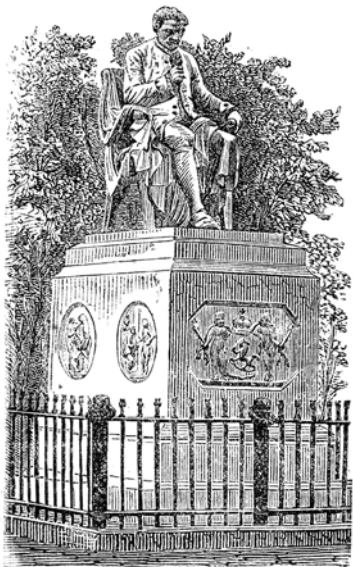
Ur det finska folkets sköte framgick också en af de mest fulländade gustavianer, den glänsande och beundrade Gustaf Mauritz Armfelt. Han var född i St. Mårtens socken 1757 den 1 April, hvilket datum han brukade kalla sin första qvickhet. När han var fyra år gammal, drömde han engång, att en engel nedsteg till honom och lofvade uppfylla tre önskningar, som han sjelf finge välja. Då hade han i drömmen önskat sig tre ting: att blifva en furstes gunstling, att vinna seger som krigare och att blifva älskad af alla, som han ville behaga. Alla dessa ärelystna önskningar blefvo uppfyllda: den första år 1780, när han vann Gustaf den 3:djes ynnest under en utrikes resa; den andra, när han förde befäl i kriget mot Ryssarne, och den tredje under hela hans lif.

Konung Gustaf efterlemnade en 13 år gammal son, som sedan blef konung under namn af Gustaf den 4:de Adolf. Under hans minderårighet fördes styrelsen af hans farbroder hertig Karl, men den döde konungen hade utsett sin trogne och tillgifne Armfelt till sonens närmaste rådgifvare. Detta behagade icke hertig Karl och hans allrådande gunstling baron Reuterholm, som äfven var född Finne. De bortsände Armfelt som svenskt sändebud till Italien. Armfelt misstrodde dem; han ansåg den unge konungen föga säker för deras ärelystnad och brevexlade med sina förtrogne i Sverige om en plan att störta Reuterholm och förklara konungen myndig före den bestämda tiden. Dessa bref öppnades under vägen på posten i Hamburg, hvarefter Armfelt och hans vänner blefvo anklagade och dömde som landsförrädare. När Armfelt ej kunde gripas, lejde den hämdlystne Reuterholm banditer att döda honom. Omgifven af försåt, men räddad af de beundrande vänner han öfverallt tillvann sig, lyckades Armfelt undkomma till Ryssland. Derifrån blef han sedan återkallad, när Gustaf den 4:de Adolf blef myndig, men var alltför frimodig, för att länge behålla denne inbilske konungs ynnest. Då gick Armfelt åter i rysk tjänst och fick vid slutet af sin lefnad ännu en gång tjena sitt fädernesland såsom Åbo akademis kansler och ordförande i den komité, hvilken för kejsaren

föredrog Finlands ärender. Grefve Gustaf Mauritz Armfelt dog år 1814. Skön, snillrik och qvick, var han känd och beundrad vid nästan alla Europas hof. För hans skiftande öden, hans landsflykt och hans sällsynta förmåga att vinna allas hjertan, har han blifvit jemförd med en af det fordna Greklands
 5 namnkunnigaste förtjusare och kallats »Nordens Alcibiades».

Hertig Karls och Reuterholms styrelse var som en grå aftonskymning efter Gustaf den 3:dje. De ville göra allt bättre än han, de vacklade hit och dit, de ställde sig väl med Frankrike, men illa med Ryssland. De ville införa sparsamhet, förbjödo bruket af kaffe och siden, men vunno mera gyckel
 10 än nytta. Alla hoppades bättre tider, när den unge konungen sjelf öfvertog styrelsen i slutet af år 1796. Han var då en blyg och tystlåten yngling om 18 år, känd för sin rättrådighet och sin oböjlighet, som han redan visat, när han slog upp sin förlofning med kejsarinnan Katarinas sondotter i Petersburg, för att giftermålskontraktet icke var uppsatt så, som man öfverenskommit.
 15 Ett motstånd, hvilket så harmade den mäktiga kejsarinnan, att hon kort derefter sjuknade och dog.

178. Henrik Gabriel Porthan.

Alla nutidens bildade folk hafva upprest minnesstoder öfver sina store konungar, hjeltar och snillen. Äfven det finska folket har upprest en sådan minnesstod, men icke öfver en konung, en fältherre eller en statsman, utan öfver en för sitt land kär och minnesvärd vetenskapsman. Hen rik Gabriel Porthans minnesstod i bronz, sådan den här finnes afbildad, upprestes år 1864 på den öppna platsen framför Åbo domkyrka och bekostades genom medel, insamlade öfver hela landet. Hvarmed hade han förtjent denna heder att så ihågkommas, framför hjeltar och konungar?

Han var en obemärkt prestson, född i det aflägsna Wiitaasaari år 1739. Från den dag han blef student vid Åbo akademi, var hela hans lif egnadt åt vetenskapen och fäderneslandet. Med sin klara blick, sin fasta vilja och sitt ihärdiga,
 35

tålmodiga, oafbrutna arbete samlade han en skatt af lärdom, som blef en prydnad för akademien. Han blef professor i latinska språket; han vårdade akademins boksamling, han blef detta läroverks stöd och ära, en faderlig vän för alla dess lärjungar, ja, en lärare för hela sitt land. Men det är icke därför hans stod blifvit rest; det är icke ens därför, att han har grundlagt vårt lands historia, utan därför, att han har grundlagt vårt första klara medvetande af det finska folket såsom ett eget, inom sig sjelfständigt folk. 5

Det finska folket fanns till alltför den tid, när dess spillror begynte vexa tillsammans efter Nöteborgs fred; vi hafva sett, huru ofullkomligt och oklart detta folk hade förstätt sig sjelf. Det hade icke haft tid att tänka derpå; det hade ju ständigt kämpat för sitt lif eller sitt bröd. När fordom hertig Johan, eller kejsarinnan Elisabet, eller Anjalamännen hade talat om ett sjelfständigt Finland, förstod ingen dem, ej heller skulle en sådan yttre (politisk) sjelfständighet då varit oss nyttig. Det var icke heller en sådan Porthan lärde oss: när han tänkte på riket, kallade han sig Svensk. Han lärde oss, att det finska folket är af Gud danadt med ett sådant eget skaplynne, att det måste söka sin bästa lifskraft inom sig sjelf och utveckla sig fritt på sitt eget sätt, för att alla de ädla frön, som Gud har nedlagt hos detta folk, måtte komma till mognad och gagna menskligheten. 10 15

En sådan stor tanke, som ingen förr hade rätt klart uppfattat, begynte nu småningom blifva klar för Porthan. Likasom Luther fordom forskade i bibeln och fann der Guds evangelium, så forskade Porthan i vårt lands historia, geografi, folkdikt och språk och fann der det finska folket. Det blef allt tydligare för honom, att vi väl lydte under ett annat rike och måste lära mycket af andra, men ändock måste vara ett folk för oss, om vi ville lefva och icke blifva ett värdelöst, viljelöst bihang åt andra. Till full visshet kom han icke om sättet, huru detta kunde blifva oss möjligt, ty han vågade på sin tid icke tänka sig Finland lösryckt från Sverige. Först när detta skedde, fem år efter hans död, begynte hans tanke vexa upp ur en ny tids grund och träda fram från studerkammaren ut i lifvet. Då kommo der andre, som begynte att utföra Porthans tanke i handling och arbeta på det finska folkets sjelfständiga utveckling, dess medborgerliga frihet, dess språk, dess alstrande, fruktbarande kraft åt alla håll och dess alltid ödmjuka, men aktade ställning såsom ett eget fritt folk vid sidan af andra folk. Att hafva lagt grunden till ett sådant stort verk, det är Henrik Gabriel Porthans minne för efterverlden, och när han dog år 1804, sörjdes han som en fader af hela landet. 20 25 30 35

Han var äfven den, som år 1771 begynte utgifva den första tidning på svenska i Finland, »Åbo Tidningar», och några år derefter, 1776, utkom

äfvén den första tidning på finska språket, »Suomalaiset Tietosanomat». Det var helt små, sällan utkommande tryckta blad; men från denna ringa början har tidningspressen numera vuxit till en oumbärlig budbärare för dagens nyheter, världens uppfinningar och nyttiga kunskaper.

5 Bland flera berömde finske vetenskapsmän skola vi här blott ihågkomma Porthans samtida och vän, professorn i lagfarenheten *Mathias Caloni*us, som lefde till 1817. Han var den högst ansedde lagfarne lärare, domare och skriftställare i hela riket, en statsman, som använde makten af sina kunskaper, sitt anseende och sin fosterlandskärlek till landets välfärd
10 före och under den stora brytningstid, när Finland skildes från Sverige. Två så lärde, så mäktige och så rättskaffens män, som Porthan och Calonius, har Finland sällan sett vid hvarandras sida.

179. *Frans Mikael Franzén.*

Vårt land har fostrat berömde män och medborgare i följande ordning: först biskopar, sedan krigare, sedan statsmän, derefter vetenskapsmän, derefter skalder och sist konstnärer. De hafva alle tjenat fäderneslandet; men vetenskapsmännen begynte först att tillika tjena menskligheten.

15 Den förste och bäste skalden var finska folket, som sjöng de sköna sagor och visor vi förut omtalat. Alla de bäste, som sedan kommit, hafva fått något af folkets ande,
20 dess enkelhet och dess innerlighet. Men den skaldekonst, som ordnades efter regler och bruk, är en yngre konst, och den började först på svenska språket få anseende, emedan detta språk stod högre i bildning och hade föredömen i Sverige. Fastän flera försökte att sjunga ordnade dikter äfven
25 på finska, hafva de först i vår tid, när finska språket blifvit rikare utveckladt, fått en större betydelse. Ty sång och skön konst äro bildningens blommor; därför uppnå de sist en högre fulländning. Innan blommorna utslå, måste rot, stjelk och blad hafva sin tid.

30 Skaldekonsten på svenska språket begynte i Finland med *Jakob Freses* klagande visor redan i Karl den 12:tes tid. Vid slutet af frihetstiden

vann finske statsmannen grefve Gustaf Filip Creutz ett stort rykte för sina ömma, fina och vackra skaldestycken efter den tidens franska förebilder. Efter honom följde Finlands förste store skald, Frans Mikael Franzén.

Hans fader var köpman i Uleåborg och ville gerna, att äfven sonen skulle bli köpman. Men den späde och blyge gossen gjorde allt lika illa i handelsboden, som han skötte sin bok i skolan väl. Han fick då följa Guds kallelse och blef student i Åbo vid 13 års ålder. Der var han Porthans mest älskade lärjunge, outröttlig att söka kunskap, och blef professor uti historien. Redan som gosse hade han diktat en sorgelig visa öfver en död fågel. Han hade mycket älskat en sådan liten sångfågel, som brukade i den ljusa sommarnatten qvittra på flaggstängen vid hans faders gård; denna fågel, som sjöng ur den finska naturens hjerta, lärde Franzén sjunga. Finland och Sverige förvånades öfver hans enkla, innerliga visor, som så föga liknade den tidens granna, konstiga skaldestycken, och vid 21 års ålder var sångaren från den aflägsna finska nordnorden redan vida berömd. Hela hans långa lefnad var sedan delad emellan sången, vetenskapen, kyrkan och fäderneslandet; men framför all kunskap och all annan nyttig verksamhet hade Gud gifvit honom sångens gåfva.

Ty det bästa en människa tänker och gör, är dock ytterst en skänk af alla goda gåfvors gifvare. Detta visste Franzén. När han skref sina stora eller små skaldestycken, – de små voro innerligare och bättre, än de stora, – visste han väl, att han fick det bästa ofvanefter. Han behöfde icke mödosamt uttänka och forma sin dikt: den kom af sig själf. Och detta gjorde honom så ödmjuk, som man ju måste vara, när man fått det bästa man äger till skänks. Han var den mildaste ibland människor: der låg en förklarad glans öfver hans vackra ögon och hans lutade hufvud. När Finland skildes från Sverige, flyttade Franzén dit öfver, sorgsen öfver sitt fädernesland, som han aldrig upphörde att älska. I Sverige blef han kyrkoherde och slutligen biskop i det nordligt belägna Hernösand. Der tjenade han i många år Guds rike, med det stora, milda och kärleksfulla allvar, som gjorde honom så älskad. Han har, utom sina skaldestycken, låtit trycka sköna psalmer och predikningar samt många minnestal öfver utmärkte män.

År 1840, när universitetet firade sin jubelfest, besökte biskop Franzén sitt finska fädernesland. Han fann då allt nytt och ovant här; ny öfverhet, nya människor, nya virst stolpar. Endast ungdomen, som med vördnad och kärlek helsade honom välkommen, var ännu samma ungdom, som uti de fornda dagar.

Vaggad i en gungstol utaf sin yngsta dotter, slöt han sju år derefter, år 1847, sin lefnad i Hernösand, 75 år gammal. Till minne af biskop Franzéns

hundraåriga födelsedag firades mångenstädes i Finland och Sverige en fest den 9 Februari 1872. En minnesvård öfver honom uppreses i Uleåborg med bidrag från hela Finland.

Samtidig med Franzén var skalden Mikael Choræus, prestson från
 5 Wörå och död som hofpredikant i Stockholm redan 1806. Han var känd
 för sin bitande qvickhet, sin vältalighet samt många både glada, ömma
 och sorgsna skaldestycken. Franzéns och Choræi visor lästes eller sjöngos
 allmänt af den tidens bildade ungdom i Finland. Desse två voro så trogne
 vänner, att Choræus på sin dödssäng bad Franzén, som då var enkling, gifta
 10 sig med hans unga enka. Hvilket ock skedde.

180. Om 1808 års krig.

Det nittonde seklet, i hvilket vi nu lefva, bröt in öfver verlden med stora
 omstörtningar. Med en ny tid hade nya tankar fått makt öfver menni-
 skorna, och den nya tidens ungdom drog ut i strid mot den gamla tidens
 15 anhängare. Våldiga krigshärar stredo emot hvarandra, gränser förändrades,
 riket omstörtades, throner darrade. Och denna stora storm af tankar och
 lidelser ryckte slutligen med sig äfven det aflägsna Finland. Ty den nya tiden
 är sådan, att alla folks välfärd eller ofärd hänger nära tillhopa; ja, det finns
 ej en så bortglömd vrå, det finns ej ett så litet torp långt borta i Finlands
 20 skogar, att de ej skulle hafva känning af de stora tilldragelserna ute i verlden.

I en sådan våldsamt tid, som pröfvade folks och furstars hela kraft, hade
 Gud låtit uppstiga på Sveriges thron en ung, rättsinnad och välmenande
 konung, men svag till förståndet och illa uppfostrad bland hofvets smickrare.
 Konung Gustaf den 4:de Adolf hade uppvuxit med så höga tankar om sin
 25 konungsliga värdighet, att han vid tre års ålder fann sig förnärmad, när
 hofmännen icke buro högtidsdrägt på hans födelsedag. Han trodde, att
 en konung måste veta allting bättre än andra, var ytterligt envis, tog sällan
 råd och försmådde varningar. Dertill var han granntyckt och noga med
 småsaker. Fadren, Gustaf den 3:dje, hade lagt mycken vikt på klädsel och
 30 yttre skick. Sonen lät genom ett kungligt påbud bestämma längden af de
 stångpiskor officerarne borde bära i nacken bakom deras peruker. Hvar
 knapp skulle vara så och icke annorlunda. Den unge konungen hade ett
 sorgligt minne af fadrens blodiga död. Han tillskref Ankarströms brott de
 nya franska frihetslärorna, hatade Fransmännen och trodde sig icke kunna
 35 lägga nog stränga band på friheten, särskildt på tryckfriheten.

Till en tid var landet i lugn och välmakt under Gustaf den 4:de Adolf. År 1797 stiftades det finska hushållningssällskapet, för att uppmuntra jordbruk och slöjder. Hvarje torpare måste odla ett potatesland; soldaterna användes att rensa forsar; koppypningen infördes och räddade många tusen lif. Konungen visade Finland mycken välvilja. År 1802 om sommaren reste han med sin unga drottning Fredrika igenom landet och lade då grundstenen till ett nytt hus för Åbo akademi. Folket trängdes med ärfd tillgifvenhet kring Gustaf den 3:djes son och hade sin ögonfågnad af att se de kungliga äta middag vid öppna fönster för allas åsyn.

I det tappra, glänsande, beständigt oroliga Frankrike uppstod på denna tid en mäktig fältherre och kejsare vid namn Napoleon Bonaparte (af Finnarne kallad »Punaparta», rödskägget). Han slog alla sina fiender och traktade efter att lägga hela Europa under sin lydnad. Gustaf den 4:de Adolf trotsade och retade denne mäktige man, utan makt att stå honom mot, och förde mot honom ett oskickligt, olyckligt krig i Pommern. England och Ryssland stodo starkast emot Napoleon. Då hade Napoleon år 1807 ett möte i Tilsit med Rysslands kejsare Alexander den 1:ste, slöt fred med honom och erbjöd honom Finland som ersättning, derest Alexander ville hjälpa Napoleon emot Engelmännen. Det var så Napoleons vana, att skänka bort andras länder, dem han ej kunde behålla sjelf, och nu ville han straffa den svenske konungen. Kejsar Alexander tvekade; Gustaf den 4:de Adolf var hans svåger och hade väl i sitt oförstånd retat Ryssland, dock icke gifvit orsak till krig. Men Ryssarne hade två gånger förut eröfrat hela Finland, behållit en del och gifvit resten tillbaka. De kände landet, de ansågo Peter den stores verk först då fullbordadt, när Ryssland ägde alla stränderna utaf Finska Viken och beherrskade Finland, som låg så nära Petersburg. De trodde ock, sedan Anjalatiden, att många Finnar hellre sågo sitt land förenadt med ryska riket. Alltså lät kejsar Alexander uppmana den svenske konungen att stänga Östersjön för engelska flottan, och när konungen vägrade, inbröto i Februari månad år 1808 tre ryska härar i Finland.

Den ryske fältherren, grefve Buxhövdén, tänkte taga vårt land likasom i förbigående. Han hade hört, att Finnarne voro missnöjde med det svenska väldet, och lät kungöra, att alla skulle hålla sig stilla, att ingen skulle lida öfvervåld och att de finske soldaterna borde öfvergifva de svenska fanorna samt aflemna sina vapen till ryska befälet; då skulle de få betaldt för gevär och sablar. Men denne fältherre kände hvarken det finska folket, eller den finske soldaten. Folket stod fast vid sin lagliga öfverhet, soldaten rymde icke, än mindre sålde han sina vapen; han stred vid sin fana intill döden.

Denna trohet förstodo Ryssarne sjelfve ganska väl, de hafva sjelfve trofast och tappert försvarat sitt fädernesland, och de skulle hafva föraktat vårt folk, om det svikit sin pligt.

År 1808 uppställde Finland vidpass 19 000 egne soldater, utom upp-
 5 bådadt landtvärn; men denna krigsmakt var vidt kringspridd, bristfälligt
 utrustad och icke förberedd på ett krig. »Den frös och svalt och segrade
 tillika.» De, som midt i vintern hunno till gränsen, försvarade hvarje mil
 af landet och drogo sig fåktande tillbaka för öfvermakten. I början af Mars
 var en större del af vår krigshär samlad vid Tavastehus under den gamle
 10 general Klerckers befäl och väntade befallning att rycka mot fienden. Då
 hitsände konungen en oduglig fältherre, grefve Mauritz Klingspor. Han
 hade icke blifvit vis af förfäders skada, han hade glömt huru Finland gick
 förloradt i Karl den 12:tes tid genom Lybecker och år 1742 genom Lewen-
 haupt. Klingspor följde deras olyckliga föredöme. Han förstod hvarken sitt
 15 folk, sina soldater, sin pligt eller sin krigareära. Han tänkte endast på att stå
 väl hos konungen, som befallt honom att rädda krigshären, i stället att rädda
 landet. Det hjälpte icke, att gamle Klercker ville med sitt sjuttioåriga hufvud
 ansvara för segern. Med sorg och harm måste den stridfärdiga finska hären
 prisgifva landet åt fienden och draga sig tillbaka långt norrut mot Uleåborg,
 20 för att hafva vägen öppen till Sverige.

Svartholms lilla fäste hade gifvit sig utan strid, men ännu stod det
 stora, starka Sveaborg på sina klippor i hafvet; – Sveaborg, som nu
 var hvad det förlorade Wiborg fordom varit, icke Sveriges värn allena,
 men muren och låset för Finlands port. När Klingspor flydde, sade gamla
 25 och unga i landet: Sveaborg skall försvara oss med sina trotsiga murar,
 sin skicklige befälhafvare, sina tappre 6 000 krigare, sina 2 000 kanoner,
 sin talrika flotta af mer än hundra krigsfartyg. Det är väl försedt, och
 fiendens kulor från bergen vid Helsingfors skola maktlösa falla i hafvet,
 som haglet mot klippan.

Det var icke så: Sveaborg föll, men det föll ej som Wiborg. Faste som
 deras murar stodo krigarnes leder, men befålet vacklade, och hafvets stolta
 drottning, Finlands starka lås, öfverlemnades den 3 Maj 1808, med alla sina
 förråder, fartyg och vapen, åt en liten rysk här, som – sjelf föga manstarkare,
 än fästningens försvarare, – med förvåning såg desse borttåga öfver den
 35 qvarliggande isen. Helsingfors blef för andra gången vittne till 1742 års för-
 ödmjukelse, – båda utan motstycken i ett tappert folks framfarna öden.

Då gick genom allt vårt land samma obeskrifliga känsla af stum bestört-
 ning, som år 1710, men denna gång icke mildrad af en bevarad ära. Landet

förklarades införlifvadt med ryska riket, och dess invånare måste, dels i kyrkorna, dels i tingsstugor och rådhus, svära kejsaren trohetsed.

181. Karl Johan Adlercreutz.

Under sitt långa, sorgliga återtag var den finska hären likasom borttappad i höga nordn. Ingen visste hvad det blifvit af den, ingen hoppades något mer af dess vapen. Då begynte, midti bestörtningen öfver Sveaborgs fall, oföväntade segerbudskap komma från nordn, och snart var Karl Johan Adlercreutz' namn på allas läppar.

Hans adeliga släkt härstammade från bönder i Lojo, och sjelf var han född på Kiala gård i Borgå socken år 1757. Vid 13 års ålder gick han i krigstjenst och var kapten vid karelska dragonerna, när han år 1789 sårades, jemte Döbeln, vid Porrasalmi. Klok, beslutsam och djerf, hade Adlercreutz redan med heder genomgått mångt eldprof, när han i April år 1808, såsom generaladjutant, blef Klingspor's närmaste man i befälet och stundom fick makt att på egen hand våga något. Hären hade kommit till Brahestad, ständigt i hälarne följd af den tappre, gladlynte, skäggige Kulneff med hans vindsnabbe kosacker. Andra dag påsk, den 18 April, satte Klingspor sig i sin släde, lät köra vidare norrut och befallte hären att följa efter. Motvilligt följde Adlercreutz, som anförde hären, och hade hunnit till Siikajoki elf, när han häftigt blef anfallen af den förföljande fienden. I stället att fly, försvarade han sig i fem timmar. Då märkte han, kl. 6 på qvällen, att Ryssarne hade utbredt sig för långt åt sidorna, hvarför han beslöt att anfälla centern (midten) af deras ställning. Under glada hurrarop sprungo Nyländingar och Savolaksare tillbaka öfver den frusna elfven, klättrade uppför den branta stranden och togo den derliggande byn. Andre följde dem; ryska hären blef sprängd i två delar och måste draga sig med förlust tillbaka. Denna första seger lifvade finska härens sjunkande mod. Nio dagar derefter slogo Adlercreutz och Cronstedt en annan rysk här vid Revolaks, och nu var flyktens bedröfliga tid till ända. Nu gick härens tåg ånyo, med nyväckt hopp, emot söder. Motvilligt följde nu Klingspor i sin tur; han tyckte mest om ett läckert bord, så långt som möjligt från slagfältet.

Dyrbara veckor försummades. Fram gick dock Adlercreutz, fram gick med Björneborgarne vid hans sida den tappreste bland de tappre, Georg Karl von Döbeln med det svarta bandet om pannan, Svensk född, men stolt att åter blöda i spetsen för finske krigare. Döbeln och Kulneff aktade

hvarandra så högt, att Döbeln förbjöd sina krigare skjuta på Kulneff, och Kulneff förbjöd sina skjuta på Döbeln.

Midsommarmorgonen dånade kanonerna vid Nykarleby, der den fientliga hären undgick fångenskapen genom ett hastigt återtag bakom den
 5 brända bron. Dagen derefter plundrade fienden Wasa, der en svensk trupp landstigit och blifvit slagen. Dessa landstigningar förnyades med ringa styrka på olika punkter under sommarens lopp och misslyckades alla. Det var konungens sätt att föra kriget. Han behöfde sina svenska trupper mot Danskarne; han ville ju eröfra Norige. Engång nalkades han med en flotta
 10 Åbo, men vände om, när den ryska flottan visade sig, och dröjde till sena hösten på Åland.

Vid Lappo i Österbotten korsa sig flera vägar. Der stod ryska hären under Rajevski mellan två byar på den stora slätten vid kyrkan och elfven. Dess jägare lågo dolde i rågåkrarna och fällde mången tapper man.
 15 Adlercreutz ordnade anfallet, Döbeln tog på sin del brorslotten af faran. Främst trängde Björneborgarne och karelske jägarne framåt; alle täflade att trotsa ett fruktansvärdt kulregn. Den stora byn vid kyrkan blef tagen, Liuhari by antändes af den slagne, men skickligt återtagande fienden. Den finska hären ryckte nu i tre afdelningar söderut: i södra Österbotten reste
 20 sig folket och nedskjöt ströfvande fiender, hvilket sedan ådrog bönderne svåra bestraffningar. Roth och Spof, två djerfve partigångare, förde med 40 Björneborgare, såsom fordom Kivekät, sitt eget krig i nejden af Näsijärvi, borttagande fiendens kurirer och lastvagnar.

Då förstod grefve Buxhövdén, som styrde landet i Åbo, att Finland
 25 ej kunde tagas utan ett krig på allvar. Nya ryska härar af utvaldt, krigsvant, tappert folk inryckte i landet, och mot Adlercreutz sändes den unge snillrike grefve Kamenski. I Augusti månad framryckte den starka, ordnade fienden åter efter en ny anfallsplan, och nu gällde, som Karl den 12:te sade, att »dansa för bruden». Dag och natt fanns mer ingen rast,
 30 öfverallt hördes kanonernas dån, öfverallt flöt blod; marscher och återmarscher tröttade krigaren. Alavo blef den sydligaste punkt, dit den finska hären banade sig väg med en rask seger, der Savolaksarne gingo främst. Men när, kort derefter, den kække Otto von Fieandt blef slagen vid Karstula och fienden hotade norra strandvägen, kunde ingen mera hejda
 35 den darrande Klingspor's återtag emot nordén. Dock icke nu i en ärelös flykt, men trotsig och harmful, stadnade finska hären gång efter gång med bröstet mot fienden, segrade i dag och gick i morgon tillbaka. Så kommo de glesnade, sårade, krutsvärtade lederna fram till hafskusten. Klingspor

hade nu fått den oväntade befallningen, att »jaga fienden ur landet», och lemnade i sitt hjertas ängslan hela befälet åt Adlercreutz. Denne stadnade i en stark ställning vid Oravais, tre mil söderom Nykarleby. Han hade 4 900 man, hälften Svenskar, och 17 kanoner. Den 14 September anfölls han af Kamenski med 7 800 man och 20 kanoner. Blodig, som Finlands sista strid år 1714, blef äfven denna dag på Oravais slätter. Slaget varade från kl. 6 på morgonen ända in i sena höstaftonens mörker. Kulneff hade börjat leken med Savolaksarne; derefter streds om besittningen af en bäck, som med lika tapperhet togs och återtog. Då beslöt Adlercreutz att, såsom vid Siikajoki, genombryta den spridda ryska härens center. Han öfvergaf sin fasta ställning, han bröt segrande tvärt genom fiendens leder. Men nu mötte han friska trupper, han blef anfallen från sidorna; hans leder sprängdes, upplöstes, trängdes till höger åt skogen, till venster i hafvet. Vän och fiende blandades om hvarandra i mörkret, och med spillrorna af sin slagna här uppnådde Adlercreutz Nykarleby, dit Döbeln dagen förut hade banat honom väg genom segern vid Jutas.

På Oravais fält lågo nära tretusen döde, bland hvilka 1 200 Svenskar och Finnar, vittnande om båda de stridande härarnes mod och dödsförakt.

Nästan förgäten, hade general Sandels med sina Savolaksare hela sommaren trotsat fiendens anfall vid Toivola och Palois i norra Savolaks. Det var i dessa och andra strider, som Fahlander, Malm och Duncker vunno sitt hjälterykte. Kamenski och Klingspor hade på hösten i Lochteå slutat en vapenhvila, men denna uppsades i Savolaks den 27 Oktober. Sandels stod då vid Idensalmi kyrka. Vid Koljovirta ström anföllo 6 000 man hans 1 400. Det var en väldig brottnig ännu i sista stunden. De anfallande kastades tillbaka i strömmen, lemnande på dess strand nära 800 döde och sårade.

182. *Freden i Fredrikshamn.*

När största delen af landet redan var eröfrad, afsattes Klingspor ifrån befälet, alldeles som Lybecker 1713 och Lewenhaupt 1742. Efterträdaren, general Klercker, fick, likasom då, det bedröfliga uppdraget att söka godtgöra företrädarens felsteg, när allt var för sent. Till ett krig fordras, utom befäl och soldater, äfven penningar, lifsmedel, krigsförnödenheter, fältläkare, sjukvård; och den finska hären led brist på allt. Sandels måste återtåga efter sin seger, Adlercreutz efter sitt nederlag. Utmattade, sårade, sjuke, klädde i trasor, ofta utan bröd att stilla sin hunger, men allt ännu med det trotsiga

geväret på sina lutande skuldror, tågade desse tappre krigare sent på hösten än engång upp mot den höga nordén. Nu, när segern icke mera lifvade deras mod, medtogo trötthet och brist deras sista krafter. Hälften af desse i alla mödor och faror härdade män, dem döden så ofta skonat på slagfälten, sjuknade nu och dogo förgätne i trånga fältlazaretter. Adlercreutz slöt ett fördrag med Kamenski i Olkijoki: hela Finland intill Kemi elf öfverlemnades åt Ryssarne, och återstoden af finska hären gick i två afdelningar öfver till Sverige. General Gripenberg, med spillrorra af Åbo och Björneborgs samt Tavastlands och Nylands regementen, trodde allt förloradt, sträckte 5 gevär och återvände till hemlandet. Den andra afdelningen, med spillrorra af Savolaks brigaden, Karelska jägarne och Österbottens regemente, stred under Cronstedt och Sandels till slutet med Svenskarne och för Sverige. Döbeln uttalade sedan i enkla, sköna afskedsord sin aktning för dessa dyrbara kvarlevor af Finlands hjeltomodiga här. Det var den svenske krigarens 10 rörande afsked till den finske krigaren, sedan båda i sexhundra år på så många slagfält trofast blödt vid hvarandras sida.

Vid denna tid var riket, genom konungens envishet och oskicklighet, bragt nära sin undergång. Hvad kunde man hoppas af en konung, som, till svar på sin nödställda finska krigshärs böner att erhålla de outhärligaste förnödenheter, tillsände officerarne sin nådiga tillåtelse, att under vinterfälttåget bära opudradt hår! Rundtomkring voro fiender, och den siste vännen, England, drog sig förnärmadt tillbaka. När då Ryssarne, i Mars 1809, gingo öfver isen till Åland och svenska kusten samt öfver Qyarkens isar till Umeå, utbrast det länge gäsande missnöjet uti ett uppror bland svenska hären i 20 vestra Sverige. Men innan denna hann fram till Stockholm, och medan konungen, döf för alla varningar, ville börja ett inbördes krig mot den upproriska hären, blef han afsatt från thronen genom en revolution i Stockholm den 13 Mars 1809. Det var Adlercreutz, som, med några få följeslagare, djerft tog konungen tillfånga i Stockholms slott, hvarefter den samlade svenska 30 riksdagen på thronen uppsatte konungens farbroder, hertig Karl, under namn af Karl den 13:de. Finlands siste konung, Gustaf den 4:de Adolf, landsförvist med drottning och barn, irrade sedan, dyster och grubblande, kring i Tyskland, under namn af öfverste Gustafson, och dog i landsflykt. Hans efterkommande lefva ännu i Österrike.

Svenska riksdagen tackade Adlercreutz och gaf honom till belöning en stor kungsgård. Sex år verkade han för sitt nya fädernesland, såsom en mäktig man i dess styrelse, och dog år 1815, då han begrofs på årsdagen af slaget vid Siikajoki. Sjelf sörjde han öfver att vara den ende finske man,

som störtat sin konung från thronen. En sådan handling kändes tung för en Finnes hjerta, tillochmed när han dermed räddat ett rike.

I Sveriges dåvarande nöd och med en ny konung på thronen, dröjde freden med Ryssland icke länge. Den afslöts i Fredrikshamn den 17 September år 1809. Sverige måste der afträda till Ryssland hela sin återstående andel af Finland, som då sträckte sig till Kemi elf, jemte landet mellan denna flod samt Torneå och Muonio elfvar, hvilket dittills hade räknats till svenska landskapet Vesterbotten. Dessutom afträddes Åland med dess skärgård, hvilket Sverige förgäfves sökte behålla. Vidare måste Sverige lofva att sluta fred med Rysslands bundsförvandter och tillfredställa kejsar Napoleon med att stänga sina hamnar för engelska fartyg. Om finska folket säges i fredsfördraget endast, att sedan Rysslands kejsare redan sjelfmant tillförsäkrat Finnarne en fri utöfning af deras religion, egendomsrätt och privilegier, är Sveriges konung derigenom frikallad från sin annars heliga pligt, att derom göra förbehåll till sina fordne undersåtares förmån.

Och alltså blef hela vårt land den 17 September 1809 förenadt med ryska riket.

183. Fänrik Ståls Sägner.

Finlands skilsmessa från Sverige efterlemnade länge smärtsama hågkomster på båda sidorna om Bottniska Viken. På svenska sidan förenade sig nederlagets bitterhet, sorgen öfver rikets sönderstyckande och fruktan för framtiden med den gamla vänskapen till Finland, att göra skilsmessan tung. Långt efter 1809 var hoppet om Finlands återeröfning ännu en kär tanke hos många Svenskar, och de kunde ej tänka sig någon lycka eller välfärd mer för vårt land, sedan detta förlorat Sveriges stöd. Först i vår tid, när nya slägten upp-
vuxit med nya tankar, börja äfven Svenskarne inse, att Finlands frånskiljande var en historisk nödvändighet alltfrån den tid, när Sverige upphörde att beherrska Östersjön; att vårt land sedan var svårt att försvara; att dess besittning snarare inledde Sverige i nya krig, än skyddade riket, samt att Sverige numera, förenadt med Norige, äger en naturligare gräns, än när det förr ägde Finland. Allt detta har efterhand försonat den fordna bitterheten och låtit endast den gamla vänskapen kvarstå. Blandad med saknad, har denna vänskap endast blifvit innerligare å Svenskarnes sida. Svensken är gästfri mot alla; men varmare tryckes ingen hand, än när en Finne kommer till Sverige och helsas såsom en förlorad, återfunnen vän, för sitt fäderneslands skull.

På finska sidan om hafvet fanns likaså för mycken tillgifvenhet för det gamla förbundet, jemte nog mycken ovisshet om det nya, för att ej skilsmessan länge skulle blöda i många hjertan. Men här hade den redan i hundrade år varit förberedd genom landets sönderstyckande och med fruktan förutsedd, såsom en följd af Rysslands vexande makt och Sveriges vanmakt. När stunden kom, blef vårt land så upptaget af den närmaste omsorgen om sin nya ställning, dess blickar riktades af nödtvång så oafvänt mot framtiden, att det förflutna med dess minnen förlorade sin makt öfver människorna. Snart vexte äfven den nya, af Porthan grundlagda tanken på ett Finland för sig, ett finskt folk för sig, genom sig, till allt större klarhet och verksamhet. Derför, när det gamla släktet med sina minnen dog bort, kände sig ett yngre släkte mera frigjort från det förflutna. Men om det ock förstod, att Finland icke fått mycket af Sverige utan att gifva mycket tillbaka, kunde det icke, utan blindhet och grof otack, förneka den långa, lärorika skola, hvilken vårt land hade genomgått under den svenska tiden, likaså litet som att vårt samhälle och vår europeiska bildning fortfarande stå för det mesta på svensk grund. Det yngre släktet uppfattade detta med sitt förstånd, såsom det gamla släktet uppfattat det med sitt hjerta; men äfven det yngre släktet behöfde uppvärmas af minnet, och då kommo »Fänrik Ståls Sägner».

Ännu en mansålder efter Finlands förening med ryska riket qvarlefde många gamle krigare, som fordom stridt under Adlercreutz, Döbeln och Sandels. De lefde i sina minnen, stridens dagar voro dem kära, och de visste berätta många stolta och glada bragder, jemte många små personliga egenheter, dem häfdatecknaren glömt. I början af 1820-talet lyssnade en ung student, vid namn Johan Ludvig Runeberg, på en sådan gammal krigares berättelser i Ruovesi. Han hade sjelf ett barndomsminne från krigets dagar, han hade, 4 år gammal, sett Döbeln och Kulneff i Jakobstad. Varm af dessa hågkomster och förtrogen sedan med många gamle kämpar, utgaf Runeberg – dåmera nordens störste skald – i två samlingar dessa krigareminnen under det gemensama namnet Fänrik Ståls Sägner. Aldrig har ett skaldeverk i vårt land blifvit helsadt med en sådan hänförelse, en sådan beundran. Gamla och unga läste det med samma rörelse; gossens hjerta klappade, flickans kinder glödde, och hårde, bistre män fälde tårar vid dessa sägner från en försvunnen tid.

Så högtänkta sånger, så stolta, så varma, så mästerliga i skildringen af händelser och personer, från konungen och generalen ända ned till den ringaste trosskusk, ja ända till den usling, som kallades »fåhund» förut, men blef en hjälte ock han, ha få länder och få tider att framvisa. De äro

endast 34 till antalet, men hvarje stycke ett konstverk, hugget i marmor. De gå nu kring verlden i många öfversättningar; främlingar afundas de krigare, som fått en sådan minnesvård på deras graf.

Fänrik Ståls Sägner börja med folksången »Vårt Land», skildra sedan den gamle, torftige kämpen, som berättar krigets skiften för studenten, och derefter vidare, utan bestämd ordning, höge och låge, tappre och fege. Alla träda lefvande fram: »Molnets broder» i Perhos ödemark; – den rotfattige soldaten vid Alavo; – löjtnant Zidén med hans Wasagossar; – torpflickan, som sörjde att hennes fästman flytt oskadd från striden; – den dumme Sven Dufva med sitt tappra hjerta; – von Konow, grälände med sin korporal; – den döende Ryssen vid Lemo; – den kärfve von Fieandt med pipa och fårskinnspels; – Sandels vid Koljovirta; – gamle Hurtig vid lägerbrasan; – Kulneff, som kysste barnet i vaggan; – Konungen, som pådrog Karl den 12:tes handskar; – Klingspor, om hvilken tappre män blygdes att tala; – Döbeln vid Jutas; – Björneborgarnes marsch; – den hurtiga Lotta Svärd; – gamle Lode, som ej lät någon försumma morgonbönen, fastän kulorna haglade; – den trygge von Törne med sitt bortskjutna rockskört; – den tappre Dunckers död vid Hörnefors; – von Essen och hans sturske Matts Kusk; – den femtonårige hjelten Wilhelm von Schverin; – den frimodige landshöfding Wibelius, som ställde lagen mot våldet; slutligen Adlercreutz vid Siikajoki. Många andre dertill.

Låt oss endast höra soldatgossen sjunga ett återljud från Finlands krigiska tid!

184. SOLDATGOSSEN*.

Min fader var en ung soldat, den vackraste man fann;
 Vid femton år gevär han tog, vid sjutton var han man.
 Hans hela verld var ärans fält;
 Der stod han glad hvar han sig ställt,
 I eld, i blod, i frost, i svält;
 Han var min fader, han.

* F. Pacius har skrivit musik till denna sång.

Jag var ett barn, när han drog bort, sen fridens dag var slut,
 Dock mins jag än hans stolta gång, jag mins den hvar minut,
 Hans hatt, hans plym, den bruna hyn
 10 Och skuggan från hans ögonbryn;
 Nej, aldrig går det ur min syn
 Hur herrlig han såg ut.

Det hördes snart från högan nord, när hären ryckte ned,
 Hur han var käck, hur han var stark, hur i hvar strid han stred.
 15 Så sad's, han fått medalj också,
 Det spordes snart, att han fått två;
 Ack, tänkte jag i hjertat då:
 Den som fick vara med!

Och vintern gick, och drifvan smalt, och det var lust och vår;
 20 Då kom ett bud: din fader dött; han dog för ädla sår.
 Jag tänkte då, jag vet ej hvad,
 Var stundom ängslig, stundom glad;
 Min mor, hon gret tre dar å rad,
 Så blef hon lagd på bår.

Min fader slöt på Lappos fält, sin fana närmst invid;
 25 Det sägs det var den första gång han blekna setts i strid.
 På Uttis malm, för Gustafs land
 Min farfar dog med svärd i hand;
 Hans fader föll vid Willmanstrand,
 30 Han var från Carols tid.

Så var med dem, så blödde de, så har det ständigt gått;
 Ett herrligt lif de lefvat dock, en herrlig död de fått.
 Ack, hvem vill stappla trög och tung?
 35 Nej, gå i fält helt varm och ung
 Och dö för ära, land och kung,
 Se, det är annan lott!

Jag är en fattig gosse jag, som äter andras bröd,
 Jag har ej huld, jag har ej hem, alltsen min faders död;
 Men klaga är ej mitt behag,

Jag vexer högre dag från dag,
 Jag är en krigargosse, jag;
 För mig finns ingen nöd.

40

Och lefver jag tills jag blir stor och fyller femton år,
 Till samma svält, till samma kamp, till samma död jag går.
 Der kulor hvina tätast då,
 Der skall man finna mig också,
 Der vill ock jag försöka på
 I mina fäders spår.

45

Fänrik Ståls Sägner.

185. *Kejsar Alexander den 1:ste och Borgå landtdag.*

Rysslands kejsare Alexander den 1:ste härstammade från Peter den store genom hans dotter Anna, kejsarens fars farmor. Hon var förmäld med hertig Karl Fredrik af Holstein, som var en dotterson af konung Karl den 11:te. Alltså härstamma Alexander den 1:ste och det nu regerande kejsarehuset både från Rysslands tsarer och Sveriges konungar, men på fäderne från de tyske hertigarne af Holstein.

5

Kejsar Alexander den 1:ste var mild och menniskoälskande. Han hade, ännu ganska ung, bestigit thronen efter sin fader, kejsar Paul, i en mycket orolig tid och blef mot sin vilja indragen i de stora krigen och omstörtningarne efter franska revolutionen. En kejsare kan mindre än andra följa sitt hjertas önsknningar. Han måste följa sitt rikets ärfda statskonst och bevara, eller utvidga dess makt, äfven när han helst ville egna sin omsorg endast åt folkens lycka.

10

När Alexander den 1:ste eröfrat Finland, beslöt han dock, att icke i allt följa den förra statskonsten. Han hade kunnat alldeles införlifva detta land med Ryssland och ställa det under rysk lag, såsom hans företrädare gjort med de delar af Finland, hvilka tillföllö det ryska riket åren 1721 och 1743. Dertill fattades honom icke makten. Men eftersom Finlands nuvarande statsförfattning gaf åt regenten den mesta makten i landets styrelse, medan folket behöll det mesta utaf sin gamla frihet, föredrog kejsaren, att låta detta fria land behålla dess svenska lag, dess särskilda statsförfattning och dess egna förvaltning vid sidan af kejsaredömet, med hvilket det i öfrigt skulle vara oupplösligt förenadt. Så ringa, fattigt och maktlöst Finland än var, i

15

20

jemförelse med det stora, rika och mäktiga Ryssland, hade det dock en äldre bildning och en längre delaktighet i det nya Europas framsteg. Kriget 1808 hade öfvertygat kejsaren om det finska folkets tapperhet och trohet emot dess lagliga öfverhet. Han ansåg med rätta, att ett sådant folk borde blifva
 5 en lika pålitlig gränsvakt för ryska riket, som förr för det svenska, allenast det funne sig lyckligt uti sin nya ställning. Derför blef han en mild segrare och ville hellre vinna ett fritt och lyckligt folks ärliga tillgifvenhet, än ett kufvadt folks falska underdånighet.

Redan i slutet af 1808 kallades ombud för de fyra stånden i Finland till
 10 Petersburg, för att hos kejsaren föreslå de åtgärder, som nu voro närmast behöfliga. Och när denna »deputation» på ett varsamt, men fosterländskt sätt fullgjort sitt uppdrag, kallades Finlands ständer, att den 10 Mars 1809 sammanträda till en landtdag i Borgå. Der samlades då, enligt förra riksdagsordningen, 60 adelsmän, 8 prester, 19 borgare och 30 bönder, för
 15 hvilka fyra stånd kejsaren utsåg talmän, såsom konungen förr hade gjort. Den 27 Mars anlände kejsaren sjelf till Borgå och lät då kungöra följande försäkran, hvilken hans efterträdare sedan förnyat:

»Wi Alexander den förste, med Guds nåde Kejsare och Sjelfherrskare öfver hela Ryssland, Storfurste till Finland etcetera, göre veterligt: att sedan
 20 Wi, efter Försynens skickelse, tagit Storfurstendömet Finland i besittning, hafve Wi härmedelst velat bekräfta och stadfästa landets religion och grundlagar samt de privilegier och rättigheter hvar och ett stånd inom berörde storfurstendöme i synnerhet och alle dess inbyggare i gemen, så högre som lägre, hittills enligt konstitution åtnjutit. Lofvandes att bibehålla alla
 25 dessa förmåner och författningar fasta och oförryckta i deras fulla kraft. Till yttermera visso hafve Wi tecknat denna försäkringsakt med vår egenhändiga underskrift. Gifvet i Borgå den 15 (27) Mars 1809. Alexander.»

Den 28 Mars öppnade kejsaren landtdagen med ett throntal på franska språket, tolkadt på svenska af landets förste ryske generalguvernör, den
 30 sedan Gustaf den 3:djes tid ryktbare general Sprengtporten. Den 29 Mars mottog kejsaren ständernas hyllning på finska folkets vägnar samt hvarje stånds trohetsed, sägande sig med öm rörelse mottaga dessa bevis på ett aktningvärdt folks frivilliga tillgifvenhet.

De finska ständernas hyllning i Borgå var i sjelfva verket – icke ur
 35 maktens, men ur rättens synpunkt, – en frivillig hyllning, enligt kejsarens ord. Ty dessa ständer kunde icke vara kejsarens laglige undersåter, innan Sveriges konung sednare, i September samma år, afträdt Finland till ryska riket och frikallat det finska folket ifrån dess förra trohetsed. Derigenom

blefvo kejsar Alexander den 1:stes regentförsäkran och finska ständernas hyllning i Mars 1809 ett ömsesidigt, frivilligt och rättsgiltigt fördrag, som är grundvalen för Finlands bepröfvade trohet mot Rysslands kejsare, Finlands storfurste.

Borgå landtdag arbetade raskt på de få, men svåra och viktiga frågor, dem kejsaren förelagt. Ständerna föreslogo, att landets indelta krigshär skulle upplösas för minst 50 år, för att icke möjligen derförinnan behöfva strida mot Sverige. I stället för att uppställa soldater, skulle jordägarne betala »vakansafgift» till kronan, och en framtida finsk krigshär skulle ej tjena utom landets gränser. Kejsaren stadfästade upplösningen och vakansen. 5 10

Derefter rådslogo ständerna om landets utskylder till kronan och om landets mynt, som nu blef den ryska silfverrubeln*. Slutligen rådgjordes om landets nya styrelse. Det högsta embetsverket blef »regeringskonseljen», som sedermera kallades kejsarliga senaten för Finland. När allt detta var rådsläddt, återkom kejsaren till Borgå och avslutade landtdagen den 19 Juli. Sedan han helsat ständerna med nådiga ord, yttrade han: »Detta ädla och redliga folk skall välsigna den Försyn, som stadgat sakernas nuvarande ordning. Upphöjdt för framtiden bland nationernas antal, under sina lagars skydd, skall det ihågkomma sin fordna styrelse blott för att så mycket fastare underhålla de vänskapsförbindelser, som freden skall medföra.» 15 20

186. *Det återförenade Finland.*

Så hade nu det förra svenska landskapet Finland blifvit en särskild, med ryska riket förenad stat. Äran och bördan af en sådan ny ställning »bland nationernas antal» syntes för mången Finne den tiden fulle af vådor. De kunde icke fatta kejsar Alexanders storartade framtidstanke. När de tänkte sig detta fattiga land »oupplösligt och för evärdeliga tider» förenadt med en så förkrossande öfvermakt, som det ryska riket, bäfvade deras hjertan af fruktan för framtiden. Och när fredslutet gaf hvem som det ville rättighet att öfverflytta till Sverige, eller qvarstadna der, begagnade sig någre, äfven 25 30

* Svenskt mynt var tillika gångbart i Finland ända till 1840. Emedan ryska och svenska sedlar än stego, än föllo i värde, uppstod deraf mycken oreda. Man räknade rubel silfver, rubel banko, kopek, riksdaler riksgälds, riksdaler banko, plåt, skilling, styfver, runstycke, daler och gammal svensk mark.

högt aktade män af denna tillåtelse. Vi, som nu lefva två mansåldrar framom dem och som sett den då så hotande framtiden ljusna till bättre dagar, skola icke döma för hårdt deras hjertans tvekan.

Icke blott massan af folket, utan ock det ojemförligt största flertalet af upplyste medborgare, stadnade kvar i landet, beredde att, nu som förr, dela dess öden och egna åt det sin bästa kraft. Ännu var Finland ett styckadt, tveklufvet land. Delade mellan ryskt och finskt område, ledo Karelen och Savolaks stort trångmål af att stå under olika lagar på båda sidorna om den godtyckliga gränsen. Den ryska andelen, vanligen kallad »G a m l a F i n l a n d», lydde under en guvernör i Wiborg, der det hade sin öfverdomstol och sitt högre läroverk, medan kyrkliga styrelsen var i Petersburg. En del gamla lagar och bruk hade bibehållits, andra förändrats. Böndernes äganderätt till sin jord föll i glömska, sedan regenterne begynt bortskänka stora jordegendomar, eller »donationer», åt mäktige män, hvilkas förvaltare godtyckligt höjde utskylderna. Så fann kejsar Alexander denna del af landet mycket försummad, folket försjunket i råhet, embetsmännen icke de bästa och mycken förvirring rådande genom de fyra der på engång brukliga språken: finska, ryska, tyska och svenska.

Vid denna tid hade kejsaren tröttnat vid Napoleons öfvermod och förut såg utbrottet af ett stort krig. För att kunna draga alla sina stridskrafter mot söder och vester, ville han betrygga rikets nordvestra gräns och Petersburg samt slöt ett förbund med Sverige emot Napoleon. Men derförinnan ville han, på samma gång han vist betryggade folkets välfärd, än engång vinna Finnarnes hjertan genom en handling af sällsynt ädelmod. Den 23 December år 1811 återförenades, genom en kejsarlig förordning, – en stor och kär julklapp – det såkallade Gamla Finland med det öfriga landet under samma lagar, förvaltning och medborgerliga rättigheter. De särskilda förhållanden, som uppkommit der under den ryska styrelsen, kvarstodo någon tid, men jemkades småningom. Folket vexte, som af sig sjelf, tillsammans med sin rot, det öfriga finska folket, vid hvilket det städse fasthängt. Och när i våra dagar äfven donationerna inlösas af finska kronan, för att deras bönder må kunna återköpa deras jord till en obestridd egendom, kvarstå i Gamla Finland icke många andra spår af den 90-åriga skilsmessan, än det inflytande, som Rysslands och Petersburgs närhet alltid måste utöfva på gränstrakterna.

Så återförenades det sönderstyckade Finland. Fredens verk gaf tillbaka hvad två krig frånryckt vårt land; dess gräns blef åter densamma, som efter år 1617. Långt in i en aflägsen framtid skörda efterkommande frukten af

dessa Alexander den 1:stes högsinta handlingar: hans regentförsäkran och landets återförening.

Kejsaren hade icke heller bedragit sig på vårt folk. När strax derefter Napoleon ryckte, år 1812, med en million krigare in i Ryssland och detta rike kämpade en strid på lif och död mot världens störste härförare, då hade Ryssland bakom sig säkra gränser och kunde odelad använda hela sin styrka emot de anfallande. Den dittills obesegrade Napoleon blef slagen tillbaka, det kufvade Europa reste sig mot hans makt, och inom mindre än tre år fördes han, som en öfvergifven fånge, att dö på en aflägsen ö vid Afrikas kuster. Han, som engång hade bortskänkt Finland, hvilat nu i Paris under en minnesvård af röd porfyr från Ladogas kuster.

Midtunder dessa världshändelser arbetade nu det återförenade Finland på att fullborda seklernas och Alexander den 1:stes verk. En »komité för de finska ärenderna» föredrog inför kejsaren landets angelägenheter genom sin »statssekreterare». En styrelse tillsattes för hvarje särskild gren af landets förvaltning, Finlands bank inrättades, finska riddarhuset instiftades för adeln och finska kadettskolan i Fredrikshamn för unge officerares uppfostran. Åbo akademi fick nya lärostolar, många förmåner och storfursten Nikolai till sin kansler eller högste förman. Från år 1819 blef Helsingfors landets hufvudstad, icke mera det gamla Åbo. Man märkte på allt, att ett nytt Finland var i görningen – om till gagn eller skada, kunde blott framtiden utvisa. Men bland många tvekande och många ärelystne funnos äfven många beslutssame män, som verksamt och välgörande ingreppo uti den nya tidens verk; bland dem Åbo akademis förste kansler efter 1809 Mikael Speranski, född Wiborgare, Finlands förste statssekreterare Robert Henrik Rehinder och Finlands förste erkebiskop Jakob Tengström.

År 1819 om sommaren gjorde kejsar Alexander en lång resa genom Finland. Än i vagn, än på bondkärra, än till fots genom ödemarken eller i båt utför forsarna, reste han öfver Kuopio, Kajana och Uleåborg ned till vestkusten samt vidare till Åbo, Tammerfors, Tavastehus, Helsingfors, öfverallt vinnande med sin mildhet folkets tillgifvenhet. Denne för vårt land så minnesvärde kejsare dog i slutet af år 1825, saknad af sina folk.

187. Åbo brand.

Efter Alexander den 1:ste uppsteg på thronen hans yngre broder, Nikolai den 1:ste. Sträng och kraftfull, hade han beslutat undertrycka de uppror,

hvilka under hans regering oroade ryska riket och Europa. Vårt land förblef lugnt, som alltid; det enda land, der man aldrig fann spår af en samman-
svärjning. Ändock verkade tidens oro, att små, enskilda och tillfälliga
oordningar ansågos vådliga för lugnet. År 1829 infördes censuren, till följd
5 hvaraf ingen bok eller tidning fick i landet tryckas eller utifrån inhemtas,
utan att förut vara granskad och godkänd. Under några år fick intet annat
tryckas på finska språket, än sådant, som angick religion eller allmän hus-
hållning. Jordbruket, som led af svåra missvexter, sökte styrelsen att på allt
sätt understöda, strömmarna rensades, sjöarna fälldes, Saima kanal byggdes,
10 och folkmängden tillvexte. Wiborgs hofrätt inrättades 1839, och 1850 delades
landet i tre biskopsstift: Åbo, Borgå och Kuopio.

År 1826 förklarade kejsar Nikolai, att han derefter icke mer ville stad-
fästa någon dödsdom i Finland, utom för sådana brott, som rörde statens
säkerhet. Från denna tid dömas väl missdådare fortfarande till döden efter
15 gällande lag, men de afrättas icke, de skickas som lifstidsfångar till Siberiens
grufvor.

Det gamla Åbo, som vid samma tid upphörde att vara landets hufvud-
stad, blomstrade ännu genom sin handel, sin biskop och sin akademi. Staden
var den största och bäst bebyggda i Finland, med 13 000 invånare, när en
20 förfärlig brand, den 4 September år 1827, tycktes vilja utplåna Åbo från
jordens yta.

Det var en mild höstdag, en tisdag; halfklar himmel, lindrig nordvest.
På slaget 9 om aftonen, när Åbo borgare gingo till hvila, begynte klockorna
klämta i domkyrkotornet. En tjensteflicka hos slagtaren Hellman vid
25 Aningaisgatan, på högra sidan om Aura å, hade skirat talg; – talgen tog eld
och antände trädduset. Inom en timma stod hela Aningais-trakten i lågor.
Ån skall skydda oss, tänkte den bäst byggda och rikaste delen af Åbo, som
var på venstra sidan om ån. Dit fördes allt bergadt gods, der trodde sig alla
trygga, ingen tänkte på de flygande gnistorna, och studenterna, som ofta
30 förut varit de raskaste vid eldsvådor, funnos icke i staden så tidigt på hösten.
Då vexte, vid pass klockan 10, den dittills saktmodiga vinden till hvinande
storm och kastade gnistor öfver ån på taket af professor Hällströms två-
vånings hus. Det började brinna, det spred lågorna öfver midten af staden,
och snart var allt som ett haf af eld.

Den åldriga domkyrkans fönster glimmade i eldskenet. Dess tjärade
spåntak fattade eld och brann som näfver. Lågorna smögo sig nedåt ända
till grafhvalfven, hvirflade upp genom tornets korsvirke, smälte dess koppar-
tak, förjagade kajorna ur deras nästen och slog till otrolig höjd ut genom

torngluggarna. Klockan var då nära 11 på natten. Sedan var ingen släckning mera tänkbar. Elden var så våldsam, att vattnet i ån uppvärmdes och fönster-
rutor i långt aflägsna byggnader smälte af hettan. Bron öfver Aura brann. Halfbrända papper, sedlar, dun ifrån sängkläder flögo ända till Sagu, fyra
mil ifrån staden. Öfverallt rådde en obeskriflig förvirring. Mången flyttade
fem eller sex gånger det lilla han bergat, men elden kom efter och tog för
hvarje gång sin andel af återstoden. Flera hundrade familjer tillbragte en
sömlös natt på åkerfält utanför tullarna. Först långt inpå onsdagen saktas-
des branden, men fortfor hela veckan att glimma i bränderna. Då fanns
knappt en åttandedel kvar af det nyss så blomstrande Åbo. Förlusterna voro
ofantliga. Endast i sedlar brann en million riksdaler. Största delen af Åbo
akademis vetenskapliga samlingar och dyrbara boksamling, med många
oersättliga handskrifter från förgångna dagar, blef lågornas rof. Det var en
allmän landsolycka.

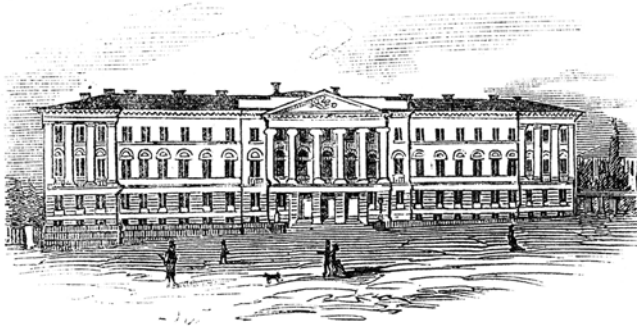
Så kändes den ock öfver allt vårt land. Från alla håll sändes rikliga under-
stöd åt de brandskadade. Åbo fick 10 års frihet från kronoutskylder; det fick
frikostiga lån och reste sig åter förskönadt ur askan. Men det nya Åbo blef
icke mer hvad det gamla varit. Dess skötebarn, akademien, flyttades bort
efter branden till Helsingfors. Handel, sjöfart och endrägtig samfundsande
bevara åt nutidens Åbo dess stora betydelse. Erkebiskopen, hofrätten och
talrika läroverk kvarstå i staden.

Åbo brand gaf anledning att inrätta ett gemensamt stort brandförsäkrings-
bolag för landets städer, der alla delägare tillsamman ersätta den skada, som
en har lidit för brunna hus. Derigenom blef det möjligt, att bättre godtgöra
så dyra skador, som när Tavastehus brann 1831, Jakobstad 1835, Björneborg
och Wasa 1852 samt Nykarleby 1858. Nu finnas äfven gemensama brand-
försäkringsbolag för städernas löseegendom samt för hus och löseegendom
på landet.

188. Universitetets jubelfest 1840.

Åbo akademi flyttades år 1828 till Helsingfors och blef då kallad »Kejserliga
Alexanders Universitetet i Finland». För dess behof fullbordades år 1832
en hufvudbyggnad, stor, ljus och lätt, värdig och vacker, sådan den här synes
afbildad. Dertill kommo sedan andra vackra och rymliga byggnader: för
biblioteket, der mer än 100 000 böcker och handskrifter förvaras; för
observatorium, der himlakropparnas gång undersökes med stora kikare;

för många vetenskapliga samlingar; för stora salar, der naturkrafterna utforskas; för en trädgård med vexter från alla verldsdelar; för stora sjukhus,

der läkarekonsten inläres; för minnesmärken från fädernes tid, för sköna forntida bilder, för ritkonst och för musik. Ty detta landets högsta läroverk,
 5 med dess mer än 60 lärare och tjänstemän samt 600 studenter, har i nyare tid blifvit omhuldadt både af regenter och folk såsom landets skötebarn. Ett litet folk, utan annan makt eller rikedom, måste ju söka sin välfärd i nyttiga kunskaper och grunda sitt anseende derpå, att det står i bildning, dygder och alla goda framsteg jemnhögt med världens mest upplysta folk.

10 Kejsar Nikolais äldste son, Thronföljaren Alexander, var universitetets kansler alltifrån sitt åttonde år och fattade derigenom tidigt en välvilja för detta läroverk och för Finland. Universitetet medförde från Åbo gamle berömde lärare, men det kände sig i början, efter sin flyttning, främmande i sin nya omgivning. Först efter år 1840 blef det mera hemma i Helsingfors,
 15 och från samma tid begynte ett nytt lif, i en ny fosterländsk riktning, röra sig inom detsamma, spridande ljus och värme kring hela landet.

Universitetet, som ju dock blef en fortsättning af Åbo akademi, var nu tvåhundra år gammalt. Detta minne firades med en stor jubelfest i Helsingfors den 15 Juli år 1840. Då inbjödos ombud från ryska, svenska och
 20 andra universiteter; från hela landet tillströmmade otaligt många gäster och resande. Der var biskop Franzén, der var kejsarens och landets trotjenare, grefve Rehbinder; allt hvad Finland hade skönt och utmärkt samlades här, för att glädjas åt den goda gåfva af ädelt ljus, som Gud nu i tvåhundra år låtit dagas här i den aflägsna norden. I stadens gamla kyrka hölls gudstjenst.

25 Den stora nya stenkyrkan var nära färdig, men ännu icke invigd. Der var på altarets plats en stor talarestol; många bildstoder, kransar och dyrbara kläden pryddes det höga templet. Klockorna ringde, kanonerna dånade,

sköna sånger prisade Gud för hans nåd genom seklerna. Talarne utlade dagens betydelse på latin, svenska och ryska. Och så fortgick festen i fem dagar. Der fingo nye doktorer i den heliga skrifts kunskap, i lagfarenheten, i läkarekonsten och i vishetsläran deras doktorshattar. Der bekransades 96 unge magistrar med lager. Efter dessa högtidligheter voro middagsmåltider och andra festliga samqväm; gatorna voro uppfyllda af högtidsklädda folk-skaror. Kejsaren gaf universitetet två nya löner för afskedade gamle lärare; andre gáfvo understöd åt fattige studenter; vetenskapsmän utsände lärda arbeten och skalderne sköna dikter, till att förhöja festens högtidlighet.

När vi minnas den första festen vid Åbo akademis instiftande (sid. 404), kunna vi förstå, hvarför det finska folket 200 år derefter tackade Gud. Allt, som år 1640 var stort och lysande: rikens makt, segrars ära, furstar, hjeltar, människoverk, människolycka, det var allt förgånget, allt vordet till stoft. Tidernas skiften hade gått öfver landet, glänsande fröjder, djupa sorger, förkrossande olyckor. Guds beskärmande hand allena var oförändradt utsträckt i nåd öfver detta land och detta folk; han hade låtit dem tillvexa i sin visdom, och när allt annat förgåtts, stod detta läroverk, fastän härjadt af krig och lågor, oförstörbart qvar genom tidehvarven, för att ödmjukt vittna om sanningens seger.

Efter år 1840 begynte ock Porthans verk bära frukt för vetenskapen och fäderneslandet. Då spredo F. W. Pipping, W. G. Lagus, A. I. Arvidsson, G. Rein, J. Tengström, M. Akiander, J. F. Kajan och flera yngre forskare ljus öfver Finlands historia, till dess att denna slutligen för första gången fullständigt skrefs af G. Z. Forsman 1872. Efter 1840 uppträdde J. V. Snellman, mäktigt verkande som tänkare, som skriftställare, som sakförare för en ny tid. Då framstodo E. Lönnrot, G. Avellan, K. A. Gottlund, E. A. Ingman, (och tidigare J. Judén, G. Renvall, R. v. Becker) såsom forskare och skriftställare för det så länge försummade finska språket. M. A. Castrén genomvandrade norra Rysslands drifvor, medan G. A. Wallin trängde långt in i Arabiens heta öknar. J. J. Nordström skref de svenska samhällslagarnas historia. Efter G. G. Hällström, som mätte vattnets täthet, F. W. Argelander, som uträknade solens rörelse framåt i verldsrymden, och K. R. Sahlberg, som beskref landets insekter, följde J. J. Nervander, hvars snillrika mätningar af magnetismens utbredning på jordytan alltför tidigt afbrötos af döden. Nitiske forskare förenade sig till ett samfund, som kallades Finska Wetenskaps societeten. Det redan 1831 stiftade Finska Litteratursällskapet vexte nu till en mötesplats för alla, som älskade landets finska

språk, folkdikter, folksagor och historiska forskningar. Finska språket tycktes likasom vexe och klarna med hvarje år under de kärleksfulla händer, som togo det i sin vård. Tidens håg vände sig alltmera åt eget folk, eget land. Det var som hade en ny lifsfläkt gått genom landet och strömmat ända in i
 5 själarnas fördolda djup, ty starka andliga väckelser utbredde sig samtidigt från Savolaks och Österbotten till många delar af landet.

189. Kejsar Nikolai och kriget mot sjömakterna.

I många år hade kejsar Nikolais starka arm hejdat tidens oroliga vågor. Hans härar hade besegrat Persien, Turkiet, Polen, Ungern; finske krigare
 10 hade der stridit vid sidan af de ryske. Hans ord vägde tyngre än något annat uti Europas statskonst; mot hans jernvilja vågade statsmännen endast i smyg lägga hinder. När han besökte Tyskland, England, Italien, böjde sig allt för denne fruktade herrskare, och i vårt land darrade tjenstemännen af fruktan, att något möjligen kunde misshaga den stränge kejsaren, hvilken
 15 dock hugnat många nyttiga företag med frikostiga understöd.

Då hände sig år 1853, att i det förslafvade Turkiet, der de kristne än förföljdes af Turkarne, än lågo i trätör sig emellan, de kristne af grekiska läran anropade kejsar Nikolais beskydd. Af denna och andra anledningar råkade Ryssland i krig med Turkiet. Sjömakterna England och Frankrike, slutligen
 20 äfven Italien, fruktade Rysslands makt och ställde sig på Turkarnes sida, medan Österrike uppställde hotande härar vid ryska gränsen. Der blef år 1854 ett stort krig, som för det mesta utkämpades vid halfön Krim i Svarta hafvet, men sträckte sig långt in i Östersjön, ja ända till Ishafvets kuster och aflägsna verldsdelar.

Finska handelsflottan, som då var ute på hafven, blef nästan tillintetgjord. En del fartyg borttogo Engelmännen, andra blefvo försälde utrikes, för att icke förloras. Engelmännen landstego vid Brahestad, vid Uleåborg, vid Kemi, brännande fartyg, magasiner och upplag af tjära, men när de ville göra detsamma vid Gamlakarleby, blefvo de slagne tillbaka med blodiga
 30 hufvuden. Finland hade under Napoleons tider uppställt tre regementen värfvade jägare – »päronjägare» kallade folket dem – men i deras ställe funnos nu värfvade skarpskyttar (finska gardet) och värfvade matroser (finska sjöekipaget). År 1854 uppställdes en ny trupp matroser och sex indelta regementen skarpskyttar, så att landet då hade omkring 6 600 egne
 35 krigare, utom frivillige och utom de manstarka ryska härar, som inryckte

i landet. Med denna styrka försvarades kusterna; men det var icke lätt, att på land kapplöpa med den fientliga flottan, som kunde landa hvar hon behagade.

Åren 1854 och 1855 hördes kanonernas dån vid alla våra kuster. Än här, än der, vid Ekenäs, vid Åbo, vid Fredrikshamn, vid Helsingfors, vid Raumo, vid Nystad, vid Wasa och andra ställen, visade sig fiendens fartyg. Landbatterier uppfördes, skott vexlades, blod flöt. Åland besattes en tid af fienden. Der var en rysk fästning, *B o m a r s u n d*, ännu ej färdig och uppförd med finska medel sedan år 1830. Den blef i grund nedskjuten och sprängd af Fransmän, dervid, jemte den ryska besättningen, äfven någre af Åbo skarpskyttar fördes som krigsfångar till Frankrike. Svartholms och Hangös fordna svenska fästen sprängdes i luften. Det fredliga Finland, som alldeles ingen andel hade uti Europas statskonst, blef erinradt om att det delade äran och ansvaret med en europeisk stormakt.

Bomber kallas stora, ihåliga jernkulor om stundom ända till 6 lispunds vikt, fyllda med krut och inrättade så, att de antändas vid afskjutandet och springa efter en viss tid sönder. Den 9 Augusti år 1855 beskjöto engelska och franska flottorna *S v e a b o r g* med sådana bomber. En stor del af fästningens inre blef förvandladt till grus, men murarna stodo oskadade, och midtibland gruset reste sig Ehrensvårds grafvård, skonad af alla kulor, såsom genom ett under. Dånnet var så starkt, att det hördes 30 mil in i landet, när man lade örat mot berg. I Helsingfors väntade mången stadens förstöring och flyttade bort sin lösegenom, ty bomberna slog hvinande ned vid stränderna och gjorde famnsdjupa, vida gropar i sanden. Men efter 46 timmar upphörde det häftiga skjutandet, och de fientliga flottorna drogo sig tillbaka, utan att göra någon skada åt staden.

Oförfärad stod kejsar Nikolai, i spetsen för Ryssland, mot största delen af Europas förenade makt. Men honom, som ingen fiende kunde bryta, bröt, midtunder striden, en starkare makt, den allt besegrande döden. Kejsaren dog, efter få dagars sjukdom, den 2 Mars 1855 i Petersburg. Tankfull betraktar efterverlden hans enkla graf af hvit marmor i Peter-Paulskyrkan, vid sidan af Peter den stores. Bland de många, som i lifvet fruktade honom, funnos äfven de, som med aktning mindes, att han städse följde sin öfvertygelse om det rätta, och som visste, att äfven inom herrskarens stålklädda bröst ett hjerta klappat för mildare känslor.

190. Kejsar Alexander den 2:dre och Helsingfors landtdag 1863.

På ryska rikets thron uppsteg nu den äldste af kejsar Nikolais fyra söner, Alexander den 2:dre.

Såsom alla Guds utvalda redskap, hade äfven denne kejsare, i början af sin regering, att kämpa mot stora faror, bekymmer och pröfningar. Det blodiga kriget härjade Svarta Hafvets och Östersjöns kuster. Segrar mot Turkarne omvexlade med motgångar mot öfrige fiender. Den starka ryska fästningen

Sevastopol på Krim blef tagen med storm, efter det tappreste försvar. Dermed var ock sjömakternas krigiska ära tillfredsställd; freden slöts den 30 Mars 1856. Hela det stora kriget hade ingen annan varaktig följd, än att blotta det turkiska rikets förfall. Ryssland inskränkte för en kort tid sin sjömakt i Svarta hafvet och lofvade att icke framdeles bygga någon fästning på Åland.

Men för Rysslands inre välfärd blef detta krig af en stor betydelse. I farans stund trädde många, förut okända brister i dagen. Der var icke allt styrka, som såg så ut, ty äfven den största krigsmakt behöfver stöda sig på folkets fredliga utveckling. Kejsar Alexander fann, att hans rikets väldiga krafter härtills varit mera riktade på yttre makt, än på sådana framsteg, som befodra folkens sanna lycka, och han beslöt att omskapa Ryssland. Detta var ett långvarigt, farligt och mödosamt verk, som fordrade klar blick, manligt mod och sällsynt ihärdighet. Men kejsar Alexander hade ärfvt något af sin faders kraft, i förening med sin farbroders, Alexander den 1:stes, mildhet och stora blick in i framtiden. I fredens återvändande lugn begynte han dessa mänskliga storverk, som öppnat för Ryssland ett nytt och ljusare tidevarf. Han befriade 22 millioner lifegne, mot en billig godtgörelse åt deras förre herrar. Han förbättrade domstolarna, ordnade läroverken och lät, med ofantliga kostnader, minska afstånden i det vidsträckta riket genom många hundra mils jernvägar. Medan han lättade förbindelsen med det vestra Europa och der sökte betrygga en allmän fred, använde han rikets krigsmakt till att kufva de vilda röfvarefolken i det inre Asien och införa der det europeiska samhällets välgärningar. Slutligen har han infört »värnepligt» i stället för utskrifningen af soldater, så att hvarje ung man bör vara beredd att en kortare tid gå i fält för fäderneslandet.

Snart begynte kejsar Alexanders mot framtiden riktade verk att djupt ingripa äfven i vårt lands öden. Dess börjande välstånd gick, efter flera svaga skördar, hastigt tillbaka genom tre svåra missvexter, åren 1856, 1862 och 1867. Sistnämnda år var en sträng vinter ända till början af Juni, och i början af September gjorde frosten slut på den halfmogna säden. I norra, östra, vestra och inre Finland – nästan öfverallt utom Nyland – blef en så fruktansvärd nöd, som icke varit alltsedan Karl den 11:tes tid. Man fick åter se samma förfärande folkvandring af tiggare, samma eländiga nödbröd, samma härjande farsoter. Inom ett år dogo 100 000 menniskor. Men nu hade landet potäter och ryska mjölmattor. Styrelsen anslog stora understöd åt de nödlidande, rika gåfvor insamlades i eget land, i Ryssland, i Sverige och andra länder. Så gaf nöden småningom vika efter den goda skörden 1868. Guds skarpa tuktan var oss ämnad till varning mot tidens vekliga njutningslystnad, och så tacksamt vi mottogo hjälp ifrån rikare länder, så djup var ock förödmjukelsen, att se vårt land betraktas såsom Europas fattighus.

Midtunder pröfningens tider märkte vi snart, att en ny ande beherrskade styrelsen. Sedan Pehr Brahes tid har vårt land icke sett en sådan fart af förbättringar, som under den rastlöse, dag och natt pådrifvande generalguvernören grefve Berg. Då byggdes den första jernvägen (Helsingfors–Tavastehus). Då blef tullgräns mellan Ryssland och Finland. Då ställdes kronoskogarne under vården af ett skildt embetsverk. Då fick landet sitt eget mynt i mark och penni. Då inrättades »Finska Hypotheksföreningen», för att anskaffa lån åt jordbrukare. Då uppstodo landtbruksskolor i alla delar af landet. Då började äfven folkskolan sprida kunskap i bygderna. Beständigt voro »komitéer» i verksamhet, för att föreslå nya förbättringar. Finska statsmän hade nu fått mod att för kejsaren framställa landets behof. L. G. von Haartman hade satt landets penningeväsen i ett förträffligt skick; F. Langenskiöld uttänkte mark och penni; J. V. Snellman, som bar styrelsens tyngsta börda i hungertiden, var ock den, som varsamt införde det nya myntet i rörelsen.

Kronan på Alexander den 2:dres verk i Finland är landtdagarnes återuppriktande. Det var nu mera än femtio år, sedan landets ständer sammanträdde i Borgå, men de nödvändigaste förbättringar kunde, enligt grundlagen, icke ske utan ständernas samtycke. Frimodigt uttalades landets hopp, och högsinnadt blef det uppfyllt. Från år 1859 förbereddes i senaten de ärender, som borde föreläggas en landtdag. Och sedan dessa vidare blifvit granskade af ombud från de fyra ständer 1862, sammankallade kejsaren Helsingfors landtdag den 15 September 1863.

Det var en högtidsdag för hela vårt land. Kejsar Alexander, Finlands storfurste, omgifven af sina söner, af rikets och landets högste embetsmän samt af de församlade ständerna, uppsände med folket sina böner i Helsingfors stora latterska kyrka och öppnade sedan landtdagen med ett tal från thronen i det kejsarliga palatset. De glänsande festerna i hufvudstaden funno ett genljud i de aflägsnaste bygder. I städerna fanns knappt en så fattig koja, hvilken icke den qvällen tände sitt ljus, såsom till julen. Aldrig har en kejsare helsats af sitt folk med en uppriktigare tillgifvenhet. Allt vårt folk tackade Gud och nedkallade Hans välsignelse öfver den högsinte furste, som, efter en lång tystnad, åter lät folkets röst tala.

I sju månader varade landtdagens stränga arbete, fördröjdt af ovanan, framdrifvet af fosterlandskärleken. Utskotten förberedde, ständerna granskade, kejsaren stadfästade. Vigtiga förbättringar afgjordes eller föreslogos för framtiden. Hvarje stad och församling fick sin sjelfstyrelse (kommunalordning). Bränvinsbränningen lemnades åt fabrikerne, folkskolan fick understöd, och statens räkenskaper granskades af ständerna.

De nästföljande landtdagarne 1867 och 1872 beslutade om nya kyrkolagen, brottmålslagen, näringsfriheten, främmande trosbekännares rätt samt andra förbättringar. Men viktigast var den af 1867 års ständer antagna nya *landtdagsordningen*, som stadfästades af kejsaren den 15 April 1869. Dermed var folkets röst förvissad att höras till thronen hvart femte år, alla lagar fingo en vexande kraft, och ett starkt band af förtroende knöts mellan regenten och folket.

191. Om vårt lands grundlagar.

Nu ville vi gerna känna vårt lands lagar. Alla behöfva dem, alla lyda dem, och man borde ju veta hvad man lyder. Ty lagen är ett folks medvetande om det rätta. Men här måste vi läsa om en så vigtig kunskap alldeles kort.

Vi höra talas om allmän lag och om grundlag. Hvad menas dermed?

Allmän lag kallas den, som i landet bestämmer hvad som är rätt, hvad som är orätt, beskyddar den redlige, straffar den brottslige och ordnar den enskilde medborgarens rättsförhållanden. Vår allmänna lag är Svea rikets år 1734 stadfästade lagbok, med de tillägg och förändringar, som sedermera blifvit af regent och ständer gemensamt beslutade. Ty för all gällande lag fordras regentens och ständernas gemensamma stadfästelse. Endast om landets förvaltning och allmänna hushållning utfärdar regenten ensam sina förordningar.

Grundlag kallas åter en sådan viktig lag, som bestämmer rättsförhållandet mellan regenten och folket samt grunderna för landets styrelse. Våra grundlagar äro Regeringsformen af år 1772, Förenings- och säkerhetsakten af år 1789 samt Landtdagsordningen af år 1869.

Hvad innehålla dessa grundlagar? De innehålla vår konstitution, 5
vår fria styrelseform, grundreglerna för vår pligt, vår rätt, vår trohet, vår frihet. Hvad är en konstitution? Det är en sådan styrelseform, der regenten och folket hvardera åtagit sig vissa pligter och hvardera förbehållit sig vissa rättigheter gentemot hvarandra. Makten att stifta lagar är der fördelad på 10
två myndigheter: regenten, som är den första statsmakten, och folket, som är den andra statsmakten, genom dess ständer vid landtdag.

Regenten, statsöverhufvudet, är här Kejsaren af Ryssland, Storfurste till Finland. Hans pligt och hans rätt finnas stadgade i Förenings- och 15
Säkerhetsakten: »Vi erkänne, att vi hafve en arffurste*, som äger full makt att styra, freda, frälsa och försvara riket; börja krig, sluta fred och förbund med utländska makter; göra nåd; återgifva lif, ära och gods; förordna, efter dess 20
höga godtfinnande, om alla landets embeten, som böra med infödde finske män besättas,** samt skipa lag och rätt. De öfrige riksvårdande ärender skötas på sätt Storfursten nyttigast synes». – Härom säger Regeringsformen mera utförligt: Storfursten skall beskydda landets latterska religion och kyrka. 25
Han skall »rätt och sanning styrka, älska och gömma, men vrångvisa och orätt förbjuda, afskaffa och nedertrycka; ingen förderfva till lif och ära, lem och välfärd, utan han lagligen förvunnen och dömd är, och ingen afhända eller afhända låta något gods, löst eller fast, utan laga dom och ransakning; 30
samt styra landet efter lag och regeringsform.» »Börande härvid märkas, att alle domare, i högre och lägre rätter, samt alle mindre embetsmän, som ej hafva tromans värdighet eller taga del i landtregeringen, icke skola utan laga ransakning och dom sina embeten förlustige varda». Och ytterligare stadgas, att storfursten har högsta befälet öfver krigsmakten, kan allena slå 35
mynt och upphöja i adeligt stånd, men kan ingen ny lag göra, ingen ny skatt påbjuda, intet nytt krigsfolk utskrifva utan ständernas samtycke, förutom när riket anfallas med krig, då han kan vidtaga nödiga åtgärder, (gärder och krigsfolk) sålänge kriget varar. »Statsverkets tillstånd (kronans inkomster och utgifter) skall uppvisas åt ständernas utskott, på det de må inhemta, att penningarne blifvit brukade till landets gagn och bästa.»

* År 1789 hette det: arfkonung. –

** År 1789: rikets embeten, svenske män.

Folket är gentemot regenten förpligtadt till all den trohet, hörsamhet och vördnad, som lag och ed påbjuda, samt åtnjuter af honom skydd, som ofvan är sagdt. Dertill höra jemnlighet inför lagen och rätt att bevilja ny skatt, såsom säges i För- och säk:akten: »Wi anse oss för frie, laglydige och säkre undersåter, under en lagkrönt Storfurste, som styrer oss efter Finlands beskrifna lag*. Som vi äre alle lika frie undersåter; så böre vi ock, under lagens hägn, alle njuta lika rätt.» – »Och som den rätta friheten består i att fritt gifva till landets underhåll hvad finnes nödigt; så äger finska folket** ostridig rätt, att med storfursten rådslå, jemka, afslå och öfverenskomma.» – I öfrigt finnes hvarje finsk medborgares pligt och frihet stadgad i allmän lag.

Landtdagsordningen bestämmer sedan närmare det sätt, på hvilket det finska folket, genom dess ständer vid landtdag, uppträder såsom den andra statsmakten. Lagtima landtdag sammankallas, öppnas och avslutas af storfursten minst hvar t femte år; deremellan kan han, för visst ärende, sammankalla urtima landtdag. Landtdagsman är vid landtdag endast bunden af landets grundlagar och kan icke, utan ståndets beslut, ställas till ansvar för sina yttranden. Hans val skall vara fullkomligt fritt, och vilkoren finnas noga föreskrifna för enhvar, som är berättigad att välja eller att väljas till landtdagsman.

Landets ständer bestå af ombuden för dess fyra stånd. I ridderskapet och adeln är hvarje slägts hufvudman, eller ätteman, eller fullmäktig, sjelfskrifven landtdagsman. I preteståndet äro erkebiskop och biskopar sjelfskrifne. Åbo stifts prester välja 12, Borgå stifts 10, Kuopio stifts 6. Dessutom välja universitetet en eller två samt skollärarene en eller två för hvarje stift. – Borgareståndet väljer en för hvar stad; men äro der 6 000 invånare, väljas två, och så vidare en för hvarje nytt tal af 6 000. Små städer, med mindre än 1 500 invånare, kunna förena sig om samma landtdagsman, som en annan stad. – Bondeståndet väljer först valmän (elektorer), och valmännen välja en landtdagsman i hvar domsaga. Vid landtdagen år 1872 voro 110 landtdagsmän af ridderskapet och adeln, 37 prester, 38 borgare och 56 bönder; summa 241. Storfursten utnämner bondeståndets sekreterare och ståndens talmän, ibland hvilka adelns talman, landtmarskalken, för ordet.

Storfursten ensam förelägger de ärender, som skola behandlas vid landtdag. Stånden kunna endast inlemna begäran (petition) om hvad de finna

* År 1789: lagkrönt konung och Sveriges lag. –

** År 1789: Svenska folket, rikets underhåll, konungen.

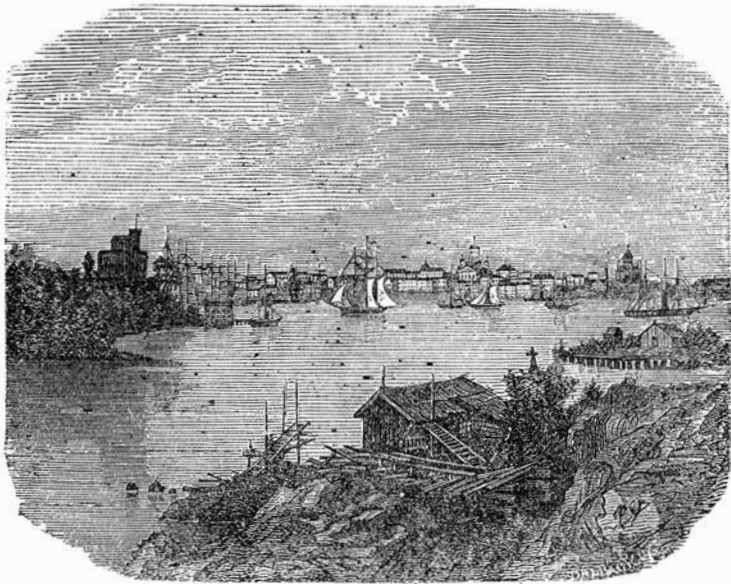
nyttigt. Hvarje stånd väljer ledamöter i de utskott, som först böra granska ett landtdagsärende och derom afgifva deras betänkande. Sedan öfverlägger hvarje stånd derom för sig i »plenium», meddelar de öfriga sitt beslut och kan inbjuda dem att deltaga deri. I vissa fall kunna alla stånd öfverlägga, 5
men icke besluta, tillsamman. Besluten ske genom omröstning, och flesta rösterna gälla. Grundlag och privilegier kunna endast med alla ståndens bifall förändras; annars gäller tre stånds beslut mot ett. Utskotten söka sammanjemka olika beslut. Stadna två stånd mot två i olika beslut, förfaller frågan; men i vissa fall kan sådant afgöras genom förstärkt utskott. Om storfursten icke stadfästar landtdags beslut, gäller det icke som lag. 10

Det är olika med sådant i olika länder. I vår konstitution är regentens makt större, än folkets makt. Men vi äga de två grundpelarne för hvarje fritt statsskick: folkets andel i lagstiftningen och folkets rätt att bevilja skatter. Hvad derutöfver må brista, det skall en redlig medborgare, med förtroende till regentens vishet och folkets fosterlandskärlek, öfverlemna åt en upplyst 15
framtid.

192. Om landets hufvudstad.

Konung Gustaf den 1:ste ville anlägga en stor handelsstad på ön Sandhamn, öster om det nuvarande Helsingfors. Han hoppades, att här skulle blifva en bytesplats för ryska, tyska och holländska varor; ja, han var så säker derpå, att han lät befalla alla borgare i städerna Borgå, Ekenäs, Raumo och Björneborg att utflytta till Sandhamn. Men handeln är såsom en flod: den rinner dit den drages af sina tyngdlagar. Och de behagade icke draga till Sandhamn, som förblef en öde klippö, medan de utdömda städerna fortforo att lefva. 20
Handeln råkade tycka mera om Wanda ås mynning, der det då fanns en fors och en god hamn. Dit flyttade några borgare, och der, på den plats, som nu kallas Gammelstaden, uppstod, omkring år 1550, en liten stad, som tog namn efter forsen och kallade sig Helsingfors. 25

Denna lilla stad fick sina första privilegier af konung Johan den 3:dje år 1569. Här föddes den berömde Sigfrid Forsius, och här samlade Gustaf den 30
2:dre Adolf Finlands ständer omkring sig vid denna fosterländska landtdag år 1616, hvilken likasom invigde Helsingfors till framtidens hufvudstad. Men hamnen hade då redan blifvit för grund genom landhöjningen, och år 1639, under drottning Kristinas tid, flyttades Helsingfors till dess nuvarande plats, en half mil längre åt sydvest, på en bergig halfö, som kallades »Estnäs udden». 35

Här fortfor staden att vara en ringa småstad i mer än 100 år. Men när Sveaborg reste sig vid inloppet till dess förträffliga hamn, begynte Helsingfors vaxa. Mot slutet af svenska tiden var det, genom sin folkmängd och sina vackra hus, landets andra stad, nästefter Åbo. Helsingfors hade då redan haft sina
 5 vexlande öden och tre gånger legat i ruiner. Det hade härjats af fiender (1713), af pesten (1710) och af eld (1557, 1713, 1808). Det hade sett svenska hären sträcka gevär 1742, firat med Gustaf den 3:dje slaget vid Hogland 1788 och bevittnat Sveaborgs fall 1808. Sedan, när landet blef förenadt med Ryssland, låg Helsingfors närmare än Åbo till Petersburg; det låg närmare östra Finland,
 10 det hade en hamn, som kunde rymma alla Östersjöns flottor, och utanför denna hamn hade det Sveaborg. Derför blef det landets hufvudstad; senaten hitflyttade med sina många embetsverk 1819 och universitetet 1828.

År 1819 var Helsingfors ännu en liten stad med 5 eller 6 000 invånare. Det var icke bebygdt på hälften af dess nuvarande område. Thölö hafsvik
 15 gick in, der nu Alexandersgatan är med dess höga stenhus; ett kärr låg tätt invid senatshuset. Kronohagen var en betesmark, och oländiga öde berg tycktes trotsa människohanden, der nu stadens norra och södra gator banat sin väg. Ännu på 1830-talet var den sköna brunnsparken en vild ödemark, och 20 år sednare fanns en osund pöl, der nu bangården rest sina vackra
 20 byggnader. Men kejsareviljan, penningen och ett ihärdigt arbete förvandlade inom 50 år denna småstad med dess ödemarker till en vacker hufvudstad,

liten i bredd med andra länders stora städer, men stor nog för vårt land. Gustavianen Albert Ehrenström, Gustaf den 3:djes fordne handsekreterare och G. M. Armfelts bundsförvandt emot Reuterholm, uppgjorde planen för denna sin födelsestad och gaf namn åt gatorna. Arkitekten Engel, född Tysk, gaf ritningen till senatens och universitetets hus samt den nya kyrkan. Ehrenströms och Engels för framtiden beräknade planer blefvo dock endast delvis följda, och små inbesparingar kostade sedan stora summor.

Nu finnas i Helsingfors förenade alla de högsta embetsverken och läroverken i landet, utom kyrkans biskopar. Folkmängden närmar sig 40 000, industrin bygger sina verkstäder, jernvägarne rassla, gasläggorna skimra, grönskande parker utbreda sig öfver de fordom kala, ödsliga bergen. Ångfartygen röka, varorna inströmma, men den största och redbaraste handeln flyr ännu från Sandhamns granskap till Åbo och Wiborg. Helsingfors är ännu endast en hufvudstad i görningen, dess brokiga befolkning har ännu ej sammanvuxit, der är för dyrt för vårt armod, för frestande för våra svagheter: der återstår mycket att förbättra. Men der är ock mycket samladt af landets bästa kraft, af vaket lif och af ädel fosterlandskärlek. Tiden har fogat det så; vi måste pröfva allt och behålla det bästa.

193. Om samhället och styrelsen.

Ofullkomligt är allt människoverk; dock må hvarje land prisa Gud för ett välordnad samhälle och en rättvis styrelse. Det finns kristna länder, som hafva åtskilligt bättre än vi. Det finns andra, i hvilka partierna våldsamt förfölja hvarandra; der förvaltningen är i oreda, embetsmännen vårdslöse och egennyttige, domstolarna fala, lagen maktlös, folket i mörker, landet ur stånd att betala en vexande skuld. Hvilka brister än må vidlåda vårt land, – och de kunna vara många nog, – må vi skatta oss lyckliga, att här finna frihet och laglydnad, ordning och rättvisa. För dessa stora välgerningar ha vi närmast att tacka samhällslagarna, styrelsen och vårt lugna, laglydiga folk.

Vårt finska samhälle har uppvuxit ur det svenska samhällets rot, men det har hemtat sin lifskraft ifrån den finska folkanden. Folket har vuxit in i deri, och det har vuxit in i folket.

Allt var i början mycket enkelt. Folket valde sina konungar, prester och domare. Konungen tillsatte borghöfdingen, borghöfdingen styrde länet med sina fogdar, biskopen styrde presterne, domaren skipade lagen. Mot slutet af medeltiden intrasslades detta enkla samhälle genom ståndsprivilegierna, som

upphäfde allas jemnlighet inför lag, och genom beskattningen, som förde med sig en skara af embetsmän. Här blef en öfvergångstid, under hvilken än konungen, än adeln och presterne, än borgare och bönder stiftade lagar. Gustaf Wasa, som styrde riket med husbondevälde, sökte återställa det enkla

5 samhället under en faderlig konungamakt. Men det varade blott under hans tid, ty tidens gamla tröja var redan urvuxen. Då införde Gustaf den 2:dre Adolf den nya tidens samhällsordning, uppblandad med det gamla faderliga styrelsesättet. Styrelsen ville, i sin välmening, vara folkets förmyndare och ställa allt i ordning. Först i våra dagar har man lärt sig, att den enskilde med-

10 borgaren kan utträtta mera och bättre gagna det allmänna, om honom unnas en förnuftig frihet, exempelvis i hans ärliga arbete. Styrelsens stora konst består numera deri, att kunna förlika samhällets bestånd, ordning, trygghet och välmakt med den enskilde medborgarens lagbundna frihet. Och af allt detta har småningom uppstått ett mycket sammansatt styrelseverk, som

15 kunde förliknas vid en maskin, der det ena kugghjulet griper in i det andra. Skilnaden är, att en maskin arbetar med döda krafter, men ett samhälle arbetar med lefvande menniskoviljor. Utan en god samhällsande äro de bästa lagar maktlösa, men finnes den goda, upplysta viljan, finnes der sann gudsfruktan, som är roten till all god sed, kan samhället trifvas äfven med bristfälliga lagar.

20 Låt oss alltid minnas, att s a m h ä l l e t är den stora, välgörande ordning, som förenar oss alla, tryggar oss alla, binder och frigör oss alla. Äfven den ringaste, äfven den fattigaste har sin andel, sitt ansvar och sin fördel i detta allas gemensama verk. Med s t y r e l s e n mena vi närmast de myndigheter, som ha att förordna om hela landet. Men styrelsen utgrenar sig genom alla

25 samhällsklasser, från kejsaren på hans thron ända till den ringaste bonde i hans orts kommunalstyrelse; ja ända till den minste daglönare, som ju har att styra sig sjelf och sitt hushåll. Och öfver dem alla står, näst Gud i himmelen, Finlands lag.

Hvarje år vid jultiden tryckes på svenska och finska en bok, som kallas

30 »Finlands Statskalender». Der läsas, bland annat, namnen på landets embetsmän. Vi skola endast betrakta tre hus i Helsingfors, för att i någon liten mån veta hvad de många embetsmännen hafva att göra.

Nära bron mellan norra och södra hamnen är ett stenhus om tre våningar, vackert nog för en enskild bostad, men ganska anspråkslöst, för att vara en

35 kejsares palats. Här bor Kejsaren, Storfursten, när han besöker landets hufvudstad. Han råder öfver alla, enligt landets lag. I ett annat litet palats vid södra esplanadgatan bor generalguvernören. Han är kejsarens högste förtroendeman i landet, för ordet i senaten, har befäl öfver krigsmakten och

skickar, genom sitt kansli, landets ärender in till Petersburg. Der mottagas de (utom krigsärender) af minister-statssekreteraren genom kejsarens kansli för Finland, granskas af en dertill förordnad komité och föredragas för kejsaren, som stadfästar och undertecknar hvad han finner nyttigt.

I ett tredje palats, vid senatstorget i Helsingfors, sammanträder kejsarliga senaten för Finland med dess närmaste embetsverk. Senaten förordnar och dömer i kejsarens namn; dess ledamöter tillsätts af honom för tre år i sänder. Senatens »justitie-departement» är landets högsta domstol, till hvilken man kan vädja ifrån de tre hofrätterna (i Åbo, Wasa och Wiborg); men till hofrätterna kan man vädja från landets 216 häradsrätter (fördelade på 57 domsagor), de 31 rådstufvurätterna och en ägodelningsrätt*. Prokuratorn öfvervakar hela denna lagskipning, att lagen i allt må efterleivas.

Senatens »ekonomie-departement» styr, i sex expeditioner, landets borgerliga förvaltning, sköter dess inkomster, utgifter och räkenskaper samt besörjer krigsmaktens underhåll. Under denna afdelning lyda guvernörerna i landets 8 län: – 1) Nylands län; 2) Åbo och Björneborgs län med Åland; 3) Tavastehus län; 4) S:t Mickels län; 5) Wiborgs län; 6) Kuopio län; 7) Wasa län; 8) Uleåborgs län, – med deras 51 häradar, 249 länsmansdistrikter och 32 städer. Dit höra kyrkans och universitetets allmänna ärender, skolorna, statsarkivet, helsovården, postverket, kanalerna, jernvägarna, allmänna byggnaderna, fängelserna, myntverket, Finlands bank (under inseende af ständernas ombud), tullverket, lotsverket, bergverken, fiskerierna, landtmäteriet, skogsvården samt inrättningarna för jordbruk, handel, sjöfart och näringar m. m.

Så mångfaldigt utgrenar sig nutidens samhälle. Men det skötes icke endast genom aflönade embetsmän; det stöder sig öfverallt på enskilde medborgares fria medverkan, hvar för sig eller i särskilda samfund och inrättningar. Samhället får aldrig tröttna, aldrig sofva, aldrig stadna; dess urverk är i gång både natt och dag, som uret öfver senatens trappa. Arbete och fosterlandskärlek äro dess drivvande krafter. Såsom apostelen säger (Gal. 6: 9): »när vi göra något godt, låtom oss icke förtröttnas, ty vi skole ock i sinom tid uppskåra utan återvändo». Och åter säger han (1 Tim. 1: 5): »hufvudsumman af budet är kärlek, af ett rent hjerta, af ett godt samvete och af en oskrymtad tro».

* De anförda zifferorna äro från år 1872.

194. Om kommunikationerna.

Hvad är kommunikation?

Det är allt slags tillmötesgående och meddelande menniskor emellan; det är alla de medel, hvarigenom man kan komma eller skicka något till
5 hvarandra. Emedan välfärd och bildning så väsentligen bero af en sådan förbindelse, brukar man bedöma ett lands framsteg efter de bättre eller sämre kommunikationer det lyckats förskaffa sig.

Här i vårt aflägsna land, med dess vintrar och ödemarker, visste menniskorna länge föga af hvarandra. Deras vägar voro om sommaren sjön, om
10 vintern isen. De hade gångstigar öfver bergen, ridvägar öfver mon. Katolska kyrkan lät göra de första landsvägarna, broarna, färjorna, herbergena. På femtonhundratalet fick man gästgifverier och skjutshästar, på sextonhundratalet posten, än senare de första utprickade farlederna. I vagn åkte för hundra år sedan endast kungar och höge herrar. De många sjöarna tycktes
15 likasom utsträcka armarna efter kanaler. Men först i vår tid fullbordades Saima kanal, som var påbörjad för 350 år sedan.

I Mars månad år 1826 kommo 13 bönder från Savolaks till kejsar Nikolai med en böneskrift, hvori de begärde en kanal ifrån Saima. Kejsaren lät undersöka saken, fann den utförbar, och år 1845 begynte det stora arbetet.
20 »Forsarnes baron», Karl von Rosenkampf, började verket, svenske öfversten Nils Erikson utförde det. Det var icke ett lätt arbete, ty kanalen är 9 fot djup, 40 fot bred i bottnen och 5½ mil lång, hvaraf 3 mil grädda. Åar och bäckar måste ledas ur vägen, djupa kärr fyllas, berg genomsprängas och 28 slussar muras af huggen granit. Utan dem skulle Saimas vatten, som ligger 256 fot
25 högre än hafsytan, ha strömmat ut genom kanalen och fördränkt hela nejden. Men alla hinder öfvervunnos, och den 7 September 1856, samma dag som kejsar Alexander den 2:dre kröntes i Moskva, blef Saima kanal högtidligen invigd. Det var ock en glädjedag. Kanalen hade kostat öfver 12 millioner mark, men så har den ock öppnat för stora sjöar och många mils strand en farled
30 till hafvet. Numera utsända Kuopio och Nyslott sina fartyg till världshafven.

Bilden visar oss Juustila sluss vid kanalens utlopp i Wiborgs hafsvik. Ett ångfartyg går genom slussen och upplyftas af det i slusskammaren inströmmande vattnet. Resande betrakta nejden och slussens med stor omsorg utförda byggnad.

Huru brådt man än hade, berodde man förr af god eller dålig vind på en
35 sjöresa. Midti sommaren tillbragte resande ofta flera veckor mellan Åbo och Stockholm. Men år 1830 hade ångans väldiga kraft hunnit äfven till Finland.

Då lät brukspatron Arppe bygga ett litet ångfartyg, »Ilmarinen», för att bogsera lastbåtar på Saima, och den förste finske maskinisten, som satte detta vidunder i gång, hette Nousiainen. Nu röka mer än 100 finska ångfartyg på Saima, Näsijärvi, Päjäne och vid alla våra hafskuster.

Ett ångfartyg måste dock ofta lägga sig för ankar i storm, dimma och nattens mörker. En jernväg beror knappt af någon väderlek, icke ens af vinterns drifvor, som endast sällan för några timmar fördröja dess färd. Den 17 Mars år 1862 öppnades Finlands första jernväg för allmänheten. De 12 milen landsväg, som förut voro en dags resa mellan Helsingfors och Tavastehus, hade nu minskats till 10 genom jernvägens rakare sträckning och upptaga 4 timmar. Än viktigare var den andra jernvägen, invigd den 11 September 1870, mellan Helsingfors och Petersburg, vår landväg till södra Europa. En färd mellan dessa städer hade förut medtagit 3 eller 4 dagar; nu åtgå dertill 13 eller 14 timmar. Båda dessa första jernvägar byggdes af finska kronan: den första för 12 800 000, den andra för 27 500 000 mark, hvartill ryska kronan bidrog med 10 millioner, mot andel i vinsten. Kronans nyaste jernvägar förena Åbo och Tammerfors med de äldre banorna; enskilda bolag ha byggt bibanor från Hangö, från Borgå, och om en mansålder skall hela landet sannolikt vara genomkorsadt af jernvägar.

Medan menskor och varor så ila framåt med ångans kraft, flyga budskap med blixstens hastighet fram genom telegrafern. När kejsar Nikolai dog

den 1 Mars 1855, visste man detta viktiga budskap samma dag genom telegrafen i nästan hela Europa, men i Helsingfors fick man veta det först på tredje dagen derefter. Vårt land hade då under kriget fått »optisk telegraf», med signaler på höga stänger vid kusterna, men denna vägrade ofta sin tjänst i mörker och tjock luft. Den elektriska telegrafan inrättades i landet år 1856 och sprider nu sina snabba budskap kring aflägsna bygder. Telegrafan hos oss är förenad med ryska postverket och lyder ej under finsk styrelse.

Snabbskrifveriet, stenografi, är som en telegraf för det muntliga ordet. I stället att utskrifva ordet med vanliga bokstäfver, skrifver stenografen ett tecken med blyertspenna, och detta går så hastigt, att han, vid landtdagen eller andra tillfällen, uppskrifver ett tal lika fort som det talas.

Det var många omgångar förr, när man ville skicka ett bref med posten. Nu läggas brefven i postlådan med deras frimärken på, och samma afgift (porto) gäller för hela landet (20 penni), likasom till utlandet (32 penni). Vill man skrifva några rader på öppet, stämpladt kort, kostar det endast hälften. Eller skickar man ett paket med tungposten, böcker i korsband, penningar genom en vexel. Allt detta, med den snabbare postgången och de många nya postanstalterna, gör att posten nu afsänder tre gånger mera, än för 50 år sedan. Nu afgår ett bref om året för hvar invånare i landet. Och detta är ännu litet, ty i flera andra länder räknar posten 10, 15, ja 20 bref om året för hvarje invånare. Det är som om den ena delen af landet beständigt skulle tala med den andra delen af landet; och när sålunda millioner människor dagligen resa, skrifva och skicka till hvarandra, blir landet slutligen som en hvimlande myrstack, men välstånd och bildning gå framåt.

195. *Framsteg i välstånd.*

Om våra förfäder kunde blott för en enda dag uppstå ur grafven, skulle de förundra sig öfver allt det nya, som uppstått i deras Finland på mindre än femtio år. Hvad skulle de tänka, om de såge sig dragne af en jernhäst med ilande fart, eller såge ett fartyg gå utan segel mot vinden, eller finge bref på några minuter från 70 mils afstånd, eller toge eld med en tändsticka, eller hörde sorlet af tusen snurrande jernrullar i ett stort spinneri? De skulle anse allt detta för trolleri.

Ändock hör man nu mången klaga, att nutidens uppfinningar taga ifrån den fattige arbetaren hans ärliga bröd. Ja, det är visst sannt, att flera hundra formän i Wiborgs län miste deras förtjenst, när Saima kanal tog bort deras

fraktgods. Det är sannt, att jernvägen tager än mera bort, att sömmerskan icke mera kan täfla med symaskinen och att den flitiga spinnrocken förgäfves spinner sitt garn i kapp med fabriken. Under öfvergångstiden faller sig sådant svårt för mången. Men snart skall det nu brödlösa arbetet kasta sig åt andra håll, der maskinen icke kan täfla med menniskan. Hon skall öfverlemnas åt maskinen det mekaniska arbetet, hvartill endast fordras kroppskraft eller fingerfärdighet, och behålla för sig de sysslor, der hennes tänkande ande kan vara med uti arbetet. Ju mera naturens krafter blifva hennes drängar och pigor, desto mera får menniskan tid och håg att odla sin själs krafter, som nu så ofta förtyngas af det kroppsliga arbetet. Hon skall mer och mer lösgöra sig ifrån stoftets trälldom, för att tjena Gud, sin Skapare, såsom hans fria barn, och göra hans vilja på jorden.

Ett sådant stort frigörelseverk har Gud förelagt vår tidsålder genom de mekaniska uppfinningarna. Men dertill fordras, att de andliga och sedliga krafterna inom oss måste vara de jordiska begären öfvermäktiga. Hvad gagnar det menniskan, om hon förvärfvar hela världen och tager skada till sin själ? Sätte vi oss i veklig ro att njuta af den nya tidens bekvämligheter, eller glömma vi Gud, för att endast prisa människosnillet, då skall visserligen en ny stoftets trälldom med alla onda lidelser få makt öfver oss, och vi skola ömkligt förgås, såsom så många andra folk förgåtts före oss i deras veklighet eller deras högmod. Vi, som fått så mycket framför våra fäder, måste ju vara desto mera ödmjuka, trogne och arbetsame i det verk Herren Gud förelagt oss.

Huru vårt land vexer i välstånd genom den nya tidens lifvande krafter, det se vi inför våra ögon, och det säger nutidens statistik, eller statskunskap. Såsom historien framställer för oss en förgången och redan afslutad tid, så upptecknar statistiken nutidens förhållanden, som än äro i görningen, och jemför dem med hvarandra, eller med förra tider. Detta är lärorikt. Det visar oss med åskådliga ziffror om ett land går framåt eller tillbaka i välstånd, folkmängd, god sed, kunskap eller annat mer. Sedan år 1865 finnes i Helsingfors ett statistiskt embetsverk, hvilket hvarje år likasom väger på sin vågskål hvad landet är värdt.

Fråge vi nu denne vaksame värde mätare, så svarar han oss, att år 1810 uppgingo finska kronans inkomster af skatterna, tulluppbörden och andra medel till 6 millioner 700 000 mark i nuvarande mynt. År 1835 hade de stigit till 8 millioner 560 000 mark; men för närvarande uppgå de i medeltal till 20 millioner om året. Om landets, d. v. s. de enskildes, tillgångar få vi en föreställning, när vi veta, att jordbrukets skörd i vanliga år uppskattas till

100 millioner mark; att årliga varuomsättningen med handel och sjöfart uppgår till mellan 160 och 240 millioner; att fabrikerna tillverka för mer än 30 millioner, bergverken för 8 millioner om året; att smör utföres i vanliga år för 10 till 12 millioner, samt att utförelsen af plankor, tjära, ved och andra skogsprodukter sedan år 1867 öfverstigit 30 millioner, men 1873 och 1874 mer än 40 millioner, hvilket dock berott af tillfälliga höga priser på den utländska marknaden.

Men konsten att blifva rik består ej i att ha stora inkomster, utan i att ha små utgifter. Vi måste också veta, att landet de sednaste åren betalat 100 till 140 millioner mark och deröfver för utländska varor. Vi ha icke fått vårt salt, vår bomull, våra mjölmattor eller jernvägsskenor för intet. Vi betala årligen med stora sträckor af nedhuggna skogar vår kaffepanna, vårt socker, våra viner, våra utländska tyger och all vår grannlåt. Det är naturligt, att när utländingen köper mycket af oss, köpa vi mycket af honom. Vi ha ju 1 700 fartyg och 11 000 sjömän: de måste hemföra något igen, när de ej gå på frakt mellan utrikes hamnar. Icke råka vi dermed i skuld; och om finska kronan gjort skulder, så har det skett för så nyttiga ting, som kanaler och jernvägar. Men det är en fara, när ett folk under goda tider vänjer sig vid ett öfverflöd, som det under dåliga tider icke mera har råd att betala. Och det är lättsinne, om man ej under den goda dagen sparar något för den onda dagen. I andra länder finnes en sparbank nästan i hvarje by.

Låt oss ännu höra något litet af det, som statistiken berättar oss om folkmängdens tillväxt.

Under goda och vanliga år ökas folkmängden, derigenom att flera födas, än dö i landet; men under krig, farsot och hungerår minskas den, derigenom att flera dö, än födas. Räknar man allt tillsamman, finner man, att landets folkmängd fördubblas på 60 eller 70 år. 1751 hade det dåvarande svenska Finland 430 000 invånare. År 1815 hade hela det återförenade Finland 1 million 96 000. Femtio år derefter, 1865, hade det 1 million 843 000. Under derpå följande svåra år nedgick folkmängden till 1 million 736 000 i slutet af 1868. Sedan har den åter stigit och kan för närvarande (1875) beräknas till omkring 1 million 860 000. Gifver Gud fridsama, lyckliga år, skall den snart vara 2 millioner.

Mot 1 000 flickor födas i landet 1 036 gossar. Ändock finnas här flera qvinnor, emedan männen utsätts för flera lifsfaror och qvinnorna lefva mera ordentligt. Det är en ofantlig skada för landet, att hvartannat barn dör, innan det fyllt sitt 10:de år. Bland 100 af landets invånare äro 35 under 15 år, 57 mellan 15 och 60 år samt 8 öfver 60 år. Till 70 år kommer en af 70, till 80 år en af 400, till 90 år en af 5 200 och till 100 år en af 100 000.

196. Kyrkan och Skolan.

Icke förgäfvos säger konung David i den 53:dje psalmen: »Kasta din omsorg på Herren; han skall försörja dig och skall i evighet icke låta den rättfärdige komma på fall.» Allt vårt land bär vittne derom, att Guds sanna fruktan håller ett folk upprätt och rättfärdighet bygger dess bo.

Så må vi prisa det såsom en stor Guds nåd, att vi nu i mer än 700 år bekänne oss till Kristi namn och i 350 år haft Guds rena ord och evangelium boende när oss. Hvad allt har icke vår kristna kyrka under denna långa tid verkat för landets välfärd, icke mindre än för själarnas ro! Huru många, många tusende har icke hon hugsvalat i den bittraste nöd och i bättre dagar ledt deras väg till sanningens kunskap och allt godt! Och äfven den finske presten, huru ofta har han ej delat folkets armod, brutit sitt bröd med den hungrande och i lekamliga, såsom i andeliga ting varit en god rådgifvare, en målsman för bildningen och alla nyttiga framsteg ibland det okunniga folk, som han stått närmare, än någon annan!

Ordet kyrka betecknar icke blott Guds tempel, utan ock Guds församling. Vår evangeliska finska kyrka inrättades i Gustaf Wasas tid efter förebilden af doktor Martin Luthers tyska församling. Efter många oroliga skiften blef hon stadfastad genom Upsala mötes beslut år 1593 och fullständigt ordnad på Karl den 11:tes tid genom 1686 års kyrkolag. Såväl denna, på sin tid förträffliga lag, som kyrkans då antagna handbok, psalmböcker och katekes, hafva under en lång tids förlopp blifvit bristfälliga, väl äfven i några stycken ofördragsama mot olika tänkande. Derför hafva stora förbättringar skett i dessa kyrkans lagar och böcker, dels med regentens och ständernas samtycke, dels genom den nuvarande kyrkostyrelsen; dock att intet är rubbadt af kyrkans gamla kristliga grund. Enligt den nya kyrkolagen af 1869, är Guds heliga ord i bibeln det enda rättesnöret, hvarefter all lära i kyrkan skall dömas. Den, som hyser en från kyrkans lära afvikande mening, skall förmanas och undervisas, men icke hindras, att till annat kyrkosamfund öfvergå. Landet fördelas i biskopsstift, med deras biskop och domkapitel, stiftet i prosterier, dessa åter i församlingar, med deras presterskap, kyrkostämmor och kyrkoråd. Hvert tionde år, eller oftare, rådslå valde prester och lekmän (icke-prester) på kyrkomöte, under erkebiskopens inseende, om kyrkans angelägenheter.

Huru nu denna kyrka i vår tid förvaltar sitt embete i Guds rikes tjänst utöfver lagens bokstaf, derom dömer allena Gud. Samhället vittnar, att der en levande tro finnes, der visar den sig i laglydnad och alla kristliga dygder.

Der åter herden sofver vid hjordens sida, der utbreda sig lasterna, der hör man svordom från barnens läppar och drinkarens skrål i den tysta natten. Understundom skickar Gud en kraftig villfarelse, för att väcka en slumrande tro. Ofta har det begrundande finska folket, i sitt begär att utforska djupet
 5 af Guds ord, kommit på svärmares afvägar. Men då har alltid villfarelsen kallat sanningen under vapen, sanningens röst har fått öfvermakt, och ett nytt andeligt lif har vaknat i bygderna.

I vårt land har gudsfruktan äfven i yttre måtto varit vishetens begynnelse, ty skolan är här en dotter af kyrkan. Längre gick hon i denna sin moders
 10 stränga tuktan, och ännu öfvervakar kyrkan, jemte sin skriftskola och sina läsförhör, alla läroverks undervisning i kristendomen. I öfrigt är skolan numera skild från kyrkan och har sin egen skolstyrelse. Mer än hundra år hade skolan stått fast vid sin gamla ordning, när en rad af förändringar begynte år 1843, för att lyfta henne i jemnhöjd med tidens anspråk. Den nu
 15 gällande skolordningen är af 1872.

Regeln är, att all skolgång är frivillig, utom skriftskolan. Staten bekostar sina skolors undervisning, i några på finska, i andra på svenska, men lärjungarne betala årsafgift, utom ett begränsadt antal medellöse. *Lyc e e r n a*
 20 äro lärda skolor, som, efter afslutad lärotid, sända sina lärjungar till universitetet. *Polytekniska skolan* och *realskolorna*, jemte »real-lyceum», gifva sina lärjungar de kunskaper, som behövas för »tekniska» eller borgerliga yrken. – Fristående från alla dessa, och under sin särskilda styrelse, är *Finska Kadettkorpsern* (läs kåren, kadettskolan) i *Fredrikshamn*, der blifvande unge officerare uppfostras.

Dessa läroverk äro för gossar. Men då vår tid erkänner äfven qvinnans
 25 rätt som en tänkande varelse, meddela fr un t i m m e r s s k o l o r n a en högre undervisning åt landets döttrar. Det finns äfven många enskilda läroverk, med eller utan statens understöd, för lärdom, för yrkesbildning, handel, sjöfart, konstbildning; ja skolor för små barn från 3 till 8 års ålder, hvilka
 30 der vänjas med lek till ordning och uppmärksamhet.

Ingen är utestängd från en högre bildning. Men för den stora skaran af folkets barn, gossar och flickor, finska och svenska talande, står numera
 35 *folkskolan* fritt öppen. Till denna hafva ständerna beviljat särskilda bidrag, hvarmed staten äfven bekostar *seminarier* för folklärares och folklärarynnors utbildning. I öfrigt sörjer hvarje ort för sina högre eller lägre folkskolor. Detta stora verk för folkbildningen är ännu i sin början, sedan 1863. En del orter hafva skyndat att inrätta så många folkskolor, som möjligt; andra hafva visat sig liknöjda eller misstroagna. De tro, att folkskolan gör sina

lärjungar till herrar och lär dem att förakta jordbruk samt hemmets enkla seder. De glömma, att intet yrke i vår tid kan umbära kunskaper. De veta ej, att i andra bildade länder, der folkskolan är äldre, såsom i Sverige, just de dugligaste jordbrukarne, de aktningstvårdaste bönderne, de förständigaste husmödrarna äro sådana, som i deras ungdom vunnit bättre insigter och uppfostran i folkskolan. 5

Och så går undervisningen såsom en ljusstråle genom alla delar af folket, från folkskolan och småbarnsskolan ända till universitetet, erbjudande åt alla den kunskap och goda sed, som äro mera värda, än silfver och guld. Hemmet börjar, skolan fortsätter, lifvet fulländar vår uppfostran. Skolans ungdom är en beständigt framåt marscherande krigshär under sanningens fana. Med den skola vi, som ingen annan krigshär hafva, eröfra världen. Lärare och lärarinnor äro framtidens säningsmän. Låt oss alltid hedra och tacka dem för deras sjelfförsakande möda. Ja, det finns ej ett viktigare kall, eller ett mera fruktbärande embete i hela vårt land, än deras. Och skolan 15 förstår nu sina lärjungar bättre, än förr. Hon fordrar, nu som alltid, af dem ett godt uppförande, flit, lydriad och ordning; men hon inskräper icke mera, som förr, sin lärdom med riset. Hon straffar med mildhet, hon förmanar med tålmod, hon vädjar till sina lärjungars egen rättskänsla och glädes att se dem, frimodiga, lyckliga, starka till kropp och själ, strida för sanningen. 20

197. *Skalder och Konstnärer.*

Det är förut sagdt, att de sköna konsterna, som glädja och förädla menniskolifvet, äro yngst i hvarje folks utveckling och beteckna dess blomning. De hafva samma förunderliga makt att smälta is, som ett solsken om våren. Äfven det hårdaste hjerta måste vekna för dem. När »Vårt Land» första gången sjöngs på majfältet utanför Helsingfors den 13 Maj 1848, stod hela det stora fältet rundtomkring uppfyllt af folk, och det var som om sången hade gått tvärtigenom tusende hjertan. Då sågos tårar i många ögon, obekanta tryckte hvarandras händer, och fäderneslandet stod der, i sin storhet och skönhet, närvarande uti sången. 25 30

Det är Runeberg, som diktat »Vårt Land»; det är Pacius, som satt toner dertill. Professor Johan Ludvig Runeberg föddes i Jakobstad 1804, var en tid lärare vid universitetet, men flyttade sedan till Borgå som lärare i grekiska språket. Han hade vext upp medan Franzéns visor ännu voro på allas läppar och sjöng i början, såsom Franzén, om naturens skönhet. Men 35

Runeberg var en född bildhuggare, fastän han aldrig fick lära denna konst. I hans sånger och berättelser trädde snart menliga bilder fram, så bestämdt formade, som hade de varit huggne i grekisk marmor. Det var bilder af det finska folket i dess skogar, dess hemgårdar, prestgårdar och herregårdar på landet; lefvande, friska, kraftiga och glada bilder, bland hvilka icke ens tiggaren glömdes. Sedan diktade han om Greklands och Skandinaviens forntida konungar, om en rysk lifegen flicka under Katarina den 2:dra och slutligen Fänrik Ståls Sagner. Men sist valde han den högsta och svåraste af all diktkonst, emedan den fordrar den största sjelfförsakelsen, nemligen psalmerna. Och med dem likasom invigdes hans ande till de pröfningar, hvilka Gud sänder sina utkorade på jorden. Runeberg hade börjat ringa och obemärkt, i armod och strid; men när hans hjessa grånat och hans förslamade arm ej mer kunde skrifva, var ingen konung mera hedrad än han, och såsom en patriark från forndna tider mottog han hela nordens hyllning på sin 70:de födelsedag.

Med Runeberg har den svenska sången i Finland – den svenska sången med det finska hjertat – uppnått sin höjd och tystnar bort efterhand. Borta är skalden Lars Stenbäck, hvars kämpande ande slutligen sökte och fann sin ro i hans psalmer. Borta är den unge, riktbegåfvade Julius Wecksell, som sökte, men icke fann sin ro, förrän i glömskan. Grånad, utsänder Klas Flemings sångare, Fredrik Cygnæus, sina högtänkta maningar för konsten och fäderneslandet. Men tätt i spåren efter desse och några få andra följer, med vexande vingar, den finska sången på finska. Oksanens »gnistor» (Säkeniä) tända, såsom morgonrodnaden, en ny dag, medan Suonio, djup och innerlig, återspeglar den finska andens trängtan. Hos båda dessa skalder – professor August Ahlqvist och doktor Julius Krohn – blommar det finska språket i den nyare tidens rika fågring. En tredje sångare, storartad och djerf, hade vid deras sida trädt fram ur den låga kojan. Han hette Alexis Kivi (Stenvall); – han brast, såsom Wecksell, förtärd af en brinnande själ.

Redan katolska kyrkan hade infört i landet de sköna konsterna: – byggnadskonst (arkitektur), bildhuggarekonst (skulptur), målare-

konst och musik. Men det dröjde i långa århundraden, innan landet fick egne konstnärer. Här funnos byggmästare, som uppförde kyrkor, stundom värdiga i deras enkelhet, stundom fula i deras grannlåt. Här funnos träd-
snidare, som gjorde grofva bilder, och målare, som kluddade dessa många
vanskapliga altartaflor, der röfvaren, icke Frälsaren, hänger på försoningens
kors. Kantele fanns, spelmän funnos; men verkliga och utbildade finske
konstnärer funnos ej, förrän i våra dagar. Nu ha vi finske arkitekter. Tysken
Engel och Svensken Chievitz hafva lärt oss den rätta byggnadskonsten.
Nu har Karl Sjöstrand (född Svensk) utfört i kraftfulla bilder Kalevalas
hjeltar och format denna minnesvård af Porthan, som finnes afbildad på
sidan 442. Nu har ock Walter Runeberg ärfv sin faders bildhuggarekonst
och diktat i marmor de skönaste bilder efter forntidens mönster.

I medlet af förra seklet lärde två unge Finnar, Isak Wacklin och
Mikael Toppelius, målarekonsten i Stockholm. Men den förste fullt
utbildade och berömde finske målare var Alexander Lauraeus, död
utrikes 1828. Då var all konst ännu brödlös i Finland. Från Italien återkom
en ung Finne, som hette Robert Ekman, och hade mod att kvarstadna
som ritlärare i Åbo. Han blef målarekonstens rätte grundläggare i vårt land,
genom sitt föredöme och sina lärjungar. Ekman har brutit en bred väg för
sina efterföljare, genom de första historiska bilderna från vårt land, de första
teckningarne ur Kalevala, de första trogna bilderna af det finska folket. Men
alla konstnärer behöfva resa, för att utrikes se och lära någonting bättre; hvar
skulle de, i sin fattigdom, få medel dertill? Några konstälskande män visste
råd: de stiftade år 1846 Finska Konstföreningen, för att understöda
unge målare och bildhuggare. Då blef småningom konsten bofast i Finland.
Då fingo Magnus och Ferdinand von Wright bättre mod att måla
dessa, ända i minsta fjäder natursanna finska fåglar, som tyckas sjunga på
taflan. Då målade Werner Holmberg finska landskap, der furorna
susade, och när han dog ung, framträdde efter honom Berndt Lind-
holm och Hjalmar Munsterhjelm. Erik Löfgren, Alexandra
Frosterus och Adolf von Becker målade trogna bilder ur mennisko-
lifvet; många andra togo penseln, och nu, när äfven styrelsen hvarje år
utdelar reseunderstöd åt unge konstnärer, täfla finska taflor och finsk bild-
huggarekonst med de bästa i utlandet.

Musiken blef icke länge stum. Vid den tiden, när mången finsk tärna
sjöng Fredrik Ehrströms enkla melodier vid sitt piano, inkallades en
ung Hamburgare vid namn Fredrik Pacius till musiklärare vid uni-
versitetet. I 40 år diktade han sköna, storartade musikstycken, utförde med

sina lärjungar andra länders musikaliska mästerverk och blef så i vårt land den högre musikens grundläggare. Minst 12 melodier äro skrifna till »Vårt Land», men melodin af Pacius har segrat öfver dem alla. I hans fotspår trädde yngre musikediktare: Karl Collan med sina friska visor, Filip von Schantz, som drömde om ädla storverk, Axel Ingelius, som var så alltigenom musik, att han icke var något annat. Såsom Wecksell och Kivi, förtärdes äfven v. Schantz och Ingelius af brinnande själar. Verlden beundrar konstnärens verk och vet icke den strid, af hvilken han sönderslites, när han känner inom sig det fullkomliga, men aldrig kan utföra det.

Sist har äfven skådebanan, theatern, som så länge varit en främmande gäst, blifvit bofast i landet. Finska språket talas och sjunges nu ifrån skådebanan. Såsom fordom den finska sångerskan Johanna von Schoultz, så vinna nu Ida Basilier och andra sångfåglar ifrån den finska norden rykte i verlden. Det fordras en inre kallelse, ett långt och strängt arbete, mod och ihärdighet, för att som konstnär uppfylla nutidens anspråk. All sann konst är en spegel, der tidehvarfvet skådar det bästa af sig sjelf i en renad, förklarad dager. Och så är konsten visst en hög och ädel Guds gåfva. Men träda de onda lustarna fram deri, hur fagert de än må sminka sitt anlete, då är konsten ej mera sann, då är den Guds fiende, icke hans tjenare. Och därför må vi se till, hvilken herre vi tjena, att icke ljuset i oss må förvandlas till mörker. Ty, säger profeten (Es. 2: 16, 17): Herrens dom skall gå öfver alla kosteliga skådeverk, att Han allena skall hög vara.

198. SUONIOS BÖN.

O konungarnes konung! Gud,
Som styr all verlden med ditt bud,
Vänd ock i nåd till detta land
Din fadersblick, din allmaktshand!

Ett litet folk vi äro visst,
För verldens ögon fullt af brist;
Hvad har den störste dock förmått,
Om ej af dig sin kraft han fått?

All jordens storhet, styrka, makt,
Det är som stoft dig underlagdt,

Och vid din vink det högsta böjs,
Det ringaste till ära höjs.

Hur ofta väljer du ej då
Till dina redskap just de små,
På det att uti dem må klar
Din allmakt varda uppenbar!

15

Ditt folk, som du åt dig beredt,
Det var af verlden öfversedt;
Det var ett ringa Judafolk
Du valde till din sannings tolk.

20

Och Bethlehem var minst ibland
De städer uti Judaland;
Dock fick det nådens fullhet, när
Du lät Messias födas der.

O Herre, hör då oss också,
Låt ock i oss din nåd bestå!
Om storhet ej dig bedje vi;
Vi vilje i vår ringhet bli.

25

Men låt vårt folk få tjena dig
Och dina verk evinnerlig;
Upplys oss, Herre, att vi så
I ljus må andra föregå!

30

Suonio.

199. Hemkomsten från skolan.

Solen sjunker bakom björkarna ned i den lugna sjön. Der är guld i vattnen, svalka i luften; himmelens frid öfver allt mitt land.

Nu är Juni månad, häggarna blomma, alla fåglar sjunga i skogen. Jag återvänder från skolan tillbaka till hemmet. Vägen blir mig så lång, hjertat blir mig så fullt. Jag vill tänka på något annat, medan jag än har ett stycke kvar till backen vid kyrkan.

Hvad allt har jag icke lärt och sett, sedan den morgonen förr, när jag klef på stegen derhemma och tänkte på det obegripliga ordet v å r t l a n d! Nu känner jag det; – ja, det vill säga, jag känner ett litet hörn deraf: den första bokstafven af en lång lexa. Men jag vet nu, att det är v ä r d t att älskas och
 5 h v a r f ö r vi älska det. Min fader i himmelen, låt mig få lära mycket, mycket mer om mitt fädernesland, på det att jag må blifva det värdig och kunna tjena det i hela mitt lif!

Huru förunderligt Gud dock har skapat detta land och välsignat dess armod! Så hårdt, så kallt, så fattigt, aflägsset, gömdt och glömdt, och dock
 10 det skönaste, bästa, rikaste, gladaste land f ö r o s s! Hvad är det med ett land, der menniskan, i en beständig sommar, sätter sig mätt vid naturens färdigt dukade bord? Allt bjuder det henne, men icke den glada äran att skapa någonting nytt och bättre, icke det starka medvetandet att kunna försaka, icke den fria känslan att vara ingens slaf. Jag vill vara naturens herre
 15 och icke dess snyltgäst. Jag vill vara Solgrim, som fick det öde landet och omskapade det till en lustgård. O min moder, du hade rätt: det är någonting värdt att lefva för.

Och detta folk, som Herren Gud har ställt här, att bryta stenar vid världens ände, hvad jag älskar det i dess lugna kraft! Det är sådant natur
 20 och öden ha gjort det: ett skrofligt, gammalt träd på en stenbunden mark. Men när vi bortrensa de torra qvistarna, när vi skaffa det luft och ljus och breda frisk, ny jord kring dess rötter, se då skall det skjuta gröna toppar, då skall det blomstra i frisk ungdom. När jag tänker på hvad detta folk genomgått, utan att dö, hvad det burit, utan att brista, och försakat, utan
 25 att misströsta; då föreställer jag mig, att det aldrig kan brytas, sålänge dess rot är frisk. Det finns endast en fiende, som kan döda det, genom att utmärgla dess kärna, och han heter V e k l i g h e t. Men se, då står åter det hårda, kalla, fattiga landet rundtomkring och säger: a r b e t a ! Det förvekligade folket vaknar som ur en dröm, finner sig naket på drifvorna,
 30 igenkänner sig sjelf och lefver.

Ju mera jag tänker på hvad jag läst om detta folks framfarna dagar, desto bättre förstår jag huru underbarligen Gud har ledsagat det genom djupa, mörka dalar till ljuset på höjderna. Det tillhörde en stor och talrik, men fattig, okunnig, kring halfva verlden förskingrad stam. Hade nu Gud öfver-
 35 lemnat det finska folket ostördt åt dess egen kraft, så skulle det ju hafva blifvit en sådan eländig, förkommen spillra af menskligheten, som nu de olyckliga, bortdöende folken i Siberiens ödemarker. Men Gud hade nåderikt utkorat detta folk bland så många dess stamförvandter. Hvarför? Det vet jag icke;

kanhända därför, att han hos det nedlagt från början högre gåfvor, än hos de andra. Så ledde han dess vägar längre vesterut, der det kom i beröring med de slaviska och germaniska folken. Der lade Gud det under ett främmande svenskt välde, tillräckligt starkt för att vara dess stöd, men icke nog stort eller mäktigt för att uppsluka det. Och bundet, såsom ett ungt träd vid detta stöd, tillvexte det finska folket, härdadt i svåra stormar. Dess grundlynne är österländskt, asiatiskt; men sedan det fått det bästa, som Europa kunde gifva det: kristendom, samhälle och fri, mensklig odling, bär det österland och vesterland båda inom sig. Af sådana folk kan Gud göra något. När då tiden var fullbordad, lösgjorde Gud det förra bandet med Sverige och knöt folket i ett nytt band med Ryssland, likasom för att åter hänvisa det på dess ursprung. Ty der tyckes Guds mening vara alldeles uppenbar, nemligen att det finska folket skall blifva en lärare och en föresyn för många bortkomne stamförvandter, medan det sjelf gör sin stams egendomlighet fruktbar för menskligheten. Och när det engång vuxit till 12 millioner

Jag ser mitt hem, jag ser det, fönstren glimma på afstånd i aftonsolen! Der är vår egen beteshage, der är vår åker. Jag kan se gärdesgården, grinden, ladugården och brunnen. Der står hon qvar, den gamla, nedrökta rian med den sotiga dörren, der jag brukade hoppa jemnfota i halmen. O, hvad allt är sig likt, och hvad allt är vackert! Röda ladan har fått ett nytt tak; bron öfver bäcken är nyss omlagad. Så ... nu skymma de höga granarna gården! Hvad vägen är lång! – lång! lång! lång! Hör, der skäller en hund. Det är Musti, ja, jag är säker derpå, han vädrar min ankomst. Vägen kröker sig; här äro de gamla asparna, der kråkorna bruka samlas om qvällen. Framåt, framåt, – o, att jag kunde flyga! Och nu ser jag grinden, gården, trappan alldeles nära. Någon kommer på vägen ... hon breder ut sina armar ... det är min moder, min älskade moder, som möter mig. Hvad jag är lycklig, min Gud; du har gifvit mig allt, – moder, hem, fädernesland. O, Gud vare lofvad!

200. PSALM FÖR FÄDERNESLANDET.

1. Bevara, Gud, vårt fosterland!
Håll öfver det din starkhets hand,
Och var dess hägn i strid, som frid,
I sorgens, som i glädjens tid.

5

2. Här se vi hvad oss mest är värdt,
Allt hvad vi skatte dyrt och kärt.
Ej fjerran finns en bygd, ej när,
Som är för oss hvad denna är.

10

3. Här hafva våra fäder bott,
Arbetat, kämpat, hoppats, trott;
Här äfven vi vår boning fått,
Med samma lif och samma lott.

15

4. Här skola våra barn också
Engång på våra stigar gå,
Ha det vi haft, se det vi sett
Och be till Herren, som vi bedt.

20

5. Gud, skydda detta kära land
Från sjö till sjö, från strand till strand;
Sänk öfver det din milda vård,
Som sommardagg på rosengård!

25

6. Välsigna hvarje trofast själ,
Som önskar det af hjertat väl;
Men slå hvart onskans uppsåt ned,
Som vill dess fall och stör dess fred.

30

7. Låt det få bli och vara ditt,
Befolkadt, tryggadt, gladt och fritt,
På kärlek bördigt, som på råd,
Och uppfylldt af din Andes nåd.

8. Du hulptit det ur mörker opp,
Liksom en blomma ur sin knopp;
Så låt det ock till tidens slut
Uti ditt ljus få vecklas ut.

9. Det ljuset är ditt helga ord,
En sol för himmel och för jord;
Gif, att det klart här lysa må
Och aldrig mer ifrån oss gå!

35

Runeberg.

KOMMENTARER

Textkritisk redogörelse	497
Grundtexter	497
Textetablering.....	497
Typografisk normalisering.....	497
Topelius redigering.....	498
Variansen i läseböckerna	498
Rättelser i Boken om Vårt Land enligt originalupplagans förteckning över tryckfel	504
Utgivarens ändringar gentemot grundtexten	504
Förkortningar	506
Källor till punktkommentarerna	507
 Kommentarer till Naturens Bok och Boken om Vårt Land	 508
Naturens Bok.....	508
Boken om Vårt Land	525

TEXTKRITISK REDOGÖRELSE

Utgåvan baserar sig på förstaupplagorna av *Naturens bok* (1856) och *Boken om Vårt Land* (1875). Inga manuskript eller korrektur har påträffats.

Grundtexter

Grundtext för utgåvan av *Naturens Bok* är ett exemplar i Topeliussamlingen i Svenska litteratursällskapets bibliotek (signum F7393). Grundtextexemplaret kollationerar 8:o $\pi^3 \pi^8 2-12^8$.¹ Första kollationeringen har utförts mot ett exemplar som har tillhört Vasa svenska lyceums bibliotek (Öh Lyc. 1420797743). Den andra kollationeringen har utförts okulärt, manuellt, mot ett exemplar i Nationalbibliotekets ägo.

Grundtext för utgåvan av *Boken om Vårt Land* är ett exemplar i huvudredaktören Pia Forssells ägo. Grundtextexemplaret kollationerar 8:o $\pi^6 1-29^8 30^4$. Första kollationeringen utfördes mot ett exemplar i Topeliussamlingen i Svenska litteratursällskapets bibliotek (Top1/F6966). Den andra kollationeringen utfördes okulärt mot ett annat exemplar i Topeliussamlingen i Svenska litteratursällskapets bibliotek (85/F58008).

Ingen tryckvarians har påträffats, varken i *Naturens Bok* eller i *Boken om Vårt Land*.

Textetablering

Den etablerade texten återger grundtexten. Uppenbara sättnings- eller tryckfel har korrigerats. Utgivarändringar har gjorts med stöd av senare upplagor.

Typografisk normalisering

Typografiska citattecken återges med gåsögon (\gg). Citattecken vid versrader satta med indrag återges inte. Den inbördes ordningen mellan citattecken, tankstreck och skiljetecken har normaliserats enligt nuvarande praxis. Detta gäller främst skiljetecken som placerats innanför eller utanför avslutande citattecken i originalet.

Originallets indrag efter rubrik eller vid nytt avsnitt återges inte. Tusental har normaliserats, 1 000 i stället för 1000 eller 1,000.

Typografiska normaliseringar upptas inte i förteckningen över utgivarändringar. De visas i lästexten i den digitala utgåvan mot ljusgrå bakgrund när visningsalternativet Konsekvensändringar/Normaliseringar är aktiverat.

Typografin i utgåvan av *Naturens Bok* och *Boken om Vårt Land* avviker från de andra utgåvorna i Zacharias Topelius Skrifter. I dem återges grund-

texter satta med frakturstil med antikva. I läseböckerna förekommer både frakturstil och antikva, eftersom barnen skulle vänja sig vid båda stilarna. Eftersom växlingen är betydelsebärande återges den i utgåvan. För text i frakturstil används typsnittet Abril Titling Semicondensed. Text satt med antikva återges i typsnittet Arno Pro, som används generellt i utgåvan. Frakturstilen, som också kallas tysk stil, använder genomgående w (inte v), vilket typografin återger. Däremot återges f med s. I förstaupplagan av *Boken om Vårt Land* används i partierna med antikva en rubrikstil som härmar frakturen. Den återges inte i utgåvan.

Topelius redigering

När Topelius citerar i läseböckerna gör han det sällan exakt. I många fall formulerar han om, sannolikt för att anpassa texten till den unga målgruppen. Detta gäller också bibelverserna. I allmänhet går redigeringen ut på förkortning. Detta är särskilt tydligt i den tredje läsningen i *Boken om Vårt Land* som övervägande består av sammandrag av de centrala sångerna i *Kalevala*. Topelius har mestadels använt Karl Collans översättning. I kapitel 97, »Werldens Skapelse», går det att i stora drag följa stroforna i den (*Kalevala* I, vers 103–342). Topelius utesluter givetvis verser, men använder också möjligheten att omtolka dem ganska fritt, t.ex. fyra verser om Ilmatar: »Länge lefde hon i kyskhet, / I jungfrulighet beständigt / Uti luftens vida gårdar, / Fästets vidtutsträckta rymder» är kort och gott komprimerade till »Under fästets rymd hon bodde». Därtill placerar Topelius om partier och lägger till egna verser. »Den evärdelige sångarn» används om Väinämöinen både i början av sången och som avslutande vers, men saknas hos Collan.

Variansen i läseböckerna

Svenskan saknade länge en enhetlig och allmänt erkänd stavningsnorm, vilket återspeglas i Topelius läseböcker. Under 1800-talets sista decennier avlöste både debatter om svenskans stavning och förslag om stavningsreformer varandra, parallellt med utgivningen av *Naturens Bok* och *Boken om Vårt Land* och de nya upplagorna av dem. Det är därför inte förvånande att stavningen varierar mellan de olika upplagorna, att den är inkonsekvent i en och samma upplaga eller att skillnaderna – varianterna – mellan upplagorna till största delen utgörs av stavningsvarianter. Det finns också innehållsliga skillnader mellan upplagorna, Topelius gjorde nämligen själv uppdateringar och mindre rättelser i innehållet. Överlag kan konstateras att utöver korrigering av uppenbara sättningsfel har både ortografiska och innehållsliga

ändringar gjorts i alla upplagor. Ändringarna i de olika undersökta upplagorna av *Boken om Vårt Land* följer en något större systematik än vad som är fallet med upplagorna av *Naturens Bok*. Det kan sammanhånga med att *Naturens Bok* utkom på flera olika förlag, medan *Boken om Vårt Land* från början utgavs på ett och samma förlag, Eidlunds. – Här redogörs för arten av ändringar med enstaka exempel. För studier på detaljnivå hänvisas till variantvisningen i fulltext i den digitala utgåvan.

De upplagor som har jämförts är de som utkom under Topelius livstid och som innehåller ändringar enligt hans förord, och iakttagelser baserade på stickprov. Av *Naturens Bok* har de tre första upplagorna (1856, 1857 och 1860) samt sjätte (1870) och nionde (1884) ingått i granskningen. Av *Boken om Vårt Land* har jämförts de sex första upplagorna (1875, 1876, 1879, 1883, 1886 och 1890). Tolfte upplagan (1894) av *Naturens Bok* och sjunde (1894) av *Boken om Vårt Land* har ingått i jämförelsen, men antalet substantiella skillnader där är få och upplagorna ingår inte i visningen i den digitala utgåvan.

Varianterna är identifierade och kategoriserade med programvara och resultatet har därefter granskats manuellt och korrigerats vid behov. De olika kategorierna varianter som visas är skillnader i stavning och skillnader i interpunktion samt ändringar i ordvalet, tillägg och strykningar (s.k. substantiella varianter).

Topelius tog i båda läseböckerna in dikter av andra författare och redigerade dem. För dessa ingrepp redogörs i huvudsak i kommentaren till respektive dikt. I de fall Topelius ändrade i sina egna dikter mellan upplagorna framgår det av variantvisningen, se t.ex. »Stjernhimmelen» i *Naturens Bok*. En översikt av dikterna i läseböckerna finns i avsnittet »Läseböckerna som antologier» i inledningen, s. XXXIX f.

Ändringar i ortografi och ordformer

I förordet till första upplagan av *Naturens Bok* (1856) uppger Topelius om att stavning och interpunktion följer Almqvist, d.v.s. Carl Jonas Love Almqvists *Svensk Rättstafnings-Lära* (Stockholm 1829 och senare upplagor), men att han i fråga om interpunktionen ibland avviker från den. I förordet till första upplagan av *Boken om Vårt Land* (1875) uppger han att ortografin, »med några undantag», följer *Svenska Akademiens ordlista*. Ordlistans första upplaga hade utkommit året innan. – I fjärde upplagan (1883) av *Boken om Vårt Land* säger Topelius att rättstavningen är förd »i närmaste öfverensstämmelse med Svenska Akademiens ordlista», och att bruket av skiljetecken är förenklat. Topelius understryker att han inte till alla delar accepterar

ordlistans stavning, men att man måste »underkasta sig en erkänd auktoritet». – Ändringarna på 1880-talet innebar att dubbeltecknade konsonanter enkeltecknades framför konsonant (minns > mins, skällde > skälde) och att ä-ljudet började betecknas med ä och inte med e (vexa > växa) – men stavningen av t.ex. der, hjerta och verld ändrades till där, hjärta och värld i läseböckerna först 1890.² Från 1890 dubbeltecknas konsonanterna igen: minns, skällde. Ordet makt stavar Topelius genomgående så i alla upplagor av *Naturens Bok* och i *Boken om Vårt Land* på 1870-talet. Under 1880-talet används stavningen magt i *Boken om Vårt Land* (tredje och fjärde upplagan, 1883 och 1886), för att återgå till makt på 1890-talet.

SAOL representerade ett konservativt alternativ till förslagen om en mera ljudenlig stavning, som i Finland företrädde i skolorna av Axel Olof Freudenthals *Svensk rättskrifningslära* (1881). Sjätte upplagan av *Svenska Akademiens ordlista* utkom 1889 och innebar en viss anpassning till modernare stavning, utan direkt radikala förändringar. Upplagan fick ett stort genomslag eftersom den genom regeringspåbud samma år lades till grund för undervisningen i rättskrivning i Sverige. I Finland auktoriserade Senatens ecklesiastikexpedition sjätte upplagan av SAOL som stavningsnorm i de svenska skolorna 1890. Den sjätte upplagan av *Boken om Vårt Land* utkom samma år, med stavning som uppgavs följa ordlistan. Om anpassningen efter SAOL upplyser redan titelbladet till tolfte upplagan av *Naturens Bok* 1894. Även om Topelius sade sig acceptera SAOL som auktoritet spjärnade han i praktiken emot i vissa fall. På 1870-talet påbjöd SAOL stavningen fogel, men Topelius höll fast vid fågel. I sjunde upplagan av *Boken om Vårt Land* (1894) hade ämbete i upplagan 1890 återställts till embete, som ordet hade stavats i de tidiga upplagorna, trots att SAOL rekommenderar ämbete.

Ordformer ändrades något nyckfullt. I *Naturens Bok* används genomgående formen dagarna. *Boken om Vårt Land* har dagarna 1875 och 1876, dagarne 1879–1890; delarne 1875–1886 och delarna 1890. Formen fåglarne förekommer en gång 1875, det är ändrat till fåglarna i andra upplagan 1876. Av murarna finns sex förekomster, formen är genomgående den samma. De tre förekomsterna av murarne 1875–1886 ändras till murarna 1890. De 24 förekomsterna av sjöarna i förstaupplagan av *Boken om Vårt Land* 1875 (fyra i *Naturens Bok*) kvarstår oförändrade, medan av fyra förekomster av sjöarne 1875–1879 ändras två till sjöarna i fjärde upplagan 1883, en 1890 och en 1894.

Sammanskrivningar, t.ex. jätten som lade sig engång tvärsöfver ändras till en gång tvärs öfver i fjärde upplagan av *Boken om Vårt Land* (1883). Motsva-

rande sker i nionde upplagan av *Naturens Bok* (1884): alltifrån, midti och nyssgräddadt särskrivs som allt ifrån, midt i och nyss gräddadt. Topelius avstår från versal begynnelsebokstav för etniska beteckningar först i sjätte upplagan (1890) av *Boken om Vårt Land*: Finnerne > finnerne, Tavasterne > tavasterne. – Bindestreck som underlättar läsförståelsen har införts, men inte konsekvent. Frukt-träd förekommer två gånger i *Naturens Bok* och en gång som fruktträd, rof-fågel har två förekomster, liksom roffågel.³ Avsikten att underlätta förståelsen framgår av att lik-kista sätts med divis, guldkista inte.

Översikt av ändringar i *Boken om Vårt Land* i relation till förstaupplagan⁴

	Ortografiska, inkl. förändring versal/gemen	Substantiella
1876, uppl. 2	162	183
1879, uppl. 3	271	270
1883, uppl. 4	1 251	543
1886, uppl. 5	1 328	565
1890, uppl. 6	3 885	638

Omfattningen av ortografiska m.m. ändringar i sjätte upplagan beror dels på att versal begynnelsebokstav i ord ändrades till gemen i stor skala, dels på att den ortografiska anpassningen till SAOL genomfördes med större konsekvens än tidigare. Antalet substantiella ändringar dubblerades mellan tredje och fjärde upplagan och steg sedan jämnt. Topelius reagerade på kritiken mot läseboken inför upplagan 1883 och införde språkliga korrigeringar och kompletterande sakupplysningar.

Ändringar i innehållet

Fram till Topelius död hade *Naturens Bok* använts i över 40 år och *Boken om Vårt Land* nästan 25. Den snabba utvecklingen inom samhällsliv och kommunikationer och inte minst vetenskapliga framsteg avspeglas i ändringarna i läseböckerna. I *Naturens Bok* uppdaterades antalet djurarter från 5 000 till 6 000 redan i andra upplagan. Där korrigeras också uppgiften om jordskorpans tjocklek, från »öfwer en mil» till »öfwer 3 eller 4 mil». Astronomins framsteg påkallade många ändrade upplysningar om avstånd och antal himlakroppar. Planeternas antal uppdaterades i varje jämförd upplaga, från 47, 50, 59, omkring 90, omkring 225, till omkring 290.

Om telegrafen framgår i *Naturens Bok* 1856 att den är »en märkvärdig uppfinning som man får se wid landsvägen mellan Åbo, Helsingfors och Wiborg», 1860 »mellan Wiborg, Helsingfors, Åbo och Torneå» och 1884 »en märkvärdig uppfinning, som man ofta får se wid landsvägen eller jernvägarne i vårt land». Telefonen introduceras i båda läseböckerna på 1880-talet.

I *Naturens Bok* har formuleringar med tiden tonats ner. I kapitlet »Konungens resa» ändras ordvalet om den döda människan från de tidiga upplagornas »Då multnar hennes kropp i jorden» i nionde upplagan 1884 till »Då förvandlas hennes kropp». Upplysningen om att dödgravarens larver »uppäta de döda i jorden» ströks redan i andra upplagan 1857. Vid tal om fossiler i åttonde läsningen har »djur, som dött uti gyttjan» (och sedan förstenats) ändrats till »djur uti gyttjan», även detta redan i andra upplagan. – I sjätte läsningen formulerar Topelius explicit föreställningen om skapelstens stora kedja, där Gud knyter ihop sin värld »så att ingenstädes en tom lucka åtskiljer raden af hans skapade verk»: från änglarna till stenarna. I nionde upplagan rationaliserar han i alla fall bort änglarna och byter ordningsföljd från stenarna till människorna, »alla uppstiga likasom trappwis högre».

De sista tio kapitlen i sjätte läsningen i *Boken om Vårt Land* behandlar samtiden, och där införs många tillägg genom åren. I slutet av kapitel 190 har uppgifter om värnplikten, om Alexander II:s 25-årsdag på tronen och om hans död lagts till (tillägg i andra, fjärde, sjätte och sjunde upplagorna). I kapitel 191 har information om 1882 års motionsrätt vid lantdagarna införts i fjärde upplagan (1883) och uppgifterna om städerna i Finland har kompletterats, vilket har medfört att kapitel 192 har bytt namn från »Om landets hufwudstad» till »Om landets städer och hufwudstad». I kapitlet om kommunikationerna (194) uppdateras järnvägens sträckning i stort sett i varje upplaga. För bygget av banan Helsingfors–S:t Petersburg bidrog »ryska kronan» med ett lån om 10 miljoner mark »mot andel i vinsten», vilket i fjärde upplagan 1883 ersattes med »som sedan betalats». Om postförsändelserna upplyser Topelius 1875 att posten avsänder tre gånger mera än femtio år tidigare, 1883 är det sju gånger mera. Inrikesportot är genomgående det samma, medan utrikesportot sjunker från 32 penni till 25. Den ryska ambitionen att göra slut på det finska självstyret syns i ett tillägg 1890: »Finska poststyrelsen är numera förenad med den ryska.»

I kapitel 197, »Skalder och konstnärer» kompletterar Topelius konstnärerna med namnen på Karl Emanuel Jansson och Albert Edelfelt. Uppgif-

terna om författarna kompletteras med dödsdatum för Runeberg och dödsår för Fredrik Cygnæus. I sjunde upplagan (1897) nyanserar Topelius sin syn på den svenska litteraturens framtid i Finland. Till dess säger han »Med Runeberg har den svenska sången i Finland – den svenska sången med det finska hjertat – uppnått sin höjd och tystnar bort efterhand.» År 1897 sätter han punkt efter » ... uppnått sin höjd» och stryker resten.

I *Boken om Vårt Land* finns det flera fall där uppgifter var korrekta i första upplagan, men av någon anledning blev fel i den andra. Felen levde sedan kvar rentav genom alla senare upplagor. Ofta är det hänvisningar (Ps. 29:3, som länge felaktigt kvarstod som 32:3, och *Kanteletar* 1:171 som missvisande blev 1:71 i alla nitton senare upplagor), eller uppgiften om att Stefan Löfving tog 25 fångar, vilket från den tredje upplagan till den 20 från 1942 återgavs som 52.

NOTER

- 1 Se förtydligandet av kollationeringsformeln i Topelius, *Hertiginnan af Finland och andra historiska noveller*, ZTS V 2013, s. 327.
- 2 Topelius ogillade nämligen särskilt att ä-ljudet inte längre betecknades med e utan skulle skrivas med ä, och beklagade sig över det bl.a. i brev till Albert Bonnier. Han ansåg att i synnerhet långt ä-ljud uttalades fullt i finländsk svenska och att stavningen med ä understödde det icke-önskade uttalet.
- 3 Här ska påpekas att variationen antagligen beror på sättare och korrekturläsare, men det kan inte kontrolleras eftersom inga bevarade manuskript eller anvisningar för tryckeriet finns att tillgå.
- 4 Talen representerar antalet kodade varianter. Endast grundtexten av förstaupplagan 1875 är fullständigt kollationerad, vilket innebär att fel som eventuellt har uppstått vid konverteringen av de andra upplagorna till ocr kan föranleda marginell missvisning i antalet ortografiska varianter.

*Rättelser i Boken om Vårt Land enligt originalupplagens
förteckning öfver tryckfel*

[position i utgåvan: 166, 29 | text i ZTS: på | < | text i grundtexten: på på]

166, 29	på < på på
182, 14	Lappojoki < Lappajoki
188, fotnot	watten < wattnen
196, 19	wattnens < wattnets
197, 35	öfwer < äfwer
207, 29	vända från < vändafrån
220, 29	på < på på
237, 19	män < msn
253, 7	af < äf
256, 7	tyslåten < tyslåten
271, 46	Granens < Grannens
273, 121	krigarns < krigarens
278, 27	potatesskal < potateskal
282, 15	Julen < [saknas]
282, 26	trolldom < trollgom
290, 34	andtruten < andruten
296, 1	skärgårdsbor < skärgårdsbor
301, 27	trädgårdsodlare < trädgårdsodlare
301, 33	till < till
310, 86	sångarn < sångaren
325, 29	begynte < hegynte
333, 1	gyllne < gyllne gyllne
347, 14	blef < hlef
416, 12	Kajaneborg < Kajanaborg
418, 37	sjön < snön
423, 9	krigsmanshatt < krigsmansha
432, 17	oförlikneligt < oförlikneiigt
436, 21	frihetsläror < frihets läror
445, 38	75 år < 65 år
462, 15	lifstidsfångar < liftidsfångar
463, 24	godtgöra < godgöra
465, 11	år < är

Utgivarens ändringar gentemot grundtexten

[position i utgåvan: 3, 20 | text i ZTS: och | < | text i grundtexten: och och]

NATURENS BOK

5, 22	och < och och
7, o	[före rubriken] [struket] < Naturens Bok
8, 8	wille < will
17, 22	bra. < bra
40, 12	ville < vill

- 41, 2 Tuppen. ← Tuppen,
 42, 10 Räfven. ← Räfven,
 56, 7–8 musslor ← musslar
 68, 33–34 saffran, ← saffran;
 152, 7 vår ← var
 Symbolerna för planeterna på s. 147 i utgåvan är korrigerade, på s. 188 och 189 i grundtexten är de vända uppochnar i texten och på bilden.

BOKEN OM VÅRT LAND

- 158, 33 upp, ← upp
 174, 17 werldshafwen ← werdshafwen
 205, 25 uppgång ← upgång
 207, 7 Solens ← Solen
 213, 30 utbryta ← utbyta
 220, 25 regn, knappt ← regn, knappt
 223, 27 tunneland ← tunnland
 235, 17 midti i ← midti
 240, 28 lärftskrage ← lärftskrage
 243, 3 han ← kan
 252, 17 Du, ← Dn,
 259, 1 syskonspräken ← syskonspäken
 259, 7 lyssnar ← lyssnar
 282, 14 Daggen. ← Dagen.
 282, 15 29 Yxan ← 29 – Yxan
 282, 20 skrifna. – 47 ← skrifna. 47
 283, 33 Äkäätär ← Akäätär
 288, 11 fönstret. ← fönstret
 289, 11 halsstarriga ← halstarriga
 303, 7 sydländska ← sydlänska
 312, 5 rikedom ← rikdom
 327, 22 Terhenetär ← Terhenäter
 328, 14 uppträdde ← nppträdde
 330, 13 hade förwandlats ← hadeförwandlats
 343, 21 och fredag ← och och fredag
 364, 13 slutligen ← slutligeu
 364, 27 allmosor ← almosor
 365, 27 dominikanerorden ← domikanerorden
 385, 17 luttersk ← lutersk
 388, 31 Finnarne, ← Finnarne
 389, 19 1598 ← 1599
 394, 7 Danmark, ← Danmark
 395, 10 hwarandra. ← hwantra.
 404, 8 ymniga ← ymmiga
 404, 34 Danmark. ← Tyskland.
 409, 22 förödd, ← förrödd,
 411, 11 som legat om ← somlegatom
 418, 18 kom ← kow
 423, 29 namnet blott ← namnetblott

- 426, 23 Finland ← Finlands
429, 23–24 tillfångatagne ← tillfångnatagne
429, 34 Lewenhaupt ← Levenhaupt (samt s. 429, 430, 448 och 451)
429, 35 skyllde ← skylde
432, 33 tidevarf ← tidevarf
438, 33 Juli ← Augusti
441, 6 framvisa ← framvisa.
450, 35 Klingspors ← Klinspors
451, 14 mörkret, ← mörket,
451, 22 hjelterykte ← hjelteryckte
455, 7 ödemark; – ← ödemark;
455, 8 Alavo; – ← Alavo;
455, 10 von Konow, ← von Konov,
455, 11 Lemo; – ← Lemo –
457, 5 Alltså ← Allså
457, 18 nuvarande ← dåvarande
459, fotnot plåt, ← plåt
465, 22 J. F. Kajan ← I. F. Kajan
465, 25 J. V. Snellman ← I. W. Snellman (samt 469, 28)
465, 27 J. Judén ← I. Judén
465, 31 J. J. Nordström ← I. I. Nordström
465, 34 J. J. Nervander ← I. I. Nervander
468, 29 lifegne, mot ← lifegne, mot
468, 30 och lät, ← och, lät
471, 5 innehålla ← inehålla
472, 4 frie, ← frie
486, 38 bildhuggarekonst ← bildhuggare konst

Interna sidhänvisningar i grundtexterna har ändrats stillatigande för att överensstämma med pagineringen i utgåvan.

Förkortningar

- eg. egentligen
f. följande sida
ff. de två följande sidorna
FU Förhandlingar och uppsatser
HLS *Historiska och litteraturhistoriska studier*
HT *Helsingfors Tidningar*
NB Nationalbiblioteket
NNES Nordiskt Nätverk för Editionsfilologer. Skrifter
SAOB *Svenska Akademiens ordbok*
SFSV Svenska författare utgivna av Svenska Vitterhetssamfundet
SKS Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
SKST Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia
SLS Svenska litteratursällskapet i Finland
SS Samlade Skrifter

SSLS	Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland
SV	Samlade Verk
WSOY	Werner Söderström Osakeyhtiö
ZTe	Zacharias Topelius Skrifter i digitalt format: topelius.sls.fi
ZTS	Zacharias Topelius Skrifter

Källor till punktkommentarerna

Ordförklaringarna är i allmänhet baserade på återkommande ordböcker och dessa uppges vanligen inte i de enskilda kommentarerna, men däremot i litteraturförteckningen. Främst har använts *Svenska Akademiens ordbok* (saob.se), A. F. Dalin, *Ordbok öfver svenska språket 1–2* (1850, 1853 och <https://spraakbanken.gu.se/swe/resurs/dalin>), Hugo Bergroth, *Finlandssvenska. Handledning till undvikande av provinsialismer i tal och skrift* (1917) och *Ordbok över Finlands svenska folkmål* (1982–). Ord som förekommer med samma betydelse som i *Svensk Ordbok utgiven av Svenska Akademien* (2009) har i regel inte kommenterats. I ordförklaringarna översätts ord och uttryck på främmande språk och ålderdomliga ord förklaras. Däremot kommenteras inte ordens etymologi.

För realkommentarernas del har mer allmän information som lätt påträffas i uppslagsverk inte försetts med upplysningar om källa. Här kan nämnas *Nationalencyklopedin*, *Uppslagsverket Finland* och *Nordisk familjebok 1–2* upplagan (<http://runeberg.org/nf>). Andra uppslagsverk och matriklar framgår också av litteraturförteckningen och mer specifika artiklar eller verk uppges direkt i punktkommentaren. Av Svenska Vitterhetssamfundets utgåvor har såväl de tryckta utgåvorna som de digitaliserade inom Litteraturbanken.se anlitats.

KOMMENTARER TILL NATURENS BOK OCH BOKEN OM VÅRT LAND

NATURENS BOK

Punktcommentarer

Förord till lärare och äldre läsare

- 3, 12 *haffsande* – slarvig, hastig.
- 3, 21 *enskild uppmaning* – uppmaning av privatperson. Ordvalet »enskild uppmaning» är något missvisande; Topelius kontaktades av den nyligen tillträdde ärkebiskopen Edvard Bergenheim som i det här sammanhanget inte var en privatperson utan ytterst inflytelserik. Skolan i Finland var underställd kyrkan till 1869. Se inledningen s. XIV.
- 3, 22 *följedrik* – här med innebörden resultatrik.
- 3, 29 *Oldbergs »Hemskola»* – Anders Oldberg (1804–1862), präst och pedagog, *Hem-skolan. Barnens bok* utkom i Stockholm 1842.
- 3, 29–30 *Svedboms »Läsebok»* – Per Erik Svedbom (1811–1857), pedagog och läroboksförfattare, sammanställde *Läsebok för Sverges ungdom. Innehållande valda stycken på vers och prosa ur de yppersta Svenska, Norrska och Danska författares skrifter. I För den späddare ungdomen* (Stockholm 1844).
- 3, 30 *Berlins »Naturlära»* – Nils Johan Berlin (1812–1891), kemist, professor i Lund 1845–1864, skrev både *Lärobok i naturläran för folkskolor och folkskollärareseminarier* och *Läsebok i naturläran för Sveriges allmoge*, båda utkom 1852.
- 3, 30 *Reuterdahls »Julläsning»* – Henrik Reuterdahl (1795–1870) var universitetsbibliotekarie i Lund när han sammanställde två volymer *Julläsning för barn*, 1837 och 1838. I den senare ingår de dikter som Topelius bearbetade för *Naturens Bok* (se nedan).
- 3, 30–31 *Hjorts »Danske Börneven»* – Peder Hjort (1793–1871), författare, lektor. Läseboken *Den danske Börneven* utkom 1839, tionde upplagan 1879, med samma målgrupp som Topelius läseböcker.
- 3, 31 *Löhrs »Plaudereien»* – Johann Andreas Christian Löhr (1764–1823), författare, *Kleine Plaudereien für Kinder, welche sich im Lesen üben wollen* (1800).
- 4, 1 *progression* – utveckling, framåtskridande. I detta fall från enklare innehåll och språk mot allt mer komplext.
- 4, 11 *de Almqvistska reglorna* – Avser Carl Jonas Love Almqvists *Svensk Rättstafnings-Lära* (Stockholm 1829 och senare upplagor).
- 4, 14 *reglorna för kommat* – kommateringsreglerna.
- 4, 22 *Trädsnitt* – träsnitten; formen träd användes också om materialet.
- 4, 37 *sedliga* – moraliska, etiska.
- 5, 10 *blifvande folkskolor* – Se inledningen, s. XV.
- 5, 13–14 *Lefnadens bok, som blir af historiskt, geografiskt och praktiskt innehåll*. – Utkom 1875 med titeln *Boken om Vårt Land*.

- 5, 16–18 *Den hoppas [...] finsk bearbetning af detta arbete* – Johan Bäckvall (1817–1883), präst, översättare, tidningsman; översättningen *Luonnon-kirja* utkom 1860.
- 5, 17 *Uleå Salö* – Uleåsalö (fi. Oulunsalo).
- 5, 19 *med den frihet [...] nödvändig* – Topelius gav Johan Bäckvall frihet att ersätta t.ex. verserna för barn med genuint finska, »ty jag anser det för en vinst, att boken så nära som möjligt närmar sig folkets lynne och åskådningssätt, så att korta finska både sagor och visor kunde få rum der och kännas igen af barnen», Topelius–Bäckvall, 17/3 1856, *Zacharias Topelius korrespondens med förlag och översättare*, utg. Carola Herberts, ZTS XX.
- 5, 29 *påtagliga* – påfallande.

Första Läsningen. Om Menniskan

- 7, 7 *Gudsfruktan är wishetens begynnelse*. – Ps. 111:10.
- 7, 9 *Stå rak*. – Eleverna reste sig för att svara, läsa upp ur bok eller läsa utantill.
- 7, 10 *Lustigt* – glatt, livligt.
- 7, 27 *Nog* – visst. Initialt placerat anses ordet utmärkande för finländsk svenska.
- 7, 30 *trädhästen* – trähästen, käpp- eller gunghästen.
- 8, 8 *Huru Dion wille skapa en menniska* – Berättelsen bygger på skapelsemyter där människan kompenserar ensamhet, ofta genom att modellera en varelse som får liv. Motivet förekommer inte minst i grekisk mytologi, och är genom Ovidius *Metamorfoser* välkänt (Deucalion och Pyrrha i första boken, Pygmalion i den tionde) – i de här fallen är de skapade varelserna en lycklig lösning. Topelius behandlar däremot motivet i uttalat kristen anda, som exempel på människans hybris – jfr kapitlets slutstycken, med ett bibliskt färgat språk.
- 8, 10 *talade wid sig sjelf* – talade för sig själv.
- 8, 12 *ler* – lera.
- 8, 13 *skapnad* – form, gestalt.
- 8, 15 *bilden* – avbilden.
- 8, 17 *Ännu* – ytterligare (finlandism).
- 9, 8 *kärliga* – kärleksfulla, ömma.
- 10, 7 *inbillningens* – fantasins.
- 10, 17 *beläte* – avbild.
- 10, 21 *föll bilden tillsamman* – störtade avbilden samman.
- 11, 1 *Kasper fick ingenting lära* – Se inledningen, s. XXVI.
- 11, 5 *konstiga* – invecklade.
- 11, 5–6 *underliga gångar* – gångar som väcker förundran (Dalin, *Svenska språkets synonymmer* 1870).
- 11, 8 *konstiga* – konstfärdiga.
- 11, 33 *oren som fänaden* – här: oren som djuren, eufemistiskt för att förrätta sina naturbehov lika ogenerat som djur.
- 13, 2–4 *kungen hade läst bibeln [...] alla menniskor* – Enligt 1 Mos. 1:26–28, 2:22–24.
- 13, 14 *konstig* – underlig, besynnerlig.
- 13, 16 *tre alnar* – ca 1,80 m; en svensk aln motsvarar ca 59 cm.
- 13, 17–18 *en man [...] wisad för pengar* – »Länge finnen» Daniel Cajanus (1703–1749), prästson från Paldamo norr om Kajana, uppges ha varit 247 cm lång och visade sig för betalande publik åtminstone i England och i Nederländerna. Ilkka Teerijoki, »Cajanus, Daniel», 2008. Topelius nämner Cajanus i *Fin-*

- land framställt i teckningar*, utg. Jens Grandell & Rainer Knapas, ZTS XII, s. 263v, 269v.
- 13, 20–22 *en man i Polen [...] för pengar* – Eventuellt Józef Boruwlaski (1739–1837) som visade upp sig vid de europeiska hoven. *Memoirs of Count Boruwlaski, containing a sketch of his travels, with an account of his reception at the different courts of Europe* (Durham 1820).
- 13, 28 *syndafloden* – 1 Mos. 6:17.
- 13, 29–30 *Adam blef [...] år* – Enligt 1 Mos 5:3 och 5:25–27.
- 13, 32–33 *Jenkins [...] (159) år gammal* – Henry Jenkins (ca 1500–1670) påstås ha blivit 169 år. Topelius kan ha läst om honom i *Wasa Tidning* 17/5 1845 eller *Borgå Tidning* 19/7 1854.
- 14, 15 *yxen* – *yxan*, formen *yxe* använd i finländsk svenska.
- 14, 23 *ziffror* – stavningsvariant av *siffror*, förekom hela 1800-talet.
- 14, 31 *ängsneqlika* – ängsnejlika, även backnejlika (*Dianthus deltooides*).
- 14, 37 *allenast* – enbart, uteslutande.
- 15, titel *Hvad Gud har gifvit min kropp* – Topelius har grundligt omarbetat teologen Henrik Reuterdahls (1795–1870) »Hvad har menniskan fått» (i *Julläsning för barn* 1838, s. [7] f.). Omnämmandet av fosterlandet (vers 24) och inslaget av bön finns enbart i Topelius bearbetning; hos Reuterdahl är Gud inte alls lika närvarande.

Andra Läsnigen. Om daggande djur

- 16, 15 *för ro skull* – här: utan orsak.
- 16, 16 *förborgad* – dold, outgrundlig.
- 17, 15 *har warm blod* – är varmblodig, jämnvarm, har konstant kroppstemperatur; utrum som grammatiskt genus var vanligast 1600–1850 (SAOB).
- 17, 24 *romm* – stavningsvariant av *rom*.
- 18, 14 *mahn* – stavningsvariant av *man*.
- 18, 26 *Guds owän* – »Den onde».
- 18, 27 *tillstadd* – här: tillät.
- 18, 28 *stygg* – syndiga, onda.
- 18, 36 *torndyfwel* – parallellform till *tordyvel*.
- 19, 11 *står efter mitt lif* – jagar mig.
- 19, 13 *Skjålen* – stavningsvariant av *sålen*, som infördes i nionde upplagan (1884).
- 20, 21 *Katten twättar sig. Nu få wi främmande.* – Formulerat som talesätt med betydelsen: när katten tvättar sig kommer det gäster.
- 20, 21 *främmande* – gäster (finlandism). SAOB har detta belägg av Topelius.
- 20, 30 *dynor* – madrasser.
- 20, 32 *wallack* – valack, kastrerad hingst.
- 20, 33 *fuks* – fux.
- 20, 33 *Skymmeln* – skimmeln.
- 20, 34 *Schäcken* – skäcken.
- 21, 7–8 *Oxen [...] fader för de nyttiga nötkreaturen* – Oxen användes som paraplyord för tamboskaphannar, inte alltid som tecken på kastrering. Ordet kunde också syfta på nötkreatur utan hänsyn till kön.
- 21, 17 *tjärnas* – kärnas.
- 22, 9 *kallas redan Abel [...] fåraherde* – 1 Mos. 4:2.
- 22, 33 *konstiga* – här: märkvärdiga.

- 23, 14 *skapnad* – här: natur, karaktär.
- 23, 23 *ären* – andra person pluralis av vara.
- 23, 26–37 *Det war engång [...] trohets skull.* – Androkles och lejonet, fabel av Aisopos.
- 24, 24 *Akta* – passa.
- 24, 26–27 *Den, som dödar mig [...] belöning.* – Skottpeng på varg hade förekommit sedan mitten av 1600-talet.
- 24, 32 *till godo* – till godo med.
- 24, 33 *for* – åkte.
- 25, 1 *betos* – bets.
- 25, 9 *ledes* – känner leda.
- 25, 14 *gnagade* – gnagde och nedan gnagar pro gnager; böjningsmönstret vanligt i finländsk svenska.
- 25, 25 *lästa* – parallellform till låsta.
- 25, 30 *huggare* – Topelius leker antagligen med ordets dubbla betydelser; best, baddare eller djur som hugger.
- 26, 10–11 *Barnen torka sina räknetaflor med min afhuggna tass.* – Hartassar användes för att stryka ut kritttext.
- 26, 10 *räknetaflor* – s.k. griffeltavlor.
- 26, 15–16 *det läkemedel, som hon får af min kropp* – bävergäll, naturläkemedel; starkdoftande sekret som bävern utsöndrar från speciella analkörtlar.
- 26, 18 *Ganska* – här: mycket, helt.
- 26, 20–22 *Efter syndafallet [...] kreaturens suckar.* – Rom. 8:21–22.
- 27, 15 *uppristar* – river upp.
- 27, 29 *Ett fruntimmer* – en dam.
- 28, 1 *Karhu-Pekka* – Pehr Andersson Piittisjärvi (d. ca 1850), känd björnjägare.
- 28, 11–29, 1 *Räfwen och fiskaren. [...] Björnens fiskafänge.* – Djursagorna ingår i den nästan samtida utgåvan *Suomen Kansan Satuja ja Tarinoita III* 1863, s. 69 f., där de utgör en och samma berättelse under rubriken »Wirolaisia Eläinjuttuja», som upplyser att de har estniskt ursprung. I utgåvan slutar berättelsen när räven har kastat ner fiskarna och äter dem. Samtidigt träder björnen in; efter att han har fastnat i isen lovar räven hämta hjälp, men i stället för att lura dit gumman springer räven genom staden för att locka hundar att slita björnen i stycken. Sensmoral saknas, berättelsen slutar när björnen springer till skogs utan svans.
- 28, 13 *Ganska* – här: mycket.
- 28, 18 *illpariga* – illmariga.
- 28, 26 *Skadar intet* – ingen skada skedd, det var till nytta.
- 28, 32 *flat* – snopen.
- 29, 28 *såstången* – bärstång för större kärl (sår).
- 29, 30 *klappade* – slog.
- 29, 35 *oläst* – oläst.
- 29, 37 *sedan mera* – därefter.
- 30, titel *Mopsen och jagthunden* – Dikten ingår bland fablerna i Reuterdahls *Julläsning för barn* (1838, s. [41]). Topelius har gjort mindre ändringar, men sensmoralen är densamma: friluftsliv ger hälsa och glädje, medan stugsittare dör av vällevnad. Träsnittet är av allt att döma kopierat efter det i *Julläsning för barn*.
- 30, 12 *dödde* – dog.
- 31, titel *Oxen och gossen* – Idén efter Reuterdahls »Gossen och oxen» (»Hwad

lärdom beträffar, den helst jag dig skänker. / För min del jag heldre tuggar än tänker.» s. [25]).

- 31, 4 öken – last- och dragdjuren.
 31, 1 grinet – här: gråten.
 32, titel *Katten och flickan* – En omarbetning av Reuterdahls dikt »Katten och barnet» (s. [33]) där versen är klumpig och barnet en gosse, även om träsnittet förefaller föreställa en flicka. Träsnittet i *Naturens Bok* är nära nog identiskt med det i *Julläsning för barn*.

Tredje Läsningen. Om fåglarna

- 33, 17 *lustigt* – här: snabbt eller glatt.
 33, 29 *konstrika* – konstfärdiga.
 34, 4 *lyftar* – lyfter, formen är provinsiell.
 34, 11 *pepo* – pep.
 34, 15–16 *kattugglan, som drängarne spikade upp öfwer stallsdörren* – Skator eller rovfåglar spikades in på 1900-talet upp ovanför staldörren, för att skydda mot maran, onda andar, eldsvåda m.m.
 34, 33 *talltrasten* – taltrasten (*turdus philomenos*).
 35, 20 *hackspeten* – Hackspet förekommande parallellform till hackspett, ändrades till hackspetten i nionde upplagan (1884).
 36, 36 *wattputten* – vattenpussen. SAOB har detta belägg av Topelius.
 38, 6–7 *Wissa stora riken [...] lejonets bild.* – Jfr det tyska riksvapnet med dubbelörnen och Finlands vapen med det stående lejonet.
 39, 20 *guldkjed* – guldkedja.
 39, titel *Flyttfåglarna* – Bearbetning av Runebergs »Flytt-foglarne» i *Dikter* (1830), SS I, s. 17 f. Topelius återger första och sista strofen av Runebergs fyra. I verserna 20–26 ändrar han subjektet till de från Runebergs du: »Då börjar du, trogna, / Den fröjdfulla färden; / Då lyfter du vingen, / Som foglarna små, / Väg visar dig ingen / I villande blå, / Du hittar ändå.» Därtill bryter Topelius upp de två första verserna i vardera strofen till två + två rader, förenklar interpunktionen och ändrar Runebergs stavning fogel till fågel. Han ber Runeberg om ursäkt för att han bara tagit med delar av dikten, väl medveten om att det är »en synd mot det hela» (Topelius–Runeberg 25/5 1856, *Konstnärsbrev* 1956, s. 43 f.).
 40, titel *Fågeln vid fönstret* – Topelius har bearbetat en dikt av Reuterdahl med samma titel (s. [15] i *Julläsning för barn* 1838). Fågeln som sjunger för Gud (vers 15) är ett tillägg av Topelius.
 41, titel *Kanariefågeln* – Förlagan är av Peder Hjort (1793–1871), pedagog, kritiker och författare till *Den danske Børneven. En Læsebog for Borger- og Almue-Skoler* (1839, 6. uppl. 1852).
 41, titel *Räfven och tuppen* – Efter Reuterdahl som i *Julläsning för barn* (1838, s. [59]) formulerar sensmoralen i traditionell fabel-stil i tredje person: »Nu fick han ångra sin högfärd nog. / Plockad blef han och ömkligt han dog», medan Topelius inkluderar sensmoralen i samtalet mellan djuren. Träsnittet efter *Julläsning för barn*.
 41, 9 *spänner* – klöser.

- 42, titel *Sparfven och hästen* – Topelius har använt motivet i Reuterdahls »Hästen och sparfven» (s. [21]), men versifierat det skickligare.

Fjerde Läsningen. Om kråldjuren

- 43, 26 *träsket* – insjön (dialektalt).
- 43, 31 *stygga* – fula, obehagliga.
- 43, 32 *putten* – här: sjön (SAOB: metonymiskt för sjö).
- 43, 35 *Ganska underligt* – mycket besynnerligt.
- 44, 8–9 15 (*femton*) *alnars längd* – 8,90 meter.
- 45, 4 *Aldrig sticker ormen med stjerten*. – Föreställningen om att ormar kunde sticka med stjärten är gammal; t.ex. Johan Lindelius (1663–1712) gav ut en kort skrift om huggormen 1687, *Corollaria nonnulla de serpentibus*, med upplysningen om att huggormen inte stinger med en gadd, utan biter med tänderna (Johan Henrik Lidén, *Catalogus disputationum, in academiis et gymnasiis Sueciæ, atque etiam, a svecis, extra patriam habitantium, quotquot huc usque reperi potuerunt*, Upsaliæ 1778, s. 434).
- 45, 8–9 *Den swarta ringormen med sina hwita fläckar på halsen* – snoken (*Natrix natrix*).
- 45, 10–11 *den gråa huggormen* [...] *swarta huggormen* – Hos den enda i Norden förekommande huggormsarten (*Vipera berus*) har hanarna oftast inslag av vitt, grått och svart, medan honorna är röd- eller brunaktiga. Melanistiska eller helsvarta förekommer.
- 45, 11 *espingen* – äspingen, huggorm med rödbrun grundfärg, av Linné klassificerad som egen art. Äsping används även om unge av huggorm.
- 45, 18 *kungormen* – boormen (*Boa constrictor*). Gick ofta under namnet kungorm eller jätteorm i menagerier.
- 45, 27 *allt sedan ormen först förledde Ewa till synd* – 1 Mos. 3:1, 4–5.
- 46, 2–5 *För sextio år sedan* [...] *dogo alla tre*. – Tillsvärdare har ingen sannolik källa hittats, ett något senare exempel finns i Charles Dickens veckotidskrift *All the Year Round* 22/11 1862, där det förekommer en uppgift om tre grodor som överlevt i tegellera.
- 46, 28 *draken* – draködlan, typ av trädlevande ödla med hudveck längs kroppssidorna som möjliggör glidflykt.
- 46, 29 *qwarter* – fjärdedelen av en aln, ca 15 cm.
- 47, titel *Grodan* – Ur Johan Henric Kellgrens (1751–1795) dikt »Paddan», som återgår på Jean de La Fontaines (1621–1695) fabel »Le Grenouille qui veut se faire aussi grosse que le Bœuf» från 1694. Topelius har ersatt »paddan» (fra. grenouille) med »grodan» (fra. crapaud), och uteslutit de inledande och avslutande verserna eller sensmoralen: »At til Corinthus hinna / Gör ej begäret nog; / Nej, kära barn, besinna / Hvad ände Paddan tog.» (*Samlade skrifter* II, s. 29 och kommentar VII, s. 228 f.).

Femte Läsningen. Om fiskarna

- 48, 22 *ärtländerna* – ärtlanden.
- 48, 27 *girsén* – gårsén.
- 48, 32 *den ädlaste fisk* – Ädelfisk var en vanlig benämning på laxfiskar, ändrat till »den dyraste fisken» i nionde upplagan (1884).
- 49, 4 *strömingen* – Topelius använde konsekvent formen ströming i *Naturens Bok* och *Boken om Vårt Land* in på 1880-talet, men införde stavningen strömming

i nionde upplagan av *Naturens Bok* som utkom 1884. Elis Lagerblads kritik av bl.a. ortografiska inkonsekvenser i *Boken om Vårt Land* 1879 (se inledningen, s. LI), och den pågående debatten om stavningen i svenskan kan ha drivit på. Se Olof Mustelin, *Stafva eller stava?* 2004, s. 32 ff. och Carola Herberts kommentar till brev Topelius–Bonnier 11/6 1885.

- 49, 5 *fjerdingar* – fjärdingar, för nedsaltad fisk och våta varor fjärdedelen av en våt tunna (ca 125 l, således 31,4 l), för torra varor en åttendedels torr tunna (ca 146 l, således 18,3 l).
- 49, 11 *brax* – braxen.
- 50, 3 *dykade* – dök. Böjningen *dykade* var vanligare fram till 1840-talet.
- 50, 24 *pata* – fast fiskeanordning som består av stängsel, pålar eller liknande, främst för lax.
- 50, 26 *slipper* – här: kommer (finlandism).
- 51, titel *Guldfisken i glaskupan* – Motivet, om friheten som alltid är att föredra framom en trygg och bekväm tillvaro i fångenskap, förekommer ofta hos Topelius, t.ex. i sagan »Björken och stjärnan» från 1852.

Sjette Läsningen. Om led-djur och blötdjur

- 52, 18 *Insekt* betyder *någonting inskuret* – av (lat.) insectum, efter insecure, inskära.
- 53, 5 *snålt* – glupskt.
- 54, 5 *tordyfweln* – formvariant av tordyveln.
- 54, 8 *knäpparen* – skalbaggsfamiljen *Elateridae*.
- 54, 9 *guldbaggen* – Syftar sannolikt på gräsgrön guldbagge (*Cetonia aurata*) eller olivgrön guldbagge (*Potosia cuprea*).
- 54, 10 *spanska flugan* – Spansk fluga (*Lytta vesicatoria*) användes torkad och pulvriserad för medicinska ändamål, bland annat i plåster.
- 54, 11 *dödgräfwaren* – *Nicrophorus Vespilloides*.
- 54, 12 *wäggsmeden* – dödsuret, benämningen kan syfta på flera trägnagare av släktet *Anobium*.
- 54, 20 *torrackan* – orientalisk kackerlacka (*Blatta orientalis*). Benämningen torraka vanlig i finländsk svenska, jfr (fi.) torakka, av (ry.) tarakan.
- 54, 21 *konsjonellen* – koschenillsköldlusen (*Dactylopius coccus*), art i överfamiljen sköldlöss. Formen konsjonell förekom; här kan den ha använts som anvisning för uttalet.
- 55, 2 *konstiga* – konstfärdiga.
- 55, 7 *brömsen* – bromsen.
- 55, 17 *mångfotan* – tusenfotingen.
- 56, 3 *ostran* – talspråklig formvariant av ostronet, ändrat till ostron i nionde upplagan (1884).
- 56, 10 *stråldjuren* – Topelius använder av allt att döma Georges Cuviers (1769–1832) definition. Cuvier urskilde fyra typer av djur: stråldjur, blötdjur, leddjur och ryggradsdjur.
- 56, 12 *sjökalfwar* – här: maneter, sannolikt brännmaneter.
- 56, 22 *infusionsdjur* – ciliater.
- 56, 38–57, 1 *Englarna [...] alla gå likasom i rad* – I nionde upplagan (1884) har änglarna utelämnats och ordningsföljden svängts om så att alla uppstiger »likasom trappwis högre».
- 57, 9–10 *de stora landsplågor* – Egyptens tio plågor; 2 Mos. 7:20–11:5.

- 57, 19 *söderländerna* – här avses troligen Afrika, Sydamerika och Australien.
- 58, 33–34 *Förstör man deras stack [...] badwatten åt sjuka menniskor* – Av myror, myrsyra och delar av myrstackar gjordes dekokter och bad mot framförallt reumatisk värk.
- 59, 10 *brygga* – här: tillfällig övergång.
- 59, titel *Biet och duvan* – Anna Maria Lenngrens (1754–1817) version av Jean de La Fontaines dikt »La Colombe et la Fourmi» (sv. duvan och myran) från 1668. Lenngrens dikt är en imitation av en dansk översättning (»Bien og Duen») från tyskan, se *Samlade skrifter* III, red. Theodor Hjelmqvist och Karl Warburg, s. 592, kommentar till s. 309. Topelius har gjort några mindre ändringar och uteslutit sensmoralen i sista strofen: »Var snar att nöden bistånd gifva, / Bryt med dess barn i dag dit bröd: / I morgon kan Du lida nöd, / Då skal Du sjelf ej ohjelpet blifva.» (Lenngren, »Biet och Dufvan», *Samlade skrifter* II, s. 114 f.).
- 60, titel *Djurens egenskaper* – Någon förlaga har inte identifierats. Djuren är försedda med de i fabellitteraturen klassiska epiteterna och i verserna 28–30 formulerar Topelius en typisk sensmoral.
- 60, 12–13 *Ej afusel afund sprick Som grodan.* – Jfr Kellgrens översättning ovan.
- 60, 19 *snäckan* – här: snigeln.
- 61, 24 *korpalåt* – olyckslåt.

Sjunde Läsningen. Om vexterna

- 62, 26–27 *Grenarna bära sedan löf eller blad, som suga näring ur luften.* – Eventuellt en pedagogisk-poetisk omskrivning av fotosyntesen, som var känd sedan slutet av 1700-talet.
- 62, 37 *åker-ros* – Antingen är bilden eller benämningen missvisande, bildtexten ändrades efter 1898 till »En blomma».
- 63, 21 *aflägg* – avläggare.
- 64, 5 *potäterna* – den numera vardagliga pluralisformen potäter var den korrekta enligt Dalins *Ordbok öfver svenska språket* (1853) och SAOL (första upplagan 1874).
- 64, 32 *snöga* – parallellform till snöa.
- 65, 19 *längs* – parallellform till längs.
- 65, 21–22 *konung Salomo byggde [...] af cedrar* – Enligt 1 Kon. 6:7 var Jerusalems tempel byggt av sten, och täckt med cederträ; 6:9–10.
- 65, 23 *Ännu andra barrträd* – Flera andra slag av barrträd.
- 65, 31–32 *Ganska [...] ganska* – mycket [...] mycket.
- 65, 38 *björklake* – parallellform till björklag, björksav.
- 66, 8 *bastmattorna* – Bastmattorna av lindens bast användes som säckar, bl.a. för transport av mjöl. Den bestämda formen antyder att Topelius förutsatte att bastmattorna var bekanta för barnen.
- 66, 18–19 *ännu i Österbotten [...] ännu dessutom päron* – så långt norrut som i Österbotten [...] därtill päron.
- 66, 27 *sveskon* – sviskon, katrinplommon, ändrat till »sviskon» i nionde upplagan (1884).
- 66, 31 *malar* – pro mal, böjningen allmän i finländsk svenska.
- 66, 32 *choklad (sjoklad)* – Stavningen inom parentes är sannolikt tänkt som uttalsanvisning.

- 66, 33 *chokladkakorna* – kakaon i form av pressade kakor som revs före användning. Casparus van Houten lyckades 1828 utvinna kakao i pulverform, som blev vanligare först mot slutet av 1800-talet.
- 66, 37 *tagit in kina* – fått kina. Dekokter av kinabark, barken av arter i märväxtsläktet *Cinchona*, användes som febernedsättande medicin, i synnerhet mot den s.k. frossan.
- 66, 37 *kamfert* – kamfer.
- 67, 2 *kautschuk eller gummi elasticum* – rågummi.
- 67, 3 *gutta percha* – guttaperka, intorkad mjölksaft av vissa trädarter. Blir vid uppvärmning mjuk och används som gummimaterial.
- 67, 3 *bresilieträdet* – bresiljan.
- 67, 6 *oljeträdet* – olivträdet.
- 67, 18 *thé* – te.
- 67, 35 *täcka* – vackra.
- 68, 7–8 *inläggas i socker och kallas krukrussin* – russin som torkade och kvarsittande på stjälken importerades inpackade i krukor. Även kända som blårussin, ansågs större och smakligare än andra russin.
- 68, 9 *murgrön* – murgröna (*Hedera helix*).
- 68, 29 *sängar* – trädgårdsland.
- 68, 32 *krydder* – kryddor, formen har använts i Finland, ändrat till »kryddor» i sjätte upplagan (1870).
- 69, 1–3 Ännu finnas [...] *af rödlöken roten*; [...] *vexa ur rötter, som likna löken*. – Redan i andra upplagan (1857, s. 86) tillades i slutet av stycket meningen: »Men löken är ingen riktig rot, utan en knubbig stam, som skjuter rot-trådar nedåt.» Först efter Topelius livstid specificerades att man av rödlöken äter »nedre delen av stammen».
- 69, 8 *rhabarber* – Av medicinalväxten rabarber användes roten, främst som laxermedel.
- 69, 8 *kräkrot* – *Carapichea ipecacuanha*, använd som hostmedicin och som kräkmedel.
- 69, 10–11 *ålandsrot* – alant (*Inula helenium*), använd mot diarré.
- 69, 15 *Källarhalsbären* – tibastbären.
- 69, 16 *Ormbär, trollbär* – *Paris quadrifolia*, trollbär eller trollbärs-ört är gängse namn, men på 1900-talet blev ormbär huvudnamnet på denna ört (*Svensk botanik* 1, 1802, s. 26 f. och <http://linnaeus.nrm.se/flora/mono/trillia/paris/pariqua.html> 30/5 2017).
- 69, 21 *fönsterna* – fönstren, talspråklig form.
- 69, 22–23 *perlträdet* – pärlväxten (*Canna*), svenskt namn föranlett av de runda fröna.
- 69, 27 *lackfiolen* – lackviolen eller gyllenlacken, ändrat till »lackviolen» i sjätte upplagan (1870).
- 69, 30–31 *lökvexter* [...] *dahlian* – Dahlian är inte en lökväxt, men »lökvaxter» korrigerades till »växter» först efter Topelius död.
- 69, 34 *stymorsblomman* – stymorsviolen.
- 69, 34–35 *smörbollen* – *Trollius europaeus*.
- 69, 36 *rågblomman* – nagelörten (*Erophila verna*).
- 69, 37 *gula vattenliljan (pumpen)* – Gul näckros (*Nuphar lutea*, jfr eng. Yellow Water-lily), vars blomma anses likna en pumpa, eller svärdslilja (*Iris pseudacorus*).

- 70, 2 *den store mannen Linné* – Carl von Linné (1707–1778), botaniker, läkare.
- 70, 8–9 *bråka* [...] *häckla* – Vid bråkandet krossas linets inre vedämnen och rensas sedan bort (skäktning). Häcklingen görs med ett slags kammar och skiljer kortfibrer och blånor (sämre kvalitet) från långlin.
- 70, 9 *skäftorna* – skävorna, stjälkarnas vedämnen.
- 70, 9 *blärna* – blånorna.
- 70, 17 *ängskampen* – kampegräset.
- 70, 25–26 *ärfver sig beständigt* – tar ständigt över, sprider sig ihärdigt.
- 70, 26 *lergräs* – svinmålla (*Chenopodium album*), även kallad mjölmålla eller vitmålla.
- 70, 26 *vattuarf* – antagligen våtarv (*Stellaria media*), även känd som nate/natagräs.
- 71, 3 *spisöl, dricka* – svagt öl, svagdricka.
- 71, 7 *mannagryn* – gryn av mannagräs (*Glyceria fluitans*).
- 71, 10 *utländska rör, som far spelkte till väfskedar* – Vid tillverkning av väfskedar användes spjälkta strån av rörväxter, bl.a. bambu.
- 71, 13 *hvitbetan* – här: sockerbetan.
- 71, 21 *drifver* – tätar.
- 71, 24 *islandsmossan* – islandslaven.
- 71, 25 *renmossan* – renlaven.
- 71, 26 *stenmossan* – färglaven.
- 71, 31 *vattputten* – vattenpölen.
- 72, 2 *käringsvampen* – folklig benämning på röksvampen.
- 72, 15 *gräsbänken* – gräsbeklädd jordvall.
- 72, 23–24 »*Sannerligen* [...] *en af dem!*» – Matt. 6:29.
- 73, 4–5 *I de varma länderna* [...] *brödträdet* – Jfr »Om åker och äng» nedan, där Topelius antyder slitet för brödfödan i Norden. Han hade tidigare kontrasterat den generösa naturen i södern med kargheten i nordn i t.ex. »Trollkarlens Dotter» (1845), (se *Noveller*, ZTS IV, s. 67 ff. där Topelius jämför den eviga kölden med tropikerna, och kommentaren till 68,1 på s. 302).
- 73, 5 *brödträdet* – brödfrukttträdet eller brödfrukten, en skenfrukt med ätbart fruktkött som kan tillredas på olika sätt eller krossas och bakas till bröd.
- 74, 3 *Sagupalmen* – sagopalmen.
- 74, 8 *dalen* – här: tjärdalen.
- 74, 10 *katar* – avbarkar för att öka avsöndringen av kåda.
- 74, 16 *betäcker* – täcker.
- 74, 17 *låge* – parallellform till låga.
- 74, 19–23 *De fyllda tunnorna* [...] *främmande landet*. – Tjärbränning och -handel var av central betydelse för österbottnisk ekonomi och en viktig del av landets export, och nådde sin kulmen på 1860-talet. År 1856 exporterade Finland 138 798 tunnor (Kustaa Hautala, *Suomen tervakauppa 1856–1913. Sen viimeinen kukoistus ja häviö sekä niihin vaikuttaneet syyt* 1956, Taulukko 24, s. 343).
- 75, 8–9 *Ännu länge, sedan han är död* – Långt efter hans död.
- 75, 34–35 *långa tider tillbaka* – länge sedan.
- 76, 12–15 *Då hade vi ej* [...] *allmänt bekanta*. – Potatis odlades i liten skala i sydvästra Finland på 1730- och 1740-talet, men blev bekant i vidare kretsar genom soldater som kom hem från Pommerska kriget (1757–1762). Allmän blev den vid sekelskiftet 1800. Topelius omtalar potatisens segertåg kort i *Hertiginnan af Finland*, ZTS V, s. 85.

- 76, titel *Nässlan och törnrosen* – Dikten är en lätt bearbetning av Carl Gustaf af Leopolds (1756–1829) fabel från 1794, men utan sensmoralen: »Elakheten, satt i dagen, / Mindre fara med sig bär; / Men bemantlad af behagen, / Det är då hon vådlig är.» Se *Samlade skrifter av Carl Gustaf af Leopold* I:2, s. 284.
- 76, 9 *länder* – kommer.
- 77, titel *Liljan i dalen* – Dikten är ordagrant återgiven efter Frans Michael Franzéns (1772–1847) *Skaldestycken* VI 1853, s. 131.
- 77, titel *Gretas blomma* – Efter Johan David Valerius (1776–1852) »Kom, sköna Maj, och blicka», som återgår på Christian Adolf Overbecks (1755–1821) »Komm, lieber Mai und mache die Bäume wieder grün», till musik av Mozart.
- 78, 32 *Nog* – visst.

Åttonde Läsningen. Om stenriket

- 81, 1 *förgiftigt* – giftigt.
- 81, 11 *zinober-färgen* – cinnober, scharlakansrött.
- 81, 16 *enkla ämnen* – grundämnen.
- 82, 4 *grön vitriol* – järnvitriol; användes som färgämne bl.a. i bläck och som desinfektionsmedel.
- 82, 4 *kopparrök* – vitt pulver av vattenfritt kopparsulfat.
- 82, 11 *skedwatten (salpetersyra)* – utspädd salpetersyra, användes för att skilja guld från silver eller metaller överlag.
- 82, 19 *byke* – byk.
- 82, 20–22 *pottaska [...]* och *annat* – kaliumkarbonat; användes i glastillverkning, i såpa och som jäsmedel.
- 82, 32 *mergeljord* – mörkel; finkorniga, kalkhaltiga jordarter.
- 82, 33 *talkjorden* – talkhaltiga jordarter.
- 83, 7 *räknetaflor* – s.k. griffeltavlor.
- 83, 14 *Ruskiala* – pro Ruskeala, marmorbrott norr om Ladoga i Karelen.
- 83, 22 *kritan* – används till bl.a. skrivkrita och slammad krita i färg.
- 84, 9 *karniolen* – karneolen, en s.k. halvädalsten.
- 84, 14 *druckit brunn* – intagit mineralhaltigt vatten vid hälsobrunn eller kurort. Brunnsdrickning ansågs ha hälsosamma effekter och var populärt under 1700- och 1800-talen.
- 84, 14–15 *smak af bläck* – Järnvitriol var en viktig beståndsdel i bläck, bläcksmaken var egentligen smak av järn, jfr följande mening.
- 85, 4 *128 [...]* *lispund* – ca 1 089 kg.
- 85, 6 *efter* – eftersom.
- 85, 8 *barrar* – barrer, obearbetade tackor.
- 85, 8–9 *I Finland har man sökt guldsand i Kemi; [...]* *icke lönade arbetet.* – I *Helsingfors Tidningar* 26/7 1837 ingick en notis om att guldmalm hittats i Kemi socken, med reservation för att det är oklart »huru widsträckt och rik sjelfwa tillgången på denna ädla malm-art kan vara». Några år senare gjordes en resultatlös expedition till samma trakt: »Förhoppningarna om finskt guld synas alltså mer än owissa; [...]» (HT 14/12 1844). En redogörelse för expeditionen hade ingått i *Finlands Allmänna Tidning* tre dagar tidigare. I sjätte upplagan av *Naturens Bok* (1870) uppdaterades texten efter att nya fynd hade gjorts; »I Lappland har man funnit guld i Iwalojoki. Dit resa

- många om somrarna och ha ett tungt arbete.» s. 111. Se även kommentar till kapitel 44 »Lapplands guld» i *Boken om Vårt Land*.
- 85, 10 *guldsand fanns uti landet Kalifornien* – Fyndet som startade den stora guldrushen i Kalifornien gjordes 1848.
- 85, 30–31 *Orijärwi koppargrufwa* – i Kisko, Egentliga Finland. Finlands första koppargruva, verksamheten inleddes 1759.
- 85, 33–34 *Wieliczka, i landet Galizien* – Wieliczka, sydöst om Krakow, ändrat till »Wieliczka» i sjätte upplagan (1870).
- 87, 16 *mört* – här: poröst, mjukt.
- 87, titel *Orijärvi koppargrufwa* – Dikten trycktes i *Åbo Tidningar* den 14 augusti 1830 med titeln »Wid ett besök å Fiskars Bruk och dertill hörande Koppargrufwa, den 9 Augusti 1830» och i Frans Michael Franzén, *Skaldestycken VI*, Örebro 1853, s. 319 ff. Topelius har tagit med strof ett, tre och fem av nio; i första strofens fjärde vers har »ser jag här i norden» ersatt »erfar jag i Norden», och tredje strofens första vers har ändrats från »Hvad hon der gör de trenne eftergöra:».
- 87, 1 *thordön* – tordön, åska.
- 88, 16 *åbo* – här: bebyggare.
- 89, 24 *kringelband* – band med påträdda kringlor.

Nionde Läsningen. Om jorden

- 91, 35 *fjällar* – parallell pluralisform till fjäll.
- 92, 3 *Teiriharju* – Teirivaara, ås i Hyrynsalmi.
- 92, not *24 famnar eller 72 alnar eller 144 fot* – 42,70 m.
- 92, 6 *Peldoivi* – fjäll i Enare (fi. Peltoaivi eller Peltotunturi).
- 92, 7 *Chimborazo* – Ecuadors högsta berg.
- 92, 9 *verst* – längdenhet som i Finland motsvarade 1 069 m, medan den ryska versten motsvarade 1 066 m.
- 92, 31–33 *menniskor [...] behöfva till en resa kring jorden nära två år*. – Den snabba utvecklingen av kommunikationerna avspeglas med någon fördröjning i bokens upplagor: redan i andra upplagan 1857 hade restiden gått ner till »minst ett år» och i nionde upplagan 1884 till »ett halft år».
- 93, 15 *Fingals* – Fingal är hjälten i James Macphersons *Fingal, an Epic Poem* (1762) och *The Works of Ossian* (1765), på svenska *Oisians sånger* (1842). Översättningar av enskilda dikter ingick redan på 1780-talet i bl.a. *Tidningar, Utgifne af et Sällskap i Åbo*.
- 93, 30 *Storkyro åker och Limingo äng* – Syftar på talesättet »Storkyro åker och Limingo äng ha icke sin like i bredd eller längd», som Topelius återgav flera gånger, först i *Finland framställt i teckningar* 1845–1852 (ZTS XII, s. 258) och i »Fältskärns Andra Berättelse. Svärdet och Plogen» i *Helsingfors Tidningar* 28/1 1852 (*Fältskärns berättelser* 1853).
- 94, 17–18 *Engång sjönk marken in under en qvarn*. – Topelius återger samma händelse i *Finland framställt i teckningar* 1845–1852 (ZTS XII, s. 118).
- 94, 22 *Maanselkä* – (fi.) landryggen.
- 94, 27 *bulla* – bulle, formen förekommer i Finland, ändrat till »bulle» i nionde upplagan (1884).
- 94, titel *Vårt land* – Runebergs dikt från 1846 sjöngs av studenterna till Pacius melodi vid majfesten 1848 och fick omedelbart en ställning som inofficiell national-

sång. Av de elva stroforna i »Vårt land» (*Fänrik Ståls sägner* I 1848; SS V, s. 1–4) har Topelius använt stroforna ett till tre och sju till nio. (I de utslutna stroforna fyra till sex knyter Runeberg an till krig och umbäranden i historien: »Här striddes våra faders strid / Med tanke, svärd och plog, / [...] Det folk som våra bördor bar / Långt före våra dar.») I brev till Runeberg ber Topelius om ursäkt för att han inte återger hela »Vårt land». Detta dels på grund av kravet på korthet, dels för att han ansåg att landet här skulle framställas som naturföreteelse (Topelius–Runeberg 25/5 1856, *Konstnärsbrev* 1956, s. 43 f.).

Tionde Läsningen. Om wattnet

- 96, 9 ämbare – ämbar, formen förekommer i Finland.
- 96, 12 luftformiga – gasformiga.
- 97, 9 årarna – årorna, grundform åre, formen förekommer i Finland, ändrat till »årorna» i nionde upplagan (1884).
- 97, 32–33 wattnet [...] kan minskas af andra orsaker – Om landhöjning och vattenminskning, se underkapitlet »Om vårt lands watten» nedan; i *Föreläsningar i geografi och historia* diskuterar Topelius vattenminskningsteorin under vårterminen 1855 med start 14/3.
- 100, 21 förskräcklig – ofantlig, kolossal.
- 101, 12 träsk – mindre insjö (provinsiellt).
- 102, 7 i första Mosebok om en stor wattuflod – Syndafloden, se 1 Mos. 6:17.
- 103, 6 dricka brunn – inta mineralhaltigt vatten vid hälsobrunn eller kurort.
- 103, 7 reglor – parallellform till regler, ändrat till »regler» i nionde upplagan (1884).
- 103, 8–9 I Åbo har man en anstalt för kall-watten-kur. – Kuppis vattenkuranstalt; wattnets hälsosamma effekter upptäcktes redan på 1600-talet och glansperioden inföll i mitten av 1800-talet.
- 103, 14 Wuoksi – (fi.) Vuoksen.
- 103, 33–104, 2 Men det är förunderligt, att våra kuster beständigt tillwexa. [...] underjordisk kraft. – Fenomenet landhöjning var föremål för omfattande vetenskapliga debatter sedan 1700-talet och ansågs bero på antingen vattenminskning eller landhöjning. Topelius hade ägnat fem föreläsningar (14–28/3 1855) åt landhöjningen och dess orsaker (istidens inverkan lanserades 1865 men slog igenom senare, på 1890-talet).
- 104, 5–15 Will du se en kanal, så res till [...] Saima kanal. – Saima kanal invigdes i september 1856. Topelius hade regelbundet rapporterat om kanalbygget i *Helsingfors Tidningar* och komprimerade här byggnadshistorien och förväntningarna på kanalen för de unga läsarna. Jfr vuxenperspektivet i den stort anlagda dikten »Saima kanal», tryckt i tidningen 17/9 och 24/9 1856. Se Carola Herberts kommentar i *Ljungblommor*, ZTS I, s. 518.
- 104, 6 kejsaren – Nikolaj I (1796–1855).
- 104, titel Källan – Dikten av Anna Maria Lenngren är daterad 1795. Topelius återger inte den sista strofen: »Vare ärelystnans lott / At i höga Loftal blänka – / Min at Likar bistånd skänka, / Lefva glömd och göra godt.» (*Samlade skrifter* II, s. 344).
- 105, titel Källan om våren – Professorn och diktaren J.J. Nervanders (1805–1848) »Till en Källa»; Topelius återger endast strof nio, tolv och tretton av fjorton. Trettonde strofens första versrad har ändrats från »Och då skall jag dröja»,

- Skrifter af Johan Jakob Nervander, utgifna till minne för landsmän II*, 1850, s. 151 ff.
- 105, titel *Vägen* – Dikten, av den populära Karl August Nicander (1799–1839), blev känd och spridd också genom tonsättningen av C. J. Laurin (1813–1853). Topelius har slagit ihop de fyra stroforna till två + två, bytt ut enstaka ord, infört smärre ändringar i interpunktion och låtit verserna 13 och 14 byta plats (jfr Nicander, *Samlade dikter II*, 1840, s. 314).
- 106, titel *Hafvet i natten* – Ur diktaren, professorn och kyrkoherden Lars Stenbäcks (1811–1870) »Hafvet.»; Topelius återger fjärde, sjunde och åttonde strofen av tio, med ett fåtal ändringar i interpunktion. I de uteslutna stroforna framgår tydligare vem som för talan; Topelius har infört replikangivelser (*Dikter af Lars Stenbäck I*, 1850, s. 27–30).
- 107, 4 *ban* – bana.
- Elfte Läsningen. Om luften*
- 108, 8 *lyftar* – lyfter, formen är provinsieell.
- 109, 10 *väderhvirflar* – virvelvindar.
- 109, 11 *trillat ihop* – snabbt rullat ihop, skapat.
- 109, 21 *kopphorn* – koppglas, för koppning (åderlåtning).
- 109, 37–38 *strået utafen piplöök* – piplöök (*Allium fistulosum*) har ihåliga stjälkar.
- 110, 2 *Suga* – sug, böjning enligt första konjugationen är provinsieell, ändrat till »sug» i andra upplagan (1857).
- 110, 8 *18 alnar* – ca 10,70 m.
- 110, 9 *17 alnar* – ca 10,10 m.
- 110, not *kanna* – drygt 2,6 liter.
- 110, 24 *jordens luftkrets* – atmosfären.
- 110, 26–30 *tilltäppt bollen, [...]* *luftbalongen* – Det första belagda experimentet med modellballong gjordes 1709 av portugisen Bartolomeu de Gusmão och de första bemannade flygningarna utfördes av bröderna Montgolfier i Frankrike 1783.
- 111, 23 *kolsyra* – koldioxid.
- 111, 26 *konstiga* – sinnrikt konstruerade.
- 111, 27 *syre, emedan det finnes i syrorna* – Syre antogs ingå i alla syror, därav namnet.
- 112, 11 *ämnen [...]* *spänstiga* – ämnen kan komprimeras och utvidgas.
- 112, 35 *god* – här: dryg.
- 112, 36–37 *När de fientliga krigsfartygen nyligen skjöto mot Sveaborg* – Sveaborg angreps av en brittisk-fransk flotta under Krimkriget sommaren 1855.
- 113, 8 *orgtramparen* – parallellform till orgeltramparen, ändrat till »orgeltramparen» i nionde upplagan (1884).
- 113, 27 *Ljudet går 558 alnar på en sekund* – ca 330,90 m/s; ljudhastigheten i luft beräknas till ca 340 m/s.
- 114, 16 *Samum* – det arabiska namnet på den torra, heta ökenvinden.
- 114, 32 *Fulton* – Robert Fulton (1765–1815), amerikansk ingenjör och uppfinnare.
- 115, 8 *märkvärdigaste* – mest betydelsefulla.
- 116, 6–7 *förskräckligen* – här: oerhört, kolossalt.
- 116, 12 *städerna* – ändrat till »stränderna» i sjätte upplagan (1870).
- 116, 20 *blicke* – ser, varseblir.
- 116, 21–24 *När Herren till Elias kom [...]* *sus.* – 1 Kon. 19:11–13.

Tolfte Läsningen. Om elden

- 117, 17 *läge* – parallellform till låga.
- 118, 13 *perta* – pärtä, lys- eller torrvedssticka.
- 118, 17 *akta* – ha tillsyn över, hantera.
- 118, 23 *sakta* – här: varsamt, försiktigt.
- 118, 35 *solglas* – här: brännglas.
- 119, 17 *rimsa* – remsa.
- 120, 15 *elektrisk telegraf* – Den elektriska telegrafen utvecklades på 1840- och 1850-talet och telegrafnätverket i Finland expanderade senare på 1850-talet.
- 120, 33–121, 1 *En så förfärlig Guds straffdom är jordbävningen, [...] spränger dess hårda yta.* – Flera teorier om orsakerna till jordskalv utgick från någon form av gas-expansion, men föreställningen att det var vatten i kontakt med jordens heta inre som orsakade jordbävningar övergavs småningom under senare delen av 1800-talet. Uppgiften om jordskorpans tjocklek ändrades i andra upplagan av *Naturens Bok* (1857) från drygt en mil till drygt »3 eller 4 mil», men andra ändringar i avsnittet gjordes inte, trots att t.ex. uppslagsverket *Nordisk familjebok*s långa artikel om jordskalv redan 1884 lyfter fram »sättningar, förskjutningar eller förkastningar m.fl. rubbningar inom den fasta berggrunden» som orsaker.
- 121, 7 *röka* – här: ge ifrån sig rökmoln, ryka.
- 121, 36 *osjäligen* – som saknar själ, oskäligen.
- 122, 1–6 *En höstdag [...] menniskor omkommo.* – Vid jordbävningen i Lissabon den 1 november 1755 ödelades två tredjedelar av staden; dödssiffran uppskattas ligga omkring 70 000.
- 122, 6–10 *För sjuttio år sedan [...] förlorade lifwet.* – Det är fråga om en serie på fem jordbävningar i Kalabrien under februari–mars 1783. Dödssiffran uppskattas ligga mellan 32 000 och 50 000.
- 122, 10–14 *Wid en jordbävning i Amerika [...] der staden stätt.* – Lima-Callao-jordbävningen i Peru i oktober 1746. Den tsunamivåg som svepte över hamnstaden Callao lämnade endast ett par hundra överlevande efter sig.
- 122, 14–15 *För helt kort tid sedan [...] jordbävning.* – Jordbävningen i Bursa, Turkiet i februari 1855.
- 122, 14 *Brussa* – Bursa, Turkiet.
- 122, 15–20 *För tjuu år sedan [...] ingen mera sett den.* – Ön uppkom den 2 juli 1831; Graham Island, som engelsmännen kallade ön, låg ovan vattennivån i sex månader. Både Bägge Sicilierna, Spanien, Frankrike och England gjorde anspråk på ön, som var belägen mellan Sicilien och Tunisien.
- 122, 16 *Konungen i Neapel* – Ferdinand II (1810–1859), kung av Bägge Sicilierna 1830–1859.
- 122, 17 *Konungen i England* – Vilhelm IV (1765–1837), kung av Storbritannien 1830–1837.
- 123, 6–8 *Och slockna, [...] läge tändt,* – Verserna har i nionde upplagan (1884) ändrats till: »Och dö i vindens brus; / Men der hon slocknat då, / Står kvar en stjärna ljus,» (s. 161). Topelius förefaller ha skrivit dikten enkom för läseboken.
- 123, titel *Guds öga vakar* – Ingår i *Ljungblommor* II (1850; ZTS I, s. 173, kommentar s. 446). Den andra versen har i andra upplagan av *Naturens Bok* (1857) ändrats till »Och himlens hvalf fördunklas; men Guds goda öga vakar.» och i tolfte versen har »Guds öga stilla» ändrats till »Guds stilla öga», s. 159.

Trettonde Läsningen. Om ljuset och värmen

- 124, 16 *ether* – eter, ett hypotetiskt ämne som från antiken till 1880-talet ansågs fylla världsrymden och tomrum i materien.
- 126, 17 *solvisaren* – soluret.
- 127, 23 *kullrig* – här: konvex.
- 127, 29 *inböjda* – här: konkava.
- 129, 16 *pollor eller bläddror* – bubblor.
- 130, 19 *lispunds* – Ett lispund motsvarar 8,5 kg.
- 132, titel *Söndagsmorgonen* – Dikten trycktes i *Helsingfors Tidningar* den 6 augusti 1842 med titeln »God morgon! Den 31 Juli 1842». Fredrik Cygnæus (1807–1881) vikarierade då för Topelius som redaktör. Av en fotnot framgår att dagen firades som tvåhundraårsjubileum av den finska bibelöversättningen (Cygnæus, *Samlade arbeten* IX, s. [3]). Topelius återger de två första och den sista av diktens sju strofer, med omfattande ändringar i de två senare. Cygnæus stil var inte genomskinlig, särskilt inte för nybörjarläsare.

Fjortonde Läsningen. Om tyngd och rörelse

- 133, 2 *Naturens bok* – Här i betydelsen Guds skapelse, enligt uppfattningen att man genom att iakttä naturen kan komma till insikt om Guds storhet. Jfr läsebokens sammanfattande stycke: »Och vi hafva skådat ditt verk uti menniskan, uti djuren, uti vexterna, i alla de tre naturens riken och sist i den stora verdens byggnad, som breder sig ut öfver oss likasom ett tempel för din tillbedjan. Och uti allt, från det ringaste till det största, hafva vi sett din allmakt och din godhet och din vishet, som skapat allt så förunderligt skönt och godt, alltefter dess bestämmelse uti verden.»; se inledningen s. XXV.
- 134, 14 *betsman* – stavningsvariant av besman, handvåg.
- 134, 17 *hanken* – handtaget som förskjuts längs stängen för att uppnå jämvikt.
- 134, 25 *slipper* – kommer (finlandism).
- 134, 30 *Konstmakare* – här: personer som gör konster, cirkusartister.
- 135, 16 *flotta* – flotte (dialektalt).
- 135, 20 *åre* – åra (finlandism).
- 135, 30 *en lutande plan* – Realgenus här i stället för neutrum verkade sannolikt ålderdomligt på 1850-talet; Dalin har enbart neutrum (*Ordbok öfver svenska språket*, 1853).
- 136, 22 *tåg* – snöre, rep.
- 136, 33 *skaffa honom bort* – avlägsna stenen.
- 136, 34 *häftyg* – anordning eller redskap för att lyfta tyngder eller övervinna motstånd, här: hävstång.
- 136, 37–38 *stark slåde* – robust, bärkraftig slåde.
- 137, 10 *Windspelet* – vindspelet, mekanisk anordning för upp- eller nedfirning av laster.
- 137, 17 *hanskrufwen* – ändrat till »handskrufwen» i tredje upplagan (1860).

Femtonde Läsningen. Om den stora vida världen

- 138, 10 *Om den stora vida världen* – I den avslutande läsningen anlägger Topelius först ett naturvetenskapligt beskrivande perspektiv på universum, inklusive träsnitt som illustrerar solförmörkelser och planeternas banor (s. 137–147).

- Därefter återkommer han till det genomgående temat i läseboken: Guds allmakt och närvaro i både mikro- och makrokosmos (s. 147–149). Till sist återger han i fetstil två bibelspråk och en psalmvers, för att ytterligare understryka detta. Topelius ihärdiga bemödanden blir förtydligade i artikeln »Om läsning för barn» som han införde i *Helsingfors Tidningar* 7/11 1855, medan tryckningen av *Naturens Bok* pågick. I artikeln anser han att föräldrar försummar att bibringa barnen »verkelig religion» och innerlig vördnad för det gudomliga och heliga i livet. Eftersom barn inte får lära sig att respektera det eviga ljuset och den gudomliga sanningen kan man inte begära av dem »sann vördnad för mensklighet, fädernesland, frihet, ljus, sanning, rättvisa». Topelius efterlyser inte bara en mera uttalat religiös fostran, han understryker att fantasin, känslan och förståndet ska utvecklas harmoniskt. Inflytandet av fantasin under hela barndomen kan inte överskattas.
- 138, 19 *häpnad* – ytterlig förvåning.
- 139, 17 *svängkraften* – centrifugalkraften.
- 140, 20 *kullrig* – buktande.
- 141, not *almanackan* – Kejsrerliga Alexanders Universitetet i Finland hade ensamrätt på utgivning av almanackor, men hyrde ut privilegiet till olika boktryckerier. Universitetets almanacka innehöll förutom kalendarium bl.a. andra astronomiska observationer, väderförutsägelser och artikel om utvalt ämne (1856 om humleplantering).
- 146, 17–19 *planeterna*, [...] *känner man redan 47* – Framstegen inom astronomin går att följa i *Naturens Bok*: i andra upplagan (1857) uppges att 50 planeter har hittats, i tredje (1860) 59, i sjätte (1870) omkring 90, i nionde (1884) omkring 225.
- 148, 11 *synas* – här: förefaller.
- 148, 18–149, 12 *Se, ropade barnen, en stjärna föll! [...] på hvilken stjärna bor Gud?* – I artikeln »Om läsning för barn» (HT 7/11 1856) för Topelius fram vikten av att engagera barnens fantasi. En redogörelse för universums uppbyggnad och stjärnornas lopp talar inte till barnets förstånd, »Men tala till fantasin, säg till barnet: Guds ögon se uppå dig [...] – strax har den lilla förstått dig».
- 150, titel *Årstiderna* – Sjungs till melodi av Mozart: »Komm, lieber Mai». Topelius tillämpar insikten om fantasins betydelse också för kunskapsförmedlingen; jfr framställningen av årstidernas växlingar ovan, s. 140, 34–142, 20.
- 151, 37 *Hvar årstid har sin trefnad*; – Varje årstid har sin tjusning; versen har fått karaktären av talesätt.
- 151, titel *Stjernihimmelen* – Dikten har drag av psalm och i ordvalet finns motsvarigheter i Topelius tidigare dikter med religiösa och stellära motiv. I den andra upplagan (1857) har hela fjärde strofen bytts ut och första halvan av femte strofen omformulerats; i nionde upplagans (1884) sex strofer finns endast enstaka ursprungliga versrader kvar.
- 151, 1–4 *De glimmande ljus [...] På jordenes grus!* – Jfr »Stjernihalfvet»: »De glimma, de glimma, / De nattliga ljus, / I skuggornas timma / På jordenes grus.» (1854, se *Ljungblommor*, ZTS I, s. 96).
- 151, 18 *flyktiga flarn* – ostadiga bräckliga.
- 152, 30–32 *Och stark och förfärlig / Evinnerligt herrlig / I höjden han bor.* – Jfr »Folkmelodier»: »Min vän är herrlig, förfärlig och kärlig, / Evgit begärlig i hjertats strid.» (ms 1843–1844, tryckt 1854, se *Ljungblommor*, ZTS I, s. 173).
- 152, 4 *Ho* – vem.
- 152, 7 *Psalm* – här: Davids psalm, Psaltaren.

BOKEN OM VÅRT LAND

Punktkommentarer

Förord till Lärare och Lärarinnor

- 156, 14 »läsningar» – Här avses de olika avdelningarna, eller huvudkapitlen.
- 156, 16–18 *För den finska upplagan* [...] *Johan Bäckvall* – Översättningen *Maamme kirja* utkom 1876; *Johan Bäckvall* (1817–1883), präst, översättare, tidningsman.
- 156, 21 *trädsnitt* – träsnitten; formen träd användes också om materialet.
- 156, 23 *Ekman* – *Robert Wilhelm Ekman* (1808–1873), konstnär, hovmålare, förestod och undervisade vid Åbo ritskola från 1846; *Topelius* presenterar *Ekman* närmare i kapitel 197, som »målarekonstens rätte grundläggare i vårt land», se s. 487.
- 156, 25–26 *svenska folkskolans nya läsebok* – *Läsebok för folkskolan* (Stockholm 1868) användes länge, kraftigt bearbetade versioner utkom så sent som på 1960-talet.
- 156, 26–27 *Orthografin* [...] *ordlista*. – *Ordlista öfver svenska språket utgifven af Svenska Akademien*, med ca 33 000 ord, utkom första gången 1874. Den beskrivs som en auktoritativ norm, trygg att följa i undervisningen och »ett effektivt motdrag mot [stavnings]reformvännernas strävanden» (Stähle, »Det nordiska rättstavningsmötet 1869 och hundra års svensk rättstavning» 1969, s. 5).

Första Läsningsen. Landet

- 157, titel *Morgonsång* – Ingår även i diktsamlingen *Ljung* (1889) med dateringen 1875. Av manuskriptet, daterat 13/8 74, framgår att dikten är skriven »för Läseboken».
- 158, 2–3 *Lyssna på* [...] *bo är fästadt!* – Finskt ordspråk (fi. Sitä kuusta kuuleminen, jonka juurella asunto.), inkluderat även på titelsidan till *Mathias Castréns* översättning av *Kalevala* 1841 (*Pelle Holm, Bevingade ord*, 1955, s. 106).
- 159, 5–6 *Der har min fader* [...] *wackra wisor*. – Jfr *Naturens Bok* (1856) där både mor och far arbetar »för sina barn», enligt vedertagna roller. Far arbetar för sitt land, Guds ära och det dagliga brödet, medan mor syr kläder och kokar mat. *Naturens Bok*, s. 1 f.
- 159, 9 »*Gud, som hafwer barnen kär ...*» – Gammal bön av okänd författare. Trycktes första gången 1780 som »En allmän bön för små barn» i *Barnabok, hans Kongl. höghet kronprinsen i underdånighet tilägnad af Samfundet Pro fide et Christianismo* (*Oscar Lövgren, Psalm och Sånglexikon* 1964, spalt 484).
- 159, 21–22 *Flytta icke de gamla råmärken, som dina fäder gjort hafwa*. – *Topelius* har förtydligat bibelstället: För icke tillbaka de förra råmärken (fortsättningen är identisk).
- 159, 35–160, 13 *Före din fader bodde* [...] *sitt lif*. – *Topelius* parafraserar *Runebergs psalm* »Fosterlandet»; »Här hafva våra fäder bott, / Arbetat, kämpat, hoppats trott; / Här äfven vi vår boning fått / » (SS IV:1, s. 118 f.) samt »Vårt land»; »Här striddes våra fäders strid / Med tanke, svärd och plog. / [...] Och det var här sin fröjd det njöt, / Och det var här sin suck det gjöt, / Det folk, som våra bördor bar / Långt före våra dar.» (SS V, s. [1] ff.).
- 160, 15–16 *såsom wi hedra fader och moder*, [...] *gifwit oss*. – Fjärde budet, nästan ordagrant (2 Mos. 20:12).
- 160, 21–23 *Ty detta landet har Gud beskärt oss* [...] *kärt på jorden*. – *Topelius* parafraserar

- Runebergs »Vårt land»; »Här är oss ljuft, här är oss godt, / Här är oss allt beskärtdt; / Hur ödet än kastar vår lott, / Ett land, ett fosterland vi fått, / Hvad finns på jorden mera värtdt / Att hållas dyrt och kärtdt?» (SS V, s. 3).
- 160, 31–32 *hans wilja må ske, såsom i himmelen, så ock på jorden* – Matt. 6:10, del av bönen »Fader vår».
- 160, 33–36 *Han skall engång säga [...] förwaltat mitt land?* – Anknyter till Luk. 19:11–15.
- 161, titel *Ditt land* – Sången är en något reviderad version av »O barn af Hellas ...» från skådespelet *Prinsessan af Cypern*. Bearbetningen betraktades som mindre lyckad (av Henrik Melander, som recenserade *Boken om Vårt Land* i *Tidskrift utgifven af Pedagogiska föreningen i Finland* 1876, s. 31). Topelius omarbetade dikten radikalt till femte upplagan 1886.
- 162, 4–5 *Ödgrim och Solgrim* – Namnet Ödgrim bars av en biskop i Skara på 1100-talet, som Topelius nämner i föreläsningarna.
- 162, 12 *utsugat all markens must* – utarmat marken.
- 162, 13 *rik till en tid* – rik för en tid.
- 162, 18 *på sistone* – slutligen.
- 163, 15 *handsyssla* – handarbete (*Ordbok över Finlands svenska folkmål* II, 1992).
- 163, 28–31 *måste jag mycket älska mitt fädernesland? [...] ditt samwete.* – Jfr den inledande, starkt uppfordrande dikten »Hvad skall du älska» i fjärde delen av *Läsning för barn* (1871).
- 165, 15 *Hwad Gud har sammanfogat, det skall menniskan icke åtskilja.* – I Matt. 19:6 handlar citatet om äktenskapet.
- 166, 2–3 *Eget land är [...] blåbär.* – (fi. Oma maa mansikka, muu maa mustikka.), ingår i Elias Lönnrots *Suomen kansan sananlaskuja*, 1842.
- 166, 9 *Norige* – Norge.
- 166, 10 *Liffland* – Livland.
- 166, 35 *färgstoffer* – färgstoffer.
- 167, 9–14 *Reser någon [...] till främmande land.* – Jfr »Vårt land»: »Och fördes vi att bo i glans / Bland guldmoln i det blå, / Och blef vårt lif en stjernedans, / Der tår ej gjöts, der suck ej fanns / Till detta arma land ändå / Vår längtan skulle stå.» (Runeberg, SS V, s. 3 f.). Topelius anspelar mycket medvetet på Runeberg i sina verk, inte minst genom titeln *Boken om Vårt Land*. Följande dikt, »Sjömannens hemlängtan», uttrycker också denna kärlek till det fattiga men älskade fosterlandet.
- 167, titel *Sjömannens hemlängtan* – Tema och motivkrets ansluter sig till »Sylvias helsning från Sicilien» där flyttfågeln uttrycker sin längtan till det älskade Norden (*Ljungblommor* ZTS I, s. 212 f., även 262 ff.).
- 168, titel–171, titel 10. *Wårt lands begynnelse.* [...] 12. *Östersjön.* – Landhöjningen är ett tema som ofta återkommer hos Topelius, bl.a. i *Finland framställt i teckningar* (1852, kap. VIII), *Fältskärens berättelser. Första cykeln* (1853), s. 126 f., föreläsningarna höstterminen 1861, *En resa i Finland* (1872, kap. 1), och i *Läsning för barn* 7 (1891, »Huru Gud skapade Finland»).
- 169, 25–26 *den underjordiska elden* – Vid mitten av 1800-talet var den vulkanistiska teorin, som Topelius omfattade och här beskriver, den mest vedertagna teorin om landhöjningen. Han hade ägnat fem föreläsningar (14–28/3 1855) åt landhöjningen och dess orsaker (istidens inverkan lanserades 1865 men slog igenom senare, på 1890-talet). Se även Jens Grandells inledning till *Föreläsningar i historia och geografi*, ZTS XV, avsnittet »Centrala teman i föreläsningarna om geografi» topelius.sls.fi.

- 170, 15 *små träsk* – mindre insjöar (provinsiellt).
- 172, 11 *200 fammars* – 356 m. En svensk famn motsvarar 1,78 m.
- 172, 23 *långs* – längs.
- 172, 35–173, 1 *Till följd af denna Östersjöns skapnad, [...] plaskar kring Danmark.* – Topelius beskriver Finland på nästan samma sätt i bildverket *En resa i Finland*, som utkom 1872–1874 (ZTS XIII, s. 4h).
- 173, 11 *10 alnar (20 fot)* – en svensk aln motsvarade 59,3 cm, en fot 29,7 cm.
- 173, 16 *skidbord* – skibord, skvättbord på fartyg.
- 173, titel *Ålandsvisa* – Visan ingår i andra akten av *Kung Carls Jagt*, Topelius skrev librettot och Fredrik Pacius musiken till operan som hade premiär 1852 i Helsingfors.
- 174, 19 *Maanselkä eller Landtryggen* – åsen Maaselkä, Topelius benämning är ordagrant översatt från finska.
- 174, 30 *Lohjanselkä* – (fi.) Lojoåsen.
- 175, 7 *insjöar – ja, långt flera än tusen* – Anspelar på nästsista strofen i »Vårt land»: »O land, du tusen sjöars land ... ».
- 176, 10 *efterfikadt* – eftertraktat.
- 176, 18 *Storkyro åker och Limingo äng* – Syftar på talesättet »Storkyro åker och Limingo äng ha icke sin like i bredd eller längd», som Topelius återgav flera gånger, först i *Finland framställt i teckningar 1845–1852* (ZTS XII, s. 258) och i »Fältskärens Andra Berättelse. Svärdet och Plogen» i *Helsingfors Tidningar* 28/1 1852 (*Fältskärens berättelser* 1853).
- 177, 11 *forman* – körsven, kusk.
- 177, 15 *Wuoksi* – (fi.) Vuoksen. Topelius använder sig av den finska grundformen, men svenska genitivformen (Wuoksens).
- 177, 15 *gamla runor* – här: runosång.
- 177, 29 *Päjäne* – Päijänne.
- 178, 9 *Mathias Castrén [...] Lappland* – Etnografen och språkforskaren Matthias Alexander Castréns (1813–1852) beskrivning ingår i *Nordiska resor och forskningar af M. A. Castrén I*, 1852. En skildring av samma resa publicerades första gången som följetong i *Helsingfors Morgonblad* i januari 1839, men Topelius citerar här, med en del mindre redigeringar, den omarbetade texten från 1852, s. 31 ff.
- 179, 7–8 *man känner en stum häpnad* – här: man känner sig överväldigad.
- 179, 11 *trettio år [...] fann guld* – Se kommentar till kapitel 44 »Lapplands guld» för mer information om guldfyndet vid Ivalo älv.
- 179, titel *Enare sjö* – pro Enare träsk.
- 179, 17–180, 24 *Engång [...] Det djupet än engång.* – I fråga om Enares omätliga djup återger Topelius också i föreläsningarna, den 21 mars 1857, en sägen där vattnets ande sägs förhindra mätningen, troligen efter M. A. Castrén, *Nordiska resor och forskningar I*, 1852, s. 38. – K. J. Hagfors nämner i förordet till den tionde upplagan (1903), bearbetad av honom, att han ville utesluta dikten, »då dess innehåll ej stämde med verkligheten», men att dikten omarbetades av Topelius döttrar och ingår i deras redaktion. Den fjärde strofen uteslöts 1903 och i den första gjordes klimatet mildare: Topelius »Julidag» i vers 5 och »Septemberratten» i vers 7 ändrades till »junidag» resp. »oktoberratten» (Hagfors ickepagerade förord samt dikten, s. 30).
- 180, titel *Luoppiowaara* – Luppiovaara.

- 180, 10 *underligt* – förunderligt, fantastiskt.
- 180, 19 *lyftar sig* – reser sig.
- 180, 21–181, 2 *På Awasaksas topp* [...] *andra lärde*. – Franska vetenskapsakademien sände 1736 ut en gradmätningsexpedition under ledning av P. L. de Maupertuis för att göra observationer från Aavasaksa. År 1838 stod en annan fransk vetenskaplig expedition under Paul Gaimard i tur att göra mätningar där.
- 181, 15–16 *Karl XI* [...] *upprest till Torneå* – Karl XI (1655–1697) besökte Torneå 1694.
- 182, 19 *Ämmä fall wid Kajana* – Topelius skildrade Ämmä fall redan i *Finland framställt i teckningar* 1852 (ZTS XII, s. 277) och *Fältskärens berättelser i Helsingfors Tidningar* samma år.
- 182, 19–20 *390 fot* – knappt 116 m.
- 182, 34 *tjärnbåtar* – båtar som transporterar tjära.
- 182, 34 *timmerflottor* – timmerflottar, timmer som framforslas på vattendrag.
- 183, 13 *pator* – fasta fiskeanordningar för fångst av vandrande fiskar i strömmande vatten.
- 183, 14–16 *Då kommer kyrkoherdens ombud* [...] *tillfaller honom*. – tionde, den kyrkliga skatt som betalades i naturprodukter.
- 184, 30 *trefna* – trevliga.
- 184, 30 *höga fönster* – Ett tecken på burgenhet, 1800-talets empirestil kännetecknas av fönster med sex rutor, tre på höjden. Se kommentar till Topelius »Vargen», *Noveller*, ZTS IV, s. 313.
- 185, 1–3 *alla de sorger och försakelser* [...] *de fattiga inlandsbygderna* – Missväxt eller dåliga skördar förekom ofta, särskilt i norra Finland, på grund av frostlända marker eller bristfälliga odlingsmetoder. Direkt hungersnöd med epidemier rådde allmänt 1866–1868 då befolkningen minskade med över 100 000 (enligt K. E. F. Ignatius *Statistiska anteckningar om Finland*, som ingår i sista häftet av Topelius *En resa i Finland* 1874, se ZTS XIII, s. 64).
- 185, 6 *godhet* – här: kvalitet.
- 186, 2 *kungsådern* – Den mellersta delen av strömfåran som inte fick avstängas eller disponeras av strandägarna. Namnet kommer av att det betraktades som kungens och kronans egendom.
- 186, 6 *Pyhäjärwi* – Jfr Topelius omnämnande av vattenhöjden i Pyhäjärvi i *Finland framställt i teckningar*, ZTS XII, s. 130.
- 186, 11 *Härom säger* [...] *Fredrika Bremer* – Topelius citerar nästan ordagrant Fredrika Bremer, *En dagbok* (Nya teckningar utur vardagslivet. Del 6, 1843), s. 30 f.
- 186, titel *En winterdag på Åland* – I fjärde upplagan (1883) ändrades kapitlets namn till »Lif på Åland», och texten utökades något.
- 187, 1–4 *Posten måste öfwer* [...] *Eckerö*. – Posten transporterades med ångbåt från maj till november och under vintermånaderna sändes den via Åland, med s.k. isbåt eller hästskjuts mellan Eckerö och Grisslehamn (eller via Sankt Petersburg), se Carola Herberts inledning till *Zacharias Topelius korrespondens med förlag och översättare*, ZTS XX, stycke 242.
- 187, 31–188, 15 *En del af Uskela socken* [...] *jordras inträffat*. – Jordrasen i Halikko nämns även i *Naturens Bok*, s. 94, men här återger Topelius texten i *Finland framställt i teckningar* något utvidgad (ZTS XII, s. 118).
- 188, 31 *Drottningberget* – Berghamnsholmen, från 1790-talet Drottningberg efter det nyuppförda fästningsverket.
- 188, 31–32 *gamla inskrifter i hållarna* – På klipporna vid sundet Gäddtarmen (naturlig

- hamn) har sjöfarare som väntat på vind gjort hundratals hällristningar från slutet av 1500-talet framåt: initialer och bomärken, adelsvapen m.m. har huggits in i klipporna. Se Torsten Edgren, artikeln Gädtdarmen; <http://www.uppslagsverket.fi/sv/sok/view-103684-Gaeddtarmen> (6/3 2017).
- 188, 32–189, 1 *Nu går en jernväg* [...] *ny stad*. – Järnvägen blev färdig 1873 och Hangö fick stadsrättigheter 1874.
- 189, titel *Hangös öga* – Hangö fyr eller Russarö fyr, uppförd 1863. Dikten trycktes först i barntidningen *Trollsländan* 11/11 1871 (nr 45). Topelius återanvänder titeln; »Hangös öga. Äfventyr i tre berättelser» ingick i *Svenska Familj-journalen* nr X–XII 1867. Andra strofen använder Hangö stad i marknadsföringen av staden som turistmål <http://tourism.hanko.fi/sv/hanko-kautta-aikojen/> (6/3 2017).
- 190, titel *Pyynikkä* – Pyynikki.
- 190, 6 *90 famnar* – drygt 160 m.
- 190, 8 *Tamperikoski* – Tammerkoski.
- 190, 13–16 *en engelsman* [...] *nästa lyckliga fångst*. – Topelius skildrar en sportfiskande engelsman som originell i följetongen »Toriseva» i *Helsingfors Tidningar* 22/1–12/2 1851. Företeelsen blev så vanlig att *Hufvudstaadsbladet* 7/10 1870 rapporterade att »Laxfiskande engelsmän hafwa icke i år besökt oss», men att »flere af strandsittarene utaf engelsmännen lärt sig att fiska med spö och sjelfwe fabricera fjärilskrokar dertill».
- 190, 22–23 *Pyynikkä-gubben* – Pyynikigubben.
- 191, 19 *en stor fabrik, som slipar träd* – Nokia Träsliperi, grundat 1868. Bruket ombildades till Nokia Aktiebolag 1871.
- 192, 33 *Fyra werst* – knappt 4,3 km. Den finländska versten, 1 069 m, togs i bruk 1827 och utgjorde en tiondels svensk mil, medan den äldre ryska versten motsvarar 1 067 m.
- 193, 9 *sockneskräddare* – skräddare verksam på landsbygden.
- 193, 14–15 *Elias Lönnrot* [...] *längre fram uti denna bok*. – Elias Lönnrot (1802–1884), läkare, senare professor i finska språket, folkdiktssamlare, sammanställde *Kalevala* (1835, 1849), se kapitel 96 »Om Kalewala och Elias Lönnrot».
- 194, 8–195, 2 »*Saarijärwi socken* [...] *deröfwer ...*» – Citatet ingår i Runebergs artikel »Några ord om nejderna, folklynnnet och lefnadssättet i Saarijärvi Socken», i *Helsingfors Morgonblad* i juli 1832 (Samlade Skrifter VIII:2, s. 43). Topelius har ändrat något i språk och kommatering och gjort några små uteslutningar för en mera lättläst text.
- 195, 6–196, 9 *Pihtipudas kapell* [...] *Lowisa*. – Topelius var, som tidigare framgått, fascinerad av insjösystemen och vattenvägarna i Finland. Dels ger han här en presentation av Päijännestråten, dels nöter han in centrala geografiska namn i insjöfinland, från Pihtipudas i norr (i stort sett i höjd med Nykarleby) till den nyländska kusten. Kymmene mynnar i väster ut vid Abborfors, halvannan mil öster om Lovisa, och »kommer till staden Lowisa» ändrades i andra upplagan (1876) till »närmar sig staden Lowisa».
- 195, 15 *8 mil långa, 17 famnar djupa* – 8,5 km långa och dryga 30 m djupa.
- 195, 28–29 *12 mil* [...] *3 mil bred* – drygt 12,8 km lång och 32 km bred.
- 195, 32 *Kalkis ström* – Kalkkis, fors och egendom i Asikkala.
- 196, 13–14 *16½ mil* [...] *gör 44 mils* – drygt 176, 128 resp. 165 km [...] inalles drygt 470 km.
- 196, 15 *348 fot* – drygt 103 m.

- 196, 17 263 fot – drygt 78 m.
 197, 8 swed – sved, svedjebränning.
- 198, 19–20 *flätar sig det ena silfverbandet* [...] *så långt ögat kan se* – Jfr »Sylvia har sett Sicilien och Egypten och finner dock Finland så skönt» (1853, sedan 1860 med titeln »En sommardag i Kangasala»), både allmänt om landskapets skönhet och särskilt första strofen: »Vidt skina de blåa vatten, / Så långt de af ögat nås. / Af Längelmänvevis fjärdar / Der skimrar ett silfverband,» (*Ljungblommor*, ZTS I, s. 204).
- 200, 30–31 *på högra stranden ser man ett prydligt wärdshus* – År 1871 uppfördes ett hotell på platsen där ett anspråkslöst värdshus verkat sedan 1846. (Detta hotell brann upp 1901, och nuvarande Valtionhotelli, sv. Statshotellet, uppfördes 1903 på samma plats.)
- 201, 20–202, 19 *De hade flera gånger* [...] *förut varit torr*. – Jfr den mera omfattande beskrivningen i *Finland framställdt i teckningar*, som Topelius återanvänder här (ZTS XII, s. 201h, 31–202h, 15).
- 201, 30 *Georgsdagen* – den 23 april eller 4 maj beroende på kalender, efter Sankt Georg/Sankt Göran.
- 202, 2 *Suwantos lugna spegel* – (fi.) *suvanto* betyder lugnvatten.
- 202, 13 *en mil lång och 75 fot bred* – motsvarande 10,7 km resp. drygt 22 m.
- 202, 21 *10 alnar* – en svensk aln motsvarar drygt 59 cm.
- 203, 5 *mycket djup* – 230 m, därmed Europas både största och djupaste insjö.
- 204, 5 *kare eller maininki* – (fi.) krusning respektive dyning; från fjärde upplagan (1883) ändrat till »Den låga vägen kallas kare, den höga maininki».
- 204, 9 *sjel-art* – sälart, *sjel* ändrat till *säl* i fjärde upplagan (1883).
- 204, 9–10 *Ladoga-sjelen (norppa)* – Ladogasälen (*Pusa hispida ladogensis*), en underart av vikaren (fi. *norppa*).
- 204, 12 *täcka* – vackra.
- 204, 17–18 *grekiska trosbekännelsen* – den grekisk-ortodoxa trosbekännelsen; här avses den ryska ortodoxa kyrkan.
- 204, 18 *klostret, som är nära niohundra år gammalt* – Valamo grundades på 1300-talet, men enligt traditionen ska det ha skett redan 992.
- 204, 20 *deras* – sina.
- 206, titel *På blank is* – Dikten ingår i *Läsning för barn* 3 (1867), med J. A. Josephsons tonsättning som bilaga.
- 207, 2 *Ljus är Guds klädnad* – Mottot anpassat; »Ljus är din klädnad, [...]».
- 208, 7 *förklarade* – överjordiska, himmelska.
- 208, 16 *det finaste sammet* – neutrum mindre vanligt men dock förekommande genus.
- 208, 21 *talltrastens* – taltrastens (*Turdus philomelos*).
- 208, 25 *En timma eller par* – en eller ett par timmar; provinsieellt uttryck.
- 208, 28 *herrefolk* – ståndspersoner, herrskap.
- 208, titel *Svanen* – Dikten ingår i J. L. Runebergs debutsamling *Dikter* (1830; SS I, s. 38 f.).
- 209, 5 *reglor* – regler, parallellform.
- 210, 9–11 *almanackan* [...] *mänskiftena efter nitton år inträffa på samma tider* – Trots att prognostika eller förutsägelser i almanackor förbjudits redan 1707 antogs länge att månens faser, som alltså återkom på samma dagar med 19 års mellanrum, kunde inverka på vädret. I svenska almanackor uteslöts dock

- uppgifterna om månfaserna som värdelösa 1870, i finländska efter 1886.
- 210, 21 *bläddror* – bubblor.
- 210, 27 *galar* – gal; svag böjning provinsial och vanlig i Finland.
- 210, 36–37 *Molnens färg* [...] *helst ses i spegel*. – Grunden för denna uppfattning har tillsvidare inte kunnat härledas.
- 211, 7–8 *Wädersolar* – bisolar, halofenomen.
- 211, 26–27 *Wid Michaeli tid* – Mickelmäss, den 29 september.
- 212, 19 *Den tiden* [...] *eröfrat Wiborgs län* – under stora nordiska kriget 1700–1721.
- 212, 29 *55 fot* – en fot motsvarar 29,7 cm, således 16,34 m.
- 212, 30–31 *den stenpelare* [...] *kejsar Alexander I* – Alexanderkolonnen, en monolit av rödgranit som bröts ut i Pyterlax i Vederlax 1830–1831, skeppades och uppstes 1832.
- 212, 32 *52 alnar hög och 3½ aln tjock; dess fot är nära 11 alnar* – motsvarar knappt 31, resp. drygt 2 och 6,5 meter.
- 213, titel *Ruskiala* – pro Ruskeala, marmorbrott norr om Ladoga i Karelen.
- 215, 5–6 *Wid samma tid*, [...] *till Kalifornien och Australien* – Avser guldrusherna till Kalifornien 1849 och Australien 1851.
- 215, 18–24 *Finska regeringen utsände ånyo kunnige män*, [...] *Lapplands skatter* – Åbo *Underrättelser* införde 20/10 1868 en notis om de guldfynd bergsingenjören Johan Conrad Lihrs expedition hade gjort vid Ivalo älv. Topelius kommenterade fyndet i augusti 1869 i *Finlands krönika* (2004, s. 207; se även Christoffer Sundman, »Anders Mauritz Jernström och guldet vid Ivalo älv», 2006, s. 125–145).
- 215, 30 *tomhände* – tomhänta. Familjärt uttryck enligt Dalin, *Ordbok öfver svenska språket* (1853).
- 215, 30–31 *slitit mycket ondt* – utstått många strapatser, svårigheter.
- 215, 34 *skålpund* – Ett skålpund motsvarar 425 g.
- 216, 16–17 *treffna finska nybyggen, som Castrén beskrefwit* – Se Castréns reseminnen från 1838 i *Nordiska resor och forskningar af M. A. Castrén I*, 1852, s. 33 ff.
- 218, 11 *potäter* – den numera vardagliga pluralisformen potäter var den korrekta enligt Dalins *Ordbok öfver svenska språket* (1853) och SAOL (första upplagan 1874).
- 219, 23–220, 16 *Finlands skog* [...] *wexande träd icke är egendom*. – Topelius oroade sig tidigt för slöseriet med skogsresurserna, se t.ex. artikeln »Skogens förstöring är Finlands förderf» i *Helsingfors Tidningar* 24/10 1857. Se även kommentaren till följande kapitel.
- 220, titel *Skogselden* – I den tidiga novellen »Huruledes Herr Henrik kuskade himlavagnen till Helsingfors» beskriver Topelius med liknande formuleringar både en skogsbrand och allmogens nonchalanta inställning till den, jfr *Helsingfors Tidningar* 8/4 1843.
- 221, 2 *låge* – låga, parallellform.
- 221, 16 *Emellertid* – under tiden.
- 221, 34 *kytta* – här: glöda, pyra (finlandism); SAOB har detta belägg av Topelius.
- 222, 20 *linda* – träde.
- 223, 20–21 *eller wattna de honom genom tegelrör, som nedläggas under gräswallen* – ändrat till »och försörja honom med lagom wäta» i andra upplagan (1876).
- 224, 17 *helst* – åtminstone (finlandism).
- 225, titel *Tålmod och försakelse* – Dikten ingår i sviten »Idyll och epigram» i

- Runebergs andra diktsamling från 1833. Titeln »Tålmod och försakelse» är Topelius bidrag, han har också brutit upp den stikiska versen, ersatt originalets svenskt stavade Pavo med Paavo och uteslutit verserna »Svår är döden, men att lefva, värre» och »Nu är tid att lefva glada dagar».
- 228, 9 *koswampen* – kosoppen, folkligt namn på örsoopp och flera andra arter soppar.
- 228, 9 *fårswampen* – färtickan.
- 228, 9 *smörswampen* – smörsoppen.
- 228, 15 *potatesknoppar* – s.k. ögon i sättpotatisen.
- 228, 16 *potäternas skal och knoppar innehålla [...]* blåsyra – vätecyanid; skalet och knopparna innehåller den giftiga alkaloiden solanin.
- 228, 22 *cikoria* – gammal medicinalväxt; roten kan användas som kaffesurrogat.
- 231, 5–7 *utmärkt stridshäst [...]* bidragit till glänsande segrar – Topelius uppmärksammade den finska hästens duglighet redan på 1850-talet, i *Fältskärns berättelser. Första cykeln* (1853, s. 21, 107). Den finska hästens goda egenskaper hade lyfts fram redan av Olaus Magnus i *Historia om de nordiska folken* (*Historia de gentibus septentrionalibus* 1555) och av flera av trettioåriga krigets samtida skildrare (G. Rein, *Suomi ja suomalaiset ulkomaan kirjallisuudessa 1500-luvulla ja 1600-luvun alkupuoliskolla* 1909, s. 39, 174).
- 231, 16 *syra* – söra.
- 231, 26 *hästgråtare* – personer som anses överdrivet skonsamma med hästar.
- 231, 27 *måne* – måna, angelägna om.
- 232, 19 *kanna* – volymmått, motsvarar 2,6 liter.
- 232, 24 *som fruar* – som fint folk.
- 233, 3 *badstun* – bastun.
- 233, 11 *Sio* – lockrop på djur.

Andra Läsnigen. Folket

- 234, 9–10 *doktor i vishetsläran* – filosofie doktor.
- 235, 24 »*det finska folkets vagga*» – Castrén, »Hvar låg det finska folkets vagga?», *Litterära soiréer i Helsingfors under hösten 1849, andra soiréen* (1849).
- 235, titel–237, titel *Om finska folkstammen [...]* *Om Bjärmerne* – Kapitlen »Om finska folkstammen» och »Om Bjärmerne» bygger på Topelius föreläsningar vårterminen 1862.
- 235, 33 *Tschuder* – tjuder: sammanfattande, ursprungligen rysk benämning på personer som tillhör östersjöfinska folkgrupper i västligaste Ryssland. I ryska historiska krönikor betecknas bland annat ester, karelare och Olonetsfinnar som tjuder.
- 236, 1 *Jotar [...]* *Qvener* – jotar eller kväner: olika benämningar på individer av förmodat förhistoriskt folk i Norden.
- 236, 1 *Lappar* – samer; långt in på 1900-talet uppfattades benämningen lappar som innehållsligt och stilistiskt korrekt och neutral.
- 236, 10 *Rysse* – formen ryss för ryss användes allmänt i Finland och uppfattades som stilistiskt neutral.
- 236, 23 *Ostjaker och Voguler* – chanter respektive manser, folk i västra Sibirien.
- 236, 24 *Syrjäner* – komer, finsk-ugriskt folk.
- 236, 25 *Tscheremisser* – marier.
- 236, 25 *Tschuvascher* – tjuvasjer.
- 236, 30 *Num* – Num eller Num-Turem, himmels gud hos olika folkgrupper i Sibirien.

- 236, 36–37 *Ungern i sednare tider förenats med kejsaredömet Österrike* – dubbelmonarkin Österrike-Ungern etablerades 1867.
- 236, 37–237, 1 *Magyarerne [...] folk, i hvars språk man ännu tydligt igenkänner den finska släktskapen.* – Likheterna mellan ungerskan och finskan tenderade att överbetonas i Finland på 1800-talet. Senare språkforskning har noterat de stora skillnaderna. Båda språken har många kasus, medan ordförrådet bara i enstaka fall uppvisar överensstämmelser.
- 237, 5 *nordbor* – här: inbyggare i nordligt beläget område.
- 237, 6 *Woter* – voter, finsk-ugriskt folk.
- 237, 6 *Wesser* – annan benämning på tjuder.
- 237, titel *Bjarmerne* – Bjarmaland, fram till 1200-talet benämning på området vid Dvinas utlopp i Vita havet, beboddes av bjarmer, ett oidentifierat folk. Begreppet bjarmer betecknade sedermera kringresande handelsmän snarare än ett folkslag.
- 237, 18 *skidgård* – förskansning, palissad av rundvirke.
- 237, 18 *läst* – låst.
- 237, 20 *Jumalas* – (fi.) Gud, gudom. Under förkristen tid benämning på himmels-gud.
- 237, 26 *Karli* – Karl, norsk hirdman under Olav II Haraldsson i början av 1000-talet.
- 237, 28 *Thorir Hund* – Thorir Hund, hövding i Hålogaland (död ca 1030).
- 238, 20 »*Laukkuryssar*» – gårdfarihandlare, så kallade kontryssar.
- 240, 2 *Castrén berättar om sin resa i Lappland* – i *Nordiska resor och forskningar af M. A. Castrén I. Reseminnen från åren 1838–1844*, s. 38–44. Topelius har förkortat och omskrivit avsnittet.
- 240, 14 *lupo* – löpte.
- 240, 22 *värden och värdinnan* – husbonden och hans hustru (finlandism).
- 240, 26 *barkade renhudar* – renhudar behandlade med garvämnen ur bark.
- 240, 27 *klädesskjorta* – kläde: valkat ylleytg.
- 240, 28 *lärftskrage* – lärft: linne.
- 241, 12 *loddadsham* – (nordsam.) av lodđi, fågel.
- 241, 25 *Endast* – om bara.
- 243, 24 *Passe-vare* – heligt berg i samisk mytologi.
- 244, 2 *Stalo* – jätte, troll eller demon i samisk mytologi.
- 244, 3 *Rutakis* – Stalos hustru i samisk mytologi.
- 244, 6 *Askovis* – gestalt i samisk mytologi.
- 245, 2 *Pälto-järv* – Peltojärvi i Enontekis.
- 245, 2 *Päiviö* – legendomspunnen hjälte och trollkarl i samisk mytologi. Topelius berättelse bygger på den sannolikt historiska personen Peder Päiviö (d. ca 1670) såsom kyrkoherden Johannes Tornæus omtalar honom i *Beskrifning, öfwer Tornå och Kemi Lappmarker, 1772*, s. 30.
- 245, 4 *tillbådo* – tillbad.
- 245, 5 *Seid* – sejte, samiskt kultföremål av sten eller trä.
- 245, 11–12 *Gideons ord [...] hämna sig sjelf!* – Dom. 6:31; det aktuella stället handlar om Baal och det är Gideons far Joas som yttrar orden i Bibeln.
- 246, 23 (*Gräshoppan frågar myggan*) – variant på klassisk djurfabel, jfr Jean de La Fontaines (1621–1695) »La Cigale et la Fourmi» (Syrsan och myran).
- 247, titel *Lappgossens wisa* – »Spring, min snälla ren» av Frans Michael Franzén (1772–1847) ingår i dikten »Emili eller en afton i Lappland» (*Skaldestycken*)

- IV, Örebro 1832, s. 83 ff., ursprungligen i »Emili, eller de sju åren i Lapp-land», *Åbo Tidning* nr 1, 5, 74, 84, 102–104 1802). Visan har beskrivits som en »glanspunkt» i den omfattande dikten (Gunnar Castrén, *Frans Michael Franzén i Finland* 1902, s. 253). Topelius har utelämnat den sista strofen, som är en upprepning av den första. Visan är en kombination av två kärleks-sånger ur Johannes Schefferus *Lapponia* (Francofurti 1673). Se Leif Rantala, »Spring min snälla ren på ryska» 2012, s. 309–318.
- 249, titel *Kalevi-poeg* – *Kalevipoeg*, Estlands nationalepos, sammanställt och författat av Friedrich Reinhold Kreutzwald (1803–1882), estnisk folklorist, stads-läkare och författare, med *Kalevala* som förebild; publicerat i *Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft* 1857–1861 och samlat i bokform 1862.
- 249, 7 *Kalevi-poeg* – *Kalevipoeg*, titelperson i det estniska nationaleposet, central gestalt i esternas episka folkdiktning.
- 249, 14 »vindkunnig» *trollkarl* – Tuuslar.
- 249, 16 *Iru-berget* – berg och fornborg vid Tallinn.
- 249, 16 *Reval* – Det tyska namnet Reval användes länge för Tallinn på svenska.
- 249, 20 *samm* – simmade.
- 249, 35 *Peipus-sjön* – sjö mellan Estland och Ryssland.
- 250, 11 *hafshvirfvel* – virvelström.
- 250, 20 »lik en i våren förvissnad björk» – *Kalevipoeg*, 1861, s. 708 (»Kewadele kuiwand kaske»).
- 252, 32 *Wesenburg* – Rakvere.
- 255, 27–256, 9 *denne betänksame man, [...] bättre att tåga*. – Matti som typ finns redan i Topelius tidningsföljetonger från 1840-talet, men då blir han föremål för mild ironi eller irritation: En student rapporterar att skogen brinner. »Sex män sitta kring bordet och låta sig väl smaka. Ingen gör sig någon brådska. Ändtligen uppstiger Isäntä, [han] är ingen fjesk; innan [...] mössan [är] behörigen skrufvad på ena örat m. fl. viktiga förberedelser vidtagna, hafva ett par goda timmar förflutit» (*Helsingfors Tidningar* 8/4 1843).
- 255, 28 *armstyf* – armstark.
- 256, 10–11 *låna ordet tjuf från ett annat språk* – fi. varas, introducerat av Agricola, från svenska vargher, varg, med betydelsen tjuv, förbrytare (*Suomen sanojen alkuperä* 3, 2000 och SAOB: »varg»).
- 256, 30 *moder* – moden.
- 257, 2 *lodbössa* – finkalibrigt framladdningsgevär.
- 257, 32–34 *de finska [...] språken i Europa* – I en föreläsning den 5 oktober 1863 hän-visar Topelius till engelska och franska språkforskare som ansåg att de s.k. turanska språken (dit de finsk-ugriska räknades) hade talats av stammar i tvåflodslandet (Euftrat och Tigris). Senare lingvister framhåller att »de finsk-ugriska språken är besläktade med de samojediska och bildar med dessa den uraliska språkgruppen. Alla teorier om den uraliska språkgruppens vidare släktskap, t.ex. med indoeuropeiska språk och altaiska språk, är osäkra» (Lars Gunnar Larsson, »finsk-ugriska språk», *Nationalencyklopedin*, <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/finsk-ugriska-språk>).
- 258, 3 *munarter* – dialekter.
- 258, 18 *rikta* – berika.
- 258, 26–27 *Rask, [...] med följande ord* – Rasmus Kristian Rask (1787–1832), dansk språkforskare. Citatet ur »Finnische Sprache und Literatur. Aus Briefen

- des Professors Rask an den Professor Nyerup zu Kopenhagen.» *Jahrbücher der Litteratur. Anzeige-Blatt für Wissenschaft und Kunst* XV (Wien 1821), s. 19, nästan ordagrann översättning. Rask hade läst finska för Frans Michael Franzén i Stockholm 1812. Besökte Åbo på väg till S:t Petersburg 1818 och knöt kontakter till bl.a. docenten och lexikografen Gustaf Renvall (Marie Bjerrum, »Rasmus Rask», *Dansk Biografisk Leksikon*, 3. udg., Gyldendal 1979–1984, <http://denstoredanske.dk/index.php?sideId=296124>).
- 259, 5–14 *furstar och hof tala icke finska, [...]* igenkänna en konungadotter. – Topelius utvecklar Rasmus Rasks iakttagelse här och i *En resa i Finland* (1872–1874) där han framställer Finland som furstinnan Europas sistfödda och fattigaste dotter.
- 259, 21 *skogsgångare* – här: jägare; SAOB har detta belägg av Topelius.
- 260, 32–33 *uppstod Lippo* – steg Lippo upp.
- 261, 10 *Så var den saken.* – Uttrycket verkar basera sig på finska »Sen pituinen se tarina», se »Lippo ja Tapio», *Suomen Kansan Satuja ja Tarinoita* I, 1852, s. 8–12; senare förkortat till endast s.p.s. [sen pituinen se], se »Kettu ja jänis», *Suomen Kansan Satuja ja Tarinoita* III, 1863, s. 52.
- 261, 18 *Hälla vi vad?* – Ska vi slå vad?
- 263, 1 *Reso kyrka byggdes också af en jätte.* – Folksagan om bygget av Reso kyrka tog Topelius ur tidskriften *Mnemosyne* nr 2, 1821; i *Finland framställt i teckningar*, ZTS XII, s. 82 ff. återger han hela berättelsen.
- 264, 25 *Hölmöla* – (fi.) by bebodd av dumhuvuden, likställs ofta med Bemböle, motsvarighet till svenska Tälje tokar, danska molboar, tyska Schildbürger. Topelius nämner Bemböle först i kapitel 91.
- 266, 17 *efter* – eftersom.
- 266, titel–269, 25 *Finska Folksången [...]* *E. Lönnrot* – Kapitlet baserar sig på förordet till *Kanteletar* I, 1840.
- 267, 4 *herrefolk* – herrskap, ståndspersonerna.
- 269, 15 *Mateli Kuivolatar* – Magdalena Ikonen f. Kuivalainen (1771–1846), känd som Mateli Kuivalatar, runosångare från Ilomants.
- 269, titel–270, 27 *Sånglärarinnan [...]* *Kanteletar* 2: 131 – Topelius egen tolkning. Lönnrot översatte själv »Kyllä huoli wirttä tuopi» (*Kanteletar* II, 1840, s. 128 f.) i *Borgå Tidning* 4/3 1843 med titeln »Sorgen nog mig sänger skaffar»; Topelius kan ha namngett dikten efter Lönnrots post scriptum: »Denna sång påminner om en sånglärerska ex professione. [...]». Även Snellman översatte dikten (under finska titeln) i *Saima* 11/4 1844 (ingick med samma text som »Sorgen nog mig sänger skaffar» i *Finsk Anthologi* I, 1845, s. 163 f.).
- 270, titel–271, 19 *De hemlösa [...]* *Kanteletar* 1: 16. – Topelius egen tolkning. Herman Kellgrens översättning »Förr vi hade, förr vi ägde» som ingår i *Finsk Anthologi* I (s. 136 f.) och *Fosterländskt Album* II (s. 12) är en mer ordagrann översättning av de två finska versionerna »We'en waraset» och »We'en waraset (toisin.)» (*Kanteletar* I, 1840, s. 14 f.).
- 271, titel–23 *Eget hem är bäst af alla [...]* *Kant.* 1: 75. – Topelius har anpassat dikten för de yngre läsarna, t.ex. är det blodbestänkta gisslet (fi. werinen witsa) här ett taggigt ris. Herman Kellgrens översättning »Ack, det sälla, gyllne hemmet!» som ingår i *Finsk Anthologi* I (1845, s. 146 f.) och *Fosterländskt Album* II (1845, s. 5 f.) är en mer ordagrann översättning av finska originalet »Ohoh kullaista kotia» (*Kanteletar* I, 1840, s. 67 f.).

- 272, titel–34 *Brudens afsked*. [...] *Ur första upplagan af Kalevala*. – Den första, mindre omfattande upplagan av *Kalevala* utkom 1835 och i översättning till svenska av M. A. Castrén 1841. Utdraget om 33 verser ingår i femtonde sången, eller runan, och Topelius har gjort ändringar i 17.
- 273, titel–17 *Den unge soldaten* [...] *Kant.* 2: 265 – Troligen Topelius översättning, Ragnar Öller uppger inga tidigare översättningar före 1853 i avhandlingen *Ett kvarts sekel av vårt litterära liv 1828–1853. I. Poesin*, 1920.
- 273, 5 *tjärnan* – kärnan, här: omskrivning av kanonmynning, den del som åstadkommer det tomma rummet i ihåligt gjutgods.
- 273, titel–11 *Skämtvisa* [...] *Kant.* 1: 23 – Topelius har anpassat dikten till de yngre läsarna. C. G. Borgs översättning »Håfvor nog i boden finnas» som ingår i *Morgonbladet* 24/3 1853 är en mer ordagrann översättning av finska originalet »Kyll' on kystä aitassa» (*Kanteletar* I, 1840, s. 20).
- 273, 1 *Kom till oss, du käre Thomas* – syftar på Tomasmäss eller Tomedagen, 21 december. Firas till minnet av aposteln Tomas, en av Jesu tolv lärjungar.
- 274, titel–25 *På Saimas strand* [...] *Kanteletar* – Topelius tolkning av »Kultani kukkuu kaukana» i förordet till *Kanteletar* (1840, XX f.). En översättning av dikten, »Flickan på Saimens strand», ingick i *Helsingfors Morgonblad* 18/10 1841 (signatur »8.»), en annan med samma titel i *Finsk Anthologi* I (1845, s. 255 f.).
- 275, 2 *Om den vise konung Salomo berättas* – i 1 Kon. 4:32.
- 275, 9 *1842 lät doktor Lönnrot trycka en samling – Suomen kansan sananlaskuja* (1842).
- 283, 34 *dryftade* – här: rensade.
- 284, 1–2 »*Stenen gråter ej för smärta, Berget klagar ej för plågor*». – *Kalevala*, sång 45, rad 265–266.
- 284, 10 *kokko-eldar* – midsommarbrador.
- 284, 15 *underbarligen* – förunderligt.
- 284, 27 *snarsticken* – snarstucken.
- 285, 3 *Äyrämöiset* [...] *Savakot* – finsktalande folk på Karelska näset.
- 285, 8–11 *Bilden här ofvanför* [...] *lastvagn till Petersburg*. – Samma tavla av Robert Wilhelm Ekman, »På vägen till kyrkan, Jääskis socken», återgavs som stålstick i *En resa i Finland* (1872–1874).
- 286, 10 *krydder* – Pluralisformen krydder var provinsiell.
- 286, 12 *ångbåtarna röka på alla vatten* – metafor för livlig ångbåtstrafik; *röka* – ryka.
- 286, 14 *enstaka gårdar* – gårdar som inte är belägna i byar.
- 287, 9 *Paavo Korhonen* – Paavo »Vihta-Paavo» Korhonen (1775–1840), folkdiktare.
- 287, 15–16 *Han sjöng om* [...] *det sköna, men då föraktade finska språket* – Enskilda dikter av Korhonen trycktes i olika samlingar utgivna av bl.a. Zacharias Topelius d.ä. och Lönnrot, som också redigerade urvalet *Paawo Korhosen viisikymmentä runoa ja kuusi laulua* (1848). Den översatta dikten »Öfver finska språket» ingick i *Helsingfors Morgonblad* 27/4 1835; översättningen är signerad **.
- 288, 10 *vattstån* – vattensån.
- 289, 18 *föra stat* – leva högt, representera.
- 289, 20 *mekko* – (fi.) kolt.
- 289, 21 *talkkuuna* – (fi.) nävgröt av skrätt havremjöl.
- 290, 11–12 *den stora fabriken* – Finlaysons bomullsfabrik, grundad 1820.
- 290, 13 *Mårten Kitunen* – Martti Kitunen, även Mårten Henrikinpoika (1747–1833), känd björnjägare.

- 291, 32 *aflopp* – avlöpte.
- 293, 7–13 *de* [...] *äro i denna mening Finnar, såsom vi alla. De äro med lif och själ våra, och hvad språk än tungan talar, är här endast ett folk med ett hjerta för fäderneslandet.* – Topelius uppfattning om den svenskspråkiga befolkningen fick inte stå oemotsagd. Svensksinnade, bl.a. Elis Lagerblad ansåg att Topelius förnekar den nationella olikheten (i recension av tredje upplagan, *Finsk Tidskrift* 1879, s. 303 ff., se inledningen, s. LI). Topelius kommenterade temperamentsfullt i förordet till fjärde upplagan av läseboken (1883): »Och hvad angår den i våra dagar gjorda nya upptäckten af två folk i ett fädernesland, vill Boken om Vårt Land hafva dermed intet att skaffa. Denna bok känner en finsk och en svensk *befolkning*, ett finskt och ett svenskt språk i landet, men känner icke mer än ett *folk*; – detta folk som sammanvuxit och fortfar att sammanväxa under seklers gemensamma pröfningar [...]»
- 294, 15 *Norräna tungan* – norröna språket eller fornvästnordiska, det språk som under vikinga- och medeltid talades i områden koloniserade av norrmän och som uppfattades som det gemensamma språket för hela Norden.
- 294, 24 *öfversattes bibeln till svenska* – *Nya Testamentet* utkom 1526 och hela bibeln 1541 (Gustav Vasas bibel, i översättning av främst Laurentius Petri).
- 296, 11 *notslarfva* – nottrasa.
- 297, 1–298, 21 *Se, god afton* [...] *någon ann.* – En identisk text ingår i »Nyländska folkvisor» i *Album utgifvet af nyländningar* V 1872 (s. 169 f.). De tio visorna uppges ha upptecknats av studenten K. A. Nyberg, andra uppgifter saknas.
- 298, titel *Sjömansvisa från Pernå* – Topelius återger sannolikt texten efter »Nyländska folkvisor» i *Album utgifvet af nyländningar* V 1872, s. 164–167, första, sjätte och åttonde strofen av nio. Verserna »Om natten får han ligga / Och sofwa i sin säng.» är nedtonade från »Om natten så ligger han / I sängen med sin vän.»
- 298, 6 *lustigt mod* – glatt mod.
- 300, 7 *Starka Matts* – Folksagan förekommer även i Nyland, se G. A. Åberg, *Nyländska folksagor* 1887, s. 42 f.
- 301, 35–302, 3 *grekiska* [...] *grekiska* – grekisk-ortodoxa.
- 302, 29–34 *Judarne, som enligt profetians ord äro förskingrade kring hela världen, äro förbjudne af lagen att bosätta sig i vårt land. [...] De fleste äro fattige och ringa ansedde* – Judarnas näringstillstånd var ytterligt begränsat, och på 1870- och 1880-talen diskuterades möjligheten för dem att få medborgerliga rättigheter i Finland av lantdagen och i pressen. Liberala svenskspråkiga lantdagsmän och tidningar understödde det, medan fennomanska motsatte sig. Nils Erik Forsgård anser att det inte är långsökt att se Topelius moderata finsksinnade ställning i språkfrågan mot bakgrunden av hans defensiva nationalism, som var antisemitiskt färgad (*I det femte inseglets tecken* 1998, s. 140).
- 302, 34 *Moses' lag* – Moseböckerna.
- 303, 17–20 *af Judar och Zigenare lära vi, hvilken stor olycka det är, att icke hafva ett fädernesland. [...] som en främling på jorden.* – Redan i novellen »Lindanserskan» från 1845 formulerar Topelius tanken om avsaknaden af fosterland inte bara som en brist, utan som ett moraliskt lyte: »Judar och Zigenare hafva lärt menskligheten, huru djupt man kan sjunka, när man icke äger ett fädernesland» (*Noveller*, ZTS IV, s. 87).

Tredje Läsningen. Hednagudar och Hjeltesagor

- 304, 24 *Ilmatar* – kvinnligt luftväsen, omnämns första gången i den utvidgade upplagan av *Kalevala* 1849.
- 305, 26 *en haltia eller skyddsande* – ett rå.
- 306, 13–14 *Biskop Agricola* [...] *finsk mytologi eller gudelära* – Mikael Agricola (1510–1557) översatte *Nya Testamentet* och delar av *Gamla Testamentet* till finska. I slutet av förordet till *Dauidin Psaltari* (Psaltaren, tryckt i Stockholm 1551), presenterar han tolv av tavasternas respektive karelarnas gudar.
- 306, 23–24 *professor Porthan* [...] *gamla runor* – Henrik Gabriel Porthan (1739–1804), professor i värtalighet och skaldekonst vid akademien i Åbo, var banbrytare för forskningen i Finlands historia och folkdiktning. Porthan behandlade i form av dissertationer struktur och metrik i finsk folkdikt och delade in dikterna och sångerna i olika grupper. Avhandlingarna utkom under den gemensamma titeln *De poësi Fennica* i fem partiklar 1766, 1768 och de tre följande 1778.
- 306, 26 *Ganander* – Prästen och folklivsforskaren Christfried Ganander (1741–1790) samlade in och utgav finska gåtor: *Aenigmata Fennica. Suomalaiset Arwotuxet wastausten kansa* (1783) och författade uppslagsverket *Mythologia Fennica* (1789).
- 306, 26 *Lencqwis* – Kyrkoherden Erik Lencqvist (1719–1808) var produktiv som historisk skriftställare. Hans manuskript på svenska om de hedniska finnarnas avgudadyrkan, vidskepelse och trollkonst utgavs av sonen Kristian (1761–1808) i dissertationen *De superstitione veterum fennorum theoretica et practica* 1782.
- 306, 27–28 *doktor Topelius* [...] *trycka runor* – Topelius far provinsialläkaren Zacharias Topelius d.ä. (1781–1831) hörde till de tidiga insamlarna av finsk folkdikt. Han utgav *Suomen Kansan Wanhoja Runoja ynnä myös Nykyisempiä Lauluja* I–V (1822–1831).
- 307, 19–20 *professor i finska* [...] *födelseort i Sammatti* – Elias Lönnrot blev professor 1853 och flyttade tillbaka till Sammatti när han gick i pension 1862.
- 307, 27 *öfversatt till svenska (af M. Castrén och K. Collan)* – M. A. Castréns översättning utkom 1841; Karl Collans översättning av Lönnrots utvidgade och omdisponerade andra upplaga av *Kalevala* från 1849 utkom i två delar, 1864 och 1868.
- 308, titel *Verldens Skapelse* – Topelius har i 105 verser komprimerat de 344 som första sången i *Kalevala* består av. Han återger enskilda verser ordagrant dels efter Matthias Alexander Castréns översättning (1841), dels efter Karl Collans (1864), vid sidan av egna sammanfattningar.
- 311, titel *Åkerbrukets begynnelse* – Parafraas på andra sången i *Kalevala*.
- 311, 22 *karlawulen* – karlaktig.
- 311, 34–312, 4 *fäll skogen! bränn sweden!* [...] *bar rika ax* – mytologisk förklaring till den finska jordbruksmetoden.
- 311, 34 *Osmos* – Kalevas.
- 312, 6–7 *Eldens ursprung*. (*Kw.* 47) – Strängt taget är det innehållet i slutet av sång 47 och i sång 48 som Topelius återger.
- 312, 22 *lindbast* – långsträckt fiber av lind.
- 313, 1 *snöslag* – snöslask, i Collans översättning: »Stänk ett regn, med is uppblandadt» (sång 4, vers 320).
- 313, titel *Jernets ursprung* – I nionde sången berättas, förutom om järnets ursprung

- eller tillkomst, om smådeord mot järnet och om ord som stillar blodflödet. Topelius 153 verser motsvaras av 580 i Collans översättning.
- 317, 149 *Trotsande på* – här: förlitande på.
- 317, 24 *Sjelhunden* – sälen.
- 318, 6 *girsén* – gårsén.
- 318, 29 *medjan* – midjan.
- 319, 30 *wärdinnan* – efter fi. emäntä, med betydelsen husmor, bondhustru; här Louhi, Pohja/Pohjolas husmor.
- 321, 32 *sjustjernans märke* – stjärnhopen Plejaderna i stjärnbilden Oxen.
- 323, 20 *Ainikki, den pratsama systemen* – Lemminkäinens syster.
- 324, 25 *uppskörtade sin klädning* – här: fäste upp fallen (för att kunna röra sig obehindrat).
- 328, 26 *eftersinna* – begrunda, fundera på.
- 329, 27–28 *Slutligen kom han till ett ställe i skogen, der han begått ett stort brott, och der hade ljungens blommor wissnat.* – Topelius glider över incestmotivet i sång 35.
- 333, titel *Striden om Ljusset.* (Kv. 47, 49) – Liknelsen är återkommande i Topelius lyrik, promotionsdikten från 1860 har samma titel. Till skillnad från de tidigare parafraserna på *Kalevala* använder Topelius här slutrim, vilket inte förekommer i runometern och kritiserades av recensenten i *Wiborgs Tidning* 23/10 1875.
- 333, 9 *truga* – här: bjudas, lyssna på sången.
- 336, 138 *tjusta* – betvingande, förtrollande.
- 337, titel *Solsången* – Ingår i *Nya blad* (1870) med titeln »Wäinämöinens solsång». Dikten är en fri omarbetning av de avslutande verserna i sång 49 i *Kalevala* (1868, övers. av Karl Collan). Väinämöinen hälsar solen och månen som återtagit sina positioner på himlen efter att ha varit instängda av Louhi (se föregående, »Striden om Ljusset»).
- 337, 1 *hof* – hävde.
- 338, 1 *Ruotus'* – Herodes den store, romarnas lydkonung i Judéen 37–4 f. Kr. Att han har tillskrivits gossemordet i Betlehem (Matt. 2:16) kan ses mot bakgrunden av att han använde sig av mord och utrensningar som maktmedel.
- 338, 31 *därligt* – dåraktigt.

Fjerde Läsningen. Berättelser från Finlands katolska tid

- 341, 24 *Kimmo, Kammo och Kumma* – Kimmo/kammo hör till de uttryck i Zacharias Topelius d.ä., *Suomen Kansan Wanhoja Runoja ynnä myös Nykyisempiä Lauluja* (1822–1831), som Elias Lönnrot förklarade för lingvisten Anders Johan Sjögren (1794–1855): »kimmo, kammo l. kimma, kamma förekommer mig på detta ställe att vara någon personification af hårdhet, fasthet, styfhet, spänstighet, ointrycklighet. I sådana onomatopoeica omvexla ofta vocalerna i och a i första stafvelsen t.ex. kiuskaa, kauskaa, ristin, rastin; viirun, vaarun, liirun, laarun etc. Det andra ordet kan då, liksom här kammo, kamma, anses vara en sorts upprepning af det föregående, som blott för eftertrycks skull är tillkommet utan att gifva någon ny bemärkelse.» (Lönnrot–Sjögren 19/9 1848, i Elias Lönnrot, *Valitut teokset I. Kirjeet* 1990, s. 303 ff.).
- 341, 28 *måkade* – skottade.

- 342, 27 *förströdde* – skingrade.
- 343, 24 *gudarnes borg Midgård* – både gudar och människor är bosatta i Midgård, där gudarnas borg Asgård är centralt placerad.
- 345, 8 *profeten Muhameds lära* – islam.
- 345, 25 *Fale Bure* – Fale Bure d.ä., mytisk person.
- 345, 25 *de styfvaste män* – de mest okuvliga.
- 345, 35 *styfve* – omedgörliga.
- 347, 6 *biskop Henrik* – enligt legenden engelsman som kom till Finland vid det första korståget på 1150-talet, missionsbiskop; betraktas som Finlands nationalhelgon men blev inte helgonförklarad.
- 347, 27 *Magnus* – Denne Magnus, som enligt legenden dödade Erik Jedvardsson (den helige) i Uppsala 1160 har identifierats med den svenska kungen Magnus Henriksson (d. 1161).
- 348, 9–16 *På Ylistaro bys mark [...] stockarne i dess väggar [...] förstenadt träd.* – Signaturen S. konstaterar i *Åbo Underrättelser* 4/10 1875 att oriktiga saksuppgifter förekommer i läseboken och säger torrt om detta textställe att om författaren sett monumentet i Kumo hade han »funnit att de förstenade stockarne helt och hållet ligga inom den fromma mytens område».
- 348, 23 *Lalli* – enligt finsk folktradition en bonde som mördade biskop Henrik.
- 349, titel *biskop Thomas* – (d. 1248), Finlands fjärde biskop ca 1221–1245.
- 349, 35–350, 1 *upptrände den gamla, berömda staden Sigtuna* – slaget vid eller härjningen av Sigtuna 1187.
- 350, 2–3 *Åbo [...] bränd af Ryssar.* – Enligt Paul Juustens biskopskronika, *Chronicon episcoporum Finlandensium*, brände ryssarna ner Åbo under pingsthelgen 1198, men senare forskning har påvisat att det handlar om en felläsning av årtalet 1318 (Kari Tarkiainen, *Sveriges Österland. Från forntiden till Gustav Vasa*, 2008, s. 94).
- 350, 3–4 *Den andre finske biskopen, Rudolf [...] Folkqvinus* – De tidiga biskoparna i Finland är föga mer än namn i Paul Juustens biskopskronika från 1500-talet.
- 351, 7 *furst Alexander* – Alexander Nevskij (1220–1263), furste av Novgorod 1236–1251. Fick tillnamnet Nevskij efter denna seger över svenskarna vid floden Neva.
- 351, 13–14 *sådde blåst och skördade storm* – Jfr Osea (Hosea) 8:7: »Ty de så väder och skola uppskåra öväder», och det motsvarande Gal. 6:7: »ty hwad menniskan sår, det skall hon ock uppskåra».
- 351, 27 *biskopen Björn* – Bero, Finlands femte biskop 1245/1248–1258.
- 352, 13 *Waldemar* – Valdemar Birgersson (ca 1240–1302), svensk kung 1250–1275.
- 353, 4 *Folkungsläkten* – Dynasti som regerade i Sverige 1250–1363, i Norge 1319–1387 och i Danmark 1376–1387.
- 353, 6–7 *Magnus och kallades Ladulås* – Magnus Birgersson Ladulås (ca 1240–1290), svensk kung 1275–1290.
- 353, 8 *Birger* – Birger Magnusson (1280–1321), svensk kung 1290–1318.
- 353, 9 *Torkel Knutson* – Torgils Knutsson (d. 1306), Sveriges marsk 1290, förmyndare för den minderårige kungen Birger Magnusson.
- 354, 11–12 *berättar en gammal saga* – Kalevas söner förekommer i östfinsk folktradition som gudar eller jättar. Kyrkoherden Cajanus i Paldamo som upptecknade folktraditioner i Kajana härad på 1670-talet nämner att finnarna sjunger om jättens tolv söner som har lagt Ryssland under sitt valde (Pentti Virrankoski,

- »Cajanus, Johan» 2003, och »Kaleva», NE: <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/kaleva/22/3/2017>).
- 355, 2 *Rurik* – Rurik (d. ca 879), enligt Nestorskrönikan vikingahövding och varjagfurste, grundade det fornryska riket.
- 355, 11 *fri* – här: självständig; Novgorod var en självständig stadsstat från 1100-talet till 1400-talet, jfr fristaden i följande stycke.
- 355, 20–21 *det första fredsfördrag mellan Sverige och fristaden Nowgorod* – Nöteborgstraktaten 1323.
- 358, titel *biskop Hemming* – Hemming (ca 1290–1366), biskop i Åbo 1338–1366, salig-förklarad 1514 – jfr slutet av kapitlet.
- 359, 23–24 *konung* [...] *Albrecht* – Albrekt av Mecklenburg (1340–1412), svensk kung 1364–1389, hertig av Mecklenburg 1384–1412.
- 359, 35 *den bekanta barnvisan*: »*Rida ranka*» – I »*Rida ranka*» (*Läsning för barn* 4, 1871) berättar Topelius i sagans form om Håkan och Margareta och ger en variant och en tolkning av den folkliga barnramsan.
- 365, 36 *giftade* – ändrat till »*gifte*» i fjärde upplagan (1883).
- 366, 2 *luttersk* – ändrat till »*luthersk*» i tredje upplagan (1879).
- 367, 3 *herremännen* – ståndspersonerna.

Femte Läsningen. Berättelser från Finlands krigiska tid

- 376, 3–4 *De själar, som I fången, will jag lösa göra.* – Hesekiel återger Guds ord till falska profeter: »jag will [...] de själar, som I gripen och förtrösten, lösa göra».
- 377, 7–8 »*här står jag och kan icke annorlunda; Gud hjelpe mig; amen*» – Luther uppges ha avslutat försvarstalet inför riksdagen i Worms med dessa ord 1521. »*Här står jag och kan icke annat*» förekommer först i en senare utgiven skrift (Holm, *Bevingade ord* 1955, s. 137).
- 377, 27 *nu wistde de, att han förstod deras böner* – jfr citatet av Mikael Agricola nedan, s. 380, 26–27.
- 378, 7–8 *bröderne Fleming* – Erik (1487–1548) och Ivar Joakimsson Fleming (d. 1548), riksråd och amiraler.
- 378, 16–17 »*Derest icke eder olaga skjutsning och gästning [...] skall knaka i dem.*» – Topelius använde samma citat när han föreläste om Gustav Vasas regering, den 8 mars 1864. Här har han förenklat formuleringen men inte förtydligat den. Innebörden är att om adeln och adelns tjänare inte slutar våldgästa och missbruka rätten till skjutsning så förverkar de privilegiet. Med länsmän menas här ett slags skjutsbönder, allmoge som med egna hästar körde kungens sändebud och andra som reste i tjänsteärenden (J.J. Tengström, »Några blad ur Finnlands häfder för K. Gustaf I:s regeringstid», *Suomi* 1853, s. 127).
- 378, 31 *något buller* – oroligheter; SAOB har detta belägg av Topelius.
- 379, 6 *Emellertid* – under tiden, därunder.
- 379, 16–19 *År 1527 war en riksdag i swenska staden Westerås. Der beslöts, [...] att kyrkornas gods skulle tillhöra kronan.* – Detta beslut av riksdagen går under benämningen Västerås recess.
- 380, 9 *finnsk abc-bok* – *Abckiria* trycktes i Stockholm 1543.
- 380, 10–11 *en bönebok, som »nöttes af alla Finnars händer»* – *Rucouskiria* trycktes i

- Stockholm 1544. För citatet står Paul Juusten, och det är en överdrift. Redan formatet, nästan 880 oktavsidor, visar att det inte är fråga om någon folkskrift, utan en handbok för prästerskapet. Agricola översatte böner ur bibeln och av både protestantiska och katolska författare, bl.a. Erasmus (se artiklar om M. Agricola av Jaakko Gummerus 1927, s. 34 f. och Simo Heininen 2008, s. 26 f.).
- 380, 17–19 »*det folk, som i mörkret wandrar [...] klarligen*» – Es. (Jesaja) 9:2.
- 380, 26–27 *Han, som ser [...] hwad Finnen beder.* – Topelius översättning av: »Kylle se cwle Somen kielen, ioka ymmerdä Caikein mielen», Mikael Agricola, *Rucouskiria* (1544), s. [87].
- 380, 31–32 *det tacksama finska folket skall resa en minnesvård på hans graf* – Planer på någon form av minnesvård fanns åtminstone redan 1862, när Topelius i *Helsingfors Tidningar* rapporterade att ämnet diskuterats bl.a. vid kyrkostämman i Viborg (»Förslag till minnesvård åt Michael Agricola», HT 5/5 1862). En skulptur i halvfigur av Emil Wikström (1864–1942) avtäcktes 1908.
- 382, 6 *elak* – (moraliskt) dålig, ond.
- 383, 8–10 *Då fattade Klas Horn [...] än tadel*» – Nästan ordagrant efter Anders Fryxell, *Berättelser ur Svenska Historien* 3 (1828), s. 276.
- 383, 32 *förgift* – gift.
- 384, 30–31 *konung Sigismunds, kröning i Warschau* – Sigismund kröntes 1587 i domkyrkan i Kraków, Wawelkatedralen, inte i Warszawa.
- 385, titel *Pontus Delagardie* – Pontus De la Gardie, tid. Scoperier (1520–1585), franskfödd krigsoverste och riksråd, i svensk tjänst från 1565.
- 385, 15 *Erik Erikson* – Ericus Erici Sorolainen (1546–1625), biskop i Åbo 1583–1625.
- 385, 20 *Iwan den 4:de* – Ivan IV Vasiljevitj, även Ivan den förskräcklige (1530–1584), storfurste av Moskva 1533–1547, tsar av Ryssland 1547–1584.
- 386, 2 *Sju werst* – 7,5 km.
- 386, 6 *Narowaflo den* – ryskt namn på Narvafloden.
- 386, 25 *Wish. Bok.* – Salomos vishet eller Vishetens bok, gammaltestamentlig apokryf.
- 387, 8–10 *Han aktade icke hertigens bud, [...] konung Sigismundus.* – Topelius anspelar på ett brev från 1593 som Fleming undertecknat »Klas Fleming, [...] som nu haver för många regenter, vilka alla förordna, ändock jag intet rättar mig mer än efter en, som heter konung Sigismundus [...]»; se Berndt Federleys artikel om Fleming i *Svenskt biografiskt lexikon* (<https://sok.riksarkivet.se/Sbl/Presentation.aspx?id=14215>).
- 388, 6 *förgjord* – dödad (genom trolldom).
- 388, 19–23 *Det säges [...] aldrig kommit här in*». – Återgivet efter Anders Fryxell, *Berättelser ur Svenska Historien* 4 (1830), s. 251.
- 389, 21 *föreställde* – framhöll för.
- 389, 29–390, 2 *Johan Fleming böjde ett knä [...] finge lefwä.* – Återgivet efter Anders Fryxell, *Berättelser ur Svenska Historien* 4 (1830), s. 328.
- 390, 4–10 *Under wägen sände Fleming [...] stupstocken och dog* – Sammanfattat efter Anders Fryxell, *Berättelser ur Svenska Historien* 4 (1830), s. 330 ff.
- 391, 1 *Ruriks slägt* – Rurik (d. ca 879), enl. Nestorskrönikan grundare av det norryska riket och stamfader till den fursteätt som styrde riket fram till 1598.
- 391, 28–30 »*sålänge själaringningen warade [...] i landet*» – Återgivet efter Anders Fryxell, *Berättelser ur Svenska Historien* 5 (1831), s. 62. Kungsringningen vid

- Karl IX:s död varade i 136 dagar (Nils-Arvid Bringéus, »Guds basuner – klockorna och den nya tron», 2004, s. 458).
- 391, 32 *Känner du himmelens lagar? Job. 38: 33.* – Bibelstället lyder: »Wet du, huru himmelen skall regeras? Eller kan du sätta ett herradöme öfwer honom på jorden?».
- 392, 1 *kallade sig Forsius efter sin födelseort Helsingfors* – Topelius dikt »Finlands öde» handlar om Forsius. Där lyder den andra versen: »Vid Wandas bölja föddes han» (*Joukahainen* 1860, s. 147–150 och *Ljungblommor*, ZTS I, s. 249).
- 392, 3–4 *en annan lärd man* – Hieronymus von Birckholtz (d. 1618), i svensk tjänst sedan 1590. Även Daniel Hjort (1575–1615) deltog; »det har sagts att det är han som på allvar har underlagt de lapska utmarkerna rikets organisation» (»Hieronymus Birckholtz, von», <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/18231> och »Daniel Hjort», <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/daniel-hjort-2/5-2017>).
- 392, 23–24 *Han har författat många lärda böcker om naturen* – Forsius författade 1611 den första handboken i naturlära på svenska, *Physica eller naturlighe tings, qualiteters och egendomars beskriffuelse* (tryckt först 1952). Postumt utgavs även Forsius mineralogi, *Minerographia* (1643), som fick en ersättare först nästan ett sekel senare (Sten Lindroth, *Svensk lärdomshistoria. Stormakts-tiden*, 1975, s. 150 f., 446).
- 393, 11–12 *Han wistades ofta och länge i Finland.* – Redan som sexåring hade Gustaf Adolf följt med på fadern Karl IX:s eriksgata runt Bottniska viken 1609, och som prins var han storfurste av Finland. Efter att han sammankallat ständerna till en lantdag i Helsingfors 1616 tillbringade han fyra månader i den östra rikshalvan och nya resor företogs åtminstone 1622 och 1626. (Nils Erik Villstrand, *Riksdelen. Stormakt och rikssprängning 1560–1812*, 2009, s. 154 ff).
- 394, 2 *Kejsaren i Österrike* – Ferdinand II (1578–1637), tysk-romersk kejsare 1619–1637.
- 394, 6–7 *konungen af Danmark* – Kristian IV (1577–1648), kung av Danmark och Norge 1588–1648.
- 394, titel 151. *Finnarne wid Demmin* – Topelius återger episoden efter Fryxell, *Berättelser ur Svenska Historien* 6 (1833), s. 247. Kapitlet ingår inte i den av K.J. Hagfors redigerade 10. uppl. av *Boken om Vårt Land* (1903, 1905 och senare upplagor). Rättsinnehavarna accepterade nämligen inte Hagfors ändringar, vilket framgår av förordet: »Läsestycket [...] har af Topelii arfwingar uteslutits, då ändringarna förtagit styrkan af innehållet, som måste betecknas som 'sågen.'» (Hagfors ickepaginerade förord till upplagan).
- 394, 25 *hålwäg* – trång väg, dalgång.
- 395, 22 *Syr.* – Jesus Syraks vishet, gammaltestamentlig apokryf.
- 396, 7–12 *När håren war uppställd, [...] Amen.»* – Återgivet efter Fryxell, *Berättelser ur Svenska Historien* 6 (1833), s. 331 f. Jfr *Fältskärens berättelser. Första cykeln* (1853), s. 23 och *Föreläsningarna*, 18/11 1864, s. 220.
- 398, 26 *en svensk embetsman* – diplomaten Johan Adler Salvius (1590–1652).
- 398, 26–29 *»Wära finnepojkar, [...] och semla.»* – Återgivet efter Erik Gustaf Geijer, *Svenska folkets historia*. Tredje delen 1836, s. 224.
- 398, 29 *kallskål [...] med win och semla* – soppa på vin och vetebröd.

- 398, 29 *stormhatten* – hjälmen (öppen och skålformig) med brätte, använd under 1600-talet.
- 401, 1 *Den 16 November 1632* – Topelius kritiserades för att han återgav välkända datum enligt julianska kalendern, som Gustav II Adolfs dödsdag den 6 november, enligt den gregorianska (nya stilen). I fjärde upplagan (1883) ändrades 16 november till 6.
- 401, 4–5 »*Wår Gud är oss en wäldig borg*» – *Ein feste Burg ist unser Gott* 1528, översatt till svenska 1536. Psalm 56 i 1695 års psalmbok och 124 i 1819 års psalmbok.
- 401, 5 »*Förfäras ej, du lilla hop*» – *Verzage nicht, du Häuflein klein*, i svensk version även känd som Gustav Adolfs fältpsalm – författarskapet är dock omtvistat. Psalm 378 i 1819 års psalmbok och 458 i 1886 års psalmbok.
- 403, 25–28 *Hon war högsinnad och snillrik, [...] förstod allt, utom att frukta Gud och försaka sig sjelf.* – Den tidspräglade uppfattningen av Kristina motsvarar den Topelius framför i föreläsningarna den 16–23 mars 1865.
- 404, 24 *lärowerket* – Ordet läroverk användes om såväl skolor av olika slag som universitet.
- 404, 30 *Wish. Bok.* – Salomos vishet eller Vishetens bok, gammaltestamentlig apokryf.
- 405, 18 *Eskil Petraeus* – Aeschillus Petraeus (1593–1657), professor i teologi, förste rektorn för akademien i Åbo, biskop i Åbo 1652–1657; språkläran *Linguae Finnicae brevis Institutio* trycktes 1649 i Åbo.
- 405, 19 *Johannes Messenius* – (1579–1636), professor, krönikör och historieskrivare; fångslad på Kajaneborg i Österbotten 1616–1635, för landsförräderi och katolicism; författare till bl.a. *Scondia illustrata* (som Topelius avser med »historia om nordens riken», utkom postumt 1700–1705), skådespel med motiv från svensk saga och en rimkrönika om Finland, tryckt först 1774.
- 406, 4 *en lycklig fred* – freden i Roskilde den 26 februari 1658. Sverige erhöll landskapen Skåne, Halland, Blekinge, Bohuslän, Bornholm och Trondheims län.
- 407, 4–5 *Öfwer honom preglades år 1826 en minnespenning, [...] klor.* – Svenska Akademien lät prägla minnespenningen med Wittenbergs bröstbild, namn och titlar på åtsidan och på fransidan Jupiters örn med blix i klorna och omskriften »venturi tela tonantis» (lat. »han bär den kommande åskgudens vingar»).
- 407, titel *Karl den 11:tes* – Karl XI (1655–1697), svensk kung 1660–1697 (förfyndarregering fram till 1672).
- 407, 22 *Klas Hermansson Fleming* – Klas Hermansson Fleming af Liebelitz (1649–1685), kansliråd 1677, president i reduktions- och likvidationskommissionerna s.ä., kungligt råd 1681, riksskattmästare 1684.
- 407, 27 *ett lyckligt fredslugn* – 1679–1700.
- 407, 33 *Biskoparne Gezelius* – Johannes Gezelius d.ä. (1615–1690) och d.y. (1647–1718) var biskopar i Åbo 1664–1718.
- 407, 35 *Elias Brenner aftecknade Finlands gamla minnesmärken* – Elias Brenner (1647–1717), son till kyrkoherden i Storkyro, ritare och kopparstickare vid antikvitetskollegiet. Brenner reste i Finland 1671–1672 och dokumenterade fornminnen (*Gamble monumenter i stoor-förstendömet Finlandh affrijtadhe anno 1671 och 1672*; manuskript på Kungl. biblioteket, se även bilaga till Gottlund, *Otawa* I, 1828: <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fd2010-00005894>).

- 409, 18 *störtade* – dog.
- 409, 21–22 *såsom profeten Joel säger: [...] skam wordne*». – »Marken är förödd, och åkren står ömkeligt; kornet är förderfwadt, winet står jämmerligt, och oljan klageligen. Åkermännerna se skröpliga ut, [...]» Joel 1:10–11.
- 409, 23 *Wid Mikaelitiden* – i slutet av september.
- 409, 23 *det lösa folket* – de som inte ägde eller brukade jord eller var anställt tjänstefolk.
- 412, 10 *August den starke* – August II, som kurfurste av Sachsen Fredrik August I (1670–1733), kung av Polen 1697–1704 och ånyo från 1709.
- 412, 14 *twang Polackarne att wälja en ny konung* – August II tvingades vid freden i Altranstädt 1704 att avsäga sig anspråken på polska kronan till förmån för Stanislaw Leszczyński (1677–1766).
- 413, 28 *Cronhjort* – Abraham Cronhjort (1634–1703), landshövding i Nylands och Tavastehus län 1696–1703, generalmajor av infanteriet 1700; förde befälet över armén i sydöstra Finland och Ingermanland 1700–1703.
- 413, 31 *Maydel* – Georg Johan Maydell (1648–1709), generallöjtnant och högsta befälhavare i Finland 1703.
- 414, 1–2 *såsom när Herren [...] Syriers konung* – 1 Kon. 20; Ben-Hadad I, kung av Aram-Damaskus (ca 885–865).
- 414, 29 *Lybecker* – Georg Lybecker (d. 1718), landshövding i Viborgs län 1705, generallöjtnant 1710, erhöll befälet över armén i Finland efter Maydell 1707–1710, efter Carl Nieroth 1712–1713; dömd i generalkrigsrätt 1717, men benådad s.å.
- 415, 15 *Nieroth* – Carl Nieroth (ca 1650–1712), kungligt råd, generalguvernör i Estland 1709, högsta befälhavare för armén i Finland 1710–1712.
- 415, 19 »*wadmalskriget*» – Kajana med omnejd härjades av ryssar och missnöjda bönder 1712, efter att ryska köpmäns vadmal konfiskerats vid gränsen.
- 415, 21–22 *nu wågade rikets råd [...] trotsa konungens wilja* – Riksrådet var något av en interimregering under den enväldige kungens frånvaro.
- 415, 23 *Karl Armfelt* – Carl Gustaf Armfelt (1666–1736), utnämndes till generalmajor av infanteriet och högsta befälhavare för armén i Finland 1713.
- 415, 30 *furst Galitzin* – Michail Michailovitj Golitsyn (1675–1730), rysk överbefälhavare och fältmarskalk; deltog i stora nordiska kriget 1700–1721 och förde befäl i Finland under krigets senare del.
- 415, 37 *general DelaBarre* – Reinhold Johan De la Barre (d. 1724), generalmajor och kommendör för finska kavalleriet 1713.
- 416, 16 *generalen Tschekin* – Fjodor Tjekin, rysk general under stora ofreden.
- 416, 17 *Major Johan Henrik Fieandt* – (1683–1741), löjtnant 1711, kommendant på Kajaneborg 1715–1716, kapten 1719. Blev major först 1733.
- 416, 31 *Mannstein* – troligen Ernst Sebastian von Manstein (1678–1747).
- 417, 4 *Kiwekäs* – Antti Kivekäs (1675–1745), kapten, partigångare; anförare för ingermanländska bondetrupper kallade »kivekkäät».
- 417, 5 *partigångare* – eller partigångare, soldat (eller grupp av soldater) som användes för spaning eller råder på fientligt område.
- 417, 8 *Daniel Luukkoinen* – (d. tidigast 1713), partigångare; major 1711.
- 417, 9 *Peter Långström* – (d. 1718), partigångare; kapten i Björneborgs regemente 1711, major 1714.
- 418, titel *Stefan Löfwings* – Stefan Löfving (1689–1777), partigångare och spanare

- under stora ofreden 1711–1720, kapten 1729; spanare under hattarnas ryska krig 1741–1743, major 1747.
- 418, 3 *ströfparti* – strövkår, rekognoscerande soldater.
- 418, 14 *såsom han sjelf beskriwit dem i sin dagbok* – Dagboksanteckningarna har utgivits i *Lähteitä ison vihan historiaan. Handlingar till upplysande af Finlands öden under det Stora nordiska kriget* (1865) och av Eirik Hornborg, *En spanare under stora ofreden. Stefan Löfvings dagbok över hans äventyr i Finland och Sverige 1710–1720* (1926).
- 418, 15 »År 1713. – Topelius återger texten i utgåvan i stort sett ordagrant, men med moderniserad stavning (1865, s. 397 f.).
- 418, 21 *major Gyllenström* – Bengt Joel Gyllenström (d. 1713), major för värvad infanteribataljon 1711, stupade vid Borgå 4/7 1713.
- 418, 25 »År 1715 – Topelius har kraftigt förkortat ett avsnitt om fyra sidor och moderniserat språket (jfr utgåvan 1865, s. 409–413).
- 418, 35 *Skagö* – Saggö.
- 419, 21 »År 1717 den 8 Juni – Topelius uppger oriktigt juni i stället för maj; han har komprimerat Löfvings framställning, »50 plåtar» och konungslig välvilja skall Löfving ha erhållit vid en audiens ett par veckor efter den föregående (jfr *Lähteitä ison vihan historiaan* 1865, s. 440 ff.).
- 419, 27 *grefwe Liewen* – Hans Henrik von Liewen (1664–1733), generallöjtnant 1717.
- 419, 28 *resor* – gånger.
- 419, 37–420, 3 »*Guds stora, underbara nåd [...] Amen*». – Förkortat och moderniserat, (jfr *Lähteitä ison vihan historiaan* 1865, s. 455 f.).
- 420, 34–35 *landshöfdingen Tiesenhausen* – Sannolikt Otto Johan von Tiesenhausen, som 1717 utnämndes till lagman eller vicelandshövding i Österbotten (de ryska ockupationsmyndigheterna tillsatte lagmän för att överta de svenska landshövdingarnas uppgifter; deras överordnade i Åbo, den högsta civila styresmannen, hade titeln landshövding). Se Hilding Klingenberg, *Repression och legitimering – rysk maktutövning i Åbo generalguvernement 1717–1721*, 2009, s. 127 f. och uppslagsorden »lagman», »landshövding», *Förvaltningshistorisk ordbok*, 2016, <http://fho.sls.fi>.
- 421, 8–9 *I Limingo [...] bortförde i fångenskap*. – Uppgiften troligen efter en förteckning över »af Fienden» mördade och tillfångatagna »manskap, Qyinnor och Barn» i Österbotten 1714 och senare i *Lähteitä ison vihan historiaan* 1865, s. 390. Enligt den uppgår antalet dödade i Limingo dock till 2 124.
- 421, 18 *på engång* – samtidigt.
- 421, 27 *konung Dawids ord i den 141:sta psalmen* – Ps. 141:7–8.
- 421, 30 *med 138:de psalmens ord* – Ps. 138:7–8. Förkortat.
- 422, 2–21 *flyktning [...] blott falla kunde han*» – Citatet: Tegnér, »Carl XII. På Hans Minnesfest 1818», *Smärre Samlade Dikter I*, 1828. I föreläsningarna citerar Topelius också Tegnér och beskriver Karl XII som flyktning: kungen var »i med- och motgång lika, sin lyckas öfverman.' Och derföre bar flykten i Turkiet sitt hufvud lika högt, som segaren vid Narva.» (*Föreläsningar*, 7/12 1865).
- 422, titel *Den gamle knekten* – Topelius återger stroferna 1–6, 8 och 25 (den sista) efter *Skaldestycken* (1810).
- 422, 2 *länder* – kommer.
- 423, 11 *blårock* – Karolinerna hade blå uniformsrockar.

- 423, 12 *War ej för dagens fänrik gjord* – Franzén kommenterar själv denna vers med en anekdot om en gammal karolin som av Gustav III tillfrågades om sin ålder och svarade: »Ers Majestät! [...] jag var fänrik 1716, och då gjordes inga fänrikar i vaggan» (vilket anspelar på de officersfullmakter välsituerade familjer kunde köpa åt unga söner).
- 423, 25 *öfrik* – överlevande.

Sjette Läsningen. Berättelser från Finlands nyare tid

- 425, 10 *grefve Lillienstedt* – Johan Lillienstedt, före adlandet 1690 Paulin (1655–1732), rikskansliråd 1719–1720; fullmäktige vid fredsförhandlingarna i Nystad 1721.
- 425, 22 *underlig* – besynnerlig.
- 426, 4 *Ulrika Eleonora* – Ulrika Eleonora d.y. (1688–1741), svensk drottning 1719–1741.
- 426, 5 *Fredrik af Hessen* – Fredrik I (1676–1751), svensk kung 1720–1751; lantgreve av Hessen-Kassel 1730–1751.
- 427, 12 *Denna 1734 års lag utgafs år 1759 äfven på finska språket* – *Ruotzin waldacunnan laki hywäxi luettu ja wastan otettu herrain päiwillä wuonna 1734*, övers. Georg Salenius, som själv bekostade tryckningen.
- 427, 12–13 *Denna 1734 års lag [...] har alltsedan värnat alla medborgares frihet och rätt.* – Ordet medborgare i den här, numera gängse betydelsen vann insteg på 1800-talet (jfr undersåtar) och Topelius återkommer till medborgarnas friheter, rättigheter och skyldigheter också i kapiteln »Om vårt lands grundlagar» och »Om samhället och styrelsen».
- 427, 31–32 *sände hit skicklige män [...] till dess förbättrande* – Riksdagen tillsatte kommissioner för att få förvaltningen och ekonomin i Finland på fötter efter kriget och okupationen. Lagmannen och hovrättspresidenten Germund Cederhielm (1661–1741) var ordförande i kommissionen för återuppbyggnadsarbetet i Åbo, Björneborgs och Tavastehus län och landshövdingen och riksrådet Gustaf Bonde (1682–1764) ledde motsvarande kommission för östra Finland.
- 427, 31 *skicklige* – här: kompetenta.
- 428, 5 *giftade* – gifte.
- 428, 18 *ansåg gudsfruktan vara all vishets begynnelse* – Ps. 111:10.
- 429, 7–8 *Ryssarne [...] styras af främlingar.* – Efter Peter den stores död 1725 var kejsarinnan Anna Ivanovnas tyske minister och gunstling Ernst Johann von Biron (1690–1772) Rysslands faktiske härskare 1730–1740. Han störtades efter att han blivit förmyndarregent för den minderåriga Ivan VI.
- 429, 19 *General Wrangel* – Carl Henrik Wrangel af Adinal (1681–1755), överste för Skaraborgs regemente 1739, förde befäl över en 4 000 man stark avdelning av svenska armén i Finland 1741.
- 429, 30 *general Buddenbrock* – Henrik Magnus von Buddenbrock (1685–1743), generallöjtnant, ställföreträdande överbefälhavare för trupperna i Finland 1740–1742.
- 429, 34 *fältherren Lewenhaupt* – Charles Emil Lewenhaupt (1691–1743), lantmarskalk, general.
- 430, 7 *sträcka gevär* – tecken på kapitulation, lägga ned gevär.
- 430, 11 *Under detta krig, som kallades »lilla ofreden» eller »husar-åren»* – Den gängse benämningen är hattarnas krig.
- 430, 30–31 *»taga rikets förlorade landskap tillbaka inom sjelfva riket»* – Citatet, som Topelius tillskriver Horn, har inte gått att belägga.

- 431, 35–38 *År 1766 införde ständerna tryckfriheten [...] förgått sig* – Topelius höga värdering av tryckfriheten framgår av ett brev till hustrun från Bryssel den 4 juni 1856: »... der stodo vid uppgången [i deputeradeförsamlingen] fyra sköna marmorstatyer med följande afundsvärda inskrifter: religionsfrihet, tryckfrihet, lärofrihet, associationsrätt.» Han återger besöket och känslan av skam över att inte leva i ett land med tryckfrihet i ett resebrev i *Helsingfors Tidningar* den 31 januari 1857, och behandlar tryckfrihetslagstiftningen i Sverige i föreläsningarna vårterminen 1866.
- 431, 37 *samvetsfriheten* – religionsfriheten, eller snarast rätten för invånare i ett land att fritt bekänna sig till vilket kristet samfund de önskar.
- 432, 4 »*Pommerska krig*» – Pommerska kriget, Sveriges krig mot Preussen 1757–1762, del av sjuårskriget 1756–1763.
- 432, 16 *Augustin Ehrensvärd* – Augustin Ehrensvärd (1710–1772), överbefälhavare i Finland 1769, fältmarskalk 1772; fortifikatör, skärgårdsflottans och Sveaborgs skapare.
- 432, 20–21 »*omgifven af sina verk*» – Topelius citerar inskriptionen på gravmonumentet på Sveaborg: Ehrensvärd vilar »omgifven af sina verk, Sveaborgs fästning, Arméens flotta».
- 433, titel *Gustaf den 3:dje* – Gustav III (1746–1792), svensk kung 1771–1792.
- 433, 8 *Adolf Fredrik* – Adolf Fredrik (1710–1771), furstbiskop av Lybeck 1727–1750, utsågs till svensk kronprins med arvsrätt 1743, svensk kung 1751–1771.
- 433, 10 *Lovisa Ulrika af Preussen* – Lovisa Ulrika (1720–1782), syster till Fredrik den store, svensk drottning 1751–1771.
- 433, 12–13 *måste af ständerna mottaga sina barns lärare* – De kungliga barnens lärare valdes av ständerna.
- 435, 4 *storskiftet* – Avsikten med jordreformen, som pågick i decennier från 1750-talet, var att fördela odlingsjorden i mera sammanhängande enheter. I Finland inbegrep den även en uppdelning av oskiftade skogsmarker.
- 435, 4 *penningeväsendet ordnades* – En handels- och finansexpedition upprättades och en rad åtgärder genomfördes; mest betydande var myntrealisationen 1776–1777 då sedlar inväxlades till halva namnvärdet, landet återgick till silvermyntfot och riksdaler blev huvudmynt.
- 435, 5 *pinbänken* – sträckbänken.
- 435, 29–31 *Inom det kungliga huset [...] ömsesidiga beskyllningar* – Med kungliga huset avses här den kungliga familjen; konflikterna mellan Gustav III och modern Lovisa Ulrika var tidvis svårartade.
- 436, 14–17 *grundlagen tillät ej konungen börja ett anfallskrig [...] svenska området* – Topelius yttrar sig om krigsutbrottet också i en föreläsning den 23 april 1866: »när sinnena voro väl förberedda, inträffade den maskrad vid f. gränsen, som var den synliga orsaken till krigets utbrott». Senare forskning har däremot framhållit att även om kungen hade planerat en provokation kom planen inte till utförande eftersom en rysk patrull tog sig in på svenska sidan.
- 436, 33 *Göran Magnus Sprengtporten* – Göran Magnus Sprengtporten (1740–1819), generalmajor, övergick i rysk tjänst 1786.
- 436, 34 *inrättat dess första kadettskola* – På överste Sprengtportens förslag grundades Haapaniemi kadettskola i Rantasalmi 1781. Sprengtporten hade redan på 1770-talet lett en inofficiell officersutbildning på överstebostället Brahelinna i Kristina (Kurt Jern, »Gustav III och Finland», 2001, s. 405).

- 437, 10 *Hästesko* – Johan Henrik Hästesko af Målagård (1741–1790), överste och chef för Åbo läns regemente 1787, dömd för delaktighet i Anjalaförbundet och för samröre med fienden och avrättad.
- 438, 24–27 *Det var icke någon afgörande strid, [...] berömda hjeltebragder*. – I en föreläsning den 3 maj 1866 preciserar Topelius: »i krigshistorien finnas icke många ex. uppå att en trupp utan skydd af befästningar försvarar sig 23 timmar utan afbrott emot en betydligt öfverlägsen fientlig styrka och slutl. drifver den tillbaka».
- 439, 21 *maskrad* – maskerad.
- 439, 35 *En af dem tog förgift* – Ture Johan Bielke som avled den 22 mars 1792, varvid den friherrliga grenen Bielke utslocknade.
- 440, 20–21 *som Fänrik Stål, att »det var synd om sådan ståtlig kung»*. – »Gamle Hurtig», *Fänrik Ståls sägner* (1848) – Runeberg låter en gammal soldat från Gustav III:s tid fälla omdömet.
- 440, 27–31 *ett finare umgängessätt [...] äfven hos prester, borgare och sådane bönder, som umgåtts med herremän*. – Jfr Topelius karaktäristik av farbrodern, läkaren Gustaf Toppelius (1786–1864) som hade varit verksam i Stockholm på 1810-talet och sades representera det gustavianska umgängesvettet: ständigt human, mot hög och låg lika förekommande (nekrolog av Topelius i *Helsingfors Tidning* 15/2 1865).
- 441, 22 *hertig Karl* – Karl XIII (1748–1818), förmyndare för Gustav IV Adolf 1792–1796; kung av Sverige 1809–1818, av Norge (Karl II) 1814–1818.
- 442, 5 *Alcibiades* – Alkibiades (ca 450–404 f.Kr.), politiker och militär som genom charm och våltalighet blev populär i Athen. Alkibiades skildras som ett slags övermänniska i antikens litteratur.
- 442, 10 *Alla hoppades bättre tider* – Formuleringen kvarstår i alla upplagor under Topelius livstid men ändrades till »hoppades på» i den omarbetade tionde upplagan (1903 och 1905).
- 444, 34–35 *Jakob Freses klagande visor redan i Karl den 12:tes tid* – Den varmt religiöse Frese (ca 1690–1729) drabbades varje vårvinter av feberfrossa och skrev mellan 1712 och 1728 årligen »Verser i sjukdom vid åtskilliga värtider», där han full av förtröstan ställer sin sjukdom mot naturen som vaknar till nytt liv.
- 445, 1–2 *Gustaf Filip Creutz [...] vackra skaldestycken* – Gustaf Philip Creutz (1731–1785) var skald och diplomat, känd främst för »Atis och Camilla» (1761).
- 445, 13 *konstiga* – konstfulla.
- 445, 14–15 *vid 21 års ålder [...] redan vida berömd* – Franzén (1772–1847) debuterade i *Stockholms Posten* 1793 med dikten »Människjans anlete», en viktig förelöpare till romantiken i svensk litteratur.
- 446, 2–3 *En minnesvård öfver honom uppreses i Uleåborg med bidrag från hela Finland*. – Insamlingen pågick 1875. Porträttbysten av Erland Stenberg (1838–1896) avtäcktes invid kyrkan i Uleåborg i juni 1881.
- 446, 31 *stångpiskor* – mansfrisyrer där håret samlas till en fläta i nacken och omviras med band.
- 447, 31 *grefve Buxhövdens* – Friedrich Wilhelm von Buxhoevden (1750–1811), rysk general och överbefälhavare i Finland 1808–1809.
- 448, 6–7 *»Den frös och svalt och segrade tillika»* – Runeberg, »Fänrik Stål», *Fänrik Ståls sägner* (1848): »Jag såg ett folk, som kunde allt / Blott ej sin ära svika, / Jag såg en här, som frös och svalt / Och segrade tillika».

- 448, 35–36 *Helsingfors blef för andra gången vittne till 1742 års förödmjukelse* – Hären kapitulerade utan strid i Helsingfors också under hattarnas krig 1742.
- 449, 16 *den tappre, gladlynte, skägge Kulneff* – Jfr Runebergs porträtt av generalmajoren Kulneff i dikten med samma namn, där samma egenskaper betonas, i *Fänrik Ståls sägner* (1848).
- 450, 21 *Roth och Spof* – Jacob Johan Roth (1772–1839) och Carl Johan Spof (1773–1808), fältväblar vid Björneborgs regemente och partigångare.
- 453, 26–30 *Finlands fränkskiljande var en historisk nödvändighet [...] en naturligare gräns* – Med stöd av begreppen historisk nödvändighet och naturlig gräns får Topelius 1809 att framstå i en både förutbestämd och pragmatisk dager. Det är en uppfattning han hade odlat länge, i föredraget »Äger Finska Folket en Historie?» säger Topelius redan på 1840-talet att det inte var av en slump, »utan enligt den allgoda vishets beslut, som för sina stora skiften väljer de tidpunkter, då allt är dertill förberedt, lösrycktes Finland» från sin 600-åriga förbindelse med Sverige (1845, s. 212). I föreläsningen om »Finlands naturliga gränser» den 16 oktober 1861 framhåller han: »En dunkel naturinstinkt drifver folken att gruppera sig, att sluta sig tillsamman i massor, betingade [av bl.a.] geografins bestämda anvisning. Der folkenheten icke motsvaras af en geografisk enhet, eller m. a. ord naturliga gränser, der blir alltid det nationela sambandet svagare och faran större att sprängas af yttre påtryckning.»
- 454, 18–19 *uppvärmas af minnet, och då kommo »Fänrik Ståls Sägner»* – minnet av Sveriges och Finlands gemensamma (krigs)historia. Merparten av dikterna i *Fänrik Ståls sägner* förankrar Runeberg i kriget 1808–1809, men med »På Narvas hed, på Polens sand, på Leipzigs slätter, Lützens kullar» i »Björneborgarnas marsch» anspelar han på Narva 1700, på Karl XII:s eller Karl X Gustavs krig i Polen och på slagen 1631 och 1632. Se även kommentaren till »Soldatgossen».
- 454, 36–37 *konungen [...] »fåhund»* – Runebergs porträttdikter har ofta personnamn eller en yrkesbeteckning som titel, och Topelius räknar här och i följande stycke upp 29 av de 34 dikterna, här: »Konungen» och »Trosskusken», generalen förekommer i »Fänrikens marknadsminne» och benämningen fåhund i »N:o Femton Stolt».
- 455, 4 *folksången* – nationalsången.
- 455, titel *Soldatgossen* – Dikten inleder den andra samlingen av *Fänrik Ståls sägner* (1860). När Topelius i läseböckerna tar in andra dikter av Runeberg sätter han ut författarnamnet, men här undantagsvis titeln på diktsamlingen. Texten återges med ändringar i interpunktionen, och Runebergs »Men mor» i vers 23 återger Topelius med »Min mor» och »Lappos slätt» (vers 25) med »Lappos fält».
- 455, fotnot *F. Pacius* – Fredrik Pacius (1809–1891), kompositör och dirigent; universitetets musiklärare 1834–1869, professors titel 1860.
- 456, 25–30 *Min fader slöt på Lappos fält, [...] Han var från Carols tid.* – Ortnamnen anspelar på strider, från Lappo den 14 juli 1808 över Uttis 1789 till slaget vid Willmanstrand 1743. *Carols* – Karl XII.
- 457, 49 *Fänrik Ståls Sägner* – Vanligen återger Topelius författarens namn, men i det här fallet vill han tydligen inpräglade titeln på Runebergs två samlingar, 1848 och 1860.

- 458, 11 »*deputation*» – Finska deputationen 1808–1809, under ledning av Carl Erik Mannerheim (1759–1837).
- 458, 18–27 »*Wi Alexander [...] Alexander.*» – Topelius har moderniserat stavningen obetydligt. *Alexander I:s regentförsäkran 26.3.1809* (RA/Statssekreterarietets arkiv, akt 8/1809).
- 458, 25 *oförryckta* – oförändrade, orubbade.
- 459, 5–6 *frågor, dem kejsaren förelagt.* – frågor som kejsaren framställt för att de skulle behandla dem, godkänna dem.
- 459, 9 »*vakansafgift*» – avgift som erlades till kronan när en militär tjänst inte besattes (eftersom indelningssystemet hade avvecklats).
- 459, 17–21 »*Detta ädla och redliga folk [...] medföra.*» – Alexander I:s tal vid landtdagens avslutande 19 juli 1809. Regenten höll talet på franska och generalguvernören Göran (Georg) Magnus Sprengtporten läste upp den svenska översättningen. Särskilt formuleringen »Upphöjdt [...] bland nationernas antal» återopades under 1800-talet som belägg för Finlands förändrade status jämfört med svenska tiden, se Topelius nedan: »det förra svenska landskapet Finland».
- 460, 9–10 »*Gamla Finland*» – Benämningen avser de delar som Sverige avträdde till Ryssland i fredssluten 1721 och 1743 och avspeglar ett ryskt perspektiv jämfört med de »nya» delar, d.v.s. resten av Finland som tillkom 1809.
- 460, 37 *två krig* – stora nordiska kriget 1700–1721 och hattarnas krig 1741–1743.
- 460, 37–38 *som efter år 1617* – som efter freden i Stolbova 1617.
- 461, 10 *Han, som engång hade bortskänkt Finland* – Topelius anspelar på kejsarmötet i Tilsit 1807 och uppfattningen att Finland skulle ha nämnts i överenskommelsen mellan Alexander och Napoleon, vilket inte torde ha varit fallet.
- 461, 18 *storfursten Nikolai* – Nikolaj I (1796–1855), rysk kejsare 1825–1855.
- 461, 24–25 *Mikael Speranski* – Michail Michailovitj Speranskij (1772–1839), ämbetsman, Alexander I:s rådgivare, statssekreterare, föredragande för finska ärenden och kansler för akademien i Åbo.
- 461, 25–26 *Robert Henrik Reh binder* – Robert Henrik Reh binder (1777–1841), ministerstatssekreterare, verkligt geheimeråd 1834, tf. kansler för universitetet 1826–1841.
- 461, 26 *Jakob Tengström* – Jacob Tengström (1755–1832), biskop i Åbo 1803–1817, ärkebiskop 1817–1832.
- 462, 6–8 *Under några år fick intet annat tryckas på finska [...] hushållning.* – Censurförordningen 1850 som inskränkte finskt tryck till religion och ekonomi började tillämpas mindre strängt i slutet av 1850-talet och avskaffades 1860.
- 462, 25 *skirat* – renat (genom upphetning).
- 462, 32 *professor Hällströms* – Gustaf Gabriel Hällström (1775–1844) var en internationellt känd fysiker och professor i fysik 1801–1844.
- 464, 10 *Thronföljaren Alexander* – Alexander II (1818–1881), rysk kejsare, storfurste av Finland 1855–1881, kansler för Kejsarliga Alexanders Universitetet 1826–1855.
- 465, 21 *F. W. Pipping* – Fredrik Wilhelm Pipping (1783–1868), professor i lärdomshistoria 1814–1837, bibliotekarie 1814–1845; utgav den första särskilda katalogen över böcker som getts ut i Finland: *Förteckning öfver i tryck utgifna skrifter på Finska, äfvensom öfver några andra arbeten, innehållande någon uppsats på detta språk, eller annars ledande till dess kändedom* (1856–1857) och *Några historiska underrättelser om boktryckerier i Finland I–VIII* (1842–1867).

- 465, 21 W. G. Lagus – Wilhelm Gabriel Lagus (1786–1859), professor i allmän lagfarenhet 1823–1852, professor i civillagfarenhet och romersk rätt 1852–1858, rektor 1845–1848, kansliråd 1849, historieforskare, författade och utgav bl.a. *Handlingar och uppsatser rörande Finlands kyrko-historia* 1–5 (1840–1850), *Bidrag till kännedom af Finlands geografi i äldre tider* (1852).
- 465, 21–22 A. I. Arvidsson – Adolf Ivar Arwidsson (1791–1858), docent i historia i Åbo 1817–1822, utgav det kortlivade *Åbo Morgonblad* som indrogs av censuren och han själv avskedades från docenturen. Kungl. bibliotekarie 1843, författade och utgav bl.a. *Lärobok i Finlands historia och geografi* (1832), *Svenska fornsånger* 1–3 (1834–1842), *Svensk bibliographi* (1829–1843), *Handlingar till upplysning af Finlands häfder* I–X (1846–1858).
- 465, 22 G. Rein – Gabriel Rein (1800–1867), professor i historia 1834–1861, universitetets rektor 1848–1858. Rein var Topelius lärare, hans postumt utgivna *Föreläsningar öfver Finlands historia* I–II (1870–1871) är den första helhetsframställningen av Finlands historia fram till 1809.
- 465, 22 M. Akiander – Matthias Akiander (1802–1871), lektor i ryska vid universitetet 1834, professor i ryska språket och litteraturen 1853–1867, forskade i bl.a. kyrko- och skolhistoria. Sammanställde »Utdrag ur ryska annaler» (i tidskriften *Suomi*, 1848), som Topelius anlitate för föreläsningarna.
- 465, 22 J. F. Kajan – Prästen Johan Fredrik Cajan (1815–1887) var den första som författade en framställning av Finlands historia på finska, *Suomen Historia, koetteeksi kerrottu lyhykäisessä järjestyksessä*. Den utkom som bilaga till tidskriften *Mehiläinen* 1839–1840 under pseudonymen J. F. Kainonen. Av den mer omfattande *Suomen historia* utkom endast första delen (1846).
- 465, 24 G. Z. Forsman – Georg Zacharias Forsman (1830–1903), känd under författarnamnet Yrjö Koskinen, professor i allmän historia 1863. *Oppikirja Suomen kansan historiassa* utkom 1869–1873, översättningen till svenska *Finlands historia från den äldsta tiden intill våra dagar* 1874. Fennomanen Forsmans syn på Finland i förhållande till Sverige och till Ryssland delades inte av svensksinnade och liberala.
- 465, 25–26 J. V. Snellman, [...] som sakförelare för en ny tid – Johan Vilhelm Snellman (1806–1881) var hegelian, fennoman och publicist (*Saima* 1844–1846, *Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning* 1847–1849, 1855–1863). Han formulerade finskhetsrörelsens program och genomdrev som senator att finskan blev jämställd svenskan som officiellt språk (spräkreskriptet 1863). I *Läran om Staten* (1842) betonar han bildningsnivåns betydelse för samhällslivet och nationen, liksom Topelius genomgående i *Boken om Vårt Land*.
- 465, 26–27 G. Avellan – Gustaf Adolf Avellan (1785–1859), jurist, språkforskare, översättare från tyska och engelska till svenska och finska; avhandlingen *Reflexioner öfver engelska språkets upphof och bildning* (1828) är den första i Finland om engelskan. Avellans omfattande artiklar »Om finsk språkriktighet» (1850) och »Kritik öfver sättet att i Finskan uttrycka begreppet om tid» (1850) trycktes i *Suomi*.
- 465, 27 K. A. Gottlund – Carl Axel Gottlund (1796–1875), skriftställare, etnograf och lektor i finska språket vid universitetet 1839–1875. Hans ambitioner att i populära skrifter som *Otawa* I–II (1828–1832) utveckla finskan som bildningsspråk var inte framgångsrika.

- 465, 27 E. A. Ingman – Erik Alexander Ingman (1810–1858), barn- och förlösningsläkare, översatte bl.a. första sången av *Iliaden* till finska 1832, med bibehållande av hexametern. Ingman var pionjär också när han publicerade en medicinsk artikel på finska i Finska läkaresällskapets handlingar 1849.
- 465, 27 J. Judén – Jacob Judén (1781–1855) författade på svenska artiklar om finska språket och *Anteckningar af Tankar uti Warianta Ämnen* (1827) och på finska dikter, en abc-bok med handledning för lärare m.m. under namnet Jaakko Juteini. Han promoverades till hedersdoktor 1840 för sina insatser för finska språket.
- 465, 28 G. Renvall – Kyrkoherden Gustaf Renvall (1781–1841) sammanställde ord-boken *Suomalainen Sana-Kirja. Lexicon Linguae Finnicae* (1823–1826) och gjorde som språkforskare stora insatser för att förenhetliga det finska skriftspråket.
- 465, 28 R. v. Becker – Reinhold von Becker (1788–1858), grundade och redigerade *Turun Wiikkosanomat* 1820–1821, författade *Finsk Grammatik* (1824), translator i finska i senaten 1829–1856.
- 465, 30 G. A. Wallin – Orientalisten Georg August Wallin (1811–1852) gjorde flera omfattande forskningsresor i Mellanöstern på 1840-talet.
- 465, 31 J. J. Nordström skref *de svenska samhällslagarnas historia* – Johan Jakob Nordström (1801–1874) var professor i folk- och statsrätt samt nationalekonomi 1834–1846, hans *Bidrag till den svenska Samhälls-författnings historia, efter de äldre lagarne till sednare hälften af sjuttonde seklet* utkom 1839–1840.
- 465, 32 G. G. Hällström, *som mätte vattnets täthet* – Den internationellt renommerade fysikern Gustaf Gabriel Hällströms »Undersökning om Vattens Volum-förändring af värme, och bestämmelse af den värmegrad, hvarhvid vattnets täthet är störst» trycktes i Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens handlingar 1823 och utkom också i översättning i en tysk respektive fransk vetenskaplig serie.
- 465, 32 F. W. Argelander, *som uträknade solens rörelse framåt i verldsrymden* – Friedrich Argelander (1799–1875) var professor i astronomi vid universitetet i Helsingfors 1828–1836 och vid Friedrich Wilhelms Universität i Bonn från 1836. Studien »Ueber die eigene Bewegung des Sonnensystems» publicerades i Kejsrerliga Vetenskapsakademiens i St Petersburg handlingar 1837.
- 465, 33 K. R. Sahlberg, *som beskref landets insekter* – Carl Reinhold Sahlberg (1779–1860) var professor i zoologi och botanik; förteckningen över Finlands insekter, *Dissertatio entomologica Insecta Fennica enumerans* I–II består av 51 avhandlingshäften (partiklar) som utkom 1817–1839. Topelius var väl förtrogen med verket, han hade opponerat på två partiklar och försvarat en (7/5 1836 och 13/4 1839 resp. 16/5 1838, se *Dagböcker 1832–1840, 1842 ZTS XXI: 1–3* [2018]).
- 465, 34 J. J. Nervander [...] *magnetismens utbredning på jordytan* – Nervander (1805–1848) verkade för inrättandet av universitetets magnetiska observatorium och blev föreståndare för det 1838, senare också professor i fysik. De magnetiska och meteorologiska mätningarna under Nervanders ledning väckte uppmärksamhet också internationellt. De sammanställdes och publicerades efter hans död: *Observations faites à l'observatoire magnétique et météorologique de Helsingfors, sous la direction de J. J. Nervander* I–IV (1850–1852) (Peter Holmberg, »Johan Jakob Nervander» 1998, s. 42 ff.).

- 465, 36–37 *Finska Vetenskaps societeten* – Finska Vetenskaps-Societeten (Societas Scientiarum Fennica) grundades 1838.
- 466, 4–6 *som hade en ny lifsfläkt [...] från Savolaks och Österbotten* – Den pietistiska väckelse som nådde både de österbottniska städernas borgerskap och det lägre prästerskapet på 1830- och 1840-talen betraktades då som samhällsvådlig. Att Topelius i en skolbok kan uttrycka sig så positivt om denna icke-læstadianska väckelserörelse visar hur snabbt den assimilerades i kyrkan.
- 466, titel *kriget mot sjömakterna* – Krimkriget eller orientaliska kriget, jfr nedan där Topelius nämner dels sjömakterna England och Frankrike, dels Krim som krigsskådeplats.
- 466, 29 *vid Gamlakarleby, blefvo de slagne tillbaka* – Det var ortsbor som gjorde motstånd och slog tillbaka angreppet den 7 juni 1854.
- 467, 15–16 *6 lispunds vigt* – drygt 50 kg.
- 467, 17 *springa* – här: sprängs.
- 468, titel *Kejsar Alexander den 2:dre och Helsingfors landtdag 1863*. – Kapitlet har stegvis utökats av Topelius (se även kommentar till »värnepligt»). I fjärde upplagan (1883) har ett stycke tillfogats slutet: »Den 25:te årsdagen af Alexander II:s uppstigande på thronen firades den 2 Mars 1880 med glädje och tacksamhet af allt Finlands folk. Ett år derefter, den 13 Mars 1881, föll den älskade kejsaren, till Rysslands och Finlands stora sorg, för missdådarens brottsliga hand. Efter honom uppsteg på thronen hans son Alexander III, hvilken Gud förläne sin nåd att fullborda företrädarens verk till folkens lycka.» I sjunde upplagan (1894) tillkom: »Den 29 april 1894 restes i Helsingfors, med frivilliga bidrag från hela landet, det tacksamma finska folkets ärestod till Alexander II:s minne.»
- 468, 29 *billig* – skäligen, rimligen.
- 468, 35–37 *Slutligen har han infört »värnepligt» [...] för fäderneslandet*. – Allmän värnplikt infördes i Finland 1878. I artikeln »Lifsfrågor och språkfrågor» konstaterar Topelius att elementarskolorna visserligen undervisar i Finlands historia, geografi, statistik och litteratur, men han undrar vad eleven vet om sina plikter mot fäderneslandet. Har man någonsin »förklarat för honom hans pligt [...] att personligen värna sitt land i farans stund», med vapen i hand (1867, s. 97).
- 468, 35 *»värnepligt»* – Ordet värnplikt (från ty. Wehrpflicht) var nytt i svenskan på 1870-talet, det första belägget är från 1862. Citattecknen markerar att det är fråga om ett nytt begrepp som Topelius antar är obekant för läsarna. I tredje upplagan (1879, s. 398) har sist i kapitlet tillagts »Landtdagen 1877–1878 har sedermera reglerat värnepligten för Finland.», i fjärde upplagan (1883, s. 400) ändrat till »Senare landtdagar hafva infört andra förbättringar. Och nu påbjuder värnepligten, att hvarje finsk man bör, under vissa år af sin ungdom, vara beredd att försvara fäderneslandet.»
- 469, 10 *mjölmattor* – fyrkantiga mjölbalar, hårt packade i säckvävsmattor.
- 469, 17–19 *Sedan Pehr Brahes tid [...] generalguvernören grefve Berg* – Om denna mening säger Topelius tio år senare att han i *Boken om Vårt Land* har »gjort rättvisa åt denne på sin tid märkliga mans förtjänster [...]. Det var fart i honom, dag och natt; han uttröttade alla sina underlydande, han fjäskade och förgick sig, men han utträttade på sex år mer än andra på tjugo» (*Självbiografiska anteckningar* 1922, s. 181). Berg var generalguvernör 1854–1861 och gjorde sig impopulär bl.a. genom censuringripanden som Topelius och *Helsingfors Tidningar* drabbades av.

- 469, 27–28 *L. G. von Haartman* [...] *penningeväsen i ett förträffligt skick* – Lars Gabriel von Haartman (1789–1859) var chef för finansexpeditionen och viceordförande i senatens ekonomidepartement (motsvarande finansminister). Han effektiviserade tullväsendet och var engagerad i bygget av Saima kanal för att stärka handeln på Ryssland.
- 469, 28 *F. Langenskiöld uttänkte mark och penni* – Senatörn Fabian Langenskiöld (1810–1863) var chef för senatens finansexpedition. Han fortsatte den myntreform som påbörjats av L. G. von Haartman. Genom kejsarligt manifest fick Finland en egen myntenhet, mark, 1860.
- 469, 28–30 *J. V. Snellman* [...] *införde det nya myntet i rörelsen*. – Langenskiöld dog kort efter införandet av marken och efterträddes av Snellman. Sedlar i mark förekom redan 1860. Myntreformen 1865 införde silvermyntfot och mynten togs i bruk 1866. – Snellman kritiserades för långsamma insatser under nödåren.
- 470, 14 *Hvarje stad och församling fick sin sjelfstyrelse (kommunalordning)*. – Ny kommunal förvaltning ersatte sockenstämman 1865 och för städernas del skedde motsvarande förändring 1873.
- 470, 15 *Bränvinsbränningen lemnades åt fabrikerna* – Husbehovsbränningen avskaffades 1866.
- 470, 17–18 *nya kyrkolagen* – Kyrkolagen 1869 var ämnad att ge kyrkan full frihet i dess inre angelägenheter.
- 470, 18 *främmande trosbekännares rätt* – Med främmande trosbekännare avsågs protestantiska minoriteter, och genom dissenterlagen 1889 fick de rätt att fritt utöva sin religion.
- 470, titel *Om vårt lands grundlag* – Framställningen av lagarnas väsen och Finlands styrelseskick är en grundkurs i samhällslära där Topelius kraftigt understryker laglighet och konstitutionalism. Kapitlet kvarstod under hans livstid, med aktualiseringar. I tionde upplagan (1903) finns det inte p.g.a. censur-ingrepp, men kunde tas in på nytt 1905 (se inledningen, s. XLV).
- 471, 21 *gömma* – beskydda, bevara.
- 471, 21 *vrångvisa* – orättvisa.
- 471, 27 *tromans värdighet* – hög ämbetsmans rang.
- 472, 4 *För- och sák:akten* – Förenings- och säkerhetsakten.
- 472, 6 *beskrifna* – här: nedskrivna.
- 475, 2 *Albert Ehrenström* – Johan Albrekt Ehrenström (1762–1847) var ordförande för Helsingfors nybyggnadskommitté 1812–1825.
- 475, 4 *Arkitekten Engel* – Carl Ludvig Engel (1778–1840) planerade som arkitekt för Helsingfors nybyggnadskommitté 1816–1824 de offentliga byggnaderna i Helsingfors enligt Ehrenströms plan och var chef för intendentskontoret 1824–1840.
- 475, 10 *gaslågorna* – gatubelysning med gas hade börjat användas i Helsingfors i november 1860.
- 475, 24 *fala* – mutbara.
- 476, 4 *med husbondevälde* – med husbondens makt, en husbonde var i stort sett enväldig på sitt hemman.
- 476, 19 *trifvas* – utvecklas.
- 476, 29–30 *Hvarje år* [...] *tryckes på svenska och finska en bok, som kallas »Finlands Statskalender»*. – Finlands statskalender utkom första gången 1811 och parallellt på finska sedan 1869.

- 477, 12 *Prokuratorn* – motsvarar justitiekanslern.
- 478, 16 *Saima kanal, som var påbörjad för 350 år sedan* – Jfr kapitel 144 i femte läsningen, s. 386. Topelius anspelar på de grävningsarbeten som Pontus de la Gardie lär ha låtit utföra, i så fall i början av 1580-talet.
- 478, 20 »*Forsarnes baron*», *Karl von Rosenkampff* – Carl Rosenkampff (1793–1846), var chef för Strömrensningsskåren, vilket inbegrep kanalarbeten, och gjorde planen för Saima kanal. Han reste i arbetet i hela landet och kallades av allmogen »koskiparoni», forsbaronen.
- 478, 21 *Nils Erikson* – Ingenjören Nils Ericson (1802–1870), hade lett ombyggnaden av Trollhätte kanal 1838–1844 och var teknisk överdirektör vid byggandet av Saima kanal 1846–1855.
- 479, 1 *brukspatron Arppe* – Nils Ludvig Arppe (1803–1861), fabrikör.
- 479, 3 *Nousiainen* – Gustav Nousiainen, smed, maskinskötare på Ilmarinen 1833.
- 480, 12 *Det var många omgångar förr, när man ville skicka ett brev med posten.* – Se Eliel Kilpeläs inledning till *Zacharias Topelius korrespondens med föräldrarna* (2018).
- 480, 24 *välstånd och bildning gå framåt.* – Efter stycket infördes en mening, markerad som ett eget stycke, från sjätte upplagan (1890): »Finska poststyrelsen är numera förenad med den ryska.» I den reviderade upplagan (den tionde, 1903 och 1905) kompletterades den: »... och våra gamla frimärken hafva blifvit utbytta mot andra, som likna de ryska.»
- 480, 35 *formän* – forkarlar, åkare.
- 481, 14–21 *de andliga och sedliga krafterna [...] veklighet eller deras högmod.* – Topelius understryker här religionen och moralen som motkrafter till jordiska begär eller huvudsynderna, de sju dödssynderna högmod, girighet, vållust, avund, frosseri, vrede och likgiltighet. Formuleringen om folk som förgåtts visar på teorin om kulturrepoker, d.v.s. att även nationer följer en organisk utveckling med födelse, utveckling som beror på hur de förvaltar sitt pund, och död.
- 481, 25 *statistik, eller statskunskap* – Liknande definitioner förekommer i samtida ordböcker. SAOB preciserar: »vetenskap som behandlar (i synnerhet politiska, sociala o. ekonomiska) rådande förhållanden inom en stat (med hjälp av siffror i tabeller o. d.), närmande sig eller övergående i betydelsen: modern statskunskap».
- 481, 30–31 *Sedan år 1865 [...] ett statistiskt embetsverk* – Statistiska centralbyrån. Parallellt med *Boken om Vårt Land* arbetade Topelius med bildverket *En resa i Finland* (1872–1874). Där ingår en statistisk översikt, mera omfattande än i läseboken, av byråns första chef Karl Emil Ignatius.
- 483, 2 *den 53:dje psalmen* – Ps. 55:23, en ändring till 55:te infördes först efter Topelius död.
- 484, 8 *har gudsfruktan [...] varit vishetens begynnelse* – anspelar på Ps. 111:10.
- 484, 12–15 *Mer än hundra år [...] Den nu gällande skolordningen är af 1872.* – Den svenska skolordningen från 1724 gällde till 1843, se inledningen, s. XIV f.
- 484, 29 *skolor för små barn från 3 till 8 års ålder* – Topelius var intresserad av barn-trädgårdar enligt Fröbels koncept (jfr artikel i *Helsingfors Tidningar* 5/3 1856). Folkskolan förutsatte att eleverna redan kunde läsa och hade lärt sig det i hemmet eller i privata småbarnsskolor.
- 485, 25–30 »*Vårt Land*» [...] *fäderneslandet stod der, i sin storhet och skönhet, närvarande uti sången.* – »*Vårt Land*» framfördes vid studenternas majfest på en äng

- vid Gumtäkt gård. Topelius bidrog till att ge festen en mytisk betydelse, med ett reportage i *Helsingfors Tidningar* den 17 maj 1848 och än mer med dikten »Finlands Namn» (i *Helsingfors Tidningar* 20/5 1848, i *Ljungblommor* II 1850 och i utgåvan *Ljungblommor*, ZTS I, s. 158).
- 486, 11–14 *bland hvilka icke ens tiggaren glömdes. [...] lifegen flicka under Katarina den 2:dra* – Topelius anspelar på tiggaren Aron i *Elgskyttarne* (1832), *Kungarne på Salamis* (1863), *Kung Fjalar* (1844) och *Nadeschda* (1841).
- 486, 25–26 *Lars Stenbäck, [...] ro i hans psalmer* – Stenbäck (1811–1870) blev pietist på 1830-talet och hade ett ambivalent förhållande till världslig dikt. Han lät i alla fall trycka ett urval *Dikter I–II* 1840 och kompletterade det senare 1850 och 1868. Stenbäcks *Förslag till Psalmbok* utkom 1866.
- 486, 26–27 *Julius Wecksell [...] förrän i glömskan.* – Josef Julius Wecksell (1838–1907), författare, känd för bl.a. dramat *Daniel Hjort* 1862; tillbringade sina sista 42 år på Lappvikens sjukhus, Finlands första mentalsjukhus.
- 486, 27–29 *Klas Flemings sångare, Fredrik Cygnæus, [...] konsten och fäderneslandet* – Cygnæus var professor i estetik och nyare litteratur, vältalare och essäist. Hans historiska läsdrama *Claes Flemings tider* utkom 1851.
- 486, 30 *den finska sången på finska* – Formuleringen visar på Topelius uppfattning om Finland som ett land med ett folk men två språk.
- 486, 30–31 *Oksanens »gnistor» (Säkeniä)* – August Ahlqvist (1826–1889), kritiker och författare, professor i finska, använde pseudonymen A. Oksanen. *Säkeniä, kokous runoutta A. Oksaselta I–II* utkom 1860 respektive 1868.
- 486, 31 *Suonio* – Julius Krohn (1835–1888), tidningsman, e.o. professor i finska och poet under pseudonymen Suonio.
- 486, 35–36 *Alexis Kivi [...] brinnande själ.* – Också Aleksis Kivi är en pseudonym, för Alexis Stenvall (1834–1872) som bröts ner psykiskt i slutet av sitt liv.
- 487, 7–8 *Tysken Engel och Svensken Chievitz* – Engel var chef för intendentskontoret och den svenska arkitekten Georg Theodor Policron Chiewitz (1815–1862) var verksam i Finland från 1850, som länsarkitekt i Åbo och Björneborgs län och stadsarkitekt i Åbo. Chiewitz ritade bl.a. Riddarhuset och det teaterhus i Helsingfors som stod färdigt 1860 och brann ner 1863.
- 487, 9 *Karl Sjöstrand* – Skulptören Carl Eneas Sjöstrand (1828–1906) flyttade efter studier i Stockholm, Köpenhamn och Rom till Finland och var lärare i skulptur vid Finska konstföreningens ritskola 1863–1904.
- 487, 11 *Walter Runeberg* – Walter Runeberg (1838–1920) studerade först i Helsingfors och Köpenhamn och sedan i Rom 1862–1876, och hade på 1870-talet börjat etablera sig som skulptör.
- 487, 13–14 *lärde [...] Isak Wacklin och Mikael Toppelius, målarekonsten i Stockholm* – Porträttmålaren Isak Wacklin (1720–1758) och kyrkomålaren Mikael Toppelius (1734–1821) var båda födda i Uleåborg och studerade i Stockholm. Toppelius var sedan lokalt verksam i Österbotten och östra Finland, medan Wacklin målade porträtt i Sverige, Danmark, England och Finland.
- 487, 14–15 *den förste fullt utbildade [...] Alexander Lauræus* – Alexander Lauréus (1783–1823) studerade i Stockholm och blev känd som porträttmålare och senare för genrebilder och landskap. Från 1817 vistades han i Rom där han dog 1823, inte 1828 som Topelius uppger.
- 487, 17–21 *Robert Ekman, [...] trogna bilderna af det finska folket.* – Topelius varma och jämförelsevis utförliga beskrivning av den nyligen (1873) avlidne Robert

- Wilhelm Ekmans insats ska ses som ett försök till upprättelse; Ekman hade kritiserats av bl.a. Cygnæus för *Kalevala*-motiven.
- 487, 24 *Finska Konstföreningen* – Topelius var föreningens första sekreterare (1847–1869).
- 487, 26–27 *Magnus och Ferdinand von Wright* [...] *finska fåglar* – Konstnårsbröderna Magnus (1805–1868) och Ferdinand (1822–1906) von Wright är mest kända för landskap och fågelmotiv, Magnus von Wright var universitetets lärare i teckning.
- 487, 28–31 *Werner Holmberg* [...] *Adolf von Becker* – Alla de här nämnda konstnärerna studerade i Düsseldorf och alla utom Löfgren och Frosterus medverkade i bildverket *En resa i Finland* som utkom 1872–1874 med text av Topelius.
- 487, 36–488, 5 *Ehrströms* [...] *Ingelius* – De här nämnda tonsättarna – Pacius undantagen – var självlärda och komponerade i första hand sånger för soloröst eller (mans)kör. Collan (1828–1871) och Ingelius (1822–1868) var musikkritiker, alla tonsatte dikter av Runeberg och alla utom Ehrström (1802–1850) dikter av Topelius. von Schantz (1835–1865) komponerade t.o.m. en kantat med kör, solokvartett och orkester till Topelius dikt »Ynglingens drömmar» (1858).
- 488, 12–13 *von Schoultz* [...] *Ida Basilier* – Sopranerna Johanna von Schoultz (1813–1863) och Ida Basilier (1846–1928) både studerade och uppträdde framgångsrikt utomlands. Johanna von Schoultz bana avbröts av sjukdom redan i slutet av 1830-talet.
- 488, 21–22 (*Es. 2: 16, 17*) [...] *allena skall hög vara.* – Det är fråga om ett sammandrag av *Es. (Jes.) 2: 12–17*.
- 488, titel *Suonios bön* – Suonio är pseudonym för Julius Krohn (1835–1888), och dikten är »*Virsi kotimaan puolesta*» (psalm för fosterlandet), *Suunion Runoelmia*. II, 1865, s. 32 f. Översättningen är Topelius. (Dikten togs sedan in i den finska psalmboken 1938 och i den svenska 1943.) Innehållet, om de små på jorden, om Guds egendomsfolk och bönen om att få tjäna Gud som föredöme för andra leder in på följande kapitel.
- 489, 32 *föregå* – gå i spetsen och ge ett gott exempel.
- 489, titel *Hemkomsten från skolan* – I kapitlet sammanfattar Topelius både innehållet och budskapet i *Boken om Vårt Land*. Formuleringen om folket som Gud ställt att bryta stenar vid världens ände tangerar föreställningen om finska folket som utpost i norr, där det kämpar mot klimatet, och i öster där det försvarar den europeiska civilisationen – ett tema som Topelius utvecklar i föreläsningarna (bl.a. 31/1 1867). I det nästista stycket komprimerar han sin uppfattning om finska folket som utvalt av Gud för det historiska uppdraget att förmedla den västerländska civilisationen, kristendomen underförstådd, till de finska folkspillrorna (»bortkomne stamförvänder») inom det ryska riket. Finlands anslutning först till Sverige och sedan till Ryssland ses som led i den gudomliga planen. – Topelius anknyter här till en av flera europeiska tänkare odlad föreställning om sitt folk som utvalt, bl.a. Fichte, Saint-Simon, Hugo och Michelet, och på svenska Lorenzo Hammarsköld, Almqvist och Israel Hwasser (se Forsgård, *I det femte insegets tecken* 1998, s. 115 ff.).
- 490, 1–2 *Hvad allt har jag icke lärt och sett* [...] *det obegripliga ordet vårt land!* – Jfr kapitel 3 »Fäderneslandet», s. 159 ff.
- 490, 15–16 *Solgrim* [...] *omskapade det till en lustgård* – Se kapitel 5 »Konungens gåfwor», s. 162 f.

- 490, 18–19 *Och detta folk [...] bryta stenar vid världens ände, hvad jag älskar det i dess lugna kraft!* – Jfr kapitel 71 »Matti»: »Gud välsigne den breda näfven och det ärliga hjertat! Matti har sina fel, Matti har sitt hufvud för sig, men när Vår Herre vill bryta stenar på jorden, skickar han Matti till stenbacken.»
- 491, titel *Psalm för Fäderneslandet* – Psalmen, författad 1855, har nummer 321 i Runebergs psalmboksförslag som utkom 1857, och 361 i den svenska psalmbok för Finland som godkändes 1886. Numreringen av stroforna här har antagligen gjorts i anslutning till konventionen i psalmböckerna. Texten är Runebergs egen parafra på »Vårt land», som Topelius hade tagit in redan i *Naturens Bok*.
- 492, 6 *Allt hvad vi skatte dyrt och kärt.* – Versen ändrades av teologiska skäl till »Hwad wi på jorden skatte kärt» av psalmbokskommittén 1868, och står i den formen i psalmboken från 1886. Trots att Topelius var medlem i kommittén valde han att i läseboken återge Runebergs formulering.
- 492, 28 *Andes* – Topelius (och psalmboken 1886 och senare) har ändrat Runebergs Andas till Andes.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Källor

Helsingfors

Helsingfors universitets bibliotek

Siivonen, Liisa, *Språket i Topelius Naturens bok*, Helsingfors universitet 1971, avhandling pro gradu, Nordisk filologi

Nationalbiblioteket

Zacharias Topelius arkiv (Topeliussamlingen), NB Coll. 244

244.5 Brev Edvard Bergenheim–Topelius

244.48 Brev Albrecht Segerstedt–Topelius

244.78 Brev Topelius–Hans Forssell 25/6 1875

244.95 Brev Topelius–Edvard Bergenheim

244.97 Brev Topelius–Emilie Topelius

244.97 Brev Topelius–Catharina Sofia Topelius 9/4 1865

244.136 Kosmos (anteckningar 1846–1854)

Riksarkivet

Statssekretariatets arkiv

akt 8/1809 (Alexander I:s regentförsäkran)

Elektroniska resurser

Dalin, A. F., *Ordbok öfver svenska språket I–II*, Stockholm 1850, 1853,

<https://spraakbanken.gu.se/swe/resurs/dalin>

Dansk Biografisk Leksikon, <http://denstoredanske.dk>

Förvaltningshistorisk ordbok, Svenska litteratursällskapet i Finland 2016, fho.sls.fi

Helsingfors universitets studentmatrikel 1640–1852,

<https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/svenska>

Helsingfors universitets studentmatrikel 1853–1899,

<https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/1853-1899>

Kansallisbiografia, <http://www.kansallisbiografia.fi>

Litteraturbanken, <https://litteraturbanken.se>

Nationalbibliotekets digitala samlingar, <https://digi.kansalliskirjasto.fi>

Nationalencyklopedin, <http://www.ne.se>

Naturhistoriska riksmuseet. Den virtuella floran, <http://linnaeus.nrm.se/flora>

Nordisk familjebok. Konversationslexikon och realencyklopedi, <http://runeberg.org/nf>

Norsk biografisk leksikon, <https://nbl.snl.no>

Rolfen, Nordahl, *Læsebok for folkeskolen*. Ny utgåve. Første del, Kristiania: Jacob Dyb-wads forlag 1909, <http://runeberg.org/lffrolfsen/1>

Svenska Akademiens ordbok, <https://www.saob.se>

Svenskt biografiskt lexikon (SBL), <https://sok.riksarkivet.se/sbl>

Uppslagsverket Finland, <http://www.uppslagsverket.fi>
 Topelius, Zacharias, *Maamme kirja. Digitalinen editio*, toim. Reeta Holopainen, Sakari
 Katajamäki ja Ossi Kokko, Helsinki: SKS ja SLS 2017, maammekirja.fi
 Zacharias Topelius Skrifter, topelius.sls.fi

Litteratur

- Aftonbladet*, »Literära nyheter. Böcker med stor spridning» 23/9 1886
 [Ahlqvist, August], *Säkeniä. Kokous runoutta A. Oksaselta. Ensimmäinen parwi*, Helsinki:
 A. Manninen, Fr. Ahlqvist 1860
 [Ahlqvist, August], *Säkeniä. Kokous runoelmia A. Oksaselta. Toinen parwi*, Helsinki:
 Edlunds 1868
 Alopæus, C. H., »Referater af Pedagogiska föreningens förhandlingar. Berättelse om
 Pedagogiska filialföreningens i Åbo verksamhet under åren 1879 och 1880», *Tidskrift
 utgifven af Pedagogiska föreningen i Finland* 1, 1881, s. 54–59
 Andersson, Håkan, *Kampen om det förflutna. Studier i historieundervisningens målfrågor i
 Finland 1843–1917*, diss., Acta Academiae Aboensis, ser. A vol. 57 nr 1 1979
 Andersson, Håkan, »Aliquid in omnibus, nihil in toto – Z. Topelius på barrikaderna i
 1860-talets skoldiskussion», *Taru ja totuus – Saga och sanning*, Märtha Norrback &
 Elina Pöykö (red.), Topeliussällskapets skrifter 3, Helsingfors 2008, s. 38–50
 Andersson, Håkan, »Låga stränder och djupa fästen. En essä kring strategier och bild-
 ningsideal i finländsk skolutveckling», *Skolhistoriskt arkiv* 34/2013, s. 9–34
 Arwidsson, Adolf Ivar, *Lärobok i Finlands historia och geografi. För Gymnasier och Skolor*,
 Åbo: S. S. Arwidssons 1832
- Barometern*, »Uti A. Holtsbergs Bok- och Pappershandel i Kalmar samt hos Herr
 Fr. Borell i Borgholm [...]» 3/11 1875
 Bergroth, Hugo, *Finlandssvenska. Handledning till undvikande av provinsialismer i tal och
 skrift*, Helsingfors: Schildts 1917
 Berlin, Nils Johan, *Lärobok i naturläran för folkskolor och folkskollärare-seminarier*, Lund
 1852
Borgå Tidning, »Sorgen nog mig sånger skaffar» 4/3 1843
Borgå Tidning, »Hvarjehanda» 19/7 1854
Borgå Tidning, »Om den stora vida världen» 14/6, 21/6 1856
Borgå Tidning, »Anmärkningar till första kursen af Prof. Topelii Läsebok för de Lägre
 Läroverken i Finland» 20/1 1858
 Boruwlaski, Józef, *Memoirs of Count Boruwlaski. A sketch of his travels, with an account of
 his reception at the different courts of Europe*, Durham 1820
 Bremer, Fredrika, *Nya teckningar utur hvardagslifvet. Del 6. En dagbok*, Stockholm:
 L. J. Hjerta 1843
 Bringéus, Nils-Arvid, »Guds basuner. Klockorna och den nya tron», *Signums svenska
 kulturhistoria. Medeltiden*, Lund: Signum 2004, s. 430–[463]
- Castrén, Gunnar, *Frans Michael Franzén i Finland*, diss., Helsingfors 1902
 Castrén, Matthias Alexander, »Några dagar i Lappland», *Helsingfors Morgonblad*
 7/1–28/1 1839
 Castrén, Matthias Alexander, *Nordiska resor och forskningar. 1. bandet. Reseminnen från
 åren 1838–1844*, Helsingfors 1852

- Cleve, Z. J., »Huru skall 'motståndet mot skolan' brytas», *Tidskrift utgifven af Pedagogiska föreningen i Finland* 1866, s. 366–381
- Cleve, Z. J., »Jean Jacques Rousseaus gengångare inom pedagogiken», *Tidskrift utgifven af Pedagogiska föreningen i Finland* 1868, s. 357–368
- Cygnæus, Fredrik, »God morgon! Den 31 Juli 1842», *Helsingfors Tidningar* 6/8 1842 [Cygnæus, Uno], *Uno Cygnæi skrifter rörande finska folkskolans grundläggning och organisation*, Helsingfors: Folkupplysnings-sällskapet 1910
- Dagens Nyheter*, »Inrikes telegramafdelning» 20/3 1882
- Dalin, A. F., *Svenska språkets synonymer*, Stockholm 1870
- Dieckmann, Majjaliisa, *Sagornas kung. Historien om Zacharias Topelius*, Ulla Pedersen-Estberg (övers.), Helsingfors: Schildts 2011
- »Ecklesiastik-Expeditionens skrifvelse ang. Ny läse och [I]ärobok, den 5 November 1875», *Tidskrift utgifven af Pedagogiska föreningen i Finland* 6, 1875, s. 359
- Edgren, Henrik, »Fosterlandets pulsar' och införandet av Läsebok för folkskolan», *Nationen så in i Norden. Festskrift till Torkel Jansson, Henrik Edgren et al. (red.)*, *Studia historica in honorem Torkilli Helsingii edita*, Skellefteå: Artos & Norma 2013, s. [197–218]
- Edlund, G. W., »Ilmoituksia. Z. Topelius'en Kirja Maastamme [...]», *Uusi Suometar* 22/11 1875
- [Elmgren, Sven Gabriel], S. G. *Elmgrenin muistiinpanot*, Aarno Maliniemi (julk.), *Suomen Historian Lähteitä II*, Helsinki 1939
- Engman, Max, *Språkfrågan. Finlandssvenskhetens uppkomst 1812–1922*, *Finlands svenska historia* 3, SSLS 702:3, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet och Stockholm: Atlantis 2016
- Estlander, Bernhard, »Topelius som historiker. Studier och reflexioner», *Zacharias Topelius hundraårsminne. Festskrift den 14 januari 1918*, SSLS 137, Helsingfors 1918, s. [115]–147
- Estlander, C. G., »Finlands svenska litteratur», *Finland i 19:de seklet framställt i ord och bild af finska skriftställare och konstnärer*, Helsingfors: Eidlunds 1893, s. [261]–296
- Fewster, Derek, *Visions of Past Glory. Nationalism and the Construction of Early Finnish History*, diss., *Studia Fennica Historica* 11, Helsinki 2006
- Finlands Allmänna Tidning*, »Berättelse, afgifven till Öfver-Intendenten vid Bergs-Statens i Finland, öfver en på Högvederbörlig befallning till Kemi verkställd resa, af Öfverste Hofmann» 11/12 1844
- Finlands Allmänna Tidning*, »Helsingfors» 24/4 1856
- Finlands Allmänna Tidning*, »Om den nya skolan» 26/2–3/3 1859
- Finlands Allmänna Tidning*, »Helsingfors» 29/5 1861
- Finsk Anthologi eller samling af valda skaldestycken af Finska författare från äldre till nyare tider, jemte korta karakteristiker och biografiska notiser*, R. Tengström (utg.), Helsingfors: A. C. Öhmans förlag 1845
- Forsgård, Nils Erik, *I det femte inseglets tecken*, diss., SSLS 616, Helsingfors 1998
- Forsgård, Nils Erik, »Maamme kirja – isänmaan koko kuva», Yrjö Varpio (suom.), *Suomen kirjallisuushistoria 1. Hurskaista lauluista ilostelevaan romaaniin*, Liisi Huhtala & Yrjö Varpio (toim.), SKST 724:1, Helsinki 1999, s. 265–267
- Forsgård, Nils Erik, »Utopisten Topelius», *Finlands svenska litteraturhistoria. Första*

- delens: Åren 1400–1900, Johan Wrede (red.), Helsingfors: Svenska litteratursällskapet 1999, s. 331–336
- Forsgård, Nils Erik, »Topelius och folket», *Folket. Studier i olika vetenskapers syn på begreppet folk*, Derek Fewster (red.), SLS 626, Helsingfors 2000, s. [81]–89
- [Forsman, Georg Zacharias] Y. K., »Kotimaan kirjallisuutta», *Kirjallinen kuukauslehti* 4, 1876, s. 95–97
- Fosterländskt album* I–II, H. Kellgren, R. Tengström & K. Tigerstedt (utg.), [Borgå]: Öhmans 1845
- Franzén, Frans Michael, *Skaldestycken* Fjerde bandet, Örebro: Lindh 1832
- Franzén, Frans Michael, *Skaldestycken* Sjetten bandet, Örebro: Lindh 1853
- Fryxell, Anders, *Berättelser ur Svenska Historien. Tredje delen. Innehållande Lutterska tiden. Afd. 1. Gustaf I och Erik XIV*, Stockholm: Restius 1828
- Fryxell, Anders, *Berättelser ur Svenska Historien. Fjerde delen. Innehållande Lutterska tiden. Afd. 2. Johan III och Sigismund*, Stockholm: Hjerta 1830
- Fryxell, Anders, *Berättelser ur Svenska Historien. Femte delen. Innehållande Lutterska tiden. Afd. 3. Karl den nionde*, Stockholm: Hjerta 1831
- Fryxell, Anders, *Berättelser ur Svenska Historien. Sjetten Delen. Gustaf II Adolf*, Stockholm: Hjerta 1833
- Förslag till Svensk Psalmbok för De Ewangeliskt-Lutherska Församlingarne i Storfurstendömet Finland*, Helsingfors 1857
- »Förteckning öfver i landets skolor för närvarande använda läro- och läseböcker», *Tidskrift utgifven af Pedagogiska föreningen i Finland* 6, 1893, s. [371]–391
- Geijer, Erik Gustaf, *Svenska folkets historia. Tredje delen. Till K. Carl X Gustaf*, Örebro: Lindh 1836
- Gottlund, Carl Axel, *Otawa eli Suomalaisia huvituksia I*, Tukholma 1828
- Grue-Sørensen, Knud, *Opdragelsens historie* II, København: Gyldendal 1960
- Gummerus, Jaakko, »Agricola, Mikael», *Kansallinen elämäkerrasto* I, Porvoo: WSOY 1927, s. 31–39
- Hagfors, Karl Johan, »Boken om vårt land», *Nya Pressen* 17/2 1900
- Hansén, Sven-Erik, *Folkets språk i Folkets skola. Studier i modersmålsämnets mål- och innehållsfrågor i den svenska folkskolan i Finland 1866–1927*, diss., Åbo: Åbo Akademi 1988
- Hautala, Kustaa, *Suomen tervakauppa 1856–1913. Sen viimeinen kukoistus ja häviö sekä niihin vaikuttaneet syyt*, diss., Historiallisia tutkimuksia XLV, Helsinki 1956
- Heininen, Simo, »Agricola, Mikael», *Biografiskt lexikon för Finland* 1. Svenska tiden, Henrik Knif et al. (red.), SLS 710:1, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet och Stockholm: Atlantis 2008, s. 23–30
- Helsingfors Dagblad*, »Helsingfors. Litteratursällskapets möte d. 7 Maj» 9/5 1862
- Helsingfors Dagblad*, »Helsingfors den 25 Sept. 'Boken om Vårt Land' af Z. Topelius» 25/9 1875
- Helsingfors Morgonblad*, »Öfver finska språket» 27/4 1835
- Helsingfors Morgonblad*, »Flickan på Saimens strand» 18/10 1841
- Helsingfors Tidningar*, »Inrikes» 26/7 1837
- Helsingfors Tidningar*, »Inrikes» 14/12 1844
- Helsingfors Tidningar*, »Anmärkning» 22/12 1855
- Helsingfors Tidningar*, »Till salu» 23/4 1856
- Helsingfors Tidningar*, »Till salu» 1/7 1857

- Helsingfors Tidningar*, »Helsingfors. Vid Finska Literatursällskapetets möte d. 5 maj»
8/5 1858
- Helsingfors Tidningar*, »Helsingfors» 4/6 1859
- »Historik och statistik, rörande fruntimmersskolan i Helsingfors, 1844–1869», *Tidskrift utgifven af Pedagogiska föreningen i Finland*, 2, 1869, s. [65]–107
- Hjort, Peder, *Den danske Børneven. En Læsebog for Borger- og Almue-Skoler*, 6. opl.,
Kjøbenhavn 1852
- Holm, Pelle, *Bevingade ord och andra stående uttryck och benämningar*, femte uppl., Stock-
holm: Bonniers 1955
- Holmberg, Peter, »Johan Jakob Nervander», *I sanningens namn. Tolv framstående leda-
möter i Finska Vetenskaps-Societeten*, Per Schybergson (red.), Sphinx 1998, Helsing-
fors: Finska Vetenskaps-Societeten 1998, s. [36]–52
- Hufvudstadsbladet*, »Från Utsjoki» 6/10, 7/10 1870
- Hultén, Magnus, *Naturens kanon. Formering och förändring av innehållet i folkskolans och
grundskolans naturvetenskap 1842–2007*, diss., Stockholm: Stockholms universitet
2008
- [Ignatius, Karl Emil Ferdinand], »Statistiska anteckningar om Finland», Zacharias
Topelius, *En resa i Finland*, Katarina Pihlflyckt (utg.), ZTS XIII, SSLS 775, Helsing-
fors: Svenska litteratursällskapet och Stockholm: Atlantis 2013, s. 61–69
- Ilmarinen*, »Topelius'en Lukukirjan toinen osa» 29/9 1875
- Ilmarinen*, »Caius Graccus weljellensä» 10/11 1875
- Ilmarinen*, »Suomen historia kouluissamme» 10/11 1875
- Ilmarinen*, »Sananen suomenkielisistä lukukirjoista» 28/10 1876
- Ilmarinen*, »Kirjallisuutta» 21/9 1878
- Jaakkola, Pasi, *Topeliaaninen usko. Kirjailija Sakari Topelius uskontokasvattajana*, diss.,
Helsinki: Topelius-seura 2011
- Jansson, Torkel, *Riksprängningen som kom av sig. Finsk-svenska gemenskaper efter 1809*,
Stockholm: Atlantis 2009
- Jern, Kurt, »Gustav III och Finland», Rainer Fagerlund, Kurt Jern & Nils Erik Vill-
strand, *Finlands historia* 2, huvudred. Märtha Norrback, 3 uppl., Esbo: Schildts 2001,
s. 402–406
- Kaiku*, »Käynti kirjakaupassa» 19/10 1878
- Kalevala taikka Wanhoja Karjalan Runoja Suomen kansan muinosista ajoista*, Elias Lönn-
rot (julk.), SKST 2, Helsinki 1835
- Kalevala*, M. A. Castrén (övers.), Helsingfors: J. Simelii enka 1841
- Kalevala I–II*, Toinen painos, Elias Lönnrot (julk.), SKST 14, Helsinki 1849
- Kalevala. Efter andra original-upplagan*, Karl Collan (övers.), Helsingfors: Theodor Seder-
holm 1864–1868
- Kanteletar taikka Suomen Kansan Wanhoja Lauluja ja Wirsiä*, Elias Lönnrot (julk.),
SKST 3, Helsinki 1840
- Karjalatar*, »Yli-opiston riemujuhla v. 1840» 7/1 1876
- Karjalatar*, »Katsahdus menneen wuoden kotimaiseen kirjallisuuteen» 4/2 1876
- Karjalatar*, »Maamme kirja» 1/9 1876
- Kellgren, Johan Henrik, *Samlade skrifter* II, Sverker Ek, Allan Sjöding & Otto Sylwan
(utg.), SFSV IX, Stockholm 1938

- Kellgren, Johan Henric, *Samlade skrifter* VII:1, Sverker Ek, Allan Sjöding & Otto Sylwan (utg.), SFSV IX, Stockholm 1938
- Key, Ellen, *Barnets århundrade* II, Stockholm: Bonniers 1900
- Klinge, Matti, *Suomen sinivalkoiset värit*, Helsinki: Otava 1982
- Klinge, Matti, *Från lojalism till rysshät*, Helsingfors: Söderströms 1988
- Klinge, Matti, *Finlands historia 3. Kejsartiden*, Esbo: Schildts 1996
- Klinge, Matti, *Krig, kvinnor, konst*, Esbo: Schildts 1997
- Klinge, Matti, *Idyll och hot. Zacharias Topelius – hans politik och idéer*, Nils Erik Forsgård (övers.), Stockholm: Atlantis och Helsingfors: Söderströms 2000
- Klingenberg, Hilding, *Repression och legitimering – rysk maktutövning i Åbo generalguvernement 1717–1721. Civilförvaltningen under en ockupation med jämförande utblickar*, diss., Åbo: Åbo Akademi 2009
- Knapas, Rainer, Kerstin Smeds & John Strömberg (red.), *Boken om vårt land 1996. Festskrift till professor Matti Klinge. Juhlakirja professori Matti Klingelle*. 31.8.1996, Helsingfors: Söderströms och Helsinki: Otava 1996
- [Krohn, Julius], *Suonion Runoelmia* II, Helsinki 1869
- Lagerblad, Elis, »Boken om vårt land», *Finsk Tidskrift* 1879, Tom. VI s. [507]–516; Tom. VII, s. [302]–317 och s. [393]–402
- »Lagerblad, Gustaf Elis», *Finsk biografisk handbok* Andra bandet, Tor Carpelan (utg.), Helsingfors: Edlunds 1903, sp. 1253–1254
- Laine, Silja, »Kotiseudusta isänmaahan», *Maamme. Itsenäisen Suomen kulttuurihistoria*, Marjo Kaartinen, Hannu Salmi & Marja Tuominen (toim.), Helsinki: SKS 2016, s. 167–189
- Landgrén, Lars-Folke, »Censuren i Finland 1809–1919», *Filologi og sensur. Bidrag till en konferanse avholdt af Nordisk Nettverk for Edisjonsfilologer 11.–13. oktober 2013*, red. Hilde Bøe, Christian Janss & Stine Brenna Taugbøl, NNES 11, Oslo 2015, s. 53–68
- Larsson, Esbjörn, »Pehr Eric Svedbom», *Svenskt biografiskt lexikon*, urn:sbl:34826 (25/8 2017)
- Larsson, Lars Gunnar, »finsk-ugriska språk», *Nationalencyklopedin*, <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/finsk-ugriska-språk> (18/5 2017)
- Leinberg, K. G., *Helsingfors lyceum under de trettiofem första åren af dess verksamhet*, Helsingfors: Edlunds 1866
- Lenngren, Anna Maria, *Samlade skrifter* Andra delen, Theodor Hjelmqvist & Karl Warburg (utg.), SFSV VI, Stockholm 1917
- Lenngren, Anna-Maria, *Samlade skrifter* Tredje delen, Theodor Hjelmqvist & Karl Warburg (utg.), SFSV VI, Stockholm 1926
- af Leopold, Carl Gustaf, *Samlade skrifter av Carl Gustaf af Leopold. Förra avdelningen* Andra delen, Torkel Stålmarch (red.), Stockholm: Svenska Vitterhetssamfundet 2002
- Lidén, Johan Henrik, *Catalogus disputationum, in academiis et gymnasiis Sueciæ, atque etiam, a svecis, extra patriam habitatarum, quotquot huc usque reperiri potuerunt*, Upsaliæ 1778
- Lindborg, Rolf, »Om Pico della Mirandas Tal och om humanism och mystik och naturfilosofi under renässansen», Giovanni Pico della Mirandola, *Om människans värdighet. Med några kapitel om humanism och mystik och naturfilosofi under renässansen*, övers. och utg. av Rolf Lindborg, Skrifter utgivna av Vetenskapssocieteten i Lund 71, Lund: Gleerups 1974, s. 10–101
- Lindroth, Sten, *Svensk lärdomshistoria. Stormaktstiden*, Stockholm: Norstedts 1975

- Lovejoy, Arthur, *The Great Chain of Being. A Study of the History of an Idea*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press 1936
- Lunelund-Grönroos, Birgit, *Zachris Topelius' tryckta skrifter*, SSSL 342, Helsingfors 1954
- Lähteitä ison vihan historiaan. *Handlingar till upplysande af Finlands öden under det Stora nordiska Kriget*, toimitannut Yrjö Koskinen, Helsinki: SKS 1865
- Läsebok för folkskolan, Stockholm: Norstedts 1868
- Läsebok för folkskolan, 8 omarbetade uppl., Stockholm: Norstedts 1878
- Läsebok för folkskolans högre klasser II. *Norge, Danmark och Finland*, Nils Lundahl & Henrik Schück (red.), Lund: Gleerup 1901
- Löhr, Johann Andreas Christian, *Läsebok till undervisning och tidsfördrif för såväl yngre som äldre personer af alla Stånd*, Sven Peter Leffler (övers.), Upsala: Bruzelius 1826–1827
- Lönnbeck, Gustaf, *Folkskoleidéns utveckling i Finland från nittonde århundradets början till 1866*, Helsingfors: Finska Litteratur-Sällskapet 1887
- Lönnrot, Elias, *Valitut teokset I. Kirjeet*, Raija Majamaa (toim.), SKST 510, Helsinki 1990
- Lövgren, Oscar, *Psalm- och sånglexikon*, Stockholm: Gummesson 1964
- Maamme. Itsenäisen Suomen kulttuurihistoria*, Marjo Kaartinen, Hannu Salmi & Marja Tuominen (toim.), Helsinki: SKS 2016
- Majamaa, Raija, »Kansallismielen kasvattaja», *Päivän Topelius. Topelius lasten ja nuorten kirjailijana*, Ismo Loivamaa (toim.), Helsinki: BTJ Kirjastopalvelu 1998, s. 13–18
- Mehiläinen, »Kirjallisuutta. Koulu-kirjoja» 1, 1862, s. 11–12
- [Melander, Henrik Leopold] M–r, »Läsebok för de lägsta läroverken i Finland af Topelius», *Kuopio Tidning* 31/5 1856
- [Melander, Henrik Leopold] M–r, »Läsebok för de lägsta läroverken i Finland. Andra Kursen. Boken om vårt land af Z. Topelius», *Tidskrift utgifven af Pedagogiska föreningen i Finland* 1, 1876, s. 26–36
- Mikkola, Kati, »Uskonto, isänmaa, isänmaausko. Uskonnon argumentaation ulottuvuudet Topeliuksen Maamme kirjassa», *Uskonnon paikka. Kirjoituksia uskontojen ja uskontoteorioiden rajoista* Outi Fingerroos, Minna Opas & Teemu Taira (toim.), Tietolipas 205, Helsinki: SKS 2004, s. 209–244
- Mikkola, Kati, »Suomen kehkeytyminen omaksi itseksseen – Herder ja Topeliuksen Maamme kirja», *Herder, Suomi, Eurooppa*, Kari Immonen & Sakari Ollitervo (toim.), SKST 1060, Helsinki 2006, s. 414–444
- Mikkola, Kati, »Maamme kirja Kalevalan tulkitsijana», *Kalevalan kulttuurihistoria*, Seppo Knuutila, Pekka Laaksonen & Ulla Piela (toim.), SKST 1179, Helsinki 2008, s. 170–189
- Morgonbladet*, »Håfvor nog i boden finnas», –lfg [Carl Gustaf Borg] (övers.), 24/3 1853
- Morgonbladet*, »Helsingfors den 14 Januari. Litteratur» 14/1 1876
- Morgonbladet*, »Sjette allmänna folkskolemötet i Kymölä den 16, 17 och 18 juni» 28/6 1884
- Mustelin, Olof, *Stafva eller stava? Svenska rättstavningssträvanden i Finland i slutet av 1800-talet*, SSSL 664, Helsingfors 2004
- Nervander, Johan Jakob, *Skrifter af Johan Jakob Nervander, utgifna till minne för landsmän II*, Johan Vilhelm Snellman (utg.), Helsingfors: Öhmans 1850
- Nicander, Karl August, *Samlade dikter II*, Stockholm: Adolf Bonnier 1840
- Niemi, Juhani, *Suomalaisten suosikkikirjat*, Hämeenlinna: Karisto 1997

- Nordstoga, Sveinung, *Livshistorier på landsmål. Andreas Austlids Lesebok för folkeskulan – eit lesebokprogram blir realisert*, diss., Oslo: Novus forlag 2013
- Nummi, Jyrki, *Jalon kansan parhaat voimat. Kansalliset kuvat ja Väinö Linnan romaanit Tuntematon sotilas ja Täällä Pohjantähden alla*, diss., Helsinki: WSOY 1993
- Nyberg, Paul, *Zachris Topelius. En biografisk skildring*, Helsingfors: Söderströms 1949
»Nyländska folkvisor», *Album utgifvet af nyländningar V*, Helsingfors 1872
- Oldberg, Anders, *Hem-skolan. Barnens bok*, Stockholm: Hjerta 1842
- Ordbok över Finlands svenska folkmål*, Olav Ahlbäck & Peter Slotte et al. (red.), Forskningscentralen för de inhemska språken. Skrifter 1–, Helsingfors 1982–
- Ordlista öfver svenska språket utgifven af Svenska Akademien*, Stockholm 1874
- Petersson, Inga-Lisa, *Statens läsebok*, diss., Lund: Lund University Press 1999
- Petersson, Inga-Lisa, »Finländskt i den svenska Läsebok för folkskolan 1868. Val och bortval av finlandssvensk litteratur», *Historisk tidskrift* 2000:4, s. 647–671
- Porin Kaupungin Sanomia*, »Kotomaalta» 7/12 1861
- Rahikainen, Marjatta, »Omat lapset, vieraat lapset, kerjäläislapset», *Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle*, Jussi Hanska & Kirsi Väinö-Korhonen (toim.), Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historia 1, SKST 1266:1, Helsinki 2010, s. 313–355
- Rantala, Leif, »Spring min snälla ren på ryska», *Per Urales ad Orientem. Iter polyphonicum multilingue. Festskrift tillägnad Juha Janhunen på hans sextioårsdag den 12 februari 2012*, Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 264, Helsinki 2012, s. 309–318
- Rantanen, Päivi, *Suolatut säkeet. Suomen ja suomalaisten diskursiivinen muotoutuminen 1600-luvulta Topeliukseen*, diss., SKST 690, Helsinki 1997
- Rask, Hedvig, »Topelius Boken om vårt land», *Finlands svenska litteraturhistoria. Första delen: Åren 1400–1900*, Johan Wrede (red.), Helsingfors: Svenska litteratursällskapet 1999, s. 425–426
- Rask, Rasmus Kristian, »Finnische Sprache und Literatur. Aus Briefen des Professors Rask an den Professor Nyerup zu Kopenhagen», *Jahrbücher der Litteratur. Anzeige-Blatt für Wissenschaft und Kunst XV*, Wien 1821, s. 14–27
- Rein, G., *Suomi ja suomalaiset ulkomaan kirjallisuudessa 1500-luvulla ja 1600-luvun alkupuolikolla*, Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk 68:2, Helsinki 1909
- Reuterdahl, Henrik, *Julläsning för barn*, Lund: Gleerup 1838
[Rolfen, Nordahl], »Nordahl Rolfsens Andragende til Kirkedepartementet», *Aftenposten* 19/3 1890
- Runeberg, Johan Ludvig, *Dikter I–III*, Sven Rinman (utg.), Samlade skrifter av Johan Ludvig Runeberg I, SLS 234, SFSV XVI, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet och Stockholm: Svenska Vitterhetssamfundet 1933
- Runeberg, Johan Ludvig, *Psalmer*, Sven Rinman (utg.), Samlade Skrifter av Johan Ludvig Runeberg IV:1, SLS 372:1, SFSV XVI, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet och Stockholm: Svenska Vitterhetssamfundet 1959
- Runeberg, Johan Ludvig, *Fänrik Ståls sägner*, Kerstin Nyqvist, Lars Oljelund, Helena Solstrand-Pipping & Johan Wrede (utg.), Samlade Skrifter av Johan Ludvig Runeberg V, SLS 459, SFSV XVI, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet och Stockholm: Svenska Vitterhetssamfundet 1974, s. 1–4

- Runeberg, Johan Ludvig, *Uppsatser och avhandlingar på svenska. Journalistik*, Pia Forssell (utg.), Samlade Skrifter av Johan Ludvig Runeberg VIII:2, SLS 433:2, SFSV XVI, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet och Stockholm: Svenska Vitterhetsamfundet 2003, s. 31–44
- Saima, »Kyllä huoli wirttä tuopi», Johan Vilhelm Snellman (övers.), 11/4 1844
- Sainio, Matti A., *Kasvatusopin tutkimus ja opetus Turun Akatemiassa*, Jyväskylän kasvatustopillisen korkeakoulun julkaisuja 14 1957
- [Sandberg, Hjalmar], Hj. Sdg., »Litteratur», *Svenska Dagbladet* 1/12 1892
- Satakunta, »Topelius'en Lukukirjan toinen osaa» 2/10 1875
- Snellman, J. V., *Samlade Arbeten I. 1826–1840*, Helsingfors: Statsrådets kansli 1992
- Snellman, J. V., *Samlade Arbeten VII. 1850–1856*, Helsingfors: Statsrådets kansli 1996
- Snellman, J. V., *Samlade Arbeten IX. 1859–1860*, Helsingfors: Statsrådets kansli 1997
- Steinby, Gunnel, *Journalister och publicister i svensk press i Finland under tvåhundra år*, SLS 493, Helsingfors 1981
- Stenbäck, Lars, *Dikter af Lars Stenbäck I, II, Andra tillökta och förbättrade Upplagan*, Helsingfors: Edlunds 1850
- Stähle, Carl Ivar, »Det nordiska rättstavningsmötet 1869 och hundra års svensk rättstavnings», *Språkvård. Tidskrift utgiven av Nämnden för svensk språkvård* 4 1969, s. 2–12
- Sulkunen, Irma, *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1831–1892*, SKST 952, Helsinki 2004
- Sundman, Christoffer, »Anders Mauritz Jernström och guldet vid Ivalo älv», HLS 81, SLS 690, Helsingfors 2006, s. 125–145
- Suomen Julkisia Sanomia*, »Kaunokirjallisuutta ja koulukirjoja» 24/2 1862
- Suomen Julkisia Sanomia*, »Kertomus Jyväskylän Seminarista» 23/10, 26/10 1865
- Suomen kansan sananlaskuja*, Lönnrot, Elias (toim.), SKST 4, Helsinki 1842
- Suomen Kansan Satuja ja Tarinoita I*, Eero Salmelainen (toim.), SKST 17, Helsinki 1852
- Suomen Kansan Satuja ja Tarinoita III*, Eero Salmelainen (toim.), SKST 17, Helsinki 1863
- Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja* 3, R–Ö, Ulla-Maija Kulonen et al. (toim.), SKST 556, Kotimaisten kielten julkaisuja 62, Helsinki 2000
- Suometar*, »Uutta kirjakaupoissa» 9/11 1860
- Suometar*, »Topelius'en Luonnonkirjasta» 24/3 1865
- Svedbom, Per Erik, *Läsebok för Sverges ungdom. Innehållande valda stycken på vers och prosa ur de yppersta Svenska, Norrska och Danska författares skrifter. I För den späda ungdomen*, Stockholm: Bagge 1844
- [Svensén, Emil], E. S-n., »Konst och literatur», *Aftonbladet* 29/10 1892
- Svensk botanik. Första bandet*, Johan Wilhelm Palmstruch (utg.), Stockholm: Delén 1802
- Svensk Psalmbok för de evangelisk-lutherska församlingarne i Storfurstendömet Finland. Antagen af kyrkomötet 1886*, Borgå: Söderströms 1889
- Svensson, Sonja, *Läsning för folkets barn. Folkskolans Barntidning och dess förlag 1892–1914*, diss., Skrifter utgivna av Svenska barnboksintitutet 16, Stockholm 1983
- [Synnerberg, Carl], C. S., »Förteckning på de böcker, som varit begagnade vid undervisningen i de Svenska Elementarläroverken och Pedagogierna under läseåret 1876–1877 jemte uppgift på de särskilda läroverk, hvarest hvarje bok begagnats, upprättad af d:r Bernhard Lundstedt. (Aftryck ur Bidrag till Sveriges officiella Statistik, P) Undervisningsväsendet 2). S:holm, 1881», *Tidskrift utgifven af Pedagogiska föreningen i Finland* 1, 1882, s. 55–57

- Tarkiainen, Kari, *Sveriges Österland. Från forntiden till Gustav Vasa*, Finlands svenska historia 1, SSLS 702:1, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet och Stockholm: Atlantis 2008
- Teerijoki, Ilkka, »Cajanus, Daniel», *Biografiskt lexikon för Finland 1. Svenska tiden*, Henrik Knif et al. (red.), SSLS 710:1, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet och Stockholm: Atlantis 2008
- Tegnér, Esaias, »Carl XII. På Hans Minnesfest 1818», *Smärre samlade dikter Första Bandet*, Stockholm: Nordström 1828
- Tengström, Jacob, *Läseöfning för mina barn*, Åbo 1795
- Tengström, Jacob, *Tidsfördrif för mina barn*, Åbo 1799
- Tengström, Johan Jakob, »Några blad ur Finnlands häfder för K. Gustaf I:s regeringstid», *Suomi. Tidskrift i fosterländska ämnen* 1853, s. 127
- Tiitta, Allan, *Harmaakiven maa. Zacharias Topelius ja Suomen maantiede*, diss., Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 147, Helsinki 1994
- Tiitta, Allan, »Johdannoksi», Zacharias Topelius, *Luonnonkirja. Ala-alkeiskouluin tarpeeksi*, Joh. Bäckwall (suom.), Suomalaisen Kirjallisuuden Klassikoita, Helsinki 2009, s. VII–XVI
- Tillyard, E. M. W., *The Elizabethan World Picture*, London: Chatto & Windus 1943
- [Topelius, Zacharias], »Huruledes Herr Henrik kuskade himlavagnen till Helsingfors», *Helsingfors Tidningar* 8/4 1843
- Topelius, Zacharias, »Åger finska folket en historie?», *Joukahainen. Ströskrift, utgifven af Österbottniska afdelningen. Andra Häftet*, Helsingfors 1845, s. 189–217
- [Topelius, Zacharias], »Studenternes majfest», *Helsingfors Tidningar* 17/5 1848
- [Topelius, Zacharias], »Toriseva», *Helsingfors Tidningar* 22/1, 1/2, 8/2 och 12/2 1851
- Topelius, Zacharias, *Text till sångpartierna i Kung Carls jagt*, Helsingfors 1852
- Topelius, Zacharias, »Fältskärens Andra Berättelse. Svärdet och Plogen», *Helsingfors Tidningar* 28/1 1852
- Topelius, Zacharias, *Fältskärens berättelser. Första cykeln*, Helsingfors: Öhman 1853
- Topelius, Zacharias, »Om läsning för barn», *Helsingfors Tidningar* 7/11–19/12 1855
- [Topelius, Zacharias], »Huru doktor Frobels uppfostrade små barn», *Helsingfors Tidningar* 5/3 1856
- [Topelius, Zacharias], »Söder om Östersjön», *Helsingfors Tidningar* 31/1 1857
- [Topelius, Zacharias], »Skogens förstöring är Finlands fördel», *Helsingfors Tidningar* 24/10 1857
- Topelius, Zacharias, »Prinsessan af Cypern. Sagospel i fyra akter, efter motiver ur Kalevala», *Dramatiska dikter. Första samlingen*, Stockholm: Bonniers 1861, s. 99–211
- Topelius, Zacharias, »Förslag till minnesvård åt Michael Agricola», *Helsingfors Tidningar* 5/5 1862
- Topelius, Zacharias, »Gustaf Toppelius, Finska Läkarekorpens Senior 1861–1864», *Helsingfors Tidningar* 15/2 1865
- Topelius, Zacharias, »Den lärda skolan gentemot opinionerna», *Tidskrift utgifven af Pedagogiska föreningen i Finland* 2, 1866, s. 93–105
- Topelius, Zacharias, »Lifsfrågor och språkfrågor», *Tidskrift utgifven af Pedagogiska föreningen i Finland* 2, 1867, s. 94–105
- Topelius, Zacharias, »Skolan och fäderneslandet», *Tidskrift utgifven af Pedagogiska föreningen i Finland* 6, 1867, s. 353–363
- Topelius, Zacharias, *Nya blad. Sånge II*, Helsingfors: Edlunds 1870
- Topelius, Zacharias, *Läsning för barn. Fjerde boken*, Helsingfors: Edlunds 1871

- Topelius, Zacharias, »Skolornas Morgontimmar», *Tidskrift utgifven af Pedagogiska föreningen i Finland* 2, 1874, s. 77–87
- Topelius, Zacharias, *Ljung. Sångar* III, Helsingfors: Edlunds och Stockholm: Bonniers 1889
- Topelius, Zacharias, *Läsning för barn. Sjunde boken. Visor, sagor och lekar*, Stockholm: Bonniers 1891
- Topelius, Zacharias, *Blad ur min tänkebok*, Helsingfors: Söderströms 1898
- Topelius, Zacharias, *Boken om vårt land. Läsebok för de lägsta läroverken i Finland*, Andra kursen, uppl. 10, Helsingfors: Edlunds 1903
- Topelius, Zacharias, *Självtvbiografiska anteckningar*, Paul Nyberg (utg.), Helsingfors: Schildts och Stockholm: Bonniers 1922
- [Topelius, Zacharias], *Konstnärsvrev I*, Paul Nyberg (utg.), SLS 360, Helsingfors 1956
- Topelius, Zacharias, *Luonnonkirja. Ala-alkeskouluin tarpeeksi*, Joh. Bäckwall (suom.), Suomalaisen Kirjallisuuden Klassikoita, Helsinki 2009
- Topelius, Zacharias, *Ljungblommor*, utg. Carola Herberts under medverkan av Clas Zilliacus, ZTS I, SLS 742, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet och Stockholm: Atlantis 2010
- Topelius, Zacharias, *Finland framställt i teckningar*, Jens Grandell & Rainer Knapas (utg.), ZTS XII, SLS 747, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet och Stockholm: Atlantis 2011
- Topelius, Zacharias, *Noveller*, Pia Forssell (utg.), ZTS IV, SLS 770, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet och Stockholm: Atlantis 2012
- Topelius, Zacharias, *En resa i Finland*, Katarina Pihlflyckt (utg.), ZTS XIII, SLS 775, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet och Stockholm: Atlantis 2013
- Topelius, Zacharias, *Hertiginnan af Finland och andra historiska noveller*, Pia Forssell (utg.), ZTS V, SLS 782, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet och Stockholm: Atlantis 2013
- Topelius, Zacharias, *Zacharias Topelius korrespondens med förlag och översättare*, Carola Herberts (utg.), ZTS XX, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2013, 2015, topelius.sls.fi
- Topelius, Zacharias, *Föreläsningar i geografi och historia*, Jens Grandell (utg.), ZTS XV, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2017, topelius.sls.fi
- Topelius, Zacharias, *Dagböcker 1832–1840, 1842*, Pia Asp (utg.), ZTS XXI: 1–3, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet [under utgivning 2018]
- Topelius, Zacharias d.ä., *Suomen Kansan Wanhoja Runoja ynnä myös Nykyisempiä Lauluja* I–V, Turussa: Frenckell 1822–1831
- Tornæus, Johannes Jonæ, *Beskrifning, öfwer Tornå och Kemi Lappmarker*, S. S. Loenbom (red.), Stockholm 1772, författades 1672
- Työmiehen Ystävä*, »Kirja Maastamme» 1/10 1875
- Uusi Suometar*, »Kirjallisuutta» 5/5 1876
- Vasenius, Valfrid, *Zacharias Topelius, hans liv och skaldegärning* Tredje delen, Helsingfors: Edlunds 1918
- Vasenius, Valfrid, *Zacharias Topelius, hans liv och skaldegärning* Fjärde delen, Helsingfors: Schildts 1924
- Vasenius, Valfrid, *Zacharias Topelius, hans liv och skaldegärning* Sjetta delen, Helsingfors: Schildts 1930

- Verdandi. *Strödda blad* III, »Literära spörsmål», 1884, s. [1]–75
- Villstrand, Nils Erik, *Riksdelen. Stormakt och rikssprängning 1560–1812*, Finlands svenska historia 2, SSLS 702:2, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet och Stockholm: Atlantis 2009
- Virrankoski, Pentti, »Cajanus, Johan», *Suomen kansallisbiografia* 2, Helsinki: SKS 2003, s. 86–88
- Wasabladet*, »Om Fruntimmersskolan i Wasa» 12/1, 19/1 1861
- Wasa Tidning*, »Om människans lefnads ålder» 17/5 1845
- Wiborgs Tidning*, »Ny litteratur» 30/9 1875
- Wiborgs Tidning*, »Litteratur» 21/10, 23/10 1875
- Wrede, Johan, »Zachris Topelius – barnatro och fosterland», *Finlands svenska litteraturhistoria. Första delen: Åren 1400–1900*, Johan Wrede (red.), Helsingfors: Svenska litteratursällskapet 1999, s. 317–330
- Wretö, Tore, *Kampen om det medeltida Italien. Kejsare och påvar 313–1313*, Stockholm: Atlantis 2012
- »Zacharias Topelius og Frederik Barfod», L. F. la Cour (utg.), FU 21, 1907, SSLS 81, Helsingfors 1908, s. [155]–266
- Åberg, G. A., *Nyländska folksagor*, Helsingfors 1887
- Åbo Tidningar*, »Inlandet. Läsebok för de lägsta läroverken i Finland» 28/4 1856
- Åbo Tidningar*, »Recension af Läsebok för de lägsta läroverken i Finland af Z. Topelius» 2/6 1856
- Åbo Tidningar*, »Helsingfors. För folkskolorna» 30/10 1860
- Åbo Underrättelser*, »Åbo. En vigtig skolbok» 29/4 1856
- Åbo Underrättelser*, »Helsingfors» 17/3 1860
- Åbo Underrättelser*, »Åbo. Finskt guldfynd» 20/10 1868
- Åbo Underrättelser*, »Litteratur» 4/10 1875
- Åbo Underrättelser*, »'Boken om Vårt land' och dess betydelse» 21/11 1890
- Åström, Margit, K. J. *Hagfors*, Levnadsteckningar 8, SSLS 452, Helsingfors 1972
- Öhberg, Viktor, *Läsebok för folkskolans två lägre årsafdelningar*, diss., Helsingfors: Svenska Folkskolans Vänner 1886
- Öller, Ragnar, *Ett kvarts sekel av vårt litterära liv 1828–1853. I. Poesin*, diss., Helsingfors: Söderströms 1920

PERSONREGISTER

Registret innehåller i första hand namn på historiska personer, men även namn där bärarnas historicitet ibland är svår att avgöra. Mytologiska gestalter förklaras vid behov i kommentarerna.

Namnformerna är normaliserade enligt historisk och personhistorisk praxis i Finland, i första hand används de former som finns i t.ex. Svenskt biografiskt lexikon, Nationalencyklopedin, Riddarhusens ättartavlor och samtida matriklar. Namn på personer från tiden före 1700-talet samt på kungligheter har i regel förenhetligats (Claes skrivs Klas, Gustaf Gustav etc.).

Namnen är utskrivna med tillnamn och samtliga förnamn, om möjligt. Därefter följer inom parentes eventuellt förekommande varianter i Topelius text. Obetydlig varians (c/ch – k, f – v, i – j, off – ov, w – v, x – ks) eller annan varians beträffande en enda bokstav återges inte såvida det inte påverkar sökbarheten. Efter namnet följer levnadsåren inom parentes samt en för sammanhanget relevant kort karakteristik. Förutom allmänna förkortningar av titlar används g. m. för gift med. Sidnummer med romerska siffror hänvisar till inledningen och med kursiverade till kommentarerna.

- Adler Salvius, Johan (1590–1652), diplomat 543
- Adlercreutz, Carl Johan (1757–1815), general av kavalleriet 438, 449–452, 454, 455
- Adolf Fredrik (1710–1771), svensk kung 1751–1771 433, 548
- Agricola, Mikael (1510–1557), reformator, bibelöversättare, biskop i Åbo LXXVI, 306, 379, 380, 405, 534, 538, 541, 542
- Ahlqvist, August, pseudonym A. Oksanen (1826–1889), författare, professor i finska språket och litteraturen, rektor 486, 557
- Akiander, Matthias (1802–1871), professor i ryska språket och litteraturen 465, 552
- Albrekt av Mecklenburg (1340–1412), svensk kung 1364–1389, hertig av Mecklenburg 1384–1412 359, 360, 541
- Alcibiades se Alkibiades
- Alexander I (1777–1825), rysk kejsare 1801–1825, storfurste av Finland 1809–1825 212, 447, 457–461, 463, 468, 551
- Alexander II (1818–1881), rysk kejsare, storfurste av Finland 1855–1881 XXIII, 464, 468–470, 478, 502, 551, 554
- Alexander III (1845–1894), rysk kejsare, storfurste av Finland 1881–1894 554
- Alexander Nevskij (1220–1263), rysk nationalhjälte och helgon, furste av Novgorod, storfurste av Vladimir 351, 540
- Alkibiades (Alcibiades) (ca 450–404 f.Kr.), grekisk politiker 442, 549
- Almqvist, Carl Jonas Love (1793–1866), svensk författare 499, 558
- Alopæus, Carl Henrik (1825–1892), präst, direktor för Åbo dövstumskola 1860–1880 LII
- Alopæus, Samuel (1721–1793), präst 213
- Aminoff, Adolf (1733–1800), generalmajor 438
- Anckarström, Jacob Johan (1762–1792), kapten, Gustav III:s mördare 439, 440
- Anna Ivanovna (1693–1740), rysk kejsarinna 1730–1740 547
- Anna Petrovna (1708–1728), dotter

- till Peter den store, mor till tsaren
Peter III 457
- Argelander, Friedrich Wilhelm August
(1799–1875), professor i astronomi
465, 553
- Armfelt, Alexander (1794–1876), minister-
statssekreterare XIV
- Armfelt, Carl Gustaf (1666–1736), general
och överbefälhavare 415, 416, 418,
422, 545
- Armfelt, Gustaf Mauritz (1757–1814),
general, kansler för akademien i Åbo,
tf. generalguvernör över Finland
1812–1813 440–442, 475
- Arppe, Nils Ludvig (1803–1861), fabrikör
479, 556
- Arwidsson, Adolf Ivar (1791–1858), docent
i historia, kungl. bibliotekarie, utgivare
av svenska folkvisor och historiska
urkunder XIII, 465, 552
- August II, kallad August den starke, som
kurfurste av Sachsen Fredrik August I
(1670–1733), kurfurste av Sachsen
1694–1733, kung av Polen 1697–1704
och ånyo 1709–1733 412, 545
- Austlid, Andreas (1851–1926), norsk
pedagog och författare LVII, LXIII,
LXIV, LXXVI
- Avellan, Gustaf Adolf (1785–1859), språk-
forskare, översättare 465, 552
- Baeckman, Johan (J. B.) (1821–1868),
lärare i Borgå och i Vederlax
XLVII, LXXII
- Banér, Johan (1596–1641), general, fält-
marskalk 403
- Barfod, Frederik (1811–1896), dansk
historiker och författare XXXV, LV
- Basilier, Ida (1846–1928), operasångerska
488, 558
- von Becker, Adolf (1831–1909), konstnär
487, 558
- von Becker, Reinhold (1788–1858),
redaktör, författare, professor i historia
465, 553
- Ben-Hadad I, arameisk kung på 800-talet
f. Kr. 414, 545
- von Berg, Fredrik Wilhelm Rembert
(1794–1874), generalguvernör för
Finland 469, 554
- Bergenheim, Edvard (1798–1884), ärkebis-
kop XIV–XVII, XXII, XXXI–XXXIII,
XXXV, XXXVII, LXV, LXIX, 508
- Bergström, Richard (1828–1893), svensk
lärare, bibliotekarie och folklorist
XLIII
- Berlin, Nils Johan (1812–1891), professor i
kemi, läroboksförfattare XXVI, XLII,
XLVIII, LXVII, 3, 508
- Berner, Axel (1843–1892), folkskoleinspek-
tor LII
- Bernhard av Sachsen-Weimar (1604–
1639), hertig av Sachsen-Weimar,
general 399, 401
- Bero (Björn), Finlands femte biskop
1245/1248–1258 351, 540
- Bielke, Ture Johan (1742–1792), kunglig
sekreterare; dömd för delaktighet i
mordet på Gustav III 549
- von Birckholtz, Hieronymus (d. 1618),
tysk hovjunkare i svensk tjänst, deltog
i en geografisk expedition till Torne
lappmark 1602 543
- Birger jarl, eg. Birger Magnusson
(ca 1210–1266), Sveriges jarl 1248–1266
351–353, 355
- Birger Magnusson (1280–1321), svensk
kung 1290–1318 353, 540
- Birgitta Birgersdotter, även den heliga
Birgitta (1303–1373), stiftare av
Birgittinorden, kanoniserad 365, 366
- von Biron, Ernst Johann (1690–1772),
tysk-rysk statsman; Rysslands faktiske
regent under kejsarinnan Annas reger-
ingstid 1730–1740, förmyndare och
regent för Ivan VI 1740; deporterad till
Sibirien 547
- Björn se Bero
- Blank, Jakob Fredrik (1808–1860),
Z. Topelius informator, senare stads-
läkare i Nykarleby XIII
- Bo Jonsson Grip (1330–1386), lagman 359
- Bonde, Karl Knutsson, som svensk kung
Karl VIII (1408–1470), svensk kung
1448–1457, 1464 och 1467–1470, norsk
kung 1449–1450 361

- Bonde, ätten 361
- Bonde af Björnö, Gustaf (1682–1764), riksråd och Arvid Horns närmaste man 547
- Bonnier, Albert (1820–1900), svensk förläggare XXXIV, XLII, XLIII, LXIX, 503
- Borg, Carl Gustaf (1823–1895), lektor i finska, translator 536
- Boruwłaski, Józef (1739–1837), polsk musiker 510
- Brahe, Per (1602–1680), kansler, riksråd, generalguvernör över Finland 403, 404, 469
- Bremer, Fredrika (1801–1865), författare 186, 528
- Bremer, Karl Viktor (1836–1884), lektor, läroboksförfattare LXXI
- Brenner, Elias (1647–1717), ritare vid antikvitetskollegium, numismatiker 407, 544
- Brita se Birgitta
- von Buddenbrock, Henrik Magnus (1685–1743), generallöjtnant 429, 430, 547
- Bure, Fale d.ä., deltog enl. legenden i Erik den heliges korståg till Finland 345
- von Buxhoevden, Friedrich Wilhelm (1750–1811), rysk överbefälhavare 447, 450, 549
- Bäckvall, Johan (1817–1883), prost, översatte Naturens bok (Luonnonkirja 1860) och Boken om Vårt Land (Maamme Kirja 1876) XXIII, XXXVI, XLVIII, LIV, LXIX, LXX, 5, 156, 509, 525
- Bärlund, Karl Gustaf (1829–1896), skollärare, rektor vid reallyceet i Åbo 1873–1895 LII
- Cajan, Johan Fredrik (Kajan) (1815–1887), präst, historieskrivare 465, 552
- Cajander, Paavo, tid. Paul (1846–1913), diktare, översättare och universitetslektor LIV
- Cajanus, Daniel (1703–1749), »Långe finnen», 247 cm; försörjde sig på att visa upp sig för publik 509
- Cajanus, Johan Andreas (1626–1703), kyrkoherde i Paldamo 540
- Calonius, Matthias (1737–1817), juris professor, prokurator, verkligt statsråd 444
- Castrén, Matthias Alexander (1813–1852), professor i finska språket och litteraturen, fennougristikens grundare XXII, XXIX, LXVIII, LXXI, LXXXV, 178, 179, 216, 234, 235, 238, 240, 307, 465, 525, 527, 532, 536, 538
- Cederhielm, Germund d.y. (1661–1741), hovrättspresident 547
- Chiewitz, Georg Theodor Policron (1815–1862), svenskfödd arkitekt och ingenjör 487, 557
- Choræus, Michael (1774–1806), diktare, hovpredikant 446
- Cleve, Zachris Joakim (1820–1900), professor i pedagogik och didaktik XIX
- Collan, Karl (1828–1871), tonsättare, universitetsbibliotekarie LVI, LXXI, 307, 488, 498, 538, 539, 558
- Conti, Torquato (1591–1636), italiensk markis i kejserlig tjänst, fältmarskalk 394
- Creutz, Gustaf Philip (1731–1785), skald, diplomat, kanslipresident 445, 549
- von Cronberg und Hohengeroldseck, Adam Philipp (Kronenberg) (1600–1634), överste 400
- Cronhjort, Abraham (1634–1703), landshövding, generalmajor av infanteriet 413, 545
- Cronstedt, Johan Adam (1749–1836), generallöjtnant, landshövding 449, 452
- Cuvier, Georges (1769–1832), fransk zoolog och paleontolog 514
- Cygnæus, Fredrik (1807–1881), författare, professor i estetik och nyare litteratur XXXIX, LXX, 133, 486, 503, 523, 557, 558
- Cygnæus, Gustaf Alexander (1851–1907), lektor i latin vid Åbo klassiska lyceum, huvudredaktör vid Åbo Tidning 1885 LII
- Cygnæus, Uno (1810–1888), skolman, »den finska folkskolans fader» XV, XVIII, LXV

- Dahlgren, Alta, eg. Anna (1868–1908), publicist XLV
- Darwin, Charles (1809–1882), brittisk naturforskare XXVII
- De la Barre, Reinhold Johan (d. 1724), generallöjtnant 415, 545
- De la Gardie, Jakob (1583–1652), fältherre, riksmarsk 391
- De la Gardie, Pontus, tid. Scoperier (1520–1585), franskfödd krigsöverste 385, 386, 391, 542, 556
- Dickens, Charles (1812–1870), brittisk författare och tidningsman 513
- Dieckmann, Majjaliisa (f. 1934), barn- och ungdomsförfattare XI, LXV
- Diekn, ätten 367
- Donner, Jörn (f. 1933), författare, filmregissör, politiker XII
- Duncker, Joachim Zachris (1774–1809), överstelöjtnant 451, 455
- Dybeck, Richard (1811–1877), svensk for- och folkminnesforskare; diktare LXVI
- von Döbeln, Georg Carl (1758–1820), kaptan vid Savolaxbrigaden 438, 449–452, 454, 455
- Ebba, fru se Stenbock
- Edelfelt, Albert (1854–1907), konstnär 502
- Edgren, Henrik (f. 1972), svensk historiker LVII, LXXIV
- Edlund, Gustaf Wilhelm (1829–1907), förläggare XXXIV, XXXVI, XLIII–XLV, LIV, LVI, LXIX, LXX
- Ehrenström, Johan Albrekt (Albert Ehrenström) (1762–1847), ämbetsman, kungl. kabinettssekreterare, verkligt statsråd 475, 555
- Ehrensverd, Augustin (1710–1772), fältmarskalk, fortifikatör 432, 467, 548
- Ehrström, Fredrik August (1801–1850), tonsättare, sånglärare 487, 558
- Ekman, Robert Wilhelm (1808–1873), konstnär, hovmålare 156, 288, 347, 487, 525, 536, 557, 558
- Elin Knutsdotter (d. 1591), sista nunnan i Nådendals birgittinkloster 366
- Elisabet (1549–1597), svensk prinsessa 384
- Elisabet (1709–1762), rysk kejsarinna 1741–1762 429, 430, 432, 443
- Elmgren, Sven Gabriel (1817–1897), bibliotekarie och historiker XXXVI
- Engel, Carl Ludvig (1778–1840), tyskfödd arkitekt, chef för intendentskontoret 475, 487, 555, 557
- Engelbrekt Engelbrektsson (trol. 1390-talet–1436), ledde upproret mot Erik av Pommern, rikshövitsman 361
- Engman, Max (f. 1945), professor i historia LXIV, LXXXVI
- Erasmus av Rotterdam (1469–1536), nederländsk humanist 542
- Ericson, Nils, tid. Ericsson (Erikson) (1802–1870), svensk överste och ingenjör, teknisk överdirektör vid bygandet av Saima kanal 478, 556
- Erik XIII av Pommern (1382–1459), kung av Sverige, Norge och Danmark 1396 360
- Erik XIV (1533–1577), svensk kung 1560–1569 381–386
- Erik Eriksson, även Erik läspe och halte (ca 1216–1250), svensk kung 1222–1229 och 1232/1234–1250 351, 352
- Erik Erikson se Sorolainen
- Erik Jedvardsson, även Erik den helige (ca 1120–1160), svensk kung omkr. 1158–1160, utförde det första korståget till Finland enligt Sankt Henrikslegenden 344, 345, 347, 349, 351, 540
- Erik Läspe se Erik Eriksson
- Erikson se Ericson
- Ervast, Jakob (1826–1886), sjöman, guldgravare 215
- von Essen, Hans Henrik (1755–1824), fältmarskalk 439
- von Essen, Odert Reinhold (1755–1837), generalmajor 455
- Estlander, Bernhard (1863–1931), skolman och historiker LVIII
- Estlander, Carl Gustaf (1834–1910), professor i estetik och modern litteratur XXXI, LIII, LIV
- Estrup, Hector Frederik Janson (1794–1846), dansk historiker XVI

- Fahlander, Gustaf, adlad 1809 Edelstam (1764–1825), överste 451
- Fahlcrantz, Carl Johan (1849–1915), svensk bokförläggare XLIII
- Ferdinand II (1578–1637), kung av Böhmen från 1617, kung av Ungern från 1618, tysk-romersk kejsare 1619–1637 543
- Ferdinand II (1810–1859), kung av Bägge Sicilierna 1830–1859 522
- Fewster, Derek (f. 1962), fil.dr, historiker LXII, LXIII, LXXVI
- Fichte, Johann Gottlieb (1762–1814), tysk filosof 558
- Fieandt, Johan Henrik (1683–1741), kommandant på Kajaneborg, major 416, 545
- von Fieandt, Otto Henrik (1762–1823), överstelöjtnant 450, 455
- Fleming, Erik se Fleming till Qvidja
- Fleming, Ivar Joakimsson (»bröderna Fleming») (d. 1548), amiral, riksråd 378, 541
- Fleming, Johan Klasson (1578–1599), kammarjunkare hos kung Sigismund i Polen 389, 390, 542
- Fleming, Klas Eriksson (1535–1597), riksmarsk, överamiral, ståthållare 386–389, 486, 542
- Fleming, Klas Hermansson se Fleming af Liebelitz
- Fleming, bröderna se Fleming, Ivar och Fleming till Qvidja, Erik
- Fleming, ätten 367
- Fleming af Liebelitz, Klas Hermansson (1649–1685), kungligt råd, riksskattmästare 407, 544
- Fleming till Qvidja, Erik Joakimsson (»bröderna Fleming») (1487–1548), amiral, riksråd, lagman i Södra Finland 372–374, 378, 541
- Fleming till Vik, ätten 390
- Fleming till Villnäs, ätten 390
- Folkungaätten 353, 540
- Folquinus, Finlands tredje biskop 350
- Forsgård, Nils Erik (f. 1968), docent i historia LX, LXI, LXXV, 537
- Forsius, Sigfrid Aronus (1560–1624), astronom, astrolog, skriftställare 391, 392, 473, 543
- Forsman, August Valdemar, från 1906 Koskimies (1856–1929), skolman, språkforskare och folklorist XLIV
- Forsman, Georg Zacharias, adlad 1884 Yrjö-Koskinen, författarnamn Yrjö Sakari Yrjö Koskinen (1830–1903), professor i historia, senator, publicist, fennoman XXX, LVIII, LXII, LXVIII, LXXIII, 465, 552
- Forssell, Hans Ludvig (1843–1901), svensk historiker, skriftställare och politiker XXXIV, LXIX
- Franzén, Frans Michael (1772–1847), författare, biskop, professor XXXIX, XL, LXXV, 77, 88, 248, 422, 444–446, 464, 485, 518, 519, 533, 535, 547, 549
- Fredrik I (1676–1751), svensk kung 1720–1751, lantgreve av Hessen-Kassel 426, 433, 547
- Fredrik II (1194–1250), tysk-romersk kejsare LXVII
- Fredrik II, även Fredrik den store (1712–1786), preussisk kung 1740–1786 548
- Fredrika av Baden (1781–1826), svensk drottning 1797–1809 447
- Frese, Jacob (ca 1690–1729), poet, kanslist i Stockholm 444, 549
- Freudenthal, Axel Olof (1836–1911), språkforskare, professor i svenska språket och litteraturen XLIII
- Frille, ätten 367
- Frosterus, Alexandra, g. 1866 Sältin (1837–1916), konstnär 487, 558
- Fröbel, Friedrich (1782–1852), tysk reformpedagog XIX, XXI, LXVI, LXX, 556
- Fulton, Robert (1765–1815), amerikansk konstnär och ingenjör 114, 115, 521
- Gadh, Hemming (1450–1520), svensk biskop 370, 371
- Gaimard, Joseph Paul (1796–1858), fransk naturvetenskapsman och upptäcktsresande 528
- Galitzin se Golitsyn
- Ganander, Christfried (1741–1790), kaplan, språk- och fornforskare 306, 538

- Gezelius, Johannes d.ä. (1615–1690), biskop i Åbo 1664–1690 407, 544
- Gezelius, Johannes d.y. (1647–1718), biskop i Åbo 1690–1718 407, 544
- Golitsyn, Michail Michailovitj (Galitzin) (1675–1730), rysk fältmarskalk 415, 416, 420, 545
- Gottlund, Carl Axel (1796–1875), skriftställare, etnograf, lektor i finska språket 465, 552
- Grabbe, Nils Månsson (d. 1549), partigångare, hövitsman på Raseborg och Viborgs slott 371
- Gracchus, Gaius Sempronius (154–121 f.Kr.), romersk statsman LIV
- Gracchus, Tiberius Sempronius (162–133 f.Kr.), romersk statsman LIV
- Gripenberg, Hans Henrik (1754–1813), generalmajor 452
- de Gusmão, Bartolomeu (1685–1724), portugisisk präst och uppfinnare 521
- Gustafsson, Fridolf (1853–1924), professor i romersk litteratur XLIV, LVI, LXXI
- Gustav II Adolf (1594–1632), svensk kung 1611–1632 392–395, 398, 400–403, 406, 433, 435, 473, 476, 543, 544
- Gustav III (1746–1792), svensk kung 1771–1792 XXIV, XXX, LXVII, LXXI, 433–436, 439–442, 446, 447, 456, 458, 474, 475, 548, 549
- Gustav IV Adolf (1778–1837), svensk kung 1796–1809 441, 446, 447, 452, 549
- Gustav Eriksson Vasa (1568–1607), legitim tronarvinge, försattes i landsflykt av Johan III 384
- Gustav Vasa, även Gustav I (1496–1560), svensk kung 1523–1560 XL, 371–374, 377–379, 381–383, 387, 390, 473, 476, 483, 541
- Guttorm jarl, uppges ha blivit jarl senast 1163, levde ännu 1171 345
- Gyllenström, Bengt Joel (d. 1713), major 418, 546
- Gödecke, P. A., eg. Peter August (1840–1890), svensk skriftställare, lärare, kritiker och tidningsman XLIII
- Göran Pehrson se Jöran
- von Haartman, Lars Gabriel, före adlandet (1810) Haartman (1789–1859), geheimeråd, guvernör över Åbo och Björneborgs län 469, 555
- Hagfors, Karl Johan (1860–1939), folkskollärare och författare XLIV, XLV, LXIII, LXIV, 527, 543
- Hammaršköld, Lorenzo (1785–1827), svensk publicist, poet och litteraturkritiker 558
- Hans, svenskt sidonamn Johan II (1455–1513), kung av Danmark 1481–1513, av Norge 1483–1513 och av Sverige 1497–1501 370
- Hansén, Sven-Erik (f. 1943), professor i tillämpad pedagogik LVIII, LXXV
- Hausser, Kaspar (1812–1833), tysk yngling som dök upp i Nürnberg 1828 utan kunskap om sitt förflutna utöver namn och ålder XXVI, LXVII
- Heikel, Henrik (1808–1867), lektor i filosofi och naturalhistoria, kyrkoherde XXXII, LXIX
- Heinrichs, Axel (1864–1936), fysiker, meteorolog XLIV
- Hellman, Carl Gustaf (1786–1828), viktualiehandlare 462
- Hemming (ca 1290–1366), biskop i Åbo, saligförklarad 358–360, 541
- Henrik, biskop, betraktas som Finlands nationalhelgon 347–350, 359, 363, 375, 540
- Herodes den store (Ruotus) (73–4 f.Kr.), romarnas lydkonung i Judéen 37–4 f.Kr. 338, 539
- Hjort, Daniel (1575–1615), Klas Flemings sekreterare 388, 543
- Hjort, Peder (1793–1871), dansk författare 3, 4, 508, 512
- Holm, Konrad Emil (1843–1928), förläggare XXXV, LXIX
- Holmberg, Gustaf Werner (1830–1860), konstnär 487, 558
- Horn, Arvid, eg. Arvid Bernhard Horn af Kanckas, från 1706 greve Horn af Ekebyholm (1664–1742), riksråd, ledare för mösspartiet 426–430, 433
- Horn, Evert se Horn af Kanckas

- Horn, Gustaf se Horn af Björneborg och Horn af Marienborg
- Horn, ätten 367
- Horn af Björneborg, Gustav Karlsson, till 1651 Horn af Kanckas (Gustaf Horn) (1592–1657), riksråd, fältmarskalk och överste befälhavare över svenska armén i Livland 396, 402
- Horn af Kanckas, Evert Karlsson (Evert Horn) (1585–1615), fältmarskalk 391, 393, 426
- Horn af Kanckas, Henrik Klasson (1512–1595), befälhavare, riksråd 382
- Horn af Kanckas, ätten 426
- Horn af Marienborg, Gustav Evertsson, till 1651 Horn af Kanckas (1614–1666), fältmarskalk, generalguvernör över Bremen och Verden 403, 426
- Horn af Åminne, Klas Kristersson, till 1561 Horn (ca 1518–1566), amiral, riksråd 382, 383
- van Houten, Casparus (1770–1858), nederländsk chokladtillverkare 516
- Hugo, Victor (1802–1885), fransk författare 558
- Hwasser, Israel (1790–1860), professor i praktisk och teoretisk medicin 558
- Håkan Magnusson, i Norge Håkon VI (1340–1380), norsk kung 1343–1380; faderns, Magnus Erikssons medregent i Sverige 1362–1364 358, 359, 541
- Hällström, Gustaf Gabriel (1775–1844), professor i fysik, rektor 462, 465, 551, 553
- Hästesko af Målagård, Johan Henrik (1741–1790), överste 437, 549
- Ignatius, Karl Emil Ferdinand (1837–1909), chef för Statistiska centralbyrån 1868–1885 556
- Ikonen, Magdalena, f. Kuivalainen, även känd som Mateli Kuivalatar (Kuivolatar) (1771–1846), runosångerska 269, 535
- Ilkka, Jakob (trol. 1550-talet–1597), ledare för klubbekriget 387
- Ingelius, Axel Gabriel (1822–1868), författare, tonsättare, musiklärare 488, 558
- Ingman, Erik Alexander (1810–1858), barn- och förlossningsläkare, fennoman, översättare 465, 553
- Ivan IV Vasiljevitj, även Ivan den förskräcklige (1530–1584), rysk tsar 1547–1584 385, 386, 542
- Ivan VI (1740–1764), rysk kejsare 1740–1741; hölls därefter fången och dödades i samband med ett fritagningsförsök 547
- Jaakkola, Jalmari (1885–1964), professor i nordisk historia LXIV
- Jaakkola, Pasi, fil.dr, teolog LXIII, LXXVI
- Jagellonska ätten 381
- Jansson, Karl Emanuel (1846–1874), konstnär 502
- Jansson, Torkel (f. 1947), svensk historiker LVI
- Jenkins, Henry (ca 1500–1670), engelsman som påstås ha blivit 169 år gammal 13, 510
- Jensen, Peter Andreas (1812–1867), norsk präst och författare XII, LXV
- Johan II Kasimir (1609–1672), polsk kung 1648–1668 405, 406
- Johan III (1537–1592), hertig av Egentliga Finland, Satakunda och Åland, svensk kung 1568–1592 381–387, 443, 473
- Josephson, Jacob Axel (1818–1880), svensk tonsättare 13, 530
- Judén, Jakob (1781–1855), magistratssekreterare, poet och författare 465, 553
- Juusten, Paul (1520–1575), reformator, biskop 379, 385, 540, 542
- Juvelius, Einar Wilhelm, från 1935 Juva (1892–1966), professor i historia LXIV
- Jöran Persson (Göran Pehrson), (ca 1530–1568), Erik XIV:s kanslissekreterare 382
- Kajan se Cajan
- Kamenskij, Nikolaj Michailovitj (1778–1811), rysk general 450–452
- Karhu-Pekka se Piittisjärvi
- Karin Månsdotter (1550–1612), svensk drottning 1568–1569, g. m. Erik XIV 384

- Karl (Karli), norsk hirdman under Olof II Haraldsson i början av 1000-talet 237, 238, 533
- Karl IX, även hertig Karl (1550–1611), svensk kung 1604–1611 383, 387–393, 405, 417, 543
- Karl X Gustav (1622–1660), svensk kung 1654–1660 405–407, 550
- Karl XI (1655–1697), svensk kung 1660–1697 181, 407, 408, 410, 426, 457, 469, 483, 528, 544
- Karl XII (1682–1718), svensk kung 1697–1718 XL, LXVII, 410–414, 419, 422, 423, 426, 427, 433, 438, 444, 448, 450, 455, 546, 550
- Karl XIII, även hertigen av Södermanland, som kung av Norge Karl II (1748–1818), kung av Sverige 1809–1818, av Norge 1814–1818 441, 442, 452, 549
- Karl Filip (1601–1622), svensk prins; vald till rysk tsar 1611, men utnämningen blev inaktuell 1613 391
- Karl Fredrik (1700–1739), svensk prins och tronpretendent, hertig av Holstein-Gottorp 457
- Karl Knutson se Bonde
- Karli se Karl
- Katarina II, även Katarina den stora (1729–1796), rysk kejsarinna 1762–1796 436, 442, 486
- Katarina Jagellonica (1526–1583), svensk drottning 1568–1583, g. m. Johan III 381, 382, 385, 386
- Kellgren, Abraham Herman August (1822–1856), professor i orientalisk litteratur 535
- Kellgren, Johan Henric (1751–1795), diktare och kritiker XXXIX, 47, 513, 515
- Kihlman, Alfred Oswald, från 1906 Kairamo (1858–1938), botaniker XLIV
- Kitunen, Martti, även Mårten Henrikinpoika (1747–1833), björnjägare 290–292, 536
- Kivekäs, Antti (1675–1745), kapten, partigängare 417, 545
- Kivi se Stenvall
- af Klercker, Carl Nathanael (1734–1817), general, befälhavare för Finska armén i Klingspors frånvaro vid krigsutbrottet 1808 448, 451
- Klinge, Matti (f. 1936), professor i historia LVIII, LXVI, LXVIII, LXXXV
- Klingspor, Wilhelm Mauritz (1744–1814), fältmarskalk, överbefälhavare för Finska armén i 1808–1809 års krig 448–451, 455
- von Konow, Carl Johan (1773–1855), dragonöverste 455
- Korhonen, Paavo (1775–1840), folkskald 287, 536
- Koskinen se Forsman
- Kreutzwald, Friedrich Reinhold (1803–1882), estnisk folklorist och statsläkare; samlade och offentliggjorde traditionerna om Kalevipoeg 534
- Kristian I (1426–1481), kung av Danmark 1448–1481, av Norge 1450–1481 och av Sverige 1457–1464 361
- Kristian II, även känd som Kristian Tyrann (1481–1559), kung av Danmark och Norge 1513–1523, av Sverige 1520–1523 369–374
- Kristian IV (1577–1648), kung av Danmark och Norge 1588–1648 543
- Kristina (1626–1689), svensk drottning 1632–1654 402–405, 473, 544
- Kristofer av Bayern (1416–1448), kung av Danmark 1440–1448, av Sverige 1441–1448, av Norge 1442–1448 361
- Krohn, Julius Leopold Fredrik, pseudonym Suonio (1835–1888), professor i finska språket och litteraturen, poet, tidningsman XL, LXXI, 486, 488, 489, 557, 558
- Kronenberg se von Cronberg und Hohengeroldseck
- Kuivolar se Ikonen
- Kulnev, Jakov Petrovitj (1764–1812), rysk generalmajor 449–451, 454, 455, 550
- Kurck, Arvid (1464–1522), biskop 374–376
- Kurck, Birgitta Knutsdotter (Brita Kurk) (d. 1577), abbedissa i Nådendals birgittinkloster 366
- Kurck, Mathias (Matts Kurk), tavastländsk hövding på 1200-talet 355, 356

- Kurck, yngre och äldre ätten 356, 367
 Kurck till Anola, Axel Jönsson (1555–1630),
 krigsöverste i Finland 389
 Kurk se Kurck
- de La Fontaine, Jean (1621–1695), fransk
 författare och fabeldiktare 513, 515
 Lagerblad, Elis (1845–1928), pedagog och
 författare L–LII, LXXIII, 514, 537
 Lagus, Wilhelm Gabriel (1786–1859),
 professor, rektor, historieforskare
 465, 552
 Laine, Silja, fil.dr, historiker LXIV,
 LXXVI
 Langenskiöld, Carl Fabian Theodor (1810–
 1863), senator, geheimeråd 469, 555
 Laurentius Petri d.ä. (1499–1573), Sveriges
 förste evangelisk-lutherske ärkebiskop
 537
 Lauréus, Alexander (1783–1823), konstnär
 487, 557
 Laurin, Carl Johan (1813–1853), svensk
 tonsättare XXXIX
 Lencqvist, Erik (1719–1808), kyrkoherde,
 historieforskare 306, 538
 Lencqvist, Kristian Erik (1761–1808),
 kyrkoherde, historieforskare 538
 Lenngren, Anna Maria, f. Malmstedt
 (1754–1817), svensk författare och poet
 XXXIX, 60, 104, 515, 520
 af Leopold, Carl Gustaf, (1756–1829),
 svensk författare och skald XXXIX,
 77, 518
 Lepistö, Nils (1827–1893), sjöman, guld-
 grävare 215
 Lewenhaupt, Charles Emil (1691–1743),
 lantmarskalk, general 429, 430, 448,
 451, 547
 von Liewen, Hans Henrik (1664–1733),
 generallöjtnant 419, 546
 Lihr, Johan Conrad, (1831–1913), bergs-
 ingenjör 531
 Lille, Axel (1848–1921), politiker och
 tidningsman XXXI
 Lillie, Axel (Axel Lilje) (1603–1662),
 generalmajor, generalguvernör i Pom-
 mern och Livland 398
 Lillienstedt, Johan, före adlandet (1690)
 Paulin (1655–1732), hovkansler, poet
 425, 547
 Lindelius, Johan (1663–1712), svensk
 provinsialläkare 513
 Lindholm, Berndt Adolf (1841–1914),
 konstnär 487
 Linna, Väinö (1920–1992), författare
 XII, LIX, LX
 von Linné, Carl (1707–1778), svensk bota-
 niker och läkare 70, 74, 75, 517
 Lode, Karl Leonhard (1752–1816), överste
 455
 Lovisa Ulrika (1720–1782), svensk drott-
 ning 1751–1771 433, 548
 Luther, Martin (1483–1546), reformator
 376, 377, 380, 401, 443, 483, 541
 Luukkoinen, Daniel (d. tidigast 1713),
 major, partigångare 417, 545
 Lybecker, Georg (d. 1718), landshövding,
 generallöjtnant 414, 415, 448, 451, 545
 Lyytinen, Bengt (1783–1871), gästgivare,
 folkskald 287, 288
 Långström, Peter (d. 1718), major, parti-
 gångare 417, 545
 Löfgren, Erik Johan (1825–1884), konstnär
 487, 558
 Löfving, Stefan (1689–1777), major
 418–420, 503, 545, 546
 Löhr, Johann Andreas Christian (1764–
 1823), tysk författare 3, 508
 Lönnbeck, Albin (1856–1914), författare,
 rektor LVI, LXXI
 Lönnbeck, Gustaf Ferdinand (1847–1912),
 folkskoleinspektör, pedagog XVIII
 Lönnrot, Elias (1802–1884), folkdikts-
 samlare, professor i finska språket och
 litteraturen XL, LVIII, LXII, LXXV,
 193, 269, 275, 277, 279, 306, 307, 465,
 529, 535, 538, 539
 Macpherson, James (1736–1796), skotsk
 författare 519
 Magnus Birgersson Ladulås (ca 1240–
 1290), svensk kung 1275–1290 353, 540
 Magnus Eriksson, kallad Magnus Smek
 (1316–1374), kung av Sverige 1319–1364
 och av Norge 1319–1355 358–360
 Magnus Henriksson (d. ca 1161), svensk

- kung; enl. trad. ansvarig för mordet på kung Sverker d.ä. 1156 och Erik den helige ca 1160 347, 540
- Malm, Karl Vilhelm (1772–1826), överstelöjtnant 451
- Mannerheim, Carl Erik (1759–1837), krigsråd 551
- von Manstein, Ernst Sebastian (1678–1747), rysk generallöjtnant och guvernör i Reval 416, 545
- Margareta Valdemarsdotter (1353–1412), drottning av Danmark och Norge 1387–1412, av Sverige 1389–1412 359, 360, 541
- Matzen, Matz (1830–1907), dansk skolman XII
- de Maupertuis, Pierre Louis (1698–1759), fransk naturforskare 528
- Maydell, Georg Johan (1648–1709), general 413, 545
- Melander, Henrik Leopold (1819–1890), rektor, läroboksförfattare XLVI, L, LXXII, 526
- Messenius, Johannes (1579–1636), professor, krönikör och historieskrivare 405, 544
- Michelet, Jules (1798–1874), fransk historiker 558
- Mikael Fjodorovitj Romanov (1596–1645), rysk tsar 1613–1645, förste härskaren av ätten Romanov 391
- Mikkola, Kati (f. 1977), docent i folkloristik LXI, LXII, LXVIII, LXXV
- Montgolfier, Jacques-Étienne (1745–1799), fransk uppfinnare 521
- Montgolfier, Joseph-Michel (1740–1810), fransk uppfinnare 521
- Munsterhjelm, Hjalmar (1840–1905), konstnär 487
- Måns, soldat, far till Karin Månsdotter 384
- Mörne, Arvid (1876–1946), diktare, litteraturhistoriker LXIV
- Napoleon I, eller Napoleon Bonaparte (1769–1821), fransmännens kejsare 1804–1813 och 1815 447, 453, 460, 461, 466, 551
- Nervander, Johan Jakob (1805–1848), professor i fysik, poet XXXIX, LXX, 105, 465, 520, 553
- Nicander, Karl August (1799–1839), författare, lyriker XXXIX, 106, 521
- Nierothe, Carl (ca 1650–1712), generallöjtnant av kavalleriet, generalguvernör i Estland 415, 417, 545
- Nikolaj I (1796–1855), rysk kejsare, storfurste av Finland 1825–1855 XVI, XXIII, 104, 461, 462, 464, 466–468, 478, 479
- Nordmann, Petrus (1858–1923), lärare, författare och publicist XLIV
- Nordstoga, Sveinung (f. 1954), docent i norska språket LXIII, LXIV
- Nordström, Johan Jakob, tidig. Jakob Johan (1801–1874), professor i folk- och statsrätt samt nationalekonomi, riksarkivarie i Sverige 465, 553
- Nousiainen, Gustav, smed, maskinskötare på ångfartyget Imarinen från 1833 479, 556
- Nummi, Jyrki (f. 1953), professor i inhemsk litteratur LIX, LX, LXXV
- Nyberg, Karl Arvid (1849–1932), jurist 537
- Nyberg, Paul (1889–1968), bibliotekarie, kultur- och släkthistoriker XIV, LXIX
- Oksanen se Ahlqvist
- Olaus Magnus (1490–1557), katolsk kyrkoman och lärd 532
- Oldberg, Anders (1804–1862), svensk präst och pedagog XXXVIII, LXX, 3, 508
- Olof II Haraldsson, även Olof den helige (995–1030), norsk kung och nationalhelgon 533
- Olof Eriksson Skötkonung (d. ca 1022), svensk kung från ca 995 344
- Olof Klasson (d. 1599), oäkta son till Klas Fleming 390
- Overbeck, Christian Adolph (1755–1821), tysk lyriker 518
- Oxenstierna af Södermöre, Axel, till 1645 Oxenstierna (1583–1654), rikskansler, tf. regent under drottning Kristinas

- förmyndarregering 1632–1644 403, 404
- Pacius, Fredrik (1809–1891), tyskfödd kompositör och dirigent XVI, 455, 485, 487, 488, 519, 527, 550, 558
- von Pappenheim, Gottfried Heinrich (1594–1632), bayersk fältmarskalk och riksgreve 396, 400–402
- Paul I Petrovitj (1754–1801), rysk tsar 1796–1801 457
- Peder se Petrus
- Pestalozzi, Johann Heinrich (1746–1827), schweizisk pedagog och författare XVIII, XIX, XXII, LXVI
- Peter I, även Peter den store (1672–1725), rysk tsar 1689–1725 LXVII, 212, 410–414, 420, 421, 429, 447, 457, 467, 547
- Pettersson, Inga-Lisa (f. 1938) LXXIV
- Petraeus, Aeschillus (Eskil Petraeus) (1593–1657), biskop, professor i teologi, rektor för Åbo Akademi 405, 544
- Petrus, biskop i Västerås 1248–1299 353
- Petrus, även Simon Petrus (d. ca 65 e.Kr.), apostel 362
- Piittisjärvi, Pehr Andersson, även känd som Karhu-Pekka (d. 1851), björnjägare 28, 511
- Pipping, Fredrik Wilhelm (1783–1868), professor i lärdomshistoria, rektor 465, 551
- del Ponte, Quinti (Ponti), italiensk överstelöjtnant i svensk tjänst, planerade lönnmord på Gustav II Adolf 394
- Porthan, Henrik Gabriel (1739–1804), professor i värtalighet och skaldekonst, historieforskare 306, 442–445, 454, 465, 487, 538
- Posse, Knut (d. 1500), slottshövitsman med förläningar i Finland 368, 369
- Päiviö, Peder (d. ca 1670), trol. historisk person från Enontekis 533
- Rahikainen, Marjatta, professor i socialhistoria LXIII, LXXVI
- Rajevskij, Nikolaj Nikolajevitj (1771–1829), rysk general 450
- Rantanen, Päivi, g. Kannisto (f. 1970), fil.dr, litteraturforskare LX
- Rask, Rasmus Kristian (1787–1832), dansk språkforskare, professor i asiatisk litteratur 258, 259, 534, 535
- Regnér, Gustaf (1748–1819), svensk läroboksförfattare, tidningsman och kritiker XIII
- Rehbinder, Robert Henrik (1777–1841), ministerstatssekreterare och verkligt geheimeråd 461, 464, 551
- Rein, Gabriel (1800–1867), professor i historia, rektor XXX, 465, 552
- Renvall, Gustaf (1781–1841), språkforskare, kyrkoherde, professor 465, 535, 553
- Renvall, Torsten Thure (1817–1898), lektor i historia i Vasa och Åbo; ärkebiskop XIV, LXV
- Reuterdahl, Henrik (1795–1870), ärkebiskop, teologie professor, rektor XXXIX, 3, 4, 508, 510–513
- Reuterholm, Gustav Adolf (1756–1813), Sveriges verkliga regent under förmyndartiden 1792–1796 441, 442, 475
- Rosenkampff, Carl (1793–1846), generalmajor 478, 556
- Roth, Jacob Johan, även Johan Jacob (1772–1839), löjtnant 450, 550
- Rothovius, Isak (1572–1652), biskop, grundade Åbo gymnasium som 1640 omvandlades till akademi, prokansler 404
- Rousseau, Jean-Jacques (1712–1778), schweizisk-fransk författare och filosof XVIII, XXII, LXVI
- Rud, Otte Knudsen (1525–1565), dansk amiral 383
- Rudolf, Finlands andra biskop 350
- Ruin, Waldemar (1857–1912), professor i pedagogik och didaktik, filosof XXI
- Runeberg, Johan Ludvig (1804–1877), skald, lektor vid Borgå gymnasium XI–XII, XIV, XVI, XXXIX–XLI, LIII, LVIII, LXVII, LXXV, 40, 95, 195, 209, 227, 454, 485, 486, 493, 503, 512, 519, 520, 525, 526, 529, 530, 532, 549, 550, 559

- Runeberg, Walter (1838–1920), skulptör 487, 557
- Rurik (d. ca 879), enl. Nestorskrönikan vikingahövding och varjagfurste 355, 541, 542
- Sahlberg, Carl Reinhold (1779–1860), professor i naturalhistoria, ekonomi, zoologi och botanik 465, 553
- Sahlbom, Anna Susanna (1784–1840), höll mamsellskola i Nykarleby; Z. Topelius lärarinna XIII
- de Saint-Simon, Henri (1760–1825), fransk filosof 558
- Sandberg, Hjalmar (1844–1923), svensk publicist, kritiker och översättare LV
- Sandels, Johan August (1764–1831), fältmarskalk 451, 452, 454, 455
- von Schantz, Johan Filip (1835–1865), dirigent 488, 558
- Schatz, Roman (f. 1960), tyskfödd författare och redaktör XII
- Schenk se Skenk
- von Schoultz, Johanna (1813–1863), sångerska 488, 558
- Schultz, Gustaf Adolf (S.) (1821–1901), skollärare i Åbo, huvudredaktör för Åbo Underrättelser 1850–1859 LXXII–LXXXIII
- von Schwerin, Wilhelm Johan Ludvig (1792–1808), svensk underlöjtnant 455
- Schybergson, Magnus Gottfrid (1851–1925), e.o. professor i allmän historia XLIV
- Sederholm, Jakob Johannes (1863–1934), geolog XLIV
- Segerstedt, Albrecht (1844–1894), svensk publicist och lärare XLIII
- Sigismund (1566–1632), kung av Polen 1587–1632, av Sverige 1592–1599 381, 384, 386–389, 395, 542
- Sigrid (1566–1633), svensk prinsessa, dotter till Erik XIV 384
- Siivonen, Liisa LVII
- Sjögren, Anders Johan (1794–1855), historieforskare, lingvist 106, 486, 539
- Sjöstrand, Carl Eneas (1828–1906), konstnär 487, 557
- Skenk, Nils Eriksson (Schenk), skeppshövitsman på Troilus 1565 383
- Skytte, Martin (1480–1550), biskop 379
- Snellman, Johan Vilhelm (1806–1881), redaktör, professor, senator och chef för finansexpeditionen XIV, XXII, XXVIII, XLVI–XLVII, LVIII, LX, LXII, LXVI, 465, 469, 535, 552, 555
- Sorolainen, Ericus Erici (1546–1625), biskop 385, 542
- Speranskij, Michail Michailovitj (1772–1839), statssekreterare, kansler för akademien i Åbo 461, 551
- Spoof, Carl Johan (Spof) (1773–1808), fältväbel 450, 550
- Sprengtporten, Göran Magnus (1740–1819), generalguvernör över Finland 436, 438, 458, 548, 551
- Spåre, ätten 367
- Stanislaw I Leszczyński (1677–1766), polsk kung 1704–1709 samt 1733–1736 545
- von Stedingk, Curt Bogislaus Ludvig Christoffer, tid. von Steding (1746–1837), fältmarskalk 438
- Stenberg, Erland (1838–1896), skulptör 549
- Stenbock, Ebba (d. 1614), g. m. riksmarsk Klas Eriksson Fleming 388
- Stenbäck, Lars Jakob (1811–1870), diktare, professor i pedagogik och didaktik, kyrkoherde XXXIX, LXX, 106, 486, 521, 557
- Stenvall, Alexis, pseudonym Aleksis Kivi (1834–1872), författare och dramatiker 486, 488, 557
- Stiernkors, ätten 367
- Stiernstråle, Magnus Johansson (d. 1734), överste 414
- Stjernkors se Stiernkors
- Stjernstråle, Magnus se Stiernstråle
- Stridsberg, Olof Arvid (1833–1904), svensk läroverksadjunkt, författare XLIII
- Sture, Sten d.y. (1492–1520), riksföreståndare 370
- Sture, Sten d.ä. (1440–1503), riksföreståndare 369, 370

- Sture, Svante Nilsson (1453–1512), riks-
föreståndare 370
- Sture, Svante Stensson, eller Svante Sture
d.y. (1517–1567), ståthållare i Reval
374
- Stålarms, Arvid Eriksson (1549–1620), ami-
ral, ståthållare över Finland 388, 389
- Stålarms, ätten 367
- Stålhandske, Torsten Torstensson (1594–
1644), befälhavare för finska rytteriet
396, 400–404
- Sundén, Daniel Anton (1828–1910), svensk
skolman och läroboksförfattare
XLIV, LXXII
- Suonio se Krohn
- Svedbom, Pehr Eric (1811–1857), svensk
pedagog XVIII, XXXVIII, LXX, 3,
508
- Svensén, Emil (1850–1921), svensk skrift-
ställare LV
- Särkilax, Peder (d. 1529), präst 377
- Tawast, Magnus II Olai (ca 1370–1452),
biskop 360, 361, 363, 365, 374
- Tawast, ätten 367
- Tegnér, Esaias (1782–1846), svensk skald,
biskop 546
- Tengström, Jacob (1755–1832), ärkebiskop
461
- Tengström, Johan Jakob (1787–1858),
professor i filosofi 465
- Thomas (d. 1248), Finlands fjärde biskop
349–351, 373, 540
- Thomas, junker se Wolf
- Thorir Hund (d. ca 1030), norsk hövding,
ledde flera expeditioner till Ryssland
och Vita Havet 237, 238, 533
- von Tiesenhausen, Otto Johan, lagman
(vicelandshövding) i Österbotten
420, 546
- Tiitta, Allan (f. 1953), docent i kultur-
geografi XLV, LIX
- Tikkanen, Paavo, f. Paul (1823–1873),
tidningsman, förläggare XXXVI
- Tilly, Johann Tserclaes (1559–1632), tysk
fältherre, riksgreve 394–399
- Tjekin, Fjodor (Tschekin), rysk general
under stora ofreden 416, 545
- Tomt Matts (Tomte Matte), g. m. Tomt
Margit som räddade Gustav Vasa 372
- Topelius, Zacharias d.ä. (1781–1831), pro-
vinsialläkare, far till Z. Topelius 306,
536, 538
- Toppelius, Fanny (1833–1902), dotter till
Frans Michael Toppelius XXXVII
- Toppelius, Frans Michael (1801–1836),
präst; Z. Topelius kusin och informator
på 1820-talet XIII
- Toppelius, Gustaf (1786–1864), stadsläkare
i Uleåborg; farbror till Z. Topelius
549
- Toppelius, Mikael (1734–1821), kyrko-
målare 487, 557
- Torgils Knutsson (Torkel Knutsson)
(d. 1306), Sveriges marsk, förmyndare
för kung Birger Magnusson 353, 354,
540
- Tornæus, Johannes Jonæ (d. 1681), kyrko-
herde i Torneå 533
- Torstenson, Lennart Torstensson (1603–
1651), överbefälhavare 403
- Tott, Erik Axelsson (1415–1481), riksföre-
ståndare 368
- Tott, Henrik Klasson (Klas Tott) (d. 1603),
fogde på Åbo slott; g. m. Sigrid Eriks-
dotter Vasa 1597 384
- Tott, Åke Henriksson (1598–1640), fält-
marskalk, riksråd 384, 403
- Tott, ätten 367
- Trolle, Gustav (ca 1488–1535), ärkebiskop
374
- Trolle, Herluf (1516–1565), dansk amiral
383
- Tschekin se Tjekin
- von Törne, Johan Reinhold (1752–1810),
överstelöjtnant 455
- Ulrika Eleonora d.y. (1688–1741), svensk
drottning 1719–1741 426, 433, 547
- Valdemar Birgersson (ca 1240–1302),
svensk kung 1250–1275 352, 540
- Valerius, Johan David (1776–1852), svensk
diktare och ämbetsman 518
- Vasa, ätten 372, 381, 390
- Vasenius, Gustaf Valfrid (1848–1928),

- bibliotekarie, e.o. professor i finsk och nordisk litteraturhistoria LXXI
 Vilhelm IV (1765–1837) 522
 Voionmaa, Väinö, fram till 1906 Wallin (1869–1947), e.o. professor i nordisk historia LXIV
 Wacklin, Isak (1720–1758), porträttmålare 487, 557
 von Wallenstein, Albrecht Wenzel Eusebius (1583–1634), hertig av Friedland och Mecklenburg, fältherre 400–402
 Wallin, Georg August (1811–1852), professor i orientalisk litteratur 465, 553
 Wecksell, Josef Julius (1838–1907), författare 486, 488, 557
 Westgöte, Nils Arvidsson, fogde 372, 373
 Wibelius, Olof, efter 1808 af Wibeli (1752–1823), svensk ämbetsman och landshövding 455
 Wiberg, Carl Fredrik (1813–1881), svensk skolman och arkeolog LXXIV
 Wichmann, Yrjö (1868–1932), professor i finsk-ugrisk språkforskning XLIV
 Wikström, Emil (1864–1942), skulptör 542
 Wittenberg, Arvid (1606–1657), fältmarskalk 403, 405–407, 426, 544
 Wolf eller Lebe, Thomas, även Junker Thomas (d. 1522), dansk fogde på Åbo slott 372–374
 Wrangel af Adinal, Carl Henrik (1681–1755), generalmajor 429, 547
 Wrangel af Salmis, Carl Gustav, till 1651 Wrangel (1613–1676), riksmarsk 403
 Wrede, Henrik (d. 1605), ryttmästare 391
 Wrede, ätten 391
 von Wright, Ferdinand (1822–1906), konstnär, bror till Magnus von Wright 487, 558
 von Wright, Magnus (1805–1868), konstnär, ritlärare, bror till Ferdinand von Wright 487, 558
 Wählin, Christian (1761–1829), svensk präst, professor, folkbildare och författare XIII
 Yrjö-Koskinen se Forsman
 Zidén, Jakob Henrik (1785–1808), fänrik 455
 Åström, Margit (1899–1980), lärare och författare XLV
 Ödgrim (d. ca 1157), biskop i Skara 526
 Öhberg, Viktor (1830–1907), folkskoleinspektör LVI, XLIII, XLIV
 Öller, Ragnar (1893–1960), fil. dr, författare 536

GEOGRAFISKT REGISTER

I registret upptas specificerade orter och platser, men landet Finland, platser av mytologisk karaktär samt orter omnämnda i inledning och kommentarer upptas inte. Stavningen i registrets första uppslagsord följer modernt sätt. Topelius eventuella varianter följer där- efter inom parentes. Obetydlig varians (c/ch-k, f-v, g-k, i-j, w-v) eller annan varians be- träffande en enda bokstav återges inte såvida det inte påverkar sökbarheten. En eventuell beskrivning av ortens karaktär följer efter namnet och vid behov även en specificering av det geografiska läget. Offentliga platser i städer, såsom torg, gator och offentliga byggnader finns uppräknade under stadens namn, medan t.ex. stadsdelar och naturformationer upptas under eget namn. Indelning i socknar, städer och andra gränsdragningar följer den vid tiden rådande. Utländska orter indelas i regel enligt land, provins, guvernement eller landskap.

- Aavasaksa (Awasaksa), fjäll i Övertorneå 180, 181
Ackas socken (Akkas) 290
Afrika 27, 39, 44, 94, 102, 461
Akkas se Ackas
Alavajärvi (Alwajärwi), sjö i Pihtipudas 195
Alavo socken 450, 455
Alwajärwi se Alavajärvi
Amerika (Nordamerika, Sydamerika) 34, 46, 54, 85, 92, 103, 114, 120, 122, 166, 174, 200, 307, 436
Anjala gård 391, 436
Anjala socken 196
Arabien 465
Asien 27, 57, 174, 235, 468
Atlanten 166, 172
Augsburg, fri riksstad 400
Aura å, Egentliga Finland 177, 296, 345, 347, 349, 404, 462, 463
Australien 215
Awasaksa se Aavasaksa
Bayern 399, 400
Bemböle, by i Esbo 297
Bender, stad och fästning i Besarabien 422
Berlin 86, 403
Betlehem 489
Birkala socken 355
Bjarmaland 237
Björneborg 185, 213, 348, 375, 425, 463, 473
Bomarsund, fästning i Sund 467
Borgå 371, 415, 418, 457-459, 469, 473, 479, 485
Borgå socken 420, 449
Bottenhavet 173, 183, 185
Bottniska viken 103, 172, 173, 176, 180, 182, 185, 186, 191, 196, 386, 453
Brahestad 404, 449, 466
Brasilien 85
Breitenfeld, by i Leipzig 395, 397
Brussa se Bursa
Bukow, Mecklenburg 383
Bursa (Brussa), stad i Turkiet 122
Böhmen 400
Calabrien se Kalabrien
Callao, stad i Peru 122
Chimborazo, berg i Ecuador 92
Dalarna 371
Danmark 166, 173, 294, 359-361, 369, 370, 372, 382, 383, 390, 393, 394, 403, 404, 406, 410, 411, 434
Dannemora, gruvby i Uppland 85
Delet, fjärd mellan Vårdö och Kumlinge 187
Demmin, fästningsstad i Pommern 394, 395

- Dnjepr (Dnieper), flod i Ryssland 413
 Donau, flod i Europa 399, 403
 Drottningberg, ö och fästning vid
 Hangöudd 188
 Dvina, flod i Ryssland 237, 238
- Eckerö kapell 187
 Egentliga Finland 177, 178, 187, 253, 289, 357
 Egypten 57
 Ekenäs 392, 467, 473
 Elbe, flod i Tyskland 403
 Elimä socken 391
 Enare socken 245
 Enare träsk (Inara) 176, 178–180, 196, 216,
 217
 Engelska kanalen 299
 England 13, 72, 86, 122, 123, 166, 344, 447,
 452, 466
 Enontekis kapell 205
 Enontekis lappmark 205
 Enonvesi, sjö i södra Savolax 196
 Esse å, Österbotten 182
 Estland, i svensk besittning 1561–1721; där-
 efter tillh. Ryssland 166, 237, 248–250,
 252, 294, 350, 382, 385, 386, 411, 413–415,
 425
 Estnäsudden, Helsingfors 473
 Estwiken se Vederlax
 Etna, vulkan på Sicilien 122
 Eura å (Eurajoki), Satakunda 186
 Europa 166, 172, 203, 235, 257–259, 307,
 343–345, 358, 372, 391, 396, 404,
 408–410, 412, 433, 435, 436, 439, 441,
 442, 447, 458, 461, 462, 466–469, 479,
 480, 491
- Fahlu koppargruva se Falu
 Falsterbo, Skåne 419
 Falu koppargruva (Fahlu), Dalarna 85, 87
 Finnmarken 238
 Finska viken 103, 172–174, 177, 186, 188, 192,
 195, 196, 203, 248, 249, 355, 447
 Finström socken 419
 Frankrike 166, 181, 432, 436, 439, 442, 447,
 466, 467
 Fredrikshall se Fredriksten
 Fredrikshamn 196, 451, 453, 461, 467, 484
 Fredrikshamns fästning 429, 430, 436
- Fredriksten (Fredrikshall), fästning vid
 Fredrikshald, Norge 422
- Galizien, historiskt polskt landskap, kron-
 land i Österrike-Ungern 85
 Gamla Uppsala kyrka 347
 Gamlakarleby 196, 393, 466
 Gammelstaden, gamla Helsingfors 473
 Gerknäs, egendom i Lojo 384
 Geta kapell, Finström 419
 Gotland 172, 351, 361
 Grekland 442, 486
 Gripsholm, slott i Södermanland 382
 Grisslehamn, Uppland 187
 Gustav Adolfs kyrka, Idensalmi 451
- Halikko socken 94, 426
 Halikkoviken 187
 Hamburg 441
 Hangö fäste, fästen på och utanför
 Hangöudd 467
 Hangö stad 479
 Hangöudd 172, 177, 188–190
 Heinola stad 195, 435
 Hekla, vulkan på Island 122
 Helsingemalm, Helsinge 94
 Helsingfors 5, 94, 120, 205, 210, 218, 264,
 279, 295, 297, 302, 307, 385, 392, 393, 415,
 430, 432, 448, 461, 463, 464, 467–470,
 473–477, 479–481, 485
 Alexandersgatan 474
 Senatshuset 474
 Senatstorget 477
 Södra Esplanadgatan 476
 Herculaneum, romersk stad 122
 Hernösand se Härnösand
 Hewonsaari se Hästholmen
 Hiienniemi, udde i Lesti 357
 Himanko socken 357
 Hogland, utö i Finska viken 438, 474
 Holstein, hertigdöme förenat med
 Danmark 1474–1864, därefter tillh.
 Preussen 457
 Hyrynsalmi socken 174
 Hälläpyörä, mytologisk benämning, mot-
 svarar ev. Kyrofors i Tavastkyro 318
 Härnösand (Hernösand), Ångermanland
 445

- Hästholmen (Hewonsaari), ö i Åbo 381
Hörnefors, Västerbotten 455
- Ijo älv, norra Österbotten 182
Ikalis socken 191
Ilmen, sjö i Novgorodska guvernementet 354, 355
Ilmola socken 387, 388
Imatra, fors i Vuoksen, Ruokolax 103, 177, 199–201, 318
Inara se Enare träsk
Indien 167, 168, 237
Ingermanland, i svensk besittning 1617–1703; därefter tillh. Ryssland 237, 354, 385, 386, 393, 413, 414, 417, 425
Iru, berg och fornborg vid Reval 249
Island 122
Italien 166, 205, 441, 466, 487
Itis socken 196, 262
Ivalo älv (Ivalojoki), Enare 178, 179, 215, 216, 217
- Jakobstad 404, 420, 454, 463, 485
Jerusalem 345
Jerusalems tempel 65
Judeen (Judaland), landskap i Palestina 489
Jutas, by i Nykarleby socken 451, 455
Juustila, sluss i Saima kanal 478
Jyränkö, ström i Heinola 195
Jyväsjärvi, sjö i Jyväskylä 195
Jyväskylä stad 195
Jämsä socken 195
Jääskis socken 285
- Kaatrakoski, mytologisk benämning, motsvarar ev. Pankakoski fors i Pielisjärvi 318
Kajana 182, 286, 307, 404, 415, 461
Kajaneborg, fäste i Kajana 405, 416
Kalabrien (Calabrien), södra Italien 122
Kalajoki, å 182
Kalajoki socken 183
Kalifornien 85, 215
Kalkis, fors och egendom i Asikkala 195
Kallankari, skär utanför Kalajoki 183
Kalliosaari, ö i Saimen, Ruokolax 199
Kalmar, Småland 360
- Kangasala socken 384
Karelen 94, 177, 178, 201, 203, 231, 253, 258, 259, 267, 285, 306, 318, 327, 328, 339, 353, 357, 358, 418, 460
Karislojo socken 156, 192
Karlö, ö och socken 420
Karstula socken 450
Kaskö stad 435
Kastelholms slott och kungsgård, Sund 360
Kaukola, by i Tyrvis 357
Kaukoniemi, egendom i Kuhmois 322, 323
Kauttua, järnbruk i Eura 186
Keitele, sjö i Viitasaari 195
Kemi socken 85, 327, 358, 420, 466
Kemi älv 103, 176, 182, 215, 234, 283, 452, 453
Kemidalen 217
Kerimäki socken 198
Keuru socken 291
Kexholms län 386, 393
Kexholms slott 385, 414
Kiala, egendom i Borgå socken 449
Kiev 355
Killais, by i Nousis 348
Kimito ström 187
Kimitöön 187
Kina 166, 234
Kintikkala, egendom i Virmo 361
Kittilä lappmark 213
Kitunen, hemman i Virdois 290
Kiviniemi, by i Sakkola 202
Kiviniemi, strömställe i Vuoksen, Sakkola 201, 202
Kjuloträsk, sjö i Satakunda 348
Kjögebugt se Køge
Koitere, sjö i Ilomants 269
Kolimajärvi, sjö i Pihtipudas 195
Koljonvirta, ström norr om Idensalmi 451, 455
Konnivesi, sjö i Heinola socken 196
Konstantinopel 362
Korsholm, fäste i Mustasaari 360
Kotilampi, sjö i Sakkola 202
Krim, halvö 466, 468
Kristinestad 404
Kronohagen, Helsingfors 474

- Kronstadt, stad och fästning utanför S:t Petersburg 172
- Kuhnamo, sjö i Laukas 195
- Kukkarokivi, klippblock i Reso 263
- Kulovesi, sjö i Övre Satakunda 191
- Kultala, övervakningsstation för guldgrävorna vid Ivalo älv 216
- Kumo socken 185, 348, 357, 371
- Kumo älv 103, 176, 185, 191, 359
- Kumo slott, medeltida fästning 360
- Kuopio 286, 435, 461, 478
- Kuopio län 477
- Kuppis källa, Åbo 347
- Kustö biskopssäte (Kuustö) 358, 374
- Kvarken (Qvarken) 172, 173, 409, 452
- Kymmene älv 177, 195, 196, 351, 430, 436, 439
- Kyro älv (Kyröjoki), Österbotten 182, 415, 416
- Kyrofors (Kyröfall, Kyrönkoski), fors i Tavastkyro 103, 191, 192
- Kyrö pass, Kristina 438
- Kyrö se Storkyro
- Kyröfall se Kyrofors
- Kyröjoki se Kyro älv
- Kyrönkoski se Kyrofors
- Køge bugt (Kjögebugt), Danmark 419
- Kölen, fjällkedja mellan Sverige och Norge 174
- Köpenhamn 383, 419
- Ladoga, sjö i Karelen 172, 177, 196, 201–204, 213, 330, 353–355, 385, 393, 425, 461
- Laihela socken 416
- Lappfjärd socken 300
- Lappland 39, 65, 91, 92, 176–179, 215–217, 234, 240, 245, 250, 269, 312, 319, 324
- Lappmarken 166, 174, 215, 237, 392
- Lappo socken 450, 456
- Lappo å (Lappojoki), även Nykarleby älv 182
- Laukas socken 195, 292
- Laukko gård, Vesilax 356
- Lech, biflod till Donau i Bayern 398, 399
- Leipzig, Sachsen 395
- Lemo socken 455
- Lesti kapell 357
- Libanonberget, bergskedja i Libanon 65
- Liffland se Livland
- Lilla Bält, sund i Danmark 172
- Lillkyro socken 299
- Limingo socken 93, 176, 184, 420, 421
- Linnakoski, fors i Vuoksen, Ruokolax 199
- Lissabon, Portugal 122
- Liuhari, Lappo 450
- Liukkola (Liukko), S:t Michels socken 291
- Liuksiala, egendom i Kangasala 384
- Livland (Liffland) 166, 172, 237, 350, 381, 413, 414, 425
- Lochteå socken 451
- Lohikallio, berg i Räisälä 262
- Loimijoki kyrka 361
- Lojo socken 449
- Lojoåsen, ås i västra Nyland 174
- Lovisa, 1745–1752 Degerby 196, 432, 433
- Lund, Skåne 419
- Luppiovaara, fjäll i Norrbotten 180
- Lybeck, fri riksstad 383
- Lützen, stad i Sachsen 400–402
- Maanselkä, ås i norra Finland 94, 174, 176, 182, 217
- Main, biflod till Rhen, södra Tyskland 398
- Mallasvesi, sjö i västra Tavastland 197, 262, 415
- Marie kyrka se S:t Marie
- Merikoski, fors i Ule älv, Uleåborg 182
- Mora sten, Uppland 358
- Moskva 355, 380, 391, 478
- Munkholmen, holme i Tarjanne 262
- Muonio älv, gränsälv mellan Finland och Sverige från 1809 453
- Muurasjärvi, sjö i Pihtipudas 195, 196
- München, huvudstad i Bayern 400
- Mälaren, sjö i Uppland 172, 352
- Napu, by i Storkyro 415
- Narova, gränså mellan guvernementet S:t Petersburg och Estland 386, 411
- Narva, Estland 385, 410–413
- Neapel, stad och kungarike; tillh. kungariket Bägge Sicilierna 1816–1860 122
- Nederländerna 102

- Neitsytniemi, område i Viborg 264
 Nerpes se Närpes
 Neva, flod i S:t Petersburgska guvernementet 172, 203, 312, 351, 353–355, 393, 403, 413
 Niagara, vattenfall i Nordamerika 103, 116, 200, 201
 Nilen, flod 102
 Niskasaari, by i Ruokolax 199
 Nokia, egendom i Birkala 191, 387
 Nokia fors, fors i Nokia ström, Birkala 191
 Nordamerika se Amerika
 Nordsjön 173
 Norge 166, 171, 174, 176, 206, 235, 237, 238, 242, 294, 342, 343, 359, 360, 370–372, 407, 422, 439, 450, 453
 Norra Ishavet 166, 169, 172, 174, 176, 234, 241, 410, 466
 Nousis kyrka 349
 Nousis socken 348, 363
 Novgorod 355, 391
 Nyenskans, fästning vid Neva, Ingermanland 413
 Nykarleby 393, 420, 450, 451, 463
 Nyland 177, 188, 192, 223, 253, 289, 293, 296, 347, 351, 357, 360, 406, 430, 469
 Nylands län 477
 Nürnberg, fri riksstad 400
 Nyslott 198, 404, 478
 Nyslott se Olofsborg
 Nystad 393, 425, 429, 432, 467
 Nädendal 365, 366
 Nädendal birgittinkloster 361, 364, 365
 Nädendals kyrka 366
 Närpes socken (Nerpes) 375
 Näsjärvi, sjö i övre Satakunda 176, 190, 191, 197, 450, 479
 Nöteborg, fästning och stad i Ingermanland 355, 356, 413, 443
 Olkijoki, å i norra Österbotten 452
 Olofsborg, fästning, även Nyslott 368, 430, 436
 Oravais 451
 Orijärvi, gruva i Kisko 85, 87
 Ostindien 39, 46, 72, 166
 Oulujoki se Ule älv
 Oulujärvi se Ule träsk
 Ounastunturi, fjäll i Enontekis 174
 Paikkari, torp i Sammatti 192, 193
 Paldamo socken 13
 Pallastunturi, fjäll i Muonioniska 245
 Palois, by i Idensalmi 451
 Parikkala socken 198
 Paris 409, 461
 Parola malm, Hattula 94
 Pedersöre kyrka 387
 Pedersöre socken 358
 Peipus, sjö mellan Estland, Livland och Ryssland 249, 250
 Peldoivi, fjäll i Enare 92, 174
 Pelkäne se Pälkäne
 Perho kapell 455
 Pernå socken 298, 379
 Persien 466
 Peru 88
 Petersburg se S:t Petersburg
 Pihlajavesi, sjö i södra Savolax 198
 Pihtipudas socken 195, 196
 Pojo socken 388
 Pojoviken 177, 351
 Polen 13, 39, 381, 382, 386, 389, 390, 392, 393, 406, 410, 412–414, 426, 439, 466
 Pultava (Pultawa), stad och guvernement i Ukraina 412–414, 422
 Pommern, historiskt furstendöme 360, 394, 447
 Pompeji, romersk stad 122
 Porrassalmi, sund i S:t Michels socken 437, 438, 449
 Portugal 122, 166
 Preussen 432, 434
 Pultawa se Pultava
 Punkaharju, ås i Kerimäki 177, 197–199
 Puruvesi, sjö i södra Savolax 198
 Pyhäjoki socken 420
 Pyhäjoki, å i norra Österbotten 182
 Pyhäjärvi, sjö i nedre Satakunda 186
 Pyhäjärvi, sjö i sydöstra Tavastland 196
 Pyhäjärvi, sjö i övre Satakunda 190, 191
 Pyterlax, granitbrott och gästgiveri i Vederlax 211, 212
 Pyynikki, berg i Tammerfors 190

- Päijänne (Päjäne), sjö i Tavastland 177,
195, 196, 479
- Pälkäne socken (Pelkäne) 262, 415
- Qwarken se Kvarken
- Raisionmaa se Reso
- Raseborgs slott 360, 361, 370, 371
- Raumo stad 365, 375, 467, 473
- Raumosjön, Bottniska viken utanför
Raumo 185
- Rautalampi socken 287
- Reso socken (Raisionmaa) 263
- Reval, Estland 249, 252, 295, 371, 384
- Revolax 449
- Rhen, flod i Centraleuropa 403
- Rigabukten 172
- Roine, sjö i övre Satakunda 197, 384
- Rom 345, 350, 362, 376
- Runsala, ö i Åbo 263
- Ruotsalainen, sjö i Heinola socken 195
- Ruovesi socken 262, 454
- Ruskeala socken 83, 213
- Ruskiavuori, höjd nära Vuoksen 262
- Russarö fyr, utanför Hangöudd, kallas
även Hangö båk 188
- Ryssland 71, 85, 166, 171, 172, 174, 176, 183,
203, 212, 234–237, 248, 249, 258, 284,
289, 294, 301, 302, 341, 354, 355, 368,
378, 379, 385, 390, 391, 393, 410–416,
421, 422, 425, 427–432, 434, 436, 437,
439, 441, 442, 447, 453, 454, 457–461,
465–469, 471, 474, 491
- Räfsö, hamn i Ulfsby socken 185
- Räntämäki se S:t Marie
- S:t Bertils kapell 188
- S:t Marie kyrka 262
- S:t Marie socken, även Räntämäki 363
- S:t Michel 437, 438
- S:t Michels län 477
- S:t Michels socken, tid. även Savilax och
Stor-Savolax 358
- S:t Märtnes socken 441
- S:t Petersburg 172, 212, 213, 285, 355, 393,
413, 425, 429, 442, 447, 458, 460, 467,
474, 477, 479
- Isaaskyrkan 212, 213
- Peter-Paulkatedralen 467
- Vinterpalatset 212, 213
- Saarijärvi socken 194, 225
- Sachsen 395, 400, 412
- Saggö (Skagö), ö i Saltvik 418
- Sagu socken 463
- Sahara 94
- Saima kanal, södra Karelen 104, 462, 478,
480
- Saimen (Saima), sjö i sydöstra Finland
104, 177, 196–199, 201, 274, 286, 386,
422, 429, 478, 479
- Salo socken 420
- Salpausselkä (Stängselåsen), ås i södra
Finland 174, 177, 192
- Samaria, forntida stad i Palestina 414
- Sammatti kapell 192, 307
- Sandhamn, ö i Helsinge 473, 475
- Sandö ström, Kimito 187
- Sastmola å, Satakunda 186
- Satakunda 176–178, 185, 190, 191, 253, 261,
289, 355, 357, 387
- Savolax 94, 177, 178, 196, 197, 199, 231, 253,
258, 286–288, 357, 358, 387, 398, 410,
432, 438, 451, 460, 466, 478
- Schweiz 37
- Sevastopol, stad på Krimhalvön 468
- Sibirien 234, 462, 490
- Sicilien 122
- Sigtuna, Uppland 350
- Siikajoki, å 182, 449, 451
- Siikajoki socken 452, 455
- Simo, å 182
- Skagö se Saggö
- Skandinavien 171, 174, 343, 486
- Skiftet, fjärd mellan Åland och Egentliga
Finland 187
- Skottland 93
- Skåne 434
- Sordavala 204, 213
- Spanien 166, 205
- Staffa, ö tillhörande de Inre Hebriderna
utanför Skottland 93
- Stockholm 156, 172, 187, 295, 352, 365, 369,
370, 372, 373, 380, 381, 383–385, 392,
402, 415, 428, 430, 434, 437, 439, 446,
452, 478, 487

- Riddarholmskyrkan 402
 Stortorget 370
 Stockholms slott 410, 452
 Stora Bält, sund i Danmark 172
 Storkyro kyrka 387
 Storkyro socken (Kyro) 93, 176, 184, 356, 358, 414, 415
 Strömfors socken 297
 Stängselåsen se Salpausselkä
 Sulitelma, fjäll på Kölen i Sverige 174
 Suolaselkä, ås i norra Lappland; del av Maanselkä 217
 Suomenselkä, ås i mellersta Finland; sträcker sig från södra Österbotten österut mot ryska gränsen 174
 Suomenjoki 287
 Suvanto, sjö i Vuoksen, Sakkola 201, 202
 Svarta havet 236, 466, 468
 Svartholm, fästning utanför Lovisa 432, 448, 467
 Sveaborg, fästning utanför Helsingfors 112, 432, 448, 449, 467, 474
 Svensksund, fästning i Kymmene 438
 Sverige 4, 85, 87, 166, 169, 171, 172, 174, 176, 183, 186, 206, 235, 237, 289, 293–295, 341–345, 347, 349–356, 358–360, 365, 368, 370–372, 375, 379–382, 384–386, 388, 389, 391–394, 403–411, 415, 416, 420, 425–427, 429–436, 439, 441, 443–446, 448, 452–454, 457–460, 469, 470, 472, 485, 491
 Svidja, egendom i Sjundeå 387, 389
 Sydamerika se Amerika
 Systerbäck, gränså mellan Finland och Ryssland 355, 413
 Sällvik, egendom i Pojo 392
 Säminge socken 198
 Sääksmäki socken 261
 Tainionkoski (Lilla Imatra), fors i Vuoksen, Ruokolax 199
 Taipale, by i Metsäpirtti 201, 202
 Taipale, fors i Taipale å, Metsäpirtti 202
 Taipale ås, ås mellan Suvanto och Ladoga 201
 Tajo, flod på Pyreneiska halvön 122
 Tammerfors 190, 290, 435, 461, 479
 Tammerkoski (Tamperikoski), fors i Tammerfors 190, 191
 Tana, gränsålv mellan Finland och Norge 215, 216
 Tarjanne, sjö i övre Satakunda 262
 Tavastehus 94, 218, 404, 435, 448, 461, 463, 469, 479
 Tavastehus län 477
 Tavastehus slott, tid. även Kronoborg 352, 353
 Tavastkyro socken 191
 Tavastmon, skogsområde i övre Satakunda 94
 Teirivaara (Teiriharju), ås i Hyrynsalmi 92, 174
 Tengeli, älv i Övertorneå 180
 Tervola kapell 234
 Thölö hafsvik se Tölövik
 Tilsit, stad i Ostpreussen 447
 Toivala, by i norra Savolax 451
 Torne älv 180, 182, 453
 Torneå 28, 180, 181, 213, 368, 379, 393
 Turkiet 122, 413, 436, 466
 Tyrvis socken 357
 Tyskland 39, 166, 172, 344, 359, 376, 380, 394, 395, 397, 398, 402–403, 412, 414, 452, 466
 Tölövik (Thölö hafsvik), Helsingfors 474
 Ule träsk (Oulujärwi) 182, 196
 Ule älv (Oulujoki) 103, 176, 182
 Uleåborg 50, 172, 182, 205, 215, 218, 242, 390, 415, 420, 445, 446, 448, 461, 466
 Uleåborgs län 415, 477
 Uleåsalö, ö och kapell i Uleå socken 5
 Umeå, Västerbotten 420, 452
 Ungern 236, 466
 Uppland 358
 Uppsala 344, 374, 387, 388, 392, 426, 483
 Uppsala domkyrka 383
 Uskela socken 187
 Utsjoki socken 217
 Uttis malm, Valkeala 456
 Vadstena, klosterort i Östergötland 365
 Valamo, klosterö i Ladoga 204

- Valkjärvi, sjö i Sammatti 192
 Vanajavesi, sjö i västra Tavastland 177, 352
 Vanda å, Helsinge 473
 Warschau 384, 406
 Vasa 217, 223, 390, 420, 435, 450, 463, 467, 477
 Vasa län 218, 299, 477
 Vederlax vik (Estwiken, Wironlahti) 212
 Veitakkala (Weitaka), egendom i Uskela 188
 Vesilax sjö 356
 Vesilax socken 356
 Vesterbotten se Västerbotten
 Vestmanland se Västmanland
 Vesuvius, vulkan i Italien 122
 Viborg 120, 212, 263, 264, 302, 353, 361, 365, 368, 369, 378–380, 385, 389, 393, 413–415, 425, 429, 448, 460, 462, 475, 477
 Viborgs län eller Gamla Finland 212, 263, 285, 302, 425, 460, 477, 480
 Viborgs slott 353, 368, 379
 Viborgs socken 358
 Viborgska viken 353, 438, 478
 Viitasaari socken 195, 442
 Villmanstrand 286, 386, 404, 428, 429, 456
 Villmanstrands fästning 430
 Virdois kapell 262, 290, 292
 Virmo kyrka 361
 Vita havet 386
 Volchov, flod i västra Ryssland 354
 Vorskla, biflod till Dnjepr 413
 Vuoksen, älv i Karelen 103, 177, 196, 199–203, 262, 318, 355, 385
 Vuorentaka, egendom i Halikko 426
 Värälä, Elimä 439
 Västerbotten (Vesterbotten) 453
 Västerås (Westerås), Västmanland 353, 379
 Västindien (Westindien) 49
 Västmanland (Westmanland) 432
 Vörå socken 446
- Weichsel, flod i norra Centraleuropa 403
 Wesenberg, stad och medeltida borg i Estland 252
 Westindien se Västindien
- Westerås se Västerås
 Wieliczka, stad i Galizien, tillh. Polen fram till 1772, därefter Österrike 85
 Wien 403
 Wironlahti se Vederlax
 Wittenberg, stad och fästning i Sachsen 377, 379
 Würzburg, stad och furstbiskoppsdöme i Unterfranken 398
- Ylistaro, by i Kumo 348
- Åbo 94, 103, 120, 177, 187, 205, 213, 262, 263, 293, 295, 296, 302, 306, 345, 347, 349–351, 358, 360, 361, 365, 368, 370, 373–375, 378, 379, 381, 384, 385, 389, 393, 404, 405, 415, 426, 430, 431, 445, 450, 461–464, 467, 474, 475, 477–479, 487
 Aningaisgatan 462
 Domkyrkan 347, 349, 363, 364, 377, 384, 393, 404, 442, 462
 Åbo och Björneborgs län 477
 Åbo slott 349, 353, 372, 375, 381, 383, 388, 389, 404
 Åbovägen, mellan Åbo och Helsingfors 430
 Åland 103, 171–173, 176–178, 186, 218, 253, 293, 295, 357, 360, 365, 388, 418, 421, 450, 452, 453, 467, 468, 477
 Ålands hav 186, 187
- Ämmå fors, vattenfall och sluss i Kajana stad 182, 417
- Örebro slott, Närke 392
 Öregrund, Uppland 375
 Öresund 172, 383
 Österbotten 66, 93, 176, 177, 180, 182–184, 195, 218, 253, 283, 289, 290, 293, 297, 300, 356–358, 360, 375, 377, 386–388, 390, 420, 421, 450, 466
 Österrike 236, 394, 452, 466
 Östersjön 103, 166, 171–174, 176, 186, 343–345, 360, 383, 399, 410, 413, 431, 447, 453, 466, 468, 474
 Övertorneå socken 180